Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

МАРКС ЕНГЕЛС

СЪЧИНЕНИЯ

ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СОФИЯ 1964

МАРКС
ЕНГЕЛС

ТОМ

14

*Материалите, включени в настоящото издание,
са преведени от руски и сверени със съответните оригинали*

К. МАРКС
Ф. ЭНГЕЛЬС

Сочинения

Издание второе

Государственное издательство
политической литературы

ПРЕДГОВОР

Четиринадесетият том от Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс съдържа цикъл от статии, които те са написали за прогресивното буржоазно издание „Нова американска енциклопедия“, и голямото полемично произведение на Маркс „Господин Фогт“. По време на написването им (юли 1857 — ноември 1860 г.) тези произведения спадат към трудовете, които влизат в 12, 13 и отчасти в 15 том на настоящото издание.

Както и другите произведения на основоположниците на марксизма от този период, трудовете, които влизат в настоящия том, се отнасят към началото на оживлението на пролетарското и демократичното движение. Първата в историята на капиталистическата икономика световна икономическа криза от 1857—1858 г. подготвила почвата за започващия нов подем на революционната класова борба на пролетариата, за засилване антифеодалното народно движение в редица страни и националноосвободителната борба на потиснатите народи. С особена острота отново се поставят задачите за унищожаване остатъците от феодализма, за ликвидиране националния гнет, за обединяване на политически разпокъсаните страни — Германия и Италия. Главен борец за революционно разрешаване на тези задачи — поради прогресиращото контрареволюционно израждане на буржоазията — става европейският пролетариат, за който завършването на буржоазните преобразования, останали неосъществени поради поражението на революциите от 1848—1849 г., става необходимо стъпало по пътя към пролетарската революция.

Приближаването на революционните събития, усложняващата се международна обстановка, която можела да предизвика —

както показала войната на Франция и Пиемонт против Австрия през 1859 г. — големи военни стълкновения, подбуждали вождовете на работническата класа Маркс и Енгелс да засилят дейността си по подготовката на международния пролетариат за нови класови боеве. Особена важност в тези условия придобила разработката на революционната теория от Маркс и Енгелс, борбата им за създаване на пролетарска партия, обосноваването от тях на тактиката на пролетариата по основните въпроси на вътрешното и международното положение на различните страни, изясняването на причините и класовия характер на международните конфликти и войни, разкриването на закономерностите на въоръжената борба, най-после страстният остър отпор, който те давали на идейните противници на работническата класа. Произведенията, които се публикуват в 14 том, отразяват много страни от революционната теоретическа и практическа дейност на Маркс и Енгелс през този период. Памфлетът „Господин Фогт" бил блестяща акция на Маркс в защита на формиращата се пролетарска партия против клеветниците и хулителите от лагера на буржоазията. Сътрудничеството в „Нова американска енциклопедия", което по онова време било за Маркс един от източниците за съществуване, а за Енгелс — средство за оказване помощ на своя велик съратник, се използвало от тях, подобно на кореспондентската работа за вестник „New-York Daily Tribune", като легална възможност за пропагандиране — често пъти по необходимост в завоалирана форма — на революционно-материалистическите идеи. Доколкото това зависело от Маркс и Енгелс, те се стараели да избират за своите статии в енциклопедията такива проблеми, чието разработване било важно за теоретическото въоръжаване на пролетариата.

Статиите от „Нова американска енциклопедия" образуват съдържанието на първата половина на тома. При писането им Маркс и Енгелс постоянно се сблъсквали с класовата ограниченост на редакторите на енциклопедията (Ч. Дана и др.), които предявявали на своите автори изисквания в духа на фалшивия буржоазен обективизъм — да не проявяват партийни тенденции. Въпреки подобни изисквания на редакцията, която при това допускала произволна намеса в авторския текст, въпреки известните рамки, в които специфично-справочният характер на това издание поставял революционната публицистика, основоположниците на марксизма умеели в строго енциклопедичните по форма и стил статии да прокарват революционно-пролетарското гледище.

По-голямата част от статиите за енциклопедията били написани от Енгелс, макар че за официален сътрудник минавал Маркс.

Енгелс поел основната част от тази работа, та Маркс да има свободно време за занимания с икономическите въпроси, тъй като създаването на пролетарска политическа икономия било тогава главната теоретическа задача на вождовете на пролетариата. Много статии били писани в тясно сътрудничество между двамата основоположници на марксизма, които си оказвали помощ в най-различни форми. Често тази помощ имала характер на истинско съавторство.

Между статиите на Енгелс централно място заемат работите по военни въпроси: „Армия", „Пехота", „Кавалерия", „Артилерия", „Фортификация", „Военноморска флота" и други. Резултат от дълбокото обобщение, направено от Енгелс на историята на войните, като се започне от най-древните времена на историята на възникването и развитието на армиите, както и от анализа на организацията и състоянието на съвременните му въоръжени сили, на методите и формите на водене на войната и боя, тези произведения заедно с другите военни произведения на Енгелс слагат основите на марксистката военна наука и на истински научната история на военното изкуство. Въз основа на огромен фактически материал Енгелс разкрива в тях историческите условия на възникването на войните и на въоръжените сили, проследява най-важните етапи и особености в развитието на армиите, показва измененията в тяхната организация, стратегия и тактика през различните исторически епохи. Обобщаващите статии по военните въпроси, написани от Енгелс за „Нова американска енциклопедия", напълно отразяват неговата роля като пръв военен теоретик на пролетариата и бележит историк на военното изкуство, революционер и новатор в областта на военната и военно-историческата наука. Занимавайки се с плодотворна разработка на много клонове на знанията, подчинявайки научната си дейност на интересите на революционната борба на пролетариата, Енгелс направил една от своите специалности — както изтъква Маркс в писмото си до Ласал от 25 февруари 1859 г. — „изследването на военните въпроси". В. И. Ленин нарича Енгелс голям познавач на военното дело.

Голяма заслуга на Енгелс е, че той пръв прилага към изследването на военната история и анализа на съвременните му армии единствено научния метод — метода на диалектическия и историческия материализъм. За разлика от буржоазните историци идеалисти, неспособни да представят развитието на въоръжените сили като закономерен процес, Енгелс показва, че това развитие, както и другите обществени явления, в последна сметка се определя от измененията в начина на материалното производство, кой-

то е икономическата база на обществото. „Историята на *армията* — пише Маркс на Енгелс на 25 септември 1857 г., след като прочел труда му „Армия" — най-нагледно потвърждава правилността на нашето схващане за връзката между производителните сили и обществените отношения."

Енгелс пръв във военно-историческата наука разкрива напълно факта, че характерът и типът на въоръжените сили, техните специфични черти, въоръжение и тактика, както и начинът на комплектуване и обучаване на войските зависят от равнището на развитието на производителните сили, от обществения строй и класовата структура на обществото. С многобройни исторически примери Енгелс разкрива класовия характер на армиите, като се започне от времето на появата на първите организирани въоръжени сили в робовладелските държави на древния Изток. Разглеждайки диалектически въоръжените сили в тяхното развитие, Енгелс го поставя в конкретна връзка с историята на обществено-икономическите формации. Той показва, че разцветът и упадъкът на армиите се е определял от процеса на формирането и разлагането на една или друга формация. Армиите на древна Гърция с тяхната фалангова тактика, древноримската армия с нейната по-прогресивна легионна система са дошли в упадък, подчертава Енгелс, в резултат от нарастването на противоречията в робовладелското общество, които го довели до гибел. Разлагането на феодализма довело до разпадане на феодалната военна система, до изчезване на изгубилата своята боеспособност рицарска конница. В епохата на формирането на капитализма въоръжените сили, както отбелязва Енгелс, претърпели значителна еволюция — от наемните войски до масовите армии, които се комплектували въз основа на общата военна повинност, — еволюция, отразила процеса на формирането и развитието на буржоазното общество.

Огромна роля в развитието на военното дело Енгелс отрежда на периодите на сменяване една обществено-икономическа формация с друга, по-прогресивна, на епохите на революционното рушене на остарелия обществен строй и на създаването на нов обществен строй. Тези епохи, изтъква Енгелс в своите произведения, са давали особено силен тласък на прогреса във военната област, при което инициатори и носители на прогресивните изменения били революционните класи, които водели борба срещу отживелите сили на обществото. Енгелс разкрива тази закономерност с примера на ранните буржоазни революции, преди всичко с примера на френската буржоазна революция от края на XVIII в. и войните на революционна Франция

против коалицията на феодално-абсолютистките държави в Европа. Той показва, че именно в тези войни особено се е проявявало военното творчество на самите народни маси, непосредствени участници във въоръжената борба, които търсели и намирали нови форми на боя и на тактическото построяване, съответстващи на новите условия. По-късно това се оформявало в организацията и уставите на армиите, превръщало се в система в резултат от дейността на военните ръководители и пълководците и т. н. Голямо значение Енгелс придавал на освободителната борба на народите против чуждите завоеватели, например на войните на швейцарците срещу австрийските и бургундските феодали, на войната на Холандия срещу испанското господство през XVI век, на войната за независимост на северноамериканските колонии на Англия в края на XVIII век, на войните на европейските народи против Наполеоновия гнет в началото на XIX век, на националноосвободителната война на Унгария през 1848—1849 г. и т. н. Историята на тези войни Енгелс засяга не само в големите си трудове за енциклопедията, но и в редица малки статии(„Албуера", „Буда" и други).

Военните произведения на Енгелс опровергали концепциите на мнозина буржоазни военни теоретици — че принципите на военното изкуство са неизменни и вечни. Като разкрива присъщите на стратегията и тактиката диалектически закономерности, Енгелс подчертава, че стратегическите и тактическите правила, годни в едни исторически условия, търпят крах, когато се приложат в изменила се обстановка. Така например в статията „Бленхайм", като анализира едно от големите сражения в началото на XVIII век, Енгелс обръща внимание, че обстоятелствата, които при тогавашната линейна тактика били причина за поражението на френската армия, през XIX век, в периода, в който се прилагал разсипаният строй, съчетан с колоните, се преценявали „като едно от най-големите предимства" (виж настоящия том, стр. 261). Развитието на военното изкуство Енгелс представя общо взето като сложен постъпателен процес на постоянно усъвършенствуване. Той разкрива тясната взаимна връзка между различните страни на този процес. В произведенията си Енгелс показва ролята във военното дело на взаимодействието между различните родове войски и взаимната обусловеност на историческото им развитие.

Статиите на Енгелс обхващат най-различни области на военното дело. В тях са разгледани, обикновено в историческо развитие, проблемите на формирането, организацията и въоръжението на армиите, тяхното комплектуване и обучение, управлението на въоръжените сили, стратегията и тактиката, организацията и так-

тиката на отделните видове сухопътни войски и на военноморската флота, устройството на фортификационни съоръжения, а също и много други въпроси, включително и материалното осигуряване и снабдяване на войските (вж. статиите „Боеприпаси“, „Ейри“), разквартируването и разполагането им на почивка (статиите „Бивак“, „Лагер“) и т. н. Енгелс обръща изключително внимание на военната техника. Той проследява най-важните страни на нейната история във вече споменатите му големи статии, а някои детайли са осветлени в редица малки статии, посветени на отделните видове оръжие („Катапулта“, „Щик“, „Аркебуз“, „Карабина“, „Каронада“, „Бомба“, „Картеч“ и т. н.), на отделните настъпателни и отбранителни средства за борба („Батарея“, „Бомбардирски кораб“, „Бастион“, „Блиндаж“, „Прикритие от снаряди“ и т. н.) и на спомагателно-техническите средства („Военен мост“ и т. н.). С многобройни примери Енгелс разкрива революционизиращото влияние, което оказвали най-важните технически открития — изнамирането на барута, използването и усъвършенствуването на огнестрелното оръжие, прогресът в артилерийската наука и военноинженерното дело, използването на парните двигатели във военноморската флота — за развитието на въоръжените сили и военното изкуство. Зависимостта на военната тактика от военната техника, неизбежните изменения в тактическите форми на боя в резултат от появата на нови видове масово оръжие, както доказва Енгелс в статиите си, е една от закономерностите, които отразяват въздействието на икономическото развитие на обществото, на нарастването на производителните му сили върху военното дело.

Но Енгелс не свежда законите на въоръжената борба само до влиянието на военната техника върху начините на боя. Състоянието на една или друга армия, нейната боеспособност, подчертава той, се определя преди всичко от обществения и политическия строй, от обществените условия, в които тя е възникнала и действува. Бойните качества на една или друга армия се обуславят — наред с въоръжението — от състава ѝ, от социалните елементи, от които тя се набира, от степента на бойната подготовка, от равнището на съзнанието и моралния облик на нейните бойци, който в много отношения зависи от характера на войните. Енгелс отдава голямо значение на бойния дух на армията. Така, като говори за кавалерийските сражения, Енгелс подчертава, че в решаващия момент на сблъскването между две кавалерийски маси „моралният фактор — храбростта — тук веднага се превръща в материална сила“ (виж настоящия том, стр. 323). Той отбелязва и други фактори, които действуват в боя: влиянието на местността,

наличността на резерви, оперативността на командуването, изкуството на пълководците.

В своите произведения Енгелс отделя значително място на оценката на дейността на големите пълководци, на военните реформатори, инженери, изобретатели, като изхожда в тази оценка от истински научно разбиране на ролята на масите и на личността в историята. Енгелс показва, че дейността на видните пълководци се определя съвсем не от произволното творчество на фантазията им, а преди всичко от материалните предпоставки, които не зависят от тяхната воля. Ролята на пълководеца, подчертава Енгелс, се състои в умелото прилагане на онези форми и методи за водене на войната и боя, които са изтъкнати от обективното историческо развитие на въоръжените сили, а също и в най-целесъобразното използване на новите технически средства и на измененията в състава и бойните качества на армиите, които стават под влиянието на измененията в обществения строй. Енгелс смята например, че заслугата на Наполеон е в това, че той превърнал в „редовна система" новия начин на водене на война, изтъкнат от френската буржоазна революция от края на XVIII век (виж настоящия том, стр. 38). Като се обявява същевременно срещу типичните за буржоазната историография култ и идеализиране на пълководците, Енгелс отбелязва дори в дейността на големите пълководци черти на ограниченост и противоречивост, които имат своите класови корени. Така той изтъква, че наред с военните си успехи Фридрих II „не само положил основите на педантизма и мущровката, с които се отличават оттогава прусаците, но и фактически ги подготвил за безпримерния позор при Йена и Ауерщед" (вж. настоящия том, стр. 387). В стратегията и тактиката на Наполеон Енгелс подчертава елементите на авантюризъм, наличността на едностранчиви решения и грешки като построяването на огромни колони, които „станали причина да загуби не едно сражение" (виж настоящия том, стр. 326).

Публикуваните в тома малки статии на Енгелс на военни теми допълват и конкретизират съдържанието на големите му произведения. Някои от тези статии — „Алма", „Асперн", „Бидасоа", „Бородино" и др. — са посветени на анализа на отделни сражения. Част от статиите били написани от Енгелс с цел да се изяснят редица военни и военнотехнически термини. В статиите на Енгелс „Кампания", „Сражение" и „Атака" се съдържат важни военнотеоретически изводи, които засягат формите и методите на водене на бой, използването на различни видове боен ред и използването на резервите. В тях има редица ценни от гледна точка на стратегията и тактиката положения.

Във военните си произведения Енгелс анализира опита от историята на войните през различните епохи, преди всичко през епохата на капитализма. Той критически преработил и обобщил постиженията на военнотеоретическата мисъл, като се започне от военните писатели на древността и се свърши със съвременните му буржоазни военни теоретици и историци. Енгелс проследява развитието на армиите на много народи, като се стреми да отрази приноса на всеки от тях във военните науки и военното изкуство. Обобщенията и изводите, които Енгелс прави, а също и методът на изследване на военноисторическите събития, който той използва, имат неоценимо теоретическо и политическо значение. Твърде голям интерес като образец на научно предвиждане представляват изказаните от Енгелс в отделни статии прогнози относно някои насоки в по-нататъшното развитие на въоръжените сили, например мнението му за предстоящите изменения в тактиката на пехотата под влияние на нарастването на ефективността на стрелковото оръжие (статията „Пехота"), а също и в тактиката на морските сражения и в типа на корабите във връзка с нарастващата мощност на артилерийското въоръжение на военните кораби (статията „Военноморски флот"). Същевременно трябва да се има предвид, че в произведенията на Енгелс, който е живял в епохата на домонополистичния капитализъм, е обобщен опитът от войните, които са предшествували периода на масовото използване на машинната техника и автоматичното оръжие. Поради това някои положения и съждения на Енгелс, които отразяват особеностите на военното дело в доимпериалистическата епоха, не могат да бъдат механически пренесени в съвременните условия и безусловно приложени в съвременната стратегия и тактика.

Трябва също да кажем, че тогавашната неразработеност на историята на военното изкуство в много страни попречила на Енгелс да вземе под внимание в необходимата степен военния опит на редица народи. В статиите си Енгелс само бегло споменава например руското военно изкуство, като засяга историята на руската армия предимно в написаните от него заедно с Маркс биографии на някои руски военни дейци (статиите „Барклай де Толи", „Бенигсен"). В отделни случаи, когато е използвал тенденциозните съчинения на западноевропейските историци и не е имал възможност да ги съпостави с по-обективни изследвания, Енгелс допуска неточности в осветляването на някои страни от руската военна история. Такива неточности има например в статията „Бородино". В тази статия е дадена едностранчива оценка на резултатите от Бородинското сражение и е подценена, както и в статията „Барклай де Толи", ролята на великия руски пълководец

М. И. Кутузов. Поради тогавашното състояние на военно-историческата наука Енгелс не е можел да отрази напълно и приноса на народите на Изтока във военното изкуство, макар че на различни места в своите статии той отбелязва великото историческо значение на изнамирането на барута в Китай и направените от китайците, а също и от индусите и арабите изобретения в областта на използването на огнестрелното оръжие.

Редица статии на Енгелс за „Нова американска енциклопедия" са посветени на страните на Изтока, станали обект на завоевателните стремежи на европейските капиталистически държави. Тези статии са насочени срещу хищническата система на поробване и експлоатиране на азиатските и африканските народи от буржоазията на икономически развитите страни, срещу политиката на колониалните грабежи и авантюри. Те са едно от доказателствата за напрегнатото внимание, с което се отнасяли Маркс и Енгелс към съдбите на народите на Изтока, към тяхното националноосвободително движение.

В статиите „Афганистан", „Алжир", „Бирма" Енгелс посочва природните ресурси на тези страни, събудили колонизаторските въжделения на капиталистическите хищници, които, използвайки икономическата им изостаналост и полупатриархалния строй, ги превърнали в арена на колониален грабеж. Енгелс отбелязва, че английските колонизатори в резултат от първата и втората Англо-бирманска война (1824—1826, 1852) са ограбили Бирма, „като са отнели от нея територия, която се отличава с най-голямо плодородие", и са я лишили от излаз към морето (виж настоящото издание, стр. 292). Енгелс разобличава интригите на английските агенти в Афганистан, грубата намеса на английските колонизатори във вътрешните работи на тази страна, коварните и провокационни методи, с помощта на които те запалили Англо-афганистанската война от 1839—1842 г., започната за колониално заграбване на Афганистан. Нахлуването на англичаните в Афганистан Енгелс разглежда като съставна част на английската колониална експанзия в Централна Азия. Той разкрива особено нагледно варварските методи на колониално господство и последиците от колониалното поробване с примера на френското завоевание на Алжир. „Като се започне от момента на първата окупация на Алжир от французите, и до днес нещастната страна е арена на непрекъснати кръвопролития, грабежи и насилия — пише Енгелс за действията на френските колонизатори. — Всеки град, бил той голям или малък, се завоюва педя по педя с цената на огромни жертви. Арабските и кабилските племена, които скъпят своята независимост като съкровище и поставят омразата

към чуждото господство над самия живот, са били смазвани и усмирявани посредством свирепи набези, през време на които се изгарят и разрушават техните жилища и имуществото им, стъпкват се нивите им, а оцелелите нещастни същества се подлагат или на изтребление, или на всички ужаси на разврата и жестокостта“ (виж настоящия том, стр. 106).

Като съчувствува горещо на народите, попаднали под колониален ярем или застрашени от колониално заробване, Енгелс подчертава в своите статии освободителния характер и широкия размах на съпротивата на тези народи срещу колонизаторите. Със задоволство отбелязва той позорното проваляне на английската авантюра в Афганистан, като се спира подробно на общото въстание на афганистанците против чуждите грабители през 1840 г., в резултат на което „храбрият, енергичен и свободолюбив народ“, както Енгелс нарича афганистанския народ, даде суров урок на колонизаторите, унищожи тяхната армия и успя да ги изгони от страната. Като посочва непрекъснатите въстания на местното алжирско население срещу колониалното господство, Енгелс констатира, че въпреки тридесетгодишните кървави войни (като се започне от 1830 г.), въпреки огромните военни сили, които Франция е хвърлила за покоряването на Алжир, и изразходваните от нея колосални средства, френското господство в тази страна има — поради съпротивата на алжирците — „съвсем илюзорен характер, ако не се смятат крайбрежието, градовете и техните околности“, а алжирските племена „продължават да отстояват независимостта си и да мразят френския режим“ (виж настоящия том, стр. 111).

Статиите „Алжир“ и „Афганистан“ са проникнати от увереността на техния автор в нарастващата сила и непреодолимостта на освободителното движение против колонизаторите — движение, което, както показва Енгелс, има дълбоки корени в народните маси, които мразят колониалния гнет и се стремят към свобода. Тези статии, макар и да са били предназначени за едно буржоазно издание, са написани от позициите на пролетарския интернационализъм. Те отразяват борбата на великите вождове на пролетариата срещу колониализма, техния благороден стремеж да развият у трудещите се от метрополиите чувството на солидарност с борещите се за своето освобождение народи от колониалните и зависимите страни.

Освен произведенията на Енгелс в „Нова американска енциклопедия“ били публикувани серия статии на Маркс. Това са предимно биографии на военни и политически дейци от края на XVIII — първата половина на XIX в. Много от тях — „Барклай

де Толи“, „Бенигсен“, „Бем“, „Боске“, „Блюхер“, „Бересфорд“ — Маркс написал с участието на Енгелс. Двамата написали заедно и статиите „Армада“ и „Аякучо“ (последната е посветена на решителното сражение от освободителната война на страните от Латинска Америка срещу испанското господство).

Публикуваните в тома биографични очерци са образци на ярка историческа характеристика на участниците в различни военни и политически събития, образци на умение наред с индивидуалните особености в биографиите на отделни лица да се подчертават чертите, които отразяват епохата, духа на времето, качествата на класата, представители на която са тези дейци. Тези биографии показват, че Маркс и Енгелс — основоположниците на пролетарската историческа наука — са забележителни майстори на историческия портрет.

В статиите на Маркс „Бертие“, „Бернадот“, „Брюн“, „Бесиер“, „Буриен“ е представена галерия от военни и държавни дейци на наполеоновска Франция. Житейският път на мнозина от тях, както показва Маркс, е отразил еволюцията на ония кръгове на френската буржоазия, които през 1789—1794 г. взели участие в революционните събития, а по-късно станали опора на контрареволюционния бонапартистки режим. Повечето от тези дейци са направили военна или дипломатическа кариера само благодарение на революцията, която „откривала широки възможности за военните таланти“ (виж настоящия том, стр. 97). В условията на установилото се господство на едрата контрареволюционна буржоазия от тях израснали алчни користолюбци и рицари на печалбата (Буриен, Брюн), честолюбци, алчни за чинове, титли и „вакантни“ тронове (Бернадот), безпринципни кариеристи, готови да служат на всеки режим (Бертие). Написаните от Маркс биографии на Наполеоновите маршали дават нагледна представа за нравите на буржоазната върхушка в империята на Наполеон I.

В статията „Бюжо“ Маркс ярко е обрисувал облика на тъп и жесток реакционер, верен слуга на режима на буржоазната Юлска монархия, който се отличил с кървавите репресии срещу френските работници, с вероломните и свирепи методи на покоряването на Алжир и с колониалната авантюра в Мароко. Друга характерна контрареволюционна фигура от онази епоха е английският генерал Бересфорд, ръководител на редица колониални грабителски експедиции и участник в смазването на революционното движение в Бразилия и Португалия.

Широко историческо платно е биографията на маршал Блюхер, написана от Маркс и Енгелс. Дейността на този виден германски пълководец и патриот е показана в тази биография на

фона на освободителната война на германския и на другите народи срещу Наполеоновото господство. Като отбелязват голямата роля на Блюхер в кампаниите от 1813—1815 г. срещу наполеоновска Франция и подчертават, че той споделял „напълно народната омраза към Наполеон“ и се ползувал с популярност сред масите „заради плебейските си страсти“, Маркс и Енгелс смятат, че „Блюхер бил най-подходящият генерал за бойните действия през 1813—1815 г., които имали отчасти характер на редовна, отчасти — на въстаническа война“ (виж настоящия том, стр. 199—200).

Статията на Маркс „Блум“ и написаната заедно с Енгелс статия „Бем“ са посветени на биографиите на революционни дейци. Характеристиката на Роберт Блум, виден деец на революцията от 1848 г., паднал жертва на контрареволюционния терор, показва, че Маркс, съзнавайки ясно ограничеността и умереността на възгледите на представителите на германската дребнобуржоазна демокрация, високо ценял ония от тях, които — противоположно на вулгарните демократи — запазили верността си към интересите на народа. В статията, посветена на Юзеф Бем, се отбелязва забележителното пълководско изкуство на този полски генерал, който се проявил през време на революционната война в Унгария в 1849 г. „като първокласен военачалник в партизанската и малката планинска война“ (виж настоящия том, стр. 140). В статията „Боливар-и-Понте“ Маркс показва ролята на народните маси в борбата на страните от Латинска Америка срещу испанското колониално господство (1810—1826) и отбелязва революционния, освободителния характер на тази борба. Но въведен в заблуждение от разпространената тогава тенденциозна литература, Маркс едностранчиво оценява дейността и личността на ръководителя на националноосвободителното движение на латино-американците Симон Боливар. Известно влияние върху отрицателното отношение на Маркс към този деец имали антибонапартистката насоченост на публицистиката на основоположниците на марксизма през тези години, техният стремеж да развенчаят реакционния култ към Наполеон I и неговите подражатели, към които Маркс въз основа на своите източници (в необективността им той не е могъл да се увери в онова време) причислявал и Боливар.

Съдържанието на втората половина на този том съставлява памфлетът на К. Маркс „Господин Фогт“. Този забележителен документ отразява борбата на Маркс и Енгелс за пролетарска партия, защитата на пролетарските революционери от страна на основоположниците на марксизма срещу злостните нападки на

идеолозите и агентите на буржоазията. Написано в остро сатирична форма, произведението на Маркс е пример на унищожителен отпор, даден срещу враговете на пролетарското движение, прибягващи до гнусните прийоми на клеветата и фалшифицирането на фактите.

Памфлетът на Маркс бил написан в началото на новия етап в развитието на международното работническо движение, когато Маркс и Енгелс засилили дейността си по събирането, сплотяването и възпитаването на кадрите от пролетарски борци. Опрели се на оцелялото след разтурянето на Съюза на комунистите през 1852 г. ядро от пролетарски революционери, те се стремят да разширят и заздравят международните пролетарски връзки. Маркс търси нови средства и възможности за по-широко пропагандиране на комунистическите идеи, нови организационни форми на партийната дейност, съответствуващи на изменилите се условия. Водейки борба за формиране на пролетарска партия, която да бъде исторически и идеен приемник на Съюза на комунистите — зародиша на такава партия, — Маркс съвсем не си я представял като възстановен Съюз на комунистите. Той смятал, че е необходимо да бъде създадена по-широка, по-боеспособна, по-тясно свързана с масите организация, която да е годна да изпълни световноисторическата роля на ръководител на масовото революционно пролетарско движение и да го доведе до победа. Като говори за пролетарската партия през тези години, Маркс изтъква, че той не подразбира Съюза на комунистите, а има предвид „партия във велик исторически смисъл“ (виж писмото на Маркс до Ф. Фрайлиграт от 29 февруари 1860 г.).

В този етап на борбата за партията Маркс смятал за особено важно да предпазва формиращите се и още неукрепнали партийни редове от клеветническата кампания, която внася дезорганизация в работническото движение и подкопава доверието на работниците към своите ръководители. В интерес на укрепването на влиянието и авторитета на партията сред масите Маркс се стремял в очите на работниците и на трудещите се маси пролетарските революционери, тяхната минала и сегашна дейност, моралният им облик, техните възгледи и цели да изглеждат в истинския им, неизопачен от клеветата вид. Да се направи достояние на масите делото на пролетарската партия в цялото му величие и чистота, да не се позволи на враговете на пролетариата да го очернят и опорочат — такива са били благородните мотиви, които подтикнали Маркс да излезе с памфлета „Господин Фогт“

Маркс написал своя памфлет в отговор на клеветническата брошура на Карл Фогт „Моят процес срещу „Allgemeine Zeitung““,

излязла през декември 1859 г. В тази брошура Фогт, прибягвайки до фалшифициране на фактите и до явна лъжа, се опитвал да разпространи множество злобни и мръсни измислици за Маркс и неговите съратници, да представи в грубо изопачен вид тяхната дейност в Съюза на комунистите, да им припише користни, едва ли не престъпни цели. Инсинуациите на Фогт съвпадали много с изфабрикуваните от пруските полицейски агенти фалшиви обвинения, които били отправени срещу дейците на Съюза на комунистите по време на провокационния процес срещу комунистите в Кьолн през 1852 г., а също и с клеветническите измислици, които неведнъж били пускани в ход срещу Маркс и неговите привърженици от лидерите на враждебната на пролетариата дребнобуржоазна емиграция. Буржоазният печат в Германия подхванал клеветата на Фогт. От брошурата на Фогт широко се възползвали — и продължавали по-късно да се ползват — върлите врагове на работническото движение.

Маркс преценявал възобновената от Фогт клеветническа кампания срещу пролетарските революционери като стремеж на буржоазията да нанесе решителен удар на формиращата се пролетарска партия и морално да я унищожи в очите на обществото. „През всички времена и навсякъде — пише Маркс в памфлета „Господин Фогт“ — сикофантите на господствуващата класа също така подло са клеветили прогресивните политически борци и писатели, които са защищавали интересите на потиснатите класи“ (виж настоящия том, стр. 447). Писанието на Фогт представлявало голяма опасност още и поради това, че авторът на клеветническата брошура минавал за демократ, имал влияние сред демократичните кръгове, ползвал се сред буржоазната публика с авторитета на учен-природоизследовател и политически деец. Особено важно било да се разобличат Фогт и неговите привърженици в Германия, където на пролетарските революционери предстояло да водят остра борба за революционнодемократичното обединяване на страната и било необходимо да се укрепи влиянието им сред масите. Маркс пише на Фрайлиграт на 23 февруари 1860 г., че борбата с Фогт има „решаващо значение за *историческото оправдание* на партията и за бъдещото ѝ положение в Германия“. Следователно в полемиката срещу Фогт Маркс защищавал не само миналата революционна дейност на пролетарските революционери, но и бъдещето на пролетарската партия.

В своя памфлет Маркс напълно разкрива лъжливия характер на всички твърдения на Фогт и го изобличава като преднамерен фалшификатор и клеветник. Срещу измислиците на Фогт Маркс противопоставя истинската картина на развитието на меж-

дународното комунистическо движение, на възникването и дейността на Съюза на комунистите. В глава IV на своето произведение („Писмото на Техов“) Маркс дава кратък, но твърде съдържателен очерк на историята на тази първа международна комунистическа организация. Както в тази глава, така и в редица други (глава III „Полицейщина“, глава VI „Фогт и „Neue Rheinische Zeitung““) Маркс рисува историческите условия, в които е протичала дейността на Съюза на комунистите, показва неговия характер и неговите цели, борбата в него на пролетарското течение срещу сектантските елементи. Засягайки причините за разцеплението в Съюза на комунистите, предизвикано от дезорганизаторските действия на фракцията на Вилих—Шапер, Маркс подчертава вредността на авантюристко-заговорническата тактика на тази сектантска фракция и доказва несъвместимостта на подобна тактика с истинските задачи на пролетарската партия. С примера на кьолнския процес, на преследването на редакторите на „Neue Rheinische Zeitung“ и другите актове на оклеветяване дейците на Съюза на комунистите Маркс разобличава подлите методи, използвани от пруската полицейска държава, от господствуващите класи в Германия и в другите страни срещу комунистическото движение.

Книгата на Маркс „Господин Фогт“, в която за пръв път в марксистката литература е дадено цялостно описание на ранния етап на борбата на основоположниците на марксизма за пролетарска партия, е едно от произведенията, които са поставили основите на истински научното изследване на историята на Съюза на комунистите. Наред с брошурата на Маркс „Разкрития относно кьолнския процес срещу комунистите“ и статията на Енгелс „Неотдавнашният процес в Кьолн“ тази книга сложила началото на марксистката историография в областта на историята на международното комунистическо движение.

Изобличавайки Фогт като злостен клеветник и злобен човек, Маркс разкрива целия отвратителен лик на този герой на германските филистери и на еснафските емигрантски кръгове. Той разобличава фалшивия демократизъм на Фогт, като показва неугледната роля, която Фогт е играл в германската революция от 1848—1849 г. и в швейцарската емиграция. Като развенчава Фогт, Маркс остроумно осмива неговата дейност на един от типичните страхливи и ограничени лидери на лявата дребнобуржоазна фракция във Франкфуртския парламент и член на ефемерното правителство („имперското регентство“), създадено като „опашка“ на парламента в крайния етап на революцията. В глава VI („Фогт и „Neue Rheinische Zeitung““) Маркс показва, че

дейността на Фогт през 1848—1849 г. фактически е имала контрареволюционен характер. В редица раздели на памфлета си Маркс привежда документи, които доказват, че Фогт, който клеветнически обвинявал пролетарските революционери във връзки с полицията, сам неведнъж е оказвал полицейски услуги на контрареволюционните швейцарски власти в борбата им против работниците и демократичните организации. Памфлетът на Маркс съдържа остри сатирични изказвания, които бичуват мирогледа на Фогт, плоския вулгарен материализъм, с който били проникнати неговите произведения в областта на природознанието. Тези изказвания сполучливо биели не само по Фогт, но и по цялото направление на германските вулгарни материалисти (Бюхнер, Молешот и др.).

Централно място в памфлета на Маркс заема разобличаването на Фогт като платен бонапартистки агент, станал такъв през 50-те години. На това са посветени глави VIII, IX и X от книгата („Да-Да Фогт и неговите изследвания", „Агентурата", „Патрони и съучастници"). Още от издадените от Фогт през март 1859 г. — в навечерието на войната на Франция и Пиемонт срещу Австрия — „Изследвания за съвременното положение на Европа", а също и от други негови устни и печатни изказвания Маркс се убедил в тясната връзка на Фогт с бонапартистките кръгове. В памфлета си Маркс показва, че „Изследвания" на Фогт не са нищо друго освен преразказване на немски език на статии от официалния орган на Втората империя „Moniteur" и на пропагандистките бонапартистки брошури на издателството Дантю в Париж. Маркс подчертава, че печатните изказвания на Фогт били нужни на неговите господари за идеологическа обработка на общественото мнение в Европа и особено в Германия, за да се улесни Наполеон III в провеждането на външнополитическите му авантюри. *„Фогт* — според сполучливия израз на Маркс — беше само един от безбройните рупори, чрез които шутовският чревовещател от Тюйлери говори на чужди езици" (виж настоящия том, стр. 533).

Маркс посочва, че Фогт е свързан с разклонената агентура, създадена от главатарите на Втората империя в различни страни. Фогт играел ролята на вербовчик на бонапартистки агенти, на които подлагал „френските ясли". С неподражаем сарказъм Маркс рисува „патроните и съучастниците" на Фогт, между тях и такъв деец като шефа на женевското правителство Джемс Фази, който влязъл в явен сговор с Наполеон III и предавал националните интереси на Швейцария. Като разобличава Фогт и съучастниците му като помагачи в интригите на Наполеон III и показва, че в цялата си политическа дейност Фогт е бил оръдие на бонапарти-

сткнте интриги сред демократичните кръгове, Маркс предупреждава за опасността от проникване на бонапартистки агенти в демократичната и пролетарската среда. Произведението на Маркс, което нанесло удар върху бонапартистката агентура, е досега образец за изобличаване на широко използваните и до днес от управляващата буржоазия методи на подкупване и използване на платени агенти, наемни писатели и журналисти за реакционна пропаганда и подривна дейност.

Обнародваните по-късно документи, които били неизвестни на Маркс в момента, когато пишел памфлета, напълно потвърдили правилността на мнението му, че Фогт е бил платен бонапартистки агент. В публикуваните от френското правителство след падането на Втората империя ведомости за изразходването на тайните фондове на Луи-Наполеон се посочвало, че през август 1859 г. Фогт получил от тези фондове 40 000 франка.

Разобличаването на връзките на Фогт с бонапартистките кръгове прераснало в памфлета на Маркс в широко, всестранно изобличаване на бонапартисткия режим във Франция. Маркс и Енгелс смятали бонапартистка Франция тогава за една от главните опори на реакцията в Европа. При това бонапартизмът — „форма на управление, която възниква от контрареволюционността на буржоазията в обстановката на демократични преобразования и демократична революция“ (В. И. Ленин. Съч., т. 25, стр. 266) — ставал тогава не само френско, но и международно явление. Във фарватера на политиката на Втората империя, простряла мрежите си по цяла Европа, се оказали правителствата на редица малки държави. Господствуващите класи в редица страни — Сардиния, Прусия и др. — проявявали бонапартистки тенденции и склонност да подражават на управниците на Втората империя. Маркс и Енгелс смятали борбата срещу бонапартизма за една от главните задачи на международния пролетариат.

В „Господин Фогт“ Маркс изглежда е направил равносметка на многократните си публицистични изказвания срещу режима на Наполеон III. Развивайки задълбочената характеристика на същността на бонапартизма, която той направил още в произведението „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“, Маркс показва, че отличителни черти на бонапартисткия режим са политиката на лавиране между класите, привидната самостоятелност на държавната власт, демагогското апелиране към всички обществени слоеве, прикриващо защитата на интересите на експлоататорската върхушка, използването — като главна опора — най-реакционните елементи в армията. Като разобличава методите на господството на контрареволюционната едра буржоазия във формата на

бонапартистката диктатура, Маркс показва, че режимът на Втората империя е царство на полицейския терор, на безскрупулните борсови спекулации, на вилнеенето на военщината и на разюзданите авантюристи, че в арсенала на политическите средства на този режим влизат шантажът, подкупът, грубата демагогия, показното и двулично кокетиране с националното и революционното движение, развращаването на отделни слоеве на обществото с подаяния, използването на престъпни елементи.

Като разкрива цялата гнилост и неустойчивост на бонапартисткия режим във Франция, разкъсван от вътрешни противоречия, Маркс показва, че антинародната външна и вътрешна политика на Наполеон III към края на петдесетте години е влязла в задънена улица, изход от която управляващите кръгове на Втората империя се надявали да намерят чрез разпалване на „локална“ война с Австрия. Въпреки всички твърдения на Фогт и на другите бонапартистки пропагандатори, тази война, изтъква Маркс, не е имала нищо общо с освобождаването на Италия от австрийско господство. Прикривайки лицемерно своите цели във войната с този флаг, Луи Бонапарт и неговата клика се стремели в действителност да заздравят бонапартисткия режим във Франция чрез евтини победи, да разширят френската територия чрез присъединяване на италиански земи и да попречат на развитието на революционното движение в Италия. Маркс разобличава докрай истинската същност на демагогската игра на бонапартистките кръгове с прословутия „принцип на националностите“. Представяйки се във фалшивата роля на „защитник на националностите“, спекулирайки с националните интереси, Луи Бонапарт се стремял да насочи националните движения в контрареволюционно русло и да ги използва за укрепване хегемонията на Франция и за закръгляване на нейните граници. Всъщност, както вече показала италианската политика на Луи Бонапарт, Втората империя била най-злият враг на истински националноосвободителните движения. Маркс смятал обстоятелството, че някои лидери на тези движения се поддавали на бонапартистката демагогия, за сериозна заплаха за интересите на потиснатите народи.

Маркс заклеймява и другите европейски реакционни сили, които оказвали влияние върху световната политика. Той разобличава по-специално сговора на Луи Бонапарт с представителя на английската буржоазно-аристократическа олигархия Палмерстон, който развързал ръцете на Наполеон III за осъществяване на италианската авантюра, както и съглашението между бонапартистка Франция и царска Русия, което служело на същите цели.

Страниците от памфлета „Господин Фогт“, посветени на разобличаването на бонапартизма, са бойко и остро оръжие срещу всеки опит на реакционните сили да възродят и използват осъдените от историята бонапартистки традиции, антинародните методи и прийоми на бонапартистката политика.

Изказванията на Маркс и Енгелс срещу бонапартизма били тясно свързани с тяхната борба за революционнодемократично разрешаване на въпроса за обединяването на Германия, както и на Италия. Маркс и Енгелс смятали бонапартистка Франция и нейната хегемония в Европа за една от главните пречки по пътя на националното обединение на всяка от тези страни и на осъществяването на необходимите революционнодемократични преобразования в тях. В памфлета „Господин Фогт“ Маркс разобличава пробонапартистката позиция на Фогт по този въпрос. Той отбелязва също, че тази позиция съответствувала на антинародната и контрареволюционна политика, водена през периода на италианската криза от поддържаните от либералната буржоазия пруски управляващи кръгове, които се стремели да се възползват от отслабването на Австрия, за да обединят Германия по династичен път под хегемонията на юнкерска Прусия. Атаката, която Маркс предприел против Фогт и неговите съмишленици по въпроса за германското и италианското единство, била своеобразен отговор и на „кралско-пруския социалист“ Ласал, който клонял към пруския национализъм и либерализма. В брошурата си „Италианската война и задачите на Прусия“ Ласал всъщност оправдавал политиката на Наполеон III в Италия и поддържал династичния път на обединяване на Германия, пропагандиран от прусофилската либерална буржоазия. Маркс пише на Енгелс на 26 ноември 1859 г., че Ласал на практика „свири на една свирка с Фогт“. На антипролетарските възгледи на Ласал, когото Маркс критикува в своята книга, без открито да споменава името му, основоположниците на марксизма противопоставят план за революционнодемократично обединяване както на Германия, така и на Италия чрез народни революции и събаряне на реакционните монархически режими. Противоположно на тактиката на Ласал, който се бил ориентирал към победата на Прусия и не вярвал в революционнодемократичните сили на Германия, Маркс „поощрявал и развивал самостоятелната, последователнодемократична, враждебна на национално-либералната страхливост политика“ (В. И. Ленин. Съч., т. 21, стр. 132).

Като опровергава пробонапартистките външнополитически концепции на Фогт, Маркс отделя значително място в книгата си — особено в глава VIII („Да-Да Фогт и неговите изследва-

ния“) — на разкриването на истинския характер на външната политика на европейските държави от средата на XVIII в. до 60-те години на XIX в. Основоположниците на марксизма смятали, че една от най-важните задачи на пролетарските революционери е да овладеят тайните на международната политика, за да имат възможност да разобличават дипломатическите интриги и завоевателните планове на господствуващите класи. Смятайки, че пролетариатът е способен да оказва активно противодействие на шовинистичната и агресивната политика на управляващите класи, Маркс и Енгелс подчертават необходимостта той да се придържа в международните конфликти към своя собствена революционна линия, с оглед напълно да се осъществят буржоазнодемократичните преобразования в Европа, да се освободят потиснатите нации и да се подготвят условията за победа на пролетарската революция. Именно от такива позиции, от позициите на пролетарския интернационализъм, Маркс пристъпва към осветляване на международните проблеми и в памфлета „Господин Фогт“. Той решително осъжда политиката на грабежи и анексии, като разобличава използваните от дипломацията на господствуващите класи методи на заплашване и шантаж, на груба намеса във вътрешните работи на малките страни, на насъскване едни нации срещу други.

В памфлета „Господин Фогт“ (глава X „Патрони и съучастници“) Маркс прави ярка характеристика на буржоазния печат, който изпълнява функцията на проводник на реакционната политика на господствуващите класи и разпространител на клевети и дезинформация за дейците на революционното движение. Маркс безпощадно разобличава продажността, безпринципността, долнопробността на бонапартисткия печат, чиито представители „заедно и поотделно черпят вдъхновението си от една и съща августейша каса“ (виж настоящия том, стр. 586), а също и германския и английския буржоазен печат. Като казва, че английският „либерален“ орган „Daily Telegraph“ е „голяма хартиена централна клоака, в която се стичат всички социални мръсотии“, Маркс показва, че тази оценка на тоя типично буржоазен вестник може да бъде отнесена и към много други германски, английски, френски, швейцарски и т. н. печатни органи. Нарисуваните от Маркс картини на мръсните нрави на буржоазния печат и портрети на литературните търгаши, изпечени политикани и ловки предприемачи, които дават тон в света на буржоазната журналистика, са една от силните, запазили напълно своята острота и точност, изобличителни страни на памфлета „Господин Фогт“.

Важно място в книгата „Господин Фогт“ заема разобличаването на дребнобуржоазните и буржоазните кръгове, които Маркс

причислява към категорията на вулгарните демократи (виж писмата му до Енгелс от 28 януари и 3 февруари 1860 г.). Имайки предвид германската вулгарна демокрация, Маркс пише в предговора към своя памфлет, че една от причините, която го подтикнала да даде отпор на Фогт, се крие във възможността да се развенчае по такъв начин цялото политическо течение, към което принадлежал Фогт. Опълчването срещу вулгарните демократи се струвало необходимо на Маркс поради особената важност да бъде защитена в този момент самостоятелността на идейните и тактическите позиции на формиращата се пролетарска партия и да бъде предпазена тя от дребнобуржоазното влияние, а също и поради еволюцията надясно, която по онова време претърпяло мнозинството от германските демократи. От времето на революцията от 1848—1849 г. германската дребнобуржоазна демокрация, много представители на която още тогава играели по същество предателска роля, преживявала процес на разлагане и деградация. Значителна част от демократите както в Германия, така и в емиграция се изродила в придатък на буржоазните либерали. Мнозина от тях действували подобно на Фогт като пригласници на бонапартистките кръгове и на германската контрареволюционна буржоазия. Маркс, който в миналото заедно с Енгелс разобличавал вулгарния демократизъм на редица лидери на германската дребна буржоазия (виж памфлета „Великите мъже на емиграцията“, настоящото издание, т. 8), сметнал за свой партиен дълг и този път да подложи на бичуваща критика представителите на това течение. Маркс ясно съзнавал, че зад гърба на клеветника Фогт наред с либералите стоят много вулгарни демократи.

В глави IV и XII на своята книга („Писмото на Техов“, „Приложения“) Маркс бляскаво и остроумно осмива ограничеността, пошлостта, филистерството, политическата неустойчивост на вулгарните демократи — идеолози и представители на германската еснафщина. Засягайки авантюристичното начинание на дребнобуржоазните емигранти Кинкел, Шимелпфениг, Гьог, Руге с „революционен заем“ и други подобни планове, Маркс показва, че тяхната псевдореволюционна дейност, придружавана с дребнави кавги и дрязги, е била по същество в полза на контрареволюционните сили.

Памфлетът „Господин Фогт“ се отличава не само с дълбочината и разностранността на съдържанието, но и с блестящата форма: по своите художествени качества той се нарежда до найхубавите образци на световната сатирична литература. Афоризмите и литературните образи от множество известни и слабо известни художествени произведения, които Маркс използва в него,

правят критиката му срещу Фогт и другите врагове на работническото движение още по-остра и сполучлива. „Господин Фогт" свидетелствува за колосалната ерудиция на Маркс в областта на художествената литература. „Това е най-хубавото полемично произведение, което някога си написал" — се изказва за памфлета Енгелс в писмото до Маркс от 19 декември 1860 година.

Памфлетът на Маркс „Господин Фогт" е произведение, проникнато от боевия дух на партийността и непримиримостта към враговете на пролетарското движение. С това главно се обяснява пренебрежението, с което се отнасяха към него опортюнистическите лидери на II Интернационал и на германската социалдемокрация. Отразявайки важен етап в борбата на Маркс за освобождаване на пролетариата от влиянието на дребнобуржоазната идеология, за създаване на пролетарска партия, памфлетът „Господин Фогт" е запазил огромното си значение не само като важен източник за изучаване историята на международното работническо движение, за борбите на Маркс и Енгелс срещу бонапартизма и другите реакционни сили, но и заедно с това като образец на страстна защита на интересите на работническата класа и съкрушителен отпор срещу злобните противници на комунизма.

*
* *

В настоящия том са включени 42 статии на Маркс и Енгелс от „Нова американска енциклопедия" и 4 декларации на Маркс във връзка с клеветническата кампания на Фогт, които не са влезли в първото издание на Съчиненията. От тях статията „Военен мост" и откъсът от статията „Алжир" са били публикувани, преведени на руски в съветски списания, а декларациите — в приложенията към отделното издание на книгата „Господин Фогт", излязла през 1936 г.; останалите статии се публикуват на руски език за пръв път. Публикуваната в първото издание статия „Аустерлиц", която принадлежи на друг автор, а също и статиите „Ожеро" и „Бадахос", чието авторство без достатъчни основания е било приписано на Маркс и Енгелс, не са включени в настоящото издание. Не се публикува и отпечатаната във „Военноисторический журнал", кн. 11 от 1940 г., статия „Оръдие", приписана без основание на Енгелс.

Статните от „Нова американска енциклопедия" се публикуват — с изключение на обобщаващата статия „Армня", която се помества в началото на тома — по датите на написването им в

хронологична последователност, която не съвпада с реда на публикуването им в енциклопедията, където са били напечатани по азбучен ред на заглавията. Към някои от статиите на Енгелс редакцията на „Нова американска енциклопедия“ е направила прибавки, изпуснати в това издание — нещо, което се споменава при всеки случай в бележките. За да се улесни четенето на текста на статиите от енциклопедията, в отделни случаи са сложени допълнителни абзаци. Документите, привеждани от Маркс в произведението „Господин Фогт“ не на немски език, се дават, както и целият текст, в руски (респективно тук в български) превод; езикът на оригинала е посочен в бележки под линия. Когато документът се цитира от Маркс и на немски език, и в оригинал, в последния случай се запазва езикът на оригинала.

Откритите в текста на статиите от „Нова американска енциклопедия“ и в произведението „Господин Фогт“ печатни грешки в собствените имена, датите, географските имена и цитатите са поправени чрез съпоставяне с източниците, от които са се ползвали Маркс и Енгелс, и чрез проверка на фактическите данни.

Бележките за сраженията и договорите се дават обикновено без препратки, когато втори път става дума за тях; страниците, на които са дадени такива бележки, са означени в показалеца на географските имена.

Институт по марксизъм-ленинизъм
при ЦК на КПСС

К. МАРКС
Ф. ЕНГЕЛС

юли 1857 — ноември 1860

THE NEW

AMERICAN CYCLOPÆDIA:

A

Popular Dictionary

OF

GENERAL KNOWLEDGE.

EDITED BY

GEORGE RIPLEY AND CHARLES A. DANA.

VOLUME I.

A-ARAGUAY.

NEW YORK:
D. APPLETON AND COMPANY,
346 & 348 BROADWAY.
LONDON: 16 LITTLE BRITAIN.
M.DCCC.LVIII.

Заглавна страница на първия том
на „Нова американска енциклопедия"

Ф. ЕНГЕЛС

АРМИЯ[1]

Армия — организирано обединение от въоръжени хора, което една държава поддържа за целите на нападателна или отбранителна война. От армиите на древния свят, първата, за която имаме що-годе достоверни сведения, е армията на Египет. Епохата на нейната слава съвпада с царуването на Рамзес II (Сезострис); рисунките и надписите по многобройните паметници от неговото царуване, които разказват за подвизите му, са главният източник, от който черпим сведения за състоянието на военното дело у египтяните. Военната каста в Египет се деляла на две категории — хермотиби и каласири[2]; в най-добрите времена първата наброявала 160 000 души, а втората — 250 000 души. Тия две категории, както изглежда, се отличавали една от друга само по възраст или по продължителност на службата, така че каласирите след определен брой години преминавали в категорията на хермотибите, или в запаса. Цялата армия се разполагала в нещо като военни селища, при което всеки воин получавал обширен участък земя като възнаграждение за службата си. Тези селища били разположени главно в Долен Египет, където можело да се очакват нападения от съседните азиатски държави; по горното течение на Нил били основани само няколко селища, тъй като етиопците не представлявали много страшен противник. Силата на армията била в нейната пехота, особено в нейните въоръжени с лъкове стрелци. Освен тях в нея имало отряди пехотинци, различно въоръжени и разпределени в батальони[3] в зависимост от тяхното оръжие: копиеносци, меченосци, воини, въоръжени с боздугани, прашкари и т. н. Пехотата се поддържала от множество

бойни колесници с по двама воини във всяка: единият карал колесницата, а другият стрелял с лък. Изображение на конница по паметниците не се среща. Единствената рисунка, която изобразява човек на кон, се смята, че принадлежи към римската епоха и, както изглежда, правилно е предположението, че използването на коня за езда и на конницата е станало известно на египтяните единствено чрез азиатските им съседи. Единодушните сведения на древните историци по този въпрос несъмнено показват, че по-късно египтяните са имали многочислена конница, която е действувала, както изобщо всяка конница от древността, на фланговете на пехотата. Защитното въоръжение на египтяните се състояло от щитове, шлемове, нагръдници или ризници от различен материал. Техният начин на атакуване на укрепена позиция разкрива много от средствата и хитростите, познати на гърците и римляните. Те имали testudo, или таран, винея[4], и щурмова стълба; но твърдението на сър Х. Уилкинсън, че те били запознати и с употребата на подвижни кули и че умеели да подкопават стени, е само една хипотеза[5]. От времето на Псаметих египтяните поддържали корпус от гръцки наемници, които също били заселени в Долен Египет.

Асирия ни дава най-ранен образец на ония азиатски армии, които в продължение на повече от хиляда години са се борили за завладяване на страните между Средиземно море и Инд. Тук, както и в Египет, главен източник на нашите сведения са паметниците. Ако се съди по тях, пехотата е била въоръжена подобно на египетската, макар, както изглежда, лъкът да е играл по-малка роля, а отбранителното и нападателното оръжие, общо взето, се е отличавало с по-добра изработка и с по-изящен външен вид. Освен това тук имаме по-голямо разнообразие във въоръжението поради по-обширната територия на империята. Копието, лъкът, мечът и камата са били главните оръжия. Асирийците от армията на Ксеркс са изобразени също и с обковани в желязо боздугани. Защитното въоръжение се състояло от шлем (често изработен с голям вкус), плъстена или кожена ризница и щит. Бойните колесници все още представлявали важна част от армията; те се обслужвали от двама души и водачът трябвало с щита си да прикрива стрелеца с лък. Много от бойците, сражаващи се на колесници, са изобразени с дълги ризници. Освен това съществувала и конница, каквато тук срещаме за пръв път. В по-старите скулптурни паметници конникът е възседнал неоседлан кон; по-късно на коня има поставено нещо като възглавница, а на една скулптура е изобразено високо седло, което прилича на седлата, които и сега се употребяват в Изтока. Асирий-

ската конница едва ли е можела да бъде много по-различна от конницата на персите и на по-късните източни народи. Тя е била лека, нередовна конница, атакуваща в безредни групи, лесно отблъсвана от добре въоръжена и устойчива пехота, но страшна за една разстроена или разбита армия. Съобразно с това тя се изобразява в строя зад колесничарите, които, както изглежда, са били аристократичният род войска. Очевидно в тактиката на пехотата е бил постигнат известен напредък по отношение на правилност на движенията и построяванията. Стрелците с лък се сражавали или отпред, като в такъв случай всеки от тях е бил прикриван от щитоносец, или пък образували задната редица и тогава воините от първата и втората редица, въоръжени с копия, се навеждали или коленичели, за да могат стрелците да стрелят. Асирийците несъмнено са били запознати с използването на подвижните кули и подкопаването при обсада, а от един текст в книгата на пророк Езекил[6] може дори да се заключи, че те са правили нещо като насип или изкуствено възвишение, за да господствуват над стените на обсаждания град — примитивен зачатък на римския agger*. Техните подвижни и неподвижни кули също се издигали до височината на стената на обсажданата крепост и по-високо, за да господствуват над нея. Асирийците използували също тараните и винеите, а тъй като армиите им били многобройни, те отбивали цели ръкави на реки в нови корита, за да овладеят подстъпите към някой слаб участък на атакуваната крепост или да използват сухото корито на реката като подстъп към крепостта. Армиите на вавилоняните изглежда са били подобни на асирийските, но по-подробни сведения за тях липсват.

Персийската империя дължала своето величие на основателите си — войнствените скитници от днешния Фарсистан, един народ от ездачи, при който конницата бързо заела господствуващото положение, което имала оттогава във всички източни армии до неотдавнашното въвеждане в тях на съвременното европейско военно обучение. Дарий Хистасп създал постоянна армия, за да държи в подчинение завоюваните области и да потушава честите въстания на сатрапите — гражданските губернатори. Така че всяка провинция имала свой гарнизон под командуването на отделен началник; освен това войскови отряди били настанявани в укрепените градове. Разходите по поддържането на тези войски трябвало да носят провинциите. В тази постоянна армия влизала и гвардията на царя — 10 000 отбрани пехотинци („безсмъртните“, Athanatoi), които блестели в златни доспе-

* — вал. *Ред.*

хи; при поход те се придружавали от дълги колони от коли с хареми и слуги, както и от камилски кервани с провизии; в царската гвардия влизали освен това 1 000 алебардисти, 1 000 души конна гвардия и множество бойни колесници, някои от които били въоръжени с коси. За големи походи тези въоръжени сили били смятани за недостатъчни и във всички провинции на империята се провеждал общ набор. В своята маса тези различни контингенти образували една истинска източна армия, съставена от най-разнородни части, които се отличавали една от друга по въоръжението си и по начина на водене на боя; тя била придружавана от огромен обоз и безброй много обслужващи армията хора. Именно с наличието на последните трябва да се обясни огромната численост на персийските армии, за която говорят гърците. Воините, в зависимост от националната си принадлежност, били въоръжени с лъкове, къси или дълги копия, мечове, боздугани, ками, прашки и т. н. Контингентът на всяка провинция си имал отделен командир; тези контингенти според Херодот вероятно се подразделяли на десетки, стотици, хиляди и пр., като начело на всяко десетично подразделение стоял офицер[7]. Командуването на големите съединения или на фланговите корпуси на армията обикновено се предоставяло на членове на царското семейство. В пехотата персийците и другите арийски народи (мидяни и бактряни) образували élite*. Те били въоръжени с лъкове, средно дълги копия и къси мечове; главата си предпазвали с нещо като чалма, а тялото — с дреха, покрита с железни люспи; повечето от щитовете били изплетени от върбови пръчки. И при все това този élite, както и останалата персийска пехота, търпял жестоко поражение при всяка среща дори и с най-малобройни гръцки отряди; срещу зараждащата се фаланга на Спарта и Атина тези трудно подвижни и безредни тълпи били способни само на пасивна съпротива, доказателство за което са Маратон, Платея, Микале и Термопилите[8]. Бойните колесници, които в персийската армия се появяват за последен път в историята, можели да бъдат полезни само в съвсем равна местност и срещу пъстра тълпа, каквато е била самата персийска пехота, но срещу плътната маса от копиеносци, каквато образували гърците, или срещу леки войски, които използвали гънките на местността, те били повече от безполезни. И най-малкото препятствие ги спирало. През време на сражение конете се плашели, не се подчинявали на водачите и тъпчели собствената си пехота. Що се отнася до конницата, по-ранните периоди на империята ни дават малко доказа-

* — отбрана част. *Ред.*

телства за някакви високи качества. На Маратонското поле — удобна за конница местност — персите имали 10 000 конници и все пак тези конници не могли да пробият редиците на атиняните. По-късно конницата се отличила в сражението при Граник[9], където, построена в една линия, нападнала челните части на македонските колони, когато последните излезли на брега след преминаването на реката в брод, и ги отблъснала, преди те да могат да се разгърнат. По такъв начин дълго време тя действувала успешно против авангарда на Александър, командуван от Птоломей, докато пристигнали главните сили, а на фланговете ѝ се появили леки войски, след което тя трябвало да се оттегли поради липса на втора линия или резерв. Но в тоя период персийската армия била засилена чрез включването на гръцки елемент — гръцки наемници, каквито скоро след Ксеркс царете започнали да приемат на служба; кавалерийската тактика, приложена от Мемнон в сражението при Граник, е толкова неазиатска по своя характер, че ние можем, дори при липсата на достоверни сведения, смело да я припишем на гръцкото влияние.

Гръцките армии са първите армии, за чиято организация във всичките ѝ подробности имаме обширни и точни сведения. Може да се каже, че с тях започва историята на тактиката, особено тактиката на пехотата. Без да се спираме върху описанието на военната система през героичния период на Гърция, както тя е изобразена от Омир, когато конницата още не е била известна, когато знатните хора и вождовете се сражавали на бойни колесници или слизали от тях за единоборство с еднакво знатен противник и когато гръцката пехота вероятно е била немного подобра от азиатската, ние направо ще преминем към военните сили на Атина в епохата на най-голямото ѝ величие. В Атина всеки мъж, роден като свободен, подлежал на военна служба. Само лицата, които заемали определени държавни длъжности, а през по-ранния период и четвъртата, или най-бедната, класа свободни граждани, са били освободени от военна повинност[10]. Това била милиционна система, основана на робството. Всеки младеж, навършил 18 години, бил задължен да служи във войската две години, специално за охрана на границите. В този срок той завършвал военното си обучение и по-нататък можел да бъде призован до 60-годишна възраст. В случай на война общогражданско събрание определяло броя на хората, които трябвало да се повикат във войската; само в краен случай се прибягвало до levées en masse* (панстратия). Набирането и организирането на

* — всеобщ набор. *Ред.*

тези войски се провеждало от стратезите, десетина на брой, които ежегодно били избирани от народа; при това мъжете от всяко племе, или фила, образували отряд под командуването на отделен филарх. Филарсите, както и таксиарсите, или командирите на роти, също се избирали от народа. Всички от този набор образували тежката пехота (хоплити), предназначена за формиране на фаланга, или дълбок линеен строй от копиеносци, които първоначално съставлявали цялата въоръжена сила, а по-късно, след като към нея били добавени леки войски и конница, тя останала нейният основен стълб — корпусът, който решавал изхода на сражението. Фалангата имала различна дълбочина; ние срещаме да се споменава за фаланги с дълбочина 8, 12, 25 редици. Въоръжението на хоплитите се състояло от нагръдник или лека броня, шлем, овален щит, копие и къс меч. Силата на атинската фаланга била в атаката; тя се славела с бесния си натиск при нападението, особено след като Милтиад въвел при Маратон ускоряването на крачката през време на атаката, така че пехотата се устремявала срещу врага бегом. Но в отбрана атинската фаланга стояла по-ниско от спартанската, която била по-устойчива и по-плътна. Докато при Маратон цялата войска на атиняните се състояла от една тежко въоръжена фаланга от 10 000 хоплити, при Платея, освен 8 000 хоплити, те имали и също такъв брой хора лека пехота. Огромната заплаха от персийски нашествия станала причина да се разшири кръгът на лицата, подлежащи на военна служба, като в списъците била включена и най-бедната класа — тетите. От тях се формирали леки войски (гимнети, псили); те или нямали никаква защитна броня, или пък имали само щит и били снабдени с едно дълго и няколко къси копия. С разширяването на властта на Атина нейните леко въоръжени войски били усилени с контингенти от нейните съюзници[11] и дори с наемни войски. Включени били в армията жители на Акарнания, Етолия и Крит, които (жители) се славели като стрелци с лък и прашкари. Сформирана била междинна — между лековъоръжените и хоплитите — войскова разновидност, пелтастите, въоръжени като леката пехота, но способни да завладяват и отбраняват позиции. Но тези войски нямали голямо значение до момента, в който — след Пелопонеската война[12] — Ификрат ги реорганизирал. Лековъоръжените войски на атиняните се ползвали с добра репутация заради своята съобразителност и бързина както при вземане на бойни решения, така и при изпълнението им. В редица случаи — вероятно на пресечена местност — те с успех се противопоставяли дори на спартанската фаланга. Създаването на атинската конница се отнася към време-

то, когато републиката била вече богата и мощна. Планинският терен на Атика бил неблагоприятен за този род войска, но съседството на Тесалия и Беотия — области, богати с коне, поради което и първи създали конница — скоро довело до въвеждане на конницата и в другите гръцки държави. Атинската конница, която първоначално наброявала 300, след това 600 и дори 1 000 конници, се комплектувала измежду най-богатите граждани и съществувала постоянно, дори в мирно време. Тя била твърде боеспособна част от армията, извънредно бдителна, съобразителна и инициативна. В боя тя, както и леката пехота, обикновено заемала позиция на фланговете на фалангата. По-късно атиняните държали и наемен отряд от 200 конни стрелци с лък (хипотоксоти). Чак до епохата на Перикъл атинският воин не получавал никаква заплата. По-късно той започнал да получава 2 обола (и още 2 обола за храна, която воинът е трябвало сам да си осигурява), а понякога хоплитите получавали дори 2 драхми. Командирите получавали двойно, кавалеристите — тройно, а военачалниците — четворно по-голяма заплата. Само тежко въоръжената конница е струвала в мирно време 40 таланта (40 000 долара) годишно, а във време на война — значително по-скъпо. Бойният ред и начинът на водене на боя били извънредно прости; фалангата образувала центъра, като воините насочвали напред копията си и прикривали целия фронт със стената на своите щитове. Те атакували вражеската фаланга в паралелен фронт. Ако при първия натиск не успеели да разстроят бойния ред на противника, изходът на боя се решавал чрез ръкопашна схватка с мечове. Едновременно леката пехота и конницата или атакували съответните войски на противника, или се стараели да действуват по фланговете и в тила на неговата фаланга и да използват и най-малкото смущение в нейните редове. В случай на победа те предприемали преследване, а в случай на поражение по възможност прикривали отстъплението. Те се използвали също и за разузнаване и набези, безпокоели врага при поход, особено когато трябвало да премине през някое дефиле, и се опитвали да пленяват неговите обози и изостаналите. Бойният ред следователно е бил извънредно прост; фалангата винаги действувала като едно цяло; нейното подразделяне на по-малки групи нямало тактическо значение; командирите на тия поделения трябвало само да следят да не се нарушава строят на фалангата или поне бързо да се възстановява. По-горе с няколко примера ние показахме каква е била числеността на атинската армия през време на персийските войни. В началото на Пелопонеската война армията наброявала 13 000 хоплити за полева служба, 16 000

(най-младите и най-старите войници) за гарнизонна служба, 1 200 конници и 1 600 стрелци с лък. Според изчисления на Бек войската, която била изпратена срещу Сиракуза, наброявала 38 560 души, а изпратените след това подкрепления достигнали до 26 000 души, или всичко около 65 000. След пълния неуспех на тая експедиция[13] Атина била наистина изтощена не по-малко, отколкото Франция след нейната руска кампания през 1812 г.

Между държавите в Гърция Спарта е била par excellence* военна държава. Докато общото физическо възпитание на атиняните развивало едновременно с физическата сила и ловкост, спартанците насочвали вниманието си предимно към развиване на сила, издръжливост и смелост у воините. Те ценели твърдостта в строя и чувството за военна чест по-високо, отколкото съобразителността. Атинянинът бил възпитаван така, както ако би му предстояло да се сражава в редовете на леко въоръжени войски, макар че във време на война той бил поставян да заеме строго определено място в тежковъоръжената фаланга; спартанецът, обратно, бил възпитаван изключително за служба във фалангата. Оттук става ясно, че докато фалангата решавала изхода на боя, спартанецът в края на краищата надделявал. В Спарта всеки свободен гражданин се числял в списъците на армията от 20- до 60-годишната си възраст. Ефорите определяли броя на подлежащите на повикване, които обикновено се набирали измежду мъжете на средна възраст — от 30 до 40 години. Както и в Атина, хората от едно и също племе или една и съща област се зачислявали в един и същи отряд. Организацията на армията се основавала на братствата (еномотиите), въведени от Ликург; 2 братства съставяли пентекостис, 2 пентекостиса образували лох, а 8 пентекостиса, или 4 лоха, съставяли една мора. Такава е била организацията през времето на Ксенофонт; в по-ранните периоди тя навярно е била по-друга. Числеността на мората се определя различно — от 400 до 900 души; а броят на морите по едно време достигал, както се твърди, до 600. Тези различни отряди от свободни спартанци съставлявали фалангата; хоплитите, които я образували, били въоръжени с копие, къс меч и щит, прикрепен към шията. По-късно Клеомен въвел широкия карийски щит, който се закрепвал с ремък за лявата ръка и оставял китките на двете ръце на воина свободни. Спартанците считали, че е позор за техните воини да се завърнат след поражение без щит; запазването на щита служело за доказателство, че отстъплението е било извършено в пълен ред и в сплотена фаланга, докато бе-

* — предимно. *Ред.*

гълците, опитвайки се с единично бягство да спасят живота си, разбира се, били принудени да захвърлят тежките щитове. Спартанската фаланга обикновено имала 8 редици в дълбочина, но понякога дълбочината ѝ се удвоявала чрез разполагането на единия фланг зад другия. Воините вероятно са се движели в крак; прилагани са били и някои най-прости престроявания, като например променяне на фронта в обратна посока чрез обръщане кръгом на всеки воин, изнасяне напред или оттегляне на фланга чрез завиване с рамото и т. н., но те, както изглежда, са били въведени в по-късен период. През най-добрите си времена спартанската фаланга, както и атинската, познавала само атаката в паралелен фронт. Между редиците на фалангата се спазвали следните дистанции: в поход — 6 фута, при атака — 3 фута, а при отблъсване атаката на врага — 1 $^1/_2$ фута. Армията се намирала под командуването на един от царете; той и свитата му (дамозия) се намирали в центъра на фалангата. По-късно, когато броят на свободните спартанци значително намалял, числеността на фалангата се поддържала чрез подбор на бойци измежду зависимите периеки[14]. Конницата никога не надминавала 600 души, разделени на отряди (улами) от по 50 души. Тя само прикривала фланговете. Освен това имало отряд от 300 конници — élite на спартанската младеж, но в боя те се спешавали и образували нещо като отряд от хоплити — телохранители около царя. Измежду леките войски спартанците имали скиритите — жители на планините близо до Аркадия, — които обикновено прикривали левия фланг; освен това хоплитите от фалангата имали слуги-илоти[15], които в боя трябвало да водят леки схватки в разпръснат строй. Така в сражението при Платея 5 000 хоплити довели със себе си 35 000 рековъоръжени илоти, но в историята ние не намираме никакви сведения за действие на тези последните.

След Пелопонеската война простата тактика на гърците претърпяла значителни промени. В сражението при Левктра[16] Епаминонд трябвало с незначителни тивански сили да се справи с много по-многобройната и непобедима дотогава спартанска фаланга. В дадения случай обикновената паралелна на фронта атака би значела сигурно поражение, тъй като и двата фланга на Епаминонд били изложени на обхват от по-дългия фронт на противника. Вместо да настъпи в линеен строй, Епаминонд построил армията си в дълбока колона и се насочил срещу един от фланговете на спартанската фаланга, където се намирал царят. Той сполучил да пробие линията на спартанците в тоя решаващ пункт; след това той обърнал войската си и движейки се по двете страни от пробива, самият обходил откъм фланговете

пробитата линия на фалангата, която не могла да образува нов фронт, без да наруши тактическото си построение. В сражението при Мантинея[17] спартанците построили фалангата си с по-голяма дълбочина, но въпреки това тиванската колона я пробила. Агесилай в Спарта, Тимотей, Ификрат и Хабрий в Атина също внесли изменения в тактиката на пехотата. Ификрат усъвършенствувал организацията на пелтастите — вид лека пехота, способна обаче при нужда да се сражава и в линеен строй. Те били въоръжени с неголям кръгъл щит, плътен платнен нагръдник и дълго дървено копие. Когато фалангата се намирала в положение на отбрана, Хабрий карал първите редици да застават на коляно за посрещане на неприятелската атака. Започнали да се прилагат пълни карета, както и други видове колони и пр., и съобразно с това начините за разгръщане на различните бойни редове станали съставна част от елементарната тактика. В същото време започнало да се обръща повече внимание на всички видове лека пехота; от варварските и полуварварските си съседи гърците заимствували различни видове въоръжение, въвели конни и пеши стрелци с лък, прашкари и др. Повечето от воините през този период били наемници. Богатите граждани, вместо сами да отбиват военна повинност, намирали за по-удобно да си откупуват заместници. Поради това примесване с наемници, които нямали право на гражданство, характерът на фалангата като предимно национална част на армията, в която се допускали само свободните граждани на държавата, се изменил в отрицателен смисъл. В навечерието на македонската епоха Гърция и нейните колонии, подобно на Швейцария през XVIII и XIX век, са били пазар за воини-авантюристи и наемници. Египетските фараони още през ранната епоха формирали отряд от гръцки войски. По-късно персийският цар придал на своята армия известна устойчивост чрез включване в нея на отряд гръцки наемници. Вождовете на тези отряди били истински кондотиери, подобно на кондотиерите в Италия през XVI век. През този период били въведени, особено от атиняните, различни бойни машини за хвърляне на камъни, къси копия и запалителни метателни оръжия. Още Перикъл използвал някои от тия машини при обсадата на Самос[18]. Обсадата се водела, като около обсадения град успоредно на стените му се изграждала верига от укрепления с ровове и парапети; при това обсаждащите се стремели да разположат бойните си машини на господствуваща позиция близо до стените. За разрушаване на стените обикновено се прибягвало до подкопаване. При щурма колоната образувала синаспизъм, т. е. външните редици държали щитовете отпреде си, а вътрешните — над главите,

като образували по такъв начин покрив (у римляните той се наричал testudo) за защита срещу метателните оръжия на противника.

Докато по такъв начин гръцкото военно изкуство било насочено към създаване от податливия материал на наемните отряди различни видове нови и изкуствени формирования, към заимствуване или изобретяване на нови разновидности леки войски, в ущърб на древната дорийска тежковъоръжена фаланга, която в онази епоха единствена е могла да решава изхода на сраженията — в това време израснала монархията, която, усвоявайки всички действителни подобрения, създала от тежковъоръжени пехотинци формирование с такива огромни размери, че никоя от сблъскалите се с него армии не могла да устои на удара му. Филип Македонски сформирал постоянна армия, която се състояла от 30 000 пехотинци и 3 000 конници. Главната част на армията представлявала огромна фаланга от около 16 000 или 18 000 души, построена по принципа на спартанската фаланга, но по-добре въоръжена. Малкият гръцки щит бил заменен с големия продълговат карийски щит, а средно дългото копие — с македонската пика (сариса), дълга 24 фута. При Филип дълбочината на тази фаланга се колебаела от 8 до 10, 12, 24 редици. При извънредно голямата дължина на пиките всяка от шестте предни редици, навеждайки ги, можела да изкарва остриетата им пред първата редица. Стройното движение на такъв дълъг фронт от 1 000—2 000 души предполага съвършенство на елементарното обучение, с каквото именно поради това непрекъснато се занимавали. Александър завършил създаването на тази организация. Неговата фаланга обикновено наброявала 16 384 души и имала в дълбочина 16 редици, всяка редица от по 1 024 души. Колонката от 16 души — лохът — се намирала под командата на лохагос, който стоял в предната редица. Две такива колонки образували дилох, 2 дилоха — тетрарх, 2 тетрарха — таксиарх, 2 таксиарха — ксенага, или синтагма, т. е. построение, което имало 16 души по фронта и 16 в дълбочина. Това била единицата за престрояване, като при поход войските се движели в колони по ксенаги, с 16 души по фронта. Шестнадесет ксенаги (равни на 8 пентекозиарха, или 4 хилиарха, или 2 теларха) образували малка фаланга; 2 малки фаланги образували дифалангарх, а 4 — тетрафалангарх, или същинска фаланга. Всяка от тези единици имала свой командир. Дифалангархът на десния фланг се наричал глава, дифалангархът на левия фланг — опашка, или тил. Всеки път, когато се изисквала особена устойчивост, левият фланг заемал място зад десния; образувало се построение от

512 души по фронта и 32-ма души — в дълбочина. От друга страна, чрез разгръщане на осемте задни редици вляво от предните дължината на фронта се удвоявала, като дълбочината се намалявала на осем редици. Разстоянията между колоните и редиците били същите, както и при спартанците, но сгъстеният строй бил така плътен, че отделният боец вътре във фалангата не можел да се обърне. През време на сражение интервали между съставните единици на фалангата не се допускали: фалангата образувала една непрекъсната линия, която атакувала en muraille*. Фалангата се състояла изключително от македонски доброволци, но след завоюването на Гърция в нея могли да влизат и гърци[19]. Бойците ѝ били тежковъоръжени хоплити. Освен щит и пика те носели шлем и меч, макар че след атаката на тая гора от пики рядко е ставало нужда от ръкопашен бой с мечове. Но когато дошло време фалангата да се срещне с римския легион, положението се оказало съвсем друго. Цялата фалангова система — от ранната дорийска епоха чак до падането на македонската империя — имала един голям недостатък: липсвала ѝ гъвкавост. Тези дълги и дълбоки линии можели да се придвижват равномерно и при това да запазват строя само върху равна и открита местност. Всяко срещнато препятствие налагало фалангата да се престроява в колона, но в такъв вид тя не била готова за действие. Освен това фалангата нямала втора линия или резерв. Ето защо винаги, когато ѝ се налагало да се среща с армия, подразделена на по-малки единици, пригодена за обхождане неравностите на местността, без да нарушава бойния ред, и построена в няколко взаимно поддържащи се линии, фалангата неизбежно трябвало да тръгва по пресечена местност, дето този нов противник напълно я разсичал на части. Но за такива противници, каквито Александър имал в сражението при Арбела[20], неговите две големи фаланги явно били непобедими. Освен тежка линейна пехота Александър имал и гвардия от 6 000 хираспписти, които носели още по-тежко въоръжение: по-големи щитове и по-дълги пики. Неговата лека пехота се състояла от аргираспиди с неголеми, обковани със сребро щитове, и от многочислени пелтасти; тези два вида войски били организирани в полуфаланги, обикновено с численост 8 192 души; те можели да се сражават или в разпръснат, или в линеен строй подобно на хоплитите, и тяхната фаланга често постигала също такъв успех. Македонската конница се попълвала от македонската и тесалийската аристократична младеж; по-късно към нея бил присъединен отряд кон-

* — като стена. *Ред.*

ници от същинска Гърция. Тя се деляла на ескадрони (или), като само македонската аристокрация формирала осем такива ескадрони. Тази конница представлявала онова, което ние бихме нарекли тежка кавалерия; конниците носели шлемове и ризници с набедреници от железни плочки за предпазване на краката и били въоръжени с дълъг меч и пика. Конете също имали железни начелници. Този вид кавалерия — катафрактите — бил предмет на сериозна грижа както от страна на Филип, така и от страна на Александър; последният използвал катафрактите за решаващия си маньовър в сражението при Арбела, където найнапред разбил и започнал да преследва единия фланг на персите, а след това, като заобиколил техния център, връхлетял откъм тила върху другия фланг. Тази конница атакувала в различни строеве: в линеен строй, в обикновена правоъгълна колона, в ромбовидна, или клинообразна, колона. Леката конница нямала защитно въоръжение; тя била снабдена с копия за хвърляне и други леки къси копия; имало и отряд акробалисти, или конни стрелци с лък. Този вид войски се използувал за охрана, патрулиране, разузнаване и изобщо за нередовни бойни действия. Той се попълвал от тракийските и илирийските племена, които освен това давали няколко хиляди души нередовна пехота. Един нов род войски, изнамерен от Александър, са били димахите — конни войски, предназначени за бой както в конен, така и в пеши строй; този род войски привлича нашето внимание поради обстоятелството, че е намерил подражание в новото време. Драгуните от XVI и следващите столетия, както ще видим понататък, са точно негово копие. Ние обаче не разполагаме с никакви данни, от които да се вижда, че този войскови хибрид на античността се е справял с двойната си задача по-добре, отколкото съвременните драгуни.

Такъв е бил съставът на армията, с помощта на която Александър завладял страната, която се простирала между Средиземно море, Оксус и Сатледж. Що се отнася до числеността на тази армия, в сражението при Арбела тя се състояла от две големи фаланги хоплити (около 30 000 души), две полуфаланги пелтасти (16 000), 4 000 конници и 6 000 души нередовни войски — общо около 56 000 души. В сражението при Граник неговата армия, която се състояла от всички родове войски, наброявала 35 000 души, от които 5 000 конница.

За картагенската армия нямаме никакви подробности; спорове предизвиква дори числеността на войските, с които Анибал е преминал през Алпите. Армиите на приемниците на Александър не показват никакви усъвършенствувания в сравнение с въведе-

ната от него организация; използването на слонове било само кратковременно, тъй като, плашейки се от огъня, тези животни се оказвали по-опасни за собствените войски, отколкото за противника. По-късните гръцки армии (в периода на Ахейския съюз[21]) били организирани отчасти по македонски, отчасти по римски образец.

Римската армия ни дава образец на най-съвършената от всички системи тактика на пехотата, изобретени в епохата, която не познавала употребата на барута. Тя запазва преобладаващото положение на тежката пехота и на компактните съединения, но прибавя към това: подвижност на отделните по-малки единици, възможност да се сражава в пресечена местност, разполагане в няколко линии една зад друга, отчасти за поддръжка и замяна, отчасти пък като мощен резерв, и на края още по-целенасочена в сравнение със спартанската система на обучение на отделния боец. Благодарение на това римляните побеждавали всякаква въоръжена сила, която излизала срещу тях — както македонската фаланга, така и нумидийската конница.

В Рим всеки гражданин на възраст от 17 до 45 или 50 години подлежал на военна служба, освен ако принадлежал към найнизшата класа или е участвувал вече в 20 похода като пехотинец или в 10 похода като кавалерист. Но обикновено за армията се подбирали само по-млади хора. Обучението на воина било много сурово и с това се целело да се развие в него по всички възможни начини физическа сила. Освен редовното обучение да се борави с оръжието и да се правят различни движения, широко се практикували бягането, скачането, скоковете с прът, катеренето по скали, борбата, плуването — отначало без дрехи, после с пълно снаряжение. Продължителни маршове в пълно походно снаряжение, при които всеки воин носел от 40 до 60 фунта товар, се извършвали със скорост 4 мили в час. Във военното обучение влизали също боравенето с шанцови инструменти и бързото устройване на укрепен лагер. И не само новобранците, но и ветераните-легионери трябвало да извършват всички тия упражнения, за да запазват физическата бодрост и ловкост и да свикват на умора и лишения. Такива воини действително били способни да покорят света.

В най-добрите времена на републиката обикновено имало две консулски армии, като всяка се състояла от два легиона, и съюзнически контингенти (числеността на пехотата в тях била равна на римската, а числеността на конницата — двойно по-голяма). Набирането на войските се извършвало на общогражданско събрание в Капитолия или на Марсово поле; от всяка триба[22]

вземали еднакъв брой хора; тези новобранци се разпределяли по равно между четирите легиона, до пълното им комплектуване. Много често граждани, освободени от служба поради навършени години или поради това, че са участвували в много походи, постъпвали отново в армията като доброволци. Новобранците полагали клетва и бивали пускани до повикване. Когато ги повиквали, най-младите и бедните били зачислявани в разреда на велитите, следващата по възраст и материално положение група попадала в разреда на хастатите и принципите, а най-възрастните и най-богатите били зачислявани в разреда на триариите. Всеки легион се състоял от 1 200 велити, 1 200 хастати, 1 200 принципи, 600 триарии и 300 кавалеристи (конници)[23], всичко 4 500 души. Хастатите, принципите и триариите — всеки разред поотделно — се подразделяли на 10 манипули, или роти, а към всеки манипул се придавали еднакъв брой велити. Велитите (rorarii, accensi, ferentarii*) съставлявали леката пехота на легиона и заедно с конницата се намирали на неговите флангове. Хастатите образували първата, а принципите — втората линия; първоначално те били въоръжени с копия. Триариите съставлявали резерва и били въоръжени с пилум — късо, но извънредно тежко и опасно копие, което те мятали в предните редици на противника непосредствено преди да влязат с него в ръкопашен бой с мечове. Всеки манипул бил командуван от центурион, който имал като помощник втори центурион. Старшинството на центурионите се определяло от тяхното положение в легиона; най-младши бил вторият центурион от последния — или десетия — манипул на хастатите, а най-старши — първият центурион от първия манипул на триариите (primus pilus), който, при липса на по-старши командир, дори поемал командуването на целия легион. Обикновено primus pilus командувал всички триарии точно тъй, както primus princeps (първият центурион на първия манипул на принципите) командувал всички принципи, а primus hastatus — всички хастати в легиона. През по-ранната епоха легионът се командувал поред от неговите шест военни трибуна — всеки по два месеца. След първата гражданска война[24] за постоянни началници на всеки легион били поставени легати; трибуни сега били в повечето случаи лица, на които била възложена щабна или административна работа. Разликата във въоръжението на трите линии изчезнала преди времето на Марий. С пилум почнали да въоръжават и трите линии на легиона; тогава той вече бил станал

* — лековъоръжени войски, които се разполагали зад триариите, лековъоръжени спомагателни войски, стрелци. *Ред.*

национално оръжие на римляните. Качествената разлика между трите линии, доколкото тя се основавала на разликите във възрастта и в продължителността на службата, скоро също изчезнала. Според Салюстий хастатите, принципите и триариите са се появили за последен път в сражението на Метел срещу Югурта[25]. Марий свел 30-те манипула на легиона в 10 кохорти и ги разположил в две линии — по пет кохорти във всяка. Същевременно нормалната численост на кохортата била увеличена на 600 души; първата кохорта, която се намирала под командуването на primus pilus, носела орела[26] на легиона. Конницата, както порано, била обединена в турми от по 30 бойци и по трима декуриона във всяка, при което първият от декурионите командувал турмата. Защитното въоръжение на римската пехота се състояло от дървен щит с полуцилиндрична форма с дължина 4 фута и ширина $2^1/_2$ фута, с обтегната върху него кожа и усилен с железни скоби; в средата му имало изпъкналост (umbo) за париране на ударите с копие. Шлемът бил меден, обикновено с удължение отзад за защита на шията; той се закрепвал на главата с кожени ремъчета, покрити с медни пластинки. Нагръдникът, с размер около един квадратен фут, бил закрепен върху кожен панцир с пластинчати ремъци, прехвърлени през рамото. У центурионите защитното въоръжение се състояло от ризница, покрита с медни пластинки. Десният крак, който оставал изложен при изнасянето му напред за нанасяне удар с меча, бил защитен с медна пластинка. Освен късия меч, който се използвал повече за мушкане, отколкото за сечене, войниците имали пилум — тежко копие с дръжка, дълга $4^1/_2$ фута, и с железен накрайник-острие, дълъг $1^1/_2$ фута, следователно с обща дължина около 6 фута, с напречно сечение на дървената част $2^1/_2$ квадратни инча и с тежина около 10 или 11 фунта. Хвърлено на разстояние 10—15 крачки, то често пробивало щитовете и нагръдниците и почти винаги поваляло противника. Велитите — лековъоръжените — имали леки къси копия. В по-късните периоди на републиката, когато службата на лековъоръжените войски била поета от спомагателните войски, съставени от варвари, този вид пехота напълно изчезнал. Конницата била снабдена със същото защитно въоръжение, както и пехотата — с копие и по-дълъг меч. Но римската национална конница не се отличавала с много високи качества и предпочитала да се сражава в пеши строй. По-късно тя била напълно премахната и била заменена с нумидийски, испански, галски и германски конници.

Тактическото построение на римските войски позволявало значителна подвижност. Манипулите се строявали с интервали

помежду си, равни на общата дължина по фронта на всеки от тях, а дълбочината им се движела от 5—6 до 10 редици. Манипулите от втората линия се разполагали зад интервалите на първата линия; триариите се строявали още по-назад, но вече в непрекъснат фронт. Според обстоятелствата манипулите от всяка линия можели да се сгъстят, т. е. да образуват непрекъсната линия, или пък манипулите от втората линия можели да се придвижат напред и да запълнят интервалите в първата линия, или, най-после, когато е била необходима по-голяма дълбочина, всеки от манипулите на принципите се доближавал непосредствено до тила на съответния манипул на хастатите, като по този начин удвоявал неговата дълбочина. Когато се наложило да се срещнат със слоновете на Пир[27], и трите линии се построявали с интервали, при което всеки манипул прикривал стоящия отпред, така че за животните оставал прав проход през целия боен ред. В такъв строй била успешно преодоляна във всяко отношение неповратливостта на фалангата. Легионът можел да се движи и да маневрира, без да нарушава бойния си ред, на такава местност, на каквато фалангата не би се осмелила да действува, без да се изложи на крайно голям риск. Налагало се обикновено най-много един или два манипула да скъсяват фронта си, за да се заобиколи някое препятствие; но след няколко минути фронтът бивал възстановен. Легионът можел да прикрие целия си фронт с леко въоръжени войски, тъй като при изнасяне на линиите на манипулите напред тези войски можели да се оттеглят назад през интервалите. Но главното предимство се състояло в разполагането на войските в няколко линии, вкарвани в действие една след друга, според изискванията на момента. При фаланговата система работата се решавала с един удар. В резерв нямало свежи войски за вкарване в боя в случай на неуспех — фактически такава възможност изобщо не се предвиждала. Легионът можел да завърже борба с противника по цялата ширина на своя фронт, като вкара в действие лековъоръжените си войски и конницата; той можел да противопостави на настъпващата противникова фаланга своята първа линия хастати, които не било тъй лесно да се надвият, защото е трябвало първо да бъдат разбити поотделно най-малко 6 от 10-те манипули; той можел да изтощи противника, като изнесе напред принципите, и в последна сметка да постигне победа с помощта на триариите. Така че пълководецът запазвал в ръцете си управлението на войските и хода на сражението, докато фалангата, веднъж влязла в бой, се оказвала безвъзвратно въвлечена в него с всичките си сили и трябвало да се бие докрай. Ако римският пълководец искал да прекъсне сра-

жението, легионната организация му позволявала да заеме позиция с резервите, след което влезлите по-рано в бой войски можели да се оттеглят през интервалите и на свой ред да заемат позиция. При всички обстоятелства част от войските винаги се намирали в пълен ред, защото дори ако триариите бъдели отхвърлени, престроилите се първи две линии се намирали зад тях. Когато легионите на Фламинин се срещнали в Тесалийските равнини с фалангата на Филип[28], тяхната първа атака била веднага отбита; но атаките следвали една подир друга; македонците започнали да се уморяват и отчасти изгубили сплотеността на бойния си ред; а навсякъде, където изобщо се забележели признаци на разстройство, се появявал римски манипул, който се опитвал да се вклини в тази неповратлива маса. На края, когато 20 манипули атакували фалангата откъм фланговете и тила, запазването на бойния ред станало невъзможно, дълбокото построение се разпаднало, като се превърнало в тълпа бегълци, и сражението било изгубено. Срещу конница легионът се построявал в orbis — своеобразно каре с обоза в центъра. При поход, когато можело да се очаква нападение, легионът се построявал в legio quadrata — своеобразна удължена колона с широк фронт и с обоза в центъра. Това било осъществимо, разбира се, само в открита равнина, там, където походната колона можела да се движи направо.

През времето на Цезар легионите се комплектували в повечето случаи чрез набиране на доброволци от Италия. След Съюзническата война[29] правото на гражданство, а заедно с него и задължението да се минава военната служба, било разпространяно върху цяла Италия и затова годни хора сега имало много повече, отколкото било необходимо. Заплатата почти се равнявала на заплатата на работника; затова новобранци имало повече от достатъчно, така че не се налагало дори да се прибягва до принудителен набор. Само в изключителни случаи се вербували легиони и в провинциите; така например Цезар набрал петия си легион от Римска Галия[30], но по-късно бойците от този легион en masse* получили право на римско гражданство. Легионите съвсем не достигали нормалната си численост от 4 500 души; така например легионите на Цезар рядко наброявали много повече от 3 000 души. Предпочитало се да се формират от новобранци нови легиони, legiones tironum**, вместо да се смесват новобранците с ветераните в старите легиони; тези нови легиони на първо време не се

* — всички без изключение. *Ред.*
** — легиони на новобранците. *Ред.*

допускали да участвуват в сражения в открито поле — използвани били главно за охрана на лагера. Легионът се делял на 10 кохорти — по 3 манипула във всяка. Наименованията хастати, принципи и триарии се запазили само дотолкова, доколкото това било необходимо за означаване ранга на командирите съгласно посочената по-горе система; а що се отнася до обикновените бойци, тези наименования изгубили всякакво значение. Шестте центуриона от първата кохорта на всеки легион имали право да участвуват в заседанията на военния съвет. Центурионите се назначавали измежду обикновените войници и рядко достигали по-високо положение; като школа за висши офицери служел личният щаб на военачалника, който се състоял от млади образовани хора, които бързо се издигали до чин военен трибун, а след това и до чин легат. Въоръжението на боеца си оставало както преди — пилум и меч. Освен снаряжението си войникът носел и личния си багаж, който тежал от 35 до 60 фунта. Приспособлението за носене на този багаж било толкова неудобно, че воинът, за да се подготви за бой, е трябвало най-напред да го сложи на земята. Лагерните принадлежности на армията се превозвали с коне и мулета, каквито за един легион били необходими около 500. Всеки легион имал свой орел, а всяка кохорта — свое знаме. За леката пехота Цезар подбирал от легионите си определен брой воини (антесигнани), еднакво годни както за служба в леките войски, така и за близък бой в линеен строй. Освен тях той имал и спомагателни войски от провинциите: критски стрелци с лък, балеарски прашкари, контингенти от Галия и Нумидия и германски наемници. Конницата му се състояла отчасти от галски, отчасти от германски войски. Римските велити и римската конница изчезнали малко преди това.

Щабът на армията се състоял от легати, назначавани от сената; те били помощници на военачалника, който ги използвал като командири на отделните отряди или единици на бойния ред. Цезар пръв дал на всеки легион специален легат за постоянен командир. Ако легатите не достигали, квесторът поемал командуването на някой от легионите. Той собствено бил ковчежник на армията и шеф на интендантството, и в тази длъжност му помагали многобройни чиновници и ординарци. Към щаба били прикомандировани военни трибуни и споменатите по-горе млади доброволци (contubernales, comites praetorii*), изпълняващи длъжности на адютанти и дежурни офицери; но през време на боя те

* — буквално: другари по служба, придружвачи; тук: лица, които влизали в свитата на военачалника. *Ред.*

се сражавали в строя наравно с обикновените воини в редовете на cohors praetoria*, която се състояла от ликторите, чиновниците, слугите, разузнавачите (speculatores) и ординарците (apparitores) от главната квартира. Освен това военачалникът имал нещо като лична охрана, състояща се от ветерани, които доброволно били отново постъпили в армията по призив на своя предишен командир. Този отряд, който при поход бил на коне, но се сражавал в пеши строй, се смятал за élite на армията; той носел и охранявал vexillum — знамето, което било отличителен знак на цялата армия. За бой Цезар построявал армията си обикновено в три линии: 4 кохорти от всеки легион стояли в първата линия и по 3 кохорти — във втората и третата линии; при това кохортите от втората линия заставали зад интервалите на първата линия. Втората линия трябвало да поддържа първата; третата линия съставлявала главният резерв за решаващите маньоври срещу фронта или фланга на противника или за отбиване на решителните му удари. Ако се случвало противникът да обходи фланговете до такава степен, че възниквала необходимост да се удължи линията на фронта, армията се разполагала само в две линии. Към построяване в една линия (acies simplex)** се прибягвало само при крайна необходимост — и тогава между кохортите не оставали интервали; но при отбрана на лагера това построение било правило, тъй като линията все още имала в дълбочина 8—10 редици и можела да образува резерв от онези бойци, за които нямало място на парапета.

Август завършил превръщането на римските въоръжени сили в постоянна редовна армия. Той разпределил 25-те легиона по цялата империя: 8 били разположени по Рейн (те се смятали за опора и гръбнак — praecipium robur — на армията), 3 — в Испания, 2 — в Африка, 2 — в Египет, 4 — в Сирия и Мала Азия и 6 — в Дунавските провинции. В Италия били разположени като гарнизони елитни войски, които се набирали изключително в самата Италия и образували императорската гвардия; последната отначало се състояла от 12, а по-късно от 14 кохорти; освен това в град Рим имало муниципална гвардия (vigiles***) от 7 кохорти, която първоначално се формирала от освободени роби. Освен тази редовна армия провинциите били задължени, както и преди, да дават лековъоръжените си спомагателни войски, сега в повечето случаи превърнати в своеобразна милиция, за гарнизонна и полицейска

* — кохортата, която придружава военачалника. *Ред.*
** — прост боен ред. *Ред.*
*** — стражници. *Ред.*

служба. Но на застрашените от нападение граници за бойна служба се използвали не само тези спомагателни войски, но и чуждестранни наемници. Броят на легионите нараснал при Траян на 30, а при Септимий Север — на 33. Освен номерата си легионите имали и специални названия според мястото, където били разположени (L. Germanica, L. Italica*), или името на императора (L. Augusta**), или имената на богове (L. Primigenia, L. Apollinaris***), или пък имена, дадени им като почетно отличие (L. fidelis, L. pia, L. invicta****). Организацията на легиона претърпяла известни изменения. Командирът му се наричал сега префект. Първата кохорта била удвоена по численост (Cohors milliaria*****), а нормалната численост на легиона била увеличена на 6 100 души пехота и 726 души конница; това се смятало за минимум и в случай на нужда към легиона се придавали една или повече cohortes milliariae. Cohors milliaria била под командуването на военен трибун, а останалите кохорти — под командуването на трибуни или praepositi******; по такъв начин чинът на центуриона станал сега чин на младшите командири. Допускането в легионите на освободени или неосвободени роби, на хора, дошли от провинциите, и изобщо на хора от всякакво звание, станало правило; римско гражданство се изисквало само за преторианците в Италия, но дори и там по-късно се отказали от това изискване. Така римляните в армията много скоро били погълнати от потока варварски и полуварварски, романизирани и нероманизирани елементи; римляни оставали само офицерите. Това влошаване на състава на армията твърде скоро се отразило върху нейното въоръжение и тактика. Тежкият нагръдник и пилумът били премахнати; изморителната система на обучение, която създала завоевателите на света, все повече била пренебрегвана; обслужващият персонал и разкошът станали необходими за армията, а impedimenta (обозът) се увеличавал едновременно с отслабването и намаляването на издръжливостта на войските. Както и в Гърция, упадъкът се характеризирал с пренебрежение към тежката линейна пехота, с нелепо увлечение по всякакъв вид леко въоръжение и със заимствуване на въоръжение и тактика от варварите. Оттук и безброй многото видове лековъоръжени войски (auxiliatores, exculcatores, jaculatores, excursatores, praecursatores,

* — Германски легион. Италиански легион. *Ред.*

** — Легион на Август. *Ред.*

*** — Легион на Юпитер, Легион на Аполон. *Ред.*

**** — Верен легион, Благочестив легион, Непобедим легион. *Ред.*

***** — хилядна кохорта. *Ред.*

****** — началници. *Ред.*

scutati, funditores, balistarii, tragularii*), въоръжени с всякакъв вид метателно оръжие, а Вегеций ни съобщава, че усъвършенстването на конницата вървяло по линията на подражание на готите, аланите и хуните[31]. В края на краищата между римляните и варварите изчезнала всякаква разлика в снаряжението и въоръжението и германците, които физически и морално стояли на по-високо ниво, прекрачили през останките на дероманизираните легиони.

По такъв начин срещу завоюването на Запада от германците противостояла само смътна традиция от древната римска тактика, нейна жалка отживелица; но дори и тази жалка отживелица била сега унищожена. Що се отнася до развитието на тактиката, цялото средновековие е също такъв безплоден период, какъвто то било и за всяка друга наука. Феодалната система, макар по самия си произход да е военна организация, била по същество враждебна на всяка дисциплина. Метежите и отделянията на големите васали заедно с техните въоръжени сили били обикновено явление. Даването на заповеди на предводителите се превръщало обикновено в шумен военен съвет, което правело невъзможни каквито и да било големи операции. Поради това войните рядко се водели в решаващите участъци; борбата за овладяване на някой отделен пункт запълвала цели кампании. През целия този период (ако само бегло засягаме смутните времена от VI до XII век) единствените значителни операции са походите на германските императори срещу Италия и кръстоносните походи[32] — и едните, и другите еднакво безрезултатни.

Средновековната пехота, която се комплектувала от средата на феодалната прислуга и отчасти от средата на селяните, се състояла главно от копиеносци и в повечето случаи не била годна за нищо. За рицарите, покрити от главата до петите с желязо, било любим вид спорт да се вмъкват поотделно в тази незащитена тълпа и да я секат наляво и надясно. Част от пехотата на Европейския континент била въоръжена с арбалети, докато в Англия национално оръжие на селяните станал големият лък. Този голям лък бил твърде страшно оръжие и осигурил на англичаните превъзходство над французите при Креси, Поатие и Азенкур[33]. Лесно защитим срещу дъжда, който понякога правел арбалета негоден, този лък отпращал стрелата на разстояние над 200 ярда, което било не много по-малко от ефективната далекобойност на стария гладкоцевен мушкет. Стрелата пробивала дъска с дебелина един инч и преминавала дори през нагръдника. Благодарение на това го-

* — воини от спомагателните отряди (буквално: помощници), авангардни части, хвъргачи (на копия), разузнавачи, започващи боя, щитоносци, прашкари стрелци от балисти, хвъргачи на копия с връзван отдолу ремък. *Ред.*

лемият лък дълго още запазвал превъзходството си дори над първото ръчно огнестрелно оръжие, още повече, че за същото време, за което тогавашният мушкет можел да се напълни и да даде един изстрел, можело да се пуснат шест стрели; дори чак в края на XVI век кралица Елизабета се опитала да въведе отново като бойно оръжие националния голям лък. Особено ефикасно оръжие той бил срещу конница; стрелите, дори ако бронята на тежковъоръжените конници е служела като защита срещу тях, ранявали или убивали конете, а спешените рицари се оказвали поради това неспособни за бой и обикновено бивали залавяни в плен. Стрелците с лък действували или в разпръснат, или в линеен строй. През средните векове решаващ род войска била конницата. Изцяло покритите с доспехи рицари били първият в историята вид боеспособна тежковъоръжена конница, която атакувала в правилен строй, защото катафрактите на Александър, въпреки че решили изхода на боя при Арбела, са били такова изключително явление, че оттогава нищо вече не сме чували за тях, и през целия последвал период от древната история пехотата запазвала своята преобладаваща роля на полесражението. По такъв начин единственият прогрес, който дължим на средните векове, се състои в създаването на конницата, от която по права линия произхождат и нашите конни войски. Но колко неповратлива е била тази конница, се вижда дори само от факта, че през цялото Средновековие конницата е била тежък, слабоподвижен род войска, докато цялата служба на леките войски и бързите придвижвания се изпълнявали от пехотата. Рицарите впрочем не винаги се сражавали в сгъстен строй. Те предпочитали да влизат в двубой с единични противници или да вкарват конете си сред вражеската пехота; по тоя начин методът на водене на боя бил връщане назад към времето на Омир. А когато рицарите действували в сгъстен строй, те атакували или в линеен фронт (рицарите — в първата редица, оръженосците, които имали по-леко въоръжение — във втората), или в дълбока колона. Такава атака се предприемала обикновено само срещу рицарите (тежковъоръжените конници) от неприятелската армия; срещу нейната пехота тя би била безполезно пилеене на сили. Конете, обременени от собствените си доспехи и от доспехите на конниците, можели да се движат само бавно и на малки разстояния. Затова през време на кръстоносните походи и във войните с монголците в Полша и Силезия[34] тази слабоподвижна конница постоянно се намирала в състояние на крайна умора и в края на краищата бивала побеждавана от подвижната лека конница на Изтока. Във войните на Австрия и Бургундия против Швейцария[35] ставало нужда тежко-

въоръжените конници, сковани в действията си на труднопроходима местност, да се спешават и да образуват фаланга, още по-неповратлива от македонската; в планинските теснини върху тях хвърляли камъни и дървета, в резултат на което фалангата губела тактическия си ред, а след това бивала разпръсвана чрез решителна атака.

Към XIX век бил въведен нов род конница от по-лек тип, а част от стрелците с лък, за да се облекчи маневрирането им, били качени на коне; но тези и други изменения скоро се оказали безполезни, били изоставени или придобили друго значение поради въвеждането на оня нов елемент, на който било съдено да измени цялата система на воденето на войната — барута.

От арабите в Испания запознаването със състава и с употребата на барута проникнало във Франция и в останалата част на Европа; самите араби го получили от народите, разположени източно от тях, които от своя страна го заимствували от първоначалните му изобретатели — китайците. В първата половина на XIV век в европейските армии за пръв път започнали да използват оръдия; това били тежки трудноподвижни оръдия, които стреляли с каменни гюллета и били годни само за обсадна война. Скоро обаче било изнамерено ръчно огнестрелно оръжие. Град Перуджа в Италия се снабдил в 1364 г. с 500 броя бомбарди, цевта на които била дълга не повече от 8 инча; сетне това оръжие дало тласък на производството на пистолети (наречени така по името на град Пистоя в Тоскана). Малко по-късно почнали да изработват по-дълги и по-тежки ръчни бомбарди (аркебуси), които отговарят на нашата съвременна пушка; но понеже били с къса и тежка цев, те имали само незначителна дългобойност, а фитилната запалка била почти непреодолима пречка за точно прицелване; а освен това те имали и почти всички възможни други недостатъци. Към края на XIV век в Западна Европа вече нямало армии без собствена артилерия и аркебусири. Но влиянието на новото оръжие върху общата тактика твърде слабо се чувствувало. Както артилерийското, така и ръчното огнестрелно оръжие изисквало твърде много време за пълнене, а тъй като било тежко, неудобно и скъпо, то и към 1450 г. не било заменило арбалета.

Междувременно общото рухване на феодалната система и растежът на градовете съдействували да се изменя съставът на армиите. Големите васали или били подчинени от централната власт, както във Франция, или се превърнали в полунезависими суверени, както в Германия и Италия. Силата на низшето дворянство била сломена от централната власт, която действувала

в съюз с градовете. Феодалните армии престанали да съществуват, новите армии се формирали от многобройни наемници, на които разлагането на феодализма дало свобода да служат на онзи, който им плаща. Така възникнало нещо, което наподобявало постоянни армии; но тези наемници, хора от всевъзможни националности, които трудно се поддавали на дисциплина и на които се плащало не много редовно, вършели твърде големи безчинства. Затова във Франция крал Карл VII сформирал постоянна войска от местното население. През 1445 г. той набрал 15 compagnies d'ordonnance*, по 600 души всяка, или всичко 9 000 кавалеристи, които били настанени на гарнизони в градовете на кралството и редовно получавали заплата. Всяка рота се деляла на 100 копия; копието се състояло от един тежковъоръжен конник, трима стрелци с лък, един оръженосец и един паж. Така че те представлявали смес от тежка кавалерия с конни стрелци с лък, като, разбира се, в сражение тези два рода войски действували поотделно. В 1448 г. той добавил към тези сили 16 000 свободни стрелци с лък под командуването на четирима капитан-генерали, на всекиго от които били подчинени по 8 роти от по 500 души. Всички стрелци с лък били въоръжени с арбалети. Те се набирали и въоръжавали за сметка на енориите и били освободени от всякакви данъци. Тези войски могат да се смятат за първата постоянна армия на новото време.

Към края на този пръв период от развитието на съвременната тактика, в оня и́ вид, в който тя възникнала от средновековния хаос, положението на нещата се свеждало приблизително до следното: главната маса на пехотата, състояща се от наемници, била въоръжена с пики и мечове, нагръдници и шлемове. Тя се сражавала в дълбоки, сбити маси, но бидейки по-добре въоръжена и обучена от феодалната пехота, проявявала в боя по-голяма издръжливост и дисциплинираност. Войниците от редовния набор и наемниците — войници по професия — стояли, разбира се, по-високо от случайно набираните войски и от безредните тълпи феодални слуги. Тежката конница сега понякога считала за необходимо да атакува пехотата в сгъстен строй. Леката пехота все още се състояла главно от стрелци с лък, но за въоръжение на стрелците от линейната пехота, предназначени за действие в разсипан строй, почнали широко да се прилагат ръчни бомбарди. Конницата все още си оставала главен род войска; тежката кавалерия — тежковъоръжените конници, обковани с же-

* — ордонансови роти, т. е. кавалерийски роти, сформирани по кралски указ (ордонанс). *Ред.*

лязо — вече не се състояла във всички случаи от дворяни и се наложило да премине от предишния си рицарски и омировски метод на водене на боя към по-прозаичната необходимост да атакува в сгъстен строй. Но неповратливостта на тази конница сега се признавала от всички и започнали да замислят множество различни проекти за създаване на по-лек вид конница. Тази празнина, както вече казахме, трябвало отчасти да бъде запълнена от конните стрелци с лък; в Италия и съседните страни започнали да се използват страдиотите — лека конница от турски тип, която се състояла от босненски и албански наемници, вид башибозуци; тя всявала страх, особено през време на преследване. Полша и Унгария, освен заимствуваната от Запад тежковъоръжена конница, запазили своята национална лека кавалерия. Артилерията била още в младенческия си период. Тогавашните тежки оръдия наистина се изкарвали на полесражението, но те не можели да променят веднаж заетата от тях позиция; барутът бил лош, оръдията се пълнели трудно и бавно, а с каменните гюллета можело да се стреля само на малки разстояния.

Краят на XV и началото на XVI век се характеризира с прогрес едновременно в две области: французите усъвършенствували артилерията, а испанците придали нов характер на пехотата. Френският крал Карл VIII направил своите оръдия толкова подвижни, че можел не само да ги изкарва на полесражението, но и да ги накара да сменяват позициите си през време на боя и да следват останалите войски през време на тяхното придвижване, което впрочем се извършвало не много бързо. Така Карл VIII станал основател на полската артилерия. Неговите оръдия, поставени на колесни лафети и теглени от голям брой коне, неизмеримо превъзхождали старомодната тромава артилерия на италианците (теглена от волове) и причинявали такива опустошения в гъстите колони на италианската пехота, че Макиавели написал своята книга „Изкуство на войната“[36] главно за да предложи построения, посредством които би могло да се неутрализира въздействието на тази артилерия върху пехотата. В сражението при Мариняно[37] френският крал Франциск I разбил швейцарските пиконосци благодарение на ефикасността на огъня и подвижността на тази артилерия, която от флангови позиции обстрелвала швейцарските бойни редове. Но на господството на пиката в пехотата дошъл краят. Испанците усъвършенствували разпространеното по онова време ръчно огнестрелно оръжие (аркебуз) и снабдили с него редовната тежковъоръжена пехота. Техният мушкет (hacquebutte) представлявал тежко, дългоцевно оръжие, с канал на цевта за куршуми, тежки 2 унции; с него се стреляло от вилкообразна дървена по-

ставка. Куршумите, изстреляни от такъв мушкет, пробивали и най-здрави нагръдници и затова той придобил решаващо значение за борба с тежката кавалерия, която веднага се разстройвала, щом почвали да падат конници. Към всяка рота пиконосци се придавали по 10—15 мускетари и действието на техния огън при Павия[38] изумило както съюзниците, така и враговете. Фрундсберг пише, че в това сражение един изстрел с такъв мушкет обикновено изваждал от строя по няколко човека и коня. Оттогава води началото си превъзходството на испанската пехота, което продължило над 100 години.

Войната, предизвикана от въстанието в Нидерландия[39], оказала голямо влияние върху организацията на армиите. Както испанците, така и холандците значително усъвършенствували всички родове войски. До това време всеки, който желаел да постъпи в армиите от наемници, е трябвало да се явява напълно екипиран, въоръжен и обучен да борави с оръжието си. Но в тази продължителна война, водена в продължение на 40 години върху малка територия, скоро почнали да не достигат подходящи новобранци от тоя род. Холандците трябвало да се задоволяват с онези физически годни доброволци, които те можели да намерят, и правителството било принудено да се заеме с обучението им. Мориц Насауски съставил първия строеви устав от по-ново време и с това сложил основите на еднаквото обучение на цялата армия. Пехотата отново започнала да марширува в крак; тя станала значително по-еднородна и сплотена. Сега тя вече се подразделяла на по-малки единици; ротите, които дотогава наброявали от 400 до 500 души, били намалени на 150—200 души, като 10 роти образували полк. Усъвършенствуваният мушкет изместил пиката: една трета от цялата пехота се състояла от мускетари, смесени във всяка рота с пиконосците. Тези последните, които били необходими само за ръкопашен бой, запазили своите шлемове, нагръдници и стоманени ръкавици; мускетарите се освободили от всякакво защитно въоръжение. Пиконосците се построявали обикновено в две редици, мускетарите — в 5—8 редици; след като давала залп, първата редица се отдръпвала назад, за да напълни отново мушкетите си. Още по-големи промени станали в кавалерията, и тук пак Мориц Насауски изиграл ръководна роля. Поради невъзможността да се сформира тежка кавалерия от тежковъоръжени конници той организирал лека конница, която набрал в Германия, като я снабдил с шлемове, броня, наръчници, стоманени ръкавици и високи ботуши; а тъй като само с копията тя не би могла да се мери с тежковъоръжената испанска конница, той ѝ дал мечове и дълги пистолети. Този нов вид кавалеристи,

близък до нашите съвременни кирасири, скоро показал превъзходството си над значително по-малобройните и по-трудноподвижни испански тежковъоръжени конници, чиито коне новата конница успявала да поразява с куршумите си, преди още тази бавно движеща се маса да се нахвърли върху нея. Мориц Насауски обучавал кирасирите си също така грижливо, както и пехотата; той постигнал в това такива успехи, че можел да се реши през време на сражение да променя фронта и да извършва други маневрирания с малки и големи отряди. Алба също бързо се убедил в необходимостта да усъвършенствува своята лека конница; дотогава тя била годна само за действия в разпръснат строй и за единоборство, но под негово командуване бързо се научила да атакува в сгъстен строй, подобно на тежката кавалерия. Конницата се построявала, както и по-рано, в 5—8 редици. Около това време френският крал Хенрих IV създал нов вид конница — драгуни; първоначално това било пехота, качена на коне, изключително с цел за по-бързо придвижване; но само няколко години след появата им драгуните започнали да се използват и като кавалерия и за тази им двойна роля те били снабдени със съответно снаряжение. Те нямали нито защитно въоръжение, нито високи ботуши, но били въоръжени с кавалерийска сабя, а понякога и с копие; освен това имали пехотни мушкети или по-къси карабини. Но тези войски не оправдали надеждите, които се свързвали със създаването им; те скоро станали част от редовната кавалерия и престанали да се сражават като пехота. (Руският император Николай се опитал да възроди първоначалните драгуни, като сформирал корпус от 16 000 души, годен за действия в конен и пеши строй; но на тях нито веднъж не се наложило да се спешат в боя; те винаги се сражавали като кавалерия, и този корпус сега е разформирован и присъединен като конни драгуни към останалата руска кавалерия). В артилерията французите запазили спечеленото от тях превъзходство. Около това време те изнамерили теглича, а Хенрих IV започнал да прилага картеча. Испанците и холандците също опростили и направили по-лека своята артилерия, но тя все пак си оставала трудноподвижна, а леките подвижни оръдия с достатъчно голям калибър и достатъчна далгобойност били още непознати.

От Тридесетгодишната война[40] започва периодът на Густав-Адолф — великия военен реформатор на XVII век. Неговите пехотни полкове се състояли от две трети мускетари и една трета пиконосци. Някои полкове се състояли само от мускетари. Мушкетите били вече толкова облекчени, че поставката за упор при стрелба с тях станала излишна. Густав-Адолф въвел също и книж-

ни патрони, с което значително облекчил пълненето. Дълбокото построение било премахнато; пиконосците на Густав-Адолф се построявали в 6 редици, а мускетарите — само в 3 редици. Последните се обучавали за стрелба по взводно и по редици. Трудноподвижните полкове от по 2 000 или 3 000 души били намалени на 1 300 или 1 400 души, сведени в 8 роти, като при това два полка образували бригада. Посредством този строй той побеждавал гъстите маси на противниците си, построени често, подобно на колона или в каре, в 30 редици, сред които неговата артилерия причинявала страшни поражения. Кавалерията била реорганизирана на същите начала. Тежковъоръжените конници били напълно премахнати. Кирасирите били освободени от наръчниците и от някои други безполезни части на защитното си въоръжение и това ги направило значително по-леки и по-подвижни. Драгуните на Густав-Адолф се сражавали почти винаги като кавалеристи. И кирасирите, и драгуните се построявали само в три редици и строго им се заповядвало да не губят време за стрелба, а веднага да атакуват със сабя в ръка. Те били подразделени на ескадрони от по 125 души. Артилерията била усъвършенствувана, като ѝ били придадени леки оръдия. Прославили се кожените оръдия на Густав-Адолф, но те не останали за дълго време на въоръжение. Заменени били с чугунени 4-фунтови оръдия, толкова леки, че можели да бъдат теглени от два коня; тези оръдия били в състояние да дават шест изстрела за същото време, за което мускетарят давал два изстрела; на всеки пехотен полк били придадени по две такива оръдия. Така било установено деленето на полската артилерия на лека и тежка; леките оръдия съпровождали пехотата, а тежките оставали в резерв или заемали някоя позиция, на която оставали през цялото времетраене на сражението. В тогавашните армии започва да се забелязва все по-нарастващо преобладаване на пехотата над кавалерията. В сражението при Лайпциг през 1631 г. Густав-Адолф имал 19 000 души пехота и 11 000 души кавалерия, а Тили — 31 000 души пехота и 13 000 души кавалерия. В сражението при Лютцен в 1632 г. Валенщайн разполагал с 24 000 души пехота и 16 000 души кавалерия (170 ескадрона). Броят на оръдията също се увеличил с въвеждането на леките оръдия; шведите често пъти имали от 5 до 12 оръдия на хиляда души войници, а в сражението при река Лех Густав-Адолф форсирал тази река под прикритието на 72 тежки оръдия[41].

През втората половина на XVII и първата половина на XVIII век, с повсеместното въвеждане на щика, в пехотата били окончателно премахнати пиките и всякакво защитно въоръжение. Щикът, изобретен приблизително в 1640 г. във Франция, трябвало да се

бори срещу пиката в продължение на 80 години. Австрийците първи го въвели в цялата си пехота, а след тях и прусаците; французите запазили пиката до 1703 г., а русите — до 1721 г. Кремъчното огниво на пушката, изобретено във Франция почти едновременно с щика, до 1700 г. също било постепенно въведено в повечето от армиите. То съществено съкращавало процеса на пълненето, предпазвало до известна степен барута в подсипа от дъжда и с това съдействувало твърде много за премахването на пиката. Обаче стрелбата все още се извършвала толкова бавно, че войникът през цялото сражение обикновено можел да изразходва не повече от 24—36 патрона; едва през втората половина на този период подобряването на военните устави, по-доброто обучение и още по-голямото усъвършенствуване на конструкцията на ръчното огнестрелно оръжие (особено въведеният най-напред в Прусия железен дотиквач) дали възможност на войника да стреля значително по-бързо. Това наложило още по-голямо намаляване дълбочината на построението и пехотата вече започнала да се построява само в 4 редици. Създаден бил своеобразен élite от пехота — гренадирски роти, предназначени първоначално за хвърляне на ръчни гранати, преди да се започне ръкопашен бой; скоро обаче те започнали да се сражават само с мушкети. В някои германски армии още през Тридесетгодишната война били сформирани поделения от стрелци, въоръжени с набраздени пушки; а самата пушка с набразден канал на цевта била открита в Лайпциг в 1498 г. Това оръжие сега започнало да се използва наред с обикновената пушка — с нея били въоръжени най-добрите стрелци във всяка рота; но вън от Германия това оръжие нямало голям успех. Австрийците също имали един вид лека пехота, наречена пандури. Това били хърватски и сръбски нередовни войски от Военната граница срещу Турция[42], годни за набези и преследване, но безполезни в редовно сражение от гледна точка на тогавашната тактика, както и поради обстоятелството, че нямали никаква военна подготовка. Французите и холандците създали за същите цели нередовна пехота, която получила названието compagnies franches*. Кавалерията във всички армии също получила по-леко въоръжение. Тежковъоръжените конници напълно изчезнали; кирасирите запазили само нагръдника и шлема; във Франция и Швеция били премахнати и нагръдниците. Все по-нарастващата ефикасност и скорост на пехотния огън се отразявали твърде отрицателно върху кавалерията. Скоро започнали да смятат, че е съвсем безполезно за този последния род войски

* — свободни роти. *Ред.*

да атакува пехота със сабя в ръка; мнението, че огневата линия е непреодолима, се разпространило тъй много, че започнали да обучават и кавалерията да разчита повече на карабините, отколкото на сабите. Така през този период често се случвало две редици кавалерия да водят помежду си огневи бой, като че ли са пехота; смятало се за голяма смелост за кавалерията да достигне на разстояние 20 ярда до противника, да даде залп и да атакува в тръс. Обаче Карл XII се придържал към правилото на своя велик предшественик*. Неговата кавалерия никога не се спирала, за да стреля; тя винаги атакувала със сабя в ръка, независимо от това, какво се намира пред нея — кавалерия, пехота, батареи, землени укрепления, — и винаги успешно. Французите също се отказали от новата система и отново започнали да разчитат само на сабята. Дълбочината на бойния ред на кавалерията била още повече намалена — от 4 на 3 редици. В артилерията станало сега общо явление да се намалява тежестта на оръдията и да се прилагат патрони и картеч. Друго голямо нововъведение било включването на този род войски в състава на армията. До това време, макар че оръдията принадлежали на държавата, хората, които ги обслужвали, не били истински войници, а представлявали нещо като занаятчийско съсловие, и артилерията се смятала не за специален род войска, а за занаят. Нейните офицери нямали чин в армията и били причислявани по-скоро към майсторите-шивачи и дърводелци, отколкото към дворяните с офицерско свидетелство в джоба. Но около това време артилерията станала съставна част от армията и почнала да се подразделя на роти и батальони; артилерийската прислуга била превърната в редовни войници, а офицерите получили същите чинове като тези в пехотата и кавалерията. Централизацията в артилерията и устойчивостта на нейния личен състав, които били следствие от тази реформа, прокарали път на артилерийската наука, която при старата система не можела да се развива.

Преминаването от дълбокото построение към линейното, от пиката към пушката, от надмощие на кавалерията към надмощие на пехотата, постепенно завършило към времето, когато Фридрих Велики започнал своите кампании и заедно с тях открил класическата ера на линейната тактика. Той построявал пехотата си в три редици и довел стрелбата ѝ до 5 изстрела в минута. Още в първите му боеве при Молвиц[43] тази негова пехота се развърнала в линия и с честия си огън отблъснала всички атаки на австрийската кавалерия, която току-що била напълно разбила пруската

* — Густав-Адолф. *Ред.*

конница; след като свършила с кавалерията на австрийците, пруската пехота атакувала австрийската пехота, нанесла ѝ поражение и по такъв начин спечелила сражението. При големи сражения никога не се прибягвало до построяване в каре срещу кавалерия; такова било използвано само в случаите, когато при походно движение пехотата бивала изненадвана от неприятелската кавалерия. При сражение крайните флангове на пехотата, застрашавани от кавалерия, се удължавали и извивали en potence* и това обикновено се смятало за достатъчно. За борба с австрийските пандури Фридрих сформирал също такива нередовни войски — пехота и кавалерия, но никога не разчитал на тях в редовни сражения, в които те рядко участвували. Изходът на сраженията му се решавал чрез бавно придвижване на огневата линия напред. Кавалерията, която при неговия предшественик** била пренебрегвана, сега претърпяла пълна революция. Тя почнала да се построява само в две редици и стрелбата била строго забранена, освен при преследване на противника. На обучението в ездово изкуство, на което дотогава отдавали малко значение, почнали сега да отделят най-голямо внимание. Всички престроявания трябвало да се извършват при пълен галоп и от войниците се изисквало при това грижливо спазване на сгъстения строй. Благодарение на усилията на Зайдлиц кавалерията на Фридрих затъмнила всяка друга кавалерия, съществувала както по онова време, така и когато и да било в миналото: със своя галоп, спазване на строя, стремителност на атаката и бързина на събирането след нея тя няма равна на себе си и в кавалерията от по-сетнешните времена. Артилерията била толкова много облекчена, че някои от оръдията с голям калибър не можели да издържат пълния заряд и по-късно били премахнати. Но тежката артилерия си оставала все още твърде бавна и трудноподвижна поради лошите и тежки лафети и несъвършената организация. В сражение тя веднага заемала определените ѝ позиции и само понякога ги сменяла с други, разположени по-напред, но не се практикувало никакво маневриране. Леката артилерия — полковите оръдия, придадени към пехотата — заемала място пред пехотната линия, на 50 крачки пред интервалите между батальоните; тя се придвижвала напред заедно с пехотата, при което оръдията били теглени от войниците, и откривала огън с картеч от разстояние 300 ярда. Броят на оръдията бил много голям: от 3 до 6 на хиляда войника. Пехотата, както и кавалерията, била разделена на бригади и дивизии; но тъй като след започване на сражението войските почти

* — във формата на буква Г. *Ред.*
** — Фридрих Вилхелм I. *Ред.*

никак не маневрирали и всеки батальон трябвало да остава на мястото си в общата линия, тези подразделения нямали тактическо значение; що се отнася до кавалерията, командирът на бригадата през време на атаката можел в един или друг случай да действува по своя инициатива; в пехотата обаче не можело да има такива случаи. Линейното построение — в центъра пехотата в 2 линии, на фланговете кавалерията в 2 или 3 линии — представлявало значителен прогрес в сравнение със старото дълбоко построение; такова построение осигурявало най-голяма ефективност на пехотния огън, както и на кавалерийската атака, като давало възможност за едновременно действие на максимален брой хора; но при цялото му съвършенство в това отношение то, именно поради това, свързвало цялата армия като в усмирителна риза. Всеки ескадрон, батальон или оръдие имали свое определено място в бойния ред, който никъде не можел да бъде нарушен или по какъвто и да е начин разстроен, без това да се отрази върху боеспособността на цялата армия. Затова при поход се налагало всичко да се организира така, че при разгръщане фронта на армията за разполагането ѝ на лагер или за бой всяка единица да попада точно на предназначеното за нея място. Така че когато се налагало да се извърши някакъв маньовър, той трябвало да се изпълни с цялата армия; отделянето на някоя част от армията за флангова атака или за създаване на специален резерв за атакуване с превъзхождащи сили на някой слаб пункт би било неизпълнимо и погрешно при тия тъй мъчноподвижни войски, годни само за бой в линеен строй, и при такъв скован боен ред. Освен това при сражение тези дълги линии се придвижвали напред твърде бавно, за да не се нарушава равнението. Палатките винаги следвали армията и се построявали всяка нощ; около лагера се правели леки укрепления. Войските се снабдявали с продоволствие от складове; след армията се движели по възможност повече походни хлебопекарни. С една дума, возимото имущество и останалият обоз на армията били огромни и затруднявали нейното движение до степен, непозната в наши дни. Но при всички тия недостатъци военната организация на Фридрих Велики била далеч най-добрата за времето си и всички останали европейски правителства ревностно я възприемали. Комплектуването на войските почти навсякъде ставало чрез записване на доброволци, което се допълвало с вербуване чрез измама и насилствено; и пак след много тежките загуби Фридрих прибягнал до принудително набиране на новобранци в своите провинции.

Когато започнала войната на коалицията срещу Френската република[14], френската армия била дезорганизирана поради за-

губване на офицерите си и наброявала по-малко от 150 000 души. Противникът имал значително по-голяма численост; станало нужда от нови набори, които се и провеждали в грамадни мащаби под формата на повикване на национални доброволци; в 1793 г., както изглежда, имало най-малко 500 батальона такива доброволци. Тези войски не били обучени, пък и нямало време да бъдат обучавани те в съответствие със сложната система на линейна тактика и до онази степен на съвършенство, каквато се изисквало при движението в линеен строй. Всички опити да се премерят силите с противника в линеен строй завършвали с пълно поражение, въпреки значителното числено превъзходство на французите. Възникнала необходимост да се създаде нова тактическа система. Американската революция[45] показала какви предимства могат да се извлекат дори с лошо обучени войски от приложението на разпръснатия строй и на беглия огън на стрелците. Французите заимствували това и подкрепили стрелците с дълбоки колони, на които малкото безредие причинявало не толкова много вреда, докато масата се държала сплотено. Прилагайки такова построение, французите хвърляли срещу противника своите превъзхождащи по численост войски и обикновено побеждавали. Това ново построение и липсата на опитност у войските ги принуждавали да се сражават в пресечена местност, в села и гори, където те намирали прикритие срещу неприятелския огън и където линейният строй на противника неизменно се разстройвал; обстоятелството, че французите нямали палатки, полеви хлебопекарни и т. н., ги заставяло да се разполагат на бивак под открито небе и да преживяват с това, което им давала околната местност. По такъв начин те постигали подвижност, несвойствена на техните противници, обременени с палатки и всевъзможно возимо имущество. Когато революционните войни издигнали, в лицето на Наполеон, човека, който превърна този нов начин на водене на войната в редовна система, съчетавайки я с онова, което оставало още полезно в старата система, и веднага доведе новия метод до такава степен на съвършенство, до каквото Фридрих беше довел линейната тактика — тогава французите станаха почти непобедими до момента, в който техните противници заимствуваха техния опит и организираха своите армии по новия образец. Основните черти на тази нова система се състоят в следното: възстановяване на стария принцип, че всеки гражданин в случай на нужда подлежи на повикване за защита на страната, и, като следствие от това, комплектуване на армията чрез принудителни набори в по-голям или по-малък размер сред цялото население — изменение, което веднага увеличило тройно

средната численост на армията в сравнение с времето на Фридрих, като при нужда тази численост можела да бъде увеличена в още по-голяма степен. По-нататък — отказване от лагерните принадлежности, прекратяване на зависимостта на войските от магазинните складове, що се отнася до снабдяване с продоволствие, практика на разполагане войските на бивак и приемане за правило, че войната храни войната. Благодарение на това подвижността и самостоятелността на армията нараснали в не по-малка степен, отколкото се увеличила числеността й в резултат от въвеждането на всеобщата военна повинност. В тактическата организация принципът на съчетаване на пехотата, кавалерията и артилерията в по-малките армейски единици, в корпусите и дивизиите станал правило. По този начин всяка дивизия станала истинска армия в умален размер, способна да действува самостоятелно и да оказва сериозна съпротива дори на численo превъзхождащ я противник. Основа на бойния ред сега съставляваше колоната; колоната служеше като резервоар, от който излизаха и в който се връщаха отрядите стрелци; тя представляваше компактна клинообразна маса, която хвърляха срещу определен пункт от противниковата линия; тя служеше като форма за приближаване към противника и за развръщане след това, ако местността и обстановката на боя изискваха да се противопоставят на противника стрелкови линии. Взаимната поддръжка между трите рода войски, която получи пълното си развитие благодарение на съчетаването на тези родове войски в неголеми войскови единици, както и съчетаването на тези три форми на боя — в разпръснат строй, в линеен строй и в колона, — в това се състоеше голямото тактическо превъзходство на съвременните армии. Благодарение на това всяка местност стана сега годна за бой; и едно от главните изисквания, предявявани към военачалника, стана умението бързо да оценява всички предимства и неудобства на местността и веднага да разполага своите войски съобразно с това. И тези качества, наред с общата способност за самостоятелно командуване, станаха сега необходими не само за главнокомандуващия, но и за по-нискостоящите офицери. Корпусите, дивизиите, бригадите и отделните отряди постоянно изпадаха в положения, при които на командирите им се налагаше да действуват на своя лична отговорност; полесражението вече не представляваше дълги непрекъснати линии пехота, разположена в обширна равнина, с конница по фланговете; сега отделните корпуси и дивизии, построени в колони, се разполагаха на прикрити места около селата, пътищата или хълмовете, отделени едни от други като че ли със значителни интервали, докато само малка част от войските фактически участвуваше в престрел-

ката и в артилерийския двубой до настъпването на решителния момент. С увеличаването на числеността на армията и с въвеждането на такова построение бойните редове се разтегнаха; отсега нататък вече не беше необходимо да се запълва всеки интервал с линия войски пред погледа на противника, защото войските бяха под ръка и можеха да заемат необходимото място, когато това се наложи. Обходът по фланговете стана сега обикновен стратегически маньовър; по-силната армия изцяло се вклиняваше между по-слабата армия и нейните комуникации, така че едно само поражение можеше да доведе до унищожение на цяла армия и да реши съдбата на кампанията. Любим тактически маньовър беше пробивът в центъра на противника със свежи войски, щом се разбере, че той е вкарал в боя и последните си резерви. Резервите, които при линейната тактика биха били неуместни и само биха отслабяли в решителния момент бойната сила на армията, сега се превърнаха в главно средство, с помощта на което се решаваше изходът на боя. Разтегнатият по фронта боен ред беше разтегнат и в дълбочина: от линията на стрелците до разположението на резервите разстоянието много често достигаше 2 и повече мили. С една дума, новата система изискваше по-малка муштровка и парадна педантичност, но по-голяма бързина, по-голямо напрежение на силите и по-голяма съобразителност от всекиго — като се почне от главнокомандуващия и се свърши с обикновения стрелец; и всяко ново усъвършенствуване на системата след Наполеон е вървяло в тази насока.

Измененията в материалното снабдяване на армията през този период бяха незначителни; постоянните войни не даваха време за подобрения, чието въвеждане изисква време. Две доста важни нововъведения бяха направени във френската армия малко преди революцията. Въведен бе нов образец пушка с по-малък калибър и по-малко луфт за куршума в канала на цевта и с извит приклад вместо правия, употребяван дотогава. Това оръжие, което се изработваше с голямо майсторство, допринесе много за превъзходството на френските стрелци и си остана образец, по който с нищожни изменения се изработваха пушките във всички останали армии чак до въвеждането на затвора с ударник. Второто нововъведение беше опростяването и подобряването на артилерията, извършено от Грибовал. Френската артилерия при Людовик XV беше напълно занемарена: оръдията бяха от най-различни калибри, лафетите — остарели, а образците, по които се изработваха — най-различни. Грибовал, който през време на Седемгодишната война[46] бил служил в австрийската армия и видял там по-добри образци, успял да намали броя на калибрите, да

уеднакви образците и да ги подобри, както и значително да опрости цялата система. Наполеон воюваше с оръдия и лафети на Грибовал. Английската артилерия, която при избухването на войната с Франция беше в извънредно лошо състояние, започна значително да се подобрява, наистина постепенно и бавно; в нея за пръв път се появиха едно раменните лафетни колесари, приети след това в много континентални армии, а така също и приспособленията за качване на прислугата на оръдейните предници и раклите. Конната артилерия, създадена от Фридрих Велики, се въвеждаше през цялата Наполеонова епоха, особено от самия Наполеон; именно тогава за пръв път беше усилено разработена и свойствената ѝ тактика. Когато войната завърши, оказа се, че англичаните са най-силни в този род оръжие. От всички големи европейски армии само австрийската замени конната артилерия с батареи, чиято прислуга се вози на каруци, предназначени за тази цел.

Германските армии все още запазваха специалния вид пехота, въоръжена с набраздени пушки, на които новата тактика при разпръснатия строй придаваше особено значение. Това оръжие получи широко разпространение и в 1836 г. беше възприето от французите, които имаха нужда от далгобойна пушка за войната в Алжир. Създадени бяха tirailleurs de Vincennes*, по-късно chasseurs à pied**, които бяха доведени до небивало съвършенство. Тяхното създаване послужи като тласък за значителни усъвършенствувания в набраздената пушка, благодарение на които се увеличиха извънредно много както далекобойността, така и точността на тази пушка. Тези успехи прославиха имената на Делвин, Тувенен и Миние. Затворът с ударник беше въведен в цялата пехота на повечето от армиите между 1830 и 1840 г. и както винаги последни в това отношение се оказаха англичаните и русите. В същото време в различните страни се правеха големи усилия за още по-голямо усъвършенствуване на личното огнестрелно оръжие и за създаване на още по-далгобойни пушки, с които да се въоръжи цялата пехота. Прусаците въведоха набраздената иглянка пушка, която се пълнеше отзад и имаше доста голяма скорострелност и дългобойност; това изобретение, направено първоначално в Белгия, беше значително усъвършенствувано от прусаците. С такива пушки бяха въоръжени всички леки батальони в пруската армия; останалата част от пехотата малко преди това беше въоръжена със старите си пушки, превърнати след незна-

* — венсански стрелци. *Ред.*
** — пеши стрелци, егери. *Ред.*

чително преправяне в пушки система Миние. Англичаните тоя път бяха първите, които въоръжиха цялата си пехота с усъвършенствувани пушки, т. е. с пушки Енфилд, представляващи леко видоизменен модел на пушката Миние; тяхното превъзходство беше напълно доказано в Крим и то спаси англичаните при Инкерман[47].

В тактиката на пехотата и кавалерията не бяха направени никакви значителни изменения, ако не се смята голямото подобрение на тактиката на леката пехота чрез въвеждането от французите на chasseurs и новата пруска система на ротни колони, който боен ред, може би с известни изменения, несъмнено скоро ще стане общоприет поради големите си тактически преимущества. Руските и австрийците все още запазват построяването в 3 редици, англичаните още от времето на Наполеон се построяват в 2 редици; прусаците при поход се построяват в 3 редици, но се сражават най-често в 2, а третата образува стрелкова верига и нейната поддръжка; французите, които преди се построяваха в 3 редици, в Крим се сражаваха в 2, и този боен ред сега се въвежда в цялата им армия. Що се отнася до кавалерията, руският опит за възстановяване на драгуните от XVII век и неговият неуспех вече бяха споменати по-горе.

В артилерията на всички армии се извършиха значителни подобрения на отделни части на оръдията и опростяване на калибрите, образците колела, лафетите и пр. Артилерийската наука се придвижи много напред. Но не бяха извършени никакви сериозни промени. Повечето от континенталните армии са въоръжени с 6- и 12-фунтови оръдия; пиемонтската — с 8- и 16-фунтови, испанската — с 8- и 12-фунтови; френската армия, която досега имаше 8- и 12-фунтови оръдия, в момента въвежда така наречената гаубица на Луи Наполеон — просто и леко 12-фунтово оръдие, което може да стреля и с малки снаряди и е предназначено да замени всички други видове полски оръдия. Британската армия в колониите има 3- и 6-фунтови оръдия, но войските, които се изпращат сега от Англия, се снабдяват само с 9-, 12- и 18-фунтови оръдия. В Крим англичаните дори имаха една полска батарея от 32-фунтови оръдия, но тя винаги затъваше дълбоко в земята.

Общата организация на съвременните армии във всички страни е почти еднаква. С изключение на британската и американската, армиите се попълват чрез принудителен набор; при това съществуват две системи: едната, която се основава на задължителната военна повинност, се състои в това, че повиканите в армията след прослужване на определения им срок се освобожда-

ват завинаги; другата, която се основава на системата на резервите, се състои в това, че срокът на действителната служба е кратък, но уволнените в запаса подлежат на повикване отново в армията за определен срок след това. Франция представлява най-ярък пример на първата система, а Прусия — на втората. Дори в Англия, където както редовните войски, така и милицията се попълват обикновено от доброволци, законът предвижда принудителен набор (или жребийна система) за милицията, в случай че няма достатъчно доброволци. В Швейцария постоянна армия изобщо няма; цялата ѝ въоръжена сила се състои от милиция, която се обучава съвсем кратко време. В някои страни и досега все още си остава като правило вербуването на чужди наемници; Неапол и папата и досега имат своите швейцарски полкове, французите — техния чуждестранен легион, а Англия в случай на сериозна война редовно се вижда принудена да прибягва до това средство. Срокът на действителната военна служба е доста различен; в Швейцария той е само няколко седмици, в малките германски държави — от 18 месеца до 2 години, в Прусия — 3 години, във Франция — 5—6 години, в Англия — 12 години и в Русия — 15—25 години. Офицерите се набират по различни начини. В повечето армии сега не съществуват никакви юридически пречки за произвеждане на офицери от войнишкия състав, но на практика пречките са най-различни. Във Франция и Австрия част от офицерите трябва да се вземат от сержантския състав; в Русия тази практика е станала необходимост поради липсата на достатъчен брой образовани кандидати. В Прусия изпитът, който се полага за получаване на офицерски чин в мирно време, е преграда за хората, които нямат съответно образование; В Англия издигането на офицери от войнишкия състав е голямо изключение. За останалата част от офицерския състав в повечето страни съществуват военни училища, макар че, с изключение на Франция, преминаването през тези училища не е задължително. По отношение на военното образование на първо място са френските офицери, по отношение на общото образование — пруските, а англичаните и русите и в едното, и в другото отношение стоят най-ниско. Що се отнася до конете, необходими за армията, струва ни се, че Прусия е единствената страна, в която конският състав също подлежи на принудителен набор, като на собствениците на конете се дава определено парично възнаграждение. С изключение на посочените по-горе особености, въоръжението и снаряжението на съвременните армии е навсякъде почти еднакво. Съществува, разбира се, голямо различие в качеството и изработката на материалната част на армиите. В това отношение русите са на последно място,

а англичаните, които действително използват предимствата на развитата си индустрия, са на първо място.

Пехотата във всички армии се дели на линейна и лека пехота. Първият вид се явява като правило и съставлява основната маса от пехотата; истинската лека пехота навсякъде представлява изключение. От леката пехота в настоящия момент френската е безспорно най-добра по качество и най-многочислена; тя наброява 21 батальона стрелци, 9 — зуави и 6 — алжирски туземни стрелци. Австрийската лека пехота, особено стрелците, е също много добра; тя наброява 32 батальона. Прусаците имат 9 батальона егери и 40 — лека пехота; последната обаче недостатъчно отговаря на специалното си предназначение. Англичаните нямат истинска лека пехота, ако не се смятат 6-те батальона стрелци; те, след русите, са несъмнено най-малко пригодени за такъв вид служба. За русите може да се каже, че нямат никаква истинска лека пехота, тъй като нейните 6 батальона стрелци се губят в тяхната огромна армия.

Кавалерията също така се дели навсякъде на тежка и лека. Кирасирите навсякъде спадат към тежката кавалерия, а хусарите, конните стрелци и chevaux legers* — към леката кавалерия. Драгуните и уланите в някои армии се смятат за лека кавалерия, а в други — за тежка; русите изобщо нямаше да имат лека кавалерия, ако не бяха казаците. Най-добрата лека кавалерия е несъмнено австрийската — националните унгарски и полски хусари. Същото деление съществува и в артилерията, с изключение на френската, където, както бе отбелязано, има сега само един калибър. В другите армии и досега са запазени леките и тежките батареи, в зависимост от калибъра на оръдията им. Леката артилерия все още се дели на конна и пеша, като първата е специално предназначена за действие съвместно с кавалерията. Австрийците, както беше посочено, нямат конна артилерия; английската и френската армия нямат пеша артилерия в истинския смисъл на думата, тъй като прислугата на оръдията е качена на предниците и раклите.

Пехотата е сведена в роти, батальони и полкове. Батальонът е тактическата единица; той е онази форма, в която войските водят бой, ако не се смятат малкото изключения от това правило. Затова батальонът не трябва да бъде толкова голям по численост, та трудно да се управлява от неговия командир с глас и зрителни сигнали, нито пък толкова малочислен, че да не може да действува в боя като самостоятелна единица, дори и след по-

---

* — конници от леката кавалерия. *Ред.*

несените в хода на кампанията загуби. Поради това числеността на батальона се колебае между 600 и 1 400 души; той се състои средно от 800 до 1000 души. Подразделянето на батальона на роти има за цел обособяването на подразделенията му за извършване на престроявания, по-доброто обучение на войниците в елементите на военната служба и по-удобното му управление в стопанско отношение. На практика ротите играят ролята на самостоятелни единици само при отделни схватки, а при прусаците — при построяване в ротни колони, когато всяка една от четирите роти образува колона от три взвода; този строй предполага наличие на големи по численост роти и в Прусия те наброяват по 250 души. Броят на ротите в батальона, както и тяхната численост са различни. Английският батальон има 10 роти по 90—120 души, руският и пруският — 4 роти по 250 души, френският и австрийският — 6 роти с различна численост. Батальоните се свеждат в полкове повече от административни и дисциплинарни съображения и за осигуряване еднаквост на обучението, отколкото от някакви тактически съображения; затова във военновременните формации батальоните от един и същ полк често са разделени един от друг. В Русия и Австрия всеки полк има 4, в Прусия — 3, а във Франция — 2 строеви батальона, като не се смятат учебно-запасните подразделения; в Англия повечето полкове в мирно време се състоят само от по един батальон. Кавалерията се подразделя на ескадрони и полкове. Ескадронът, който има от 100 до 200 души, е тактическата и административна единица; единствено англичаните от административни съображения подразделят ескадрона на 2 роти. Полкът обикновено се състои от 3 до 10 строеви ескадрона; английският полк в мирно време има само 3 ескадрона, всеки от по около 120 конника; прусаците — 4 ескадрона от по 150 конника, французите — 5 ескадрона от по 180—200 конника, австрийците — 6 или 8 от по 200 конника, и русите — 6—10 от по 150—170 конника. В кавалерията полкът се явява като единица с тактическо значение, тъй като той разполага със средства за самостоятелна атака, при която ескадроните се поддържат един друг; поради това той се формира в достатъчен по численост състав, наброявайки от 500 до 1 600 конника. Само у англичаните полковете имат толкова малочислен състав, че те са принудени да включат четири или пет полка в една бригада; от друга страна, австрийските и руските полкове в много случаи имат същата численост, колкото една средна по численост бригада. Французите имат номинално много големи по численост полкове, но досега те са излизали на полесраженията само в значително намален състав, което се обяснява с факта, че не им дости-

гат коне. Артилерията е сведена в батареи; полкове или бригади се формират в този род войска само в мирно време, тъй като в периода на бойните действия батареите почти във всички случаи се оказват отделени една от друга и винаги се използват именно по такъв начин. Най-малкият брой на оръдията в една батарея е 4, но в австрийската армия той достига 8, а французите и англичаните имат по 6 оръдия в батарея. Стрелците и другите видове същинска лека пехота са организирани обикновено само в батальони и роти, но не в полкове; естеството на този род войска е несъвместимо с обединяването им в големи единици. Същото се отнася и за сапьорите и миньорите, които освен това съставляват само съвсем незначителна част от армията. Единствено французите правят изключение в дадения случай; но техните 3 полка сапьори и миньори наброяват всичко на всичко само 6 батальона. В мирно време в повечето армии за най-голяма единица обикновено се смята полкът. По-големи единици — бригади, дивизии, армейски корпуси — се организират в повечето случаи, когато избухне война. Само русите и прусаците имат напълно организирани армии, попълнени и с висшия команден състав във време на война. Но в Прусия това има чисто илюзорен характер дотогава, докато не бъде мобилизиран поне един цял армейски корпус, което предполага свикването на ландвера на една цяла провинция; и ако в Русия войската действително е формирана в полкове, все пак последната война* показа, че първоначалните дивизии и корпуси много скоро променят състава си, така че предимствата от такава организация имат по-скоро значение за мирно, отколкото за военно време.

Във време на война няколко батальона или ескадрона се обединяват в бригада — от 4 до 8 батальона в пехотата и от 6 до 20 ескадрона в кавалерията. Там, където съществуват големи кавалерийски полкове, последните напълно могат да заменят бригадата; но много често тяхната численост се намалява вследствие отделянето на отряди за дивизиите. Леката и линейната пехота могат, с някои предимства, да бъдат съединени в бригада, но това не може да се каже по отношение на леката и тежката кавалерия. Австрийците почти винаги придават на всяка бригада по една батарея. Няколко бригади образуват дивизия. В повечето от армиите дивизията се състои от всичките три рода войски — например: от 2 бригади пехота, 4—6 ескадрона кавалерия и 1—3 батареи. Французите и русите изобщо не включват кавалерия в състава на своите дивизии, а англичаните формират дивизиите си

---

* — Кримската война през 1853—1856 г. *Ред.*

изключително от пехота. Затова ако тези нации не искат да водят война при неизгодни за тях условия, те трябва да придават на дивизиите кавалерия (и съответно артилерия) всеки път, когато се окаже случай; а този случай може лесно да бъде пропуснат или често да бъде неудобно или невъзможно той да бъде използван. Сравнителната численост на дивизионната кавалерия обаче е навсякъде незначителна, поради което останалата част от този род войска се свежда в кавалерийски дивизии, всяка от по 2 бригади, с цел да се създаде кавалерийски резерв. Две или 3, а понякога и 4 дивизии образуват в по-големите армии армейски корпус. Такъв корпус винаги има свои собствени кавалерия и артилерия, дори и тогава, когато дивизиите нямат такива; но и в случаите, когато дивизиите са смесени формации, пак се оставя резерв от кавалерия и артилерия, който се намира в разпореждане на командира на корпуса. Наполеон пръв създаде такъв корпусен резерв и като не се задоволи с това, той организира цялата останала кавалерия в един резервен кавалерийски корпус от 2 или 5 дивизии кавалерия с конна артилерия. Русите запазиха същата организация за своята резервна кавалерия; останалите армии, както изглежда, отново ще прибягнат до нея в случай на сериозна война, макар и постигнатите от тази организация резултати досега все още да не съответствуват на грамадната маса конница, съсредоточена по такъв начин на едно място. Такава е съвременната организация на боевата част на армията. Но въпреки премахването на палатките, складовете, полските хлебопекарни и фургоните за провизии армията все още се съпровожда от голям обоз от нестроеваци и каруци, необходими за осигуряване нейната боеспособност през време на кампанията. За да дадем известна представа за това, ще посочим тук само какъв обоз е необходим за един армейски корпус в пруската армия, съгласно съществуващите устави:

Артилерийски парк: 6 паркови колони по 30 каруци, 1 паркова лаборатория на 6 каруци.

Понтонен парк: 34 понтонни каруци, 5 каруци с инструменти, 1 ковачница.

Пехотен обоз: 116 каруци, 108 впряга коне.

Санитарен обоз: 50 каруци (за 1 600 или 2 000 болни).

Резервен интендантски обоз: 159 каруци.

Резервен обоз: 1 каруца, 75 резервни коня.

Всичко 402 каруци, 1 791 коня, 3 000 човека.

За да имат възможност командуващите армии, армейски корпуси и дивизии да ръководят всеки в своя обсег на компетентност

поверените му войски, във всички армии с изключение на английската е създадена специална служба, която се състои изключително от офицери и се нарича щаб. В задачата на тези офицери влиза разузнаването и окомерното заснимане на местността, по която се извършва или може да се извърши придвижването на армията; оказване помощ при разработване плана на операциите и уточняването му до такива подробности, че да не се губи никакво време, да не възникне безредие сред войските и да не се стигне до ненужното им изморяване. Следователно тези офицери заемат много важно положение, затова трябва да имат напълно завършено военно образование и да познават отлично възможностите на всеки род войска при поход и в бой. Ето защо във всички страни те се набират измежду най-способните граждани и се обучават грижливо във висши военни училища. Само англичаните си въобразяват, че всеки младши или старши офицер, взет от която и да е част на армията, е годен за такава длъжност; в резултат на това английските щабове стоят на по-ниско ниво, армията е в състояние да извършва само най-бавни и прости маньоври, докато командирът, ако той изобщо е добросъвестен, е принуден да върши сам цялата щабна работа. Дивизията рядко разполага с повече от един щабен офицер; армейският корпус има свой собствен щаб под ръководството на старши или щабен офицер, а армията разполага с пълен щаб с няколко генерали, подчинени на специално назначен началник, който в случай на нужда издава заповеди от името на командуващия армията. В английската армия на началник щаба са подчинени генерал-адютантът и генерал-квартирмайстерът; в другите армии генерал-адютантът е същевременно и началник щаб. Във Франция началник щаба обединява в свое лице и двете тези функции, като за осъществяването на всяка от тях той има в свое подчинение специален отдел. Генерал-адютантът е началник на личния състав на армията; той получава доклади от всички подчинени отдели и армейски поделения и урежда всички въпроси, засягащи дисциплината, обучението, формирането, снаряжението, въоръжението и т. н. Всички подчинени лица се обръщат към командуващия армията чрез генерал-адютанта. Ако той е същевременно и началник щаб, заедно с командуващия армията той съставя и разработва плана за операциите и за движението на армията. Съответната детайлна разработка на плановете за придвижване е задължение на генерал-квартирмайстера, който разработва всички подробности във връзка с походните движения, разквартируването и разполагането на лагер. Към главната квартира са прикомандировани достатъчен брой щабни офицери за разузнаване на местността, за съставяне на планове за отбраняване

или атакуване на позиции и т. н. Освен това съществуват и длъжностите главен началник на артилерията и началник на инженерната служба, които ръководят съответните отдели; след това има няколко заместници на началник щаба, които го представляват в различни пунктове на полесражението, и известен брой офицери за свръзка и ординарци за предаване на заповеди и донесения. Към главната квартира, по-нататък, са прикомандировани също така началник на интендантството със свои чиновници, ковчежникът на армията, началникът на санитарната служба и военният прокурор, или началник на военно-съдебната служба. Щабовете на армейските корпуси и на дивизиите са организирани по същия образец, но са значително по-прости и с по-малък щат; щабовете на бригадите и полковете са още по-малочислени, а щабът на батальона може да се състои само от командира на батальона, неговия адютант, един офицер, който изпълнява длъжността ковчежник, подофицер-писар и барабанчик или тръбач.

За поддържане въоръжените сили на една голяма нация и за ръководенето им са необходими многобройни учреждения освен посочените досега. Има чиновници за провеждане на наборите и за попълване на армията с конски състав, при което последните често са свързани с управлението на държавните конезаводи; има военни училища за офицери и подофицери, учебни батальони, ескадрони и батареи, школи за езда и школи за ветеринарни лекари. В повечето страни съществуват държавни леярски работилници и фабрики за производство на ръчно огнестрелно оръжие и барут; има разни казарми, арсенали, складове и крепости със свое оборудване и щат от офицери, които ги командуват; най-после, има главно интендантство и генерален щаб на армията, които обслужват всичките въоръжени сили на страната и затова са с много по-многочислен състав и трябва да изпълняват много по-важни функции в сравнение с щаба и интендантството на отделната действуваща армия. Щабът особено има много важни задължения. Той се дели обикновено на исторически отдел (за събиране на материали по история на войната, по организацията на армиите и пр. в миналото и сега), топографски отдел (на който е възложено съставянето на карти и топографското заснимане на цялата страна), статистически отдели и т. н. Всички тези учреждения, както и всичките въоръжени сили, са подчинени на военното министерство, което в различните страни е различно организирано, но обхваща, както това се вижда от предишните бележки, много широк кръг задължения. Като пример даваме организацията на френското военно министерство. То се състои от седем управления, или отдела: 1) личен състав, 2) артилерийски, 3) инженерно-кре-

постен, 4) интендантски, 5) по въпросите на Алжир, 6) военно депо (военно-исторически, военно-топографски и т. н. отдели и отдели на щаба), 7) военно-финансов. Непосредствено при министерството има следните съвещателни комисии, които се състоят от генерали, старши офицери и специалисти: комитети по личния състав — на пехотата, кавалерията, артилерията, на фортификационната служба, на военно-санитарната служба, а също ветеринарната комисия и комисията по организиране на обществените работи. Такъв е огромният механизъм, който е създаден за попълване с личен състав и коне, за прехраната, за управлението и постоянното обновяване на съвременната първокласна армия. Такава организация съответствува на големия брой хора, събрани в армията. Макар огромната армия на Наполеон в 1812 г. — 200 000 души в Испания, 200 000 във Франция, Италия, Германия и Полша и 450 000 души с 1 300 оръдия при нахлуването в Русия — досега да не е била никога надмината по численост; макар че по всяка вероятност ние не ще видим никога вече такава армия от 450 000 души, съсредоточена за една само операция, все пак всяка една от големите континентални държави на Европа, включително и Прусия, може да набере, обучи и въоръжи една армия от 500 000 души, а дори и повече; макар техните армии да съставляват не повече от $1^1/_2$ — 3% от тяхното население, никога по-рано в историята те не са достигали такива размери.

Военната система на Съединените щати строи защитата на страната главно върху милицията на отделните щати и върху доброволческите армии, които се набират, когато това се налага от обстоятелствата; постоянната военна сила, която се използва главно за поддържане на реда сред индианските племена на Запада, съгласно отчета на министъра на войната за 1857 г. се състои само от около 18 000 души.

Написано от Ф. Енгелс през август — не по-късно от 24 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

АДЮТАНТ

Адютант — офицер-помощник, или aide-de-camp, на командира на по-голяма или по-малка войскова единица. Обикновено адютант има всеки командир на пехотен батальон или на кавалерийски полк; командирите на бригади и дивизии и командуващите corps d'armée*, а също така и главнокомандуващият имат, в зависимост от ранга си, един или повече адютанти. В задължение на адютанта е да предава по предназначение заповедите на своя началник и да следи за тяхното изпълнение, а също да получава или събира адресираните до неговия началник донесения. Следователно той завежда в значителна степен вътрешния ред на съответната войскова единица. Той определя как да се редуват в носенето на службата съставните ѝ части и издава ежедневните заповеди; същевременно той е нещо като секретар на своя началник, води кореспонденцията с низшестоящите или висшестоящите командири, организира съставянето на всекидневните отчети и доклади във формата на таблици-сводки, и води дневника и отчетните ведомости на своята войскова единица. В по-големите войскови единици сега обикновено има постоянен щаб, излъчен от общия щаб на армията и възглавяван от „началник-щаба", който поема по-сложните задължения на адютанта, като оставя на последния само предаването на заповедите и регулирането на вътрешната служба в даденото съединение. Но разпределянето на задълженията в тези случаи е толкова различно в различните армии, че тук не е възможно да се характеризира то дори в общи черти.

* — армейски корпуси. *Ред.*

Така например не може да се посочат две армии, в които задълженията на адютанта на командуващия corps d'armée да са съвсем еднакви. Освен тези реални адютанти потребностите на монархическите институции са създали в почти всички държави на Европа множество лица, които се титулуват генерал-адютанти при монарха, чиито задължения са мними, освен в случаите, когато те служат при особата на своя монарх; но дори и в тези случаи функциите им имат чисто формален характер.

Написано от Ф. Енгелс между 11 юли и 10 август 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. I. 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

АЛБУЕРА

Албуера — село и малка рекичка в испанската провинция Естремадура, на около 12 мили югоизточно от Бадахос. През пролетта на 1811 г. англичаните обсадили Бадахос, който тогава бил в ръцете на французите, и започнали твърде енергичен натиск срещу тази крепост[48]. Бересфорд с около 10 000 английски и германски и 20 000 испански и португалски войници прикривал обсадата при Албуера. Султ предприел настъпление с оная част от андалузката армия, която било възможно да се използва за това, и на 16 май го атакувал. Десният фланг на англичаните бил разположен на кръгло възвишение, седловидното продължение на което минавало покрай техния център и левия им фланг. Отпред позицията била прикривана от река Албуера. Султ веднага разбрал, че този кръгъл хълм има командно положение и че той е ключът към цялата позиция; ето защо в центъра и срещу левия фланг той само заел позиция, а подготвил атака en masse* срещу десния фланг на англичаните. Въпреки възраженията на своите офицери Бересфорд бил разположил почти всички английски и германски войски в центъра и на левия фланг, така че отбраната на хълма била възложена почти изключително на испански новобранци. Затова, когато пехотата на Султ тръгнала да атакува хълма в гъсти съсредоточени колони, испанците твърде бързо отстъпили и цялата английска позиция се оказала изведнъж заобиколена. В този критически момент, след като Бересфорд няколко пъти бил отказал да изпрати на десния фланг английски или гер-

* — в основна маса. *Ред.*

мански части, един от подчинените му офицери от неговия щаб* на своя отговорност дал заповед за настъпление на около 7 000 английски войници. Те се развърнали зад седловидната височина, помели с огъня си първите френски батальони и като се приближили до хълма, открили, че той е зает от доста нестройна група дълбоки колони, които нямало къде да се развърнат. Англичаните настъпили срещу тези колони. Огънят на тяхната развърната линия подействувал убийствено върху гъстите маси; и когато англичаните най-после се хвърлили в удар на нож, французите побягнали в безпорядък надолу по склона на хълма. Това върховно усилие струвало на англичаните около четири пети от състава на войските им — такива били техните загуби в убити и ранени. Но изходът на сражението бил решен и Султ отстъпил, макар че след няколко дни обсадата на Бадахос била вдигната.

Написано от Ф. Енгелс между 11 юли и 10 август 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. I, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

* — Хардинг. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

АЛМА

Алма — малка река в Крим, която тече от възвишената местност в околностите на Бахчисарай в западна посока и се влива в Каламитския залив, между Севастопол и Евпатория. Южният бряг на тази река, който се издига много стръмно по посока на нейното устие и по цялото ѝ протежение господствува над противоположния бряг, бил избран от княз Меншиков през време на последната руско-турска война като отбранителна позиция за отблъскване атаката на съюзните армии, които току-що били стоварени в Крим.

Войските, които се намирали под негово командуване, наброявали 42 батальона, 16 ескадрона, една сотня казаци и 96 оръдия, всичко 35 000 души. На 14 септември 1854 г. съюзниците стоварили малко пò на север от Алма 28 000 французи (четири дивизии), 28 000 англичани (пет пехотни и една кавалерийска дивизии) и 6 000 турци. Тяхната артилерия имала точно толкова оръдия, колкото и руската — 72 френски и 24 английски. Позицията на русите изглеждала твърде силна, но в действителност имала много слаби точки. Нейният фронт бил разтегнат почти на 5 мили — протежение, което е прекомерно голямо за малкия брой войски, с които разполагал Меншиков. Десният фланг нямал никаква опора, докато левият (поради присъствието на съюзната флота, която държала крайбрежието под обстрел) не могъл да изнесе позициите си до самото море и затова страдал от същия недостатък. Върху това бил изграден планът на съюзниците. По фронта русите щели да бъдат заангажирани с фалшиви атаки, а в това време французите, под прикритието на петте флотилии, трябвало

да обходят левня фланг на русите, а англичаните, под прикритието на своята кавалерия — да обходят десния им фланг.

Атаката била извършена на 20-и. Тя трябвало да се проведе на разсъмване, но поради бавността на англичаните французите не се решили да преминат реката преди това време. На крайния десен фланг на французите дивизията на Боске преминала реката, която почти навсякъде можела да се мине в брод, и се изкачила по стръмните склонове на южния бряг, без да срещне някаква съпротива. С големи усилия те успели също така да изкачат на платото 12 оръдия. Вляво от Боске Канробер прехвърлил своята дивизия през реката и започнал да се развръща по възвишението, докато дивизията на принц Наполеон се заела с почистването на градините, лозята и домовете в село Алма от руските стрелци. На всички тези атаки, извършени със силите на 29 батальона, Меншиков противопоставил на първата и втората си линии само 9 батальона, в подкрепление на които скоро дошли още 7. Тези 16 батальона, подкрепяни от 40 оръдия и 4 ескадрона хусари, трябвало да издържат цялата тежест на атаката на неизмеримо превъзхождащите ги по численост французи, които скоро били подкрепени от останалите 9 батальона на дивизията на Форе. По такъв начин всичките войски на маршал Сент-Арно били вкарани в боя с изключение на турците, които били оставени в резерв. Резултатът не можел задълго да остане съмнителен. Русите започнали постепенно да се огъват и отстъпили, запазвайки дотолкова добър ред, доколкото това било възможно. В това време започнали своята атака англичаните. В около 4 часа огънят на оръдията на Боске от върха на платото по левия фланг на руската позиция дал да се разбере, че е започнал сериозен бой; приблизително след един час английската стрелкова верига атакувала руската. Англичаните се отказали от плана за обход на десния фланг на русите, тъй като руската кавалерия, дори без казаците, превъзхождала два пъти английската по численост и прикривала този фланг и дори заплашвала левия фланг на самите англичани. Поради това лорд Раглан решил да започне пряка фронтална атака срещу русите. Той се нахвърлил върху техния център, като имал в първата линия леката дивизия на Браун и дивизията на Еванс. Две дивизии — на Кеймбриджкия херцог и на генерал Инглънд — образували втората линия, докато резервът (дивизията на Каткарт), поддържан от кавалерията, следвал зад левия фланг. Първата линия се развърнала, атакувала разположените пред нея две села и след като изтласкала русите, преминала Алма. Тук описанията се различават. Англичаните решително поддържат, че тяхната лека дивизия достигнала бруствера, зад който русите били

СРАЖЕНИЕТО ПРИ р. АЛМА НА 20 СЕПТЕМВРИ 1854 г.

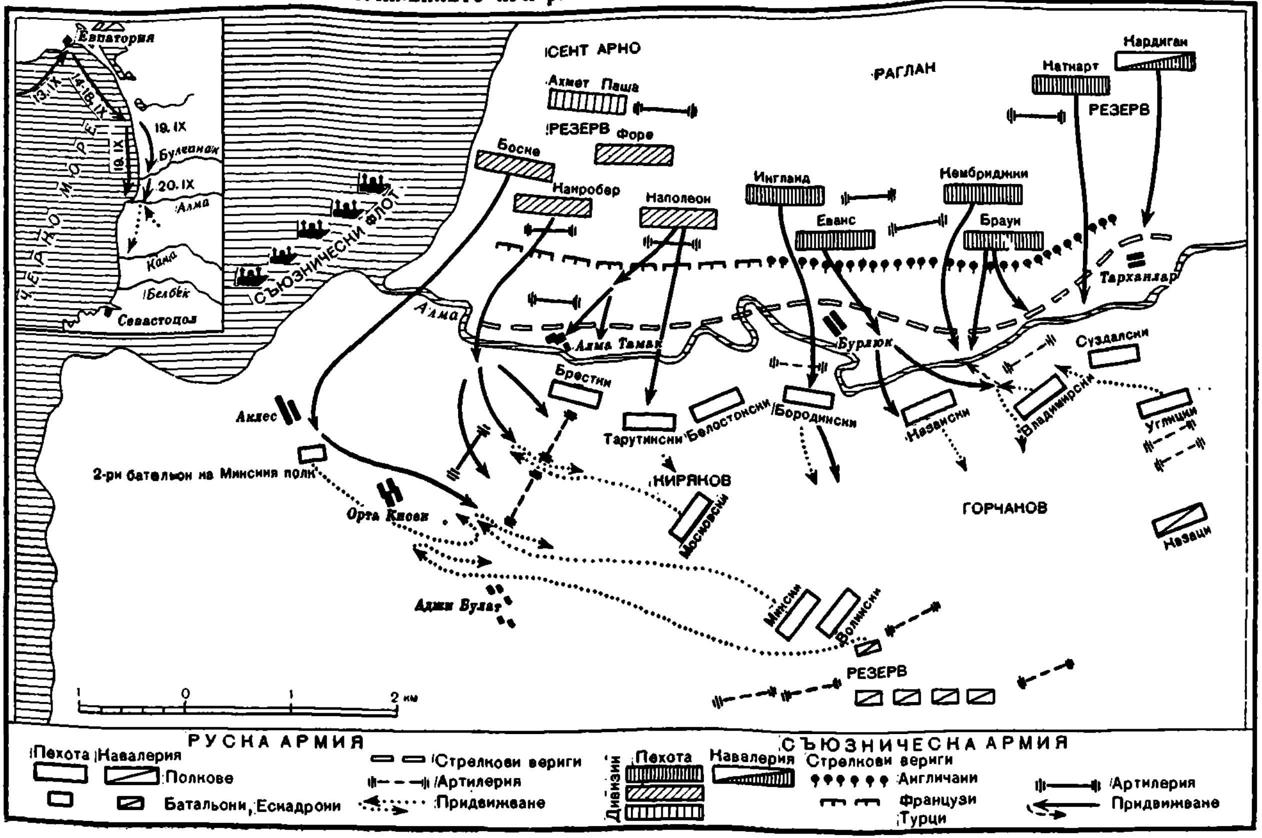

поставили тежката си артилерия, но там била отблъсната. А русите твърдят, че леката дивизия не успяла дори напълно да премине реката, а камо ли да се покатери по стръмнината, на която бил разположен брустверът. Във всеки случай втората линия се движела непосредствено зад първата; тя се развърнала, но трябвало отново да се построи в колона, за да премине през Алма и да се изкачи на височината; после тя се развърнала отново и след няколко залпа се хвърлила в атака. Преди всичко именно дивизията на Кеймбриджкия херцог (гвардията и шотландците) дошла на помощ на леката дивизия. Еванс, макар и да се движел бавно, все пак не бил отхвърлен и поради това дивизията на Инглънд, която действувала в неговия тил, едва ли е имала случай да му окаже каквато и да било поддръжка. Брустверът бил завзет от гвардията и шотландците и след кратък, но ожесточен бой позицията била напусната от русите. 18 руски батальона тук действували срещу същия брой английски батальони и ако английските батальони превъзхождали числено руските войски с по около 50 души, то русите предостатъчно компенсирали този числен превес с превъзходството си в артилерия и със силата на своята позиция. Все пак огънят на английската пехота, който изобщо е известен с унищожителното си действие, бил особено смъртоносен в дадения случай. По-голямата част от войските, които участвували в сражението, били въоръжени с винтовки тип Минне и техните куршуми, пробивната сила на които позволявала да се поразяват наведнъж по няколко застанали един зад друг бойци, били особено гибелни за дълбоките руски колони. Русите, цялата пехота на които, с изключение на 6 батальона, била вкарана в боя, не можели да разчитат, че ще отблъснат новата атакуваща вълна, и прекратили боя; отстъплението под прикритието на кавалерията, на леката артилерия и на малкия пехотен резерв се извършвало безпрепятствено. В това сражение англичаните безспорно се били по-добре от другите, но те приложили своя обичаен тромав начин на маневриране, като се развръщали, построявали в колони и отново развръщали под огъня на противника, без това да било необходимо, поради което губели и време, и хора. В резултат на това сражение незащитената територия на Крим, докато русите оставали без подкрепления, била в пълната власт на съюзниците и те си открили пътя към Севастопол. Те не извлекли никаква изгода за себе си от първото предимство, затова пък, без да се бавят, се възползвали от второто.

Написано от Ф. Енгелс между 11 юли и 10 август 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. I, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

АРКЕБУЗ

Аркебуз — от френското arquebuse, което понякога се пише неправилно harquebuse, а у англичаните, особено на границите на Шотландия, и в изопачената форма hagbut или hackbut — най-ранната разновидност на мушкета, която действително се оказала годна за военни цели на бойното поле. Още през време на битката при Босуърт в 1485 г.[49] той бил използван под названието ръчна бомбарда, която не била нищо повече от един къс железен цилиндър, затворен от единия край с нещо като барутник и снабден с отвор за запалване; бомбардата се закрепвала на края на здрава дървена подставка, подобна на дръжката на копието или алебардата. Това ръчно огнестрелно оръжие, или миниатюрно оръдие, се зареждало с куршуми ръчна направа или с едри сачми, които се слагали до заряда от едрозърнест барут; изстрелът се извършвал с помощта на фитил, който се поставял до отвора за запалване. Оръжието се поставяло върху рамото на войник от предната редица — пиконосец или алебардист, — насочвало се с помощта на ръчка и с него стрелял, разбира се, без да се прицелва, войник от задната редица. Дори в още по-ранния период, по време на битката при Азенкур, според хрониката на Хол британците били въоръжени с „огнестрелно ръчно оръжие“[50]. Но това старинно огнестрелно оръжие било толкова неудобно и с толкова бавно действие, че въпреки страшния шум, който причинявало, и необикновения си вид то произвело малък или съвсем никакъв ефект. През време на царуването на Хенрих VIII, въпреки че през ранния период на това царуване сражението при Павиа било спечелено с помощта на огъня на испанските аркебузири, големият лък все

още си оставал най-доброто оръжие благодарение на своята точност, далекобойност и пробивна сила. Дори през царуването на Елисавета говорели за големия лък като за „кралицата на оръжията, макар че в нейната армия имало и мускетари и макар че изпратила на помощ на френския крал Хенрих IV отряд от конни аркебузири под командуването на полковник Джеймс, прадед на известния романист*. През време на царуването ѝ това оръжие било значително усъвършенствувано, макар и да продължавало да бъде толкова дълго и тежко, че с него можело да се стреля само с помощта на вилкообразна опора, забита в земята пред стрелеца; това необходимо приспособление било снабдявано понякога с острия от пики или алебарди, за да може, закрепено в наклонено положение в земята, да бъде използвано като палисада.

Цевите на тези старинни аркебузи са извънредно дълги, изработвани от много здрав метал и обикновено с малък калибър, а някои от тях вече имат и нарези; такъв е например пазеният и до ден днешен в двореца Хамилтон в Шотландия аркебуз, с който Хамилтон от Ботуелхо застрелял регента Мърей в 1570 г. Изстрелите от тях се извършвали с помощта на усукан шнур, или фитил, от обработен коноп, вкаран под ударника, като този, който се използва в съвременния кремъчен затвор; фитилът, освободен при дърпане на спусъка, изхвърлял запаления си край в барутника и възпламенявал аркебуза. С течение на времето фитилният затвор отстъпил място на колесния затвор, в който кремъкът се закрепвал неподвижно над барутника, а едно колелце с назъбен ръб се завъртало бързо с помощта на пружина така, че да пръска дъжд от искри върху намиращия се под него барут. След колесния затвор се появил така нареченият пружинен затвор. Това са първите груби зародиши на кремъчния и стоманения затвор, който бил толкова усъвършенствуван от Джозеф Мантон и който едва преди няколко години бил напълно заменен от капсулата — най-бързото и надеждно средство за възпламеняване, което можем да си представим. Пружинният затвор влязъл в употреба през време на гражданските войни в Англия[51] за малки пистолети, ловджийски пушки и специално подбрани мушкетони, но поради тяхната рядкост и висока цена тези оръжия не намерили широко приложение; от тях се ползвали само дворяните и офицерският състав, докато фитилният мушкет продължавал да бъде оръжието на войниците. Забележително е, че в самата изработка на цевта и в точността на полета на куршума от момента на първото изобретяване на усъвършенствувания аркебуз чак до най-неотдавнашно време е по-

* — Дж. П. Р. Джеймс. *Ред.*

стигнат много по-малък прогрес, отколкото би могло да се предположи. Трудността на точното прицелване възниквала, както изглежда, изключително поради несъвършения начин на стрелба, тежестта на оръжието и изключителната бавност на възпламеняването, защото много цеви на аркебузи с твърде отдавнашен произход, особено такива от испанско производство, след преработването им съобразно с принципа на ударното действие, снабдени с нова ложа и изменени съразмерно в дължина, стрелят, както се оказа, твърде точно и дори с необикновена пробивна сила на големи разстояния.

Написано от Ф. Енгелс между 11 юли и 10 август 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

ЕЙРИ[52]

Ейри, сър Ричард, кавалер на ордена на Банята, генерал-майор, сега генерал-квартирмайстер на английската армия. Започнал военната си служба през 1821 г. в чин подпоручик, през 1825 г. бил произведен капитан, през 1851 г. — подполковник; в този чин поел през 1854 г. командуването на една от бригадите на армията, която била изпратена на Изток. В навечерието на тръгването на кримската експедиция от Варна той през септември 1854 г. бил назначен за генерал-квартирмайстер на експедиционните сили; заемайки този пост, той бил един от шестте или осемте офицери, които се обвиняват, че под командата на лорд Раглан са довели английската армия до гибел поради рутината, формализма при изпълнението на задълженията, поради липса на здрав разум и поради инертност. На Ейри се паднало да установи нормите, по които различните предмети от лагерното снаряжение се разпределяли между полковете: палатки, шинели, одеяла, ботуши. Според собственото му признание (пред следствената комисия в Челси),

> „като се почне от първата седмица на декември 1854 г., нямаше нито един ден, когато в Балаклава не е имало значителни запаси от топло облекло, и в същото време на фронта в окопите някои полкове жестоко страдаха от недостиг именно на тези предмети, които се пазеха готови за тях на някакви си 7—8 мили разстояние“.

Но това, заявява той, не било негова вина, тъй като да се получи неговият подпис, който санкционирал предаването на такива предмети, никога не е представлявало ни най-малко затруднение.

Напротив, той си приписва като заслуга, че в зависимост от възможността е съкратил и опростил установената процедура по утвърждаването, частичното задоволяване или отказването на постъпващите при него заявки от дивизиите и полковете.

Написано от Ф. Енгелс между 11 юли и 10 август 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. I, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

АСПЕРН

Асперн и *Еслинг* — град и село на северния бряг на Дунава; първият на разстояние около половин левга*, а второто — около 2 левги под Виена, и двете разположени на голямата, покрита с ливади равнина Мархфелд, която се простира от реката до гористите планински височини Бизамберг; знаменити са с крайно ожесточеното двудневно сражение между французите и австрийците на 21 и 22 май 1809 г. и с първото поражение на император Наполеон, който бил разбит тук от ерцхерцог Карл и принуден да отстъпи.

В началото на кампанията Наполеон начело на голямата армия[53], се придвижил през Тирол нагоре по реките Ин и Изер, разбил ерцхерцог Карл при Екмюл, принудил го при Регенсбург, който Наполеон взел с щурм, да отстъпи отвъд Дунав в планините на Бохемия, заемайки по такъв начин позиция между австрийската армия и столицата[54]. След това, като отделил Даву с 40 000 души, за да отвлича вниманието на австрийския генерал, той се спуснал надолу по Дунав и завладял Виена. В това време неговите помощници Евгени Бохарне и Макдоналд победоносно настъпвали от Италия през Далмация, Крайна и нагоре по долината на река Мур — където напълно разбили Йелачич, — за да се съединят със своя главнокомандуващ. В това време ерцхерцог Карл, който след поражението при Екмюл се движел бавно надолу по северния бряг на реката с надеждата, че ще му се удаде случай да даде успешно сражение и да спаси империята под стените на самата сто-

* — една левга е равна на 4,83 км. *Ред.*

лица, заел с армията си позиция на височините Бизамберг, по-горе и срещу остров Лобау и друг още по-малък остров, които тук разделяли Дунава на четири ръкава.

Ерцхерцогът, начело на армия от 100 000 души, очаквал всеки час присъединяването на своя брат ерцхерцог Йохан с армия от 40 000 души, която е щяла да се увеличи на 60 000, ако ерцхерцог Йохан, съгласно дадената му изрична заповед, се бе съединил с Коловрат при Линц, и която е трябвало да заеме позиция, разположена на най-високото място в тила на Наполеон, на главната линия на неговите комуникации.

Наполеон, който бил съсредоточил под свое лично командуване 80 000 превъзходни, готови за бой войници, включително и императорската гвардия и кавалерийския резерв на Бесиер, възнамерявал да премине Дунава и да даде сражение на ерцхерцога с надеждата да го разгроми, преди той да получи подкрепления. За тази цел той заповядал да се построи от десния бряг на реката до остров Лобау мост, изграден от най-здрави материали, върху 68 големи лодки и 9 огромни салове, а от Лобау до Мархфелд, в мястото, разположено на половината път между населените пунктове Асперн и Еслинг — по-лек понтонен мост; сутринта на 21-и той с най-голяма осторожност и старание започнал да прехвърля войските си. От високата си позиция австрийският командуващ забелязал необмислеността на маньовъра, която се състояла в това, че императорът прехвърлял огромната си армия през една широка и бърза река по един единствен мост, който позволявал само бавно движение, човек след човек, на бойците от всички родове войски по неговото дълго и тясно платно, по което трудно можела да се движи кавалерия, а още по-трудно — артилерия; и че в случай на принудително отстъпление този мост едва ли би дал възможност да се спаси армията. Забелязал това, той веднага решил да се възползва от случая и да унищожи половината от френските сили на северния бряг, докато останалата част от армията бъде още заета с прехвърлянето или пък си остава на южния бряг. Като изпратил на Коловрат, Нордман и други офицери, които командували войски по-нагоре по реката, заповед да подготвят лодки с тежък товар и запалителни вещества за разрушаване на мостовете в подходящия момент, ерцхерцогът оставил скрити главните си сили и дал заповед на кавалерията и на най-предните постове да окажат само привидна съпротива и след това да се оттеглят пред настъпващите французи, които били водени от Масена. Към 12 часа, когато движението на неприятеля вече било стигнало достатъчно далеч — повече от 40 000 французи вече били на северния бряг, — ерцхерцог Карл можел да вземе инициа-

СРАЖЕНИЕТО ПРИ АСПЕРН НА 21 И 22 МАЙ 1809 г.

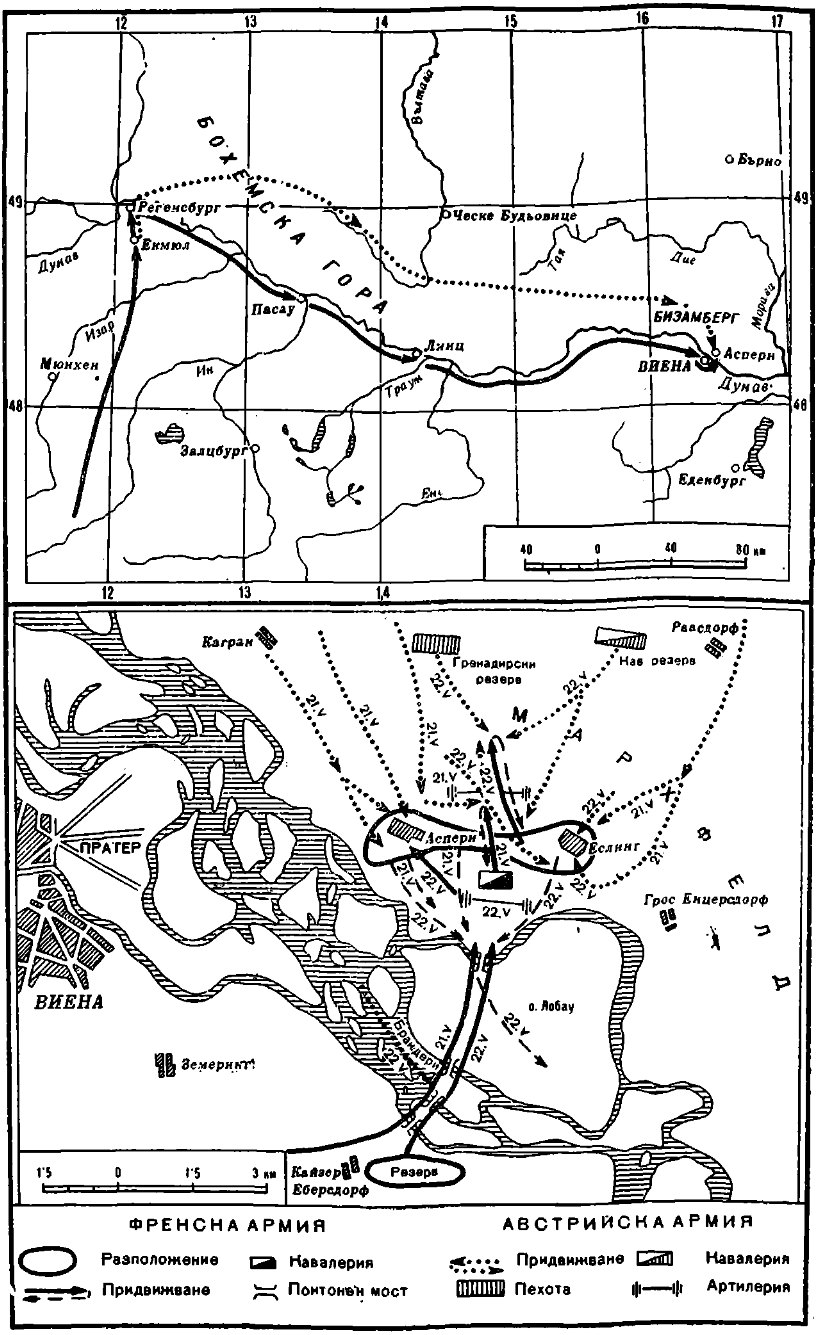

тивата в свои ръце. В този именно момент той се спуснал от гористите височини на Бизамберг с 80 000 души, от които 14 000 били прекрасна кавалерия, и 288 оръдия и се устремил върху противника, като избрал за главни обекти на атаката Асперн и Еслинг — двата населени пункта на двата фланга на Наполеон; пространството в средата между тези два силни пункта, които били изградени от каменни здания, заобиколени с градински зидове и множество огради, било заето от мощните австрийски батареи, охранявани предимно от кавалерия, а в тила в резерв се намирала пехотата на Хоенцолерн. Боят, който се завързал и на двете крила през време на фланговата атака, бил страхотен: яростта на нападащите, както и упоритостта на отбраната почти нямат равни на себе си във военната история. И двата населени пункта няколко пъти преминавали от едни ръце в други, а австрийската артилерия извършвала такова ужасно опустошение в редиците на французите, че Наполеон заповядал обща кавалерийска атака с цел да се направи опит да се овладеят батареите. Превъзходните френски гвардейски кирасири атакували с обичайната си стремителност и храброст, отблъснали австрийската конница и щели да завладеят и оръдията, ако последните не били набързо оттеглени, а пехотата не образувала карета, които, както по-късно при Ватерло[55], отблъснали всички опити да се пробие непристъпният им строй; в края на краищата те разбили конницата и я принудили да отстъпи напълно разстроена и с големи загуби към собствените си линии. В същото време Асперн бил превзет от австрийските войски; техният център постепенно, но неудържимо се придвижвал напред, въпреки доблестната самоотверженост на кирасирите, които всеки път във все по-малък брой предприемали атака след атака и които единствено осуетили пробива на френските линии.

Нощта за кратко време прекъснала борбата. Но французите вече били претърпели явно поражение в решаващото сражение; техният ляв фланг бил обходен, а центърът — отхвърлен почти до мостовете; и макар че Еслинг на десния им фланг се отбранявал благодарение на геройството на Лан, той бил заобиколен от австрийците, които дремели, опрени на пушките, сред труповете на французите, очаквайки само да се разсъмне, за да започнат отново настъплението.

Но през цялата нощ пресни войски се движели през мостовете и излизали на Мархфелд, така че на разсъмване след всички загуби от предишния ден Наполеон имал в строя цели 70 000 души, а под командата на Даву още 30 000 души започвали прехвърлянето си през реката. Сражението започнало с възобновяване на атаките срещу двата оспорвани населени пункта; Еслинг бил

превзет от австрийските войски, а Асперн бил отново зает от французите. В продължение на целия ден двата пункта били арена на отчаяна борба и няколко пъти с удари на нож преминавали от ръце в ръце, но в крайна сметка били задържани от австрийците, които вечерта докарали своята артилерия пред двата пункта и взели тила на французите под кръстосан огън. Но през време на тази кръвопролитна борба Наполеон, спасен благодарение на силните подкрепления от необходимостта да действува отбранително, прибягнал до любимия си маньовър — съкрушителна атака срещу центъра. Той хвърлил напред Лан и Удино начело на една огромна колона, наброяваща повече от 20 000 пехота, с 200 оръдия пред тях и маса кавалерия в тила, направо срещу центъра на австрийците в мястото между левия фланг на Хоенцолерн и десния фланг на Розенберг, където техният фронт изглеждал най-слаб. В началото изглеждало, че тази страхотна атака е успяла напълно; линиите на австрийците били пробити, между войските на Розенберг и Хоенцолерн се образувал голям разрив и в тази междина с бясна стремителност се втурнала кавалерията, пробивайки си път дълбоко в тила чак до самите резерви на княз Ройс; навсякъде вече се разпространявал слухът, че сражението е изгубено, но ерцхерцог Карл се оказал на висотата на положението: с удвоена бързина гренадирите от резерва били хвърлени в пробива и образували редици от карета, разположени в шахматен ред; след тях долетели в галоп многобройните драгуни на княз Лихтенщайн и със знамето на корпуса на Цах в ръце смелият княз възстановил положението.

Страхотната колона на Лан не могла да се придвижи по-далеч, тя спряла и започнала да разменя залпове с каретата от пехота и нямайки възможност да се развърне, била разгромена от съсредоточения огън на батареите, които биели по нея от половината разстояние за стрелба с пушка. Напразно кавалерията атакувала каретата, натъквайки се на самите щикове — нито едно каре не трепнало и не било сломено; най-после австрийските драгуни от резерва, препускайки с гръмки викове, атакували на свой ред кирасирите, заставили ги да се огънат и ги подгонили в безредие към собствената им пехота, като окончателно ги объркали. Веднага след отблъскването на атаката Хоенцолерн с шест унгарски гренадирски полка пробил френските линии вдясно от центъра и завладял цялата местност пред себе си чак отвъд Еслинг, който, заедно с Асперн, бил окончателно взет от австрийските войски. Докато австрийският център, въпреки безпримерните усилия на френската армия, която сега навсякъде отстъпвала към остров Лобау, помитал всичко пред себе си, австрийските батареи насо-

чили от тези пунктове кръстосания си огън срещу мостовете, действието на който било унищожително: всеки изстрел сразявал струпаните маси от хора и коне.

В това време, за да се отежни бедственото положение на французите, мостът, който съединявал острова с южния бряг, бил разрушен от запалителните лодки и саловете на австрийците и французите временно се лишили от всякаква възможност да се оттеглят от острова. И все пак френският ариергард с изключителна смелост задържал австрийците до полунощ, докато последните френски части не напуснали полесражението и не преминали на острова и докато не затихнал гърмът на австрийските батареи, а изтощените артилеристи не заспали до оръдията, капнали от изнурителните усилия на този безпримерен и славен ден.

7 000 французи били погребани от победителите на полесражението; 29 793 ранени и пленени били докарани във Виена. Лан и Сент-Илер получили смъртни рани и умрели след няколко дни. Австрийците имали убити 87 висши офицери и 4 200 редници; а ранените били 16 300. Но победата, спечелена под самите стени на столицата, която почти се виждала оттам, била пълна; противникът, сломен, разбит и паднал духом, бил затворен в тясното пространство на остров Лобау и ако ерцхерцог Йохан в изпълнение на дадените му заповеди се бе появил с 60 000 свежи войски в тила на французите на сутринта след поражението им при Асперн, не е трудно да се каже какъв щеше да бъде резултатът.

Но часът на Наполеон още не беше ударил и народите били обречени на още четири години страдания, докато окончателното падане на военния колос не им върне изгубената свобода на полетата на Лайпциг[56] и Ватерло.

Написано от Ф. Енгелс между 14 юли и 10 август 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

АТАКА

Атака — в общия стратегически смисъл на това понятие се приема, че означава вземане на инициативата при всяко отделно сблъскване, схватка, бой или решаващо сражение, при което във всички случаи едната страна непременно започва с настъпателни действия, а другата — с отбранителни. Обикновено се смята, че атаката осигурява по-голям успех, и затова армиите, които действуват отбранително, т. е. които водят войни със строго отбранителен характер, често предприемат настъпателни кампании и дори при самите отбранителни кампании провеждат и настъпателни операции. В първия случай отбраняващата се армия има за задача, като измести мястото и театъра на военните действия, да обърка сметките на противника, да го отдалечи от оперативната му база и да го принуди да се сражава във време и място, които съвсем не съответствуват на тези, които той е очаквал и за които се е подготвял, и които може би ще се окажат действително неизгодни за него.

Двата най-забележителни примери на настъпателни операции и непрекъснати атаки, приложени в строго отбранителни кампании, ни дават двата изумителни похода на Наполеон — походът през 1814 г., който завърши със заточаването му на Елба, и походът през 1815 г., краят на който дойде с поражението му при Ватерло и предаването на Париж. И в двете тия необикновени кампании пълководецът, чиито действия целеха изключително отбраната на подхвърлената на нашествие страна, атакуваше противниците си от всички страни и при всеки удобен случай; и макар да беше, общо взето, винаги далеч по-слаб по численост от

нахлулия противник, той всякога успяваше да се окаже по-силен от него в дадения пункт на атаката и обикновено да го побеждава. Лошият резултат от тези две кампании ни най-малко не намалява достойнството на общия им замисъл и на проведените в техните рамки отделни операции. И двете те бяха загубени по причини, които съвсем не зависеха от техния план или от тяхното изпълнение, по причини както от политически, така и от стратегически характер, главната от които беше огромното превъзходство в средства на съюзниците и невъзможността за една нация, изтощена от войни, продължили четвърт век, да се съпротивява срещу настъплението на цял един въоръжил се срещу нея свят.

Съществува възгледът, че когато две армии се срещнат лице с лице на полесражението, тази от тях, която вземе инициативата, или с други думи — *атакува,* има решаващо предимство. Изглежда обаче, че ония, които се придържат към казания възглед, са били заслепени от блестящите подвизи на неголям брой велики пълководци и на една или две велики военни нации, които са дължали успехите си на атаки в най-голям мащаб; и че това мнение се нуждае от значителни поправки. Епаминонд, Александър, Анибал, Цезар и последният по време, но не и по значение, Наполеон I са били пълководци, които особено предпочитали атаката; те са спечелили всичките си велики победи и са претърпели, в повечето случаи, всичките си големи неуспехи в действия, при които те самите са вземали инициативата. Французите дължат всичко на бурния порив на своя почти неудържим натиск и на бързата си съобразителност, с която развиват успеха си и превръщат поражението на противника в непоправим разгром. Но при отбрана французите далеч не са така силни. Историята на най-великите сражения в света показва, както изглежда, че в случаите, когато атакуваната армия притежава голяма издръжливост и упоритост, достатъчни да ѝ осигурят непрекъсната съпротива до момента, когато огънят на нападащите започне да отслабва и у тях настъпи изтощение и упадък на силите, а след това да премине в настъпление и на свой ред да атакува, отбранителният начин на действие е най-сигурен. Малко са обаче армиите или дори народите, на които би могло да се възложи да водят такива сражения. Дори римляните, които великолепно се отбранявали в укрепени градове и провеждали по изумителен начин настъпателни операции в полски условия, никога не са се прославяли в операции с отбранителен характер. В тяхната история няма нито една битка, в която, след като през целия ден са водили отбранителна борба при неблагоприятни условия, да са преминали на края в атака и да са спечелили сражението. Същото може да се каже изобщо

и за френските армии и пълководци. Гърците, обратно, са провели много от най-успешните си битки, като например при Маратон, Термопилите, Платея и много други, но особено последната, по следния план: отначало те се отбранявали срещу нападението на противника, докато то отслабне, а след това сами атакували полуизтощените и изненадани нападатели. Такава е била и английската, и до голяма степен швейцарската и германската система в течение на много векове и в повечето случаи тя е носила успехи за войските на тези страни, както това беше в последно време и с американците. Сраженията при Креси, Пуатие, Ажанкур, Ватерло, Асперн, Еслинг* и много други, които са твърде многобройни, за да ги изброяваме, са били проведени точно на същия принцип; може още да се добави, че във войната през 1812—1814 г.[57] американците успешно прилагали срещу англичаните — които почти непрекъснато ги атакували, и при това, противно на обикновения си начин, в колона — същия техен метод, който се оказа толкова ефикасен срещу французите и който неотдавна беше проверен от тях и срещу русите.

Когато във време на война две армии са изправени една срещу друга и двете имат намерение да се сражават, обикновените начини за атака биват следните. Първо, най-простият начин — пряка атака паралелно на фронта, когато нападащият започва сражението едновременно по целия фронт, от единия до другия фланг, и решава изхода на сражението само със сила. Второ, атака с фланговете — било едновременно с двата фланга или последователно отначало с единия, а след това с другия, като центърът се държи изтеглен назад. Това е била любимата тактика на Наполеон: той принуждавал противника да отслаби центъра си с цел да усили фланговете си, а сам той държал центъра си изтеглен назад, като го усилвал с огромни резерви кавалерия и в края на краищата се устремявал срещу отслабения център на противника и завършвал сражението с унищожаващ удар. Трето, атака с центъра, като фланговете се изтеглят назад и се държат в резерв. От всички начини за атака последният е най-погрешен; той се е прилагал много рядко и, както се предполага, никога не е носил успех. Ако една армия бъде принудена да заеме такава позиция, тя обикновено бива обкръжена и унищожена, както е станало с атакуващата римска армия при Кана**. И, обратно, такава позиция е великолепна за отбрана. Четвъртият начин е косата атака, изнамерена от Епаминонд и приложена с блестящ ус-

* — За последното сражение виж настоящия том, стр. 65—71. *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 307—308. *Ред.*

пех от него при Левктра и Мантинея. Тя се състои в това, че се атакува само единият фланг на противника с един от собствените флангове, който скрито и постепенно получава подкрепления, а в това време центърът и другият фланг се изтеглят назад, но маневрират по такъв начин, че непрекъснато заплашват противника с атака и не му позволяват да усили слабите си пунктове до момента, когато за това е вече много късно. Този е бил любимият похват на австриеца Клерфе, с чиято помощ той винаги разбивал турците, и на Фридрих Велики, който обикновено казвал за своите най-блестящи победи, че „той само повтарял сраженията на Епаминонд“. Заслужава внимание обстоятелството, че гърците, французите, както и русите и австрийците са спечелили най-добрите си сражения посредством атака в колони; тези колони, ако не срещнели действително препятствие и ако противникът не успеел да ги спре, пробивали центъра и помитали всичко пред себе си. Римляните, англичаните и американците при атака или отбрана почти винаги се сражавали и продължават да се сражават в линеен строй; в този строй те винаги са успявали да отблъсват с центъра си нападащата колона и да я задържат дотогава, докато бъдат в състояние, настъпвайки със собствените си флангове, да обхванат фланговете на противника и да го смажат. Трябва да отбележим, че всеки път, когато англичаните са отстъпвали от този, така да се каже, техен национален способ за атака в линия от две редици и са атакували в колона, както при Фонтенуа и Чипеуа[58], те са търпели поражение. Почти неопровержим е изводът, че да се атакува с центъра в колона е основно погрешно, когато атаката е насочена срещу твърди и устойчиви войски, въпреки че такава атака би имала сигурен успех срещу противник, който стои подолу по физически качества и дисциплина, особено когато е деморализиран.

При атакуване на редут или полско укрепление, отбранявани само от пехота, нападащите могат да тръгнат в атака незабавно; ако укреплението се отбранява и с артилерия, необходимо е най-напред оръдията на нападащите да принудят оръдията на отбраната да замлъкнат. Артилерийският огън трябва да се води по такъв начин, че да разруши палисадите, да порази оръдията, да срине парапета и по този начин да принуди отбраняващата се страна да прибере оръдията си в самото укрепление. След като по такъв начин артилерията на атакуващите е постигнала целта си, леката пехота и главно стрелците обкръжават част от укреплението и насочват огъня си към гребена на парапета, за да накарат защитниците или съвсем да не се показват, или да стрелят набързо. Стрелците постепенно се приближават и се съсредоточават

към набелязаната цел, като в същото време се формират атакуващите колони, предшествувани от хора, въоръжени с брадви и носещи стълби. Хората от първата редица могат да бъдат снабдени и с фашини, които им служат както за щит, така и за запълване на рова. Оръдията, които отбраняват укреплението, сега вече се изтеглят назад и се насочват срещу щурмуващите колони, а атакуващите стрелци усилват огъня си, като се мерят особено по артилеристите на отбраната, които могат да се опитат отново да напълнят оръдията си. Ако нападащите успеят да достигнат рова, много е важно през време на удара те да действуват съвместно и да се хвърлят срещу укреплението едновременно от всички страни. За тая цел те се задържат известно време на края на рова, за да дочакат установения сигнал; щом се изкачат на парапета, те биват посрещнати с огън от гаубиците, с хвърлени камъни и дървета, а на върха — от защитниците с щикове и приклади. Предимствата, които дава позицията, все още са на страната на отбраняващите се, но настъпателният дух дава на нападащите голямо морално превъзходство; и ако укреплението не се прикрива от други укрепления по фланговете, нападението обикновено трудно може да бъде отбито, макар и да е имало случаи на отбиване на решителен удар дори и в този стадий. Временните укрепления може да се атакуват чрез внезапно нападение или с открита сила, като и в двата случая първото задължение на командира е да получи с помощта на шпиони или на разузнаването възможно найпълни сведения за характера на укреплението, за неговия гарнизон, отбранителни средства и ресурси. При атака пехотата често бива принудена да разчита само на собствените си средства и в такива случаи бойците трябва да се опират на собствената си изобретателност: да подпалват засеките с помощта на горящи снопове пръчки, да запълват по-плитките ровове с вързопи сено, да се изкачват на палисадите с помощта на стълби под прикритието на групи стрелци и да разрушават с помощта на торби с барут забарикадираните врати и прозорци; с помощта на такива средства, прилагани решително и смело, пехотата обикновено ще бъде способна да преодолее всяко обикновено препятствие.

Написано от Ф. Енгелс между 14 юли и 10 август 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

АФГАНИСТАН

Афганистан — обширна страна в Азия, на северозапад от Индия, разположена между Персия и Индия, а в другото направление между Хиндукуш и Индийския океан. В миналото в Афганистан влизали персийските области Хорасан и Кохистан, заедно с Херат, а също така и Белуджистан, Кашмир, Синд и значителна част от Пенджаб. В сегашните си граници той има не повече от 4 000 000 жители. Повърхността на Афганистан е твърде неравна: високи плата, огромни планини, дълбоки долини и клисури. Като всички планински тропически страни той се отличава с голямо разнообразие на климата. В Хиндукуш по върховете на планините снегът остава цяла година, а в долините температурата достига до 130°*. Горещината е по-силна в източните, отколкото в западните райони, но изобщо климатът е по-прохладен, отколкото в Индия и макар че разликата между лятната и зимната температура, а също между дневната и нощната температура е много голяма, страната има общо взето здрав климат. Главните болести са малария, катари и офталмия. От време на време големи опустошения извършва дребната шарка. Почвата се отличава с извънредно плодородие. В оазисите на пясъчните пустини растат великолепно финикови палми, в долините с горещ климат — захарна тръстика и памук; а на терасите по склоновете на планините до височина 6 000 или 7 000 фута растат изобилно европейски плодове и зеленчуци. Планините са покрити с величествени гори, в които често се срещат мечки, вълци и лисици, докато

* — по Фаренхайт. *Ред.*

лъвовете, леопардите и тигрите живеят в местности, които са благоприятни за тези животни. Не липсват и полезните за човека животни. Тук има забележителна разновидност на овци от персийската големоопашата порода. Конете са великолепни по ръст и порода. Като товарни животни се използват камилата и магарето; кози, кучета и котки се намират в големи количества. Освен Хиндукуш, който е продължение на Хималаите, на югозапад се простира планинска верига, наречена Солиманови планини, а между Афганистан и Балх минава верига, наречена Паропамизки хребет, за който обаче в Европа знаят твърде малко. Реките са малко на брой; най-значителните измежду тях са Хилменд и Кабул. Те извират от Хиндукуш. Кабул тече на изток и се влива в Инд близо до Аток, а Хилменд — на запад през областта Сейстан и се влива в езерото Зира. Особеност на Хилменд е, че тя подобно на Нил всяка година излиза от бреговете си, като носи плодородие на почвата, която извън наводняваните райони представлява пясъчна пустиня. Главните градове на Афганистан са неговата столица Кабул, Газни, Пешавар и Кандахар. Кабул е красив град, разположен на 34° 10′ северна ширина и 60° 43′ източна дължина на едноименната река. Сградите в него са построени от дърво. Те са спретнати и удобни и самият град, заобиколен от великолепни градини, има много привлекателен вид. Той е заобиколен от села и се намира в центъра на широка равнина, обградена с ниски хълмове. Главният му паметник е гробницата на император Бабур. Пешавар е голям град с население, което се изчислява на 100 000 души. Газни — град, добре известен от твърде стари времена, някога столица на великия султан Махмуд — е изгубил предишното си важно положение и сега изглежда твърде мизерен. Недалеч от него се намира гробницата на Махмуд. Кандахар е основан сравнително неотдавна, през 1754 г., и е разположен на мястото на един древен град. В продължение на няколко години той бил столица, но през 1774 г. седалището на правителството било преместено в Кабул. Предполага се, че Кандахар има 100 000 жители. Близо до града се намира гробницата на Ахмад-шах, основател на града — убежище толкова свято, че дори кралят не може да изкара оттам престъпника, който се е скрил зад неговите стени.

Географското положение на Афганистан и характерните черти на народа придават на тази страна такова политическо значение в работите на Централна Азия, което едва ли би могло да бъде надценено. Формата на управление е монархия, но властта на краля над неговите смели и неспокойни поданици има личен и извънредно несигурен характер. Кралството се дели на провин-

ции. Начело на всяка от тях стои представител на владетеля, който събира даждията и ги изпраща в столицата.

Афганистанците са храбър, твърд и свободолюбив народ; те се занимават само със скотовъдство или земеделие и странят от занаятите и търговията и с пренебрежение оставят да се занимават с тях индусите и други жители на градовете. Войната за тях е развлечение и почивка от еднообразните занятия със стопански работи. Афганистанците се делят на кланове[59], като различните вождове упражняват над тях нещо като феодално господство. Само неукротимата им омраза към държавната власт и любовта към лична независимост им пречат да станат могъща нация; но именно тази стихийност и непостоянство в поведението ги прави опасни съседи, склонни да се поддават на влиянието на моментни настроения или да бъдат подтиквани от политически интриганти, които изкусно разпалват техните страсти. Двете главни племена са дураните и гилджаите, които са в постоянна вражда помежду си. Племето дурани е по-мощно и по силата на това, че то е преобладаващо, неговият емир, или хан, се провъзгласил за крал на Афганистан. Доходът му възлиза на около 10 000 000 долара. Той използва пълното върховенство на властта си само в своето племе. Военните контингенти се доставят главно от племето дурани; останалата част от армията се попълва или за сметка на другите кланове, или за сметка на военни авантюристи, които постъпват на служба с надеждата за заплата или за грабеж. Правосъдието в градовете се раздава от кадиите, но афганистанците рядко прибягват до помощта на закона. Техните ханове имат право да налагат наказания, дори и смъртно наказание. Кръвното отмъщение е задължение на рода. Въпреки това афганистанците са известни като щедър и великодушен народ, ако не бъдат предизвикани, и законите на гостоприемство сред тях са толкова свещени, че смъртният враг, който макар и с помощта на хитрост е станал гост, е неприкосновен за отмъщението и може дори да иска от своя домакин защита срещу всяка друга опасност. По религия афганистанците са мюсюлмани и принадлежат към сектата на сунитите; но те не са фанатици и брачните съюзи между сунити и шиити[60] не са никак рядко явление.

Афганистан последователно се е намирал под господството на моголите[61] и персите. До появата на британците по бреговете на Индия чуждите нашествия, на които са били подлагани равнините на Индустан, винаги започвали от Афганистан. Султан Махмуд Велики, Чингис-хан, Тамерлан и Надир-шах — всички са минали по този път. През 1747 г., след смъртта на Надир, Ахмад-шах, който се научил на военно изкуство под началството на този вое-

нен авантюрист, решил да отхвърли персийското иго. При него Афганистан достигнал най-голямото си величие и разцвет през целия период на новото време. Той бил от рода на садозаите и първият му акт бил да заграби плячката, която покойният му повелител бил награбил в Индия. През 1748 г. той успял да изгони от Кабул и Пешавар моголския губернатор, а след това, като се прехвърлил през Инд, извършил стремително нашествие в Пенджаб. Неговото кралство се простирало от Хорасан до Делхи и той мерил сили дори с държавите на маратхите[62]. Но тези големи военни предприятия не му попречили да се погрижи за развитието на редица мирни изкуства и той си спечелил популярност като поет и историк. Той умрял в 1773 г., като оставил короната на сина си Тимур, който обаче се оказал неспособен да се справи с тежкото бреме. Тимур напуснал град Кандахар, който бил основан от баща му и който за няколко години се бил превърнал в богат и гъсто населен център, и преместил седалището на правителството обратно в Кабул. През време на неговото царуване вътрешните раздори между племената, които на времето били пресечени от твърдата ръка на Ахмад-шах, се възобновили. В 1793 г. Тимур умрял и бил наследен от Земан. Този владетел намислил да укрепи властта на мюсюлманите в Индия и към неговия план, който можел да постави под сериозна заплаха британските владения, се отнесли като към нещо толкова значително, че сър Джон Малколм бил изпратен на границата, за да задържи афганистанците в случай, че те предприемат някакво движение, а същевременно били започнати преговори с Персия, с чиято помощ афганистанците можели да бъдат поставени между два огъня. Но тези мерки на предпазливост се оказали излишни; Земан-шах имал повече от достатъчно вътрешни грижи поради заговорите и безредиците в собствената си страна и грандиозните му планове пропаднали още в зародиш. Братът на краля, Махмуд, нахлул в Херат с намерение да създаде независимо княжество, но след като претърпял неуспех в този опит, избягал в Персия. Земан-шах се качил на времето на трона с подкрепата на рода на баракзаите, начело на който стоял Сарафраз-хан. Назначаването на едно непопулярно лице за везир от Земан възбудило омразата на предишните му привърженици, които организирали заговор; заговорът бил разкрит и Сарафраз — екзекутиран. След това заговорниците повикали Махмуд от Персия, а Земан бил взет в плен и му извадили очите. От опозиция към Махмуд, който бил поддържан от дураните, племето на гилзаите от своя страна изтъкнало на преден план шах Шуджа, който известно време се задържал на трона; но в края на краищата той претърпял пора-

жение главно поради измяната на собствените си привърженици и бил принуден да търси убежище при сикхите[63].

През 1809 г. Наполеон изпратил в Персия генерал Гардан с надеждата да склони шаха* да нахлуе в Индия, а английските власти в Индия изпратили свой представител** при двора на шах Шуджа, за да организират противодействие срещу Персия. Към това време се отнася установяването на власт и разнасянето на славата на Ранджит Сингх. Той бил сикхски вожд, който благодарение на своя талант направил страната независима от афганистанците, основал в Пенджаб кралство, спечелил си титлата махараджа (велик раджа) и успял да застави англо-индийското правителство да държи сметка за него. Но на узурпатора Махмуд не било съдено дълго да се наслаждава на своя триумф. Неговият везир Фатх-хан, който се колебаел между Махмуд и шах Шуджа, преминавайки на страната ту на единия, ту на другия, съобразно с честолюбивите си подбуди или временни интереси в дадения момент, бил хванат от Камран, сина на краля, ослепен и след това жестоко убит. Могъщият род на убития везир се заклел да отмъсти за неговата смърт. Марионетният шах Шуджа бил отново изваден на сцената, а Махмуд — изгонен. Но поради това, че шах Шуджа се държал предизвикателно, той скоро бил свален и вместо него бил коронован другият му брат. Махмуд избягал в Херат, който продължавал да бъде негово владение, а в 1829 г., след смъртта му, неговият син Камран наследил управлението на тази област. Сега родът на баракзаите достигнал найвисоката власт; неговите представители си поделили територията, но в съответствие с националния обичай започнали междуособни разпри и се обединявали само пред лицето на общия враг. Един от братята, Мухамед-хан, владеел град Пешавар, за който плащал дан на Ранджит Сингх; другият брат владеел град Газни, третият — Кандахар, а в Кабул управлявал най-могъщият представител на рода — Дост-Мухамед.

При този владетел бил изпратен през 1835 година като посланик капитан Александър Бърнс в периода, когато Русия и Англия интригували една срещу друга в Персия и в Централна Азия. Той предложил на Дост съюз, който последният бил готов да сключи с най-голяма охота; но англо-индийското правителство искало от него всичко, което е възможно, а не му предлагало нищо в замяна. По това време, в 1838 г., персите, използвайки помощта и съветите на русите, обсадили Херат, ключа към Афганистан и

* — Фетх-Али-шах. *Ред.*
** — М. Елфинстон. *Ред.*

Индия[64]; един персийски и един руски агент пристигнали в Кабул, и Дост, поради неизменния отказ на англичаните да поемат каквито и да било определени задължения, в края на краищата бил принуден да приеме предложенията, които изхождали от другата страна. Бърнс напуснал Кабул и тогавашният генерал-губернатор на Индия лорд Оклънд, под влиянието на секретаря си У. Макнотен, решил да накаже Дост-Мухамед за онова, което самият той го беше принудил да направи. Оклънд решил да го свали и да постави на негово място шах Шуджа, който по това време бил пенсионер на индийското правителство. С шах Шуджа и със сикхите бил сключен договор; шахът започнал да събира армия, платена от англичаните и възглавявана от техни офицери, а на река Сътледж били съсредоточени англо-индийски войски. Макнотен, имайки за помощник Бърнс, трябвало да придружава експедицията като посланик в Афганистан. В това време персите снели обсадата на Херат и по такъв начин бил премахнат единственият сериозен предлог за намеса в афганистанските работи. Въпреки това през декември 1838 г. армията навлязла в Синд, като принудила тази страна да се подчини и ѝ наложила контрибуция в полза на сикхите и шах Шуджа[65]. На 20 февруари 1839 г. английската армия преминала Инд. Тя наброявала около 12 000 войника и над 40 000 обслужващи армията лица, без да се смятат новобранците на шаха. През март армията преминала прохода Болан; започнал да се чувствува недостиг на провизии и фураж; камилите загивали със стотици и значителна част от обоза била изгубена. На 7 април армията влязла в Ходжакския проход, преминала го, без да срещне съпротива, и на 25 април влязла в Кандахар, напуснат от афганистанските управници, братята на Дост-Мухамед. След двумесечен отдих сър Джон Кин, който командувал армията, тръгнал с главните си сили на север, като оставил една бригада под командата на Нот в Кандахар. Газни, непристъпната крепост на Афганистан, бил взет на 22 юли, след като един беглец съобщил, че от всичките порти само кабулските не били барикадирани; портите били вдигнати във въздуха и крепостта — превзета с щурм. След тази катастрофа армията, събрана от Дост-Мухамед, веднага се разпръснала и на 6 август Кабул също отворил портите си. Шах Шуджа с надлежните церемонии бил възкачен на трона, но истинските юзди на управлението останали в ръцете на Макнотен, който също така заплащал всички разходи на шах Шуджа от индийската хазна.

Завоюването на Афганистан изглеждало завършено и значителна част от войските била изпратена обратно. Но афганистанците съвсем не били доволни да бъдат под властта на Feringhee

Kafirs (неверниците-европейци), и в течение на целите 1840 и 1841 г. въстанията следвали едно след друго във всички части на страната. Англо-индийските войски трябвало постоянно да бъдат в движение. Въпреки това Макнотен заявявал, че такова е обикновеното състояние на афганистанското общество, и пишел в Англия, че работите вървят отлично и че властта на шах Шуджа се заздравява. Предупрежденията на английските офицери и на други политически агенти били напразни. През октомври 1840 г. Дост-Мухамед се предал на англичаните и бил изпратен в Индия; всички въстания през лятото на 1841 г. били потушени в резултат на успешни действия и към октомври Макнотен, назначен за губернатор на Бомбай, възнамерявал с друга група войски да тръгне за Индия. Но тогава избухнала бурята. Окупацията на Афганистан струвала на индийската хазна 1 250 000 ф. ст. годишно: налагало се да се покрият разходите за издръжката на 16 000 англоиндийски войски в Афганистан и войските на шах Шуджа; още 3 000 се намирали в Синд и на Боланския проход; царският разкош на шах Шуджа, заплатите на неговите чиновници и всички разходи за издръжка на двора и правителството му се заплащали от индийската хазна и, на края, от същия източник били субсидирани или, по-точно, подкупвани афганистанските вождове, за да бъдат възпирани от враждебни действия. Макнотен бил уведомен, че не е възможно по-нататък да се изразходват пари в такива количества. Той се опитал да намали разходите, но единственият възможен път да се осъществи това бил да се прекратят субсидиите на вождовете. Още в деня, когато той се опитал да прибегне до тази мярка, вождовете организирали заговор с цел да изтребят англичаните и така Макнотен сам станал оръдие за обединяването на ония бунтовни сили, които дотогава се борели против завоевателите изолирано, без всякакво единство и съгласие; впрочем несъмнено е също така, че към това време омразата сред афганистанците към британското господство била достигнала кулминационната си точка.

Англичаните в Кабул се намирали под командата на генерал Елфинстон, който страдал от подагра, съвсем безпомощен и нерешителен старец, чиито заповеди постоянно си противоречели една на друга. Войските заемали нещо като укрепен лагер, толкова обширен, че гарнизонът едва стигал за отбрана на валовете, а още по-малко, за да отдели отряди за действие в открито поле. Укрепленията били толкова несъвършени, че ровът и парапетът можели да се преминат на кон. Като че ли в допълнение на всички тези беди над лагера господствували височини, разположени почти на пушечен изстрел; а венец на нелепостта на цялото раз-

положение било обстоятелството, че всички запаси от продоволствие и медикаменти се намирали в два отделни форта на известно разстояние от лагера, при това отделени от него с оградени със зидове градини и с един друг малък форт, незает от англичаните. Цитаделата на Кабул, или Балахисар, би могла да стане надеждна и превъзходна зимна квартира за цялата армия, но в угода на шах Шуджа тя била оставена незаета. На 2 ноември 1841 г. избухнало въстанието. Домът на Александър Бърнс в града бил нападнат и самият той бил убит. Британският генерал нищо не предприемал и въстанието, без да среща противодействие, се засилвало. Напълно обърканият Елфинстон, следвайки сляпо всевъзможните противоречиви съвети, твърде скоро докарал всичко в състояние на такова разстройство, което Наполеон характеризира с три думи: ordre, contreordre, désordre*. Дори и сега Балахисар оставала незаета. Срещу хилядите въстаници били изпратени няколко роти и, разбира се, те били разбити. Това дало на афганистанците още по-голяма смелост. На 3 ноември те заели фортовете близо до лагера. На 9 ноември афганистанците заели интендантския форт (чийто гарнизон бил всичко 80 души), в резултат на което англичаните се оказали обречени на глад. На 5 ноември Елфинстон вече говорел, че трябва да се откупи правото на безпрепятствено отстъпление от страната. Фактически към средата на ноември, в резултат на неговата нерешителност и неспособност, войските били толкова деморализирани, че нито европейците, нито сипаите[66] били вече годни да водят борба с афганистанците в открит бой. Тогава започнали преговори, в хода на които Макнотен бил убит през време на една от срещите с афганистанските вождове. Сняг започнал да покрива земята, продоволствието не стигало. Най-после на 1 януари била сключена спогодба за капитулация. Всички налични пари, 190 000 ф. ст., трябвало да бъдат предадени на афганистанците и освен това били подписани полици за още 140 000 фунта стерлинги. Цялата артилерия и бойните припаси с изключение на шест 6-фунтови и три планински оръдия, се оставяли на афганистанците. Англичаните били длъжни да евакуират напълно Афганистан. От своя страна вождовете обещали безопасност, продоволствие и товарен добитък.

На 5 януари англичаните тръгнали на път, като наброявали 4 500 войника и 12 000 обслужващи лица. Един преход бил достатъчен, за да унищожи последните останки от ред; войниците се смесили с обслужващия персонал и се създала безнадеждна бър-

---

* — заповед, контразаповед, безредие. *Ред.*

АФГАНИСТАН ПРЕЗ ПЕРИОДА НА ПЪРВАТА АНГЛО-АФГАНИСТАНСКА ВОЙНА 1838-1842 г.

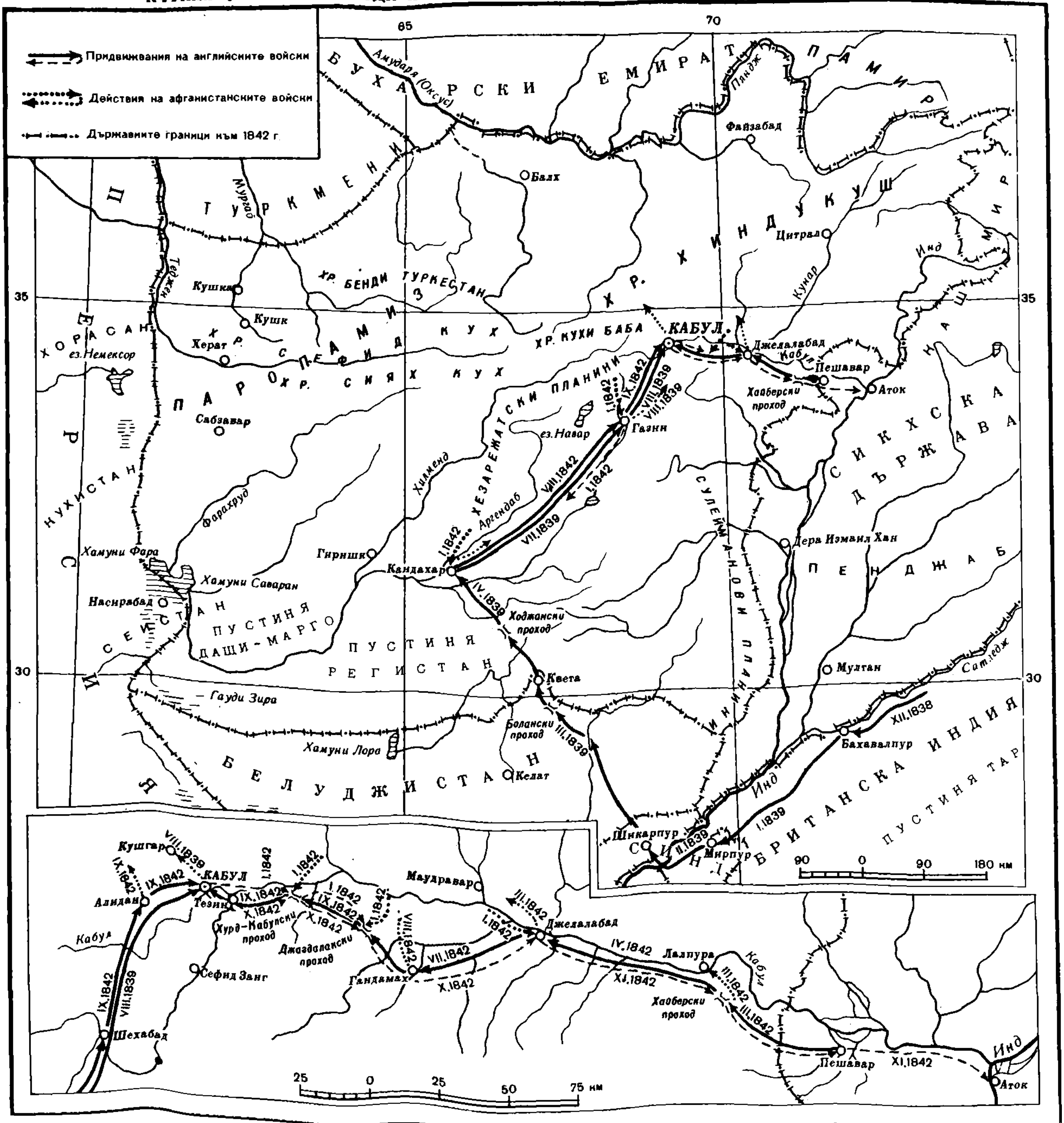

котия, която направила невъзможна всяка съпротива. Студът и снегът, а също и недостигът от продоволствие действували също така, както при отстъплението на Наполеон от Москва. Но вместо казаците, които се държали на почетно разстояние, англичаните били обезпокоявани от ожесточени афганистански стрелци, въоръжени с дългобойни мушкети, които заемали всяка височина. Вождовете, които подписали спогодбата за капитулация, не можели, пък и не желаели да задържат планинските племена. Хурд-Кабулският проход станал гробница на почти цялата армия, а нищожният ѝ остатък — по-малко от 200 европейци — бил унищожен при входа на Джагдалакския проход. Само един човек, доктор Брайдън, се добрал до Джелалабад и разказал за станалото. Много офицери обаче били заловени от афганистанците и държани в плен. Джелалабад се държал от бригадата на Сейл. От него поискали капитулация, но той отказал да опразни града; по същия начин постъпил и Нот в Кандахар. Газни бил паднал; в този град не се оказал нито един човек, който да разбира поне нещо от артилерия, а сипаите, които съставлявали гарнизона, не могли да понесат климата.

По това време при първото известие за кабулската катастрофа британските погранични власти съсредоточили в Пешавар войски, за да окажат помощ на полковете, които се намирали в Афганистан. Но нямало достатъчно превозни средства, а сред сипаите имало твърде много болни. През февруари командуването било поето от генерал Полок, а до края на март 1842 г. той получил нови подкрепления. Тогава той форсирал Хайберския проход и потеглил напред на помощ на Сейл в Джелалабад, където няколко дни преди това Сейл нанесъл пълно поражение на обсаждащата го афганистанска армия. Новият генерал-губернатор на Индия лорд Еленборо заповядал на английските войски да се оттеглят; но както Нот, така и Полок се възползвали от благовидния предлог, че нямат достатъчно превозни средства, за да не се подчинят. Към началото на юли общественото мнение в Индия заставило в края на краищата лорд Еленборо да предприеме нещо за възстановяване националната чест и престижа на английската армия; ето защо той разрешил да се предприеме поход срещу Кабул едновременно от Кандахар и Джелалабад. Към средата на август Полок и Нот съгласували помежду си план за действия и на 20 август Полок тръгнал към Кабул, достигнал Гандамак и на 23-и разбил един отряд на афганистанците; на 8 септември той заел Джагдалакския проход, разбил на 13-и при Тезин обединените сили на неприятеля и на 15-и се установил на лагер под стените на Кабул. През същото това време Нот напуснал Кандахар на

7 август и с всичките си сили тръгнал към Газни. След няколко малки схватки на 30 август той разбил голям отряд афганистанци, завладял на 6 септември Газни, напуснат от неприятеля, разрушил укрепленията и града, нанесъл още едно поражение на афганистанците в тяхната силна позиция при Алидан и на 17 септември се приближил до околностите на Кабул, където Полок незабавно установил връзка с него. Дълго преди това шах Шуджа бил убит от един от вождовете и оттогава в Афганистан вече нямало редовно правителство; номинално крал бил неговият син Фатх Джунг. Полок изпратил кавалерийски отряд, за да спаси кабулските пленници, но последните вече били успели да подкупят своята охрана и посрещнали отряда по пътя. В знак на отмъщение бил разрушен пазарът на Кабул, като войниците разграбили част от града и избили много от жителите му. На 12 октомври англичаните напуснали Кабул и през Джелалабад и Пешавар се отправили за Индия. Намирайки се в отчаяно положение, Фатх Джунг тръгнал след тях. Дост-Мухамед сега бил освободен от плен и се върнал в кралството си. Така завършил опитът на англичаните да поставят на кралския престол в Афганистан свое протеже.

Написано от Ф. Енгелс около 10 август 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. I, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ЗАСЕКА

Засека, abattis — във военното дело, — препятствие, направено от отсечени дървета и използвано често като примитивно средство в планинска война. В неотложни случаи дърветата се нареждат по дължината им, с клоните навън, за да затруднят настъплението на противника, а дънерите служат за бруствери на отбраняващите се. Когато използването на засеката е предварително предвидено, например като средство за отбрана на планински проход, клоните се очистват от листата и се изострят, дънерите се заравят в земята, а клоните се преплитат така, че да се получи нещо като chevaux de frise*.

Написано от Ф. Енгелс около 10 август 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. I, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

* — бодливи бариери. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

БАРБЕТ

Когато оръдията в една батарея са поставени достатъчно високо, за да стрелят над гребена на парапета, а не както обикновено — през амбразури, казва се, че те са разположени en barbette*. За да се издигнат оръдията на такава височина, се използват различни начини. В полските укрепления като място за поставяне на оръдието служи разположената зад парапета земна платформа. В дълговременните укрепления оръдията се издигат на необходимата височина с помощта на обикновен висок плъзгащ се лафет или с подвижна платформа. Оръдията, разположени en barbette, нямат такова прикритие от огъня на неприятеля, каквото имат оръдията, стрелящи през амбразури; ето защо тях ги разполагат по този начин в случаите, когато в парапета не може да се направи амбразура, тъй като това извънредно би го отслабило, или когато се иска да се разшири обсегът на оръдейния огън по-надясно и по-наляво, отколкото позволяват амбразурите. Поради това разполагането на оръдията en barbette се използва в полската фортификация, в издадените напред ъгли на укрепленията, и при бреговите батареи, предназначени за стрелба по кораби, особено ако парапетът е направен от каменна зидария. За защита на оръдията срещу надлъжен огън се изграждат траверси и бонети, когато това е необходимо.

Написано от Ф. Енгелс около 14 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

* — на платформа. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

БАСТИОН

При древната фортификация стените на градовете били защитени на фланговете с кръгли или квадратни кули, от които стрелците с лък и военните машини можели да обсипват със стрели и метателни снаряди щурмуващия неприятел в момента, когато той бивал принуден да се спре пред рова. Когато в Европа се появила артилерията, тези кули започнали да се изграждат в значително големи размери и в края на краищата, в началото на XVI век, италианските инженери им придали вместо кръгла или квадратна многоъгълна форма, като по този начин създали бастиона. Последният представлява неправилен петоъгълник, едната страна на който е обърната навътре към крепостта, така че противоположният издаден ъгъл гледа към откритото поле. Двете по-дълги страни, които образуват издадения ъгъл, се наричат фасове, а двете по-къси страни, които ги съединяват с градската стена или с вала, се наричат фланкове. Фасовете служат за противодействие на далечния неприятелски огън, а фланковете с огъня си прикриват рова. Първите италиански бастиони още носели следите на своя произход от старинните кули. Изграждали ги съвсем близко до главните стени, издаденият ъгъл бил много тъп, фасовете — къси, а парапетът до самия му връх бил облицован с камък. В такива малки бастиони основното предназначение на фланка се състояло в това, да защищава рова, разположен пред куртината, съединяваща два бастиона. Ето защо фланковете се изграждали перпендикулярно на куртината. Тези бастиони или се разполагали по ъглите на многоъгълника, който образувал цялата

крепостна ограда, или когато една от страните на многоъгълника била толкова дълга, че част от нея се оказвала извън обсега на действителния пушечен огън на двата изпъкнали фланка, по средата й издигали междинен бастион, наречен piatta forma*.

С усъвършенствуването на обсадната артилерия през XVII век възникнала необходимостта от по-големи бастиони, а куртината много бързо изгубила значението си, тъй като сега основните обекти на атаката били бастионите. Предназначението на фланковете също се изменило: сега те трябвало да дават надлъжен огън главно по продължение на рова, разположен пред фаса на съседния бастион, и били изграждани не перпендикулярно на куртината, а перпендикулярно на продължението на фаса, наричано линия на отбраната. Височината на каменната облицовка била намалена с оглед срещу пряк огън тя да бъде прикривана или от гласиса, или от парапета на по-ниските външни укрепления. По този начин представителите на старата френска и германска школа, а след това Вобан и Кухорн подлагали формата и размерите на бастионите на многобройни изменения дотогава, докато приблизително в 1740 г. Кормонтен публикувал своя труд за системата на бастионната фортификация[67]; неговата система обикновено се разглежда като най-съвършена в тази област. Бастионите на Кормонтен са с толкова големи размери, колкото това е възможно; фланковете им са почти, но не абсолютно перпендикулярни на отбранителните линии; външните укрепления също са значително усъвършенствувани.

Бастионите биват пълни или кухи. В първия случай цялата вътрешна част е издигната до височината на вала, в последния — валът продължава по вътрешната страна на бастиона и има достатъчна ширина за разполагане на оръдията, а в центъра съоръжението остава незапълнено. В пълните бастиони понякога се изграждат кавалиери, т. е. съоръжения, страните на които са паралелни на страните на бастиона и са достатъчно високи, за да може да се стреля от тях с оръдия над парапета на бастиона. Поради командуващото положение на тези кавалиери в тях обикновено поставят най-дългобойните оръдия, за да безпокоят противника със стрелба от далечно разстояние.

Системата на фортификация, основана върху бастионите, била единствено призната от XVI до края на XVIII век, когато Монталамбер предложил няколко нови методи на фортификация без бастиони. Между тях най-голямо одобрение срещнали полигонал-

* — платформа. *Ред.*

ната, или капонирната, система за разполагане на крепости далеч от морето, и системата на казематираните фортове с няколко етажа за оръдия.

Написано от Ф. Енгелс около 14 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

ЩИК

Обикновено се смята, че този вид оръжие, който сега се използва от цялата линейна пехота, е бил изнамерен около 1640 г. във Франция (както изглежда, в Байон, откъдето идва и названието му*). Според други сведения холандците са взели този тип оръжие от малайците, които прикрепвали своя „kris“, или книжал, към мускета, а във Франция той бил въведен около 1679 година. До това време мускетарите нямали ефикасно оръжие за ръкопашен бой и следователно, за да ги защитят от противника в такъв бой, трябвало да ги смесват с пиконосци. Щикът дал на мускетарите възможност да противостоят срещу кавалерията или пиконосците и по такъв начин постепенно заместил последния вид войска. Първоначално щикът се прикрепвал на пръчка, която се вкарвала в цевта на мускета, но тъй като това лишавало войника от възможността да стреля с натъкнат щик, по-късно била изнамерена тръбичка, която обхваща цевта. Все пак в продължение на повече от половин век пиката се запазила като пехотно оръжие. Австрийците първи я заменили за цялата си линейна пехота с мускети, снабдени с щик; прусаците последвали техния пример през 1689 година; французите окончателно изхвърлили пиките от употреба едва през 1703 г., а русите — в 1721 година. В битката при Шпайербах в 1703 г. пехотата за пръв път атакувала с натъкнати щикове[68]. Сега щикът в леката пехота обикновено е заменен с къс, прав, островърх нож, който се прикрепва

* — „Щик“, на английски „bayonet“ (от френското „bayonette“). *Ред.*

на подвижна втулка към едната страна на дулото на винтовката. Така той, разбира се, е закрепен по-малко здраво, но тъй като този вид пехота атакува в сгъстен строй само в изключителни случаи, смята се, че тоя недостатък се компенсира от разнообразието на начините, по които се използва това оръжие.

Написано от Ф. Енгелс около 14 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

БАРКЛАЙ-ДЕ-ТОЛИ[69]

Барклай-де-Толи, Михаил — руски княз и фелдмаршал; роден в Ливония през 1759 г., умрял в Инстербург, в Източна Прусия, на 25 май 1818 г. В 1769 г., още ненавършил 11 години, той постъпил в руската армия и в продължение на 29 години участвувал в нейните редове в различни кампании против турците, шведите и поляците, но до 1798 г. си оставал между низшите чинове. Той се отличил в кампанията през 1806 г. Военната му слава започва от 1807 г., когато начело на руския авангард той най-доблестно защищавал Пройсиш-Ейлау, оказвайки дълга съпротива по улиците, в църквата и в гробищата на този град[70]. През 1808 г. той принудил шведите да отстъпят в Карелия, а в 1809 г. като генерал от пехотата повторил в много по-широк мащаб знаменития преход на Карл-Густав по замръзналите води на пролива Малък Белт, като прехвърлил 12 000 руси с артилерия, бойни припаси, провизии и обоз през покрития с лед Ботнически залив. Той превзел Умеа, ускорил с появяването си подготвения против Густав IV преврат и принудил шведите да молят за мир[71]. След 1810 г. му било възложено управлението на руското военно министерство.

В 1812 г. той поел командуването на 1-а Западна армия. Нейните главни сили, които се намирали под непосредственото му командуване и които съгласно преувеличените официални съобщения наброявали 550 000 души, както се оказало в действителност, се състояли само от 104 000 души, а общият брой на войските, разположени между бреговете на Балтика и река Прут, не надминавал 200 000 души. Ето защо отстъплението на руската

армия — първоначалния план за което Наполеон в мемоарите си, написани на остров Св. Елена[72], погрешно приписвал на Барклай-де-Толи, когато той бил разработен дълго преди разрива между Русия и Франция от пруския генерал Фул[73] и за осъществяването на който план след обявяването на войната Бернадот отново настоявал пред Александър — сега станало въпрос не на свободен избор, а на сурова необходимост. Голямата заслуга на Барклай-де-Толи е в това, че той не отстъпил пред невежите искания да даде сражение, които изхождали както от редовия състав на руската армия, така и от главната квартира; той извършил отстъплението със забележително изкуство, като непрекъснато вкарвал в бой известна част от своите войски с цел да даде възможност на княз Багратион да се съедини с него и да улесни адмирал Чичагов в нападението му в тил на противника. Когато се оказвал принуден да даде сражение, както станало край Смоленск[74], той заел позиция, която не позволявала сражението да придобие решаващо значение. Когато недалеч от Москва вече не било възможно да се избегне решаващото сражение, той избрал силната позиция при Гжатск, която била почти недостъпна за атака по фронта и можела да се обходи само по дълги заобиколни пътища[75]. Той вече бил разположил войските си, когато пристигнал Кутузов, в ръцете на когото, поради интригите на руските генерали и ропота на руската армия по повод на това, че свещената война се ръководела от чужденец, сега било предадено върховното командуване. Напук на Барклай-де-Толи Кутузов напуснал позицията при Гжатск, в резултат на което руската армия трябвало да приеме сражение на неизгодната позиция при Бородино. В това сражение на 26 август* Барклай, който командувал дясното крило, бил единственият от генералите, който задържал позицията си и не отстъпил до 27-и, като по този начин прикрил отстъплението на руската армия, която, ако не бил той, би била напълно унищожена. След отстъплението от Бородино към Москва именно Барклай-де-Толи бил този, който отново предотвратил всякакви безполезни опити да се защищава свещената столица.

През време на кампанията от 1813 г. Барклай на 4 април превзел крепостта Торн, разбил Лористон при Кьонигсварте; след поражението при Бауцен на 8 май той прикрил отстъплението на съюзната армия, спечелил сражението при Гьорлиц, спомогнал за капитулацията на Вандам и се отличил в сражението при Лайпциг[76]. През време на кампанията от 1814 г. той не командувал

* — по стар стил; за сражението виж настоящия том, стр. 262—267. *Ред.*

каквато и да било самостоятелна група от войски и дейността му имала по-скоро административен и дипломатически, отколкото военен характер. Строгата дисциплина, на която той подчинил войските, намиращи се под негов непосредствен контрол, му създала добро име сред френското население. След завръщането на Наполеон от Елба той пристигнал твърде късно от Полша, за да вземе участие в сражението при Ватерло, но участвувал във второто нахлуване във Франция. Той умрял през време на едно пътуване за Карлсбад, за да се подложи на водолечение. Последните години на живота му били помрачени от клевети. Той безспорно бил най-добрият генерал на Александър, непретенциозен, настойчив, решителен и пълен със здрав разум.

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс на 10—15 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

К. МАРКС

БЕРТИЕ

Бертие, Луи Александър — маршал на Франция, княз и херцог Нюшателски и Валанженски, княз Ваграмски; роден във Версай на 20 ноември 1753 г., убит в Бамберг на 1 юни 1815 година. Той получил военното си възпитание благодарение на грижите на баща си, който бил началник на инженерно-топографски корпус през време на царуването на Людовик XVI. От кралското топографско бюро той преминал на редовна служба във войската, в началото като лейтенант от генералния щаб, а след това — като драгунски капитан. В американската война за независимост[77] той служил под командуването на Лафайет. През 1789 г. Людовик XVI го назначил за началник на националната гвардия във Версай, а на 5 и 6 октомври 1789 г., както и на 19 февруари 1791 г. оказал големи услуги на кралското семейство[78]. Но той разбрал, че революцията откривала широки възможности за военните таланти, и ние го намираме последователно началник на генералния щаб при Лафайет, Люкнер и Кюстин. През време на терора той избягнал подозренията, като проявил голямо усърдие във вандейската война. Личната храброст, която той показал при отбраната на Сомюр на 12 юни 1793 г., му осигурила едно почетно споменаване в съобщенията на комисарите на Конвента[79]. След 9 термидор[80] той бил назначен за началник на генералния щаб на Келерман и като настоял френската армия да заеме линията Боргето, помогнал да бъде спряно настъплението на противника. Така неговата репутация като началник на генералния щаб била създадена още преди Бонапарт да го издигне на този пост. В кампанията през 1796—1797 г., в сраженията при Мондови (22 април

1796 г.), Лоди (10 май 1796 г.), Кодоньо (9 май 1796 г.) и Риволи (14 януари 1797 г.) той се проявил и като добър дивизионен генерал[81].

Слабохарактерен, но упорит и енергичен, надарен с херкулесовско здраве, което му позволявало да работи по осем нощи наред, притежаващ изумителна памет за всичко, което се отнасяло до подробностите на военните действия като: движение на корпусите, численост на войските, разквартируване, команден състав; бърз в изпълнението, така че на него винаги можело да се разчита, акуратен и точен, много подготвен по използване на военни карти, твърде проницателен в преценката на особеностите на местността, усвоил изкуството да докладва за най-сложните военни движения на прост и ясен език, достатъчно опитен и съобразителен, за да знае през време на боя къде трябва да се насочат получените заповеди, и умеещ лично да проследи за тяхното изпълнение, жив телеграф на своя началник на полесражението и негов неуморно пишещ автомат на работната маса в щаба, той бил образец на щабен офицер за един генерал, който запазвал за себе си всички висши щабни функции. Въпреки неговите възражения, в 1798 г. Бонапарт го поставил начело на армията, предназначена да завладее Рим, да провъзгласи там република и да плени папата[82]. Като не бил в състояние нито да предотврати грабежите, извършени в Рим от френските генерали, интенданти и доставчици, нито да прекрати бунта сред френските войници, той предал командуването на генерал Масена и заминал за Милано, където се влюбил в прекрасната г-жа Висконти; неговото екстравагантно и продължително страстно увлечение по нея му спечелило през време на египетската експедиция[83] прозвището вожд на faction des amoureux* и му струвало по-голямата част от ония 40 000 000 франка, които в различно време му подарил неговият височайш повелител.

След като се върнал от Египет, той поддържал интригите на Бонапарт в дните 18 и 19 брюмер[84] и бил назначен на поста военен министър, който заемал до 2 април 1800 година. Назначен отново за началник на генералния щаб през време на втората италианска кампания, той до известна степен съдействувал Бонапарат да попадне в явно фалшиво положение при Маренго, като се доверил на неточните донесения за маршрута и разположението на австрийската армия[85]. Сключил след победата примирие с генерал Мелас, той изпълнявал редица дипломатически поръчения, а след това се върнал във военното министерство, кое-

* — партия на влюбените. *Ред.*

то управлявал до провъзгласяването на империята. От това време той неотлъчно се намирал при особата на императора, когото придружавал във всичките му кампании като началник на генералния щаб в чин генерал-майор от голямата армия[86]. Наполеон щедро го обсипвал с титли, звания, награди, пенсии и дарове. На 19 май 1804 г. той бил произведен в чин маршал на империята, бил награден с лентата на големия кръст на Почетния легион и получил званието обер-егермайстер на Франция. На 17 октомври 1805 г. му се паднала честта да вземе участие в изработване заедно с Мак условията на капитулацията на Улм[87]. От пруската кампания през 1806 г. той се върнал у дома си с титлата суверенен княз на Ньошател и Валанжен. В 1808 г. му било заповядано да встъпи в брак с принцеса Мария-Елисавета Баваро-Биркенфелдска, племенница на баварския крал*, и му било дадено званието вице-конетабл на Франция. През 1809 г. Наполеон го назначил за главнокомандуващ на голямата армия, предназначена да действува от Бавария срещу Австрия. На 6 април той обявил войната, а още на 15-и успял да компрометира цялата кампания. Той разделил армията на три части, като разположил Даву с половината от френските сили при Регенсбург, Масена с другата половина — при Аугсбург, а между тях, при Абенсберг, разположил баварците, така че ерцхерцог Карл при бързо придвижване напред би могъл да разбие и трите групи войски поотделно. Бавността на австрийците и пристигането на Наполеон спасили френската армия. Но под непосредственото наблюдение на своя началник и на длъжност, която повече съответствувала на способностите му, в същата кампания той превъзходно изпълнявал задълженията си и прибавил към дългия списък на своите титли и титлата княз Ваграмски[88].

През време на руската кампания той претърпял неуспех дори и като началник на генералния щаб. След изгарянето на Москва той дори се оказал неспособен да тълкува правилно заповедите на своя началник; обаче, въпреки неговите настойчиви молби да му бъде позволено да се върне с Наполеон във Франция, последният му заповядал да остане заедно с армията в Русия. Ограничеността на неговия ум и привързаността му към рутината сега напълно се проявили в условията на страшното превъзходство на силите, срещу които французите трябвало да се борят. Верен на своите привички, той давал на батальоните, а понякога и на ротите от ариергарда такива заповеди, като че ли този ариергард се състоял както преди от 30 000 души; той определял по-

* — Максимилиан I Йосиф. *Ред.*

зиции на полкове и дивизии, които отдавна вече не съществували, и за да компенсира с нещо собственото си бездействие, увеличавал броя на куриерите и предписанията. През 1813—1814 г. ние отново го намираме на обичайния му пост*. След като сенатът обявил свалянето на Наполеон, Бертие под фалшив предлог се изплъзнал от своя покровител и още преди абдикацията му декларирал своята вярност към сената и временното правителство[89], а след това, начело на маршалите на империята, заминал за Компиен, за да приветствува Людовик XVIII с най-раболепни изрази. На 4 юни 1814 г. Людовик XVIII го направил пер на Франция и командир на рота от новосъздадената кралска гвардия. Той отстъпил своето Ньошателско княжество на пруския крал в замяна на пенсия от 34 000 флорини. След връщането на Наполеон от Елба той последвал Людовик XVIII в Гант. Но за укриване на едно писмо, което получил от Наполеон, той изпаднал в немилост пред краля и се оттеглил в Бамберг, където на 1 юни 1815 г. бил убит от шест маскирани лица, които го хвърлили от прозореца на двореца на неговия тъст. Мемоарите на Бертие били издадени в Париж през 1826 година[90].

Написано от К. Маркс около 15 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

* — т. е. на поста началник на генералния щаб. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

АЛЖИР[91]

Алжир — част от Северна Африка, която в миналото била турски Алжирски пашалък, но от 1830 г. била включена в състава на задморските владения на Франция. На север бреговете ѝ се мият от Средиземно море, на изток граничи с Тунис, на Запад — с Мароко, на юг — с великата пустиня Сахара. Максималната дължина на територията от изток на запад е 500 мили, а максималната ѝ ширина от север на юг — 200 мили. Атлаският планински хребет е важна особеност на физическата география на страната и отделя крайбрежните обработваеми земи от пустинята. Той е също така водораздел за реките в северната и южната част на страната. Главната планинска верига се простира от изток към запад, но цялата страна е пресечена във всички посоки от разклоненията на централния хребет. Най-високи от планините са Маунт Ванашрис — Mons Zalacus на Птоломей — на запад, а на изток — Джурджура и Аурес. Те достигат почти 7 000 фута височина. Най-важната река е Шелиф. Има също така доста големи реки, които изтичат от южния склон на Атласките планини и се губят в пустинята. Нито една от тези реки не е плавателна. Те почти пресъхват през лятото, но през пролетта наводняват значителна част от страната и правят почвата плодородна.

Климатът според някои пътешественици не е здрав. Широко разпространени са офталмията и кожните болести. Казват, че епидемичните маларии не съществуват, но голямата смъртност поради болести във френската армия изглежда дава основание за друг извод. Въздухът е чист и прозрачен, лятото е много горещо, а през зимата понякога е студено, особено в планинските мест-

ности. На границата с пустинята почвата е безплодна и песъчлива, но в местностите, разположени между планините, тя е плодородна, особено там, където наблизо текат реки. В Алжир растат всевъзможни зърнени растения, европейски и тропически плодове, изумително красиви цветя, особено рози, а също и оня сорт захарна тръстика, който се смята за най-едрият и захароносен от всички известни сортове. Има голям брой домашни животни от всички видове. Конете, разбира се, са великолепни; магаретата са от прекрасна порода и се използват широко за ездене. Алжирските двугърба и едногърба камили са превъзходни. Мериносовата овца води произхода си оттук, и в Испания тя за пръв път е пренесена от Алжир. Нумидийският лъв, пантерата и леопардът, щраусите, а също и скорпионите, змиите и други отровни влечуги се срещат в голямо количество.

Коренните жители на страната, както предполагат, са били берберите, или казано другояче, кабилите, или мацидите — защото те са известни под тези три имена. За историята на тази раса има малко сведения; известно е само, че тя някога е заемала цялата Северозападна Африка и че се среша също така на източното крайбрежие. Кабилите живеят в планинските райони. Останалите жители са араби, потомци на мюсюлманските завоеватели. В Алжир се срещат също така маври, турци, кулуглу[92], евреи, негри и най-после французи. В 1852 г. населението е било 2 078 035 души, от които 134 115 са били европейци от всички националности, извън армията, която наброявала 100 000 души. Кабилите са трудолюбиви, живеят в обикновени села; те са прекрасни земеделци, а работят и в мините, в металообработващите предприятия и в работилниците за обработка на сурова вълна и памук. Те правят барут и сапун, събират мед и восък и снабдяват градовете с домашни птици, плодове и други продукти. Арабите, следвайки обичаите на своите прадеди, водят чергарски живот и пренасят лагерите си от място на място в зависимост от пасбищата или от други обстоятелства. От жителите може би с най-малко уважение се ползват маврите. Те живеят в градовете и разполагат с по-големи удобства от арабите и кабилите и в резултат от постоянното потискане от страна на турските им управници се отличават със страхливост, но въпреки това са запазили жестокостта и отмъстителността си; а в морално отношение те стоят много ниско.

Главните градове на Алжир са: Алжир — столицата, Константин с около 20 000 население и Бон — укрепен град на морския бряг, населението на който в 1847 г. било около 10 000 души. Близо до него се намират местата за ловене на корали, които

често се посещават от французи и италианци — ловци на корали. Бужи е разположен в залива със същото име. Завладяването на този пункт било ускорено от насилието, извършено в околностите му от кабилите, които предизвикали корабокрушение на един френски бриг, като прерязали котвеното му въже, а след това избили екипажа и разграбили кораба.

Във вътрешността на страната, особено в провинцията Константин, има няколко паметници на древността, между които са развалините на древния град Ламбеса с остатъци от градските порти, части от един амфитеатър и един мавзолей, който се крепи на коринтски колони. По крайбрежието са разположени Колеа и Шершел — древният Юлия Цезарея — пункт, който има известно значение за французите. Тук е била резиденцията на Юба и в околностите ѝ се намират древни развалини. Оран е укрепен град, който до 1792 г. бил под владението на испанците. Тлемсен, който някога е бил резиденцията на Абд-ел-Кадир, е разположен в плодородна местност; древният град бил разрушен от пожар през 1670 г., а новият е почти изцяло разрушен от французите. Тук се произвеждат килими и одеяла. На юг от Атлас се намира Заб, древната Гетулия. Най-важен пункт е Бискра, населен с миролюбиви жители, които много се ценят в северните пристанища като слуги и носачи.

Алжир е бил последователно завоюван от римляните, вандалите и арабите. Когато през 1492 г. маврите били изгонени от Испания, Фердинанд изпратил експедиция срещу Алжир и след като завладял Оран, Бужи и Алжир, той заплашвал да покори страната. Като нямал сили да води борба с могъщия завоевател, Селим Кутеми, емирът на Метиджи, плодородна равнина близо до град Алжир, се обърнал за подкрепа към турците и на помощ му бил изпратен знаменитият корсар Барбароса Орудж. Орудж пристигнал в 1516 г. и преди всичко завладял страната, като собственоръчно убил Селим Кутеми, след което нападнал испанците и в резултат на войната, която протичала с променлив успех, бил принуден да се укрие в Тлемсен, където бил обсаден от испанската армия, взет в плен и екзекутиран в 1518 година. Брат му Хайр-ед-Дин станал негов приемник. Той се обърнал за помощ към султан Селим I и признал този владетел за свой суверен. В резултат Селим назначил Хайр-ед-Дин за паша на Алжир и му изпратил войска, с помощта на която той успял да отблъсне испанците и в края на краищата да стане господар на страната. За подвизите си срещу християните по Средиземно море той получил от Сюлейман I титлата капудан-паша. Карл V предприел опит да възстанови властта на испанците и в 1541 г. мощна експеди-

ция, която наброявала 370 кораба и 30 000 души, прекосила Средиземно море. Но страшна буря и земетресение разпръснали флотата и прекъснали всякаква връзка между нея и армията. Нямайки убежище, подложени на изтощителни нападения от страна на смелия враг, войските били принудени да се върнат на корабите и да ударят на бягство, като изгубили 8 000 души, 15 военни кораба и 140 транспортни съда. Оттогава започват непрекъснатите военни действия между берберските държави[93] и малтийските рицари, което породило пиратската система, благодарение на която алжирските корсари започнали да всяват такъв голям ужас в Средиземно море и на която в продължение на толкова дълго време трябвало да се подчиняват християнските държави. Англичаните под командуването на Блейк, французите под командуването на Дюкен, холандците и представители на други държави в различно време извършвали нападения над Алжир; Дюкен два пъти подложил Алжир на бомбардировка, след което деят изпратил да повикат френския консул — представител на Людовик XIV, — и като узнал от него колко е струвала бомбардировката, казал с насмешка, че той сам би изгорил града за половината от тези пари.

Системата на каперство продължавала да съществува, независимо от постоянната съпротива на европейските държави; и дори бреговете на Испания и Италия бивали подлагани понякога на нападенията на главорезите, които се посветили на това ужасно занятие — войната и грабежа. Хиляди роби християни постоянно чезнели в пленничество в Алжир; религиозно настроените хора създали дружество със специалната цел да извършват всяка година пътувания до Алжир и обратно, за да откупват пленници със средства, предоставени им от техните роднини. През това време властта на турското правителство останала само номинална. Дейовете, които били избирани от еничарите, се обявили за независими от Портата. Последният турски паша бил изгонен от дея Ибрахим в 1705 година; а еничарите на бурни избори посочвали нови предводители, които те често убивали през време на своите бунтове. Еничарите били вербувани сред преселниците от Турция и нито един местен жител, бил той дори син на еничар и местна жена, не бил допускан в техните редове. Деят от време на време изпращал подаръци в Константинопол в знак на номиналната си васална зависимост; но изплащането на постоянен данък било напълно прекратено и турците, сковани от непрекъснатата борба с Русия, били твърде слаби, за да накажат бунтовниците в тази далечна провинция. Пътят за унищожаването на чудовищната тирания бил посочен от младата република на Съединените

щати. През време на войните на френската революция и на Наполеоновите войни могъщите флоти, които се намирали в Средиземно море, охранявали търговията и алжирците временно били принудени да прекратят незаконните си изнудвания. След възстановяването на мира алжирците започнали своите грабежи; и американците, които още в 1795 г. били принудени, следвайки примера на европейските нации, да плащат субсидия на дея, за да поддържа мира, сега отказали да плащат този данък. През 1815 г. комодор Декатур в схватка с алжирска ескадра завзел една фрегата и един бриг и влязъл в Алжирския залив, където принудил дея да предаде всички американски пленници и да се откаже за в бъдеще от всякакви претенции за данък. Този смел пример бил последван от англичаните, които под командуването на лорд Ексмаут бомбардирали града в 1816 г. и след като го превърнали в пепел, заставили дея да им предаде техните пленници. Но това все пак било само наказателна мярка, защото пиратството не било унищожено; през 1826 г. алжирците открито завладявали италиански кораби в Средиземно море и дори извършвали нашествия чак в Северното море. В 1818 г. управник станал Хусейн-бей; през 1823 г. поради разграбване дома на френския консул и редица нападения върху кораби, плаващи под френско знаме, му било поставено искане за компенсиране на загубите, но безуспешно. Работата свършила с това, че деят на Алжир лично нанесъл оскърбление на френския консул и употребил неприлични изрази по адрес на френския крал, който не бил отговорил на писмото на дея по повод дълга на френското правителство към еврейски търговци, които на свой ред били длъжници на Хусейн[94]. За да застави дея да се извини, била изпратена една френска ескадра, която блокирала Алжир. Започнали преговори между Франция, Мехмед-Али и Портата, в хода на които Мехмед-Али се заловил да завоюва Алжир с подкрепата на Франция и да плаща постоянен данък на султана като негов наместник. Този план не бил изпълнен отчасти поради съпротивата на Англия и отчасти защото Мехмед-Али и Франция не могли да постигнат споразумение за конкретните мерки по изпълнението му. Тогава правителството на Шарл X самостоятелно предприело експедиция срещу Алжир и на 13 юни 1830 г. армия от 38 000 пехотинци и 4 000 кавалеристи под командуването на генерал Бурмон била стоварена край стените на град Алжир. За борба с тази армия Хусейн-бей събрал 60 000 души, но като допуснал дебаркирането на французите, той не можел да им окаже ефикасна съпротива; на 4 юли Алжир капитулирал при условие, че частната собственост на жителите и тяхната религия ще бъдат уважавани и че

деят и турската му свита трябва да напуснат Алжир. Французите завладели града. Между заловената от тях плячка имало 12 военни кораби, 1500 бронзови оръдия и монети на стойност почти 10 000 000 долара. Те незабавно разположили гарнизон в Алжир и въвели военно управление. Правителството на Шарл X възнамерявало да предаде Алжир на султана и подобни инструкции вече били фактически на път към Константинопол, когато в резултат на юлските събития през 1830 г. Шарл X бил свален от престола[95]. Един от първите актове на неговия приемник* било решението да се запази завоюваното, а вместо Бурмон в Алжир бил изпратен за главнокомандуващ Клозел.

Като се почне от момента на първата окупация на Алжир от французите до днес, нещастната страна е арена на непрекъснати кръвопролития, грабежи и насилия. Всеки град, бил той голям или малък, е бил завоюван педя по педя с цената на огромни жертви. Арабските и кабилските племена, които скъпят независимостта си като съкровище и поставят омразата към чуждото господство над самия живот, са били смазвани и усмирявани посредством свирепи набези, през време на които се изгарят и разрушават техните жилища и имуществото им, стъпкват се нивите им, а оцелелите нещастни същества се подлагат или на изтребление, или на всички ужаси на разврата и жестокостта. Французите упорито се придържат към тази варварска система на водене на война въпреки всички норми на хуманността, цивилизацията и християнството. За да се оправдаят, те прибягват до твърденията, че кабилите са жестоки, че им била свойствена склонността към убийства и че те измъчват пленниците си, и че би било грешка да се проявява снизходителност към диваци. Политиката на едно цивилизовано правителство, което прибягва до lex talionis**, едва ли може да намери оправдание. А ако се съди за дървото по неговите плодове, може да се каже, че след като са били изразходвани около 100 000 000 долара и принесени в жертва стотици хиляди живота, Алжир е станал само военна школа за френските генерали и войници, в която са минали военната си подготовка и придобили военния си опит всички френски офицери, които спечелиха лаври в Кримската война. Що се отнася до опитите за колонизация, сравняването на броя на европейците с числеността на местното население свидетелствува за почти пълния ѝ провал понастоящем, и това — в една от най-плодородните страни на света, в древната житница на Италия, разположена на 20 часа

---

* — Луи-Филип. *Ред.*

** — право на тържествено възмездие. *Ред.*

НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ В АЛЖИР ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX В.

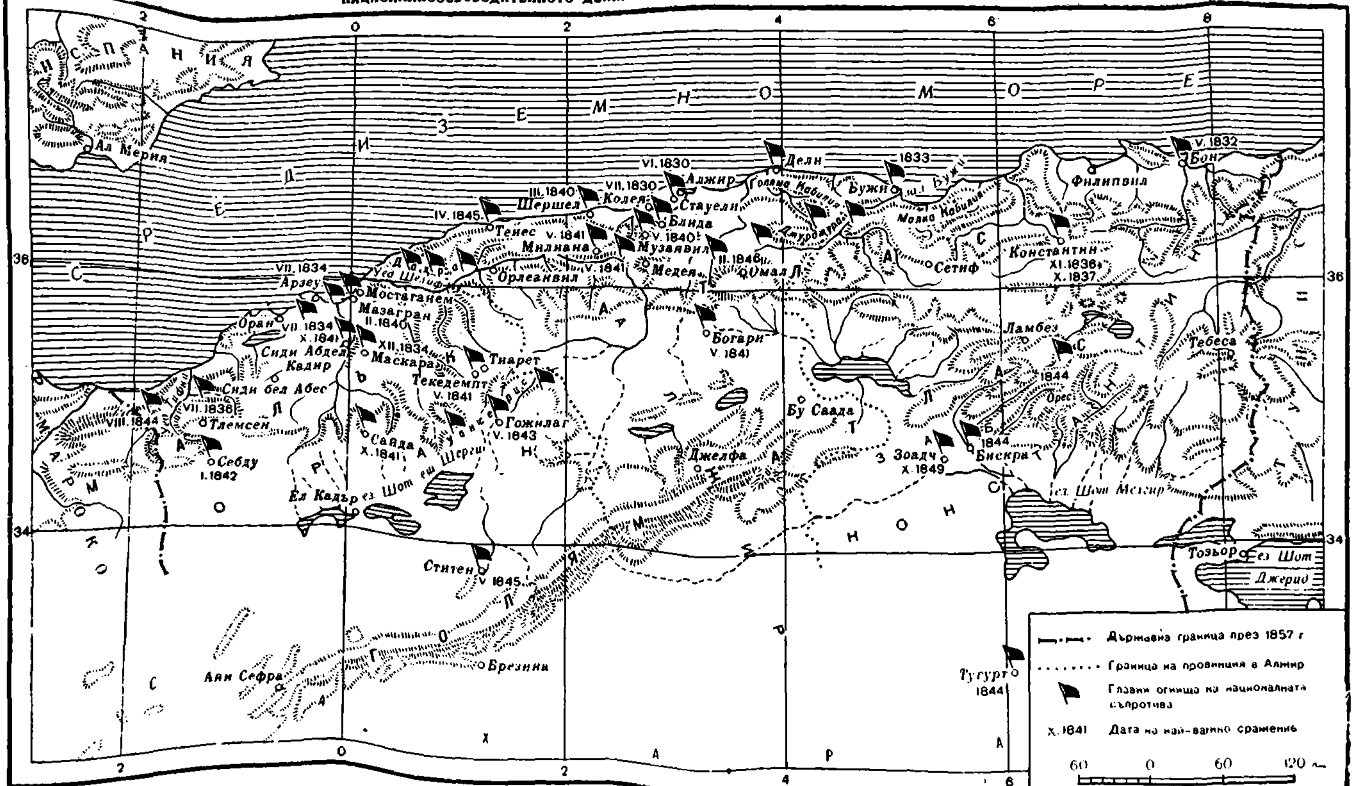

път от Франция, където липсва само едно: безопасност за живота и имуществото, които са застрашени както от приятелите-военни, така и от враговете-диваци. Не е в нашата компетентност да съдим може ли този неуспех да се припише на вродения недостатък в характера на французите, който ги прави негодни за емиграция, или пък на неблагоразумието на местната администрация. Всички значителни градове — Константин, Бон, Бужи, Арзев, Мостаганем, Тлемсен — са били взети с щурм и подложени на всичките съпровождащи го ужаси. Местните жители с чувство на дълбока неприязън се подчинявали на турските си управници, които поне имали качеството, че били техни едноверци; но те не открили никакво предимство в така наречената цивилизованост на новото управление, към което освен това хранели пълно отвращение, породено от религиозния фанатизъм. Всеки нов губернатор се появявал само за да повтори всички жестокости на предшественика си; в прокламациите се говорело за най-благи намерения, но окупационната армия, придвижванията на войските, ужасните жестокости, извършвани от двете страни — всичко това опровергавало декларациите за мир и добра воля.

В 1831 г. барон Пишон бил назначен за граждански интендант; той се опитал да организира система на гражданска администрация, която трябвало да действува заедно с военното управление, но тъй като неговите мероприятия биха довели до установяване на контрол над главнокомандуващия, това предизвикало раздразнението на Савари, херцог де Ровиго, бивш министър на полицията при Наполеон, и по негово предложение Пишон бил отзован. При Савари Алжир бил превърнат в място за заточаване на всички, които били подведени под бича на закона за неблагонадеждност в политическо или социално отношение; и в Алжир бил въведен чуждестранният легион, като на войниците му било забранено да посещават градовете. В 1833 г. до Камарата на депутатите била подадена петиция, в която се казвало:

„В продължение на 3 години ние сме търпели всевъзможни несправедливости. Достатъчно е само да подадем жалби до властите, и на тях отговарят с нови зверства, насочени преди всичко срещу ония, които са ги подавали. В резултат никой не се решава да направи нещо; именно затова под тази петиция няма подписи. О, господа, молим ви в името на хуманността да ни освободите от тази пагубна тирания, да свалите от нас тези робски вериги. Ако страната остане във военно положение, ако в нея няма гражданска власт, ние сме загинали; за нас никога няма да настъпи мир".

Тази петиция довела до създаване на анкетна комисия, в резултат на което била въведена гражданска администрация. След

смъртта на Савари, при ad interim* управление на генерал Вуарол било поставено началото на някои мероприятия с оглед да се успокои възбуждението: било започнато пресушаване на блатата, подобряване на пътищата, създаване на местна милиция. Но всичко това било прекратено, когато се върнал маршал Клозел, под чието командуване била предприета първата и твърде неуспешна експедиция срещу Константин[96]. Неговото управление било толкова незадоволително, че през 1836 г. в Париж била изпратена петиция, подписана от 54 видни лица, които имали отношение към административните въпроси, с молба да се разследват злоупотребите му. Това довело в крайна сметка до оставката на Клозел. В течение на целия период от царуването на Луи-Филип се предприемали опити за колонизация, единственият резултат на които била спекулата със земята; безполезни се оказали опитите да се създадат военни колонии, тъй като колонистите-земеделци били в безопасност само близо до оръдията на своите блокхаузи; правели се също така опити за заселване на източната част на Алжир и за изгонване на Абд-ел-Кадир от Оран и от Запада[97]. В резултат на поражението на този неуморен и безстрашен вожд страната била дотолкова усмирена, че голямото племе на хамианите-гарабите веднага засвидетелствувало своята покорност.

През време на революцията от 1848 г. за генерал-губернатор на провинцията на мястото на херцог Омалски бил назначен генерал Кавеняк. По-късно той и принц Жуанвилски, който също така пребивавал в Алжир, подали оставка. Но републиката се оказала не по-щастлива от монархията в управляването на тази провинция. Няколко губернатори се сменили в продължение на нейното кратко съществуване. В Алжир изпращали колонисти да обработват земята, но те или умирали, или изоставяли започнатата работа, проникнати от отвращение към нея. В 1849 г. генерал Пелисие започнал действия срещу няколко племена и села на Бени Силем; тяхната реколта и цялото имущество, което той успял да вземе, били както обикновено изгорени и унищожени, тъй като те отказали да плащат данъци. В Заб — плодородна местност, разположена на границата с пустинята, избухнали големи вълнения, предизвикани от проповедта на един марабут[98]; там била изпратена експедиция, наброяваща 1200 души, която въстаниците успели да разбият. Оказало се, че въстанието е широко разпространено и че неговите вдъхновители били тайните организации, наречени „Сиди Абдеррахман“, чиято главна цел

* — временното. *Ред.*

била изтребването на французите. Въстаналите били сломени само след като срещу тях била изпратена експедиция под командуването на генералите Канробер и Ербийон; а обсадата на арабския град Зоадча показала, че коренните жители нито са изгубили своята храброст, нито са се проникнали от любов към завоевателите си. Градът отблъсквал атаките на обсаждащите в продължение на 51 дена и в края на краищата бил превзет с щурм. Малка Кабилия не се предавала чак до 1851 г., когато генерал Сент-Арно я покорил и така установил комуникационната линия между Филипвил и Константин.

Френските бюлетини и френските вестници са пълни с изказвания за мир в Алжир и за разцвет на тази страна. Но това е дан на националното тщеславие. Вътрешните райони на страната досега, както и преди не са колонизирани. Господството на французите има съвсем илюзорен характер, ако не се смята крайбрежието, градовете и техните околности. Племената продължават да отстояват независимостта си и да мразят френския режим, а зверската система на набези все още не е изоставена. Например в 1857 г. маршал Рандон предприе увенчалия се с успех набег срещу селата и паланките на още непокорените кабили с цел да присъедини територията им към френските владения. Местното население и досега се управлява с желязна ръка, а непрекъснатите въстания свидетелствуват за нестабилността на френската окупация и за това, че мирът, който се поддържа с такива средства, е призрачен. Така в Оран през август 1897 г. бе гледан съдебен процес, на който капитан Дуано, началник на Bureau Arabe[99], беше признат за виновен в убийство на виден и богат местен жител; тоя процес показа с каква крайна жестокост и деспотизъм обикновено използват властта си френските, дори низшите чиновници, което не можеше да не привлече вниманието на целия свят.

Сега губернаторството е разделено на три провинции: Константин — на изток, Алжир — в центъра, и Оран — на запад. Страната се намира под властта на генерал-губернатор, който е също така и главнокомандуващ; негови помощници са един секретар и един граждански интендант; при него има също така съвет, който се състои от ръководителя на ведомството на вътрешните работи, от командуващия военноморските сили, командуващия сухопътните сили и ръководителя на съдебното ведомство; длъжност на съвета е да утвърждава актовете на губернатора. В Conseil des contentieux*, със седалище в град Алжир,

* — Съвет по разглеждане на жалбите. *Ред.*

се разглеждат гражданските и углавните правонарушения. В провинциите, където е било организирано гражданско управление, има кметове, съдии и полицейски комисари. Племената, които изповядват мохамеданската религия, продължават да имат свои кадии: но при тях е въведена системата на арбитраж, която те като че ли предпочитат, и има един чиновник (l'avocat des Arabes*), на когото специално е възложено да защищава интересите на арабите във френските трибунали.

Търговията на Алжир, както е установено, е значително нараснала от времето на френската окупация. Стойността на вноса се равнява приблизително на 22 000 000 долара, стойността на износа — на 3 000 000 долара. Вносът обхваща памучни, вълнени и копринени изделия, зърнени храни, брашно, вар и рафинирана захар; изнасят се необработени корали, кожи, пшеница, растително масло, вълна и някои други дребни предмети.

Написано от Ф. Енгелс около 17 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. I, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език е публикувано за пръв път частично в списание „Советское востоковедение", бр. 5, 1958 г.

* — адвокат на арабите. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

БОЕПРИПАСИ

Боеприпаси — необходимите за използване на огнестрелното оръжие снаряди, заряди и средства за пълнене и запалване, при което, както обикновено се разбира, даденият термин означава всички тия предмети в готов за използване вид. Така боеприпасите за стрелковото оръжие са патроните и запалките (за пушки с кремъчен затвор или за иглянките последните, разбира се, не са нужни); боеприпасите за полската артилерия са полетата, заредените снаряди, картечът, шрапнелът, гилзите, запалките, фитилите, възпламенителите и т. н., а също и ракетите за ракетните батареи. В крепостите и през време на обсада барутът обикновено се съхранява в бурета, а когато е необходимо, от него се правят заряди; по същия начин постъпват и с различните бойни смеси, които са необходими при обсада; кухите снаряди също се пълнят на място. Количеството на боеприпасите, които се намират в действуващата армия, зависи от обстоятелствата. Обикновено пехотинецът носи със себе си 60, рядко повече патрони; и също толкова патрони за всеки войник возят колите, които придружават армията; останалите запаси се намират назад в парковите колони, на разстояние един-два прехода. В полската артилерия при батареята винаги има по 150—200 снаряди на оръдие, една част в раклите на оръдейните предници, а останалата част в отделните зарядни ракли; още по 200 снаряда обикновено се намират в армейските резерви от бойни припаси, а трета партида следва армията в парковите колони. Така обикновено стои въпросът в по-голямата част от цивилизованите армии, но това важи, разбира се, само за началото на кампанията; след няколко месеца

военни действия запасите от боеприпаси обикновено се оказват силно изтощени, понякога биват загубени след някое неуспешно сражение, а попълването им често е затруднено и се извършва бавно.

Написано от Ф. Енгелс около 17 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. I, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

БЕНИГСЕН[100]

Бенигсен, Левин Август Теофил, граф — руски генерал; роден на 10 февруари 1745 г. в Брауншвайг, където баща му служел като полковник в гвардията, умрял на 2 октомври 1826 година. Той прекарал пет години като паж при хановерския двор на Георг II; постъпил на служба в хановерската армия и като стигнал до чин капитан от пешата гвардия, взел участие в последната кампания на Седемгодишната война. Неговата прекалена страст към прекрасния пол предизвикала по това време по-голям шум, отколкото военните му подвизи. За да се ожени за дъщерята на барон Щайнберг, хановерски посланик при виенския двор, той напуснал службата в армията и се оттеглил в хановерското си имение Бантелн; поради разточителен живот той затънал безнадеждно в дългове и след смъртта на жена си решил да постъпи на руска военна служба, за да възстанови състоянието си. Произведен от Екатерина II в чин подполковник, той в началото служил под командуването на Румянцев срещу турците, а след това под командуването на Суворов срещу въстаника Пугачов. След като получил отпуск, той заминал за Хановер, за да спечели ръката на мадмоазел фон Швихелт, която се славела със своята красота. След като се върнал в Русия, той, благодарение на протекцията на Румянцев и Потьомкин, станал командир на полк. Отличил се в 1778 г. при обсадата на Очаков[101], той получил званието бригаден генерал. През време на полската кампания в 1793—1794 г. командувал отряд от леки войски, а след боевете под Ошмяни и Соли бил произведен в чин генерал; като разкъсал начело на конницата центъра на пол-

ската армия, той осигурил победоносния изход на сражението при Вилно[102], а в резултат на няколко смели неочаквани нападения, извършени успешно на бреговете на долен Неман, бил награден от Екатерина II с орден св. Владимир, почетна сабя и 200 крепостни селяни. През време на полската кампания той проявил качествата на добър кавалерийски офицер — жар, храброст и бързина, но не и онези по-високи данни, необходими за един командуващ армия. След полската кампания бил изпратен в армията, която действувала в Персия, където с десетдневна бомбардировка принудил Дербент на Каспийско море[103] да се предаде. Орденът св. Георги III степен бил последната награда, дадена му от Екатерина II, след смъртта на която той бил отзован и изпаднал в немилост пред нейния приемник.

Военният губернатор на С.-Петербург граф Пален в това време организирал заговор, който струвал живота на Павел. Като познавал решителния характер на Бенигсен, Пален го посветил в тайната и му възложил почетната задача — да предвожда заговорниците в спалнята на императора. Именно Бенигсен измъкнал Павел от камината, където той се бил скрил, и когато, след като Павел отказал да се отрече от престола, другите заговорници започнали да се колебаят, Бенигсен извикал: „стига разговори!“, свалил шарфа си, хвърлил се върху Павел и след борба, в която останалите му помагали, успял да удуши жертвата. За да ускори процедурата, Бенигсен ударил Павел по главата с една тежка сребърна табакера. След възшествието на Александър I на престола Бенигсен веднага получил поста командуващ в Литва.

В началото на кампанията от 1806—1807 г. той командувал един от корпусите на първа армия, която се намирала под началството на Каменски, а вторият корпус бил командуван от Буксгевден. След напразни опити да прикрие Варшава срещу французите, той бил принуден да отстъпи към Пултуск на Нарва и тук на 26 декември 1806 г. успял да отблъсне атаката на Лан и Бернадот, защото значително ги превъзхождал по численост, тъй като главните сили на Наполеон настъпвали срещу втора руска армия. Бенигсен изпращал на император Александър самохвални донесения и с помощта на интриги срещу Каменски и Буксгевден, скоро успял да бъде назначен за главнокомандуващ на армията, която била определена да действува срещу Наполеон. В края на януари 1807 г. той предприел настъпателен маньовър срещу войските на Наполеон, които зимували на квартири, и по една случайност избягнал примката, която последният му устроил, след което между него и противника станало сра-

жението при Ейлау. Ейлау паднал на 7 февруари, а главното сражение, което Бенигсен бил принуден да приеме, за да спре ожесточеното преследване от страна на Наполеон, се разиграло на 8 февруари. Упоритостта на руските войски, пристигането на прусаците под командуването на Лесток и мудността, с която отделните френски корпуси пристигали на бойното поле, направили победата съмнителна. Всяка от страните претендирала за правото да се смята за победителка, но както и да било, според думите на самия Наполеон, битката при Ейлау била най-кръвопролитното от всички негови сражения. Бенигсен отслужил Те Deum* и получил от царя руски орден, пенсия от 12 000 рубли и поздравително писмо, което го възхвалявало като „победител над оня, който още никога не е бивал побеждаван".

През пролетта той се укрепил в Хайлсберг и пропуснал случая да атакува Наполеон, докато част от френската армия още била заета с обсадата на Данциг[104], но след падането на Данциг и съединяването на всички сили на френската армия той решил, че е настъпило времето за атака. В началото той бил задържан от авангарда на Наполеон, числеността на който била около една трета от собствените му войски, а скоро маньовърът на Наполеон го принудил да отстъпи назад към укрепения си лагер. Тук на 10 юни Наполеон го атакувал безрезултатно със силите само на два корпуса и няколко батальона от гвардията, но на следния ден го принудил да напусне лагера си и да отстъпи. Обаче съвсем ненадейно и без да дочака корпуса от 28 000 души, който вече бил стигнал до Тилзит, Бенигсен отново преминал в настъпление, заел Фридланд и там разположил своята армия, имайки в тила си река Але и Фридландския мост като единствен път за оттегляне. Вместо да се придвижи бързо напред, преди Наполеон да е успял да съсредоточи войските си, той позволил на Лан и Мортие в продължение на 5—6 часа да отклоняват вниманието му, докато към 5 часа Наполеон подготвил войските си и им заповядал да минат в атака. Русите били отхвърлени към реката, Фридланд бил взет, а мостът разрушен от самите руси, макар че цялото им дясно крило още се намирало на противоположния бряг. Така било изгубено сражението на 14 юни при Фридланд, което струвало на руската армия повече от 20 000 души. Говорело се, че Бенигсен тогава се намирал под влиянието на жена си, която била полякиня. През време на цялата тази кампания Бенигсен правел грешка след грешка и цялото

* — молебен, през време на който се пее химнът: „Te Deum laudamus" („Тебе, бога, хвалим"). *Ред.*

му поведение представлявало удивително съчетание на безразсъдна смелост и безпомощна нерешителност.

В течение на кампанията през 1812 г. дейността му протичала предимно в главната квартира на император Александър, където той интригувал срещу Барклай-де-Толи с цел да заеме неговото място. През време на кампанията през 1813 г. той командувал руската резервна армия и на полесражението край Лайпциг бил удостоен от Александър с графска титла. След това той получил заповед да изтласка Даву от Хамбург и обсаждал този град дотогава, докато абдикацията на Наполеон през април 1814 г. не сложила край на военните действия. Тогава той без бой завзел Хамбург, за което поискал нови почести и награди и ги получил. От 1814 до 1818 г. Бенигсен командувал южната армия в Бесарабия, след което най-после се оттеглил в хановерското си имение, където и умрял, след като прахосал по-голямата част от своето състояние и оставил децата си без средства на руска служба.

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс на 10—22 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

К. МАРКС

БЛУМ

Блум, Роберт — един от мъчениците на германската революция, роден в Кьолн на 10 ноември 1807 г., екзекутиран във Виена на 9 ноември 1848 година. Той бил син на беден калфа-бъчвар, който умрял в 1815 г. и оставил след себе си в лишения три деца и вдовица, която през 1816 г. отново се омъжила за един обикновен хамалин на шлеп. Този втори брак бил нещастен и мизерията на семейството стигнала до крайност през време на глада в 1816—1817 г. В 1819 г. младият Роберт, който имал католическо вероизповедание, получил работа като църковен служител; след това постъпил като чирак при един златар, а по-късно при майстор на колани и според германския обичай станал странствуващ калфа, но не се справил с изискванията на своя занаят и след непродължително отсъствие бил принуден да се върне в Кьолн. Тук той си намерил работа в едно предприятие за фенери и спечелил разположението на господаря си, който го издигнал на работа в кантората на предприятието; той имал случаи да придружава своя патрон в пътуванията му из южногерманските държави, а в 1829—1830 г. живял с него в Берлин. През това време той се стараел с упорит труд да придобие нещо като енциклопедическо образование, без обаче да проявява явно призвание или забележителни способности в която и да било конкретна научна област. В 1830 г. бил повикан на военна служба, която е задължителна за всеки пруски поданик, и неговите отношения с покровителя му се прекъснали. След шест седмици той бил уволнен от армията и, изгубил мястото си, се върнал отново в Кьолн почти в същото положение, в което вече два пъти бил напускал този град.

Мизерията на родителите му и неговото собствено отчаяно положение го принудили да приеме от директора на Кьолнския театър г-н Рингелхардт длъжността разсилен при театъра. Връзката на Блум със сцената, макар и като скромен служител, привлякла вниманието му към драматургията, а политическото оживление, което юлската френска революция предизвикала в цяла Рейнска Прусия, му открило достъп в някои политически кръгове и му позволило да напечата свои стихотворения в местните вестници.

В 1831 г. Рингелхардт, който по това време бил преместил в Лайпциг, назначил Блум за касиер и секретар в Лайпцигския театър; тази длъжност той заемал до 1847 г. От 1831 до 1837 г. той сътрудничел в такива лайпцигски вестници за семейно четене като „Komet", „Abend-Zeitung"[105] и др. и издавал „Театрална енциклопедия", „Приятел на конституцията", алманах под заглавие „Vorwärts" и други издания. Върху неговите произведения лежи печатът на известна еснафска посредственост. По-късните от тях били, освен това, развалени от излишък на лош вкус. Началото на политическата му дейност датира от 1837 г., когато той, като представител на делегация на лайпцигски граждани, връчил почетен подарък на двама опозиционни депутати от саксонския ландтаг. В 1840 г. той станал един от основателите, а в 1841 г. — един от ръководителите на Шилеровото дружество и на Съюза на германските литератори[106]. Неговото сътрудничество в политическия вестник „Sächsische Vaterlands-Blätter"[107] го направило най-популярния журналист на Саксония и предмет на особени преследвания от страна на правителството. Така нареченият германски католицизъм[108] намерил в негово лице пламенен привърженик. Той основал германо-католическата община в Лайпциг и в 1845 г. станал неин духовен глава. На 12 август 1845 г., когато пред стрелковите казарми в Лайпциг се състояло огромно събрание на въоръжени граждани и студенти, които заплашвали да разгромят казармата, за да отмъстят за кръвопролитието, извършено предишния ден от една рота стрелци[109], Блум, благодарение на присъщото му народно красноречие, убедил възбудените маси да не се отклоняват от позволените от закона методи на съпротива и сам поел инициативата за водене на съдебен процес за законно обезщетение. В награда за усилията му саксонското правителство възобновило преследванията си срещу него, които завършили със спирането в 1848 г. на „Vaterlands-Blätter".

Когато избухнала февруарската революция в 1848 г., Блум станал централна фигура на либералната партия в Саксония; той основал Отечествения съюз[110], който скоро обхванал повече от

40 000 члена, и изобщо се проявил като неуморим агитатор. Изпратен от град Лайпциг в Предпарламента, той изпълнявал в него функцията на вицепредседател и като осуетил излизането en masse* на опозицията, спомогнал за запазването на тази институция. След разтурянето му той станал член на останалата след него комисия, а по-късно — депутат във Франкфуртския парламент, в който бил лидер на умерената опозиция[111]. В политическата си теория той си поставил за цел да увенчае устройството на Германия с република, която обаче да има за основа различните традиционни кралства, херцогства и др. т., защото според него само тези последните можели да запазят неприкосновено онова, което той смятал за особено привлекателна черта на германското общество, а именно независимото развитие на различните му съсловия. Като оратор той се отличавал със способност да внушава доверие, бил доста театрален и се ползвал с голяма популярност.

Когато вестта за въстанието във Виена[112] стигнала до Франкфурт, било му възложено заедно с някои други депутати от германския парламент да отнесе във Виена адреса, съставен от парламентарната опозиция. Като представител на делегацията той връчил адреса на Виенския общински съвет на 17 октомври 1848 г., влязъл в редовете на студентския корпус и през време на боевете командувал барикада. След завземането на Виена от Виндишгрец той спокойно беседвал в хотела, когато хотелът изведнаж бил обкръжен от войници, а самият той бил арестуван. Изправен пред военен съд, той не пожелал да се унизи, като се откаже от своите думи и постъпки. Осъдили го на смърт чрез обесване, но това наказание било заменено с разстрел. Екзекуцията била извършена на разсъмване в Бригитенау.

Написано от К. Маркс на 22 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

* — масово *Ред.*

К. МАРКС

БУРИЕН

Буриен, Луи Антуан Фовеле дьо — личен секретар на Наполеон; роден в Санс на 9 юли 1769 г., умрял близо до Кан на 7 февруари 1834 г. През 1778 г. постъпил във военното училище в Бриен и прекарал там около шест години като училищен другар на Наполеон. От 1789 до 1792 г. той бил аташе при френското посолство във Виена, студент по международно право и езиците на северните народи в Лайпциг и бил при двора на Понятовски във Варшава. След като се върнал в Париж, той възобновил близките си връзки с Наполеон, който по това време бил беден офицер и нямал приятели; но решителният обрат на революционните събития след 20 юни 1792 г.[113] накарал Буриен да се върне в Германия. В 1795 г. той отново се върнал в Париж и тук пак се срещнал с Наполеон, който впрочем се отнесъл хладно към него; но към края на 1796 г., след като Буриен отново се обърнал към Наполеон, той бил извикан в главната квартира и веднага бил назначен за негов личен секретар. След втората италианска кампания[114] Буриен получил титлата член на Държавния съвет, заселил се в Тюйлери и бил приет в семейния кръг на първия консул. В 1802 г. търговската къща Кулон, доставчик на армията, таен съдружник на която станал Буриен и на която той уредил изгодната сделка за доставка на цялото кавалерийско снаряжение, банкрутирала с дефицит от 3 милиона. Шефът на фирмата се скрил, а Буриен бил изпратен на заточение в Хамбург. В 1806 г. му било възложено да наблюдава в Хамбург точното спазване на континенталната система на Наполеон[115]. Хамбургският сенат, на който Буриен наложил 2 000 000 франка глоба, и император Александър,

роднината на когото — херцог Мекленбургски, бил също така глобен от Буриен, възбудили обвинение в ограбване срещу него; Наполеон изпратил комисия за разследване на неговото поведение и му заповядал да върне 1 000 000 франка в императорската хазна.

Попаднал по този начин в немилост и изгубил състоянието си, Буриен живял в Париж до падането на Наполеон в 1814 година; тогава той отново се появил на сцената, взел обратно своя милион, получавайки го от френското временно правителство[116], и бил назначен за генерален директор на пощите. От този пост той бил сменен от Людовик XVIII, но още при първите слухове за връщането на Наполеон от Елба бил назначен от него за префект на парижката полиция; на този пост той останал осем дни. Тъй като в своя декрет, подписан в Лион на 13 март, Наполеон го бил изключил от списъка на лицата, подлежащи на обща амнистия, той последвал Людовик XVIII в Белгия, оттам бил изпратен в Хамбург и след като се върнал в Париж, бил назначен за член на Държавния съвет, а след това за министър. Парични затруднения го принудили през 1828 г. да потърси убежище в Белгия в имението на херцогиня Бранка във Фонтен-л'Евек, недалеч от Шарлеруа. Тук със съдействието на г-н дьо Вилмар и други той написал своите „Мемоари" (10 тома in 8°), които излезли в 1829 г. в Париж и предизвикали голяма сензация[117]. Той умрял в лудница.

Написано от К. Маркс на 22 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

СРАЖЕНИЕ

Сблъскването между две групи от враждебни една на друга войски се нарича сражение, когато тези групи образуват главните сили на армиите на двете страни или най-малкото действуват самостоятелно на свой собствен театър на военните действия. До въвеждането на барута изходът на всички сражения се решавал в истинска ръкопашна борба. При гърците и македонците изходът на сражението се решавал чрез атаката на плътната фаланга с нейните стърчащи копия — последвана от кратка схватка с мечове. При римляните настъплението на легиона, построен в три линии, позволявало да се повтори атаката със силите на втората линия и да се осъществи решаващият маньовър с третата линия. Римската линия се доближавала до противника на разстояние 10 или 15 ярда, хвърляла срещу него своите пилуми — много тежки метателни копия, — а след това влизала в ръкопашен бой с мечове. Ако първата линия бъдела спряна, през нейните междини настъпвала втората, а ако и тогава съпротивата на противника не бъдела преодоляна, третата линия, или резервът, атакувала центъра на противника или се нахвърляла срещу един от фланговете му. През средните векове изходът на главните бойни действия трябвало да реши атаката на облечената в стоманена броня рицарска конница, докато въвеждането на артилерията и малокалибреното огнестрелно оръжие не възвърнало първенството на пехотата. Оттогава превъзходството в количество и в конструкция на огнестрелното оръжие на тая или оная армия е било главен елемент в сражението, докато в XVIII век всички армии в Европа не снабдили пехотата си с мускети и не се почти изравнили по

качество на огнестрелното си оръжие. Именно тогава решаващ елемент станал броят на изстрелите за дадено време при известна средна точност на попаденията. Пехотата започнала да се построява в дълги линии в три редици; тя била обучавана с най-голямо старание, за да може да се осигури непрекъснатост и бързина на огъня, достигаща до пет изстрела в минута. Дългите линии настъпвали бавно една срещу друга и през цялото време стреляли, поддържани от артилерията, която стреляла с картеч; в края на краищата загубите, които понасяла една от страните, я заставяли да се поколебае, а от този момент се възползвала другата страна, за да се хвърли на нож, което обикновено решавало изхода на сражението. Ако една от двете армии заемела позиция още преди началото на сражението, другата обикновено се опитвала да я атакува под остър ъгъл така, че да я обхване откъм фланга и след това да обкръжи едно от крилата ѝ; по този начин това крило заедно с най-близката част от центъра били довеждани до безпорядък и превръщани в гъста тълпа от превъзхождащите сили на нападащите, по която последните биели с тежката си артилерия. Това бил любимият маньовър на Фридрих Велики, приложен от него особено успешно при Лойтен[118]. Освен това след отстъпващата неприятелска пехота понякога пускали кавалерията, което в много случаи имало голям успех; но изобщо изходът на сражението се решавал от честия огън на пехотните линии и този огън бил тъй резултатен, че правел сраженията от този период най-кръвопролитните в ново време. При Колин Фридрих Велики изгубил 12 000 човека от 18 000, а при Кунерсдорф — 17 000 от 30 000[119], докато в най-кръвопролитното сражение от всички кампании на Наполеон — при Бородино* — руситe изгубили в убити и ранени по-малко от половината си войски.

Френската революция и Наполеон изменили изцяло облика на сраженията. Армията била организирана в дивизии от по около 10 000 души, включващи пехота, кавалерия и артилерия; тя вече не се сражавала само в линеен строй, а и в колони, и в разсипан строй. При такъв боен ред повече не било необходимо да се избират за полесражение само открити равнини; горите, селата, фермите — всяка пресечена местност била предпочитана за тази цел. Откакто тоя нов боен ред бил възприет във всички армии, сражението станало съвсем друго в сравнение с онова, което е било в XVIII век. Тогава, макар че армията обикновено се построявала в три линии, съдбата на сражението се решавала с една или най-много с две или три атаки, извършвани бързо една след дру-

* — Виж настоящия том, стр. 262—267. *Ред.*

га; сега вече сражението може да продължи цял ден и дори два или три дена, при което през цялото това време атаки, контраатаки и маньоври следват едно след друго с променлив успех. Днес сражението обикновено се започва от авангарда на настъпващата страна, който изпраща напред стрелци и групи за тяхна поддръжка. Веднага щом те се натъкнат на сериозна съпротива, което обикновено става на някоя благоприятна за отбрана местност, леката артилерия, под прикритието на стрелци и на малки кавалерийски отряди, излиза напред, а главните сили на авангарда заемат позиция. След това обикновено започва канонада и се изразходват известно количество бойни припаси с цел да се улесни разузнаването и да се накара противникът да разкрие силите си. През това време дивизиите се появяват една след друга и биват насочвани към едни или други бойни позиции, съобразно получените до това време сведения за предприетите от противника мерки. В удобните за атака пунктове се изпращат напред стрелци, поддържани, където е нужно, от пехота в линеен строй и от артилерия; подготвят се атаки на фланговете; съсредоточават се войски за атака срещу важните пунктове пред главната позиция на противника, който също предприема съответни мерки. Извършват се редица маньоври с цел да се поставят под заплаха отбранителните позиции или в отговор на очаквана атака да се създаде за противника опасност от контраатака. Армията постепенно се приближава към противника, пунктовете за атака окончателно се определят и ударните групи настъпват от закритите позиции, които са заемали досега. В този етап на боя преобладава огънят на линейната пехота и артилерията, насочен срещу набелязаните за атака пунктове; после следва напредването на войските, предназначени за атака, при което от време на време могат да се провеждат атаки с малки кавалерийски отряди. Завързва се борба за важните пунктове; те преминават от ръце в ръце, като при това и двете страни последователно въвеждат в боя все нови и нови сили. Терените между такива пунктове стават сега полесражение за развърналите се пехотни линии, а в някои случаи и за удари на нож, които впрочем рядко се превръщат в истинска ръкопашна схватка, докато в селата, в отделните къщи, в окопите и т. н. щикът действително се използва доста често. На тази открита местност кавалерията се устремява напред, веднага щом ѝ се удаде удобен случай, а артилерията продължава огъня си и се придвижва на нови позиции. Докато по такъв начин сражението протича с променлив успех за двете страни, все повече започват да се изясняват намеренията, разположението и особено силите на двете сражаващи се армии; в сражението се въвеждат все повече войски и скоро става ясно

коя от страните разполага с по-големи резерви от непокътнати сили за окончателната и решаваща атака. Ако атакуващата страна е имала успех до този момент, сега тя може да се реши да хвърли резерва си срещу центъра или фланга на отбраняващата се страна; ако пък атаката е била отбита и не може да бъде поддържана със свежи сили, отбраняващата се страна може да изнесе напред резервите си и чрез мощна атака да превърне отбиването на противника в разгром за него. В повечето случаи решителната атака се насочва срещу някой участък от противниковия фронт с цел той да бъде пробит. Срещу избрания за целта участък се съсредоточава колкото може повече артилерия; пехотата настъпва в плътен боен ред и щом атаката ѝ се увенчае с успех, кавалерията се втурва в образувалия се така пробив и като се развръща вляво и вдясно, громи линиите на неприятеля във фланг и тил и, тъй да се каже, ги сбива в посока на двете му крила. Обаче за да стане една такава атака наистина решаваща, тя трябва да се предприеме със значителни сили и не по-рано от момента, когато противникът е въвел в боя и последните си резерви; в противен случай понесените при атаката загуби не ще съответствуват на постигнатите в този случай съвсем нищожни резултати и дори може да станат причина да се изгуби сражението. В повечето случаи пълководецът ще предпочете да прекъсне сражението, което взема явно неблагоприятен обрат, отколкото да въведе в боя последните си резерви и да чака решаващата атака на противника; при съвременната организация и тактика това в повечето случаи може да бъде направено със сравнително неголеми загуби, тъй като при едно упорито сражение противникът обикновено е също така силно разстроен. Резервите и артилерията заемат нови позиции в тила, под чието прикритие войсковите части последователно се извеждат от сражението и се оттеглят. В такива случаи от бързината на преследването зависи дали отстъплението ще бъде извършено в необходимия ред или не. Противникът изпраща кавалерията си след войските, които се опитват да излязат от сражението, поради което за поддръжка на тия войски трябва да има готова кавалерия Но ако кавалерията на отстъпващата страна бъде разгромена, а пехотата ѝ настигната, преди да е излязла от границите на досегаемостта, в такъв случай разгромът става всеобщ, и за ариергарда, както обикновено се случва, настъпва много труден момент на новата му отбранителна позиция, докато не настъпи нощта. Такъв е обикновеният тип на съвременното сражение при условие, че страните са приблизително равни по численост и по качество на командуването; при явно превъзходство на едната страна работата значително се опростява и се явяват въз-

можности за комбинации, чиито варианти са неизброими; но при всички обстоятелства съвременното сражение между армии на цивилизовани страни ще има, общо взето, описания по-горе характер.

Написано от Ф. Енгелс около 21 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

БАТАРЕЯ[120]

В полската артилерия този термин означава известен брой оръдия, от 4 до 12, с необходимото количество коне, артилеристи и снаряжение, обикновено предназначени за съвместно действие в боя. В английските и френските батареи има по 6 оръдия, в пруските и австрийските — 8, в руските — 8 или 12 оръдия. Полските батареи се делят на леки, тежки и гаубични; в някои страни освен това има планински батареи. При описание на бойната позиция думата батарея се употребява също така за означаване на всяко място, където се поставят оръдия. В обсадната артилерия батареята означава или един от фронтовете на крепостта, въоръжен с оръдия, или пък специално известен брой оръдия, разположени в линия за обстрелване на една крепост и прикрити с парапет. Под екипиране на батареята се подразбира именно устройството на този парапет и на площадките за оръдията. По своите профили батареите биват издигнати, полувкопани и вкопани; по въоръжение — оръдейни, гаубични, мортирни; по закритието, което дават — батареи с амбразури, барбетни батареи (без амбразури) и казематирани батареи (със закритие срещу бомби). По предназначението си батареите биват демонтирни, предназначени да изкарат от строя оръдията на един от фронтовете на крепостта, успоредно на който те се устройват; рикошетни батареи, поставени по продължението на един от фронтовете и предназначени да го обстрелват продолно, като техните снаряди и гюллета прелитат непосредствено над парапета по продължение на фронта, като отскачат от земята на неголяма височина; мортирни батареи за бомбардиране вътрешната част на бастионите и построй-

ките в крепостта; бреш-батареи за разрушаване на облицованите с камък стени на ескарпа на крепостния вал; контрабатареи, поставени на гребена на гласиса срещу фланковете, за задушаване огъня от фланка, който прикрива рова пред бреша. Бреговите батареи са укрепления, разхвърляни в определени точки по морския бряг за действие срещу вражеските военни кораби; те биват или постоянни — в този случай обикновено се изграждат от камък и често имат каземати с оръдия, разположени на няколко тераси, — или временни землени съоръжения, обикновено с барбетно разположение на оръдията, което осигурява по-широк обстрел; и в двата случая те обикновено се прикриват откъм тила срещу внезапна атака на десантирала пехота.

За изграждането на батареята, която представлява землено съоръжение, се прави трасировка на основните размери, а пръстта за него се взема от рова, разположен пред или зад бъдещия парапет. Външният скат на парапета се оставя необлицован, но вътрешният скат и страните, т. е. вътрешните страни на амбразурите, се облицоват с фашини, кошове, пълни с пръст, плет, бурета с пръст и торби с пясък или чимове, така че пръстта да не се свлича дори при стръмен скат. Между външния скат на парапета и разположения отпред ров обикновено се оставя берма, или хоризонтална издатина, за укрепване на парапета. Вътре в батареята между амбразурите се прави банкет, достатъчно висок, че изправен човек да може да вижда над парапета. За да се защити батареята от фланкиращ огън, на единия или на двата ѝ фланка често се прави насип, или парапет, разположен под тъп ъгъл по отношение на парапета на батареята. Там, където батареята може да бъде обстрелвана с надлъжен огън, е необходимо да се издигат между оръдията траверси или насипи. В барбетните батареи това прикритие се засилва, като траверсите се издигат с още няколко фута над равнището на парапета, тази издигната част продължава през парапета, като стига до външния му гребен и се нарича бонет. Оръдията се поставят на платформи, направени от дъски, траверси или друг дървен материал, за да им се осигури устойчиво положение. Част от боеприпасите се държат в ниши под парапета, а друга част — във вкопано в земята дървено съоръжение със землено закритие срещу бомби. За защита на артилеристите от пушечен огън амбразурите често биват затваряни с блиндажи от здрави дъски, които се отварят на коя да е страна, когато оръдието се изважда навън, или имат отвор, през който минава дулото на оръдието. За защита срещу огъня на противника служат блиндажи от греди, които с единия си край лежат върху вътрешния гребен на парапета, а с другия под ъгъл се опират на земята. В

батареите, където се използват гаубици, основите на амбразурата са наклонени отдолу нагоре, а не отгоре надолу; в мортирните батареи изобщо няма амбразури; големият ъгъл на възвишение осигурява прелитането на снаряда над гребена на парапета. За да бъде ефикасна защитата срещу огъня на тежките оръдия, парапетът трябва да бъде дебел най-малко 17 или 18 фута; но ако оръдията на противника имат много голям калибър, а почвата не е добра, може да бъде необходима дебелина от 24 фута. Височината от 7 или 8 фута осигурява достатъчна защита. Между оръдията трябва да има свободно пространство от 10—14 фута; ако са необходими траверси, парапетът съответно се удължава.

Написано от Ф. Енгелс около 28 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

БИВАК

Бивак (френска дума*, вероятно от немските bei Wache**) — стоянка за войски за нощуване под открито небе, без палатки, когато войниците спят облечени, с оръжието до себе си. През време на войните на древния свят войниците се разполагали в палатки, които служели като подвижен град. В средните векове армиите на феодалите и кралете намирали подслон в замъците и манастирите, намиращи се по пътя им. Народните маси, които под влияние на религиозния ентусиазъм се устремявали в кръстоносни походи в Азия[121], представлявали по-скоро тълпа, отколкото войска; цялата тази тълпа, с изключение на предводителите — рицари и крале, а също и най-близката им свита, се разполагали на бивак направо на земята както дивите чергарски племена, които странствуват по равнините на Азия. С връщането към редовния начин на водене на войната лагерите на палатки се появили отново и били обикновено явление в Европа в течение на последните два века. Но през време на грандиозните наполеоновски войни се стигнало до извода, че бързината на придвижването е по-важна от здравето на войниците, и палатките като излишен разкош изчезнали от полята на Европа, ако не се смятат отделните случаи, когато те са били използвани от английските армии. Цели армии бивакирали край огньове или, ако това се налагало от близостта на неприятеля, и без огньове и спели на слама, а понякога вероятно и на

* — На френски „bivouac“. *Ред.*
** — bei — „при“, „на“; „Wache“ — „стража“, „караул“, „бдение“. *Ред.*

голата земя, а част от войниците стояла на стража. Нито един исторически бивак не е бивал прославян в поезията и живописта повече от бивака в навечерието на сражението при Аустерлиц[122].

Написано от Ф. Енгелс около 28 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

БЛИНДАЖ

Блиндаж — във фортификацията, — всяко приспособление, което пречи на противника да вижда какво става на дадено място. Такива са например фашините, поставени на вътрешния гребен на батареята и издадени напред над амбразурите; те не позволяват да се види каквото и да било от разстояние през амбразурата. Понякога към амбразурите прикрепват по-сложни блиндажи, които се състоят от две дебели дъски, движещи се по жлебове от двете страни, така че с тях амбразурата може напълно да се затвори. Ако направлението на стрелбата е винаги едно и също, не е нужно те да се отварят след вкарването на оръдието, тъй като за дулото му се изрязва отвор в тях. В случай на необходимост този отвор се затваря с подвижен капак. Други блиндажи се използват за закритие на оръдейната прислуга на батареята от навесен огън. Те се състоят от гладки здрави греди, единият край на които се поставя на вътрешния гребен на парапета, а вторият се опира на земята. Ако снарядите не са много големи и не падат почти отвесно, те не могат да пробият такъв блиндаж, а само ще го докоснат и ще отскочат под ъгъл. Блиндажи от определен тип се използват за защита на сапьорите от огъня, когато се копаят окопи; те могат да се придвижват на колела и да се изнасят напред в зависимост от напредването на работата по окопите. За защита от пушечен огън е достатъчен щит от здрави дъски, обвит от външната страна с желязна ламарина и с дебели греди за подпори. За защита от оръдеен огън са необходими големи квадратни сандъци, или клетки, напълнени с пръст, торби с пясък, или фашини. Найобикновеният тип сапьорски блиндаж е много голям, напълнен с

пръст кош, или цилиндър от плет, запълнен с фашини, който работните команди търкалят пред сапьорите. Когато е нужно ровът да има закритие отгоре, блиндажът се строи по следния начин: отгоре се слагат напреко квадратни дървени греди, които се покриват с фашини, а върху тях се насипва пръст, което ги прави достатъчно надеждно закритие срещу снаряди и бомби.

Написано от Ф. Енгелс около 28 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

БОНЕТ

Бонет — във фортификацията, — напречна издигната част от парапета, или траверс и парапет, изграждани или с цел да се лиши противникът от възможността да вижда от някоя висока точка вътрешната част на укреплението, или, при барбетните батареи, за защита на прислугата и на оръдията от фланкиращ огън. При тези батареи оръдията, които стрелят над гребена на парапета, е необходимо да се поставят на високи въртящи се платформи, на които лафетът лежи, търкаля се назад при отката и се връща напред. Затова артилеристите отчасти не са защитени от огъня на противника в момента, когато обслужват оръдието, а особено опасен за тях е фланговият или рикошетният огън, защото в този случай целта, по която той се води, е почти двойно по-висока, отколкото в батареите с амбразури и ниски лафети. За да се предотврати тази опасност, между оръдията се правят траверси или напречни парапети, които е необходимо да се изграждат на такава височина над парапета, че да могат напълно да прикриват оръдейната прислуга, когато тя се намира на платформата. Тази надстройка продължава от траверса през цялата дебелина на парапета. Ако бонетите са от двете страни на оръдието, те ограничават ъгъла на хоризонталното му въртене от 90 до 120°.

„Bonnet-à-Prêtre“ или „Queue d'Hirondelle“ (лястовича опашка) — в полската фортификация — землено укрепление с два издадени ъгъла и един вдлъбнат ъгъл между тях. Последният винаги има 90°, а двата издадени ъгъла са обикновено 60°, така че външните два фаса са по-дълги от вътрешните и се разклоняват в

задната страна. Това съоръжение понякога се използва за построяване на малки предмостови укрепления или, в други случаи, за защита на входа към някое дефиле.

Написано от Ф. Енгелс около 28 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

БЕМ[123]

Бем, Юзеф — полски генерал, роден в Тарнов, в Галиция, в 1795 г., умрял на 10 декември 1850 година. Страстта на неговия живот била омразата към Русия. През епохата, когато Наполеон с победи и прокламации пробуждал вярата във възкресяването на Полша, Бем постъпил в кадетския корпус във Варшава и получил военно образование в артилерийската школа, ръководена от генерал Пелетие. След като завършил тази школа, той бил назначен за лейтенант в конната артилерия; на тази длъжност той служил под командуването на Даву и Макдоналд в кампанията от 1812 година; с участието си в отбраната на Данциг[124] заслужил кръста на Почетния легион и след като тази крепост се предала, се върнал в Полша. Когато след това цар Александър, който се преструвал на горещ доброжелател на полската нация, реорганизирал полската армия, Бем влязъл в нея през 1815 г. като артилерийски офицер, но скоро бил уволнен за дуел с постарши от него офицер. Но след това бил назначен за преподавател по военните науки в артилерийската школа във Варшава и произведен в чин капитан. Той въвел в употреба в полската армия ракетата на Конгрив; направените във връзка с това опити са описани от него в книга, която първоначално била издадена на френски език, а след това преведена на немски[125]. Той бил раздразнителен, не обичал да се подчинява и от 1820 до 1825 г. няколко пъти бил предаван на военен съд, бил осъден на затвор, освободен, отново хвърлен в затвора и най-после изпратен в Коцк, едно затънтено полско село, където бил обречен да влачи жалко съществуване под строг полицейски надзор. Той бил уволнен от

полската армия едва след смъртта на Александър, когато въстанието в Петербург[126] заставило Константин да го изтърве от погледа си. След като напуснал Руска Полша, Бем се оттеглил в Лемберг, където станал управител на голям спиртоварен завод и написал книга за използването на парата при дестилирането на спирта.

Когато през 1830 г. във Варшава избухнало въстание, той се присъединил към него, след няколко месеца бил произведен в чин майор от артилерията и през май 1831 г. участвувал в сражението при Остроленка, където се отличил с изкуството и издръжливостта, с които той водел боя срещу превъзхождащите неговата артилерия руски батареи[127]. Когато атаките на полската армия срещу русите били окончателно отблъснати и русите преминали Нарев, той прикрил отстъплението на поляците, като изкарал смело напред цялата си артилерия. След това Бем бил произведен в чин полковник, малко по-късно — в чин генерал, и назначен на поста началник на цялата полска артилерия. През време на щурма на Варшава от русите той се сражавал храбро, но в качеството си на командир извършил грешка, като оставил в бездействие своите 40 оръдия и позволил на русите да превземат Воля, главния пункт на отбраната. След падането на Варшава той с останалата част от армията се оттеглил в Прусия, убедил войниците да не слагат оръжието пред прусаците и с това предизвикал кърваво и излишно стълкновение, наречено тогава сражението при Фишау. След това напуснал армията и организирал в Германия комитети за оказване помощ на полските емигранти, след което заминал за Париж.

Необикновеният му характер — трудолюбие и любов към точните науки се съчетавали у него с неугасимата жажда за действие — го подбуждал с готовност да се впуска в авантюристични предприятия, от неуспеха на които се ползвали неговите врагове. Така през 1833 г. той на своя отговорност се наел, впрочем безуспешно, да вербува полски легион за дон Педро[128] и бил обвинен при това в измяна; един от неговите сънародници, който се разочаровал от него, стрелял по Бем в Бурже, където той се явил, за да вербува поляците за своя легион. Периодът от 1834 до 1848 г. прекарал в пътешествия из Португалия, Испания, Холандия, Белгия и Франция.

В 1848 г., при появата на първите признаци на революцията в австрийска Полша, той бързо пристигнал в Лемберг, а оттам на 14 октомври — във Виена. Всичко, което тук било предприето за укрепване на отбранителните съоръжения и за организиране на революционните сили, било направено благодарение на

личните му усилия. Безредното бягство, с което на 25 октомври завършило нападението на възглавяваната от него Виенска подвижна гвардия[129], го накарало да изкаже в резки изрази редица упреци; в отговор той бил гръмогласно обвинен в измяна. Тези обвинения, въпреки цялата им нелепост, придобили толкова сериозен характер, че ако не бил страхът пред едно въстание на полския легион, той би бил привлечен под отговорност пред военен съд. След забележително проведената от него на 28 октомври отбрана на голямата барикада, издигната на Егернцайле, и започването на преговорите между виенския общински съвет и княз Виндишгрец, той се укрил. Подозренията, засилени от тайнственото му изчезване, го преследвали от Виена в Пеща, където поради това, че той дал на унгарското правителство благоразумния съвет да не допуска организирането на специален полски легион, един поляк на име Колодецки стрелял по него с пистолет като срещу предполагаем изменник и тежко го ранил.

Войната в Трансилвания, командуването в която унгарското правителство възложило на Бем, като обаче предоставило на собствената му изобретателност да намери армия, за да я води, е най-важният период от неговата военна дейност и хвърля ярка светлина върху своеобразните черти на неговото пълководческо изкуство. Започнал първата кампания в края на декември 1848 г. с отряд приблизително от 8 000 души, зле въоръжени, набързо набрани от най-разнородни елементи: необучени маджарски новобранци, хонведи[130], емигранти от Виена и шепа поляци — една пъстра група, която се попълвала през време на придвижването му през Трансилвания с последователни допълнителни набори сред секлерите[131], саксонците, славяните и румънците, — Бем след около два месеца завършил тази кампания, като удържал победа над Пухнер, който командувал една австрийска армия от 20 000 души, над спомагателния отряд от 6 000 руси на Енгелхардт и над Урбан с неговата разбойническа войска. Като принудил последния да търси убежище в Буковина, а първите двама да се оттеглят във Влахия, той завладял цяла Трансилвания с изключение на малката крепост Карлсбург. Смелите внезапни нападения, решителните маньоври, усилените походи, а също и дълбокото доверие, което той умеел да внуши на своите войски с личния си пример, с изкусния подбор на прикрити участъци и с умението винаги да осигури артилерийска подкрепа в решителния момент — всичко това доказва, че той се проявил като първокласен военачалник в партизанската и малката планинска война, която водел през тази първа кампания. По същия начин той се проявил като майстор в изкуството бързо да създава и дисциплинира армия; но

тъй като се задоволявал с първата груба схема на организация и не се грижел за формиране на ядро от отбрани войски, което било въпрос на крайна необходимост, неговата импровизирана армия била принудена неминуемо да се разпръсне като призрак още при първите сериозни поражения.

Докато Трансилвания била в негови ръце, той си спечелил уважение, като предотвратил безсмислените и неблагоразумни жестокости, които възнамерявали да извършат маджарските пълномощници. Политиката на примиряване на враждуващите националности му помогнала за няколко месеца да увеличи числеността на своята армия до 40 000—50 000 души, при което тя имала достатъчно кавалерия и артилерия. Ако въпреки няколкото забележителни маневри предприетата от него с тази многобройна армия експедиция в Банат[132] не дала трайни резултати, това се обяснява с обстоятелството, че ръцете му са били вързани от необходимостта да съгласува действията си с неспособния унгарски генерал.

Нахлуването в Трансилвания на големи руски сили и последвалото поражение на маджарите заставили Бем да се върне обратно на театъра на военните действия, където беше протекла първата му кампания. След напразни опити с нахлуване в Молдавия да извърши диверсия в тила на противника той се върнал в Трансилвания и там на 29 юли бил напълно разбит при Шесбург от тройно превъзхождащите го по численост сили на русите, командувани от Людерс, при което самият той избягнал плена само благодарение на това, че навлязъл в едно блато, откъдето случайно го измъкнали няколко маджарски хусари от разбитите части. След като събрал остатъците от своите войски, той за втори път взел с щурм Херманщат на 5 август, но поради недостиг на подкрепления той скоро бил принуден да го изостави и след неуспешен бой на 7 август тръгнал обратно за Унгария, където пристигнал тъкмо навреме, за да стане свидетел на поражението в решаващото сражение при Темешвар[133]. След напразен опит да окаже с остатъците на маджарските войски последна съпротива при Лугож той отново навлязъл в Трансилвания и се задържал там срещу значително превъзхождащи го сили до 19 август, когато бил принуден да търси убежище на турска територия.

За да си открие ново поле за дейност срещу Русия, Бем приел мюсюлманска вяра, бил произведен от султана в чин паша под името Амурат, като получил команден пост в турската армия; но в резултат на протестите от страна на европейските държави бил изпратен в Алеп. През ноември 1850 г. той успешно прекъснал

там кървавите ексцеси на мюсюлманското население, жертва на които били местните християни[134]; около месец след това умрял от силна треска, като отказал да се възползва от медицинска помощ.

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс през втората половина на септември 1857 г.
Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията
Превод от английски

К. МАРКС

БЕСИЕР

Бесиер, Жан Батист — маршал на Френската империя; роден в Пресак, в департамента Ло, на 6 август 1768 г., убит при Лютцен на 1 май 1813 година. В 1791 г. той постъпил на служба в „конституционната гвардия"[135] на Людовик XVI, служил като подофицер в полка на конните стрелци в Пиринеите и скоро получил чин капитан от стрелците. На 4 септември 1796 г., след победата край Ровередо, на самото бойно поле Наполеон го произвел в чин полковник. През време на италианската кампания от 1796—1797 г. той бил командир на гидовете[136] при главнокомандуващия; в качеството на полковник от същите тези войски в Египет Бесиер бил свързан с тях през по-голямата част от своя живот. В 1802 г. му бил даден чин дивизионен генерал, а през 1804 г. — званието маршал на империята. Той участвувал в сраженията при Ровередо, Риволи, Сен-Жан-д'Акр, Абукир, Маренго — тук той ръководел последната решаваща атака на кавалерията, — при Аустерлиц, Йена, Ейлау и Фридланд[137]. В 1808 г. бил назначен на длъжността командир на дивизия, наброяваща 18 000 души, разположена в испанската провинция Саламанка; когато пристигнал на мястото, оказало се, че генерал Куеста, заел позиция между Валядолид и Бургос, заплашвал да прекъсне комуникациите между Мадрид и Франция. Бесиер атакувал генерал Куеста и удържал победа при Медина-дел-Рио-Секо. След пропадането на английската валхернска експедиция[138] Наполеон назначил Бесиер на мястото на Бернадот за командуващ армията в Белгия. Същата тази (1809) година Бесиер получил титлата херцог Истрийски. В сражението

край Еслинг*, командувайки кавалерийска дивизия, той нанесъл поражение на австрийския генерал Хоенцолерн. През време на руската кампания командувал конната гвардия, а когато в 1813 г. започнала германската кампания, заемал поста командуващ френската кавалерия. Той умрял на бойното поле по време на настъплението срещу клисурата Рипах в Саксония, в навечерието на сражението край Лютцен[139]. Доколко е бил популярен сред обикновените войници, може да се съди по факта, че било намерено за целесъобразно за известно време да не се съобщава на армията за смъртта му.

Написано от К. Маркс около 29 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

* — Виж настоящия том, стр. 65—71. *Ред.*

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

БОСКЕ[140]

Боске, Мари Жозеф — маршал на Франция, е роден в 1810 г. в По, в департамента Долни Пиринеи. През 1829 г. постъпил в политехническата школа в Париж, през 1831 г. — във военната школа в Мец, през 1833 г. бил произведен в чин лейтенант от артилерията и на тази длъжност тръгнал през 1834 г. с 10-и артилерийски полк за Алжир. Веднъж, когато един малък френски отряд попаднал там в твърде критично положение, а командирът му се объркал и не знаел как да излезе от боя, младият Боске се намесил и предложил план, благодарение на който противникът претърпял пълно поражение. През 1836 г. Боске получил чина лейтенант, през 1839 г. — капитан, през 1842 г. — майор, през 1845 г. — подполковник, през 1848 г. — полковник и скоро след това, при републиканското правителство — бригаден генерал. През кампанията в Кабилия в 1851 г.* той бил ранен, когато водел бригадата си в атака срещу клисурата Монагал. Произвеждането на Боске в чин дивизионен генерал било отложено поради сдържаността, която той проявил към Луи Наполеон; но когато във връзка с войната започнало изпращането на войски в Турция, той бил назначен за командир на 2-а дивизия.

В сражението при Алма**, като командувал дясното крило на французите, той провел флангова атака срещу лявото крило на русите с бързина и енергия, които получили висока оценка от страна на самите руси; Боске успял дори да докара артилерията си

* Виж настоящия том, стр. 110—111. *Ред*

** Виж настоящия том, стр. 55—59. *Ред.*

на платото без никакви пътища и през урви, смятани за непроходими. Но, трябва да се отбележи, че войските му в този бой значително превъзхождали по численост войските на противника. При Балаклава той се притекъл на помощ на дясното крило на английските войски, така че оцелялата част от английската лека кавалерия получила възможност да се оттегли под прикритието на неговите войски, а русите били принудени да спрат преследването[141]. В сражението при Инкерман той още рано сутринта изразил готовност да окаже подкрепа на англичаните с 5 батальона и две батареи. Но когато това предложение било отклонено, той разположил три френски бригади като резерв в тила на дясното крило на англичаните. Две от тези бригади в 11 часа сутринта той изкарал на бойната линия, като с това заставил русите да отстъпят. Ако не била тази помощ, англичаните щели да понесат пълно поражение, защото в боя били вкарани всичките им войски и не им оставали никакви резерви, докато русите имали още 16 невлизали в бой батальона. Като командир на корпуса, който трябвало да прикрива силите на съюзниците, разположени на стръмния бряг на река Черная, Боске постоянно се отличавал с бързина на действията, с бдителност и активност. Той участвувал в щурма на Малахов курган[142]; след това събитие бил произведен в чин маршал, а през 1856 г. станал сенатор.

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс на 22—29 септември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

К. МАРКС

БРЮН

Брюн, Гийом Мари Ан — маршал на Френската империя; роден в Брив-ла-Гайард на 13 март 1763 г., умрял в Авиньон на 2 август 1815 година. Баща му го изпратил в Париж да изучава правните науки, но след като напуснал университета, той бил принуден поради финансови затруднения да стане печатарски работник. В началото на революцията заедно с Готие и Журниак дьо Сен-Меар издавал „Journal général de la Cour et de la Ville“[143]. Скоро той постъпил в революционната партия, записал се в националната гвардия и станал ревностен член на Клуба на кордолиерите[144]. Благодарение на високия си ръст, войнствения си вид и бурния си патриотизъм той станал един от военните водачи на народа през време на демонстрацията в 1791 г. на Марсово поле, която била разгромена от националната гвардия на Лафайет[145]. Когато го хвърлили в затвора и започнали да се носят слухове, че привържениците на двореца се опитали да се отърват от него с помощта на гнусни средства, Дантон помогнал за неговото освобождаване. Брюн станал един от видните привърженици на Дантон и благодарение на неговата протекция получил назначение на военна длъжност през време на знаменитите септемврийски дни на 1792 г.[146], а на 12 октомври бил внезапно повишен в чин полковник и старши-адютант. Той служил под командването на Дюмурие в Белгия; бил изпратен срещу федералистите на Калвадос, които настъпвали под командването на генерал Пюизе срещу Париж, и лесно спечелил победа над тях. След това той бил произведен в чин бригаден генерал и взел участие в битката при Хондсхоот[147]. Комитетът за обществено спасение възложил на

Брюн да потуши бунтовните движения в Жиронда, което той извършил с извънредна суровост[148].

Когато Дантон бил хвърлен в затвора, се очаквало, че Брюн ще се притече на помощ на своя приятел и покровител, но той благоразумно се държал настрана в първите моменти на опасността и успял да оцелее през време на терора. След 9 термидор той отново се присъединил към дантонистите[149], които тогава били удържали победа, и придружавал Фрерон в Марсилия и Авиньон. На 13 вандемиер (5 октомври 1795 г.) като един от подчинените на Бонапарт генерали той действувал срещу метежните секции на Париж[150]. След като помогнал на Директорията да смаже заговора в Гренелския лагер (9 септември 1796 г.)[151], той постъпил в италианската армия, в дивизията на Масена, и през цялата кампания се отличил с голяма храброст. В желанието си да умилостиви водачите на корделиерите, Бонапарт приписал част от успеха си при Риволи на усилията на Брюн, произвел го направо на бойното поле в чин дивизионен генерал и склонил Директорията да го назначи за командир на 2-а дивизия от италианската армия, когато тази длъжност се овакантила със заминаването на Ожеро за Париж.

След сключването на Кампоформийския мир[152] Директорията му възложила мисията в началото да приспи бдителността на швейцарците, като ги увери, че те са в безопасност, а след това да внесе разкол в техните съвети и в края на краищата, когато за тази цел била концентрирана една армия, да нападне кантона Берн и да заграби неговата обществена хазна; при това Брюн забравил да състави опис на заграбеното. Освен това чрез маневри, които имали по-скоро дипломатически, отколкото военен характер, той принудил Карл-Емануил, крал на Сардиния и явен съюзник на Франция, да предаде в негови ръце цитаделата на Торино (3 юли 1798 г.). Батавската кампания[153], която продължавала около два месеца, била голямото събитие във военната биография на Брюн. В тази кампания той нанесъл поражение на обединените английски и руски сили под командуването на Йоркския херцог, който капитулирал пред него, като се задължил да върне всички френски пленници, заловени от англичаните от началото на антиякобинската война. След coup d'état* на 18 брюмер Бонапарт назначил Брюн за член на новообразувания Държавен съвет и след това го изпратил срещу роялистите в Бретан.

Изпратен през 1800 г. в италианската армия, Брюн завзел три вражески лагера, укрепил се на Волта, изтласкал противника

* — държавен преврат. *Ред.*

отвъд тази река и взел мерки за незабавното ѝ форсиране. Според неговите заповеди армията трябвало да премине реката в два пункта: дясното крило под командуването на генерал Дюпон — между една воденица, разположена на брега на Волта, и селото Подзоло; лявото крило под командуването на самия Брюн — при Монбазон. Когато втората част от операцията срещнала затруднения, Брюн заповядал да се отложи осъществяването ѝ с 24 часа, макар че дясното крило, което започнало да се прехвърля в другия пункт, вече било влязло в бой с много по-големите сили на австрийците. Само благодарение на усилията на генерал Дюпон дясното крило не било унищожено или взето в плен, което би поставило под заплаха успеха на цялата кампания. Тази грешка довела до отзоваването на Брюн в Париж.

От 1802 до 1804 г. Брюн играел нищожна роля на поста посланик в Константинопол, където дипломатическите му таланти не били подкрепяни от щикове, както в Швейцария и Пиемонт. След връщането му в Париж през декември 1804 г. Наполеон го произвел в чин маршал, като го предпочел пред такива генерали като Льокурб. След като прекарал известно време като началник на Булонския лагер[154], той бил изпратен през 1807 г. в Хамбург за губернатор на ханзейските градове и командуващ резерва на голямата армия. Заемайки този пост, той енергично помагал на Буриен да прахосва държавните средства. С цел да се уредят някои спорни точки в спогодбата за примирие, сключено с Швеция в Шлатков, Брюн имал продължителна лична среща с крал Густав, който фактически му предложил да извърши предателство спрямо своя повелител. Начинът, по който той отклонил това предложение, възбудил подозренията на Наполеон; последният изпаднал в страшна ярост, когато Брюн, съставяйки конвенцията за предаването на остров Рюген на французите, споменал само френската и шведската армия като договарящи страни, без всякакво споменаване за „негово императорско и кралско величество“ Брюн незабавно бил отзован с едно писмо на Бертие, в което последният по изричната заповед на Наполеон отбелязал, че „такъв скандал не е имало от времето на Фарамонд“.

След като се завърнал във Франция, Брюн започнал частен живот. В 1814 г. той изразил верността си към сенатските актове[155] и получил от Людовик XVIII кръста на св. Людовик. През Стоте дни[156] той отново станал бонапартист и бил назначен за командуващ на един наблюдателен корпус на река Вар, където показал срещу роялистите същата безпощадност и енергия както във времената, когато бил якобинец. След сражението при Ватерло той се обявил за привърженик на краля. Тръгвайки от Тулон

за Париж, той пристигнал на 2 август в Авиньон, в момента, когато градът се намирал във властта на роялистката тълпа, която в продължение на 15 дни се била предала на убийства и палежи. Познали го и той бил застрелян. Тълпата грабнала трупа му, повлякла го по улиците и го хвърлила в Рона. „Брюн, Масена, Ожерон и много други“ — казва Наполеон на остров Св. Елена — „бяха безстрашни разрушители“. За неговите военни способности той бележи: „Брюн имаше известни заслуги, но общо взето беше по-скоро général de tribune*, отколкото внушаващ страх воин“. През 1841 г. в родния му град му бил издигнат паметник.

Написано от К. Маркс на 28—29 септември 1857 г

Напечатано в „New American Cyclopaedia“, т. IV, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

---

* — генерал от трибуната. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

БОМБА

Бомба, или експлодиращ снаряд — кух железен снаряд за тежки оръдия и мортири, зареден с барут; изстрелва се под значителен ъгъл на възвишение и е предназначен да действува със силата на падането и избухването си. Бомбите са най-големите от използваните снаряди, защото мортирата, която е по-къса от всеки друг тип оръдия, може да има значително по-голям диаметър и калибър. Понастоящем обикновено се използват бомби с диаметър 10, 11 и 13 дюйма; през 1832 г. при обсадата на Антверпен[157] французите използвали излетите в Белгия мортири и бомби с калибър 24 дюйма. Затвореният в бомбата барут се възпламенява от снарядна запалка — куха тръбичка, напълнена с бавно горяща смес, която се възпламенява при изстрела на мортирата. Действието на тези запалки е така изчислено, че бомбата да избухне колкото може по-скоро след стигането до целта, понякога непосредствено преди да докосне земята. Освен барут в бомбата понякога се поставят по няколко части валансиенска смес[158] за подпалване на запалителни предмети, но твърди се, че тя е безполезна, тъй като при взрива се разпада на много дребни частици, и че запалителното действие на експлодиращия снаряд съвсем не е по-малко и без тази смес. Бомбите се изстрелват при ъгъл от 15° до 45°, но почесто — от 30° до 45°, при което по-големите бомби с по-малък заряд имат относително по-голяма дългобойност при 45°, а по-малките с по-голям заряд отиват най-далеч при около 30°. Зарядите във всички случаи са сравнително малки: 13-дюймовата бомба с тегло 200 фунта, изстреляна от мортира при ъгъл на възвишението 45° с 3½ фунта барутен заряд, има далечина на по-

лета 1 000 ярда, а със заряд от 20 фунта, т. е. равен на 1/10 от теглото на бомбата — 4 200 ярда. Поразяващото действие на такава бомба, падаща от огромна височина, ако тя удари върху нещо, което се поддава на разрушение, е много голямо. Тя пробива всички етажи на една къща и здравите сводести закрития и макар че 13-дюймовият експлодиращ снаряд съдържа всичко около 7 фунта барут, резултатите от неговата експлозия са подобни на резултатите от избухването на мина и неговите парчета, ако не срещнат препятствие, отлитат на 800 и 1 000 ярда. От друга страна, ако бомбата удари на мека почва, тя се заравя в нея на дълбочина от 8 до 12 фута и или угасва, или експлодира, без да причинява вреда. Същевременно бомбите често се използват като малки мини или фугаси — заравят ги в земята на дълбочина около 1 фут на места, по които трябва да мине противникът; за възпламеняването им се използва бавно горящ фитил или шнур. Именно такъв е бил първият начин на употреба на бомбите. Според китайските летописи китайците още няколко века преди нашата ера са използвали метални кълба, напълнени с избухлива смес и с малки късчета метал, които възпламенявали с помощта на бавно горящ фитил. Използували ги при отбрана на дефилета, като ги слагали там при приближаването на противника. В 1232 г. при отбраната на Кай-фън-фу китайците по време на атаките обикновено търкаляли от парапета бомби върху щурмуващите крепостта им монголци. Махмуд, шах на Гуджерат, обсаждайки в 1484 г. Чампанир, изстрелвал бомби в града. В Европа, като оставим настрана по-ранните примери, които са по-малко достоверни, арабите в Испания, а след тях и испанците стреляли от оръдия с бомби и със запалителни снаряди от началото на XIV век, но високата цена и трудността за изготвянето на кухи снаряди дълго време пречели на широкото им използване. Те станали важна съставна част на обсадната артилерия едва от средата на XVII век.

Написано от Ф. Енгелс около 5 октомври 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

БОМБАРДИР

Бомбардир — първоначално войник, който обслужва мортира в мортирна батарея; но сега с тази дума в някои армии наричат подофицера от артилерията, който има малко по-ниско звание от сержант. Главното задължение на бомбардира обикновено е да нацелва оръдието. В Австрия е създаден бомбардирски корпус като школа за обучаване на артилерийски подофицери — едно учреждение, което значително е допринесло за създаване на ефикасен и научен начин за обслужване на артилерията, с който се отличават този род войски в австрийската армия.

Написано от Ф. Енгелс около 5 октомври 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia" т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

БОМБАРДИРОВКА

Бомбардировка — обстрелване на град или крепост с бомби с цел да се предизвика пожар. Бомбардирането бива или несистемно, когато корабите, полските батареи и относително малък брой обсадни батареи подлагат на обстрел с бомби една или друга точка, за да изплашат жителите и гарнизона и да постигнат бърза капитулация, а също и с някаква друга цел, или систематично, когато то е един от методите за атакуване на укрепено място. Атакуването на крепост посредством систематична бомбардировка е било приложено за пръв път от прусаците в 1815 г. след Ватерло, при обсадата на крепостите в Северна Франция. Тъй като френската армия и привържениците на Бонапарт по това време били силно паднали духом, а цялото останало население жадувало за мир, било решено този път да се отхвърлят формалностите на методичната атака от стар тип и те да бъдат заменени с краткотрайни и мощни бомбардировки, което би предизвикало пожари и взривове в барутните погреби, би лишило всички жители на крепостта от нощна почивка и по такъв начин би осигурило бързата капитулация, предизвикана или от моралния натиск на жителите върху командуването, или от количеството на фактическите разрушения и изтощаването на гарнизона. Макар че редовната атака с пряк огън по отбранителните съоръжения продължавала да се практикува, все пак тя станала второстепенен начин в сравнение с обстрелването с навесен огън с бомби от тежки гаубици. В едни случаи бивала достатъчна несистемната бомбардировка, в други се налагало да се прибягва до редовна бомбардировка, но целта и в двата случая се постигала неизменно и сега в теорията на

обсадата като един от нейните принципи е признато, че да се унищожават ресурсите на противника посредством навесен огън и да се направи с негова помощ опасно пребиваването в крепостта, е също толкова (ако не повече) важно, както и да се разрушават външните укрепления с пряк и рикошетен огън. Най-голям ефект дава бомбардирането на крепост от среден размер с многобройно гражданско население, тъй като моралното въздействие на обстрелването е едно от средствата да се принуди командуването да капитулира. Бомбардирането на голяма крепост изисква огромни материални ресурси. Най-добър пример за това е обсадата на Севастопол, през време на която било изразходвано нечувано дотогава количество снаряди[159]. Същата война ни дава най-ярък пример за несистемна бомбардировка през време на атаката срещу Свеаборг от англо-френските мортирни лодки, когато по тази крепост били изстреляни повече от 5 000 гранати и толкова плътни гюллета[160].

Написано от Ф. Енгелс около 5 октомври 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

БОМБАРДИРСКИ КЕЧ

Бомбардирски кеч — този термин сега обикновено се употребява за означаване на мортирни кораби от по-стар тип (galiotes à bombes*). Те се строели достатъчно здрави, за да могат да издържат тласъците, причинявани от отката на мортирата, били дълги 60—70 фута, с товароподемност от 100 до 150 тона, газели от 8—9 фута и имали обикновено две мачти. На тях инсталирали две мортири и няколко оръдия. Мореплавателните качества на тези кораби били, разбира се, много ниски. Те били придружавани от спомагателен кораб — обикновено двумачтов платноход, — на който до започването на боя са се намирали артилеристите и по-голямата част от боеприпасите.

Написано от Ф. Енгелс около 5 октомври 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

* — бомбардирски галиоти. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

БОМБАРДИРСКИ КОРАБ

Бомбардирски кораб, или мортирна лодка — термин, който се използва за означаване на кораби от по-съвременна класа, въоръжени с мортири. До руската война* такива кораби в британската военна флота газели 8—9 фута и на тях освен две 10-дюймови мортири били инсталирани четири 68-фунтови оръдия и шест 18-фунтови къси оръдия. Когато войната с Русия направила необходими действията на военноморската флота в плитки води и в лъкатушни проливи, а мощните брегови крепости на руситe, непристъпни за каквото и да било фронтално нападение от кораби, наложили използването на мортирни лодки, станало необходимо да се изнамери нова класа бомбардирски кораби. Тези нови плавателни съдове имат дължина около 60 фута при голяма ширина, носът им е закръглен като на холандските галиоти, дъното им е плоско, газят 6—7 фута и се движат с пара. Те са въоръжени с две 10- или 13-дюймови мортири и няколко полски или къси оръдия за отблъсване на абордажните отряди с картеч; нямат тежки оръдия. С голям ефект те са действували срещу Свеаборг, като обстрелвали тази крепост от разстояние 4 000 ярда.

Написано от Ф. Енгелс около 5 октомври 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

* Кримската война от 1853—1856 г. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

БОМБОУСТОЙЧИВ

Бомбоустойчив — качество на покрив с определена конструкция, достатъчно здрав, за да противостои на удара на падащите върху него бомби. При сега съществуващите твърде големи калибри е почти невъзможно, пък очевидно и нецелесъобразно, да се изисква абсолютна безопасност от навесен огън за по-голямата част от сградите, защитени срещу бомби. Един кръгъл свод, който при ключовия камък е дебел 3½ фута, ще устои срещу повечето бомби и дори един 13-дюймов снаряд може да не го пробие; но вторият в повечето случаи може да го пробие. Ето защо към абсолютно защитените срещу бомби съоръжения се отнасят само барутните погреби, лабораториите и т. н., където една бомба би предизвикала взрив с огромна сила. Най-голяма безопасност дават здравите сводове, засипани с 3—4 фута пръст. При обикновените каземати не е необходимо сводовете да бъдат толкова здрави, тъй като вероятността от повторно попадение на бомби на едно и също място е твърде малка. За временна защита срещу бомби съоръженията се покриват със здрави греди, които се поставят плътно една до друга, върху тях се поставят фашини, а отгоре се настилат с тор и най-после се затрупват с пръст. С въвеждането на казематираните батареи и фортове, а също и на казематираните отбранителни казарми, обикновено разположени по продължение на вътрешния скат на крепостния вал и на близко разстояние от него, броят на защитените срещу бомби съоръжения в крепостите силно нараства; пък и не може да се очаква, че при сегашния метод на съчетаване на редовната обсада на крепостта с мощни денонощни бомбардировки гарнизонът ще може да издържи такава

обсада, ако не е осигурен с надеждни закрития, в които свободните от наряд биха могли да отдъхнат и да възстановят силите си. Ето защо при построяването на съвременни крепости броят на подобни съоръжения по всяка вероятност все повече ще нараства.

Написано от Ф. Енгелс около 5 октомври 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

ВОЕНЕН МОСТ[161]

Изкуството да се строят временни мостове за прехвърляне на войски през големи реки и тесни морски проливи е било добре известно още на древните народи, чиито съоръжения от този вид понякога поразяват с размерите си. Дарий преминал през Босфора и Дунава, а Ксеркс през Хелеспонт по мостове от кораби; описание на тези мостове намираме у Херодот[162]. Армията на Ксеркс построила 2 моста през Дарданелите. Първият се състоял от 360 кораба, прикрепени с котви на носа и откъм кърмата и наредени борд до борд, с кил по посока на течението; корабите били вързани един за друг със здрави въжета, над които били настлани дъски, скрепени от двете страни с напречни греди и покрити с един слой пръст. Вторият мост се състоял от 314 кораба и бил построен по същия начин. Според думите на Ариан при армията на Александър имало постоянен понтонен парк от леки плавателни съдове[163]. Римляните имали плетени кораби от пръчки, които били облицовани с кожи от животни и служели да държат дъсчената настилка на моста; чак до падането на империята тези кораби влизали в състава на обоза на техните армии. Впрочем когато е било нужно да преминават през бърза река, римляните умеели да строят и по-здрави военни мостове; за това свидетелствуват знаменитите мостове на пилоти, по които Цезар преминал Рейн[164].

Няма сведения средновековните армии да са имали специално мостово имущество, но през време на Тридесетгодишната война воюващите армии са возили със себе си материали за построяване на мостове през големите реки на Германия. Корабите, които се използвали, били твърде тежки, обикновено те се изработ-

вали от дъб. Настилката на моста се слагала върху подпори, оставени на дъното на тези кораби. Холандците първи започнали да използват кораби от по-лек тип, плоскодънни, с почти отвесни бордове и заострен нос и кърма, при което и двата края се издигали под ъгъл над повърхността на водата. Те се състояли от дървени скелети, обвити с ламарина, и се наричали понтони. Французите, според Фолар[165], също се смятат за изобретатели на понтоните, но с медна обшивка, и има указания, че около 1672 г. те разполагали с пълен понтонен парк. Към началото на XVIII век вече всички европейски армии били снабдени с такива кораби, които обикновено представлявали дървен скелет, обвит с желязна или медна ламарина или покрит с кожа или с насмолен брезент. Последният от изброените материали бил употребяван от русите. Съдовете били малки и за да може мостът да се държи до известна степен на повърхността на водата, те трябвало да се поставят близо един до друг, като между тях се оставя свободно пространство, не по-голямо от 4—5 фута; това много затруднявало течението на водата, застрашавало сигурността на моста и давало на противника възможност да го разруши, като пусне срещу него плаващи предмети.

Понтоните, които сега се използват в континенталните армии на Европа, имат по-големи размери, но по принцип са подобни на ония, които са се използвали преди сто години. Французите от 1829 г. използват плоскодънни съдове с почти вертикални бордове, които се стесняват към носа, както и макар в малко по-слаба степен, към кърмата; и двата края на кораба са по-високи от перилата и са извити като на кану. Размерите на кораба са следните: дължина — 31 фута, ширина горе — 5 фута и 7 дюйма, на дъното — 4 фута и 4 дюйма. Скелетът е дъбов, покрит с елови дъски. Всеки понтон тежи 1 658 фунта и може да плава (има способност да носи товар, при който корабът потъва във водата до горната част на перилото) с 18 675 фунта товар. При построяването на моста те се поставят на междини от 14 фута свободно пространство от перило до перило. Ширината на платното за преминаване е 11 фута. За преминаване на авангарда на армията през по-малки реки се използват понтони с по-малък размер. Австрийските понтони са сходни с по-големите френски понтони, но за по-голямо удобство при превозването са разделени по средата в напречна посока на две части, които се съединяват във водата. Два съда, поставени борд до борд и съединени с къси дървени греди, при което надлъжни греди крепят гредите на настилката, образуват плаващата опора на моста. Тези понтони, изобретени от Бираго, били използвани за пръв път през 1825 г. Понтоните на ру-

сите имат дървен скелет, конструкцията на който позволява да се снемат централните напречни греди или подпори; върху този скелет се опъва конопено платно, напоено със смола или с разтвор от каучук. Всеки понтон има дължина 21 фут и 9 дюйма, ширина — 4 фута и 11 дюйма, височина — 2 фута и 4 дюйма, и тежи 718 фунта. Ширината на платното на моста е 10 фута, разстоянието между понтоните — 8 фута. Русите имат и понтони с подобен скелет, но облицовани с кожа. Прусаците, както твърдят, първи са разделили понтоните си с напречни прегради на сектори, за да не потъват, когато бъдат пробити на едно място. Техните понтони са дървени, плоскодънни. При построяването на мостове те оставят между понтоните свободно място от 8 до 16 фута — според обстоятелствата. Холандците от 1832 г. и пиемонтците имат понтонни паркове, сходни с ония, които се използват в австрийската армия. Белгийският понтон е заострен към носа, но се стеснява към кърмата. Във всички континентални армии към понтонните паркове се придават малки лодки за превозване на котвите.

В армиите на Англия и САЩ напълно се отказаха от използването на лодки в понтонните паркове, а за поддържане на мостовете въведоха кухи цилиндри от лек материал, затворени от всички страни. В Англия през 1836 г. вместо тези два вида понтони бяха въведени цилиндрични понтони с конически, полусферични или параболични краища, конструирани през 1828 г. от полковник Бланшард. Големият английски понтон има 24$^1/_2$ фута дължина и 2 фута и 8 дюйма диаметър. Той е направен от желязна ламарина, навита около редица ламаринени колела, за спици на които служат кухи ламаринени цилиндри; един по-голям ламаринен цилиндър с диаметър 1$^3/_4$ дюйма образува общата им ос и преминава по цялата дължина на понтона.

В САЩ са правени опити с каучукови цилиндрични понтони. През 1836 г. капитан (по-късно полковник) Лейн построил на такива понтони мостове през една дълбока и бърза река в Алабама, а през 1839 г. г-н Армстронг представил проект за подобни шамандури, всяка от които, напълнена с въздух, била дълга 18 фута, имала диаметър 18 дюйма и тежала 39 фунта; три шамандури образували едно звено на моста. В 1846 г. в армията на САЩ били приети надувни каучукови понтони, които били използвани във войната против Мексико[166]. Те се пренасят твърде лесно поради незначителното им тегло и малкото място, което заемат в сгънат вид, но се повреждат и стават негодни в резултат от триенето им в чакъл и др. т., а също имат недостатъците, свойствени на всички цилиндрични понтони. Тези недостатъци са следните: след като

понтоните потънат във водата до половината от височината си, те потъват все повече, несъразмерно с увеличаването на натоварването, тогава, когато е необходимо обратното; освен това на краищата на цилиндрите лесно се закачат всякакви плаващи предмети; и най-после, за да се придвижат във водата, те трябва предварително да се съединяват по чифтове с настилка, като се образуват салове, докато понтонните лодки могат самостоятелно да се движат по водата като обикновени лодки и могат с помощта на весла да бъдат използвани за бърз превоз на отряд войски през реката. За да сравним годността за плаване на цилиндричния понтон и на понтона-лодка, достатъчно е да приведем следните данни: френският понтон носи около 20 фута от моста и може да издържа (като се изключи теглото на горните части на моста) повече от 150 английски центнера*; английският сал от два понтона, който носи приблизително същия отрязък от моста, може да издържа, без горните части, само 77 английски центнера, от които едва половината са допустимо натоварване.

Освен понтоните понтонният парк включва весла, куки, котви, въжета и други предмети, необходими за придвижване на понтоните по вода и за закрепването им на място, а също така гредите и обшивката (дъските) за настилката на моста. Най-напред понтоните-лодки обикновено се поставят на мястото всеки поотделно, а след това ги съединяват с греди и дъски; а цилиндричните понтони се съединяват по двойки, като образуват сал, който след това се закотвя на съответното разстояние от края на моста и се съединява с него с помощта на греди и дъски. Ако позволява обстановката, цели звена от 3, 4 или 5 понтона, съединени с настилка, се строят на закрити места над точката, набелязана за построяване на моста, а след това едно след друго се докарват по вода на местата им. В някои случаи, при наличието на много опитни понтонери, целият мост се построява на единия бряг на реката и непосредствено преди преминаването се разгръща от силата на течението. Така е бил построен мост за преминаване на Наполеоновата армия през Дунава в навечерието на сражението при Ваграм. Цялата тази кампания е извънредно поучителна от гледна точка на прехвърлянията през големи реки по военни мостове пред лицето на противника.

Но понтонният парк не винаги може да бъде под ръка и военният инженер трябва да умее в случай на необходимост да построи мост през реката и без него. За тази цел се използват най-разнообразни материали и начини на построяване. Големите лодки, кои-

* — Английският центнер е равен на 112 фунта, или на 50,8 кг. *Ред.*

то обикновено се намират по плавателните реки, се използват за постройка на мост от лодки. Ако не може да се намерят лодки, а дълбочината или конфигурацията на речното дъно изискват създаване на плаващи опори, могат да се използват дървени салове, шамандури от бурета и други плаващи предмети. Ако реката е плитка и дъното й е твърдо и достатъчно равно, построяват се неподвижни опори, които се състоят или от колове, които осигуряват направата на най-здрави и най-сигурни мостове, но изискват голяма загуба на време и труд, или от подпори, които могат бързо и лесно да се изработят. Понякога като подходяща опора за настилката на моста служат коли, напълнени с фашини и др. т. и потопени във водата в по-дълбоките места на реката. Мостовете през наводнени места, блата и др. т. се строят с помощта на цилиндрични кошове, напълнени с пръст. За преминаването през тесни реки и клисури, когато през тях предстои да премине само пехотата, се използват различни типове висящи мостове; обикновено те висят на здрави въжета.

При условия, когато противникът води действителен огън, военен мост сега рядко се строи, макар че е необходимо винаги да се предвижда възможността за оказване съпротива на противника. Ето защо мостът обикновено се изгражда на завой на реката, вдаден към собствените войски, така че артилерията, разположена отдясно и отляво, да може да обстрелва противоположния бряг близо до мястото, където трябва да завършва мостът, и с това да прикрива неговото построяване. Освен това вдлъбнатият бряг на завоя обикновено е по-висок от изпъкналия и поради това към предимството на кръстосания огън в повечето случаи се прибавя и предимството на командуващото положение. На противоположния бряг се пренася на лодки или на понтони с весла пехота, която заема позиция непосредствено пред моста. За прехвърлянето на малобройна кавалерия и на няколко леки оръдия понякога се построява плаващ мост. Много предимства дават също така острови, които разделят реката на няколко ръкава, или място, разположено непосредствено под устието на някоя по-малка река. В последния, а понякога и в първия случай отделните звена на моста може да се построят на закрито място по реката и да се спуснат по течението. Настъпващата страна, която обикновено има възможност да избира много удобни точки на голям участък от реката, може лесно да заблуди противника с лъжливи атаки и след това да извърши действително прехвърляне в някой отдалечен пункт; а за отбраняващите се опасността от разпръсването на силите им по този голям участък от реката е толкова сериозна, че сега предпочитат да ги държат събрани на едно място

на известно разстояние от реката и да ги докарват в пълен състав към мястото на фактическото прехвърляне, щом успеят да го установят, и то преди още противникът да е могъл да прехвърли цялата си армия. С тези именно причини се обяснява фактът, че в нито една война от времето на френската революция построяването на мостове през която и да било от големите европейски реки не е срещало сериозна съпротива.

Написано от Ф. Енгелс около 14 октомври 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език публикувано за пръв път във „Военно-исторический журнал", кн. 11, 1940 г.

К. МАРКС

БЕРНАДОТ[167]

Бернадот, Жан Батист Жюл — маршал на Френската империя, княз на Понтекорво и под името Карл XIV Иоан крал на Швеция и Норвегия; роден на 26 януари 1764 г. в По, департамент Долни Пиренеи, умрял на 8 март 1844 г. в кралския дворец в Стокхолм. Син на адвокат, той преминал необходимото за тази професия обучение, но увлечението му по военното дело го подбудило в 1780 г. да постъпи тайно на служба в кралската морска пехота, където по времето, когато избухнала френската революция, достигнал чин сержант. Оттогава започва бързото му напредване в службата. През 1792 г. той служел вече като полковник в армията на Кюстин, през 1793 г. командувал полубригада, а същата година, благодарение на покровителството на Клебер, бил произведен в чин бригаден генерал и като дивизионен генерал в Самбромааската армия, под командуването на Клебер и Журдан, спомогнал за победата при Фльорюс на 26 юни 1764 г., за успеха при Юлих и за капитулацията на Маастрихт[168]. Той има също така големи заслуги в кампанията през 1795—1796 г. срещу австрийските генерали Клерфе, Край и ерцхерцог Карл. В началото на 1797 г. той получил заповед от Директорията да води 20 000 души като подкрепления за Италианската армия; в Италия той за пръв път се срещнал с Бонапарт и тази среща определила бъдещите им отношения. Въпреки природното си величие, Бонапарт се отнасял към Рейнската армия и към нейните генерали с дребнава ревност и подозрителност. Той веднага разбрал, че Бернадот се стреми към независима кариера. Последният от своя страна бил твърде много гасконец, за да може правилно да определи разстоянието между

такъв гений като Бонапарт и просто надарения човек, какъвто бил самият той. Оттук и взаимната им неприязненост. През време на нахлуването в Истрия[169] Бернадот се отличил в преминаването през река Таляменто, където той командувал авангарда, и при превземането на крепостта Градиска на 19 март 1797 г.

След така наречената революция на 18 фрюктидор[170] Бонапарт заповядал на генералите си да съберат от своите дивизии адреси в подкрепа на този coup d'état*; но Бернадот в началото протестирал срещу това, после демонстративно изразил крайното си нежелание да изпълни това разпореждане и в края на краищата изпратил адрес до Директорията, но със съдържание право противоположно на онова, което се изисквало от него, и при това го препратил не чрез Бонапарт. Последният, на път за Париж, където той отивал, за да връчи на Директорията Кампоформийския договор, посетил Бернадот в главната му квартира в Удине и го обсипал с ласкателства, но на другия ден със заповед от Милано го лишил от половината му дивизия от Рейнската армия и му заповядал да отведе другата половина обратно във Франция. След дълги увещания, изглаждане на разногласията и нови разпри найпосле убедили Бернадот да приеме поста посланик във Виена. Там, действувайки съгласно инструкциите на Талейран, той заел примирителна позиция, която парижките вестници, насъсквани от Бонапарт и братята му, обявили за преизпълнена с роялистки тенденции; за доказателство на това обвинение те започнали широко да разпространяват слухове, че той бил свалил трицветното знаме, което висело над входа на неговия хотел, и републиканските кокарди от шапките на свитата си. След като получил мъмрене за това от Директорията, на 13 април 1798 г., годишнината от антиякобинската демонстрация във Виена, Бернадот издигнал трицветното знаме с надписа: „Свобода, равенство, братство", след което хотелът му бил нападнат от една тълпа виенчани, знамето било изгорено, а животът му застрашен. Тъй като австрийското правителство отказало да даде исканото удовлетворение, Бернадот заедно с посолството си се оттеглил в Ращат; но Директорията, по съвета на Бонапарт, който сам имал пръст в този скандал, потулила въпроса и оставила своя представител без подкрепа.

Встъпването на Бернадот в роднински връзки със семейството на Бонапарт, благодарение на брака му през август 1798 г. с мадмоазел Дезире Клари, дъщеря на марсилски търговец и балдъза на Жозеф Бонапарт, както изглежда, само засилило него-

* — държавен преврат. *Ред.*

вата враждебност към Наполеон. Заемайки поста командуващ наблюдателната армия на Горни Рейн в 1799 г., той се оказал неспособен да изпълнява възложените му задължения и по този начин предварително потвърдил правилността на мнението на Наполеон, което той изказал за него на остров Св. Елена, че Бернадот повече подхождал за ролята на подчинен, отколкото на главнокомандуващ. Възглавил военното министерство след emeute* в Директорията на 30 прериал[171], той по-малко се проявявал със своите планове за военни операции, отколкото с интригите си с якобинците, и опрян върху тяхното възраждащо се влияние, се опитал да си създаде лични привърженици в армията. И ето, една сутрин, на 13 септември 1779 г., той прочел в „Moniteur" съобщение за своята оставка, без да подозира, че е подал молба за нея. Тази шега му изиграли свързаните с Бонапарт членове на Директорията Сиейес и Роже Дюко.

Като командуващ на Западната армия Бернадот угасил последните искри на вандейското въстание. След провъзгласяването на империята, която му донесла званието маршал, било му възложено командуването на Хановерската армия. В тази роля, а също и през време на своето по-късно пребиваване на поста командуващ Северогерманската армия той се постарал да си създаде сред северните народи репутацията на независим и умерен човек и способен администратор. Начело на корпуса, разположен в Хановер, който бил 1-и корпус на голямата армия, той участвувал в кампанията от 1805 г. срещу австрийците и прусаците. Той бил изпратен от Наполеон в Иглау, за да наблюдава движенията на ерцхерцог Фердинанд в Бохемия; след това, извикан обратно в Брюн, през време на сражението при Аустерлиц, той бил поставен с корпуса си в центъра между Султ и Лан и спомогнал за отблъскването на опитите на дясното крило на съюзната армия да заобиколи във фланг френската армия. На 5 юни 1806 г. му била дадена титлата княз на Понтекорво. В кампанията от 1806—1807 г. срещу Прусия командувал 1-и corps d'armeé**. Той получил от Наполеон заповед да тръгне от Наумбург към Дорнбург, докато Даву, който също се бил разположил край Наумбург, трябвало да се придвижи към Аполда; в получената от Даву заповед било казано още, че ако Бернадот вече се е съединил с него, те могат да тръгнат заедно срещу Аполда. След като разузнал посоката на движението на прусаците и като се уверил, че по пътя към Дорнбург не може да стане никаква среща с противника, Даву

* — стълкновение, бунт, преврат. *Ред.*
** — армейски корпус. *Ред.*

предложил на Бернадот да предприемат съвместен поход срещу Аполда и дори изразил готовност да се подчини на неговото командуване. Но последният, придържайки се упорито в буквалното тълкуване на Наполеоновата заповед, тръгнал по посока на Дорнбург, без да срещне противник през целия ден, докато Даву сам трябвало да удържи главния натиск на противника в сражението при Ауерщедт[172], което, поради отсъствието на Бернадот, не завършило с решаваща победа. Само благодарение на сблъскването на потоците бегълци от околностите на Ауерщедт с тези от Йена, а също и поради стратегическите комбинации на Наполеон, били предотвратени последиците от преднамерената груба грешка на Бернадот. Наполеон подписал заповед за предаване Бернадот на военен съд, но след като размислил, я отменил. След сражението при Йена Бернадот, заедно със Султ и Мюрат, разбил на 17 октомври прусаците при Хале, преследвал пруския генерал Блюхер до Любек и допринесъл за неговата капитулация при Ратенау на 7 ноември 1806 г. Той също така разбил русите на 25 януари 1807 г. в равнините на Морунген, недалеч от Торн.

След Тилзитския мир, съгласно условията на съюзния договор, сключен от Наполеон с Дания, френските войски трябвало да заемат датските острови, за да действуват оттам срещу Швеция[173]. Съобразно с това на 23 март 1808 г., в същия ден, в който Русия нахлула във Финландия, Бернадот получил заповед да тръгне към Зеландия, за да може заедно с датчаните да нахлуе в Швеция, да свали краля* и да подели страната между Дания и Русия — странна мисия за един човек, на когото било писано да царува скоро след това в Стокхолм. Той се прехвърлил през Белт и пристигнал в Зеландия начело на 32 000 французи, холандци и испанци; обаче 10 000 испанци успели под командуването на генерал де ла Романа с помощта на английската флота да напуснат армията на Бернадот. През време на пребиваването си в Зеландия Бернадот не предприел нищо и нищо не постигнал. Повикан обратно в Германия, за да участвува в новата война между Франция и Австрия, той получил командуването на 9-и корпус, който се състоял главно от саксонци.

Сражението при Ваграм на 5 и 6 юли 1809 г. дало нова храна за неговите разногласия с Наполеон. През първия ден на сражението Евгени Бохарне, излизайки от дефилето в непосредствена близост до Ваграм и врязвайки се в центъра на вражеските резерви, не получил необходимата подкрепа от Бернадот, който вкарал в боя войските си твърде късно и твърде вяло. Атакуван по

* — Густав IV Адолф. *Ред.*

фронта и по фланга, Евгени бил енергично отхвърлен назад към гвардията на Наполеон; по този начин първият удар на френската атака бил сломен поради мудността на Бернадот, който през това време заел селото Адлерклаа, в центъра на разположението на френската армия, но малко пред френската фронтова линия. На другия ден в 6 часа сутринта, когато австрийците започнали да се надигат за атака със съсредоточени сили, Бернадот развърнал войските си пред Адлерклаа, вместо, след като се укрепи здраво в това село, то да остане на линията на неговия фронт. С приближаването на австрийците той сметнал, че избраната от него позиция е твърде рискована, и се оттеглил на платото зад Адлерклаа, като оставил селото незаето, така че то незабавно било завладяно от австрийците на Белгард. Вследствие на това френският център се оказал в опасно положение и Масена, който го командувал, изпратил напред една дивизия, за да завземе отново Адлерклаа, но тази дивизия била отново изтласкана от селото от гренадирите на Д'Аспре. В този момент пристигнал самият Наполеон, поел общото командуване, съставил нов план на сражението и парализирал маньовъра на австрийците. По този начин Бернадот отново, както и при Ауерщедт, поставил под заплаха успеха на сражението. От своя страна той изразил недоволство от това, че Наполеон, нарушавайки всички военни правила, бил заповядал на генерал Дюпа, чиято френска дивизия влизала в състава на корпуса на Бернадот, да действува, без да се съобразява с неговите заповеди. Молбата, която той подал за оставка, била приета, след като Наполеон научил за заповедта, издадена от Бернадот до неговите саксонци, която по съдържанието си се различавала от сводката на императора.

Скоро след пристигането на Бернадот в Париж, където той замислил интриги с Фуше, валхернската експедиция (30 юли 1809 г.) принудила френското министерство в отсъствието на императора да му възложи отбраната на Антверпен[174]. Грубите грешки на англичаните направили излишни всякакви действия от негова страна; но той се възползвал от тоя случай, за да вмъкне между редовете на обръщението, адресирано към неговите войски, думи, които обвинявали Наполеон, че не се е погрижил да вземе необходимите мерки за отбраната на белгийското крайбрежие. Той бил отстранен от командуването. Като получил след завръщането си в Париж заповед да напусне столицата и да замине за своето княжество Понтекорво, той отказал да се подчини на тази заповед и бил повикан във Виена. След няколко бурни и резки обяснения с Наполеон в Шьонбрюн[175] той приел поста генерал-губернатор на Римската област — един вид почетно заточение.

Обстоятелствата, които довели до избирането му за престолонаследник на Швеция, си оставали не напълно изяснени дълго време след смъртта му. Карл XIII, след като осиновил Карл-Август, херцог Аугустенборгски, и го признал за наследник на шведския престол, изпратил граф Вреде в Париж, за да моли да се даде на херцога ръката на принцеса Шарлота, дъщеря на Люсиен Бонапарт. На 18 май 1810 г. последвала внезапната смърт на Аугустенборгския херцог и Русия започнала да настоява Карл XIII да осинови Олденбургския херцог, но Наполеон подкрепял претенциите на датския крал Фредерик VI. Сам старият крал предложил да бъде обявен за наследник братът на покойния Аугустенборгски херцог и изпратил барон Мьорнер при генерал Вреде с инструкция, с която се предлагало на последния да осигури съгласието на Наполеон за избора, направен от краля. Но Мьорнер, млад човек, принадлежащ към твърде влиятелната в Швеция партия, която очаквала в това време възраждането на своята страна единствено чрез тесния съюз с Франция, след пристигането си в Париж взел инициативата, в споразумение с Лапи, млад френски военен инженер, с шведския генерален консул Синьол и със самия граф Вреде, да предложи Бернадот за кандидат за шведския престол, като при това всички те се стараели да прикрият своите стъпки от граф Лагербелке, шведски посланик при Тюйлери; освен това поради редица заблуждения, изкусно поддържани от Бернадот, всички те били твърдо убедени, че последният всъщност е кандидат на Наполеон. Съобразно с това на 29 юни Вреде и Синьол в своите депеши до шведския министър на външните работи съобщавали, че Наполеон би бил твърде радостен, ако санът кралски наследник бъде предложен на неговия роднина и помощник. Въпреки съпротивата на Карл XIII държавният сейм в Йоребро на 21 август 1810 г. избрал Бернадот за престолонаследник на Швеция. Кралят бил принуден също така да го осинови под името Карл-Иоан. Наполеон с голямо нежелание и неудоволствие заповядал на Бернадот да приеме предложения му сан. Напуснал Париж на 28 септември 1810 г., Бернадот слязъл в Хелзингборг на 21 октомври, отрекъл се там от католическата вяра, пристигнал в Стокхолм на 1 ноември, на 5 ноември присъствувал на събранието на съсловията и от този момент взел юздите на управлението в свои ръце. От времето на злополучния Фридрихсхамски мир[176] в Швеция господствувала идеята да завладее отново Финландия, без която според общото мнение „Швеция била престанала да съществува", както се изразил Наполеон в писмо до Александър от 28 февруари 1811 г., поне като независима от Русия държава. Швеция можела да се на-

дява да си върне тази провинция само по пътя на тесен съюз с Наполеон. На това убеждение Бернадот държал своето избиране. По време на болестта на краля, която продължила от 17 март 1811 г. до 7 януари 1812 г., Карл-Иоан бил назначен за регент; но това назначение било само въпрос на етикет, защото той още от деня на пристигането си в Швеция ръководел всички работи на страната.

Самият Наполеон бил твърде голям парвеню, за да щади самолюбието на бившия си подчинен, и принудил Бернадот — въпреки поетите по-рано задължения — да се присъедини на 17 ноември 1810 г. към континенталната система и да обяви война на Англия. Той лишил Бернадот от доходите, които му се полагали като френски княз, отказвал да приема посланията му, които били адресирани направо до него под предлог, че Бернадот не бил „равен нему владетел“, и изпратил обратно ордена на Серафим, който Карл-Иоан изпратил на новородения римски крал*. Тези дребни шиканирания само дали повод на Бернадот да действува съобразно отдавна приетото от него решение. Едва що въдворен в Стокхолм, той дал публична аудиенция на руския генерал Сухтелен —омразен на шведите за това, че бил подкупил коменданта на Свеаборг — и дори се съгласил това лице да бъде акредитирано като посланик при шведския двор. На 18 декември 1810 г. той имал беседа с Чернишев, през време на която изразил своето „горещо желание да заслужи доброто мнение на царя“ и съгласието си да се откаже завинаги от Финландия, при условие че Норвегия ще бъде отделена от Дания и присъединена към Швеция. Чрез същия този Чернишев той изпратил извънредно ласкателно писмо на цар Александър. Когато той се сближил по този начин с Русия, шведските генерали, които бяха свалили Густав IV и бяха помогнали за избирането на Бернадот, престанали да го поддържат. Тяхната опозиция, която намерила отзвук сред армията и народа, вече заплашвала да стане опасна, когато нахлуването на една френска дивизия в шведска Померания на 27 януари 1812 г. — мярка, взета от Наполеон по таен съвет от Стокхолм — дало най-после на Карл-Иоан благовиден предлог за официалното провъзгласяване на неутралитета на Швеция. Но тайно и зад гърба на сейма той сключил с Александър договор за нападателен съюз срещу Франция, подписан на 27 март 1812 г. в С.-Петербург, в който също така било уговорено присъединяването на Норвегия към Швеция.

Обявяването на война на Русия от Наполеон направило Бернадот временно човека, който се разпореждал със съдбините на

* — херцог Райхщадтски, син на Наполеон I. *Ред.*

Европа. Наполеон му предложил, при условие, че той нападне Русия с 40 000 шведски войници, Финландия, Мекленбург, Щетин и всички територии между Щетин и Волгаст. Бернадот би могъл да реши изхода на кампанията и да завземе С.-Петербург, преди Наполеон да достигне Москва. Той предпочел ролята на Лепид в триумвирата, който образували заедно с него Англия и Русия. Като подтикнал султана да ратифицира Букурещкия мир[177], той дал с това възможност на руския адмирал Чичагов да изтегли войските си от бреговете на Дунава и да действува на фланга на френската армия. Той бил също така посредник при сключването на 18 юли 1812 г. в Йоребро на мира между Англия, от една страна, и Русия и Швеция — от друга[178]. Изплашен от първоначалните успехи на Наполеон, Александър поканил Карл-Иоан на среща и същевременно му предложил поста главнокомандуващ на руските армии. Проявил достатъчно благоразумие, за да отклони второто предложение, той обаче приел поканата за среща. На 27 август Бернадот пристигнал в Або, където заварил Александър в крайно потиснато състояние на духа и твърде склонен да моли за мир. Сам отишъл твърде далеч, за да може да отстъпи, Карл-Иоан вдъхнал мъжество на колебаещия се цар, като му изтъкнал, че привидните успехи на Наполеон трябва да го доведат до гибел. Резултатът от срещата бил така нареченият Абоски договор[179]. Към него била приложена тайна клауза, която придавала на съюза характер на семейна спогодба. Всъщност Карл-Иоан не получил нищо освен обещания, докато Русия без ни най-малки жертви си осигурила неоценимия за тогавашния момент съюз с Швеция. Неотдавна въз основа на автентични документи беше доказано, че по онова време само от Бернадот зависело да се върне Финландия на Швеция; но управникът-гасконец, измамен от лъжливите уверения на Александър, че „един ден, когато императорската корона на Франция падне от главата на Наполеон, тя би могла да се окаже на неговата глава", вече гледал на Швеция просто като на едно pis aller*.

След отстъплението на французите от Москва той официално скъсал дипломатическите отношения с Франция, а когато с договор от 3 март 1813 г. Англия му гарантирала Норвегия[180], влязъл в коалицията. След като получил английска субсидия, той през май 1813 г. слязъл в Щралзунд с шведска армия от около 25 000 души и започнал да напредва към Елба. През време на примирието от 4 юни 1813 г.[181] той играл важна роля на срещата в Трахенберг, където император Александър го представил на

* — владение за краен случай. *Ред.*

пруския крал* и където бил приет общ план на кампанията. Като главнокомандуващ Северната армия, която се състояла от шведски, руски, пруски, английски, ханзейски и северогермански войски, той поддържал твърде двусмислени връзки с френската армия чрез едно лице, което често посещавало главната му квартира като приятел; той поддържал тези връзки, базирайки се на предположението, че французите с радост биха сменили властта на Наполеон с властта на Бернадот, ако той би им дал доказателство за търпимост и милосърдие. Съобразно с това той пречел на подчинените му генерали да преминат в настъпление и когато Бюлов, въпреки неговите заповеди, на два пъти — при Грос-Берен и Деневиц — удържал победа над французите, той спрял преследването на разбитата армия. Когато Блюхер с цел да го принуди към действие извършил марш към Елба и се съединил с него, само заплахата на сър Чарлз Стюарт, английския пълномощник в неговата армия, че ще прекрати снабдяването, го принудила да се придвижи напред. Независимо от това шведите се появили на бойното поле край Лайпциг само за форма и в течение на цялата кампания не изгубили в бойните действия дори 200 души. Когато съюзниците навлезли във Франция, Бернадот задържал шведската армия на нейните граници. След абдикацията на Наполеон той лично отишъл в Париж, за да напомни на Александър за обещанията, които последният му бе дал в Або. Талейран веднага сложил край на детинските му надежди, като заявил на съвета на съюзните владетели, че „няма друг избор освен между Бернадот и Бурбоните, всичко друго би било само интрига“.

Когато след сражението при Лайпциг Карл-Иоан нахлул в херцогствата Шлезвиг и Холщайн начело на армия, която се състояла от шведи, германци и руси, датският крал Фредерик VI, пред лицето на значително превъзхождащите сили на противника, бил принуден да подпише на 14 януари 1814 г. Килския мир, според който Норвегия се отстъпвала на Швеция. Но норвежците, които не били съгласни да се разпореждат така безцеремонно с тях, провъзгласили независимостта на Норвегия начело с Кристиан-Фредерик, датския престолонаследник. Представителите на нацията, събрани в Единолд на 17 май 1814 г., приели действуващата до ден днешен и най-демократичната в съвременна Европа конституция. Като започнал действия с шведската армия и флота и завзел крепостта Фредерикстад, господствуваща на подстъпите към Християния, Карл-Иоан влязъл в преговори с норвежците,

* — Фридрих-Вилхелм III. *Ред.*

съгласил се да признае Норвегия за самостоятелна държава и да признае Едиволдската конституция; след като получил на 7 октомври съгласието на събралия се стортинг, на 10 ноември 1814 г. той тръгнал за Християния, за да положи там клетва пред конституцията от свое име и от името на краля.

Когато на 5 февруари 1818 г. Карл XIII умрял, Бернадот, под името Карл XIV Иоан бил признат от Европа за крал на Швеция и Норвегия. Сега той се опитал да измени норвежката конституция, да възстанови ликвидираното дворянство, да си осигури абсолютно вето и правото да уволнява всички граждански чиновници и офицери от армията. Този опит повлякъл след себе си сериозни сблъсквения и дори довел на 18 май 1828 г. до едно нападение на кавалерията срещу жителите на Християния, които празнували годишнината на своята конституция. Взривът изглеждал неминуем, но френската революция от 1830 г. накарала краля временно да предприеме стъпки към помиряване. Все пак Норвегия, за придобиването на която той бе жертвувал всичко, си оставала в течение на цялото му царуване постоянен източник на затруднения. От първите дни на френската революция през 1830 г. в Европа имало само един човек, който смятал шведския крал подходящ претендент за френския престол, и този човек бил самият Бернадот. Той неведнъж повтарял пред френските дипломатически представители в Стокхолм: „Как е станало така, че Лафит не е помислил за мене?“ Изменилият се облик на Европа и преди всичко полското въстание му внушили за момент мисълта да създаде съюз срещу Русия. Неговите предложения в този смисъл, направени на лорд Палмерстон, срещнали решителен отказ и поради това той трябвало да изкупи мимолетната си идея за самостоятелност със сключването на 23 юни 1834 г. на конвенция за съюз с император Николай, която го превърнала във васал на Русия. Оттогава нататък политиката му в Швеция се отличавала с посегателства върху свободата на печата, с преследвания за престъпления, които се състояли в lèse majesté*, и със съпротива срещу прогресивните мерки, дори срещу такива като освобождаването на промишлеността от старите закони за цеховете и корпорациите. Като използвал съперничеството между различните съсловия, представени в шведския сейм, той дълго време успешно парализирал всякакви движения; но либералните постановления на сейма от 1844 г., които съгласно конституцията сеймът в 1845 г. трябвало да превърне в закони, поставили политиката му под заплахата на окончателен крах; по това време обаче той умрял.

* — оскърбление на величеството. *Ред.*

Ако през време на царуването на Карл XIV Швеция отчасти се оправила от бедствията и неуспехите, които я преследвали в течение на век и половина, това тя дължала не на Бернадот, а изключително на вродената енергия на самия народ и на влиянието на един продължителен мир.

Написано от К. Маркс на 17 септември — 15 октомври 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

АРМАДА[182]

Армада испанска — големи военноморски сили, изпратени в 1588 г. от испанския крал Филип II за завоюване на Англия, за да може по този начин

„да служи на бога и да върне в лоното на неговата църква голямото множество страдащи души, потискани от еретиците, от враговете на нашата свята католическа вяра, които са ги подчинили на своите секти и са ги потопили в страдания" („Правдиво описание на испанската експедиция в Англия", 1588 г. след р. х.[183]).

Най-пълно описание на тези сили е дадено в книгата, публикувана по заповед на Филип почти едновременно с отплуването на флотата, под заглавие „Най-щастливата армада, която нашият повелител крал дон Филип заповяда да се събере в Лисабонското пристанище в 1588 г. Написано от Педро Пас Салас"[184]. Един екземпляр от това произведение бил изпратен на лорд Бърли, така че английското правителство било предварително запознато с всички подробности на експедицията. (Този екземпляр, който съдържа данни чак до март 1588 г., сега се съхранява в Британския музей.) Флотата, както е посочено в този труд, се състояла от 65 галеона и големи кораби, 25 уркаси с водоизместимост от 300 до 700 тона всеки един, 19 спомагателни кораби с водоизместимост от 70 до 100 тона, 13 малки фрегати, 4 галеаси и 4 галери — всичко 130 кораба с общ тонаж 75 868 тона. Корабите били въоръжени с 2 431 оръдия, от които 1497 били от бронз — в по-голямата си част най-големи оръдия (48-фунтови), кулеврини (дългоцевни 30- и 20-фунтови оръдия) и т. н.; бойните припаси се състояли от

123 790 сферични гюллета и 5 175 центнера* барут, което дава около 50 изстрела на оръдие при среден заряд от 4½ фунта. Екипажите на корабите наброявали всичко 8 052 моряка; освен това на корабите се намирали 19 295 войника и 180 свещеници и монаси. На корабите имало мулета и каруци, предназначени за придвижване на полската артилерия след стоварването ѝ на брега. Цялата експедиция, съгласно споменатия по-горе източник, била снабдена с продоволствие за шест месеца. Тази флота, която тогава не е имала равна на себе си, е трябвало да отплува за фламандския бряг, където друга армия, наброяваща 30 000 пехота и 4 000 кавалерия, под командуването на Пармския херцог трябвало под защитата на тази флота да се натовари на построените специално за тази цел плоскодънни кораби, чиито екипажи били комплектувани от моряци от Балтика. След това всичките тези сили трябвало да се отправят за Англия.

В Англия кралица Елисавета с енергични усилия била увеличила флотата си, която първоначално наброявала 30 кораба, на приблизително 180 кораба, които били от различна големина, но общо взето отстъпвали по размери на испанските кораби. Обаче английските кораби имали на борда си 17 500 моряци и по този начин притежавали много по-многобройни екипажи от испанската флота. Английските въоръжени сили били разделени на две армии: едната — от 18 500 души под командуването на граф Лестер, — чието предназначение било непосредствено да окаже съпротива на противника, а другата — от 45 000 души — за лична охрана на кралицата. Освен това съгласно пазещия се в Британския музей ръкопис, озаглавен „Подробно описание на английските сили, събрани за борба с испанската армада" (отдел ръкописи, опис 18, гл. XXI)[185], 2 000 души пехота се очаквали от Нидерландия.

Армадата трябвало да отплува от Лисабон в началото на май, но поради смъртта на адмирал Санта Круц и неговия вицеадмирал отплуването било отсрочено. За командуващ на флотата сега бил назначен херцог Медина-Сидония, човек, съвсем непознат с морското дело; но неговият вице-адмирал Мартинес де Рекалде бил опитен моряк. След като отплувала на 29 май 1588 г. от Лисабон за Коруня, за да натовари припаси, флотата била разпръсната от силна буря и макар че всички кораби, с изключение на четири, се събрали в Коруня, те били силно повредени от бурята и се нуждаели от ремонт. Тъй като до Англия стигнали известия, че флотата е станала напълно негодна, правителството за-

* Английският центнер е равен на 112 фунта, или на 50,8 кг. *Ред.*

повядало и неговите собствени кораби да останат на док. Но лорд Хауард, командуващият адмирал, се възпротивил на тази заповед, отплувал към Коруня, разузнал истинското положение и след като се завърнал, продължил военните приготовления. Получил наскоро след това известие, че армадата се е показала на хоризонта, той вдигнал котва и започнал да я следва по пътя ѝ през Ламанш, като безпокоял испанските кораби всеки път, когато му се представял удобен случай. През това време испанците се движели към бреговете на Фландрия, като се държали, колкото е възможно, по-близо един до друг. В различните малки схватки, които станали през това време, англичаните, благодарение на своите по-подвижни кораби, а също и на по-многобройния и по-опитен в морското дело екипаж, постоянно излизали победители над трудно маневриращите с недостатъчен екипаж, натъпкани с войници испански галеони. Освен това испанската артилерия имала лоша оръдейна прислуга и мерникът ѝ почти винаги се оказвал твърде висок. Близо до Кале армадата хвърлила котва и зачакала флотата на Пармския херцог да излезе от фламандските пристанища; но тя скоро получила известие, че неговите кораби, неприспособени за бой, не ще могат да излязат дотогава, докато армадата не мине през пролива и не прогони англо-холандската блокираща ескадра. Ето защо армадата отново вдигнала котва, но към Дюнкерк попаднала в безветрие, като се оказала между английската флота, от една страна, и холандската — от друга. Лорд Хауард приготвил брандери и когато през нощта на 7 август вятърът отново започнал да духа, той пуснал осем от тях срещу неприятелските кораби. Брандерите предизвикали истинска паника в испанската флота. Някои кораби вдигнали котва, други прерязали въжетата си и били подхванати от вятъра; цялата флота била разстроена, няколко кораба се сблъскали един с друг и излезли от строя. До зори редът съвсем не бил възстановен и отделните флотилии на армадата се оказали разхвърлени на голямо пространство. Тогава лорд Хауард, след като получил в подкрепление кораби, чиито екипажи се състояли от титуловани и нетитуловани дворяни, а също и блокиращата ескадра под командуването на Лорд Байрон, и подпомаган умело в командуването от сър Франсиз Дрейк, в четири часа сутринта влязъл в бой с противника. Сражението или по-скоро ловът (защото англичаните имали явно превъзходство във всички пунктове на атаката) продължил до настъпването на мрака. Испанците се били храбро, но техните трудно маневриращи кораби не били пригодени за плаване в тесни проливи и за маневрен бой. Те претърпели пълно поражение и понесли тежки загуби.

Съединяването с транспортите на Пармския херцог станало по този начин невъзможно, а за дебаркиране на английския бряг само със силите на армадата не можело и дума да става. Оказало се, че по-голямата част от запасните провизии, които се намирали на корабите, била изразходвана и тъй като достъпът до Испанска Фландрия сега бил отрязан, не оставало нищо друго, освен да се върнат в Испания за пресни припаси. (Виж „Някои сведения от Ирландия относно загубите и бедствията, които испанската флота претърпя край бреговете на Ирландия". Лондон, 1588. Показания на Емануел Фремоса, служил на кораба „Сан-Хуан" с водоизместимост 1 100 тона, флагмански кораб на адмирал Рекалде[186].) Тъй като пътят през Ламанш бил също така затворен от английската флота, оставал само един път към родината — като се обиколи Шотландия. Армадата била само слабо обезпокоявана от флотата на лорд Сеймур, изпратена да я преследва, защото тази флота не била добре снабдена с боеприпаси и не можела да се реши на атака. Но след като испанците заобиколили Оркнейските острови, надигнала се страхотна буря и разпръснала цялата флота. Някои кораби били отнесени от бурята назад до самите брегове на Норвегия, където те се натъкнали на скали; други потънали в Северното море или се разбили в скалите край бреговете на Шотландия и Хебридските острови. Наскоро след това нова буря настигнала испанците при западното крайбрежие на Ирландия, където загинали повече от 30 кораба. Ония от състава на екипажите, които успели да стигнат до брега, били в по-голямата си част избити; около 200 души били екзекутирани по заповед на наместника в Ирландия*. От цялата флота не повече от 60 кораба, и то съвсем разбити, с измъчени от глад хора на борда, стигнали Сантандер към средата на септември, когато в Испания окончателно се отказали от плана за нахлуване в Англия.

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс между края на юли и 23 октомври 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

* — Фицуилиям. *Ред.*

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

АЯКУЧО[187]

Аякучо — департамент в република Перу; население — 131 921 души. Наблизо до главния му град, който също така се нарича Аякучо, станало сражението, което окончателно осигурило независимостта на Испанска Южна Америка. След сражението при Хунин (6 август 1824 г.)[188] испанският вицекрал генерал Ла Серна се опитал с различни маневри да прекъсне комуникациите на въстаническата армия под командуването на генерал Сукре. Като не постигнал тази цел, вицекралят най-после привлякъл своя противник в равнината на Аякучо, където испанците заели отбранителна позиция на една от височините. Техните сили били 13 батальона пехота с артилерия и кавалерия, всичко 9 310 души. На 8 декември 1824 г. авангардите на двете армии влезли в бой, а на следния ден Сукре повел в атака 5 780 души. 2-а колумбийска дивизия под командуването на генерал Кордоба атакувала левия фланг на испанската армия и веднага го разстроила. Перуанската дивизия на левия фланг под командуването на генерал Ла Мар срещнала по-упорита съпротива и не успяла да се придвижи напред, докато не пристигнали резерви под командуването на генерал Лара. Когато след това отстъплението на противника станало общо, в преследването била хвърлена кавалерията, която разпръснала испанската конница и завършила разгрома на пехотата. Испанците имали 6 убити генерали; техните загуби възлизали на 2 600 души убити, ранени и взети в плен; между последните бил и вицекралят. Загубите на южноамериканците били: 1 генерал и 308 офицери и войници убити, 520 ранени, между тях 6 генерали. На другия ден генерал Кантерак, който сега поел

командуването на испанската армия, подписал капитулация, според условията на която не само той и цялата му войска ставали военнопленници, но и всички испански войски в Перу и всички военни постове, артилерия, складове, а също и цялата перуанска територия, която още се намирала в ръцете на испанците (Куско, Арекипа, Пуно, Килка и др.), се предавали на въстаниците. Числеността на войските, предадени по този начин като военнопленници, достигнала общо към 12 000 души. Така испанското господство било окончателно ликвидирано и на 25 август 1825 г. конгресът в Чукисака провъзгласил независимостта на република Боливия.

Прозвището „аякучоси“ било дадено в Испания на Еспартеро и неговите военни привърженици. Част от военната камарила, групирана около него, взела участие заедно с него във войната срещу въстаниците в Южна Америка, в която ги обединявало не само братството по оръжие, но и общата им склонност към авантюри; през време на тази война те поели взаимно задължение да се поддържат един друг в политическата дейност след завръщането си в Испания. Това задължение те изпълнявали добросъвестно с немалка взаимна изгода. Прозвището „аякучоси“ им било дадено като намек за това, че Еспартеро и привържениците му съществено спомогнали за неблагоприятния изход на това сражение. Но тази версия не е вярна, макар тя да била разпространявана така усърдно, че дори и сега в Испания обикновено вярват в нея. Еспартеро не само не присъствувал на полесражението при Аякучо, но даже не бил в Америка, когато то станало, тъй като в този момент той още бил на път за Испания, където бил изпратен от вицекраля Ла Серна с депеши за Фердинанд VII. На 5 юни 1824 г. той се качил в Килка на британския двумачтов платноход „Тайбър“, пристигнал в Кадикс на 28 септември, а в Мадрид на 12 октомври, и отново отплувал за Америка от Бордо на 9 декември 1824 г., същия ден, в който станало сражението край Аякучо. (Виж Дон Хосе Сегундо Флорес, „Еспартеро“, Мадрид, 1844 г., в 4 тома; и Принсипе, „Еспартеро“, Мадрид, 1848 г.[189])

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс между 21 септември и 23 октомври 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia“, т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

БЛЮХЕР[190]

Блюхер, Гебхард Леберехт фон, княз Валщатски — пруски фелдмаршал; роден на 16 декември 1742 г. в Рощок, Мекленбург—Шверин, умрял в Крибловиц, Силезия, на 12 септември 1819 г. В 1754 г., още момче, той бил изпратен на остров Рюген и там тайно постъпил в полка на шведските хусари като подпоручик, за да воюва срещу пруския крал Фридрих II. През време на кампанията в 1758 г. Блюхер попаднал в плен; след като прекарал цяла година в плен и бил уволнен от шведска служба, убедили го да постъпи в пруската армия. На 3 март 1771 г. той бил назначен за кавалерийски ротмистър. Когато в 1778 г. ротмистър фон Йегерфелд, извънбрачен син на маркграф фон Шведт, бил назначен вместо него на вакантна длъжност за майор, Блюхер писал на Фридрих II:

„Господарю, Йергерфелд, който няма никакви заслуги освен това, че е син на маркграф фон Шведт, бе предпочетен пред мене. Моля, Ваше величество, да приемете оставката ми.“

В отговор на това Фридрих II заповядал да го хвърлят в затвора, но когато въпреки доста дългото затворничество той отказал да оттегли писмото си, кралят дал съгласие да се удовлетвори молбата му със следната резолюция: „Ротмистър фон Блюхер може да върви по дяволите.“ Тогава той се оттеглил в Полска Силезия, наскоро след това се оженил, започнал да се занимава със селско стопанство, купил малко имение в Померания и след смъртта на Фридрих II отново постъпил в предишния си полк в чин майор, но при изричното условие — назначението му да бъде

със задна дата — 1779 г. След няколко месеца жена му умряла. Блюхер взел участие в безкръвното нахлуване в Холандия[191] и на 3 юни 1788 г. бил произведен в чин подполковник. На 20 август 1790 г. той станал полковник и командир на 1-и батальон от хусарския полк, в който постъпил още в 1760 г.

През 1794 г. Блюхер се отличил като командир на леката кавалерия през време на кампанията в Пфалц срещу републиканска Франция. На 28 май 1794 г., след победоносния бой при Кирвайлер, той бил произведен в чин генерал-майор, а бойните действия при Люксембург, Кайзерслаутерн, Моршхайм, Вайдентал, Едесхайм, Еденкобен му осигурили постоянно нарастваща слава. Тревожейки непрекъснато французите с дръзки coups de main* и успешни акции, той никога не забравял да съобщава в главната квартира най-точни сведения за придвижванията на неприятеля. Неговият дневник, написан през време на тази кампания и публикуван в 1796 г. от адютанта му граф Голц, въпреки стилистичните грешки, се смята за класическо произведение по въпросите на службата на авангарда[192]. След сключването на Базелския мир[193] той се оженил втори път. Фридрих Вилхелм III, след възкачването си на престола, го произвел в чин генерал-лейтенант и в този чин Блюхер окупирал Ерфурт, Мюлхаузен и Мюнстер и ги управлявал като губернатор. В 1805 г. той бил поставен начело на малък корпус, съсредоточен в Байройт, за да наблюдава последиците от сражението при Аустерлиц, които непосредствено засягали Прусия, а именно окупацията на княжество Ансбах от корпуса на Бернадот.

През 1860 г. Блюхер командувал пруския авангард в сражението при Ауерщедт. Но неговата атака била отблъсната от ужасяващия огън на артилерията на Даву, а предложението му да възобнови атаката с пресни сили, като вкара в действие цялата кавалерия, било отхвърлено от пруския крал. След двойното поражение на прусаците при Ауерщедт и Йена той отстъпил надолу по Елба, докато Наполеон неудържимо гонел главните сили на пруската армия, преследвайки ги безспир от Йена до Щетин. При отстъплението си Блюхер прибирал остатъците от различни корпуси и по този начин увеличил своята армия до към 25 000 души. Неговото отстъпление към Любек под натиска на обединените сили на Султ, Бернадот и Мюра е един от малкото славни епизоди през тази епоха на унижение на Германия. Тъй като Любек бил неутрална територия, а Блюхер превърнал улиците на този открит град в театър на отчаяна борба, в резултат на което гра-

* — решителни атаки. *Ред.*

дът в продължение на три дни бил подложен на грабеж от френските войници, това послужило като повод за гневни нападки срещу него; но при тогавашните обстоятелства важното било да се даде на германския народ поне един пример на твърда съпротива. Изтласкан от Любек, Блюхер бил принуден на 7 ноември 1806 г. да капитулира в равнината „Ратекау" при изричното условие писмено да се подчертае, че причината за предаването му била „недостиг на боеприпаси и продоволствие". Освободен под честна дума, той тръгнал за Хамбург, за да може тук в компания със синовете си да убива времето в игра на карти, пушене и пиене. След като бил разменен с генерал Виктор, той бил назначен за генерал-губернатор на Померания; но една от тайните клаузи на съюзния договор, сключен на 24 февруари 1812 г. между Прусия и Наполеон, предвиждала отстраняването на Блюхер от служба, както и на Шарнхорст и на други видни пруски патриоти. За да смекчи тази официална немилост, кралят тайно му подарил прекрасното имение Кунцендорф в Силезия.

През годините, които били преходен период от Тилзитския мир към германската освободителна война, Шарнхорст и Гнайзенау, ръководителите на „Тугендбунд",[194] в стремежа си да извадят на сцената някой народен герой, избрали Блюхер за тази роля. Разнасяйки славата му сред масите, те постигнали такъв успех, че когато Фридрих-Вилхелм III с прокламация от 17 март 1813 г. призовал прусаците на оръжие, те вече достатъчно били подготвили почвата, за да бъде заставен кралят да назначи Блюхер за главнокомандуващ на пруската армия. В силно оспорваните, но неуспешни за съюзниците сражения при Лютцен и Баутцен Блюхер действувал под командуването на Витгенщайн. През време на отстъплението на съюзните армии от Бауцен към Швайдниц той се разположил в засада при Хайнау, откъдето се нахвърлил с кавалерията си върху френския авангард, командуван от Мезон, който изгубил в този бой 1 500 души и 11 оръдия.[195] С този неочакван успех Блюхер повдигнал духа на пруската армия и заставил Наполеон да бъде много предпазлив при преследването.

Блюхер започнал да командува самостоятелна армия след изтичането на срока на Трахенбергското примирие на 10 август 1813 година.[196] Към това време съюзните монарси разделили силите си на три армии: Северна, под командуването на Бернадот, разположена по Долна Елба; главна армия, която напредвала през Бохемия, и Силезийска армия под върховното командуване на Блюхер, комуто помагали Гнайзенау, назначен за началник на неговия щаб, и Мюфлинг, като негов генерал-квартирмайстер. Тези двама души, които останали при него на същите постове чак

до сключването на мира в 1815 г., разработвали всичките му стратегически планове. А самият Блюхер, според думите на Мюфлинг,

„нищо не разбираше от стратегическото ръководене на военните действия или разбираше толкова малко, че когато му представяхме план за някоя макар и твърде незначителна операция, за да го утвърди, той не можеше да си състави за него що-годе ясна представа и да съди дали е добър или лош“[197].

Като мнозина от маршалите на Наполеон той не умеел да чете карта. Силезийската армия се състояла от три corps d'armée*: 40 000 руси под командуването на граф Ланжерон, 16 000 под командуването на барон фон Сакен и пруски корпус, наброяващ 40 000 души, под командуването на генерал Йорк. Положението на Блюхер начело на тази разнородна армия било изключително трудно. Ланжерон, който вече бил заемал постове на самостоятелен командуващ, неохотно се подчинявал на чуждестранния генерал; при това той знаел, че Блюхер е получил тайна заповед да се ограничава с отбранителни действия, но съвсем не бил осведомен, че последният при срещата си с Барклай-де-Толи на 11 август в Райхенбах си издействувал разрешение да действува съобразно с обстоятелствата. Ето защо Ланжерон смятал, че е в правото си да не изпълнява заповедите, когато му се струвало, че главнокомандуващият се отклонява от предварително съгласувания план; в това си бунтовно поведение той имал пълна подкрепа от генерал Йорк.

Опасността, която произтичала от подобно положение на нещата, ставала все по-застрашителна, но в този момент сражението при Кацбах осигурило на Блюхер онзи авторитет сред армията му, който я довел до вратите на Париж. Маршал Макдоналд, на когото Наполеон възложил да отблъсне силезийската армия дълбоко навътре в Силезия, започнал на 26 август сражение с атака срещу аванпостовете на Блюхер, разположени между Праузниц и Кройч, там, където се сливат Найсе и Кацбах. Така нареченото сражение на Кацбах всъщност се състояло от четири различни действия. Първото от тях — изтласкването с атака на нож на около 8 френски батальона, които съставлявали едва една десета част от неприятелските сили, от платото, разположено зад ниската планинска верига на десния бряг на Найсе, довело до резултати, които съвсем не отговаряли на първоначалното му значение. Това станало, защото бегълците, които напуснали платото, не били събрани в Нидер-Крайн и не били оставени зад Кацбах при Кройч, а ако това беше направено, бягството им не

* — армейски корпус. *Ред.*

би оказало никакво влияние върху останалата част на френската армия; по-нататък, в резултат на няколко поражения, нанесени на противника с настъпването на нощта от корпусите на Сакен и Ланжерон, разположени на левия бряг на Найсе, а също и в резултат на това, че маршал Макдоналд, който лично командувал на левия бряг и до 7 часа вечерта оказвал слаба съпротива срещу атаките на Ланжерон, веднага след залез слънце повел войските си към Голдберг в такова изтощено състояние, че те не можели повече да се сражават и трябвало да попаднат в ръцете на противника; и най-после, поради сезонния период на силните дъждове, които превърнали иначе малките реки, които бягащите французи трябвало да преодоляват — Найсе, Кацбах, Дайхсел и Бобер, — в придошли, буйни потоци и направили пътищата почти непроходими. В резултат станало така, че при подкрепата на местното опълчение, което действувало в планините на левия фланг на Силезийската армия, сражението при река Кацбах, което само по себе си било незначително, завършило с вземането на 18—20 хиляди пленници, над 200 оръдия и повече от 300 ракли, санитарни и вещеви обози с имущество и т. н.

След сражението Блюхер направил всичко, за да накара войските си да напрегнат всички сили в преследването на противника, като правилно им изтъквал, че „при известно физическо напрежение те биха могли да си спестят едно ново сражение“. На 3 септември той със своята армия форсирал Найсе и на 4-и минал през Бишофсверда с цел да съсредоточи силите си при Бауцен. С това движение той спасил главната армия, която след поражението, претърпяно на 27 август край Дрезден, и принудителното отстъпление зад Рудните планини сега се била напълно откъснала от противника[198], тъй като Наполеон бил принуден да тръгне с подкрепления към Бауцен, за да събере разбитата при Кацбах армия и да влезе в сражение със Силезийската армия. През време на пребиваването си в югоизточната част на Саксония, на десния бряг на Елба, Блюхер, посредством редица отстъпателни и настъпателни маневри, постоянно отклонявал сраженията, които Наполеон се опитвал да му наложи, но винаги влизал в бой при среща с отделни отряди от френската армия. На 22, 23 и 24 септември той извършил флангов марш на десния фланг на противника, придвижвайки се с усилени преходи към Долна Елба, по-близо до Северната армия. На 2 октомври той построил понтонни мостове на Елба при Елстер и на 3 октомври сутринта неговата армия се прехвърлила през реката. Това действие, не само смело, но дори и рисковано, тъй като Блюхер съвсем изоставял комуникационните си линии, било продиктувано от висши

политически съображения и в края на краищата довело до сражението при Лайпциг, на което, ако не бил Блюхер, мудната и твърде предпазлива главна армия никога не би се решила.

Северната армия, главнокомандуващ на която бил Бернадот, наброявала около 90 000 души и следователно било извънредно важно да се накара тази армия да навлезе в Саксония. Благодарение на тесния контакт, който поддържал с Бюлов и Винцингероде, командири на пруския и руския корпуси, влизащи в състава на Северната армия, Блюхер получил най-убедителни доказателства, че Бернадот кокетира с французите и че не е възможно да бъде подтикнат към що-годе активни действия дотогава, докато той оставал на един отделен театър на войната. Бюлов и Винцингероде изразили готовност да действуват независимо от Бернадот, но за тази цел искали да им бъдат дадени 100 000 души подкрепление. Оттук и решението на Блюхер да рискува да извърши своя флангов марш, за който той настоявал, въпреки получените от монарсите нареждания да се придвижва наляво и да се приближава към тях в посока към Бохемия. Не го накарали да се откаже от това намерение и препятствията, които системно поставял по пътя му Бернадот, дори и след като Силезийската армия преминала Елба. Преди да напусне Баутцен, той изпратил доверен офицер до Бернадот, за да уведоми последния, че тъй като Северната армия е твърде слаба за самостоятелни действия по левия бряг на Елба, той щял да пристигне със Силезийската армия и да премине реката при Елстер на 3 октомври. Затова той канел Бернадот да премине Елба едновременно с него и заедно да напреднат към Лайпциг. Тъй като Бернадот не обърнал внимание на това послание, а противникът бил заел Вартенбург срещу Елстер, Блюхер най-напред изтласкал противника, а след това — за да има възможност да се защити в случай, че Наполеон се нахвърли върху него с всичките си сили, започнал да строи укрепен лагер между Вартенбург и Бледин. Оттук той тръгнал към Мулда.

На 7 октомври при среща с Бернадот било уговорено и двете армии да тръгнат към Лайпциг. На 9 октомври, докато Силезийската армия се готвела за този поход, Бернадот, след като получил сведения за напредването на Наполеон по пътя откъм Майсен, започнал да настоява за отстъпление отвъд Елба и се съгласил да остане на левия ѝ бряг само при условие, че Блюхер ще вземе решение да премине реката Заале във взаимодействие с него, за да заеме позиция зад тази река. Макар че в резултат на това движение Силезийската армия отново губела комуникационните си линии, Блюхер се съгласил, тъй като в противен слу-

чай Северната армия щяла да бъде фактически загубена за съюзниците. На 10 октомври цялата Силезийска армия, след като се била съединила със Северната армия, се намирала на левия бряг на Мулда, мостовете на която били разрушени. Тогава Бернадот заявил, че е необходимо да се отстъпи към Бернбург, и Блюхер, с единствената цел да не му позволи да премине на десния бряг на Елба, отново отстъпил при условие, че Бернадот ще премине Заале при Ветин и там ще заеме позиция. На 11 октомври, след като в момента, когато колоните му пресичали шосето, което води от Магдебург за Хале, получил сведения, че въпреки твърдото си обещание Бернадот не бил построил никакъв мост при Ветин, Блюхер решил с усилен поход да върви по това шосе.

Наполеон видял, че Северната и Силезийската армия отбягват да приемат сражението, което той им предлагал със съсредоточаването на силите си при Дубен, и знаейки, че те не биха могли да го избягнат по друг начин, освен като отстъпят отвъд Елба, съзнавайки същевременно, че му остават само четири дни до срещата с главната армия и че това ще го постави между два огъня, предприел поход по десния бряг на Елба по посока на Витенберг, за да може с тази лъжлива маневра да привлече Северната и Силезийската армия на другия бряг на Елба, а след това да нанесе стремителен удар върху главната армия. И действително Бернадот, страхувайки се за комуникационните си линии с Швеция, заповядал на своята армия незабавно да премине на десния бряг на Елба по моста, построен при Акен, и същия този ден, 13 октомври, уведомил Блюхер, че той (Блюхер) е поставен от император Александър по известни важни съображения под негово командуване. Съобразно с това той предлагал на Блюхер да се движи със Силезийската армия след него, по десния бряг на Елба, като по възможност не губи време. Ако Блюхер беше проявил в този случай по-малко решителност и беше тръгнал след Северната армия, кампанията щеше да бъде загубена, защото Силезийската и Северната армия, които заедно наброяваха близо 200 000 души, щяха да отсъстват от полесражението при Лайпциг. В отговор Блюхер писал на Бернадот, че съгласно всички сведения, с които той разполага, Наполеон нямал ни най-малко намерение да пренесе театъра на военните действия на десния бряг на Елба, а само се стремял да ги заблуди. В същото време той заклевал Бернадот да се откаже от намерението си да прекоси Елба. Между това, като убеждавал непрестанно главната армия да се придвижи към Лайпциг и като предлагал да я срещне там, той най-после, на 15 октомври, получил дългоочакваната покана и незабавно тръгнал към Лайпциг, докато Бернадот отстъп-

вал към Петерсберг. По своя път от Хале към Лайпциг на 16 октомври той разбил в ожесточен и упорит бой при Мьокерн 6-и корпус на френската армия под командуването на Мармон, като пленил 54 оръдия. Веднага изпратил съобщение за изхода от това сражение до Бернадот, който не бил на бойното поле в първия ден на сражението при Лайпциг. През втория ден на сражението, на 17 октомври, Блюхер изтласкал неприятеля от десния бряг на Парте; в ръцете на противника останали само няколко сгради и полски укрепления при заставата край Хале. На 18-и на разсъмване се състояло съвещание в Брахенфелд между него и Бернадот, който заявил, че не ще може да атакува противника на левия бряг на Парте, ако Блюхер не му даде за този ден 30 000 души от Силезийската армия. Като изхождал изключително от общите интереси, Блюхер се съгласил без колебание, но при условие, че самият той ще остане с тези 30 000 и по такъв начин ще осигури енергичното им съдействие при атаката.

След окончателната победа на 19 октомври и през цялото време на отстъплението на Наполеон от Лайпциг към Рейн Блюхер единствен го преследвал сериозно. Докато на 19 октомври генералите, които командували войските, посрещали монарсите на пазарния площад в Лайпциг и се губело скъпоценно време за взаимни поздравления, Силезийската армия на Блюхер вече преследвала противника по посока на Лютцен. През време на похода му от Лютцен за Вайсенберг Блюхер бил настигнат от принц Вилхелм Пруски, който му връчил грамота, че е удостоен със званието пруски фелдмаршал. Съюзните монарси позволили на Наполеон да спечели разстояние, което не могло никога да бъде съкратено, но от Айзенах нататък Блюхер се оказвал всеки следобед в същата стая, която Наполеон бил напуснал сутринта. Когато Блюхер вече възнамерявал да се отправи за Кьолн, за да се прехвърли там през Рейн, той бил повикан обратно и получил заповед да блокира Майнц на левия бряг на Рейн. Бързото преследване на противника до самия Рейн, което той извършил, предизвикало разпадането на Рейнския съюз[199]; войските на Съюза се освободили от френските дивизии, в състава на които те влизали дотогава. Докато главната квартира на Силезийската армия била разположена в Хьохст, главната армия се придвижила нагоре по Горен Рейн. Така завършила кампанията в 1813 г., чийто успех се дължал изцяло на смелата предприемчивост и желязната енергия на Блюхер.

По отношение на плана за по-нататъшни действия мненията сред съюзниците се разделили: едни предлагали да спрат на Рейн и там да преминат към отбрана; други — да се премине Рейн и

да се настъпи към Париж. След дълги колебания от страна на монарсите Блюхер и приятелите му взели връх и било решено да тръгнат срещу Париж с концентрично движение, като главната армия трябвало да тръгне от Швейцария, Бюлов от Холандия, а Блюхер със Силезийската армия — от района на Среден Рейн. За новата кампания в разпореждане на Блюхер били придадени допълнително три корпуса, а именно корпусът на Клайст, корпусът на Хесенския курфюрст и корпусът на Сакс-Кобургския херцог. След като оставил част от корпуса на Ланжерон да обсажда Майнц и заповядал на новите подкрепления да го следват като втори ешелон, Блюхер на 1 януари 1814 г. преминал Рейн в три пункта — при Манхайм, Кауб и Кобленц, изтласкал Мармон отвъд Вогезите и Саар в долината на Мозел, разположил корпуса на Йорк между крепостите на Мозел и с отряд от 28 000 души, който се състоял от корпуса на Сакен и една дивизия от корпуса на Ланжерон, тръгнал през Вокульор и Жуанвил към Бриен с цел да съедини лявото си крило с главната армия. При Бриен той бил атакуван на 29 януари от Наполеон, чиито сили наброявали около 40 000 души, докато корпусът на Йорк бил все още отделен от Силезийската армия, а главната армия, наброяваща 110 000 души, още едва била достигнала Шомон. Следователно Блюхер трябвало да се срещне със значително превъзхождащите сили на Наполеон, но последният нито го атакувал с присъщата му енергия, нито му попречил да отстъпи безпрепятствено към Тран, ако не се смятат няколкото кавалерийски схватки. Ако Наполеон беше завзел Бриен, ако беше разположил част от войските си в съседство с него и беше завзел Диенвил, Ла-Ротиер и Шоменил с три различни корпуса, той би могъл на 30 януари да се нахвърли с числено превъзхождащи сили върху Блюхер, докато последният още чакал своите подкрепления. Но Наполеон се придържал към пасивна тактика, докато главната армия на съюзниците се съсредоточавала при Бар-сюр-Об и части от нея пристигали в подкрепа на десния фланг на Блюхер. Инертността на императора се обяснява с надеждите, които той възлагал на мирните преговори, които се водели на конгреса в Шатильон[200]: той успял да започне тези преговори и се надявал чрез тях да спечели време. Действително, след като Силезийската армия се съединила с главната армия, привържениците на дипломатически преговори с Наполеон настоявали през време на мирните преговори на конгреса войната да се води само привидно. Княз Шварценберг изпратил при Блюхер офицер, за да получи неговото съгласие за това, но Блюхер върнал офицера обратно със следния отговор:

„Ние трябва да вървим към Париж. Наполеон е направил посещения на всички европейски столици; нима ние ще му отстъпим по вежливост? Накратко казано, той трябва да напусне престола и ние няма да се успокоим, докато не го свалим.“

Блюхер настойчиво посочвал огромните предимства, които биха получили съюзниците, като атакуват Наполеон близо до Бриен, преди той да е успял да стегне останалата част от войските си, и сам се наемал да осъществи тази атака при условие, че ще получи подкрепление през време на отсъствието на корпуса на Йорк. Съображението, че не било възможно армията да се изхрани в неплодородната долина на река Об и че ако тя не настъпи, ще трябва да отстъпи, дало превес на неговото предложение. Било решено да се даде сражение, но княз Шварценберг, вместо да нападне противника с обединените сили, които се намирали в негово разпореждане, се ограничил само с това, че придал към Блюхер корпусите на Вюртембергския кронпринц (40 000 души), на Дюлай (12 000 души) и на Вреде (12 000 души). От своя страна Наполеон нищо не знаел и не подозирал за пристигането на главната армия. Когато на 1 февруари около един часа през деня му съобщили, че Блюхер настъпва, той не искал да повярва. След като се уверил, че това е така, той възседнал коня си с намерение да не приеме сражението и дал на Бертие разпореждания в този смисъл. Но когато между Бриен-ла-Вией и Ротиер настигнал младата гвардия[201], която, след като чула приближаващата се канонада, грабнала оръжието, той бил посрещнат от нея с такъв ентусиазъм, че решил да се възползува от това и извикал: „L'artillerie en avant!“*. По този начин към 4 часа сражението при Ла-Ротиер започнало сериозно. Но още при първия неуспех Наполеон престанал да взема по-нататък лично участие в сражението. Неговата пехота се хвърлила в селото Ла-Ротиер, завързал се дълъг и упорит бой, и Блюхер бил дори принуден да докара своя резерв. Французите били изтикани от селото едва в 11 часа през нощта, когато Наполеон заповядал на армията си да се оттегли, като загубил 4 000 или 5 000 души в убити и ранени, 2 500 пленени и 53 оръдия. Ако съюзниците, които тогава се намирали само на 6 дни път от Париж, се бяха устремили енергично напред, Наполеон сигурно не би устоял пред грамадното им числено превъзходство; но монарсите, все още страхувайки се, че ще попречат на Наполеон да сключи мир на конгреса в Шатильон, позволявали на княз Шварценберг, главнокомандуващ на главната армия, под всевъзможни предлози да избягва решителни действия.

---

* — „Артилерия, напред!“ *Ред*

Когато Наполеон заповядал на Мармон да се върне на десния бряг на река Об, движейки се по посока към Рамрют, а самият той с флангов марш отстъпил към Труа, съюзната армия се разделила на две армии: главната армия започнала да настъпва бавно към Труа, а Силезийската армия тръгнала към Марна, където според предположението на Блюхер той трябвало да срещне Йорк и освен това част от корпусите на Ланжерон и Клайст, така че силите му, събрани заедно, трябвало да нараснат на около 50 000 души. Неговият план бил да преследва до Париж появилия се по това време на Долна Марна маршал Макдоналд, докато Шварценберг трябвало да прикове главните сили на французите на Сена. Но виждайки, че съюзниците не знаят как да се възползуват от победата си, и уверен, че ще успее да се върне на Сена, преди главната им армия да може да се придвижи далеч по посока към Париж, Наполеон решил да удари върху по-слабата Силезийска армия. Съобразно с това той поставил срещу стоте хиляди души на главната армия един отряд от 20 000 души под командуването на Виктор и Удино, а самият той с корпусите на Мортие и Ней, които наброявали 40 000 души, се придвижил към Марна, взел със себе си корпуса на Мармон при Ножан и на 9 февруари с тези обединени сили пристигнал в Сезан. В това време Блюхер се движел през Сент-Уан и Сомпюи по междуселския път, водещ към Париж, и на 9 февруари разположил главната си квартира в малкото градче Вертю. Силите му били разположени по следния начин: около 10 000 души — при главната квартира; 18 000 души под командуването на Йорк се намирали между Дорман и Шато-Тиери, преследвайки Макдоналд, който бил вече на големия пощенски път, водещ към Париж от Еперне; 30 000 души под командуването на Сакен се намирали между Монмирай и Ла-Ферте-су-Жуар с цел да осуетят планираното съединяване на кавалерията на Себастиани с Макдоналд и да отрежат възможността на последния да се прехвърли при Ла-Ферте-су-Жуар; руският генерал Олсуфиев с 5 000 души стоял при Шампобер. Това погрешно разположение на силите, в резултат на което Силезийската армия се оказала разхвърляна en échélon* на твърде разтегната позиция, било следствие от противоречивите мотиви, под влиянието на които действувал Блюхер. От една страна, той се стремял да отреже Макдоналд и да не допусне той да се съедини с кавалерията на Себастиани; от друга страна, искал да включи в състава на силите си корпусите на Клайст и

* — на отстъпи, на ешелони. *Ред.*

Капцевич, които напредвали откъм Шалон и разчитали да се съединят с него на 9 или 10 февруари. Единият мотив го възпирал, а другият го подтиквал да върви напред.

На 9 февруари Наполеон нападнал Олсуфиев при Шампобер и го разбил. Блюхер с Клайст и Капцевич, които междувременно били вече пристигнали, обаче без голяма част от кавалерията си, настъпил срещу Мармон, който бил изпратен по заповед на Наполеон, и го следвал при отстъплението му към Ла-Фер-Шампеноаз, но при съобщението за поражението на Олсуфиев се върнал същата нощ с двата си корпуса в Бержер, за да прикрива там пътя към Шалон. След успешен бой на 10 февруари Сакен отхвърлил Макдоналд през Марна при Трилпор, но като чул през нощта на същата дата за настъплението на Наполеон срещу Шампобер, на 11-и побързал да се върне назад към Монмирай. Още неуспял да стигне дотам, при Вийо-Мезон той бил принуден да се развърне в боен ред срещу императора, който идвал насреща му откъм Монмирай. Той претърпял поражение и понесъл големи загуби, преди Йорк да може да се съедини с него; двамата генерали се срещнали при Вифор и на 12 февруари отстъпили към Шато-Тиери, където Йорк трябвало да устои на един ариергарден бой, който му причинил големи загуби, след което се оттеглил към Уши-ла-Вил. След като дал заповед на Мортие да преследва Йорк и Сакен по фимския път, Наполеон останал на 13-и в Шато-Тиери. Като не знаел точно къде се намират Йорк и Сакен и какви са резултатите от боевете, в които те били ангажирани, Блюхер на 11 и 12 февруари от Бержер спокойно наблюдавал Мармон, който заемал позиция срещу него при Етож. Когато на 13-и той научил за поражението на своите генерали и предполагайки, че Наполеон е тръгнал да търси главната армия, Блюхер се поддал на изкушението да нанесе на прощаване един удар върху Мармон, когото той вземал за ариергард на Наполеон. Като настъпил към Шампобер, той изтикал Мармон към Монмирай, където към последния на 14 февруари се присъединил Наполеон; Наполеон се обърнал сега срещу Блюхер, срещнал се с него по пладне при Вошан, при което Блюхер разполагал с 20 000 души, но почти нямал кавалерия, атакувал го, извършил с кавалерията си обхват на колоните му и с големи загуби го отхвърлил назад към Шампобер. Отстъпвайки от Шампобер, Силезийската армия би могла до смрачаване без особени загуби да достигне Етож, ако Блюхер не си бе направил удоволствието да извърши това отстъпателно движение нарочно бавно. Ето защо в продължение на целия марш той бил подлаган на атаки и един отряд от неговата армия — дивизията на принц Август Пруски — при пре-

минаването ѝ през Етож била отново обкръжена от противника, който се движел по страничните улици на този град. Към полунощ Блюхер стигнал до своя лагер в Бержер и след няколко часа почивка тръгнал за Шалон, като пристигнал там около обед на 15 февруари, а на 16-и и 17-и с него се съединили войските на Йорк и Сакен. Разпокъсаните битки при Шампобер, Монмирай, Шато-Тиери, Вошан и Етож му стрували 15 000 души и 27 оръдия; отговорността за стратегическите грешки, които довели до тези поражения, паднала изцяло върху Гнайзенау и Мюфлинг.

Като оставил Мармон и Мортие да действуват срещу Блюхер, Наполеон заедно с Ней с усилен марш се върнал към Сена, където Шварценберг изтикал Виктор и Удино, които се оттеглили зад Йер, и там присъединил към армията си 12 000 души под командуването на Макдоналд и известни подкрепления, пристигнали от Испания. На 16 февруари съюзниците били изненадани от внезапното появяване на Наполеон, след когото на 17-и пристигнали и неговите войски. След като се съединил със своите маршали, той бързо излязъл срещу Шварценберг, когото заварил да заема позиция във формата на голям триъгълник с върхове в Ножан, Монтеро и Санс. След като Наполеон атакувал последователно и разбил подчинените на Шварценберг генерали Витгенщайн, Вреде и Вюртембергския кронпринц, княз Шварценберг ударил на бяг, като отстъпил към Труа и съобщил на Блюхер да се съедини с него, за да могат заедно да дадат сражение при Сена. Блюхер, който през това време получил нови подкрепления, незабавно се отзовал на този призив; на 21 февруари той влязъл в Мери и целия ден на 22-и чакал там разпореждания относно обещаното сражение. Вечерта той научил, че чрез княз Лихтенщайн на Наполеон било направено предложение за примирие, на което той отговорил с решителен отказ. Блюхер незабавно изпратил доверен офицер в Труа и молел княз Шварценберг да даде сражение, като предлагал даже самият той да направи това, ако главната армия се съгласи да служи за резерв; но Шварценберг, изплашен още повече от известията, че Ожеро е отхвърлил генерал Бубна обратно в Швейцария, вече заповядал оттегляне към Лангр. Блюхер веднага разбрал, че едно отстъпление към Лангр ще доведе до отстъпление отвъд Рейн, и за да отклони Наполеон от преследването на падналата духом главна армия, решил отново да тръгне направо към Париж, към Марна, където сега можел да разчита, че ще събере армия от 100 000 души, тъй като Винцингероде пристигнал с 25 000 души в околностите на Реймс, а Бюлов с 16 000 души при Лаон, остатъците от корпуса на Клайст се очаквали от

Ерфурт, а остатъците от корпуса на Ланжерон под командуването на Сен-При, от Майнц.

Именно това повторно отделяне на Блюхер от главната армия решило съдбата на Наполеон. Ако последният бе вървял след отстъпващата главна армия вместо след настъпващата Силезийска армия, съюзниците щяха да изгубят кампанията. Преди Наполеон да може да го последва, Блюхер извършил преминаването през Об — единствената трудна задача през време на настъплението му — чрез построяване на понтонен мост при Англюр на 24 февруари. Наполеон, след като разпоредил на Удино и Макдоналд да се движат с около 25 000 души след главната армия, на 26 февруари заедно с Ней и Виктор напуснал Ербис, за да започне преследване на Силезийската армия. По съвета, даден от Блюхер, сега, когато главната армия имала пред себе си само двама маршали, Шварценберг прекратил отстъплението си, окуражил се, обърнал се срещу Удино и Макдоналд и на 27 и 28 февруари им нанесъл поражение. Блюхер имал намерение да съсредоточи армията си по възможност в някой от най-близките до Париж пунктове. Мармон с войските си все още се намирал в Сезан, а Мортие бил в Шато-Тиери. С приближаването на Блюхер Мармон отстъпил, на 26-и той се съединил с Мортие при Ла-Ферте-су-Жуар и оттам заедно с последния отстъпил към Мо. Опитите, които Блюхер предприемал в продължение на два дни да се прехвърли през Урк и с изтеглен значително напред фронт да принуди двамата маршали да приемат сражение, претърпели неуспех и сега той бил принуден да върви по десния бряг на Урк. На 2 март той достигнал Уши-льо-Шато, сутринта на 3 март научил, че Бюлов и Винцингероде са заставили Суасон да капитулира, и в течение на същия ден преминал Ен, като съсредоточил цялата си армия при Суасон. Наполеон, който бил преминал Марна при Ла-Ферте-су-Жуар след Блюхер на разстояние два усилени похода, се придвижил към Шато-Тиери и Фим и след като преминал Вел, на 6 март се прехвърлил през Ен при Бери-о-Бак, след като Реймс бил отново превзет от един отряд от неговата армия. След прехвърлянето на Наполеон през Ен Блюхер първоначално възнамерявал да даде сражение отвъд тази река и с тази цел той построил войските си. Но когато узнал, че Наполеон е тръгнал към Фим и Бери-о-Бак с цел да заобиколи Силезийската армия отляво, той решил, като разположи войските си под ъгъл, да го атакува от Краон във фланг, непосредствено след като той излезе от теснината Бери-о-Бак, така че Наполеон да бъде принуден да даде сражение, имайки в тила си дефилето. След като вече бил разположил силите си с дясното крило на Ен, а

с лявото на Лет, на половината път от Суасон до Краон, той се отказал от този превъзходен план, когато се уверил, че Винцингероде позволил на Наполеон безпрепятствено да премине на 6-и Бери-о-Бак и че последният дори изпратил напред един от отрядите си по пътя за Лаон. Сега той сметнал за необходимо да не приема решаващо сражение другаде освен при Лаон.

За да задържи Наполеон, който през Корбени по шосето от Реймс можел да стигне до Лаон също така бързо, както и Силезийската армия от Краон, Блюхер разположил корпуса на Воронцов между реките Ен и Лет на силното в позиционно отношение плато на Краон и същевременно изпратил 10 000 конника под командуването на Винцингероде през Фетиьо по посока към Корбени със заповед да нападнат десния фланг и тила на Наполеон веднага щом последният започне атаката срещу Воронцов. Тъй като Винцингероде не изпълнил предписания му маньовър, Наполеон на 7 март изтласкал Воронцов от платото, но сам загубил 8 000 души, докато Воронцов избягнал поражението, като изгубил 4 700 души и успял да се оттегли в пълен ред. На 8 март Блюхер съсредоточил силите си при Лаон, където сражението трябвало да реши съдбата на двете армии. Освен численото превъзходство на Силезийската армия широката долина пред Лаон била особено удобна за разгръщане на нейната 20-хилядна конница, докато самият Лаон, разположен на плоския връх на един изолиран хълм, склоновете на който от всички страни се спускат под ъгли 12, 16, 20 и 30 градуса и в подножието на който лежат четири села, представлявал огромно предимство както за отбрана, така и за атака. Същия ден настъплението на френското ляво крило, което ръководел самият Наполеон, било отблъснато, докато дясното крило под командуването на Мармон, заварено неподготвено на своите биваци при настъпването на нощта, претърпяло такова силно поражение, че маршалът не успял да спре войските си, преди те да стигнат до Фим. Наполеон, който останал напълно изолиран само с войските на своето крило, които наброявали едва 35 000 души, и затворен на неизгодна позиция, би трябвало да капитулира пред значително превъзхождащите сили на въодушевения от победата неприятел. Но на следното утро пристъп на треска и възпаление на очите извадили Блюхер от строя, докато Наполеон все още стоял в предизвикателна поза на същата тази позиция. Това толкова изплашило ония, които сега ръководели операцията, че те не само спрели вече започналото настъпление на собствените си войски, но и позволили на Наполеон през нощта да се оттегли спокойно в Суасон.

Все пак сражението при Лаон сломило физическите и морални сили на Наполеон. Той напразно се опитал с внезапното завладяване на Реймс на 13 март, попаднал в ръцете на Сен-При, да възстанови положението си. Неговото положение сега било толкова очевидно, че когато на 17 и 18 март започнал настъплението си към Арси-сюр-Об срещу главната армия, дори самият Шварценберг, макар че имал само 80 000 души срещу 25 000, които се намирали под командуването на Наполеон, се осмелил да спре и да приеме сражението, което продължило на 20 и 21 март. Когато Наполеон прекратил сражението, главната армия го следвала до Витри и в тила му се съединила със Силезийската армия. В отчаянието си Наполеон прибягнал до последното средство — отстъпление към Сен-Дизие, опитвайки се по такъв начин със своите шепа хора да постави огромната армия на съюзниците пред заплахата да бъдат прекъснати главната ѝ комуникационна линия и пътят на оттеглянето ѝ между Лангр и Шомон; съюзниците отговорили на тази маневра с настъпление към Париж. На 30 март станало сражението пред Париж, в което Силезийската армия щурмувала Монмартр. Макар че Блюхер още не се бил оправил от заболяването през време на сражението при Лаон, той все пак се появил за кратко време на бойното поле, на кон, прикривайки очите си от светлината, но след капитулацията на Париж се отказал от командуването; предлог за това била болестта, но действителната причина било несъгласието на Блюхер, който не скривал омразата си към французите, с дипломатичното отношение, към което счели за нужно да прибягнат съюзните монарси. Така той пристигнал в Париж на 31 март като частно лице. През време на цялата кампания през 1814 г. той единствен в съюзната армия бил привърженик на принципа на нападението. Със сражението при Ла-Ротиер той объркал плановете на шатильонските миротворци; с решимостта, която проявил при Мери, той спасил съюзниците от катастрофално отстъпление, а със сражението при Лаон предрешил първата капитулация на Париж.

След първия Парижки мир[202] Блюхер придружавал император Александър и пруския крал Фридрих-Вилхелм през време на посещението им в Англия, където го чествували като герой на деня. Той бил обсипан с награди, като получил всички военни ордени на Европа; пруският крал учредил за него ордена на железния кръст; английският принц-регент* му подарил своя портрет, а Оксфордският университет му дал учената степен доктор по каноническото и гражданското право.

* — Георг. *Ред.*

В 1815 г. Блюхер отново решил изхода на последната кампания против Наполеон. След съкрушителното поражение, което претърпял на 16 юни в сражението при Лини, Блюхер, въпреки своите 73 години, успял да накара разбитата си армия да се съвземе и да тръгне по петите на своя победител, което ѝ дало възможност вечерта на 18 юни да се появи на полесражението при Ватерло. Това било безпримерен подвиг в историята на войните. След сражението при Ватерло преследването, което той предприел срещу бягащите французи от Ватерло до Париж, може да се сравни само със също така забележителното Наполеоново преследване на прусаците от Йена до Щетин. Този път той влязъл в Париж начело на армията си и дори назначил своя генерал-квартирмайстер Мюфлинг за военен губернатор на Париж. Той настоявал Наполеон да бъде разстрелян, Йенският мост на Сена да бъде вдигнат във въздуха, а съкровищата, награбени от французите в различните столици на Европа, да бъдат върнати на първоначалните им притежатели. На първото му желание попречил Уелингтън, на второто — съюзните монарси, и само последното било изпълнено. Той останал в Париж в продължение на три месеца и твърде често се появявал край игралните маси в залите за игра на „rouge et noir“*. На годишнината от сражението при Кацбах той посетил родния си град Рощок, където жителите с общи средства издигнали паметник в негова чест. Когато умрял, цялата пруска армия носила осемдневен траур.

Le vieux diable**, както го нарекъл Наполеон, „маршал Напред“, както го кръстили руските войници от Силезийската армия, Блюхер бил преди всичко кавалерийски генерал. В тази специалност той бил превъзходен, защото тя изисквала само тактически навици, но не и стратегически познания. Споделяйки напълно народната омраза към Наполеон и към французите, той бил популярен сред масите заради плебейските си страсти, заради присъщия му до голяма степен здрав разум, заради простите си маниери и грубоватата си реч, макар че в подходящи случаи умеел да ѝ придава пламенно красноречие. Той бил образец на войник. Давайки пример за най-голяма храброст в боя и за крайна неуморност там, където било необходимо напрягане на силите; ползвайки се с неотразимо влияние върху обикновените войници; съчетавайки отчаяната храброст с тънко умение да преценява свойствата на местността, със способност да взема бързи решения в трудни положения, с упоритост в отбраната и равна на нея енергия в на-

* — „червено и черно“ (хазартна игра на карти). *Ред.*
** — Старият дявол. *Ред.*

стъплението; притежавайки достатъчно ум, за да може самостоятелно да определя правилния начин на действие в по-прости ситуации, а в по-сложните да разчита на Гнайзенау, Блюхер бил най-подходящият генерал за бойните действия през 1813—1815 г., които имали отчасти характер на редовна, отчасти — на въстаническа война.

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс на 22 септември — 30 октомври 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

АРТИЛЕРИЯ

Изнамирането на барута, използването му за хвърляне на тежки тела в определена посока, както сега се признава почти от всички, води произхода си от Изтока. В Китай и Индия почвата е обилно наситена със самородна селитра и напълно естествено е, че местното население бързо се е запознало с нейните свойства. Пиротехническите средства, които се получават чрез смесване на селитрата с други възпламеняващи се вещества, са били произвеждани в Китай още от най-старо време и са се използвали както за военни цели, така и при обществени тържества. Нямаме данни кога точно е била открита особената смес от селитра, сяра и дървени въглища, взривните свойства на която са ѝ придали такова огромно значение. Според някои китайски летописи, които се споменават от г-н Параве в един доклад пред Френската академия от 1850 г.[203], оръдията са били известни още в 618 г. преди нашата ера; в други древни китайски ръкописи се описват запалителни гюлета, изхвърляни от бамбукови тръби, и нещо подобно на избухливите снаряди. Във всеки случай изглежда, че използването на барута и оръдията за военни цели не е било достатъчно развито през ранните периоди на китайската история, тъй като първият достоверно установен случай на тяхното широко прилагане датира едва от 1232 г. на нашата ера, когато китайците, обсадени от монголците в Кай-фън-фу, се отбранявали с оръдия, които изхвърляли каменни гюлета, и употребявали избухливи снаряди, петарди и други огнестрелни средства, основаващи се на барута.

Според данни от гръцките автори Елиан, Ктесий, Филострат и Темистий индусите изглежда са имали някакви бойни пиротех-

нически средства още през времето на Александър Велики. Това обаче в никакъв случай не е било барут, макар че в техния състав вероятно е имало голямо количество селитра. В индуските закони, струва ни се, има указания за някакви огнестрелни оръжия; в тях безсъмнено се споменава за барута, а според професор А. Н. Уилсън съставът на барута се описва в древни индуски медицински съчинения. Но първото сведение за оръдие почти точно съвпада по време с най-ранната положително установена дата на неговото появяване в Китай. В стихотворенията на Хазед, които датират от около 1200 г., се говори за огнестрелни машини, изхвърлящи гюлета, чието свистене се чувало на разстояние 10 коси (1500 ярда). Към 1258 г. четем за огнестрелни оръдия на каруци, принадлежащи на владетеля на Делхи. Сто години след това артилерията вече широко била използвана в Индия и когато през 1498 г. тук дошли португалците, те установили, че в използването на огнестрелни оръжия индусите са напреднали колкото тях.

Арабите получили селитрата и огнестрелните средства от китайците и индусите. Две от арабските наименования на селитрата означават *китайска сол* и *китайски сняг*. Древните арабски автори споменават за „китайски червен и бял огън". Използването на запалителни снаряди също почти съвпада по време с великото нашествие на арабите в Азия и Африка[204]. Като оставим настрана maujanitz — едно почти митическо огнестрелно оръжие, което, както се твърди, било познато на мохамеданите и се употребявало от тях, несъмнен е фактът, че византийските гърци за пръв път са се запознали с пиротехническите средства (развили се впоследствие в „гръцки огън") от своите врагове — арабите. Марк Гракх, писател от IX век, дава рецепта за някаква смес от 6 части селитра, 2 части сяра, 1 част дървени въглища, която е доста близка до действителния състав на барута[205]. Доста точни данни за състава на барута пръв измежду всички европейски писатели дава към 1216 г. Роджър Бейкън в своята „Книга за несъстоятелността на магията"[206], но все още цели сто години употребата на барута останала непозната на западните народи. Обаче арабите, както изглежда, бързо усъвършенствували знанията, получени от китайците. Според написаната от Конде история на маврите в Испания оръдия са били използувани при обсадата на Сарагоса в 1118 г., а през 1132 г., освен другите оръдия, в Испания се отливали и кулверини с 4-фунтов калибър[207]. Известно е, че в 1156 г. Абд-ел-Мумин завзел Мохадия, близо до Бон в Алжир, с помощта на огнестрелни оръдия, а на следващата година град Ниебла в Испания се защищавал срещу кастилците с огнестрелни машини, които изхвърляли стрели и камъни. Макар и да не е установено

още какви точно огнестрелни машини са употребявали арабите през XII век, напълно несъмнен е фактът, че през 1280 г. срещу Кордова е била използвана артилерия и че към началото на XIV век испанците са заимствували артилерията от арабите. Фердинанд IV завзел Гибралтар в 1308 г. с помощта на оръдия. База в 1312 и 1323 г., Мартос в 1326 г. и Аликанте в 1331 г. са били бомбардирани с артилерия и при някои от тези обсади оръдията стреляли със запалителни снаряди. Използуването на артилерията преминало от испанците и у другите европейски народи. При обсадата на Пюи-Гийом в 1338 г. французите са имали оръдия; същата година и немските рицари ги използували в Прусия[208]. Към 1350 г. огнестрелното оръжие било разпространено във всички страни от Западна, Южна и Централна Европа. Че артилерията се е зародила на Изток, се доказва и от начина, по който са изработвани най-старите европейски оръдия. Оръдието се правело от ивици ковано желязо, споени помежду си по надлъжните ръбове и стегнати с нахлузени отгоре тежки железни обръчи. То се състояло от няколко части, като подвижната затворна част на тялото при стрелба се закрепвала след напълването. Най-древните китайски и индийски оръдия се правели абсолютно по същия начин, а те датират от същото време, както най-старите европейски оръдия, или дори от още по-рано. Към XIV век както европейските, така и азиатските оръдия имали доста несъвършена конструкция, което показва, че тогава артилерията е била още в своето ранно детство. По такъв начин, макар че още не е установено кога точно е бил изнамерен барутът и използван в огнестрелното оръжие, поне можем да определим времето, когато той за пръв път станал важно средство във военното дело; самата грубост на оръдията от XIV век навсякъде, където те се срещали, показва, че те са били нещо ново като постоянно военно оръжие. Европейските оръдия от XIV век са били много груби и тежки. Оръдията с голям калибър са могли да бъдат превозвани само след предварителното им разглобяване на части, при което всяка част заемала цяла каруца. Дори и оръдията от малък калибър били извънредно тежки, понеже тогава още не е било установено правилното съотношение между тежината на оръдието и тежината на снаряда, както и между тежината на снаряда и заряда. Когато тези оръдия се поставяли на позиция, за всяко от тях се изграждало нещо като дървена скеля или площадка, от която се водела стрелбата. Град Ган имал едно оръдие, което заедно с дървената си площадка било дълго 50 фута. Оръдейните лафети били още неизвестни. Оръдията в повечето случаи стреляли с много голям ъгъл на възвишение, както нашите мортири, поради което до

въвеждането на снаряда стрелбата била малко ефикасна. Стреляло се обикновено с кръгли каменни гюлета, а оръдията от по-малък калибър понякога се пълнели с парчета желязо. Но въпреки тези недостатъци оръдията се използвали не само при обсада и отбрана на градовете, а и в полеви условия и на борда на военни кораби. Още през 1386 г. англичаните пленили два френски плавателни съда, въоръжени с оръдия. Ако се съди по оръдията, извадени от „Мери-Роз“ (потънал в 1545 г.), тези първи корабни оръдия просто са били поставяни и закрепвани на дървена поставка, издълбана за тази цел, и поради това не са могли да стрелят с различни ъгли на възвишение.

През XV век били направени значителни усъвършенствувания както в конструкцията, така и в използуването на артилерията. Оръдията започнали да се отливат от чугун, мед или бронз. Подвижната задна част на тялото започнала да излиза от употреба и оръдието се отливало цяло. Най-добри леярни имало във Франция и Германия. Във Франция били направени и първите опити при обсада да се изкарват напред оръдия и да се поставят под прикритие. Към 1450 г. започнали да правят нещо като траншеи, а скоро след това братята Бюро конструирали първите брешбатареи; с помощта на тези батареи френският крал Шарл VII си възвърнал за една година всички крепости, които му били отнети от англичаните. Но най-големи подобрения били направени от френския крал Шарл VIII. Той окончателно се отказал от разглобяемия затвор, започнал да отлива оръдията си от бронз, и то изцяло, въвел цапфите и колесните лафети и стрелял само с чугунени гюлета. Той също уеднаквил калибрите и обикновено изкарвал на полето по-леките оръдия. От последните двойното оръдие се поставяло на четириколесен лафет, теглен от 35 коня; останалите оръдия имали двуколесни лафети с впряг от 24 до 2 коня, при което рилото на лафета се влачело по земята. Към всяко оръдие била прикрепена група артилеристи и службата била организирана така, че полската артилерия за пръв път станала специален род войска. Оръдията с по-малки калибри били достатъчно подвижни, за да могат да се движат през време на сражение заедно с другите родове войски и дори да не изостават от кавалерията. Именно този нов род войска осигурил на Шарл VIII удивителните му успехи в Италия. Италианската артилерия все още се теглела от волове; оръдията все още се състояли от няколко части и когато стигнели до определената им позиция, все още се поставяли върху дървени площадки; стреляли с каменни гюлета и били изобщо тъй тромави, че само за един час французите давали повече изстрели от едно оръдие, отколкото италианците за цял ден.

Сражението при Форново (1495 г.), спечелено от френската полска артилерия[209], хвърлило в ужас цяла Италия и новият род войска бил признат за непобедим. Съчинението на Мокиавели „Военно изкуство"[210] било написано специално с цел да посочи начини как да се неутрализира действието на това ново оръжие чрез изкусно разполагане на пехотата и кавалерията. Приемниците на Шарл VIII — Людовик XII и Франсоа I — продължили да подобряват и да правят по-лека своята полска артилерия. Франсоа организирал артилерията като специална част, подчинена на главен началник на артилерията. В сражението при Мариняно (1515 г.) неговите полски оръдия сломили непобедимите дотогава маси на швейцарските пиконосци; придвижвайки се бързо от една флангова позиция на друга, те решили изхода на битката. Китайците и арабите са познавали употребата и изработването на снаряди и е възможно това изкуство да е преминало у европейските народи именно от тях. Все пак снарядът и мортирата, от която той се изстрелва днес, започнали да се използват в Европа не по-рано от втората половина на XV век, като въвеждането им се приписва обикновено на Пандолфо Малатеста, княз на Римини. Първите снаряди представлявали две завинтени едно в друго кухи метални полукълба; отливането на цели кухи снаряди било изнамерено по-късно.

Император Карл V не изостанал от своите френски съперници в усъвършенстването на полските оръдия. Той въвел предниците, като по този начин превърнал двуколесното оръдие при движение в четириколесна кола, която можела да се движи по-бързо и да преодолява неравностите на терена. В сражението при Реми в 1554 г.[211] тези леки оръдия могли да се превозват галоп.

Първите теоретически изследвания по отношение на артилерийското изкуство и полета на снарядите спадат към същия този период. На италианеца Тарталия се приписва откритието, че in vacuo* ъгъл на възвишение от 45° дава максимална далечина на полета. Испанците Колядо и Уфано също се занимавали с подобни изследвания. Така били положени теоретическите основи на артилерийската наука. Почти едновременно с това изследванията на Ваночо Бирингучо в изкуството на отливането (1540 г.) довели до значителен напредък в изработването на оръдията, а изнамирането от Хартман на калибровата скала, с помощта на която всяка част на оръдието се измервала в зависимост от съотношението ѝ към диаметъра на канала, дало определени норми за конструиране на оръдията и прокарало път към установяване на

* — в безвъздушно пространство. *Ред.*

определени теоретически принципи и общи правила, основаващи се на опита.

Един от първите резултати от усъвършенствуването на артилерията бил пълният преврат във фортификационното изкуство. От времето на асирийската и вавилонската монархии това изкуство било направило малък напредък. Но сега новото огнестрелно оръжие навсякъде пробивало старите каменни стени и се налагало да се измисли нова система укрепления. Отбранителните съоръжения трябвало да се строят така, че на прекия огън на обсаждащия да бъде изложена възможно по-малка повърхност от каменните съоръжения и на валовете да може да се поставя мощна артилерия. Старата каменна стена започнала да се заменя със землен насип, само облицован с камък, а малката странична кула се превърнала в голям петоъгълен бастион. Постепенно всички каменни части на укрепленията започнали да се прикриват против пряк обстрел с външни землени укрепления и към средата на XVII век отбраната на крепостите пак станала относително по-силна от настъпателните средства, докато Вобан не дал отново превес на последните.

До това време пълненето ставало чрез насипване на барут направо в дулото. Около 1600 г. били въведени зарядните картузи — платнени торбички, съдържащи определено количество барут, което значително намалило времето, необходимо за пълнене, и осигурило по-голяма точност на стрелбата благодарение на по-голямото еднообразие на зарядите. Приблизително в същото време било направено и друго важно изобретение — плетеният картеч и простият картеч. Производството на полски оръдия, приспособени за стрелба с кухи снаряди, също датира от този период. Многобройните обсади през време на войната между Испания и Нидерландия[212] твърде много допринесли за усъвършенствуването на артилерията, използвана при отбрана и атака на крепости, особено в използването на мортири и гаубици, на обикновени и запалителни снаряди и нажежени гюлета, а също в изработването на запалителни тръбички и други бойни пиротехнически средства. В началото на XVII век все още се използвали оръдия от всички калибри — като се почне от 48-фунтовите оръдия и се стигне до най-малките фалконети с канал едва за половинфунтови гюлета. Но въпреки всички подобрения полската артилерия все още си оставала толкова несъвършена, че било необходимо цялото това разнообразие от калибри, за да се получат приблизително същите резултати, които постигаме днес от малък брой среднокалибрени оръдия — от 6 до 12-фунтови. Малокалибрените оръдия от тази епоха били подвижни, но неефективни; големокалибрените

пък давали достатъчен ефект, но били мъчноподвижни; а оръдията от среден калибър нито в едното, нито в другото отношение не били достатъчно задоволителни, за да могат да изпълняват всякакви задачи. Ето защо били запазени всички калибри и различните оръдия се събирали заедно, като всяка батарея се състояла обикновено от целия артилерийски асортимент. Ъгълът на възвишение се придавал с повдигателен клин. Лафетите си оставали както преди груби и тежки и за всеки калибър, разбира се, бил нужен специален модел, поради което носенето на запасни колелета и лафети на бойното поле било почти невъзможно. Осите били дървени и с различни размери според калибъра. На всичко отгоре размерите на оръдията и лафетите не били еднакви дори за един и същ калибър, тъй като навсякъде имало още много оръдия от старите образци, а и различните заводи в една и съща страна изработвали различни конструкции оръдия. Барутните торбички все още се употребявали само за крепостните оръдия; на полесражението оръдията се пълнели с насипен барут, вкарван в оръдието с помощта на лопатка, след което се набивали тапата и снарядът. Барут се насипвал и в запалното отвърстие. Целият този процес бил извънредно бавен. Топчиите не се смятали за редовни войници, а представлявали особена гилдия, попълвали се с ученици и давали клетва да не разгласяват тайните и секретите на своя занаят. При избухване на война воюващите страни приемали на служба възможно повече артилеристи, значително повече, отколкото в мирно време. На всеки от тези топчии, или бомбардири, се поверявало командуването на едно оръдие, давали му ездитен кон, ученик и толкова помощници-професионалисти, колкото поисквал, плюс определен брой хора, необходими за придвижване на тежките оръдия. Заплатата им била четири пъти поголяма от войнишката. При избухване на война артилерийските и ездитните коне се доставяли от търговци, които набавяли също впрегатната амуниция. При сражение оръдията се разполагали в редица пред линията, като се снемали от предниците; конете се разпрягали. При заповед за придвижване напред конете се впрягали и оръдията се закачали за предниците; понякога по-леките оръдия се придвижвали на къси разстояния от хора. Барутът и снарядите се пренасяли на отделни каруци; предниците още нямали ракли за боеприпаси. Придвижването, пълненето, подготовката за запалване, прицелването и даването на изстрел — всички тези операции се извършвали крайно бавно от гледна точка на съвременните разбирания и броят на попаденията при такова несъвършенство на оръдията и при почти пълното отсъствие на научност в артилерийското изкуство трябва да е бил действително незначителен.

Появата на Густав Адолф в Германия през време на Тридесетгодишната война се отбелязва с огромен напредък в артилерийското дело. Този велик пълководец изхвърлил прекалено малките калибри, като ги заменил отначало с така наречените кожени оръдия, т. е. леки ковани железни тръби, обвити с въжета и кожа. Тези оръдия били предназначени само за стрелба с плетен картеч, който по този начин за пръв път почнал да се използва в полска война. Дотогава се използвал само за отбрана на крепостните ровове. Наред с плетения и простия картеч Густав Адолф въвел в полската си артилерия и картузите. Кожените оръдия, които се оказали недостатъчно здрави, били заменени с леки чугунени 4-фунтови оръдия с дължина 16 калибъра, тежащи заедно с лафета 6 центнера и теглени от два коня. Към всеки пехотен полк били придадени по две такива оръдия. Така се появила полковата артилерия, която се запазила в много армии чак до началото на сегашния век и заменила старите малокалибрени, но сравнително мъчноподвижни оръдия; първоначално тя била предназначена само за стрелба с картеч, но много скоро била приспособена и за стрелба с гюлета. Тежките оръдия се държали отделно от другите и образували мощни батареи, които заемали изгодни позиции на фланговете или пред центъра на армията. Така с отделянето на леката артилерия от тежката и с образуването на батареи били положени основите на полската артилерийска тактика. Главният началник на шведската артилерия генерал Торстенсон най-много допринесъл за тези нововъведения, благодарение на които полската артилерия сега за пръв път станала самостоятелен род войска, със свои правила за действие в боя. Приблизително по това време били направени още две важни изобретения: около 1650 г. бил изнамерен хоризонталният подвигателен винт, който се използвал до времето на Грибовал, а към 1697 г. били въведени запалителни тръбички, напълнени с барут, вместо барутът да се насипва в запалното отвърстие. Благодарение на това прицелването и пълненето били значително облекчени. Друго важно подобрение било изнамирането на пролонга — специален удължител за придвижване на оръдията на къси разстояния. През XVII век броят на оръдията, изкарвани на полесражението, бил твърде голям. В сражението при Грайфенхаген Густав Адолф имал 80 оръдия на 20 000 войници, а при Франкфурт на Одер — 200 оръдия на 18 000 души[213]. През време на войните на Людовик XIV артилерийските паркове от по 100—200 оръдия били нормално явление. В сражението при Малплаке[214] всяка от страните разполагала приблизително с по 300 оръдия; това било максималното количество артилерия, съсредоточавано дотогава на едно полесраже-

ние. Доста обичайно било през тази епоха да се употребяват мортири в полски условия. Французите все още запазвали превъзходството си в артилерията. Те първи премахнали старата гилдийна система в артилерията и почнали да зачисляват артилеристите като редовни войници, като в 1671 г. създали артилерийския полк и учредили различни офицерски длъжности и чинове. По такъв начин тази част от армията била призната за самостоятелен род войска и обучението на офицерите и войниците артилеристи било поето от държавата. През 1690 г. във Франция била основана артилерийска школа, която в продължение най-малко на 50 години била единствена в света. В 1697 г. Сен-Реми издал наръчник по артилерийската наука[215], който за времето си бил много добър. И все пак тайнствеността, в която били забулени „секретите" на артилерийското дело, била толкова голяма, че много от възприетите в другите страни усъвършенствувания били още неизвестни във Франция, а по конструкция и състав артилерията на всяка европейска страна значително се отличавала от другите. Така например французите още не били въвели гаубицата, изобретена в Холандия и възприета още преди 1700 г. в повечето армии. Раклите за боеприпаси на предниците, въведени за пръв път от Мориц Насауски, били непознати във Франция и изобщо в малко страни се използвали. Оръдието, лафетът и предникът били твърде тежки, за да се обременяват и с допълнителен товар от боеприпаси. Най-малките калибри, дори 3-фунтовите, били наистина премахнати, но леката полкова артилерия била непозната във Франция. Оръдейните заряди, използвани в артилерията през разгледаните досега периоди, били обикновено много тежки; първоначално те тежали колкото гюлето. Въпреки че барутът бил лошокачествен, тези заряди все пак имали много по-силно действие, отколкото употребяваните днес, което било една от главните причини за огромната тежина на оръдията. За да издържа на такива заряди, тежината на едно бронзово оръдие често бивала 250—400 пътн по-голяма от тежината на снаряда. Обаче изискването оръдията да станат по-леки наложило постепенно да се намали зарядът и към началото на XVIII век той обикновено не надминавал половината от тежината на снаряда. За мортирите и гаубиците зарядът зависел от разстоянието и обикновено бил малък.

Краят на XVII и началото на XVIII век е период, когато в повечето страни артилерията била окончателно включена в състава на армията, освободена от средновековния си гилдиен характер, призната за специален род войска и благодарение на всичко това получила възможност за по-нормално и бързо развитие. В резултат тя почти веднага направила твърде забележим на-

предък. Безредието и разнообразието в калибрите и моделите, ненадеждността на всички съществуващи емпирични правила и пълната липса на здраво установени принципи сега станали очевидни и нетърпими. Ето защо навсякъде започнали опити в голям мащаб с цел да се установи влиянието на различните калибри, отношението на калибъра към заряда, тежината и дължината на оръдието, разпределянето на метала в оръдието, далекобойността, действието на отката върху лафета и т. н. През периода 1730—1740 г. Белидор ръководил такива опити в Ла-Фер във Франция, Робинс — в Англия, и Папачино д'Антони — в Торино. Резултат на това било голямото уеднаквяване на калибрите, по-доброто разпределение на метала в оръдието и повсеместното намаляване на заряда, който вече възлизал на $^1/_3$ до ½ от тежината на снаряда. Наред с тези усъвършенствувания вървял и напредъкът в развитието на научните основи на артилерийското дело. Галилей положил началото на теорията за параболата; неговият ученик Торичели, както и Андерсън, Нютън, Блондел, Бернули, Волф и Ойлер продължили да изучават полета на снаряда, съпротивлението на въздуха и причините за отклонението на снаряда. Горепосочените артилеристи-експериментатори също допринесли твърде много и за развитието на математическата страна на артилерията.

При Фридрих Велики пруската полска артилерия отново била направена значително по-лека. Установило се, че късите и леки полкови оръдия, с дължина не повече от 14, 16 или 18 калибъра и тежина 80—150 пъти по-голяма от тежината на снаряда, били достатъчно далекобойни за тогавашните бойни действия, които се решавали главно от огъня на пехотата. Затова кралят претопил всичките си 12-фунтови оръдия в оръдия с посочените по-горе дължина и тежина. Австрия в 1753 г., както и повечето от другите държави последвали този пример; но самият Фридрих през втората половина на царуването си отново въоръжил резервната си артилерия с дълги и мощни оръдия, защото опитът от сражението при Лойтен го убедил в превъзходството на техния огън. Фридрих Велики въвел нов род войска, като качил на коне артилеристите на някои от своите батареи и създал по тоя начин конна артилерия, предназначена да поддържа кавалерията така, както пешата артилерия поддържала пехотата. Новият род войска се оказал извънредно ефикасен и много скоро бил възприет в повечето армии; в някои армии, като например австрийската, вместо на коне товарели артилеристите на специални каруци. През XVIII век броят на оръдията спрямо общата численост на армиите бил още много голям. В 1756 г. Фридрих Велики имал 206 оръдия на 70 000 войници, в 1762 г. — 275 оръдия на 67 000 души,

в 1778 г. — 811 оръдия на 180 000 души. Тези оръдия, с изключение на полковите, които се движели зад своите батальони, били организирани в батареи с различен състав — от 6 до 20 оръдия. Полковите оръдия се движели заедно с пехотата, докато батареите стреляли от избрани позиции и понякога се изнасяли напред на втора позиция, но тук обикновено дочаквали изхода на сражението. По отношение на тяхната подвижност имало още много да се желае; сражението при Кунерсдорф било изгубено поради невъзможността да се докара артилерия в решителния момент. Пруският генерал Темпелхоф въвел също и батареи от полски мортири, като леките мортири се превозвали на мулета; но те скоро били отново изхвърлени, след като войната от 1792—1793 г. доказала безполезността им. През този период научната страна на артилерийското дело особено се развивала в Германия. Струензее и Темпелхоф написали полезни трудове в тази област[216]; но най-голям артилерийски специалист за времето си бил Шарнхорст. Неговото ръководство по артилерия е първият всестранен и действително научен трактат в тази област, а ръководството му за офицерите, издадено още в 1787 г., съдържа първото научно изложение на тактиката на полската артилерия[217]. Неговите съчинения, макар и остарели в много отношения, и досега си остават класически. В австрийската армия генерал Вега, в испанската — генерал Морла, в пруската — Хойер и Рувруа са дали ценен принос в литературата по артилерия[218]. В 1732 г. французите реорганизирали артилерията си по системата на Валиер; те запазили 24-, 16-, 12-, 8- и 4-фунтовите оръдия и въвели 8-дюймовата гаубица. Но у тях все пак се запазило голямо разнообразие в конструкциите; оръдията били дълги от 22 до 26 калибъра и тежели около 250 пъти повече от съответния снаряд. Най-после в 1774 г. генерал Грибовал, който през време на Седемгодишната война служил в австрийската армия и познавал превъзходството на новата пруска и австрийска артилерия, успял да въведе своята нова система. Обсадната артилерия била окончателно отделена от полската. Тя била образувана от всички оръдия, по-тежки от 12-фунтовите, и от всички стари, тежки 12-фунтови оръдия. Полската артилерия била съставена от 12-, 8- и 4-фунтови оръдия, всички с дължина 18 калибъра и тежина 150 пъти по-голяма от тежината на снаряда, а също и от 6-дюймови гаубици. Тежината на заряда за оръдията била окончателно установена на $^1/_3$ от тежината на снаряда, бил въведен отвесен повдигателен винт и всички части на оръдието или лафета се изработвали по точно установени образци, така че лесно могли да се заменят от складовете. Седем типа колела и три типа оси били достатъчни за всички видове

превозни средства, употребявани във френската артилерия. Макар че използването на предници като снарядни ракли било известно на повечето артилеристи, Грибовал не го въвел във Франция. Четирифунтовите оръдия били дадени на пехотата — по две на всеки батальон; 8- и 12-фунтовите оръдия били предадени на отделните батареи като артилерийски резерв с полска работилница към всяка батарея. Били организирани обоз и роти от специалисти работници. Изобщо артилерията на Грибовал, била първата формация от този род, поставена на съвременна нога. Тя доказала превъзходството си над артилерията на всички други тогавашни армии по пропорциите, които определяли конструкцията на оръдията, по материала и организацията си и дълги години служила за образец.

Благодарение на извършените от Грибовал подобрения френската артилерия през време на революционните войни стояла на по-високо равнище от артилерията на другите страни и скоро станала в ръцете на Наполеон оръжие с нечувана дотогава сила. В нея не били извършени никакви промени, ако не се смята това, че в 1799 г. окончателно била премахната системата на полкови оръдия и че след като във всички части на Европа било пленено огромно количество 6- и 3-фунтови оръдия, тези калибри също били въведени в артилерията. Цялата полска артилерия била организирана в батареи от по шест оръдия, от които едното обикновено било гаубица, а останалите — обикновени оръдия. Но ако в материалната част не станали никакви или почти никакви промени, в артилерийската тактика промените били огромни. Въпреки че с премахването на полковите оръдия общият брой на оръдията до известна степен намалял, ефикасността на артилерията в боя се усилила благодарение на изкусното ѝ използване. Наполеон вкарвал в боя известен брой леки оръдия, придадени към пехотните дивизии, за да започнат боя, да накарат противника да разкрие силите си и т. н., докато основната артилерийска маса се държала в резерв дотогава, докато не се установял главният обект за атака; тогава веднага се формирали огромни батареи, които съсредоточавали огъня си в този пункт и по тоя начин със страхотната си канонада подготвяли окончателната атака на пехотните резерви. В сражението при Фридланд* били поставени по такъв начин в линия 70 оръдия, а при Ваграм — 100 оръдия; при Бородино** една батарея от 80 оръдия подготвила атаката на Ней срещу Семьоновская. От друга страна, огромният кавалерийски

* Виж настоящия том, стр. 117. *Ред.*
** Виж настоящия том, стр. 262—267. *Ред.*

резерв, който Наполеон формирал, се нуждаел от поддръжката на съответна сила във вид на конна артилерия, която отново започнала да се ползва с особено внимание и била доста многочислена във френските армии, където за пръв път практически било установено специфичното ѝ тактическо използване. Без направените от Грибовал подобрения този нов начин за използване на артилерията би бил невъзможен, и тъй като промяната на тактиката била необходима, тези усъвършенствувания постепенно и с малки изменения си пробили път във всички континентални армии.

Към началото на френската революционна война английската артилерия била извънредно занемарена и много изостанала от артилерията на други страни. Англичаните имали по две полкови оръдия във всеки батальон, но нямали никаква резервна артилерия. Конете се впрягали в предниците един зад друг, като коневодите с дълги бичове се движели отстрани. Конете и коневодите били наемни. Материалната част била от доста стара конструкция и оръдията, с изключение на много къси разстояния, можели да се движат само ходом. Конната артилерия не била позната на англичаните. Обаче след 1800 г., когато опитът показал негодността на тази система, артилерията била основно реорганизирана от майор Спирман. Предниците били приспособени за двуконен впряг, оръдията — събрани в батареи по шест оръдия и изобщо били въведени усъвършенствуванията, които се прилагали вече от известно време на континента. Парите не се жалели и английската артилерия скоро станала най-стегната, най-солидно и най-богато снабдена. Голямо внимание се обръщало на току-що създадената конна артилерия, която скоро започнала да се отличава със своята храброст, бързина и точност в маневрирането. Що се отнася до новите подобрения в материалната част, те се ограничили само в конструкцията на возилата. Лафетът с единично рило и снарядната каруца с предник били след това възприети от повечето страни на континента.

През този период съотношението между артилерията и останалите съставни части на армията се постабилизирало. Най-голям процент артилерия имала пруската армия в сражението при Пирмазенс[219] — 7 оръдия на 1000 души. Наполеон смятал за напълно достатъчни 3 оръдия на 1000 души и тази пропорция станала общо правило. Било установено и количеството на снарядите, които трябвало да се носят за всяко оръдие, а именно — не по-малко от 200, като $^1/_4$ или $^1/_3$ от тях трябвало да бъдат картеч. През мирния период след падането на Наполеон започнало постепенно подобряване на артилерията във всички европейски страни. Леките

3- и 4-фунтови оръдия навсякъде били изхвърлени и в повечето страни били въведени подобрените лафети и зарядни ракли на английската артилерия. Тежината на заряда почти навсякъде била установена на $1/3$ от тежината на снаряда, металът на оръдието не трябвало да надвишава тежината на снаряда повече от 150 или почти 150 пъти, а дължината на оръдията била определена на 16—18 калибъра. Французите реорганизирали своята артилерия през 1827 г. За полските оръдия били установени следните норми: калибър — 8 и 12 фунта, дължина — 18 калибъра, заряд — $1/3$ от тежината на снаряда, тежината на метала на оръдието — 150 пъти по-голяма от тежината на снаряда. Били възприети английските лафети и ракли; раклите на предниците били за пръв път въведени във френската артилерия. Два типа гаубици — с дуло 15 и 16 сантиметра — били придадени съответно към 8- и 12-фунтовите батареи. Тази нова система полска артилерия се отличавала с голяма простота. За всички видове возила, които се използували във френските полски батареи, имало само два размера лафети, един размер предници, един размер колела и два размера оси. Освен това била въведена специална планинска артилерия, състояща се от гаубици с калибър 12 сантиметра.

Днес английската полска артилерия се състои почти изключително от 9-фунтови оръдия с дължина 17 калибъра, тежина $1\,1/2$ центнера на 1 фунт от тежината на снаряда и заряд $1/3$ от тежината на снаряда. Във всяка батарея има по две 24-фунтови $5\,1/2$ дюймови гаубици. През неотдавнашната война с Русия* 6- и 12-фунтови оръдия изобщо не са изпращани на театъра на военните действия. Употребяват се два размера колела. Както в английската, така и във френската пеша артилерия при движение артилеристите се качват на предниците и на раклите.

Пруската армия има 6- и 12-фунтови оръдия с дължина 18 калибъра, тежина 145 пъти по-голяма от тежината на снаряда и заряд $1/3$ от тежината на снаряда. Калибърът на гаубиците е $5\,1/2$ и $6\,1/2$ дюйма. Всяка батарея има по 6 оръдия и 2 гаубици. Съществуват два типа колела и оси и един тип предници. Оръдейните лафети са по конструкция на Грибовал. В пешата артилерия за по-бързо маневриране петима артилеристи — достатъчни, за да обслужват оръдието — се качват на раклата към предника и на привпрегнатите коне, а останалите трима се движат, както могат, след оръдието. По тази причина снарядните каруци не следват непосредствено оръдията, както е във френската и в британската армии, а образуват отделна колона и през време на боя

* Кримската война от 1853—1856 г. *Ред.*

се разполагат извън зоната на противниковия огън. В 1842 г. били въведени и подобрените английски снарядни каруци.

Австрийската артилерия има 6- и 12-фунтови оръдия с дължина 16 калибъра, тежина 135 пъти по-голяма от тежината на снаряда и заряд $^1/_4$ от тежината на снаряда. Гаубиците са сходни с пруските. Шест оръдия и две гаубици образуват батарея.

Руската артилерия има 6- и 12-фунтови оръдия с дължина 18 калибъра, тежина 150 пъти по-голяма от тежината на снаряда и заряд $^1/_3$ от тежината на снаряда. Гаубиците имат калибър 5 и 6 дюйма. В зависимост от калибъра и предназначението си батареята се състои от 8 или 12 оръдия — половината обикновени оръдия и половината гаубици.

Сардинската армия има 8- и 16-фунтови оръдия и гаубици от съответния размер. Армиите на всички малки германски държавици имат 6- и 12-фунтови оръдия; испанците — 8- и 12-фунтови; португалците, шведите, датчаните, белгийците, холандците и неаполитанците — 6- и 12-фунтови.

Развитието на английската артилерия, началото на което било сложено от реорганизацията, извършена от майор Спирман, заедно с пробудения от него интерес в артилерийските среди към понататъшни усъвършенствувания, както и обширните възможности за напредък в артилерията, създадени от огромната морска артилерия на Великобритания — всичко това спомогнало да се направят много важни изобретения. Английските пиротехнически смеси, както и английският барут превъзхождат всички други, а по точност английските дистанционни запалки нямат равни на себе си. Главното изобретение, направено напоследък в английската артилерия, е шрапнелът (кух снаряд, напълнен с пушечни куршуми, който се пръска при летенето си); благодарение на това ефикасната далекобойност при стрелбата с картеч се изравни с тази на снаряда. Колкото и голямо да е изкуството на френските конструктори и организатори, френската армия е едва ли не единствената, в която още не е въведен този нов и страшен снаряд; французите и досега не са могли да произведат необходимата смес за дистанционна запалка, от която зависи цялата работа.

Луи Наполеон предложи нова система полска артилерия и, както изглежда, тя вече постепенно се възприема във Франция. И четирите калибъра оръдия и гаубици, които се използват сега, трябва да бъдат заменени с едно леко 12-фунтово оръдие, дълго $15^1/_2$ калибъра, тежко 110 пъти повече от снаряда и със заряд $^1/_4$ от тежината на плътния снаряд. При намален заряд това оръдие ще може да стреля с 12-сантиметров снаряд (който сега се използва в планинската артилерия), като по този начин ще

заменя гаубицата в специалната стрелба с кухи снаряди. Опитите, извършени в четири френски артилерийски школи, са били доста резултатни и се твърди, че в Крим тези оръдия чувствително са превъзхождали руските, повечето от които са били 6-фунтови. Англичаните обаче поддържат, че тяхното дълго 9-фунтово оръдие по далекобойност и точност превъзхожда това ново френско оръдие, а трябва да се отбележи, че те първи въведоха, но много скоро след това отново изхвърлиха лекото 12-фунтово оръдие със заряд $^1/_4$ от тежината на снаряда, което очевидно е послужило на Луи Наполеон за образец. Стрелбата със снаряди от обикновени оръдия е заимствувана от пруската армия, където за някои цели при обсада прибягват до стрелба със снаряди от 24-фунтови оръдия. Въпреки това качествата на оръдието на Луи Наполеон все още трябва да се проверят на практика, а тъй като нищо специално не е публикувано за действието му през последната война, не можем тук да изкажем окончателно мнение за неговите предимства.

Законите и установените по експериментален път правила за стрелбата на оръдия с плътни, кухи или друг вид снаряди, установената зависимост между далечината на полета, ъгъла на възвишението и тежината на снаряда, влиянието на луфта между снаряда и стените на канала и другите причини, които предизвикват отклонения, вероятността на попаденията в целта и различните обстоятелства, които може да възникнат през време на война — всичко това съставлява артилерийската наука. И макар фактът, че всяко тежко тяло, хвърлено in vacuo в не отвесна посока, описва при полета си парабола, да е основен принцип на тази наука, все пак съпротивлението на въздуха, което нараства заедно с нарастването на скоростта на движещото се тяло, доста съществено изменя използването на параболичната теория в артилерийската практика. Така например за оръдията, които изхвърлят снаряда си с начална скорост от 1400 до 1700 фута в секунда, линията на полета така много се различава от теоретичната парабола, че при тях максималната далечина на изстрела се получава при ъгъл на възвишение само около 20°, докато според параболичната теория този ъгъл би трябвало да бъде 45°. Практическите опити определиха с известна точност тези отклонения и по такъв начин се установи необходимият ъгъл на възвишение за всеки вид оръдие, за даден заряд и за дадено разстояние. Но върху полета на снаряда влияят и редица други условия. Преди всичко съществува луфт или разлика между диаметъра на снаряда и диаметъра на канала; за да се улесни пълненето, първият трябва да бъде по-малък от втория. Този луфт предизвиква, първо, изтичане

на разширяващите се газове при експлодирането на заряда, с други думи — намаляване на силата на тласъка, и, второ, неправилно насочване на снаряда, резултат на което са отклоненията му във вертикална и хоризонтална посока. Освен това съществува неизбежна разлика в тежината или състоянието на заряда в момента на изстрела, ексцентричност на снаряда, чийто център на тежестта не съвпада с центъра на кълбото, което предизвиква различни отклонения в зависимост от относителното положение на тези центрове в момента на изстрела, а също и много други причини, които предизвикват разлика в резултатите при еднакви на пръв поглед условия за полет на снаряда. Видяхме вече, че за полските оръдия почти навсякъде е прието тежината на заряда да бъде $^1/_3$ от тежината на снаряда, а дължината — 16—18 калибъра. С такъв заряд при ъгъл на възвишение, равен на нула (при хоризонтално положение на оръдието), снарядът ще докосне земята на разстояние около 300 ярда, а като се увеличава ъгълът на възвишение, това разстояние може да стигне до 3000 или 4000 ярда. При такова разстояние обаче се губи всяка вероятност за попадение в целта; затова при полските оръдия далекобойността на действителната ефикасна стрелба не надхвърля 1400 или 1500 ярда; но дори и на това разстояние може да се разчита едва на едно попадение в целта от шест или осем изстрела. Най-добрите разстояния, при които оръдието единствено може да допринесе решително за изхода на сражението, са между 600 и 1000 ярда както за гюлетата, така и за снарядите; при тези разстояния вероятността за попадение в целта действително е много по-голяма. Така например изчислено е, че на разстояние 700 ярда около 50%, на 900 ярда около 35% и на 1100 ярда 25% от всички изстрели с 6-фунтово оръдие ще дадат попадения в мишена, изобразяваща фронт на батальон, построен в колона за атака (34 ярда дължина при 2 ярда височина). Малко по-добри резултати дават 9- и 12-фунтовите оръдия. При някои опити във Франция, направени през 1850 г., приетите тогава 8- и 12-фунтови оръдия при стрелба по мишена с размери 30 на 3 метра (представляваща кавалерийски отряд) дали следните резултати:

	Процент попадения на разстояние в метри				
	500	600	700	800	900
12-фунтови оръдия	64%	54%	43%	37%	32%
8-фунтови оръдия	67%	44%	40%	28%	28%

Макар че мишената е била един и половина пъти по-висока, резултатите се оказали по-лоши от посочените по-горе средни

величини. При полските гаубици относителната тежина на заряда спрямо тежината на снаряда е значително по-малка, отколкото при оръдията. Причина за това е малката дължина на гаубицата (от 7 до 10 калибъра) и необходимостта да се стреля с нея при голям ъгъл на възвишение. При стрелбата с гаубица под голям ъгъл на възвишение откатът, действувайки надолу и назад, при употреба на тежък заряд би оказал такова налягане върху лафета, че след няколко изстрела той може да стане негоден. По тая причина в артилерията на повечето континентални страни за една и съща полска гаубица се употребяват различни по размери заряди, което дава възможност на артилериста да получи желаната далечина на изстрела чрез различни комбинации на заряда и ъгъла на възвишение. А там, където това не се практикува, като например в английската артилерия, ъгълът на възвишение по необходимост е доста малък — едва превишава този на оръдията; според дистанционните таблици за английската 24-фунтова гаубица, при $2^1/_2$-фунтов заряд и ъгъл на възвишение 4^0, далечината на изстрела не надминава 1 050 ярда; при 9-фунтовото оръдие същият ъгъл на възвишение дава далекобойност 1 400 ярда. В повечето от германските армии се използва един особен тип къса гаубица, която може да стреля с ъгъл на възвишение от 16 до 20^0 и по този начин действува подобно на мортирата; нейният заряд по необходимост е малък. Този тип гаубица има това предимство пред обикновената, дълга гаубица, че със снарядите си може да обстрелва закрити позиции, разположени зад гънките на местността, и пр. Обаче това предимство става съмнително, когато се стреля по подвижни цели, например войски, макар и да запазва голямото си значение, когато целта, закрита от пряк обстрел, е неподвижна; що се отнася до пряк обстрел, тези гаубици са почти негодни за това поради малката си дължина (от 16 до 6 калибъра) и незначителния си заряд. За стрелба на различни разстояния при ъгъл на възвишение, определен в зависимост от поставената цел (за пряк или навесен огън), зарядите трябва да бъдат най-различни по големина; в пруската полска артилерия, където тези гаубици все още се използват, има не по-малко от 12 вида заряди. Изобщо гаубицата представлява доста несъвършено оръдие и колкото по-бързо бъде заменена с добре действуващо полско снарядно оръдие, толкова по-добре.

Тежките оръдия, които се използват като крепостни, обсадни и корабни, биват от различни типове. До последната война с Русия при обсада обикновено не са били употребявани оръдия, по-тежки от 24-фунтовите; в краен случай се използвало известно количество от 32-фунтовите. Обаче от обсадата на Севастопол

обсадните оръдия започнаха да се изравняват с корабните или по-точно действието на тежките корабни оръдия срещу траншеи и землени укрепления неочаквано се оказа толкова по-ефикасно от действието на обикновените леки обсадни оръдия, че решаващо оръжие в обсадната война занапред до голяма степен трябва да стане това тежко корабно оръдие. Както в обсадната, така и в морската артилерия обикновено се срещат различни типове оръдия от един и същ калибър. Има леки и къси, а също дълги и тежки оръдия. Тъй като в дадения случай подвижността има по-малко значение, често за специални цели се изработват оръдия с дължина 22—25 калибъра и някои от тях благодарение на тази по-голяма дължина са точни при стрелба като пушката. Едно от най-добрите оръдия от този тип е пруското бронзово 24-фунтово оръдие, дълго 10 фута и 4 дюйма, или 22 калибъра, и тежко 60 центнера; при обсада нито едно оръдие не може да се сравнява с него по стрелба с цел да се унищожи артилерията на противника. Но за повечето задачи дължината 16—20 калибъра се смята за съвсем недостатъчна и тъй като обикновено размерът на калибъра се ползва с предпочитание пред голямата точност на стрелбата, маса от 60 центнера чугун или оръдеен бронз по правило намира по-полезно приложение при тежкото 32-фунтово оръдие с дължина 16—17 калибъра. Новото дългоцевно чугунено 32-фунтово оръдие, което тежи 50 центнера и е едно от най-добрите в английската флота, има дължина 9 фута, или едва $16^1/_2$ калибъра. Дългоцевното 68-фунтово въртящо се оръдие [pivot-gun], тежко 112 центнера, което се използва във всички големи витлови 131-оръдейни военни кораби, има дължина 10 фута и 10 дюйма, или малко повече от 16 калибъра; друг тип въртящо се оръдие — дългоцевното 56-фунтово оръдие, с тежина 98 центнера — има дължина 11 фута, или $17^1/_2$ калибъра. До настоящия момент в състава на корабното въоръжение все още влизат значителен брой оръдия с по-малка мощност, като например набраздените оръдия, които имат дължина едва 11 или 12 калибъра, и каронадите, дълги 7—8 калибъра. Обаче преди около 35 години генерал Пексан въведе друг вид морско оръдие, което оттогава придоби огромно значение — снарядното оръдие. Това оръдие претърпя значителни усъвършенствувания; френското снарядно оръдие и досега най-много прилича на оръдието, конструирано от този изобретател; то е запазило цилиндричната зарядна камера. В английската флота то или съвсем няма камера, или тя представлява къс пресечен конус, който незначително намалява диаметъра на канала. Това оръдие има дължина от 10 до 13 калибъра и е предназначено изключително за стрелба с кухи снаряди, докато споме-

натите по-горе дълги 68- и 56-фунтови оръдия стрелят еднакво както с плътни снаряди, така и с обикновени снаряди. Във флотата на Съединените щати капитан Далгрен предложи нова система снарядни оръдия — къси, с много голям калибър (диаметър на канала 11 и 9 дюйма); с такива оръдия са вече частично въоръжени няколко нови фрегати. Предимствата на тази система ще трябва да се проверят в бойна практика, за да се изясни дали страшното действие на тези огромни снаряди би могло да се осигури, без да се жертвува точността, която не може да не пострада от големия ъгъл на възвишение, необходим при стрелба на големи разстояния. В обсадната и морската артилерия зарядите са тъй разнообразни, както конструкциите на оръдията и задачите, които те имат да изпълняват. Най-големи снаряди се употребяват за извършване на пробив в каменни съоръжения; при някои доста тежки и големи оръдия зарядът достига до половината от тежината на снаряда. Но изобщо като среден заряд за обсадни цели може напълно да се приеме заряд с $^1/_4$ от тежината на снаряда, която в едни случаи може да се увеличи до $^1/_3$, а в други да се намали до $^1/_6$. Корабните оръдия обикновено имат по три размери заряди: голям заряд — за стрелба на големи разстояния, при преследване на противника и пр., среден заряд — за ефикасна стрелба на средни разстояния в морски сражения, и умален заряд — при абордаж и за стрелба с верижни гюлета. При дългоцевното 32-фунтово оръдие зарядите биват $^5/_{16}$, $^1/_4$ и $^3/_{16}$ от теглото на снаряда. За късите, леки оръдия и за снарядните оръдия тези пропорции са, разбира се, още по-малки; но в последните тежината на кухия снаряд не достига тежината на плътния. Освен обикновените оръдия и снарядните оръдия в състава на обсадната и морската артилерия влизат също тежки гаубици и мортири. Гаубиците представляват къси оръдия, предназначени за стрелба със снаряди при ъгъл на възвишение от 12 до 30° и поставяни на лафети; мортирите са още по-къси оръдия, монтирани върху поставки и предназначени за стрелба със снаряди при ъгъл на възвишение обикновено над 20°, а понякога дори до 60°. И едните, и другите представляват камерни оръдия, т. е. камерата, или тая част от канала на цевта, в която се поставя зарядът, има по-малък диаметър от главната част на канала. Гаубиците рядко имат калибър над 8 дюйма, но мортирите са с калибър 13, 15 и повече дюйма. При полета си снарядът на мортира поради малкия заряд (от $^1/_{20}$ до $^1/_{40}$ от тежината на снаряда) и големия ъгъл на възвишение изпитва по-малко съпротивление на въздуха; ето защо тук параболичната теория може да се използва при артилерийските изчисления без значителни отклонения от практическите резул-

тати. Мортирните снаряди са предназначени или за разривно действие, или като запалителни снаряди, които подпалват възпламеними предмети чрез изхвърляне на струя огън от капсулата или пък чрез тежестта си — за пробиване на сводести и други покрити укрепителни постройки; в последния случай за предпочитане е по-голям ъгъл на възвишение, понеже това осигурява по-висок полет и по-голяма инерция при падането. Гаубичните снаряди са предназначени да действуват отначало с удара си, а след това със своето разривно действие. Благодарение на големия ъгъл на възвишение и малката начална скорост на снаряда, а като резултат на това — и малкото съпротивление на въздуха, мортирата праща своя снаряд по-далеч, отколкото което и да е друго оръдие; а като се има предвид, че обстрелваният обект обикновено е цял град, голяма точност не се изисква и затова далечината на ефикасния огън при стрелба с тежки мортири достига 4 000 и повече ярда, от каквото разстояние англо-френските мортирни канонерки бомбардираха Свеаборг.

Въпросът за използването на различните видове оръдия, снаряди и заряди при обсада ще се разгледа в статията на тази тема*; използването на морската артилерия съставя почти цялата бойна част на елементарната военноморска тактика и затова не се отнася до нашата тема; затова тук ни остава само да дадем няколко бележки по използването и тактиката на полската артилерия.

Артилерията няма оръжие за ръкопашен бой; цялата нейна сила е съсредоточена в действието на огъня й от разстояние. Освен това тя запазва бойната си готовност само дотогава, докато е на позиция; щом оръдията се закачат за предниците или им се поставят удължителите за движение, тя временно става небоеспособна. По двете тези причини от всичките три рода войска артилерията има в най-голяма степен отбранителен характер; настъпателните й възможности наистина са доста ограничени, защото настъплението представлява движение напред и неговата кулминационна точка е ударът на стомана в стомана. Ето защо критичният момент за артилерията е изнасянето й напред, заемането на позиция и подготовката за действие под огъня на противника. Нейното развръщане в линия, нейните предварителни движения трябва да бъдат прикривани или от неравностите на терена, или от войсковите линии. Следователно отначало артилерията трябва да се разположи паралелно на линията, която ще трябва да заеме, и след това да се придвижи на позиция право срещу неприятеля.

---

* Виж настоящия том, стр. 352—355. *Ред.*

така че да не се излага на неговия флангов огън. Изборът на позиция е нещо извънредно важно както с оглед на ефикасния огън на батареята, така и на действието на противниковия огън върху нея. Да се разположат собствените оръдия така, че действието им да е по възможност по-осезателно за противника — това е първата важна задача; втората задача е оръдията да бъдат запазени от противниковия огън. Добрата позиция предполага твърда почва и равно място за колелата и рилото на лафета; ако колелата не са на равно, добрата стрелба е невъзможна; а ако рилото потъва в земята, лафетът бързо ще бъде разрушен от силата на отката. Освен това позицията трябва да дава свободен обзор към местността, заемана от противника, и да позволява колкото е възможно по-голяма свобода за движение. Най-после теренът отпред, между батареята и противника, трябва да бъде благоприятен за действията на нашите оръдия и по възможност неблагоприятен за противника. Най-благоприятен е твърдият и равен терен, който дава добри условия за рикошети, като дори при късо попадение снарядът може да достигне противника след първото съприкосновение със земята. Характерът на земната повърхност удивително силно влияе върху резултатите от артилерийската стрелба. На мека почва снарядът заорава по земята и се отклонява встрани или прави безразборни скокове, ако изобщо не се забие веднага в земята. Голямо значение има посоката на браздите по разорана земя, особено при стрелба с картеч или шрапнел; ако браздите вървят напречно, по-голямата част от снарядите ще се заравят в тях. Ако непосредствено пред нас местността е вълнообразна, пресечена и с мека почва, а непосредствено пред противника е равна и с твърда почва, тя ще бъде благоприятна за нашия огън и ще ни защищава от огъня на неприятеля. Особено неудобна е стрелбата от високо към ниско или от ниско към високо под ъгъл, по-голям от 5°, както и от връх към връх. Що се отнася до запазването ни от огъня на противника, то се улеснява дори от доста незначителни предмети. Рядка ограда, която едва закрива нашата позиция, група храсти или пък високо избуяла нива пречат на правилното му прицелване. Малък, стръмен насип, на който са разположени нашите оръдия, ще прехваща и най-опасните снаряди на противника. Ровът е отличен бруствер, но най-доброто закритие е гребенът, образуван от малка неравност на местността, зад който издърпваме оръдията си толкова назад, че неприятелят да вижда само дулата им; при такава позиция всеки снаряд, който падне пред нея, ще рикошира високо над главите ни. Още по-добре би било, ако успеем да изкопаем в гребена площадка за оръдията си, дълбока около 2 фута, като

изравним наклона към задния скат и по този начин си осигурим командно положение над целия преден скат на хълма. При Наполеон французите умеели особено изкусно да разполагат оръдията си и всички други народи са възприели това изкуство от тях. По отношение на противника позицията трябва да бъде избрана така, че да бъде осигурена срещу флангов или надлъжен огън; що се отнася до собствените ни войски, тя не трябва да пречи на тяхното движение. При разполагане в линия оръдията трябва да се поставят обикновено на 20 ярда едно от друго; не е необходимо обаче строго придържане към подобни парадни правила. Когато артилерията е изкарана на позиция, предниците се разполагат непосредствено зад съответните си оръдия, докато раклите в някои армии се оставят в укритията. Ако раклите се използват и за превозване на артилеристите, налага се те да се подлагат на риска, свързан с оставането им в зоната на ефикасния огън. Батареята насочва огъня си срещу оная част от неприятелските сили, която в дадения момент най-много застрашава нашата позиция; ако предстои атака на пехотата ни, батареята съсредоточава огъня си или по артилерията на противника, ако тя още не е принудена да млъкне, или по масите на пехотата му, ако те са се изложили на огъня й; но ако част от противниковите сили се хвърлят в атака, огънят трябва да се насочва само срещу тях, без да се обръща внимание на неприятелската артилерия, която ни обстрелва. Нашият огън срещу артилерията на противника ще бъде най-ефикасен, когато тя не може да му отговаря, т. е. когато тя се закачва на предниците, движи се или се откачва от предниците. Няколко точни изстрела в такива моменти могат съвсем да я объркат. Старото правило, според което артилерията, освен когато е крайно необходимо, не трябва да се доближава до пехотата на по-малко от 300 ярда, колкото е далечината на пушечния изстрел, сега скоро ще отпадне. При нарастващата далекобойност на съвременните пушки полската артилерия не може вече да действува успешно, ако се държи вън от обсега на пушечния огън, а оръдието с предника, с конете и артилеристите образува достатъчно голяма група, за да могат стрелците да я обстрелват с пушка Миние или Енфилд от разстояние 600 ярда. Някогашното убеждение, че който иска да живее дълго, трябва да се зачисли в артилерията, днес като че ли вече не важи, защото е очевидно, че в бъдеще огънят на стрелците от голямо разстояние ще бъде най-ефикасният начин за борба с артилерията; а нима съществува бойно поле, на което не би могло да се намери добро прикритие за стрелците на разстояние 600 ярда от която и да е артилерийска позиция?

Досега артилерията винаги е имала предимство пред настъпващите пехотни линии или колони; няколко сполучливи залпа с картеч или няколко плътни снаряда, врязали се в някоя дълбока колона, имат силно охлаждащо въздействие. Колкото повече се приближават атакуващите, толкова по-ефикасна става нашата стрелба; и дори в последния момент лесно можем да изтеглим назад оръдията си пред лицето на толкова бавно движещ се противник; обаче все още е съмнително дали една верига chasseurs de Vincennes*, настъпващи с pas gymnastique**, не би успяла да се нахвърли върху нас, преди да успеем да закачим оръдията за предниците.

При бой с кавалерия предимство на артилерията може да даде само хладнокръвието. Ако артилерията мълчи, докато противникът се приближи на 100 ярда, а след това даде добре премерен залп с картеч, в момента, когато димът се разсее, кавалерията ще бъде вече далеч от нея. Всеки опит за закачване към предниците и бягство би бил най-лошата тактика, защото кавалерията сигурно ще плени оръдията.

Изходът на артилерийския двубой се решава от характера на местността, от калибрите, от сравнителния брой на оръдията и правилното им използване от двете страни. Следва обаче да се отбележи, че макар при стрелба на дълги разстояния големите калибри да имат несъмнено предимство, с намаляване на разстоянието по-малките калибри се приближават по своето действие до големите, а на къси разстояния почти се изравняват с тях. При Бородино артилерията на Наполеон се състояла главно от 3- и 4-фунтови оръдия, докато у русите преобладавали техните многобройни 12-фунтови оръдия, обаче малките френски оръдия имали решително надмощие над тях.

За да поддържа пехотата или кавалерията, артилерията всякога трябва да заема позиция на фланга им. Ако пехотата настъпва, артилерията се придвижва напред по полубатареи или по взводове в една линия със стрелковите вериги, или дори малко пред тях; щом пехотните маси се приготвят за щикова атака, артилерията се приближава в тръс на 400 ярда от противника и подготвя удара с чест картеч. Ако атаката бъде отбита, артилерията възобновява огъня си по преследващия противник, докато го принуди да отстъпи; но ако атаката излезе успешна, артилерийският огън до голяма степен съдействува за затвърдяването на успеха, като половината от оръдията продължават огъня, а другата по-

* — венсенски стрелци. *Ред.*
** — гимнастическа крачка, бегом. *Ред.*

ловина се придвижват напред. Конната артилерия, която, поддържайки кавалерията, ѝ придава отбранителен елемент, какъвто естествено изобщо ѝ липсва, днес е един от най-тачените родове войска и е доведена до високо съвършенство във всички европейски армии. Макар да е предназначена за действие на удобна за кавалерията местност и за взаимодействие с нея, все пак няма на света конна артилерия, която не би могла да се движи галоп дори по местност, на която собствената ѝ кавалерия би могла да я следва само като загуби реда и сплотеността си. Във всички страни конната артилерия се състои от най-смелите и изкусни ездачи в армията; на всички големи маневри тя с особена гордост лети напред, без да обръща внимание на препятствия, оръдия и др., пред които кавалерията би се спряла. Тактиката на конната артилерия се състои в смелост и хладнокръвие. Бързина, внезапно появяване, честота на огъня, готовност да тръгне всеки момент и да се движи по път, доста труден за кавалерията — такива са основните качества на добрата конна артилерия. При такава постоянна смяна на мястото за особен избор на позиция почти не може да се говори; всяка позиция е добра, щом е близо до противника и недостъпна за кавалерията; и именно през време на прилива и отлива на кавалерийските схватки артилерията, движейки се зад настъпващите и отстъпващите вълни, трябва всеки момент да проявява превъзходството си в ездата и присъствие на духа, като се измъква от това бушуващо море през всякаква местност, в която не всяка кавалерия би рискувала или пожелала да я следва.

Тактиката на артилерията е еднаква и при атака, и при отбрана на укрепени пунктове. Главната ѝ роля е винаги да стреля по оня пункт, откъдето при отбрана ни заплашва най-близка и най-непосредствена опасност, а при атака — по пункта, откъдето нашето настъпление би могло да бъде спряно най-сигурно. Разрушаването на сериозни препятствия е също част от задачите на артилерията и тук се използуват най-различни калибри и видове оръдия, в зависимост от техния характер и действие: гаубиците — за подпалване на сгради, тежките оръдия — за разрушаване на врати, стени и барикади.

Всички тези бележки се отнасят до артилерията, която във всички армии е придадена към дивизиите. Но в големите и решаващи сражения най-големи резултати се постигат с резервната артилерия. Разположена през по-голямата част от боя назад, вън от погледа и огъня на противника, тя масово излиза напред към решаващия пункт, щом настъпи моментът за последния удар. Развърната във вид на полумесец на фронт от цяла миля и повече,

тя съсредоточава разрушителния си огън на сравнително малка площ. Когато няма насрещен огън от артилерия, която да ѝ е що-годе равностойна, половин час чест огън е достатъчен да реши боя. Силите на противника почват да се топят под градушката от свистящи гранати; след това излизат свежите резерви на пехотата — последна ожесточена кратка борба, и победата е спечелена. Така Наполеон подготвил атаката на Макдоналд при Ваграм и съпротивата била сломена още преди трите дивизии, настъпващи в колони, да успели да дадат поне един изстрел или да кръстосат един щик. И може да се смята, че едва от тези велики дни съществува тактиката на полската артилерия.

Написано от Ф. Енгелс в средата на октомври — 26 ноември 1857 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. II, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

К. МАРКС

БЮЖО[220]

Бюжо дьо ла Пиконри, Тома Робер, дук Ислийски — маршал на Франция; роден в Лимож през октомври 1784 г., умрял в Париж* на 10 юни 1849 година. През 1804 г. той влязъл във френската армия като прост войник, през време на кампанията от 1805 г. станал капрал, служил като младши лейтенант през време на кампанията в Прусия и Полша (1806—1807 г.), участвувал през 1811 г. в чин майор в обсадата на Лерида, Тортоса, Тарагона и бил произведен в чин подполковник след сражението при Ордал в Каталония[221]. След първото връщане на Бурбоните полковник Бюжо започнал да възпява в твърде бездарни стихове бялата лилия[222]; но тъй като поетическите му излияния били посрещнати твърде пренебрежително, през време на Стоте дни[223] той отново се прехвърлил на страната на Наполеон, който го изпратил в алпийската армия начело на 14-и линеен полк. При повторното връщане на Бурбоните той се оттеглил в Ексидьой, в имението на баща си. През време на нахлуването на дук Ангулемски[224] в Испания той предложил услугите си на Бурбоните, но тъй като това предложение било отклонено, станал либерал и се присъединил към движението, което в края на краищата довело до революцията от 1830 г.

През 1831 г. Бюжо бил избран за член на камарата на депутатите и произведен от Луи-Филип в чин генерал-майор. През 1833 г. бил назначен за комендант на замъка Бле, където му бил възложен надзорът върху дукеса Берийска; но начинът, по който той изпълнявал мисията си, му прави малко чест и по-късно започнали да го наричат „бившия блейски тъмничар“. През време

на разискванията в камарата на депутатите на 16 януари 1834 г., когато г-н Лараби започнал да се оплаква от военната диктатура на Султ, а Бюжо го прекъснал с думите: „Подчинението е първият дълг на войника“, друг депутат, г-н Дюлон, язвително запитал: „Как, дори ако му е заповядано да стане тъмничар?“ Този инцидент довел до дуел между Бюжо и Дюлон, в който последният бил убит. Крайното възмущение на парижаните, предизвикано от този епизод, било още повече засилено от участието на Бюжо в потушаването на парижкото въстание на 13 и 14 април 1834 година[225]. Предназначените за потушаването на въстанието войски били разделени на три бригади, една от които командувал Бюжо. Сутринта на 14-и, когато главните боеве вече завършили, на улица Транснонен шепа ентусиасти, които все още държали една барикада, били зверски избити от преобладаващите сили на противника. Макар че тази улица не влизала в района на действията, определен за бригадата на Бюжо, и поради това той не участвувал в клането, народната омраза свързала неговото име с това деяние и въпреки всички опровержения упорито го заклеймявала с прозвището „героя на улица Транснонен“.

На 6 юни 1836 г. генерал Бюжо бил изпратен в Алжир, където получил команден пост в провинцията Оран, който му осигурявал почти независимо от генерал-губернатора положение. След като получил заповед да води военни действия срещу Абд-ел-Кадир и като изкара срещу него внушителни сили, да го принуди да се покори, той сключил договора на река Тафна[226]; така изпуснал възможността за разгръщане на военни действия и поставил армията си в критично положение още преди тя да е започнала да действува. До сключването на този договор Бюжо водил няколко сражения. Една тайна клауза, невключена в писмения текст на договора, предвиждала да се заплатят на генерал Бюжо 30 000 буджу (около 12 000 долара). Отзован във Франция, той бил произведен в чин генерал-лейтенант и станал велик кавалер на ордена на Почетния легион. Когато тайната клауза на Тафненския договор станала известна, Луи-Филип разрешил на Бюжо да изразходва тези пари за строителство на някои обществени пътища, за да повдигне популярността му между избирателите и да му запази мястото в камарата на депутатите.

В началото на 1841 г. Бюжо бил назначен за генерал-губернатор на Алжир, и при неговото управление френската политика в Алжир претърпяла коренни изменения. Той бил първият генерал-губернатор, който имал под свое командуване армия, достатъчна, за да изпълни поставените ѝ задачи, ползвал се с абсолютна власт над низшите по длъжност генерали и заемал поста

си достатъчно дълго, за да действува съобразно с план, за изпълнението на който били нужни години. В сражението при Исли (14 август 1844 г.), в което той разбил армията на императора на Мароко*, разполагайки със сили, които значително ѝ отстъпвали по численост, успехът му бил постигнат в резултат на внезапно нападение върху мюсюлманите без предварително обявяване на война и в навечерието на завършването на преговорите[227]. Произведен още на 17 юли 1843 г. в маршал на Франция, след това сражение Бюжо получил титлата дук Ислийски. Тъй като след връщането му във Франция Абд-ел-Кадир отново събрал армия, той бил изпратен обратно в Алжир, където бързо смазал въстанието на арабите. В резултат на разногласия между него и Гизо, предизвикани от експедицията му в Кабилия, която Бюжо предприел въпреки разпорежданията на министерството, той бил заменен от дук Омалски и според израза на Гизо „получил възможност да се яви във Франция и да се наслаждава на своята слава“[228].

През нощта на 23 срещу 24 февруари 1848 г. Бюжо по таен съвет на Гизо бил извикан при Луи-Филип, който му възложил върховното командуване на всички въоръжени сили — както на линейните войски, така и на националната гвардия. По обед на 24-и, придружен от генералите Рюлиер, Бедо, Ламорисиер, дьо Сал, Сент-Арно и други, той се явил в генералния щаб в Тюйлери, където тържествено приел от дук Немурски върховното командуване. Той напомнил на присъствуващите офицери, че той — човекът, комуто предстои да ги поведе срещу парижките революционери — „не е знаел поражение нито на полесражението, нито по време на въстания“, и обещал и този път бързо да се справи с „бунтовната сган“. Междувременно известието за неговото назначаване значително допринесло работите да вземат решителен обрат. В редовете на националната гвардия, която още повече възнегодувала от назначаването му за главнокомандуващ, се раздали възгласи: „Долу Бюжо!“, „Долу героят на улица Транснонен!“ — и гвардията твърдо заявила, че няма да се подчинява на заповедите му. Изплашен от тази демонстрация, Луи-Филип оттеглил заповедта си и изгубил деня в безплодни преговори. На 24 февруари Бюжо бил единственият от съветниците на Луи-Филип, който настоявал да се продължи борбата до смърт. Но кралят вече мислел да пожертвува маршала, за да може да се помири с националната гвардия. Ето защо командуването било предадено в други ръце, а Бюжо бил уволнен. След два дни той предложил

* — Абд-ер-Рахман. *Ред.*

услугите си на временното правителство[229], но това предложение не било прието.

Когато Луи Наполеон станал президент, той поверил поста главнокомандуващ алпийската армия на Бюжо, който бил също избран в департамента Долна Шаранта за депутат на Националното събрание. Бюжо обнародвал няколко труда, посветени главно на Алжир[230]. През август 1852 г. му бил издигнат паметник в град Алжир и друг — в родния му град.

Написано от К. Маркс на 27 ноември 1857 г.
Напечатано в „New American Cyclopaedia". т. IV. 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията
Превод от английски

К. МАРКС

БОЛИВАР-И-ПОНТЕ[231]

Боливар-и-Понте, Симон — „освободителят“ на Колумбия; роден в Каракас на 24 юли 1783 г., умрял в Сан-Педро, близо до Санта-Марта, на 17 декември 1830 г. По произход принадлежал към една от familias Mantuanas*, които през време на испанското господство съставлявали креолската аристокрация във Венецуела. Според обичая на богатите американци от онова време той в ранна, 14-годишна, възраст бил изпратен в Европа. От Испания той се прехвърлил във Франция и прекарал няколко години в Париж. През 1802 г. се оженил в Мадрид и се върнал във Венецуела, където жена му внезапно умряла от жълта треска. След това повторно посетил Европа; през 1804 г. присъствувал при коронясването на Наполеон за император, а през 1805 г. — когато Наполеон слагал на главата си желязната корона на Ломбардия[232]. През 1809 г. Боливар се върнал в родината си и въпреки настойчивите покани на Хосе Феликс Рибас, негов роднина, отказал да се присъедини към революцията, която избухнала в Каракас на 19 април 1810 година[233]. Но след това събитие той приел задачата да закупи в Лондон оръжие и да моли покровителството на британското правителство. Срещнал външно добър прием при маркиз Уелсли, тогава министър на външните работи, той не получил нищо освен разрешение за свободен износ на оръжие срещу пари в брой, с високи мита. След като се върнал от Лондон, отново се оттеглил от политиката, докато през септември 1811 г. генерал Миранда, който тогава бил главнокомандуващ на

* — мантуанските семейства. *Ред.*

сухопътните и морските сили на въстаниците, не го убедил да приеме чин подполковник от щаба и комендант на Пуерто-Кабельо, най-силната крепост на Венецуела.

Когато испанските военнопленници, които Миранда обикновено системно изпращал в Пуерто-Кабельо, за да бъдат държани там в цитаделата, успели внезапно да нападнат своята стража, да вземат връх над нея и да завладеят цитаделата, Боливар, макар че пленниците били невъоръжени, а самият той имал многоброен гарнизон и големи складове, през нощта, без да предупреди собствените си войски, бързо се качил с осем свои офицери на един кораб, пристигнал на разсъмване в Ла-Гуайра и се оттеглил в имението си в Сан-Матео. Като узнал за бягството на своя командир, гарнизонът в пълен ред оставил крепостта, която незабавно била заета от испанците под командуването на Монтеверде. Това събитие наклонило везните в полза на испанците и принудило Миранда по поръчение на конгреса да подпише на 26 юли 1812 г. във Витория договор, по силата на който Венецуела се връщала под властта на Испания. На 30 юли Миранда пристигнал в Ла-Гуайра, където възнамерявал да се качи на английски кораб. Когато посетил коменданта на този град, полковник Мануел Мариа Касас, той се срещнал с многобройно общество, между което се намирали дон Мигел Пеня и Симон Боливар; последните го убедили да прекара поне една нощ в дома на Касас. В два часа сутринта, когато Миранда спял дълбоко, Касас, Пеня и Боливар заедно с четирима въоръжени войника влезли в стаята му, предвидливо взели сабята и пистолета му, след това го разбудили, заповядали му грубо да стане и да се облече, оковали го във вериги и на края го предали на Монтеверде, който го изпратил в Кадис, където след няколко години, прекарани в затвора, Миранда умрял в окови. Тази постъпка, извършена под предлог, че Миранда бил предал страната си с капитулацията във Витория, осигурила на Боливар особената благосклонност на Монтеверде, така че когато Боливар поискал паспорт от него, Монтеверде заявил, че „молбата на полковник Боливар трябва да бъде удовлетворена като награда за оказаната от него услуга на краля на Испания с предаването на Миранда“[234].

Така Боливар получил разрешение да отплува за Кюрасао, където прекарал шест седмици, и оттам заедно със своя роднина Рибас заминал за малката република Картахена. Още преди пристигането им тук били избягали голям брой войници, които порано служели под командуването на генерал Миранда. Рибас им предложил да предприемат експедиция срещу испанците във Венецуела и да признаят Боливар за свой главнокомандуващ. Те с

въодушевление приели първото предложение, възразили на второто, но в края на краищата се съгласили при условие, че Рибас ще бъде заместник-командуващ. Президентът на Картахенската република Мануел Родригес-Торисес присъединил към тристата войника, завербувани по този начин в отряда на Боливар, 500 души под командуването на своя сродник Мануел Кастильо. Експедицията тръгнала в началото на януари 1813 година. Тъй като между Боливар и Кастильо възникнали разногласия поради претенции за върховното командуване, последният внезапно заминал заедно със своите гранадци. Боливар от своя страна възнамерявал да последва примера на Кастильо и да се върне в Картахена, но Рибас на края го убедил да продължи похода си поне до Богота, където в това време заседавал конгресът на Нова Гранада. Там им устроили горещо посрещане и им оказали всевъзможна подкрепа; и двамата били произведени от конгреса в генерали; и като разделили малката си армия на две колони, по разни пътища тръгнали за Каракас. Колкото по-далеч се придвижвали, толкова повече се увеличавали техните ресурси; жестоките изстъпления на испанците навсякъде играели ролята на вербувач на войници за армията на борците за независимост. Силата на съпротивата на испанците била сломена отчасти поради обстоятелството, че три четвърти от тяхната армия били местни жители, които във всяко сблъскване бягали на страната на противника, отчасти поради страхливостта на генерали като Тискар, Кахигал и Фиеро, които всеки път напускали собствените си войски. Благодарение на това един неграмотен младеж, Сантяго Мариньо, успял да изтласка испанците от провинциите Кумана и Барселона, докато Боливар се придвижвал през западните провинции. Единствената сериозна съпротива от страна на испанците била оказана на колоната на Рибас, който обаче разбил генерал Монтеверде при Лос-Тагуанес и го принудил с остатъците от войските си да се затвори в Пуерто-Кабельо.

Като чул за приближаването на Боливар, губернаторът на Каракас генерал Фиеро изпратил делегати с предложение за капитулация, която и била подписана във Витория; но Фиеро, обхванат от внезапна паника, без да дочака връщането на своите пълномощници, през нощта тайно избягал, като оставил повече от 1 500 испанци на милостта на врага. Сега Боливар бил удостоен с обществен триумф. Застанал в триумфална колесница, теглена от дванадесет млади жени от най-знатните семейства на Каракас в бели дрехи, украсени с националното знаме, Боливар, гологлав, в параден мундир с малък жезъл в ръка, в продължение на около половин час преминал от вратите на града до резиденцията си.

Като се провъзгласил за „диктатор и освободител на западните провинции на Венецуела“ — докато Мариньо приел титлата „диктатор на източните провинции“, — той учредил „ордена на освободителя“, организирал подбран отряд войски, като го нарекъл своя лейбгвардия, и се заобиколил с кралски разкош. Но, както по-голямата част от своите сънародници, той не бил способен за продължително напрягане на силите и диктатурата му скоро се изродила във военна анархия; най-важните работи той предоставил на фаворитите си, които прахосвали финансите на страната, а след това, с цел да ги възстановят, прибягвали до недостойни средства. Така неотдавнашният ентусиазъм на народа се сменил с недоволство и разпръснатите сили на неприятеля получили възможност отново да се съберат. Едва изминали три месеца, откакто в началото на август 1813 г. Монтеверде бил затворен в крепостта Пуерто-Кабельо и в ръцете на испанската армия останала само малка ивица територия в северозападната част на Венецуела, през декември освободителят вече изгубил престижа си и над самия Каракас се надвесила заплаха поради внезапното появяване наблизо на успешно действуващите испански войски под командуването на Бовес. За да укрепи разклатената си власт, на 1 януари 1814 г. Боливар събрал хунта от най-влиятелните жители на Каракас и обявил, че вече не желае да носи бремето на диктатурата. От друга страна, Хуртадо Мендоса в дълга реч настоявал на

„необходимостта да се остави върховната власт в ръцете на генерал Боливар, докато успее да се събере конгресът на Нова Гранада и Венецуела се обедини под властта на едно правителство“[235].

Това предложение било прието и по този начин диктатурата получила нещо като законна санкция.

Известно време войната с испанците имала характер на дребни схватки без решителен превес за едната или другата страна. През юни 1814 г. Бовес с всичките си сили потеглил от Калабосо за Ла-Пуерта, където се били съединили войските на двамата диктатори, Боливар и Мариньо; тук Бовес се срещнал с тях и заповядал на войските си незабавно да ги атакуват. След известна съпротива Боливар избягал към Каракас, а Мариньо изчезнал по посока на Кумана. Пуерто-Кабельо и Валенсия паднали в ръцете на Бовес, който след това насочил две колони (едната от тях под командуването на полковник Гонсалес) по различни пътища към Каракас. Рибас направил напразен опит да попречи на настъплението на Гонсалес. Когато на 17 юли 1814 г. Каракас бил предаден на Гонсалес, Боливар евакуирал Ла-Гуайра, заповядал на

корабите, пуснали котва в пристанището на този град, да отплуват за Кумана и отстъпил с остатъците от своите войски към Барселона. След поражението, което Бовес нанесъл на въстаниците на 8 август 1814 г. при Аргуита, Боливар същата нощ тайно напуснал войските си, за да може по заобиколни пътища да стигне бързо в Кумана, където въпреки гневните протести на Рибас той незабавно се качил на кораба „Бианки" заедно с Мариньо и с някои други офицери. Ако Рибас, Паес и други генерали били последвали диктаторите в бягството им, всичко щяло да бъде изгубено. Когато след пристигането им в Хуангриего, на остров Маргарита, генерал Арисменди ги посрещнал като дезертьори и им заповядал да се махат, те отплували за Карупано, но приети и там по същия начин от полковник Бермудес, тръгнали за Картахена. Тук, за да смекчат впечатлението от бягството си, те обнародвали оправдателна прокламация с високопарни фрази.

След като се присъединил към един заговор с цел да се събори правителството на Картахена, Боливар трябвало да напусне тази малка република и да се прехвърли в Тунха, където заседавал конгресът на федералната република Нова Гранада[236]. В това време провинцията Кундинамарка стояла начело на независимите провинции, които отказали да признаят гранадския федерален договор, докато Кито, Пасто, Санта-Марта и други провинции все още оставали под властта на испанците. Боливар, който пристигнал в Тунха на 22 ноември 1814 г., бил назначен от конгреса за главнокомандуващ на федералните сили и получил двойна задача — да принуди президента на провинция Кундинамарка да признае властта на конгреса, а след това да се насочи срещу Санта-Марта, единственото укрепено морско пристанище на Нова Гранада, което испанците още държали в ръцете си. Първата част от задачата била изпълнена лесно, тъй като Богота, столицата на недоволната провинция, била беззащитен град. Въпреки нейната капитулация Боливар разрешил на войниците си да я грабят в продължение на 48 часа. В Санта-Марта испанският генерал Монталво, който разполагал със слаб гарнизон, по-малко от 200 души, и с крепост, чиито отбранителни съоръжения се намирали в най-плачевно състояние, вече бил наел един френски кораб с цел да си осигури бягството, когато жителите на града съобщили на Боливар, че при приближаването му ще отворят вратите и ще прогонят гарнизона. Но вместо да тръгне срещу испанците в Санта-Марта, както му било предписано от конгреса, Боливар дал воля на враждебното си чувство към Кастильо, комендант на Картахена, самоволно повел войските си срещу този град, който влизал в състава на федералната република. Отхвърлен назад, той

спрял на лагер при Ла-Попа, голям хълм, разположен на разстояние около един оръдеен изстрел от Картахена, и поставил единственото си малко оръдие като батарея срещу крепостта, която имала приблизително 80 оръдия. След това преминал от обсада към блокада, която продължила до началото на май, без да даде други резултати освен намаляване на армията му, поради дезертьорство и болести, от 2 400 души на около 700. През това време на остров Маргарита на 25 март 1815 г. пристигнала от Кадис голяма испанска експедиция под командуването на генерал Морильо; тя успяла да прехвърли големи подкрепления в Санта-Марта, а скоро след това да завземе и Картахена. Но преди това, на 10 май 1815 г., Боливар, придружен от около дузина от своите офицери, отплувал с въоръжен английски двумачтов платноход за Ямайка. Пристигнал в това безопасно място, той отново обнародвал прокламация, в която се рисувал като жертва на някакъв таен враг или клика и оправдавал бягството си пред приближаващите испанци, представяйки го като отказ от командуването в името на запазването на обществения мир.

През време на осеммесечното пребиваване на Боливар в Кингстън генералите, които той оставил във Венецуела, както и генерал Арисменди на остров Маргарита, твърдо се съпротивявали срещу испанското оръжие. Но когато Рибас, комуто Боливар дължал славата си, бил разстрелян от испанците след превземането на Матурин, вместо него на сцената се появил друг човек с още по-големи дарби, който поради това, че като чужденец му било невъзможно да играе самостоятелна роля в южноамериканската революция, в края на краищата решил да действува под началството на Боливар. Това бил Луи Брион. За да окаже помощ на революционерите, той отплувал от Лондон за Картахена на корвета с 24 оръдия, екипирана в голямата си част с негови собствени средства и пренасяща 14 000 комплекта оръжие и голямо количество военни припаси. Тъй като пристигнал твърде късно и вече не можел да бъде полезен за въстаниците в този район, той тръгнал оттук към Кайес на Хаити,[237] където след капитулирането на Картахена се стекли много емигранти-патриоти. По това време Боливар също тръгнал от Кингстън за Порт-о-Пренс, където в отговор на обещанието му да освободи робите президентът на Хаити Петион изразил готовност да му окаже всевъзможна материална подкрепа за нова експедиция срещу испанците във Венецуела. В Кайес той срещнал Брион и другите емигранти и на общо събрание се предложил за началник на новата експедиция при условие, че в неговите ръце ще бъде съединена гражданската и военната власт до свикването на общ конгрес. Мно-

БОРБАТА НА СТРАНИТЕ ОТ ЛАТИНСКА АМЕРИКА ЗА НЕЗАВИСИМОСТ (ПОХОД НА АРМИЯТА НА БОЛИВАР)

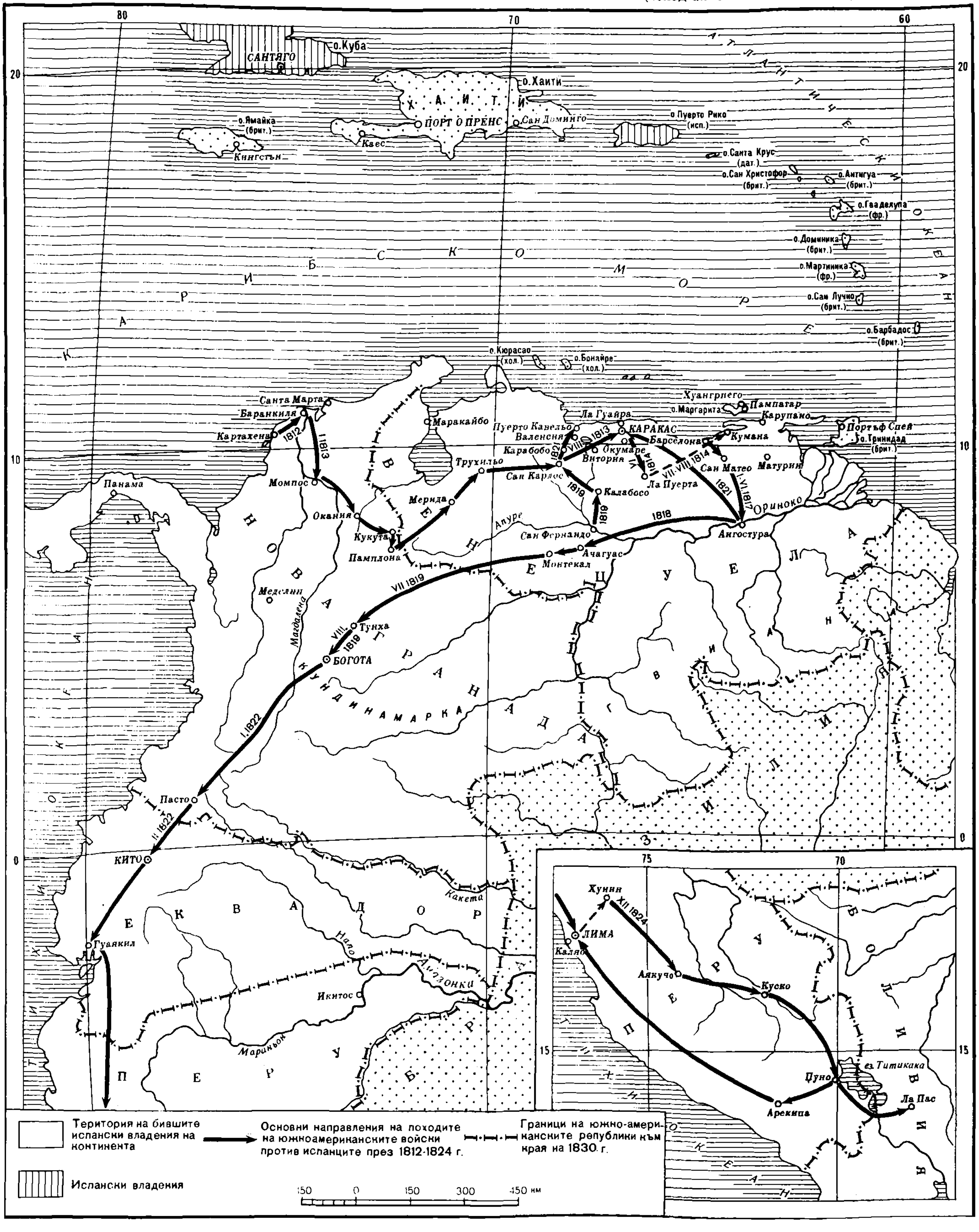

зинството приело неговото условие и на 16 април 1816 г. експедицията отплувала с Боливар като командуващ и Брион като адмирал. На остров Маргарита Боливар успял да привлече на своя страна командуващия местните войски Арисменди, който успял да изтласка испанците така, че в ръцете им останал един единствен пункт на острова — Пампатар. След като получил официалното обещание на Боливар да свика национален конгрес във Венецуела, веднага щом завладее страната, Арисменди свикал хунта в катедралата на град Ла-Виля-дел-Норте и публично провъзгласил Боливар за главнокомандуващ на републиките Венецуела и Нова Гранада. На 31 май 1816 г. Боливар слязъл в Карупано, но не се решил да попречи на Мариньо и Пиар да се отделят от него и да водят война против Кумана на своя собствена отговорност. Отслабен от това отделяне, той по съвета на Брион отплувал за Окумаре, където пристигнал на 3 юли 1816 г. с 13 кораба, от които само 7 били въоръжени. Армията му, която наброявала всичко 650 души, след набирането на негри, чието освобождение той провъзгласил, се увеличила приблизително на 800 души. В Окумаре той отново обнародвал прокламация, в която обещал „да унищожи тираните“ и „да свика народа, за да си назначи свои депутати в конгреса“. При придвижването си по посока на Валенсия, недалеч от Окумаре, той срещнал испанския генерал Моралес начело на около 200 войника и 100 опълченци. Когато стрелците на Моралес разпръснали неговия авангард, той, според думите на един очевидец, изгубил

„всякакво присъствие на духа; без да каже нито дума, бързо обърнал коня си и с всички сили препуснал към Окумаре, преминал в галоп през селището, достигнал до съседния залив, скочил от коня, седнал на лодка, качил се на кораба „Диана“ и заповядал на цялата ескадра да го следва към малкия остров Бонайре, като оставил всичките си другари без всякаква помощ“[238].

Под влиянието на упреците и увещанията на Брион той отново се присъединил към другите командири по крайбрежието на Кумана, но, посрещнат грубо от тях, при което Пиар заплашвал да го предаде на военен съд като дезертьор и страхливец, той незабавно се насочил отново към Кайес. След няколкомесечни усилия Брион най-после успял да убеди повечето венецуелски военачалници, които чувствували необходимост да имат макар и номинален център, да повикат отново Боливар като свой главнокомандуващ при изричното условие, че ще свика конгрес и няма да се намесва в гражданското управление. На 31 декември 1816 г. той пристигнал в Барселона с оръжието, бойните припаси и провизиите, доставени от Петион. След като на 2 януари 1817 г. към него се присъединил Арисменди, той обявил на 4 януари, че въвежда

военно положение и че съсредоточава цялата власт в свои ръце; но след пет дни, когато Арисменди попаднал в засада, устроена от испанците, диктаторът избягал в Барселона. Войските отново се събрали в Барселона, където Брион изпратил на Боливар също оръдия и подкрепления, така че при него скоро се образувал нов отряд, наброяващ 1 100 души. На 5 април испанците завладели град Барселона и войските на патриотите отстъпили към зданието на старопиталището, разположено настрана от Барселона и укрепено по заповед на Боливар, но негодно за прикритие на гарнизон от 1 000 души в случай на сериозна атака. През нощта на 5 април той напуснал отряда, след като съобщил на полковник Фрейтес, комуто предал командуването, че отива да търси нови войски и скоро ще се върне. Повярвал на това обещание, Фрейтес отхвърлил предложението за предаване и след щурма заедно с целия гарнизон паднал жертва на клането, извършено от испанците.

Пиар, цветнокож и роден в Кюрасао, замислил и извършил завоюването на Гвиана, при което адмирал Брион поддържал това начинание със своите канонерки. На 20 юли, след като цялата тази провинция била очистена от испанците, Пиар, Брион, Сеа, Мариньо, Арисменди и други събрали провинциален конгрес в Ангостура и поставили начело на изпълнителната власт триумвират; Брион, който мразел Пиар и бил дълбоко заинтересован от успеха на Боливар, за който изразходвал голямото си лично състояние, успял да наложи Боливар да бъде назначен за член на триумвирата, въпреки че той отсъствувал. Като получил известие за това, Боливар напуснал убежището си и се явил в Ангостура, където, насърчаван от Брион, разпуснал конгреса и триумвирата и ги заменил с „върховен съвет на нацията", начело на който застанал самият той, а Брион и Франсиско Антонио Сеа станали ръководители, първият на военния, а вторият — на политическия отдел. Но завоевателят на Гвиана Пиар, който на времето заплашвал да предаде Боливар на военен съд като дезертьор, не се скъпял на сарказми срещу „Наполеон на отстъпленията" и затова Боливар намислил да се избави от него. Въз основа на лъжливо обвинение, че Пиар бил организирал заговор срещу белите, че подготвял покушение срещу живота на Боливар и се домогвал към върховната власт, Пиар бил даден под съд и военният трибунал под председателството на Брион го признал за виновен, осъдил го на смърт и на 16 октомври 1817 г. той бил разстрелян. Смъртта му хвърлила Мариньо в ужас. Разбирайки напълно, че без Пиар самият той е нищо, в най-раболепно писмо той публично оклеветил убития си приятел, отричал опитите си

да съперничи с освободителя и се предоставял на безграничното великодушие на Боливар.

Завоюването на Гвиана от Пиар коренно изменило положението в полза на патриотите; само тази провинция им предлагала повече ресурси, отколкото останалите седем провинции на Венецуела, взети заедно. Ето защо навсякъде очаквали, че новата кампания, възвестена от Боливар с нова прокламация, ще доведе до окончателно изгонване на испанците. Този пръв бюлетин, който изобразявал няколкото дребни отряда от испански фуражири, оттеглили се от Калабосо, като „армии, които бягат пред нашите победоносни войски", разбира се, съвсем нямал за цел да намали тези надежди. Срещу приблизително 4 000 испанци, които Морильо още не бил успял да събере заедно, Боливар имал повече от 9 000 души, добре въоръжени, екипирани и изобилно снабдени с всичко необходимо за война. Все пак до края на май 1818 г. той претърпял поражения в около една дузина сражения, като изгубил всички провинции, разположени на север от Ориноко. Тъй като разпръсквал своите числено превъзхождащи сили, те винаги търпели поражение поотделно. След като предоставил воденето на войната на Паес и на други свои подчинени, той се отдалечил в Ангостура. Дезертьорствата се нижели едно след друго и всичко като че ли вървяло към пълна катастрофа. В този най-критичен момент ново съчетание на щастливи обстоятелства още веднъж изменило положението на нещата. В Ангостура Боливар срещнал Сантандер, родом от Нова Гранада, който го помолил за помощ, за да нахлуе в тази страна, където населението било готово за общо въстание против испанците. Боливар изпълнил в известна степен тази молба. Същевременно от Англия започнала да идва като поток изобилна помощ от хора, кораби и военни материали и английски, френски, германски и полски офицери се стичали в Ангостура. Най-после на сцената излязъл д-р Херман Росио, отчаян от неуспехите на южноамериканската революция; той успял да добие влияние над Боливар и да го подбуди да свика на 15 февруари 1815 г. Национален конгрес, самото име на който се оказало достатъчно мощно средство за създаване на нова армия от около 14 000 души, така че Боливар успял да възобнови настъпателните действия.

Чуждестранните офицери предложили на Боливар план, според който той трябвало да си даде вид, че има намерение да нападне Каракас и да освободи Венецуела от испанско иго, като с това накара Морильо да отслаби силите си в Нова Гранада и да ги съсредоточи за защита на Венецуела, а през това време той (Боливар) трябвало внезапно да завие на запад, да се съедини

с партизаните на Сантандер и да тръгне срещу Богота. За осъществяването на този план Боливар напуснал Ангостура на 24 февруари 1819 г., след като назначил Сеа за председател на Конгреса и вицепрезидент на републиката през време на своето отсъствие. Благодарение на маневрите на Паес, Морильо и Ла Торе били разбити при Ачагуас и щели да бъдат напълно унищожени, ако Боливар бил успял да съедини своите войски с отрядите на Паес и Морильо. Във всеки случай победите на Паес довели до завземането на провинцията Барима, което откривало на Боливар пътя към Нова Гранада. След като Сантандер подготвил там всичко, чуждестранните войски, които се състояли главно от англичани, решили съдбата на Нова Гранада с редица победи, спечелени в провинцията Тунха на 1 и 23 юли и на 7 август[239]. На 12 август Боливар влязъл триумфално в Богота, а испанците, срещу които въстанали всички провинции на Гранада, се затворили в укрепения град Момпос.

След като организирал работата на гранадския конгрес в Богота и назначил генерал Сантандер за главнокомандуващ, Боливар тръгнал към Памплона, където прекарал около два месеца в празненства и балове. На 3 ноември той пристигнал в Монтекал, във Венецуела, където заповядал да се съберат патриотично настроените военачалници на тази страна заедно с войските си. Като разполагал с хазна от приблизително 2 000 000 долара, събрани чрез принудителни контрибуции от жителите на Нова Гранада, и с готова за действие армия, наброяваща около 9 000 души, една трета от която се състояла от добре дисциплинирани англичани, ирландци, хановерци и други чужденци, сега той имал пред себе си противник, лишен от всички средства, с военни сили, които номинално наброявали едва около 4 500 души, като при това две трети от тях се състояли от местни жители, на които испанците не можели да разчитат. Тъй като Морильо отстъпил от Сан-Фернандо де Апуре към Сан Карлос, Боливар го последвал чак до Калабосо, така че главните квартири на противниците се оказали само на два дена преход една от друга. Ако Боливар бил тръгнал смело напред, само неговите европейски войски можели да разгромят испанците, но той предпочел да проточи войната още пет години.

През октомври 1819 г. конгресът в Ангостура принудил неговото протеже Сеа да се откаже от поста си и вместо него избрал Арисменди. Като получил известие за това, Боливар внезапно насочил чуждестранния си легион към Ангостура, заварил неподготвен Арисменди, който имал само 600 войника от местните жители, изгонил го на остров Маргарита и възстановил Сеа на поста

му. Д-р Росио, който увлякъл Боливар с перспективата за централизирана власт, го убедил да провъзгласи „република Колумбия“, която включвала Нова Гранада и Венецуела, да обнародва основен закон за новата държава, съставен от самия Росио, и да се съгласи с учредяването на общ конгрес за двете области. На 20 януари 1820 г. Боливар отново се върнал в Сан-Фернандо де Апуре. Внезапното оттегляне по негова заповед на чуждестранния му легион, от който испанците се страхували повече, отколкото от десетократно по-голям брой колумбийци, дало на Морильо нова възможност да събере подкрепления, докато известията за огромна експедиция, готова да тръгне от Испания под командуването на О’Донел, повдигнали падналия дух на испанската партия. Въпреки своите значително превъзхождащи сили Боливар не успял нищо да постигне през време на кампанията от 1820 г. В това време от Европа дошла вест, че революцията на остров Леон[240] насилствено сложила край на проектираната експедиция на О’Донел. В Нова Гранада от 22 провинции 15 се присъединили към правителството на Колумбия и в ръцете на испанците останали само крепостта Картахена и Панамският провлак. Във Венецуела 6 провинции от 8 се подчинили на законите на Колумбия. В такова положение се намирали нещата, когато Боливар позволил на Морильо да го въвлече в преговори, в резултат на които в Трухильо на 25 ноември 1820 г. било сключено примирие за шест месеца. В спогодбата за примирието република Колумбия дори не била спомената, макар че конгресът изрично забранил да се сключва какъвто и да било договор с испанския командуващ, без той предварително да признае независимостта на републиката.

На 17 декември Морильо, в стремежа си да вземе участие в испанските събития, се качил на кораб в Пуерто-Кабельо, като предал главното командуване на Мигел де ла Торе, а на 10 март 1821 г. Боливар с писмо уведомил ла Торе, че военните действия трябва да бъдат възобновени след изтичането на 30 дни. Испанците заемали силна позиция при Карабобо, селище, разположено на около половин път между Сан-Карлос и Валенсия; но ла Торе, вместо да събере тук всичките си сили, съсредоточил само своята 1-а дивизия, 2 500 души пехота и около 1 500 кавалерия, докато Боливар имал 6 000 пехота, включително и британския легион, който наброявал 1 100 души, и 3 000 конни лянероси[241] под командуването на Паес. Позицията на неприятеля изглеждала на Боливар толкова страшна, че той предложил на своя военен съвет да сключи ново примирие, което обаче било отхвърлено от неговите подчинени. Начело на колона, която се състояла главно от британския легион, Паес по една пътечка обходил дясното крило

на неприятеля; след като този маньовър бил успешно завършен, ла Торе пръв от испанците ударил на бягство и не се спрял чак до Пуерто-Кабельо, където се затворил с остатъците от войските си. Но и самата крепост Пуетро-Кабельо неминуемо щяла да се предаде при бързо приближаване на победоносната армия, обаче Боливар губел време в тържествени покази пред народа във Валенсия и Каракас. На 21 септември 1821 г. силната крепост Картахена се предала на Сантандер. Последните военни подвизи във Венецуела — морското сражение при Маракаибо през август 1823 г. и принудителното предаване на Пуерто-Кабельо през юли 1824 г. — били и в двата случая дело на Падиля. Революцията на остров Леон, поради която експедицията на О'Донел не могла да замине, и помощта на британския легион явно наклонили везните в полза на колумбийците.

Колумбийският конгрес открил заседанията си през януари 1821 г. в Кукута; на 30 август той обнародвал нова конституция и след като Боливар отново си дал вид, че отива в оставка, възобновил неговите пълномощия. Подписал новата конституция, Боливар получил разрешение да предприеме поход в провинцията Кито (през 1822 г.), където испанците се оттеглили, след като били изгонени от Панамския провлак в резултат на общо народно въстание[242]. Тази кампания, която завършила с присъединяването на Кито, Пасто и Гуякил към Колумбия, била номинално ръководена от Боливар и генерал Сукре, но своите не много успехи експедиционният отряд дължал изцяло на английски офицери, особено на полковник Сендс. През време на кампанията от 1823—1824 г. срещу испанците в Горно и Долно Перу* Боливар вече не смятал за необходимо да се представя за пълководец, а като предоставил цялото военно ръководство на генерал Сукре, се ограничил с триумфални шествия из градовете, с манифести и провъзгласяване на конституции. С помощта на колумбийската си лейбгвардия той оказал въздействие върху гласуването на конгреса в Лима, който на 10 февруари 1823 г. му дал права на диктатор, а с нова декларация за оставка той си осигурил да бъде преизбран за президент на Колумбия. В това време положението му се заздравило както благодарение на официалното признаване на новата държава от Англия, така и благодарение на това, че генерал Сукре завоювал провинциите на Горно Перу, които обединил в независима република под името Боливия. Тук, където главната роля играели щиковете на Сукре, Боливар дал пълен простор на склонността си към деспотична власт, като въвел „Боливийския кодекс“ по по-

* Виж настоящия том, стр. 181—182. *Ред.*

дражание на Code Napoléon[243]. Той имал намерение да разпростре този кодекс от Боливия в Перу, а от Перу в Колумбия и същевременно да държи в подчинение първите две държави с колумбийски войски, а Колумбия — с помощта на чуждестранния легион и на перуански войници. Със сила, а също и с интриги той действително успял, поне за няколко седмици, да натрапи на Перу своя кодекс. Президент и освободител на Колумбия, протектор и диктатор на Перу и кръстник на Боливия, той сега бил на върха на славата си. Но в Колумбия възникнал сериозен конфликт между централистите, или боливаристите, и федералистите, под името на които враговете на военната анархия се обединили с военните съперници на Боливар. След като подстрекаваният от Боливар колумбийски конгрес издал обвинителен акт срещу вице-президента на Венецуела Паес, последният започнал открит бунт, тайно поддържан и насърчаван от самия Боливар, който се нуждаел от въстания, за да има предлог да суспендира конституцията и отново да получи диктаторски пълномощия. Връщайки се от Перу, Боливар, освен своята лейбгвардия, довел със себе си 1 800 перуанци, уж против бунтовните федералисти. Но в Пуерто-Кабельо, където се срещнал с Паес, той не само го утвърдил на командния му пост във Венецуела и обявил амнистия за всички бунтовници, но и открито взел тяхната страна, като изразил порицание към привържениците на конституцията; с декрет, издаден в Богота на 23 ноември 1826 г., той поел диктаторски пълномощия.

През 1826 г., от която започва упадъкът на неговата власт, той успял да свика конгрес в Панама с официалната цел да бъдат изработени нови демократични норми на международното право[244]. Пристигнали пълномощници от Колумбия, Бразилия, Ла-Плата, Боливия, Мексико, Гватемала и т. н. В действителност обаче Боливар се стремял да превърне цяла Южна Америка в една федеративна република, като сам стане неин диктатор. Докато по такъв начин давал пълна воля на мечтите си да свърже със своето име половината свят, действителната власт бързо се изплъзвала от ръцете му. Колумбийските войски в Перу, като узнали за приготовленията му да въведе Боливийския кодекс, започнали въстание. Перуанците си избрали за президент на републиката генерал Ла Мар, помогнали и на боливийците да изгонят колумбийските войски и дори повели победоносна война срещу Колумбия, завършила с договор, който свеждал последната до първоначалните ѝ граници и установявал равенство на двете страни и поделяне на държавните им дългове. Конгресът в Оканя, свикан от Боливар с цел да измени конституцията в полза на своята диктаторска власт, се открил на 2 март 1828 г. с четене на по-

дробно обръщение, в което се доказвала настоятелната необходимост от нови привилегии за изпълнителната власт. Но когато станало очевидно, че проектът на изменената конституция ще излезе от събранието съвсем друг в сравнение с първоначалния му вид, приятелите на Боливар престанали да посещават заседанията, като с това лишили конгреса от кворум и по този начин го заставили да прекрати дейността си. След като се отдалечил в имението си на няколко мили от Оканя, Боливар пуснал друг манифест, в който се преструвал на недоволен от стъпките, предприети от неговите приятели, но същевременно нападал конгреса, призовавал провинциите да вземат извънредни мерки и заявявал, че е готов да приеме всяко бреме на властта, което биха му възложили. Под натиска на неговите щикове народните събрания в Каракас, Картахена, а също и в Богота, където той отишъл, отново го облекли в диктаторска власт. Покушението срещу живота му, извършено в Богота в спалнята му, при което се спасил само като скочил в тъмнината от балкона и лежал притаен под един мост, му позволило за известно време да въведе нещо като военен терор. Обаче той не засегнал Сантандер, въпреки участието му в заговора, но затова пък екзекутирал генерал Падиля, чиято вина съвсем не била доказана, но който като цветнокож не могъл да се защити.

Тъй като през 1829 г. републиката била разтърсена от ожесточени борби между партиите, в ново възвание към гражданите Боливар ги призовал да изкажат откровено пожеланията си относно измененията, които следва да бъдат внесени в конституцията. В отговор на това едно събрание на нотабили в Каракас осъдило домогванията му, разкрило слабостта на неговото управление, провъзгласило отделянето на Венецуела от Колумбия и поставило Паес начело на републиката. Сенатът на Колумбия застанал на страната на Боливар, но на различни места избухнали нови въстания. Отрекъл се за пети път от властта през януари 1830 г., след това той отново приел поста президент и напуснал Богота, за да води война срещу Паес от името на колумбийския конгрес. Към края на март 1830 г., начело на 8 000 души, той започнал настъпление, превзел въстаналата Каракута, а после се насочил срещу провинцията Маракаибо, където Паес го чакал на силна позиция с 12 000 души. Веднага щом научил, че Паес има намерение да се бие сериозно, мъжеството го напуснало. В един момент дори мислел да се подчини на Паес и да се обяви против конгреса; но неговите привърженици изгубили влиянието си в конгреса и той бил принуден да подаде оставка, като при това му дали да разбере, че този път трябва да смята това за свър-

шен факт и че ще получи годишна пенсия, ако се съгласи да замине за чужбина. Ето защо на 27 април 1830 г. той изпратил на конгреса декларация, че се отказва от пълномощията си. Но надявайки се отново да си върне властта чрез влиянието на своите привърженици и използвайки противодействието, с което се сблъскал новият президент на Колумбия Хоакин Москера, Боливар твърде много забавил отпътуването си от Богота и под различни предлози успял да продължи пребиваването си в Сан-Педро до края на 1830 г., но в този момент внезапно умрял.

Дюкудре-Холщайн дава следния портрет на Боливар:

„На ръст Симон Боливар е 5 фута и 4 дюйма; има продълговато лице с хлътнали бузи, с мургаво-синкав тен на кожата. Очите му са среден размер, хлътнали дълбоко, главата — покрита с редки коси. Мустаците му придават мрачен и див вид, особено когато е възбуден. По телосложение е крехък и слаб. Външно изглежда като човек на 65 години. При ходене постоянно размахва ръце. Не може много да върви и бързо се изморява. Обича да седи или да се търкаля в хамак*. Често внезапно избухва в гняв и тогава изведнъж става като безумен, хвърля се в хамака си и обсипва с ругатни и проклятия всички околии. Прави му удоволствие да се присмива язвително над отсъстващите; чете само лека френска белетристика; смел ездач и страстен любител на валса. Опива се от собствените си речи и обича да произнася тостове. При неуспехи и когато остро се нуждае от нечия помощ, той е съвсем свободен от възбуждение и от пристъпи на гняв. Тогава става мек, търпелив, отстъпчив и дори покорен. Той значително прикрива недостатъците си под маската на вежлив човек, който е получил възпитание в така наречения beau monde**, и има почти азиатски талант за лицемерие, познавайки човешката природа по-добре от повечето негови сънародници“[245].

С декрет на конгреса на Нова Гранада останките на Боливар били пренесени през 1842 г. в Каракас и в негова чест там му бил издигнат паметник.

Виж „История на Боливар от генерал Дюкудре-Холщайн, продължена до смъртта на Боливар от Алфонс Виоле“ (Париж, 1831); „Мемоари на генерал Джон Милър (служил в армията на република Перу)“; полковник Хиписли — „Описание на пътешествието ми до Ориноко“ (Лондон, 1819)[246].

Написано от К. Маркс около 8 януари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia“, т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

---

* хамак — плетена въжена люлка. *Бел. прев.*

** — висшия свят. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

КАМПАНИЯ

Кампания — този термин много често се употребява за означаване на военни операции, провеждани през време на война в продължение на една година; но ако тези военни операции се извършват на два или повече самостоятелни театри на военните действия, едва ли би било логично да се разглеждат като една кампания. Например това, което, отклонявайки се от строгото значение на тази дума, наричат кампания от 1800 г., съставлява две отделни кампании, водени съвсем независимо една от друга: кампанията в Италия (Маренго) и кампанията в Германия (Хохенлинден)[247]. От друга страна, откакто армиите почти престанаха да се оттеглят на зимни квартири, краят на годината не винаги е граница между края на една ясно очертана серия от военни операции и началото на друга. Понастоящем има много други военни и политически обстоятелства, които играят много по-важна роля във войната, отколкото смяната на годишните времена. Така например всяка от кампаниите през 1800 г. се състои от два отделни етапа: разделя ги общото примирие, продължило от юли до септември, и макар че през декември 1800 г. германската кампания завършила, италианската продължавала още през цялата първа половина на януари 1801 година. Клаузевиц правилно бележи, че кампанията от 1812 г. очевидно е завършила не на 31 декември тази година, когато французите били още на Неман и отстъплението им било в самия си разгар, а едва с преминаването им зад Елба през февруари 1813 г., където отново събрали силите си, тъй като силата, която ги теглела към родината, престанала да действува[248]. Все пак, тъй като в нашите ширини зимата си остава

време, когато действуващите армии винаги се топят особено силно от умора и лишения, това годишно време много често съвпада с прекратяване на военните действия от двете страни и с натрупване на сили; и макар че в строгия смисъл на думата кампания означава редица военни операции, тясно свързани помежду си от един стратегически план и насочени към постигане на една стратегическа цел, в повечето случаи кампанията може за удобство да се означава с годината, през която са станали основните ѝ бойни действия.

Написано от Ф. Енгелс около 7 януари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

КАПИТАН

Капитан — чин на командир на рота в пехотата, ескадрон или полуескадрон в кавалерията, а също така командир на военен кораб. В повечето континентални армии на Европа капитаните се числят към младшия офицерски състав; в английската армия те са офицери от междинен ранг между старшия и младшия офицерски състав, тъй като към последната категория тук отнасят само ония притежаващи офицерски дипломи лица, които по своя чин не изпълняват непосредствени или постоянни командни функции. В армията на САЩ капитанът носи отговорност за оръжието, боеприпасите, обмундироването и др. т. на поверената му рота. Задълженията на капитана във военноморската флота са твърде широки и неговата длъжност е една от най-отговорните. В английската флота той се приравнява по чин към подполковника в сухопътната армия, а три години след като получи това звание — към полковник. В старо време във френската флота, под страх от смъртно наказание, му се забранявало да напуска кораба си и бил длъжен по-скоро да го хвърли във въздуха, отколкото да го остави да попадне в ръцете на неприятеля. Капитани се наричат също шкиперите на търговски или пътнически кораби и различните подофицери на линейни кораби, например баков подофицер, трюмен подофицер, старши по гротмарса и формарса и т. н.* Думата „капитан“ е от италиански произход** и означава човек,

* В английския език в състава на термините, които означават тези длъжности, влиза думата „captain“, например „captain of the forecastle“ — „баков старшина“, „captain of the hold“ — „трюмен старшина“, и т. н. *Ред.*

** — на италиански „capitano“. *Ред.*

който стои начело, поради това често се употребява като синоним на думата „главнокомандуващ", особено когато става дума за способностите му като пълководец.

Написано от Ф. Енгелс около 7 януари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

КАРАБИНА[249]

Карабина — carabine или carbine — пушка с къса цев, приспособена за използване в кавалерията. За да може лесно да се пълни на седлото, дължината на цевта не трябва да надминава 2 фута и 6 дюйма, ако не се пълни отзад; а за да може по-лесно да се използува с една ръка, трябва да бъде по-лека от пехотната пушка. В повечето армии калибърът ѝ е също малко по-малък, отколкото на пехотното огнестрелно оръжие. Карабината може да има или гладък, или нарязан канал на цевта; в първия случай ефикасността на нейния огън е значително по-малка, отколкото на обикновената пушка; във втория случай карабината превъзхожда последната по точност на стрелбата на средни разстояния. В английската армия кавалерията е въоръжена с гладкоцевни карабини; в руската кавалерия цялата лека конница е въоръжена с набраздени карабини, докато от кирасирите едната четвърт има набраздени карабини, а останалите три четвърти — гладкоцевни. В някои армии (особено във френската и английската) карабините се употребяват и в артилерията; в Англия те се изработват по принципа на новата винтовка Енфилд[250]. На времето стрелбата с карабини била основен вид на кавалерийския бой, но сега се използува главно за предна охрана и в кавалерийски престрелки. Във френските военни трудове терминът „carabine" винаги означава пехотна набраздена пушка, докато за означаване на кавалерийска карабина е приет терминът „mousqueton"*.

Написано от Ф. Енгелс около 21 януари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

* — мускетон. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

КАРОНАДА

Каронада — късо чугунено оръдие, излято за пръв път в Карон (Шотландия) през 1779 г. за английската флота и използувано за пръв път във войната срещу Съединените щати[251]. Каронадите нямат цапфа, а се прикрепват към лафета с помощта на хомот, който се намира под средната част на оръдието. Каналът на цевта има магазин, дулото е разширено като чаша. Тези оръдия са много къси и леки: на 1 фунт тегло на плътния снаряд се падат 60—70 фунта тегло на оръдието, дължината им е равна на 7—8 калибри. Зарядът следователно не може да не бъде слаб и съставлява от 1/16 до 1/18 от теглото на гюлето.

Когато каронадите били въведени за пръв път като оръжие, те били посрещнати от моряците с голямо одобрение. Малкото им тегло и незначителният откат позволявали да се поставят голям брой каронади на борда на малките военни кораби от онова време. Дългобойността на стрелбата им изглеждала относително голяма, което се обяснявало: 1) с малкия луфт на снаряда в канала на цевта, 2) с големия ъгъл между оста на канала и прицелната линия поради дебелината на метала в задната част и малката дължина на оръдието; а голямото тегло на изстрелвания от тях снаряд ги правело много страшно оръжие на близко разстояние. Около 1800 г. те били въведени във флотата на САЩ. Но скоро се изяснило, че този тип оръдие не може да съперничи с по-дългите и по-тежки оръдия, които стрелят с пълен заряд и под малък ъгъл на възвишение. Така било установено, че обикновените дългоцевни оръдия на английската армия при стрелба под ъгъл на възвишение 2^0, а снарядните оръдия — 3^0 имат същата дългобой-

ност (а именно около 1 200 ярда), както каронадите от съответния калибър при стрелба под ъгъл на възвишение 5°. А тъй като с увеличаването на ъгъла на възвишение вероятността на попадението намалява, стрелбата от каронади на разстояние повече от 1 200 ярда под ъгъл на възвишение 5° е напълно изключена, докато от дългоцевните оръдия може да се води твърде ефикасен огън на дистанция до една миля и дори до 2 000 ярда. Това било убедително илюстрирано от действията на двете враждебни ескадри в езерата Ери и Онтарио през време на англо-американската война от 1812—1814 г.[252] Американските кораби били въоръжени с дългоцевни оръдия, а английските — главно с каронади Американците маневрирали с оглед да се намират вън от обсега на английските каронади, а самите те нанасяли с дългоцевните си оръдия сериозни вреди на корпуса и съоръженията на неприятелските кораби. Поради тези недостатъци на каронадите сега те са почти извадени от употреба. На суша англичаните понякога ги поставят на фланковете на бастионите и в казематите, откъдето се изисква да бъде обстрелван с фланкиращ огън само малък участък от рова, и то предимно с картеч. Във френската военна флота е приета каронадата с цапфи (carronade à tourillons); но това всъщност е оръдие с голяма мощност.

Написано от Ф. Енгелс около 21 януари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

КАРТЕЧ[253]

Картеч — case shot или canister shot — представлява редица сферични куршуми от ковано желязо, поставени в ламаринена обвивка с цилиндрична форма. Куршумите, предназначени за полски оръдия, обикновено се слагат на слоеве, но за повечето от обсадните и морските оръдия те просто се насипват в цилиндъра, докато той се напълни, след което капакът се запоява. Между дъното на цилиндъра и заряда се вкарва дървена подставка. Теглото на куршумите се мени в зависимост от типовете оръдия и от приетите в различните армии норми. Англичаните използуват за своите тежки морски оръдия куршуми с тегло от 8 унции до 3 фунта; за 9-фунтовото полско оръдие — куршуми с тегло 1,5 и 5 унции; при това в последния случай за един изстрел са необходими съответно 126 и 41 куршума на цилиндър. Прусаците слагат 41 куршума, като теглото на всеки куршум е 1/32 от теглото на съответния сферичен снаряд. Французите от 1854 г. имаха почти същата система; за измененията, които може да са били направени в нея след въвеждането на новото гаубично оръдие, засега не можем нищо да кажем. За обсадната и гарнизонната артилерия сферичните куршуми понякога се слагат около шпиндела, който излиза от дървената подложка, или в торбичка във формата на грозд (оттук названието „grape shot"*), или на равни слоеве, отделени един от друг с кръгли дървени или метални пластинки, и всичко това се покрива с брезентова торба.

Най-новият вид картеч е сферичният картеч, обикновено наречен шрапнелен снаряд по името на неговия изобретател англий-

* — „grape" — „грозд"; „grape shot" — едър картеч, който обикновено се състои от 9 сферични куршума, сплетен картеч. *Ред*

ския генерал Шрапнел. Този снаряд се състои от тънка чугунена обвивка (дебелина от 1/3 до 3/4 дюйма) с диафрагма, или преградка, по средата. Долното отделение е предназначено за експлозивния заряд, а в горното се намират оловни пушечни сферични куршуми. В снаряда е вкарана снарядна запалка, напълнена с грижливо изготвена смес; в точността на времето, за което тя изгаря, може да има пълна увереност. За да не се разместват сферичните куршуми, празнините между тях се запълват със специална смес. При използуване в полски условия снарядната запалка се подрязва до такива размери, каквито изисква разстоянието до противника, и се вкарва в снаряда. На 50—70 ярда от противника сместа на запалката догаря докрай и възпламенява снаряда, като изхвърля куршумите към противника точно по същия начин, както ако по мястото, където е избухнал снарядът, е бил даден изстрел с обикновен картеч. Сега в армиите на някои страни е постигната твърде голяма точност в действието на снарядните запалки и по такъв начин този нов снаряд позволява на артилеристите да постигнат исканите резултати от картечния огън на разстояния, за които по-рано можеше да се използуват само сферични гюлета. Обикновеният картеч има най-унищожително действие на разстояние до 200 ярда, но може да се използува и на дистанции до 500 ярда; при използуване от близки разстояния срещу настъпваща в линеен строй пехота или кавалерия действието му бива ужасяващо; срещу стрелкови вериги той е малко ефикасен; срещу колони по-често се употребяват сферични гюлета. От друга страна, сферичният картеч дава най-голям ефект на разстояние от 600 до 1 400 ярда, а при достатъчен ъгъл на възвишение и при дълги снарядни запалки може да се използува с вероятност за успех и на още по-големи дистанции. Благодарение на това, че избухва близо до неприятеля, с което се постига голяма сгъстеност на градушката от куршуми, той може успешно да се използува почти против всички бойни редове освен против стрелковата верига. Когато се появи сферичният картеч, той беше въведен в почти всички европейски армии, след като във всяка от тях беше изобретена собствена възпламеняваща смес на снарядната запалка, липсата на която е била единственото затруднение. От големите европейски държави само Франция още не е успяла да овладее този детайл. Но по-нататъшните експерименти или пък щастливият случай, или подкупът несъмнено ще направят и тая държава притежателка на тази тайна.

Написано от Ф. Енгелс около 21 януари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

ЗАПАЛИТЕЛЕН СНАРЯД

Запалителен снаряд — артилерийски снаряд, напълнен с лесно възпламеняваща се смес, при изгарянето на която пламъкът се изхвърля през 3 или 4 отвора и достига такава сила, че е крайно трудно да се угаси. Тези снаряди се изстрелват от мортири, гаубици и оръдия по същия начин както обикновените снаряди и горят от 8 до 10 минути. Сместа или се разтопява на огън и се влива гореща в снаряда, или пък с помощта на течна смазка от нея се прави плътна маса, с която след това се натъпква снарядът. Отворите на запалителния снаряд се затъкват с корк или с дървени запушалки, през които в снаряда влиза запалката, напълнена с избухлива смес. Преди такива снаряди се отливаха с вътрешна преградка, или диафрагма, както в съвременните шрапнелни снаряди; при това долната част се предназначаваше за слагане на експлозивен барутен заряд; но сега се отказаха от това сложно устройство. По-рано се употребяваха също така друг вид запалителни снаряди, които се изработваха подобно на леки снаряди от два кръгли, пресичащи се под прав ъгъл железни обръча, на които се опъваше зебло; по този начин се образуваше не съвсем правилно сферично тяло, което се запълваше със смес, подобна на употребяваната и днес и съдържаща главно барут и смола. Но от тези запалителни снаряди се отказаха, тъй като твърде малкото им тегло правеше почти невъзможна стрелбата с тях на що-годе значително разстояние и с относителна точност. Съществуват и най-различни смеси за пълнене на нашите съвременни запалителни снаряди, но всички те се състоят главно от селитра и сяра, смесени със смолисто или масленисто вещество. Така в пруската армия използ-

ват 75 части селитра, 25 части сяра, 7 части смлян барут и 33 части колофон. Англичаните си служат със 100 части селитра, 40 части сяра, 30 части смола, 10 части антимон, 10 части лой и 10 части терпентин. Запалителните снаряди се използват главно при бомбардиране и понякога против кораби, макар че в последния случай почти напълно са изместени от накалените гюлета, които по-лесно се изработват, позволяват по-точен обстрел и имат много по-голямо запалително действие.

Написано от Ф. Енгелс около 21 януари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

ПАТРОН

Патрон — книжен, пергаментов или фланелен калъф, или торбичка, където се съдържа строго определено количество барут, използван като заряд в огнестрелното оръжие; понякога към него е прикрепен куршум или снаряд. Халосният патрон на стрелковото оръжие, в противоположност на бойния, не съдържа куршум. Във всички видове патрони за стрелково оръжие като тапа се използва хартия, набивана в патрона. За френската винтовка Миние и за английската винтовка Енфилд патронът в единия край се напоява с масло, за да се улесни набиването. Патронът на пруската иглянка съдържа също гърмяща смес, която се възпламенява под действието на игла. Патроните за артилерийски оръдия обикновено се правят от фланела или друга лека вълнена тъкан. В някои армии, поне в полската артилерия, патроните, когато е възможно, се съединяват със снарядите посредством дървена подставка, а французите частично са въвели тази система дори във военната си флота. В английската армия патронът е все още отделен от снаряда както в полската, така и в морската и обсадната артилерия.

В кралския арсенал в Уулидж, Англия, започна неотдавна да се прилага един остроумен начин за направа на книжни патрони без шев. В кухи цилиндрични форми от метал, по размери, точно побиращи се в патрона, пробиват множество малки отвори и когато ги потопят в хартиената каша, от която се получава патронна хартия, и после ги съединят с камбаната на въздушна помпа, от която е изтеглен въздухът, те веднага се покриват с тънък слой хартиена каша. В изсушен вид този слой представлява готова хар-

тиена тръбичка. При това се използват едновременно голям брой форми; всяка от тях е затворена във вълнен калъф, напомнящ пръст на ръкавица, по който именно се полепва хартиената каша; снет от формата заедно със слой хартия, този калъф образува подплатата, с която са снабдени най-добрите патрони.

За ловни пушки се използуват един вид патрони от телена мрежа, които съдържат само сачми. Те са затворени в хартиени външни калъфи. Зарядът от сачми за по-голяма плътност се смесва с костно брашно. При изстрел от такава пушка сачмите летят, без да се разпръсват, много по-далеч, отколкото при какъвто и да било друг заряд.

Написано от Ф. Енгелс около 21 януари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

БЕРМА

Берма — във фортификацията — хоризонтален насип от пръст, оставен между горния вътрешен край на рова и външния скат на парапета на укрепление. Обикновено има около 3 фута ширина. Основното ѝ предназначение е да укрепи парапета и да не позволява пръстта, от която той е направен, да се смъкне в рова след пороен дъжд, топене на снегове и т. н. Понякога бермата може да служи и като външен съобщителен път около укрепленията. Не трябва обаче да се изпуска из предвид, че бермата е много удобно място за отдих и съсредоточаване за щурмовите и катерачни отряди, поради което съвсем не се използва в много системи на дълговременни укрепления, а в други е защитена с назъбена стена, която образува прикрита линия на огъня за пехотата. В полската фортификация или при изграждането на обсадни батареи с ров отпред обикновено не може без берма, тъй като ескарпът над рова почти никога не се облицова, а без такова междинно пространство както ескарпът, така и парапетът бързо биха се разрушили под атмосферните влияния.

Написано от Ф. Енгелс около 28 януари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

БЛЕНХАЙМ

Бленхайм, или *Блиндхайм* — селище, разположено на около 23 мили от Аугсбург в Бавария; на 13 август 1704 г. тук е станало голямо сражение между англичаните и австрийците начело с Малбъро и принц Евгени, от една страна, и французите и баварците, начело с маршал Талар, Марсен и баварския курфюрст* — от друга. Тъй като над австрийските провинции надвиснала заплаха от пряко нахлуване на противника през Германия, Малбъро тръгнал от Фландрия, за да им помогне. Съюзниците се договорили да водят отбранителни действия в Италия, Нидерландия и на Долен Рейн, а да съсредоточат всичките си основни сили на Дунава. След като щурмувал баварските укрепления на Шеленберг, Малбъро преминал Дунава и се съединил с принц Евгени, веднага след което двамата тръгнали, за да нападнат противника. Те го открили зад ручея Небел, като пред фланговете му се намирали селищата Бленхайм и Китцинген, здраво държани от неговите войски. Французите образували дясното крило, баварците — лявото. Войските им заемали по фронта почти 5 мили и всяка от съюзните армии разположила кавалерията си на двата си фланга, така че част от центъра се намирала под защитата и на френската, и на баварската кавалерия. И все пак позицията била заета не така, както се предписвало от общоприетите в това време тактически правила. Масата на френската пехота, 27 батальона, била натикана в Бленхайм, което за войските с тогавашна организация и обучени да водят бой изключително в линеен строй и в открита

* — Максимилиан II Емануил. *Ред.*

местност означавало да се окажат в съвсем безпомощно положение. Но именно в това опасно положение ги заварила атаката на англо-австрийските войски и Малбъро скоро извлякъл всички изгоди, които му давало това обстоятелство. След безуспешното атакуване на Бленхайм той внезапно притеглил главните си сили към своя център и с тяхна помощ пробил центъра на противника. Принц Евгени лесно се справил с баварците, които се оказали изолирани, и предприел общо преследване, а Малбъро, след като окончателно отрязал пътя за отстъпление на 18 000 французи, блокирани в Бленхайм, ги принудил да сложат оръжие. Между тях бил и маршал Талар. Общите загуби на френско-баварските войски били 30 000 убити, ранени и пленени; победителите изгубили около 11 000 души. Това сражение било решаващо за цялата кампания. Бавария попаднала под властта на австрийците, а престижът на Людовик XIV бил подкопан.

Това сражение представлява изключителен интерес от гледна точка на тактиката. То особено нагледно показва огромната разлика между тактиката на онова време и съвременната тактика. Същото обстоятелство, което сега би се преценявало като едно от най-големите предимства на отбранителната позиция, а именно владеенето на два населени пункта пред фланговете, за войските от XVIII век станало причина за поражение. В ония времена пехотата била съвсем негодна за такъв бой в разсипан строй, който има явно нередовен характер и в наши дни прави почти непристъпен един населен пункт с каменни къщи, зает от добри войски. Във Франция и изобщо на континента това сражение се нарича сражение при Хохщедт, по името на малкото съседно градче, което било вече спечелило известност със сражението, станало там на 20 септември предишната година[254].

Написано от Ф. Енгелс около 28 януари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia" т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

БОРОДИНО[255]

Бородино — село в Русия на левия бряг на рекичката Колоча, на две мили над мястото, където тя се влива в река Москва. По името на това село русите наричат голямото сражение през 1812 г., което решило въпроса за овладяването на Москва; французите го наричат Московско, или Можайско, сражение. Полесражението се намира на десния бряг на Колоча. Дясното крило на русите било прикрито от тази рекичка — от мястото на вливането ѝ в Москва река до Бородино; лявото крило било изтеглено назад en potence* зад едно ручейче и стръмния дол, който се спуска от крайната точка на левия фланг, близо до Утица, към Бородино. Зад този дол на два хълма били построени непълни редути, или люнети; от тях най-близкият до центъра се наричал редут на Раевски, а трите редута на хълма вляво се наричали люнети на Багратион. Между тези два хълма друг един дол, наречен Семьоновски по името на разположеното зад него село, се спускал от левия руски фланг към първия дол, като се съединявал с него приблизително на 1 000 ярда от мястото, където последният стига до Колоча. Главният път за Москва минава през Бородино; старият път минавал през Утица към Можайск в тила на руската позиция. Тази линия, дълга около 9 000 ярда, се държала приблизително от 130 000 руси, като Бородино, заето от русите, се намирало пред техния център. Руски главнокомандуващ бил генерал Кутузов; неговите войски се делели на две армии, от които по-голямата, под командването на Барклай-де-Толи, заемала десния фланг и центъра, а по-малка-

* — във формата на буква Г. *Ред.*

СРАЖЕНИЕТО ПРИ БОРОДИНО НА 5-7 СЕПТЕМВРИ 1812 г.

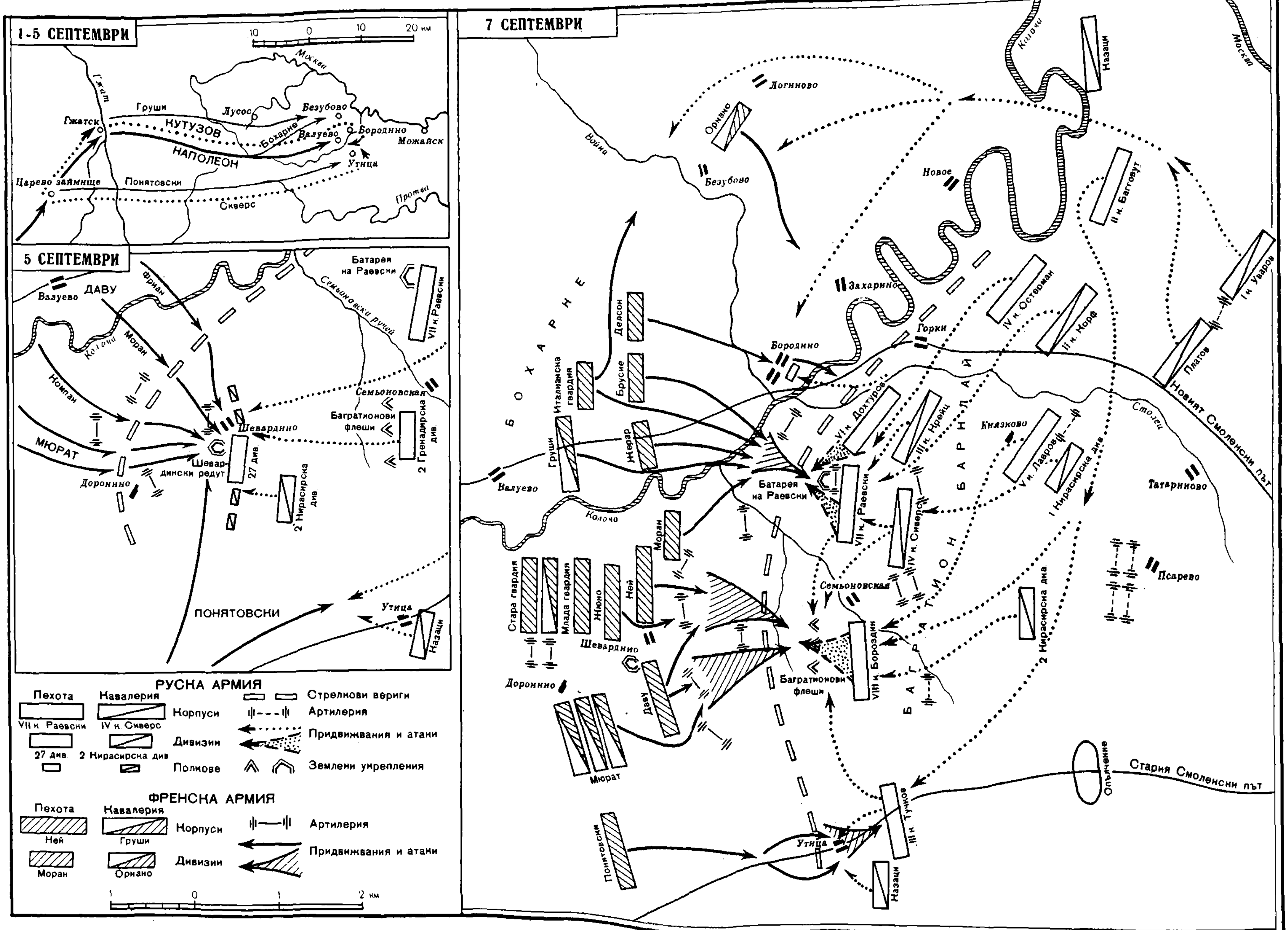

та, под командуването на Багратион — левия фланг. Позицията била избрана твърде несполучливо; атака срещу левия фланг в случай на успех водела до пълен обход на десния фланг и центъра и ако при това французите успеели да достигнат Можайск преди отстъплението на руския десен фланг, което било напълно осъществимо, положението на русите щяло да стане съвсем безнадеждно. Но след като Кутузов вече се отказал от превъзходната позиция при Царево-Займище, избрана от Барклай, не му оставал друг избор[256].

Французите, които били командувани лично от Наполеон, наброявали около 125 000 души. След като на 5 септември нов стил (26 август стар стил) 1812 г. изтласкали русите от няколко слабо укрепени окопи на левия им фланг, те се приготвили да започнат сражението на 7 септември. Планът на Наполеон бил построен върху грешките на Кутузов; ограничавайки се с наблюдаване на руския център, той съсредоточил силите си срещу левия фланг на русите с намерение да го пробие и след това да си отвори път направо за Можайск. С оглед на това принц Евгени получил заповед да извърши мнима атака срещу Бородино, след което Ней и Даву трябвало да нанесат удар по Багратион и по люнетите, които носели неговото име, докато Понятовски трябвало да обходи крайния ляв фланг на русите при Утица; когато сражението се завържело, както трябва, принц Евгени следвало да премине Колоча и да атакува люнета на Раевски. По този начин действителният фронт на атаката не превишавал 5 000 ярда, което значело по 26 души на ярд, т. е. небивала дълбочина на бойния ред, с която се и обясняват страшните загуби на русите от артилерийския огън. На разсъмване Понятовски тръгнал срещу Утица и я превзел, но неговият противник Тучков отново го изтласкал оттам; обаче след това, когато Тучков трябвало да изпрати една дивизия в подкрепа на Багратион, поляците отново превзели селото. В 6 часа Даву атакувал непосредствено левия фланг на укрепленията на Багратион. Той тръгнал напред, посрещнат от мощния огън на 12-фунтови оръдия, на които можел да противопостави само 3—4-фунтови. След половин час Ней атакувал непосредствено десния фланг на тези люнети. Те били превзети и после отново отнети, след което последвала ожесточена борба, но без решаващ резултат.

Обаче Багратион зорко следял големите сили, насочени срещу него с мощните им резерви и с френската гвардия на заден план. За истинската посока на атаката не можело да има съмнение. Ето защо той събрал всичките войски, които можел да събере, като повикал една дивизия от корпуса на Раевски, друга — от кор-

пуса на Тучков, гвардията и гренадирите от армейския резерв и помолил Барклай да му изпрати целия корпус на Баговут. Тези подкрепления, на брой повече от 30 000 души, били незабавно изпратени; само от армейския резерв Багратион получил седемнадесет батальона гвардейци и гренадири и две 12-фунтови батареи. Но всички тия войски могли да стигнат на мястото и да бъдат използувани не по-рано от 10 часа, а до това време Даву и Ней извършили втората атака срещу укрепленията и ги превзели, като изтласкали русите зад Семьоновския дол. Тогава Багратион изпратил напред своите кирасири; последвала ожесточена безредна борба, през време на която русите с пристигането на подкрепленията се придвижвали напред, но отново били изтласкани зад дола, щом Даву вкарал в боя резервната си дивизия. Загубите и на двете страни били огромни; почти всички висши офицери били убити или ранени, а самият Багратион получил смъртоносна рана. Сега най-после Кутузов взел известно участие в сражението, като изпратил Дохтуров да поеме командуването на левия фланг, а своя началник-щаба Тол — да следи на място мерките за отбрана. Малко след 10 часа в Семьоновская пристигнали седемнадесет батальона гвардия и гренадири и дивизията на Василчиков; корпусът на Баговут бил разделен: едната дивизия била изпратена на Раевски, другата — на Тучков, а кавалерията — към десния фланг. В това време французите продължавали атаките си; вестфалската дивизия напредвала в гората към началото на дола, а генерал Фриан го преминал, но все пак не успял да се задържи там. Тогава (в 10 часа и 30 минути) русите получили в подкрепление кирасирите на Бороздин от армейския резерв и част от кавалерията на Корф, но редовете им били твърде разстроени, за да могат да преминат в настъпление, а в това време французите подготвяли голяма кавалерийска атака. В центъра на руската позиция Евгени Бохарне в 6 часа сутринта превзел Бородино и преминал Колоча, изтласквайки неприятеля; но скоро се върнал и отново преминал реката по-нагоре по течението, за да може заедно с италианската гвардия, с дивизията на Брусие (италианци), Жерар, Моран и кавалерията на Груши да атакува Раевски и редута, който носел неговото име. Бородино оставало във френски ръце. Прехвърлянето на войските на Бохарне причинило забавяне и атаката му не можела да започне преди 10 часа. Редутът на Раевски бил заеман от дивизията на Паскевич, поддържана на левия фланг от Василчиков; корпусът на Дохтуров служел за резерв. Към 11 часа редутът бил превзет от французите, а дивизията на Паскевич — напълно разпръсната и отхвърлена от полесражението. Но Василчиков и

Дохтуров превзели отново редута; в това време пристигнала дивизията на принц Евгени Вюртембергски и тогава Барклай заповядал на корпуса на Остерман да заеме позиция в тила като пресен резерв. С този корпус била вкарана в боя последната още незасегната част на руската пехота; в резерв сега оставали само шест батальона от гвардията. Към 12 часа Евгени Бохарне вече се готвел да атакува втори път редута на Раевски, но в този момент на левия бряг на Колоча се появила руската кавалерия[257]. Атаката на Бохарне била спряна, срещу кавалерията изпратили войска. Но русите не успели нито да вземат Бородино, нито да преминат по блатистата долина на река Во̀йна и трябвало да отстъпят през Zodock с единствения резултат, че до известна степен разстроили плана на Наполеон.

В това време Ней и Даву, разположени на хълма на Багратион, продължавали да водят над Семьоновския дол силен огън по руските маси. Внезапно се раздвижила френската кавалерия. Надясно от Семьоновская Нансути твърде успешно атакувал руската пехота, но кавалерията на Сиверс го атакувала във фланг и го изтикала обратно. По-наляво 3 000 конника на Латур-Мобур настъпвали в две колони; първата, с два полка саксонски кирасири отпред, два пъти отблъсвала три руски гренадирски батальона, които току-що били строени в каре, но и тя също била атакувана във фланг от руската кавалерия; един полски кирасирски полк довършил унищожението на руските гренадири, но също бил отхвърлен назад към дола, където втората колона от два полка вестфалски кирасири и един полк полски улани изтикала русите. Когато почвата била подготвена по този начин, пехотата на Ней и Даву преминала дола. Фриан завзел Семьоновская и остатъците от сражаващите се тук руси — гренадири, гвардия и линейни войски — били окончателно отхвърлени назад, а поражението им — довършено от френската кавалерия. В безредие, на малки групи, те бягали към Можайск и командуването успяло да ги събере едва късно през нощта; само трите гвардейски полка запазили известен ред. По този начин френското дясно крило, след като разбило руското ляво крило, още в 12 часа заело позиция непосредствено в тила на руския център; тогава Даву и Ней започнали да молят Наполеон да постъпи съгласно собствените си тактически принципи и да довърши победата, като хвърли гвардията през Семьоновская в тила на русите. Но Наполеон отказал, а Ней и Даву, чиито войски също били страшно разстроени, не се решили да настъпват без подкрепления.

На руска страна, след като Евгени Бохарне прекратил атаката срещу редута на Раевски, Евгени Вюртембергски бил насо-

чен към Семьоновская, а Остерман също трябвало да обърне фронта в тази посока така, че да прикрие тила на хълма на Раевски откъм Семьоновская. Когато началникът на френската артилерия Сорбие видял тези свежи части, заповядал да се докарат тридесет и шест 12-фунтови оръдия от гвардейската артилерия и сформирал батарея от 85 оръдия пред Семьоновская. Докато тези оръдия ожесточено обстрелвали руските войски, Мюрат изкарал напред още непокътнатата кавалерия на Монбрьон и полските улани. Те внезапно атакували войските на Остерман в момента на разгръщането им и ги поставили в извънредно опасно положение, но тук кавалерията на Кройц отхвърлила френската конница. Руската пехота продължавала да търпи загуби от артилерийския огън, но нито една от страните не се решавала да тръгне напред. Било около два часа, когато Евгени Бохарне, след като се уверил, че левият му фланг не е вече застрашен от вражеската кавалерия, отново атакувал редута на Раевски. Докато пехотата го атакувала фронтално, кавалерията от Семьоновская била насочена в тила му. След упорита борба редутът останал в ръцете на французите и малко преди три часа русите се оттеглили. Последвала обща канонада от двете страни, но активните бойни действия се прекратили. Наполеон, както преди, отказвал да хвърли в бой гвардията си и русите получили възможност да отстъпят така, както желаели. Русите били вкарали в бой всичките си части с изключение на двата първи гвардейски полка, но дори и тези последните загубили от артилерийския огън 17 офицери и 600 войници. Общите загуби на русите били 52 000 души, без да се смятат леко ранените и откъсналите се от своите части войници, които скоро се присъединили към тях; но на другия ден след сражението тяхната армия наброявала все пак 52 000 души. Французите били вкарали в бой всичките си войски освен гвардията (14 000 пехота и 5 000 кавалерия и артилерия), така че те разбили явно превъзхождащи ги сили. Освен това тяхната артилерия била по-слаба, защото имала главно 3—4-фунтови оръдия, докато една четвърт от артилерията на русите се състояла от 12-фунтови, а останалата им артилерия — от 6-фунтови оръдия. Французите загубили 30 000 души; те взели 40 оръдия и само около 1 000 пленника. Ако Наполеон бил хвърлил в сражението гвардията си, според думите на генерал Тол руската армия щяла да бъде сигурно унищожена. Но той не рискувал последния си резерв, ядрото и опората на армията си, и може би поради това изпуснал възможността да сключи мир в Москва.

Горното описание на сражението в ония негови подробности, които се различават от общоразпространените, се основава главно

на „Мемоарите на генерал Тол"[258], за когото споменахме по-горе като началник-щаба на Кутузов. Тази книга дава най-добрия отчет от руска страна за сражението и поради точността на своята преценка е незаменим източник.

Написано от Ф. Енгелс около 28 януари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

БИДАСОА

Бидасоа — малка река в Баскските провинции на Испания; прочута със сраженията, станали на бреговете ѝ между французите под командуването на Султ и англичаните, испанците и португалците под командуването на Уелингтън. След поражението при Витория през 1813 г.[259] Султ събрал войските си на позиция, десният фланг на която опирал на морския бряг срещу Фуентерабия, като имал пред себе си река Бидасоа, а центърът и левият фланг се простирали през няколко планински гребена към Сен-Жан дьо-Люз. От тази позиция той веднъж се опитал да освободи от блокада гарнизона на Памплона, но бил отблъснат. Сан-Себастиян, обсаден от Уелингтън, се намирал в твърде трудно положение и Султ решил да принуди неприятеля да вдигне обсадата. От позицията му в долното течение на Бидасоа до Оярсун, село, разположено по пътя за Сан-Себастиян, имало само 9 мили и ако успеел да стигне до това село, обсадата щяла да бъде вдигната. Ето защо към края на август 1813 г. Султ съсредоточил на Бидасоа две колони. Едната от тях, на левия фланг, под командуването на генерал Клозел, състояща се от 20 000 души и 29 оръдия, заела позиция по планинския гребен срещу Вера (пункт, зад който горното течение на реката се намирало в ръцете на съюзниците), а генерал Рей с 18 000 души и резерв от 7 000 души, командуван от Фоа, се разположил по-надолу по течението, близо до пътя от Байона за Ирун. Френският укрепен лагер в тила бил държан от д'Ерлон с две дивизии, които имали задача да отблъскват каквито и да било обходни движения откъм десния фланг на съюзниците.

СРАЖЕНИЯТА ПРИ БИДАСОА НА 31 АВГУСТ И 7 ОКТОМВРИ 1813 г.

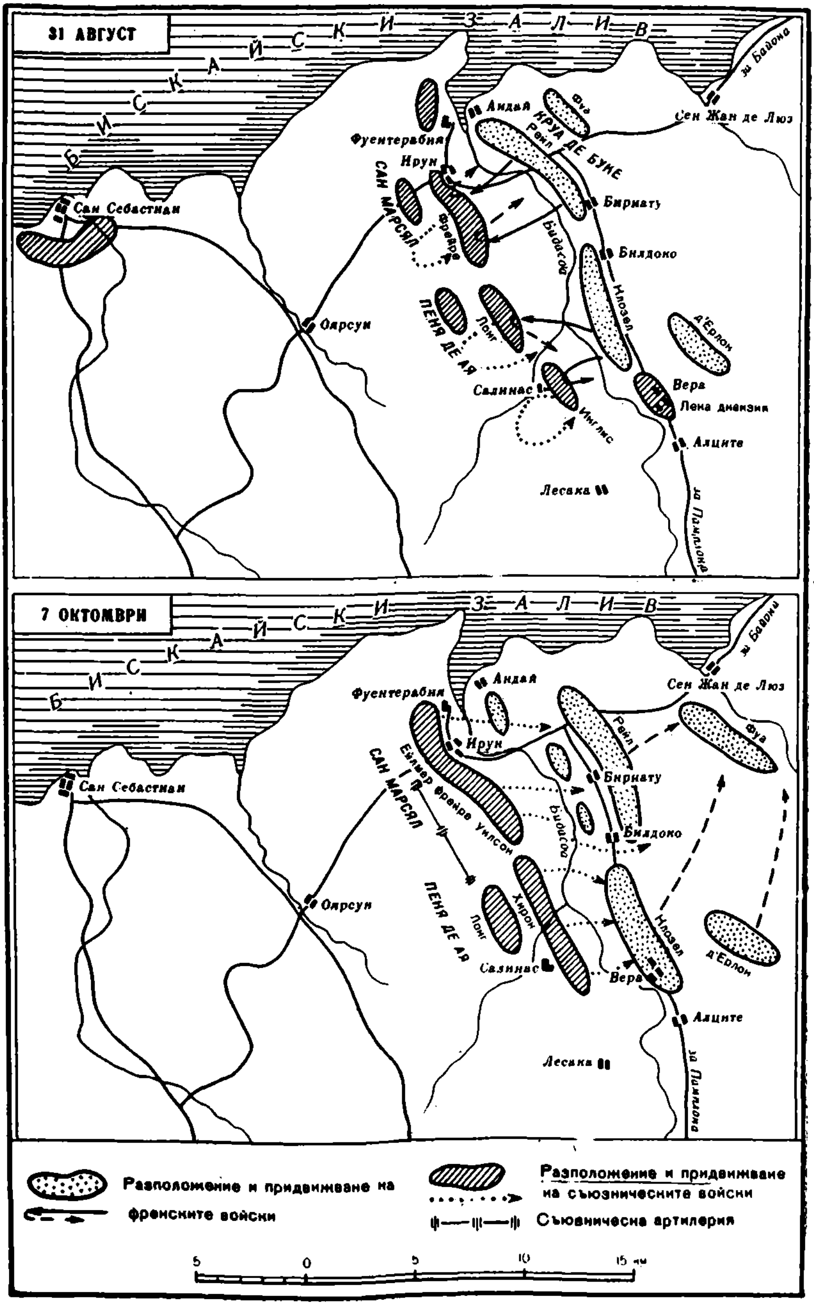

Уелингтън получил сведения за плана на Султ и взел всички предпазни мерки. Крайният ляв фланг на неговата позиция, прикрит отпред с достъпното за морския прилив устие на Бидасоа, бил добре укрепен, макар и зает само от немногобройни войски; центърът, образуван от труднопроходимите стръмни хребети на Сан Марсиал, бил укрепен с полски съоръжения и се държал от испанците на Фрейре, като първа британска дивизия стояла в резерв в тила на левия им фланг, близо до Ирунския път. Дясното крило било образувано от испанците на Лонг и 4-а англо-португалска дивизия, разположени по скалистите склонове на планината Пеня-де-Ая; бригадата на Инглис от 7-а дивизия свързвала дясното крило с леката дивизия, която се намирала при Вера, и с отрядите, които действували отделно още по-надясно, сред височините. Съгласно плана на Султ Рей трябвало да превземе Сан Марсиал (който той възнамерявал да превърне в предмостово укрепление за по-нататъшните операции) и да отхвърли съюзниците към десния им фланг в теснините на Пеня-де-Ая, като по този начин очисти големия път за Фоа, който трябвало да настъпва по него направо към Оярсун, докато Клозел след като остави една дивизия да наблюдава Вера, трябвало малко по-надолу от това място да премине Бидасоа и да отхвърли всички противостоящи му войски към планините Пеня-де-Ая, поддържайки по този начин атаката на Рей от фланга.

Сутринта на 31 август войските на Рей в няколко колони прегазили реката, взели с щурм първия гребен на Сан-Марсиал и се придвижили към по-високите и командни гребени на тази група височини. Но в тази труднопроходима местност войските му, които били зле ръководени, се разстроили; стрелковите вериги и поддържащите ги отряди се смесили помежду си и на някои места се струпали в безредни групи, а в това време испанските колони се устремили от височините и ги изтикали назад към реката. Втората атака била в началото по-успешна и довела французите до самите испански позиции. Но тук силата на френската атака секнала и ново настъпление на испанците ги отхвърлило в пълно безредие назад към Бидасоа. В това време Султ, като научил, че Клозел е извършил успешна атака и бавно се придвижва в планините Пеня-де-Ая, изтиквайки португалците, англичаните и испанците, веднага започнал да формира колона от резервите на Рей и войските на Фоа за трета и окончателна атака; в този момент дошло известие, че д'Ерлон е нападнат в лагера си от големи сили. След като съсредоточаването на французите по долното течение на Бидасоа не оставило никакво съмнение за действителната посока на тяхната атака, Уелингтън заповядал на всички войски от крайно десния си фланг,

съсредоточени по възвишенията, да атакуват всички противостоящи им части. Макар че тази атака била отблъсната, все пак тя била много сериозна и можела да бъде възобновена. В същото време част от британската лека дивизия била построена на левия бряг на Бидасоа така, че да заплашва настъпващите войски на Клозел откъм фланга. Тогава Султ се отказал от проектираната атака и оттеглил войските на Рей обратно зад Бидасоа. Войските на Клозел се отскубнали от противника едва късно през нощта, а след упорит бой за прехвърляне на един мост при Вера, защото бродовете на реката станали непроходими от силните дъждове през този ден, съюзниците с щурм превзели Сан Себастиян, с изключение на цитаделата, която се предала на 9 септември.

Второто сражение на Бидасоа станало на 7 октомври, когато Уелингтън форсирал тази река. Разположението на войските на Султ оставало почти същото; Фоа заемал укрепения лагер Сен-Жан дьо-Люз, д'Ерлон държал Урдакс и лагера Енуа, Клозел се намирал на хребета, който съединява Урдакс с долното течение на Бидасоа, а Рей стоял по течението на тази река, от десния фланг на Клозел до морето. Цялата фронтова линия била укрепена и французите били още заети със засилване на укрепленията си. Британският десен фланг се намирал срещу Фоа и д'Ерлон; центърът, който се състоял от испанците на Хирон и леката дивизия, с испанците на Лонг и 4-а дивизия в резерв, на брой общо 20 000 души, бил разположен срещу Клозел; а по долното течение на Бидасоа испанците на Фрейре, 1-а и 5-а англо-португалски дивизии и отделната бригада на Ейлмър и Уилсън, всичко 24 000 души, били готови да атакуват Рей. Уелингтън взел всички мерки, за да осигури внезапността на нападението. През нощта на 7 октомври войските му били построени в пунктове, напълно скрити от наблюдението на противника, а палатките на лагера оставали неприбрани. Освен това контрабандисти му посочили три брода в достъпното за морския прилив устие на Бидасоа, които можели да се преминат при отлив и не били известни на французите, които се смятали в пълна безопасност от тая страна.

Сутринта на 7 октомври, когато френските резерви стоели на лагер далеч в тила и много от войниците на единствената дивизия, разположена на първа линия, били отделени за работа на редутите, 5-а английска дивизия и бригадата на Ейлмър преминали устието на реката през брод и се насочили към укрепения лагер, известен под названието „лагер на санкюлотите“. Веднага щом те преминали на другия бряг, оръдията от Сан-Марсиал открили огън и още 5 колони тръгнали напред, за да прегазят реката. Те се построили на десния бряг, преди французите да могли да ока-

Набросъка на схемата, направена от Ф. Енгелс през време на работа над статията „Бидасоа" [280]

жат каквато и да било съпротива: нападението било наистина съвсем внезапно, френските батальони, които пристигали по един и нередовно, търпели поражение и цялата линия, заедно с ключа на позицията, височината Круа-де-Буке, била превзета, преди да могли да пристигнат каквито и да било резерви. Лагерът Бириату и Билдокс, който съединявал Рей с Клозел, бил заобиколен от Фрейре, който превзел височината Мандале и бил напуснат от французите. Войските на Рей отстъпвали в безредие, докато при Уроне не ги спрял Султ, който набързо пристигнал с резерви от Еспелета. Още докато бил там, той получил вест, че Урдакс е нападнат; но нито за минута не се съмнявал относно истинското направление на атаката и тръгнал по долното течение на Бидасоа, където обаче пристигнал твърде късно, за да спаси положението. В това време английският център атакувал Клозел и постепенно овладял неговата позиция в резултат както на фронтални, така и на флангови атаки. Привечер в ръцете на Клозел оставала само най-високата точка на хребета, върхът Гранд-Рюн, който той напуснал на следния ден. Загубите на французите били около 1 400 души, а на съюзниците — около 1 600 убити и ранени. Внезапността на удара била така добре осигурена, че фактически французите трябвало да отбраняват позициите си само с 10 000 души, които, подложени на мощната атака на 33 000 съюзнически войници, били изтикани от тези позиции, преди да могат да им се притекат на помощ каквито и да било резерви.

Написано от Ф. Енгелс около 11 февруари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

БУДА

Буда, или Офен — град на западния бряг на Дунава, бивша столица на Унгария, сега столица на Пещенския окръг. Населението на града и на седемте му предградия, включително и населението на Стария Офен, който бил включен в чертите на града през 1850 г., е 45 653 души, без да се смятат гарнизонът и студентите. Градът е разположен на 135 мили по права линия югоизточно от Виена и на 200 мили северозападно от Белград. Порано се е съединявал с Пеща, който е разположен на противоположния бряг на реката, с понтонен мост, а от 1849 г. — с висящ мост, дълъг 1 250 фута; от 1852 г. се строи тунел, за да съедини моста с крепостта. В обиколка Буда има около 9 мили; градът е построен около Шлосберг, усамотена скала с полегати склонове. Централната и най-висока част, наречена крепост, е най-правилно планираната част на града и в нея има много красиви здания и площади. Тази крепост е заобиколена от стени, от които към реката се простират няколко предградия. Главните сгради на града са кралският дворец — правоъгълна сграда, дълга 564 фута, която има 203 стаи; църквата Възнесение богородично и гарнизонната църква, и двете в готически стил; арсеналът, парадният дворец и градският дом. В Буда има 12 католически църкви, една гръко-православна църква и една синагога, няколко мъжки и женски манастири, театър и много големи военни, учебни и благотворителни заведения. Има няколко издателства; издават се три вестника. Обсерваторията, в която се помещава и печатницата на Пещенския университет, е построена на едно възвишение южно от града, което се издига на 516 фута над равнището на Среди-

земно море; за обзавеждането на обсерваторията с най-добри прибори не са жалени средства. В различните части на предградията има горещи серни извори и развалини от бани, построени там от римляните и турците, които някога са владеели тази местност. Виното е основният предмет на търговията на града (главно червените вина, прилични на бургундското); то се произвежда от лозята, разположени на съседните хълмове, в количество, което според пресмятанията възлиза на 4 500 000 галона годишно. Има също така оръдейно-леярски заводи и няколко фабрики, които произвеждат коприна, кадифе, памучни и вълнени тъкани и кожени изделия. Тук се строят корабите на Дунавската параходна навигационна компания, което дава работа на около 600 души. Буда е постоянна резиденция на губернатора на Унгария и на представителите на държавната власт.

Предполага се, че този град заема мястото на древния Аквинкум, споменат в „Пътеводителя на Антонина“[261]. През време на унгарското кралство Буда бил резиденция на кралете, които го разширили и украсили; особена заслуга за това има Матиаш Велики. Градът бил превзет от турците при Сюлейман Великолепни през 1526 г., но следната година бил отвоюван. През 1529 г. отново паднал в ръцете на турците и останал в тяхно владение чак до 1686 г., когато бил окончателно възвърнат от Карл Лотарингски, а през 1784 г. отново станал резиденция на правителството. През цялата си история Буда бил обсаждан не по-малко от 20 пъти. Последната му обсада била през май 1849 г., когато унгарската армия под командуването на Гьоргей изтласкала австрийските войски към западните граници на кралството. Относно по-нататъшните действия се обсъждали два плана: или да се развие постигнатият успех с енергично преследване на противника на собствената му територия, да се разпръснат неговите сили, преди да пристигнат русите, които тогава се придвижвали към Унгария, и да се направи опит да се революционизира Виена; или да се държат отбранителни позиции пред Коморно и да се отделят големи сили за обсадата на Буда, където австрийците оставили гарнизон при отстъплението си. Гьоргей твърди, че за последния план настоявали Кошут и Клапка; но Клапка заявява, че не знае Кошут да е изпращал подобна заповед, и отрича самият той някога да е давал съвет за предприемане на такава стъпка. Но като сравняваме мемоарите на Гьоргей и Клапка[262], принудени сме да признаем, че досега все още остава доста неясно кому трябва да се припише вината за похода към Буда, а също и че доказателствата, които Клапка привежда, съвсем не са неоспорими. Гьоргей твърди също, че решението му било освен това пре-

дизвикано от пълната липса на боеприпаси за полските оръдия и други запаси, както и от собственото му убеждение, че армията ще откаже да премине границата. Във всеки случай всички настъпателни движения били спрени и Гьоргей с 30 000 души тръгнал срещу Буда. В резултат на тази стъпка последният шанс за спасяване на Унгария бил изгубен. Австрийците получили възможност да се оправят от пораженията си, да реорганизират силите си и след шест седмици, когато русите се появили на границите на Унгария, те вече отново настъпвали с армия от 127 000 души, като освен това имали два резервни корпуса, които още се формирали. Следователно обсадата на Буда е повратен пункт в унгарската война от 1848 — 1849 г. и ако изобщо някога между Гьоргей и австрийците действително са съществували предателски отношения, то трябва да е било по това време.

Крепостта Буда представлявала само жалки останки от старинната цитадела на турците, зад стените на която те така често отблъсвали всички атаки на унгарските и императорските армии. Рововете и гласисите били изравнени със земята; запазили се само главните крепостни валове — съоръжения със значителна височина, облицовани с камък. В основните си очертания крепостта представлявала продълговат четириъгълник, страните на който били повече или по-малко неправилно начупени, което давало възможност да се води достатъчно ефикасен фланкиращ огън. Неотдавна построената траншея се спускала от източния фронт към Дунава и прикривала водопроводните съоръжения, снабдяващи крепостта с вода. Гарнизонът се състоял от четири батальона, около една рота пионери и необходимия брой артилеристи; командувал ги генерал-майор Хенци, храбър и смел офицер. На крепостните валове били поставени седемдесет и пет оръдия. На 4 май, след като крепостта била обкръжена и за кратко време обстрелвана с тежки полски оръдия, Гьоргей предложил на гарнизона да се предаде. Когато предложението било отхвърлено, той заповядал на Кмети да атакува водопроводните съоръжения; под прикритието на огъня на всички налични оръдия колоната на Кмети се придвижила напред, но артилерията, разположена в траншеята, обстрелвайки движещата се колона с надлъжен огън, бързо я отхвърлила назад. С това било доказано, че крепостта никога не може да се превземе само с щурм и че е необходима артилерийска атака, за да се направи най-напред един годен за преминаване пробив. Обаче Гьоргей нямал по-големи оръдия от 12-фунтови и дори и за тях не достигали бойни припаси. Но след известно време от Коморно били докарани четири 24-фунтови оръдия и едно 18-фунтово, а по-късно — 6 мортири. На 500 ярда

от северозападния ъгъл на крепостния вал, на една височина, била поставена бреш-батарея, която започнала обстрела на 15 май. Предишния ден Хенци бомбардирал град Пеща без всякакъв повод и без шанс да спечели нещо от това. На 16-и бил направен пробив, но през него едва можело да се мине; обаче Гьоргей насрочил щурма за следната нощ: една колона трябвало да атакува направения пробив, други две — да щурмуват със стълби стените, а четвърта под командуването на Кмети трябвало да завладее водопровода. Щурмът никъде не успял. Била възобновена артилерийската атака. Докато бреш-батареята завършила работата си, палисадите около водопроводните съоръжения били разрушени от 12-фунтовите оръдия и вътрешната част на крепостта — подложена на бомбардировка. Всяка нощ се извършвали мними атаки, за да се безпокои гарнизонът. Късно вечерта на 20-и бил подготвен нов щурм. Били оставени предишните четири колони, които имали същите обекти за атакуване, и на 21-и преди разсъмване те се хвърлили върху крепостта. След отчаяна схватка, през време на която самият Хенци ръководел отбраната на пробива и бил смъртно ранен, пробивът бил превзет от 47-и батальон на хонведа[263]; той бил последван от 34-и батальон, докато Кмети щурмувал водопровода, а отрядите от 3-и армейски корпус под командуването на Кнецих щурмували със стълби стените близо до Виенските врати. Завързал се жесток бой в самата крепост, но скоро гарнизонът се предал. От 3 500 души около 1 000 били убити, останалите — взети в плен. През време на обсадата унгарците изгубили 600 души.

Написано от Ф. Енгелс около 11 февруари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

ПРЕДМОСТОВО УКРЕПЛЕНИЕ

Предмостово укрепление, или tête-de-pont — във фортификацията, — дълговременно или полско укрепление, издигано на противоположния край на мост, с цел той да бъде защитен и да се осигури на държащите го сили възможност за маневриране по двата бряга на реката. Наличието на предмостови укрепления е абсолютно необходимо за големите съвременни крепости, разположени на големи реки или при сливането на две реки. В такива случаи за предмостово укрепление обикновено служи добре укрепено предградие на противоположния бряг; така Кастел е предмостово укрепление за Майнц, Еренбрайтщайн — за Кобленц и Дойц — за Кьолн. През време на революционните войни французите, след като завладели Кел, незабавно го превърнали в предмостово укрепление за Страсбург. В Англия Госпорт може да се смята за предмостово укрепление на Портсмут, макар че там няма мост и въпреки че той изпълнява и други твърде важни функции. Както и в последния случай, укреплението на противоположния бряг на река или на тесен морски пролив често се нарича предмостово, дори ако липсва мост, тъй като такова укрепление, давайки възможност под негова защита да се извърши десант и да се подготвят настъпателни операции, изпълнява същите функции и от стратегическа гледна точка спада към същата категория. Когато става дума за позиции на армия, разположена зад някоя голяма река, всички пунктове, които тя заема на противоположния бряг, се наричат нейни предмостови укрепления, независимо от това, дали са крепости, укрепени села или обикновени полски укрепления, тъй като всички те

осигуряват на войските безопасно прехвърляне на противоположния бряг.

Така например през 1813 г., когато отстъплението на Наполеон от Русия завършило зад Елба, Хамбург, Магдебург, Витенберг и Торгау започнали да му служат за предмостови укрепления на десния бряг на тази река. В полската фортификация предмостовите укрепления обикновено представляват твърде прости съоръжения и се състоят от bonnet-à-prêtre* или понякога от хорнверк или кронверк, открит към реката, и с редут пред самия мост. Понякога в напълно задоволително предмостово укрепление може да се превърне малко село, група селскостопански постройки или други, разположени до моста сгради, след като се подготвят добре за отбрана, защото при съвременната тактика на леката пехота такива обекти, ако изобщо са годни за отбрана, могат да бъдат приспособени за оказване на не по-малка, ако не и по-голяма съпротива от което и да било полско укрепление, съоръжено по всички правила на военното изкуство.

Написано от Ф. Енгелс около 11 февруари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

---

* Виж настоящия том, стр. 136. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

КАТАПУЛТА

Катапулта (от гръцкото κᾶτά — „против“, и παλλω — „мятам“) — древна военна машина за мятане на камъни, копия и други метателни снаряди; изработена в Сиракуза при царуването на Дионисий Старши. Действувала по принципа на лъка и се състояла от дървен скелет, част от който била гъвкава и снабдена с опнати въжета от косми или жили. Катапултите били с различни размери в зависимост от това, дали са предназначени за полска служба или за обстрелване на крепости. Най-голямата от тях изхвърляла греда, дълга 6 фута и тежка 60 фунта, на разстояние 400 крачки, а Йосиф Флавий привежда примери, когато катапултите мятали големи камъни на разстояние четвърт миля. При обсадата на Ерусалим римляните използвали 300 такива катапулти[264]. От времето на Юлий Цезар латинските автори не правят разлика между катапулта и балиста, която първоначално се употребявала само за хвърляне на големи камъни.

Написано от Ф. Енгелс около 18 февруари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia“, т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

ЛАГЕР

Лагер — място за разполагане на войски за почивка — една нощ или по-дълго време — в палатки на бивак, или под някакво укритие, което може бързо да се направи. Войските се смятат за разквартирувани, когато са разпределени по села или — в края на кампанията — настанени в бараки. Постоянната военна квартира е казармата. Наполеон смятал, че палатките са нездравословни, като предпочитал войниците да се разполагат на бивак и да спят с крака към огъня, защитени от вятъра с леки навеси и със заграждения от клони. Майорът от американската армия Сигли изнамерил палатка, която побира 20 войници-кавалеристи с тяхното снаряжение; войниците спят в нея с крака към огъня, който се намира в центъра на палатката. Бивачните палатки се използват във френската армия от 1837 г. Те се правят от напоен с каучук и станал благодарение на това непромокаем памучен плат. Всеки войник носи със себе си част от този плат; отделните части на палатката бързо се съединяват с помощта на петелки. При избиране на място за лагер съществено значение има наличността на добра за пиене вода на подходящо разстояние, а също и близо до гора за осигуряване с топливо и материали за прикрития. Добрите пътища, каналите или плавателните реки имат важно значение за снабдяването на войските с предмети от първа необходимост, ако се разполагат на лагер за продължително време. Трябва да се избягва съседството на блата или застояла вода. За да бъде удобна за отбрана, местността трябва да дава на войските възможност за маневриране. Кавалерията и пехотата трябва да се разполагат по възможност на

една линия: първата — на фланговете, последната — в центъра. Укритията или бараките, доколкото позволява характерът на местността, трябва да се изграждат на улици, перпендикулярни на фронта и простиращи се от единия край на лагера до другия. Но за построяването на лагер не може да се предпише никакво универсално правило: командирът трябва да решава съобразно с обстоятелствата дали да разположи армията си в една или в две линии, а също и в какво взаимно разположение да постави пехотата, кавалерията и артилерията. Охраната на лагера се извършва: 1) от лагерен караул, задачата на който е да поддържа образцов ред и дисциплина, да предотвратява дезертьорство и да вдига лагера при тревога; 2) от пехотни и кавалерийски поделения, наречени пикети, разположени пред лагера и на фланговете му; тези пикети преграждат пътя на разузнавателните отряди на противника и навреме съобщават за приближаването му; и 3) от стражеви застави или аванпостове — големи войскови отряди, разположени в околните села, във ферми или в малки полски укрепления, откъдето могат да наблюдават движението на противника. Те не трябва да бъдат толкова отдалечени от лагера, че да не е възможно в случай на атака да им се окаже подкрепа. Веднага след пристигането на месторазположението на лагера се отделя необходимият брой войници за караул и пикети, определят се постовете, които те трябва да заемат, посочват се местата за разпределяне на продоволствието и изобщо се дават всички разпореждания относно външната и вътрешната охрана на лагера и поддържането на ред и чистота в него.

Един от най-древните лагери, споменавани в историята, е лагерът на израилтяните през време на излизането им от Египет. Той представлявал голям четириъгълник, разделен на участъци за различните племена; в средата се намирал лагерът на левитите със скинията[265], а също и с главните врати или входа; заедно със съседното открито място той служел едновременно и за форум, и за пазарен площад. Но формата, размерите и укрепленията на обикновените военни лагери на древните евреи или на техните противници е почти невъзможно да се установят.

Лагерът на гърците край Троя бил разположен близо до брега на морето с цел да се защищават гръцките кораби, извлечени на сушата; той бил разделен на отделни участъци за различните племена и укрепен с валове, обърнати към града и към морето, а отвън — с висок насип от пръст, подсилен с дървени кули за отблъскване вилазките на обсадените. Най-храбрите от водачите на гърците като Ахил и Аякс били настанени в крайните пунктове на лагера. Лагерът на лакедемоняните бил кръгъл по форма и

не минавал без обикновените предпазни мерки — часовой и конни патрули.

Римският лагер се видоизменял в зависимост от годишното време, продължителността на разполагането на войските в него и броя на легионите, а също и от характера на местността и от други обстоятелства. Един историк от времето на империята* споменава за лагери с всевъзможни форми: кръгли, продълговати и т. н., но обикновено римският лагер бил квадратен. Мястото за него се определяло от авгурите, които установявали разположението му съобразно с четирите страни на света, с фронт към изгряващото слънце; той се измервал с помощта на гномон[266]; квадрат със страна 700 фута се смятал достатъчен за 20 000 воина. Лагерът се делял на горна и долна част, отделени една от друга с широко открито пространство, пресичали го също две главни линии (decumana и cardo), от изток на запад и от север на юг, и няколко улици. Лагерът имал четири врати, главните от които били декуманската и преторианската, през които не можел да мине нито един обикновен войник без разрешение под страх от смъртно наказание; той бил заобиколен от вал, отделен от вътрешната граница на лагера с пространство от 200 фута, ров и насип от пръст. Всички тия укрепления се изграждали от самите войници, които действували с кирка и лопата също така ловко, както с меч или копие; те изравнявали земята и от колове, които носели със себе си, издигали около укрепленията нещо подобно на ограда с неправилни зъбци. В средата на горната част на лагера се разполагала шатрата на пълководеца (претория), образуваща квадрат със страна 200 фута; около нея се намирало помещение за авгурите, квесторий, или помещение за ковчежниците на армията, форум, който служел за пазарен площад и място за събрания, палатки за легатите, палатки за трибуните, разположени срещу съответните им легиони, и палатки на командирите на чуждестранните спомагателни войски. В долната част се разполагали палатките на командирите от подолен чин и на легионерите: римските конници, триариите, принципите, хастатите и т. н., а на фланговете — отрядите от чуждестранната конница и пехота, които старателно били държани отделно. Палатките се покривали с кожи, във всяка една се помещавали 10 воина и техният декан; центурионите и знаменосците се намирали начело на своите отделения. В пространството между двете части на лагера, което се наричало principia, се издигал подиум за пълководеца, от който се раздавало правосъдие, а също се произнасяли речи; пак там се намирал олтарът, изображенията

---

* Йосиф Флавий. *Ред.*

на боговете и не по-малко свещените бойни знамена. В изключителни случаи лагерът се ограждал с каменна стена, а понякога от камък се правели дори помещенията за войниците. Целият лагер имал вид на град; това било единственият създаден от римляните тип крепост. Към най-устойчивите паметници на завоюването на Британия от римляните се отнася запазената латинска дума castra (лагер) като название или част от названието на много градове, които първоначално служели като седалища на римските военни гарнизони, а именно — Донкастър, Лестър, Уустър, Честър, Уинчестър* и др.

Лагерите на варварските народи от древността често се обкръжавали от укрепление, образувано от коли и талиги, като например лагера на кимврите през време на последната им битка с римляните (101 г. преди н. е.) — същия този лагер, който след поражението на кимврите с такава ярост бил защищаван от техните жени[267].

Укрепен лагер е лагерът, който е заобиколен с отбранителни съоръжения и служи също като едно от фортификационните укрепления и поради това се предназначава за продължително използване.

Написано от Ф. Енгелс около 18 февруари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

* На английски: Doncaster, Leicester, Worcester, Chester, Winchester. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

КУХОРН

Кухорн, или *Кохорн,* Мено ван, барон — холандски генерал и инженер; роден във Фрисландия през 1641 г., умрял в Хага на 17 май 1704 г. Шестнадесетгодишен, той бил произведен в чин капитан, отличил се при обсадата на Маастрихт, а след това в сраженията при Сенеф, Касел, Сен-Дени и Фльорюс[268]. В паузите между бойните действия отделял много внимание на фортификацията, като си поставял задачата да изравнява шансовете на обсаждащите и обсадените, тъй като новата система на неговия съвременник Вобан давала големи предимства на последните. Още сравнително млад човек, той си спечелил вече име като инженер, а когато стигнал средна възраст, бил признат за най-добрия офицер в този род войски в холандската армия. Принц Оранский му обещал чин полковник, но тъй като принцът се отнесъл небрежно към изпълнението на обещанието си, Кухорн с негодуване подал оставка, като възнамерявал да предложи услугите си на Франция. Обаче жена му и осемте му деца били задържани по заповед на принца като заложници до неговото връщане. Това го накарало бързо да се върне, след което получил обещания чин, а след това дошли едно след друго производството му в чин генерал от артилерията, назначаването му за главен инспектор на фортификацията, а след това — за губернатор на Фландрия.

Целият живот на Кухорн бил посветен на развитието на отбранителните средства на Нидерландия. През време на обсадата на Граве в 1674 г. той изнамерил и за пръв път приложил мортирите с малък калибър, така наречените кухорни, за стрелба с гранати, а на следната година предизвикал възхищението на Вобан,

като успешно се прехвърлил през Маас и превзел един бастион, който се смятал за сигурно прикриван от реката. След Нимвегенския мир (1678 г.)[269] той се заел с по-нататъшното укрепяване на редица вече укрепени градове; Нимвеген, Бреда, Манхайм, отбранителните съоръжения на който били по-късно съборени, и Бреген-оп-Зом — свидетелствуват за ценността на неговата система. Последната от тези крепости той смятал за свой шедьовър и все пак тя била превзета от маршал дьо Ловендал през 1747 г. след продължителна обсада. През време на кампаниите от 1688—1691 г. той се намирал на действителна служба[270]. Обсадата на Намюр през 1692 г. му дала възможност да изпробва своята система срещу системата на Вобан, тъй като тези двама знаменити инженери били тук като непосредствени противници: Кухорн защищавал укреплението, което той построил за отбрана на цитаделата, а Вобан се стремял да го превземе. Кухорн упорито се отбранявал, но, опасно ранен, трябвало да се предаде на своя съперник, който великодушно признал храбростта и изкуството му. След това Кухорн участвувал в обсадата на Трарбах, Линбург и Лиеж, а през 1695 г. помогнал за възвръщането на Намюр. Във войната за испанското наследство[271] той обсаждал един след друг Венло, Стивънсуърт, Рурмонд и Лиеж, а през 1703 г. превзел Бон на Рейн след тридневно обстрелване с тежка артилерия, засилено с огъня на гранати от 500 кухорни. След това преминал в холандска Фландрия, където спечелил няколко победи над французите и ръководил обсадата на Хюи, която била последният акт на военната му дейност; скоро след това той умрял от апоплектичен удар, докато чакал съвещание с дук Малбъро във връзка с плана за нова кампания.

Най-важното произведение на Кухорн „Нов начин за построяване на крепости“ било издадено в Лееварден, ин-фолио, през 1685 г.[272] и преведено на няколко чужди езика. Неговите схеми са най-пригодни за холандските крепости или за ония, които, подобно на холандските, са разположени на места, издигащи се само с няколко фута над равнището на водната повърхност. Там, където било възможно, той обкръжавал укрепленията си с два рова; външният от тях бил напълнен с вода, вътрешният оставал сух и обикновено имал широчина около 125 фута; той служел за плацдарм на обсадените, а в някои случаи и на кавалерийските отряди. Теоретическият принцип на неговата система както при нападение, така и в отбрана бил превъзходството на комбинирания масиран огън над разсредоточения огън. Като военен специалист Кухорн бил обвиняван в разточително изразходване на човешки живот; в това отношение той неизгодно се отличавал от Вобан, който ща-

дял хората. В личните си отношения бил прям, честен, смел човек и мразел ласкателствата. Отказвал се от съблазнителните предложения, които му правели някои чужди правителства. Английският крал Чарлз II го въздигнал в рицарско звание. Кухорн е погребан във Вайкел, близо до Снек, във Фрисландия, където в негова чест бил издигнат паметник.

Написано от Ф. Енгелс през втората половина на януари — февруари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

БРЕША

Бреша — провинция в Ломбардия, граничеща на север с Бергамо и Тирол, на запад с Верона и Мантуа, на юг с Кремона, на изток с Лоди и Бергамо. Площ — 1 300 квадратни мили; население — 350 000. Плодородието на почвата е благоприятно за най-отбрани видове производство и един от главните отрасли на стопанството е бубарството, което всяка година дава 1 000 000 фунта коприна; броят на копринотъкачните фабрики е 27, а на копринопредачните — 1 046. Всяка година се настригва около 70 000 фунта висококачествена вълна и има над 45 тъкачни фабрики за вълнени платове, 40 фабрики, които произвеждат вълнени и памучни изделия, 13 — за производство на сукна, 27 предприятия за златни, сребърни и бронзови изделия, 12 — за железарски и порцеланови изделия, 7 печатници, 137 завода за производство на стомана и други метали (стоманата на Бреша се ползва със световна слава) и 77 завода за производство на огнестрелно и други видове оръжие, благодарение на чиито превъзходни качества Бреша в миналото била наричана L'Armata*. Маслото, сиренето, пшеницата, царевицата, сеното, ленът, кестените, растителното масло и виното са допълнителни източници на благосъстояние. Стопанският живот на провинцията е съсредоточен главно в нейната столица със същото име.

Град Бреша (древният Бриксиа) има население 40 000 души и е разположен на реките Мела и Гарца в подножието на невисока планина. Укрепеният замък на върха на планината в мина-

* — оръжейница, арсенал. *Ред*

лото се наричал „соколът на Ломбардия". Това е добре построен, приветлив и оживен град, забележителен с многото фонтани: по улиците и площадите те са над 72, без да се смятат около 100 фонтана в частните домове. Старинната катедрала и другите църкви имат богата живопис от велики италиански майстори. Новата катедрала, или Duomo Nuovo, била започната още през 1604 г., но изграждането на купола било завършено едва през 1825 г. Главното украшение на църквата Санта Апра е „Жената, нарушила съпружеската вярност" на Тициан*. Има общо повече от 20 църкви и всички те са знаменити със своите съкровища на изкуството. Между забележителните обществени сгради на площад Векиа се намира Палацо дела Лоджия, който бил предназначен за градски дом; прекрасната фасада на тази сграда силно пострадала от бомбардировката през април 1849 г. Палацо Тозио бил подарен на града от граф Тозио и в него между другите прославени картини се намира знаменитият „Спасител" на Рафаело. Картинните галерии на Палацо Аверолди, Фенароли, Леки, Мартиненго и в други дворци също се отличават със своите художествени ценности. На улица Корсо дел Театро фасадите на втория етаж на всички сгради са украсени с библейска, митологична и историческа живопис. В Квириниевската библиотека, основана в средата на XVIII век от кардинал Квирини, се пазят повече от 80 000 тома, извън огромната колекция от редки ръкописи и старинни предмети. Най-уникалният паметник в Бреша са гробищата (Campo Santo) — най-красивите в Италия; те са построени през 1810 г. и представляват отпред полукръгло пространство, заобиколено с гробове и кипариси. Град Бреша е център на провинциалното управление и на епархията. Има търговска съдебна палата и други съдебни учреждения. Има също различни благотворителни заведения, духовна семинария, две гимназии, лицей, ботаническа градина, музей на старините, естественоисторически музей, селскостопанско дружество, няколко висши учебни заведения, филхармония — една от най-старите в Италия, казино, прекрасен театър, а вън от града — обширно помещение под дъсчен навес за ежегодния панаир, дни на бурно оживление и веселие. Седмичният вестник на Бреша се нарича „Giornale della provincia Bresciana". В околностите на Бреша през 1822 г. бил разкопан древноримски храм от мрамор. Железница свързва Бреша с Верона и с други италиански градове.

Предполага се, че град Бреша бил основан от етруските. След падането на Римската империя той бил разграбен от готите и на

---

* — по-разпространено название: „Христос и грешницата". *Ред.*

края преминал в ръцете на франките. Отон Велики му дал привилегията на свободен имперски град, но борбата между гвелфите и гибелините[273] станала източник на много бедствия за града. Известно време той бил подчинен на владетелите на Верона, но през 1378 г. попаднал под властта на миланците. В 1426 г. бил превзет от Карманьола, през 1438 г. — обсаден от Пичинино, през 1509 г. се предал на французите, в 1512 г. бил завладян от венецианския генерал Грити, но на края бил освободен от Гастон дьо Фоа. Изпитал през XVI век още три обсади, той останал под владението на Венеция чак до падането на тази република[274]. През Наполеоново време Бреша бил столица на департамента Мела. По време на революцията от 1849 г. жителите на Бреша вдигнали въоръжено въстание против Австрия, под чиято власт се намирали от 1814 г. На 30 март 1849 г. генерал Хайнау подложил града на бомбардировка; след като се държал до обед на 2 април, градът бил принуден да се предаде и да заплати откуп от 1 200 000 долара, за да избегне пълно унищожение.

Написано от Ф. Енгелс около 24 февруари 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III. 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

Ф. ЕНГЕЛС

БИРМА

Бирма, или кралство Ава — обширна държава в Югоизточна Азия, зад река Ганг; в миналото заемала много по-голяма територия, отколкото сега. Предишните граници на Бирма минавали между 9° и 27° северна ширина и тя имала повече от 1 000 мили дължина и над 600 мили ширина. Сега територията на Бирма се простира между 19°25′ и 28°15′ северна ширина и между 93°3′ и 100°40′ източна дължина и обхваща пространство, дълго от север към юг 540 мили и широко 420 мили, с обща площ около 200 000 квадратни мили. На запад Бирма граничи с провинцията Аракан, която през 1826 г. била предадена на англичаните по договор, сключен между тях и бирманците, а също и с малките държавици Типера, Манипур и Асам; от тях Бирма е отделена с високи планински хребети. На юг е разположена неотдавна присвоената от Англия провинция Пегу[275], на север — Горен Асам и Тибет, а на изток — Китай. Според данни на капитан Хенри Юл населението на Бирма не надминава 3 000 000.

Откакто провинция Пегу премина в ръцете на англичаните, Бирма няма нито равнини с наносна почва, нито излаз на море, тъй като южната ѝ граница преминава най-малко 200 мили от устието на река Иравади и от тази граница на север местността постепенно става все по-висока. Равномерното възвишаване продължава приблизително триста мили и се сменя след това със стръмна и планинска местност. Тази територия се напоява от три големи реки: Иравади, нейния приток Киен-Двен и Салуен. Тези реки извират от северната планинска верига, текат на юг и се вливат в Индийския океан.

Макар че Бирма беше ограбена, като ѝ бе отнета територията, която се отличава с най-голямо плодородие, все пак земите, които са ѝ останали, съвсем не може да се нарекат неплодородни. Горите изобилствуват с ценни породи дървета, между които видно място заема тиковото дърво, използвано за строеж на кораби. Почти всички породи дървета, които растат в Индия, се намират и в Бирма. Тук се произвежда леплив лак от прекрасно качество, а също лак, който се употребява при изработването на лакирани изделия. В столицата Ава се докарва най-висококачествено тиково дърво от горите, до които има 15 дни път. Земеделието и овощарството навсякъде са в крайно изостанало състояние и ако не е плодородието на почвата и благодатният климат, страната би била много бедна. Никакви грижи не се полагат за плодните дървета, а посевите се отглеждат лошо. От зеленчуците най-много се култивират лукът и пиперът; освен това се срещат ямс, банат, а също и незначително количество пъпеши, краставици и патладжани. Младите кълнове на бамбука, дивата аспержа, сочните корени на различни водни растения заменят за населението овощарските плодове. От овощията тук растат манго, ананаси, портокали, кремова ябълка, хлебоплодник (един от видовете хлебно дърво), пъпешово дърво, смокини, пизанг (този най-зъл враг на цивилизацията). Всички тези плодове растат почти или съвсем без никакви грижи за тях. Главните полски култури са оризът (който на някои места се използва и като разменно средство), царевицата, просото, пшеницата, различните бобови растения, палмовите растения, захарната тръстика, тютюнът, късовлакнестият памук и индигото. Захарната тръстика се отглежда не навсякъде и изкуството за добиване на захар от нея е почти неизвестно, макар че населението е отдавна запознато с това растение. Евтина, нерафинирана захар се получава от сока на палмирската палма, от която има цели гори, особено на юг от столицата. Грижите за индигото са толкова лоши, че то съвсем не е годно за износ. Типични култури са оризът на юг и царевицата и просото на север. Навсякъде се отглежда сусам като фураж за добитъка. По склоновете на северните планини се отглежда в голямо количество истински китайски чаен храст, но колкото и странно да е, местните жители не го варят като китайския чай, а го ядат на листа, подправени с растително масло и чеснов лук. Памукът се отглежда главно на сухата почва в планинските провинции.

Гъстите гори на Бирма изобилствуват с диви зверове, между които основните видове са слонът, еднорогият носорог, тигърът и леопардът, глиганът и няколко разновидности на елена. От птиците е разпространен дивият петел, има също няколко разновид-

ности на фазана, яребицата и пъдпъдъка. Домашните животни са волът, конят и биволът. Слонът също се използва като впрегатен добитък. Камилата не е известна. Намират се в малко количество кози и овци, но за развъждането им не се полагат достатъчно грижи. Магаретата също малко се използват. Кучетата в Бирма съвсем не се използват в стопанството, но котките са твърде много. Конете служат изключително за езда; техният ръст рядко превишава 132 см. Впрегатно и товарно животно на север е волът. На юг за тази цел се използва биволът.

От полезните изкопаеми има злато, което се открива на дъното на различни реки, където то се нанася с пясъците, свличани от планините. В Бодвин на китайската граница се разработват сребърни рудници. Всяка година се добива злато и сребро на сума около 1 000 000 долара. Източната част на Лаос изобилствува със залежи на желязо, но обработката на рудата се извършва по такъв примитивен начин, че се губи 30—40% от метала. Петролните кладенци по бреговете на река Иравади дават всяка година до 8 000 000 фунта петрол. Известно е, че в Лаос има мед, калай, олово и антимон, но едва ли някой от тези метали се добива в значително количество, тъй като населението не е запознато с методите за разработване на рудите. Планините, които обкръжават град Ава, дават висококачествен варовик; по бреговете на Иравади, на 40 мили от столицата, се намира прекрасен мрамор, годен за скулптурна работа; в страната има толкова много кехлибар, че в Ава той се продава на ниска цена — един долар за фунт; по цялата страна са разпръснати залежи на селитра, сода, сол и каменни въглища, макар че последните малко се използват. Петролът, който в Бирма се добива в големи количества, служи на всички слоеве от населението като гориво за лампи, а също и като средство срещу насекомите. Той се черпи с кофи от тесни кладенци с дълбочина от 210 до 300 фута; при това на дъното на кладенеца петролът шуми като клокочещ извор. В различни части на страната се добива терпентин, който в голямо количество се изнася за Китай. На дъното на малки реки в два района на страната се намират източни сапфири, рубини, топази и аметисти, а също и различни видове хризоберил и шпинел. Всички скъпоценни камъни на стойност повече от 50 долара се обявяват за собственост на короната и се изпращат в хазната; на нито един чужденец не е разрешено да се занимава с добив на скъпоценни камъни.

От казаното се вижда, че жителите на Бирма са постигнали малък напредък в развитието на полезните занятия. Целият процес на производството на памучни тъкани се извършва от жени-

те. При това те използват примитивни тъкачни станове, като проявяват сравнително невисоко майсторство или опитност. Порцелан се внася от Китай; внасят се и английски памучни изделия, като дори на вътрешния пазар те се продават по-евтино, отколкото местната продукция. Макар че бирманците умеят да топят желязо, стомана се внася от Бенгалия; копринени тъкани се произвеждат в няколко района на страната, но от китайска сурова коприна. Докато в Бирма се внася голямо количество различни стоки, износът е сравнително незначителен. Така за Китай, с който Бирма води най-широка търговия, се изнася суров памук, пера за украшения, главно от синя сойка, ластовичи гнезда за ядене, слонова кост, рога от елен и носорог и някои по-обикновени видове скъпоценни камъни. В замяна на това Бирма внася обработена мед, жълт арсеник, живак, цинобър, метални съдове, медна жица, калай, олово, стипца, сребро, злато, злато на листа, грънчарски изделия, бои, килими, ревен, чай, мед, сурова коприна, кадифе, китайски спиртни напитки, мускус, меден окис, сушени плодове, хартия, ветрила, чадъри, обувки и облекло. В разни части на страната се изработват твърде примитивни украшения от злато и сребро. В Ава се произвеждат оръжия, ножици и дърводелски инструменти. На 40 мили от Ава, където се намира хълм от чист бял мрамор, се изработват в голямо количество скулптури на идоли. Паричното обръщение е в жалко състояние. За разменно средство служи оловото, среброто и златото, все в несечен вид. Значителна част от търговските сделки се извършват чрез непосредствен стокообмен поради трудностите, свързани с извършването на дребни плащания. Налага се скъпоценните метали да се теглят и изпробват всеки път, когато минават от ръка на ръка, за което банкерите вземат около $3^1/_2$ процента. Лихвеният процент се движи между 25 и 60% годишно. Предмет на най-широко потребление е петролът; той може да се разменя срещу селитра, вар, хартия, лакирани изделия, памучни и копринени тъкани, железни и медни изделия, захар, тамаринт и т. н. Ювет-ни (стандарт, установен за сребърните пари на страната) представлява обикновено сплав от сребро и 10—15% мед. Сплав, в която има по-малко от 85% сребро, не се приема за обръщение, тъй като за парите, с които се плащат данъците, се изисква именно тази степен на чистота на метала.

Източник на доходите на империята е къщният данък, с който се облагат селата, при което селските власти определят частта, която се пада всекиму, като се съобразяват с неговата платежоспособност. Размерите на данъка са твърде различни: от 6 тикала за всеки домопритежател в Проме до 27 тикала в Тонго. От този

данък са освободени военнослужещите, селяните от кралските имения и занаятчиите, заети в обществени работи. Размерът на данъка върху земята зависи от реколтата. Данъкът за тютюна се изплаща в пари, за останалите култури се събира 5% данък в натура. От селяните, които работят на кралските земи, се взема повече от половината им добив. Разрешение за риболов в езерата и реките се дава или срещу заплащане на определена сума, или срещу съответната част сушена риба от улова. Кралските чиновници събират всички тия доходи и се издържат с тях; всеки от чиновниците съобразно с положението, което заема, получава под свое ведомство по-голям или по-малък окръг и живее с постъпващите от него доходи. Кралските доходи се извличат от продажбата на монополите, между които главният е монополът на памука. При такава система на монополи населението е задължено да достави определени стоки по определени ниски цени на кралските чиновници, които ги продават с огромна печалба. Така например производителите доставят олово по цена 5 тикала за 1 вис, или 3,6 фунта, а негово величество го продава по цена 20 тикала. Според сведения кралските доходи достигат годишно приблизително 1 820 000 тикала, или 227 500 лири стерлинги, но към това трябва да се прибави и сумата 44 250 лиристерлинги, която съставлява постъпления от различни налози, събирани в отделни райони. Тези средства отиват за издръжка на кралския двор. Бирманската данъчна система, въпреки деспотичния ѝ характер, е изключително проста в подробностите си; друг пример за простотата на организацията в държавното управление е начинът, по който армията се издържа сама или най-малкото — за сметка на населението. Начините за набиране на войници за армията са различни: в някои райони се придържат към системата за вербуване на доброволци, а в други всеки 16 семейства са длъжни да представят двама въоръжени и екипирани войника. Освен това те са задължени всеки месец да снабдяват тези рекрути с 56 фунта ориз и да им плащат по 5 рупии. В провинция Падунг всеки войник се издържа от две семейства, които получават по 5 акра свободна от данъци земя и трябва да дават на този войник половината от реколтата си и 25 рупии годишно, а освен това да го снабдяват с дърва и други второстепенни предмети за потребление. Всеки командир, под началството на когото се намират 50 души, получава 10 тикала (тикалът е равен на $1^1/_4$ долар, или на $2^1/_2$ рупии) от шест семейства и половината от реколтата от седмото семейство. Бо, или стотникът, се издържа от труда на 52 семейства, а боджин, или подполковникът, получава заплата от собствените си офицери и войници. Бирманският войник при бла-

гоприятни условия се сражава добре; но главното предимство на бирманската армия се състои в това, че тя няма обоз; на единия край на пушката си войникът носи своята постеля (хамак), на другия — походното котле и други предмети, а пази своята провизия (ориза) в торбичка, увита около кръста.

По физически белези бирманците изглежда спадат към същата раса, която населява страните, разположени между Индустан и Китай, като принадлежат повече към монголския, отколкото към индийския тип. Те са ниски на ръст, със здраво и стройно телосложение, месести, но подвижни; имат широки скули, полегати очи, мургав, но не много тъмен цвят на лицето, твърди, гладки черни коси, много гъсти бради, по-дълги, отколкото у техните съседи — жители на Сиам. Майор Алън в доклада си до ост-индийското правителство признава тяхната искреност, развитото им чувство за хумор, доста голямата находчивост, силната привързаност към домашното огнище и семейството при умерен патриотизъм, сравнителната непредубеденост спрямо чужденците и готовност да учат нови занаяти, стига това да не е свързано с твърде голямо умствено напрежение. Те са опитни търговци и доста надарени със своеобразна предприемчивост, въздържани са, но не се отличават с издръжливост; притежават повече ловкост, отколкото мъжество. Макар че по природа не са кръвожадни, равнодушно са понасяли жестокостите на много от своите крале; и без да бъдат лъжци и измамници, все пак се отличават с голямо самохвалство и лукавство.

По вероизповедание бирманците са будисти, като са запазили религиозните си обреди в по-незасегнат от влиянието на други религии вид, отколкото където и да е било в Индия и Китай. Привържениците на будизма в Бирма до известна степен избягват да се покланят на божествени изображения, както се практикува в Китай, и бирманските монаси спазват по-строго от обикновено верността към обета за нищета и безбрачие. В края на миналия век от държавната църква на Бирма се отделили две секти, или разклонения, от древната религия. Първата от тях се придържала към вероучение, което в известни отношения е сходно с пантеизма, вярвайки, че божественото начало е разпръснато по целия свят и живее в своите творения, но че най-високото стъпало на неговото развитие е въплътено в самите будисти. Представителите на втората секта напълно отхвърлят учението за метемпсихозиса*, както и поклонението пред изображения и монастирската

* — преселване на душите на умрелите в тялото на други хора или животни. *Ред.*

система на будистите; те разглеждат смъртта като врата към вечно блаженство или вечни страдания, в зависимост от поведението на покойния, и почитат един върховен и всесъздаващ дух (Нат). Сегашният крал*, ревностен поборник на своята религия, вече е изгорил публично на клада 14 такива еретици, двете секти на които са обявени вън от закона. И все пак, според твърдението на капитан Юл, тези секти са твърде многобройни, но извършват богослужението си тайно.

Ранната история на Бирма е слабо известна. Империята достигнала върха на могъществото си през XI век, когато нейната столица била Пегу. Към началото на XVI век държавата се разпаднала на няколко малки и независими княжества, които воювали помежду си. През 1554 г., когато крал Чен-Байу-Майяйен завзел Ава, той подчинил цялата долина на Иравади и дори покорил Сиам. След редица промени основателят на сегашната династия Аломпра (умрял през 1760 г.) отново довел империята почти до предишните ѝ размери и могъщество. След това англичаните отнели от Бирма нейните най-плодородни и богати области.

По форма на управление Бирма е чисто деспотство, в което от върховната воля на краля, който наред с другите титли има титлата господар на живота и смъртта, изцяло зависи хвърлянето в затвор, налагането на глоба, прилагането на мъчения или предаването на смърт. Конкретните въпроси на управлението се намират в ръцете на хлуот-дау, т. е. на държавния съвет, начело на който стои предварително назначаван законен наследник на престола, а когато няма такъв, някой от принцовете с кралска кръв. Обикновено в състава на съвета влизат четирима министри, но те нямат определени ведомства, а действуват в зависимост от случая. Те образуват също върховния апелативен съд, в който постъпват прошения за окончателно решаване; при това всеки от тях има право да произнася съдебни решения по дела, които не са представени за колективно разглеждане от съвета. Тъй като удържат 10% от имуществото, за което се води делото, за да се покрият съдебните разноски, от този източник те извличат твърде солидни доходи. По тази и по други страни на държавното управление на Бирма не е трудно да се убедим, че правосъдието рядко защищава народните интереси. Всеки чиновник е същевременно и грабител; съдиите са продажни, полицията е безсилна, има много крадци и разбойници, сигурността на живота и имуществото не е гарантирана и няма никакъв стимул за прогрес. Наблизо до столицата властта на краля внушава страх и подчинение. Но с отдалечава-

* — Мендон. Ред.

нето от центъра тя отслабва, така че в по́-далечните провинции поданиците обръщат малко внимание на повелите на владетеля на белия слон, избират си собствени управници — и този избор се утвърждава от краля, — а на правителството плащат само малък данък. А провинциите, които граничат с Китай, представляват изобщо интересно зрелище: народът там преспокойно си живее под властта на две правителства — китайското и бирманското, които на равни начала участвуват в утвърждаването на управителите на тези местности, но обикновено в избора си благоразумно се спират на един и същ кандидат. Макар че Бирма е посещавана от различни английски пратеници, а мисионерска дейност се води там по-успешно, отколкото където и да било в други страни на Азия, вътрешността на Бирма и досега представлява истинска terra incognita*, за която съвременните географи и картографи си позволяват да изказват някои нелепи предположения, разполагайки обаче с твърде малък запас от конкретни знания за нея.

Виж „Описание на мисията, изпратена през 1855 г. от генерал-губернатора на Индия при двора на кралство Ава", съставено от капитан Хенри Юл. Лондон, 1858[276].

Написано от Ф. Енгелс между началото на февруари и 8 март 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

* — непозната земя. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

БОМАРСУНД

Бомарсунд — тесен пролив между Аландските острови и остров Вардьо при входа на Ботническия залив. Руските укрепления в пристанището Бомарсунд били разрушени от английската и френската флота през време на военните действия в 1854 година. В края на юли проливите, които водят към Бомарсунд, били блокирани от четири английски кораба и няколко малки парахода. Скоро след това пристигнали големи съединения на съюзните флоти под командуването на адмиралите Нейпиър и Парсевал-Дешен, а след тях на 7 август — линейни кораби, на борда на които се намирали генерал Бараге д'Илие и 12 000 войника, главно френски. На 16 август генерал Бодиско, който командувал руските сили, бил принуден да се предаде. Окупацията на острова от съюзниците продължила до края на месеца, докато не били вдигнати във въздуха всички укрепления. Трофеите на победителите били: 112 оръдия с лафети, 79 оръдия без лафети, 3 мортири, 7 полски оръдия и 2 235 пленника. От военна гледна точка тази обсада представлява интерес главно с това, че окончателно сне от дневен ред въпроса за използването на откритата каменна зидария в укрепленията със сухопътни фронтове.

Написано от Ф. Енгелс около 18 март 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

БЕРЕСФОРД[277]

Бересфорд, Уилям Кар, виконт — английски генерал, роден в Ирландия на 2 октомври 1768 г., умрял в Кент на 8 януари 1854 г. Незаконороден син на Джордж Бересфорд, първия Уотърфордски маркиз, той постъпил в армията на 16-годишна възраст и прослужил до 1790 г. в Нова Шотландия. През този период загубил едното си око от неочакван изстрел на свой колега — офицер. Служил в Тулон, в Корсика, Вестиндия (под началството на Абъркромби), в Индия и в Египет под началството на Берд. След като се върнал през 1800 г., бил произведен в чин бревеполковник.* После бил на служба в Ирландия, участвувал в завоюването на нос Добра Надежда и (като бригаден генерал) през 1806 г. — в нападението срещу Буенос Айрес, където бил принуден да сложи оръжие, но в края на краищата успял да избяга. През 1807 г. командувал войските, които завзели Мадейра, и бил назначен за губернатор на този остров[278]. В 1808 г. получил чин генерал-майор и след като пристигнал с английските войски в Португалия, му била възложена цялата организация на португалската армия, включително и на милицията. Той бил един от пълномощниците, които изработили условията на знаменитата спогодба в Синтра; участвувал в отстъплението към Коруня и в сражението при този град, като прикривал натоварването на войските на сър Джон Мур[279] на корабите. През март 1809 г. Бересфорд получил званието маршал и бил назначен за главнокомандуващ

* — т. е. в офицер със званието полковник, но със заплата на предходния чин. *Ред.*

на португалската армия, която под негово ръководство скоро се превърнала в превъзходна бойна сила както в настъпление, така и в отбрана. Участвувал във войната на Пиренейския полуостров от самото начало до завършването ѝ през 1814 г., оказвайки огромна помощ на Уелингтън. Но в единствената сериозна работа, когато му принадлежало главното командуване — в сражението при Албуера през 1811 г., — той се проявил като твърде посредствен пълководец и сражението щяло да бъде изгубено, ако един от подчинените му офицери не започнал да действува противно на неговите заповеди.* Участвувал в победоносните сражения при Саламанка, Витория, Байон, Ортез и Тулуза[280]. За тези заслуги му било дадено званието маршал на Португалия и титлата дук Елвашки и маркиз на Санто-Кампо. През 1810 г. той бил избран от графството Уотърфорд за член на парламента (но изобщо не успял да присъствува на заседание на Камарата на общините), през 1814 г. получил титлата барон Бересфорд Албуерски и Дънганонски, а през 1823 г. му била дадена титлата виконт.

В 1814 г. Бересфорд заминал с дипломатическа мисия в Бразилия, където през 1817 г. организирал смазването на един заговор[281]. Като се върнал, заел поста заместник-главен началник на артилерията, след това получил званието армейски генерал и найпосле станал главен началник на артилерията (от 1828 до 1830 г.). За помощта, която оказал през 1823 г. на дон Мигел[282], той бил лишен от жезъла на маршал на Португалия. В областта на политиката бил активен и решителен поборник на торите, макар че не заявявал открито това. Военните му способности се проявили главно при успешното реорганизиране на португалската армия, която благодарение на неговата твърде умела и неуморна дейност в последна сметка станала толкова калена и дисциплинирана, че можела да съперничи дори на френските войски. През 1832 г. се оженил за своята братовчедка Луиза, дъщеря на архиепископ Туамски и вдовица на Томас Хоуп, банкер-милионер и автор на „Анастасий"[283]. Тъй като Бересфорд нямал деца, след смъртта му неговата титла никой не наследил.

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс между началото на март и 9 април 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. III, 1858 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

На руски език се публикува за пръв път

* — Виж настоящия том, стр. 53—54. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

КАВАЛЕРИЯ

Кавалерия (на френски cavalerie, от cavalier — конник, от cheval — кон) — сбор от воини ездачи. Използването на коня за езда и въвеждането в армиите на отряди конници естествено се е зародило в страните, където открай време са се развъждали коне и където климатът и тревната покривка са благоприятствували за развитието на всички техни физически качества. Докато в Европа и тропическа Азия конят скоро се изродил в тромаво животно или дребно пони, конските породи в Арабия, Персия, Мала Азия, Египет и по северния бряг на Африка достигнали голяма красота, бързина, ум и издръжливост. Но отначало, както изглежда, конят се е използувал само за впрягане; поне във военната история бойната колесница се появява дълго време преди въоръжения конник. Върху египетските паметници има изобразени множество бойни колесници, но по тях не се вижда нито един конник, с изключение на един единствен случай, а и това изключение изглежда се отнася към римския период. Въпреки това несъмнено е, че най-малко два века преди завоюването на страната от персите египтяните са имали многобройна конница и командуващият този род войска нееднократно се споменава измежду най-важните придворни сановници. Твърде вероятно е египтяните да са се запознали с конницата през време на войната им с асирийците, защото върху асирийски паметници често изобразяват конници и тяхното използване за война от асирийските армии още от най-ранен период е точно установено. И седлото изглежда се е появило за пръв път пак у асирийците. В по-старите скулптурни паметници воинът е седнал на голия гръб на животното; по-късно срещаме нещо като покривка

или възглавница и най-после високо седло, подобно на това, което сега се употребява навсякъде на Изток. Персите и мидийците в момента на появяването си на историческата сцена са били народ от ездачи. И макар че запазили бойната колесница и дори я предпочитали пред по-младия род войска — кавалерията, все пак значителната численост на конните воини придала на конницата такова значение, каквото тя не е имала в нито една от предишните армии. Кавалерията на асирийците, египтяните и персите била нередовна конница, т. е. такава, каквато и досега преобладава на Изток и каквато съществуваше доскоро единствено в Северна Африка, Азия и Източна Европа. Но щом гърците подобрили породата на своите коне чрез кръстосване с източния кон толкова, че последните станали годни за използване в конница, те незабавно пристъпили към организиране на такъв род войска по нов принцип. Гърците са създатели както на редовната пехота, така и на редовната кавалерия. Те образували от масата бойци отделни войскови единици и ги въоръжавали и екипирали съобразно целта, за която били предназначени, обучавали ги да действуват съгласувано, да се движат в редици и колони, да спазват определен боен ред, с оглед цялата тежест на тази съсредоточена и движеща се напред маса да може да бъде хвърлена срещу определен пункт от вражеския фронт. Организирани по такъв начин, те навсякъде доказвали превъзходството си пред необучените, тромави и безредни тълпи, хвърляни срещу тях от азиатците. Нямаме примери на сражение между гръцка конница и персийски ездачи, докато и самите перси не си създали конни отряди от по-редовен тип; но няма съмнение, че резултатът би бил същият, какъвто се получавал и при среща на бойното поле между пехотата на тези два народа. Конницата била организирана отначало само в онези области на Гърция, в които се развъждали коне, като например в Тесалия и Беотия; но много скоро след това атиняните създали освен конните лъчници, предназначени за стражева служба и за бой в разпръснат строй, и отряд тежка конница. Спартанците също организирали élite* от своите младежи в отряд конни телохранители; но те нямали вяра в конницата и я карали да се спешава в боя и сражава като пехота. От гърците в Мала Азия, а също и от гръцките наемници, които служели в тяхната армия, персите се научили да организират редовна кавалерия и няма съмнение, че значителна част от персийската конница, която се сражавала срещу Александър Велики, е била повече или по-малко обучена да действува в компактни отряди по примера на редовната

* — отбрана част. *Ред.*

конница. Но те не могли да съперничат на македонците. У този народ обучението в езда било задължителна част от възпитанието на знатната младеж и конницата заемала почетно място в тяхната армия. Конницата на Филип и Александър се попълвала от македонската и тесалийската аристокрация; само няколко ескадрона се набирали от самата Гърция. Състояла се от тежко въоръжени конници — катафракти, които имали шлем и нагръдник, набедреници и дълго копие. Обикновено тя атакувала в сгъстен строй, в продълговата или клинообразна колона, а понякога и в линия. Леката конница, която се състояла от спомагателни войски, била в по-голяма или по-малка степен от типа на нередовната конница и служела, подобно на днешните казаци, за стражева служба и за бой в разпръснат строй.

Сражението при Граник (334 г. преди нашата ера) представлява пръв пример на бойни действия, в които конницата изиграва решаваща роля. Персийската конница била разположена на разстояние за атака от бродовете на реката. Щом предните колони на македонската пехота преминали реката, още преди да успеят да се развърнат, персийската конница връхлетяла върху тях и с неудържимия си натиск ги принудила да се спуснат отново в реката. Този маньовър, който бил повторен няколко пъти с пълен успех, несъмнено показва, че персите са имали редовна кавалерия, която са хвърлили срещу македонците. Да се нападне пехотата с изненада точно в момента на най-голямата ѝ слабост, а именно при преминаването ѝ от един боен ред в друг, е възможно само при дисциплинирана и изкусно управлявана конница, Нередовните войски са неспособни на това. Птоломей, който командувал авангарда на армията на Александър, не можал да напредне, докато македонските тежковъоръжени конници не преминали реката и не атакували персите във фланг. Завързала се продължителна битка, но тъй като персийските конници били в една линия, без резерви, а азиатските гърци, които служели в тяхната армия, на края ги напуснали, в последна сметка те били разбити. Сражението при Арбела (331 г. преди нашата ера) било най-славното за македонската конница. Александър лично командувал македонските конни отряди, които образували крайното дясно крило на неговия боен ред, докато тесалийската конница образувала лявото крило. Персите се опитали да го обходят откъм фланга, но в решителния момент Александър докарал пресни сили от тила с намерение на свой ред да обходи персите. Точно в този момент персите оставили празнина между лявото си крило и центъра; Александър веднага се устремил в тази празнина, отделил лявото крило на персите от останалата част на

армията им, помел го напълно и го преследвал на значително разстояние. След това, когато застрашеният му ляв фланг поискал помощ, той бързо събрал конницата си и като минал зад центъра на противника, връхлетял от тил върху дясното му крило. Така сражението било спечелено и оттогава Александър се смята за един от най-добрите кавалерийски командири на всички времена. И като венец на всичко неговата конница преследвала бягащия противник с такъв устрем, че на следния ден авангардът ѝ се оказал на 75 мили от полесражението. Твърде интересно е да се отбележи, че в оная епоха основните принципи на кавалерийската тактика се схващали така добре, както и днес. Да се напада пехотата, когато тя е в походен строй или се престроява, да се атакува кавалерията предимно във фланг; да се използва всяка цепнатина в линията на противника, като се проникне в нея и се разгърне след това вдясно и вляво, за да се обходят във фланг и тил войските, разположени около този пробив; да се използва успехът за бързо и безпощадно преследване на сломения противник — това са първите и най-важни правила, които трябва да знае всеки съвременен кавалерийски офицер. След смъртта на Александър вече не чуваме нищо за тази блестяща гръцка и македонска конница. В Гърция първенството отново минало към пехотата, а в Азия и Египет конницата бързо почнала да западa.

Римляните никога не са били ездачи. Малобройната конница, която те имали в своите легиони, предпочитала да се сражава в спешен строй. Конете им били от лоша порода, а воините не можели добре да яздят. Но на южния бряг на Средиземно море била създадена конница, която не само съперничела на конницата на Александър, но дори я превъзхождала. Картагенските пълководци Хамилкар и Анибал освен нумидийската си нередовна конница съумели да организират първокласна редовна кавалерия и по такъв начин създали род войска, който почти всякога им осигурявал победа. Берберите в Северна Африка, поне жителите на равнините, и до днес са народ от отлични ездачи, а превъзходният берберски кон, който с непозната дотогава бързина и стремителност е понасял мечоносците на Анибал срещу гъстите маси на римската пехота, и досега обслужва най-добрите полкове от френската кавалерия — chasseurs d'Afrique*, и се признава от тях като най-добрия от съществуващите коне за военни цели. Картагенската пехота била много по-лоша от римската, дори и след продължителното ѝ обучение от двамата нейни велики вождове;

* — африкански стрелци. *Ред.*

тя не би имала и най-малък шанс за успех срещу римските легиони без помощта на кавалерията, която единствена дала на Анибал възможност да се задържи в Италия цели 16 години[284]; и едва когато тази кавалерия била значително обезсилена от лишенията през тъй многобройните кампании, а не от оръжието на врага, Анибал трябвало да напусне Италия. Сраженията на Анибал си приличат със сраженията на Фридрих Велики по това, че повечето от тях са били спечелвани от кавалерия срещу първокласна пехота; и наистина, никога конницата не е вършила толкова славни дела, както под командуването на тези двама велики пълководци. Не знаем точно от кой народ и въз основа на какви тактически принципи Хамилкар и Анибал са формирали своята редовна кавалерия. Но тъй като тяхната нумидийска лека конница винаги ясно се отличава от тежката им или редовна кавалерия, можем да заключим, че последната не се е състояла от берберски племена. Твърде вероятно е в нея да е имало много чужди наемници и известна част картагенци; обаче главната маса по всяка вероятност се е състояла от жители на Испания, тъй като тя била сформирана в тяхната страна и тъй като дори през времето на Цезар в състава на повечето римски армии влизали испански конници. Понеже Анибал познавал добре гръцката цивилизация и още преди него гръцки наемници и авантюристи служели под картагенските знамена, едва ли можем да се съмняваме, че организацията на гръцката и македонската тежка кавалерия е послужила като основа и при организирането на този вид кавалерия у картагенците. Още първото сблъскване в Италия решило въпроса за превъзходството на картагенската конница. При Тичино (218 г. преди нашата ера) римският консул Публий Сципион, разузнавайки със своята конница и лека пехота, се срещнал с картагенската конница под предводителството на Анибал, която изпълнявала същата задача. Анибал веднага атакувал римляните. Римската лека пехота била в първа линия, а конницата — във втора. Картагенската тежко въоръжена конница атакувала пехотата, разпръснала я и веднага след това атакувала фронтално римската конница, докато нумидийската нередовна конница я нападнала във фланг и тил. Сражението било кратко. Римляните се били храбро, но нямали и най-малък шанс за успех. Те не умеели да яздят; причина за поражението им станали собствените им коне; изплашени от бягащата римска лека пехота, която била отхвърлена право срещу своята конница и търсела закрила в нейните редове, много коне хвърляли ездачите си и объркали строя. Други конници, които не се доверявали на умението си да яздят, благоразумно се спешили и о-

тали да се сражават като пехотинци. Но тежко въоръжените картагенски конници били вече сред тях, а вездесъщите нумидийци галопирали около безредната маса на римляните и поразявали всеки беглец, който се отделял от нея. Загубите на римляните били значителни и сам Публий Сципион бил ранен. При Требия Анибал успял да подмами римляните да преминат тази река, така че при сражението това препятствие да остава в тила им. След като постигнал това, той преминал в настъпление с всичките си сили и принудил римляните да приемат сражението. Римляните, подобно на картагенците, разположили пехотата си в центъра, но срещу двете крила на римляните, които се състояли от конници, Анибал поставил слоновете си, а конницата си използувал за обход и обхват и на двете крила на противника. Още в самото начало на сражението римската конница, обходена по този начин от числено превъзхождащ я противник, претърпяла пълно поражение, но римската пехота отблъснала картагенския център и се придвижила напред. Тогава победоносната картагенска конница я атакувала фронтално и във фланг; тя принудила римската пехота да спре настъплението си, но не могла да я сломи. Обаче Анибал, знаейки твърдостта на римския легион, изпратил по обходен път в тила на римляните 1 000 конници и 1 000 подбрани пехотинци под командуването на брат си Магон. Тези свежи войски сега нападнали римляните и успели да пробият втората им линия; но първата линия, която наброявала 10 000 души, се сгъстила и в плътна маса си пробила път през редовете на противника, а след това тръгнала покрай реката към Плацентия, където безпрепятствено се прехвърлила на другия бряг. В сражението при Кана (216 г. преди нашата ера) римляните имали 80 000 пехота и 6 000 конница, а картагенците — 40 000 пехота и 10 000 конница. Конницата на Лациум образувала дясното крило на римляните, което се опирало на река Ауфид; конницата на техните съюзници — италийци, била разположена на лявото крило, а пехотата заемала центъра. Анибал също разположил пехотата си в центъра, при което келтските и испанските отряди пак образували крилата, а между тях и малко по-назад стояла неговата африканска пехота, която вече била въоръжена и организирана по римската система. Що се касае до конницата, той разположил нумидийците на дясното крило, където благодарение на тяхната по-голяма подвижност и бързина откритата равнина им позволявала да избягнат атаките на италийската тежковъоръжена конница, насочена срещу тях, а цялата тежка кавалерия под командуването на Асдрубал поставил на лявото крило, до самата река. На лявото римско крило нумидийците отворили доста работа на

италийската конница, но тъй като били по самата си природа нередовна конница, те не могли да сломят нейния сгъстен строй с правилни атаки. В центъра римската пехота бързо отблъснала келтите и испанците и след това се построила в клинообразна колона, за да атакува африканската пехота. Последната обаче почнала да завива с фланговете си навътре, атакувала в линеен строй тази тромава маса и сломила нейния натиск, след което сражението придобило застоял характер. Но тежко въоръжената конница на Асдрубал подготвила в това време поражението на римляните. Тя бясно атакувала римската конница на дясното крило и след упоритата ѝ съпротива я разпръснала; след това, подобно на Александър при Арбела, преминала зад римския център, нападнала в тил италийската конница, разбила я напълно и като оставила нумидийците лесно да я довършат, се построила за голямата атака срещу фланговете и тила на римската пехота. Това решило изхода на сражението. Атакувана от всички страни, тромавата римска маса не издържала, разстроила се, била пробита и разгромена. Никога дотогава една цяла армия не била претърпявала такова пълно унищожение. Римляните загубили 70 000 души; от конницата им се спасили само 70 души. Картагенците загубили по-малко от 6 000 души, две трети от които били от келтските контингенти, понесли главната тежест на първата атака на легионите. От шестхилядната редовна конница на Асдрубал, която спечелила цялото сражение, били убити и ранени не повече от 200 души.

Римската конница и в по-късните периоди не била много по-добра, отколкото през времето на Пуническите войни[285]. Тя се включвала на неголеми отряди в състава на легионите, като никога не образувала самостоятелен род войска. Освен тази легионна конница през времето на Цезар съществувала още и испанска, келтска и германска наемна конница, която била повече или помалко нередовна. Конницата на римляните нито веднъж не е извършила нещо, достойно за споменаване; този род войска бил толкова пренебрегван и с тъй малка боеспособност, че дори партянската нередовна конница на Хорасан си оставала много страшна за римските армии. Но в източната част на империята се запазила съществуващата още от древни времена страст към конете и ездата, и Византия чак до завоюването ѝ от турците си останала голям пазар на коне и ездова школа за Европа. По тази именно причина виждаме, че през кратковременното възраждане на Византийската империя при Юстиниан нейната конница е била на сравнителна висота и в сражението при Капуа в 522 г. от нашата ера евнухът Нарсес, както свидетелствуват източниците,

нанесъл поражение на нахлулите в Италия тевтонци главно с помощта на този род войска.[286]

Затвърдяването на победоносната аристокрация от тевтонски произход във всички западноевропейски страни положило началото на нова ера в историята на кавалерията. Аристокрацията навсякъде постъпвала на кавалерийска служба като тежко въоръжени конници (gens d'armes) и образувала най-тежкия вид конница, в която не само ездачите, но и конете били покрити със защитни метални доспехи. Първото сражение, в което се появила такава кавалерия, било сражението при Поатие, където Шарл Мартел в 732 г. спрял потока на арабското нахлуване. Франкските рицари под предводителството на Йод, дук Аквитански, си пробили път през редовете на маврите и завзели техния лагер. Но такава войска не била годна за преследване; затова арабите под прикритието на неуморната си нередовна конница се оттеглили безпрепятствено в Испания. С тази битка започват цяла серия войни, в които масивната, но тромава редовна кавалерия на Запада с променлив успех се сражавала с подвижната нередовна конница на Изтока. Германското рицарство почти през целия X век си кръстосвало мечовете с дивата унгарска конница и напълно я разбило благодарение на сгъстения си строй при Мерзебург в 933 г. и при Лех в 955 г.[287] Испанските рицари в продължение на няколко века се сражавали с нахлулите в страната им маври и в края на краищата ги победили. Но през време на кръстоносните походи, когато западните „тежки“ рицари пренесли арената на бойните действия в родината на своите източни врагове, те на свой ред почнали да търпят поражения и в повечето случаи бивали напълно унищожавани; нито те самите, нито конете им били в състояние да издържат климата, невероятно дългите походи и липсата на подходяща храна и фураж. След кръстоносните походи последвало ново нахлуване на източни конници в Европа, а именно нахлуването на монголите. Като наводнили Русия и полските области, в 1241 г. те се срещнали при Валщадт в Силезия със съединената полско-германска армия[288]. След продължителна борба азиатците разбили изморените и обковани в стомана рицари, но победата им струвала толкова скъпо, че сломила силата на завоевателите. Монголите не продължили нахлуването си и скоро поради раздори в техния лагер престанали да бъдат опасни и били отблъснати. През цялото Средновековие кавалерията си оставала главен род войска във всички армии; у източните народи това място винаги е заемала леката нередовна конница; у западноевропейските народи тежката редовна кавалерия, формирана от рицари, била през този период оня род войска, който ре-

шавал изхода на всяко сражение. Това първенствуващо положение на конницата се дължало не толкова на собствените ѝ качества — защото нередовната източна конница била негодна за правилен бой, а редовната западна кавалерия била невероятно тромава в движенията си, — колкото главно на лошото качество на пехотата. Азиатците, както и европейците, се отнасяли с презрение към пехотата; тя се попълвала от ония, които нямали средства да се явят с кон, т. е. главно от роби или крепостни. Тя нямала и подходяща организация; без отбранителни доспехи и въоръжена само с копие и меч, пехотата в някои случаи можела да се противопоставя на бесните, но безредни атаки на източните конници, и то само благодарение на дълбокото си построение; но неуязвимите тежковъоръжени конници на Запада неизбежно я смазвали. Единствено изключение правела английската пехота, която черпела сила от страшното си оръжие — дългия лък. По това време числеността на европейската кавалерия в сравнение с останалата армия безсъмнено не била тъй голяма, както няколко столетия по-късно или дори в настоящия момент. Рицарите не били особено многобройни и ние виждаме, че в множество големи сражения са участвували не повече от 800 или 1000 рицари. Но обикновено те били достатъчни, за да се справят с какъвто и да е брой пехотинци, щом успеят да прогонят от полесражението противниковата тежка конница. Тези тежковъоръжени конници обикновено водели бой в линеен строй, построени в една редица, а оръженосците, които, общо взето, имали по-непълно и леко въоръжение, образували задната редица. Щом се врежели в противника, тези линии скоро се разпадали на отделни бойци и завършвали сражението с обикновен ръкопашен бой. По-късно, когато се появило огнестрелното оръжие, започнали да създават дълбоки масови построения, обикновено правоъгълни; но тогава дните на рицарството били вече преброени.

През XV век на полесражението се появила артилерията, а част от пехотата — тогавашните стрелци — била въоръжена с мускети; при това и в самия характер на пехотата станали основни изменения. Този род войска започнал да се формира чрез вербуване на наемници, които направили военната служба своя професия. Такива професионални войници били германските ландскнехти и швейцарците, които много скоро въвели по-правилен боен строй и тактически движения. В известен смисъл била възродена древната дорийска и македонска фаланга; шлемът и нагръдникът отчасти запазвали войниците от копието и меча на кавалерията; и когато при Новара (1513 г.)[289] швейцарската пехота буквално прогонила от полесражението френските рицари, тези храбри, но

тромави конници станали вече излишни. Поради това след въстанието на Нидерландия срещу Испания срещаме нов вид кавалерия — германските Reiters* (френските reitres), които се набирали, както и пехотата, чрез доброволно вербуване и били въоръжени с шлем и нагръдник, сабя и пистолети. Те били тежки колкото съвременните кирасири, но много по-леки от рицарите. Те скоро доказали превъзходството си над окованите в броня конници. Оттогава последните изчезват, а заедно с тях изчезва и копието; сабята и късото огнестрелно оръжие стават нормално въоръжение на кавалерията. Около същото време (края на XVI век) първо във Франция, а след това и в другите европейски страни бил въведен смесен род войска — драгуните. Въоръжени с мускети, те трябвало да се сражават — в зависимост от обстоятелствата — ту като пехота, ту като кавалерия. Подобен род войска под названието димахи бил създаден още от Александър Велики, но дълго не намирал подражатели. Драгуните от XVI век просъществували по-дълго време, но към средата на XVIII век, макар и да запазили названието си, те навсякъде загубили своя смесен характер и били използувани обикновено като кавалерия. Най-важната им отличителна черта била тая, че те представлявали първия вид редовна кавалерия, напълно лишена от защитни доспехи. Създаването на драгуните като действително смесен род войска било още един път опитано в широки размери от руския император Николай; но скоро станало ясно, че пред лицето на противника те винаги трябвало да се използуват като кавалерия, и поради това Александър II много скоро ги превърнал в обикновена кавалерия, на която разчитали за изпълнение на пехотни задачи не повече, отколкото на хусарите или кирасирите. Великият холандски пълководец Мориц Орански за пръв път създал за своите райтери организация, която до известна степен прилича на съвременната тактическа организация. Той ги обучавал да атакуват и да се престрояват на отделни отряди и в няколко линии, да завиват, да се откъсват от противника, да се построяват в колона и в линия, да изменят фронта, като не нарушават строя и действуват по отделни ескадрони и взводове. По такъв начин кавалерийският бой се решавал вече не с една атака на цялата конна маса, а чрез последователни атаки на отделните ескадрони и линии, които взаимно се поддържали. Кавалерията на Мориц Орански обикновено се построявала на дълбочина в пет редици. В други армии тя се сражавала в дълбоки колони, а там, където било възприето линейното построение, то все пак имало дълбочина от 5 до 8 редици.

---

* — райтери. *Ред.*

През XVII век във връзка с окончателното изчезване на скъпата тежка конница числеността на кавалерията извънредно се увеличила. В никой друг период този род войска не е заемал такова голямо място в която и да било армия. През Тридесетгодишната война кавалерията обикновено съставлявала от $^2/_5$ до около $^1/_2$ от всяка армия; в отделни случаи на един пехотинец се падали по двама конници. Най-бележит от всички кавалерийски началници през този период е Густав-Адолф. Неговата конница се състояла от кирасири и драгуни; при това последните почти винаги се сражавали като кавалеристи. Кирасирите му също били значително по-леки от кирасирите на императора и скоро доказали неоспоримото си превъзходство. Шведската кавалерия се построявала в три редици; противно на обичая у кирасирите в повечето армии, чието главно оръжие бил пистолетът, по правило тя не губела времето си в стрелба, а атакувала неприятеля със сабя в ръка. През този период кавалерията, която през средните векове обикновено се поставяла в центъра, отново се разполагала както в древни времена по фланговете на армията, където се построявала в две линии. В Англия гражданската война издигнала двама бележити кавалерийски началници. Принц Рупърт, който бил на страната на роялистите, се отличавал с „устремност“, присъща на всеки кавалерийски командир, но почти винаги прекалено се увличал, изтървавал ръководството на своята кавалерия и дотолкова бивал погълнат от онова, което ставало непосредствено пред него, че „смелият драгун“ у него винаги вземал връх над военачалника. Кромуел, който принадлежал към другата страна, проявявал също такава устремност, когато се налагало, но бил много по-добър военачалник; той държал здраво войниците си в ръце, винаги оставял резерв за непредвидени обстоятелства и решителни действия, умеел да маневрира и по този начин обикновено излизал победител над своя непредпазлив противник. Той спечелил сраженията при Марстън Мур и Нейзби[290] само благодарение на кавалерията си.

В повечето армии, с изключение само на шведската и английската, огнестрелното оръжие все още си оставало основно средство за действие на кавалерията в боя. Във Франция, Прусия и Австрия кавалерията се обучавала да си служи с карабината също както пехотата с мускета. Стреляло се от коня в колона по един, повзводно, по вериги и т. н., като в това време движението се спирало; при приближаването за атака линията се движела в тръс; близо до противника тя се спирала, давал се залп, изтегляли се сабите и след това — атака. Действеността на огъня на дългите пехотни линии подкопала всяко доверие в атаката на кавале-

рията, която вече не била защитена с доспехи; поради това ездата почнала да се пренебрегва; конниците не умеели да извършват движения на бърз алюр, а дори и при бавен алюр ставали много нещастия с хората и конете. В повечето случаи обучението се извършвало в спешен строй, а офицерите нямали и най-малка представа за ръководене на кавалерията в боя. Наистина французите понякога атакували и с гола сабя, а шведският крал Карл XII, верен на своята национална традиция, атакувал винаги в пълен галоп, без стрелба, разпръсвал кавалерията и пехотата на противника и понякога дори завземал полски укрепления от лек профил. Но само на Фридрих Велики и на неговия велик кавалерийски началник Зайдлиц било съдено да преобразуват коренно кавалерията и да я издигнат до върха на нейната слава. Пруската конница в оня си вид, в който бащата на Фридрих* я оставил на сина си, т. е. състояща се от обучени само за стрелба тежкоподвижни войници на тромави коне, била моментално разбита при Молвиц (1741 г.). Но щом завършила първата Силезийска война[291], Фридрих веднага напълно реорганизирал своята кавалерия. Стрелбата и обучението в спешен строй били оставени на заден план; вниманието било насочено към ездата.

„Всички движения трябва да се извършват с най-голяма бързина, всички обходи да се правят при лек галоп. Кавалерийските офицери трябва да създават от своите войници преди всичко отлични ездачи; кирасирите трябва да бъдат толкова изкусни и опитни в ездата, колкото хусарите, и добре обучени в използуването на сабята."

Кавалеристите всекидневно трябвало да яздят. Основни учебни дисциплини били ездата в пресечена местност, преодоляването на препятствия и фехтовката от кон. При атака се забранявала стрелбата, докато първата и втората линия на противника не бъдели напълно съкрушени.

„Всеки ескадрон, тръгнал в атака, трябва да атакува противника със сабя в ръка и нито един командир под страх от позорно разжалване не бива да позволява на своята част да стреля; отговорност за това носят бригадните генерали. При настъпление войските се движат отначало с бърз тръс и на края преминават в пълен галоп, като запазват обаче сгъстения строй; и ако атакуват по този начин, негово величество е уверен, че врагът винаги ще бъде сломен." „Всеки кавалерийски офицер трябва винаги да помни, че за разгромяването на врага се изисква да се спазват две условия: 1) да бъде атакуван с максимално възможната бързина и сила и 2) да бъде обходен откъм фланга."[292]

Тези извадки от инструкциите на Фридрих достатъчно говорят за пълната революция, извършена от него в кавалерийската тактика. Зайдлиц отлично му помагал; той винаги командувал

* — Фридрих Вилхелм I. *Ред.*

неговите кирасири и драгуни и направил от тях такива войски, че по стремителност и организираност на атаката, по бързина в построяването, по способност за флангови атаки, по бързина при възстановяването на бойния ред и прегрупирането след атаката нито една кавалерия не можела да се сравнява с пруската кавалерия от периода на Седемгодишната война. Резултатите скоро станали очевидни. При Хоенфридеберг байройтският драгунски полк с десет ескадрона помел цялото ляво крило на австрийската пехота, разбил 21 батальона и взел 66 знамена, 5 оръдия и 4 000 пленници. При Цорндорф, когато пруската пехота била принудена да отстъпи, Зайдлиц с 36 ескадрона прогонил от полесражението победоносната руска кавалерия, след което се нахвърлил върху руската пехота, като ѝ нанесъл пълно поражение и ѝ причинил тежки загуби. Победите си при Росбах, Щригау, Кеселдорф, Лойтен и в десет други сражения Фридрих дължал на блестящата си кавалерия[293].

Когато избухнала френската революционна война, австрийците възприели пруската система, но французите не сторили това. Френската кавалерия била наистина силно дезорганизирана от революцията, а в началото на войната новите формации се оказали почти негодни. Когато през 1792 и 1793 г. новите пехотни набори на французите се срещали с добрата английска, пруска и австрийска кавалерия, те почти винаги търпели поражение. Френската кавалерия, която била съвсем неспособна да се състезава с такива противници, винаги се държала в резерв, докато няколко години боен живот не я подобрили. От 1796 г. насам всяка пехотна дивизия имала за поддръжка кавалерия; но все пак при Вюрцбург цялата френска кавалерия била разбита от 59 австрийски ескадрона (1796 г.)[294]. Когато Наполеон взел в свои ръце управлението на Франция, той положил всички усилия да подобри френската кавалерия. Той наследил почти най-лошия материал, какъвто можело да има. Като нация французите безспорно са най-лошите ездачи в Европа, а конете им са добри за впрягане, но малко пригодни за езда. Самият Наполеон бил посредствен ездач и се отнасял небрежно изобщо към ездата. Въпреки това той направил големи подобрения и след създаването на Булонския лагер неговата кавалерия, която използвала предимно германски и италиански коне, станала противник, който не можело да се пренебрегва. Кампаниите от 1805 и 1806—1807 г. позволили неговата кавалерия да погълне почти целия конски състав на австрийската и пруската армии; освен това Рейнският съюз и Великото варшавско херцогство[295] усилили Наполеоновата армия с превъзходната си кавалерия. По този начин били образувани ония огромни маси конница,

с които Наполеон действувал през 1809, 1812 и втората половина на 1813 г.; макар и наричана обикновено френска, тази конница в голямата си част се състояла от немци и поляци. Кирасите, които малко преди революцията били съвсем изхвърлени от употреба във френската армия, били частично възстановени от Наполеон в тежката кавалерия. Във всичко друго организацията и въоръжението си останали почти същите, ако не се смята това, че заедно с полските спомагателни части той получил и няколко полка лека кавалерия, въоръжени с пики, чиято униформа и въоръжение скоро били възприети и от други армии. Но в тактическото използуване на кавалерията Наполеон извършил пълен преврат. Съобразно системата дивизиите и армейските корпуси да се формират от трите рода войски, той включил във всяка дивизия или корпус по известно количество лека кавалерия, но основната маса на този род войска и особено цялата тежка кавалерия държал в резерв за нанасяне в благоприятен момент мощен решителен удар или при нужда за прикриване отстъплението на армията. Тези кавалерийски маси, които внезапно се появявали в определен пункт на полесражението, често играели решаваща роля; все пак те никога не постигнали такива блестящи победи, както кавалеристите на Фридрих Велики. Причината за това трябва да се търси отчасти в изменената тактика на пехотата, която избирала за действие предимно пресечена местност и винаги посрещала кавалерията построена в каре; именно това твърде много затруднявало кавалерията да постига такива големи победи, каквито печелела пруската конница над разтеглените и тънки пехотни линии на своите противници. Но несъмнено е също, че кавалерията на Наполеон не можела да се сравнява с кавалерията на Фридрих Велики и че тактиката на Наполеоновата кавалерия далеч не във всяко отношение била крачка напред в сравнение с тактиката на Фридрих. Посредствената езда на французите ги карала да атакуват при сравнително бавен алюр — тръс или правилен лек галоп; само в малко случаи френската кавалерия атакувала в пълен галоп. Голямата храброст на французите и сгъстеният строй често компенсирали слабата стремителност, но все пак атаката им не била такава, каквато днес би могла да се сметне за добра. В много случаи старата система — да се посреща неприятелската кавалерия от място с карабина в ръка — се запазила във френската кавалерия и във всички тези случаи тя търпяла поражение. Последен такъв пример имаме при Данигков (5 април 1813 г.)[296], където около 1 200 френски кавалеристи изчаквали по казания начин атаката на 400 прусаци и въпреки численото си превъзходство били напълно разбити. Що се отнася до тактиката на Наполеон, при не-

го използването на големи кавалерийски маси дотолкова се затвърдило като правило, че не само дивизионната кавалерия била отслабена до степен да стане съвсем безполезна, но и при използването на конните маси той често пренебрегвал последователното вкарване в боя на своите сили, което е едно от главните правила на съвременната тактика и важи за кавалерията дори в по-голяма степен, отколкото за пехотата. Той въвел кавалерийската атака в колона и построявал дори цял кавалерийски корпус в една огромна колона; при такова построение отделянето дори на един единствен ескадрон или полк било почти невъзможно; а изобщо и дума не можело да става за някакво развръщане. Неговите кавалерийски генерали също не стояли на нужната висота и дори най-блестящият от тях, Мюра, би изглеждал твърде жалък в сравнение със Зайдлиц. През време на войните от 1813, 1814 и 1815 г. кавалерийската тактика на Наполеоновите противници значително се подобрила. Макар че те до голяма степен следвали Наполеоновата система да държат в резерв големи кавалерийски маси, поради което по-голямата част от конницата много често оставала извън всякакво участие в боя, все пак в много случаи се опитвали да се върнат към тактиката на Фридрих. В пруската армия бил възроден старият дух. Блюхер пръв започнал да използува по-смело кавалерията си и обикновено с успех. Засадата при Хайнау (1813 г.), където 20 пруски ескадрона разбили 8 френски батальона и пленили 18 оръдия, бележи повратен момент в съвременната история на кавалерията и се отличава благоприятно от тактиката на съюзниците при Лютцен, където те държали в резерв 18 000-на конница, докато загубили сражението, макар че трудно би могло да се намери тъй благоприятна местност за действия на кавалерията.

Англичаните никога не прилагали системата на сформиране на големи кавалерийски маси и затова постигнали много успехи, макар че според признанията на самия Нейпиър тяхната кавалерия по това време не била тъй добра, както френската[297]. При Ватерло (където впрочем френските кирасири този път атакували в пълен галоп) английската кавалерия била командувана удивително добре и въобще имала успех, с изключение на случаите, когато се поддавала на националната си склонност и действувала в безредие. След мира от 1815 г. Наполеоновата тактика, въпреки че все още се е запазила в уставите на повечето армии, отново отстъпва място на Фридриховата тактика. На ездата се обръща по-голямо внимание, макар и все още не в нужната степен. Идеята да се посреща противникът с карабина в ръка е отхвърлена; навсякъде се възстановява Фридриховото

правило, според което всеки кавалерийски началник, който допусне да бъде атакуван, вместо сам да атакува противника, подлежи на разжалване. Галопът отново е алюр за атака; атаката в колона е отстъпила място на атаката в последователни линии, като се прилагат строеве, които дават възможност за флангов удар и маневриране с отделни части през време на атаката. Остава обаче още много да се направи. По-голямо внимание към ездата, особено в полето, по-голямо приближаване до седлото и стоежа при ловджийската езда и, най-важното — намаляване на товара, носен от коня — его подобренията, които са необходими за всички армии без изключение.

Сега от историята на кавалерията да преминем към нейната съвременна организация и тактика. Попълването на кавалерията, що се отнася до войниците, става общо взето по същия начин, както се попълват и другите родове войска във всяка страна. В някои държави обаче този род войска се попълва само от населението на определени райони; например в Русия — от малорусите (населяващи Малорусия), в Прусия — от поляците. В Австрия тежката кавалерия се попълва от немските провинции и от Бохемия, хусарите — изключително от Унгария, уланите — главно от полските провинции. Въпросът за попълването с коне обаче заслужава особено внимание. В Англия, където за цялата кавалерия през време на война са необходими не повече от 10 000 коня, правителството не среща трудности при закупуването им; но за да се осигури армията с коне, които приблизително до петгодишната си възраст не са използувани за работа, закупуват се тригодишни жребци предимно от йоркширска порода и се отглеждат за сметка на държавата в депа, докато станат годни за служба. Цената, която се плаща за жребците (20—25 п. ст.), и изобилието на добри коне в страната правят несъмнено британската кавалерия притежателка на най-добрия конски състав в целия свят. В Русия има също такова изобилие на коне, макар качеството им да е по-ниско от това на английските. Офицерите-доставчици закупуват конете на едро в южните и западните губернии на империята, предимно от търговци-евреи; след това те препродават негодните за кавалерия коне, а останалите предават на различните полкове в зависимост от цвета на косъма (във всеки руски полк всички коне имат еднакъв цвят на косъма). Командирът на полка се смята един вид собственик на конете в своя полк; срещу значителна сума, която му се отпуска, той е задължен да поддържа в ред конския състав на полка. Службата на конете е определена на осем години. Първоначално конете се получавали от големите конезаводи във Волиния и Украйна, къде-

то се отглеждали в съвсем диво състояние; но обездването им било толкова трудно, че се наложило да се откажат от тази система. В Австрия част от конете се закупуват, но основната маса в последно време се доставя от държавните конезаводи, които могат да дават годишно над 5 000 петгодишни кавалерийски коне. При извънредна нужда една тъй богата с коне страна като Австрия може да разчита на вътрешните си пазари. Преди 60 години Прусия трябвало да закупува от други страни почти всички необходими ѝ коне, но сега тя е в състояние да снабдява с коне цялата си кавалерия — както линейната, така и ландвера — от вътрешните си ресурси. Конете за линейната кавалерия се закупуват на тригодишна възраст от интенданти-доставчици и се изпращат в депа, където се гледат до подходящата за служба възраст; необходими са годишно 3 500 коня. При мобилизация на кавалерията от ландвера всички коне в страната, подобно на мъжете, подлежат на зачисляване на военна служба; обаче за всеки кон се плаща компенсация от 40 до 70 долара. Страната разполага с три пъти повече годни за служба коне, отколкото може да потрябват. По отношение на конете Франция е в най-лошо положение от всички европейски държави. Нейните породи, макар и често добри и дори отлични за впрягане, са обикновено негодни за езда. Там отдавна са създадени държавни конезаводи (haras), но не с такъв успех, както в други страни; в 1838 г. тези конезаводи и свързаните с тях ремонтни депа не могли да доставят за армията дори 1 000 коня, закупени или отгледани в правителствените конезаводи. Генерал Ларош-Емон се изказал, че в цяла Франция няма дори 20 000 коня на възраст между 4 и 7 години, годни за кавалерийска служба.[298] И макар че депата и конезаводите в последно време бяха значително подобрени, все пак те още не са в състояние да задоволяват напълно нуждите на армията. Алжир доставя великолепна порода кавалерийски коне, и най-добрите полкове на френската кавалерия — chasseurs d'Afrique — са комплектувани изключително с тях, но другите полкове почти не получават коне от тази порода. Ето защо при мобилизация французите са принудени да закупуват коне от чужбина, понякога от Англия, но най-вече от Северна Германия, откъдето впрочем те не получават най-добрите коне, макар че всеки кон им струва приблизително 100 долара. Много коне, бракувани от германските кавалерийски полкове, се озовават в редовете на френската армия и изобщо френската кавалерия, с изключение на chasseurs d'Afrique, има най-лошия конски състав в Европа.

Има два основни вида кавалерия: тежка и лека. Действителната разлика между тях се определя от разликата в конете. Едрите

и силни коне не могат да действуват добре заедно с дребните, подвижни и бързи коне. Първите през време на атака действуват по-бавно, но с по-голяма сила на натиска; леките пък действуват с по-голяма бързина и стремителност при атака и освен това са по-приспособени за единичен бой и бой в разпръснат строй, за което тежките или едри коне не са нито достатъчно подвижни, нито достатъчно умни. Именно затова такова подразделяне на конницата е необходимо; но модата, фантазията и подражанието на определена национална носия са създали многобройни подвидове и разновидности, на които не би било интересно да се спираме подробно. Тежката кавалерия или поне част от нея в повечето страни има кираси, които обаче далеч не са непроницаеми за куршумите; в Сардиния първата редица на тежката кавалерия е въоръжена с пики. Част от леката кавалерия е въоръжена със саби и карабини, а останалата — с пики. Карабините са или гладкоцевни, или набраздени. В повечето случаи към въоръжението на кавалериста се прибавят и пистолети; само кавалерията на Съединените щати е снабдена с револвери. Сабята бива или права, или повече или по-малко извита; първата е по-удобна за мушкане, а втората — за сеч. Въпросът за предимствата на пиката пред сабята и досега е предмет на спор. За ръкопашен бой сабята несъмнено е за предпочитане; през време на атака изобщо едва ли може да се действува с пика, освен когато тя не е твърде дълга и тежка, но при преследване на разбита кавалерия тя всякога е била извънредно ефикасно оръжие. Почти всички конни народи разчитат на сабята; дори казаците захвърлят пиката, когато имат работа с майстори на сабления бой като черкезите. Пистолетите са безполезни, ако не се смята използуването им за сигнални изстрели; карабината не е много ефикасна, дори когато е набраздена, и никога не ще принася голяма реална полза, докато не бъде въведено пълнене отзад; револверът в изкусни ръце е страшно оръжие за близък бой; все пак царица на кавалерийското оръжие е хубавата, остра и удобна сабя.

Освен седлото, сбруята и въоръжения ездач кавалерийският кон трябва да носи вързоп със запасно облекло, лагерни принадлежности и конски принадлежности, а през време на кампания — още и храна за ездача и фураж за себе си. Общото тегло на този товар при пълно походно снаряжение в различните армии и видове кавалерия се движи между 250—300 фунта; това тегло изглежда огромно в сравнение с товара, който трябва да носи гражданският ездитен кон. Претоварването на конете е най-слабото място на всяка кавалерия. В това отношение навсякъде са необходими големи реформи. Тежината на войника и на походно-

то снаряжение може и трябва да бъде намалена; но докато съществува днешната система, тази обремененост на конете винаги трябва да се има предвид, когато се преценява боеспособността и издръжливостта на кавалерията. Тежката кавалерия, която се състои от силни, но по възможност сравнително леки войници на яки коне, трябва да действува главно със силата на своя концентриран удар в сгъстен строй. Това предполага сила, издръжливост, известна физическа тежест, но не толкова голяма, че да прави кавалериста тромав. Движенията на кавалерията трябва да бъдат бързи, но все пак до известна граница с оглед запазването на пълен ред. Веднаж строена за атака, кавалерията трябва да се движи право напред, помитайки всичко пред себе си. Конниците, взети всеки поотделно, може и да не бъдат толкова добри ездачи, колкото в леката кавалерия, но те трябва добре да управляват конете си и да са свикнали да се движат напред по строго права линия и в плътна маса. Ето защо конете им трябва да бъдат по-малко чувствителни към шенкела и да не прибират много краката си под тялото, добре да бягат тръс и да бъдат приучени на строго движение в строй при продължителен лек галоп. Обратно, леката кавалерия, която има по-ловки ездачи и по-бързи коне, трябва да действува с бързина и да бъде навсякъде. Тук недостигът в тежина трябва да се компенсира с бързина и активност. Леката кавалерия атакува с огромна стремителност; но когато е изгодно, тя може да създаде впечатление, че бяга, а след това, като измени внезапно фронта си, да удари противника във фланг. Нейната по-голяма подвижност и пригодност за единичен бой я правят особено подходяща за преследване. От командирите ѝ се иска по-добър окомер и по-голямо присъствие на духа, отколкото у командирите от тежката кавалерия. Всеки кавалерист поотделно трябва да бъде добър ездач; той трябва до съвършенство да владее своя кон, да умее от място да тръгне в галоп, а също така внезапно да спира при пълен галоп, бързо да се обръща и добре да прескача препятствията; конете трябва да бъдат смели и бързи, чувствителни към юздата и послушни на шенкела, подвижни при обръщане и специално обяздени за лек галоп, като добре прибират краката си под тялото. Освен стремителните флангови и тилови атаки, засадите и преследването леката кавалерия трябва да носи по-голямата част от стражевата и патрулната служба за цялата армия; именно затова едно от главните изисквания за нея е да владее единичния бой, основа на който е добрата езда. В редицата войниците яздят на увеличени дистанции, за да могат винаги по-лесно да променят фронта и да извършват други движения.

Англичаните имат номинално 13 полка лека и 13 полка тежка кавалерия (драгуни, хусари, улани и само два лейбгвардейски полка кирасири), но в действителност цялата им кавалерия по състав и подготовка е тежка кавалерия; в нея кавалеристите и конете малко се различават по ръст. За истинска лека кавалерия те винаги са използували чужди войски: германци — в Европа, туземни нередовни войски — в Индия. Французите имат три вида кавалерия: лека кавалерия — хусари и егери — всичко 174 ескадрона; линейна кавалерия — улани и драгуни — 120 ескадрона; резервна кавалерия — кирасири и карабинери — 78 ескадрона. Австрия има 96 ескадрона тежка кавалерия — драгуни и кирасири — и 192 ескадрона лека кавалерия — хусари и улани. Прусия има в линейните си войски 80 ескадрона тежка конница — кирасири и улани, и 72 ескадрона лека конница — драгуни и хусари; към това количество във време на война могат да се прибавят 136 ескадрона улани от ландвера първи разред. Кавалерийският ландвер от втори разред едва ли някога ще образува самостоятелни единици. Руската кавалерия се състои от 160 ескадрона тежка кавалерия — кирасири и драгуни — и 304 ескадрона лека кавалерия — хусари и улани. Формирането на драгунски части, еднакво годни за конна и пеша служба, сега е изоставено и драгуните са включени в състава на тежката кавалерия. Обаче истинската лека кавалерия в Русия са казаците, които са предостатъчни за носене на стражевата, разузнавателната и спомагателната служба в армията. В армията на Съединените щати има два полка драгуни, един полк конни стрелци и два полка, наречени кавалерийски; имаше предложение всички тези полкове да се наричат кавалерийски. В действителност обаче кавалерията на Съединените щати представлява пехота, качена на коне.

Тактическата единица в кавалерията е ескадронът, който се състои от толкова бойци, колкото би могъл да ръководи с глас и непосредствено въздействие един командир през време на престроянията му. Числеността на ескадрона се колебае между 100 души (Англия) и 200 (Франция); в другите армии тя също не излиза от тези граници. 4, 6, 8 или 10 ескадрона образуват полк. Най-малък е съставът на английските полкове (400 до 480 души), а най-голям — на австрийската лека кавалерия (1 600 души). Много големите полкове обикновено са мъчноподвижни, а малочислените много бързо се стопяват през време на война. Така например английската лека кавалерийска бригада при Балаклава още на втория месец от започването на кампанията наброявала в петте си двуескадронни полка едва 700 души, или точно половината от военновременния състав на един руски хусарски полк.

За особени формации се считат: у англичаните — ротата, или полуескадронът, а у австрийците — дивизионът, или двойният ескадрон, междинно звено, което единствено дава възможност на командира да ръководи своя толкова голям кавалерийски полк.

До Фридрих Велики цялата кавалерия се построявала в не по-малко от три редици. Той пръв в 1743 г. построил своите хусари в две редици, а в сражението при Росбах по същия начин била построена и тежката му кавалерия. След Седемгодишната война този боен строй бил възприет и във всички други армии, а и досега единствено той се прилага. За тактически престроявания ескадронът се дели на четири взвода; престрояването от линия в колона по взводове и обратно — от колона в линия, е главното и основно престрояване при всеки кавалерийски маньовър. Повечето от другите престроявания се прилагат или само при марш (флангов марш по трима и др.), или в изключителни случаи (сгъстена колона по взводове или по ескадрони). Действията на кавалерията в боя се свеждат предимно до ръкопашен бой; нейният огън има само второстепенно значение; стоманата — сабя или пика — е главното ѝ оръжие; и всички усилия на кавалерията се съсредоточават в атаката. Ето защо атаката е критерият за всички движения, престроявания и позиции на кавалерията. Всичко, което пречи на атаката, е погрешно. Силата на атаката се обуславя от съсредоточаването на максималните усилия на бойците и конете във върховния ѝ момент, в момента на фактическия допир с противника. За постигане на това кавалерията трябва да се приближава към противника с постепенно нарастваща скорост, така че конете да се пуснат в пълен галоп само на близко разстояние от противника. Впрочем такава атака е едва ли не една от най-трудните задачи, които трябва да решава кавалерията. Извънредно трудно е да се запази пълен ред и сплотеност при движение напред с нарастваща скорост, особено ако трябва да се минава по твърде неравна местност. Тук именно се вижда колко трудно и важно е да се спазва праволинейно движение, защото ако всеки конник не се движи право пред себе си, в редиците започва блъсканица, която скоро се предава от центъра към фланговете и от фланговете към центъра; конете се възбуждат и измъчват, почва да се проявява разликата в бързината и темперамента им и скоро цялата линия се разстройва, превръщайки се във всичко друго, но не и в права редица, и загубва оная строга сплотеност, която единствено може да осигури успеха. При това положение очевидно е, че щом стигнат до противника, конете ще направят опит да откажат да се врежат в неговата неподвижна или движеща се маса и че ездачите не бива да до-

пуснат това; в противен случай атаката несъмнено ще бъде безуспешна. Ето защо конникът трябва не само да бъде твърдо решен да се вреже в редовете на противника, но и да бъде пълен господар на коня си. Уставите в различните армии дават различни правила относно начина на движение на атакуващата кавалерия, но всички се свеждат до това, че линията по възможност започва движението ходом, после преминава в тръс, на 300—150 ярда от противника — в лек галоп, като постепенно идва до пълен галоп, а на разстояние 20—30 ярда от противника достига максимална бързина. Във всички тези правила обаче се допускат много изключения; практически във всеки отделен случай трябва да се взимат предвид характерът на местността, времето, състоянието на конете и т. н. Ако при атака на кавалерия срещу кавалерия действително се стигне до сблъскване гърди с гърди, което е доста рядко явление в кавалерийския бой, в момента на непосредственото стълкновение сабите нямат голямо значение. В този случай едната маса разбива и разпръсва другата със силата на инерцията. Моралният фактор — храбростта — тук веднага се превръща в материална сила; най-храбрият ескадрон ще лети с най-голямо самообладание, решителност, бързина, ensemble* и сплотеност. Поради това никоя кавалерия не може да извърши велики дела, ако не е обладана от „порив" [„dash"]. Но веднага щом бъдат сломени редиците на едната страна, в действие влиза сабята, а заедно с нея и индивидуалното изкуство в ездата. Поне част от победоносната конница трябва да се откаже от тактическото си построение, за да може със сабя да пожъне победата. По такъв начин сполучливата атака веднага решава изхода на боя; но ако тя не завърши с преследване и единичен ръкопашен бой, победата ще бъде сравнително безплодна. Безсилието на нередовната кавалерия, колкото и добра и многобройна да е тя, да разбие една редовна конница, се обяснява именно с огромното превъзходство на страната, която е запазила тактическата си сплотеност и строй, над страната, която ги е загубила. Няма съмнение, че по индивидуалното съвършенство в ездата и в действията със сабя никоя редовна кавалерия никога не е могла да се сравнява с нередовната конница на източните народи, родени да воюват на кон; и все пак в открит бой дори и най-лошата европейска редовна кавалерия всякога е разбивала такава нередовна конница. От поражението на хуните при Шалон (451 г.) до въстанието на сипаите в 1857 г.[299] няма нито един пример, в който блестящите, но нередовни източни ездачи да са

* — съгласуваност, единодушие. *Ред.*

сломявали в атака макар и един полк редовна кавалерия. Техните безредни тълпи, атакуващи несъгласувано и несплотено, не могат да окажат и най-малко въздействие на една плътна и стремително движеща се маса. Тяхното превъзходство може да се прояви само когато е разстроено тактическото построение на редовната кавалерия и идва ред на ръкопашния бой; но дивото летене на нередовната коннница право срещу врага не може да даде такъв резултат. Само когато, преследвайки врага, редовната кавалерия е изоставяла линейното си построение и е завързвала единичен бой, нередовната конница е успявала да ѝ нанесе поражение, като внезапно се е обръщала кръгом и е използувала благоприятния момент. И действително, от времето на войните между партяните и римляните до днес в тази военна хитрост се заключава почти цялата тактика на нередовната конница срещу редовната. Няма по-ярък пример за това от факта, че в Египет Наполеоновите драгуни, които без съмнение са били най-лошата редовна кавалерия по това време, винаги са нанасяли поражение на най-блестящите нередовни ездачи — мамелюците. За тях Наполеон е казвал, че двама мамелюци решително превъзхождат трима французи, 100 французи са равни на 100 мамелюци, 300 французи обикновено се справят с 300 мамелюци, а 1 000 французи във всички случаи могат да разгромят 1 500 мамелюци[300].

Колкото и голямо да е превъзходството при атака на оная кавалерийска част, която най-добре запазва тактическия си строй, ясно е, че дори и такава част след успешна атака би изпаднала в сравнително безредие. Успехът на атаката не бива еднакво решителен във всички пунктове; много бойци неизбежно биват въвличани в единичен бой или преследване; и само сравнително малка част, предимно от втората редица, запазва някакъв линеен строй. Това е най-опасният момент за кавалерията; съвсем малък отряд от свежи войски, хвърлени срещу нея, може да изтръгне победата от ръцете ѝ. Затова умението бързо да се възстановява редът след атака е критерий за действително добра кавалерия и тъкмо в това отношение не само млади, но и иначе опитни и храбри войски се оказват не на висотата на положението си. Английската кавалерия със своите крайно темпераментни коне особено лесно се изплъзва от контрол; от това именно тя почти навсякъде тежко е страдала (например при Ватерло и Балаклава). След сигнала „сбор" преследването обикновено се възлага на няколко взвода или ескадрона, които се определят за тази цел със специална заповед или по общ правилник; през това време основната маса на конницата възстановява бойния си ред, за да бъде готова за всякаква евентуалност. Поради дезоргани-

зацията след атака, характерна дори и за победителя, крайно необходимо е да се разполага с резерв, който би могъл да бъде използуван преди всичко при неуспех; затова основно правило в кавалерийската тактика винаги е било да се хвърля в боя само част от наличните сили във всеки даден момент. С този разпространен начин на използуване на резервите се обяснява променливият характер на големите кавалерийски сражения, когато вълната на победата прелива ту насам, ту нататък и когато и двете страни се оказват последователно победени, докато последните налични резерви не се стоварят с цялата мощ на своя запазен строй върху разстроената, суетяща се маса на противника и не решат изхода на боя. Друг доста важен фактор е местността. Нито един род войска не е зависим тъй много от местността, както кавалерията. Размекнатата, рохкава почва превръща кариера в бавен галоп; препятствие, което отделният конник би прескочил, без да се замисля, може да наруши реда и сплотеността на цялата линия; препятствие, което лесно би се преодоляло от неуморени коне, може да причини падане на животни, които от ранна сутрин са тичали в тръс и галоп гладни. На свой ред едно непредвидено препятствие, което би задържало движението и би наложило промяна на фронта и строя, може да изложи цялата линия на флангови атаки от страна на противника. За пример как не трябва да се провеждат кавалерийски атаки служи голямата атака на Мюра в Лайпцигското сражение. Той построил 14 000 кавалеристи в една дълбока колона и ги хвърлил срещу руската пехота, чиято атака срещу селото Вахау току-що била отблъсната. Френската кавалерия се приближавала в тръс; на около 600 или 800 ярда от пехотата на съюзниците тя преминала в лек галоп; поради рохкавата почва конете бързо се изморили и когато стигнали до каретата, настъпателният им устрем секнал. Само няколко от силно пострадалите противникови батальони били сломени. Обхождайки другите карета, кавалерийската маса преминала галоп през втората линия пехота, без да ѝ причини никаква вреда, и на края достигнала линията на водохранилищата и блатата, които спрели движението ѝ. Конете съвсем капнали от умора, кавалеристите объркали реда си, полковете се смесили и не се поддавали на команда; в това положение френската кавалерия била внезапно нападната по фланговете и отблъсната в безредие от два пруски полка и гвардейски казаци с обща численост не повече от 2 000 човека. В дадения случаи не е имало ни резерв за непредвидени случаи, ни съответно внимание към алюра и дистанцията; в резултат на това се стигнало до поражение.

Атаката може да се провежда в различни построения. Тактиците различават атака en muraille*, когато между ескадроните на атакуващата линия няма междини или има, но те са съвсем малки; атака с междини, когато между ескадроните се оставя разстояние от 10 до 20 ярда; атака en échelon**, когато ескадроните се хвърлят в атака един след друг, започвайки от единия фланг, така че стигат до противника не едновременно, а последователно; този вид атака може значително да се усили чрез разполагане на построения в разчленена колона ескадрон зад външния фланг на ескадрона, който образува първия échelon; и на края — атака в колона. Последният вид атака се различава съществено от всички изброени нейни видове, всеки от които е само видоизменение на линейната атака. До Наполеон построението в линия е било общоприета и основна форма на всяка кавалерийска атака. През целия XVIII век срещаме кавалерийска атака в колона само в един случай, а именно когато кавалерията е трябвало да си пробие път през вражеско обкръжение. Наполеон обаче, чиято кавалерия се състояла от храбри воини, но лоши ездачи, бил принуден да компенсира тактическите недостатъци на конницата си с някакъв нов начин на борба. Той започнал да вкарва кавалерията си в атака на дълбоки колони, като принуждавал по този начин предните редици да вървят напред и хвърлял изведнаж срещу избрания пункт за атака много повече конница, отколкото би могло да се хвърли при линейна атака. През време на кампаниите след тази от 1817 г. желанието на Наполеон да действува с големи колони станало у него нещо като мания. Той въвел наистина чудовищни по размери построения в колони, към които поради случайния си успех в 1809 г. упорито се придържал и в по-късните кампании, въпреки че те именно станали причина да загуби не едно сражение. Той съставял колони от цели пехотни или кавалерийски дивизии, като разполагал развърнатите батальони и полкове един зад друг. С кавалерията това за пръв път било опитано при Екмюл в 1809 г., когато десет полка кирасири атакували в колона, при което в първа линия били развърнати два полка, а зад тях се движели още четири също такива линии на разстояние около 60 ярда една зад друга. При Ваграм били сформирани колони от цели пехотни дивизии чрез развръщането на батальоните един зад друг. Подобен маньовър можел да бъде безопасен срещу бавните и методични тогава австрийци, но при всички по-късни кампании и в борбата с по-ак-

* — в стена. *Ред.*
** — в ешелон. *Ред.*

тивни противници той водел до поражение. Видяхме вече до какъв печален край довела голямата атака на Мюра при Вахау, извършена в такова построение[301]. Гибелният край на голямата пехотна атака на д'Ерлон при Ватерло се дължал пак на същото построение. Приложена в кавалерията, огромната колона е особено погрешна, тъй като превръща и най-добрите сили в една тромава маса, която след вкарването ѝ в боя не се поддава вече на командуване, поради което, какъвто и успех да постигне на първата линия, тя винаги е във властта на по-малки, но добре управлявани противникови части, хвърляни срещу нейните флангове. От материала, с който се построява една такава колона, би могло да се създаде и втора линия, както и един или два резерва, чиито атаки може и да нямат отначало особен ефект, но при повтарянето си в края на краищата непременно ще дадат по-големи резултати при по-малко загуби. И наистина, в повечето армии атаката в колона или е изоставена, или е запазена само като теоретичен куриоз, докато за всички практически цели големите кавалерийски отряди се построяват в няколко линии на дистанция за атака помежду им, като линиите се поддържат и сменят взаимно през време на продължителна схватка. Наполеон пак пръв започнал да формира кавалерията си в съединения, които се състояли от по няколко дивизии и получили названието кавалерийски корпуси. Като средство да се опрости предаването на заповедите в големите армии такава организация на резервната кавалерия е крайно необходима; но запазването ѝ на полесражението, когато тези корпуси трябвало да действуват самостоятелно, никога не давало положителни резултати. Фактически то било една от главните причини за погрешното построяване на чудовищни колони, за което вече споменахме. В съвременните европейски армии кавалерийският корпус обикновено е запазен; в пруската, австрийската и руската армия дори са установени типовите построения и общите правила за действие на такива корпуси на полесражението; всички тези правила в основата си се свеждат до построяването на първа и втора линия и резерв, като съдържат и указания за разполагане на придадената към корпуса конна артилерия.

Дотук говорихме само за действия на кавалерия срещу кавалерия. Но една от главните цели, за които се използува този род войска в сраженията, а в днешно време фактически най-главната цел, са действията му срещу пехотата. Видяхме, че в сраженията през XVIII век пехотата почти никога не се построявала срещу кавалерия в каре. Тя посрещала кавалерийските атаки в линия; ако атаката се насочвала във фланг, няколко роти

захождали назад и се построявали en potence*, за да я отблъснат. Фридрих Велики предписвал на пехотата си никога да не се построява в каре, с изключение на случаите, когато някой изолиран батальон бъдел внезапно застигнат от кавалерия; и ако в такъв случай се построявало каре,

„то трябва да се хвърли право срещу вражеската конница, да я отблъсне и без да обръща никакво внимание на нейните атаки, да продължи изпълнението на своята задача".

По това време тънките пехотни линии посрещали кавалерийските атаки с пълна вяра в ефикасността на своя огън и наистина твърде често ги отбивали; но в случай на пробив разгромът им бил неизбежен, както станало при Хоенфридеберг и Цорндорф. В днешно време, когато в много случаи колоната се заменя с линейно построение, общо правило е, когато това е възможно, пехотата винаги да се построява в каре, когато трябва да посреща кавалерийска атака. Вярно е, че има доста примери от съвременните войни, когато добра кавалерия внезапно е нападала построена в линия пехота и все пак е била принуждавана да бяга от нейния огън; но тези случаи са изключение. Сега въпросът е, има ли кавалерията добър шанс да пробие пехотното каре? Мненията по този въпрос са различни, но изглежда е общопризнато, че при нормални условия добра, свежа пехота, не разстроена от артилерийски огън, има много голям шанс да устои срещу кавалерия, докато при млади пехотинци, загубили своята енергия и устойчивост поради участието си в тежък бой през целия ден, поради големи загуби и продължително стоене под огън, една решителна кавалерия би взела връх. Случват се и изключения, като например атаката на германските драгуни при Гарсия-Ернандес (1812 г.)[302], където всеки от трите ескадрона разбил по едно каре свежа френска пехота; но по правило един кавалерийски началник няма да сметне за благоразумно да хвърли хората си срещу такава пехота. При Ватерло големите атаки на Ней с маси френска резервна кавалерия срещу центъра на Уелингтън не могли да пробият английските и германските карета, понеже атакуваните войски, прикрити на значително разстояние зад гребена на хълма, много малко били пострадали от предшествуващата канонада и били почти съвсем свежи. Затова такива атаки могат да се прилагат само в последния стадий на сражението, когато пехотата е значително разстроена и изтощена както от активното си участие в боя, така и от пасивното си излагане под съсредоточения артилерийски огън. Именно в такива

* — във вид на буква Г. *Ред.*

случаи те имат решаващо въздействие, като например при Бородино и Лини*, особено ако атаката се поддържа от пехотни резерви, както е било при двете споменати сражения.

Тук не можем да се спираме на най-различните задачи, които се възлагат на кавалерията при стражева охрана, при патрулиране, при конвоиране и др. Обаче уместно е да кажем няколко думи за общите положения на кавалерийската тактика. Тъй като пехотата все повече и повече става главна сила в сражението, маневрирането на конницата трябва да бъде, по необходимост, в по-голяма или в по-малка степен подчинено на маневрирането на пехотата. И тъй като съвременната тактика се основава на съчетаването и взаимната поддръжка между трите рода войска, следва, че поне за част от кавалерията не може и дума да става за самостоятелни действия. С оглед на това кавалерията във всяка армия винаги се подразделя на две самостоятелни категории: дивизионна кавалерия и резервна кавалерия. Първата се състои от конницата, която се придава към различните пехотни дивизии и корпуси и заедно с пехотата се подчинява на едно общо командуване. През време на боя нейната задача е да използува всички благоприятни моменти за постигане на успех, които може да се явят, или да помогне на собствената си пехота да се измъкне от боя, когато е атакувана от превъзхождащи сили. Нейните действия естествено са ограничени, а силите ѝ са недостатъчни, за да може да действува самостоятелно. Резервната кавалерия, която съставя основната маса на влизащата в армията кавалерия, играе същата подчинена роля по отношение на цялата пехота в армията, както дивизионната кавалерия по отношение на пехотната дивизия, към която е придадена. Затова резервната кавалерия трябва да се държи в готовност, докато настъпи благоприятен момент за нанасяне на съкрушителен удар с цел да отблъсне обща пехотна или кавалерийска атака на противника или да изпълни решителна атака от своя страна. От казаното дотук се вижда, че най-целесъобразно е резервната кавалерия да се използува в последните стадии на едно голямо сражение, когато тя може да има и често е имала решаващо значение. Такива огромни успехи, каквито е постигал Зайдлиц със своята конница, днес са съвсем немислими; обаче изходът на повечето от големите сражения в най-ново време до голяма степен се е обуславял от ролята, която е играла в тях кавалерията. Но основното значение на кавалерията е в преследването. Пехота, поддържана от артилерия, няма основание да се отчайва в бор-

* — Виж настоящия том, стр. 262—267. *Ред.*

бата си с кавалерия, докато е в състояние да запази ред и устойчивост; ако обаче бъде разстроена по каквато и да е причина, тя става плячка на кавалеристите, хвърлени срещу нея. От конете не може да се избяга; добрите кавалеристи могат да се движат дори по труден терен; а енергичното преследване с кавалерия на една разбита армия винаги е най-добрият и единствен начин да се пожънат напълно плодовете на победата. По такъв начин, колкото и господствуваща роля да е придобила пехотата в сраженията, кавалерията все пак си остава и винаги ще си остане необходим род войска; и днес, както и преди, нито една армия не може да влезе в бой с добър шанс за успех, ако няма кавалерия, която умее да язди и да се сражава.

Написано от Ф. Енгелс в началото на март — около 21 юни 1858 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia“, т. IV, 1859 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ФОРТИФИКАЦИЯ[303]

Този предмет понякога се дели на отбранителна фортификация, която учи как да се направи дадена местност годна за отбрана за дълго или само за късо време, и на настъпателна фортификация, която съдържа правилата за водене на обсада. Ние обаче ще разгледаме тук този предмет, като го разделим на три части: *дълговременна фортификация,* или начин за приспособяване на дадена местност още от мирно време за такава отбрана, която би принудила противника да предприеме срещу нея системна обсада; изкуство за водене на *обсада;* и *полска фортификация,* или създаване на временни укрепления за усилване на даден пункт поради временното значение, което той може да придобие при особените условия на дадена кампания.

I. ДЪЛГОВРЕМЕННА ФОРТИФИКАЦИЯ

Най-старата форма на укрепяване изглежда е бил палисадата, която чак до края на XVIII век все още си оставала национална система у турците (palanka), а и досега широко се използува в Индокитайския полуостров от бирманците. Тя се състои от два или три реда здрави дървени стълбове, забити в земята вертикално и близко един до друг и образуващи стена около града или лагера, който ще се отбранява. Дарий при похода си срещу скитите, Кортес при Табаско в Мексико и капитан Кук в Нова Зеландия все са срещали такива палисади. Понякога простран-

ството между редовете колове се запълвало с пръст; в други случаи коловете се свързвали и закрепвали един към друг чрез преплитане с пръти. Следващата крачка било изграждането на каменни стени вместо палисада. Тази система осигурявала поголяма трайност и в същото време правела пристъпа много по-труден; от времето на Ниневия и Вавилон чак до края на средните векове у по-цивилизованите народи каменните стени били единственото средство за укрепяване. Стените се правели толкова високи, че прехвърлянето им дори с щурмови стълби било трудно; те били достатъчно дебели, за да устояват дълго срещу стенобойните машини и да позволяват на защитниците да се движат свободно върху тях под прикритието на по-тънък каменен парапет със зъбци, през чиито амбразури можело да се пускат стрели срещу обсаждащите или да се хвърля друго метателно оръжие. За усилване на отбраната парапетът скоро започнал да се строи надвиснал над стената с отвори между издадените напред камъни, на които се държал, за да могат обсадените да виждат подножието на стената и да бият направо отгоре с метателни средства врага, който би се промъкнал до самата стена. Несъмнено в ранен период е бил въведен и ровът, който обкръжавал цялата стена и бил главно препятствие за достъпа към нея. И на края отбранителните възможности на каменните стени били усъвършенствувани до най-висока степен, като прибавяли към тях през известни интервали кули, които се издавали от стената и по този начин ѝ осигурявали странична защита чрез хвърляне на метателни средства върху войските, които щурмували пространството между две кули. Като се издигали в повечето случаи по-високо от стената и се отделяли от горния ѝ край с напречни парапети, те господствували над нея и образували отделни малки крепости, които трябвало да се превземат една по една след изтласкването на защитниците от главната стена. Като прибавим, че в някои градове, особено в Гърция, на някоя командна височина в самия град (акропол) се изграждала и особен вид цитадела, която образувала нещо като редюит и втора отбранителна линия, с това изчерпваме най-главните черти на фортификацията от епохата на каменните стени.

Но в периода от XIV до края на XVI век въвеждането на артилерията основно изменило начините за атакуване на укрепени пунктове. От този период води началото си обилната литература по фортификация, даваща безброй системи и методи, част от които са намерили по-голямо или по-малко практическо приложение, а в същото време други — и не винаги най-несполучливите — са били отминати просто като теоретични куриози, дока-

то в по-късни периоди плодотворните идеи, които се съдържали в тях, не били отново изкарани на бял свят от по-щастливи приемници. Такава е била, както ще видим по-нататък, съдбата на автора, който, ако може да се изразим така, хвърлил мост между старата система на каменните стени и новата система на землените укрепления, облицовани с камък само на ония места, които отдалеч са невидими за противника[304]. Първият резултат от появата на артилерията било увеличаването на дебелината на стените и диаметъра на кулите за сметка на тяхната височина. Тези кули започнали вече да се наричат рондели (rondelli); те се правели толкова големи, че можели да поберат по няколко артилерийски оръдия. За да се даде възможност на обсадените да стрелят с оръдия и от стената, зад нея се натрупвал землен насип, тъй че да ѝ се придаде необходимата ширина. Скоро ще видим как тези земленни укрепления постепенно започнали да изместват стената и в някои случаи да я заменят изцяло. Знаменитият германски художник Албрехт Дюрер развил тази система на рондели до най-голямо съвършенство. Като разполагал ронделите през известни интервали по цялото протежение на стената, той ги направил напълно самостоятелни фортове, с казематирани батареи за надлъжен обстрел на рова; неговите каменни парапети се оставяли открити на височина не повече от 3 фута (т. е. те се виждали от обсаждащите и представлявали обект за техния пряк огън); а за да се подсили отбраната на рова, той предложил капонирите — съоръжения във вид на каземати на дъното на рова, скрити от погледа на обсаждащите, с амбразури и от двете страни за надлъжен обстрел на рова до най-близките ъгли на многоъгълника. Почти всички тия предложения били нови изобретения; и докато нито едно от тях, с изключение на казематите, не било одобрено в негово време, в по-късните и най-значителни фортификационни системи, които ще видим, всички те са били възприети и развити съобразно с изменилите се условия на новото време.

Около същото време било направено изменение във формата на разширените кули, което би могло да се сметне като начало на най-новите фортификационни системи. Кръглата форма на кулата имала този недостатък, че нито от куртината (стената между две кули), нито от най-близките съседни кули можело да се поразява с огън всяка точка пред разположената между тях кула: близо до стената оставали неголеми ъгли, където неприятелят, достигнал веднъж до тях, се оказвал извън обсега на огъня от крепостта. За да се избегне това, започнали да правят кулите във вид на неправилен петоъгълник, едната страна на който била обър-

ната навътре към крепостта, а останалите четири — навън. Този петоъгълник бил наречен бастион. За да избегнем повторения и неясноти, веднага ще пристъпим към описанието и терминологията на бастионната отбрана, основата на една от системите, които разкриват всичките ѝ съществени особености.

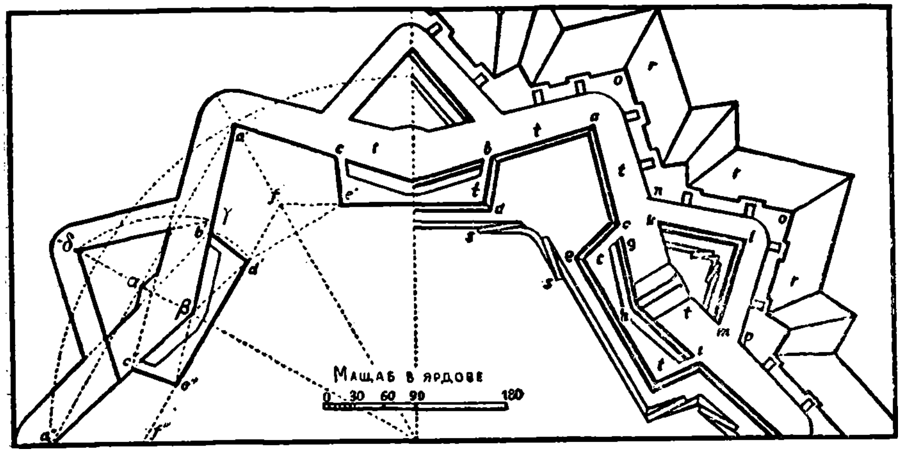

Чертеж 1

На чертеж 1 са показани трите предни страни на шестоъгълник, укрепен според първата система на Вобан. Лявата страна на чертежа представлява прости очертания, каквито се правят при геометрична скица на укреплението; дясната дава подробно валовете (насипите), гласисите и т. н.

Страната $f'f''$ на многоъгълника не е непрекъснат вал: на всеки край частите $d'f'$ и $e''f''$ се оставят открити и образувалото се по тоя начин пространство се прикрива от издадения напред петоъгълен бастион $d'b'a'c'e'$. Линиите $a'b'$ и $a'c'$ образуват фасовете (лицевите страни), а линиите $b'd'$ и $c'e'$ — фланковете на бастиона. Точките, в които фасовете и фланковете се срещат, се наричат раменни точки. Линията $a'f'$, която започва от центъра на кръга и върви към върхния ъгъл на бастиона, се нарича капитал. Линията $e''d'$, която образува част от първоначалната периферия на шестоъгълника, е куртината. По тоя начин всеки многоъгълник има толкова бастиони, колкото и страни. Бастионът може да бъде или пълен, ако целият петоъгълник е запълнен

със земя до височината на артилерийския валганг (площадка на насипа, където стоят оръдията), или кух (празен), ако насипът се спуска под наклон навътре в бастиона непосредствено зад оръдията. На чертеж 1 *bdace* представлява пълен бастион; съседният вдясно, от който се вижда само едната половина, е кух. Бастионите и куртините заедно съставляват пояса или ядрото на укреплението. В тях, на артилерийския валганг, забелязваме най-напред един парапет, построен отпред така, че да прикрива защитниците, и след това спускове по вътрешния скат *(ss),* чрез които се поддържа връзка с вътрешността на укреплението. Валът е достатъчно висок, за да запази сградите в града от пряк огън, а парапетът — достатъчно дебел, за да може дълго време да издържа огъня на тежка артилерия. Около целия вал върви ровът *tttt*, а в него са разположени няколко вида външни укрепления. Преди всичко пред куртината е равелинът, или демилюнът, *klm,* триъгълно съоръжение с два фаса — *kl* и *lm,* всеки от които има вал и парапет за поставяне на артилерията. Откритият тил на всяко укрепление се нарича горжа; така *km* в равелина и *de* в бастиона са горжи. Парапетът на равелина е приблизително с 3 или 4 фута по-нисък от парапета на централната част на укреплението, така че тя доминира над равелина и оръдията ѝ могат в случай на нужда да стрелят над равелина. Между куртината и равелина, в рова, се намира дълго и тясно отделно укрепление — така нареченият тенал *ghi,* предназначен главно за прикриване на куртината от бреш-батареите на противника. Той е нисък и доста тесен за артилерия и парапетът му служи само за да даде възможност на пехотата в случай на успешна атака да фланкира люнета с огън от рова. Отвъд рова е разположен покритият ход *nop*, който с вътрешната си страна граничи с рова, а с външната — с вътрешния скат на гласиса *r r r*; последният от най-високата си вътрешна граница, или гребена (crête), се спуска доста полегато към полето. Гребенът на гласиса е също с три или повече фута по-нисък от равелина, за да могат всички оръдия от крепостта да стрелят над него. От скатовете на тези землени укрепления вътрешният скат на централното укрепление и на външните укрепления в рова (ескарпът), а също и външният скат на самия ров (от покрития ход надолу), или контраескарпът, обикновено биват облицовани с камък. Издадените навън и вдадените навътре ъгли на покрития ход образуват големи, просторни и защитени площадки, наречени плацдарми; те се наричат или издадени (*o*), или вдадени (*n p*), в зависимост от ъгъла, на който са разположени. За да се предпази покритият ход от надлъжен огън, на определени интервали са построени напречни

траверси, или напречни парапети, в които са оставени само малки проходи в по-близкия до гласиса край. Понякога се построява малко съоръжение за прикриване на ходовете през рова от тенала към равелина; то се нарича капонир и се състои от тесен проход, прикрит от двете страни с парапет, чиито външни повърхности постепенно се спускат полегато надолу, подобно на гласиса. На чертеж 1 такъв капонир е показан между тенала *g n i* и равелина *k l m*.

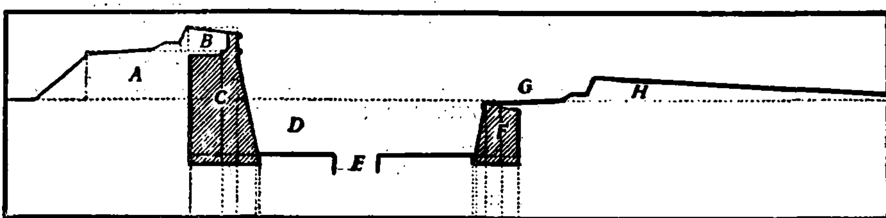

Чертеж 2

Профилът, даден на чертеж 2, ще ни помогне да направим описанието по-ясно. *A* е артилерийският валганг на централното укрепление, *B* — парапетът, *C* — каменната облицовка на ескарпа, *D* — ровът, *E* — кюнетът, по-малък и по-плитък ров, изкопан през средата на големия, *F* — каменната облицовка на контраескарпа, *G* — покритият ход, *H* — гласисът. Стъпалата, показани зад парапета и гласиса, се наричат банкети и служат като площадки на пехотата — да стъпва на тях и да стреля над прикриващия парапет. От чертежа ясно се вижда, че оръдията, разположени на фланковете на бастионите, държат под обстрел целия ров пред съседните бастиони. По такъв начин фасът *a′b′* се прикрива от огъня на фланка *c″e″*, а фасът *a′c′* — от фланка *b d*. От друга страна, вътрешните фасове на два съседни бастиона прикриват фасовете на разположения между тях равелин, като държат под обстрел рова пред равелина. Така няма нито една точка от рова, която да не се намира под защитата на фланкиращ огън, и именно в това се състои оригиналната и голяма крачка напред, с която бастионната система открива нова епоха в историята на фортификацията.

Изобретателят на бастионите не е известен; неизвестно е и точното време на тяхната поява; единственият достоверен факт е, че те са били изобретени в Италия и че Сан-Микели в 1527 г.

е построил два бастиона върху вала на Верона. Всички твърдения, че бастионите са съществували и по-рано, са съмнителни. Системите на бастионна фортификация се класифицират по няколко национални школи; разбира се, преди всичко следва да се спомене оная, която е изобретила бастионите, т. е. италианската школа. Първите италиански бастиони носели печата на своя произход; те не представлявали нищо друго освен многоъгълни кули или рондели и почти не изменяли предишния характер на укрепленията, с изключение на фланкиращия огън. За крепостна ограда си оставала каменната стена, открита за прекия огън на противника; земленият вал, издигнат зад стената, служел главно като място за разполагане и действие на артилерията, а вътрешният му скат бил облицован с камък също както старинните градски стени. Едва значително по-късно парапетът започнал да се строи като землено съоръжение, но дори и тогава целият му външен скат чак до върха бил облицован с камък и открит за прекия огън на противника. Куртините били извънредно дълги — от 300 до 550 ярда, бастионите били малки — колкото един голям рондел, а фланковете — винаги перпендикулярни на куртините. Тъй като във фортификацията има правило, че най-добрият фланкиращ огън винаги се води от линия, перпендикулярна на линията, която трябва да се прикрива с този огън, ясно е, че главното предназначение на старинния италиански бастион фланк било да прикрива не късия и отдалечен фас на съседния бастион, а дългата права линия на куртината. Там, където куртината била много дълга, по средата ѝ се построявал плосък тъпоъгълен бастион, който се наричал платформа (piatta forma). Фланковете се строели не от раменните точки, а малко зад валовете на фасовете, така че раменните точки се издавали напред и служели за прикриване на фланковете; всеки фланк имал по две батареи — долна и горна, разположена малко по-назад, а понякога дори и каземат в ескарпа на фланка, на едно ниво с дъното на рова. Прибавете към това рова и ще имате цялата първоначална италианска система; в нея нямало ни равелини, ни тенали, ни покрит ход, ни гласис. Но тая система скоро била усъвършенствувана. Куртините били скъсени, бастионите — увеличени. Дължината на вътрешната страна на многоъгълника ($f'f''$, чертеж 1) била установена на 250 до 300 ярда. Фланковете на бастиона били удължени до $^1/_6$ от страната на многоъгълника и $^1/_4$ от дължината на куртината. По такъв начин, макар и да си оставали перпендикулярни на куртината и да имали и други недостатъци, те, както ще видим, сега по-добре защищавали фаса на най-близкия бастион. Бастионите започнали да се правят пълни и в центъра им

често се построявал и кавалиер, т. е. укрепление с фасове и фланкове, паралелни на фасовете и фланковете на бастиона, но с по-висок вал и парапет, за да може от тях да се стреля над парапета на бастиона. Ровът бил много широк и дълбок, с контраескарп, обикновено паралелен на фаса на бастиона; но тъй като това направление на контраескарпа пречело да се вижда и фланкира целият ров от най-близката до рамото част на фланка, впоследствие то било изоставено и контраескарпът се прокарвал така, че геометричното му продължение да минава през раменната точка на следващия бастион. След това бил въведен покритият ход (за пръв път в цитаделата на Милано през втората четвърт на XVI век; описан за пръв път от Тарталиа в 1554 г.[305]). Той служел за сборно място и за оттегляне на отрядите, които правели вилазки от крепостта, и може да се каже, че от момента на въвеждането му започва изкусното и енергично използуване на настъпателните действия при отбрана на крепости. За да се увеличат възможностите за използуване на покрития ход, били създадени плацдарми, които давали повече простор и чиито вдадени навътре ъгли позволявали да се води фланкиращ огън към покрития ход. За да се направи достъпът към покрития ход още по-труден, на гласиса, на един или два ярда от гребена му, се построявали няколко реда палисади; но при това разположение те бързо се разрушавали от неприятелския огън, поради което през втората половина на XVII век по съвета на французина Моден те били пренесени върху защитения от гласиса покрит ход. Вратите се правели в средата на куртината; за прикриването им в средата на рова пред тях се изграждало едно укрепление във форма на полумесец; но по същата причина, поради която кулите били превърнати в бастиони, този полумесец (demi-lune) скоро бил превърнат в триъгълно укрепление — сегашния равелин. Отначало това укрепление все пак било много малко, но когато видели, че то служи не само като предмостово укрепление на рова, но и едновременно прикрива фланковете и куртината от неприятелския огън, осигурява кръстосан огън пред капиталите на бастионите и ефикасно фланкира покрития ход, започнали да го строят с по-големи размери. Все пак равелините се правели още твърде малки, така че геометричното продължение на фасовете им пресичало оградата на главното укрепление в куртинната точка (в крайната точка на куртината). Главните недостатъци на италианския тип фортификация били следните: 1) Лошо направление на фланка. След въвеждането на равелините и покритите ходове куртината все по-малко и по-малко бивала обект на атака; сега атаката се насочвала главно към фасовете

на бастионите. За да се прикрият добре фасовете, линията на фаса в геометричното си продължение би трябвало да пресече куртината в оная точка, от която започва фланкът на следващия бастион, а този фланк би трябвало да бъде перпендикулярен или почти перпендикулярен на тази продължена линия (наричана отбранителна линия). В този случай би бил възможен резултатен фланкиращ огън по дължината на целия ров и пред бастиона. Всъщност отбранителната линия не била нито перпендикулярна на фланковете, нито се съединявала с куртината в куртинната точка; тя пресичала куртината на една четвърт, една трета или наполовина от нейната дължина. По такъв начин прекият огън от фланка по-скоро би поразявал гарнизона на отсрещния фланк, отколкото противника, който атакува съседния бастион. 2) Явно недостатъчно се осигурявала продължителна отбрана, след като противникът извършел пробив и успешен щурм дори само в една точка на крепостната стена. 3) Малките равелини незадоволително прикривали куртините и фланковете и същевременно получавали от тях слаб фланкиращ огън. 4) Поради голямата си височина валът, който бил изцяло облицован или обграден с камък, излагал на прекия неприятелски огън част от каменната си зидария, обикновено от 15 до 20 фута, а от това, разбира се, тая зидария бързо се разрушавала. Ще видим, че са били необходими почти два века, за да се изкорени тази привързаност към непокритата с пръст каменна зидария, дори след като Нидерландия доказала цялата ѝ безполезност. Най-добрите инженери и автори, принадлежащи към италианската школа, били: Сан-Микели (умрял в 1559 г.), който укрепил Наполи-ди-Романиа в Гърция и Кандия и построил форта Лидо близо до Венеция; Тарталиа (около 1550 г.); Алгизи да Карпи, Джероламо Маджи и Джакомо Кастриото, които около края на XVI век са писали за фортификацията[306]. Пачото от Урбино построил цитаделите на Торино и Антверпен (1560—1570 г.). По-късните италиански автори по фортификация — Марки, Буска, Флориани, Росети — въвели много подобрения в тая система, но ни едно от тях не било оригинално. Те били просто в една или друга степен изкусни плагиатори; повечето от изобретенията си те заимствували от немеца Даниел Спекл, а останалото — от нидерландците. Всички те работили през XVII век и били напълно засенчени от бързото развитие на фортификационната наука по това време в Германия, Нидерландия и Франция.

Недостатъците на италианската фортификационна система скоро били разкрити в Германия. Главните недостатъци на старата италианска школа — малките бастиони и дългите куртини —

за пръв път били посочени от германския инженер Франц, който укрепявал град Антверпен по поръка на Карл V. В съвета, който бил свикан да разгледа плана на тези укрепления, той настоявал за големи бастиони и по-къси куртини, но превес получили гласовете на херцог Алба и другите испански генерали, които не признавали нищо друго, освен рутината на старата италианска система. Укрепленията на другите немски крепости се отличавали с това, че в тях били въведени казематирани галерии по принципа на Дюрер, като например в Кюстрин, укрепен през 1537—1558 г., и в Юлих, укрепен няколко години по-късно от един инженер, известен под името майстор Йохан (Meister Johann). Но първият, който напълно се освободил от оковите на италианската школа и установил принципите, на които се основавали всички следващи бастионни укрепителни системи, е Даниел Спекл, инженер на град Страсбург (умрял в 1589 г.). Неговите главни принципи били следните: 1) Крепостта е толкова по-силна, колкото повече страни има многоъгълникът, който образува оградата ѝ, тъй като благодарение на това отделните крепостни фронтове могат по-добре да се поддържат взаимно; следователно колкото очертанията на укрепленията, които трябва да се защищават, са по-близки до правата линия, толкова по-добре. По такъв начин този принцип, който по-късно Кормонтен представял като оригинално откритие, парадирайки с математическата си ученост, бил прекрасно известен на Спекл 150 години по-рано. 2) Остроъгълните бастиони са лоши; лоши са и тъпоъгълните; издаденият ъгъл трябва да бъде прав. Макар и да бил прав във възраженията си против острите издадени ъгли (сега за най-малък допустим издаден ъгъл обикновено се смята ъгълът от 60°), поради пристрастието в негово време към правоъгълните издатини той бил противник и на тъпите издатини, които в действителност са извънредно изгодни и неизбежни в многоъгълниците с много страни. Всъщност това изглежда било просто отстъпка пред предразсъдъците на епохата, тъй като във всички чертежи, които според него отразявали найсилните страни на неговия метод на укрепяване, бастионите са тъпоъгълни. 3) Италианските бастиони са твърде малки; бастионът трябва да бъде голям. Ето защо бастионите на Спекл са по-големи от бастионите на Кормонтен. 4) Кавалиери трябва да има във всеки бастион и на всяка куртина. Това се налагало от прилаганата по негово време система на обсада, при която високите кавалиери в траншеите играели голяма роля. Но според схващанията на Спекл кавалиерите имали много по-важно предназначение, а не просто да оказват съпротива; у него те са истински купюри, които предварително се изграждали в бастионите и слу-

жели за втора отбранителна линия, когато оградата бъдела пробита и овладяна с щурм. По такъв начин заслугата за превръщането на кавалиерите в постоянни купюри, която обикновено се приписва на Вобан и Кормонтен, в действителност принадлежи изцяло на Спекл. 5) Поне част от фланка или още по-добре целият фланк на бастиона трябва да бъде перпендикулярен на отбранителната линия и да бъде построен в точката, където отбранителната линия се пресича от куртината. Следователно и този важен принцип, чието откриване се приписва на френския инженер Паган и на който той дължи до голяма степен славата си, бил провъзгласен 70 години преди него. 6) Казематираните галерии са необходими за отбраната на рова; затова Спекл ги разполага и на фасовете, и по фланковете на бастиона, но само за пехота; ако ги бил направил достатъчно широки за артилерия, той щял да достигне нивото на най-новите усъвършенствувания в това отношение. 7) За да бъде равелинът полезен, той трябва да бъде колкото е възможно по-широк; от тая гледна точка равелинът на Спекл е най-големият, предлаган когато и да било. Усъвършенствуванията на Вобан в сравнение с Паган само отчасти се състоят в последователно увеличаване на равелина, докато усъвършенствуванията на Кормонтен в сравнение с Вобан се състоят почти изключително в това; но равелинът на Спекл е значително по-голям дори и от равелина на Кормонтен. 8) Покритият ход трябва да бъде колкото е възможно по-добре укрепен. Спекл пръв разбрал огромното значение на покрития ход и съответно го укрепявал. Гребените на гласиса и на контраескарпа били построени en crémaillère (като зъбците на трион), за да направят нерезултатен надлъжния огън на противника. Кормонтен заимствувал и тази идея от Спекл, но запазил траверсите (къси напречни валове в покрития ход за запазване от надлъжен обстрел), които Спекл отричал. Съвременните инженери обикновено идват до заключение, че схемата на Спекл е по-добра от схемата на Кормонтен. Освен това Спекл пръв поставил артилерия по плацдармите на покрития ход. 9) Нито една част от каменния зид не бива да бъде открита за наблюдението на противника и за неговия пряк огън, за да не могат бреш-батареите на противника да бъдат готови за действие, преди той да е стигнал гребена на гласиса. Този най-важен принцип, макар и установен от Спекл още в XVI век, не бил възприет чак до Кормонтен; дори Вобан открива значителна част от каменния зид (виж *C* на чертеж 2). В този кратък преглед на идеите на Спекл не само се съдържат, но и ясно са изразени основните принципи на цялата най-нова бастионна фортификация, и системата му, която дори и сега може да

създаде много добри отбранителни съоръжения, е действително забележителна, ако се има предвид времето, в което е живял. В цялата история на най-новата фортификация няма нито един знаменит инженер, за когото да не би могло да се докаже, че е заимствувал някои от най-добрите си идеи от този велик първоизточник на бастионната отбрана. Практическото инженерно изкуство на Спекл е отразено в построяването на крепостите Инголщадт, Шлетщадт, Хагенау, Улм, Колмар, Базел и Страсбург — всички те били укрепени под негово ръководство.

Приблизително през същата епоха борбата на Нидерландия за независимост[307] спомогнала за възникването на друга фортификационна школа. Холандските градове, от чиито стари стени не могло да се очаква да устоят при правилна обсада (regilar attack), трябвало да бъдат укрепени против испанците; но нямало нито време, нито пари за построяването на високи каменни бастиони и кавалиери по италианската система. Обаче характерът на местността — незначителната височина над морското равнище — предлагал тук други възможности, и холандците, изкусни строители на канали и бентове, поверили защитата си на водата. Тяхната система била точно противоположна на италианската: широки (от 14 до 40 ярда) и плитки ровове с вода, ниски валове без никаква каменна облицовка, но прикрити с още по-нисък, издаден напред вал (фосебрея) за по-добра отбрана на рова; многобройни външни укрепления в рова, като равелини, демилюни (равелини пред издатините на бастиона), хорнверки и кронверки*; и на края — по-добро използуване на гънките на местността, отколкото у италианците. Първият град, укрепен изключително със землени съоръжения и ровове с вода, бил Бреда (1533 г.). По-късно холандският метод претърпял някои усъвършенствувания: една тясна ивица от ескарпа била облицована с камък, тъй като пълните с вода ровове зиме при замръзване ставали леснопроходими за противника; в рова били построени бентове и шлюзи, за да може водата да се пуска в момента, когато неприятелят започне да копае подземен ход по сухото дотогава дъно; и най-после, били по-

* Хорнверкът е бастионен фронт от два полубастиона, куртина и равелин, издигнат пред главния ров и прикрит от всяка страна с вал и ров в права линия, разположени спрямо фасовете на бастионите от крепостния пояс така, че напълно се фланкират от техния огън. Кронверкът се състои от два такива фронта, изнесени напред (един бастион с два фланкиращи го полубастиона); двойният кронверк има три фронта. За да може крепостният пояс да господствува над всички тези съоръжения, техният вал трябва да бъде по-нисък от вала на главния пояс поне с толкова, с колкото е по-нисък валът на равелина. Въвеждането на такива външни укрепления, които, разбира се, били изключения, се налагало от самия характер на местността.

строени шлюзи и баражи за преднамерено наводняване на местността около подножието на гласиса. Автори, описали тоя стар холандски метод на фортификация, са Маролуа (1627 г.), Фрайтаг (1630 г.), Фьолкер (1666 г.) и Мелдер (1670 г.). Опити за прилагане принципите на Спекл спрямо холандската система са били правени от Шайтер, Нойбауер, Хайдеман и Хеер (все между 1670 и 1690 г. и все от германци).

От всички различни фортификационни школи с най-голяма известност се ползува френската; в съществуващите и до днес крепости нейните принципи са намерили по-голямо практическо приложение, отколкото принципите на всички останали школи, взети заедно. И все пак няма друга школа, която да е по-бедна откъм собствени идеи. В цялата френска школа няма нито едно ново укрепление и нито един нов принцип, които да не са заимствувани от италианците, холандците или германците. Но голямата заслуга на французите се състои в свеждането на фортификационното изкуство до точни математически правила, в симетрично-пропорционалното съчетаване на различните линии и в приспособяването на научната теория към разнообразните условия на местността, която ще се укрепява. Ерар от Бар-льо-Дюк (1594 г.), наричан обикновено баща на френската фортификация, няма основание да бъде наричан така; неговите фланкове образуват остър ъгъл с куртината и затова са още по-нецелесъобразни от италианските. Позначително име е Паган (1645 г.). Той пръв въвел във Франция и популяризирал принципа на Спекл, според който фланковете трябва да бъдат перпендикулярни на отбранителните линии. Неговите бастиони са просторни; съотношенията между дължините на фасовете, фланковете и куртините са много добри; отбранителните линии никога не биват по-дълги от 240 ярда, така че целият ров, с изключение на покрития ход, се намира в обсега на пушечния огън от фланковете. Неговият равелин е по-голям от италианския и има в горжата си редюит, или централно укрепление, за продължаване на съпротивата и след като валът е овладян. Паган прикрива фасовете на бастионите с отделно тясно укрепление в рова, наречено контрагард — съоръжение, което вече било прилагано от холандците (изглежда, че пръв го въвел германецът Дилих). Неговите бастиони имат двойни валове по фасовете, като вторият служи за купюр; но ровът между двата вала съвсем не се прикрива от фланкиращ огън. Френската школа била издигната на първо място в Европа от Вобан (1633—1707 г.), маршал на Франция. И макар че неговата истинска военна слава се дължи на двете му велики изобретения в атаката на крепостите — рикошетния огън и паралелите, — той все пак е повече известен като

строител на крепости. Това, което казахме за френската школа, в най-голяма степен се отнася и за метода на Вобан. В неговите съоръжения виждаме цялото разнообразие от форми, възможно в бастионната система; но между тях няма нито една оригинална, а още по-малко опит да се възприемат други форми освен бастионните. Но съчетанието на детайлите, пропорциите между линиите, профилите и прилагането на теорията към най-разнообразните изисквания на местността са толкова изкусни, че ни се струват съвършени в сравнение със съоръженията на неговите предшественици, и затова може да се каже, че Вобан е основоположникът на научната и систематизирана фортификация. Макар че Вобан не е написал нито ред за своя метод във фортификацията, френските инженери, като изследвали многобройните крепости, построени от него, се опитали да разкрият теоретическите правила, които той е следвал, и по този начин били установени трите метода, наречени първа, втора и трета система на Вобан.

Чертеж 1 дава първата система в най-опростен вид. Главните размери били: външна страна на многоъгълника между върховете на два съседни бастиона — 300 ярда (средно); по средата на тая линия — перпендикулярът $\alpha\beta$ е равен на $^1/_6$ от нея; от точки a'' и a' през β преминават отбранителните линии $a''\ b'$ и $a'\ e''$. Отсечки, равни на $^2/_7$ от линията $a''\ a'$ и отмерени от точките a'' и a' по отбранителните линии, дават фасовете $a''\ c''$ и $a'\ b'$. От раменните точки c'' и b' дъгите с радиус $c''\ d'$ или $b'\ e''$, прокарани между отбранителните линии, дават фланковете $b'\ d'$ и $c''\ e''$. Линията $e''\ d'$ представлява куртината. Линията на рова е следната: дъгата, описана с радиус 30 ярда от върха на бастиона и удължена с помощта на допирателни, прокарани към нея от раменните точки на съседните бастиони, дава контраескарпа. Равелинът се образува така: от точката на куртината e'' с радиус $e''\ \gamma$ (γ — точката, която е разположена на противоположния фас, на 11 ярда от раменната точка) се прокарва дъгата $\gamma\beta$, докато пресече продължението на перпендикуляра $\alpha\beta$; именно това е върхът на равелина; хордата на току-що описаната дъга образува фаса на равелина; линията на фаса се продължава от върха на равелина, докато стигне до продължението на допирателната, която образува контраескарпа на главния ров; горжата на равелина също се определя от тази линия; така над целия ров може свободно да се води фланкиращ огън. Пред куртината — и само тук — Вобан запазва холандската фосебрея; това било вече направено преди него от италианеца Флориани и новото съоръжение било наречено тенал (tenaglia). Фасовете на Вобан минавали по от-

бранителната линия. Ровът пред равелина бил широк 24 ярда; контраескарпът бил паралелен на фасовете на равелина, а върхът — закръглен. По този начин Вобан постигнал това, че неговите бастиони били просторни и добре държали издадените ъгли на фланковете в обсега на пушечния огън; но простотата на тези бастиони прави невъзможна отбраната на цялата крепост след пробив във фаса дори само на един бастион. Фланковете на Вобан не са така добри, както фланковете на Спекл или Паган, понеже образуват остър ъгъл с отбранителната линия; но той премахва втория и третия етаж неприкрити оръдия, каквито има в повечето от италианските и по-старите френски фланкове и които никога не са били особено полезни. Теналът у Вобан е предназначен да усилва отбраната на рова с пехотен огън и да прикрива куртината от прекия огън на бреш-батареите откъм гребена на гласиса; но това било направено много несъвършено, тъй като пред бреш-батареите на противника, разположени на вдадените навътре плацдарми (*n*, чертеж 1), напълно се открива част от куртината, най-близка до точка *l* на фланка. Това е голяма слабост, тъй като един пробив на това място би дал възможност да се обходят всички купюри, изградени в бастиона като втора отбранителна линия. Това се дължи на обстоятелството, че равелинът все още е твърде малък. Покритият ход, построен без crémaillères*, но с траверси, е много по-слаб от този на Спекл: траверсите пречат да се обстрелва покритият ход с надлъжен огън не само от противника, но и от защитниците.

Съобщенията между различните укрепления са общо взето добри, но все пак са недостатъчни за енергични вилазки. Профилите имат размери, които и досега са приети навсякъде. Но Вобан все още се придържал към системата на облицоване цялата външна стена на вала с камък, така че този каменен зид бил открит най-малко на 15 фута височина. Тази грешка се повтаря в много от крепостите на Вобан и един път допусната, тя може да се поправи само с огромни разходи, като се разшири ровът пред фасовете на бастионите и се построят землени съоръжения във вид на контрагарди за прикриване на каменната зидария. През по-голямата част от своя живот Вобан се придържал към първия си метод, но след 1680 г. въвел и два други метода, целта на които била да се осигури продължителна отбрана дори и след пробив в бастиона. За тази цел Вобан използувал една идея на Кастриото, който предлагал да се модернизира старата система на укрепления от кули и крепостни стени, като се построят отделни,

* — зъбци. *Ред.*

изолирани бастиони в рова срещу кулите. На това съответствуват вторият и третият метод на Вобан. Равелинът също се прави по-голям, каменният зид е малко по-добре прикрит; кулите имат каземати, но не в достатъчен брой; недостатъкът, поради който куртината можела да бъде разрушена в участъка между бастиона и тенала, си оставал и правел силата на изолираните бастиони отчасти илюзорна. Въпреки това Вобан смятал втория и третия си метод за много резултатни. Когато връчвал на Людовик XIV плана за укрепленията на Ландау (по втората система), той казал: „Ваше величество, ето една крепост, за превземането на която цялото мое изкуство би било недостатъчно." Но това не запазило Ландау от превземане три пъти през време на живота на Вобан (1702, 1703, 1704 г.) и още един път скоро след смъртта му (1713 г.).[308]

Грешките на Вобан били поправени от Кормонтен, чийто метод може да се смята за съвършенство в бастионната система. Кормонтен (1696—1752 г.) бил генерал от инженерните войски. Неговите по-обширни бастиони позволяват да се построят постоянни купюри и втори отбранителни линии; равелините им били почти толкова големи, колкото у Спекл, и напълно прикривали оная част от куртината, която Вобан оставял открита. В многоъгълниците с осем и повече страни неговите равелини тъй много се издавали напред, че когато обсаждащите стигнели гребена на гласиса, равелините можели да обстрелват откъм тила техните съоръжения, построени срещу най-близкия бастион. За да се избегне това, противникът трябвало да овладее два равелина, преди да може да пробие един бастион. Тая взаимна поддръжка на големите равелини става толкова по-ефикасна, колкото повече линията, подлежаща на защита, се доближава до правата линия. Вдаденият плацдарм бил усилен с редюит. Гребенът на гласиса имал форма en crémaillère, както у Спекл, но траверсите се запазили. Профилите са много добри, и каменната зидария е винаги прикрита отпред със землени укрепления. С Кормонтен завършва френската школа, доколкото за такава се счита бастионната отбранителна система с външни укрепления в рова. Сравняването на постепенното развитие на бастионната фортификация от 1600 до 1750 г. и нейните крайни резултати, както са дадени при Кормонтен, с изложените по-горе принципи на Спекл ще ни помогне по-ясно да си представим изумителния гений на този германски инженер; защото, макар че броят на външните укрепления в рова извънредно много се увеличил, все пак през всички тия 150 години не бил открит нито един значителен принцип, който да не е бил вече ясно и отчетливо провъзгласен от Спекл.

След Кормонтен школата за инженери в Мезиер (около 1760 г.) внесла в неговата система няколко малки изменения, главното от които било връщането към старото правило на Спекл, че фланковете трябва да бъдат перпендикулярни към отбранителната линия. Но главното, което отличава школата в Мезиер, е това, че нейните представители за пръв път строят външни укрепления пред покрития ход. На най-откритите за нападение участъци те поставят в подножието на гласиса, върху капитала на бастиона, отделен равелин, наречен люнет, и по такъв начин за пръв път се приближават до най-новата система на постоянни укрепени лагери. В началото на XIX век Бусмар, френски емигрант, служил в Прусия и убит в 1806 г. при Данциг, отново се опитал да подобри системата на Кормонтен; идеите му са доста сложни и най-забележителното в тях е, че неговият равелин, който е много голям, излиза толкова напред към подножието на гласиса, че до известна степен заема мястото и изпълнява функциите на току-що описания люнет.

Холандският инженер барон Кухорн, съвременник на Вобан, който неведнъж бил негов достоен противник в обсадната война, допринесъл за по-нататъшното развитие на стария холандски метод на фортификация. Благодарение на изкусното съчетаване на сухи и пълни с вода ровове, на по-добрите условия за вилазки, на превъзходните съобщения между отделните укрепления и изкусно построените редюити и купюри в равелините и бастионите му неговата система осигурява по-силна отбрана дори в сравнение със системата на Кормонтен. Кухорн, голям поклонник на Спекл, е единственият значителен инженер, достатъчно честен да признае какво дължи на последния.

Видяхме, че още преди въвеждането на бастионите Албрехт Дюрер си служел с капонири за усилване на фланковия огън. В своя укрепен четириъгълник той възлага защитата на рова изцяло на тези капонири; по ъглите на форта няма кули — той е плосък четириъгълник само с издадени ъгли. Системата, при която крепостната ограда напълно съвпада с очертанията на многоъгълника и по такъв начин има само издадени навън ъгли и нито един вдаден навътре, а ровът се фланкира от капонири, представлява така наречената многоъгълна фортификация, и Дюрер трябва да се смята за неин създател. От друга страна, когато крепостната ограда има форма на звезда, в която издадените навън ъгли последователно се редуват с вдадени навътре и в която всяка страна представлява едновременно и фланк, и фас, фланкирайки рова на съседната линия в нейната прилежаща към вдадения ъгъл част и господствувайки над бойното поле в прилежащата към изда-

дения ъгъл — такова очертание представлява основата на теналната фортификация. Тая форма са предлагали представителите на старата италианска школа и част от представителите на старата германска школа, но тя се развила едва след много години. Системата на Георг Римплер (инженер на служба у германския император, убит при отбраната на Виена срещу турците в 1683 г.[309]) е един вид междинен стадий между бастионната и теналната система. Това, което Римплер нарича междинни бастиони, в действителност представлява една завършена линия от тенали. Той енергично се обявявал против откритите батареи, които имали отпред само прост землен парапет, и настоявал да се поставят казематирани батареи по възможност навсякъде, особено по фланковете, където по този начин два или три етажа добре прикрити оръдия биха имали много по-голям ефект, отколкото двата или трите етажа оръдия на откритите фланкови батареи, които никога нямат възможност да действуват едновременно. Той настоявал също да се устройват батареи, с други думи, редюити, по плацдармите на покрития ход, което било възприето от Кухорн и Кормонтен, и особено да се създаде двойна и тройна отбранителна линия зад издадените ъгли на крепостната ограда. В това отношение неговата система е забележително изпреварила времето си; цялата негова ограда се състои от самостоятелни фортове, всеки един от които трябва да се превзема отделно, а големите защитни каземати се използували по начин, който ни напомня едва ли не до подробности използуването им при най-последните съоръжения в Германия. Няма никакво съмнение, че Монталамбер дължи на Римплер толкова, колкото бастионната система от XVII и XVIII век дължи на Спекл. Авторът, който пръв напълно доказал предимствата на теналите пред бастионната система, бил Ландсберг (1712 г.); но бихме отишли много далеч, ако започнем да разглеждаме неговите аргументи или да описваме фортификационната му схема. От дългата редица изкусни германски инженери, работили след Римплер и Ландсберг, можем да посочим мекленбургския полковник Бугенхаген (1720 г.), изобретател на блокхаузните траверси, или траверси, кухи отвътре и приспособени за казематен пушечен огън, а след него — вюртембергския майор Херборт (1734 г.), изобретател на отбранителните казарми, т. е. големи казарми, разположени в горжата на издадените напред укрепления и закрити срещу навесен огън, които имат каземати и бойници в тях с амбразури от оная страна, която е обърната към оградата, а от обърнатата към града страна — помещения за бойците и складове. Сега и двете тия съоръжения се прилагат много широко.

Така виждаме, че германската школа, с изключение почти само на Спекл, още от възникването си била против бастионите, като се стараела да ги замени главно с тенали, и че в същото време се опитвала да въведе по-добра система на вътрешна отбрана главно чрез използуване на казематирани галерии, които били считани от френските инженери-авторитети за връх на абсурда. Обаче един от най-великите инженери, които Франция е създавала някога, маркиз дьо Монталамбер (1713—1799 г.), генерал-майор от кавалерията, преминал с биене на барабани и с развети знамена в лагера на германската школа, за голям ужас на целия френски инженерен корпус, който и досега порицава всяка написана от него дума[310]. Монталамбер жестоко критикувал недостатъците на бастионната система: нерезултатността на фланковия ѝ огън; почти пълната увереност, която тя давала на противника, че дори ако неговите снаряди не попаднат в една линия, положително ще причинят щети на друга; недостатъчната защита срещу надвесен огън; пълната безполезност на куртината, що се отнася до воденето на огъня; невъзможността да има добри и големи купюри в горжите на бастионите, доказателство за което е фактът, че нито една крепост от онова време нямала разнообразните постоянни купюри, предлагани от теоретиците на тази школа; и слабостта на външните укрепления, лошата връзка и недостатъчната взаимна поддръжка помежду им. Затова Монталамбер предпочитал или теналната, или многоъгълната система. И в двата случая главната част на крепостта се състояла от редица каземати с един или два етажа оръдия; каменният зид на казематите бил закрит срещу пряк огън с контрагард, или землен кувърфас, който го опасвал и имал отпреде си втори ров; този ров се фланкирал от каземати, които се намирали във вдадените ъгли на кувърфаса и били прикрити от парапета на редюита или люнета на вдадения плацдарм. Цялата тази система се основавала на принципа да се създава чрез казематирани оръдия преграда от такъв съкрушителен огън срещу противника в момента, когато той стигне гребена на гласиса или кувърфаса, че да не може той да постави на позиция своите бреш-батареи. Въпреки единодушното отрицателно мнение на френските инженери, Монталамбер твърдял, че казематите са в състояние да изпълнят тази задача, и дори по-късно разработил системи на кръгова и тенална фортификация, в които всички землени укрепления били отхвърлени и цялата отбрана била възложена на високи казематирани батареи с 4—5 етажа оръдия; каменната зидария на тези каземати трябвало да се прикрива само от огъня на батареите им. По този начин в своята кръгова система той се опитва да съсредото-

чи огъня на 348 оръдия във всеки пункт, разположен на разстояние 500 ярда от крепостта, и разчита, че това огромно превъзходство в огъня ще изключи всяка възможност противникът да постави на позиция обсадни батареи. Но в това отношение той не намерил последователи, освен при строежа на обърнатата към морето фронтална част на бреговите фортове; безсилието на корабната артилерия да разруши мощните казематирани стени беше отлично доказано при бомбардировката на Севастопол. Превъзходните фортове на Севастопол, Кронщадт, Шербург и новите батареи на входа на Портсмутското пристанище (Англия), както и почти всички съвременни фортове за отбрана на пристанищата срещу флотите са построени по принципа на Монталамбер. Частично незакритата каменна зидария на Максимилиановите кули в Линц (Австрия)[311] и на редюитите на отделни фортове в Кьолн са подражание на някои по-несполучливи проекти на Монталамбер. При укрепяването на стръмни височини (например Еренбрайтщайн в Прусия) понякога се допускат и неприкрити каменни фортове, но каква съпротива биха могли да окажат те, ще покаже само практическият опит.

Теналната система никога, поне доколкото ни е известно, не е намирала практическо приложение, но многоъгълната система е на голяма почит в Германия и е била приложена там при построяването на повечето от съвременните съоръжения, докато французите упорито държат за Кормонтеновите бастиони. Крепостната ограда в многоъгълната система обикновено представлява гладък, землен вал с облицован каменен ескарп и контраескарп, с големи капонири по средата на водните канали и с големи отбранителни казарми зад вала, който ги прикрива, за да могат да се използуват като купюри. Подобни отбранителни казарми, служещи също за купюри, са били изграждани в много от бастионните укрепления, за да закриват горжите на бастионите; при тях валът служел за контрагард, който пазел каменната зидария от далечен огън.

От всички предложения на Монталамбер обаче системата на отделни фортове имала най-голям успех и открила нова ера не само във фортификацията, но и в начините на атакуване и отбрана на крепостите и дори в общата стратегия. Монталамбер предложил големите крепости, разположени във важни пунктове, да се обкръжават с единична или двойна верига от малки фортове, построени по командните височини — фортове, които, макар и на глед изолирани, все пак биха се поддържали взаимно със своя огън и поради удобствата, които те дават за големи вилазки, биха направили невъзможно бомбардирането на самата

крепост, а при нужда биха могли да се използуват и за укрепен лагер на армията. Още Вобан въвел постоянни укрепени лагери, защитени с крепостни оръдия, но техните укрепления се състояли от дълги и непрекъснати линии, които при пробив макар в един пункт изцяло попадали във властта на противника. Обаче укрепените лагери на Монталамбер били годни за много по-голяма съпротива, тъй като всеки форт трябвало да се завземе отделно, и преди да бъдат превзети поне три или четири форта, противникът не можел да започне обсадни работи срещу самата крепост. Освен това обсадата на всеки от тези фортове можела да бъде прекъсната през всяко време от гарнизона или дори от армията, разположена на лагер зад фортовете, и по този начин се осигурявало съчетаване на сражения в открито поле с редовна крепостна война, което неизбежно усилвало значително отбраната. След като Наполеон водел армиите си на стотици мили навътре в неприятелска територия, без никога да се съобразява с крепостите, които били построени все по старата система, и след като на свой ред съюзниците (в 1814—1815 г.) се насочили направо към Париж, оставяйки в тила си тройния пояс от крепости, който Франция била наследила от Вобан, почти без да му обръщат внимание, станало ясно, че фортификационната система, която свеждала външните си укрепления само до ония в главния ров или най-много в подножието на гласиса, е остаряла. Такива крепости вече са загубили своята притегателна сила за големите армии от най-ново време. Способността им да причинят вреда на противника не излизала извън обсега на артилерийския им огън. Това наложило да се намерят нови начини за спиране стремителното настъпление на съвременните нахлуващи армии, и системата на отделните фортове на Монталамбер намерила широко приложение. По-конкретно Кьолн, Кобленц, Мец, Ращат, Улм, Кьонигсберг, Познан, Линц, Пескиера и Верона били превърнати в големи укрепени лагери, които побирали от 60 000 до 100 000 души, но можели да се отбраняват при нужда и от много по-малки гарнизони. В същото време тактическите предимства на укрепяваната местност се измествали на заден план от стратегическите съображения, които вече започнали да решават въпроса за месторазположението на крепостите. Укрепявали само онези места, които можели пряко или косвено да спрат настъплението на една победоносна армия и които, тъй като най-често били сами по себе си големи градове и центрове на материалните ресурси на цели провинции, давали големи предимства на армията. Предпочитали се обикновено места край големи реки, особено където се сливат две значителни реки, тъй като това принуждавало на-

стъпващата армия да разделя силите си. Крепостната ограда била максимално опростена, а външните укрепления на рова — почти съвсем премахнати; смятало се за достатъчно да има ограда, която да може да издържи кратковременна атака. Главното полесражение било около отделните фортове, а те трябвало да се отбраняват не толкова с огън от своите валове, колкото с вилазки на гарнизона на самата крепост. Най-голямата крепост, построена по този план, е Париж; той има проста бастионна ограда с бастионни фортове, почти всички четириъгълни; в цялата му фортификация няма нито едно външно укрепление, нито дори един равелин. Безсъмнено благодарение на този нов огромен укрепен лагер, достатъчно просторен, за да приюти три разбити армии, отбранителната мощ на Франция нарасна с 30%. Вследствие на това усъвършенствуване различните фортификационни методи изгубиха много от ценното, което съдържат в себе си; днес най-добър ще бъде оня метод, който е най-евтин, тъй като сега отбраната се основава не на пасивното изчакване зад стените, докато противникът започне обсадни работи, и чак тогава да се открие канонада срещу него, а на системата на активна отбрана чрез настъпателни действия със съсредоточени сили на гарнизона срещу неизбежно разделените сили на обсаждащите.

II. ОБСАДА

Обсадното изкуство било доведено до известно съвършенство от гърците и римляните. Те се опитвали да разрушават стените на крепостите с помощта на тарани и се приближавали до тях под защитата на добре прикрити отгоре галерии или в случай на нужда — с помощта на едно високо съоръжение, което поради по-голямата си височина се издигало над стените и кулите и давало възможност на щурмовите колони да се приближават безопасно до тях. Въвеждането на барута сложило край на тези приспособления; тъй като крепостите вече имали по-ниски валове, но в замяна на това — по-далечен и ефикасен обстрел, приближаването до тях ставало с помощта на траншеи, водещи на зигзаг или по крива линия към гласиса; при това на различни места се поставяли батареи, които по възможност да заставят оръдията на обсадените да замлъкнат и да разрушат техните каменни съоръжения. Щом обсаждащите достигали гребена на гласиса, те устройвали висок окопен кавалиер, за да господствуват над бастионите и техните кавалиери, а след това със съкрушителен огън да

завършат пробива и да подготвят пристъпа. Обикновено била атакувана куртината. Но в този начин на атака нямало никаква система, докато Вобан не въвел своите паралели за рикошетен огън и не систематизирал процеса на обсадата по начина, който се прилага дори сега и все още се нарича Вобанова атака. Обсаждащият, след като обкръжи крепостта от всички страни с достатъчно сили и избере фронтовете, които трябва да се атакуват, през нощта започва да копае първия паралел (всички обсадни работи се извършват предимно нощем) на разстояние 600 ярда от крепостта. Транщеята, паралелна на страните на обсадения многоъгълник, се прокарва поне около три от неговите страни и фронтове; пръстта, която се изхвърля към страната на противника и се закрепва по стените на рова с помощта на габиони (кошове от върбови пръчки, напълнени с пръст), образува нещо като парапет против огъня на крепостта. На този пръв паралел се поставят рикошетни батареи за надлъжен обстрел по дългите линии на атакуваните фронтове. Ако обект на обсадата е бастионен шестоъгълник, необходими са рикошетни батареи за надлъжен обстрел на фасовете на два бастиона и три равелина, изобщо — по една батарея за всеки фас. Тези батареи стрелят така, че да прехвърлят снарядите точно над парапета на укрепленията и по цялата дължина на фасовете, като ги обхващат във фланг и поразяват оръдията и хората. Подобни батареи се поставят и за надлъжно обстрелване на отделни участъци от покрития ход, а мортирни и гаубични батареи — за обсипване със снаряди вътрешната част на бастионите и равелините. Всички тези батареи се прикриват със землени парапети. Едновременно с това на две или повече места отпред се изкопават зигзагообразни окопи по посока на крепостта, като се полагат усилия да се избягва всякакъв надлъжен огън откъм града; и щом се явят признаци за отслабване на огъня от крепостта, прокарва се вторият паралел на разстояние около 350 ярда от укрепленията. Тук се поставят демонтирни батареи. Те служат за пълно унищожаване на артилерията и амбразурите по фасовете на крепостта; атакуват 8 фаса (фасовете на два бастиона и техния равелин и вътрешните фасове на съседните равелини), за всеки от които има по една батарея, поставена паралелно на атакувания фас, а всяка амбразура се прави точно срещу съответната амбразура на крепостта. От втория паралел по посока на града се прокарват нови зигзаги; на 200 ярда се прокарва полупаралел, като се изкопават нови разклонения на зигзагите, въоръжени с мортирни батареи, и на края в подножието на гласиса се прокарва трети паралел. Там се поставят тежки мортирни батареи. По това време оръдията от

крепостта са принудени почти съвсем да замлъкнат и тогава започват да се правят апроши към гребена на гласиса във вид на различни криви или начупени линии, за да се избегне рикошетният огън; тези ходове излизат срещу върховете на двата бастиона и на равелина. След това върху издадения плацдарм се изкопава ложемент, или окоп с парапет, за да може да се обстрелва надлъж ровът с пехотен огън. Ако противникът е активен и смел в своите вилазки, тогава се налага да се прокара и четвърти паралел, който съединява всички издадени плацдарми по гласиса. В противен случай се прави подкопаване от третия паралел към вдадените навътре плацдарми и се слага венец на гласиса, т. е. завършва се прокопаването на траншеята по гребена на гласиса покрай целия покрит ход. После в този couronnement* се поставят контрабатареи, за да накарат да замлъкнат оръдията на фланга, които стрелят по дължината на рова, а след това — бреш-батареи срещу върховете и фасовете на бастионите и равелина. Срещу пунктовете, подлежащи на разрушаване, се изкопава минна галерия, която води от траншеите през гласиса и контраескарпа към рова; контраескарпът се разрушава с взрив и през рова към подножието на пробива се прокарва нова траншея, прикрита с парапет откъм оная страна, откъдето е застрашена от надлъжния огън на фланга. Щом се завърши пробивът и проходът към рова, започва щурмът. Така се постъпва, когато ровът е сух; през ров с вода се построява бент от фашини, който също се прикрива с парапет откъм фланга на съседния бастион. Ако след овладяването на бастиона в неговия тил бъде срещнато още едно укрепление или купюр, изкопава се ложемент, поставят се нови батареи при пробива и се прави нов пробив, ново спускане, преминаване през рова и отново щурм. Пресметнато е, че един бастионен шестоъгълник, построен по първия метод на Вобан, можел да устои срещу такава обсада средно от 19 до 22 дена, ако няма купюри, и от 27 до 28 дена, ако има такива. А крепост, построена по метода на Кормонтен, можела да устои съответно 25 или от 35 до 37 дена.

III. ПОЛСКА ФОРТИФИКАЦИЯ

Строежът на полски укрепления е толкова стар, колкото и съществуването на армиите. Древните армии владеели това изкуство значително по-добре дори от нашите съвременни армии.

* — венец. *Ред.*

Римските легиони, когато се намирали близо до противника, окопавали лагера си всяка нощ. През XVII и XVIII век също виждаме доста широко приложение на полските укрепления, а във войните на Фридрих Велики аванпостовете обикновено си строели редани с лек профил. И все пак дори тогава — а сега в още по-голяма степен — изграждането на полски укрепления се ограничавало до усилване на няколко позиции, предварително избрани с оглед на възможни обрати в кампанията. Такива полски укрепления са били лагерът на Фридрих Велики при Бунцелвиц, Уелингтъновите линии при Торес-Ведрас, френските линии при Вайсенбург и австрийските укрепления пред Верона в 1848 г.[312]. При такива обстоятелства полските укрепления могат значително да влияят върху изхода на кампанията, като дават възможност на по-слаба армия успешно да противостои на превъзхождащ я противник. Укрепените линии отначало били непрекъснати, като например във Вобановите дълговременни укрепени лагери. Но поради недостатъка им, че в случай на пробив и овладяване дори само на един пункт цялата линия се оказвала безполезна, сега укрепените лагери навсякъде се състоят от една или повече линии отделни редути, които взаимно се фланкират с огъня си и дават възможност на войските да нападат противника през междините, щом напорът на атаката му бъде отслабен от огъня на редутите. Това е главното предназначение на полските укрепления; но те се използуват и самостоятелно като предмостови укрепления за отбрана на подстъпите към някой мост или за преграждане на важни проходи срещу неголеми противникови части. Като отминаваме всички по-своеобразни форми на укрепяване, които сега са остарели, ще отбележим, че този вид укрепления трябва да се състоят от съоръжения, открити или закрити в горжата. Първите биват или редани (два парапета, които образуват ъгъл срещу неприятеля, с ров отпред), или люнети (редани с къси фланкове). Вторите може да бъдат закрити в горжата си с палисади. Главното закрито полско укрепление, употребявано сега, е четириъгълният редут, който представлява правилен или неправилен четириъгълник, обграден наоколо с ров и парапет. Парапетът се прави висок колкото при дълговременните укрепления (7—8 фута), но не тъй дебел, понеже е предназначен да издържи само срещу огъня на полска артилерия. Тъй като нито едно от тези укрепления не може да води само по себе си флангов огън, те трябва да се разполагат така, че взаимно да се фланкират с пушечен огън. За да бъде по-ефикасен фланговият огън и да се усили цялата линия, сега най-разпространена е схемата, според която укрепеният лагер се образува от линия четириъгълни редути, които взаимно

се фланкират, както и от линия прости редани, разположени пред междините между редутите. Такъв лагер бил създаден при Коморно, южно от Дунава, в 1849 г. и бил отбраняван от унгарците в продължение на два дена срещу значително по-голяма армия[313].

Написано от Ф. Енгелс през май — около 9 юни 1859 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. VII. 1860 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ПЕХОТА

Пехота — пешите войници на армията. С изключение на скитническите племена, у всички народи главната маса на армиите, ако не и цялата армия, винаги се е състояла от пеши войници. Така например дори в първите азиатски армии — у асирийците, вавилонците и персийците — пехотата поне по численост била главната част от войските. У гърците отначало цялата армия се състояла от пехота. Малкото сведения, с които разполагаме за състава, организацията и тактиката на древната азиатска пехота, вече бяха изложени в статията *„Армия"**, към която препращаме читателя за разяснение на много подробности, чието повтаряне тук е излишно. В настоящата статия ще се ограничим до най-важните особености от тактиката на този род войска в течение на неговата история; затова веднага ще започнем от гърците.

I. ГРЪЦКА ПЕХОТА

Създатели на гръцката тактика били дорийците[314], а от дорийците спартанците довели до съвършенство древния дорийски боен ред. Първоначално на военна служба подлежали всички класи, от които се състояло дорийското общество — не само пълноправните граждани, съставляващи аристокрацията, но също зависимите периеки[315] и дори робите. Те всички образували една

* Виж настоящия том, стр. 5—9. *Ред.*

обща фаланга, но всяка класа заемала в нея определено място. Пълноправните граждани били задължени да се явяват тежко въоръжени, със защитно въоръжение, с шлем, ризница и медни набедреници, с голям дървен щит, покрит с кожа, достатъчно висок, за да закрива целия воин, а също копие и меч. В зависимост от числеността им те образували първата или двете първи редици на фалангата. Зад тях се построявали зависимите и робите, така че всеки спартанец-аристократ имал зад себе си свои слуги; последните нямали това скъпо защитно въоръжение и разчитали на защитата, която им осигурявали предните редици, а също и на щитовете си; за настъпателно оръжие им служели прашки, леки копия за хвърляне, ножове, ками и боздугани. По такъв начин дорийската фаланга представлявала дълбок линеен строй, като хоплитите, или тежката пехота, се разполагали в предните, а гимнетите, или леката пехота — в задните редици. Хоплитите трябвало да сразяват противника, като го атакували със своите копия; когато се вмъкнели сред неприятелската армия, те изтегляли късите си мечове и си пробивали път напред с ръкопашна схватка, докато гимнетите, които първоначално подготвяли атаката, като хвърляли камъни и леки копия през главите на първите редици, сега подпомагали натиска на хоплитите, като се разправяли с ранените и с неприятелските бойци, които още оказвали съпротива. Така че тактиката на този род войска била много проста; тук едва ли е имало някакво тактическо маневриране; храбростта, твърдостта, физическата сила и личната ловкост и изкуство на воините, особено на хоплитите, решавали всичко.

Този патриархален съюз на всички класи на народа в една и съща фаланга изчезнал скоро след персийските войни[316], главно по политически причини; в резултат фалангата сега започнала да се формира изключително от хоплити, а леката пехота, където още продължавала да съществува или където били създадени нови видове лека пехота, се сражавала отделно в разпръснат строй. В Спарта пълноправните граждани заедно с периеките образували тежко въоръжената фаланга, а илотите[317] се движели отзад с обоза или като щитоносци (хипасписти). До някое време тази фаланга задоволявала всички изисквания на боя; но наличието у атиняните в Пелопонеската война[318] на стрелци, които се сражавали в разпръснат строй, скоро принудило спартанците да си организират същия род войска. Те обаче не формирали самостоятелни отряди от гимнети, а изпращали по-младите от воините си да се бият като стрелци. Но когато към края на тази война броят на пълноправните граждани и дори на периеките силно намалял, спартанците били принудени да образуват фалан-

ги от тежко въоръжени роби под командата на граждани. Атиняните пък, като изключили от фалангата гимнетите, които се набирали измежду по-бедните граждани, слугите и робите, създали специални части лека пехота, състоящи се от гимнети, или псили, предназначени за ролята на стрелци, които били въоръжени изключително за бой от разстояние: прашкари (sphendonetae), лъчници (toxotae) и хвъргачи на леки копия (acontistae); последните се наричали също пелтасти, по името на малкия си щит (pelta), какъвто само те носели. Този нов вид лека пехота, първоначално набиран измежду по-бедните граждани на Атина, много скоро започнал да се формира почти изключително от наемници и от контингентите на съюзниците на Атина. От момента, когато били въведени тези стрелци, тромавата дорийска фаланга се оказала вече неспособна да действува сама в боя. Освен това и човешкият материал, от който се попълвала, постоянно се влошавал: в Спарта — поради постепенното залязване на войнствената аристокрация, в другите градове — под влиянието на търговията и богатствата, които постепенно подравяли предишното презрение към смъртта. По такъв начин фалангата, която се формирала от не особено героичното опълчение, загубила по-голямата част от някогашното си значение. Тя образувала задните редици, резервите на бойния ред, пред които се сражавали стрелците и зад които те отстъпвали, когато ги притиснел противникът; но от нея едва ли можело някога да се очаква сама да влезе в ръкопашен бой с врага. Там, където фалангата се формирала от наемници, тя не била много по-добра. Нейната тромавост я правела негодна за маневриране, особено на макар и слабо пресечена местност, и тя можела да се използува само за пасивна съпротива. Това довело до два опита за реформа, предприети от Ификрат, вожд на наемниците. Този гръцки кондотиер заменил старите къси копия на хоплитите (от 8 до 10 фута) със значително по-дълги, така че при сгъстени редици копията на третата или четвъртата редица се издавали напред и с тях можело да се действува срещу противника; по такъв начин отбранителната способност на фалангата била значително увеличена. От друга страна, за да създаде сила, способна да решава изхода на сраженията чрез кратка, но стремителна атака, той снабдил своите пелтасти с леко защитно въоръжение и хубав меч и ги обучил на движенията на фалангата. Когато получели заповед да атакуват, те тръгвали с тъй бърза крачка, с каквато фалангата от хоплити не можела да се движи, и щом стигнели на 10 или 20 ярда от противника, пускали цял облак къси копия и се врязвали в неприятелските редици с меч в ръка. По такъв начин простотата на древната

дорийска фаланга отстъпила място на един много по-сложен боен ред; дейността на пълководеца станала важно условие за победата; станали възможни и тактическите маневри. Епаминонд пръв открил великия тактически принцип, който и до днес определя изхода на почти всички решителни сражения: неравномерно разпределяне на войските по фронта с цел да се съсредоточи главният удар в един решаващ пункт. До негово време гърците се сражавали в паралелен боен ред; войските на предната линия се разпределяли равномерно по целия фронт; ако една армия превъзхождала по численост армията на противника, тя или образувала по-дълбок боен ред, или обхващала неприятелската армия откъм двата фланга. Епаминонд, обратно, предназначавал единия си фланг за атака, а другия — за отбрана; атакуващото крило се състояло от най-добрите му войски, включващи основната маса на неговите хоплити, построени в дълбока колона, зад която се движели лека пехота и конница. Другото крило естествено било значително по-слабо и се държало по-назад, докато атакуващото крило си пробивало път през строя на противника, като колоната, развръщайки се или захождайки с едното рамо напред, се престроявала в линия и громяла врага с помощта на леката пехота и конницата.

Усъвършенствуванията, въведени от Ификрат и Епаминонд, получили още по-голямо развитие, когато Македония застанала начело на елинската раса и я повела срещу Персия. Дългите копия на хоплитите станали още по-дълги в македонската сариса. Пелтастите на Ификрат пак се появяват в усъвършенствувана форма в лицето на хипаспистите на Александър Македонски. И на края, рационалното използуване на войските, приложено от Епаминонд в бойния ред, било доведено от Александър до такова съчетаване на различните родове войски, каквото Гърция с нейната нищожна конница никога не би могла да постигне. Пехотата на Александър се състояла от фаланга хоплити, които представлявали отбранителната сила на бойния ред; от лека пехота, която, действувайки в разпръснат строй, завързвала боя с противника по целия фронт и помагала за развиването на успеха; и от хипасписти, към които принадлежали и телохранителите му; хипаспистите, макар и леко въоръжени, все пак можели да извършват правилни движения във фаланга и били оня вид междинна пехота, който е повече или по-малко приспособен за действия както в сгъстен, така и в разпръснат строй. Но нито Гърция, нито Македония са създали подвижна пехота, на която би могло да се разчита при сблъскване със сплотена фаланга. За това Александър използувал своята конница. Атакуващото крило се съ-

стояло от основната маса на тежката му кавалерия, която се набирала измежду македонската аристокрация; съвместно с нея действували хипаспистите; те се движели след атакуващата конница и се хвърляли в образувания от нея пробив, като затвърдявали постигнатия успех и се закрепявали в центъра на неприятелската позиция. След като завоювал централната част на Персийската империя, Александър използувал своите хоплити главно за гарнизонна служба в завоюваните градове. Скоро те напълно изчезнали от армията, която в резултат на смелите си и стремителни походи покорила азиатските племена чак до Инд и Яксарт. Тази армия се състояла главно от конница, хипасписти и лека пехота; фалангата, която в тези походи не била в състояние да се движи зад армията, станала излишна и поради характера на противника, който трябвало да бъде покорен. При приемниците на Александър неговата пехота, както и конницата, и тактиката му бързо стигнали до пълен упадък. Двете крила на бойния ред се образували изключително от конница, а центърът — от пехота, но последната била толкова несигурна, че я прикривали със слонове. В Азия преобладаващият азиатски елемент скоро взел напълно връх и това направило армиите на Селевкидите почти за нищо негодни. В Европа македонската и гръцката пехота отново придобила известна устойчивост, но заедно с нея се върнала и предишната изключително фалангова тактика. Леката пехота и конницата не могли вече да възстановят някогашното си значение, макар че били похабени много труд и изкуство в безуспешни опити да се придаде на фалангата подвижност, каквато тя поради самата си природа никога не могла да постигне, докато най-после римският легион не сложил край на цялата тази система.

Тактическата организация и маневрирането на фалангата били доста прости. Шестнадесет души по фронта и обикновено 16 в дълбочина (при Александър) образували пълен квадрат и тази така наречена синтагма била основната единица за престрояване; 16 синтагми, или 256 реда, образували фалангарх от 4 096 души; четири фалангарха на свой ред образували пълна фаланга. Фалангархът в боен ред представлявал построение с дълбочина 16 редици; той се престроявал в походен ред чрез обръщане надясно или наляво или чрез захождане с едното рамо напред по синтагми, образувайки във всички случаи сгъстена колона от 16 души по фронта. Когато фалангата се построявала в линия, нейната дълбочина можела да се увеличи, а фронтът да се намали чрез удвояване на редиците, като четните редици заставали зад нечетните; обратното престрояване ставало чрез удвояване на ре-

диците, което намалявало дълбочината на строя от 16 на 8 души. Захождане кръгом по редици се прилагало тогава, когато противникът неочаквано се появявал в тил на фалангата; нарушеният при това престрояване фронт (всеки ред се оказвал не на мястото си в пределите на своята част от фалангата или синтагмата) понякога се възстановявал чрез захождане кръгом по редици във всяка синтагма. Като прибавим към това и умението за действие с копие, изчерпваме всички елементи на военното обучение на древните хоплити. От само себе си се разбира, че леките войски, въпреки че не били предназначени да се сражават в сгъстен строй, все пак се обучавали в престрояванията на фалангата.

II. РИМСКА ПЕХОТА

Латинската дума legio се употребявала отначало за означаване на целия сбор хора, взети на военна служба, и по такъв начин тя била синоним на армия. По-късно, когато размерите на римската територия и силата на враговете на републиката наложили да има по-големи армии, последните били разделени на няколко легиона, всеки от които по численост се равнявал на първоначалната римска армия. Чак до времето на Марий всеки легион се състоял както от пехота, така и от конница, като по численост конницата съставлявала $^1/_{10}$ от пехотата. Първоначално пехотата на римския легион изглежда е била организирана по подобие на древната дорийска фаланга и се сражавала в дълбок линеен строй, като патрициите и богатите граждани с тежки доспехи съставяли предните редици, а бедните и леко въоръжени плебеи се намирали зад тях. Но приблизително към времето на Самнитските войни[319] организацията на легиона почнала да търпи промени, които скоро го направили пълна противоположност на гръцката фаланга. Подробно описание на тази организация, която достигнала пълното си развитие през време на Пуническите войни, ни дава Полибий[320]. За всяка кампания се набирали обикновено по четири легиона. Легионът сега се състоял от четири вида пехота: велити, хастати, принципи и триарии. Първите, които се състояли от новобранци, представлявали лека пехота; триариите, състоящи се от ветерани, били резерв на армията; другите два вида пехота съставяли останалата част от армията и били главната ѝ бойна част, или линейната пехота; принципите се набирали от мъжете, които след триариите бил най-опитни във военното дело, и по това се отличавали от хастатите. Велитите носели кожени

шапки, леки кръгли щитове като защитно въоръжение, мечове и по няколко леки копия; останалите три вида пехота имали медни шлемове, кожени ризници, покрити с медни пластинки, и медни набедреници. Хастатите и принципите освен към меч носели по два пилума, или метателни копия — единия лек, другия доста тежък; последният бил специфично настъпателно оръжие на римската пехота. Той бил направен от здраво, тежко дърво, имал дълго желязно острие, тежал най-малко 10 фунта и достигал с острието почти 7 фута дължина. Той можел да се хвърля само на много късо разстояние — приблизително от 8 до 12 ярда; но благодарение на тежестта си имал извънредно силно действие против лекото защитно въоръжение по това време. Триариите освен с меч били въоръжени и с леки копия вместо пилуми. Всеки легион се състоял от 1 200 хастати, разделени на 10 манипула, или роти, от по 120 души, от същия брой принципи, разделени по същия начин, от 600 триарии — 10 манипула по 60 души — и от 1 200 велити, като към всеки от 30-те манипула били придадени по 40 велити, които образували задните редици, ако не се използували за други цели. Хастатите образували първата линия, при което всеки манипул бил развърнат в линия, вероятно по шест редици в дълбочина, с интервал между съседните манипули, равен на техния фронт. Тъй като за всеки човек в редицата бил определен фронт от 6 фута, фронтът на манипула се равнявал по ширина приблизително на 120 фута, а целият фронт на легиона достигал 2 400 фута. Зад хастатите, във втора линия, се построявали 10-те манипула принципи, които прикривали интервалите между минипулите от първата линия; зад принципите се разполагали триариите; всяка линия се построявала на определена дистанция от стоящата пред нея. Велитите водели бой в разпръснат строй пред фронта и на фланговете. Чрез удвояване на редиците фронтът на бойния ред можел да се скъси наполовина, т. е. на 1 200 фута. Целият този боен ред бил предназначен за атака.

Римският легион, който благодарение на малкия размер на тактическите си единици и произтичащата от това по-голяма подвижност можел да се сражава почти във всякаква местност, стоял несравнимо по-високо от гръцката фаланга, която изисквала равна местност и поради тромавостта си много скоро се изродила в строй, годен само за отбрана. Когато легионът настъпвал, хастатите, които вероятно в такъв случай удвоявали редиците си, щом достигнели на разстояние 8 или 12 ярда от противника, хвърляли тежките си пилуми срещу гръцката фаланга, чиито копия още не можели да достигнат римляните, и като

разстройвали по този начин сгъстения строй на бойците от фалангата, се нахвърляли върху тях с меч в ръка. При нарушаване на реда в отделен манипул това не се отразявало на съседните манипули; ако сражението се затегнело, без да доведе до бърза развръзка, принципите се вмъквали в междините, хвърляли своите пилуми и се нахвърляли върху врага с мечове, давайки по този начин възможност на хастатите да излязат от боя и да се престроят зад триариите. Последните настъпвали само в краен случай, за да решат окончателно победата или да осигурят отстъплението в пълен ред. Велитите заедно с конницата носели охранителната служба, завързвали бой с противника в началото на сражението, като го нападали в разпръснат строй, и извършвали преследването.

Както изглежда, лекият пилум на хастатите и принципите се използувал главно при отбрана, с цел да се разстроят редовете на настъпващия противник, преди да е успял да се доближи на разстояние, от което би могъл да се употреби тежкият пилум. Походното фронтално движение на легиона започвало от един от фланговете; отпред вървял първият манипул хастати, следван от съответните му първи манипули принципи и триарии, след това в същия ред — трите втори манипула и така нататък; фланговото движение се извършвало в три колони, като всяка от трите вида пехота образувала една колона; обозът се намирал на най-отдалеченото от противника място. При поява на неприятел от страната, където се движели триариите, армията се спирала и се обръщала с фронт към него; принципите и хастатите минавали през интервалите между манипулите на триариите и заемали съответните си места.

След втората Пуническа война, когато продължителните войни и обширните завоевания на римляните, съчетани с важни социални изменения в Рим и по цяла Италия, направили всеобщата военна повинност почти неосъществима, римската армия започнала постепенно да се попълва с доброволци от бедните класи, образувайки по този начин армия от професионални войници вместо предишната милиция, в която се включвали всички граждани. В резултат на това армията съвсем изменила характера си; а тъй като човешкият ѝ материал все повече се влошавал, нуждата от нова организация ставала все по-наложителна. Тази нова организация била въведена от Марий. Римската конница престанала да съществува. Малобройната кавалерия, каквато Рим все още имал, се състояла от варвари-наемници или от съюзнически контингенти. Изчезнало делението на пехотата на четири вида. Велитите били заменени със съюзнически контингенти или с варвари, а оста-

налата част на легиона се състояла от един единствен вид линейна пехота, въоръжена подобно на хастатите или принципите, но без лекия пилум. Манипулът като тактическа единица бил заменен с кохортата, която се състояла средно от 360 души и била образувана първоначално от сливането на 3 манипула; по такъв начин сега легионът бил разделен на 10 кохорти, които се разполагали обикновено в 3 линии (съответно по 4, 3 и 3 кохорти). Кохортата се построявала с дълбочина от 10 редици, с 3 — 4 фута фронт за всеки ред воини, така че общата ширина на фронта на легиона станала значително по-малка (около 1 000 фута). Така тактическите движения не само били много опростени, но и влиянието на командира на легиона станало много по-непосредствено и по-силно. Въоръжението и снаряжението на всеки войник било облекчено, но за сметка на това той трябвало да носи по-голямата част от багажа си на дървени вили, изобретени за тази цел от Марий (muli Mariani*); по тази причина impediamenta** на армията значително намалял. От друга страна, съединяването на три манипула в една кохорта неминуемо ограничило свободата за маневриране в пресечена местност; липсата на лекия пилум намалила отбранителната способност на легиона; а премахването на велитите, които не винаги могли напълно да се заменят с чуждестранни спомагателни войски, наемници или антесигнани (воини, които Цезар отделял от легиона за служба в леката пехота, но без оръжие за бой от разстояние), намалило възможностите за непрекъснато поддържане на боя и същевременно за избягване на неблагоприятна развръзка. Единствената форма на бой, удобна за тези легиони, станала бързата и решителна атака. Но римската пехота все още се състояла от римляни или наймалкото от италийци и въпреки упадъка на империята в епохата на цезарите тя поддържала старата си слава, докато националният ѝ характер оставал непокътнат. Но щом римското поданство престанало да бъде задължително условие за влизане в легиона, армията бързо изгубила своята устойчивост. Още по времето на Траян главната сила на легионите съставяли варварите — отчасти от римските провинции, отчасти от незавоюваните страни — и от този момент характерните особености на римската пехота изчезнали. Тежките доспехи били премахнати и копието заменило пилума; легионът, организиран в кохорти, отново се превърнал в тромава фаланга; и тъй като общото нежелание да се стига до ръкопашен бой с противника било характерна черта на

* — буквално: мулета на Марий. *Ред.*
** — обозът. *Ред.*

лехотата от този период, лъкът и лекото копие започнали да се използуват вече не само за бой в разпръснат строй, но и от линейната пехота в сгъстен строй.

III. ПЕХОТАТА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ

Упадъкът на римската пехота продължил и във византийската пехота. Своеобразният принудителен набор все още бил запазен, но водел само до създаването на най-негодните части в армията. Спомагателните войски от варвари и наемници били най-добрите нейни части, но дори и те не притежавали високи качества. Йерархическата и административна организация на войските била усъвършенствувана и доведена до състояние на почти идеален бюрократизъм, но със същия резултат, какъвто виждаме днес в Русия — съвършена организация за мошеничество и разхищение на държавни средства, при армии, които струват огромни суми и съществуват отчасти само на книга. Съприкосновението с нередовната конница на Изтока все повече и повече намалявало както значението, така и качеството на пехотата. Конните лъчници станали любим род войска; и ако не цялата пехота, то поне по-голямата ѝ част била въоръжена, освен с копие и меч, също и с лък. По този начин боят от разстояние станал нещо обикновено, а ръкопашният бой се считал за остарял. Пехотата била смятана за измет и нарочно я държали далеч от полесражението, като я използували главно за гарнизонна служба; повечето от сраженията на Велизарий били водени само с кавалерия, а когато пехотата понякога вземала участие в тях, тя неминуемо се разбягвала. Тактиката на Велизарий изцяло се основавала на принципа да се избягва ръкопашен бой и противникът да се бие чрез изморяване. И ако той успешно прилагал този принцип срещу готите, които изобщо нямали никакво оръжие за действие от разстояние, като избирал пресечена местност, в която тяхната фаланга не можела да действува, от друга страна, търпял поражение от франките, чиято пехота по начина, по който се сражавала, имала нещо общо с пехотата на древните римляни, и от персите, чиято кавалерия стояла несъмнено по-високо от неговата.

Военните сили на германските завоеватели на Римската империя първоначално се състояли главно от пехота и се сражавали в своеобразна дорийска фаланга, като вождовете и по-богатите били в предните редици, а останалите — зад тях. Оръжието

им се състояло от меч и копие. Обаче франките имали къси двуостри бойни брадви, които те подобно на римския пилум хвърляли в неприятелската маса, преди да се хвърлят в атака с меч в ръка. Те и саксите за известно време запазили добра и внушаваща уважение пехота, но тевтонските завоеватели навсякъде преминали постепенно към служба в конницата, а задачите на пехотата възлагали на жителите в покорените римски провинции. По такъв начин службата в пехотата започнала да се презира като атрибут на роби и крепостни, а съответно и качествата на пехотинеца неизбежно се понизили. Към края на Х век кавалерията била единственият род войска, който навсякъде в Европа действително решавал съдбата на сраженията; а пехотата, макар че във всички армии била много по-многочислена от кавалерията, не представлявала нищо друго освен лошо въоръжена тълпа, за организирането на която не се полагали почти никакви грижи. Пехотинецът дори не се смятал за воин; думата miles* станала синоним на конник. Само градовете, особено в Италия и Фландрия, можели да поддържат солидна пехота. Те имали собствена милиция, която по необходимост се състояла от пехота; а тъй като нейната служба по отбраната на градовете, сред непрестанните раздори между местното дворянство, била постоянна, скоро било сметнато за по-удобно градовете да имат въоръжена сила от платени наемници вместо съставената от граждани милиция; последната била запазена за извънредни случаи. Но и тук не виждаме градската пехота да има някакво значително превъзходство над тълпата пехотинци, събирани от дворяните и във време на сражение винаги оставяни за охрана на обоза. Така било поне през класическия период на рицарството. В тогавашната кавалерия всеки рицар се явявал въоръжен cap à pied**, целият покрит с доспехи и яхнал кон, който също бил покрит с доспехи. Съпровождал го оръженосец, който бил значително полеко въоръжен, и разни други ездачи без доспехи, въоръжени с лъкове. В боен ред тези сили се разполагали по принцип, подобен на този, по който се построявала древната дорийска фаланга — тежко въоръжените рицари в първа редица, оръженосците — във втора, конните лъчници — зад тях. Последните поради характера на въоръжението си скоро започнали да се използуват за бой в спешен строй, което все повече и повече ставало правило за тях, така че конете им служели главно за придвижване, а не за атака. Английските лъчници, въоръжени с дълги

* — воин. *Ред.*
** — от главата до петите. *Ред.*

лъкове — докато в Южна Европа се употребявали арбалети, — особено се отличавали в този начин на бой в спешен строй и твърде е възможно, че именно това обстоятелство скоро довело до широко прилагане на боя в спешен строй сред този род войска. Несъмнено през време на дългите кампании във Франция конете на тежко въоръжените рицари бързо се изтощавали и ставали годни само като транспортни средства. Напълно естествено е, че при такова плачевно положение gendarmes*, които имали най-лоши коне, били принуждавани да се спешават и да образуват фаланга от копиеносци, която се допълвала от най-добрата част на пехотата (особено от уелсци); в същото време тези, които все още имали годни за атака коне, сега съставлявали истинската боеспособна конница. Този ред се оказал много удобен за отбранителен бой и на него се основавали всички сражения на Черния принц**, които, както е добре известно, завършвали с пълен успех. Новият начин за водене на боя скоро бил възприет от французите и други народи и може да се смята почти за общоприета система през XIV и XV век. По този начин след 1700 години почти се връщаме към тактиката на Александър, само с тая разлика, че конницата на Александър била нововъведен род войска, който трябвало да усили западащата боеспособност на тежката пехота, докато в дадения случай тежката пехота, образувана от спешена конница, била живо доказателство, че кавалерията отива към упадък и че за пехотата изгрява нова заря.

IV. ВЪЗРАЖДАНЕ НА ПЕХОТАТА

Във фламандските градове, които на времето били първите промишлени центрове в света, и сред швейцарските планини се появили първите войски, които след цели столетия упадък отново заслужили названието пехота. Френското рицарство не издържало срещу тъкачите и тепавичарите, златарите и кожарите от белгийските градове, а бургундското и австрийското дворянство — срещу селяните и пастирите на Швейцария. Главна роля тук изиграли добрите отбранителни позиции и лекото въоръжение, усилени, както било при фламандците, с многобройно огнестрелно оръжие, а при швейцарците — от самата местност, почти недостъпна за тежко въоръжените тогавашни рицари. Швей-

* — окованите в броня конници. *Ред.*

** — Едуард, принц Уелски. *Ред.*

царците имали главно къси алебарди, които им служели еднакво добре както за мушкане, така и за сечене и които не били много дълги и за ръкопашен бой; по-късно те разполагали и с пики, арбалети и огнестрелно оръжие, но в една от техните най-знаменити битки, при Лаупен (1339 г.)[321], те нямали никакво оръжие за бой от разстояние освен камъни. От отбранителни схватки в своите непристъпни планини те скоро преминали към настъпателни боеве в равнините, а заедно с това и към по-правилна тактика. Те се сражавали в дълбока фаланга; отбранителните им доспехи били леки и се използували обикновено само от воините в предните и страничните редици, а в средата се намирали воини без доспехи; все пак швейцарската фаланга винаги се състояла от три отличаващи се една от друга части — авангард, главни сили и ариергард, което ѝ осигурявало по-голяма подвижност и възможност за разнообразни тактически построения. Швейцарците скоро станали майстори в използуването на гънките на местността, което, съчетано с подобряването на огнестрелното оръжие, ги защищавало срещу нападенията на кавалерията; а срещу въоръжената с дълги копия пехота те изобретили различни начини да си пробиват път през гората от копия, след което техните къси, тежки алебарди им давали огромно превъзходство дори над обкованите в броня воини. Те много бързо се научили, особено когато били поддържани от артилерия и ръчно огнестрелно оръжие, да се отбраняват в каре или в кръгообразно построение срещу кавалерийски атаки; и щом пехотата отново станала способна за това, дните на рицарството били преброени.

Около средата на XV век борбата на градовете срещу феодалната аристокрация била навсякъде подета от владетелите на по-обширните и вече крепнещи монархии, които в резултат на това започнали да създават армии от наемници както за разгромяване на тази аристокрация, така и за водене на самостоятелна външна политика. Освен швейцарците, също и германците, а скоро след тях и повечето европейски нации започнали да дават големи контингенти наемници, които се набирали чрез доброволно записване и продавали услугите си на този, който им давал най-голяма заплата, независимо от националността му. В тактическо отношение тези отряди се построявали както швейцарските; въоръжени били предимно с пики и се сражавали в големи батальонни карета с еднакъв брой хора както в дълбочина, така и по фронта. Трябвало обаче да се сражават при условия, различни от тези на швейцарците, които отбранявали своите планини; трябвало не само да задържат отбранителни позиции, но и

да настъпват; да се сражават не само в хълмисти местности, но и в равнините на Италия и Франция; и скоро били изправени пред бързо усъвършенствуващото се по това време ръчно огнестрелно оръжие. Тези условия наложили известни отклонения от старата швейцарска тактика, отклонения, които били различни у различните националности; но обща за всички си оставала главната ѝ характерна черта — построяването в три дълбоки колони, които фигурирали, макар че не винаги било така в действителност, под названията авангард, главни сили и ариергард, или резерв. Швейцарците запазили превъзходството си до сражението при Павия, след което германските ландскнехти, които вече от известно време ако не напълно, то почти били равни на тях, започнали да се смятат за първата пехота в Европа. Французите, чиято пехота дотогава винаги била негодна за нищо, през този период доста упорито се мъчели да създадат боеспособна национална пехота, но успели само с жителите на две провинции — Пикардия и Гаскония. През същия период и италианската пехота нямала никакво значение. А испанците, сред които Гонсалво де Кордова през време на войните с гренадските маври[322] пръв въвел швейцарската тактика и швейцарското въоръжение, много скоро си спечелили висока репутация и от втората половина на XVI век започнали да се смятат за най-добрата пехота в Европа. Докато италианците, а след тях французите и германците увеличили дължината на пиката от 10 на 18 фута, испанците запазили късите и по-удобни копия, а тяхната подвижност ги правела страшни в ръкопашния бой с меч и кама. Тази репутация те запазили в Западна Европа — поне във Франция, Италия и Нидерландия — до края на XVII век.

Пренебрежителното отношение на швейцарците към защитните доспехи, основано на традиции от друга епоха, не се споделяло от пиконосците на XVI век. Щом била създадена такава европейска пехота, при която армиите на различните страни все повече и повече се изравнявали по бойни качества, системата на разполагане по краищата на фалангата малък брой воини, защитени с нагръдници и шлемове, се оказала недостатъчна. По-рано швейцарците смятали тази фаланга за неуязвима, но тя престанала да бъде такава, откакто се срещнала с друга напълно равностойна фаланга. В този случай придобило известно значение наличието на определено количество защитни доспехи; ако не затруднявали много подвижността на войските, те давали решително предимство. Освен това испанците никога не споделяли това презрение към нагръдниците и започнали да държат сметка за тях. По такъв начин нагръдниците, шлемовете, защитните дос-

пехи за краката и ръцете и предпазните ръкавици отново станали част от обикновеното снаряжение на всеки пиконосец. Към това прибавили и меча — по-къс у германците и по-дълъг у швейцарците, — а понякога и кинжала.

V. ПЕХОТАТА ПРЕЗ XVI И XVII ВЕК

Известно време преди разглеждания период дългият лък изчезнал от континентална Европа, с изключение на Турция; арбалетът бил използуван за последен път от гасконците във Франция през първата четвърт на XVI век. Навсякъде той бил заменен с фитилния мускет, който в различна степен на съвършенство, или по-точно, на несъвършенство, сега станал второ оръжие в пехотата. Фитилните мускети от XVII век — груби и лошо конструирани механизми — имали много голям калибър и поради това освен далекобойност не можели да осигурят поне известна точност и необходимата сила, за да пробият нагръдника на пиконосеца. Общоприето огнестрелно оръжие около 1530 г. бил тежкият мускет, който стрелял с помощта на вилка, тъй като без такава подпора стрелецът не можел да се прицели. Мускетарите носели сабя, но нямали защитни доспехи и се използували за престрелка в разпръснат строй, или в особен разгънат строй за удържане на отбранителни позиции, или за подготовка на атаката на пиконосците срещу такива позиции. Скоро те станали доста многобройни в сравнение с пиконосците; в битките на Франсоа I в Италия те още били значително по-малко на брой от пиконосците, но след 30 години най-малкото се изравнили с тях. Това увеличаване на броя на мускетарите наложило да се изнамери някаква тактическа форма за правилното им разпределяне в общия боен ред. Това било направено в тактическата система, наречена унгарски боен ред [Hungarian ordinance], която била създадена от имперските войски през време на войните им с турците в Унгария. Мускетарите, които били неспособни за самозащита в ръкопашен бой, винаги се разполагали така, че да могат да се прикрият зад пиконосците. Затова понякога те се разполагали по двата фланга, а понякога — по четирите ъгли на фланговете; много често цялото каре или колона от пиконосци се обкръжавала от един ред мускетари, които по такъв начин се намирали под защитата на пиките на войниците, стоящи зад тях. В края на краищата принципът, според който мускетарите се разполагали по фланговете на пиконосците, взел връх в но-

вата тактическа система, въведена от холандците през време на войната им за независимост. Отличителна черта на тази система било по-нататъшното разделяне на трите големи фаланги, от които се състояла всяка армия, съобразно швейцарската и унгарската тактика. Всяка от тези фаланги се състояла от по три линии; средната линия на свой ред се деляла на дясно и ляво крило, отделени едно от друго с междина, равна почти на фронта на първата линия. Цялата армия била организирана в полуполкове, които ще наричаме батальони; всеки батальон разполагал своите пиконосци в центъра, а мускетарите — по фланговете. Авангардът на армията, който имал в състава си три полка, обикновено се построявал по следния начин: два полуполка на непрекъснат фронт в първа линия; зад всеки фланг на първата линия — по още един полуполк; по-назад, в тила, успоредно на първата линия, се поставяли също на непрекъснат фронт останалите два полуполка. Главните сили и ариергардът се разполагали или на фланга на авангарда, или зад него, но се построявали обикновено по същия начин. Тук имаме до известна степен връщане към стария римски строй в три линии и отделни малки единици.

Имперците, а с тях и испанците, сметнали за необходимо да разделят големите си армии на повече от посочените по-горе три групи; но техните батальони или тактически единици били много по-големи от холандските, сражавали се не в линеен строй, а в колона или в каре, и нямали установена форма за боен ред дотогава, докато във войната на Холандия за независимост испанците не възприели за войските си построение, известно под названието испанска бригада. Четири такива големи батальона, всеки от които често се състоял от по няколко полка, построени в каре, обкръжени от една или две редици мускетари с флангови групи от мускетари по ъглите им, се разполагали на определени интервали по четирите ъгли на карето, като един от ъглите бил обърнат към противника. Ако армията била много голяма за обединяване в една бригада, можело да се формират две бригади и по такъв начин се получавали три линии — 2 батальона в първа линия, 4 (понякога само 3) — във втора, и 2 — в трета. Тук, както и в холандската система, виждаме опит за връщане към старата римска система на три линии.

През XVI век станала и друга значителна промяна; тежката рицарска кавалерия била разформирана и заменена с наемническа кавалерия, въоръжена, подобно на нашите съвременни кирасири, с кираса, шлем, сабя и пистолети. Тази кавалерия, която по подвижност значително превъзхождала предшественицата си, по този начин станала по-страшна и за пехотата; но въпреки

това тогавашните пиконосци никога не се страхували от нея. Благодарение на тази промяна кавалерията станала еднообразен род войска и заела в състава на армията значително по-голямо място, особено в периода, който ни предстои да разгледаме, а именно през Тридесетгодишната война. В това време системата на наемните войски била общоприета в Европа. Образувала се категория хора, които живеели от войната и за войната; и макар че тактиката може би печелела от това, характерът на хората — на материала, от който се образуват армиите и който определя техния morale*, — разбира се, пострадал от това. Централна Европа била наводнена от всевъзможни кондотиери, за които религиозните и политическите разпри служели като предлог да грабят и опустошават цели страни. Индивидуалните качества на войника претърпели упадък, който продължил да се задълбочава, докато най-после френската революция не помела тая система на наемни войски. Имперците прилагали в своите сражения системата на испанските бригади, като поставяли в линия 4 или повече бригади и по този начин образували три линии. Шведите при Густав-Адолф се построявали в шведски бригади, всяка от които се състояла от по 3 батальона, един отпред и два малко по-назад, всеки от тях — развърнат в линия, с пиконосци в центъра си и мускетари по фланговете. Те се разполагали така (и двата вида пехота имали еднаква численост), че като образували непрекъсната линия, можели взаимно да се прикриват. Да предположим, че е заповядано да се образува непрекъсната линия от мускетари; тогава и двете крила на този род войска в централния, или предния батальон ще прикриват своите пиконосци, като застанат пред тях, а в това време мускетарите от двата други батальона ще излязат всеки на съответния фланг и ще застанат в една линия с първите. Ако пък се очаквала атака на кавалерия, всички мускетари се отдръпвали зад пиконосците, а в същото време двата фланга на последните излизали напред, построявали се на една линия с центъра и по този начин образували непрекъсната линия пиконосци. Бойният ред се състоял от две линии такива бригади, които образували центъра на армията, докато многобройната кавалерия, примесена с малки отряди мускетари, се разполагала на двата фланга. Характерното за тази шведска система е, че пиконосците, които в XVI век представлявали голяма настъпателна сила, сега изгубили всякаква способност за атака. Те станали само средство за отбрана и тяхното предназначение било да прикриват мускетарите от

* — морално състояние, морален облик. *Ред.*

атаките на кавалерията; последната отново трябвало да поеме цялата отговорност на атаката. По този начин пехотата изгубила, а кавалерията възстановила своето положение. Скоро след това Густав-Адолф премахнал стрелбата, която била любим начин на бой в кавалерията, и заповядал конницата му всякога да атакува при пълен галоп и със сабя в ръка; и от това време чак до възобновяването на сраженията в пресечена местност всяка кавалерия, придържаща се към тази тактика, можела да се похвали с големи успехи срещу пехотата. За наемната пехота от XVII и XVIII век няма по-сурова присъда от този факт, но все пак в изпълнението на всякакви бойни задачи тя била най-дисциплинираната пехота на всички времена.

Общ резултат от Тридесетгодишната война за европейската тактика било обстоятелството, че шведската и испанската бригади изчезнали и армиите започнали да се разполагат вече в две линии, при което кавалерията образувала фланговете, а пехотата — центъра. Артилерията се поставяла пред фронта на другите родове войска или в образуваните от тях междини. Понякога се оставял резерв, който се състоял от кавалерия или от кавалерия и пехота. Пехотата се развръщала в линия с дълбочина 6 редици; мускетите станали толкова леки, че можели да стрелят без вилка; във всички страни били въведени патрони и патрондаш. Обединяването на мускетарите и пиконосците в общи пехотни батальони допринесло за появата на най-сложни тактически престроявания, обусловени изцяло от необходимостта да се образуват така наречените отбранителни батальони, или — както ние бихме ги нарекли — карета за борба с кавалерията. Дори при построяване в просто каре не било лесно шестте редици пиконосци от центъра да се развърнат така, че да могат да заобиколят от всички страни мускетарите, които, разбира се, били беззащитни срещу кавалерията; какво било пък батальонът да образува по тоя начин кръст, осмоъгълник или други някакви чудновати форми! Ето защо системата на военното обучение през този период се оказала по-сложна от когато и да било и никой, освен войника, прослужил цял живот, нямал ни най-малък шанс поне приблизително да я овладее. Очевидно е при това, че всички опити да се построи пред погледа на противника боен ред, годен да устои срещу кавалерията, са били съвсем безполезни; всяка що-годе добра кавалерия би се озовала в центъра на такъв батальон, преди да са се извършили и четвърт от всички тия престроявания.

През втората половина на XVII век броят на пиконосците значително намалял в сравнение с броя на мускетарите, тъй като

от момента, когато пиконосците изгубили цялата си настъпателна сила, мускетарите станали действително активната част от пехотата. Нещо повече, оказало се, че дори най-страшната тогавашна кавалерия, турската, много често пробивала каретата на пиконосците, но и също тъй често бивала отблъсквана от точния огън на линия мускетари. По тази причина имперците съвсем премахнали пиките в своята унгарска армия и започнали понякога да ги заменят с chevaux de frise*, които се сглобявали на полесражението, а мускетарите носели остриетата им като част от обикновеното си снаряжение. В други страни също имало случаи армиите да се изпращат на бой без нито един пиконосец, като при опасност от атака на неприятелската конница мускетарите разчитали само на своя огън и на поддръжката на своята кавалерия. Но все пак за окончателното премахване на пиката били необходими две изобретения: щикът, изобретен във Франция около 1640 г. и толкова усъвършенствуван в 1699 г., че станал удобно оръжие, което и досега се използува, и кремъчният затвор, изобретен около 1650 г. Щикът, макар и, разбира се, да не можел да замести напълно пиката, осигурявал на мускетаря известна защита, каквато, както се предполагало, той получавал дотогава от пиконосците; а кремъчният затвор, опростявайки процеса на пълненето, ускорявал стрелбата, чрез което допринесъл не само да се компенсират недостатъците на щика, но и да се постигнат значително по-добри резултати.

VI. ПЕХОТАТА В XVIII ВЕК

Заедно с премахването на пиката от снаряжението на пехотата изчезнали и всички защитни доспехи и оттогава този род войска се състоял само от един вид войници, въоръжени с кремъклии мускети с щик. Тази промяна завършила през първите години на войната за Испанското наследство и съвпада с първите години на XVIII век. По това време вече навсякъде виждаме постоянни и доста големи армии, които се попълвали по възможност чрез записване на доброволци, съчетано с вербуване посредством измама и насилие, а при нужда — и чрез принудителен набор. Тези армии били сега постоянно разделени на батальони от по 500 до 700 души, които представлявали тактически единици; за специални цели батальонът се делял на роти; няколко батальона образували полк.

* — препятствия. *Ред.*

По този начин организацията на пехотата започнала вече да придобива по-устойчива и определена форма. Действието с кремъклията пушка изисквало много по-малко място, отколкото със старата фитилна пушка, затова предишният разгънат строй бил изоставен и редиците — уплътнени, за да се осигури място за възможно повече стрелци на даден участък. По същата причина и междините в бойната линия между различните батальони били максимално намалени, така че целият фронт образувал една плътна, непрекъсната линия: пехотата, построена в две линии в центъра, и кавалерията по фланговете. Стрелбата, която по-рано се водела по редици, при което всяка редица след изстрел се отдръпвала назад, за да напълни отново пушките си, сега се водела по взводове или по роти, като първите три редици от всеки взвод стреляли едновременно при подаване на командата. По този начин всеки батальон можел да поддържа непрекъснат огън по намиращия се пред него противник. В тази дълга линия всеки батальон си имал определено място и този ред, при който на всеки се отреждало свое място, бил наречен боен ред. Много трудно било сега походният ред на армията да се организира така, че винаги да може лесно да се преминава от походен в боен ред и всяка част бързо да заема съответното си място в линията. Разполагането на лагер в обсега на противника ставало с оглед на тази именно задача. По такъв начин изкуството в движението на армиите и в разполагането им на лагер отбелязвало през тази епоха голям напредък: но все пак сковаността и тромавостта на бойния ред били голяма пречка при всички движения на армията. В същото време педантизмът, свойствен на този ред, и невъзможността да се прилага такава линия навсякъде, освен при много равна местност, още повече стеснявали избора на мястото за сражение; но дотогава, докато и за двете воюващи страни това обстоятелство било свързано с едни и същи неудобства, то не било във вреда нито на едната, нито на другата. От Малплаке до началото на френската революция пътищата, селата и фермите били забранени места за пехотата; дори канавките или стоборите се считали едва ли не като пречка от онези, които трябвало да ги защищават.

Пруската пехота е класическата пехота на XVIII век. Тя била създадена главно от принц Леополд Десауски. През време на войната за Испанското наследство дълбочината на пехотната линия била намалена от 6 на 4 редици. Леополд премахнал четвъртата редица и построил прусаците в 3 редици. Той въвел и железния шомпъл, който давал на войските му възможност да пълнят и стрелят по пет пъти в минута, докато в другите армии давали едва три изстрела в минута. Освен това неговите войски се обуча-

вали да стрелят и когато атакуват; но тъй като трябвало да се спират, за да стрелят, и същевременно да спазват равнение по цялата дълга линия, тяхната крачка била бавна; това именно било така наречената гъша крачка. Стрелбата се откривала на 200 ярда от противника; линията настъпвала с гъша крачка; колкото повече се приближавала до противника, толкова по-малка ставала нейната крачка и толкова по-силен огънят ѝ, докато на края противникът или започвал да отстъпва, или бивал така разстроен, че кавалерийската атака откъм фланговете и щиковата атака на пехотата го изтласквали от позицията му. Армията винаги се построявала в две линии; но тъй като в първата линия почти нямало междини, втората линия много трудно можела да ѝ се притече на помощ при нужда. Такава била армията и такава била тактиката, която пруският крал Фридрих II наследил при възшествието си на престола. Като че ли имало много малък шанс дори един гениален човек да усъвършенствува тази система, освен ако не я разруши, което Фридрих при положението си и при човешкия материал, с който разполагал, не можел да направи. Все пак той съумял да разработи свой начин за атака и организирал армията си така, че бил в състояние с ресурсите на едно кралство, по-малко от днешна Сардиния, и с оскъдната парична поддръжка на Англия да воюва почти срещу цяла Европа. Тайната е лесно обяснима. Дотогава всички сражения на XVIII век представлявали сражения в паралелен фронт, т. е. двете армии се развръщали в две паралелни една на друга линии и се сражавали в открит, честен, правилен бой, без всякакви военни хитрости или изкусни уловки; единственото предимство на по-силната страна се заключавало в това, че фланговете ѝ обхващали фланговете на противника. Фридрих обаче приложил срещу линейния боен ред системата на косата атака, изобретена от Епаминонд. За първата атака той си избирал някой от фланговете на противника и насочвал срещу него един от своите флангове, който обхващал фланга на противника и част от неговия център, а останалата част от армията си държал назад. По този начин не само получавал предимство, което произтичало от обхващането на противниковия фланг, но и можел с превъзхождащи сили да разгроми неприятелските войски, подложени на такава атака. Останалите неприятелски сили нямали възможност да се притекат на помощ на атакуваните, понеже не само били приковани към местата си в линейния боен ред, но и в случай, че атаката срещу единия фланг успеела, останалата част от атакуващата армия се изнасяла напред в линия и завързвала фронтален бой с неприятелския център, докато флангът, който е започнал атаката и разгромил крилото на противника, се нахвър-

лял и срещу фланга на неприятелския център. Това действително било единственият мислим начин на действие, при който, запазвайки линейната система, можело да се хвърлят превъзхождащи сили срещу която и да е част от неприятелската бойна линия. Така всичко зависело от построяването на атакуващото крило, и Фридрих винаги усилвал това крило, доколкото скованият боен ред допускал това. Той твърде често поставял пред първата пехотна линия на атакуващото крило една авангардна линия, съставена от неговите гренадири или елитни войски, за да си осигури максимален успех още при първия натиск.

Второто средство, което Фридрих приложил, за да подобри армията си, било реорганизирането на неговата кавалерия. Доктрината на Густав-Адолф била забравена; кавалерията, вместо да разчита на сабята и стремителността на атаката, се върнала, с малки изключения, към воденето на боя с пистолети и карабини. По тази причина войните от началото на XVIII век не били богати откъм сполучливи кавалерийски атаки; в Прусия кавалерията била особено пренебрегната. Но Фридрих се върнал към стария начин на атака при пълен галоп и със сабя в ръка и създал кавалерия, която нямала равна на себе си в историята. Именно на тая кавалерия той дължал много от своите успехи. Когато неговата армия станала образцова в Европа, Фридрих, за да заблуди военните специалисти от другите нации, започнал поразително да усложнява системата на тактическите движения, ни едно от които не било годно за действителна война и които той измислил само за да скрие простотата на средствата, чрез които постигал победа. Той успял да осъществи това тъй добре, че най-заблудени се оказали собствените му подчинени, които наистина повярвали, че тези сложни начини за построяване на линията са действително същността на неговата тактика; по този начин Фридрих не само положил основите на педантизма и мущровката, с които се отличават оттогава прусаците, но и фактически ги подготвил за безпримерния позор при Йена и Ауерщедт.

Освен линейната пехота, която описахме дотук и която винаги се сражавала в сгъстен строй, имало един особен вид лека пехота, която обаче не участвувала в големите сражения. Задачата на тази пехота била партизанската война; за това изумително подхождали австрийските хървати, които не можели да се използуват за нищо друго. По примера на тези полудиваци от Военната граница[323] с Турция се сформирала леката пехота и в останалите европейски държави. Но боят в разпръснат строй при големите сражения в оня си вид, в който се практикувал от леката пехота в древността и в средните векове чак до XVII век, напълно изчез-

нал. Само прусаците, а след тях и австрийците, сформирали един-два стрелкови батальона, съставени от горски и ловни пазачи — все опитни стрелци, които в сраженията се разпределяли по целия фронт и стреляли по офицерите на противника; но те били толкова малко, че едва ли имали някакво значение. Възраждането на боя в разпръснат строй е резултат от американската война за независимост. Докато на войниците от европейските армии, които били държани в ред само с принуда и суров режим, не можело да се разчита да водят бой в разпръснат строй, в Америка войската трябвало да води борба с население, което, макар и да не преминавало редовно военно обучение, все пак добре стреляло и добре познавало пушката. Характерът на местността бил благоприятен за тях; вместо да се опитват да извършват маньоври, на които отначало не били способни, те несъзнателно преминавали към бой в разпръснат строй. По този начин битката при Лексингтън и Конкорд[324] открива нова епоха в историята на пехотата.

VII. ПЕХОТАТА В ЕПОХАТА НА ФРЕНСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ И XIX ВЕК

Когато силите на европейската коалиция нахлули в революционна Франция, французите се намирали в почти същото положение, в каквото били американците малко преди това, само с тая разлика, че нямали същите предимства на местността. За да могат да се сражават според старата линейна система с многочислените армии, нахлули или заплашващи да нахлуят в страната, на французите били необходими добре обучени войници, а такива имало малко, докато необучените доброволци били много. Доколкото позволявало времето, доброволците се обучавали в елементарните движения на линейната тактика; но щом попаднели под обстрел, техните развърнати в линия батальони стихийно се разпадали, образувайки гъсти тълпи стрелци, които търсели защита от огъня във всяка гънка на местността; в същото време втората линия, която представлявала нещо като резерв, доста често бивала въвличана в боя още от самото му начало. Освен това френските армии значително се отличавали от армиите на противника и по своята организация. Те се построявали не в еднообразна, скована линия от батальони, а по армейски дивизии, всяка от които се състояла от артилерия, кавалерия и пехота. Неочаквано бил отново открит великият факт, че не е толкова важно батальонът да се сражава на своето „строго определено“ място в бойния ред, а след като получи заповед, да излезе на бойната ли-

ния и добре да се сражава. Тъй като френското правителство било бедно, палатките и огромният обоз от XVIII век били премахнати; бил въведен бивакът; личният офицерски багаж, който в други армии представлявал значителна част от целия обоз, бил ограничен до онова, което офицерите можели да носят на гръб. Вместо да се продоволствува от магазинни складове, армията трябвало вече да разчита на реквизиции в районите, през които минавала. По такъв начин французите постигнали подвижност и лекота при построяването в боен ред, съвсем непознати за техните противници. При поражение те само след няколко часа се оказвали извън обсега на преследващия ги противник, а при настъпление можели да се появят в неочаквани пунктове, по фланговете на противника, преди той да ги забележи. Тая подвижност, както и взаимната подозрителност между водачите на коалицията дали на французите известен отдих, който им позволил да обучат своите доброволци и да разработят новата тактическа система, която започнала да се заражда у тях.

Ние намираме, че от 1795 г. тая нова система започва да придобива определена форма, която представлява съчетание на действуващи в разпръснат строй стрелци с гъсти колони. По-късно било добавено и построяването в линия, макар и не за цялата армия, както дотогава, а само за отделни батальони, които се развръщали в линия, щом обстановката изисквала това. Очевидно е, че този маньовър, който изисквал по-системно обучение, бил прилаган от нередовните отряди на френската революция на последно място. Три батальона образували полубригада, 6 — бригада, 2 или 3 пехотни бригади — дивизия, към която се придавали 2 артилерийски батареи и известно количество кавалерия; няколко такива дивизии образували армия. При среща на дивизията с противник стрелците от авангарда заемали отбранителна позиция, а авангардът им служел за резерв до пристигането на цялата дивизия. След това бригадите образували две линии и резерв, но всеки батальон се построявал в колона, без определени междини; за прикриване на пробиви в бойния ред служели кавалерията и резервът. Бойната линия не трябвало вече да бъде както преди непременно права и непрекъсната; тя можела да криви във всички посоки, както се изисквало от местността, тъй като сега за полесражение вече не се избирали голи и плоски равнини; напротив, французите предпочитали пресечената местност и техните стрелци, образувайки верига пред цялата бойна линия, се устремявали към всяко селце, чифлик или горичка, които можели да завземат. При развръщане на батальоните от първа линия обикновено всички те бързо се превръщали в стрелкови вериги; а батальоните от

втора линия винаги си оставали в колони и в такъв строй обикновено с голям успех атакували тънките линии на противника. По този начин тактическият боен ред на френската армия постепенно бил сведен до две линии, всяка от които се състояла от батальони в гъсти колони, разположени en échiquier*, със стрелци в разпръснат строй пред фронта и компактен резерв в тила.

Наполеон заварил тактиката, създадена от френската революция, именно в този ѝ стадий на развитие. Щом вземането на политическата власт му позволило това, той се заловил да доразвие тази система. Наполеон съсредоточил армията си в Булонския лагер и тук организирал редовното ѝ обучение. Той особено упражнявал войниците си в образуване на компактни резерви на малко пространство и в бързо развръщане на тези маси в линия. Той образувал от две или три дивизии армейски корпус, за да опрости командуването. Създал и довел до най-голямо съвършенство новия походен ред, който се състоял в разсредоточаване на войските на едно голямо пространство, че да могат да живеят за сметка на местните запаси, и в същото време все пак да са достатъчно съсредоточени, че да могат да бъдат събрани в който и да е пункт, преди дадена атакувана част да е смазана от противника. От кампанията в 1809 г. Наполеон започнал да изобретява нови тактически построения, като например дълбоки колони от цели бригади и дивизии, които обаче се оказали доста неудачни и били изоставени завинаги. След 1813 г. тази нова френска система станала общо достояние на всички нации от европейския континент. Старата линейна система и системата на наемничество били окончателно изоставени. Навсякъде било признато задължението на всеки гражданин да отбива военна повинност и била въведена новата тактика. В Прусия и Швейцария всеки бил длъжен да мине действителна служба, а в другите държави била въведена наборна система, при която младежите теглели жребие, за да се определи кой да служи в армията. Навсякъде била въведена системата на запаса чрез уволняване на част от вече обучените хора, за да може с малки разходи в мирно време да се осигурят голям брой обучени войници за в случай на война.

Оттогава във въоръжението и организацията на пехотата станаха известни промени, предизвикани отчасти от напредъка в производството на ръчно огнестрелно оръжие, отчасти от сблъскването на френската пехота с арабите в Алжир. Германците, които винаги са обичали винтовката, увеличиха своите батальони леки стрелци; французите, подбудени от необходимостта да имат в

* — в шахматен ред. *Ред.*

Алжир по-далекобойно оръжие, създадоха най-после в 1840 г. батальон стрелци, въоръжени с усъвършенствувани винтовки с голяма точност и значителна далекобойност. Войниците от този батальон, обучени да изпълняват всички престроявания и дори да извършват големи преходи с особена бърза крачка (pas gymnastique), скоро се оказаха толкова боеспособни, че бяха сформирани и други такива батальони. Така беше създадена нова лека пехота, но вече не от спортисти-стрелци и ловни пазачи, а от най-силните и ловки хора; точността и далекобойността на огъня бяха съчетани с ловкостта и издръжливостта и по този начин беше създадена сила, която безспорно превъзхождаше всички видове тогавашна пехота. В същото време pas gymnastique беше въведена и в линейната пехота и това, което дори Наполеон би сметнал за връх на лудостта — движението бегом, — сега се прилага във всички армии като една от важните страни на пехотното обучение.

Успехът на новата винтовка, конструирана от френските оръжейници (Делвин и Поншар), скоро доведе до нови подобрения. За набраздената пушка беше въведен коническият куршум. Миние, Лоренц и Уилкинсън изнамериха нови начини, благодарение на които куршумът леко се плъзга по канала на цевта и като достигне предната му част, толкова се разширява, че с оловото си запълва браздите и по този начин получава странично въртеливо движение и сила, от които именно зависи ефективността на винтовката; от друга страна, Драйзе изобрети иглянката, която се пълни отзад и не изисква отделна запалка. Всички тези пушки можеха да поразяват на разстояние 1 000 ярда и да се пълнят толкова лесно, колкото и обикновеният гладкоцевен мускет. След това възникна идеята цялата пехота да бъде въоръжена с такива пушки. Англия първа осъществи тази идея; Прусия, която отдавна се готвеше за това, я последва, след нея — Австрия и малките германски държавици и най-после Франция. Русия, а също италианските и скандинавските държави и досега изостават в това отношение. Това ново въоръжение съвсем измени характера на войната, но не в такава насока, в каквато очакваха теоретиците на тактиката, и то по много проста математическа причина. Като се начертае траекторията на тези куршуми, лесно може да се докаже, че една грешка от 20 или 30 ярда при определяне на разстоянието до целта унищожава всички шансове за попадение при разстояние, по-голямо от 300 или 350 ярда. Освен това, докато на учебния плац всички разстояния са известни, на бойното поле те са неизвестни и при това всяка минута се менят. По този начин пехота, която е разположена на отбранителна позиция и има време да измери разстоянията до най-ясно видимите предмети пред фронта,

на разстояние от 1 000 до 300 ярда ще има огромно предимство над атакуващите я сили. Това предимство може да се преодолее само чрез бързо придвижване напред в пълен бяг и без стрелба до разстояние около 300 ярда от противника, където огънят и на двете страни ще бъде еднакво ефикасен. На такова разстояние стрелбата между две добре разположени стрелкови вериги ще бъде толкова убийствена и тъй много куршуми ще попадат в предните постове и резервите, че за една смела пехота не остава нищо по-добро, освен при първия удобен случай да се хвърли срещу противника, като даде залп от разстояние 40 или 50 ярда. Тези правила за пръв път били обосновани теоретически от пруския майор Трота, а след това с успех приложени на практика от французите в неотдавнашната им война с австрийците[325]. Поради това те ще бъдат неразделна част от съвременната пехотна тактика, особено ако дадат добри резултати и при използването им срещу тъй бързо пълнещо се оръжие, каквото е пруската иглянка. Въоръжаването на цялата пехота с еднотипна набраздена пушка ще доведе до премахване на съществуващите и досега различия между леката и линейната пехота и до създаване на пехота, способна да изпълнява всякакви задачи. Именно в това, както изглежда, ще се състои по-нататъшното усъвършенствуване на този род войска.

Написано от Ф. Енгелс през септември — около 10 октомври 1859 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. IX, 1860 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ВОЕННО-МОРСКА ФЛОТА[326]

Военно-морска флота — събирателен термин за военните плавателни съдове, принадлежащи на някой владетел или на някоя нация. Военните флоти на древните народи, макар и често многочислени, били все пак незначителни в сравнение със сегашните, що се отнася до размерите на плавателните съдове, на техните двигателни възможности и настъпателни качества. Мореходните кораби на Финикия и Картаген, на Гърция и Рим били плоскодънни гемии, неспособни да издържат на буря; при силни ветрове морските простори били гибелни за тях; те се движели само покрай брега, а нощем хвърляли котва в някоя бухта или залив. Да преплават от Гърция до Италия или от Африка до Сицилия било за тях опасно начинание. Корабите не можели да издържат напора на платна, за каквито са приспособени нашите съвременни военни кораби, затова имали само малки платна; разчитайки на веслата, те можели само бавно да се движат по вълните. Компасът още не бил изобретен; понятията географска ширина и дължина не били известни; единствени пътеводители при мореплаването по това време били бреговите знаци и Полярната звезда. Въоръжението за настъпателен бой също било неефикасно. Лъкът и стрелите, късите метателни копия, тежките балисти и катапулти били единствените оръжия, които можели да служат за бой от разстояние. Никаква сериозна вреда не можела да се причини на противника по море, докато двата сражаващи се кораба не влезели в непосредствен допир един с друг. Ето защо съществували само два възможни начина за морски бой: маневриране с цел острият и здрав железен край на носовата част на кораба да нанесе удар с всичка

сила в борда на неприятелския кораб и да го потопи; или пък сближаване борд до борд, скачване на двата кораба и вземане на противниковия кораб на абордаж. След първата Пуническа война, която погребала морското господство на Картаген[327], в древната история няма нито едно морско сражение, което да представлява макар и най-малък интерес за професионалистите, а римското владичество скоро сложило край на всякаква възможност за по-нататъшни морски стълкновения в Средиземно море.

Истинската родина на нашите съвременни флоти е Северно море. Около същото време, когато огромната маса на тевтонските племена в Централна Европа се вдигнала, за да смаже разлагащата се Римска империя и да възроди Западна Европа, техните братя по северните брегове — фризите, саксите, англите, датчаните и норманите — почнали да предприемат морски плавания. Техните плавателни съдове представлявали здрави, устойчиви морски ладии с издаден кил и остри очертания на краищата, разчитали в повечето случаи само на платна и не се страхували да бъдат заварени от буря сред суровото Северно море. Именно с такива съдове англо-саксите плавали от устията на Елба и Айдер до бреговете на Британия, а норманите предприемали пиратските си експедиции, стигайки до Константинопол в едната посока и до Америка — в другата. Построяването на кораби, които се осмелявали да пресичат Атлантическия океан, направило пълна революция в мореплаването и още преди края на средните векове новите остродънни морски съдове били въведени по цялото европейско крайбрежие. Корабите, с които норманите извършвали своите пътешествия, вероятно не са били много големи, като в никой случай не са надминавали 100 тона водоизместимост, и са имали една или най-много две мачти с коси платна.

Изглежда, че както корабостроенето, така и мореплаването дълго време останали неизменни; през цялото Средновековие плавателните съдове били с малки размери, а смелият дух на норманите и фризите изчезнал. Всички подобрения, извършени тогава в корабостроенето, се дължали на италианците и португалците, които сега станали най-смелите моряци. Португалците открили морския път за Индия; двама италианци на чужда служба, Колумб и Кабот, първи от времето на нормана Лайф преплавали Атлантическия океан. Далечните морски пътешествия станали вече необходимост, а те изисквали големи кораби. Същевременно необходимостта от въоръжаване на военните и дори търговските плавателни съдове с тежка артилерия също изисквала да се увеличат размерите и тонажът на корабите. Същите причини, които предизвикали появата на постоянните армии на сушата, предизвикали и

възникването на постоянни военни флоти по море и едва от това време можем да говорим за военно-морска флота в истинския смисъл на думата. Ерата на колонизацията, която сега настъпила за всички морски нации, наложила също да бъдат създадени големи военни флоти за защита на новообразуваните колонии и търговията с тях. От това време започва период, по-богат с морски сражения и по-плодоносен за развитието на морските въоръжения, отколкото който и да било от предишните периоди.

Началото на британската военно-морска флота било поставено от Хенри VII, който построил първия кораб, наречен „Грейт Хари". Приемникът на Хенри VII* създал редовна, постоянна флота, собственост на държавата, като най-големият кораб на тази флота бил наречен „Хенри Грас дьо Диьо". Този кораб — най-големият от всички построени дотогава, имал 80 оръдия, част от които били разположени на две обикновени гладки оръдейни палуби, а останалите — на допълнителни платформи в носовата и кърмовата част на кораба. Той имал четири мачти, а тонажът му се изчислява различно — от 1 000 до 1 500 тона. При смъртта на Хенри VII цялата британска флота се състояла от около 50 платнохода с обща водоизместимост 12 000 тона и екипаж от около 8 000 моряци и морски пехотинци. Големите кораби от този период представлявали груби и тежки съоръжения с висок бак и ют, т. е. с високи носови и кърмови надстройки, което създавало извънредно голяма неустойчивост на горната част. Следващият голям кораб, за който имаме сведения, е „Совърин ъв дъ Сийз", построен в 1637 г. и наречен по-късно „Роял Совърин". Този кораб е първият плавателен съд, за чието въоръжение имаме почти точни сведения. Той имал три гладки палуби, бак, халф-дек, шканци, ют и кърмова кабина; на долната му палуба се намирали тридесет 42- и 32-фунтови оръдия; на средната — тридесет 18- и 9- фунтови оръдия; на горната палуба — 26 леки оръдия, вероятно 6- и 3-фунтови. Освен това той имал 20 линейни оръдия и 26 оръдия на бака и на халф-дека. Но при обикновена служба в териториални води това въоръжение се намалявало до 100 оръдия, тъй като пълното въоръжение изглежда било много голямо за този кораб. Що се отнася до плавателните съдове с по-малки размери, тук нашите сведения са крайно оскъдни.

В 1651 г. военната флота била подразделена на шест класи. Но освен тях продължавали да съществуват и множество извънкласни кораби, като например шалупи, понтони, а по-късно — бомбардирски кораби, корвети, брандери и яхти. В 1677 г. имаме спи-

* — Хенри VIII. *Ред*

сък на плавателните съдове на цялата английска флота, според който най-големият първоразреден трипалубник е имал двадесет и шест 42-фунтови оръдия, двадесет и осем 24-фунтови, двадесет и осем 9-фунтови, четиринадесет 6-фунтови и четири 3-фунтови, а най-малкият двупалубник (пета класа) е имал осемнадесет 18-фунтови, осем 6-фунтови и четири 4-фунтови, т. е. всичко 30 оръдия. Цялата флота се състояла от 129 съда. В 1714 г. намираме 198 съда, в 1727 г. — 178 и в 1744 г. — 128. По-късно, когато се увеличава броят на плавателните съдове, увеличава се и тяхната големина, а тежестта на въоръжението нараства заедно с тонажа.

Първият английски кораб, който съответствува на нашата съвременна фрегата, бил построен от сър Роберт Дъдли в края на XVI век. Но едва след цели 80 години тая класа кораби, която започнала да се използува първо от южноевропейските нации, била въведена широко и в английската флота. Особените бързоходни качества на фрегатите известно време били подценявани в Англия. Британските кораби били по правило толкова претоварени с оръдия, че техните долни оръдейни отвори се намирали само на 3 фута над нивото на водата и не можели да се отварят при бурно време; освен това претоварването значително понижавало мореходните качества на корабите. Както испанците, така и французите допускали по-голяма водоизместимост при съответния брой на оръдията, благодарение на което техните кораби можели да носят оръдия от по-голям калибър и по-голямо количество припаси, а освен това имали по-голяма плавателна способност и били по-бързоходни. Английските фрегати от първата половина на XVIII век имали четиридесет и четири 9—12-фунтови оръдия и няколко 18-фунтови при водоизместимост около 710 тона. Към 1780 г. били построени фрегати с 38 оръдия (предимно 18-фунтови) и с водоизместимост 946 тона. Тук виждаме явно подобрение. Френските фрегати от този период при същото въоръжение имали водоизместимост средно със 100 тона повече. Около същото време (средата на XVIII век) малките военни кораби били по-точно подразделени, както е днес, на корвети, бригове, бригантини и шхуни.

В 1779 г. било изнамерено (вероятно от английския генерал Мелвил) ново артилерийско оръдие, което силно изменило въоръжението на повечето флоти. Това оръдие било много късо и с голям калибър, приближавало се по форма до гаубицата, но било предназначено за изхвърляне на гюлета с малки заряди на къси разстояния. Тези оръдия, изработени за пръв път от железообработващата компания Карон в Шотландия, били наречени каронади. Огънят на това оръдие, който бил неефикасен на големи разстояния, при стрелба в упор причинявал ужасни поражения върху дървените

части на неприятелските кораби. Благодарение на малката си скорост (поради малкия заряд) снарядът на това оръдие правел по-големи дупки, по-силно повреждал дървените части и образувал повече и по-опасни пукнатини. Освен това сравнителната лекота на оръдието позволявала да се намери място за няколко такива оръдия и на юта, на шканците и бака на кораба. Към 1781 г. в английската военно-морска флота имало 429 кораба, снабдени с по 6—10 каронади свръх нормалния брой оръдия. Като се четат отчетите за морските сражения през време на френската и американската война, трябва да се има предвид, че англичаните никога не включвали каронадите в броя на оръдията, смятани за основно въоръжение на кораба; така например една британска фрегата, която се водела като 36- оръдеен кораб, можела в действителност да има 42 и повече оръдия, ако се включат в това число и каронадите. Превъзходството, което давало използуването на каронадите, в теглото на снарядите, изхвърляни от бордовия залп на английските кораби, помогнало на англичаните да спечелят не един бой от близко разстояние през време на войните с революционна Франция. Но в края на краищата каронадите били само временно средство за увеличаване мощта на сравнително малките военни кораби, съществували преди 80 години. Щом размерите на корабите от всички класи били увеличени, каронадите отново били премахнати и днес почти са заменени с друг тип оръдия.

В конструкцията на военните кораби французите и испанците решително изпреварили англичаните. Техните кораби били по-големи и имали по-добра форма от британските; фрегатите им особено превъзхождали английските както по обем, така и по мореходни качества. Много години английските фрегати се копирали от френската фрегата „Хеба", заловена в плен през 1782 г. Успоредно с увеличаването дължината на корабите височината на надстройките при носа и кърмата — баковете, ютовете и шканците — се намалявала, благодарение на което мореходните качества на корабите се подобрявали. По такъв начин постепенно били постигнати сравнително изящните очертания и бързоходността, с които се отличават съвременните военни кораби. Вместо да се увеличава броят на оръдията на тези вече по-големи кораби, бил увеличен техният калибър, а също тежестта и дължината на всяко оръдие, за да могат да се използуват пълни заряди и да се получи максимална далекобойност при стрелба в упор, което позволява да се открива огън от големи разстояния. Малките калибри, под 24 фунта, изчезнали от големите кораби, а останалите калибри били опростени и доведени до не повече от два или максимум три калибъра на борда на един кораб. Тъй като в линейните кораби

долната палуба била най-здрава, тя била въоръжена с оръдия от същия калибър, както на горните палуби, но с по-голяма дължина и тежест, за да се получи поне един етаж оръдия за стрелба на възможно по-големи разстояния.

Около 1820 г. френският генерал Пексан направил едно изобретение, което имало твърде голямо значение за въоръжението на военно-морската флота. Той конструирал оръдие от голям калибър с тясна камера в затворната част за поставяне на барута и започнал да изстрелва в тези „снарядни оръдия“ (canons obusiers) кухи снаряди при малък ъгъл на възвишение. Дотогава с кухи снаряди срещу кораби стреляли само гаубиците от бреговите батареи; наистина в Германия отдавна се прилагала срещу укрепления стрелбата със снаряди с право мерене от къси 24-фунтови и дори 12-фунтови оръдия. Разрушителното действие на снарядите върху дървените бордове на корабите било добре известно на Наполеон, който в Булон въоръжил с гаубици повечето от своите канонерки, предназначени за експедицията към Англия, и установил като правило корабите да се обстрелват със снаряди, които се пръскат след попадението. Сега Пексановото снарядно оръдие дало възможност корабите да се въоръжават с оръдия, които изстрелвали снарядите си най-вече по хоризонтална траектория и поради това можели да се използуват в морски бой между кораби почти със същата вероятност на попадението, както старите оръдия, стрелящи с гюлета. Новото оръдие скоро било въведено във всички флоти и след като претърпяло различни усъвършенствувания, сега е част от въоръжението на всички големи военни кораби.

Скоро след това били направени първите опити за използуване на парата като двигателна сила и във военните кораби, както било вече направено от Фултън в търговските кораби. Преходът от речни към каботажни и постепенно към океански параходи ставал бавно; по същия начин вървяло и развитието на военните кораби. Това закъснение е обяснимо, като се има предвид, че единствените параходи по това време били колесните. Гребните колела и част от машините били открити за неприятелския огън и можело да бъдат повредени само с едно сполучливо попадение; те заемали по-голямата част от борда на кораба; освен това тежината на машините, на гребните колела и на каменните въглища толкова намалявала полезния тонаж на корабите, че въоръжаването им с голям брой тежки и дълги оръдия било изключено. Поради това колесният параход никога не можел да стане линеен кораб, но по-голямата му скорост позволявала да съперничи на фрегатите, които обикновено маневрират по фланговете на противника, като обират плодовете

на победата или прикриват отстъплението. Сега фрегатата е толкова голям и тъй добре въоръжен кораб, че смело може да предприеме самостоятелно крайцеруване, а същевременно нейните превъзходни мореходни качества ѝ позволяват навреме да се измъкне от неравен бой. Мореходните качества на която и да било фрегата били далеч надминати от парахода, обаче без добро въоръжение параходът не би могъл да изпълни мисията си. И дума не можело да става за редовно бордово сражение на параход срещу фрегата; броят на оръдията в парахода по липса на място винаги бил неизбежно по-малък от броя на оръдията в платноходната фрегата. Тук, както никъде другаде, снарядното оръдие било на мястото си. Намаленият брой на оръдията върху борда на парната фрегата бил компенсиран от тежината на снарядите и калибъра им. Първоначално тези оръдия били предназначени само за стрелба с обикновени снаряди, но напоследък се правят тъй тежки — особено линейните оръдия (на носа и кърмата на кораба), — че при пълен заряд могат да стрелят и с плътни снаряди на значителни разстояния. Освен това намаленият брой на оръдията позволява да се устроят на палубата въртящи се платформи и релсови пътища, с помощта на които всички или повечето оръдия могат да стрелят в почти всички посоки. С това приспособление настъпателната сила на парната фрегата почти се удвоява: 20-оръдейна парна фрегата може да вкара в действие най-малко толкова оръдия, колкото 40-оръдейна платноходна фрегата, която има само по 18 действуващи оръдия на всеки борд. Така голямата съвременна колесно-парна фрегата представлява един от най-страшните кораби. Превъзходството в калибъра и далекобойността на нейните оръдия, допълнено с нейната скорост, ѝ позволява да поразява противника от такова разстояние, от каквото платноходен кораб едва ли би могъл да отговори с що-годе ефикасен огън; същевременно тежината на снаряда, който тя изхвърля с голяма разрушителна сила, ѝ идва на помощ в случаите, когато ѝ е по-изгодно да ускори сражението. Но все пак си остава слабата страна на колесния параход, а именно, че целият му двигателен механизъм е открит за прекия огън на противника и представлява голяма мишена.

За по-малките кораби като корветите, корабите за разузнаване и другите леки плавателни съдове, които не играят роля в морското сражение, но са много полезни за цялостната кампания, парата веднага се оказала особено пригодна и голям брой такива колесни плавателни съдове били построени почти във всички военно-морски флоти. Същото станало и с транспортните кораби. Там, където се предвиждали десанти, параходите не само намалявали

до минимум продължителността на плаването, но и давали възможност да се определи с почти пълна точност времето за пристигане на определеното място. Пренасянето на войските станало вече твърде проста работа, особено като се има предвид, че всяка страна разполагала с голяма флота от търговски параходи, които тя можела да използува при нужда като транспортни кораби. На това именно основание принц дьо Жоанвил в известния си памфлет се осмелява да твърди, че парата до такава степен е изменила условията на морската война, че нахлуването на Франция в Англия е престанало да бъде невъзможно[328]. И все пак, докато корабите, предназначени за решителни действия, т. е. линейните кораби, си оставали изключително платноходни, въвеждането на парата не е могло да предизвика големи промени в условията, при които се водели големите морски битки.

С изнамирането на витловия двигател се появило средство, на което било съдено да извърши коренен преврат в морската война и да превърне всички военни флоти в парни. Трябвало обаче да изминат цели 13 години от изнамирането на витлото, докато се направи първата стъпка в това направление. Французите, които винаги са превъзхождали англичаните в конструирането и строежа на нови кораби, първи направили тази стъпка. През 1849 г. френският инженер Дюпюи дьо Лом най-после построил първия витлов линеен кораб — „Наполеон", който имал сто оръдия и мощност на двигателя 600 конски сили. Този кораб не разчитал само на парата; за разлика от колелата витлото позволявало на кораба да запази напълно формата и такелажа на платноходния кораб и да се движи по желание било само с пара, било само с платна, или пък едновременно и с пара, и с платна. Поради това той винаги можел да пести горивото си за извънреден случай, като използувал платната си; следователно витловият кораб в сравнение със стария колесен параход много по-малко зависел от близостта до въглищни бази. Поради използуването и на пара, и на платна, а също и поради това, че мощността на парния двигател все още била твърде малка, за да може да развие скорост, каквато имат колесните параходи, „Наполеон" и другите съдове от този тип се наричали спомагателни парни кораби. Но след това били построени и линейни кораби с достатъчно мощен парен двигател, който позволява да се развие пълната скорост, каквато е способно да придаде витлото. Успехът на „Наполеон" скоро станал причина както във Франция, така и в Англия да се строят витлови линейни кораби. Руската война* дала нов тласък на тая коренна промяна във

* — Кримската война от 1853—1856 г. *Ред.*

военното корабостроене. Когато било установено, че повечето от добре построените линейни кораби могат без особени трудности да бъдат снабдени с витло и машини, превръщането на всички военно-морски флоти в парни станало въпрос само на време. Днес нито една от големите морски държави дори и не мисли да строи големи платноходни кораби. Почти всички кораби, които се строят напоследък, са витлови параходи, с изключение на малкото колесни параходи, които все още са необходими за известни цели. И преди 1870 г. платноходните военни кораби ще бъдат почти толкова остарели, както са остарели днес ръчният чекрък и гладкоцевният мускет.

Кримската война предизвика появата на две нови конструкции военни кораби. Първата от тях е парната канонерка, или мортирната лодка, построена първоначално от англичаните за проектираната атака на Кронщадт. Това е малък кораб с газене от 4 до 7 фута, въоръжен с едно или две тежки далекобойни оръдия или една тежка мортира; канонерката се използува главно в плитки и труднопроходими води, а мортирната лодка за бомбардиране на укрепени морски арсенали от голямо разстояние. Тези съдове отлично отговарят на предназначението си и несъмнено ще играят важна роля в бъдещите морски кампании. Мортирната лодка, както се доказа при Свеаборг, изцяло изменя съотношението на силите при отбрана и нападение между крепости и кораби, като дава на корабите такава способност за безнаказано бомбардиране на крепост, каквато по-рано те никога не са имали; на разстояние 3 000 ярда, от каквото снарядите на мортирните лодки могат да поразяват такава голяма цел като град, те самите благодарение на малката си повърхност се намират в пълна безопасност. Обратно, канонерките във взаимодействие с бреговите батареи ще усилват отбраната и ще осигуряват воденето на морска война с ония леки бойни единици, действуващи като стрелци, от каквито досега флотата тъй много се нуждаеше.

Второто нововъведение са бронираните и непробиваеми от снаряди плаващи батареи, построени за пръв път от французите за атака на брегови укрепления. Те били изпробвани само при Кинбурн и техният успех дори срещу слабите парапети и ръждясали оръдия на това малко укрепление не бил особено голям[329]. Въпреки това французите изглежда били толкова доволни от тях, че оттогава продължават опитите си да строят кораби със стоманена броня. Те построиха канонерки със специален, непробиваем от снарядите стоманен парапет на бака, който запазва оръдието и неговата прислуга. Но докато плаващите батареи бяха тежкоподвижни и се налагаше да бъдат влачени на буксир, тези кано-

нерки винаги потъваха с носа си във водата и бяха съвсем негодни за плаване. Французите все пак построиха една покрита със стоманени листове парна фрегата, наречена „Ла Глоар“, която, както се говори, била непробиваема от снарядите, много бързоходна и напълно годна да издържа на буря. За нея се дават крайно преувеличени оценки в смисъл, че подобни непробиваеми от снаряди фрегати навярно ще предизвикат революция в морската война. Говори се, че линейните кораби са остарели и че занапред изходът на големите морски сражения ще се решава от тези фрегати с една оръдейна батарея, покрити от всички страни с непробиваема броня, против които не можел да устои нито един дървен трипалубен кораб. Тук не му е мястото за дискусия по тези въпроси, но можем да кажем, че много по-лесно е да се конструират и поставят на борда на кораба набраздени оръдия, достатъчно мощни да пробият желязна или стоманена броня, отколкото да се построи кораб, обкован с толкова дебел слой метал, че да може да устои срещу гюллетата или снарядите на тези оръдия. Що се отнася до „Глоар“, в края на краищата още не се знае със сигурност ще може ли този кораб да издържи на силна буря; освен това говори се, че той не можел да носи на борда си достатъчно количество въглища, поради което и не би останал под пара в морето повече от три дена. А на какво е способен британският му съперник „Уорпър“, още не знаем. Няма съмнение, че като се намалят въоръжението и запасът от въглища и се измени конструкцията, може да се създаде кораб, който да бъде напълно запазен от снарядите на големи и средни разстояния и същевременно да представлява добър параход. Но във век, когато артилерийската наука напредва с тъй бързи крачки, много е съмнително дали заслужава и занапред да се строят подобни кораби.

Както изглежда, за морската война е много по-важен превратът в артилерията, който става днес във връзка с въвеждането на набразденото оръдие, отколкото всякакво влияние, което може да ѝ окажат броненосните кораби. Всяко набраздено оръдие, което заслужава това название, придава на стрелбата на големи разстояния такава точност, че предишната неефикасност на морските оръдия на такива разстояния навярно скоро ще принадлежи към миналото. Освен това набразденото оръдие, което допуска продълговат снаряд и намален заряд, дава възможност да се намали значително калибърът и тежината на бордовите оръдия, а ако калибърът остане същият, ще дава много по-добри резултати. Продълговатият снаряд на 56-центнеровото набраздено 32-фунтово оръдие ще надмине сферичния снаряд на 113-центнеровото гладкоцевно 10-дюймово оръдие не само по тежина, но и по пробивна

сила, по далекобойност и точност. Настъпателната мощ на един кораб най-малкото се утроява, ако е въоръжен с набраздени оръдия. При това винаги се е чувствувала нужда да се изнамери добър снаряд с ударно действие, който да се пръска в самия момент на проникването му в борда на кораба. Въртенето на сферичния снаряд правеше това невъзможно: в момента на попадението ударната му запалка не винаги се намира в подходящото положение, поради което не дава взрив. Но продълговатият снаряд на набразденото оръдие, който се върти около надлъжната си ос, винаги трябва да се удари с предната си част и простата ударна капсула в зарядната му глава го пръска в момента, когато снарядът проникне в борда на кораба. А едва ли някой от изобретените досега бронирани кораби би могъл да пренебрегне безнаказано два такива бордови залпа от двупалубен кораб, да не говорим за снарядите, които биха проникнали през отворите и биха експлодирали между палубите. Набраздените оръдия до голяма степен трябва да сложат край на сраженията от близки разстояния, за каквито бяха пригодени каронадите; маневрирането отново ще придобие голямо значение, а тъй като сега парата прави сражаващите се кораби независими от вятъра и течението, в бъдеще морската война още повече ще се приближи по методите си до сухопътните сражения и ще бъде подчинена на техните тактически правила.

Военните кораби, от които се състоят съвременните военноморски флоти, се делят на различни класи — от първа до шеста. Но тъй като тези класи се менят и са произволни, по-добре е корабите да се класифицират по обикновения начин — на линейни кораби, фрегати, корвети, бригове, шхуни и т. н. Линейните кораби са най-големите военни кораби, предназначени да образуват бойната линия в генерално сражение и да решават неговия изход с тежината на метала, който хвърлят срещу неприятелските кораби. Те биват трипалубни или двупалубни, с други думи — имат 3 или 2 покрити палуби, въоръжени с оръдия. Тези палуби се наричат долна, средна и главна, или горна палуба. Горната палуба, която първоначално е била покрита само над юта, шканците и бака, сега е покрита с гладка открита палуба от носа до кърмата. Тая открита палуба, чиито части все още се наричат ют, шканци и бак (надстройката в средата се нарича шкафут), също има артилерия, главно каронади, така че фактически двупалубникът има три, а трипалубникът — четири етажа оръдия. Най-тежките оръдия естествено са разположени на долната палуба. Колкото батареите са по-високо над водата, толкова оръдията им са по-леки. Обикновено калибърът на тези оръдия е еднакъв за всички палуби; това се постига, като се намалява теглото на самото оръдие,

поради което оръдията на горните палуби могат да издържат само намалени заряди и следователно да се използуват за стрелба само на къси разстояния. Единствено изключение от това правило са линейните оръдия, които са разположени на носа и кърмата на кораба и които, дори когато са разположени на бака или на юта и шканците, все пак се правят колкото е възможно по-дълги и по-тежки, тъй като са предназначени за действие на максимални разстояния. Така носовите и кърмовите оръдия на английските линейни кораби са или 8- и 10-дюймови снарядни оръдия, или 56-фунтови (с калибър 7,7 дюйма) и 68-фунтови (с калибър 8,13 дюйма), които стрелят с гюллета; едно 68-фунтово оръдие е поставено на бака върху въртяща се платформа. В английската флота обикновено на кораб първа класа има шест кърмови и пет носови оръдия. Останалото въоръжение на такъв кораб е посочено в следната таблица:

Месторазположение на оръдията	Тип на оръдията	Тежина	Дължина	Брой на оръдията
Долна палуба	8-дюймови снарядни оръдия	65 ц.	9 ф. 0 дм.	4
„ „	32-фунтови оръдия	56 „	9 „ 6 „	28
Средна палуба	8-дюймови снарядни оръдия	65 „	9 „ 0 „	2
„ „	32-фунтови оръдия	50 „	9 „ 0 „	32
Горна палуба	32-фунтови оръдия	42 „	8 „ 0 „	34
Бак, ют	32 „ „	45 „	8 „ 6 „	6
и шканци	32-фунтови каронади	17 „	4 „ 0 „	14
Всичко:				120

Оръдията в по-малките линейни кораби се разполагат по същия принцип. За сравнение даваме също въоръжението на френския първокласен кораб, а именно: долна палуба — 32 дълги 30-фунтови оръдия; средна палуба — четири 80- фунтови снарядни оръдия и 30 къси 30-фунтови оръдия; горна палуба — тридесет и четири 30-фунтови снарядни оръдия; бак, ют и шканци — четири 30-фунтови снарядни оръдия и шестнадесет 30-фунтови каронади, всичко 120 оръдия. Френското 80-фунтово снарядно оръдие има калибър с 0,8 дюйма по-голям от 8-дюймовото английско; 30-фунтовото снарядно оръдие и 30-фунтовото оръдие за гюллета имат малко по-голям калибър от английското 32-фунтово, така че предимството в тежината на снарядите е на страната на французите. Днес най-малкият линеен кораб има 72 оръдия; най-голямата фрегата — 61.

Фрегатата е кораб само с една покрита палуба, която има оръдия, и една открита палуба над нея (бак, ют и шканци), която също има оръдия. Въоръжението на фрегатата в английската флота се състои обикновено от 30 оръдия (или всички снарядни, или пък част от тях снарядни, а останалите — дълги 32-фунтови) на батарейната палуба, 30 къси 32-фунтови оръдия на бака, юта и шканците и едно тежко оръдие върху въртяща се платформа на носа. Тъй като фрегатите обикновено действуват самостоятелно и винаги може да влязат в единоборство с неприятелски фрегати, изпратени също с подобна бойна задача, особена грижа на повечето от морските нации е да правят фрегатите колкото е възможно по-големи и по-мощни. В никоя друга класа кораби увеличаването на тонажа не е било тъй подчертано, както в класата на фрегатите. Тъй като Съединените щати имали нужда от евтина, но достатъчно силна военно-морска флота, която да внушава уважение, те първи обърнали внимание на големите изгоди, които предлага флотата, съставена от големи фрегати, всяка от които да превъзхожда която и да било фрегата, противопоставена ѝ от други нации. Превъзходството на американските корабостроители в производството на бързоходни кораби също било използувано и последната война с Англия (1812—1814 г.) показала в много и успешни боеве какви страшни противници били тези американски фрегати. Фрегатите на Съединените щати и до ден днешен се смятат за образец на този тип кораби, макар че разликата в размерите им в сравнение с фрегатите в други военно-морски флоти сега не е толкова голяма, колкото е била преди 30 или 40 години.

Следващата класа военни кораби се наричат корвети. Те имат само един етаж оръдия, разположени на открита палуба. Но по-големите кораби от тази класа имат бак, ют и шканци (несъединени обаче с гладка палуба по средата на кораба), на които са поставени още няколко оръдия. Ето защо тези корвети почти съответствуват на онова, което е била фрегатата преди 80 години, когато двата издигнати края на кораба не са били съединени с гладка палуба. Тези корвети са все пак достатъчно здрави, за да носят оръдия от същия калибър като по-големите кораби. И те имат по 3 мачти с четириъгълни платна. От по-малките съдове бриговете и шхуните имат от 20 до 6 оръдия. Те са само с по 2 мачти, които в бриговете са с четириъгълни платна, докато шхуните имат трапецовидни платна само частично на предната и задната мачта. Оръдията им по необходимост са с по-малък калибър от оръдията на по-големите кораби, обикновено не повече от 18 или 24 фунта, а понякога той стига до 12 и 9 фунта. Плавателни съдове с такава незначителна настъпателна мощ не могат да се

изпращат там, където се очаква сериозна съпротива. В европейските води навсякъде започват да ги заменят с малки параходи; те могат да бъдат действително полезни само край такива брегове, като крайбрежието на Южна Америка, Китай и др., където биха срещнали слаб противник и където те служат просто да представляват флага на някоя могъща морска нация.

Дотук е посочено само въоръжението, което сега е прието във флотата, но през следващите десет години то несъмнено ще се измени във всички отношения поради повсеместното въвеждане на морските набраздени оръдия.

Написано от Ф. Енгелс около 22 ноември 1860 г.

Напечатано в „New American Cyclopaedia", т. XII, 1861 г.

Печата се по текста на енциклопедията

Превод от английски

К. МАРКС

ГОСПОДИН ФОГТ[339]

Написано от К. Маркс през февруари — ноември 1860 г.

Напечатано в отделна книга в Лондон през 1860 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на книгата

Превод от немски

Herr Vogt.

Von

Karl Marx.

London,

A. Petsch & Co, deutsche Buchhandlung,

78, FENCHURCH STREET, E.C.

—

1860.

Заглавна страница на първото издание
на книгата „Господин Фогт"

ПРЕДГОВОР

В берлинския *„Volks-Zeiting"*, хамбургския *„Reform"*[331] и други германски вестници публикувах декларация, датирана: *„Лондон,* 6 февруари 1860 г.", която започва със следните думи:

„С настоящото заявявам, че съм направил подготвителни крачки за завеждане дело за клевета против берлинския *„National-Zeitung"*[332] заради уводните статии в бр. 37 и 41 по повод памфлета на *Фогт: „Моят процес против „Allgemeine Zeitung""*[333]. Същевременно аз си запазвам правото да отговоря на *Фогт* по-късно в печата".

Защо реших да отговоря на *Карл Фогт* в печата, а на *„National-Zeitung"* по съдебен ред, ще се види от настоящия труд.

През февруари 1860 г. заведох дело за клевета против „National-Zeitung". След като делото премина през четири предварителни инстанции, на 23 октомври тази година получих постановлението на кралския пруски върховен съд, с което тази последна инстанция отхвърляше правото ми на тъжба и прекратяваше процеса още преди публичното му разглеждане. Ако публичното разглеждане — както имах правото да разчитам — действително се беше състояло, аз щях да си спестя първата третина на настоящия труд. Достатъчно щеше да бъде да отпечатам просто стенографския отчет за съдебното дирене и с това щях да се избавя от крайно неприятния труд да отговарям на обвинения срещу моята личност, т. е. да говоря за себе си. Аз винаги толкова старателно съм избягвал това, че Фогт можеше да разчита на известен успех от лъжливите си измислици. Но sunt certi denique fines*. В жалкото си книжле, чието

* — в края на краищата всичко си има граници (Хораций, „Сатири", книга I, сатира първа). *Ред.*

съдържание бе изложено от „National-Zeitung" по свойствения му маниер — Фогт ми приписа редица позорни постъпки, които сега, когато окончателно ми е отнета възможността *публично* да ги опровергая по съдебен ред, изискват да бъдат опровергани в печата. Но независимо от тези съображения, които не ми оставят никакъв избор, аз имах и други мотиви да анализирам по-подробно ловджийските истории, които Фогт разказва за мене и за моите партийни другари, щом веднъж съм принуден да се заема с тях: от една страна, тържествуващия вой, с който така нареченият „либерален" германски печат почти в един глас приветствува мнимите му разобличения; от друга страна, възможността, която анализът на жалкото книжле на Фогт даваше за характеристиката на този индивид, който представлява цяло направление.

Отговорът на писанието на Фогт ме принуди тук-там да откривам някоя partie honteuse* от историята на емиграцията. Тук аз само използвам правото на „неизбежна отбрана". Впрочем емиграцията, с изключение на няколко души, не може да бъде упреквана в нищо освен в илюзии, които повече или по-малко се оправдаваха от обстоятелствата на онова време, и в глупости, които неизбежно се пораждаха от изключителната обстановка, в която емиграцията неочаквано се оказа. Аз говоря тук, разбира се, само за първите години на емиграцията. Едно сравнение на историята на правителствата и на буржоазното общество през периода приблизително от 1849 до 1859 г. с историята на емиграцията през същия период би било най-блестящата апология, която би могла да се напише за нея.

Предварително зная, че същите тези умници, които при излизането на жалкото Фогтово книжле многозначително клатеха глави по повод сериозността на неговите „разобличения", сега съвсем няма да разберат как съм могъл да си губя времето да опровергавам такива детинщини, а „либералните" драскачи, които със злорада прибързаност разпространяваха пошлите подлости на Фогт и долните му лъжи в германския, швейцарския, френския и американския печат, ще сметнат моя начин да си разчистя сметките с тях самите и с техния герой за злонамерено непристоен. But never mind!**

Политическата, както и юридическата част на този труд не се нуждаят от никакъв особен предговор. За да се избягнат възможни недоразумения, ще отбележа само следното: хората, които още преди 1848 г. бяха съгласни, че независимостта на Полша,

* — срамната част. *Ред.*

** — Но това няма значение! *Ред.*

Унгария и Италия трябва да се защищава не само като *право* на тези страни, но и от гледна точка на *интересите* на Германия и Европа, изказваха диаметрално противоположни възгледи за тактиката, към която Германия трябвало да се придържа спрямо Луи Бонапарт във връзка с Италианската война от 1859 г.[334] Тази противоположност на възгледите произтичаше от противоположните оценки на *фактическите предпоставки,* за които ще се произнесе окончателно бъдещето. Що се отнася до мене, в този труд аз разглеждам само възгледите на *Фогт* и на неговата клика. Дори възгледите, които той *твърдеше,* че застъпва, и застъпваше във *въображението* на една безкритична група лица, фактически остават извън обсега на моята критика. Аз разглеждам само възгледите, които той *действително* защищаваше.

В заключение изказвам сърдечна благодарност за любезната помощ, която ми оказаха при написването на този труд не само стари партийни другари, но и мнозина, които по-рано ми бяха чужди, а отчасти и сега още не са ми лично познати, представители на емиграцията в Швейцария, Франция и Англия.

Лондон, 17 ноември 1860 г.

Карл Маркс

I
СЯРНАТА БАНДА[335]

Clarin: Malas pagtillas gasta;
...hase untado
Con ungüento de azufre.
*(Calderon)**

*„Закръглената натура"***, както адвокатът *Херман* деликатно нарече пред окръжния съд в Аугсбург своя сферичен клиент, наследствения Фогт от Нихилбург[336] — „закръглената натура" започва своето „грандиозно историческо повествование" по следния начин:

„Под името **сярна банда**, *или също така* под не по-малко характерното название **бюрстенхаймери**, сред емиграцията от 1849 г. беше известна група лица, които отначало бяха разпръснати из Швейцария, Франция и Англия, а след това постепенно се събраха в Лондон и там почитаха като свой очевиден главатар г-н *Маркс*. Политическият принцип на тези хора беше диктатурата на пролетарната и т. н." (Карл Фогт. „Моят процес срещу „Allgemeine Zeitung"", Женева, декември, 1859, стр. 136).

„Главната книга"[337], в която се намира това важно съобщение, излезе през декември 1859 г. Но осем месеца преди това, през май 1859 г., „закръглената натура" бе публикувала в *билския „Handels-Courier"* статия[338], която трябва да се разглежда като план на по-обширно „историческо повествование". Да чуем *първоначалния текст:*

„От повратния момент в хода на революцията от 1849 г." — излита се билският *„Комивоаяжор"* — „в Лондон постепенно се събра клика от емигранти,

---

* — Кларин: Той дрънка глупости;
...той се е намазал
със сярна мас.
(Калдерон. „Чудодейният маг", действие второ). *Ред.*

** Игра на думи: „abgerundete Natur" означава „закръглена натура" (във физическия смисъл на думата) и „формирана натура" (в смисъл на духовна зрелост). Адвокатът Херман е употребил този израз във второто значение. *Ред.*

членовете на която бяха известни на времето си (!) сред *швейцарската емиграция* под името *„бюрстенхаймери"*, или *„сярна банда"*. Техният шеф е *Маркс*, бивш редактор на „Rheinische Zeitung" в Кьолн, техният лозунг е „социална република, диктатура на работниците", а тяхното занятие — създаване на връзки и кроежи на заговори". (Препечатано в „Главната книга". Трети раздел, Документи, № 7, стр. 31, 32.)

Кликата от емигранти, която била известна „сред швейцарската емиграция" под името „сярна банда", се превръща след 8 месеца пред по-многобройна публика в „разпръсната из Швейцария, Франция и Англия" маса, която „сред емиграцията" изобщо била известна под името *„сярна банда"*. Това е старата история за гумираните плащове от зелено кендалско сукно, така весело разказана от прототипа на Карл Фогт, безсмъртния сър Джон Фалстаф*, който в своето зоологическо превъплъщение не е загубил нито грам от *теглото* си. От първоначалния текст на билския *Комивоаяжор* се вижда, че както *„сярната банда"*, така и *„бюрстенхаймерите"* са от местен *швейцарски* произход. Да се запознаем с тяхната история.

След като узнах от приятели, че през 1849—1850 г. в Женева действително е процъфтявало едно дружество на емигранти под името „сярна банда" и че видният търговец от лондонското Сити г-н *С. Л. Боркхайм* може да даде по-точни сведения за произхода, разрастването и разпадането на това гениално дружество, през февруари 1860 г. аз се обърнах писмено към този тогава неизвестен ми господин и след лична среща действително получих от него следващия очерк, който препечатвам без изменения.

„Лондон, 12 февруари 1860 г.
18, Юнион Гров, Уондсуърт Роуд

Уважаеми господине!

Макар че ние — въпреки деветгодишното си пребиваване в една и съща страна и предимно в един град — до преди три дни още не бяхме лично познати, Вие с право сте предположили, че няма да Ви откажа като другар по емиграция желаните сведения."

И така, за *„сярната банда"*.

През 1849 г., наскоро след като ние, въстаниците, напуснахме Баден, няколко млади хора се озоваха в *Женева* — едни, изпратени там от швейцарските власти, други — по собствен избор. Студенти, войници или търговци, те се познаваха още преди 1848 г. от Германия или се бяха запознали през време на революцията.

Настроението сред емигрантите съвсем не беше розово. Така наречените политически водачи си прехвърляха взаимно вината за неуспеха. Военните ръководители се критикуваха за отстъпателни настъпления, за флангови маршове

---

* Виж Шекспир. „Крал Хенрих IV". Част I, действие II, сцена четвърта. (Разказвайки измислената история за сблъскването си с шайка нехранимайковци, Фалстаф при всяко ново споменаване увеличава броя им и увлякъл се в своята измислица, ги рисува облечени ту в гумирани плащове, ту в куртки от кендалско сукно). *Ред.*

и за настъпателни отстъпления. Емигрантите започнаха да се наричат един друг буржоазни републиканци, социалисти и комунисти. Заваляха позиви, които съвсем не действуваха успокояващо. Навсякъде се привиждаха шпиони, а на всичко отгоре дрехите на повечето от тях се превръщаха в дрипи и по много лица личеше печатът на глада. При такива именно печални обстоятелства посочените по-горе млади хора държаха здраво един за друг. Това бяха: *Едуард Розенблум*, роден в Одеса, германец по произход; той беше следвал медицина в Лайпциг, Берлин и Париж;

Макс Конхайм от Фраущад, търговски служещ, а при избухването на революцията доброволец за една година в гвардейската артилерия;

Корн, химик и аптекар от Берлин;

Бекер, инженер от Рейнската област, и *самият аз*, който през 1844 г. бях издържал зрелостните изпити във Вердерската гимназия в Берлин, а след това бях следвал в университетите в Бреслау, Грайфсвалд и Берлин; революцията от 1848 г. ме завари канонир в родния ми град (Глогау).

Нито един от нас, струва ми се, нямаше повече от 24 години. Ние живеехме близо един до друг, а известно време дори всички в една къща на улица Гран Пре. Главната ни задача в тази малка страна с нейните нищожни възможности за изкарване на прехраната беше да не се поддаваме на потискащото и деморализиращо влияние на общата емигрантска мизерия и на политическата апатия. Климатът, природата бяха великолепни — ние не се отказахме от своето бранденбургско минало и намирахме die Jegend jottvoll*. Това, което имаше един от нас, принадлежеше на всички, а ако никой нямаше нищо, намирахме добродушни кръчмари или други добри хора, които изпитваха удоволствие да ни дадат нещо на кредит заради младите ни жизнерадостни лица. Всички ние вероятно сме имали твърде честен и налудничав вид! Тук с благодарност трябва да спомена за Бертен, собственик на кафене „Европа", който в буквалния смисъл на думата *непрекъснато* „кредитираше" не само нас, но и мнозина други германски и френски емигранти. През 1856 г., след шестгодишно отсъствие, на връщане от Крим посетих Женева само за да изплатя дълговете си с благодарността на доброжелателен „скитник". Добрият, кръгъл, дебел Бертен беше смаян и ме увери, че аз съм първият, който му доставял това удоволствие, но че той все пак ни най-малко не съжалявал, че има да взема 10 до 20 хиляди франка от емигранти, които вече отдавна били прогонени по всички краища на света. Без да мисли за дълговете, той особено сърдечно се осведомяваше за най-близките ми приятели. За съжаление аз малко можех да му разкажа.

След това отстъпление отново се връщам към 1849 година.

Ние весело гуляехме и пеехме. Помня, че на нашата маса можеха да се видят емигранти от всевъзможни политически нюанси, включително френски и италиански. Веселите вечери, прекарани в такова dulci jubilo**, се струваха на всички ни оазиси в иначе наистина печалната пустиня на емигрантския живот. И приятелите, които тогава бяха членове на женевския Голям съвет или станаха такива по-късно, идваха понякога за отдих на нашите гуляи.

Либкнехт, който сега се намира тук и когото за девет години съм виждал само три или четири пъти, и то винаги случайно на улицата, често беше в нашето общество. Студенти, доктори, бивши приятели от гимназията и университета през време на ваканционни пътешествия често пиеха с нас, пресушавайки много чаши бира и доста бутилки от доброто и евтино маконско вино. Понякога по цели дни, дори седмици прекарвахме на Женевското езеро, без да слизаме на брега, пеехме романси и с китара в ръце „ухажвахме" жените под прозорците на вилите на савойския и швейцарския бряг.

* — местността за божествена (берлински диалект). *Ред.*

** — мило веселие. *Ред.*

Трябва да призная, че юнашката ни кръв понякога се проявяваше в непозволени постъпки. Тогава славният, сега покоен *Алберт Галер,* не безизвестен политически противник на Фази измежду женевските граждани, обикновено ни четеше морал с най-приятелски тон. „Вие сте луди момчета — казваше той, — но трябва да призная, че да имате такова весело настроение във вашата емигрантска неволя, значи, че не сте слаби тялом и духом, а за това е необходима голяма издръжливост". На този добър човек му беше трудно да ни ругае построго. Той беше член на Големия съвет на Женевския кантон.

Доколкото ми е известно, тогава се състоя само един дуел, и то с пистолети, между мен и някой си г-н Р-н. Поводът обаче съвсем не беше от политически характер. Мой секундант беше един женевски артилерист, който говореше само френски, а арбитър — младият, за съжаление умрял по-късно преждевременно от тифус в Мюнхен като студент, *Оскар Галер,* брат на члена на Големия съвет. Трябваше да се състои и втори дуел — пак не от политически характер — между Розенблум и един баденски емигрант, лейтенант фон Ф-г, който наскоро след това се върна в родината си и, струва ми се, отново постъпи във възстановената баденска армия. Спорът беше уреден приятелски сутринта в деня на дуела, без да се стигне до крайност, благодарение на посредничеството на г-н Енгелс — струва ми се същият, който сега живеел в Манчестер и когото аз оттогава не съм виждал. Г-н Енгелс беше в Женева *пътем* и в неговото весело общество ние изпихме не малко бутилки вино. Срещата с него, ако паметта не ми изменя, ни беше особено приятна, защото на неговата кесия ние можехме да предоставим ръководната роля.

Ние не се присъединихме нито към така наречените „сини", нито към „червените" републикански, нито към социалистическите, нито към комунистическите партийни водачи. Позволявахме си да разсъждаваме свободно и независимо — няма да твърдя, че това винаги е било правилно — за политическите машинации на имперските регенти, членове на Франкфуртския парламент и на други говорилни, революционни генерали и капрали или далай-лами на комунизма и основахме дори за тази и за други забавляващи ни цели седмичен вестник със заглавие:

„Rummeltipuff"
Орган на сбирщинокрацията [Lausbubokratie]*

Излязоха само два броя от този вестник. Когато по-късно ме арестуваха във Франция, за да ме екстернират тук, френската полиция конфискува всичките ми книжа и дневници и вече не си спомням точно дали този вестник престана да излиза поради липса на средства или поради забрана от властите.

„Филистерите" — измежду така наречените буржоазни републиканци, а също и от редовете на така наречените комунистически работници — ни нарекоха *„сярна банда"*. Понякога ми се струва, че ние сами се кръстихме така. Във всеки случай с това прозвище наричаха нашето дружество изключително в добродушния германски смисъл на тази дума. Аз приятелски се срещам с другари по изгнание, с приятели на г-н Фогт и с други емигранти, които бяха и вероятно още си остават Ваши приятели. Но се радвам, че никога не съм имал случай да чуя някой презрително да се изказва за членовете на спомената от мене *сярна банда* както в политическо отношение, така и по отношение на личния им живот.

---

* „Такова прозвище, ако паметта не ми изменя, беше дадено на всички либерални партии в една от малките германски камари или във Франкфуртския парламент. Ние искахме да го увековечим." *(Боркхайм).*

Това е единствената *сярна банда,* която зная. Тя съществуваше в Женева от 1849 до 1850 г. В средата на 1850 г. малобройните членове на това опасно общество с изключение на *Корн* трябваше да напуснат Швейцария, тъй като спадаха към подлежащите на изгонване категории емигранти. Така прекрати съществуването си нашата сярна банда. Имало ли е на други места други серни банди, къде именно и какви цели са си поставяли те — нищо не ми е известно.

Корн, струва ми се, остана в Швейцария и се нареди там като аптекар. *Конхайм* и *Розенблум* заминаха преди битката при Идщед за Холщайн. Те и двамата, струва ми се, взеха участие в нея. По-късно, през 1851 г., те заминаха за Америка. Розенблум в края на същата година се върна в Англия и през 1852 г. замина за Австралия; от 1855 г. нямам никакви известия за него оттам. Казват, че *Конхайм* е от известно време вече редактор на „New-Yorker Humorist". *Бекер* още тогава, през 1850 г., замина за Америка. Какво е станало с него, аз за съжаление не мога точно да кажа.

Лично аз прекарах зимата на 1850—1851 г. в Париж и Страсбург. През февруари 1851 г. аз, както вече споменах, бях изгонен от френската полиция в Англия с груба сила, при което в течение на три месеца ме влачеха по 25 затвора и през по-голямата част от пътя бях окован в тежки железни вериги. След като изгубих първата година от пребиваването си в Англия, за да се запозная с езика, залових се за търговия, без нито за минута да преставам да се интересувам живо от политическите събития в родината, но държейки се винаги настрана от всякакви кроежи на политическите емигрантски кръжоци. Живея сносно или, както казват англичаните, very well, sir, thank you!* Обвинявайте сами себе си, че трябваше да изслушате тази дълга, но съвсем не много поучителна история.

Оставам с уважение предан Вам

Сигизмунд Л. Боркхайм."

Това гласи писмото на г-н *Боркхайм.* В предчувствие на историческата си важност „сярната банда" предвидливо се е погрижила да вмъкне в книгата на историята акта на гражданското си състояние във формата на гравюри върху дърво. А именно: първият брой от „Rummeltipuff" е украсен с портретите на неговите основатели.

Гениалните господа от сярната банда взеха участие в републиканския бунт на Струве през септември 1848 г., след това лежаха в затвора в Брухзале до май 1849 г., най-после се сражаваха като войници в кампанията за имперската конституция, в резултат на която те се оказаха прехвърлени през швейцарската граница[339]. През 1851 г. двама матадори от бандата, Конхайм и Розенблум, пристигнаха в Лондон, където се „събраха" около г-н *Густав Струве.* Аз нямах честта лично да се запозная с тях. В политически смисъл те влязоха в контакт с мене, когато в противовес на лондонския Емигрантски комитет[340], който тогава ръководехме аз, Енгелс, Вилих и други, се опитаха да основат под ръководството на Струве свой собствен комитет. Насоченото срещу нас пронунциаменто на този комитет, подписано от Струве, Розенблум.

* — много добре, сър, благодаря ви! *Ред.*

Конхайм, Бобцин, Груних и Освалд, се появи между другото и в берлинския вестник „Abend-Post".

В епохата на разцвета на Свещения съюз *въглищната банда* (карбонарите)[341] представляваше съвсем неизтощим пласт за полицейска разработка и аристократическа фантазия. Не е ли мислил нашият имперски Горгелянтюа за по-голямата полза за германската буржоазия да експлоатира сярната банда по начина на въглищната банда? *Селитрената банда* би допълнила полицейското триединство. Може би *Карл Фогт* не обича сярата, защото не понася миризмата на барута. Или като други болни той не понася специфичното си лекарство? Както е известно, лекарят знахар *Радемахер* класифицира болестите по лекарствата срещу тях[342]. В такъв случай между серните болести би попаднало това, което адвокатът Херман нарече в окръжния съд в Аугсбург *„закръглена натура"* на своя клиент, което Радемахер нарича „опънат като барабан корем", а още по-големият доктор Фишарт — „изпъкнало френско шкембе"*. Всички фалстафовски натури страдаха следователно в повече от едно отношение от сярна болест. Или може би зоологическата съвест на *Фогт* му напомни, че сярата е смърт за паразитите на крастата и че тези паразити, които неведнъж сменят кожата си, не понасят сярата? Както показаха най-новите изследвания, само сменилият кожата си паразит на крастата е способен за оплодяване и поради това се е доразвил до самосъзнание. Забележително противоречие! На едната страна *сяра,* на другата — *самосъзналият се паразит на крастата.* Но във всеки случай Фогт имаше задължението да докаже на своя „император" и на либералния германски буржоа, че всички беди „от повратния момент в хода на революцията от 1849 г." са дошли от женевската *сярна банда,* а не от парижката *декемврийска банда*[343]. Лично мен той трябваше да въздигне в главатар на толкова опорочваната от него сярна банда, която съвсем ми беше неизвестна до появяването на неговата „Главна книга" като наказание за моите продължаващи много години дръзки нападки срещу главата и членовете на „бандата от 10 декември". За да направя разбираем справедливия гняв на „приятния събеседник", ще приведа тук някои отнасящи се до „декемврийската банда" откъси от моето произведение: *„Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт",* Ню Йорк, 1852 (виж стр. 31, 32 и 61, 62).

„Тази банда[344] възникна още през 1849 г. Под претекст, че се създава благотворително дружество, парижкият лумпенпроле-

* И. Фишарт. „Изпълнено с приключения грандиозно историческо повествование за деянията и мъдростите на героите и господата Грангошир, Горгелянтюа и Пантагрюел". Глава шеста. *Ред.*

тариат беше организиран в тайни секции, всяка от които се ръководеше от агенти на Бонапарт, а начело на всички стоеше бонапартистки генерал. Наред с разорените пияници от аристокрацията със съмнителен произход и с подозрителни средства за съществуване, наред с авантюристите от развратения измет на буржоазията в тази банда се срещаха скитници, бивши войници, пуснати на свобода криминални престъпници, избягали каторжници, мошеници, клоуни, ладзарони, джебчии, фокусници, картоиграчи, сводници, съдържатели на публични домове, хамали, надничари, латернаджии, вехтошари, точилари, калайджии, просяци — с една дума, цялата неопределена, пъстра маса, която обстоятелствата хвърлят насам-натам и която французите наричат la bohème*. От тези сродни на него елементи Бонапарт образува ядрото на бандата от 10 декември, „благотворителното дружество", тъй като всички негови членове като Бонапарт чувствуваха потребността да се облагодетелствуват за сметка на трудещата се маса на нацията.

Бонапарт, който заставаше начело на лумпенпролетариата, който намираше само в него масово отражение на личните си интереси, който виждаше в тази измет, в тази тиня, в тази утайка от всички класи единствената класа, на която безусловно може да се опре — този истински Бонапарт, Бонапарт sans phrase**, който безпогрешно се познава дори тогава, когато по-късно, станал всемогъщ, си урежда сметките с част от своите стари другари по заговор, като ги заточва в Кайена заедно с революционерите. Стар, изпечен пияница, той гледа на историческия живот на народите и на всички разигравани от него драми като на комедия в най-пошлия смисъл на думата, като на маскарад, където разкошните костюми, думите и позите служат само за маска на най-дребно мошеничество. Така в похода си срещу Страсбург опитоменият швейцарски лешояд играеше ролята на наполеоновски орел. При дебаркирането си в Булон той навлече френски мундири на няколко лондонски лакеи; те представляваха армията[345]. В своята банда от 10 декември той събира 10 000 безделника, които трябва да представляват народа, както тъкачът Основа се готвел да представлява лъв***...

Каквото бяха за социалистическите работници националните работилници, а за буржоазните републиканци — гард мобил[346], това беше за Бонапарт бандата от 10 декември, тази характерна за него партийна бойна сила. През време на неговите пътувания чле-

* — бохема. *Ред.*
** — просто, без украшения. *Ред.*
*** — Шекспир. „Сън в лятна нощ", действие I, сцена втора. *Ред.*

новете на тази банда, разположени на групи по железопътните гари, трябваше да му служат за импровизирана публика, да представят народния ентусиазъм, да реват: „Vive l'Empereur!"*, да оскърбяват и да нанасят побой на републиканците — разбира се, под покровителството на полицията. При завръщането му в Париж те трябваше да образуват авангарда, те трябваше да предотвратяват или разпръсват враждебните демонстрации. Бандата от 10 декември му принадлежеше, беше *негово* творение, негова собствена идея. Във всичко останало онова, което сам си приписва, той го имаше по силата на обстоятелствата, онова, което той прави, го правят за него обстоятелствата, или пък се задоволява да копира действията на другите; но когато открито сипе пред буржоата официални фрази за ред, религия, семейство, собственост, а тайно се опира на обществото на шуферловци и шпигелберговци, на обществото на безредието, проституцията и кражбата — тук Бонапарт е оригинален и историята на бандата от 10 декември е негова собствена история...

Бонапарт би желал да се представя като патриархален благодетел на всички класи. Но той не може да даде нищо на нито една класа, без да отнема от друга. Подобно на херцог Гиз, който се славеше през време на Фрондата като най-необходимия за Франция човек, защото превърна всичките си имения в облигации на своите привърженици в своя полза, и Бонапарт би желал да бъде най-необходимият човек във Франция и да превърне цялата собственост, целия труд на Франция в облигация лично за себе си. Той би желал да *открадне* цяла Франция, за да я *подари* на Франция, или, по-точно, за да *купи отново* Франция с френски пари, защото като шеф на бандата от 10 декември той е принуден да купува онова, което трябва да му принадлежи. И предмет на търговия стават всички държавни учреждения, сенатът, Държавният съвет, Законодателното тяло, съдилищата, орденът на Почетния легион, войнишкият медал, пералните, обществените работи, железниците, генералният щаб на Националната гвардия без редниците, конфискуваните имения на Орлеанския род. Всяко място в армията и в правителствената машина се превръща в средство за подкуп.

Но най-важното в този процес, който се състои в това, че заграбват Франция, за да я подарят на самата нея — това са лихвите, които падат през време на обръщението в джоба на шефа и на членовете на бандата от 10 декември. Духовитостта на графиня Л., любовница на г-н дьо Морни, с която тя характеризира кон-

* — „Да живее императорът!" *Ред.*

фискуването на орлеанските имения: „C'est le premiere vol de l'aigle". [„Това е първият полет на орела"]*, приляга за всеки полет на този *орел,* който прилича повече на *гарван.* Той и привържениците му всеки ден си казват думи, казани от един италиански картезиански монах за скъперника, който самохвално преброявал богатствата си, които трябва да му стигнат още за дълги години: „Tu fai conto sopra i beni, bisogna prima far il conto sopra gli anni"**. За да не сбъркат в годините, те пресмятат в минути.

Към двора, в министерствата, на върха на администрацията и армията се провира тълпа от юначаги, за най-добрия от които трябва да кажем, че е неизвестно откъде се е появил — шумна, ползваща се с лоша слава, хищническа бохема, която си нахлузва обшити с галони мундири със същата смешна важност като сановниците на Сулук. Може да се получи нагледна представа за този висш слой на бандата от 10 декември, ако се вземе под внимание, че Верон-Кревел*** е негов пазител на кравите, а Грание дьо Касаняк — негов мислител. През време на своето министерствуване Гизо, използвайки в един малък провинциален вестник този Грание като оръдие срещу династичната опозиция, обикновено даваше за него следния ласкателен отзив: „C'est le roi des drôles", „Това е крал на шутовете". Би било несправедливо да съпоставяме двора и кликата на Луи Бонапарт с двора от времето на регентството[347] или на Людовик XV. Защото „Франция вече неведнъж е преживявала управлението на метресите, но никога още не е преживявала управлението на алфонсовците"****...

Терзан от противоречивите изисквания на своето положение, намирайки се при това в ролята на фокусник, принуден да приковава с все нови изненади вниманието на публиката към себе си като заместник на Наполеон, с други думи — да извършва всеки ден държавен преврат в миниатюр, Бонапарт потопява цялото буржоазно стопанство в пълен хаос, посяга на всичко, което изглеждаше неприкосновено за революцията от 1848 г., приучва едни да се отнасят равнодушно към революцията, а други възбужда

* Думата „vol" значи полет и грабеж *(Бележка на Маркс към „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт").*

** „Ти броиш богатствата си, а би трябвало преди това да преброиш годините си." *(Бележка на Маркс към „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт".)*

*** В романа си „Братовчедката Бета" Балзак рисува Кревел, прототип на д-р Верон, собственик на вестник „Constitutionnel", като най-безпътен парижки филистер. *(Бележка на Маркс към „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт".)*

**** Думи на г-жа дьо Жирарден. *(Бележка на Маркс към „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт".)*

към революция, създава истинска анархия в името на реда и същевременно смъква свещения ореол от държавната машина, профанира я, прави я едновременно отвратителна и смешна. Той устройва в Париж пародия на култа към трирския свещен хитон[348] във формата на култ към наполеоновската императорска мантия. Но ако императорската мантия падне най-после върху плещите на Луи Бонапарт, бронзовата статуя на Наполеон ще се събори от височината на Вандомската колона"[349].

II

БЮРСТЕНХАЙМЕРИ

„But, sirrah, there's no room for faith, truth nor honesty, in this bosom of thine; it is all filled up with guts and midriff".

*(Shakespeare)**

„Бюрстенхаймери, **или** *сярна банда"*, четем ние в билското първоевангелие („Главна книга". Документи, стр. 31). *„Сярна банда"* **или също така** *„бюрстенхаймери"* четем в „Главна книга" (стр. 136).

И в единия, и в другия вариант сярната банда и бюрстенхаймерите са една и съща банда. Но сярната банда, както видяхме, умря, загина в средата на 1850 г. Значи загинаха и бюрстенхаймерите? „Закръглената натура" е аташирана като цивилизатор при декемврийската банда, а цивилизацията, както казва Фурие, се отличава от варварството по това, че заменя простата лъжа със сложна.

„Сложният" имперски Фалстаф ни разказва („Главна книга", стр. 198) за някой си *Абт*, като го нарича „най-подлия от подлите". Изумителна скромност! За самия себе си Фогт употребява положителна степен, а за своя Абт — превъзходна, като го въздига по някакъв начин в ранга на свой маршал Ней. Когато първоевангелието на Фогт бе напечатано в билския *„Комивоаяжор"*, аз помолих редакцията на „Volk"[350] да препечата този първопасквил без всякакви коментарии. Редакцията все пак го снабди със следната бележка:

„Напечатаният по-горе пасквил произхожда от един паднал субект на име *Абт*, който преди осем години беше единодушно признат за виновен в различни безчестни постъпки от съда на честта на германските емигранти в Женева" („Volk", бр. 6 от 11 юни 1859 г.).

---

* — „В твоята утроба, негодяй, няма място ни за правда, ни за вярност, ни за чест: тя цялата е натъпкана с черва и дреболии" *(Шекспир*. „Крал Хенрих IV". Част I, действие III, сцена трета.) *Ред.*

Редакцията на „Volk“ бе сметнала Абт за автор на Фогтовия първопасквил; тя беше забравила, че Швейцария е имала двама ричмондовци на бойното поле[351] — *наред с Абт още и Фогт.*

И така „най-подлият от подлите“ през пролетта на 1851 г. изобрети своите *бюрстенхаймери,* които през есента на 1859 г. Фогт отмъкна от своя маршал. Той инстинктивно пренася милата привичка да плагиатствува от областта на естественоисторическото в областта на полицейското книгосъчинителство. Начело на женевското дружество на работниците известно време стоеше четкарят [Bürstenmacher] *Зауернхаймер.* Абт е отсякъл половината от професията и фамилното име на Зауернхаймер — едната отпред, другата отзад — и от двете половинки ловко е композирал едно цяло — *бюрстенхаймер.* С това прозвище той наричаше най-напред освен *Зауернхаймер* неговите най-близки приятели: *Кам* от Бон, четкар по професия, и **Раникел** от Бинген — книговезки калфа. Зауернхаймер той въздигна в чин генерал на бюрстенхаймерите, Раникел — в адютант, а Кам в бюрстенхаймер sans phrase. По-късно, когато двама емигранти, принадлежащи към женевското Дружество на работниците, *Иманд* (сега преподавател в семинарията в Дънди) и *Шили* (по-рано адвокат в Трир, сега в Париж), успяха да повлияят на съда на честта да изключи Абт от дружеството, Абт издаде изпълнен с ругатни памфлет, в който въздигна в сан *бюрстенхаймери* вече цялото женевско Дружество на работниците. Ние виждаме следователно какво представляваха бюрстенхаймерите изобщо и бюрстенхаймерите по-специално. Към *бюрстенхаймерите* изобщо спадаше женевското Дружество на работниците, същото това дружество, от което притиснатият до стената Фогт измоли своето testimonium paupertatis*, поместено в „Allgemeine Zeitung“, и пред което той пълзеше на четири през време на празненствата в чест на Шилер и Роберт Блум (1859). Към бюрстенхаймерите по-специално спадаха, както казахме, напълно неизвестният ми Зауернхаймер, който никога не е бил в Лондон; Кам, изгонен от Женева и заминал след това за Съединените щати през Лондон, където обаче той е посетил не мене, а Кинкел; най-после *този* или **това Раникел** *[der* oder **das Ranickel***]**, който като адютант на бюрстенхаймерите остана в Женева, където „се събра“ около „закръглената натура“. Действително със своята особа той представлява у Фогт пролетариата. Тъй като в следващото изложение ще ми се наложи да се върна пак към *Раникел,* ето засега някои предварителни сведения за това чу-

* — свидетелство за бедност. *Ред.*

** По-долу Маркс неведнъж дава фамилното име на Раникел с член от среден род. *Ред.*

довище. *Раникел* спадаше към емигрантската казарма в Безансон, която след неуспешния поход на Хекер беше командувана от Вилих[352]. Под негова команда той участвуваше в кампанията за имперска конституция, а след това заедно с него избяга в Швейцария. Вилих беше неговият комунистически Мохамед, който трябваше с огън и меч да основе хилядогодишното царство. Суетният дърдорко и франтовски позьор *Раникел* надмина тирана в тиранията. В Женева той разярен беснееше срещу „парламентаристите" изобщо и по-специално заплашваше като нов Тел „да задуши ланд-фогта". Но когато Вало, емигрант от 30-те години и приятел от младини на Фогт, го въведе в дома на последния, кръвожадните чувства на *Раникел* се превърнаха в „the milk of human kindness"*. „На *фогта*** служи *момчето*" — както казва Шилер***.

Адютантът на бюрстенхаймерите стана адютант на генерал Фогт, който не беше увенчан с военна слава само защото Плон-Плон смяташе и неаполитанския капитан *Улоа* (дори генерал by courtesy****) за достатъчно лош изпълнител на задачата, която беше възложена на неговия, Плон-Пленовия, „corps de touristes"*****, а държеше своя Парол в резерв за голямата авантюра с „изгубения барабан", авантюра, която трябваше да се разиграва на Рейн[353]. През 1859 г. Фогт преведе своя *Раникел* от пролетарското съсловие в буржоазното, помогна му да си открие предприятие (художествени предмети, книговезница, писмени принадлежности) и отгоре на това му осигури поръчки от женевското правителство. Адютантът на бюрстенхаймерите стана за Фогт „maid of all work"******, негов постоянен спътник, приятел на дома, Лепорело, довереник, кореспондент, интригант, доносчик, а след грехопадението на тлъстия Джек******* също и негов шпионин и бонапартовски вербовач между работниците. В един швейцарски вестник се съобщаваше неотдавна за откриването на трети вид ежове, ранския, или рейнския еж, който съчетавал свойствата на кучешкия и свинския еж и бил намерен в гнездо при Арва, в имението на Хум-

---

* — „мляко на милосърдието". (Шекспир. „Макбет", действие I, сцена пета. Из думите на леди Макбет по адрес на Макбет: „Ти си откърмен с млякото на милосърдието"). *Ред.*

** — фогт — наместник-управител, изобщо титла на чиновник. *Прев.*

*** „Вилхелм Тел", действие I, явление четвърто. *Ред.*

**** — благодарение на любезността (изразът „by courtesy" се употребява по отношение на това, което се гарантира не от правото, а от милостта или от обичая). *Ред.*

***** — „корпус на туристите". *Ред.*

****** — „прислужница, която изпълнява всякаква работа". *Ред.*

******* Джек, у Шекспир, събутилниците наричат сър Джон Фалстаф. *Ред.*

болд—Фогт. Не е ли имал този рански еж отношение към нашия *Раникел?**

Nota bene**: единственият емигрант в Женева, с когото аз бях свързан, д-р *Ернст Дронке,* бивш член на редакцията на „Neue Rheinische Zeitung"[354], а сега търговец в Ливерпул, се отнасяше отрицателно към бюрстенхаймерщината.

По повод на следващите по-долу писма на *Иманд* и *Шили* искам само да отбележа, че Иманд в началото на революцията напусна университета и взе участие като доброволец в шлезвиг-холщайнската кампания. През 1849 г. Шили и Иманд ръководеха щурма на вещевия склад в Прюм[355]; оттук те със своя отряд и със заграбеното оръжие си пробиха път към Пфалц, където и влязоха в редовете на армията, която се сражаваше за имперска конституция. Изгонени през пролетта на 1852 г. от Швейцария, те се прехвърлиха в Лондон.

„Дънди", 5 февруари 1860 г.

Драги Маркс!

Не разбирам как Фогт може да те свързва с женевските работи. Сред тамошната емиграция беше известно, че от всички нас с тебе беше свързан *само Дронке. Сярната банда* съществуваше преди мене и единственото име, което имаше отношение към нея и което помня, е *Боркхайм.*

Бюрстенхаймери наричаха членовете на женевското Дружество на работниците. Това название дължи произхода си на *Абт.* Дружеството тогава беше развъдник на Вилиховия таен съюз, на който аз бях председател. Когато Дружеството на работниците, в което членуваха много емигранти, призна по мое предложение Абт за безчестен и го обяви за недостоен да общува с емигрантите и работниците, той побърза да издаде един пасквил, в който обвиняваше мен и Шили в най-нелепи престъпления. След това ние организирахме ново разглеждане на случая в друго помещение и в присъствието на съвсем други лица. На нашето искане да докаже отправените от него обвинения срещу нас, Абт отговори с отказ и *Денцер,* без да иска от мене или от Шили да кажем нещо в своя защита, направи предложение да се обяви Абт за безчестен клеветник. Това предложение беше втори път единодушно прието, сега на събрание на емигрантите, което се състоеше почти изключително от парламентарни дейци. Съжалявам, че моето съобщение е крайно непълно, но аз за пръв път от осем години трябва да си спомням за *тази мръсотия.* Не бих искал за наказание да ме накарат да пиша за това и *ще бъда извънредно учуден, ако ти намериш за възможно да се ровиш в подобна гадост.*

Прощавай!

Твой *Иманд"*.

Един известен руски писател***, който през време на пребиваването си в Женева поддържаше твърде приятелски връзки с Фогт, ми писа в духа на заключителните редове на горното писмо.

---

* Непреводима игра на думи, основана, от една страна, на съзвучието на думата „Ran-igel („рански еж") с името Ranickel, а от друга — на двоякото значение на думата „Schweinigel" („свински еж" и „гнусно същество"). *Ред.*

** — Забележете. *Ред.*

*** — Н. И. Сазонов. *Ред.*

„*Париж,* 10 май 1860 г.

Драги Маркс!

С най-дълбоко негодувание научих за клеветническите измислици, които се разпространяват за Вас и за които прочетох в напечатаната в „Revue contemporaine“ статия на *Едуар Симон.*[356] Особено ме учуди обстоятелството, че Фогт, когото аз не съм смятал нито за глупав, нито за зъл, е можал да падне морално толкова ниско, както се разкрива в неговата брошура. Нямах нужда от никакви доказателства, за да бъда уверен, че Вие сте неспособен на низки и мръсни интриги, и ми беше толкова по-тягостно да чета тези клеветнически измислици, защото тъкмо тогава, когато те се печатаха, Вие дадохте на учения свят първата част от прекрасния си труд[357], който е призван да преобрази икономическата наука и да я изгради на нови, по-солидни основи... Драги Маркс, не обръщайте внимание на всички тия низости; всички сериозни, всички добросъвестни хора са на Ваша страна и те чакат от Вас не безплодна полемика, а съвсем друго — те биха искали да имат възможност по-скоро да пристъпят към изучаване на продължението на Вашето прекрасно произведение. Вие се ползвате с огромен успех сред мислещите хора и ако може да Ви достави удоволствие да узнаете какво разпространение намира учението Ви в Русия, мога да Ви съобщя, че в началото на тази година професор ...* прочете в Москва публичен курс по политическа икономия, първата лекция на който не беше нищо друго освен изложение на Вашата последна книга. Изпращам Ви един брой от „Gazette du Nord“, от който ще видите с какво уважение е обкръжено името Ви в нашата страна. Прощавайте, драги Маркс, пазете здравето си и работете както преди, като просвещавате света и не обръщате внимание на дребнавите глупости и дребнавите подлости. Вярвайте в дружбата на предания Вам...“**

Бившият унгарски министър *Семере* също ми писа:

„Vaut-il la peine que *vous* vous occupiez de toutes ces bavardises?“***

Защо аз въпреки тези и подобните на тях съвети се ровех — използвайки силния израз на Иманд — във Фогтовата гадост, посочих накратко в предговора.

Сега да се върнем към *бюрстенхаймерите.* Следващото по-долу писмо на *Шили* препечатвам дословно, като включвам и всичко, което не се отнася до „мръсната работа“. Впрочем аз съкратих тук-там писмото в оная част, отнасяща се до сярната банда, за която ние вече знаем от съобщенията на Боркхайм, и оставих да изложа *по-късно* някои пасажи, тъй като трябва да обработя „приятната си тема“ до известна степен артистично и поради това не желая да издрънкам изведнъж всички тайни.

„*Париж,* 8 февруари 1860 г.
улица Лафайет 46.

Драги Маркс!

Беше ми много приятно да получа непосредствено известие за тебе в писмото ти от 31 миналия месец и аз толкова по-охотно съм готов да ти дам

---

* — И. К. Бабст. *Ред.*

** — В оригинала писмото на Сазонов е цитирано на френски. *Ред.*

*** — Струва ли си Вие да се занимавате с подобни сплетни?“ *Ред.*

необходимите сведения за женевските работи, които те интересуват, че proprio motu* се канех да ти пиша за тях. Първата мисъл не само у мене, но и у всички тукашни женевски познати, когато случайно заговорихме за това, беше, че Фогт, както ти пишеш, те слага в един куп с лица, които са ти съвсем неизвестни, и аз в интерес на истината се заех да ти съобщя необходимите сведения за бюрстенхаймерите, сярната банда и т. н. Ето защо ти ще разбереш, че и двата твои въпроса: „1) кои бяха бюрстенхаймерите, с какво се занимаваха те? 2) какво представляваше сярната банда, от какви елементи се състоеше, с какво се занимаваше?", ми дойдоха твърде навреме. Но преди всичко аз съм длъжен да те упрекна в нарушаване на хронологичния ред, защото в това отношение тук приоритетът е на *сярната банда*. Ако Фогт е желаел да изплаши с дявола германския филистер или да го опари с горяща сяра и същевременно да се „позабавлява", той наистина би могъл да избере по-дяволски образи за своите действуващи лица, а не тези безобидни, весели постоянни посетители на кръчмите, които ние, по-старото поколение на женевската емиграция, на шега и без какъвто и да било зъл умисъл наричахме сярна банда и които толкова добродушно приемаха това прозвище. Това бяха весели питомци на музите, които държаха своите examina** и преминаваха exercita practica*** в различните южногермански бунтове и след това в кампанията за имперска конституция, а след провала заедно със своите екзаминатори и преподаватели на червената наука набираха сили в Женева за нови битки... Към бандата, разбира се от само себе си, никак не бива да се причисляват ония, които изобщо не са били в Женева или се появиха там, след като бандата се беше разпаднала. Тя беше чисто местно и ефимерно цвете (би следвало собствено този сублимат да се нарече сярно цвете), но все пак вероятно поради революционния аромат на нейния „Rummeltipuff" с твърде силен мирис за нервите на Швейцарския съюз, защото Дрюе духна и цветето се разлетя на всички страни. Едва след дълго време се появи в Женева *Абт*, а няколко години по-късно и *Шервал;* те благоухаеха тук „всеки нехранимайко по свой начин", но съвсем не в този отдавна разпаднал се, отдавна увехнал и забравен букет, както твърди Фогт.

Дейността на бандата може да се резюмира със следните думи: *да се труди на лозето божие.* Освен това те редактираха своя „Rummeltipuff" с епиграф: „Оставай в страната и се храни с *червеникавото.*"**** В своя вестник те умно и не без хумор се присмиваха на бога и хората, разобличаваха фалшивите пророци, бичуваха парламентарните дейци (inde irae*****), без да щадят нито себе си, нито нас, своите гости, и изобразявайки с безспорна добросъвестност и безпристрастие в карикатурен вид всички и всичко, приятели и врагове.

Аз няма защо да ти казвам, че те нямаха никаква връзка с тебе и не носеха твоя „цървул"[358]. Не мога също така да скрия от тебе, че тази обувка не би им била по вкуса. Ландскнехти на революцията, те още шляпкаха в пантофите на военното затишие, очаквайки революцията отново да ги разтърси и ги снабди със собствени котурни (с гигантските обувки на решителния прогрес). И здравата би си изпатил оня от тях, който би се решил да наруши техния siesta****** с Марксовата политическа икономия, с диктатурата на работниците и пр. О, господи! Самата работа, която *те* вършеха, изискваше наймного председател за гуляите, а икономическите им занятия се въртяха около

* — по собствена инициатива. *Ред.*

** — изпити. *Ред.*

*** — практически занятия. *Ред.*

**** Перифразиран библейски израз: вместо „redlich" (честно) „rötlich" (червеникаво). *Ред.*

***** — оттук и гневът (Ювенал. Сатира първа). *Ред.*

****** — следобедна почивка. *Ред.*

бутилката и нейното *червеникаво* съдържание. „Правото на труд, разбира се, е хубаво нещо — каза веднъж Бакфиш, който често беше в тяхната компания, честеи ковач от Оденвалд, — но нека вървят по дяволите със задължението за труд!“...

Ето защо нека поставим отново на мястото толкова кощунствено безпокоения надгробен камък на сярната банда. Някакъв си Хафиз би трябвало, собствено казано, да изпее „Requiescat in pace“*, за да осуети по-нататъшното оскверняване на гробницата на бандата. Но поради липса на такъв нека им бъдат pro viatico et epitaphio** думите: „Всички те са помирисали барут“, докато светотатственият им историограф е помирисал може би само сяра.

Бюрстенхаймерите се появиха на сцената едва тогава, когато членовете на сярната банда продължаваха да живеят само в преданията и легендите, в регистрите на женевските филистери и в сърцата на женевските красавици. Четкарите и книговезците Зауернхаймер, Кам, Раникел и др. се скараха с Абт; тъй като Иманд, аз и други горещо се застъпихме за тях, ние предизвикахме неговия гняв. Във връзка с това Абт беше поканен на едно общо събрание, на което емигрантите и Дружеството на работниците действуваха като cour des pairs*** или дори като haute cour de justice****. Той се яви на това събрание и не само не поддържаше обвиненията, които хвърли по адрес на различни лица, но непринудено заяви, че ги е изсмукал от пръстите си в отмъщение за почерпаните от същия този източник обвинения на неговите противници: *„Око за око, зъб за зъб, светът се крепи върху възмездието!“* — заключи той. След храбрата защита, която Абт направи на тази система на разплата, и упоритите опити да убеди високите съдии в практическото ѝ значение бяха представени доказателствата за насочените срещу него обвинения; той беше признат за виновен в злостна клевета, уличен в други простъпки, в които бе обвинен, и по силата на това осъден на изгнание. En revanche***** той кръсти високите перове — в началото само посочените по-горе занаятчии — бюрстенхаймери. Както виждаш, успешна комбинация от професията и фамилното име на споменатия по-горе Зауернхаймер, когото следователно ти трябва да почиташ като родоначалник на бюрстенхаймерите, без обаче да имаш правото да се смяташ лично нито за член на този род, нито дори за приближен до него, все едно дали това е цех или перство. Нека ти бъде известно, че ония от тях, които се занимаваха с „организиране на революция“, не бяха твои привърженици, а твои противници: почитайки Вилих като бог-отец или най-малкото като папа, те виждаха в тебе антихрист или антипапа, така че Дронке, който беше единственият ти привърженик и legatus a latere****** в женевската епархия, не беше допускан на никакви събори с изключение на винологическите, където той беше primus inter pares*******. Но и бюрстенхаймерите, подобно на сярната банда, се оказаха най-чиста ефимерида и също така бяха развеяни от могъщото дихание на Дрюе.

Обстоятелството, че ученикът на Агасис можа така да се заплете в тези женевски емигрантски изкопаеми и да извлече оттам такива естествено-исторически басни, каквито се поднасят в неговата брошура, трябва да изглежда толкова по-странно по отношение на species Bürstenheimerana********, че в лицето

* — „Мир на праха ѝ“. *Ред.*

** — за напътствие и епитафия. *Ред.*

*** — съд на перовете. *Ред.*

**** — върховен съд. *Ред.*

***** — в отмъщение. *Ред.*

****** — пратеник със специално поръчение. *Ред.*

******* — пръв между равните. *Ред.*

******** — вида бюрстенхаймери. *Ред.*

на прабюрстенхаймера. **Раникел** той има в зоологическия си кабинет получения именно оттам великолепен образец на мастодонт от разреда на преживните. Очевидно преживянето е ставало неправилно или пък е било неправилно изследвано от споменатия по-горе ученик...

Ето ти всичко, което искаше et au delà*. Но сега и аз искам да те попитам нещо, а именно да науча мнението ти за отчисляването на част от наследството pro patria vulgo** в полза на държавата като главен източник на нейните доходи; разбира се, само върху големите наследства, като се премахнат всички данъци, които се падат на безимотните класи... Наред с този въпрос за данъка върху наследството ме интересуват още две германски институции: „обединяването на поземлените участъци" и „ипотечното застраховане". Аз бих искал да запозная с тези институции французите, които абсолютно нищо не знаят за тях и изобщо с малки изключения виждат отвъд Рейн само мъглявости и кисело зеле. Изключение направи неотдавна вестник „Univers"; като се вайкаше по повод прекомерното раздробяване на поземлената собственост, той правилно отбеляза: „Il serait désirable qu'on appliquât immédiatement les remèdes énergiques, dont une partie de l'Allemagne s'est servie avec avantage: le remaniement obligatoire des propriétés partout où les $^7/_{10}$ des propriétaires d'une commune réclament cette mesure. La nouvelle répartition facilitera le drainage, l'irrigation, la culture rationelle et la voirie des propriétés"***. Същият въпрос засяга „Siècle", вестник, който изобщо е до известна степен късоглед, особено по германските работи, но изключително бъбрив поради самодоволния си шовинизъм, с който този вестник се перчи като Диоген с изпокъсаната си туника; той загопля това блюдо всеки ден за читателите си под формата на патриотизъм. И ето че този шовинистичен вестник, поднасяйки своя bête noire**** на вестник „Univers", задължителния утринен поздрав, се провиква: „Propriétaires ruraux, suivez ce conseil! Empressez-vous de réclamer le remaniement obligatoire des propriétés; *dépouillez les petits au profit des grands.* O fortunatos nimium agricolas — trop heureux habitants des campagnes — sua si bona — s'ils connaissaient l'avantage à remanier obligatoirement la propriété."***** Сякаш при *поголовно* гласуване на собствениците едрите собственици биха одържали връх над дребните.

В останалото предоставям на събитията да вървят по реда си, отдавам кесаревото на кесаря, а божието на бога, без да забравям и „частта на дявола". Оставам твой стар приятел.

Твой *Шили*".

---

* — и още свръх това. *Ред.*

** — в полза на отечеството, направо. *Ред.*

*** — „Би било желателно да бъдат взети незабавно енергични мерки, които полезно биха били приложени в едната част на Германия — именно принудително разпределяне на земите във всички общини, в които $^7/_{10}$ от собствениците на земя настояват за това. Новото разпределение на земите би помогнало за дренирането, иригацията, рационалната обработка и подобряването на пътищата между стопанствата". *Ред.*

**** — плашило, предмет на страх и омраза (буквално: „черен звяр"). *Ред.*

***** — „Земевладелци, следвайте този съвет! Бързайте да настоявате за принудително преразпределяне на земята; *обирайте дребните собственици в полза на едрите.* O fortunatos nimium agricolas — о, щастливи обитатели на селата, — sua si bona, — ако те знаеха изгодата от принудителното разпределение на земята!" (Латинските думи в тази фраза са перифразирани стихове от втора книга на поемата на Виргилий „Георгики".) *Ред.*

От изложените по-горе съобщения следва, че, ако в Женева през 1849—1850 г. е съществувала сярната банда, а през 1851—1852 г. — бюрстенхаймерите, две общества, които не са имали нищо общо нито едно с друго, нито с мене, то разкритото от нашия парламентарен клоун съществуване на *„сярната банда* **или** *бюрстенхаймерите"* — е плът от неговата плът, *лъжа* в четвърта степен, „толкова голяма, както и оня, който я е измислил". Представете си историк, който би имал достатъчно безсрамие да твърди, че през време на първата френска революция е съществувала една група лица, която е била известна под името *„Cercle sosial"*[359] **или също така** под не по-малко характерното название *„якобинци"*.

Що се отнася до живота и деянията на измислените от него сярна банда *или* бюрстенхаймери", нашият шегаджия е избягнал тук каквито и да било производствени разходи. Ще приведа само един единствен пример:

„Едно от главните занятия на сярната банда" — разказва закръгленото човече на изумената си филистерска публика — „беше да компрометира живеещите в отечеството лица така, че те трябвало да не се прогивят повече на опитите за изнудване и да плащат пари" (не е зле казано: *„те трябвало да не* се противят *повече* на опитите за изнудване"), „за да може бандата да пази в тайна компрометиращите ги факти. Не *едно,* а *стотици* писма били изпращани в Германия от тези хора" (т. е. от Фогтовите homunculis*) „с открита заплаха да разобличат участието в един или друг акт на революцията, ако в известен срок на посочения адрес не бъде доставена определена сума" („Главна книга", стр. 139).

Защо Фогт не е публикувал нито *„едно"* от тези писма? Защото сярната банда е писала *„стотици"*. Ако заплашителните писма са били толкова евтини, колкото къпините**, Фогт все пак би се заклел, че ние не трябва да видим нито едно писмо. Ако утре го повикат пред съда на честта на Грютли-съюз[360] и му поискат обяснения във връзка със „стотиците" „заплашителни писма", той би извадил от пояса си вместо писмо бутилка вино, би цъкнал с език и би щракнал с пръсти и с тресящ се от силеновски смях корем би извикал заедно със своя Абт: „Око за око, зъб за зъб, светът се крепи на възмездието!"

* — хомункулуси. *Ред.*

** Перифразирани думи на Фалстаф. (Виж Шекспир. „Крал Хенрих IV", част I, действие II, сцена четвърта). *Ред.*

III

ПОЛИЦЕЙЩИНА

„Що за ново нечувано дело е замислил фогтът:

*(Шилер)**

„Аз открито заявявам“ — казва Фогт, като по най-сериозен начин заема своята поза на шут, — „аз открито заявявам: всеки, който по какъвто и да било начин се свързва с Маркс и неговите другари в политически интриги, рано или късно попада в ръцете на полицията; тези интриги са известни на тайната полиция, която от самото начало получава донесения за тях и която, щом настъпи време, ги измътва“ (интригите — това са очевидно яйца, а полицията — квачка, която ги мъти). „Инициаторите Маркс и K° седят, разбира се, недосегаеми в Лондон“ (докато полицията седи върху яйцата). *„Не се затруднявам да приведа доказателства за това твърдение“* („Главна книга“, стр. 166, 167).

Фогт „не се *затруднява“*, Фалстаф никога не се е *„затруднявал“*. *„Да лъже непоправимо* — колкото щете, но *„да се затруднява“?*** И така, твоите „доказателства“, Джек, твоите „доказателства“***.

1. СОБСТВЕНО ПРИЗНАНИЕ

„*Маркс* сам казва в своята излязла през 1853 г. брошура *„Разкрития относно Кьолнския процес на комунистите“*, стр. 77: „За пролетарската партия *след* 1849 г., както и преди 1848 г. оставаше отворен само *един* път — пътят на *тайното обединяване.* Ето защо от 1849 г. на континента възникват цяла редица тайни пролетарски обединения; *полицията ги разкрива,* съдилищата ги преследват, затворите опустошават редовете им; а обстоятелствата *постоянно отново* ги

* „Вилхелм Тел“, действие I, явление трето. *Ред.*

** В оригинала съзвучие на глаголните форми: — „verlogen“ — „който е станал непоправим лъжец“ и „verlegen“ — „който се затруднява“. *Ред.*

*** Виж Шекспир. „Крал Хенрих IV“. Част I, действие II, сцена четвърта. *Ред.*

възраждат". „Иносказателно" (казва Фогт) „тук *Маркс* се нарича „обстоятелство"" („Главна книга", стр. 167).

И така Маркс казва, че „полицията от 1849 г. е разкрила цяла редица тайни обединения", но обстоятелствата са ги възраждали. Фогт казва, че не „обстоятелствата", а *Маркс* „е възродил тайните обединения". Така Фогт е доказал, че всеки път, когато полицията на Баденге е разкривала Мариана[361], Маркс по споразумение с Пиетри отново я е възстановявал.

„Маркс сам казва!" Ще цитирам в контекста какво казва самият Маркс:

„От поражението на революцията през 1848—1849 г. пролетарската партия изгуби на континента онова, което тя притежаваше като изключение през тази кратка епоха: *печат, свобода на словото и правото на съюзи,* с други думи, *легалните средства* на партийната организация. Буржоазно-либералната, както и дребнобуржоазно-демократичната партия въпреки реакцията намериха в социалното положение на представляваните от тях класи условия, необходими, за да могат в една или друга форма да се обединяват и в по-голяма или по-малка степен да защищават общите си интереси. *За пролетарската партия* след 1849 г., както и преди 1848 г. си *оставаше* отворен само *един* път — пътят на *тайното обединяване. Ето защо* от 1849 г. на континента възникват цяла редица тайни пролетарски обединения; полицията ги разкрива, съдилищата ги преследват, затворите опустошават редовете им; а обстоятелствата постоянно отново ги възраждат. Част от тези тайни дружества си поставяха за непосредствена цел събарянето на съществуващата държавна власт. Това беше правомерно във *Франция*... Друга част от тайните общества си поставяха за цел да образуват партия на пролетариата, без да се грижат за съдбата на съществуващите правителства. Това беше необходимо в страни като *Германия*... Няма съмнение, че и тук членовете на пролетарската партия отново биха взели участие в революция против status quo*, *но подготовката на тази революция, агитацията за нея, конспирирането и организирането на заговори в нейна полза не влизаха в* тяхната *задача... Съюзът на комунистите*[362] *не беше поради това заговорническо дружество..."* („Разобличения и т. н.", Бостонско издание, стр. 62—63)[363].

Но жестокият ланд-Фогт заклеймява дори само „пропагандата" като престъпление, с изключение, разбира се, на пропагандата, разрешена на Пиетри и Лети. Ланд-Фогт позволява дори „да се агитира, конспирира, да се организират заговори", но само

* — съществуващият ред, съществуващото положение. *Ред.*

ако центърът на всичко това се намира в Пале-Роял[364], до милия на сърцето му Хенри, Хелиогабъл Плон-Плон. Но „пропаганда" сред пролетариите! Тфу, мерзост!

В *„Разобличенията"* след приведения по-горе и така ловко изопачен от съдебния следовател Фогт абзац аз продължавам:

„От само себе си се разбира, че такова тайно дружество (като *Съюза на комунистите)* можеше да представлява нещо, малко привлекателно за хората, които, от една страна, под импозантен театрален плащ на конспирацията се стремяха да прикрият собственото си нищожество, а от друга страна — желаеха да задоволят дребнавото си честолюбие при настъпването на най-близката революция, но преди всичко се стараеха още в дадения момент да изглеждат важни, да получат своя дял от плодовете на демагогията и да спечелят одобрението на демократическите панаирджийски кресльовци. Ето защо от *Съюза на комунистите* се отдели фракция, или, ако желаете, беше отделена фракция, която искаше, ако не действителни заговори, то поне *привидност* на заговор, и настояваше поради това за пряк съюз с демократическите герои на деня — фракцията на Вилих—Шапер. Характерно за тази фракция е, че Вилих наред и заедно с *Кинкел* фигурира като entrepreneur* в работата с германо-американския революционен заем" (стр. 63, 64)[365].

Как превежда Фогт този пасаж на своя „иносказателен" полицейско-неразбрански жаргон? Слушайте:

„Докато *двете"* (партии) „още действуваха съвместно, те, *както казва самият Маркс,* се занимаваха с организиране на тайни дружества и с **компрометиране на дружествата и на отделни лица** *на континента"* (стр. 171).

Тлъстият негодяй забравя само да посочи страницата от *„Разобличенията",* където Маркс *„сам казва"* това.

„Egli è bugiardo, e padre di menzogna"**.

2. РЕВОЛЮЦИОНЕН КОНГРЕС В МУРТЕН

„Карл Смели", „смелият Карл", vulgo Карл Фогт, ни разказва сега за поражението при Муртен.

„Работниците и емигрантите в голям брой бяха така ловко обработени" — от никой друг освен от *Либкнехт,* — „че най-после беше насрочен *революционният конгрес* в Муртен. Тук трябваше *тайно* да дойдат делегати на

* — предприемачи. *Ред.*

** „Лъжец е той, баща на всякоя лъжа" (Данте. „Божествена комедия", „Ад", песен XXIII). *Ред.*

местните дружества, там искаха да обсъдят *окончателната организация на съюза* и *окончателната дата на въстанието.* Всички приготовления се държаха в най-строга тайна, поканите се изпращаха *само* чрез доверени на г-н Либкнехт лица и чрез неговите кореспонденти. *От всички* страни се събираха делегати в Муртен *пеш, на параходи и на коне* и веднага биваха арестувани от жандармите, които предварително знаеха какво, откъде и *по какъв начин.* Цялата заловена *по този начин* компания известно време беше държана затворена в Августинския манастир във Фрайбург, а след това беше изпратена в Англия и Америка. Към г-н Либкнехт се отнесоха с *особена* любезност" („Главна книга", стр. 168).

„Г-н Либкнехт взе участие в организирания от Струве септемврийски бунт през 1848 г., след това бе хвърлен в баденските затвори до средата на май 1849 г., беше освободен от въоръженото въстание в Баден, постъпи като редник в баденската народна артилерия, след това като въстаник отново беше хвърлен от приятеля на Фогт, Брентано, в ращадския затвор и след повторното му освобождаване през време на кампанията за имперска конституция се присъедини към командуваната от Йохан Филип Бекер дивизия и най-после заедно със Струве, Конхайм, Корн и Розенблюм премина френската граница, откъдето те се прехвърлиха в Швейцария.

През ония времена „г-н Либкнехт" и неговите швейцарски „революционни конгреси" ми бяха още по-малко известни от кръчмарските конгреси при кръчмаря Бенц на Кеслерщрасе в Берн, където парламентарните рицари на кръглата маса отново с голямо удоволствие мъркаха произнесените от тях някога в катедралата св. Павел[366] речи, разпределяха помежду си по номера бъдещите имперски постове и прекарваха тежки нощи на изгнанието, слушайки фалшивия брътвеж, фарсовете, непристойностите и небивалиците на Карл Смели, който не без известен хумор според едно старо германско сказание собственоръчно си изготвил тогава патента на *„имперски пияница"*.

„Сказанието" започва така:

Swaz ich trinken's hân gesëhen,
daz ist gar von Kinden geschëhen:
ich hân einen swelch gesëhen
dem wil ich meisterschefte jëhen.
Den dûhten becher gar entwiht,
ër wolde näpf noch kophe niht,
ër tranc ûz grôzen kannen,
ër ist vor allen mannen
ein vorlauf allen swëlhen
Von ûren und von ëlhen
wart solcher slünd nia niht getân.*

* — Готови сме тук всичко да изпием,
Но всичко туй детинска е забава;

Но да се върнем към „революционния конгрес“ в Муртен. „Революционен конгрес!“ „*Окончателна* организация на съюза!“ „Дата на въстанието!“ „Приготовления в *най-строга тайна!*“ „Съвършено *таен* сбор от всички страни — пеша, на параходи и на коне“. „Смелият Карл“, както изглежда, не напразно е изучавал метода на Щибер, който аз разобличих в „Разкритията“.

В действителност работата беше просто така: Либкнехт бе в началото на 1850 г. председател на женевското Дружество на работниците. Той предложи да се създаде обединение на съвсем несвързаните помежду си тогава дружества на германските работници в Швейцария. Предложението беше прието. Бе решено да се разпратят до 24 различни работнически дружества писмени покани да се съберат в Муртен и там да обсъдят въпроса за предполагаемата организация и за основаването на общ печатен орган. Дебатите в женевското Дружество на работниците, изпращането на поканите, свързаните с това разисквания в други 24 работнически дружества — всичко това ставаше *открито,* конгресът в Муртен беше насрочен *открито.* Ако швейцарските власти биха желали да го забранят, те можеха да направят това един месец преди откриването му. Но полицейският театрален трик влизаше в плановете на либералния г-н *Дрюе,* който търсеше кого да погълне, за да задоволи заплашващия тогава Свещен съюз. Либкнехт, който подписа като председател на Дружеството на работниците поканата за конгреса, бе удостоен с честта да бъде признат за главен инициатор. Изолиран от другите делегати, той получи безплатна квартира на върха на Фрайбургската кула с широк изглед към околността и дори привилегията всеки ден да се разхожда по един час по площадката на кулата. Единственото оригинално в отношението към него се състоеше в изолирането му. Неговите нееднократни молби да бъде преместен при останалите затворници през цялото време се отклоняваха. Но Фогт знае, че полицията не изолира своите „moutons“*, а, на-

---

Познавах аз един голям пияч,
Който просто всички поразяваше.
Той не признаваше нито стакани, чаши,
Нито дълбоката паница наша,
И винаги направо от ведрото пиеше
И беше образец възвишен
За всекиго по тази част;
Нито елените, ни биволската паст
Не можеха да се похвалят с такава глътка.

(Из шеговитото германско стихотворение от XIII век „Пияница“.) *Ред.*

* — шпиони, затворени заедно с други арестувани, за да научават от тях необходимите сведения (буквално: овни). *Ред.*

против, натиква тези „приятни събеседници“ в арестантската тълпа.

След два месеца Либкнехт заедно с някой си Геберт беше изпратен от фрайбургския началник на полицията в Безансон, където той, както и неговите другари по съюз, получиха от френските власти пропуск да заминат за Лондон с предупреждение, че ако се отклонят от посочения им маршрут, ще бъдат заточени в Алжир. Поради това непредвидено пътешествие Либкнехт се лиши от по-голямата част от своите неща, които се намираха в Женева. Впрочем трябва да отдадем дължимото на господата Кастела, Шалер и на останалите членове на тогавашното фрайбургско правителство — с Либкнехт постъпиха напълно хуманно, както и с всички муртенски затворници. Тези господа помнеха, че едва преди няколко години сами бяха в затворите или в изгнание, и открито изразяваха отвращението си от натрапената им от Великия Кофта[367] Дрюе полицейска повинност. Със затворените емигранти се отнасяха не *така,* както очакваха емигрантите „парламентарни дейци“. Ето защо един, намиращ се още в Швейцария субект, някой си *Х*..., другар на парламентарните дейци, сметна за свой дълг да издаде памфлет, в който ругаеше всички затворници, и особено Либкнехт, за „революционните“ идеи, които преминават границите на парламентарния здрав разсъдък. А „Карл Смели“, както изглежда, все още не може да дойде на себе си от „тази особена любезност“, с която са се отнесли към Либкнехт.

Печатът на плагиата характеризира цялото съчинителство на нашия „Смели“. Същото е и в дадения случай. Швейцарските либерали, както е известно, имаха навика да придават на грубите си разпореждания за екстрадиране „либерален характер“, като разпространяваха слухове, че жертвите им са виновни в mouchardеrie*. След като екстрадираха *Струве, Фази* публично го обяви за „руски шпионин“. Също така *Дрюе* обяви *Биаио* за френски mouchard**. Същото направи и *Турт* contra*** *Шили,* след като заповяда да го хванат с изненада на улицата в Женева, за да го изпратят в *кулата на затвора* в Берн. „Le commissaire maire fédéral Monsieur Kern exige votre expulsion“**** — заяви всесилният *Турт* в отговор на въпроса на Шили за причината на грубото отношение към него. *Шили:* „Alors mettez-moi en pré-

* — шпионаж. *Ред.*

** — шпионин. *Ред.*

*** — срещу. *Ред.*

**** — „Г-н федералният комисар кметът Керн иска вашата екстрадиция.“ *Ред.*

sence de Monsieur Kern"*. Турт: „Non, nous ne voulons pas que M. le commissaire fédéral fasse la police à Genève"**. Логиката на този отговор е напълно достойна за проницателността, с която същият този *Турт* като швейцарски посланик в Торино, когато отстъпването на Савоя и Ница беше вече fait accompli***, писа на президента на швейцарския съюз, че Кавур с всички сили се противи на тази отстъпка. Но възможно е дипломатическите работи, свързани с железопътните линии, да са притъпили тогава нормалната проницателност на Турт. Едва след като Шили се намери под най-строг secret**** в Берн, Турт започна да придава „либерален характер на полицейската си грубост и да шепне на ухото на германските емигранти, например на д-р Финк: „Шили имаше тайни връзки с Керн, правеше му доноси срещу женевските емигранти и т. н. Самият женевски „Indépendant"[368] тогава причисляваше към общоизвестните грехове на женевското правителство „въздигането в държавен принцип на систематичната клевета срещу емигрантите" (виж приложение 1).

Още по първото искане на германската полиция швейцарското либерално правителство наруши правото на убежище — право, обещано при условие остатъците от революционната армия да се откажат от последното сражение на баденска земя, — като изгони така наречените „водачи". След това дойде редът и на „заблудените". На хиляди баденски войници посредством всевъзможни измами натрапваха паспорти за заминаване в родината, където те направо попадаха в ръцете на жандармите, които предварително знаеха „какво, откъде и по какъв начин". След това започнаха заплахите на Свещения съюз, а с тях и *муртенският* полицейски фарс. Все пак „либералният" Съюзен съвет[369] не се осмели да отиде така далеч, както „смелият Карл". Нито дума както за „революционен конгрес", така и за „окончателна организация на съюза", и за „окончателна дата на въстанието". Следствието, което от приличие трябваше да започне, завърши с нищо.

„Заплахите с война" от страна на чуждите държави и „политически-пропагандистките тенденции" — ето всичко, което избъбри в свое оправдание „смутеният" Съюзен съвет в един официален документ (виж приложение 2). Полицейските подвизи на „швейцарския либерализъм" съвсем не завършиха с „революци-

---

* — „Тогава дайте ми възможност да се видя с г-н Керн." *Ред.*

** — „Не, ние не желаем г-н федералният комисар да се занимава с полицейски работи в Женева." *Ред.*

*** — свършен факт. *Ред.*

**** — единичен затвор. *Ред.*

онния конгрес в Муртен“. На 25 януари 1851 г. моят приятел Вилхелм Волф („парламентарният вълк“*, както го кръстиха „парламентарните овни“) ми писа от Цюрих:

„Съюзният съвет чрез провежданите досега мероприятия сведе броя на емигрантите от 11 000 на 500, но той не ще се успокои, докато не изхвърли всички, които нямат прилично състояние или особени връзки“.

Емигрантите, които се бореха за революция, заемаха, разбира се, враждебна позиция спрямо героите от катедралата св. Павел, които убиха революцията с безкрайното си бърборене. Последните ни най-малко не се стесняваха да предават противниците си в ръцете на швейцарската полиция.

Довереникът на Фогт, чудовището *Раникел*, сам пише на *Шили* след пристигането на последния в Лондон:

„Опитайте се да получите няколко колонки в който и да било белгийски вестник за декларации и не изпускайте случая да отровите пребиваването на *подлите германски кучета* в Америка“ (парламентарните дейци), „*които са се* **продали** *на зъбатия дипломат“ (Дрюе) „и станаха негово оръдие“*.

Сега е ясно какво значи фразата на „Карл Смели“:

„Аз се стараех *с всички сили* да ограничa революционните скитания на емигрантите и да им намеря *убежище* или на континента, или *отвъд океана“*.

Още в бр. 257 на „Neue Rheinische Zeitung“ можеше да се прочете следната бележка в статията, датирана:

„*Хайделберг*, 23 март 1849 година. Нашият приятел *Фогт*, член борец на левите, имперски хуморист на съвременността, имперски Баро на бъдещето, „сигурен сигнализатор“, който предпазва от революция, се обединява — с някои съмишленици ли? Не! — с някои реакционери от най-чиста проба. И за каква цел? За да може „личностите“, които са задържани в Страсбург, Безансон и в други места на германската граница, да се изпращат, казано другояче, да се *заточават* в Америка... Онова, което сабленият режим на Кавеняк налага като наказание, тези господа го получават в името на християнската любов... Амнистията умря — да живее *заточението!* Разбира се, работата не минава и без pia fraus**, че уж самите емигранти изказали желание да се преселят и т. н. Но ето че на „Seeblätter“ съобщават от Страсбург, че тези планове за заточаване са предизвикали сред *всички* емигранти истинска буря от негодувание и т. н. Те всички се надяват да се върнат скоро в Германия, дори ако им се наложи с риск за себе си, както трогателно отбеляза г-н Фогт, да се присъединят към някакъв „безумно смел кроеж““.

Но достатъчно за муртенския революционен конгрес на „Карл Смели“.

* Игра на думи: Wolff — фамилно име, „Wolf“ — „вълк“. *Ред.*
** — благочестива лъжа. *Ред.*

3. ШЕРВАЛ

„The virtue of this jest will be the incomprehensivle lies that this same fat rogue will tell us".

„Прелестта на тази шега е в невъобразимата лъжа, която ще ни разкаже този тлъст лъжец"*.

В моите „Разкрития относно Кьолнския процес на комунистите" е посветена специална глава на *заговора на Шервал*[370]. Там аз показвам как Щибер с Шервал (псевдоним на Кремер) като инструмент, с Карлие, Грайф и Фльори като акушери, е изкарал на свят така наречения германо-френски септемврийски заговор в Париж**, с цел да запълни предизвикалите недоволство в кьолнския обвинителен сенат празнини в *„обективния състав на престъплението"*, което се вменяваше във вина на кьолнските затворници.

Доказателствата, които представих на защитата през време на кьолнския процес[372] за липсата на каквато и да било връзка между Шервал, от една страна, и мене и кьолнските обвиняеми — от друга, бяха така убедителни, че същият този Щибер, който още на 18 октомври (1852 г.) под клетва даде показания, че неговият Шервал принадлежал към нас, на 23 октомври 1852 г. („Разкрития", стр. 29[373]) вече се отрече от това показание. Притиснат до стената, той се отказа от опита да свърже с нас Шервал и неговия заговор. Щибер беше Щибер, но Щибер все пак още не беше Фогт.

Аз смятам за съвсем безполезно да повтарям тук приведените от мене в „Разкрития" разяснения за така наречения септемврийски заговор. В началото на май 1852 г. Шервал се върна в Лондон, откъдето той в началото на лятото на 1850 г. по делови съображения се пресели в Париж. Парижката полиция му даде възможност да се укрие няколко месеца, след като бе осъден през февруари 1852 година. В Лондон на първо време Просветното дружество на германските работници, от което аз и моите приятели излязохме още *в средата на септември* 1850 г.[374], го приветствува като политически мъченик. Но тази измама продължи кратко време. Парижките подвизи на Шервал

* Шекспир. „Крал Хенрих IV". Част I, действие I, сцена втора. *Ред.*

** Едва след като моите „Разкрития" бяха напечатани, аз узнах, че Делаод (под името Дюпре), а също и пруските полицейски агенти *Бекман* (тогава *кореспондент* на „Kölnische Zeitung"[371]) и *Зомер* са участвували в това дело.

скоро бяха разкрити и още през същия този май 1852 г. на публично заседание го изгониха от Дружеството като безчестен човек. Кьолнските обвиняеми, арестувани в началото на май 1851 г., все още се намираха в затвора под следствие. От една бележка, изпратена от шпионина *Бекман* от Париж до неговия орган „Kölnische Zeitung", разбрах, че пруската полиция се опитва със задна дата да изфабрикува връзка между Шервал, неговия заговор и кьолнските обвиняеми. Затова започнах да търся сведения за Шервал. Оказа се, че последният през юли 1852 г. е предлагал услугите си като орлеанистки агент на бившия министър при Луи-Филип и известен философ-еклектик г-н фон Р...*. Връзките на г-н фон Р... с парижката префектура на полицията му помогнаха да достави оттам извадки от досието на Шервал. Във френските полицейски отчети Шервал е означен като Chervald nommé Frank, dont le véritable nom est Kremer**. Там се отбелязва, че доста дълго време той е служил като агент при княз Хацфелд, пруски посланик в Париж, че е изиграл ролята на предател в complot franco-allemand***, а сега освен това е и френски шпионин и т. н. През време на кьолнския процес аз съобщих тези сведения на един от защитниците, на г-н адвоката *Шнайдер II*, като го упълномощих в случай на необходимост да спомене моя източник. Когато Щибер на заседанието на 18 октомври заяви под клетва, че ирландецът Шервал — който според собствените му думи през 1845 г. е бил затворен в Ахен за фалшификация на полици — все още се намира в Париж и е затворен там, аз веднага съобщих на Шнайдер II със следващата поща, че рейнският прусак Кремер „все още" живее под псевдонима Шервал в Лондон, всеки ден се среща с лейтенанта от пруската полиция Грайф и като осъден пруски престъпник веднага би бил предаден от Англия по искане на пруското правителство. Довеждането му в Кьолн като свидетел би съборило напълно цялата система на Щибер.

Под силния натиск на Шнайдер II Щибер на 23 октомври заяви най-после, че е чувал, че уж Шервал е изчезнал от Париж, но тържествено се закле, че той няма никакви сведения за местопребиването на ирландеца и за неговите връзки с пруската полиция. Всъщност Шервал беше прикомандирован в това време към Грайф в Лондон с определена седмична заплата. Предизвиканите от моите сведения прения в кьолнския съд на съдебните заседатели за „мистерията Шервал" принудиха последния да избяга от

* — Ремюз. *Ред.*

** — Шервалд, именуван Франк, истинската фамилия на когото е Кремер. *Ред.*

***— френско-германски заговор. *Ред.*

Лондон. Аз чувах, че той е заминал с полицейска задача на остров Джерси. Задълго го изгубих от погледа си, докато случайно от една женевска кореспонденция в излизащия в Ню Йорк „Republik der Arbeiter"[375] не научих, че през март 1853 г. Шервал под името *Нюджент* пристигнал в Женева, а през лятото на 1854 г. заминал оттам. Следователно той е бил при Фогт в Женева няколко седмици след като в Базел при Шабелиц се появиха моите „Разкрития", които го компрометират.

Но да се върнем към Фалстафовото „историческо повествование". Фогт твърди, че неговият Шервал след мнимото си бягство от Париж *веднага* се появил в Женева, а преди това той твърдеше, че Шервал „няколко месеца преди разкриването на септемврийския заговор бил „препратен" от комунистическия таен съюз (стр. 172 l. c.) от Лондон в Париж. Ако при това периодът между май 1852 и март 1853 г. съвсем изчезва, времето между юни 1850 и септември 1851 се намалява до „няколко месеца". Какво не би дал Щибер за някакъв си Фогт, който би се заклел пред съда на съдебните заседатели в Кьолн, че „лондонският комунистически таен съюз" е изпратил Шервал през юни 1850 г. в Париж, и какво не бих дал аз, за да се полюбувам на Фогт, който се поти заедно със своя Щибер на скамейката на свидетелите! И наистина мила компания! Заклеващият се Щибер със своята птица Грайф, със своя Вермут, Холдхаймхен и със своя — *Бетел-Фогт [Bettelvogt]**. Фогтовият Шервал е донесъл в Женева *„препоръки" до всички познати на Маркс и К°, с които г-н Нюджент скоро стана неразделен"* (стр. 173). Той „се настани в семейството на един кореспондент на „Allgemeine Zeitung"" и получи — вероятно благодарение на препоръките ми („Разкрития") — достъп до Фогт, който му даде литографска работа (стр. 173 —174 l. c.) и завърза с него както по-рано с ерцхерцог Йохан, а по-късно с Плон-Плон своеобразни „научни връзки". „Нюджент" работеше в „кабинета" на имперския регент[376], когато веднаж един „познат" открил в него Шервал и го разобличил като „agent provocateur"**. Оказва се, че в Женева Нюджент се занимавал не само с Фогт, но и с „основаване на тайно дружество".

„Шервал-Нюджент председателствуваше, *водеше протоколите и кореспонденцията с Лондон"* (стр. 175 l. c.). *Той* спечели доверието на *някои малко*

---

* Игра на думи: Greif, Wermuth и Goldheim (умалително: Goldheimchen) — фамилии на полицейски чиновници, а също така: „Greif" — „гриф", „Wermut" — „горчило", „пелин", „Goldheimchen" — „златист щурец"; „Bettelvogt" — буквално надзирател на просяците", в дадения случай „попечител на всевъзможни сбирщини". *Ред.*

** — агент-провокатор. *Ред.*

проницателни, но общо взето славни работници" (ib.), обаче „между членовете на дружеството *имаше още един помагач на Марксовата клика,* когото всички смятаха за подозрителен агент на германската полиция" (l. c.).

„Всички познати" на Маркс, с които Шервал-Нюджент „бил неразделен", се превръщат изведнаж в *„един* помагач", а този *един* помагач, на свой ред се разпада на „останалите *помощници на Маркс в Женева"* (стр. 176), с които Нюджент по-късно не само „си кореспондира от Париж", но които той като магнит „привлича към себе си" обратно в Париж (l. c.).

Пак любимата „смяна на формата" на гумираната „материя" от зелено кендалско сукно!

Целта, която си поставя Шервал-Нюджент, създавайки своето дружество, се състои в

„масова фабрикация на фалшиви банкноти и съкровищни бонове, за да може чрез разпространяването им да подкопае кредита на деспотите и да разруши финансовата им система" (стр. 175 l. c.).

Шервал, изглежда, е подражавал на знаменития Пит, който, както е известно, през време на антиякобинската война основал недалеч от Лондон фабрика за изработване на фалшиви френски банкноти.

„Самият Нюджент *вече* бил приготвил за тази цел различни каменни и медни клишета, *вече* били набелязани лековерните членове на тайния съюз, които трябвало да тръгнат с пакетите от тези" — каменни и медни клишета ли? — не, *„от тези фалшиви банкноти"* (банкнотите естествено са били опаковани, преди да бъдат изфабрикувани) „за Франция, Швейцария и Германия" (стр. 175),

но и Цицерон-Фогт *вече* стоял с изваден меч зад Шервал-Катилина. За фалстафовските натури е характерно, че те самите не само са раздути, но и всичко раздуват. Погледнете как нашият Гургелгрослингер, който вече е ограничил „революционните скитания" по Швейцария и е осигурил *преминаването през океана* на цели кораби с емигранти, погледнете как той се появява на сцената, каква мелодрама разиграва, как се стреми да увековечи занимателната история за парижката ръкопашна схватка между Щибер и Шервал (виж „Разкрития"[377])! Ето така е стоял той, ей така е действувал с ножа!*

„Планът за целия този *заговор* (стр. 176 l. c.) *бил замислен извънредно гнусно". „*Защото отговорността за проекта на Шервал е трябвало да падне върху цялото дружество на работниците". *Вече* „се появили тайни запитвания от страна на чуждите мисии", *вече* се канели да „компрометират Швейцария, особено Женевския кантон".

---

* Леко перифразирани думи на Фалстаф от историческата хроника на Шекспир „Крал Хенрих IV". Част I, действие II, сцена четвърта. *Ред.*

Но ланд-Фогт бодърствувал. Той извършил своето първо спасение на Швейцария — експеримент, който по-късно повтарял неведнаж и с все по-нарастващ успех.

„*Аз* не отричам" — се провиква човекът с тежест, — „не отричам, че съм дал **моя съществен принос,** за да се разстроят тези *дяволски планове; аз* не отричам, че се обърнах за това към полицията на Женевската република; *аз* и сега още съжалявам" (неутешимият Цицерон), „че усърдието на някои от измамените лица послужи като предупреждение на хитрия инициатор и той успя да избегне арестуването".

Но във всеки случай Цицерон-Фогт „разстроил" катилиновския заговор, спасил Швейцария и „дал" **своя съществен принос** там, където винаги е готов да го даде. След няколко седмици — както разказва Фогт — Шервал отново изплувал в Париж, „където той съвсем не се криел, а живял *открито,* като всеки *гражданин"* (стр. 176 l. c.). Известно е какъв *открит живот* са водели парижките граждани (citoyens) на фалшивата empire*.

Докато Шервал така „открито" скита по Париж, poor** Фогт трябва през цялото време на посещенията си в Париж винаги да се крие в Пале-Роял под масата на Плон-Плон!

За съжаление аз съм принуден противоположно на мощната захариада на Фогт да приведа следващото по-долу писмо на *Иохан Филип Бекер.* Революционната дейност на ветерана на германската емиграция Иохан Филип Бекер, от хамбахското празненство[378] до кампанията за имперска конституция, в която той се сражаваше като командир на 5-а армейска дивизия (такъв без съмнение безпристрастен глас като „Berliner Militair-Wochenschrift" свидетелствува за военните му заслуги) — неговата дейност е много добре известна, за да имам нужда да разказвам каквото и да било за автора на писмото. Ето защо ще отбележа само, че писмото ми е адресирано до моя добър познат, германския търговец Р... *** в Лондон, че с И. Ф. Бекер не съм лично познат и той никога не е бил политически свързан с мене, най-после, че аз изпускам деловото начало на писмото, а също и по-голямата част от онова, което е казано в него за сярната банда и за бюрстенхаймерите и което е вече известно от предишните съобщения. (Оригиналът на писмото се намира между документите на моя процес в Берлин.)

„*Париж,* 20 март 1860 г.

...Преди няколко дни ми попадна брошурата на Фогт contra Маркс. Това произведение ме огорчи още повече, защото историята на така нарече-

* — империя. *Ред.*
** — Бедният. *Ред.*
*** — Райнцлендер. *Ред.*

ната сярна банда и на прословутия Шервал, която аз благодарение на тогавашното си пребиваване в Женева истински познавам, е напълно изопачена в нея и е съвсем неправилно свързана с политическата дейност на икономиста Маркс. С г-н Маркс аз лично не съм познат и никога не съм имал каквато и да било връзка с него; напротив, аз познавам повече от 20 години г-н Фогт и неговото семейство и поради това с него съм лично много поблизък; мога само да изразя най-дълбоко съжаление и най-решително да осъдя лекомислието и безсъвестността, с които Фогт води тази борба. Недостойно е да се използват в борбата изопачени или дори измислени факти. Ако даже обвинението е несъстоятелно, а именно, че Фогт е на служба при Наполеон, и тогава лекомислието, с което той като самоубиец погубва прекрасната си кариера, подкопава и компрометира положението и репутацията си, прави потискащо впечатление. От душа бих му желал по всички честни пътища напълно да опровергае това тежко обвинение. Поради всичко, което той досега е извършил в това безрадостно дело, аз чувствувам настоятелна потребност да Ви разкажа историята за така наречената сярна банда и за „безупречния" г-н Шервал, за да можете да съдите доколко Маркс може да носи каквато и да било отговорност за съществуването и дейността им.

И така, няколко думи за възникването и прекратяването на съществуването на сярната банда, за която едва ли някой може да даде по-точни сведения от мене. Разбира се, че през време на тогавашното си пребиваване в Женева, благодарение на своето положение аз не само можех да наблюдавам всичко, което ставаше сред емиграцията; в интерес на общото дело аз, като по-възрастен, смятах за свое задължение внимателно да наблюдавам всичко, което се предприемаше в тази среда, за да мога при случай, по възможност да предпазя и задържа емигрантите от глупави замисли, толкова простителни в тежкото им положение, което предизвиква озлобление, а често и отчаяние у тях. Въз основа на тридесетгодишен опит аз отлично знаех колко богата е всяка емиграция с илюзии."

(Следващото в значителната си част беше вече съобщено в писмата на Боркхайм и Шили.)

„... Тази група, в мнозинството си безделници, беше наречена на шега сярна банда. Това беше кръжец от случайно захвърлени на едно място момчета, възникнал без всякаква подготовка, без председател и програма, без устав и догми. За тайните съюзи или за каквито и да било политически или други цели, които е нужно системно да се постигат, те нямаха и помисъл; само открито, дори прекалено открито и откровено те се стремяха да направят ефект, стигайки до ексцеси. Толкова по-малко можеше да става и дума за каквато и да било връзка между тях и Маркс, който на свой ред сигурно нищо не е знаел за съществуването им и с когото освен това те тогава силно се различаваха в социално-политическите си възгледи. Освен това тези момчета проявяваха тогава граничещ с високомерие стремеж към самостоятелност и едва ли биха се подчинили на нечий авторитет както в теорията, така и в практиката; те биха осмели бащинските увещания на Фогт, също както и тенденциозните указания на Маркс. За всичко, което ставаше в техния кръг, аз бях добре осведомен, още повече, че най-възрастният ми син всеки ден се срещаше с техните водачи. И целият тоя замисъл с тази необуздана банда просъществува не по-дълго от зимата на 1849—1850 г.; силата на обстоятелствата разхвърли нашите герои на всички страни.

Кой би могъл да помисли, че сярната банда, която отдавна е предадена на забрава, след десетгодишна дрямка отново ще бъде възпламенена от професор Фогт, за да използва задушливата миризма срещу мнимите си врагове,

и че угодническите вестникарски писачи като електромагнитно-симпатически проводници с наслаждение ще я разпространяват. Защото дори либералният par excellence* г-н фон Финке говореше във връзка с италианския въпрос за сярната банда и я приведе като илюстрация за скромната пруска палата. А бреславската буржоазия — която като че ли се е ползвала с добра репутация — в своята sancta simplicitas** устрои карнавално шествие в чест на сярната банда и в знак на своята благонамереност опуши града със сяра.

Бедна, невинна сярна банда! Ти nolens volens*** трябваше след мирната си кончина да се разраснеш в истински вулкан, като нечиста сила да плашиш страхливите еснафи с полицията, да вулканизираш тъпаците в целия свят, до крайност да разпалваш горещите глави, и самият Фогт, както ми се струва, завинаги си е изгорил гърлото с тебе.

Сега *за Кремер,* vilgo *Шервал.* Този мошеник в политико-социално отношение и в обикновения смисъл на думата се появи през 1853 г. в Женева под името на англичанина Нюджент. Това беше девическото фамилно име на придружаващата го мнима съпруга, истинска англичанка. Той свободно говореше английски и френски, но дълго избягваше да говори на немски, тъй като беше, както изглежда, твърде заинтересован да го приемат за истински англичанин. Изкусен литограф и хромолитограф, Нюджент въвеждаше според думите му изкуството на хромолитографията в Женева. Той имаше добри маниери, умееше да се постави и покаже от изгодната страна. Скоро той получи много поръчки от професорите в университета за рисунки по естествена история и по антично изкуство. На първо време той живееше твърде затворено, а след това започна да се върти почти изключително сред френската и италианската емиграция. Аз тогава основах office de renseignements**** и всекидневния вестник „Messager du Léman". Като сътрудник при мене работеше баденският емигрант на име *Щехер,* бивш директор на реално училище. Той имаше голям талант за рисуване и искаше да оправи работите си, като се усъвършенствува в хромолитографията; в лицето на англичанина Нюджент той си намери учител. Щехер много често ми разказваше доста добри работи за способния, любезен, щедър англичанин и за милата грациозна англичанка. Щехер беше също така учител по пеене в Просветното дружество на работниците и по някакъв случай бе завел там своя учител Нюджент; там имах удоволствието за пръв път да се запозная с него и той благоволи да заговори на немски, и то така бегло на долнорейнски диалект, че аз му казах: „Та вие родом не сте англичанин". Но той настояваше на своето и ми обясни, че родителите му са го дали още като дете в едно учебно заведение в Бон, където той останал до 18-годишна възраст и усвоил местния диалект. Щехер, който до последно време беше възхитен от този „мил" човек, помагаше на Нюджент да поддържа мнението, че е англичанин. На мене, напротив, този инцидент ми внуши голямо недоверие към мнимия син на Албион и аз посъветвах членовете на Дружеството да бъдат предпазливи с него. След известно време срещнах англичанина в компанията на френски емигранти. Аз пристигнах тъкмо в момента, когато той се хвалеше с геройските си подвизи през време на парижките въстания. Тогава за пръв път разбрах, че той се занимава и с политика. Това предизвика у мене още по-големи подозрения към него; аз започнах да се съмнявам в „лъвската храброст", с която той, според думите му, се е сражавал, за да му дам възможност да защищава пред мене своите подвизи в присъствието на французи, но тъй като той прие

* — предимно. *Ред.*
** — свещена простота. *Ред.*
*** — щещ не щеш. *Ред.*
**** — справочна кантора. Ред.

моите язвителни насмешки с кучешка покорност, аз бях обхванат и от презрение към него.

Оттогава той старателно ме избягваше, където бе възможно. В това време той започна да устройва със съдействието на Щехер танцувални вечери в Дружеството на германските работници, където те бяха привлекли безплатно някои музикални сили — италианец, швейцарец и французин. На тези балове аз отново срещнах англичанина вече като истински maître de plaisir*, напълно в своята стихия; защото безумната веселба и ухажването на дамите му прилягаха повече, отколкото лъвската храброст. Но в Дружеството на работниците той не се занимаваше с политика; тук той само рипаше и подскачаше, смееше се, пиеше и пееше. В това време узнах от майстора-златар Фриц от Вюртенберг, че „дълбоко революционният англичанин“ е основал съюз, който се състои от него (Фриц), още един германец, няколко италианци и французи — всичко от седем членове. Аз заклевах Фриц да не се свързва с този политически акробат в никакви сериозни работи, незабавно да излезе от съюза и да убеди другарите си да направят същото. След известно време получих от своя книжар брошурата на *Маркс* за процеса на комунистите в Кьолн, където Шервал беше изобличен като Кремер и разкрит като мошеник и предател. У мен веднага възникна подозрението, че Нюджент е именно Шервал, още повече, че съгласно брошурата той бе родом от Рейн — това съответствуваше на неговия диалект — и живееше с англичанка, което също съвпадаше. Аз веднага изказах догадката си на Щехер, Фриц и на други и им дадох да прочетат брошурата. Недоверието към Нюджент бързо се разпространи — *брошурата на Маркс извърши своята работа.* Фриц скоро дойде да ми каже, че е излязъл от това „съюзче“ и че и останалите ще последват неговия пример. Той ми разкри при това и тайната цел на съюза. „Англичанинът“ имал намерение да подкопае кредита на европейските държави с печатане на фалшиви държавни ценни книжа и с получените от тази работа пари да предизвика европейска революция и т. н. В същото това време един френски емигрант, бивш парижки адвокат, някой си г-н Лейа, четеше лекции за социализма. Нюджент посещаваше тези лекции; Лейа, бивш негов защитник в процеса в Париж, позна в него Шервал и веднага му каза това. Нюджент молеше да не го издава. Аз научих това от друг френски емигрант, приятел на Лейа, и веднага съобщих на всички. Нюджент имаше достатъчно наглост да се появи още веднъж в Дружеството на работниците, но там го разобличиха, че той е французинът Шервал и германецът Кремер, и го изгониха. Казват, че особено яростно се нахвърлил върху него във връзка с това Раникел от Бинген. Женевската полиция искала освен това да го привлече под отговорност за организиране на споменатото съюзче, но фабрикантът на фалшиви пари изчезнал безследно.

В Париж той се заловил да рисува на порцелан, а тъй като аз работех тук също в тази област, налагаше се да се срещна с него на делова основа. Но той си остана също така лекомислен, непоправим развейпрах.

Как е могъл Фогт да се осмели да свърже похожденията на този скитник в Женева с дейността на човек като *Маркс* и да го нарече другар или оръдие на Маркс, никак не мога да разбера, още повече, че това се отнася до периода, когато *Маркс* така здраво насоли този лъжец в споменатата брошура. *Защото именно Маркс с брошурата си го разобличи и го изгони от Женева, където според думите на Фогт той уж бил работел за Маркс.*

Когато мисля за това, как природоизследователят Фогт е могъл да тръгне по такъв фалшив път, аз преставам да разбирам нещата. Нима не е жалко да виждаш как лекомислено, как безплодно, как прахосчически Фогт

* — разпоредител. *Ред.*

унищожава силното влияние, което е спечелил благодарение на случайно стечение на обстоятелствата! Не би било чудно, ако след това всички започнат да се отнасят с недоверие и подозрение към природонаучните работи на Фогт, като към научни изводи, които също така лекомислено и недобросъвестно се опират върху фалшиви представи, а не върху положителни и грижливо изследвани факти!

За да станеш държавен деец и учен, не е достатъчно само тщеславието — в противен случай дори *Кремер* би могъл да бъде и едното, и другото. *За съжаление Фогт заради своята сярна банда и за своя Шервал сам се спусна до нивото на своего рода Шервал. И действително между тях има вътрешно сходство, което се състои в рязко изразения стремеж към житейско благополучие, към осигурено съществуване, към компании за развлечения и лекомислени шеги по сериозни въпроси...*

В очакване на Вашия бърз приятелски отговор приемете сърдечен поздрав от предания Вам

И. Ф. Бекер

P. S. Аз току-що отново хвърлих поглед в брошурата на Фогт и за още по-голямо изумление видях, че е оказана чест и на бюрстенхаймерите. Накратко вие трябва да знаете как стоеше въпросът и с тази банда...

По-нататък аз видях също така в тази брошура, че Фогт твърди, че уж Нюджент-Шервал-Кремер е *пристигнал в Женева по поръка на Маркс.* Смятам поради това за необходимо да прибавя, че Нюджент, който до последната минута на пребиваването си в Женева играеше ролята на англичанин, *с нищо нито веднаж не е дал да се забележи, че някога и някъде е имал работа с който и да било германски емигрант;* пък това изобщо съвсем не би подхождало за неговото инкогнито. Дори сега тук, макар че това вече няма значението, което имаше за него там, той отказа да признае това и отрича всяко познанство с германци в миналото.

До днес аз все още мислех, че Фогт лекомислено се е поддал на нечия мистификация, но сега неговото писание все повече ми изглежда проява на зла умисъл. Той малко ме занимава, но ми е жал за неговия добър, славен, стар баща, на когото тази история безусловно ще причини много неприятни минути.

Не само Ви разрешавам, но дори Ви моля в интерес на истината и на доброто дело да разпространите всичко, което Ви съобщавам, между Вашите познати.

Искрено Ваш

И. Филип Б. (виж приложение 3).

4. КЬОЛНСКИЯТ ПРОЦЕС НА КОМУНИСТИТЕ

Да се пренесем от имперско-регентския „кабинет“ в Женева в пруския кралски съд на съдебните заседатели в Кьолн.

„В кьолнския процес *Маркс* играеше видна роля“. Без съмнение.

„В Кьолн съдеха *негови другари по Съюз*“. Съвършено вярно. Предварителният затвор на кьолнските подсъдими продължи $1^1/_2$ година.

Пруската полиция и посолството, Хинкелдей с цялата си сган, пощата и местните власти, министерствата на вътрешните работи и на правосъдието — всички те в течение на тази една и половина година полагаха огромни усилия, за да създадат някакъв corpus delicti*.

По този начин Фогт има тук на свое разположение за разследване моите „деяния", може да се каже, спомагателните средства на пруската държава и дори истински материал от моите „Разкрития относно кьолнския процес на комунистите", Базел, 1853, екземпляр от които той е намерил в женевското Дружество на работниците, взел го е временно и го е „щудирал". Сега вече Карлуша няма да изпусне случая да ми всели страх. Но не! Този път Фогт се „затруднява", пуска няколко от своите природни задушливи и зловонни снаряди** и брътви, като бързо отстъпва:

„Кьолнският процес няма особено значение за нас" („Главна книга", стр. 172).

В „Разкритията" аз не можех да не засегна наред с другите и г-н *А. Вилих*. Вилих започна в „New-Yorker Criminal-Zeitung" от 28 октомври 1853 г.*** своята самозащита[380] с характеристиката на моето произведение като *„изкусна критика на ужасните действия на централната полиция на Германския съюз"*. Издателят на моя труд *Я. Шабелиц*-син след получаването на моя ръкопис ми писа от *Базел* на 11 декември 1852 година:

„Вашето разобличение на полицейските безобразия е превъзходно. Вие издигнахте траен паметник на сегашния пруски режим".

Той прибави към това, че неговото мнение се споделя от компетентните хора, а начело на тези „компетентни хора" стоял един от сегашните женевски приятели на г-н Карл Фогт.

Седем години след излизането си моята брошура даде повод на съвършено неизвестния ми г-н Айххоф в Берлин — Айххоф, както е известно, беше даден под съд за клевета срещу Щибер, — да направи на своя процес следната декларация:

„Аз проучих грижливо кьолнския процес на комунистите и съм принуден поради това не само напълно да поддържам първоначалното си обвинение

* — състав на престъплението. *Ред.*

** — *„Задушливите* или *зловонните* снаряди се използват предимно в минната война. За това вземат обикновен избухлив състав, който обаче съдържа малко повече сяра и колкото е възможно повече перушина, рогове, косми и други боклуци, поставят ги в снаряда и го възпламеняват със запалка. (*J. C. Plümicke.* „Handbuch für die Königlich Preussischen Artillerie-Offiziere. Erster Theil. Berlin, 1820) [*И. К. Плюмике.* „Ръководство за офицерите от кралско-пруската артилерия". Част I. Берлин, 1820].

*** Отговора публикувах в памфлета „Рицарят на благородното съзнание". Ню Йорк, 1853[379].

срещу Щибер в клетвонарушение, но и да го разширя, в смисъл че всички показания на Щибер в този процес са били лъжливи... Присъдата над кьолнските подсъдими е била произнесена само въз основа на показанията на Щибер... Всички показания на Щибер са последователно извършено клетвонарушение“ (1-о приложение към берлинския „Vossische Zeitung“[381] от 9 май 1860 година).

Самият *Фогт* признава:

„Той“ (Маркс) „употреби всички *възможни усилия,* за да достави на защитниците на подсъдимите материал и инструкция за водене на процеса... Както е известно, там“ (в Кьолн) „агентите Щибер, Фльори и т. н. представиха фалшиви, изфабрикувани от самите тях, документи като „доказателства“ и изобщо там *беше разкрита* сред тази полицейска сволоч пропастта на отвратителната мерзост, която кара човека да тръпие“ („Главна книга“, стр. 169, 170).

Ако Фогт доказва своята омраза към държавния преврат с пропаганда в полза на бонапартизма, защо аз да не мога да доказвам „своите връзки“ с тайната полиция, като *разкривам* нейната безпределна мерзост? Ако полицията имаше истински доказателства, защо трябваше да фабрикува фалшиви?

Но — поучава професор Фогт —

„ударът порази все пак *само* членовете на Марксовия Съюз в Кьолн, само партията на Маркс“.

Наистина, Полоний! Нима ударът не е поразил най-напред другата партия в Париж, след това още една в Берлин (процесът на Ладендорф), след това пак друга в Бремен (Съюзът на мъртвите)[382] и т. н. и т. н.?

Що се отнася до *осъждането* на кьолнските обвиняеми, ще приведа пасажа от моите „Разкрития“, който се отнася към този въпрос.

„Първоначално беше необходима чудотворната намеса на полицията, за да се прикрие *тенденциозният характер* на процеса. „Предстоящите разобличения ще ви докажат, господа съдебни заседатели, че този процес не е тенденциозен процес“ — с тези думи Зедт (прокурорът) откри съдебното дирене. А сега (в края на разглеждането на делото) той слага ударението върху тенденциозния характер, за да предаде на забрава разкритията, направени от полицията. След предварителното следствие, което трая една година и половина, за съдебните заседатели бяха нужни обективни данни, които доказват престъплението, за да се оправдаят пред общественото мнение.

След 5-седмична полицейска комедия им стана потребна *„чистата* тенденция“, за да се измъкнат от калта на фактическите данни. Ето защо Зедт не се ограничи само с материала, който

накара обвинителния сенат да стигне до заключението, че „няма обективен състав на престъплението“. Той отива по-далеч. Той се опитва да докаже, че законът за заговорите изобщо не изисква състав на престъплението, а е чисто тенденциозен закон, следователно категорията заговор е само предлог, за да може по законен ред да се изгарят политическите еретици. Неговият опит обеща голям успех благодарение на прилагането спрямо обвиняемите на новия углавен кодекс, издаден след арестуването им. Под предлог, че този кодекс бил съдържал параграфи, които смекчават наказанието, раболепният съд можа да допусне прилагането му като закон, който уж имал обратна сила. Но ако процесът беше чисто тенденциозен процес, за какво беше необходимо година и половина предварително следствие? Заради тенденцията“ (стр. 71, 72, l. c.)[383]. „С разобличаването на протоколната книга, изфабрикувана и подхвърлена на съда от самата пруска полиция, процесът навлезе в нов стадий. Сега съдебните заседатели вече не можеха да признаят обвиняемите за виновни или невинни; сега те трябваше да признаят за виновни обвиняемите или правителството.

Да се оправдаят обвиняемите, значеше да се осъди правителството“ (стр. 70, I. c.)[384].

Че тогавашното пруско правителство преценяваше точно така създаденото положение, свидетелствува изпратеното от Хинкелдай през време на кьолнския процес писмо до пруското посолство в Лондон, в което той пише, че *„от изхода на този процес зависи цялата съдба на политическата полиция“*. Затова той искаше да се намери човек, който би представлявал пред съда укрилия се свидетел *Х[аупт]* срещу възнаграждение от 1 000 талера. Такъв човек наистина беше намерен, когато дойде новото писмо от Хинкелдай:

„Държавният прокурор се надява, че при *благоприятен състав на съдебните заседатели* ще бъде издадена обвинителна присъда и без по-нататъшни извънредни мерки, и затова той“ (Хинкелдай) „моли засега да не се предприема нищо“ (виж приложение 4).

И наистина режимът на Хинкелдай-Шибер в Прусия беше тържествено осветен именно от този *благоприятен състав на съдебните заседатели в Кьолн*. „В Берлин ще тресне гръм, ако кьолнци бъдат осъдени“ — прикомандированата към пруското посолство в Лондон полицейска сволоч знаеше това още през октомври 1852 г., макар че полицейската мина избухна в Берлин (заговорът на Ладендорф) едва в края на март 1853 година (виж приложение 4).

Закъснелият либерален вой за реакционната епоха винаги бива толкова по-силен, колкото по-безгранична е била либералната страхливост, даваща в продължение на редица години възможност на реакцията да царува абсолютно. Така всичките ми опити през време на кьолнския процес да разоблича в либералния пруски печат щиберовската измамническа система претърпяха неуспех. Този печат нарисува на знамето си с големи букви: предпазливостта е първият дълг на гражданина и под този знак ти ще живееш[385].

5. ЦЕНТРАЛНОТО ПРАЗНЕНСТВО НА ПРОСВЕТНИТЕ ДРУЖЕСТВА НА ГЕРМАНСКИТЕ РАБОТНИЦИ В ЛОЗАНА (26 И 27 ЮНИ 1859 г.)

Нашият герой всеки път с ново удоволствие се спасява в... Аркадия. Ние го намираме отново в един „отдалечен ъгъл на Швейцария", в Лозана, на Централното празненство на няколко просветни дружества на германските работници, което се състоя в края на юни. Тук Карл Фогт за втори път спаси Швейцария. Докато Катилина седи в Лондон, Цицерон в пъстра куртка гърми в Лозана:

„Jam jam intelligis me acrius vigilare ad salutem, quam te ad perniciem reipunlicae"*.

Случайно е запазен истинският отчет за споменатото по-горе Централно празненство и за извършения на него геройски подвиг от „закръглената натура". Заглавната страница на съставения от г-н Г. Ломел със съдействието на Фогт отчет гласи: „Централно празненство на просветните дружества на германските работници в Западна Швейцария (в Лозана през 1859 г.), *Женева*, 1859, Маркус Ваней, рю дьо ла Круа д'Ор"[386]. Да сравним този истински отчет с появилата се след пет месеци „Главна книга". В отчета е поместена *„произнесената от самия"* Цицерон-Фогт реч, във встъпителната част на която той обяснява тайната на появяването си на това празненство. Той се появява при работниците, той се обръща към тях, защото

„в последно време срещу него са били издигнати тежки обвинения и ако те биха били верни, съвсем ще разклатят доверието към него и *напълно ще подкопаят политическата му дейност*". „Аз дойдох тук" — продължава той, —

---

* — „Ти вече разбираш, че аз по-ревностно се грижа за спасяването на републиката, отколкото ти — за нейната гибел" (Цицерон. „Речи против Катилина", из четвърта глава на първата реч). *Ред.*

„аз дойдох тук, *за да* се изкажа открито против" (посочените по-горе) „тайни интриги" (отчета, стр. 6—7).

Обвиняват го в бонапартистки машинации, той трябва да спаси политическата си дейност и по своя привичка защищава кожата си със своя език. След един час и половина преливане от пусто в празно той си спомня съвета на Демостен, че „душата на красноречието е действието, действието и пак действието".

Но що е действие? В Америка съществува малко зверче *скункс*, което в момент, когато го заплашва смъртна опасност, има само едно средство за отбрана — настъпателната си миризма. В случай, че бъде нападнато, то изпръсква от известни части на тялото си рядко вещество, което неминуемо обрича вашето облекло на изгаряне; ако пък попадне на кожата ви, вие за известно време се лишавате от възможността за всякакво общуване с хората. Тази миризма е така отвратително отровна, че ловците, ако кучетата им случайно подплашат скункс, изплашени избягват с по-голяма бързина, отколкото ако ги гонеше вълк или тигър. От вълка и тигъра могат да ги защитят барутът и куршумът, но срещу a posteriori* на скункса няма никакви средства!

Ето това е действие! — си казва натурализираният в „държавата на животните"[387] оратор и веднага разпространява срещу мнимите си преследвачи аромата на скункса:

„Но аз настойчиво ви предпазвам от едно — от интригите на малката група подли хора, всички помисли на които са насочени да отклонят работника от неговия занаят, да го заплетат във всевъзможни заговори и комунистически интриги, а след това, поживели за сметка на неговата пот, да го обрекат със студеното" (след това, разбира се, когато той се е изпотил!) „си равнодушие на гибел. И *сега отново* тази шепа хора се опитва с всички възможни средства" (доколкото само е възможно) „да завлече съюзите на работниците в коварните си мрежи. Каквото и да кажат" (за бонапартистките интриги на Фогт), „знайте, че те се стремят само да експлоатират работника за свои лични интереси и в края на краищата да го предоставят на собствената му участ" (отчета, стр. 18. Виж приложението).

Безсрамието на „скункса", с което той твърди, че аз и моите приятели, които винаги сме защищавали интересите на работническата класа *безкористно*, жертвувайки личните си интереси, сме били *„живеели за сметка на потта на работниците"*, дори не е оригинално. Не само декемврийските mouchard** зад гърба на Луи Блан, Бланки, Распайл и др. разпространяваха за тях подобни гнусотии — през всички времена и навсякъде сикофантите на господствуващата класа също така подло са клеветили про-

* — задницата. *Ред.*
** — шпионин. *Ред.*

гресивните политически борци и писатели, които са защищавали интересите на потиснатите класи (виж приложение 5).

Впрочем след това действие нашата „закръглена натура“ се оказа безсилна да запази своя sérieux*. Този фокусник сравнява своите намиращи се на свобода „преследвачи“ със *„заловените в плен* при Цорндорф руси“, а самия себе си — познайте с кого? — с *Фридрих Велики.* Фалстаф-Фогт си спомнил, че Фридрих Велики избягал от първото сражение, в което взел участие. Колко по-велик е *той,* който избяга, без да вземе участие в никакво сражение!**

Ето какво стана на Централното празненство в Лозана според истинския отчет. И „полюбувайте се след това“ (казано с думите на Фишарт) „на този натрапчив блюдолизец, на тромавия и мръсен кашавар“*** — погледнете каква забавна полицейска каша е забъркал той след пет месеца за германския филистер.

„На всяка цена искаха *да предизвикат усложнения в Швейцария,* готвеха се да нанесат решителен удар върху политиката на неутралитет... *Осведомиха ме,* че са възнамерявали да използват Централното празненство на просветните дружества на германските работници, за да насочат работниците по път, по който те преди това решително отказваха да вървят. Разчитаха да използват прекрасното празненство, за да образуват *таен комитет,* който трябваше да уреди контакт със съмишлениците в Германия и да вземе бог знае“ (Фогт, *макар и осведомен,* не знае това) „какви *мерки.* Предаваха смътни слухове и тайнствени съобщения за активна намеса на работниците в политиката на германското отечество. *Аз незабавно реших да се обявя срещу тези интриги* и отново да предупредя работниците *в никой случай* да не позволят да бъдат увлечени от *подобни предложения.* В края на горепосочената реч аз открито предупреждавах и т. н.“ („Главна книга“, стр. 180).

Цицерон-Фогт забравя, че в началото на речта си той публично издрънка кое именно го е завело на Централното празнен-

---

* — сериозен тон. *Ред.*

** В издадения от *Якоб Вендей* памфлет „В защита на себе си и отечеството против Карл Фогт“, Хановер, 1860, Хобес I[388] разказва, че той „е бил свидетел на това, как имперският регент *Карл Фогт не присъствувал,* когато всички ние заедно с другите четирима имперски регенти заставихме вюртембергското правителство да прибегне до силата на оръжието и по такъв начин да даде възможност на парламента да умре от почетна смърт. Това е много забавна история. Когато останалите четирима регенти седнаха в екипажа, за да тръгнат, както беше уговорено, към мястото на заседанията и там заедно с „опашката“ на парламента да застанат с гърдите си“ (както е известно, „опашката“ на парламента нямаше глава) „пред щиковете — Карл Фогт, затваряйки вратата на каретата, викнал на кочияша: „Хайде, карай, екипажът вече е пълен, аз ще дойда веднага!“ Карл Фогт дойде, когато всяка опасност бе минала“ (l. c., стр. 23, 24).

*** И. Фишарт. „Изпълнено с приключения грандиозно историческо повествование за деянията и мъдростите на героите и господата Грангошир, Горгелянтюа и Пантагрюел“, глава трета. *Ред.*

ство — не неутралитетът на Швейцария, а спасяването на собствената му кожа. Нито един звук в речта му нямаше за подготвяното покушение срещу Швейцария, за заговорническите планове да се използва Централното празненство, за таен комитет, за активна намеса на работниците в политиката на Германия, за предложения от „подобен“ или какъвто и да било друг „род“. Нито дума за всички тези щибериади. Неговото заключително предупреждение беше само предупреждението на честния Сайкс, който в съда Олд Бейли убеждаваше съдебните заседатели да не слушат „подлите“ полицаи, които са разкрили извършената от него кражба.

„Настъпилите непосредствено след това събития“ — казва Фалстаф-Фогт („Главна книга“, стр. 188) — „потвърдиха моите *предчувствия*“.

Как, предчувствия ли? Но Фалстаф отново забравя, че няколко реда по-горе той съвсем не „предчувствуваше“, а беше „осведомен“ — *осведомен* за плановете на заговорниците и при това *подробно осведомен!* И какви бяха — „о, ти ангел, изпълнен с предчувствия!“* — последвалите непосредствено след това *събития?*

„В една статия „Allgemeine Zeitung“ приписваше на празненството и живота на работниците тенденции, за които те“ (т. е. празненството и животът) „ни най-малко не са мислили“. (Съвсем както Фогт ги приписва на муртенския конгрес и на работническите организации изобщо.) „Въз основа на тази статия и на *препечатването* ѝ във „Frankfurter Journal“ посланикът на една южногерманска държава направил конфиденциално запитване, което придаваше на празника значението“ — което му *приписваха* статията от „Allgemeine Zeitung“ и препечатването ѝ във „Frankfurter Journal“[389] ли? Нищо подобно — „което то **би трябвало да има** съгласно *неосъществените планове на сярната банда*“.

Ето именно! *Би трябвало да има!*

Макар че е достатъчно и най-повърхностното съпоставяне на „Главната книга“ с истинския отчет за Централното празненство, за да се разкрие тайната на вторичното спасяване на Швейцария от Цицерон-Фогт, аз все пак исках да се уверя дали не е имало някакъв, макар и изопачен факт, който би послужил като материя за прилагане на Фогтовата сила[390]. Затова се обърнах с писмо към съставителя на истинския отчет *Г. Ломел* в Женева. Г-н Ломел, както изглежда, беше в приятелски отношения с Фогт; той не само се възползвал от неговото съдействие при съставянето на отчета за лозанското Централно празненство, но и в брошурата, която се появи по-късно за празненството в чест на Шилер и Ро-

* Гьоте. „Фауст“, част I, сцена шестнадесета („Градината на Марта“). *Ред.*

берт Блум в Женева[391], се стараеше да замъгли фиаското, което Фогт беше претърпял тук. В отговора си от 13 април 1860 г. г-н Ломел, който ми е лично непознат, пише:

„Разказът на *Фогт,* че той е разстроил в Лозана един опасен заговор — *е най-чиста фантазия* или лъжа. В Лозана той търсеше само помещение, за да произнесе реч, която след това би могла да бъде напечатана. В тази реч от час и половина той се защищаваше от обвиненията, че е подкупен бонапартист. Ръкописът се намира у мене и е напълно запазен".

Един от живеещите в Женева французи на въпроса за същия този фогтовски заговор отговори кратко:

„Il faut connaître cet individu"* (т. е. Фогт), „surtout *le faisseur, l'homme important,* toujours hors de la nature et de la verité"**.

Фогт сам казва на стр. 99 от своите така наречени „Изследвания"[392], че „никога не си е приписвал качества на *пророк"*. Но от Стария завет е известно, че магарето е видяло това, което пророкът не е видял. И тогава става ясно защо Фогт е *видял* заговора, за който през ноември 1859 г. е имал предчувствието, че го е „разстроил" през юни 1859 година.

6. РАЗЛИЧНИ ВЪПРОСИ

„Ако паметта не ми изменя" — казва парламентарният клоун, — „то циркулярът" (а именно мнимият лондонски циркуляр до пролетариите от 1850 г.) „във всеки случай е бил съставен от привърженик на Маркс, така наречения парламентарен Волф, и подхвърлен на хановерската полиция. Сега отново *този канал излиза наяве* в историята с циркуляра на „приятелите на отечеството до готците"" („Главна книга", стр. 144).

Каналът излиза наяве! Prolapsus ani*** на природонаучните смешници ли е това?

Що се отнася до „парламентарния Волф" — защо парламентарният вълк също като кошмар преследва парламентарния клоун, ще научим по-долу, — той е публикувал в берлинския Volks-Zeitung", „Allgemeine Zeitung" и хамбургския „Reform" следната декларация:

„*Декларация. Манчестер, 6 февруари 1860 година.*

От писмо на един приятел научих, че в „National-Zeitung" (бр. 41 от тази година) в уводна статия въз основа на брошурата на Фогт е публикувано следното:

---

* — „Нужно е да познава човек този субект". *Ред.*

** — „Това е преди всичко един *важничещ лъжец,* на когото винаги са чужди естествеността и правдивостта". *Ред.*

*** — Изпадане на правото черво. *Ред.*

„През 1850 г. от Лондон е било изпратено друго *циркулярно послание до пролетариите* на Германия, съставено, както предполага Фогт, от парламентарния Волф, alias* казематния Волф, което едновременно било подхвърлено на хановерската полиция". Аз не съм видял нито този брой на „National-Zeitung", нито брошурата на Фогт и поради това отговарям само на цитирания по-горе пасаж:

1) През 1850 г. аз живеех в *Цюрих*, а не в Лондон, където се прехвърлих едва през лятото на 1851 г.

2) През целия си живот не съм съставял нито едно циркулярно послание както до „пролетарните", така и до други лица.

3) Що се отнася до инсинуацията за хановерската полиция, *аз с презрение връщам това безсрамно обвинение на адреса на нейния автор.* Ако останалата част от Фогтовата брошура е също така отвратителна и фалшива, както онова, което се отнася до мене, тя е достойна да заеме място наред с *творенията на такива господа* като *Шеню, Делаод* и К⁰.

В. Волф".

Следователно, както *Кювие* възстановяваше цялата структура на животното само по една кост, така и *Волф* правилно е възсъздал цялата литературна каша на Фогт по един откъснат цитат. Действително *Карл Фогт* заедно с *Шеню* и *Делаод* изглежда като primus inter pares**.

Последното „доказателство" на „незатрудняващия се" Фогт за моето entente cordiale*** с тайната полиция изобщо и за „връзките ми с партията на „Kreuz-Zeitung"[393] по-специално" е, че жена ми е сестра на бившия пруски министър г-н фон Вестфален („Главна книга"; стр. 194). Как да се парира тази жалка нападка на тлъстия Фалстаф? Може би клоунът ще прости на жена ми за нейния роднина, пруския министър, когато научи, че един от шотландските ѝ прадеди**** е бил обезглавен на пазарния площад в Единбург като бунтовник, участвувал в освободителната борба срещу Яков II? Както е известно, самият Фогт само благодарение на случая още носи главата си на своите рамене. На чествуването паметта на Роберт Блум, устроено от Просветното дружество на германските работници в Женева (13 ноември 1853 г.), той разказа

„как левицата на Франкфуртския парламент дълго не е могла да реши кого да изпрати във Виена — Блум или него. Най-после бил хвърлен жребий и съдбата решила в полза на Блум или по-точно против него" (*„Шилерови тържества в Женева* и т. н.". Женева, 1859, стр. 28, 29).

На 13 октомври Роберт Блум заминал от Франкфурт за Виена. На 23 или 24 октомври в Кьолн пристигнала делегация от

* — другояче. *Ред.*
** — пръв между равните. *Ред.*
*** — сърдечно споразумение. *Ред.*
**** — херцог Аргайл. *Ред.*

крайната левица на франкфуртското събрание на път за Берлин, за да участвува в конгреса на демократите. Аз се видях с членовете на делегацията. Някои от тях бяха тясно свързани с „Neue Rheinische Zeitung“. Тези делегати, единият от които през време на кампанията за имперска конституция беше разстрелян по заповед на военно-полевия съд, другият умря в изгнание, а третият е още жив, ми съобщиха тревожни и странни сведения за машинациите на Фогт във връзка с мисията на Роберт Блум във Виена. Но

> Заповядай да мълча, не искай нито дума,
> Защото тайната е моята съдба!*

На споменатото по-горе чествуване на паметта на Роберт Блум в Женева (ноември 1859 г.) „закръглената натура“ беше посрещната нелюбезно. Когато той влизаше в помещението, където ставаше чествуването, следвайки угодливо с колеблива походка също като Силен своя патрон Джемс Фази, един работник извика: ето идва Хенрих, а след него и Фалстаф! А когато Фогт в своя мил анекдот се представи като alter ego** на Роберт Блум, само с труд успяха да задържат няколко избухливи работници да не щурмуват трибуната. Когато пък той най-после — забравил как още през юни бе осуетил революцията — сега сам „още веднъж зовеше работниците на барикадите“ (*„Шилерови тържества“*, стр. 29), раздаде се подигравателното ехо: „Барикади! — Тълпа!“***. Но в чужбина така добре знаят цената на революционното празнословие на Фогт, че този път дори не последва обикновеното „секретно запитване на един южногермански посланик“, и в „Allgemeine Zeitung“ не се появи *никаква* статия.

Цялата Фогтова щибериада, като се почне от сярната банда и се свърши с „бившия министър“, напомня оня сорт майстерзингери, за който Данте казва:

> Ed egli avea fatto del cul trombetta****.

---

* Гьоте. „Миньон“. *Ред.*

** — второто „аз“. *Ред.*

*** В оригинала няма съзвучие: „Barrikaden — Fladen“. *Ред.*

**** И задницата си превърна в тръба. [Данте, „Божествена комедия“, „Ад“, песен XXI. Тези стихове от Данте Маркс в бележка под линия дава на немски език в превода на Канегисер, като посочва фамилията на последния в скобки. *Ред.*]

IV

ПИСМОТО НА ТЕХОВ

Какво още извлича *„закръглената натура"* от

„tristo sacco
Che merda fa di quel, che si trangugia".
*(Dante)**

Писмо на Техов от 26 август 1850 г. от Лондон.

„Най-хубавото, което мога да направя за характеристика на тези интриги" (именно на сярната банда), „е да приведа тук писмото на един човек, когото всеки, *който"* (!) „някога го е познавал, ще нарече честен човек; ще си позволя да *го* (честния човек или писмото?) публикувам", „защото то беше специално предназначено *за съобщаване"* (на кого?) „и защото вече са отпаднали съображенията" (чии?), „които пречеха по-рано да бъде *публикувано"* („Главна книга", стр. 141).

Техов дойде в Лондон от Швейцария в края на август 1850 година. Писмото му било адресирано до бившия пруски лейтенант *Шимелпфениг* (който тогава живеел в Берн) „за съобщаване на приятелите", именно на членовете на *„Централизацията"*, тайно дружество, прекратило съществуването си преди десет години, което беше основано от германски емигранти в Швейцария, много пъстро по своя състав, с голям брой елементи от парламентарните дейци. Техов влизаше в това дружество, но Фогт и неговите приятели не членуваха в него. Но как писмото на Техов е попаднало у Фогт и кой му е дал право да го публикува?

---

* „жалката торба,
Която храната в изпражнения превръща" *(Данте).*
[„Божествена комедия", „Ад", песен XXVIII. *Ред.*]

Самият *Техов* ми пише от Австралия на 17 април 1880 година:

„Във всеки случай аз *никога* не съм имал повод да предоставям на г-н *Карл Фогт каквито и да било пълномощия* по този въпрос".

От „приятелите" на Техов, на които трябвало да бъде съобщено това писмо, само двама още живеят в Швейцария. Нека и двамата говорят сами:

„Е. — Шили. 29 април 1860 година. Горен Енгадин, кантон Граубюнден.*

При появата на брошурата на Фогт „Моят процес срещу „Allgemeine Zeitung"", в която е напечатано писмото на Техов от 26 август 1850 г. до швейцарските му приятели, ние, намиращите се още в Швейцария приятели на Техов, решихме писмено да изкажем на Фогт неудоволствието си по повод публикуването на това писмо *без разрешение.* Писмото на Техов беше адресирано до Шимелпфениг в Берн и трябваше да бъде съобщено на приятели в копия... Радвам се, че не сгрешихме, като предположихме, че нито един от приятелите на Техов, нито един от ония, които имат право на неговото писмо от 26 август, не го е използвал така, както случайният му притежател. На 22 януари до Фогт беше изпратено писмо, в което е изразено неудоволствие по повод публикуването на Теховото писмо *без разрешение,* беше изказан протест срещу *всяка по-нататъшна злоупотреба* с него и писмото беше поискано обратно. На 27 януари Фогт отговори, че „писмото на Техов било предназначено за съобщаване на приятели; че един приятел, който го имал в ръцете си, му го предал специално за публикуване... и че той ще върне писмото само на оня, от когото го е получил"".

*„Б.** — до Шили. Цюрих, 1 май 1860 г.*

Писмото до Фогт беше написано от мен съгласно предварително споразумение с Е... Р.*** не спадаше към „приятелите", за съобщаване на които бе предназначено писмото на Техов; но от съдържанието му Фогт знаеше, че то е адресирано и до мен, обаче не пожела да потърси моето съгласие за публикуването му".

За разрешаването на тази загадка аз оставих за запас един пасаж от приведеното по-горе писмо на *Шили.* Той гласи:

„За този Раникел трябва да говоря тук, защото *писмото на Техов, както изглежда, е попаднало чрез него в ръцете на Фогт* — този пункт от твоето запитване аз едва не бях изпуснал изпредвид. Това писмо беше изпратено от Техов до неговите приятели, заедно с които той е живял в Цюрих — Шимелпфениг, Б. и Е. Като приятел на тези приятели и на самия Техов, аз също го получих по-късно. В момента на внезапното ми и грубо изгонване от Швейцария (без всякакво предупреждение ме хванаха на улицата в Женева и веднага ме изпратиха по-нататък) аз нямах възможност да се върна у дома си и да сложа в ред своите неща. Ето защо написах от бернския затвор до Женева на един сигурен човек, обущаря Тум, като го молех да възложи на някого от моите приятели, които все още се намират там (защото не знаех кого от тях насила изпращаха заедно с мене), да събере вещите ми, най-ценните от тях да ми препрати в Берн, а останалите да остави *засега на съхранение при себе си,* както и да извърши грижлив подбор на моите книжа, за да не ми изпрати нищо, което не може да се прекара през Франция. Така и направиха,

* — Емерман. *Ред.*
** — Бейст. *Ред.*
*** — Раникел. *Ред.*

но писмото на Техов не ми препратиха. В останалите книжа се намираха някои документи, които имаха отношение към тогавашния метеж на парламентарните дейци срещу местния женевски комитет по разпределяне на парите сред емигрантите (комитетът се състоеше от трима женевски граждани, включително Тум и двама емигранти: Бекер и мен), и на *Раникел* като привърженик на комитета в борбата срещу парламентарните дейци те бяха добре известни. Ето защо аз помолих Тум, като касиер и пазител на архивата на комитета, да потърси с помощта на *Раникел* споменатите документи сред моите книжа. Възможно е последният, поканен по този начин да помогне при прегледа на книжата ми, да е получил по един или друг път писмото на Техов, може би от някого от ония, които са преглеждали книжата. Съвсем не оспорвам *преминаването във владение,* от което следва да се различава преминаването в *собственост* от мене към него; аз по най-решителен начин държа на своето право на собственост. *Наскоро след това писах на Раникел от Лондон да ми изпрати писмото. Но той не направи това.* От този именно момент започва неговата culpa manifesta*, първоначално само levis**, но след това все по-нараства съразмерно степента на участието му в публикуването на писмото без разрешение, до magna***, или maxima culpa****, или дори до dolus*****. Аз нито за минута не се съмнявам, че публикуването на писмото не е било разрешено и че нито един от адресантите не е упълномощавал никого за това. Впрочем за пълна яснота ще пиша по този въпрос на Е. Че *Раникел* има участие в публикуването на писмото, не може да предизвиква съмнение при неговата общоизвестна близост с Фогт. Без да имам ни най-малко намерение да критикувам тази близост, аз все пак съм принуден да изтъкна тук нейния контраст с миналото. Защото *Раникел* беше не само един от най-големите парламентояди изобщо, но особено по отношение на имперския регент той проявяваше най-кръвожадни чувства. „Аз трябва да задуша този негодяй — крещеше той, — дори ако ми се наложи да отида за това в Берн". Едва ли не усмирителна ризница трябваше да му се навлича, за да бъде удържан от тези терористични замисли срещу едно тъй високопоставено лице. Но сега, когато превръзката, както изглежда, е паднала от очите му и от Савел той е станал Павел, интересно ми е да погледна как ще се измъкне в друго отношение, т. е. като *отмъстител на Европа.* Аз издържах тежка борба — казваше той тогава, като се колебаеше в избора между Европа и Америка, — но това завърши щастливо, аз оставам — *и ще отмъщавам!!* Трепери, Византия!"

Така пишеше *Шили.*

Следователно *Раникел* откопал****** писмото на Техов в емигрантския архив на Шили. Въпреки искането на Шили от Лондон, той не му върнал писмото. *Присвоеното* по този начин писмо „приятелят" *Раникел* предава на „приятеля" Фогт, а „приятелят" Фогт със свойствената му морална деликатност се обявява за упълномощен да публикува това писмо — защото Фогт и *Раникел* са „приятели". И така, който пише писмо за „съобщаване на

* — явна вина. *Ред.*
** — лека. *Ред.*
*** — голяма. *Ред.*
**** — най-голяма вина. *Ред.*
***** — лъжа. *Ред.*
****** В оригинала е употребен глаголът „aufstiebern", който означава „откопавам", „обшарвам" и е еднозвучен с името на полицейския агент Щибер. *Ред.*

приятелите“, го пише със самото това за такива „приятели“ като *Фогт* и *Раникел* — arcades ambo*.

Съжалявам, че тази своеобразна юриспруденция ме завежда до полузабравени и отдавна забравени истории. Но Раникел започна и аз трябва да го следвам.

Съюзът на комунистите беше основан — първоначално под друго име — в Париж през 1836 година. Неговата структура във вида, в който тя постепенно се формира, беше следната: известен брой членове образуваха „общината“, различните общини в един и същи град образуваха „окръг“, по-голям или по-малък брой окръзи се групираха около „ръководния окръг“; начело на цялата организация стоеше Централният комитет, избиран на конгрес на делегатите от всички окръзи, но имащ право да кооптира и назначава в крайни случаи свой временен приемник. Централният комитет се намираше най-напред в Париж, а от началото на 1840 г. до началото на 1848 г. в Лондон. Ръководителите на общините и окръзите, а също и членовете на Централния комитет — всички бяха изборни. Това демократично устройство, което е съвсем нецелесъобразно за заговорнически тайни дружества, не противоречеше поне на задачите на едно пропагандистко дружество. Дейността на Съюза се състоеше преди всичко в основаване на открити просветни дружества на германските работници и повечето от дружествата от този вид, съществуващи и досега в Швейцария, Англия, Белгия и Съединените щати, бяха основани непосредствено от самия Съюз или създадени от бивши негови членове. Ето защо организацията на тези дружества на работниците е навсякъде една и съща. Един ден в седмицата се определяше за дискусии, друг — за обществени развлечения (пеене, декламация и т. н.). Навсякъде при дружествата се създаваха библиотеки и там, където беше възможно — курсове за преподаване елементарни знания на работниците. Стоящият зад откритите дружества на работниците и ръководещ ги Съюз намираше в тях най-непосредствено поле за дейност за открита пропаганда, а, от друга страна, се попълваше и разширяваше от най-способните им членове. При скитническия начин на живот на германските занаятчии Централният комитет само в редки случаи прибягваше до изпращане на специални емисари.

Що се отнася до тайното учение на самия съюз, то бе подложено на всички изменения, които претърпя френският и английският социализъм и комунизъм, а също и техните германски раз-

* — „двамата аркадци“, „двамата от Аркадия“ — израз на Виргилий, употребен от Байрон в романа „Дон-Жуан“ (песен четвърта, строфа 93) в значението „двамата мерзавци“; станал е нарицателен. *Ред.*

новидности (например фантазиите на Вайтлинг). Като се почне от 1839 г., както се вижда още от доклада на Блюнчли[394], наред със социалния въпрос извънредно важна роля играе религиозният въпрос. Различните фази, през които преминаваше германската философия в периода от 1839 до 1846 г., намираха в средата на тези работнически дружества най-страстни последователи. Тайната форма на дружеството дължи произхода си на Париж. Главната цел на Съюза — пропаганда сред работниците в Германия — изискваше запазване на тази форма и по-късно. През време на първото си пребиваване в Париж аз поддържах личен контакт с тамошните ръководители на Съюза, както и с водачите на повечето от тайните френски работнически дружества, без обаче да влизам в нито едно от тях. В Брюксел, където ме заточи Гизо, аз основах заедно с Енгелс, В. Волф и други съществуващото и досега просветно дружество на германските работници[395]. Същевременно ние издадохме редица памфлети, отчасти печатни, отчасти литографирани, в които подложихме на безпощадна критика онази смес от френско-английски социализъм или комунизъм с германската философия, която тогава съставляваше тайното учение на Съюза; вместо това ние издигахме научното изследване на икономическата структура на буржоазното общество като единствено здрава теоретична основа и най-после в популярна форма разяснявахме, че въпросът не е за провеждането в живота на някаква утопична система, а за съзнателно участие в извършващия се пред очите ни исторически процес на революционно преобразуване на обществото. Под влиянието на тази наша дейност Лондонският централен комитет завърза преписка с нас и изпрати в Брюксел в края на 1846 г. един от своите членове, часовникаря *Иосиф Мол* — който по-късно, като войник на революцията, падна на бойното поле в Баден, — за да ни покани да влезем в съюза. Мол разпръсна съмненията, които ние изказахме във връзка с това предложение, като съобщи, че Централният комитет се готви да свика в Лондон конгрес на Съюза, където защищаваните от нас критични възгледи ще бъдат изразени в официален манифест като доктрина на Съюза, но че за борба с консервативните и противодействуващите елементи е необходимо нашето лично участие, а последното е свързано с влизането ни в Съюза. И така ние влязохме в Съюза. Конгресът, на който бяха представени членове на Съюза от Швейцария, Франция, Белгия, Германия и Англия, се състоя, и след бурни, продължили няколко седмици разисквания беше приет съставеният от Енгелс и мене „Манифест на Комунистическата партия", който излезе от печат в началото на 1848 г., а по-късно се появи в английски, френ-

ски, датски и италиански преводи. Когато избухна февруарската революция, лондонският Централен комитет ми възложи ръководството на Съюза. През време на революцията в Германия дейността му се прекрати от само себе си, тъй като се откриха по-действени пътища за осъществяване на неговите цели. Когато в края на 1849 г., след вторичното ми изгонване от Франция, пристигнах в Лондон, аз намерих отломки от тамошния Централен комитет, събрани отново, и връзките с възстановените в Германия окръзи на Съюза — възобновени. *Вилих* пристигна в Лондон след няколко месеца и по мое предложение беше приет в Централния комитет. Той ми бе препоръчан от *Енгелс*, който участвуваше в кампанията за имперска конституция като негов адютант. За пълнота на историята на Съюза ще отбележа още, че на 15 септември 1850 г. настъпи разкол в самия Централен комитет. Мнозинството му заедно с Енгелс и мене реши да пренесе местопребиваването на Централния комитет в *Кьолн*, където още отдавна се намираше „ръководният окръг" за Средна и Южна Германия; след Лондон Кьолн беше най-важният център на интелектуалните сили на Съюза.

Същевременно ние излязохме от лондонското *Просветно дружество на работниците*. Но малцинството на Централния комитет начело с Вилих и Шафер основа Зондербунд[396], който поддържаше контакт с Просветното дружество на работниците и възобнови прекъснатите през 1848 г. връзки с Швейцария и Франция. На 12 ноември 1852 г. бяха осъдени кьолнските подсъдими. Няколко дни след това по мое предложение Съюзът беше обявен за разтурен. Документа за разтурването на Съюза, датиран от ноември 1852 г., аз приложих към книжата по моето съдебно дело срещу „National-Zeitung". Като мотив за разтурването на съюза в този документ се посочва, че от времето на арестите в Германия, т. е. още от пролетта на 1851 г., фактически е прекратена *всякаква* връзка с континента; освен това подобно пропагандистко дружество изобщо стана несвоевременно. След няколко месеца, в началото на 1855 г., прекрати съществуването си и вилихо-шаперовският Зондербунд.

Принципиалните причини за посочения по-горе разкол са изложени в моите „Разкрития относно процеса на комунистите", където е препечатано извлечение от протокола на заседанието на Централния комитет от 15 септември 1850 г. За най-близък практически повод послужи стремежът на *Вилих* да заплете Съюза в революционните замисли на германската демократическа емиграция. Диаметрално противоположните преценки на политическата ситуация още повече изостриха разногласията. Ще приведа

само *един* пример. Вилих си въобразяваше например, че спорът между Прусия и Австрия по въпроса за Курхесен и Германския съюз[397] ще доведе до сериозни конфликти и ще създаде възможност за практическа намеса на революционната партия. На 10 януари 1850 г., скоро след разкола на Съюза, той издаде съставена в този дух прокламация: „Към демократите от всички нации", подписана от Централния комитет на Зондербунда, а също и от френски, унгарски и полски емигранти. А Енгелс и аз — както може да се прочете на стр. 174, 175 от „Revue der Neuen Rheinischen Zeitung" (двойна книжка за май — октомври 1850 г., Хамбург), напротив, твърдяхме: *„Целият този шум до нищо няма да доведе...* Без да пролеят нито капка кръв, борещите се страни Австрия и Прусия ще седнат във Франкфурт в Съюзния сейм[398], и при това ни най-малко няма да се намали взаимната им дребнава завист, нито раздорите с техните поданици, нито недоволството им от *руското* върховно владичество"[399].

Беше ли способен *Вилих* по силата на своята индивидуалност — Вилих впрочем е несъмнено делови човек — и под влиянието на своите тогава (през 1850 г.) още свежи безансонски спомени „безпристрастно" да съди за конфликтите, които по силата на противоположността на възгледите станаха неизбежни и всекидневно се повтаряха — за това може да се заключи въз основа на следващия по-долу документ.

„Германска колона в Нанси,
за гражданина Йох. Филип Бекер
в Бил

До председателя на германския военен съюз „Помагай си!"

Гражданино!

Съобщаваме ти като избран представител на всички германски емигранти-републиканци, че в Нанси е образувана колона на германските емигранти под името „Германска колона в Нанси".

Тукашната колона се състои отчасти от емигранти, които образуваха навремето везулската колона, и отчасти от емигранти, които влизаха в колоната в Безансон. Те напуснаха Безансон по съображения от чисто демократичен характер.

Въпросът е там, че Вилих във всичките си действия много рядко се съветваше с колоната. Основните правила на безансонската колона изобщо не бяха обсъждани от нея и не се установяваха, а бяха дадени от Вилих априори и се привеждаха в изпълнение без съгласието на колоната.

След това Вилих ни даде също така и апостериорни доказателства за деспотичния си характер в редица заповеди, достойни за някой Елачич или Виндишгрец, но съвсем не за един републиканец.

Вилих даде заповед да се смъкнат от един член на колоната на име Шьон, който я напускаше, новите му обувки, купени от спестяванията на колоната, без да се съобразява с това, че и Шьон имаше свой дял в тези спестявания, тъй като те се образуваха главно от получаваната от Франция субсидия дневно по 10 су на човек... Той искаше да си вземе обущата, а Вилих заповяда да му ги отнемат.

Вилих изгони от Безансон, *без да пита* колоната, няколко делови нейни членове за дреболии като неявяване на преброяването или на упражнения, закъснения (вечер), дребни кавги — изгони ги, като им заяви, че те могат да заминат за Африка, тъй като вече не могат да останат във Франция; а ако не заминат за Африка, той ще разпореди да ги изгонят, и то именно в Германия, за което имал пълномощно от френското правителство. Запитана по този повод, безансонската префектура отговори, че това не е истина. Вилих почти всеки ден заявяваше на проверката: на когото не се харесва, може, ако желае, да си отиде и колкото по-скоро, толкова по-добре — може да замине за Африка и т. н. Веднаж той дори заплаши в обща форма: който не се подчинява на неговите заповеди, нека или да заминава за Африка, или по негово искане ще бъде предаден на Германия; по този повод беше направено посоченото по-горе запитване в префектурата. Поради тези всекидневни заплахи на мнозина опротивя животът в Безансон, където, както те заявяваха, всеки ден ги изпращат по дяволите. Ако бихме желали да бъдем роби — казваха те, — можехме да заминем за Русия или изобщо не трябваше да предприемаме нищо в Германия. Те заявяваха, че в никакъв случай не могат да останат повече в Безансон, без да влизат в рязко сблъскване с Вилих, и поради това заминаха. Но тъй като тогава никъде нямаше друга колона, която би могла да ги приеме, и тъй като, от друга страна, те не можеха да живеят с десет су, не им оставаше нищо друго, освен да се запишат за Африка, което те и направиха. Така Вилих докара до отчаяние 30 честни граждани и е виновен, че тези сили са завинаги изгубени за родината.

По-нататък Вилих беше толкова неблагоразумен, че на проверките постоянно хвалеше своите ветерани и унизяваше новаците, което винаги възбуждаше спорове. Вилих заяви дори веднъж на преброяването, че прусаците значително превъзхождат южногерманците по глава, сърце и тяло или пък, както той се изрази, по физически, нравствени и умствени сили. А южногерманците се отличавали с добродушие — той искаше да каже с глупост, но не се осмели. След това Вилих страшно озлоби всички южногерманци, които образуваха мнозинство. Най-после ето и най-грубата му постъпка.

Преди две седмици 7-а рота даде подслон за една нощ на изгонен от казармата по лично разпореждане на Вилих член на колоната на име Бароджо, остави го въпреки забраната на Вилих в своето помещение и защищаваше това помещение от привържениците на Вилих — фанатици-шивачи. Тогава Вилих заповяда да донесат въжета и да се вържат бунтовниците. Въжетата наистина бяха донесени. Но Вилих нямаше власт да накара да се изпълни докрай заповедта му, макар че твърде много желаеше това... Такива са причините за тяхното заминаване.

Ние написахме всичко това тук не за да се оплачем от Вилих. Защото характерът и стремежите на Вилих са добри и мнозина от нас го уважават, но не всички пътища, по които той върви към своите цели, и средствата, които използва за това, ни харесват. Вилих има добри намерения. Но той се смята за олицетворена мъдрост и ultima ratio*, а всеки, който му противоречи — дори в дреболиите, — за него е глупак и изменник. С една дума, Вилих не признава никое друго мнение освен своето собствено. Той е аристократ по дух и деспот и ако замисли нещо, няма да се гнуси от никакви средства. Но достатъчно за това! Сега ние познаваме Вилих. Ние познаваме неговите силни и слаби страни и затова напуснахме Безансон. Впрочем всички, напускайки Безансон, заявиха, че се отделят от Вилих, но не излизат от германския военен съюз „Помагай си“.

Също така и везулските...

* — върховен разум. *Ред.*

Завършвайки с уверение за дълбокото ни уважение, предаваме братски привет и стискаме ръка от колоната в Нанси.

Прието от общото събрание на 13 ноември 1848 г.

Нанси, 14 ноември 1848 година.

От името и по поръчение на колоната

Секретар Б."

Сега да се върнем към писмото на *Техов*. Отровата на писмото му, както и на другите влечуги, е в опашката, именно в прибавката от 3 септември (1850 г.). В нея става дума за дуела на моя предивременно умрял приятел *Конрад Шрам* с г-н *Вилих*. В този дуел, който се състоя в началото на септември 1850 г. в Антверпен, *Техов* и французинът *Бартелеми* фигурираха като секунданти на Вилих. *Техов* пише на Шимелпфениг „за съобщаване на приятелите":

„Те" (т. е. Маркс и неговите привърженици) „пуснаха своя рицар *Шрам* срещу Вилих, който го" (Техов иска да каже: когото той) „обсипа с най-груби ругатни и в заключение го извика на дуел" („Главна книга", стр. 156, 157).

Моето опровержение на тази нелепа сплетня е напечатано преди седем години в цитирания по-горе памфлет *„Рицарят на благородното съзнание"*, Ню Йорк, 1853 г.

Тогава Шрам беше още жив. Той, както и Вилих, се намираше в Съединените щати.

Секундантът на Вилих Бартелеми още не беше обесен; секундантът на Шрам, славният полски офицер Мисковски, още не беше изгорял, а г-н Техов още не можеше да забрави своето циркулярно писмо за „съобщаване на приятелите".

В споменатия памфлет е поместено писмото на моя приятел *Фридрих Енгелс* от 23 ноември 1853 г. от *Манчестер*, в края на което е казано:

„На заседанието на Централния комитет, където между Шрам и Вилих се стигна до извикване на дуел[400], аз (Енгелс) „съм бил" (според думите на Вилих) „извършил престъпление, „напускайки стаята" заедно с Шрам малко преди сцената и *следователно, след като съм подготвил цялата сцена*. По-рано *Маркс* (според думите на Вилих) бил „насъсквал" Шрам, „а сега за разнообразие в тази роля излизам *аз*. Дуелът между стария, опитен в стрелба с пистолет пруски лейтенант и един търговец, който може би никога не е държал пистолет в ръка, беше наистина великолепно средство, за да се „премахне от пътя" лейтенантът. Въпреки това приятелят Вилих навсякъде разказваше — устно и писмено, че ние сме били искали той да бъде застрелян... Шрам просто беше вбесен от наглото поведение на Вилих и за огромно изумление на всички ни го извика на дуел. Няколко минути преди това са-

мият Шрам вероятно не подозираше, че работата ще вземе такъв обрат. Трудно е да си представим по-спонтанна постъпка ... Шрам се отдалечи" (от помещението, където заседавахме) „само по личната молба на Маркс, който желаеше да се избегне по-нататъшен скандал.

Ф. Енгелс" („*Рицарят* и т. н.", стр. 7)[401].

Доколко аз от своя страна бях далеч от това, да смятам *Техов* за разпространител на тази глупава сплетня, се вижда от следния пасаж на същия този памфлет:

„Първоначално, *както разказваше на мене и на Енгелс самият Техов, след връщането си в Лондон* Вилих бил твърдо убеден, че аз съм възнамерявал да изпратя посредством Шрам благородния мъж на оня свят, и писмено разпространил тази идея по целия свят. Но след като разсъдил по-зряло, той решил, че на мен с моята дяволска тактика не е могло да ми мине през ум да го премахна с помощта на дуел с Шрам" (стр. 9 1. с.)[402].

Онова, за което Техов сплетничи пред г-н Шимелпфениг „за съобщаване на приятелите", той го предава с чужди думи. *Карл Шапер,* който при настъпилия по-късно разкол в Съюза застана на страната на Вилих и беше свидетел на сцената, която предизвика дуела, ми пише следното по този въпрос:

„5, Перси-стрийт, Бедфорд-сквер,
27 септември 1860 г.

Драги Маркс!

Относно скандала между Шрам и Вилих следното:

Скандалът се разгра на заседание на Централния комитет в резултат на горещ спор, който *случайно* се завърза между тях през време на разискванията. Аз отлично помня, че ти от своя страна правеше всичко, за да ги успокоиш и уредиш въпроса и беше, както изглежда, също така поразен от този внезапен взрив, както самият аз и останалите присъствуващи там членове на Централния комитет.

Привет

Твой *Карл Шапер"*.

В заключение ще напомня още, че самият Шрам няколко седмици *след* дуела ме обвиняваше в писмо от *31 декември 1850 г.* в *пристрастие към Вилих.* Неодобрението, което Енгелс и аз открито му изказвахме по повод на дуела както преди, така и след дуела, тогава предизвика раздразнение у него. Това му писмо и другите книжа, които получих от него и от Мисковски, отнасящи се до дуела, могат да бъдат разгледани от неговите роднини. Те не подлежат на публикуване.

Когато Конрад Шрам след връщането си от Съединените щати в средата на юли 1857 г. отново ме посети в Лондон, на смелата

му, стройна юношеска фигура вече беше сложила печата си неизлечимата туберкулоза, която същевременно като сияние обкръжаваше неговата характерна красива глава. Със свойствения му и никога ненапускащ го хумор той преди всичко, смеейки се, ми показа съобщение за собствената си смърт, напечатано въз основа на слухове от един бъбрив приятел в нюйоркски германски вестник. По съвета на лекарите Шрам тръгнал за Сен-Елие, на остров Джерси, където ние с Енгелс го видяхме за последен път. Шрам умря на 16 януари 1858 година. На погребението му, което събра цялата либерална буржоазия от Сен-Елие и цялата живееща там емиграция, надгробна реч произнесе *Дж. Джулиан Харни,* един от найдобрите английски народни оратори, който по-рано бе известен като вожд на чартистите и поддържаше приятелски отношения с Шрам през време на пребиваването му в Лондон. Заедно с избухливата, смела, пламенна натура, която никога не се поддаваше на грижите на всекидневието, Шрам притежаваше критичен ум, оригинална мисъл, тънък хумор и наивно добросърдечие. Той беше Перси Хотспер на нашата партия.

Да се върнем към писмото на г-н *Техов*. Няколко дни след пристигането си в Лондон, късно вечерта, той имаше продължително rendez-vous* с Енгелс, Шрам и мене в една кръчмица, където ние го угощавахме. Това именно rendez-vous той описва в писмото си до Шимелпфениг от 26 август 1850 г. „за съобщаване на приятелите". Преди аз никога не съм го срещал, а след това го видях може би два пъти, и то само набързо. Но той веднага успял да разгледа мене и моите приятели, нашата глава, сърце и вътрешности и побързал зад гърба ни да изпрати в Швейцария психологично описание на нашите белези, като грижливо препоръчва на „приятелите" тайно да го размножат и разпространят.

Техов много се занимава с моето „сърце". Аз великодушно няма да го последвам в тази област. „Ne parlons pas morale"** — както заявява парижката гризетка, когато приятелят ѝ започва да говори за политика.

Да се спрем за момент на адресанта на писмото от 26 август, бившия пруски лейтенант *Шимелпфениг*. Аз не познавам лично този господин и никога не съм го виждал. Характеризирам го въз основа на две писма. Първото писмо *от 23 ноември 1853 г.*[403], което привеждам само в извадки, ми беше изпратено от *Честер* от моя приятел *В. Щефен,* бивш пруски лейтенант и преподавател в дивизионната школа. В него се казва:

* — среща. *Ред.*
** — „да не говорим за морал". *Ред.*

„Веднъж Вилих изпрати тук“ (в Кьолн) „един адютант на име *Шимелпфениг.* Последният ми направи честта, като ме покани у дома си, и беше твърдо убеден, че сигурно ще може с един поглед да оцени цялата ситуация по-добре, отколкото всеки друг, който постоянно наблюдава фактите непосредствено. Ето защо у него се оформи твърде невисоко мнение за мене, когато му съобщих, че офицерите от пруската армия съвсем няма да сметнат за щастие да се сражават под неговото и Вилиховото знаме и съвсем не са склонни citissime* да провъзгласяват вилиховска република. Той се разсърди още повече, когато не се намери нито един човек, който да бъде така неразумен, че да се съгласи да размножи възванието към офицерите, което той донесе със себе си и което ги призоваваше веднага да се изкажат за „това“, което той наричаше демокрация. Той, вбесен, напусна *„заробения от Маркс Кьолн“,* както ми писа, но успя да размножи тази глупост в някое друго място и я изпрати на множина офицери, в резултат на което „Наблюдателят“ от „Kreuz-Zeitung“ получи възможност да проституира целомъдрената тайна на този хитроумен начин за превръщане на пруските офицери в републиканци“.

През време на тази авантюра аз още съвсем не познавах Щефен, той пристигна в Англия едва през 1853 г. Още по-ярко характеризира самия себе си *Шимелпфениг* в писмото до същия този *Хьорфел,* което привеждам по-долу, който по-късно беше разобличен като френски полицейски агент. Хьорфел беше душа на революционния комитет, основан в Париж в края на 1850 г. от Шимелпфениг, Шурц, Хефнер и други тогавашни приятели на *Кинкел,* и беше заклет приятел и на двамата матадори, Шурц и Шимелпфениг.

Шимелпфениг до Хьорфел (в Париж, 1851 г.):

„Тук“ (в Лондон) „сега стана следното... Ние писахме там“ (в Америка) „на всички наши влиятелни познати по повод подготовката на почвата за заем“ (Кинкеловия заем), „като им препоръчваме преди всичко *в продължение на известно време да се изказват лично и в печата за мощта на заговорническите организации* и да изтъкват, че активните сили както на германците и французите, *така* и на италианците *никога* няма да напуснат бойното поле“. (Нима историята *няма никаква* дата?**) ... *„Нашата работа сега върви добре.* Когато откажем подкрепа на твърде упорити хора, те се съгласяват на отстъпки и с охота приемат поставените им условия. Утре, след като *работата* вече бъде наредена и здраво поставена, ще се свържа с Руге и Хауг... *Общественото ми положение, както и твоето, е твърде тежко. Крайно необходимо е по-скоро да се даде ход на нашето дело“.* (Тоест на Кинкеловия революционен заем.)

Твой *Шимелпфениг“.*

Това писмо на Шимелпфениг се намира в публикуваните от *А. Руге* в „Herold des Westens“ (Луисвил, 11 септември 1853 г.)

---

* — по най-бърз начин. *Ред.*

** Като осмива неправилното граматично построение на предходната фраза на Шимелпфениг, Маркс в скобки привежда леко перифразираните от него думи на реакционния депутат на франкфуртското Национално събрание княз Лихновски, който на едно заседание казал: „Für das historische Recht gibt es *kein* Datum *nicht“* (за историческото право не съществува никаква дата), т. е. употребил недопустимо в немския език двойно отрицание (ср. настоящото издание, том 5, стр. 366). Аналогична грешка е допуснал и Шимелпфениг. *Ред.*

„Разобличения“. Шимелпфениг, който при публикуването на тези „Разобличения“ вече се намираше в Съединените щати, никога не е отричал истинността на това писмо. „Разобличенията“ на Руге са препечатка на документа: *„Из архива на берлинското полицейско управление“*. Документът се състои от Хинкелдеевите бележки по полетата и книжата, които или са били заловени от френската полиция у Шимелпфениг и Хьорфел в Париж, или са били „открити“ [aufgestiebert] у пастор Дулон в Бремен, или най-после през време на войната между мишките и жабите, между Агитационния съюз на Руге и Емигрантския съюз на Кинкел[404], бяха доведени от самите враждуващи братя конфиденциално до сведение на германо-американския печат. Характерна е иронията, с която Хинкелдей разказва как бързо Шимелпфениг е прекъснал пътуването си по Прусия за пропагандиране на идеите на Кинкеловия революционен заем, „като си *въобразил,* че го преследва полицията“. В същите „Разобличения“ е поместено писмото на *Карл Шурц,* „представител на парижкия комитет“ (т. е. на Хьорфел, Хефнер, Шимелпфениг и т. н.) „в Лондон“, където е казано:

„Вчера намиращите се тук емигранти решиха да привлекат към преговори Бухер, д-р Франк, Редз от Виена и *Техов,* който скоро ще бъде тук. N. B. *На Техов засега не бива да се съобщава за това решение както в устна, така и в писмена форма* до пристигането му тук“ *(К. Шурц* до „мнлите хора“ в Париж, *Лондон, 16 април 1851 година).*

До един от тези „мили хора“, г-н *Шимелпфениг, Техов* адресира писмото си от 26 август 1850 г. за „съобщаване на приятелите“. Преди всичко той съобщава на „милия човек“ грижливо прикриваните от мене теории, които той обаче незабавно е открил у мене през време на нашата единствена среща с помощта на поговорката: „in vino veritas“*.

„Аз“ — разказва г-н Техов на г-н Шимелпфениг „за съобщаване на приятелите“. — „аз . . . заявих на края, че тях“ (Маркс, Енгелс и др.) *„винаги съм си ги представял като стоящи над абсурдната идея за благодатните комунистически ясли* à la Кабе“ и т. н. („Главна книга“, стр. 150).

Представял! По този начин Техов, без да *знае* дори азбуката на нашите възгледи, е бил толкова великодушен и снизходителен, че си ги *представял* не съвсем като „абсурд“.

Да не говорим за научните трудове, ако само е прочел „Манифест на Комунистическата партия“, който по-долу нарича мой „катехизис на пролетариите“, той би намерил там подробен раздел, озаглавен: „Социалистическа и комунистическа литература“.

* — „истината е във виното“. *Ред.*

и на края на този раздел параграф: „Критично-утопичният социализъм и комунизъм“, където е казано:

„В собствения смисъл на думата социалистически и комунистически системи, системите на Сен-Симон, Фурие, Оуен и т. н., се появяват през първия, неразвития период на борбата между пролетариата и буржоазията, който ние изложихме по-горе.

Наистина изобретателите на тези системи виждат противоположността на класите, както и действието на разрушителните елементи в самото господствуващо общество. Но те не виждат на страната на пролетариата никаква историческа самодейност, никакво свойствено нему политическо движение.

Тъй като развитието на класовия антагонизъм върви в крак с развитието на индустрията, те също така не могат още да намерят материалните условия за освобождаването на пролетариата и търсят такава социална наука, такива социални закони, които да създадат тези условия.

Обществената дейност трябва да бъде заместена от тяхната лична изобретателска дейност, историческите условия за освобождението — от фантастични условия, постепенното организиране на пролетариата в класа — от нарочно измислена организация на обществото. Бъдещата история на света се свежда за тях до *пропагандата и практическото* осъществяване на техните планове за обществото... Значението на критично-утопичния социализъм и комунизъм стои в обратно отношение към историческото развитие... Затова, макар че основателите на тези системи в много отношения бяха революционни, техните ученици винаги образуват реакционни секти. Те все още *мечтаят* за експериментално осъществяване на своите обществени утопии, за учредяване на отделни фаланстери, за основаване на вътрешни колонии [Home-colonies], за създаване на *малка Икария** — издание на новия Ерусалим“ в джобен формат („Манифест на комунистическата партия“, 1848, стр. 21, 22).[405]

В последните думи Икария на *Кабе* — или както я нарича Техов, „благодатните ясли“, е просто наречена „джобно издание на новия Ерусалим“.

* Фаланстери се наричаха социалистическите колонии, които проектираше Фурие; Кабе наричаше Икария своята утопична страна, а по-късно комунистическата си колония в Америка. *(Бележка на Енгелс към английското издание на „Манифест на Комунистическата партия“, 1888 г.)*

Home-colonies (колонии в страната) Оуен нарича своите образцови комунистически общества. Фаланстери се наричаха обществените дворци, които проектираше Фурие. Икария се наричаше утопично-фантастичната страна, комунистическите учреждения на която описва Кабе. *(Бележка на Енгелс към немското издание на „Манифест на Комунистическата партия“, 1890 г.)*

Признатото от Техов абсолютно непознаване на възгледите, изказани от Енгелс и от мене в печата много години преди нашата среща с него, напълно обяснява заблуждението му. За собствената *му* характеристика ще приведем някои примери.

„Той" (Маркс) „се присмива над глупците, които машинално повтарят след него неговия катехизис на пролетариите, и над комунистите à la Вилих, както и над буржоата. Единственото, което той уважава, са *аристократите*, но истинските, знаещите своята цена. *За да ги лиши от господство*, му е необходима сила, която той намира само в пролетариата; *ето защо той е скроил системата си с оглед на тази сила*" („Главна книга", стр. 152).

И така Техов си „представя", че аз съм съчинил „катехизиса на пролетариите". Той има предвид „Манифеста", в който е подложен на критика и — ако Техов желае — са „осмени" социалистическият и критическият утопизъм от всички сортове. Но това „осмиване" не беше така просто, както той си „представя", и стана необходимо да се изразходва значителен труд, което той би могъл да види от книгата ми срещу Прудон „Нищета на философията" (1847 г.)[406]. Техов си „представя" по-нататък, че аз съм „скроил" *„системата"*, докато аз, напротив, дори в предназначения непосредствено за работниците „Манифест" съм отхвърлил всички системи и съм поставил на тяхно място „критичното разбиране на условията, хода и общите резултати от действителното обществено движение"[407]. Но подобно „разбиране" не бива машинално да се повтаря за когото и да било или да се „скрои" като някакъв патрондаш. Необикновено наивен е възгледът за взаимоотношенията между аристокрацията, буржоазията и пролетариата в оня вид, както Техов си „представя" това и ми го *приписва*.

Аз „уважавам" аристокрацията, „присмивам се" над буржоазията, а за пролетариите „скроявам система", за да мога с тяхна помощ „да лиша от господство" аристокрацията. В първия раздел на „Манифеста", озаглавен „Буржоата и пролетариите" (виж „Манифест", стр. 11)[408], подробно се обяснява, че икономическото, а следователно в една или друга форма и политическото *господство на буржоазията* е основно условие както за съществуването на съвременния пролетариат, така и за създаването на „материалните условия за неговото освобождение". „Изобщо развитието на съвременния пролетариат (виж „Revue der Neuen Rheinischen Zeitung", януари 1850, стр. 15) е обусловено от развитието на промишлената буржоазия. Само *при нейното господство* той придобива широко национално съществуване, способно да издигне неговата революция до общонационална, само при нейното господство той създава съвременните средства за производство,

които служат същевременно за средства на революционното му освобождаване. Само *нейното господство* изтръгва материалните корени на феодалното общество и изравнява почвата, *на която единствено е възможна пролетарската революция*"[409]. Ето защо аз в същия този „Revue" обявявам всяко пролетарско движение, в което не участвува Англия, за „буря в чаша вода" [410]. Енгелс разви същите възгледи още през 1845 г. в труда си „Положението на работническата класа в Англия"[411]. Следователно в страните, където аристокрацията в континентален смисъл — а именно така разбира Техов „аристокрацията" — тепърва трябва да бъде „лишена от господство", съгласно моите възгледи, липсва първата предпоставка на пролетарската революция, а именно промишленият пролетариат в национален мащаб.

По-специално моя възглед за отношението на германските работници към движението на буржоазията Техов е намерил в много определена форма в „Манифеста". „В Германия, доколкото буржоазията се проявява революционно, комунистическата партия се бори заедно с нея срещу абсолютната монархия, феодалната поземлена собственост и реакционното еснафство. Но комунистическата партия нито за миг не престава да изработва у работниците колкото може по-ясно съзнание за враждебната противоположност между буржоазията и пролетариата" и т. н. („Манифест", стр. 23)[412]. Привлечен пред буржоазния съд на съдебните заседатели в Кьолн по обвинение в „бунт", аз направих декларация в същия дух: „В съвременното буржоазно общество съществуват още *класи,* но вече няма *съсловия.* Неговото развитие се състои в борбата между тези класи, но последните се обединяват срещу съсловията и тяхната кралска по божия милост власт" (*„Два политически процеса.* Гледани през февруари в съда на съдебните заседатели в Кьолн", 1849, стр. 59)[413].

Какво друго бяха призивите на либералната буржоазия към пролетариата от 1688 до 1848 г. освен „скрояване на системи и фрази", за да може с неговите сили да лиши аристокрацията от господство. Следователно най-същественото, което г-н Техов извлича от моята тайна теория, би било *най-банален буржоазен либерализъм!* Tant de bruit pour une omelette.* Но тъй като Техов, от друга страна, все пак е знаел, че „Маркс" не е буржоазен либерал, не му е оставало нищо, освен „да изнесе впечатлението, че целта на цялата дейност на Маркс е личното му господство". „Цялата ми дейност" — какъв скромен израз за единствената ми беседа с г-н Техов!

* — Колко шум за един омлет! *Ред.*

Техов поверява по-нататък на своя Шимелпфениг „за съобщаване на приятелите“, че аз съм изказал следния чудовищен възглед:

„В края на краищата съвсем не е важно дали ще загине жалка Европа, което в скоро време трябва да стане, ако не се извърши социална революция, и дали тогава Америка ще експлоатира старата система за сметка на Европа“ („Главна книга“, стр. 148).

Моята беседа с Техов се състоя в края на август 1850 г. Във февруарската книжка на „Revue der Neuen Rheinischen Zeitung“ от 1850 г. — следователно осем месеца *преди* Техов да е разкрил у мене тази тайна — аз открих на немската четяща публика следното:

„Сега преминаваме *към Америка.* Най-важното събитие тук, още по-важно, отколкото февруарската революция, е откриването на калифорнийските златни залежи. Още сега, само след осемнадесет месеца, може да се предвиди, че това откритие ще има много по-грандиозни резултати, отколкото дори откриването на Америка... За втори път световната търговия получава нова насока... И тогава Тихият океан ще играе същата роля, каквато сега играе Атлантическият океан, а в древността и в средните векове Средиземно море — роля на велик воден път за световните сношения; а Атлантическият океан ще бъде сведен до ролята на вътрешно море, каквато сега играе Средиземно море. Единственото условие, при което европейските цивилизовани страни ще могат да не изпаднат *тогава* в същата промишлена, търговска и политическа зависимост, в която сега се намират Италия, Испания и Португалия, е социалната революция“ и т. н. („Revue“, втора книжка, февруари 1850, стр. 77)[414].

Думите за „гибелта *в скоро време*“ на стара Европа и за възшествието на Америка на трона още на следния ден принадлежат само на г-н Техов. Колко ясно съм си представял тогава найблизкото бъдеще на Америка, се вижда от следния пасаж в същия този „Revue“: „Много скоро тук ще се развие *прекомерна спекулация* и дори ако английският капитал масово се устреми тук, все пак *Ню Йорк* този път ще си остане център на цялата тази спекулация и пръв, както и през 1836 г., ще изпита крах (двойна книжка на „Revue“, май — октомври, 1850, стр. 149)[415]. Тази прогноза за Америка, направена от мене през 1850 г., се потвърди изцяло от голямата търговска криза през 1857 година. За „стара Европа“ след описанието на нейния икономически подем аз, напротив, казах: „При такъв общ разцвет, когато производителните сили на буржоазното общество се развиват толкова пищно — за действителна революция и дума не може да става... Безкрайните разпри, с

които сега се занимават представителите на отделните фракции на континенталната партия на реда, като взаимно се компрометират, съвсем не водят към революция; напротив, тези разпри са възможни само защото основата на обществените отношения *в този момент* е така здрава и — което реакцията не знае — е така *буржоазна*. Всички реакционни опити да се спъне буржоазното развитие също така несъмнено ще се разбият в тази основа, както и *цялото нравствено негодуване и всички пламенни прокламации на демократите*. Новата революция е възможна само след криза" (стр. 153 l. c.)[416].

Действително европейската история отново взе остър и, ако желаете, революционен характер едва след кризата през 1857—1858 г. Действително тъкмо в периода на реакцията през 1849—1859 г. промишлеността и търговията се развиваха на континента в нечувани досега размери, а заедно с тях растеше материалната основа на политическото господство на буржоазията. Действително в течение на този период „цялото нравствено негодуване и всички пламенни прокламации на демокрацията" се разбиваха в икономическите отношения.

Техов, който е разбрал като шега сериозната част на нашата беседа, се е отнесъл толкова по-сериозно към шегата. С най-тържествения вид на човек, който кани на погребение, той просвещава своя *Шимелпфениг* „за съобщаване на приятелите":

„По-нататък *Маркс* каза: В революциите офицерите са най-опасният елемент. От Лафайет до Наполеон има верига от предатели и предателства. *Кинжалът и отровата винаги трябва да се държат в готовност за тях*" („Главна книга", стр. 153).

Дори самият Техов не ще сметне за моя оригинална мисъл изтърканата истина за предателствата на „господа военните". Оригиналността очевидно се състоеше в изискването винаги да се държат в готовност „кинжалът и отровата". Нима Техов не знаеше още тогава, че истински революционните правителства като например Comité de salut public[417] държаха в готовност макар и твърде силно действуващите, но по-малко драматични средства за „господа военните"? Кинжалът и отровата можеха в най-добрия случай да се пригодят за някоя венецианска олигархия. Ако Техов е препрочел внимателно собственото си писмо, в думите „кинжал и отрова" той би прочел ирония. Съучастникът на Фогт, известният бонапартистки **mouchard*** **Едуар Симон**, превежда в „Revue contemporaine" (XIII, Париж, 1860, стр. 528, в статията си „Процесът на г-н Фогт и т. н.") цитирания по-горе

* — шпионин. *Ред.*

пасаж от писмото на Техов, като го придружава със следната бележка:

„Marx n'aime pas beaucoup voir des officiers dans *sa bande*. Les officiers sont trop dangereux dans les révolutions.

Il faut toujours tenir prêts pour eux le poignard et le poison!

Techow, qui est officier, se le tient pour dit; il se rembarque et retourne en Suisse"*.

Бедният Техов, в изложението на *Едуар Симон* така силно се плаши от „кинжала и отровата", които аз държа в готовност, че веднага незабавно изчезва, качва се на параход и се връща в Швейцария. А имперският Фогт препечатва пасажа за „кинжала и отровата" с тлъсти букви, за да навее страх в германското филистерство. Същият този смешен човек пише обаче в своите така наречени *„Изследвания"*:

„Ножът и отровата на испанеца блестят сега с нов, невиждан блясък — защото ставаше въпрос за независимостта на нацията" (стр. 79 l. c.).

Между другото: испанските и английските източници по историята на периода от 1807—1814 г. още отдавна опровергаха измислените от французите басни за отровите. Но за кръчмарските политици те естествено си остават в цялата си неприкосновеност.

Преминавам най-после към „сплетните" в писмото на Техов и ще покажа с няколко примера неговото историческо безпристрастие.

„Най-напред ставаше дума за конкуренцията между тях и нас, между Швейцария и Лондон. *Те трябваше според думите им да пазят правата на стария съюз,* който поради определената си партийна позиция не можеше, разбира се, да се отнася дружелюбно към другия съюз, съществуващ наред с него *в същата* сфера (пролетарната)" („Главна книга", стр. 143).

Конкуриращата организация в Швейцария, за която говори тук Техов и като представител на която той до известна степен се обяви срещу нас, е споменатата по-горе *„Революционна централизация"*. Нейният Централен комитет се намираше в Цюрих; председател, който я възглавяваше, беше един адвокат, бивш подпредседател на един от микроскопичните парламенти от 1848 г. и бивш член на едно от германските временни правителства през 1849 година**. През *юли 1850 г. Дронке* пристигнал в Цюрих,

* — „Маркс не обича много да има офицери в *неговата банда*. В революциите офицерите са твърде опасен елемент.

Кинжалът и отровата винаги трябва да се държат в готовност за тях!

Техов, който е офицер, добре запомнил това, качил се на парахода и се върнал в Швейцария". *Ред.*

** — Чирнер. *Ред.*

където г-н адвокатът му предложил като член на лондонския Съюз, „за съобщаване“ на мен своеобразен нотариален договор. В него буквално е казано:

„Вземайки под внимание необходимостта от обединяване на всички истински революционни елементи и от признаване на пролетарския характер на предстоящата революция от всички членове на революционния Централен комитет, макар че не всички те можеха безусловно да се присъединят към издигнатата в Лондон програма („Манифест“, 1848 г.), — Съюзът на комунистите и „Революционната централизация“ се споразумяха за следното:

1) Двете страни се съгласяват да работят заедно занапред: „Революционната централизация“ — подготвяйки предстоящата революция чрез обединяване на всички революционни елементи, лондонското Дружество — подготвяйки господството на пролетариата чрез организиране на *предимно пролетарските елементи;*

2) „Революционната централизация“ предписва на своите агенти и емисари, при образуването на секции в Германия, да обръщат внимание на членовете, които им се представят за подходящи да влязат в Съюза на комунистите, за наличността на организация, учредена предимно в пролетарски интерес;

3) и 4) Що се отнася до Швейцария, ръководството ще бъде предоставено само на *действителните привърженици* на лондонския Манифест в „революционния Централен комитет“. И двете страни взаимно си представят отчети“.

От този документ, който още се намира в мои ръце, се вижда, че ставаше дума не за две тайни дружества „в една и съща сфера“ (пролетариата), а за съюз между две дружества в *различни сфери* и с *различни тенденции.* От същия документ става явно, че „Революционната централизация“, наред с осъществяването на собствените си цели, изявяваше готовност да бъде своего рода филиал на Съюза на комунистите.

Това предложение бе отхвърлено, тъй като приемането му беше несъвместимо с „принципиалния“ характер на Съюза.

„След това дойде ред на *Кинкел*... На това те отговориха... Те никога не са ламтели за евтина популярност — напротив! Що се отнася до Кинкел, те от цяла душа биха му оставили неговата евтина популярност, стига той да беше си седял мирно. Но след като напечата в берлинския „Abend-Post“ тази рашатска реч, мирът с него стана невъзможен. Те предварително знаеха, че от всички страни ще се издигнат протести, и ясно си представяха, че с това слагат на карта съществуването на сегашния си орган“ („Revue der Rheinischen Zeitung“). „Техните опасения се оправдаха, заради тази история те се разориха, изгубиха всичките си абонати в Рейнската провинция и трябваше да оставят своя орган да загине. Но това не е важно за тях“ (стр. 146—148; l. c...).

Първо, фактическа поправка: „Revue“ тогава още не беше прекратило съществуването си и след три месеца излезе нова, двойна книжка на списанието; ние също не изгубихме нито *един абонат* от Рейнската провинция — това може да засвидетелствува

старият ми приятел *И. Вайдемайер,* бивш пруски артилерийски лейтенант, тогава редактор на „Neue Deutsche Zeitung“[418] във Франкфурт, който любезно събираше за нас абонаментите. Впрочем Техов, който само по слух знаеше за моята и Енгелсовата литературна дейност, би трябвало най-малкото да прочете критикуваната от самия него наша критика за речта на Кинкел. За какво беше поверителното му съобщение до „милите хора“ в Швейцария? Защо да „разобличава“ пред тях онова, което ние пет месеца преди това вече бяхме разобличили пред четящата публика? В споменатата критика буквално се казва:

„Ние предварително знаем, че ще предизвикаме общото негодуване на сантименталните лъжци и на демократическите фразьори с това, че ще разобличим пред нашата партия тази реч на „пленения“ Кинкел. Това ни е съвсем безразлично. Нашата задача е безпощадната критика... Придържайки се към тази наша позиция, *ние охотно се отказваме от евтина популярност сред демократите.* С нашето нападение ние ни най-малко не влошаваме положението на г-н Кинкел; *с разобличението ние го подвеждаме под амнистия,* като потвърждаваме признанието му, че той не е човекът, за когото го представят, и заявяваме, че той е достоен не само за амнистия, но дори и да бъде зачислен на пруска държавна служба. Освен това неговата реч е вече публикувана“ („Revue der Neuen Rheinischen Zeitung“, *април,* 1850, стр. 70, 71)[419].

Техов казва, че ние „компрометираме“ petits grands hommes* на революцията. Но той разбира това „компрометиране“ не в *полицейския* смисъл на г-н Фогт. Той, напротив, има предвид операцията, с помощта на която ние разкъсахме неподобаващия покров от овците, които се пременяха в революционни вълчи кожи; ние ги предпазихме по този начин от участта на знаменития провансалски трубадур, разкъсан от кучетата, които повярвали във вълчата кожа, в която той тръгнал на лов.

Като пример за предосъдителния характер на нашите нападки Техов посочва по-специално случайните забележки за генерал *Зигел* в статията на Енгелс „Кампанията за имперска конституция“ (виж „Revue“, март 1850, стр. 70—78)[420].

Но нека сравнят документално обоснованата критика на Енгелс със злостния, празен брътвеж за същия този генерал *Зигел,* който беше напечатан приблизително една година след нашата среща с Техов, от ръководения от Техов, Кинкел, Вилих, Шимелпфениг, Шурц, Г. Б. Опенхайм, Едуард Майен и др. лондонски Емигрантски съюз и бе напечатан само защото Зигел се прибли-

* — малките велики хора. *Ред.*

жаваше до Агитационния съюз на Руге, а не до Емигрантския съюз на Кинкел.

В балтиморския „Correspondent", който тогава беше своего рода „Moniteur"[421] на Кинкел, от *3 декември 1851 г.* в статия под заглавие *„Агитационният съюз в Лондон"*, намираме следната характеристика за *Зигел:*

„Да видим по-нататък кои са тези достойни хора, на които всички останали изглеждат като *„незрели политици". Ето главнокомандуващия Зигел.* Ако запитаме музата на историята по какъв начин това безцветно нищожество се е добрало до върховното командуване, тя би се объркала още повече, отколкото в случая с недоносчето Наполеон. Последният поне е „племенник на своя чичо", а Зигел е само „брат на своя брат". Брат му стана популярен офицер благодарение на резките си антиправителствени изказвания, предизвикани от честите арести, на които той биваше подлаган за най-*обикновен разврат.* Младият Зигел сметна, че това е *достатъчно основание,* за да може в периода на първото объркване, което настъпи в момента на революционното въстание, да се провъзгласи за главнокомандуващ и за военен министър. В баденската артилерия, която неведнаж доказа превъзходните си качества, имаше достатъчно по-зрели и достойни офицери, пред които *младият неоперен лейтенант Зигел* трябваше да се свие и които бяха доста възмутени, когато им се наложи да се подчиняват на един *неизвестен, толкова неопитен, колкото и бездарен младеж.* Но тук се оказа Брентано, достатъчно слаб по разум и предателски настроен, за да бъде готов на всичко, което трябваше да погуби революцията. Да, колкото и смешно да е това, все пак си остава факт, че *Зигел сам се назначи за главнокомандуващ,* а Брентано го призна със задна дата... Забележително е във всеки случай, че в отчаяната, безнадеждна битка край Ращат и в Шварцвалд Зигел захвърли на произвола на съдбата най-храбрите войници на републиканската армия, без да им изпрати обещаното подкрепление, докато самият той се разхождаше из Цюрих в еполетите на княз Фюрстенберг и в неговия кабриолет, парадирайки в ролята на предизвикващ интерес злополучен пълководец. Такова е известното на всички величие на този зрял политик, който в „законното съзнание" на миналите си геройски подвизи за втори път сам се назначи за главнокомандуващ в Агитационния съюз. Такъв е нашият велик *познат, „братът на своя брат""*.

Безпристрастието изисква да се спрем за момент и на това, което говори Агитационият съюз на Руге чрез устата на своя представител *Таузенау.* В отворено писмо до „Гражданина Зайденщикер" от *14 ноември 1851* г. от Лондон Таузенау бележи по-специално по повод на ръководения от Кинкел, Техов и др. Емигрантски съюз:

„... Те изказват убеждение, че единението на всички в интерес на революцията е патриотичен дълг и необходимост. Германският Агитационен съюз споделя това убеждение и членовете му потвърдиха това с нееднократни опити за единение с Кинкел и неговите привърженици. Но всяко основание за политическо сътрудничество изчезваше, щом то се установяваше, и след предишните разочарования идваха нови. Самоволното нарушение на предишните споразумения, защитата на сепаратни интереси под маската на миролюбие, система-

тичната лъжа за получаване на мнозинство, изказването на неизвестни величини като водачи и организатори на партията, опитите да се октроира тайната финансова комисия и всевъзможните задкулисни машинации, както и да се наричаха те, посредством които незрелите политици винаги мислеха да се разпореждат в изгнание със съдбините на родината, докато още при първите пламъци на революцията подобни тщеславни планове се разпръсват като дим... Привържениците на Кинкел публично и официално ни нападнаха; **недостъпният за нас реакционен германски печат** е изпълнен с неблагоприятни спрямо нас и благоприятни към Кинкел кореспонденции; и най-после Кинкел замина за Съединените щати, за да може с помощта на така наречения германски заем, който той подготвяше там, да ни продиктува обединението или по-точно подчинението и зависимостта, които *има предвид всеки инициатор на финансовите партийни сливания.* Отпътуването на Кинкел бе държано в толкова строга тайна, че ние научихме за него едва когато прочетохме в американските вестници за пристигането му в Ню Йорк... За сериозните революционери, които не преувеличават значението си, но *съзнавайки предишните си заслуги,* могат с достойнство да кажат, че *зад тях* поне *стоят определени слоеве от народа,* тези и много други факти станаха решаваща причина за влизането в съюза, който по своему се стремеше да служи на революцията".

По-нататък Кинкел се обвинява в това, че сумата, която е събрал, се предназначава „само за кликата", както „това се доказва от цялото му поведение тук" (в Лондон) „и в Америка", и както свидетелствуват „повечето от лицата, които самият Кинкел е посочил като свои поръчители".

А в заключение е казано:

„Ние не *обещаваме* на своите приятели нито лихви, нито връщане на патриотичните им пожертвования, но знаем, че ще оправдаем доверието им с положителни действия" (с реално обслужване?) „и добросъвестна отчетност, и *че по-късно, когато публикуваме имената им, тях ги очаква благодарността на отечеството"* („Baltimore Wecker" от 29 ноември 1851 година).

Такава беше своеобразната „литературна дейност", която развиваха в продължение на три години в германо-американския печат демократическите герои на Агитационния съюз и на Емигрантския съюз и в която малко по-късно се включи и основаният от Гьог Революционен съюз на Стария и Новия свят (виж приложение 6).

Впрочем начало на емигрантската свада в американския печат бе поставено от книжния турнир между парламентарните дейци Циц и Рьослер от Елс.

Ще отбележа още един характерен за „милите хора" на Техов факт.

Шимелпфениг, адресантът на писмото на Техов „за съобщаване на приятелите", основа (както вече споменахме по-горе) в края на 1850 г. заедно с Хьорфел, Хефнер, Гьог и други (К. Шурц се присъедини по-късно) така наречения Революционен комитет в Париж.

Преди няколко години ми беше предадено с правото да се разпореждам по свое усмотрение писмото на един бивш член на този комитет до политически емигрант, който живее тук. То още е у мене.

В него по-специално е казано:

„Шурц и Шимелпфениг съставляваха целня комитет. Привлечените от тях като своего рода съзаседатели други лица бяха само статистн. Тезн двама господа се надяваха тогава да поставят скоро начело на работата в Германия своя Кннкел, когото те напълно бяха сн присвоили. Особено омразни им бяха подигравките на Руге, а също и критиката и демоннчната дейност на Маркс. През време на една от срещите със своите съзаседатели тези господа нн дадоха наистина интересно изображенне на Маркс, като ни внушиха преувеличена представа за заплашващата ни от негова страна свръхдяволска опасност... Шурц н Шимелпфенг внесоха предложение *да се унищожи* Маркс. *Лъжливи намеци и интриги,* **най-наглата клевета** бяха *препоръчани* като средства. Състоя се гласуване и беше взето съответно решение, ако е позволено да се нарече така тази детска игра. Непосредствена крачка към нзпълнението на това решение беше публикуването в началото на 1851 г. във *фейлетон* на „Hamburger Anzeiger" характеристнка на Маркс, съставена от *Л. Хефнер* въз осиова на споменатото по-горе описание от страна на Шурц н Шимелпфениг".

Във всеки случай съществува поразително сродство мѐжду фейлетона на Хефнер и писмото на Техов, макар че нито едно от тези неща не може да се сравни с *Фогтовата „Лаузиада"*. Не бива да се смесва тази „Лаузиада" с „Лаузиадите" на Камоенс. Първоначалната *„Лаузиада"* е, напротив, героично-комичният епос на *Питер Пиндар*[422].

V

ИМПЕРСКИЯТ РЕГЕНТ И ПФАЛЦГРАФ

Vidi un col capo si di merda lorgo,
Che non parea s'era laico o cherco.
Quer mi sgridò:Perchè se'tu si'ngordo
Di riguardar piû me, che gli altri britti?
*(Dante)**

След като получи мъмрене, *Фогт* чувствува силна нужда да докаже защо именно той като bête noire** е привлякъл към себе си погледите на сярната банда. Затова историята с *Шервал* и с „разстроения заговор“ на лозанското Централно празненство се допълва със също толкова правдоподобното приключение с „избягалия имперски регент“. Не трябва да се забравя, че *Фогт* на времето е бил губернатор на парламентарния остров Баратария[123]. Той разказва:

„От началото на 1850 г. започна да излиза списанието „Deutsche Monatsschrift“ на Колачек. Веднага след излизането на първата книжка *сярната банда издаде посредством един от членовете си, който незабавно след това замина за Америка,* памфлет под заглавие *„Избягалият имперски регент Фогт, неговата клика* и „Deutsche Monatsschrift“ на Адолф Колачек“. За памфлета беше споменато и в „Allgemeine Zeitung“ ... Цялата система на сярната банда отново се появява в този памфлет“ (стр. 163 l. c.).

Следва широк и измъчен разказ за това, как в посочения памфлет на избягалия имперски регент Фогт „се приписва“ ано-

---

* Той с изпражнения бе до главата си покрит;
Не виждаше се поп ли е или мирянин.
„Що — викна той, — любуваш ли ме се?
С какво съм по-лош аз от другите мръсници?“
(Данте)

[„Божествена комедия“, „Ад“, песен XVIII. У Маркс е цитирано в превод на Канегисер и е посочено фамилното име на преводача. *Ред.*]

** — плашило, предмет, който буди страх и омраза (буквално: „черен звяр“). *Ред.*

нимната статия за *Гагерн,* написана от професор *Хаген,* приписва се именно защото Хаген, както „знаеше сярната банда",

„тогава живееше в Германия, беше подложен на преследвания от баденската полиция и всяко споменаване за него трябваше да му причинява найголеми неприятности" (стр. 163).

Шили в писмо от Париж от 6 февруари ми пише:

„Ако *Грайнер* — който, доколкото ми е известно, никога не е бивал в Женева — се оказва зачислен в сярната банда, това е станало поради некролога, който той посвети на „избягалия имперски регент"; за автор на некролога парламентарните дейци смятаха *Д'Естер* и го проклинаха, докато аз correspondendo* до един приятел и колега на Фогт не ги изкарах от заблуждение".

Грайнер беше член на временното правителство на Пфалц. Управлението на Грайнер беше *„пълен* ужас" (виж *„Изследванията" на Фогт,* стр. 28), по-специално за моя приятел *Енгелс,* когото той под измислен предлог заповяда да арестуват в Кирххаймболанден. Самият Енгелс подробно разказа целия този трагикомичен епизод в „Revue der Neuen Rheinischen Zeitung" (февруарска книжка от 1850 г., стр. 53—55)[424]. И това е всичко, което ми е известно за г-н *Грайнер.* В това, че избягалият имперски регент фалшиво ме заплита в своя конфликт с „пфалцграфа", „отново" се появява „цялата система", по която този даровит изобретател е композирал живота и дейността на сярната банда.

Онова, което все пак ме помирява с него, е наистина фалстафовският хумор, с който той заставя пфалцграфа „незабавно" да замине за Америка. След като пфалцграфът пусна също като партянска стрела памфлета срещу „избягалия имперски регент", Грайнер беше обхванат от ужас. Нещо го гонеше от Швейцария във Франция, а след това от Франция в Англия. Той не се почувствува в безопасност и отвъд Ламанш и бе подгонен по-нататък, в Ливерпул, на парахода на Кюнардската компания; попаднал на него, той, задъхвайки се, започнал да вика на капитана: „По-скоро през Атлантика!" А „stern mariner"** му отговорил:

„От насилията на *фогта* аз ще ви спася!
Друг нека ви изтръгне от прегръдките на урагана"***

* — в писмо. *Ред.*
** — „суровият моряк". *Ред.*
*** Шилер. „Вилхелм Тел", действие I, явление първо. *Ред.*

VI

ФОГТ И „NEUE RHEINISCHE ZEITUNG“

„Sîn kumber was manecvalt“*

Фогт сам заявява, че в „Главната книга“ той „трябва“ (l. c., стр. 162) *„да установи развитието на личното си отношение към тази клика“* (към Маркс и компания). Но странно — той разказва само за конфликтите, които никога не е преживявал, а преживява само конфликтите, за които никога не е разказвал. Затова съм принуден да противопоставя на неговите ловджийски истории малко истинска история. Ако се прегледа комплектът на „Neue Rheinische Zeitung“ (от 1 юни 1848 до 19 май 1849 г.), човек може да се убеди, че през цялата 1848 г. името на Фогт — с едно единствено изключение — не се среща нито в уводните статии, нито в кореспонденциите на вестника. То се среща само във всекидневните отчети за парламентарните дебати, а франкфуртският съставител на тези отчети никога не е забравял за голямо удоволствие на г-н Фогт добросъвестно да споменава за „аплодисментите“, предизвикани от „речите, които той е произнесъл“. Ние видяхме, че докато десницата във Франкфуртския парламент имаше на свое разположение обединените сили на такъв арлекин като *Лихновски* и на такъв *клоун* като *фон Финке,* левицата трябваше да се задоволява само с изолираните фарсове на *Фогт*. Ние разбирахме, че той се нуждае от насърчение —

„that *important fellow,*
the children's wonder — *Signor Punchinello*“**

* — „Скръбта му бе многообразна“. *Ред.*

** — „този *важен лудньо,*
смешник за децата — *синьор Пунчинело*“. *Ред.*

и поради това не пречехме на франкфуртския кореспондент да продължава работата си. Изменението в тона на отчетите настъпва след средата на септември 1848 г.

Фогт, който през време на разискванията за примирието в Малмьо със самохвалното си революционно бъбрене подстрекаваше към въстание, в решителния момент пречеше, доколкото това беше по силите му, на приемането на резолюциите, взети от народното събрание на Пфингсвайд и одобрени от част от крайната левица[425]. А когато барикадните боеве завършиха с неуспех, Франкфурт беше превърнат във военен лагер и на 19 септември бе обявено обсадно положение, същият този Фогт се изказа за *незабавно обсъждане* на предложението на Захарие за одобряване на взетите по това време от имперското правителство мерки и за изказване благодарност на имперските войски. Преди *Фогт* да се изкачи на трибуната, дори *Вендей* се изказа срещу *„незабавното обсъждане“* на тези предложения, като заяви, че подобни разисквания в такъв момент са несъвместими с достойнството на събранието. Но Фогт *се оказа* по-ниско от Вендей. В наказание за това аз прибавих в парламентарния отчет към думата „Фогт“ думата „бъбривец“, лаконичен намек за франкфуртския кореспондент.

През октомври същата година Фогт не само престана да размахва хлопката — което беше негова работа — над главите на тогавашното нагло и бясно реакционно мнозинство. Той дори не се реши да подпише протеста, внесен на 10 октомври от *Цимерман* (от Шпандал) от името на почти 40 депутати, срещу закона за охраната на Националното събрание[426]. Този закон беше, както правилно посочва Цимерман, най-безсрамното нарушение на народните права, завоювани от мартенската революция — свобода на събранията, словото и печата. Дори *Айзенман* внесе аналогичен протест. Но Фогт *се оказа по-ниско от* Айзенман. Когато покъсно, при основаването на Централния мартенски съюз[427], той отново започна да важничи, името му най-после се появи в една статия на „Neue Rheinische Zeitung“ (броя от 29 декември 1848 г.), в която Мартенският съюз е обрисуван като „несъзнателно оръдие на контрареволюцията“, неговата програма е подложена на унищожителна критика, а *Фогт* е представен като едната половина на двулика фигура, другата половина на която е *Финке*. След повече от десет години и двамата „министри на бъдещето“ осъзнаха своето родство и направиха *разчленяването на Германия* девиз на своето единение.

Обстоятелството, че ние правилно преценихме Мартенския съюз, бе показано не само от по-нататъшното му „развитие“.

Хайделбергският Народен съюз, бреславският Демократически съюз, йенският Демократически съюз и т. н. с презрение отхвърлиха неговото досадно кокетиране, а ония представители на крайната левица, които бяха членове на Мартенския съюз, с декларацията си от 20 април 1849 г. за излизане от него потвърдиха нашата критика от 29 декември 1848 г. Но Фогт, преизпълнен от спокойно душевно величие, реши да ни срази със своето благородство, както се вижда от следния цитат:

„Neue Rheinische Zeitung", брой 243, Кьолн, 10 март 1849 г. „Франкфуртският така наречен Мартенски съюз на така нареченото „имперско събрание" имаше наглостта да ни изпрати следното литографирано писмо:

„Мартенският съюз реши да се състави списък на *всички вестници, които са предоставили страниците си* на наше разположение, и да го разпрати до всички съюзи, с които сме свързани, за да може със съдействието на споменатите съюзи да се оказва предпочитание на споменатите вестници в снабдяването им със съответни *обявления*. Като ви съобщаваме при това този списък, *смятаме за излишно да обръщаме вниманието ви върху значението на платените обявления за вестника* като главен източник на доходите на цялото предприятие. Франкфурт, края на февруари, 1849 г.

Ръководство на Централния мартенски съюз"

В приложения *списък* на вестниците, които са предоставили страниците си на разположение на Мартенския съюз и на които привържениците на Мартенския съюз трябва да оказват предпочитание в снабдяването им със „съответните обявления", е означен и „Neue Rheinische Zeitung", който *при това е и* отбелязан с *почетна звездичка.* Заявяваме с настоящото, че страниците на нашия вестник никога не са били предоставяни на разположение на така наречения Мартенски съюз... Ето защо, ако Мартенският съюз в своя литографиран списък на вестници, които действително са предоставили страниците си на негово разположение, споменава и нашия вестник като един от своите органи, това е просто клевета срещу „Neue Rheinische Zeitung" и блудкаво рекламиране на Мартенския съюз...

На гнусната бележка на алчните за печалби, подтиквани от конкуренцията патриоти за „значението, което платените обявления имат за вестника като *източник на доходи за цялото предприятие,* ние, разбира се, не възнамеряваме да отговаряме. „Neue Rheinische Zeitung" винаги се е отличавал от патриотите по всичко и по-специално по това, че никога не е гледал на политическото движение като на афера или като на източник за доходи"[428].

Наскоро след този рязък отказ от източника на доходи, предложен от Фогт и компания, в едно събрание на този централен

търговски съюз* беше сълзливо споменат „Neue Rheinische Zeitung" като образец на „чисто германска разпокъсаност". В края на нашия отговор на тази еремиада („Neue Rheinische Zeitung", брой 248) Фогт е наречен „кръчмарски кресльо на провинциалното университетско градче и *злополучен имперски Баро"*[429]. Наистина тогава (15 март) той още не беше стигнал до апогея по въпроса за императора. Но ние вече веднаж завинаги си съставихме представа за г-н Фогт и поради това можехме да разглеждаме като свършен факт бъдещата му измяна, която тогава не беше ясна и за самия него.

Впрочем след това ние предоставихме Фогт и неговата компания на младия, толкова остроумен, колкото и смел *Шльофел*, който пристигна в началото на март от Унгария във Франкфурт и ни изпрати оттам отчети за бурите в имперското жабешко блато.

В това време Фогт беше паднал така ниско — той самият, разбира се, направи за това повече, отколкото „Neue Rheinische Zeitung", — че дори *Басерман* се осмели да го заклейми като *„отстъпник и ренегат"* в заседанието на 25 април 1849 г.

В резултат на участието си в елберфелдското въстание един от редакторите на „Neue Rheinische Zeitung", Ф. Енгелс, беше принуден да бяга[430], пък и самият аз скоро бях изгонен от Прусия, след като нееднократните опити да бъда заставен по съдебен ред да мълча претърпяха неуспех в съда на съдебните заседатели, а органът на правителството на държавния преврат, „Neue Preussische Zeitung"[431], неведнъж изобличаваше „Чимборасо на нахалството** на „Neue Rheinische Zeitung", в сравнение с което бледнее „Moniteur" от 1793 г." (виж „Neue Rheinische Zeitung", бр. 299)[432]. Такъв „Чимборасо на нахалството" беше напълно на мястото си в пруския град-крепост и в такова време, когато победоносната контрареволюция се опитваше да направи впечатление с безсрамната си жестокост.

На 19 май 1849 г. излезе последният брой на „Neue Rheinische Zeitung" (червеният брой). Докато вестникът още излизаше, Фогт търпеше и мълчеше. И изобщо, когато някой парламентарен деец изказваше протест, той правеше това винаги в прилични изрази — например така:

„Уважаеми господине, аз не по-малко ценя *рязката критика* на вашия вестник поради това, че тя *еднакво строго наблюдава всички партии и всички лица"* (виж брой 219 от 11 февруари 1849 г., протеста на *Везендонк*).

* Игра на думи, основана върху съзвучие: „Central-Märzverein" — „Централен мартенски съюз", „Central-Commerzverein" — „Централен търговски съюз". *Ред.*

** Чимборасо е един от най-високите върхове на Кордилиерите. *Бел. прев.*

Една седмица след спирането на „Neue Rheinische Zeitung“ Фогт реши най-после, че е настъпил моментът да се възползва от дългоочаквания случай и прикривайки се зад щита на парламентарната неприкосновеност, да превърне трупаната дълго време в дълбочината на душата си „материя“ в „сила“[433]. Един от редакторите на „Neue Rheinische Zeitung“, *Вилхелм Волф,* като заместник влезе вместо починалия силезийски депутат във Франкфуртското събрание, което вече „се намираше в процес на разлагане“.

За да се разбере описаната по-долу сцена, която се разигра в заседанието на парламента на 26 май 1849 г., необходимо е да припомним, че тогава въстанието в Дрезден и отделните акции в Рейнската провинция вече бяха потушени, Баден и Пфалц се намираха под заплахата на имперската интервенция, главната руска армия се движеше към Унгария и най-после имперският кабинет просто отмени всички постановления на Събранието. На дневен ред стояха две „Възвания към германския народ“: едното беше редактирано от Уланд и излизаше от мнозинството, а другото — от принадлежащите към центъра членове на Комисията на тридесетте[434]. Заседанието бе председателствувано от дармщадтеца *Ре,* който след това се превърна в заек*, и също се беше „отрекъл“ от намиращото се в процес на „пълно разлагане“ Събрание. Цитирам по официалния стенографски отчет (брой 229, 228) за заседанието в катедралата св. Павел[435].

Волф *(от Бреславл):*

Господа! Аз се записах между ораторите, които се изказват срещу съставеното от мнозинството и огласено тук възвание към народа, защото го смятам за съвършено несъответствуващо на сегашното положение, защото го намирам твърде слабо, годно може би като статия за ежедневните вестници на партията, която е съставила това възвание, но не и като обръщение към германския народ. Тъй като току-що беше разпространено и друго възвание, аз мимоходом ще отбележа, че бих се изказал срещу него още по-рязко по причини, на които не смятам за нужно да се спирам тук. (Глас от центъра: Защо пък не?) Аз говоря само за възванието на мнозинството; всъщност то е съставено така умерено, че дори г-н Бус малко можа да каже срещу него, а това, разбира се, е най-лошата препоръка за възванието. Не, господа, ако желаете изобщо да имате още що-годе влияние върху народа, вие трябва да говорите с него не така, както говорите във възванието; не за законност трябва да говорите вие, не за законна почва и др. т., а за незаконността — така както говорят правителствата, както говорят *русите,* а под руси аз разбирам прусаците, австрийците, баварците, хановерците. (Вълнение и смях.) Всички тях аз ги обединявам под едно общо название — *руси.* (Голямо оживление.) Да, господа, и в това събрание са представени *русите.* Вие трябва да им кажете: „Точно така, както вие заставате на законна гледна точка, и ние заставаме на нея. Това е гледната точка на насилието и разяснете впрочем,

* Игра на думи: „Reh“ — фамилно име, „Reh“ — „сърна“. *Ред.*

че за вас законността се състои в това — на ордията на русите да противопоставите сила, да противопоставите добре организирани бойни колони. *Ако изобщо* е необходимо да се пусне възвание, пуснете такова възвание, в което без всякакви забикалки *ще обявите вън от закона главния предател на народа — имперския управител*.* (Викове: Към ред! Оживени аплодисменти в галериите.) *А също и всички министри.* (Вълнението се възобновява.) О, вие няма да ме спрете; *той е главният предател на народа*“.

Председателят: „Аз смятам, че г-н Волф е престъпил и нарушил всички граници на позволеното. Той не може да нарича *пред това Събрание ерцхерцога — имперския управител, предател на народа*, и поради това трябва да го призова към ред. Едновременно за последен път призовавам публиката от галериите да не се намесва в такава форма в нашите дебати“.

Волф: „Аз от своя страна приемам призива към ред и заявявам, че *желаех* да наруша реда и *че той и неговите министри — са предатели*“. (Викове от всички страни на залата, възгласи: към ред, това е грубост!)

Председателят: „Аз трябва да Ви отнема думата“.

Волф: „Добре, *протестирам;* аз исках да говоря тук от *името на народа* и да кажа това, което мислят *сред народа*. Протестирам срещу всякакво възвание, съставено в такъв дух“. (Силно възбуждение.)

Председателят: „Господа, позволете ми за минута да взема думата. Господа, току-що станалият *случай*, мога да кажа, е *първият, откакто заседава парламентът*“. (Действително това беше първият и *единствен случай* в този дискусионен клуб). „Още нито един оратор тук не е заявявал, че умишлено е искал да наруши *реда, основата* на това Събрание“. (*Шльофел* при същия призив към ред на заседанието на 25 април каза: „Аз приемам този призив към ред и правя това толкова по-охотно, защото, както се надявам, *скоро ще настане време, когато това Събрание ще бъде призовано към ред по съвсем друг начин*“.)

„Господа, дълбоко съжалявам, че господин Волф, едва станал член на парламента, *дебютира* по такъв начин“ (Ре разглежда цялата работа като комедия). „Господа, аз го призовах към ред, защото той си позволи *грубо да наруши нашето задължение да оказваме необходимото уважение и внимание към особата на имперския управител*“.

Заседанието продължава. Хаген и Захарие произнасят дълги речи. Единият е за възванието на мнозинството, другият — против него. Най-после става

Фогт (от Гисен): „Господа! Разрешете ми да кажа няколко думи — аз няма да ви изморявам. Съвсем вярно е, господа, че парламентът сега не е *същият, какъвто се събра* миналата година, *и ние благодарим на небесата*“ (Фогт с неговата „сляпа вяра“ благодари на небесата!) „за това, че парламентът *стана такъв* [*geworden wird*] (о, да, *geworden wird*!“** „и че хората, които бяха престанали да вярват в своя народ и в решителния момент предадоха неговото дело, се разделиха със Събранието! Господа, аз *взех думата*“ (значи досега благодарствените молитви са били само празно дърдорене), „за да защитя *кристално чистия поток*“ (защита на потока), „който се изля от душата на поета“ (Фогт се въодушевява) „в това възвание срещу *недостойната кал*, която хвърлиха в него *или* запратиха с цел да му преградят пътя“ (но нали потокът вече беше погълнат от възванието) — „аз направих това, за да защитя тези *думи*“ (потокът се превръща, както и всичко друго у Фогт в

* — ерцхерцог Йохан. *Ред.*

** Маркс осмива неправилната глаголна форма, употребена от Фогт. *Ред.*

думи) „срещу *нечистотиите,* които се струпаха в това последиото движение и заплашващи да удавят и замърсят всичко там. Да, господа! Това“ (именно нечистотиите) „е именно нечистотии и кал“ (нечистотиите, това е кал!), „която *по този начин“* (по кой начин?) „хвърлят *върху всичко, което може да се смята за чисто,* и аз изказвам *най-дълбокото си негодувание* (Фогт в най-дълбоко негодувание, quel tableau!*) „по повод на това, че *нещо подобно“* (какво?) „можа да се случи“.

Каквото и да каже, то кал е**.

Волф не произнесе нито звук за *Уландовата редакция* на възванието. Той, както два пъти заяви председателят, беше призован към ред, той предизвика цялата тази буря с това, че обяви *имперския управител и всичките му министри за предатели на народа* и призоваваше парламента да ги обяви за *предатели на народа.* Но за Фогт „ерцхерцогът-имперски управител“, „изхабеният Хабсбург“ (*„Изследванията“ на Фогт, стр. 28)* и *„всичките му министри“* — това е *„всичко, което може да се смята за чисто“*. Той пееше заедно с Валтер фон дер Фогелвайде:

des fürsten milte ûz ôsterrîche
fröit dem süezen regen gelîche
beidiu liute und ouch daz lant***.

Не се ли намираше Фогт още тогава в „научни връзки“ с ерцхерцог Йохан, както той призна по-късно? (Виж „Главна книга“, Документи, стр. 25.)

След десет години същият този Фогт заяви в своите „Изследвания“ на стр. 27:

„Във всеки случай си остава факт, че Националното събрание във Франция и неговите водачи също така недооцениха на времето способностите на Луи-Наполеон, както водачите на франкфуртското Национално събрание недооцениха *способностите на ерцхерцог Йохан,* и че всеки от тези хитреци в своята сфера *стана причина скъпо да се заплати за допуснатата грешка.* Но ние, разбира се, сме далеч от това, да поставим един до друг двамата тези хора. Поразителното безсрамие и т. н. и т. н.“ (на Луи Бонапарт) — „всичко това свидетелствува за значителното му превъзходство над вече остарелия и изхабен хабсбург“.

На същото това заседание *Волф* предал на *Фогт* чрез депутата Вюрт от Зигмаринген призив за дуел с пистолети, а когато споменатият Фогт решил да опази кожата си за благото на дър-

* — Що за картина! *Ред.*

** Перифразиран стих от стихотворението на Уланд „Проклятието на певеца“ (у Уланд: „Каквото и да каже, то бич е“ . . . *Ред.*

*** — австрийският държавен вожд
както пролетният дъжд
страната и народа гали. *Ред.*

жавата*, го заплашил с физическа разправа. Но когато *Волф*, излизайки от катедралата „св. Павел", видял Карл Смели с две дами от двете му страни, той силно се разсмял и го предоставил на съдбата му. Макар че Волф е и вълк с вълчи зъби и сърце, той все пак е агънце пред прекрасния пол. Единственото — и съвсем безобидно — отмъщение от негова страна беше статията в „Revue der Neuen Rheinischen Zeitung" (априлски брой от 1850 г., стр. 73) под заглавието *„Допълнителни сведения от империята"*, където за ексимперския регент се казва следното:

„В тези критични дни членовете на Централния мартенски съюз проявиха усърдие. Преди заминаването си от Франкфурт те вече се бяха обърнали към мартенските съюзи и към германския народ с призива: „Съграждани! Удари единадесетият час!" От Щутгарт те се обърнаха с ново възвание „към германския народ" за създаване на народна армия — но стрелката на централно-мартенския часовник стоеше на предишното си място или пък цифрата XII беше изкъртена от него както на часовника на фрайбургската катедрала. С една дума, във възванието отново се казваше: „Съграждани! Удари единадесетият час!" О, ако този час беше ударил по-рано, поне тогава, когато централно-мартенският герой *Карл Фогт* за свое собствено удовлетворение и за удовлетворение на чествуващите го ревльовци ликвидира в Нюрнберг** франконската революция[436]; о, ако той тогава биеше по вас и би ви пробил главата!... Регентството откри своя канцелария във фрайбургското правителствено здание. Регентът *Карл Фогт*, който в същото време беше министър на външните работи и възглавяваше редица други министерства, взе и тук много близко до сърцето си благото на германския народ. След продължителни занимания денем и нощем той намери изход в едно напълно своевременно изобретение: *„паспортите на имперското регентство"*. Тези паспорти бяха обикновени и красиво литографирани и можеха да бъдат получени безплатно в количество, колкото човек пожелае. Те имаха само един малък недостатък: важеха само в канцеларията на Фогт. Може би по-късно един или друг екземпляр ще си намери място в колекцията от курнозни неща на някой англичанин".

Волф не последва примера на Грайнер. Вместо „след появяването" на „Revue" „да замине незабавно за Америка", той още в продължение на една година очакваше в Швейцария отмъщението на ланд-Фогт.

---

* Кобес I разказва в споменатия вече памфлет на Якоб Венедей: „Когато на заседанието в катедралата св. Павел, на което Гагерн превърна Габриел Рисер след речта му за императора, Карл Фогт с гръмки викове и с издевателски патос прегърна депутата Цимерман, тогава аз му викнах: „Остави тези детинщини". След това Фогт намери за нужно да ми нанесе оскърбление с предизвикателна ругатня; а когато поисках удовлетворение от него, той след продължителни ходатайства на един приятел имаше мъжеството да вземе оскърблението си обратно" (стр. 21, 22 l. c.).

** Фогт оправдаваше по-късно нюрнбергския си подвиг с това, че „не е имал гаранция за личната си безопасност".

VII

АУГСБУРГСКАТА КАМПАНИЯ

Наскоро след като гражданинът на кантона Тургау[437] завърши своята Италианска война, гражданинът на кантона Берн започна своята аугсбургска кампания.

„Там“ (в Лондон) „вече *отдавна* се намираше *Марксовата клика*, която доставяше по-голямата част от кореспонденциите“ (на „Allgemeine Zeitung“), „*а от 1849 г. поддържаше постоянни връзки с „Allgemeine Zeitung“*“ (стр. 194 на „Главната книга“).

Макар че самият Маркс живее в Лондон едва от края на 1849 г., а именно от времето на второто му екстрадиране от Франция, все пак „Марксовата клика“, както изглежда, *отдавна* пребивава в Лондон, и макар че Марксовата клика *„отдавна* доставяше **по-голямата част от кореспонденциите** на „Allgemeine Zeitung““, едва „от 1849 г. тя поддържаше“ с него *„постоянни* връзки“. Във всеки случай хронологията на Фогт се разпада на два големи периода — именно на период „от *отдавна“* до 1849 г. и на период от 1849 г. до „тази“ година, и няма защо да се чудим на това, тъй като този мъж до 1848 г. „още не е мислил за политическа дейност“ (стр. 225 l. c.).

През 1842—1843 г. аз редактирах стария „Rheinische Zeitung“[438], който водеше война не на живот, а на смърт с „Allgemeine Zeitung“. През 1848—1849 г. „Neue Rheinische Zeitung“ възобнови тази полемика. Какво остава тогава за периода *„от отдавна до 1849 г.“* освен факта, че Маркс *„отдавна“* се бореше с „Allgemeine Zeitung“, докато Фогт през 1844—1847 г. беше негов „постоянен сътрудник“? (виж стр. 225 от „Главната книга“).

Да преминем сега към втория период на Фогтовата световна история:

Бидейки в Лондон, аз съм поддържал „постоянни връзки с „Allgemeine Zeitung““, *„постоянно от* **1849 г.**“, тъй като **„от 1852 г.“** някой си *Оли* е бил негов главен лондонски кореспондент. Всъщност Оли не е бил *в никакви* връзки с мене нито преди, нито след 1852 г. Аз *никога* през живота си не съм го виждал. Доколкото изобщо се е въртял между лондонските емигранти, той е бил член на Кинкеловия *Емигрантски съюз.* Но това ни най-малко не изменя работата, защото:

„Предишен оракул на научилия английски език старобаварец Алтенхьофер беше моят“ (на Фогт) *„близък земляк, русият Оли,* който на комунистическа основа *се опитваше да достигне висшите поетически гледища в политиката и литературата.* Най-напред в Цюрих, а от 1852 г. в Лондон той беше главен кореспондент на „Allgemeine Zeitung“, докато най-после не попадна в лудницата“ (стр. 195 от „Главната книга“).

Mouchard* Едуар Симон романизира тази фогтиада по следния начин:

„En voici dabord un qui de son point de départ communiste, avait cherché à s'élever aux plus hautes conceptions de la politique“** („Висшите поетически гледища в *политиката“* не се оказаха по силите дори на Едуар Симон). „A en croire M. Vogt, cet adepte fut l'oracle de la Gazette d'Augsbourg jusqu'en 1852, époque ou il mourut dans une maison de fous“*** („Revue contemporaine“, т. XIII, стр. 529, Париж, 1860 г.).

„Operam et oleum perdidi“**** — може да каже Фогт за своята „Главна книга“ и за своя *Оли.* В това време, когато той сам заставя любимия си „близък земляк“ да изпраща кореспонденции в „Allgemeine Zeitung“ *от* Лондон *от 1852 г.,* докато той „най-после не попада в лудницата“, Едуар Симон казва, че „ако вярваме на Фогт, Оли е бил оракулът на „Allgemeine Zeitung“ *до 1852 г.,* когато той“ (тук трябва да кажем, и сега е жив и здрав) *„умря* в една лудница“.

Но Едуар Симон познава своя Карл Фогт. Едуар знае, че щом се реши да „повярва“ на своя Карл, съвсем безразлично е в

---

* — шпионинът. *Ред.*

** — „Ето човека, който от своята изходна комунистическа гледна точка се стараеше да се издигне до висшите концепции в политиката“. *Ред.*

*** — „Ако вярваме на г-н Фогт, този адепт беше оракулът на „Аугсбургския вестник“ до 1852 г., когато умря в една лудница“. *Ред.*

**** — „Изгубих аз напразно маслото си и трудовете свои“ (Плавт. „Пуниец“, действие I, сцена втора; реплика на прислужницата, която се оплаква, че напразно се е намазала с благовонно масло). У Маркс това е игра на думи, основана на съзвучието на името Ohly (Оли) и латинската дума oleum (масло). *Ред.*

какво ще повярва, дали в това, което той казва, или в обратното на това, което той казва.

„Г-н Либкнехт“ — казва Карл Фогт — „го замени“, именно Оли, „като кореспондент на „Allgemeine Zeitung““ „Едва след като бе публично *провъзгласен за член на Марксовата* партия, Либкнехт беше приет във вестник „Allgemeine Zeitung“ като кореспондент“ (стр. 169 l. c.).

Това провъзгласяване стана през време на кьолнския процес на комунистите, т. е. в *края* на 1852 година.

В действителност Либкнехт стана сътрудник на „Morgenblatt“[439] през пролетта на 1851 г. и пишеше там за лондонската индустриална изложба. Посредством „Morgenblatt“ той през *септември 1855 г.* става кореспондент на „Allgemeine Zeitung“.

„Неговите“ (на Маркс) „другари не пишат нито ред, за който *той не би бил предварително поставен в известност*“ (стр. 194 l. c.).

Доказателството е просто: „той“ (Маркс) „абсолютно властвува над своите хора“ (стр. 195), докато Фогт безусловно се подчинява на своя Фази и К°. Тук ние се натъкваме на особеността на Фогтовото митотворчество. Във всичко у него се чувствува гисенският или женевският лилипутски мащаб, хоризонтът на малкото градче и ароматът на швейцарската кръчмица. Пренасяйки наивно плоските, тясно провинциални нрави на Женева върху световния град Лондон, той не разрешава на Либкнехт да напише в Уест-Енд „нито ред“, за който аз в своя Хемпстед, на четири мили оттам, „не бих бил предварително поставен в известност“. И същите такива ла геронеровски услуги аз оказвам всекидневно на цяла редица други „другари“, разхвърляни по целия Лондон и пишещи за всички краища на света. Колко вдъхновяващо и колко доходно жизнено призвание!

Менторът на Фогт, Едуар Симон, запознат ако не с лондонските, то поне с парижките условия, с неоспорим художествен такт придава столичен размах на картината, нарисувана от неговия неопитен „селски приятел“.

„*Marx*, comme chef de la société, ne tient pas lui-même la plume, mais ses fidèales n'écrivent pas une ligne sans l'avoir consulté. *La Gazette d'Augsbourg* sera d'autant mieux servie“ (стр. 529 l. c.). И така „самият Маркс, като глава на дружеството, *не пише*, а приятелите му не пишат нито ред, без предварително да се посъветват с него. Толкова по-добре се обслужва *„Аугсбургски вестник“*“.

Чувствува ли Фогт целия финес на тази поправка?

Аз съм имал също толкова малко връзки с Либкнехтовите кореспонденции от Лондон за „Allgemeine Zeitung“, колкото и с Фогтовите кореспонденции за същия вестник от Париж. Изобщо кореспонденциите на Либкнехт заслужават само похвала. Това е

критична картина на *английската* политика, която той осветляваше за „Allgemeine Zeitung" в същия дух, както и в едновременните кореспонденции за радикалните германо-американски вестници. Самият Фогт, който старателно е преровил редица годишни течения на „Allgemeine Zeitung", за да търси щекотлив материал в Либкнехтовите писма, е принуден в критиката си на тяхното съдържание да се ограничи с бележка, че кореспондентският знак на Либкнехт се състои от *„две тънки, косо поставени чертички"* (стр. 196 от „Главната книга").

Косото положение на чертичките доказваше, разбира се, че с кореспонденциите въпросът не е стоял благополучно*. Освен това — тяхната *„тънкост"!* Нека Либкнехт вместо двете „тънки чертички" да нарисува на кореспондентския си герб поне две кръгли тлъсти петна! Ако в кореспонденциите няма никакви пороци освен „двете тънки, косо поставени чертички", остава съмнението защо те изобщо са се появили в „Allgemeine Zeitung". Но защо пък не в „Allgemeine Zeitung"? Както е известно, „Allgemeine Zeitung" печата статии с най-различни гледища поне по такива неутрални въпроси като английската политика и освен това е известен в чужбина като единствения германски орган с повече от местно значение. Либкнехт е могъл спокойно да пише лондонските си писма в същия този вестник, в който *Хайне* пишеше своите „Парижки писма", а *Фалмерайер* — своите „Източни писма"![140]. Фогт съобщава, че в „Allgemeine Zeitung" са сътрудничили и нечистоплътни личности. Самият той, както е известно, сътрудничеше в него през 1844—1847 година.

Що се отнася до самия мене и до *Фридрих Енгелс* — споменавам Енгелс, защото и двамата работим по общ план и по предварително споразумение, — през 1859 г. ние действително влязохме в известни „връзки" с „Allgemeine Zeitung". Именно през януари, февруари и март 1859 г. аз поместих в „New-York „Tribune" редица уводни статии, където между другото подложих на подробна критика развиваната от „Allgemeine Zeitung" „теория за великата средноевропейска държава" и твърдението му, че продължаването на австрийското господство в Италия е *в интерес на Германия*[441]. Енгелс не дълго преди започването на войната и с мое одобрение пусна памфлета *„По и Рейн"*, Берлин, 1859, който беше насочен специално срещу „Allgemeine Zeitung" и изразявайки се с думите на Енгелс (стр. 4 от неговата брошура *„Савоя, Ница и Рейн"*, Берлин, 1860), доказваше, опрян на воен-

* Игра на думи: „schief" значи „кос", а също (в съчетание с някои глаголи) „зле", „неблагополучно". *Ред.*

ната наука, „че Германия не се нуждае за своята отбрана от никакъв къс италианска територия и че ако се изхожда само от военни съображения, то Франция във всеки случай има много по-основателни претенции за Рейн, отколкото Германия за Минчо“[442]. Но тази полемика срещу „Allgemeine Zeitung“ и нейната теория за необходимостта от основаното на насилие господство на Австрия в Италия вървеше у нас ръка за ръка с полемиката срещу *бонапартистката* пропаганда. Аз доказвах например подробно в „Tribune“ (виж например февруари 1859 г.), че финансовото и вътрешното политическо положение на „Bas Empire“ е достигнало критична точка и че само външната война може да продължи господството на режима на държавния преврат във Франция, а заедно с това и господството на контрареволюцията в Европа[443]. Аз посочвах, че *бонапартовското* освобождение на Италия е само предлог, за да се държи Франция потисната, да се подчини Италия на режима на държавния преврат, да се разширят „естествените граници“ на Франция към Германия, да се превърне Австрия в оръдие на Русия и да се въвлекат народите във война между легитимната и нелегитимната контрареволюция. Всичко това стана още преди ексимперският Фогт да затръби от Женева.

След статията на Волф в „Revue der Neuen Rheinischen Zeitung“ (1850) аз изобщо съвсем забравих за съществуването на „закръглената натура“. Спомних си отново за това забавно момче през пролетта на 1859 г., когато една априлска вечер Фрайлиграт ми даде да прочета писмото на Фогт с приложената към него политическа *„Програма“*[444]. Това не беше нескромност, защото посланието на Фогт беше предназначено „за съобщаване“ на приятелите — не на Фогт, а на адресата.

На въпроса, какво намирам в „Програмата“, аз отговорих: „брътвеж на един политикан“. Веднага отново познах стария шегаджия по молбата му към Фрайлиграт да привлече г-н *Бухер* като кореспондент по политически въпроси за един женевски вестник, който предполагали да създадат за пропаганда. Писмото на Фогт беше от 1 април 1859 г. Бухер, както е известно от януари 1859 г., изказваше в кореспонденциите си от Лондон за *берлинския* „National-Zeitung“ възгледи, които абсолютно противоречаха на „Програмата“ на Фогт; но за мъжа на „критическата непосредственост“ всички котки изглеждат сиви.

След това произшествие, което аз смятах за твърде дребно, за да съобщя на когото и да било за него, получих Фогтовите *„Изследвания върху съвременното положение на Европа“*, жалко писание, което не остави у мене никакво съмнение за връзката му с бонапартистката пропаганда.

Вечерта на 9 май 1859 г., на публичен митинг, устроен от Давид Уркарт във връзка с Италианската война, аз се намирах на трибуната. Още преди започването на митинга при мене важно се приближи някаква мрачна фигура. По хамлетовския израз на лицето ѝ аз веднага разбрах, че „има нещо гнило в Дания."* Това беше homme d'état** *Карл Блинд.* След няколко встъпителни фрази той заговори за „интригите" на Фогт и клатейки изразително глава, започна да ме уверява, че Фогт получава от Бонапартовото правителство средства за своята пропаганда, че Фогт се опитвал да подкупи един южногермански писател, името на когото той „за съжаление" не може да ми съобщи, като му предложил 30 000 гулдена — аз наистина не виждам кой южногермански писател струва 30 000 гулдена; — че и в Лондон е имало опити за подкуп, че още през 1858 г. в Женева, през време на срещата между Плон-Плон, Фази и К°, бил обсъждан въпросът за италианската война и руският велик княз Константин бил готвен в бъдеще за крал на Унгария, че Фогт предлагал и на него (на Блинд) да вземе участие в неговата пропаганда, че той има *доказателства* за изменническата дейност на Фогт. След това Блинд се върна на своето място на другия край на трибуната при приятеля си Ю. Фрьобел; митингът започна и Д. Уркарт в подробна реч се опита да покаже, че италианската война е резултат на руско-френските интриги***.

* Шекспир. „Хамлет", действие I, сцена четвърта. *Ред.*

** — държавният мъж. *Ред.*

*** Нападките на „Марксовата клика" срещу *лорд Палмерстон* Фогт обяснява, разбира се, с моята вражда към самодоволната му особа и към неговите „приятели" („Главна книга", стр. 212). Затова ще бъде уместно да засегнем тук накратко моето отношение към Д. Уркарт и неговата партия. Съчиненията на Уркарт за Русия и срещу Палмерстон ме заинтересуваха, но не ме убедиха. За да стигна до определени възгледи по този въпрос, аз подложих на грижлив анализ „Парламентарните дебати на Хансард" и дипломатическите Сини книги[445] за 1807—1850 г. Първият плод на това изследване бяха редица уводни статии в „New-York Tribune" (в края на 1853 г.), в които въз основа на преговорите на Палмерстон с Полша, Турция, Черкезия и т. н. аз доказвах връзката му с петербургския кабинет. Наскоро след това препечатах тези статии в редактирания от Ернест Джонс чартистки орган „People's Paper", като прибавих към тях нови раздели за дейността на Палмерстон[446]. В това време и вестник „Glasgow Sentinel" препечата една от тези статии (*„Палмерстон и Полша"*[447]), която привлече вниманието на г-н Д. Уркарт. В резултат на една среща, която имах с него, той склони г-н Такер в Лондон към мисълта да издаде част от тези статии като брошури. Тези брошури срещу Палмерстон се разпространиха след това в различни издания в 15—20 хиляди екземпляри. Под впечатлението на моя анализ на Синята книга за падането на Карс — той се появи в лондонския чартистки вестник (април 1856 г.) — шефилдският *Комитет по външните работи* ми изпрати благодарствено писмо (виж приложение 7)[448]. При прегледа на намиращите се в Британския музей дипломати-

Към края на митинга до мен се приближи д-р *Фаухер*, редактор на външния отдел на „Morning Star", орган на манчестерската школа[450], и ми съобщи следното: току-що се е появил нов германо-лондонски седмичник „Volk"; издаваният от г-н *А. Шерцер* и редактиран от *Едгар Бауер* работнически вестник „Neue Zeit" загинал в резултат на интригите на *Кинкел*, издател на „Hermann"[451]; след като узнал това, *Бискамп*, който дотогава беше кореспондент на „Neue Zeit", напусна учителското си място в Южна Англия, за да противопостави в Лондон вестник „Volk" на вестник „Hermann". Просветното дружество на германските работници и някои други лондонски дружества поддържат този вестник, който естествено, както и всички подобни на него работнически вестници, се редактира и се списва безплатно. Самият той, Фаухер, макар и да е чужд като фритредер на тенденциите на „Volk", не желае да търпи никакви монополи в германския лондонски печат и затова основа заедно с няколко свои познати в Лондон финансов комитет за подкрепа на вестника. Бискамп се обърна вече писмено с молба за литературно сътрудничество към лично непознатия му дотогава Либкнехт и т. н. В заключение Фаухер ми предложи да взема участие във вестник „Volk".

Макар че Бискамп живееше в Англия от 1852 г., ние дотогава не бяхме познати с него. На другия ден след Уркартовия митинг Либкнехт го доведе при мене. Аз в началото отклоних предложението да пиша във „Volk" поради липса на време, но обещах да помоля германските си приятели в Англия да помагат на вестника с подписка за него, с парични вноски и литературно участие. В хода на беседата ние заговорихме за Уркартовия митинг, а след това преминахме към Фогт, с „Изследванията" на когото Бискамп вече беше запознат и ги преценяваше по достойнство. Аз съобщих на него и на Либкнехт съдържанието на Фогтовата „Програма" и Блиндовите разобличения, като отбелязах обаче относно последните, че южногерманците обичат да сгъстяват краските. За свое изумление във втори брой на „Volk" (14 май) видях статия под

чески ръкописи аз намерих редица английски документи, които се отнасят към периода от епохата на Петър Велики до края на XVIII век и разкриват постоянното тайно сътрудничество между лондонския и петербургския кабинети, при което епохата на Петър Велики се представя като начален момент на тези връзки. От подробната си работа на тази тема аз публикувах засега само увода под заглавие: „Разобличения по дипломатическата история на XVIII век". То се появи в двата Уркартови органа — най-напред в „Sheffield Free Press", а след това в лондонския „Free Press"[449]. От основаването на лондонския „Free Press" аз помествах статии от случай на случай. Оттук е ясно, че изобщо съм се занимавал с Палмерстон и с англо-руската дипломация, без ни най-малко да се досещам, че зад лорд Палмерстон стои г-н Карл Фогт.

заглавие: „Имперски агент в качеството на имперски предател" (виж „Главна книга", Документи, стр. 17, 18), където Бискамп споменава за двата приведени от Блинд факта — за 30 000 гулдена, които той обаче намалява на 4 000, и за бонапартисткия произход на парите, с които оперира Фогт. В останалото статията се състоеше от остроумия в духа на вестник „Horniss"[452], който Бискамп издаваше през 1848—1849 г. заедно с *Хайзе* в Касел. В това време Лондонското просветно дружество на работниците, за което аз научих дълго време след появата на „Главната книга" (виж приложение 8), възложи на един от ръководителите си, г-н Шерцер, да покани просветните дружества на работниците в Швейцария, Белгия и Съединените щати да подкрепят „Volk" и да се борят срещу бонапартистката пропаганда. Бискамп сам изпрати на Фогт по пощата споменатата статия, поместена във „Volk" от 14 май 1859 г., а в същото време Фогт получил циркулярното послание на г-н Шерцер чрез привърженика си Раникел.

С известната си „критическа непосредственост" Фогт веднага ме причислил като демиург към враждебната му мрежа. Затова той, без много да му мисли, напечата *нахвърляна* на по-късното си „историческо повествование" в неведнаж вече цитираното *екстрено приложение към брой 150 на „Schweizer Handels-Courier"*. Това първоевангелие, в което за пръв път станаха известни мистериите за сярната банда, бюрстенхаймерите, Шервал и т. н. и което е датирано: Берн, 23 май 1859 г. (следователно има по-късна дата от евангелието на мормоните[453]), беше озаглавено **„Предупреждение"** и по съдържанието си приличаше на откъс, преведен от брошурата на прословутия Е. Абу*.

Фогтовото анонимно първоевангелие *„Предупреждение"* беше препечатано, както отбелязах по-рано, по моя молба във „Volk".

В началото на юни аз заминах от Лондон при Енгелс в Манчестер, където бяха събрани по подписка за „Volk" около 25 фунта стерлинги. Тази сума, „източниците" на която дават повод на „любознателния" Фогт да устреми „поглед през Ламанш" в Аугсбург и Виена (стр. 212 от „Главната книга"), беше доставена от Фр. Енгелс, В. Волф, от мене и най-после от трима живеещи

* Няколко думи за билския „Комивояжор", този провинциален „Moniteur" на „избягалия имперски регент". Издателят и редакторът на билския „Handels-Courier" — някой си Ернст Шулер, политически емигрант от *1838 г.*, съдържател на поща, търговец с вино, фалирал, а сега отново притежател на пари, благодарение на това, че неговият вестник, който бил субсидиран през Кримската война от британско-френско-швейцарското агентство за вербуване на войници, наброява сега *1 200* абоната.

в Манчестер германски лекари, чиито имена са означени в съдебните документи, които изпратих в Берлин. За парите, събрани в Лондон от първоначалния финансов комитет, Фогт може да направи справка при д-р Фаухер.

Фогт ни поучава на страница 225 от „Главната книга“.

„Отдавна обаче *ловка маневра на реакцията* беше да изисква от демократите да правят всичко *безплатно*, докато *самите те*“ (не демократите, а реакцията) *„претендират* за привилегията да искат заплата за себе си и да бъдат плащани“.

Колко *реакционен* е ловкият маньовър на вестник „Volk“, който не само се редактираше и списваше безплатно, но освен това *принуждаваше* сътрудниците си *и да му плащат!* Ако това не е доказателство за връзката на „Volk“ с реакцията, Карл Фогт престава да разбира каквото и да било.

През време на пребиваването ни в Манчестер в Лондон стана едно извънредно важно събитие. А именно Либкнехт намерил в печатницата на Холингер (*собственик на печатница, който печаташе вестник „Volk“*) коректура на анонимния и насочен срещу Фогт лист *„Предупреждение“*, бегло го прочел, веднага научил за разобличенията на Блинд и освен това чул от словослагателя *А. Фьогеле*, че този ръкопис е бил написан собственоръчно и предаден на Холингер за печат от *Блинд*. Коректурните поправки на отпечатъка били направени също така от ръката на *Блинд*. След два дни Либкнехт получил от Холингер коректурния отпечатък и го препратил на „Allgemeine Zeitung“. Наборът на позива бил запазен и послужил по-късно за препечатването му в брой 7 на „Volk“ (от 18 юни 1859 г.).

С публикуването на *„Предупреждението“* в „Allgemeine Zeitung“ започва аугсбургската кампания на ексимперския Фогт. Той даде под съд „Allgemeine Zeitung“ за препечатания лист.

В „Главната книга“ (стр. 227—228) Фогт подражава на Мюлнеровото „Аз съм, аз съм, аз съм разбойникът Яромир“ [„bin's, bin's, bin der Räuber Jaromir“][454]. Той заменя само глагола sein с haben.

„Аз подадох жалба [ich habe geklagt], тъй като предварително знаех, че трябваше да се разкрие цялата празнота, нищожество и мизерност на тази редакция, която се мисли за „представителка на горногерманската култура“; *подадох жалба*, тъй като предварително знаех, че трябваше да стане достояние на обществеността връзката на тази достопочтена редакция и превъзнасяната от нея до небесата австрийска политика със сярната банда и с отпадъците от революцията“.

След това идват още четири *„аз подадох жалба“*.

Подалият жалба Фогт се преизпълва с величие*, значи че Лонгин е прав, като казва, че няма нищо по-сухо от отеклия от водянка болен.

„Личните интереси" — се провиква „закръглената натура" — „най-малко бяха мотив за моята жалба".

В действителност обаче работата се развиваше другояче. Тялото не можеше да настръхне пред кланицата, така, както Карл Фогт пред скамейката на подсъдимите. Докато „най-близките" му приятели Раникел, Райнах (по-рано широко разпространената chronique scandaleuse** за Фогт) и бъбривият член на „опашката" на парламента Майер от Еслинген поддържаха у него страха пред съда от Цюрих, настойчиво изискваха той да побърза с „жалбата". На лозанския работнически празник кожарят Роос му заяви пред свидетели, че ще изгуби всякакво уважение към него, ако той не възбуди процес. Но Фогт се съпротивяваше: той плюе на аугсбургската и лондонската сярна банда и ще мълчи. И все пак изведнаж заговори. В различни вестници се появиха съобщения за неговия процес и Раникел заяви:

„*Щутгартци не му даваха*" (*на Фогт*) „*покой*. Но той (Раникел) не е дал съгласие за това".

Впрочем, тъй като „закръгленият" се намираше в клещи, най-изгодният маньовър изглеждаше безспорно жалбата срещу „Allgemeine Zeitung". Самозащитата на Фогт срещу нападките на Я. Вендей, който го обвиняваше в бонапартистки интриги[455], се появи на бял свят в *билския „Handels-Courier" от 16 юни 1859 г.* и следователно попадна в Лондон едва след появата на анонимния лист, който завършваше със заплахата:

„Но ако *Фогт* пожелае да отрича това — на което той едва ли ще се реши, — след това разобличение ще последва разобличение № 2".

Фогт излезе с опровержение, а разобличение № 2 не последва. И така от тази страна той беше осигурен, неприятности можеха да го заплашват само от страна на милите познати, но той достатъчно ги познаваше и можеше да разчита на тяхната страхливост. Колкото по-голяма гласност получаваше делото благодарение на жалбата, толкова повече той можеше да се надява на сдържаността им, тъй като в лицето на „избягалия имперски регент" на

* В оригинала — непреводима игра на думи, основана на съзвучието на два израза: „geklagt habende" (подалият жалба) и „wird erhaben" (се преизпълва с величие). *Ред.*

** — скандална хроника. *Ред.*

позорния стълб до известна степен стоеше цялата „опашка“ на парламента.

Членът на парламента *Якоб Вендей в своята брошура „В защита на себе си и на отечеството срещу Карл Фогт“, Хановер, 1860*[456], на страница 27—28 *издрънква следното:*

„Освен писмата на Фогт, които той е поместил в описанието на своя процес, аз съм чел и друго писмо на Фогт, което разкрива много по-ясно от писмото до д-р Льонинг позицията на Фогт като помощник на ония, които желаеха на всяка цена да локализират войната в Италия. Лично за себе си аз преписах от писмото няколко пасажа, които за съжаление не мога да приведа тук, тъй като адресантът на писмото ми ги съобщи при условие да не ги публикувам. *По съображения от личен и партиен характер се стараеха да прикрият поведението на Фогт в тази работа по начин, който според мен не може да бъде оправдан нито с интересите на партията, нито с гражданския дълг пред отечеството. Тази сдържаност от страна на мнозина* дава на Фогт възможност с нагъл вид и сега още да действува като ръководител на германската партия. *На мен обаче ми се струва, че именно поради това партията, към която принадлежи Фогт, има известна отговорност за поведението му“**.

Следователно, ако, от една страна, рискът на процеса срещу „Allgemeine Zeitung“ изобщо не беше твърде голям, от друга страна, преминаването в настъпление в тази посока предоставяше на генерал Фогт най-благоприятна операционна база. Това е Австрия, която клеветеше имперския Фогт чрез „Allgemeine Zeitung“, Австрия, в съюз с комунистите! Благодарение на това имперският Фогт се оказваше интересна жертва на чудовищната коалиция на враговете на буржоазния либерализъм. А малогерманският печат, който и без това е благосклонен към имперския Фогт като поборник за намаляване земите на империята [Mindrer des Reichs][457], с ликуване трябваше да го вземе под своя защита!

В началото на юли 1859 г., наскоро след връщането ми от Манчестер, към мен се обърна Блинд по работа, която нямаше отношение към дадения случай. Той дойде при мене, придружен от Фиделио Холингер и Либкнехт. През време на срещата аз изказах убеждението си, че той е авторът на листа „Предупреждение“. Той решително отричаше това. Аз повторих по точки съобщението, което той направи на 9 май и което всъщност съставляваше цялото съдържание на позива. Той се съгласяваше с всичко

* Виж също така стр. 4 от цитираната брошура, където е казано: „Тази „снизходителност“ по партийни съображения, тази морална неустойчивост, по силата на която в тесен кръг признават, че Фогт е изиграл гнусна игра с родината, а след това позволяват на същия този Фогт открито да обвинява в клевета лицата, които са казали само това, което всички те знаят и мислят, имайки доказателства на ръка — всичко това предизвиква отвращение в мене“ и т. н.

казано, но въпреки това продължаваше да отрича, че е автор на този лист.

Приблизително след един месец, през август 1859 г., Либкнехт ми показа писмо, което получил от редакцията на „Allgemeine Zeitung". В това писмо настоятелно го молели да съобщи доказателства по обвиненията, които се съдържат в листа *„Предупреждение"*. По негова молба аз го придружих до Сент-Джонс-Вуд до квартирата на Блинд, който, макар и да не беше *автор* на позива, във всеки случай в началото на май вече знаеше това, за което извести на света този лист едва в началото на юни, и който освен това можеше да *„докаже"*, че е знаел. Блинд не беше у дома си; той бил на някакъв морски курорт. Либкнехт му писа за целта на нашето посещение. Отговор от Блинд не се получи. Либкнехт написа второ писмо. Най-после беше получен следният достоен за един държавен мъж документ:

„Драги господин Либкнехт!

Получих почти едновременно и двете Ваши писма, изпратени на неправилен адрес. Вие сам разбирате, че съвсем не желая да се намесвам в работите **на един съвсем чужд за мене вестник и най-малкото в дадения** случай, защото, *както вече казах по-рано, аз* **не съм взел никакво участие** *в посочения въпрос.* Що се отнася до споменаваните от Вас *бележки, изказани в частен разговор, очевидно те са били съвсем неправилно разбрани;* тук е станала някаква грешка, за която възнамерявам при случай да поговоря устно. Изказвайки съжаление, че напразно сте ходили у дома с Маркс,

оставам с пълно уважение

Ваш *К. Блинд*".

Сент-Леонардс, 8 септември

Тази дипломатично-студена нота, съгласно която *Блинд* **„не е взел никакво участие"** в лансираните срещу Фогт обвинения, ми напомни за една анонимна статия в лондонския „Free Press" от 27 май 1859 г., която в превод гласи:

„Великият княз Константин — бъдещ крал на Унгария".

Един кореспондент, който прилага визитната си картичка, ми пише:

„Уважаеми господине! Присъствувайки на последния митинг* в Мюзик-хол, аз чух казаното по повод на великия княз Константин. Мога да ви съобщя друг факт. Не по-отдавна от лятото на миналата година принц Жером Наполеон развиваше в Женева пред някои негови близки план за нападение върху Австрия и за предстоящото прекрояване на картата на Европа. Аз зная името на един швейцарски сенатор, с когото той подробно говори на тази тема. Принц Жером тогава заяви, че съгласно набелязания план великият княз Константин трябва да стане крал на Унгария.

---

* Това беше споменатият по-горе митинг на 9 май, организиран от Д. Уркарт. *Ред.*

Аз зная също така за предприетите в началото на настоящата година *опити* да се склонят в полза на руско-наполеоновския план *няколко намиращи се в изгнание германски демократи, а също и влиятелни либерали в самата Германия. За да бъдат подкупени, били им предложени големи парични суми* (large pecuniary advantages were held out to them as a bribe). Радостен съм да съобщя, че тези предложения бяха отхвърлени с негодувание“ (виж приложение 9).

Тази статия, в която Фогт, макар и да не е споменат, все пак за германската емиграция в Лондон е визиран достатъчно ясно, предава всъщност основното съдържание на появилия се по-късно лист „Предупреждение“. Авторът на статията за *„бъдещия крал на Унгария“*, който от патриотично усърдие излязъл с анонимно обвинение срещу Фогт, естествено трябваше жадно да се залови за превъзходния случай, който му дава аугсбургският процес, да разобличи пред съда измяната пред лицето на цяла Европа. Но кой беше автор на статията за „бъдещия крал на Унгария“? *Гражданинът Карл Блинд.* За това аз се сетих още през май по формата и съдържанието на статията и това ми беше *официално потвърдено* сега от редактора на „Free Press“ г-н Колет, когато му обясних значението на спорния въпрос и му съобщих съдържанието на дипломатическата нота на Блинд.

На 17 септември 1859 г. словослагателят г-н *А. Фьогеле* ми предаде писмено заявление (напечатано в „Главната книга“, Документи, стр. 30—31), в което той, без ни най-малко да твърди, че *Блинд е автор* на листа „Предупреждение“, свидетелствува все пак, че самият той (А. Фьогеле) и неговият господар *Фиделио Холингер* са *набрали* памфлета *в печатницата на Холингер,* че *ръкописът бил написан с почерка на Блинд* и че *Холингер по някакъв случай назовал Блинд като автор на този позив.*

Опрян върху заявлението на Фьогеле и върху статията за „бъдещия крал на Унгария“, *Либкнехт* написа още веднаж на *Блинд,* като искаше от него „доказателства“ за съобщените от този държавен мъж факти във „Free Press“; едновременно той му изтъкна, че сега има веществено доказателство за *неговото* участие в издаването на листа „Предупреждение“. Вместо отговор до *Либкнехт, Блинд* изпрати при мене г-н Колет. Г-н Колет дойде с цел да ме моли от *името на Блинд* да не използвам публично намиращите се у мене сведения за авторството на споменатата по-горе статия във „Free Press“. Аз отговорих, че не мога да поема никакви задължения: моята скромност ще върви в крак с мъжеството на *Блинд.*

Но наближаваше денят на започването на аугсбургския процес. *Блинд* мълчеше. *Фогт* в различни публични декларации се опитваше да стовари отговорността за листа и за доказване на

съдържащите се в него факти върху *мене* като върху негов таен автор. За да отблъсна този маньовър, да спася Либкнехт и да помогна на „Allgemeine Zeitung", който според мен извърши добра работа, като разобличи Фогт, аз съобщих на неговата редакция чрез Либкнехт, че съм готов да предоставя на негово разположение документа, който засяга произхода на листа „Предупреждение", ако вестникът ме помоли писмено за това. Така започна *„оживената кореспонденция, която тъкмо сега се води между Маркс и г-н Колб,"* както разказва Фогт на стр. 194 от „Главната книга"*. Тази *моя „оживена кореспонденция с г-н Колб"* се състоеше от две адресирани до мене писма на г-н *Оргес* от една и съща дата, в които той ме молеше да изпратя обещания документ, който след това му изпратих заедно с кратка записка от *няколко реда***.

И двете писма на г-н Оргес, или по-точно двойното издание на едно и също писмо — стигнаха в Лондон на 18 октомври 1859 г., докато разглеждането на делото трябваше да започне в Аугсбург още на 24 октомври. Затова аз писах на г-н Фьогеле, като му определих rendez-vous на следния ден в помещението на полицейския съд на Малборо-стрийт, където той трябваше да даде на декларацията си за листа „Предупреждение" съдебна форма на affidavit***. Моето писмо не го заварило навреме. Ето защо аз трябваше на 19 октомври****, въпреки първоначалното си намерение, да изпратя до „Allgemeine Zeitung" вместо affidavit споменатото писмено заявление от 17 септември*****.

---

* Г-н *Колб* наистина споменава в брой 319 на „Allgemeine Zeitung" за „едно твърде подробно *писмо* на г-н *Маркс, което той не печата"*. Но това подробно писмо е *напечатано като приложение към брой 139 на хамбургския „Reform" от 19 ноември 1859 г.* „Подробното писмо" беше предназначеното от мене за *публиката* заявление, което изпратих и на берлинския „Volks-Zeitung". [Виж настоящия том, стр. 704—707. *Ред.*]

** Моята препроводителна записка [виж настоящия том, стр. 703. *Ред.*] и заявлението на Фьогеле могат да се намерят в „Главна книга", Документи, стр. 30, 31, а писмата на г-н Оргес до мене — в приложение 10.

*** Affidavit — декларация пред съда, която замества показанието, дадено под клетва, и влече след себе си, в случай че е лъжлива, всички законни последици за лъжлива клетва.

**** Тъй като пиша неясно, в Аугсбургския съд на моето писмо от 19 октомври са записали дата 29 октомври. Нито адвокатът на Фогт д-р Херман, нито самият Фогт, нито достопочтеният берлински „National-Zeitung" et hoc genus omne [и целият този род] на „критическата непосредственост", нито за минута не са се замислили как е могло едно писмо, написано в Лондон на 29 октомври, да пристигне в Аугсбург още на 24 октомври.

***** Че тази quid pro quo [замяна] стана по чиста случайност — именно защото Фьогеле получи твърде късно моето писмо, — се вижда от по-късния му affidavit от 11 февруари 1860 г.

Както е известно, съдебният процес в Аугсбург се превърна в истинска комедия от грешки. Corpus delicti* беше изпратеният от *В. Либкнехт* до „Allgemeine Zeitung" и препечатан от него лист *„Предупреждение"*. Но издателят и авторът на позива играеха на криеница; *Либкнехт* не можеше да препрати в залата на съдебното заседание своите свидетели, които тогава се намираха в Лондон; изпаднали в затруднително юридическо положение, редакторите на „Allgemeine Zeitung" важно поднасяли някаква високопарна пошла политическа дрънканица, д-р Херман угощавал съда с ловджийските разкази на „закръглената натура" за сярната банда, за лозанското празненство и т. н., и найпосле съдът отказал да удовлетвори жалбата на *Фогт*, защото ищецът е *сгрешил*, като се е обърнал не към съответната инстанция. Бърканицата стигна кулминационната си точка, когато аугсбургският процес завърши и отчетът за него заедно с „Allgemeine Zeitung" беше получен в Лондон. *Блинд*, който дотогава пазеше гробното мълчание на мъдър държавен мъж, беше изплашен от доказателството, което аз получих от словослагателя *Фьогеле*, и изведнъж изскочи на публичната арена. Фьогеле не заявяваше, че Блинд е *автор* на листа, а казваше само, че името му е споменато от Фиделио Холингер като автор на листа. Затова пък Фьогеле категорично заяви, че ***ръкописът на листа е написан с познатия му почерк на Блинд и е бил набран и напечатан в печатницата на Холингер***. *Блинд* можеше да бъде *автор* на листа, дори ако той не бе написан с негова ръка и не беше набран в печатницата на Холингер. И обратно, листът можеше да бъде *написан от ръката на Блинд* и напечатан от Холингер, дори ако Блинд не беше негов автор.

В брой 313 на „Allgemeine Zeitung" е поместена декларация на Блинд с дата: *Лондон, 3 ноември* (виж „Главна книга", Документи, стр. 37, 38.), в която този гражданин и държавен мъж твърди, че *не е автор* на листа, а като *доказателство* „публикува" **„следния документ"**.

а) „С настоящото заявявам, че поместеното в брой 300 на „Allgemeine Zeitung" твърдение на словослагателя Фьогеле, че споменатият там лист „Предупреждение" *е бил напечатан в моята печатница* или че г-н *Карл Блинд* е негов автор, представлява *злостна измислица*.

3, Личфилд-стрийт, Сохо, Лондон, 2 ноември 1859 г.

Фиделио Холингер".

---

* — състав на престъплението. *Ред.*

б) „Долуподписаният, *живущ и работещ* 11 месеца в дом № 3 на Личфилд-стрийт, от своя страна *свидетелствува за правилността на заявлението на г-н Холингер.*
Лондон, 2 ноември, 1859 г.

И. Ф. Вие, словослагател".

Фьогеле никъде не е *твърдял,* че *Блинд е автор* на листа. Следователно Фиделио Холингер за пръв път съчинява твърдението на Фьогеле, за да го нарече след това „злостна измислица". От друга страна, *ако* памфлетът *не* беше напечатан в печатниците на Холингер, откъде самият този Фиделио Холингер е знаел, че *Карл Блинд не е* негов автор?

И защо *словослагателят Вие* намира за възможно да свидетелствува за *„правилността на това заявление на Фиделио Холингер"* въз основа на обстоятелството, че той „живее и работи 11 месеца" (като се смята преди 2 ноември 1859 г.) при Холингер?

Отговора си на това заявление на *Блинд* (брой 325 на „Allgemeine Zeitung", виж също „Главна книга", Документи, стр. 39, 40) завърших с думите: *„Пренасянето на съдебния процес от Аугсбург в Лондон* би разкрило цялата mystere* *на Блинд — Фогт".*

Блинд с цялото нравствено негодуване на оскърбената си прекрасна душа преминава отново в настъпление в *„приложението към „Allgemeine Zeitung" от 11 декември 1859 година".*

„**Позовавайки се повторно**" (да запомним това) „*на* **документите, подписани** *от собственика на печатницата г-н Холингер и от словослагателя Вие,* заявявам за последен път, че *твърдението, че уж аз съм бил автор* на често споменавания лист, което сега вече има характер на инсинуация, е *плоска лъжа.* В другите твърдения за моя сметка се съдържат *най-груби изопачения".*

В прибавка към това заявление редакцията на „Allgemeine Zeitung" бележи, че „спорът е престанал да интересува широката публика", и поради това моли „лицата, до които се отнася това, да се откажат от по-нататъшни взаимни възражения"; „закръглената натура" коментира това в края на „Главната книга" по следния начин:

„С други думи: редакцията на „Allgemeine Zeitung" моли г-да *Маркс, Бискамп***, *Либкнехт,* изобличени в най-плоска лъжа, да не позорят повече нито самите себе си, нито вестника".

* — тайна. *Ред.*

** Бискамп изпрати от Лондон на 20 октомври до редакцията на Allgemeine Zeitung" писмо за делото на Фогт, в което в заключение предлага на вестника услугите си като кореспондент[458]. Това писмо ми стана известно единствено от самия вестник. Фогт изобретява морална теория, съгласно която подкрепата на прекратилия съществуването си печатен орган ме прави отговорен за по-късните частни писма на неговия редактор. Колко по-голяма отговорност

Така завърши засега аугсбургската кампания.

Изпадайки отново в тона на своята Лаузиада, Фогт твърди, че словослагателят Фьогеле е дал на мене и на *Либкнехт „фалшиво показание"* (стр. 195 от „Главната книга"). А произхода на листа той обяснява с това, че *Блинд*

„измислил някакви подозрения и ги раздрънкал пред всички. *От този материал сярната банда изкалъпи лист, а след това и статии, които приписа на случайно изпадналия в затруднително положение Блинд"* (стр. 218 l. c.).

Ако пък имперският Фогт, въпреки поканата, не възобнови в Лондон незавършената си кампания, това стана отчасти защото Лондон е *„затънтено място"* (стр. 229 от „Главната книга"), отчасти защото заинтересованите страни „ взаимно се обвиняват в лъжа" (l. c.).

В своята „критическа непосредственост" този мъж смята за уместна намесата на съда само в случай, когато страните *не спорят* помежду си за истината.

Аз прескачам тези три месеца и продължавам разказа си от началото на февруари 1860 г. „Главната книга" на Фогт тогава още не беше попаднала в Лондон, но затова пък тук вече имаше букет от берлинския „National-Zeitung", където между другото е казано:

„Партията на Маркс можа много лесно да стовари авторството на позива върху *Блинд* именно поради това и след като последният в беседа с *Маркс* и в статия, печатана във „Free Press", изказа аналогични възгледи; използвайки тези изказвания и обрати на Блиндовата реч, листът можеше да се *изфабрикува* така, че да изглежда като *негово* изделие".

Блинд, който свежда цялото изкуство на дипломацията до мълчанието, както Фалстаф смяташе за най-добра проява на храбростта благоразумието* — Блинд отново замлъкна. За да му развържа езика, аз публикувах в Лондон със свой подпис циркуляр на английски език, с дата 4 февруари 1860 година (виж приложение 11).

В този циркуляр, адресиран до редактора на „Free Press", се казва между другото следното:

би трябвало да носи Фогт за „Stimmen der Zeit" на Колачек, в органа на когото „Monatsschrift"[459] той беше платен сътрудник. Докато Бискамп издаваше „Volk", той проявяваше извънредно голямо самопожертвуване. За да поеме върху себе си редактирането на вестника, той напусна предишното си място, където беше работил много години; редактираше вестника безвъзмездно и в много тежки условия; най-после пожертвува възможността да изпраща кореспонденции в германските вестници като например в „Kölnische Zeitung", за да бъде в състояние да действува съгласно своите убеждения. Всичко останало не се отнасяше и не се отнася до мене.

* Шекспир. „Крал Хенрих IV". Част I, действие V, сцена четвърта. *Ред.*

„Преди да предприема по-нататъшни стъпки, аз трябва да разоблича юначагите, които явно са играли в полза на Фогт. За тази цел заявявам публично, че показанието на Блинд, Вие и Холингер, че уж анонимният лист не бил напечатан в печатницата на Холингер, 3, Личфилд-стрийт, Сохо, е *гнусна лъжа*"*.

Като привеждам доказателствата си, аз завършвам със следните думи:

„Въз основа на всичко това аз отново наричам споменатия по-горе *Карл Блинд гнусен лъжец* (deliberate liar). Ако не съм прав, той лесно може да ме опровергае, като се отнесе до английския съд".

На 6 февруари 1860 г. един лондонски вестник („**Daily Telegraph**"[460]) възпроизведе — аз ще се върна към това — букета на „National Zeitung" под заглавие „*The Journalistic Auxiliaaries of Austria*" („Вестникарски помощници на Австрия"). Аз от своя страна дадох под съд „National Zeitung" за клевета, заплаших вестник „Telegraph" с подобна жалба и започнах да събирам необходимия съдебен материал.

На 11 февруари 1860 г. словослагателят Фьогеле даде affidavit пред полицейския съд на Боу-стрийт. В този документ се повтаря в основни линии неговото заявление от 17 септември 1859 г., а именно, че ръкописът на позива е **написан** с **почерка на Блинд** и е набран **в печатницата на Холингер** отчасти от самия него (от Фьогеле), отчасти *от Ф. Холингер* (виж приложение 12).

Несравнимо по-важно беше affidavit на словослагателя *Вие*, върху свидетелствуването на когото Блинд **повторно** и с нарастваща увереност се позоваваше в „Allgemeine Zeitung".

Ето защо освен оригинала (виж приложение 13) тук се привежда неговият дословен превод:

„В първите дни на ноември миналата година — не помня точно датата — между 9 и 10 часа вечерта бях вдигнат от постелята от г-н *Ф. Холингер*, в дома на когото живеех тогава и при когото работех като словослагател. Той ми поднесе едно заявление, в което се казваше, че в продължение на изминалите 11 месеца аз *непрекъснато* съм работил при него и че през това време в печатницата на г-н Холингер, 3, Личфилд-стрийт, Сохо, не е бил нито набран, нито напечатан някакъв лист на немски език *„Предупреждение"*. Объркан и не съзнавайки значението на това, което върша, аз изпълних желанието му, преписах и подписах този документ. Г-н Холингер ми обеща *пари*, но аз нищо не съм получил от него. *През време на тази сделка г-н Карл Блинд*, както по-късно ми съобщи моята жена, *чакал в стаята на г-н Холингер*. След няколко дни г-жа Холингер ми прекъсна обеда и ме заведе в стаята на своя мъж, *където заварих само г-н Блинд*. Той ми предяви същия документ, който

* На английски у мене е казано „deliberate lie". „Kölnische Zeitung" преведе: „гнусна лъжа". Аз приемам този превод, макар че по-близко до оригинала е „предиамерена лъжа".

по-рано беше ми предявил г-н Холингер, и *настойчиво ме молеше* (entreated me) *да напиша и подпиша второ копие, тъй като се нуждаел от две копия — за самия себе си и за публикуване в печата. Той прибави, че ще ми се отблагодари.* Аз отново преписах и подписах документа.

С настоящото удостоверявам истинността на горензложеното, а също и това, че:

1) от споменатите в документа 11 месеца аз в продължение на 6 седмици работех не при г-н Холингер, а при някой си Ермани;

2) аз **не** работех при г-н Холингер тъкмо във времето, когато е бил напечатан листът *„Предупреждение"*;

3) тогава аз чувах от г-н Фьогеле, който работеше през това време при г-н Холингер, че той, Фьогеле, **заедно със самия г-н Холингер,** е набрал въпросния лист и че ръкописът бил написан *с почерка на Блинд;*

4) наборът на позива още бе запазен, когато отново започнах да работя при Холингер. *Самият аз го вързах* за препечатване на листа „Предупреждение" в германския вестник „Volk", който се печаташе при г-н Холингер, 3, Личфилд-стрийт, Сохо. Листът излезе в брой 7 на „Volk" от 18 юни 1859 година;

5) аз видях как г-н Холингер даде на г-н Вилхелм Либкнехт, който живее в дом 14, Чърч-стрийт, Сохо, коректура от листа „Предупреждение", на която г-н *Карл Блинд собственоръчно беше поправил 4 или 5 печатни грешки.* Г-н Холингер се колебаеше дали да даде коректурния лист на г-н Либкнехт и едва когато г-н *Либкнехт* се отдалечи, той изказа пред мене и пред работещия заедно с мене Фьогеле съжаление, че е изпуснал от ръцете си коректурата.

Йохан Фридрих Вие.

Заявено и подписано от означения по-горе Фридрих Вие в полицейския съд на Боу-стрийт днес, 8 февруари 1860 година, пред мене,

Т. Хенри, съдия при горепосочения съд"
(Полицейски съд, Боу-стрийт).

С двете *affidavits* на словослагателите *Фьогеле* и *Вие* беше доказано, че *ръкописът на листа е бил написан с ръката на Блинд и набран в печатницата на Холингер и че Блинд сам е направил една коректура.*

А този homme d'état пише на Юлиус Фрьобел от Лондон на 4 юли 1859 година:

„Тук *се появи — не зная от кого написано,* — рязко обвинение срещу Фогт в продажност. В него се привеждат няколко уж станали факти, *за които по-рано нищо не бяхме чували"*.

И същият този homme d'etat пише на Либкнехт на 8 септември 1859 г., че той

„не е имал никакво отношение към въпросната работа".

Като не се задоволил с тези подвизи, гражданинът и държавният мъж *Блинд изфабрикувал* освен това *фалшива декларация,* за която *изнудил подписа на словослагателя Вие* с помощта на обещанията на *Фиделио Холингер* да даде пари на словослагателя и собствените си обещания да му се отблагодари в бъдеще.

Той не само изпрати до „Allgemeine Zeitung" това свое изделие с подпис, получен чрез измама, заедно с фалшивото показание на Фиделио Холингер, но *„повторно" „се позовава"* на тези *„документи"* във второто си заявление и във връзка с тези *„документи"* ми хвърля с морално негодувание обвинение в „плоска лъжа".

Копията на двете affidavits на Фьогеле и Вие аз пуснах в обръщение в различни кръгове. Това повлече след себе си свиждане в квартирата на Блинд между *Блинд, Фиделио Холингер* и приятеля на този дом, д-р по медицината г-н *Карл Шайбле,* славен, тих човек, който играе до известна степен ролята на опитомен слон в политическите операции на Блинд.

И ето че в „Daily Telegraph", в броя от 15 февруари 1860 г., се появи препечатаната след това в германските вестници бележка, която в превод гласи следното:

„Памфлет против Фогт

До издателя на „Daily Telegraph"!

Уважаеми господине! Вземайки под внимание разпространените фалшиви слухове, аз се чувствувам задължен спрямо г-н Блинд, а също и спрямо г-н Маркс да заявя официално, че нито един от тях не е автор на неотдавна пуснатия лист, насочен срещу професор Фогт от Женева. Този лист изхожда от мене и отговорността за него лежи върху мене. От уважение към г-н Маркс, както и към г-н Блинд изказвам съжаление, че независещи от мене обстоятелства ми попречиха да направя по-рано тази декларация.

Лондон, 14 февруари 1860 г.

Карл Шайбле, д-р мед."

Г-н *Шайбле* ми изпрати тази декларация. А аз, заобикаляйки правилата на вежливост, му отговорих, като му изпратих affidavits на словослагателите Фьогеле и Вие и писах в същото време, че неговата (на Шайбле) декларация не изменя нищо както във фалшивите показания, изпратени от *Блинд* до „Allgemeine Zeitung", така и в conspiracy* на *Блинд с Холингер,* за да изтръгнат подписа на Вие *за фабрикуване на фалшив документ.*

Блинд чувствуваше, че сега се намира не на сигурната почва на „Allgemeine Zeitung", а пред внушаващия сериозни опасения английски съд. Ако желаеше да лиши от сила споменатите погоре *affidavits* и основаните на тях „груби оскърбления", които се съдържат в моя циркуляр, той и Холингер трябваше да им *противопоставят* свои собствени *affidavits;* но с углавните работи шега не бива.

Айзеле-Блинд не е автор на листа, тъй като Байзеле-Шайбле публично се обяви за негов автор. Блинд само е *написал* ръкописа

* — конспирацията. *Ред.*

на листа, само го е *дал за печатане на Холингер*, само собственоръчно е направил коректурата, само е *фабрикувал* заедно с Холингер *фалшиви показания*, за да опровергае тези факти, и ги е изпратил до „Allgemeine Zeitung". Но той все пак е непризната невинност, защото не е *автор* на листа и не е *инициатор* за неговото появяване. Той е действувал само като *писар на Байзеле-Шайбле*. Именно поради това той и на 4 юли 1859 г. не е знаел *„кой"* е издал листа, а на 8 септември 1859 г. *„не е взел никакво участие в посочения въпрос"*. И така, да го успокоим: *Байзеле-Шайбле е автор* на листа в литературен смисъл. Но *Айзеле-Блинд е негов автор* в технически смисъл според английския закон и отговорен издател в смисъла на законодателството на всеки цивилизован народ. Habeat sibi!*

На прощаване няколко думи към г-н д-р Байзеле-Шайбле.

Публикуваният от *Фогт* в билския „Handels-Courier" пасквил против мене с дата: Берн, *23 май 1859 г.*, беше озаглавен: *„Предупреждение"*. Написаният в началото на юни 1859 г. от *Шайбле* и преписан и издаден от неговия секретар *Блинд* лист, в който, като се посочват напълно определени подробности, Фогт е разобличен като *„подкупващ"* другите и „подкупен" агент на Луи Бонапарт, е също така озаглавен: *„Предупреждение"*. Освен това той е подписан с буквата X. Макар че в алгебрата X означава неизвестна величина, това е случайно и последната буква на моята фамилия. Може би със заглавието на листа на Шайбле „Предупреждение" и с подписа под него са искали да създадат впечатление, че този лист представлява *мой* отговор на Фогтовото „Предупреждение"? Шайбле обеща разобличение № 2, ако Фогт се осмели да отрича разобличение № 1. Фогт не само отричаше, но и започна дело за клевета в отговор на „Предупреждението" на Шайбле. А № 2 на г-н Шайбле и досега още не се е появило. Шайбле е написал на своя позив думите: *„Умолявате се да го разпространявате"*. А когато Либкнехт, удовлетворявайки тази „молба", „разпространи" позива чрез „Allgemeine Zeitung", „независещи от него обстоятелства" запушваха устата на г-н Шайбле от юни 1859 до февруари 1860 г. и само affidavits в полицейския съд на Боу-стрийт му развързаха езика.

Както и да е, Шайбле, първоначалният обвинител на Фогт, сега прие публично върху себе си отговорността за приведените в листа факти. Затова аугсбургската кампания завършва не с победа на защитниците на Фогт, а с това, че най-после на арената на борбата се появи атакуващият Шайбле.

* — така да бъде! *Ред.*

VIII
ДА-ДА ФОГТ И НЕГОВИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ

„SINE STUDIO"*

Близо един месец преди избухването на Италианската война се появиха Фогтовите така наречени *„Изследвания за съвременното положение на Европа"*, Женева, 1859. Cui bono?**

Фогт е знаел, че

„Англия в предстоящата война ще остане *неутрална"* (**„Изследвания"**, стр. 4).

Той е знаел, че *Русия*

„в съгласие с Франция ще вземе *всички мерки,* за да вреди на Австрия, без да преминава границите на откритата враждебност" („Изследвания", стр. 13).

Той е знаел, че *Прусия* — но нека сам той ни каже **какво** знае за Прусия.

„И за най-късогледия сега трябва да стане ясно, *че съществува спогодба между пруското правителство и императорското правителство на Франция;* че Прусия няма да изтегли меча си за защита на ненемските провинции на Австрия; че тя ще даде съгласието си за всички мероприятия, необходими за защитата на територията на Съюза, но във всичко останало *ще пречи на всяко участие на Съюза или на отделни негови членове на страната на Австрия — за да получи след това,* при бъдещите мирни преговори, за ***тези*** *усилия възнаграждението си в Северогерманската низина"* (l. c., стр. 19).

И така, facit***: В предстоящия кръстоносен поход на Бонапарт против Австрия Англия *ще остане неутрална,* Русия ще

* „Sine studio" значи: „без пристрастие"; Маркс дава това подзаглавие, като иронично намеква за пристрастието на Фогтовите „Изследвания" („Studien"). *Ред.*

** — В чия полза? *Ред.*

*** — заключение. *Ред.*

действува *враждебно* спрямо Австрия, Прусия ще възпира войнствено настроените членове на Съюза[461] и Европа ще локализира войната. Луи Бонапарт сега ще води Италианската война, както по-рано войната с Русия, с върховно благоволение, така да се каже, като таен генерал на една европейска коалиция. За какво е тогава Фогтовата брошура? Щом като Фогт знае, че Англия, Русия и Прусия ще действуват срещу Австрия, какво го заставя да пише *в полза на Бонапарт?* Но, както изглежда, освен старото французоядство заедно с „вдетинилия се отец Аранд и със сянката на нищожния Ян начело" (стр. 121 l. c.) „германският народ" е обхванат от своеобразно национално движение, което е намерило отзвук в различните „камари и вестници", „докато правителствата само плахо и не без съпротива се присъединиха към господствуващото течение" (стр. 114 l. c.). Както изглежда, „увереността в надвисналата опасност" е изтръгнала от германския „народ" „повика за съвместни мероприятия"; (l. c.). Френският **„Moniteur"** (виж между другото броя от 15 март 1859 г.) гледаше на това германско движение с „огорчение и изумление".

„В камарите и печата на някои държави от Германския съюз" — се провиква той — „се проповядва нещо като кръстоносен поход срещу Франция. Обвиняват я в честолюбиви планове, от които тя се е отказала, в подготвяне на завоевания, от които тя не се нуждае", и т. н.

В отговор на тези „клеветнически обвинения" „Moniteur" заявява, че поведението на „императора" по италианския въпрос трябва, „напротив, да внуши на германското съзнание най-дълбоката увереност", че осигуряването на германското единство и на националните интереси на германците до известна степен е постоянната мисъл на Франция от декемврийския преврат и т. н. Но „Moniteur" признава (виж 10 април 1859 г.), че известни опасения на германците, изглежда, биха могли да бъдат „провокирани" от някои парижки брошури, в които Луи Бонапарт усилено моли самия себе си да предостави на своя народ „дългоочаквания случай" „pour s'étendre majestueusement des Alpes au Rhin" („да се разпростре величествено от Алпите до Рейн").

„Но" — казва „Moniteur" — „Германия забравя, че Франция се намира под егидата на едно законодателство, което не разрешава никакъв предварителен контрол от страна на правителството".

Тези и подобни изявления на „Moniteur", както беше докладвано на граф Малмсбъри (виж Синята книга за италианските работи, януари—май 1859 г.[462]), предизвикаха действие, тъкмо противоположно на онова, което се имаше предвид. Но това, което не успя да направи „Moniteur", направи го, може би, *Карл*

Фогт. Неговите „Изследвания“ не са нищо друго освен преведена на немски език *компилация* от статиите на „Moniteur“, от брошурите, издадени от *Дантю,* и от бонапартистките карти за бъдещето.

Политиканският брътвеж на *Фогт* относно *Англия* представлява интерес само с това, че нагледно разкрива характера на неговите *„Изследвания“.* В съгласие със своите френски първоизточници той превръща английския адмирал *сър Чарлз Нейпир* в *„лорд“ Нейпир („Изследвания“,* стр. 4). Литературните зуави на декемврийския преврат знаят от представленията в театър Порт-Сен-Мартен[463], че всеки знатен англичанин е най-малкото лорд.

„С Австрия“ — разказва *Фогт* — „Англия никога не е могла да бъде добре по-дълго време. Дори и *моментна* общност на интересите да ги е свързвала *за известно време, непосредствено* след това политическата необходимост винаги отново ги е разделяла. А с Прусия, напротив, Англия постоянно е влизала в много тясна връзка“ и т. н. (стр. 2 l. c.).

И наистина! Съвместната борба на Англия и Австрия против Людовик XIV продължава с незначителни прекъсвания от 1689 до 1713 г., т. е. почти четвърт век. Във войната за Австрийското наследство Англия се бори почти шест години заедно с Австрия срещу Прусия и Франция. Едва в Седемгодишната война[464] Англия влиза в съюз с Прусия срещу Австрия и Франция, но още през 1762 г. лорд Бют изменя на Фридрих Велики, като предлага ту на руския пълномощен министър Голицин, ту на австрийския министър Кауниц „подялба на Прусия“. През 1790 г. Англия сключва с Прусия съюз срещу Русия и Австрия, но той отново се разпада същата година. През време на антиякобинската война Прусия, въпреки субсидиите на Пит, сключва Базелския договор[465] и излиза от европейската коалиция. Напротив, Австрия, подстрекавана от Англия, с малки прекъсвания продължава борбата от 1793 до 1809 г. Едва-що Наполеон е отстранен, и Англия още по време на Виенския конгрес сключва веднага таен договор с Австрия и Франция (3 януари 1815 г.) срещу Русия и Прусия[466]. През 1821 г. Метерних и Каслри сключват в Хановер нова спогодба срещу Русия[467]. Ето защо, докато самите британци — историци и парламентарни оратори — говорят за Австрия предимно като за „ancient ally“ (стар съюзник), *Фогт* открива в своя оригинал — излезлите при *Дантю* френски брошури, — че Австрия и Англия, ако не се смята „моментната общност“, винаги са се разделяли, а Англия и Прусия, напротив, винаги са се обединявали, и именно поради това лорд *Линдхърст* през време на вой-

ната с Русия се провикна в камарата на лордовете по адрес на Прусия: „Quem tu, Romane, caveto!"* Протестантска Англия изпитва антипатия към католическа Австрия, либерална Англия — към консервативна Австрия, фритредерска Англия — към протекционистка Австрия, платежоспособна Англия — към банкрутирала Австрия. Но патетичният елемент винаги е бил чужд на английската история. Лорд *Палмерстон* през 30-годишното си управление на Англия при случай наистина прикриваше васалното си положение спрямо Русия с антипатии към Австрия. Поради „антипатии" към Австрия той през 1848 г. се отказа например от предложеното от Австрия и одобрено от Пиемонт и Франция посредничество на Англия в италианските работи при условия, съгласно които Австрия се оттегляше до линията Еч и Верона, Ломбардия, ако пожелаеше, можеше да се присъедини към Пиемонт, Парма и Модена се падаха на Ломбардия, а Венеция образуваше независима италианска държава под управлението на австрийския ерцхерцог и сама създаваше своя конституция (виж *Синята книга за италианските работи,* част II, юли 1849, № 377, 478). Тези условия във всеки случай бяха поблагоприятни от условията на Вилафранкския мир[468]. След като Радецки разби напълно италианците, Палмерстон сам предложи отхвърлените по-рано от него условия. А когато интересите на Русия наложиха противоположно поведение през време на *унгарската* война за независимост, Палмерстон, въпреки „антипатиите" си към Австрия, отказа помощ на унгарците, за която те го молеха, като се позоваваше на договора от 1711 г.[469]; той се отказа дори от всякакъв протест срещу руската интервенция, защото

„политическата независимост и свобода на Европа са свързани със запазването и целостта на Австрия като европейска велика държава". (Заседание на камарата на общините, 21 юли 1849 г.)

Фогт разказва по-нататък:

„Интересите на Съединеното кралство... *навсякъде враждебно* им" (на интересите на Австрия) *„противостоят"* (стр. 2 l. c.).

Това „навсякъде" незабавно се превръща в Средиземно море.

„Англия желае на всяка цена да затвърди влиянието си в Средиземно море и в крайбрежните му страни. Неапол и Сицилия, Малта и Йонийските острови, Сирия и Египет са опорни точки на нейната политика, насочена към *Западна Индия; навсякъде* в тези точки Австрия ѝ създава *най-силни* препятствия" (l. c.).

* — „Пази се от нея, о римлянино!" (Перифразиран стих от „Сатирите" на Хораций, Книга I, сатира четвърта). *Ред.*

На какво ли не вярва този *Фогт* от това, което е прочел в своя оригинал — брошурите, издадени при Дантю в Париж от поборниците на декемврийския преврат. Англичаните досега си въобразяваха, че са се борили за Малта и за Йонийските острови ту с русите, ту с французите, но съвсем не с австрийците. Франция, а не Австрия изпрати на времето експедиция в Египет и сега се укрепява на Суецкия провлак; Франция, а не Австрия извърши завоевания на северния бряг на Африка и в съюз с Испания се опитваше да заграби Гибралтар от англичаните; юлският договор от 1840 г., който засягаше Египет и Сирия, бе сключен от Англия срещу Франция, но с Австрия[470]; в *„политиката, насочена към Западна Индия“,* Англия се натъква навсякъде на „най-силни препятствия“ от страна на Русия, а не на Австрия; в единствено сериозния спорен въпрос между Англия и Неапол, по въпроса за сярата през 1840 г., монополът на *френска,* а не на австрийска компания върху търговията със сицилийска сяра послужи като повод за търкания[471]; най-после отвъд Ламанш говорят при случай за превръщането на Средиземно море в „lac francais“*, но никога не говорят за превръщането му в „lac autrichien“**. Но тук трябва да се вземе под внимание едно важно обстоятелство.

Въпросът е там, че през 1858 г. в Лондон се появи карта на Европа, озаглавена *„L'Europe en 1860“* („Европа през 1860 г.“). Тази карта, издадена от френското посолство и съдържаща някои пророчески за 1858 г. обозначения — например Ломбардия и Венеция са присъединени към Пиемонт, а Мароко към Испания, — прекроява политическата география на цяла Европа с изключение единствено на Франция, която, както изглежда, остава в старите си граници. Териториите, които се предназначаваха за нея, се раздават със скрита ирония на невероятни притежатели. Така например *Египет* се дава на *Австрия,* а в бележките на полетата на картата се посочва: „François Joseph I, l'Empereur d'Autriche et d'Egipte“ (Франц-Йосиф I, император австрийски и египетски).

Пред очите на Фогт като декемврийски компас лежеше картата *„Европа през 1860 г.“* Оттук и неговият конфликт между Англия и Австрия заради *Египет* и *Сирия.* Фогт пророкува, че този конфликт „би завършил с унищожаване на една от враждуващите държави“ *ако* — колко навреме се досеща той, — *„ако* Австрия *имаше военна флота“* (стр. 2 l. c.). Но „Изследванията“ достигат кулминационната точка на своеобразната си историческа ученост в следния пасаж:

* — „френско езеро“. *Ред.*
** — „австрийско езеро“. *Ред.*

„Когато Наполеон I на времето се опитваше да предизвика *банкрут* на *английската банка [die englische Bank]*, последната *в течение на един ден* излезе от затруднението, като започна да брои парите, а не да ги мери, както беше прието дотогава; австрийската държавна каса 365 дни от годината се намира в подобно и дори в още по-лошо положение“ (l. c. стр. 43).

Както е известно, Английската банка [die Bank von England] (die englische Bank — това е също фогтовски фантом) спря размяната на банкноти срещу злато от февруари 1797 до 1821 г.; през всичките тези 24 години английските банкноти изобщо не подлежаха на размяна срещу метални пари, мерени или броени. Когато беше спряна размяната срещу злато, във Франция още нямаше никакъв Наполеон I (макар че един генерал Бонапарт тогава провеждаше първата си италианска кампания); а когато на Треднидл стрийт се възобнови размяната на банкнотите, в Европа вече нямаше никакъв Наполеон. Подобни „Изследвания“ бият дори *ла геронеровското* завоюване на Тирол от „императора“ на Австрия.

Г-жа Крюденер, майка на Свещения съюз, правеше разлика между доброто начало, *„белия ангел на Севера“* (Александър I), и злото начало, *„черния ангел на Юга“* (Наполеон I). Фогт, наречен баща на новия Свещен съюз, превръща и двамата — царя и цезаря, — Александър II и Наполеон III — в *„бели ангели“*. И двамата са предопределени от съдбата освободители на Европа.

Пиемонт, казва Фогт, *„заслужи* **дори** *уважението на Русия“* (стр. 71 l. c.).

Заслужи дори уважението на Русия. Какво повече може да се каже за една държава? Особено след като Пиемонт отстъпи на Русия военното пристанище Вилафранка, а същият този *Фогт* направи следното предупреждение по повод на купуването на залива Яде от Прусия[472]:

„военно пристанище в чужда страна, без органическа връзка с владеещата го държава, е толкова смешна нелепост, че съществуването на такова пристанище добива смисъл само в случай, ако в него виждат до известна степен прицелна точка за по-нататъшни стремежи, издигнато флагче, по което се визира линията на прицелването“ („Изследвания“, стр. 15).

Както е известно, още Екатерина II се стараеше да получи за Русия военни пристанища на Средиземно море.

Нежното внимание към „белия ангел“ на Севера довежда *Фогт* до прекалено грубо нарушение на „природната скромност“, доколкото тя още съществува в неговите първоизточници, издадени от Дантю. В брошурата *„Същност на въпроса, Франция—Италия—Австрия“, Париж, 1859* (Дантю)[473] той е прочел на стр. 20:

„Впрочем на какво основание австрийското правителство ще започне да се позовава на ненарушимостта на договорите от 1815 г., когато самото то ги наруши, *като заграби Краков*, независимостта на който беше гарантирана от тези договори?“*

Фогт превежда своя френски оригинал на немски език по следния начин:

„Странно е да се слушат подобни думи от устата на *единственото правителство*, което *досега нагло е нарушавало договорите;* в мирно време, без всякакъв повод, то протегна кощунствените си ръце към гарантираната от договорите *Краковска република и без дълги протакания* я включи в състава на империята“ (стр. 58 l. c.).

Разбира се, Николай унищожи конституцията и независимостта на Полското царство, гарантирани от договорите от 1815 г., от „уважение“ към договорите от 1815 г. Русия прояви не по-малко уважение и към неприкосновеността на *Краков*, като завзе през 1831 г. този свободен град със своите войски. През 1836 г. Краков беше отново завзет от русите, австрийците и прусаците; с него се отнесоха като със завоювана страна и още през 1840 г. той, позовавайки се на договорите от 1815 г., напразно апелираше към Англия и Франция. Най-после, на 22 февруари 1846 г., русите, австрийците и прусаците отново завзеха Краков, за да го присъединят към Австрия[474]. Нарушението на договорите беше извършено и от *трите северни държави*, и австрийското завземане през 1846 г. беше само заключително слово на руското нахлуване през 1831 г. От деликатност към „белия ангел на Севера“ Фогт забравя за завладяването на Полша и изопачава историята на завладяването на Краков**.

Обстоятелството, че *Русия* е „неизменно враждебна към Австрия и симпатизира на Франция“, не оставя у Фогт никакви съмнения относно народноосвободителните тенденции на Луи Бонапарт, както и обстоятелството, че „неговата“ (на Луи Бонапарт) „политика *сега е най-тясно* свързана с политиката на Русия“ (стр. 30), не оставя у него никакви съмнения относно народноосвободителните тенденции на Александър II.

Ето защо на светата Рус на Изток трябва да се гледа като на също такъв „приятел на освободителните стремежи“ и на „народното и националното развитие“, както на Франция от декем-

* «De quel droit, d'ailleurs, le gouvernement autrichien viendrait-il invoquer l'inviolabilité de ceux» (traités) «de 1815, lui qui les a violés en confisquant Cracovie, dont ces traités garantissaient l'indépendance?»

** Палмерстон, който измами Европа съсмешния си протест, от 1831 г. вземаше най-дейно участие в интригите срещу Краков. (Виж моя памфлет *„Палмерстон и Полша“. Лондон, 1853*[475].)

врийския преврат на Запад. Този лозунг беше даден на всички агенти на преврата от 2 декември.

„Русия" — е прочел *Фогт* в издадената от Дантю брошура *„Задължителност на договорите, държавите, които са ги подписали, и император Наполеон III"*, Париж, 1859[476], — „Русия принадлежи към семейството на славяните, към избраната раса... Учудваха се на рицарското единодушие, което внезапно възникна между Франция и Русия. Няма нищо по-естествено: *единство на принципите, съгласуваност на целта,* подчиняване *на правителствата и народите на закона на свещения съюз* не за да се действува с измама и принуда, а за да се насочва движението на нациите по божествения път и да се поддържа това движение. Тази извънредно пълна сърдечност" (между Луи-Филип и Англия цареше само entente cordiale*, но между Луи Бонапарт и Русия цари la cordialité la plus parfaite**) „доведе до най-благотворни резултати: железопътни линии, *освобождаване на крепостните,* бази за търговските кораби в Средиземно море и т. н."***.

Фогт подхваща „освобождението на крепостните" и намеква, че

„даденият сега тласък... трябва да превърне Русия по-скоро в приятел, отколкото във враг на освободителните стремежи" (l. c., стр. 10).

У него, както и в неговия източник, издаден от Дантю, тласъкът за така нареченото освобождение на крепостните в Русия изхожда от Луи Бонапарт, с тази цел той превръща послужилата за такъв тласък англо-турско-френско-руска война във *„френска война"* (стр. 9 l. c.).

Както е известно, призивът за освобождаване на крепостните прозвуча за пръв път гръмко и настойчиво при Александър I. Цар Николай през целия си живот се занимаваше с въпроса за освобождаване на крепостните; за тази цел през 1838 г. той създаде специално министерство на държавните имоти, през 1843 г. му предписа да предприеме подготвителни стъпки, а през 1847 г. дори издаде благоприятни за селяните закони във връзка с продажбата на дворянските поземлени владения[477] и едва през 1848 г. страхът от революцията го принуди отново да ги отмени. Ето защо, ако въпросът за освобождаването на крепостните при „благожелателния цар, както *Фогт* любезно нарича Александър II,

* — сърдечно споразумение. *Ред.*

** — най-пълна сърдечност. *Ред.*

*** «La Russie est de la famille des Slaves, race d'élite... On s'est étonné de l'accord chevaleresque survenu soudainement entre la France et la Russie. Rien de plus naturel: accord de principes, unanimité de but... *soumission à la loi de l'alliance sainte des gouvernements et des peuples,* non pour leurrer et contraindre, mais pour guider et aider la marche divine des nations. De la cordialité la plus parfaite sont sortis les plus heureux effets: chemins de fer, *affranchissement des serfs,* stations commerciales dans la Méditerranée etc.», p. 33. *«La Foi des Traités,* etc.», Paris, 1859.

се е придвижил извънредно много, това се дължи очевидно на развитието на икономическите отношения, над които дори царят няма власт. Освен това освобождаването на крепостните *в духа на руското правителство* стократно би увеличило агресивността на Русия. Такова освобождаване просто има за цел да доведе самодържавието до краен предел чрез събаряне на преградите, които стояха досега пред големия самодържец в лицето на многобройните, опиращи се на крепостничеството малки самодръжци от руското дворянство и в лицето на самоуправляващите се селски общини, материалната основа на които, общинната собственост, трябва да бъде унищожена с така нареченото освобождение.

Но руските крепостни, както се оказва, разбират освобождението различно от правителството, а руското дворянство го разбира също така другояче. Затова „благожелателният цар" откри, че истинското освобождаване на крепостните е несъвместимо с неговото самодържавие, както благожелателният папа Пий IX откри на времето, че освобождаването на Италия е несъвместимо с условията за съществуване на папството. Ето защо „благожелателният цар" вижда в завоевателната война и във воденето на традиционната външна политика на Русия, която според бележката на руския историк Карамзин е „неизменна"[478], единственото средство да се отсрочи революцията в самата страна. Княз *Долгоруков* в книгата си *„Истината за Русия"*, 1860 г.[479] подложи на унищожителна критика и опроверга лъжливите приказки за настъпилото при Александър II хилядогодишно царство, които усърдно се разпространяваха от 1856 г. по цяла Европа от наемните руски писачи, гръмко провъзгласени през 1859 г. за рицари на декември и раболепно повторени от Фогт в неговите „Изследвания".

Още преди започването на Италианската война съюзът, сключен според Фогт специално за освобождаване на националностите — между „белия цар" и „героя на декември", беше изпробван в Дунавските княжества, където единството и независимостта на румънската националност бяха затвърдени с избирането на полковник Куза за господар на Молдавия и Влахия[480].

„Австрия протестира с ръце и крака, *Франция и Русия аплодират*" (стр. 65 l. c.).

В докладна записка (препечатана в „Preußisches Wochenblatt"[481] 1855 г.), съставена през 1837 г. от руския кабинет за тогавашния цар, четем:

„Русия не обича *изведнъж* да присъединява към себе си държави с чужди елементи... Във всеки случай изглежда по-удобно държавите, които е

решено да бъдат придобити, да се оставят за известно време под управлението на специални, но напълно зависими управници, както направихме в Молдавия и Влахия и т. н.“

Преди Русия да присъедини Крим, тя провъзгласи неговата *независимост*.

В руския манифест от 11 декември 1814 г. четем между другото следното:

„Император Александър, вашият защитник, се обръща към вас, поляци. Въоръжете се сами за защита на отечеството си и за запазване на своята *политическа независимост*“.

А Дунавските княжества! От влизането на Петър Велики в Дунавските княжества Русия се грижеше за тяхната *„независимост“*. На конгреса в Немиров (1737) императрица Ана поиска от султана независимост на Дунавските княжества под руски протекторат. Екатерина II на Фокшанския конгрес (1772) настояваше за независимост на княжествата под *европейски протекторат*[482]. Тези домогвания продължаваха и при Александър I, който ги реализира, като превърна Бесарабия в руска провинция (Букурещки мир, 1812 г.)[483]. Николай дори ощастливи румънците чрез Кисельов с действуващия и досега „Органически регламент“, който установи най-отвратително крепостничество при ликуването на цяла Европа по повод на този code* на свободата[484]. Александър II само с една крачка придвижи политиката на своите предшественици, която продължи век и половина, с квази-обединението на Дунавските княжества под управлението на Куза. А *Фогт* прави откритието, че благодарение на това обединение под властта на един руски васал „княжествата ще станат опора срещу проникването на Русия на юг“ (стр. 64 l. c.).

Тъй като Русия приветствува избирането на Куза (стр. 65, l. c.), ясно е като ден, че благожелателният цар не пожали сили, за да си затвори „пътя на юг“, макар че „Цариград си остава вечната цел на руската политика“ (l. c., стр. 9).

Тенденцията да се представя Русия като защитница на либерализма и на националните стремежи не е нова. Цяла тълпа френски и германски просветители прославяше Екатерина II като знаменосец на прогреса. „Благородният“ Александър I (Le grec du Bas Empire**, както неблагородно го нарече Наполеон) играеше на времето ролята на герой на либерализма в цяла Европа. Нима той не ощастливи Финландия с благата на руската ци-

* — кодекс. *Ред.*

** — „грък от времената на Източната римска империя“, „византиец“ (в преносен смисъл: двуличен, коварен човек). *Ред.*

вилизация? Нима той не дари в своето великодушие Франция наред с конституция и с *руски* министър-председател, херцог Ришельо? Нима не беше той тайният водач на „Хетерията“[485], макар че същевременно на Веронския конгрес посредством продажния Шатобриан подбуждаше Людовик XVIII да тръгне на поход срещу испанските бунтовници?[486] Не насъскваше ли Фердинанд VII чрез неговия духовник към експедиция срещу въстаналите испано-американски колонии, като обеща същевременно на президента на Северноамериканските съединени щати своята подкрепа срещу всяка интервенция на европейските държави в американския материк? Нима той не изпрати във Влашко Ипсиланти като „водач на свещената дружина на елините“ и с помощта на същия този Ипсиланти не предаде тази дружина и не уби коварно Владимиреску, водача на влашките въстаници? И Николай бе превъзнасян до 1830 г. на всички езици, в стихове и проза като герой-освободител на националностите. Когато през 1828—1829 г. той започна война срещу Махмуд II за освобождаване на *гърците* — тъкмо след като Махмуд отказа да пропусне руската армия, за да смаже гръцкото въстание, — Палмерстон заяви в английския парламент, че враговете на Русия — освободителката — са неизбежни „приятели“ на най-големите чудовища в света, дон Мигел, Австрия и султана. Нима Николай в бащинската си грижа за гърците не им даде за президент един руски генерал, граф Каподистрия? Но гърците не бяха французи и убиха благородния Каподистрия. Макар че Николай от момента на избухването на юлската революция през 1830 г. играеше главно ролята на покровител на легитимистите, той нито за минута не преставаше да оказва съдействие за „освобождаването на националностите“. Достатъчни са няколко примера. Революцията в *Гърция* — с цел да бъде провъзгласена конституция, — избухнала през септември 1843 г., бе ръководена от Катакази, руски пълномощен министър в Атина, по-рано главен отговорен инспектор над адмирал Гейден по време на Наваринската катастрофа[487]. Център на *българския* бунт през 1842 г. беше руското консулство в Букурещ. Там руският генерал Дюгамел прие през пролетта на 1842 г. българска депутация, на която изложи плана за общо въстание. Сърбия трябваше да служи като резерв на въстанието, а руският генерал Кисельов да стане господар на Влахия. През време на *сръбското* въстание (1843) Русия посредством посолството в Цариград подбуждаше Турция към насилствени мерки срещу сърбите, за да може след това под този предлог да апелира към симпатиите и фанатизма на Европа против турците. От освободителните планове на цар Николай съвсем не беше из-

ключена и *Италия*. „Jeune Italie“, вестник, който известно време беше парижки орган на мадзинистите, разказва в един от *ноемврийските* си броеве от *1843 година:*

„Неотдавнашните безредици в Романя и движението в Гърция бяха повече или по-малко свързани помежду си... Италианското движение претърпя неуспех, защото истински демократичната партия отказа да се присъедини към него. *Републиканците не* желаеха *да поддържат* движението, създадено от *Русия.* Всичко беше подготвено за общо въстание в Италия. Движението трябваше да започне в Неапол, където очакваха, че част от армията ще застане начело на въстанието или пък непосредствено ще се присъедини към патриотите. След започналата в Неапол революция трябваше да се вдигнат Ломбардия, Пиемонт и Романя: трябваше да бъде основана *италианска империя* начело с херцог Льойхтенбергски, син на Евгени Бохарне и зет на царя. *„Млада Италия“ разстрои този план.“*

„Times“[488] от *20 ноември 1843 г.* отбелязва по повод на това съобщение на „Jeune Italie“:

„Ако тази велика цел — основаването на италианска империя начело с руски принц — можеше да бъде осъществена, толкова по-добре; но всеки взрив в Италия можеше да даде други, по-непосредствени, макар и не толкова големи изгоди: да предизвика тревога в Австрия и да отклони вниманието ѝ от страшните (fearful) планове на Русия *на Дунав.*“

След неуспешното си обръщение през 1843 г. към „Млада Италия“[489] Николай през март 1844 г. изпрати г-н Бутеньов в Рим. Бутеньов съобщи на папата* от името на царя план, според който руска Полша преминава към Австрия в замяна на Ломбардия, която трябва да образува северноиталианско кралство начело с херцог Льойхтенбергски. Вестник „Tablet“, който тогава беше английски орган на римската курия, пише *през април 1844 г.* по повод на това предложение:

„Примамката за римския двор в този прекрасен план се състоеше в това, че Полша попадаше в католически ръце, докато Ломбардия, както преди, си оставаше под управлението на католическата династия. Но ветераните на римската дипломация разбираха, че докато Австрия с мъка може да запазва собствените си владения и по всяка вероятност рано или късно трябва отново да изгуби славянските си провинции, предаването на Полша на Австрия — дори ако това се предлагаше сериозно — би било само заем, който малко по-късно трябва да се връща, когато Северна Италия с херцог Льойхтенбергски действително би попаднала под протектората на Русия, а скоро неизбежно и под руско господство. И горещо препоръчваният план беше засега отложен“.

Така пише вестник „Tablet“ през 1844 г.

Единственият момент, който оправдаваше държавното съществуване на Австрия от средата на XVIII в., нейното противодействие срещу успехите на Русия в Източна Европа — проти-

* — Григорий XVI. *Ред.*

водействие безпомощно, непоследователно, страхливо, но упорито, — дава повод на *Фогт* да направи откритието, че „Австрия е огнището на всички раздори на Изток“ (l. c., стр. 56). С „някаква детска наивност“, която така мило подхожда на тлъстата му външност, той обяснява съюза на Русия с Франция против Австрия — освен с освободителните тенденции на „благожелателния цар“ — с *неблагодарността,* с която Австрия се е отплатила за услугите на Николай, които той ѝ оказал през време на унгарската революция.

„А през време на Кримската война Австрия стигна до последната граница на въоръжения, враждебен неутралитет. От само себе си се разбира, че това поведение, отбелязано при това с печата на *фалша и коварството*, трябваше страшно да озлоби руското правителство срещу Австрия и да го тласне на страната на Франция“ (l. c., стр. 10, 11).

Русия според *Фогт* води сантиментална политика. *Благодарността,* която Австрия прояви спрямо царя във вреда на Германия през време на Варшавския конгрес в 1850 г. и като предприе поход в Шлезвиг-Холщайн[490], все още не задоволява благодарния *Фогт.*

Руският дипломат *Поцо-ди-Борго* в знаменитата си депеша, датирана: Париж, октомври 1825 г.[491], след като изброява интригите на Австрия против руските планове за интервенция на Изток, казва:

„Затова нашата политика изисква по отношение на тази държава“ (Австрия) „да заемаме заплашителна позиция; нашите приготовления трябва да я убедят, че ако предприеме нещо против нас, над главата ѝ ще се разрази такава страшна буря, каквато тя още не е преживявала“.

Като заплашва Австрия с война отвън и с революция отвътре и предлага като възможен мирен изход Австрия да завземе турските „провинции, за които тя претендира“, а изобразява Прусия просто като подчинен съюзник на Русия, Поцо продължава:

„*Ако виенският кабинет беше признал нашите благи цели и намерения,* отдавна щеше да бъде изпълнен планът на императорския кабинет — план, който има предвид не само овладяването на Дунавските княжества и Цариград, но и изгонването на турците от Европа“.

Както е известно, през 1830 г. между Николай и Карл Х беше сключен таен договор при следните условия: Франция разрешава на Русия да завладее Цариград и като компенсация получава Рейнските провинции и Белгия; Прусия получава като компенсация Хановер и Саксония; Австрия получава част от турските провинции на Дунав. При Луи-Филип същият план по инициатива

на Русия е бил отново предложен от Моле на петербургския кабинет. Наскоро след това Брунов замина с този документ за Лондон, където той бил показан на английското правителство като доказателство за предателството на Франция и използван за образуване на антифренската коалиция от 1840 г.

Да видим сега как Русия в съгласие с Франция *е трябвало* да използва Италианската война според мисълта на *Фогт,* инспириран от парижките си първоизточници. „Националният“ състав на Русия, по-специално *„полската националност“,* изглеждаше, би трябвало да представлява известни затруднения за човек, чиято „пътеводна звезда“ е „принципът на националността“; но:

„ние преценяваме високо принципа на националността, но още по-висок за нас е принципът на свободното самоопределение“ (стр. 121 l. c.).

След като заграби по договорите от 1815 г. значително по-голяма част от същинска *Полша,* Русия толкова се придвижи на Запад, като се вклини не само между Австрия и Прусия, но и между Източна Прусия и Силезия, че още тогава пруските офицери (например Гнайзенау) обръщаха внимание, че са недопустими подобни гранични отношения с един извънредно могъщ съсед. Но едва тогава, когато усмиряването на поляците през 1831 г. отдаде тази област изцяло на гнева и милостта на русите, се разкри истинското значение на този клин. Необходимостта да се държи Полша в покорност беше само предлог за издигане на мощни укрепления при Варшава, Модлин, Ивангород. Действителната им цел беше пълното стратегическо господство над района на Висла, създаването на база за настъпление на север, юг и запад. Дори Хакстхаузен въпреки всичките си горещи симпатии към православния цар и към всичко руско видя в това напълно реална опасност и заплаха за Германия. Укрепената позиция на русите на Висла представлява по-голяма заплаха за Германия, отколкото всички френски крепости, взети заедно, особено от момента, когато се прекрати националната съпротива на Полша, и Русия ще може да се разпорежда с военната сила на Полша като със своя собствена агресивна сила. Ето защо *Фогт* успокоява Германия с това, че *Полша е станала руска* по свободно самоопределение.

„Несъмнено“ — казва той, — „несъмнено е, че в резултат от напрегнатите усилия на руската народна партия *пропастта, която зееше между Полша и Русия, намаля значително* и може би е достатъчен само *малък тласък, за да бъде съвсем запълнена*“ (l. c., стр. 12).

Този малък тласък трябваше да даде Италианската война. (Александър II се убеди обаче през време на тази война, че Пол-

ша още не стои на висотата, която ѝ подготви Фогт). Разтворена в Русия на базата на „свободното самоопределение“, *Полша* като централно тяло ще привлече по закона за притеглянето измъчващите се под чуждо господство откъснати части от бившата полска държава. За да може този процес на притегляне да се извършва по-лесно, *Фогт* съветва Прусия да се възползва от удобния момент и да се избави от „славянския придатък“ (стр. 17 l. c.), т. е. от *Познан* (стр. 97 l. c.) и вероятно също и от *Западна Прусия,* тъй като само Източна Прусия се смята за „чисто германска земя“. Откъснатите от Прусия части, разбира се, веднага ще се слеят с погълнатото от Русия централно тяло, а „чисто германската земя“ — Източна Прусия — ще се превърне в enclave* на Русия. От друга страна, що се отнася до *Галиция,* която на картата *„Европа през 1860 г.“* също е включена в Русия, откъсването ѝ от Австрия непосредствено влизаше в целта на войната, която имаше за цел освобождаването на Германия от негерманските владения на Австрия. *Фогт* си спомня, че

„преди 1848 г. в Галиция по-често се срещаше портретът на руския цар, отколкото на австрийския император“ (стр. 12 l. c.) и че „при необикновеното изкуство на Русия да осъществява подобни интриги Австрия може да има сериозни основания за тревога“ (l. c.).

Но от само себе си се разбира, че за да се избави от „вътрешния враг“, Германия трябва спокойно да позволи на русите „да придвижат войски към границата“ (стр. 13), които биха поддържали тези интриги. Докато Прусия сама се откаже от своите полски провинции, Русия, използвайки италианската война, трябва да откъсне Галиция от Австрия, както още през 1809 г. Александър I получи част от нея като възнаграждение за своята само театрална подкрепа на Наполеон I. Известно е, че Русия получи отчасти от Наполеон I, отчасти от Виенския конгрес част от полските земи, които първоначално се падаха на Прусия и Австрия. През 1859 г. настъпил според *Фогт* моментът за обединяването на *цяла* Полша с Русия. Вместо *освобождаване на полската националност* от русите, австрийците и прусаците, *Фогт* иска да бъде *разтворена в Русия и унищожена цялата предишна полска държава.* Finis Poloniae!** Тази „руска“ идея за „възстановяване на Полша“, която веднага след смъртта на цар Николай I се разпространи по цяла Европа, беше разобличена още през март 1855 г. от *Дейвид Уркарт* в памфлета *„The new hope of Poland“* („Новата надежда на Полша“).

* — владение, вмъкнато в чужда територия. *Ред.*
** — край на Полша! *Ред.*

Но *Фогт* още недостатъчно се бе постарал за Русия.

„Необикновената любезност“ — разказва този *любезен събеседник,* — „едва ли не братското отнасяне на руситe с *унгарските* революционери твърде рязко изпъкваше на фона на поведението на австрийците, за да не окаже своето въздействие. Като разгроми партията“ (nota bene: Русия според *Фогт* е разгромила не *Унгария,* а *партията),* „но се отнесе меко и вежливо към нея, Русия създаде почва за мнението, което може да се изрази приблизително така: налага се от двете злини да се избира по-малката и *в дадения случай Русия не е по-голямата злина“* (стр. 12, 13 l. c.).

С каква „необикновена любезност, мекота и вежливост“, дори с „братско“ съчувствие плон-плоновският Фалстаф рисува поведението на русите в Унгария, като става „канал“ на илюзията, в която се разби унгарската революция от 1849 г. Именно партията на *Гьоргей* разпространяваше тогава вярата в руския княз като в бъдещ крал на Унгария и с тази вяра сломи съпротивителната сила на унгарската революция*.

Без особена опора в нито една раса Хабсбургите *до* 1848 г. естествено основаваха господството си над Унгария върху господствуващата националност — *маджарите.* Между другото Метерних беше изобщо най-големият пазител на националностите. Той принуждаваше една националност да прави зло на друга, но се нуждаеше от тях, за да ги принуждава към това. И затова ги запазваше. Да сравним Познан и Галиция. След революцията от 1848—1849 г. Хабсбургската династия, която разби маджарите и германците с помощта на славяните, се опитваше, подражавайки на Йосиф II, насилствено да установи господството на германския елемент в Унгария. От страх пред Русия Хабсбургите не се осмеляваха да се хвърлят в обятията на своите спасители, славяните. Тяхната общодържавна реакция в Унгария беше насочена много повече срещу техните спасители, славяните, отколкото срещу победените им врагове, маджарите. Ето защо в борбата със своите собствени спасители австрийската реакция, както показа *Семере* в брошурата си *„Унгария през 1848—1860 години“,* Лондон, 1860[493], гонеше славяните обратно под маджарско знаме. Затова австрийското господство *над* Унгария се придружаваше от господството на маджарите *в* Унгария както *преди,* така и

---

* „Нещастието на унгарците беше това, че те не познаваха русите“ — казва полският полковник Лапински, който се сражаваше до предаването на Коморн в унгарската революционна армия, а след това в Черкезия срещу русите (Теофил Лапински. „Походът на унгарската главна армия през 1849 г.“. Хамбург, 1850, стр. 216)[492]. „Виенският кабинет беше напълно в руски ръце... По техен съвет бяха убити ръководителите... Печелейки си симпатии по всевъзможни начини, *русите заставяха Австрия* да действува така, че да я направят още по-омразна откогато и да било“ (l. c., стр. 188, 189).

след 1848 г. Съвсем друго е с Русия, независимо от това, дали тя господствува в Унгария пряко или косвено. Ако се пресметнат всички елементи, които ѝ са сродни по произход и по религия, ще се види, че Русия има след себе си *немаджарското* мнозинство от населението. Маджарите отстъпват числено пред родствените на Русия по произход славяни и родствените ѝ по религия власи. Затова руското господство в Унгария е равносилно на *гибел за унгарската националност,* т. е. гибел за исторически свързаната с господството на маджарите Унгария*.

Фогт предоставя на *поляците* чрез „свободно самоопределение" да се разтворят *в Русия,* а *на унгарците* — чрез подчиняване на руското господство, да загинат в *славянството***.

Но *Фогт* все още недостатъчно се е постарал за Русия.

Между „ненемските провинции" на Австрия, за които Германският съюз *не* трябвало „да изтегля меча си" срещу Франция и

---

* Генерал *Мориц Перцел,* който се прослави в унгарската революционна война, още през време на италианската кампания се оттегли от групиралите се около Кошут в Торино унгарски офицери и разяснява в публична декларация мотивите на своето оттегляне: от една страна, Кошут, който станал само някакво бонапартистко плашило, а от друга — перспективата на *руското* бъдеще на Унгария. В отговор (датиран: *Сент-Елие, 19 април 1860 г.)* на моето писмо, в което го молих да разясни по-подробно декларацията си, той пише между другото: „Аз никога няма да стана оръдие, което помага за спасяването на Унгария от ноктите на двуглавия орел само за да я предам след това в **смъртоносните обятия** на северната мечка".

** Г-н *Кошут* никога не се е заблуждавал относно правилността на развитите по-горе съображения. Той знаеше, че *Австрия* може да се отнася жестоко с Унгария, но не може да я унищожи. „Император Йосиф II" — пише той на великия везир Решид-паша от Кютахия на 15 февруари 1851 г. — „е единственият гениален човек, който Хабсбургите са дали, изтощил всички изключителни ресурси на редкия си ум и още популярните тогава представи за мощта на неговата династия, за да германизира Унгария и да я разтвори в обединената държава, но Унгария излезе от борбата с обновени жизнени сили... В последната революция Австрия се издигна от праха само за да падне на колене пред царя, своя господар, който никога не *оказва* помощ, а винаги *продава* тази помощ. И Австрия трябваше да заплати скъпо за тази помощ" (*„Кореспонденция на Кошут"*, стр. 33). В същото писмо той наред с това пише, че само Турция и Унгария, след като се обединят, могат да разрушат панславистките замисли на Русия. Той пише на *Дейвид Уркарт от Кютахия на 17 януари 1851 г:* «We *must crush Russia,* my dear Sir! and, headed by you, we will! I have not only the resolution of will, but also that of hope! and this is no vain word, my dear Sir, no sanquine fascination; it is the word of a man, who is wont duly to calculate every chance: of a man though very weak in faculties, not to be shaken in perseverance and resolution etc.» (l. c., стр. 39). (*„Ние трябва да смажем Русия,* скъпи приятелю, и под Ваше ръководство ние ще я смажем. Аз не само съм изпълнен с решимост, но и с надежда — и това не е празна фраза, скъпи приятелю, не е фантазия на един сангвиник: това е дума на човек, свикнал грижливо да претегля всички шансове, човек, макар и с много слаби способности, но непоколебим в своята твърдост и решителност и т. н.").

Русия, „която стои изцяло на страната на Франция“, се намираха не само Галиция, Унгария, Италия, но и *Бохемия и Моравия.*

„Русия“ — казва Фогт — „представлява онова здраво ядро, около което все повече и повече се стремят да се групират славянските народности“ (l. c., стр. 9—10).

Населението на Бохемия и Моравия принадлежи към „славянските народности“. Както Московия се е превърнала в Русия, така и Русия трябва да се превърне в Панславяния. „Имайки *чехите* до себе си, ние *няма да устоим пред никакъв враг*“ (стр. 134 l. c.). Ние, т. е. Германия, трябва да се стараем да се избавим от чехите, т. е. от Бохемия и Моравия. „Никаква гаранция за негерманските земи на владетелите“ (стр. 133 l. c.). „*Никакви негермански провинции повече в съюза*“ (l. c.), а само германски провинции във Франция! Ето защо е нужно да „*се даде свобода на действия*“ не само на „сегашната Френска империя, докато тя **не** посяга на германската *територия на Съюза*“ (стр. 9, Предговор), нужно е „да се даде свобода на действия“ и на **Русия**, докато тя посяга само върху „*негерманските провинции в Съюза*“. Русия ще съдействува за развитието на „единството“ и „националната цялост“ на Германия, като изпраща войски в „славянските придатъци“ на Австрия, които са обект на „интригите“ на Русия. Докато Австрия бъде заета в Италия с Луи Бонапарт, а Прусия държи в ножницата съюзния германски меч, „благожелателният цар“ „тайно ще поддържа с пари, оръжие и снаряжение революциите в *Моравия и Бохемия.*“ (l. c., стр. 13.)

А „имайки чехите до себе си, ние няма да устоим пред никакъв враг“!

Колко великодушно е от страна на „доброжелателния цар“, че той ни освобождава от Бохемия и Моравия с техните чехи, които естествено като „славянски народности трябва да се групират около Русия“.

Но да видим как нашият имперски Фогт, включвайки Бохемия и Моравия в Русия, защищава източната германска граница. Бохемия става руска! Но Бохемия лежи в средата на Германия, отделена от руска Полша от Силезия, а от русифицираната от *Фогт* Галиция и Унгария — от русифицираната от Фогт Моравия. Следователно Русия получава част от територията на Германския съюз, дълга 50 и широка — 25—35 германски мили. Тя премества западната си граница с цели 65 германски мили на запад. Но тъй като от Егер до Лаутербург в Елзас по права линия има само 45 германски мили, то с френския клин, от едната страна, а още повече с руския клин, от другата, Северна Гер-

мания би била напълно отрязана от Южна Германия и *разделянето на Германия би било свършен факт.* Правият път от Виена за Берлин — и дори от Мюнхен за Берлин — би минавал *през Русия.* Дрезден, Нюрнберг, Регенсбург, Линц биха били наши погранични с Русия градове; нашето положение на юг по отношение на славяните би било най-малкото такова, както беше *преди* Карл Велики (докато на Запад Фогт не ни позволява да се върнем към Людовик XV), и ние бихме могли да зачеркнем хиляда години от нашата история.

За целта, за която послужи Полша, още по-добре може да послужи Бохемия. Достатъчно е да бъде превърната Прага в укрепен лагер и да се издигнат спомагателни крепости при вливането на Молдова и Егер в Елба — и руската армия в Бохемия ще може спокойно да чака движещите се от самото начало разделено германски армии от Бавария, Австрия, Бранденбург, да посрещне с крепостите си по-силните от тях, а по-слабите да разбие поотделно.

Да погледнем езиковата карта на Централна Европа — да вземем например славянския авторитетен източник *slovansky zemêvid* на Шафарик[494]. Тук границата на славянските езици минава от Померанското крайбрежие при Щолп през Ястров на юг от Ходцизен на Нетце и след това върви на запад до Мезериц. Но оттук тя рязко завива на югоизток. Тук масивният германски силезийски клин се врязва дълбоко между Полша и Бохемия. В Моравия и Бохемия славянският език отново се придвижва далеч на запад; вярно е, че в него се врязва от всички страни германският елемент, но и тук са вмъкнати германски градове и островчета на немски език, пък и на север цяла Долна Висла и най-хубавата част от Източна и Западна Прусия са германски, и те се издават напред неблагоприятно за Полша. Между най-западната точка на полския език и най-северната точка на чешкия език сред германската езикова област е разположен вендско-лужицкият езиков остров, който обаче при това почти отрязва Силезия.

За руския панславист *Фогт,* който има на свое разположение Бохемия, не може да има съмнение къде минава естествената граница на славянската държава. От Мезериц тя върви направо към Либерозе и Любен, след това на юг от пресичането на бохемските гранични планини от Елба и продължава към западната и южната граница на Бохемия и Моравия. Всичко, което е разположено на изток от тази линия, е славянско. Няколкото германски и други нежелани земи, вмъкнати в славянската област, не могат повече да пречат на развитието на голямото сла-

вянско цяло; освен това те нямат право да бъдат там, където се намират. Щом веднъж е прието такова „панславистко положение на нещата“, от само себе си се разбира, че и на юг става необходима аналогична поправка на границите. Тук също така нежеланият германски клин е забит между северните и южните славяни и е заел Дунавската долина и Щирийските Алпи. *Фогт* не може да допусне този клин и напълно последователно присъединява към Русия Австрия, Залцбург, Щирия и Германските части на Каринтия. Фогт вече разясни на пук на Австрия, че при такава реорганизация на славяно-руската империя по най-изпитаните начала на „принципа на националностите“, на Русия се падат още известен брой маджари и румънци заедно с различни турци (защото „благожелателният цар“, покорявайки Черкезия и изтребвайки кримските татари, работи също и за славата на „принципа на националностите“) за наказание, че те са се вклинили между северните и южните славяни.

Ние, германците, при тази операция не губим нищо освен Източна и Западна Прусия, Силезия, част от Бранденбург и Саксония, цяла Бохемия, Моравия и останалата Австрия, като се изключи Тирол (част от който по „принципа на националностите“ се дава на Италия) — и освен всичко това и нашето национално съществуване!

Но да се спрем сега само на това, какво ще стане, ако Галиция, Бохемия и Моравия станат *руски!*

При такова положение на нещата германска Австрия, Югозападна Германия и Северна Германия никога не биха могли да действуват заедно освен само — и това би било неизбежно — *под руска хегемония.*

Фогт ни заставя нас, германците, да пеем това, което през 1815 г. пееха неговите парижани:

«Vive *Alexandre,*
Vive *le roi des rois,*
Sans rien *prétendre,*
Il nous donne *des lois».**

И така, *Фогтовият* „принцип на националностите“, който той през 1859 г. искаше да осъществи чрез съюз между „белия ангел на Севера“ и „белия ангел на Юга“, трябваше според *собственото* му мнение да се изрази преди всичко в разтварянето на

* — „Да живее *Александър!*
Цар е на царете той
И на нашата държава
Той закони подарява“. *Ред.*

полската националност, в гибелта на маджарската и в изчезването на германската националност — в *недрата на руската държава.*

Този път аз не споменах първоизточниците му, брошурите, издадени от *Дантю,* аз скътах един *великолепен* убедителен цитат, който показва как във всичко, за което той наполовина намеква тук и което наполовина издрънква, се изпълнява лозунгът, даден от Тюйлери. В броя на „Pensiero ed Azione"[495] от 2—16 май 1859 г., в който *Мадзини* предсказва станалите след това събития, той отбелязва по-специално, че първата точка на сключения между Александър II и Луи Бонапарт съюз гласял: „abbandono assoluto della Polonia" (пълен отказ на Франция да поддържа Полша, което *Фогт* превежда с думите: „Окончателно засилване на пропастта, която зее между Полша и Русия").

«Che la guerra si prolunghi e assuma ... proprozioni europee, l'insurrezione delle provincie oggi turche preparata di lunga mano e quelle dell'*Ungheria,* daranno campo all'Allianza di rivelarsi ... Principi russi governerebbo le provincie che surgerebbo *sulle rovine* dell'Impero Turco e dell'*Austria*.... *Constantino di Russia* è già proposto ai malcontenti ungheresi». (Виж «Pensiero ed Azione» от 2—16 май 1859 г.) („Ако войната продължи и вземе европейски мащаби, въстанието в сегашните турски провинции, подготвяно дълго преди това, и въстанието в Унгария ще дадат на съюза възможност да вземе осезателни форми ... Руските князе ще управляват държавите, създадени върху отломките на турската империя и Австрия ... Руския велик княз Константин вече го тъкмят за недоволните унгарци".)

Но *русофилството на Фогт* има подчинен характер. В тази точка той само следва дадения от Тюйлери лозунг, старае се само да подготви Германия за машинациите, за които са се споразумели Луи Бонапарт и Александър II, в случай че настъпи известен обрат във войната с Австрия; всъщност той само робски повтаря панславистките фрази на парижкия си първоизточник. Истинската му работа е да пее „Песен за Людовик"[496].

„Einan kûning wèiz ih, hêizit hêr Hlûdowîg
ther gêrno Gôde" (т. е. на националностите) „dionôt"*.

Ние чухме по-рано как *Фогт* хвалеше Сардиния за това, че тя е *„заслужила дори уважението на Русия"*. Сега имаме следния паралел:

„За Австрия" — казва той — „в декларациите" (на Прусия) „няма и дума... Същия характер биха имали декларациите в случай на перспектива

* — „Краля аз познавам, той Людовик се зове;
и служи много ревностно на бога". *Ред.*

за война между Северна Америка и Кохинхина. Затова особено се подчертава германското призвание на Прусия, нейните германски задължения, старата Прусия. Ето защо *Франция*" (а според даденото от него на стр. 27 разяснение за Франция: „Франция сега се свежда само до особата на своя властелин") *„сипе похвали чрез „Moniteur" и други печатни органи.* — Австрия беснее" („Изследвания", стр. 18).

Обстоятелството, че Прусия правилно разбира своето *„германско призвание"*, следва от похвалите, които се *сипят* по неин адрес от Луи Бонапарт чрез „Moniteur" и останалия печат на декемврийския преврат. Каква спокойна наглост! Да си спомним как у Фогт от деликатност към „белия ангел на Севера" *само* Австрия нарушава договорите от 1815 г. и сама завзема Краков. Същата приятелска услуга той оказва сега на „белия ангел на Юга".

„Тази църковна държава, по отношение на чиято република" (република на църковната държава!) *„Кавеняк*, представителят на доктринерската републиканска партия и военното подобие на Гагерн" (също паралел!), „извърши гнусно *народоубийство*" (да извърши народоубийство по отношение на републиката на държавата!), „което обаче не му помогна да заеме поста президент" (l. c., стр. 69).

И така *Кавеняк*, а не *Луи Бонапарт* е извършил *„гнусно народоубийство"* по отношение на *Римската република!* Кавеняк действително изпрати през ноември 1848 г. военна ескадра в Чивита-Векиа за лична охрана на папата. Но едва през следната година, едва няколко месеца след като Кавеняк се провали в изборите за президент, едва на *9 февруари 1849 г.* беше отменена светската власт на папата и беше *провъзгласена републиката в Рим* и следователно Кавеняк не е могъл да унищожи републиката, която не е съществувала през неговото управление. Луи Бонапарт изпрати на 22 април 1849 г. генерал Удино с 14 000 души в Чивита-Векиа, като измъкна от Националното събрание необходимите за експедицията срещу Рим пари след нееднократни тържествени уверения, че той има намерение само да попречи на замисленото от Австрия нахлуване в римската държава. Както е известно, за начало на парижката катастрофа от 13 юни 1849 г.[497] послужи решението на Ледрю-Ролен и монтанярите да отмъстят за „гнусното народоубийство спрямо Римската република", което в същото време беше „гнусно нарушение на френската конституция" и „гнусно нарушение на постановлението на Националното събрание", да отмъстят на виновника за всички тези гнусни деяния, *Луи Бонапарт, чрез привличането му под съдебна отговорност*. Ние виждаме колко „гнусно", колко нагло *фалшифицира* историята презреният сикофант на държавния преврат

Карл Фогт, за да постави вън от всякакви подозрения призванието на г-н „Людовик“ да бъде освободител на националностите изобщо и специално на Италия.

Фогт си спомня как „Neue Rheinische Zeitung“ пишеше, че във Франция класата на дребните селяни заедно с класата на лумпенпролетариата образува единствената основа на Bas empire. Той поднася това в следния вид:

„Сегашната империя няма привърженици сред образованите, няма привърженици сред френската буржоазия — зад нея *стоят* само две маси: армията и селскнят пролетариат, *който не умее нито да чете, нито да пише.* Но тѐ са $^9/_{10}$ от населението, като представляват мощно организирано оръдие, с което може да се смазва съпротивата, и *тълпата илоти на ипотечните дългове,* които нямат нищо *освен избирателната бюлетина*“ (стр. 25).

Извънградското население на Франция, включително и армията едва съставлява $^2/_3$ от цялото население. *Фогт* превръща непълните $^2/_3$ в $^9/_{10}$. Цялото извънградско френско население, от което приблизително $^1/_5$ се състои от заможни земевладелци и още $^1/_5$, напротив, от лишени от земя и безимотни, той превръща изцяло и напълно в дребни селяни; „илоти на ипотечните дългове“. Най-после той ликвидира във Франция, извън градовете, всякакво умение да се чете и пише. Сега той фалшифицира статистиката, както фалшифицираше по-рано историята, за да разшири пиедестала за своя герой. Сега на този пиедестал се поставя самият герой.

„Следователно сега Франция фактически се свежда изключително до особата на своя владетел, за когото Масон“ (също така авторитет) „е казал, че той притежава забележителните качества на държавен деец и монарх, непоколебима воля, правилен такт, твърда решимост, силно сърце, възвишен, смел ум и изключителна безпощадност“ (стр. 27 l. c.).

„Wie saeleclîche stât im an
allez daz, daz êr begât!
wie gâr sîn lîp ze wunsche stât!
wie gênt im so geliche inein
die fînen keiserlîchen bein“.
*(Tristan)**

Фогт изтръгва кадилото от своя Масон, за да го размахва самият той. Към Масоновия каталог на добродетелите той прибавя: „студена пресметливост“, „мощна способност за комбиниране“,

* — „Намирате ли недостатък
във всички негови движения?
Изящния му тънък стан,
нозете стройни августейши,
кой може с думи да опише?“

(Готфрид Страсбургски. „Тристан и Изолда“). *Ред.*

„мъдростта на змията", „упорито търпение" (стр. 28) и след това бръщолеви като някакъв Тацит от преддверието: *„Произходът* на тази власт е *ужасът"*, което във всеки случай е безсмислица. Преди всичко той трябва да представи шутовската фигура на своя герой като мелодраматизиран велик човек и ето че „Малкият Наполеон"[498] се превръща в този *„съдбовен човек"* (стр. 36, l. c.).

„Дори ако *сегашните обстоятелства"* — се провиква Фогт — „доведат до *промяна"* (какъв скромен израз, *до промяна!)* „в неговото" (на съдбовния човек) „управление, ние от своя страна няма да закъснеем да изразим *горещо пожелание за успех,* макар че в настоящия момент пред нас *няма такава перспектива"* (стр. 29 l. c.).

Колко сериозно е мислил това този отзивчив момък със съкровеното му пожелание за успех, се вижда от следното:

„Но *вътрешното положение* при **продължаващия мир** с **всеки изминат ден** ще става поради това **все по-неустойчиво**, тъй като френската армия е свързана много по-тясно с партиите на образованите, отколкото например в немските държави, в Прусия и Австрия; защото именно тези партии намират отзвук сред офицерството и по този начин един прекрасен ден *единствената дейна опора* на властта, с която разполага императорът, може да се изплъзне от ръцете му" (l. c., стр. 27).

И така *„вътрешното положение"* ставало при **„продължаващия мир** *с всеки изминат ден все по-неустойчиво"*. Затова *Фогт* е трябвало да се постарае да улесни Луи Бонапарт в *нарушаването на мира.* Армията, „единствената дейна опора" на неговата „власт", заплашвала да се „изплъзне" от ръцете му. Затова Фогт доказваше, че задачата на Европа е отново да привърже френската „армия" към Луи Бонапарт с помощта на „локализирана" война в Италия. Действително в края на 1858 г. ролята на Баденге, както непочтително наричат парижаните „племенника на своя чичо", изглежда трябваше да завърши ужасно. Общата търговска криза през 1857—1858 г. парализира френската промишленост*. Маневрите на правителството с цел да попречи на изострянето на кризата придадоха на това бедствие хроническа форма, така че застоят във френската търговия продължи до започването на Италианската война. От друга страна, цените на зърнените храни през 1857—1859 г. спаднаха толкова ниско, че на различните congrès agricoles** започнаха високо да прозвучават жалби, че

* Действително именно промишленият разцвет поддържаше толкова дълго режима на Луи Бонапарт. В резултат от откритията в Австралия и Калифорния и тяхното влияние върху световния пазар френският износ се увеличи повече от два пъти и достигна нечуван размах. Изобщо февруарската революция в крайна сметка се разби в Калифорния и Австралия.

** — конгреси на селските стопани. *Ред.*

при ниските цени на зърнените храни и при високите данъци френското земеделие става невъзможно. Смешният опит на Луи Бонапарт да покачи изкуствено цените на зърнените храни с указ, който предписва на пекарите в цяла Франция да се снабдят с хамбари за зърнени храни, издаваше само безпомощността и объркването на неговото правителство.

Външната политика на режима на държавния преврат демонстрира само редица неуспешни опити да се играе ролята на Наполеон — само набези, които постоянно завършваха с официално отстъпление. Такива са интригите на Луи Бонапарт срещу Съединените американски щати, маневрата с цел да се възобнови търговията с роби[499], мелодраматичните заплахи срещу Англия. Наглите нападки, които тогава си позволяваше Луи Бонапарт спрямо Швейцария, Сардиния, Португалия и Белгия — макар че в Белгия той не можа дори да попречи на укрепяването на Антверпен, — още по-ярко подчертаваха неговото фиаско пред великите държави. В английския парламент „Малкият Наполеон“ стана широкоразпространен израз, а вестник „Times“ в заключителните си статии за 1858 г. на присмех преименува „железния човек“ в „*каучуков* човек“. В това време бомбите на Орсини като мълния осветлиха вътрешното положение на Франция. Излезе, че режимът на Луи Бонапарт е все така нездрав, както и през първите дни на държавния преврат. *„Lois de sûreté publique“*[500] разкриха пълната му изолираност. Той бе принуден да преотстъпи властта на собствените си генерали. Нещо нечувано — Франция беше разделена по испански образец на пет генерал-капитанства. С учредяването на регентството Пелисие беше фактически признат за върховна власт на Франция[501]. При това възобновяването на terreur* не внушаваше страх. Вместо да изглежда страшен, холандският племенник на Аустерлицката битка изглеждаше уродливо смешен[502]. Монталамбер можеше да играе в Париж ролята на Хемпден, Берие и Дюфор да издрънкват в защитните си речи пред съда надеждите на буржоазията, а Прудон да проповядва в Брюксел „луи-филипизъм с acte additionel[503], докато самият Луи Бонапарт признаваше пред цяла Европа растящата мощ на Мариана. През време на шалонското въстание[504] офицерите, след като чули, че в Париж е провъзгласена република, вместо да се нахвърлят върху бунтовниците, най-напред предпазливо направили справка в префектурата, дали в Париж наистина е провъзгласена република — убедително доказателство, че дори армията разглеждаше реставрираната империя като пантомима, заключителната сцена

* — терора. *Ред.*

на която приближава. Скандални дуели на надменните офицери в Париж едновременно със скандални борсови афери, които компрометираха главатарите на бандата на 10 декември! Падане на кабинета Палмерстон в Англия поради съюза му с Луи Бонапарт[505]! Най-после състоянието на държавната хазна, която можеше да се напълни само чрез извънредни мерки! Такова беше положението на Bas empire в края на 1858 година. Или фалшиво надуваната императорска власт трябваше да падне, или трябваше да завърши със смешния фарс на Наполеоновата империя в *границите,* установени от договорите от 1815 година. Но за това беше необходима *локализирана война.* Само перспективата за война с Европа тогава би била достатъчна, за да предизвика избухване във Франция. Всяко дете разбираше това, което каза *Хорсмен* в английския парламент:

„Ние знаем, че Франция ще поддържа своя император, докато нашите колебания осигуряват успеха на външната му политика, но нмаме основания да предполагаме, че тя ще го изостави веднага щом му окажем решително противодействие."

Всичко зависеше от това, дали ще може да се *локализира* войната, т. е. да се води тя с върховното разрешение на Европа. Самата Франция трябваше най-напред да бъде подготвена постепенно за война с редица лицемерни мирни преговори и с повторните им неуспехи. Но и тук Луи Бонапарт изпадна в неловко положение. Английският посланик в Париж, лорд Каули, замина за Виена с предложения, изработени от Луи Бонапарт и одобрени от английския кабинет (Дерби). Там (виж цитираната по-горе Синя книга) тези предложения под натиска на Англия бяха неочаквано приети. Още Каули не бе успял да се върне в Лондон със съобщението за „мирното решаване" на спора, когато там неочаквано се получи съобщението, че Луи Бонапарт се отказал от собствените си предложения и се съгласил с предложението на Русия да се свика конгрес за вземане мерки срещу Австрия. Само благодарение намесата на Русия войната стана възможна. Ако Русия не се нуждаеше вече от Луи Бонапарт, за да изпълни плановете си — било, за да *ги осъществи съвместно с Франция,* или за да *превърне с помощта на френските удари Австрия и Прусия в свои безволни оръдия,* — Луи Бонапарт щеше да бъде съборен още тогава. Но въпреки тайната подкрепа от страна на Русия, въпреки обещанията на Палмерстон, който одобри в Компиен пломбиерския заговор[506], всичко зависеше от поведението на Германия, тъй като, от една страна, на власт в Англия още беше кабинетът на торите, а, от друга страна — перспективата за европейска война би могла да пред-

извика избухване на тогавашното глухо недоволство на Франция от бонапартисткия режим.

Фогт сам издрънква, че е запял своята „Песен за Людовик" не от съчувствие към Италия, нито от страх пред страхливия, консервативен, толкова безпомощен, колкото и груб деспотизъм на Австрия. Напротив, той предполагаше, че ако Австрия, която, тук му е мястото да кажем, беше *принудена* да започне военни действия, на първо време дори удържеше победа в Италия, то

„*във всеки случай във Франция би избухнала революция, би рухнала империята и би настъпило ново бъдеще*" (l. c., стр. 131). Той предполагаше, че „в края на краищата австрийските войски не бяха устояли пред освободените сили на френския народ" (l. c.), че „в революцията във Франция, Италия и Унгария победоносното австрийско оръжие само би си създало противник, от който то сигурно щеше да бъде унищожено".

Но за Фогт беше важно не да се освободи Италия от Австрия, а да се подчини Франция на Луи Бонапарт.

Нима са необходими още някакви доказателства, че *Фогт* беше само един от безбройните рупори, чрез които шутовският чревовещател от Тюйлери говори на чужди езици?

Не бива да се забравя, че в момента, когато Луи Бонапарт за пръв път откри призванието си за освобождаване на националностите изобщо и по-специално на Италия, във Франция се разиграваше небивал в нейната история спектакъл. Цяла Европа беше поразена от упоритата настойчивост, с която тя отхвърляше „Idées napoléoniennes"[507]. Ентусиазмът, с който приветствуваха уверенията на Морни за мир дори „chiens savants"* на Законодателния корпус; недоволният тон на „Moniteur", с който той упрекваше нацията ту за това, че е потънала в материални интереси, ту че ѝ липсва патриотична енергия и се съмнява в политическата мъдрост и пълководческия талант на Баденге; успокоителните официални messages** към всички търговски палати във Франция; императорското уверение, че „étudier une question n'est pas la créer"*** — всичко това е още свежо в паметта на всички. Английският печат, смаян от този необикновен спектакъл, беше изпълнен с благожелателни глупости за пацифисткото прераждане на френския характер, борсата разглеждаше въпроса „да има ли или да няма война" като „дуел" между Луи Бонапарт, който желаеше войната, и нацията, която не я желаеше; обзалагаха се кой ще победи — нацията ли или „племенникът на своя чичо". За да обрисувам тогавашното положение, ще цитирам само няколко пасажа от

* — „учени кучета". *Ред.*

** — послания. *Ред.*

*** — „да проучваш един въпрос не значи да го създаваш." *Ред.*

лондонското списание „Economist“[508], което като орган на Сити, като възвестител на Италианската война и рожба на Уилсън (неотдавна умрелия канцлер на държавното съкровище на Индия и оръдие на Палмерстон) се ползваше с голям авторитет:

„Разтревожено от създадеиото от него колосалио възбуждение, френското правителство сега прибягна до системата на успокояване“ (*„Economist“, 15 януари 1859 година).*

В броя от 22 януари 1859 г., в статия, озаглавена: *„Практическите граници на императорската власт във Франция“,* „Economist“ пише:

„Независимо от това, дали ще бъдат осъществени плановете на императора за война в Италия или не, безспорно е поне едно — неговите планове се натъкнаха на силна и, както изглежда, неочаквана съпротива, която се изрази в ледения прием, който им оказа общественото мнение на Франция, и в пълната липса на каквато и да било симпатия към плана на императора... Той предлага война, а френският народ проявява само тревога и недоволство, държавните ценни книжа са обезценени, страхът от бирниците гаси всяка искра на войнствения и политическия ентусиазъм, търговската част на нацията е обхваната от паника, селските области са недоволни и безмълвни в страх пред новите набори и новите данъци; политическите кръгове, които оказваха най-силна подкрепа на императорския режим като pis aller* срещу анархията, по същите тези причини се изказват против войната; с една дума, ясно е, че Луи Бонапарт откри във всички класи на населението широка и дълбока опозиция против войната, дори против войната за Италия, опозиция, която той дори не подозираше.“**

Срещу тези настроения на френския народ беше пусната *онази* част от оригиналните брошури на Дантю, в които „от името на народа“ „на императора“ се поставяше категоричното искане, „да помогне най-после на Франция величествено да се разпростре от Алпите до Рейн“ и да не се противопоставя на „войнствения дух“ и „стремежа на народа към освобождаване на националностите“. *Фогт* свири на една и съща свирка с проститутките от декември. В същия този момент, когато настойчивият стремеж към мир от страна на Франция предизвиква учудване в Европа, *Фогт* прави откритието, че „сега този подвижен народ“ (французите), *„както изглежда, е обзет от войнствен дух“* (l. c., стр. 29, 30) и

---

* — средство, към което прибягват в краен случай. *Ред.*

** Лорд Челси, който заместваше в Париж лорд Каули в неговото отсъствие, пише: „The official disavowal“ (в „Moniteur“ от 5 март 1859 г.) „of all warlike intentions on the part of the Emperor, this Imperial message of peace, has been received *by all classes of Paris* with feelings of what may be called exultation“. (брой 88 на Синята книга за италианските работи, януари — май 1859). („Официалният отказ от всички войнствени намерения от страна на императора, това мирно послание на императора беше възприето *в Париж* с необикновен ентусиазъм от *всички класи“.)*

че г-н Людовик само следва „господствуващия повей на времето“, което се изразява именно в стремежа към „независимост на националностите“ (стр. 31, l. c.). Разбира се, той не вярваше *нито* дума от това, което пишеше. В своята *„Програма“*, която призовава демократите към сътрудничество в бонапартистката му пропаганда, той подробно разказва, че Италианската война *не е популярна* във Франция.

„На първо време аз не виждам никаква опасност за Рейн: но тя може *да настъпи по-късно,* войната *там* или в Англия би направила Луи-Наполеон почти популярен, а войната в *Италия не е популярна“* (стр. 34 от „Главната книга“, Документи)*.

Докато една част от издаваните от Дантю оригинални брошури имаха за задача да изкарат френския народ от неговото „мирно летаргично състояние“ с традиционни завоевателни фантоми и да вложат в устата на нацията личните желания на Луи Бонапарт, задачата на другата част, начело с „Moniteur“ беше да се убеди преди всичко Германия, че императорът изпитва отвращение към придобиването на земи и че неговото идеално призвание е да бъде месия, който освобождава националностите. Доказателствата за безкористието на неговата политика, от една страна, и на неговите стремежи към освобождаване на националностите — от друга, е лесно да се научат наизуст, тъй като те постоянно се повтарят и винаги се въртят около два основни пункта. Доказателство за безкористието на политиката на декември е *Кримската война.* Доказателство за стремежа към освобождаване на националностите е *полковник Куза и румънската националност.* Тук даваше тон непосредствено „Moniteur“. Виж „Moniteur“ от 15 март 1859 г. за *Кримската война.* „Moniteur“ от 10 април 1859 г. пише за *румънската националност* следното:

„Тя“ (Франция) „желае в Германия, както и в Италия да се запазят и дори да се засилят признатите от договорите националности. — А що се отнася до *Дунавските княжества,* той“ (императорът) „е поел върху себе си труда да съдейства за възтържествуването на законните желания на тези про-

* *Nota bene.* В своите „Изследвания“ Фогт заедно с „Moniteur“ и своите първоизточници — брошурите на Дантю — повтаря, „че своеобразният каприз на съдбата принуждава този човек“ (Луи Бонапарт) „да излезе в първите редове като *освободител на националностите“* (стр. 35), че „следва да се оказва *съдействие* на тази политика, докато тя се държи в рамките на освобождаване на националностите“, и *„да се чака, докато това освобождение настъпи благодарение на този съдбовен човек“* (стр. 36). А в *„Програмата“* на Фогт за господа демократите се казва обратното: „Ние можем и *трябва да предупреждаваме срещу помощта от страна на такъв човек“* (стр. 34 от „Главната книга“, Документи).

винции, за да може в тази част на Европа да се осигури редът, основан на националните интереси".

Виж също така появилата се в началото на 1859 г. у *Дантю* брошура „Наполеон III и румънският въпрос"[509]. Относно *Кримската война:*

„Най-после какви компенсации поиска Франция за пролятата от нея кръв и за милионите, които тя изразходва на Изток, изключително в интерес на Европа" (*„Същност на въпроса"*. Париж, Дантю, 1859, стр. 13).

Фогт изложи на немски език тази повтаряна на всички гласове в Париж тема така успешно, че *Е. Абу,* тази бъбрива сврака на бонапартизма, както изглежда, е превел обратно на френски език немския превод на *Фогт.* Виж *„Прусия през 1860 година"*[510]. И тук отново ни преследва *Кримската война и румънската националност под управлението на полковник Куза.*

„Но ние във всеки случай знаем едно" — повтаря *Фогт* след „Moniteur" и оригиналните брошури на Дантю, — „че Франция не е завоювала нито педя земя" (в Крим) „и че *чичото* след *победоносния поход* не би се задоволявал с мършав резултат от установеното превъзходство във военното изкуство" („Изследвания", стр. 33). „Тук обаче се разкрива съществената разлика от старата Наполеонова политика"* (l. c.).

* Впрочем „Малкият Наполеон" също така е копирал фразеологията за освобождаване на националностите от истинския Наполеон. Например *през май 1809 г.* Наполеон издаде от Шьонбрун възвание към *унгарците,* в което поспециално се казва: „Унгарци! Настана моментът за възстановяване на вашата *независимост*... Аз не искам *нищо* от вас. Аз желая само да ви видя *свободен и независим народ.* Вашата връзка с Австрия беше ваше проклятие и т. н.". На 16 май 1797 г. Бонапарт сключи с Венецианската република договор, първата точка на който гласи: „Занапред между Франция и Венецианската република трябва да царят мир и добро съгласие". Той разкри целите, които преследваше с този мир пред френската Директория след три дни в тайна депеша, която започваше с думите: „Заедно с това вие ще получите договор, сключен от мене с република Венеция, по силата на който генерал Бараге д'Илие с 5—6 хил. войници зае града. С този мир аз преследвах различни цели". Като последна цел той привежда: „да се заглушат всички разговори, които могат да възникнат в Европа, тъй като сега ще изглежда, че завземането на Венеция от нас е временна операция, към която усърдно се стремят *самите венецианци"*. След още два дни, на 26 май, Бонапарт пише до муниципалитета на Венеция: „Сключеният в Милано договор може да бъде подписан засега от муниципалитета, тайните точки — от трима негови членове. Аз винаги ще правя всичко, което е по силите ми, за да ви дам доказателство за моето желание да укрепя *вашите свободи* и да видя най-после как *нещастна Италия, свободна и независима от всички чужденци,* ще заеме на световната арена подобаващото ѝ място". След няколко дни той пише до генерал Бараге д'Илие: „След получаване на настоящото явете се при временното правителство на Венеция и му обяснете, че съобразно с принципите, които съединяват сега република Франция и Венеция, и в интерес на непосредствената защита, която Френската република оказа на Венецианската, е необходимо флотата на републиката да

Като че ли Фогт е длъжен да ни доказва, че „Малкият Наполеон“ не е истинският Наполеон! *Фогт* би могъл със същото право да предскаже през 1851 г., че племенникът — който нямаше какво да противопостави на първата италианска кампания и на египетската експедиция, освен страсбургската авантюра, експедицията в Булон и колбасния парад в Сатори — никога няма да започне да подражава на осемнадесети брюмер[512] и още повече никога няма да надене на главата си императорската корона. Тук обаче беше „осъществена съществената разлика от старата Наполеонова политика“. Да се води война срещу европейската коалиция и да се води тя с разрешението на европейската коалиция — такава беше другата разлика.

„Славната кримска кампания“, в която обединените сили на Франция, Англия, Турция и Сардиния след две години „завоюваха“ половината от руската крепост, като в замяна на нея изгубиха в полза на Русия цяла една турска крепост (Карс), а при сключването на мира на Парижкия конгрес[513] бяха принудени скромно „да молят“ от неприятеля „разрешение“ безпрепятствено да препратят войските си в родината — тази кампания действително беше всичко, каквото желаете, но не и „наполеоновска“. Тя беше славна общо взето само в романа на *Базанкур*[514]. Но Кримската война показа много неща. Луи Бонапарт *предаде* мнимия си съюзник (Турция), за да успее да сключи съюз с мнимия си враг. Първият резултат от Парижкия мир беше пренасянето на „черкезката националност“ в жертва и изкореняването на кримските татари от руските, а също така гибелта на националните надежди, които Полша и Швеция възлагаха на кръстоносния поход на Западна Европа срещу Русия. От Кримската война произтичаше и друг морал: Луи Бонапарт *не* смееше вече да води *втора кримска война*. не смееше да погубва старата армия и да влиза в нови държавни

бъде поставена на внушаваща уважение висота. *Под този предлог* Вие ще завладеете всичко, без да забравяте в същото време да живеете в добро съгласие с венецианците и да завербувате на наша служба всички матроси на републиката, обаче като *действувате неизменно от името на Венеция*. Накратко, Вие трябва да наредите така, че от венецианското пристанище да се пренесат в Тулон цялото морско снаряжение и всички кораби. Според таен параграф на договора, венецианците са длъжни да доставят на френската република за Тулонския флот снаряжение на сума 3 милиона, но аз имам намерение да завладея в интерес на френската република всички венециански кораби и цялото им морско снаряжение за нуждите на Тулон. (Виж *„Тайната и конфиденциална кореспонденция на Наполеон“, в 7 тома,* Париж, 1817[511].) Тези заповеди са били точно изпълнени; а когато Венеция била ограбена и лишена от всичките си военни и морски средства, Наполеон, без ни най-малки колебания, предал *на деспотичното иго на Австрия* своя нов съюзник, *освободената венецианска република,* която тържествено се заклел да защищава при всяка опасност.

дългове в замяна на съзнанието, че Франция е достатъчно богата „de payer sa propre gloire“*, че името на Луи Наполеон фигурира в европейския договор, че „консервативният и династичен печат на Европа“, съгласно високата преценка на *Фогт* (стр. 32 l. c.), единодушно признава „августейшите доблести, мъдростта и умереността на императора“ и че цяла Европа тогава му въздаваше всички honneurs**, достойни за истинския Наполеон, под определено условие Луи Бонапарт по примера на Луи Филип по надлежен начин да се държи в „границите на практическия разум“, т. е. в границите на договорите от 1815 г., без да забравя нито за минута тънката черта, която отделяше шута от рисувания от него герой. Политическите комбинации, господарите и състоянието на обществото, които дадоха изобщо възможност на главатаря на декемврийската банда да играе ролята на Наполеон най-напред във Франция, а след това вън от нейните граници, са действително свойствени на неговата епоха, но неуместни в летописите на великата френска революция.

„Но поне остава фактът, че сегашната френска политка на Изток отговаряше на стремежите за обединяване на една националност“ *(румънската)* („Изследвания“, стр. 34, 35).

Куза, както вече споменахме, държи мястото вакантно или за руски губернатор, или за руски васал. На картата *„Европа през 1860 г.“* като васал фигурира великият Макленбургски херцог. Русия, разбира се, е предоставила на Луи Бонапарт всички honneurs за *това* освобождение на Румъния, а самата тя е получила всички изгоди от него. По пътя на по-нататъшните благожелателни намерения на Луи Бонапарт стоеше Австрия. Затова Италианската война трябваше *да превърне* Австрия *от препятствие в оръдие.*

Още през 1858 г. тюйлерийският чревовещател изпълняваше на безбройните си свирки вариации на тема: „румънска националност“. *Фогтовият* авторитет, *г-н Кошут,* можеше поради това още на 20 ноември 1858 г. на лекция в Глазгоу да заяви в отговор:

„Влахия и Молдавия получават конституция, изработена в дебрите на тайната дипломация... Тя е в действителност ни повече, ни по-малко хартия, подарена на Русия за нейното хазяйничене в Дунавските княжества“ («It is in reality no more nor less than a charter granted to Russia for the purpose of disposing of the Principalities»).

По този начин Луи Бонапарт злоупотребяваше с „принципа на националностите“ в Дунавските княжества, за да замаскира

* — „за да заплаща собствената си слава“. *Ред.*
** — почести. *Ред.*

предаването им на Русия, както *австрийското правителство* злоупотребяваше с „принципа на националностите“ през 1848—1849 г., за да може с помощта на сърбите, словенците, хърватите, власите и т. н. да задуши маджарската и германската революция.

Румънският народ — а за него се грижат едновременно и руският консул в Букурещ, и в свой интерес молдаво-влашката болярска сган, мнозинството от която дори не са румъни, а пъстра мозайка от събрали се от чужди страни авантюристи, своего рода източна декемврийска банда, — румънският народ, както преди, чезне под игото на отвратителната ангария, която можеха да организират *само руситe* с помощта на „Органическия регламент“ и която можеше да бъде поддържана само от източния demimonde*.

За да украси със собственото си красноречие мъдростта, която е заимствувал от първоизточниците на Дантю, *Фогт* казва:

„Австрия имаше вече напълно достатъчно грижи с един Пиемонт на юг, не й трябва втори Пиемонт на изток“ (l. c., стр. 64).

Пиемонт заграбва *италиански* земи. Следователно Дунавските княжества — най-малко войнствената област на Турция — трябва да осъществят заграбването на румънски земи, т. е. да завоюват Бесарабия от Русия, а Трансилвания, Темешварски Банат и Буковина — от Австрия? *Фогт* забравя не само за „благожелателния цар“. Той забравя, че през 1848 — 1849 г. *Унгария,* както се вижда, съвсем не беше склонна да позволи да се откъснат от нея тези повече или по-малко румънски земи, като отговори на тяхния „страдалчески вопъл“ с изваден меч, и че, напротив, именно *Австрия* пусна в ход *срещу Унгария* тази „пропаганда на принципа на националностите“.

Но историческата ученост на Фогтовите „Изследвания“ отново се разкрива в пълния си блясък, когато *Фогт* наполовина по спомени от бегло прочетената злободневна брошура с голямо хладнокръвие обяснява

„мъчителното състояние на княжеството... с разлагащата отрова на *гърците* и *фанариотите*“ (l. c., стр. 63).

Той и не подозираше, че *фанариотите* (наречени така по името на един квартал в Цариград) — са същите тези *гърци,* които от началото на XVIII век под охраната на русите хазяйничат в Дунавските княжества. Отчасти това са епигони на ония цариградски *лимонададжии* (продавачи на лимонада), които сега от-

* — полусвят. *Ред.*

ново свирят по руска поръчка вариации на тема: „румънска националност“.

Докато белият ангел на Севера се движи от Изток и унищожава националностите за славата на славянската раса, белият ангел на Юга, като знаменосец на принципа на националностите, настъпва от противоположната страна, и

„трябва *да се чака, докато* настъпи освобождаването на националностите благодарение на този съдбовен човек“ („Изследвания“, стр. 36).

Но каква роля определя на *Германия* имперският Фогт — съвсем не на „умножител на имперските земи“ [„Mehrer des Reichs“], през време на тези комбинирани операции на двата ангела и на „двамата най-големи врагове на германското единство“, операции, осъществявани в „най-тесен съюз“? („Изследвания“, 2-о издание, Послеслов, стр. 154).

„За най-късогледия човек“ — казва Фогт — „сега *трябва* да стане ясно, че съществува спогодба между пруското правителство и императорското правителство на Франция; че Прусия няма да извади меч за защита на негерманските провинции на Австрия“ (включително, разбира се, на Бохемия и Моравия); „че тя ще даде съгласие за всички мероприятия, които са необходими за защитата на територията на Съюза“ (с изключение на „негерманските“), „но във всичко друго ще пречи на всяко участие на Съюза или на отделни негови членове на страната на Австрия, за да може след това, през време на бъдещите мирни преговори, *да получи за тези усилия своето възнаграждение в Северогерманската низина*“ („Изследвания“, 1-о издание, стр. 18—19).

Като раздрънка с всички камбани още преди фактическото започване на войната с Австрия тайната, която му бе поверена от Тюйлери, че Прусия действува в „тайно *споразумение*“ с „външния враг на Германия“, от когото ще получи за това „възнаграждение в Северногерманската низина“, Фогт, разбира се, оказа на Прусия огромна услуга в постигането на мнимите ѝ цели. Той предизвика подозрение у другите германски правителства както по отношение на неутралистките стремежи на Прусия, така и по отношение на нейните военни приготовления и претенции за върховно командуване в по-нататъшния ход на войната.

„Какъвто и да бъде пътят“ — казва Фогт, — „който трябва да избере в момента на сегашната криза Германия, несъмнено е едно, че разглеждана като цяло, тя трябва енергично да върви по определен път, докато сега злополучният Съюзен сейм и т. н.“ (l. c., стр. 96).

Разпространяването на възгледа, че Прусия върви ръка за ръка с „външния враг“ и че този път води към поглъщане на се-

верната низина, трябва, както изглежда, да възстанови липсващото на Съюзния сейм единство. По-специално обръща се внимание на *Саксония,* че Прусия веднаж вече „я е лишила от някои най-хубави провинции“ (l. c., стр. 93). Разобличава се „покупката на залива Яде“ (l. c., стр. 15).

„Цената за съдействието на Прусия“ (в турската война) „трябваше да бъде *Холщайн,* когато изведнъж прословутата кражба на депешата придаде съвсем друг обрат на преговорите“ (l. c., стр. 15). „Маклеибург, Хановер, Олденбург, Холщайн и други близки до тях ... братски германски държави представляват примамката, на която“ — и още „при всеки удобен случай“ — „Прусия жадно се нахвърля“ (l. c., стр. 14, 15).

И на тази примамка, както издава Фогт, тя била хваната в дадения случай на въдицата на Луи Бонапарт От една страна, Прусия в тайна „спогодба“ с Луи Бонапарт „ще получи“ и трябва „да получи за сметка на своите германски братя крайбрежието на Северно и Балтийско морета“ (l. c., стр. 14). От друга страна, Прусия ще получи

„само тогава *естествена граница,* когато *водоразделът,* образуван от Рудните планини и планините Фихтел, бъде продължен *по* Белия Майн и по-нататък *по* течението на Майн до Майнц“ (l. c., стр. 93).

Естествени граници в средата на Германия! И при това образуване на *водораздел, който преминава по река!* Подобни открития в областта на физическата география, към които трябва да се отнесе и излизащият на повърхността канал (виж „Главна книга“) — поставят „закръглената натура“ на една дъска с А. фон Хумболдт. Следователно, проповядвайки на Германския съюз доверие към хегемонията на Прусия, Фогт неудовлетворен от „старото съперничество между Прусия и Австрия за германска и т. н. територия“, откри и съперничество между тях, което „така често имаше място за *извъневропейска* територия“ (l. c., стр. 20). Тази *извъневропейска* територия се намира очевидно на луната.

В действителност Фогт просто излага със свои думи издадената от *френското* правителство през 1858 г. карта „Европа през 1860 г“. На тази карта Хановер, Макленбург, Брауншвайг. Холщайн, Курхесен, заедно с различните градове и територии като Валдек, Анхалт, Липе и т. н., са присъединени към Прусия. докато „l'Empereur des Français conserve ses (!) limites actuelles“, императорът на французите запазва своите (!) предишни граници. „Прусия до Майн“ е в същото време лозунг на руската дипломация (виж например споменатата вече докладна записка от 1837 г.). Срещу пруската Северна Германия би противостояла

австрийската Южна Германия, отделена от нея с естествени граници, традиция, вероизповедание, наречия и племенни различия; *разкъсването* на Германия *на две части* би било завършено с опростяването на съществуващите в нея противоречия и по този начин би била провъзгласена перманентната Тридесетгодишна война[515].

И така съгласно първото издание на *„Изследванията"*, Прусия е трябвало да получи това *„възнаграждение"* за „усилията" си да държи през време на войната германския съюзен меч в ножницата. Във Фогтовите *„Изследвания"*, както и на френската карта „Европа през 1860 г." съвсем *не Луи Бонапарт, а Прусия* предявява претенции и получава разширение на територията си и на естествените си граници посредством войната на *Франция* против Австрия.

Но само в Послеслова към второто издание на своите „Изследвания", излязло през време на австро-френската война, Фогт разкрива истинската мисия на Прусия. Тя трябва да започне **„гражданска война"** (виж 2-о издание, стр. 152) за създаване на „единна централна власт" (l. c., стр. 153), за включване на Германия в пруската монархия. Докато Русия ще се надвесва от изток, а Австрия ще бъде вързана от Луи Бонапарт в Италия, Прусия трябва да започне *династична гражданска война* в Германия. Фогт гарантира на принц-регента*, че

> „разпалената сега" в Италия „война ще заеме най-малкото 1859 година", „докато обединяването на Германия, ако се извършва бързо и решително, ще изисква *по-малко седмици* от месеците, които ще изисква италианската кампания" (l. c., стр. 155).

Гражданската война в Германия ще продължи само седмици! Да не говорим за австрийските войски, които независимо от това, дали войната в Италия би продължила или не, незабавно биха тръгнали срещу Прусия, последната, както разказва самият *Фогт*, би срещнала съпротива от страна на *„Бавария...*, която изцяло се намира под австрийско влияние" („Изследвания", 1-о издание, стр. 90), от страна на *Саксония*, която би била заплашена преди всичко и която не би имала вече никакви основания да изнасилва своите „симпатии към Австрия" (l. c., стр. 93), от страна на „Вюртемберг, Хесен-Дармщадт и Хановер" (l. c., стр. 94), накратко казано — от страна на *„девет десети"* (l. c., стр. 16) *от „германските правителства"*. И тези правителства, както доказва по-нататък *Фогт*, разбира се, не биха се оказали без подкрепа в тази *династична* „гражданска война", замислена при това от Пру-

* — Вилхелм. *Ред.*

сия в момент, когато Германия е заплашена от своите „два най-големи външни врагове".

„Дворът" (в Баден) — казва Фогт — „ще тръгне след Прусия, но народът — в това не може да има никакви съмнения, — разбира се, не споделя тези симпатии на управляващата династия. Брайсгау, както и Горна Швабия, с връзките си на симпатия и с вероизповеданието си и старите си спомени за Предна Австрия, към която той някога е принадлежал, все още е привързан към императора и империята, и много по-здраво, отколкото това би могло да се очаква след толкова продължително разединение" (l. с., стр. 93, 94). „С изключение на Макленбург" и „може би" на Курхесен, „в *Северна Германия* цари недоверие към теорията за разтварянето, и отстъпките към Прусия се правят крайно неохотно. Инстинктивното *чувство на антипатия,* дори на омраза, която изпитва *Южна Германия* към Прусия..., също така това чувство не можаха да сподавят или заглушат всички шумни крясъци на императорската партия. То е живо сред народа и нито едно правителство, дори баденското, не може дълго да му противостои. *Следователно Прусия не се ползва с истински симпатии никъде, нито сред германския народ, нито сред правителствата на Германския съюз*" (l. с., стр. 21).

Така говори Фогт. И именно по тази причина съгласно същия този *Фогт династичната „гражданска война"*, замислена от Прусия в „тайно споразумение" с „двата най-големи външни врагове на Германия" би продължила само *„няколко седмици"*. Но това още не е всичко.

„Стара Прусия върви ръка за ръка с правителството, а *Рейнската област и Вестфалия* — с католическа Австрия. Ако народното движение там не успее да принуди правителството да премине на страната на Австрия, *най-близката последица ще бъде ново задълбочаване на пропастта между двете части на монархията*" (l, с., стр. 20).

Следователно ако, според *Фогт,* дори простият неутралитет на Прусия спрямо Австрия отново задълбочава пропастта между Рейнската област, Вестфалия и стара Прусия, то според същия този *Фогт* „гражданската война", която Прусия би започнала с цел да изключи Австрия от Германия, естествено би трябвало съвсем да откъсне Рейнската област и Вестфалия от Прусия. Но „какво общо имат тези привърженици на римската църква с Германия?" (l. с., стр. 119), или както той собствено мисли, какво общо има Германия с тези привърженици на римската църква? *Рейнската област, Вестфалия* — това са ултрамонтанярски, *„римо-католически"*, а не *„истински германски"* земи. Поради това те не по-малко от Бохемия и Моравия подлежат на изключване от Съюза. *Династичната „гражданска война"*, която *Фогт* препоръчва на Прусия, трябва да ускори този процес на изключване. И действително, френското правителство в издадената от него през 1858 г. карта „Европа през 1860 г.", която служеше

като компас на *Фогт* в неговите „Изследвания“, присъедини Египет към Австрия, а рейнските провинции като земи на *„католическа националност“* към *Белгия* — иронична формула за анексирането на Белгия заедно с рейнските провинции от Франция. Обстоятелството, че *Фогт* отива по-далеч от френската правителствена карта и като прибавка дава и католическа Вестфалия, се обяснява с „научните връзки“ на избягалия имперски регент при Плон-Плон, син на вестфалския екс-крал*.

Резюмираме: от една страна, Луи Бонапарт ще позволи на Русия да протегне ръка през Познан към Бохемия и през Унгария към Турция, а, от друга страна, самият той със силата на оръжието ще създаде на границата на Франция единна независима Италия и всичко pour le roi de Prusse**, всичко само за да може да се даде възможност на Прусия чрез гражданска война да си подчини Германия, и „да обезопаси завинаги Рейнските провинции“ от Франция (l. с., стр. 121).

„Но казват, че териториите на Съюза са застрашени от наследствения враг, че истинската му цел е Рейн. Тогава нека защищават Рейн, нека защищават територията на Съюза“ (l. с., стр. 105).

Тогава нека защищават територията на Съюза, като отстъпват Бохемия и Моравия на Русия, нека защищават Рейн, като започнат „гражданска война в Германия, която между другото има за цел да откъсне Рейнската област и Вестфалия от Прусия.

„Но казват, че Луи Наполеон... желае по някакъв начин да утоли наполеоновската жажда за завоевания! Ние не вярваме това, пред нас е примерът на кримската кампания!“ (l. с., стр. 129).

Освен неверието си в наполеоновската жажда за завоевание и своята вяра в кримската кампания, *Фогт* in petto*** има и друг аргумент. Австрийците и французите в Италия като котките в Килкени ще се ядат помежду си дотогава, докато от тях останат само опашките им.

„Това ще бъде страшно кървава, упорита война, която може би дори ще завърши наравно“ (l. с., стр. 127, 128). Само като напряга до последна крайност силите си, Франция заедно с Пиемонт ще удържи победа, но ще минат десетилетия, преди тя да се оправи след тези изнурителни усилия“ (l. с., стр. 129).

---

* — Жером Бонапарт. *Ред.*

** Игра на думи: „pour le roi de Prusse“ — идиоматичен израз, който в буквален смисъл означава „за пруския крал“; обикновено се превежда: „даром“, „за хубавите очи“. *Ред.*

*** — в душата си. *Ред.*

Тази перспектива за *продължителността* на Италианската война бие неговите противници. Но методът, по който *Фогт* продължава съпротивата на Австрия срещу френското оръжие в Италия и парализира агресивната сила на Франция, е наистина доста оригинален. От една страна, французите получават carte blanche* в Италия; от друга страна, на „благожелателния цар се позволява с маневри в Галиция, Унгария, Моравия и Бохемия, с революционни интриги в самата Австрия и с военни демонстрации по нейните граници

„да прикове значителна част от австрийските военни сили към ония части на монархията, които ще се подложат на нападение от руската армия или са достъпни за руските интриги“ (l. c., стр. 11).

И най-после в резултат на династичната „гражданска война“, която Прусия ще започне едновременно в Германия, Австрия ще бъде принудена да оттегли от Италия главните си сили, за да запази германските си владения. При тези условия Франц-Йосиф и Луи Бонапарт, разбира се, няма да сключат Кампоформийския мир[516], а... „и двамата ще се изтощават в Италия“.

Австрия няма да направи отстъпки на „благожелателния цар“ на Изток и няма да приеме отдавна предлаганата компенсация в Сърбия и Босна, няма да гарантира на Франция рейнските провинции и няма да нападне Прусия в съюз с Русия и Франция. На никаква цена! Тя упорито ще се „изтощава в Италия“. Но във всеки случай Фогтовият „съдбовен човек“ би отхвърлил с нравствено негодувание подобно възнаграждение на Рейн. Фогт знае, че

„външната политика на сегашната империя се ръководи само от един принцип, от принципа на самосъхранение“ (l. c., стр. 31).

Той знае, че Луи Бонапарт

„се ръководи само от една единствена идея — именно да запази за себе си тази власт“ (над Франция) (l. c., стр. 29).

Той знае, че „Италианската война няма да му създаде популярност във Франция“, докато придобиването на Рейнските провинции ще направи „популярни“ и него, и династията му. Той казва:

„Рейнските провинции са действително любимата мечта на френския шовинист и може би, ако се вникне по-дълбоко, ще се намери само неголямо малцинство от нацията, което не таи в душата си такова желание“ (l. c., стр. 121).

* — свобода на действията (буквално: „чиста бланка“). *Ред.*

От друга страна, „проницателните хора във Франция", а затова, разбира се, и Фогтовият „мъдър като змия съдбовен човек", знаят,

„че надежда за осъществяване на това" (именно завземането от Франция на естествената рейнска граница) „има само дотогава, докогато в Германия има 34 различни правителства. Нека само възникне истинска Германия с единни интереси и здрава организация — и рейнската граница ще може да бъде осигурена завинаги" (l. c., стр. 121).

Именно затова Луи Бонапарт, който във Вилафранка предложи на австрийския император Ломбардия в замяна на гарантирането на Рейнските провинции (виж заявлението на Кинглек в палатата на общините от 12 юли 1860 г.), би отхвърлил с негодуване предложението на Австрия да се предадат на Франция Рейнските провинции срещу френска помощ против Прусия.

И Фогтовите първоизточници, издадени от *Дантю,* не само бяха изпълнени с възторжени чувства по повод обединяването на Германия под ръководството на Прусия* — те в надуто-добродетелен тон отхвърляха всякакви намеци, които изразяваха каквито и да било претенции за Рейнските провинции:

„Рейн! ... Що е Рейн? Граница. Но границите скоро ще станат анахронизми" (стр. 36, „*Вярност към договорите* и т. н.". Париж 1859)**.

Но кой ще започне да говори за рейнската граница и изобщо за граници в хилядогодишното царство, което предстои да бъде създадено от Баденге въз основа на принципа на националностите?

„Нима Франция поставя като условие, че тя трябва да получи възнаграждение за жертвите, които е готова да принесе за целите на справедливостта,

* „La Prusse est l'espoir de l'Allemagne ... l'esprit allemagnd a son centre à Berlin ... l'esprit allemagnd cherche *l'unité* de son corps la vérité de la Confédération. C'est par cet entraînement que s'élève la Prusse ... D'où vient-il que, lorsque l'italie reclame l'intégrité, l'unité nationale, ce que l'Allemagne désire, celle-ci favorise l'Autriche, négation vivante de toute nationalité? ... C'est que la Prusse n'est pas encore la tête; c'est que la tête est l'Autriche qui, pesant avec ces forces hétérogénes sur l'Allemagne politique, l'entraîne à des contradictions avec l'Alemagne véritable» (p. 34, *«La Foi des Traités etc.»*) [Прусия е надеждата на Германия... Център на германския дух е Берлин... Германският дух се стреми към *единство* на своето тяло, към истинска конфедерация. Въодушевена от този стремеж, Прусия се надига ... Защо тогава, когато Италия издига искането за цялостност и национално единство, към което се стреми и Германия, последната стои настрана от Австрия, въплътено отрицание на всяка националност? ... Защото Прусия още не стои начело; защото начело стои Австрия, която задушава с разнородните си сили политическа Германия и я въвлича в противоречия с истинска Германия" (стр. 34, *Вярност към договорите* и т. н.)]

** «Le Rhin! ... Qu'est ce que le Rhin? Une frontière. Les frontières seront bientôt des anachronismes» (l. c., p. 36).

за установяване на необходимото влияние и в интерес на европейското равновесие? Нима тя иска левия бряг на Рейн? Нима тя предявява дори претенции за Савоя и за графство Ница?" (*„Същност на въпроса* и т. н.". Париж, 1859, стр. 13)*.

Отказване на Франция от Савоя и Ница като доказателство за отказването ѝ от Рейн! Фогт не е превел това на немски език.

До започването на войната за Луи Бонапарт, макар че той не успя да измами Прусия и да я подбуди към готовност за спогодба, имаше решаващо значение да бъде заставен Германският съюз най-малкото да повярва, че той я е подмамил. *Фогт* се старае да разпространи тази вяра в първото издание на своите „Изследвания". През време на войната за Луи Бонапарт беше още по-важно да склони Прусия да направи стъпки, които биха дали на Австрия действително или мнимо доказателство за наличността на такава спогодба. Ето защо във второто издание на „Изследванията", което се появи през време на войната, *Фогт* в специален „Послеслов" призовава Прусия да завоюва Германия и да започне династична „гражданска война"; при това в текста на книгата той доказва, че войната ще бъде „кървава, упорита, може би дори ще завърши наравно" и ще струва най-малкото Рейнската област и Вестфалия, а в Послеслова към същата тази книга той тържествено заявява, че тя ще продължи „всичко няколко седмици". Но в действителност гласът на Фогт не е глас на сирена. Ето защо Луи Бонапарт, когото поддържаше в мошеническата му фалшификация bottle-holder** *Палмерстон,* трябваше във Вилафранка да покаже на Франц-Йосиф *изфабрикуваните от самия него пруски предложения;* скромните претенции на Прусия за военно ръководство на Германия трябваше да послужат на Австрия като предлог за сключване на мир***, за който Луи Бонапарт трябваше да се оправдава пред Франция с това, че италианската война е застрашавала да се превърне в обща война, която може

---

* «La France stipule-t-elle des dédommagements pour les sacrifices qu'elle est prête à faire dans un but d'équité, de juste influence, et dans l'intérêt de l'équilibre européen? Demande-t-elle la rive gauche du Rhin? Elève-t-elle même des preténtions sur la Savoi et sur comté Nice?» (p. 13, *«La vraie Question* etc.»).

** — секундант в бокса; помощник, привърженик. *Ред.*

*** Няколко дни след сключването на Вилафранкския мир в „Prager Zeitung" се появи следното официално заявление. „Този протест" (протестът на Прусия, която желаеше да поеме върховното командуване на съюзната армия *под съюзен контрол)* „ясно доказва, че *Прусия се стреми към хегемония в Германия и следователно към изключване на Австрия от Германия.* Тъй като вероломната Ломбардия представлява безкрайно по-малка ценност, отколкото *запазването на нашето положение в Германия,* ние се отказахме от нея, за да сключим мир, който, *предвид на позицията на Прусия,* стана настоятелна необходимост за нас".

„да доведе до единство на Германия, и по този начин би било завършено делото, на което постоянно целеше да попречи френската политика от времето на Франциск I“*.

След като Франция с помощта на Италианската война придоби Савоя и Ница, а заедно с тях и позицията, която в случай на война на Рейн има по-голямо значение, отколкото цяла армия, „германското единство под пруска хегемония“ и „отстъпването на левия бряг на Рейн на Франция“ станаха обратими величини в теорията за вероятността на героя от 2 декември. Издадената през 1858 г. карта *„Европа през 1860 г.“* беше разяснена с издадената през 1860 г. карта *„l'Europe pacifiée“* („Омиротворена Европа“?), където Египет вече не се предава на Австрия, а Рейнските провинции и Белгия са присъединени към Франция като компенсация за предадената на Прусия *„северна низина“***.

Най-после в Етиен *Персини* официално заяви, че дори „с цел да се запази европейското равновесие“ всяка по-нататъшна централизация на Германия неизбежно ще предизвика придвижване на французите към Рейн***. Но още никога — нито преди Итали-

* Парижкият „Galignani's Messenger“, който само в изключителни случаи и само по специално официално поръчение дава уводни статии, пише в броя си от 22 юли 1859 година: «To give another province to the King of Piedmont, itwould not only have been necessary to support a war against two-thirds of Europe, hut German unity would have been realised, and a work thus accomplished, which ever since the time of Francis I. it has been the object of French policy to prevent“ [„За да се предаде на краля на Пиемонт още една провинция, би трябвало не само да се издържи войната срещу две трети от Европа; това би довело също така до единство на Германия и по този начин би било завършено делото, на което постоянно целеше да попречи френската политика от времето на Франциск I“].

** Специалният лист на Плон-Плон „Opinion nationale“ пише в статия от 5 юли 1860 година: „Времето за предявяване на искания, които се опират на силата, мина. За това императорът притежава твърде голям такт, твърде фино чувствува общественото мнение... Но нима *Прусия* са закле никога да не мисли за *единството на Германия.* Може ли тя да гарантира, че никога няма да погледне с въжделение към Хановер, Саксония, Брауншвайг, Хесен, Олденбург и Макленбург? Днес владетелите се взаимно прегръщат и, разбира се, това е искрено. Но кой знае какво ще поиска от тях народът след няколко години? И ако Германия се *обедини* под натиска на общественото мнение, ще бъде ли справедливо, ще бъде ли разумно да не се разреши на *Франция да разшири владенията си за сметка на своите съседи?* ... Ако германците намерят за необходимо да изменят своето старо политическо устройство и да поставят на мястото на безпомощния Съюз силно централно правителство, ние не можем да не признаем *правото на Франция да иска от Германия компенсации и гаранции.*“

*** Императорският Пексниф надмина самия себе си в издадената от Дантю брошура: *„Английската политика“. Париж,* 1860[517]. Според мисълта на автора трябва по-специално да се откраднат няколко милиона германци и белгийци, за да се подобри моралният лик на Франция, южните елементи на която се нуждаят от голям примес със солидността на северняците. След разсъжде-

анската война, нито след нея — шутовският червовещател от Тюйлери не е говорил по-безсрамно, отколкото с устата на избягалия имперски регент.

Фогт, „новошвейцарецът, гражданин на кантона Берн и член на Съвета на кантоните[518] от Женева“ (l. с., Предговор), започва *швейцарската* част на своите „Изследвания“ с пролог (l. с., стр. 37—39), в който предлага на Швейцария *да изрази възторга си* по повод заменяването на Луи-Филип с Луи Бонапарт. Наистина Луи Бонапарт поиска от Съюзния съвет да вземе „мерки срещу печата“, но „в това отношение всички представители на Наполеоновия род, както изглежда, имат твърде чувствителна кожа“ (l. с., стр. 36). Кожната болест така е прилепнала към този род, че се предава не само с фамилната кръв, но и — teste* е Луи Бонапарт — само с родовото име. Разбира се,

„преследването на невинни хора в Женева, което *по императорска заповед* извършваше Съюзният съвет срещу бедняците, цялата вина на които се състоеше в това, че бяха италианци, учредяването на консулства, притесняването на печата, всевъзможните безсмислени полицейски мероприятия и най-после преговорите за отстъпване на Дапската долина, значително съдействуваха за това, че в Швейцария се изглади споменът за *услугите, които действително ѝ бяха оказани от императора в нюшателския конфликт* и оказани при това на партията, която сега най-ожесточено се обявява против него“ (l. с., стр. 37, 38).

Великодушен император, неблагодарна партия! Намесата на императора в нюшателския конфликт[519] по никакъв начин не беше прецедент за нарушаване на договорите от 1815 г. — за унижаване на Прусия и за установяване протекторат над Швейцария. Луи Бонапарт като „новошвейцарец, гражданин на кантона Тургау и оберщраски артилерийски капитан“, следваше *„да окаже действителни услуги“* на Швейцария. Докато *Фогт* през март 1859 г. обвини в неблагодарност антибонапартистката партия в Швейцария, другият слуга на императора, г-н фон *Тувенел,* през

ния за това, че Франция по политически и военни съображения се нуждае *от границите, които самата природа ѝ е дарила,* се казва: „Тази анексия“ (на Рейнските провинции и Белгия) „е необходима още и по силата на друго съображение. Франция обича и иска разумна свобода (une sage liberté), а южният елемент заема голямо място в нейните обществени учреждения. Този елемент притежава чудесни качества . . ., но не му достига издръжливост и твърдост. Той се нуждае от търпелива настойчивост, от студената и непреклонна решимост на нашите северни братя. Затова границите, които са ни предназначени от провидението, са толкова необходими за нашата свобода, колкото и за нашата независимост“.

* — свидетелство за това. *Ред.*

юни 1860 г. упрекна в същата неблагодарност цяла Швейцария. В „Times“ от 30 юни 1860 г. четем:

„Преди няколко дни в министерството на външните работи в Париж се състоя среща между д-р Керн и г-н фон Тувенел в присъствието на лорд Каули. Тувенел заяви на почтения представител на Швейцария, че колебанията и протестите на съюзното правителство са оскърбителни, тъй като те, както изглежда, се обясняват с недоверие към правителството на негово императорско величество. Такова поведение е груба неблагодарност, ако се вземат под внимание *услугите* (services), *оказани* (rendered) на Съюза от император Наполеон в много случаи и особено в *нюшателския конфликт*. Както и да бъде, щом Швейцария се е оказала толкова *сляпа*, че не вярва на своя благодетел, тя самата трябва да отговаря за последиците“.

А нали *Фогт* още през март 1859 г. се опитваше да снеме пердето от очите на *сляпата* антибонапартистка партия в Швейцария. От една страна, той изтъква „действителните услуги“, „оказани от императора“. А, от друга страна, „неприятностите, причинявани от императора, съвсем бледнеят“ пред неприятностите, причинени от крал Луи-Филип (l. c., стр. 39). Например: през 1858 г. Съюзният съвет изгонва „по императорска заповед бедняците, цялата вина на които се състоеше в това, че бяха италианци“ (стр. 37); през 1838 г., въпреки заплахите на Луи Филип, той отказва да изгони Луи Бонапарт, цялата вина на когото се състоеше само в това, че той подготвяше в Швейцария заговор срещу крал Луи-Филип. През 1846 г. Швейцария, въпреки „дрънкането“ на „оръжие“ от Луи-Филип, решава да обяви война на Зондербунда: по отношение на миролюбивия крал това значеше, че заплахите му не са страшни; през 1858 г. тя леко гримасничи, когато Луи Бонапарт посяга на Дапската долина[520].

„Луи-Филип“ — казва самият Фогт — „влачеше в Европа жалко съществуване; малтретираха го всички, дори дребните легитимни владетели, защото той не се осмеляваше да провежда силна външна политика“ (l. c., стр. 31). Но „*императорската политика по отношение на Швейцария*, е без съмнение политика на могъщ съсед, *който знае, че в края на краищата може да получи всичко, каквото пожелае*“ (l. c., стр. 37).

И така — заключава *Фогт* с логиката на *Грангийо*, — „*от чисто швейцарска гледна точка може само да се изпитва огромна радост*“ (стр. 39) във връзка с промяната, която даде на Швейцария вместо „малтретирания от всички Луи-Филип“ „могъщ съсед, който знае, че *по отношение на нея може да си позволи всичко, което пожелае*“.

След този пролог, който подготвя необходимото настроение, следва германският превод на нотата на Съюзния съвет от 14 март 1859 г. и, което е чудно, Фогт хвали тази нота, макар че

Съюзният съвет се позовава в нея на договорите от 1815 г.[521] и макар че същият този Фогт смята за „лицемерие" позоваването на тези договори. „Вървете по дяволите със своето лицемерие!" (I. с., стр. 112)*.

По-нататък Фогт изследва „от коя страна *ще настъпи първото покушение срещу неутралитета на Швейцария?"* (I. с., стр. 84) и привежда излишното доказателство, че френската армия, на която този път не е нужно да завоюва Пиемонт, няма да тръгне нито през Симплон, нито през Големия Бернар. Едновременно той открива несъществуващ път по суша „през Монсени, през Фенестреле, по долината на Стура" (I. с., стр. 84). Тя всъщност се нарича долина на Дора. И така от страна на *Франция* Швейцария не е застрашена.

„Не толкова спокойно може да се очаква уважение на швейцарския неутралитет *от страна на Австрия* и различните факти дори показват, че последната има предвид да наруши този неутралитет, ако се яви удобен случай" (I. с., стр. 85). „Знаменателно в това отношение е *съсредоточаването на армейския корпус в Брегенц и Фелдкирх"* (I. с., стр. 86).

Тук червената нишка, която преминава през „Изследванията", излиза наяве и довежда по прав път от Женева в Париж.

Публикуваната от кабинета на Дерби Синя книга за италианските работи, януари—май 1859 г., между другото съобщава, че слухът за „съсредоточаване на австрийски армейски корпус при Брегенц и Фелдкирх" умишлено се е разпространявал от бонапартистките агенти в Швейцария, но е бил лишен от всякакво фактическо основание (документ № 174 от цитираната Синя книга, писмо на капитан Харис от Берн до лорд Малмсбъри, датирано 24 март 1859 г.). Хумболдт-Фогт и в този случай прави откритието, че бидейки в Брегенц и Фелдкирх,

„се намираш непосредствено близо до долината на Рейн, в която излизат *трите* големи алпийски прохода с удобни пътища, а именно Виамала, Шплюген и Бернардин; последният води към Тесин, а първите два — към езерото Комо" (I. с., стр. 86).

Наистина Виамала води, първо, през Шплюген, второ, през Бернардин и, трето, никъде по-нататък.

---

* В действителност не „договорите" пазеха неутралитета на Швейцария, а взаимно парализиращите се интереси на различните, граничещи с нея държави. „Швейцарците разбират" — пише английският шарже д'афер в Берн капитан Харис до лорд Джон Ръсел след беседа с президента на Съюза Фрей-Ерозе, — „че... събитията от последно време съществено са изменили относителното значение на граничещите с Швейцария държави, тъй като след нюшателския конфликт Прусия е равнодушна, Австрия — парализирана, а Франция е несравнено по-силна от преди".

След целия този брътвеж в духа на Полоний, който трябваше да отклони подозрението на Швейцария от западната граница и да го привлече към източната, „закръглената натура“ се дотъркулва най-после до истинската си задача.

„Швейцария“ — казва Фогт — „има пълно *право да отхвърли решително* задължението да не разрешава да се използва тази железопътна линия“ (от Кюлоз към Екс и Шамбери) „за военни влакове, като при случай прибягва до използване на неутрализираната област само тогава, когато това се наложи от защитата на собствената ѝ територия“ (l. c., стр. 89).

И той уверява Съюзния съвет, че „цяла Швейцария като един човек ще поддържа тази *политика, набелязана в нотата на Съвета от 14 март“.*

Фогт публикува своите „Изследвания“ в края на март. Но едва на 24 април Луи Бонапарт използва споменатата железопътна линия за военни влакове, а войната той обяви още по-късно. От това следва, че Фогт, който е посветен подробно в бонапартисткия военен план, е знаел точно *„от коя страна ще настъпи първото покушение върху неутралитета на Швейцария“*. Той е имал определена задача да я убеди да претърпи първото нарушаване на неутралитета, логическата последица от което е анексирането на неутрализираната Савойска област от империята на декемврийския преврат. Потупвайки Съюзния съвет по рамото, той приписва на нотата от 14 март смисъла, който тя *е трябвало* да има от бонапартистка гледна точка. Съюзният съвет говори в своята нота, че Швейцария ще изпълнява произтичащата от договорите „мисия“ на неутралитет „еднакво и лоялно по отношение на всички“. Той привежда по-нататък един от параграфите на договорите, съгласно който *„никакви войски на която и да било друга държава не могат да остават“* (в неутрализираната Савойска област) *„или да преминават през нея“*. Съветът не споменава *с нито една дума,* че на французите се позволява да използват железопътната линия, която минава през неутрализираната област. Условно, като „мярка за охрана и защита на своята територия“, той оставя на Съюза правото „да заеме с войски“ неутрализираната област. Че тук *Фогт* умишлено и по височайше поръчение *изопачава* съдържанието на нотата на Съвета, се доказва не само от нейния текст, но и от декларацията на лорд *Малмсбъри* — тогавашен английски министър на външните работи — в заседанието на палатата на лордовете от 23 април 1860 г.

„Когато френските войски“ — каза *Малмсбъри* — „се готвеха“ (повече от един месец след нотата на Съюзния съвет от 14 март) „да преминат в Сардиния през Савоя, швейцарското правителство, вярно на неутралитета, на

който се базира независимостта на Швейцария, възрази преди всичко, че тези войски нямат право да преминават през неутрализираната област"*.

С какви аргументи Луи Бонапарт и свързаната с него швейцарска партия разпръснаха съмненията на Съюзния съвет? Фогт, който още в края на март 1859 г. знаеше, че френските военни влакове в края на април 1859 г. ще нарушат неутралитета на неутрализираната област, естествено изпреварва още през края на март фразата, с която Луи Бонапарт в края на април ще прикрие насилието си. Той изказва съмнение, че „главният участък на железопътната линия от Кюлоз към Екс и Шамбери" се намира „в пределите на неутрализираната област" (l. c., стр. 89), и доказва, че „установяването на неутрализирана област съвсем не е имало за цел да прекрати връзката между Франция и Шамбери" и че следователно въпросната железопътна линия в морален смисъл заобикаля неутрализираната област**.

Да чуем, от друга страна, лорд *Малмсбъри:*

„По-късно, във връзка с изказаното съображение, че разглежданата железопътна линия заобикаля неутрализираната част на Савоя, швейцарското правителство се отказа от възраженията си и разреши на френските войски да се придвижат по нея. Мисля, че постъпвайки така, то направи грешка (I think that they were wrong in doing so). Ние смятахме спазването на неутралитета на тази област за толкова важно от гледна точка на интересите на Европа..., че на 28 април 1859 г. изпратихме до френския двор протест срещу придвижването на войски за Сардиния през нея".

Този протест послужи на Палмерстон като предлог да обвини Малмсбъри в „австрийски" симпатии, тъй като той „без всякаква нужда е оскърбил френското правителство" (had uselessly offended the French government), съвсем по същия начин, както *Фогт* в „Главна книга" (стр. 183) обвинява вестник „Volk" в това, че той

* „When the French troops were about march through Savoy into Sardinia the Swiss Government, true to the neutrality upon which depends its independence, at first objected that these troops had no right to pass through the neutralised territory".

** Обстоятелството, че тази железопътна линия се намира в неутрализираната област, е определено признато в нотата, изпратена от президента на Съюза Щемпфли и канцлера Шис от 18 ноември 1859 г. до капитан Харис. Там се казва: «Il pourrait être aussi question d'un autre point qui concerne la neutralité de la Savoie... nous voulons parler du chemin de fer dernièrement construit de Culoz à Chambéry, à l'égard duquel on peut se demander s'il devait *continuer à faire partie du territoire neutralisé»* [„Може да възникне въпрос за друга точка, която засяга неутралитета на Савоя... Ние имаме предвид неотдавна построената железопътна линия от Кюлоз за Шамбери, за която, възможно е, ще запитат дали и по-нататък ще бъде част от неутрализираната територия"].

„всячески се е старал“ — разбира се, в угода на Австрия — „да създава затруднения за Швейцария ... Достатъчно е да се прочетат публикуваните във вестник „Volk“ статии за неутралитета и за преминаването на французите през Савоя, за да се хвърлят в очи тези тенденции, напълно споделени от „Allgemeine Zeitung“*.

„Бие на очи“, че целият отдел на „Изследванията“ на Фогт, който засяга Швейцария, има за изключителна задача да оправдае предварително *първото нарушение на швейцарската неутрална територия* от неговия „съдбовен човек“. Това беше първата крачка към анексията на Савоя, а следователно и на френска Швейцария. Съдбата на Швейцария зависеше от това, с каква енергия тя ще се обяви срещу тази първа стъпка и ще защищава своите права, като ги използва в решителния момент и превърне въпроса за тях в общоевропейски въпрос — и всичко това във време, когато симпатиите на английското правителство бяха осигурени, а Луи Бонапарт, който едва започваше своята локализирана война, не се осмеляваше да я предизвика. Намесило се официално в тази работа, английското правителство вече не можеше да отстъпи**. *Оттук* и необикновените старания на „новошвейцареца, гражданин на кантона Берн и член на Съвета на кантоните от Женева“, да замъгли въпроса, а да представи *разрешението* на френските войски да преминат през неутралната област като **право**, от което Швейцария трябва да се възползва, като мъжествена демонстрация срещу Австрия. Защото нали той спаси Швейцария от Катилина-Шервал!

Като повтаря и засилва протеста на своите първоизточници, брошурите на *Дантю*, които отричат наличността на домогвания за рейнската граница, Фогт избягва *всякакъв* намек за отказа от Савоя и Ница, който се съдържа в *същите тези брошури*. Дори самите названия Савоя и Ница не съществуват в неговите „Изследвания“. Обаче още през февруари 1859 г. савойските депута-

* Фогт упреква по-специално вестник „Volk“ в това, че той се стараел „да вкара Съюза в конфликт с могъщите съседни държави“. Когато анексията на Савоя беше фактически извършена, бонапартисткият лист „Eidgenössische Zeitung“ обвиняваше официалния „Bund“ в това, че „неговите възгледи за Савоя и Франция са слаб отзвук на политиката, която още от 1848 г. се е стремила да заплете Швейцария в европейската борба“ (виж „Bund“, брой 71, Берн, 12 март 1860 г.). Както виждаме, фразите на бонапартистките перове са били предварително подготвени.

** Had those provinces (Chablais and Faucigny) been occupied bu the Federal troops ... there can be little doubt they would have remained in them up to this moment (p. 20, *L. Olihant. «Universal Suffrage and Napoleon III»*. London, 1860). [Ако тези провинции (Шабле и Фосини) бяха завзети от федералните войски ..., те без съмнение биха останали там и досега (*Л. Олифант. „Общото избирателно право и Наполеон III“*. Лондон, 1860, стр. 20)].

ти в Торино протестираха срещу Италианската война, тъй като анексията на Савоя от империята на декемврийския преврат беше цената на сключването на съюз с Франция. Този протест не е стигнал до ушите на Фогт. Точно така до него не са стигнали добре известните на цялата останала емиграция условия на договора, сключен през *август* 1858 г. в Пломбиер между Луи Бонапарт и Кавур (публикувани в един от първите броеве на „Volk“). *Мадзини* в споменатия вече брой на „Pensiero ed Azione“ (2—16 май 1859 г.) буквално предсказа:

„Но ако Австрия, след като претърпи поражение в самото начало на войната, предложи условия, подобни на ония, които тя предложи в определен момент през 1848 г. на английското правителство, а именно: очистване на Ломбардия при запазване на Венеция за себе си — тогава мирът ще бъде приет. При това ще бъдат осъществени само следните условия: разширяване на сардинската монархия и *предаване Савоя и Ница на Франция**.

Мадзини публикува предсказанието си в средата на май 1859 г., Фогт пусна второто издание на своите „Изследвания“ в средата на юни 1859 г., но не каза нито дума за Савоя и Ница. Още преди Мадзини и преди савойските депутати, през *октомври 1858 г.*, месец и половина след пломбиерския заговор, президентът на Швейцарския съюз съобщаваше в специална депеша на английския кабинет, че

„той има основания да предполага, че между Луи Бонапарт и Кавур е сключена условна спогодба за отстъпването на Савоя“**.

В началото на юни 1859 г. президентът на Съюза съобщава отново на английския шарже д'афер в Берн опасенията си за предстоящата анексия на Савоя и Ница***. До *Фогт*, този професионален спасител на швейцарците, не е стигнало нито едно известие

---

* «Ma dove l'Austria, disfatta in salle prime, afficciasse proposte eguali, a quelle ch'essa affació per breve tempo nel 1848 al Governo inglese, abbandono della Lombardia a patto di serbare il Veneto, la pace... sarebbe accetata; le sole condizioni dell'ingrandimento della Monarchia Sarda e della cessione della Savoia e di Nizza alla Francia, riceverebbero esecuzione».

** В своята спомената по-горе реч лорд *Малмсбъри* казва: „There is a despatch now in the Foreign Office, dated as long back as October 1858... from the President of the Swiss Republic, stating that he had reason to believe that some conditional agreement had been come to between the Emperor of the French and Count Cavour with respect to Savoy“ [„Сега в министерството на външните работи се намира депеша от октомври 1858 г. ... от президента на Швейцарската република, в която се казва, че президентът има основания да предполага, че между императора на Франция и граф Кавур е сключена условна спогодба по отношение на Савоя“].

*** Виж документ № 1 от първата Синя книга „относно предполагаемата анексия на Савоя и т. н.“.

както за протеста на савойските депутати, така и за разобличенията на Мадзини, и за продължилите от декември 1858 до юни 1859 г. опасения на швейцарското съюзно правителство. Както ще видим по-късно, *дори през март 1860 г.*, когато тайната за Пломбиер е обиколила вече всички улици на Европа, тя и тогава по някакъв начин е заобиколила г-н Фогт. Епиграфът: „Мълчанието е добродетел на робите"*, украсява „Изследванията" вероятно във връзка с това, че те премълчават заплашващата анексия. Все пак в тях се съдържа *един* намек:

„Но да допуснем" — казва Фогт, — „че би станало *невероятното* и цената на победата би била заплатена с италианските земи, на юг или на север... *И наистина от напълно тясно германско гледище... може искрено да се пожелае* френският вълк да захапе един *италиански кокал* (l. c., стр. 129, 130).

Италианската област на север, това естествено е Ница и Савоя. След като новошвейцарецът, гражданин на кантона Берн и член на Съвета на кантоните от Женева, призоваваше Швейцария *„от чисто швейцарска гледна точка"* (l. c., стр. 39) *„да изпитва огромна радост"* от съседството на Луи Бонапарт, избягалият имперски регент внезапно се сеща, че „наистина *от напълно тясно германско гледище"* той „може искрено да пожелае" „френският вълк да захапе кокала", т. е. Ница и Савоя, а *следователно и френска Швейцария***.

Преди известно време в Париж излезе брошурата *„Наполеон III"*, не *„Наполеон III и Италия"* или *„Наполеон III и румънският*

* Перифразиран израз от „Пътни картини" на Хайне (част четвърта, Италия. III, граф Лука). *Ред.*

** Фогтовото пожелание: „изхождайки от крайно тясно германско гледище", да натика в гърлото на „френския вълк" италиански „кокал", та вълкът да страда от несмилане на стомаха, ще се осъществява без съмнение във все по-нарастващ мащаб. В официалното списание „Revue contemporaine" от 15 октомври 1860 г. — ще отбележим мимоходом, което е *специален покровител на Фогт* — е поместена кореспонденция от Торино от 8 октомври, в която между другото се казва: *„Генуа и Сардиния* биха били законната цена на новата (френска) война за единство на Италия. Аз ще прибавя, че владеенето на Генуа би било необходимото оръдие на нашето влияние на полуострова и единственото действително средство, за да се попречи на една морска държава, образуването на която ние подпомогнахме, в един прекрасен ден да се изплъзне от нашия съюз и да влезе в някой нов съюз. *Само след като стъпим с коляно на гърдите на Италия, ние ще можем да си осигурим нейната вярност. Австрия е добър съдия в това дело и отлично знае това. Нашият натиск ще бъде по-малко груб, но по-силен от австрийския — в това е единствената разлика.*

въпрос", или *„Наполеон III и Прусия"*, а просто „Наполеон III", простият Наполеон III. Това е пълен с хиперболи панегирик от Наполеон III по адрес на Наполеон III. Тази брошура беше преведена от един *арабин* на име *Да-Да* на неговия роден език. В послеслова към брошурата опиянениият Да-Да не може вече да задържи ентусиазма си и излива потоци от пламенни стихове. Но в предговора Да-Да е още достатъчно трезв, за да разбере, че неговият труд е публикуван по заповед на местните алжирски власти и е предназначен да се разпространява сред туземните арабски племена отвъд алжирската граница с цел „идеята за единство и националност под ръководството на общия водач да овладее тяхната фантазия". Този общ водач, който трябва да създаде „единството на арабската националност" — както издава Да-Да, — не е някой друг, а „благодетелното слънце, славата на небосвода — император Наполеон III". Фогт, макар и да пише не в стихове*, не е никой друг освен *германския Да-Да*.

След като е нарекъл *„Изследвания"* своя превод на немски език излъчваните от благодатното слънце и от славата на небосвода *статии на „Moniteur", брошури на Дантю и карти на прекроена Европа, Да-Да Фогт* се е пошегувал по-удачно от когато и да било през целия си весел живот. Това е дори по-добре от имперското регентство, имперските пирове и изобретените от самия него имперски задгранични паспорти. Фактът, че „образованият" германски бюргер смята за bona fide** „Изследванията", в които Австрия се бори с Англия за *Египет,* Австрия и Прусия спорят за *извъневропейски* земи, Наполеон I принуждава Английската банка да мери на тегло своето злато, вместо да го брои, гърците и фанариотите се оказват различни раси, от Монсени върви път по суша през Фенестреле по долината на Стура и т. н. — този факт показва само под какво високо налягане се е намирал в продължение на десетгодишната реакция либералният череп на този бюргер.

Но по странен начин същият този дебелокож либерален германец, който приветствува Фогтовия грубо шаржиран *превод на оригиналните брошури на поборниците на декемврийския преврат на немски език,* скочи в бяс от спокойното си кресло, когато *Едмон Абу* в брошурата си *„Прусия през 1860 г."* (първоначално „Наполеон III и Прусия") с мъдра предпазливост *преведе* компилацията на *Да-Да отново* на френски език. Ще отбележим мимоходом, че тази бъбрива сврака на бонапартизма не е лишена от лу-

* Игра на думи: „ungereimt schreiben" значи „да пишеш без ритми", т. е. не в стихове, а също „да пишеш глупости". *Ред.*

** — добросъвестни. *Ред.*

кавство. Така например, за да докаже симпатиите на Бонапарт към Германия, *Абу* изтъква, че империята на декемврийския преврат струпва в един куп *Да-Да Фогт* с *Хумболдт*, както и *Лазарильо-Хаклендер с Гьоте*. Във всеки случай тази комбинация *Фогт — Хаклендер* разкрива, че Абу по-дълбоко е изследвал своя предмет, отколкото това може да се намери в „Изследванията“ на германския Да-Да.

IX
АГЕНТУРА

«So muosens alle strîten,
in vil angestlîchen zîten
wart gescheiden doch her dan
..der Vogt da von Bërne“
*(„Klage“)***

В една „Програма“, датирана от Да-Да Фогт крайно остроумно с *първи април,* именно 1 април 1859 г., той се е обърнал към демократите от различни нюанси с предложение да сътрудничат във вестника, който трябваше да излиза в Женева и да пропагандира бонапартистко-пруските възгледи на неговите „Изследвания“. При цялата подобаваща предпазливост, с която „Програмата“, естествено, беше съставена, през обвивката от прозрачна хартия постоянно надничаше дяволският умисъл. Но да не се спираме на това.

В края на „Програмата“ Фогт моли своите адресанти да посочат „единомишленици“, които „биха били готови да работят в подобен дух в достъпните за тях вестници и списания“. На Централното празненство в Лозана Фогт заяви, че той е нахвърлил „Програма“, която кани

* — „В тези лоши времена
борба се водеше от всички,
но ето в боя се намеси
... *фогтът* от Берн („Плач“). *Ред.*

** В *„Ивейн“ Хартман,* напротив, принуждава фогта да каже, като намеква очевидно за разногласието му с бернските глупци:
„von Bërn mac wol heizen ich,
wand ich dâ nîht ze schaffen hân“.
[„Макар че бернец ме наричат,
с Берн нямам нищо общо аз“][522].

Не трябва обаче да се смесва този Хартман с приятеля на Фогт, лиричното парламентарно мекотело със същото име.

„ония, които биха пожелали да я следват, да работят срещу съответен хонорар в печатните органи, които са на тяхно разположение“ (стр. 17, „Централно празненство и т. н.“).

Най-после в едно писмо до доктор *Льонинг* четем:

„Можеш ли да ме свържеш с *хора*, които от Франкфурт биха могли да оказват влияние в този дух върху вестници и списания? Аз съм готов прилично да им плащам за статиите, отпечатък от които ще ми се изпраща“ („Главна книга“, Документи, стр. 36).

„Единомишлениците“, които се споменават в „Програмата“, стават на Централното празненство в Лозана *„ония, които“*, а „ония, които“ се превръщат в писмото до доктор Льонинг в *„хора“*. хора sans phrase*. На Фогт, генерален ковчежник и генерален ревизор на германския печат, „са предоставени в разпореждане фондове“ (l. c., стр. 36) за заплащане не само на статии във „вестници и списания“, но и „брошури“ (l. c.). Ясно е, че организираната по такъв начин агентура изисква доста значителни „фондове“.

„er sante nach allen den hêrren
die in diusken rîchen wâren;
er clagete in allen sîn nôt;
unde bôt in ouch sîn golt rôt“.
*(Kaiserchronik)***

Но за каква цел трябваше *„ония, които“* „да оказват влияние“ върху вестници, списания и брошури, „да ги изпращат“ на Фогт и той „прилично“ да им заплаща? „Става дума за Италия“, нищо повече; защото, за да се предотврати опасността на Рейн, г-н Фогт „си представя за изгодно да остави Луи Бонапарт да се изтощава в Италия“ (l. c., стр. 34, *„Програмата“*). Не, „става дума не за Италия“ (писмото до доктор Льонинг, l. c., стр. 36). „Става дума за Унгария“ (писмото до г-н Х. в Н., l. c.). Не, става дума не за Унгария. „Става дума. . . за неща, за които аз не мога да съобщя“ (l. c., Документи, стр. 36).

В същата степен, както и нещото, за което става дума, е противоречив и източникът, откъдето текат приличните „фондове“. Това е „отдалеченото ъгълче на френска Швейцария“ („Главна книга“, стр. 210). Не, „това са унгарските жени от Запада“ (писмо до Карл Блинд, приложение към брой 44 на „Allgemeine Zeitung“

* — просто. *Ред.*

** — „Изпрати той вестители до всички
князе на немските земи,
разказа им за своята беда,
и злато обещаваше на всички“.
(Имперска хроника)[523]. *Ред.*

от 13 февруари 1860 г.). Напротив, това са masculini*, които се намират „в пределите на досега на германската, и особено на австрийската, полиция" (стр. 17, „Централно празненство"). Не по-малко от целите и източниците са хамелеонообразни и размерите на неговите фондове. Това са „няколко франка" („Главна книга", стр. 210). Това са „неголеми фондове" (стр. 17, „Централно празненство и т. н."). Това са фондове, достатъчни за прилично заплащане на хората, които по фогтовски ще започнат да работят в германския печат и да пишат брошури. Най-после като завършек на всичко двусмислено е характерът и начинът на образуването на тези фондове. Фогт ги е *„събрал* с голям труд" („Главна книга", стр. 210). Не, те „са предоставени на негово разположение" (l. с., Документи, стр. 36).

„Ако не греша" — казва „закръглената натура" — *да подкупваш,* значи да скланяш някого с пари или като му предоставяш други изгоди към постъпки и изказвания, които противоречат на неговите убеждения" (l. с .,стр. 217).

Следователно човек, чиито убеждения му позволяват *да се продава,* не може да бъде подкупен, и този, чиито убеждения са в противоречие с това, също не може да бъде подкупен. Ако министерският отдел за чуждия печат в Париж предлага например на швейцарските вестници срещу половин цена, срещу четвърт цена или дори даром излизащия ежедневно и струващ 250 франка парижки „Lithographierte Correspondenz", като обръща внимание на „благомислещите редакции" върху това, че те могат сигурно да разчитат на месечна допълнителна сума от 50, 100 и 150 франка „в зависимост от успеха", това в никакъв случай не е подкуп. Никой не принуждава редакциите, на чиито убеждения противоречи всекидневникът „Correspondenz" и месечната дотация, да приемат както едното, така и другото. И нима са „подкупени" Грание дьо Касаняк или Ла Герониер, или Абу, или Грангийо, или Бюлие, или Журдан от „Siècle"[524], или Мартен и Бонифас от „Constitutionnel"[525], или Роше Да-Да Албер? Нима е имало случай, когато някоя заплащана постъпка или изказване са се оказали в противоречие с убежденията на тези господа? Или например нима Фогт е подкупил агента на някой швейцарски вестник, който по-рано му е бил враждебен, ако безвъзмездно предоставя на негово разположение няколкостотин екземпляра от своите „Изследвания"? Във всеки случай твърде странно е това Фогтово предложение на публицистите да работят в духа на техните убеждения в печатните органи, които са на тяхно разположение, и да получават хонорар за тази работа посредством органа

* — мъже. *Ред.*

на г-н Карл Фогт в Женева. Че Фогт смесва хонорара, изплащан от определен вестник на собствените му сътрудници, с тайните субсидии, които анонимната каса на някакъв трети субект предлага на кореспондентите на напълно чужди на него вестници, и дори на печата на цяла страна — това quid pro quo* показва колко дълбоко се е „сработил" германският Да-Да с морала от 2 декември.

„Момчето стоеше до извора"**. Но до какъв извор?

Вместо проектирания от Фогт седмичник „Neue Schweiz" по-късно в Женева започна да излиза „Neue Schweizer Zeitung", основан от стария приятел на Да-Да, г-н *А. Брас*. И ето че в едно прохладно ноемврийско утро г-н Брас заяви за изумление на цяла Женева, че

„в писмо до Фогт той е отхвърлил *френските ясли,* които Фогт искал да му подложи".

Същевременно той заяви, че е готов да отговаря пред съда за това обвинение (*„Neue Schweizer Zeitung" от 12 ноември 1859 г.*), а петелът, или по-точно кастрираният петел, който досега така весело кукуригаше, замлъкна, след като го набиха върху собствения му боклук. „Новошвейцарецът, гражданин на кантона Берн и член на съвета на кантоните от Женева", беше този път публично обвинен в самата Женева от един от „известните" си приятели *в опит за подкуп с френски пари.* И членът на Съвета на кантоните от Женева мълчеше.

Нека да не мислят, че Фогт със съзнание за собственото си достойнство е могъл да игнорира „Neue Schweizer Zeitung". Обвинението против него се появи, както казах, в броя от 12 ноември 1859 г. Наскоро след това в същия този вестник се появи пикантна характеристика на Плон-Плон и вестник „Revue de Genève"[526], орган на женевския диктатор *Джемс Фази,* веднага се откликна на това с протестираща уводна статия на четири колони (*„Revue de Genève" от 6 декември 1859 г.*). Тя протестираше „au nom du radicalisme genèvois", в името на женевския радикализъм. Такова значение придаваше самият Джемс Фази на „Neue Schweizer Zeitung". В уводната на четири колони на „Revue de Genève" също така не можеше да не се разпознае и ръката на Фогт. В нея до известна степен оправдават самия Брас; не той бил инициатор на посегателството срещу Плон-Плон, вкарали го в заблуждение. По чисто фогтовски начин corpus delicti*** се стоварва върху съ-

* — смесване на понятията. *Ред.*

** Из стихотворението на Шилер „Юноша при ручея". *Ред*

*** — състав на престъплението. *Ред.*

щия този Л. Хефнер, когото Фогт и в „Главна книга“ (стр. 188) подозира, че съчинява „отвратителни скандални истории за императора и за принц Наполеон“; съществува и неизбежният у Фогт намек за „прословутия бадебски екслейтенант Клосман“ като бернски кореспондент на „Allgemeine Zeitung“ (срв. „Главна книга“, стр. 198). Да се спрем накратко на протеста, публикуван „в името на женевския радикализъм“ и за спасяване честта на Плон-Плон от господаря и слугата, от *Джемс Фази* и *Карл Фогт* на 6 декември 1859 г. в „Revue de Genève“.

Обвиняват Брас, че се опитва да „подкрепи мнението си на германец за Франция, като оскърбява един принц от дома на бонапартите“. *Плон-Плон,* както вече отдавна знаят в Женева, бил, видите ли, либерал от най-чиста проба, който през периода на изгнанието си великодушно се е отказал „да играе роля при щутгартския, и дори при петербургския двор“. Просто смешно е да му се приписва мисълта да образува някъде малка държава, някакво етруско кралство, както прави това оскърбителната статия в „Neue Schweizer Zeitung“.

„Принц Наполеон с твърдо съзнание за своята **гениалност** и за своите таланти се поставя много по-високо от тези жалки малки тронове“.

Той по-скоро предпочита да играе във Франция, „този център на висока цивилизация и обща инициатива“, ролята на маркиз Поза при двора на своя светлейш братовчед „като принц-гражданин“ (prince-citoyen). „Братовчедът го уважава и обича, каквото и да говорят“. Но принцът не само е бонапартистки маркиз Поза, той е „безкористен приятел“ на Италия, Швейцария — с една дума на националностите.

„Принц Наполеон, както и императорът, е крупен икономист... Ако във Франция някога възтържествуват принципите на здравата политическа икономия, това ще стане безспорно с голямото участие на принц Наполеон“.

Той беше и си остава „привърженик на най-неограничената свобода на печата“, противник на всякакви предохранителни полицейски мерки, носител на „идеите на свободата в най-широкия смисъл на думата както на теория, така и на практика“. Ако ушите на императора биват глухи под лошо влияние към съветите на тази Егерия, принцът се отдалечава с достойнство, но „без ропот“. Не нещо друго, „а *неговите заслуги* предизвикаха клеветнически нападки срещу него в Европа“.

„Враговете на Франция се страхуват от него, защото той се опира на революционната подкрепа на европейските народи в стремежа си да им върне националната независимост и свобода“.

И така, непризнатият гений, маркиз Поза, Егерия, икономистът, защитник на потиснатите националности, демократ от найчиста проба, и — мислимо ли е това? — Плон-Плон „habile comme général et brave comme tout officier français" (изкусен като генерал и храбър като всеки френски офицер).

„Той доказа това в кримската кампания през време на битката при Алма и след нея". А в италианската кампания той „отлично организира своя 50-хиляден корпус" (известния corps de touristes*, насмалко не казах corps de ballet**) „и в кратко време извърши тежък преход през планинската местност, при което войските му не търпяха недостиг в нищо".

Както е известно, френските войници в Крим наричаха страха от оръдейните изстрели la maladie Plon-Plonienne***, и вероятно Плон-Плон е напуснал полуострова само поради увеличаващия се недостиг на съестни припаси[527].

„Ние го показахме" — именно Плон-Плон, тържествувайки завършва „Revue de Genève" — „такъв, какъвто е".

Ура за генерал Плон-Плон!

Затова няма нищо чудно, когато *Фогт* казва, че е получил походната си каса от „демократични ръце". Плон-Плон, този Prince Rouge**** — е идеал на Фогт и Фази, така да се каже, омагьосан принц на европейската демокрация. *Фогт* не е могъл да получи своите пари от по-чисти от ръцете на Плон-Плон демократични ръце. Дори ако част от парите, непосредствено предадени на Кошут от августейшия братовчед на Плон-Плон, е попаднала чрез унгарски ръце в ръцете на Фогт, все едно техният „произход е *ужасен*". Друг е въпросът от ръцете на Плон-Плон! Дори парите, които *Фогт* е получил през време на нюшателския конфликт от графиня К. . .*****, приятелка на Клапка, са получени може би и от по-нежни, но не и от по-чисти и по-демократични ръце. „Plon-Plon est voluptueux comme Héliogabale, lâche comme Ivan III et faux comme un vrai Bonaparte"****** — казва един известен френски писател. Най-лошата постъпка на Плон-Плон се състоеше в това, че той е произвел своя братовчед в homme sérieux*******.

* — корпус на туристите. *Ред.*

** — балетен корпус. *Ред.*

*** — плон-плоновска болест. *Ред.*

**** — Червен принц. *Ред.*

***** — Кароли. *Ред.*

****** — „Плон-Плон е сластолюбив като Хелиогабъл, страхлив като Иван III и лъжлив като истински Бонапарт". *Ред.*

******* — сериозен човек. *Ред.*

Виктор Юго можеше още да каже за Луи Бонапарт: „n'est pas monstre qui veut"*, но откакто Луи Бонапарт откри Плон-Плон, върху човека от Тюйлери се съсредоточи деловата, а върху човека от Пале-Роял — шутовската страна на бонапартистката глава на Янус. Фалшивият Бонапарт, който е племенник на своя чичо, без да е син на своя баща[528], изглеждаше истински в сравнение с този истински Бонапарт, така че французите все още казват: l'autre est plus sûr**, Плон-Плон е едновременно и Дон Кихот, и Худибрас на Bas Empire. Хамлет размишляваше над въпроса, че може би на праха на Александър е предопределено да служи за запушалка на бирено буре***. Какво би казал Хамлет, като види изгнилата глава на Наполеон върху плещите на Плон-Плон!****

След като получил основния фонд на походната си каса *„от френските ясли", Фогт,* за да замаскира яслите, е могъл, разбира се, за форма, мимоходом да организира събиране на „няколко франка" сред повече или по-малко демократично настроените приятели. Така просто се обясняват противоречията, в които той изпада, като говори за източниците, количеството и начина на образуването на неговите фондове.

Агентурната дейност на Фогт не се е ограничавала с „Изследванията", „Програмата" и вербовъчното бюро. На *лозанското Централно празненство* той възвести на германските работници в Швейцария мисията на Луи Бонапарт по освобождаването на националностите — разбира се, от по-радикална гледна точка, отколкото в „Изследванията", предназначени за либералния германски филистер. Докато в „Изследванията" Фогт чрез дълбоко проникване в отношенията между „материята и силата" е стигнал до убеждението, че не може и да се мисли за „раздрусване и унищожаване на съществуващите правителства в Германия" (*„Изследвания"*. Предговор, стр. VII), и призоваваше особено „германския буржоа" (l. c., стр. 128) „да вземе близо до сърцето си" обстоятелството, че бонапартисткото „освобождение" на Италия защищава „от революция" в Германия, на германските

* — „не на всекиго е дадено да бъде страшилище" (Юго. „Малкият Наполеон". Заключение. Част първа, глава I.) *Ред.*

** — другият е по-сигурен. Ред.

*** Виж Шекспир. „Хамлет", действие V, сцена първа. *Ред.*

**** Фогт, както той разказва, е трябвало още през 1852 г. да предприеме научно пътешествие (шествие на Бакхус?) с Плон-Плон, на когото един „прудонист" с ентусиазъм го препоръчал за направените от него — „mais do que promettia a força humana" [„повече, отколкото е дадено на човешките сили" — Камоенс, „Лузиада", песен първа] — „изумителни изследвания в областта на естествената история" („Главна книга". Документи, стр. 24).

работници, той, напротив, разяснява, че „Австрия е *единствената опора* на по-нататъшното им“ (на германските владетели) „съществуване“ („*Централно празненство* и т. н.“, стр. 11).

„Аз току-що ви казах“ — казва той, — „че по отношение на другите страни Германия не съществува, че тя още едва предстои да бъде създадена, и според моето убеждение тя може да бъде създадена само във *формата на съюз на републиките,* подобно на Швейцарския съюз“ (l. c., стр. 10).

Той каза това на 26 юни (1859 г.), докато още на 6 юни в Предговора към 2-о издание на „Изследванията“ моли принцрегента на Прусия* със силата на оръжието и с династична гражданска война да подчини Германия на дома на Хохенцолерните. Монархическата централизация със силата на оръжието, разбира се, е най-късият път към федеративна република, „подобна на Швейцарския съюз“. Той развива по-нататък теорията за „*външния враг*“ — Франция, — към който трябва да се присъедини Германия срещу „*вътрешния враг*“ — Австрия.

„Ако аз“ — се провиква той — „трябваше да избирам между дявола (Хабсбурга) и бабата на дявола (Луи Бонапарт), *бих избрал последната;* тя е стара жена и ще умре.“

Но на Фогт му се сторило, че този пряк призив към Германия да се хвърли в обятията на Франция на декемврийския преврат под предлог, че мрази Австрия, твърде много го компрометира в очите на четящата публика, и затова в *напечатаната* реч този призив вече е изменен по следния начин:

„И ако става дума за това, в борбата между дявола и бабата на дявола да застанем на нечия страна, ние предпочитаме *те да се пребият и изядат един друг,* като ни избавят от този труд“ („Централно празненство и т. н.“, стр. 13).

Най-после, докато в „Изследванията“ Фогт взема защитата на Луи Бонапарт като селски и войнишки император, този път той, пред работническа аудитория, заявява, че

„*именно парижките работници в преобладаващото си мнозинство*“ са преминали „сега на страната на Луи Бонапарт“.

Според мнението на френските работници

„Луи Бонапарт прави всичко, което би трябвало да прави републиката, *щом дава работа на пролетариите, разорява буржоазията* и т. н.“ („*Централно празненство* и т. н.“, стр. 9).

И така Луи Бонапарт е *работнически диктатор* и същият този Фогт, който в „Главната книга“ кипи от буржоазно негоду-

* — Вилхелм. *Ред.*

вание само при думата „диктатура на работниците“, го слави като работнически диктатор пред германските работници в Швейцария.

Парижката програма, която предписваше на агентите на декември в Швейцария план за действия по въпроса за анексията на Савоя, се състоеше от три точки: 1) по възможност по-дълго време да се игнорират напълно слуховете за застрашаващата опасност, а в случай на необходимост те да се обявяват за австрийска измислица; 2) в по-късен стадий да се разпространява мнението, че Луи Бонапарт се готви да присъедини неутрализираната област към Швейцария; и най-после, 3) след анексията да се използва последната като предлог за *съюз на Швейцария с Франция*, т. е. за доброволно подчиняване на Швейцария под бонапартистки протекторат. Ще видим колко вярно следваха тази програма господарят и слугата, *Джемс Фази* и *Карл Фогт*, женевският диктатор и неговата креатура — член на Съвета на кантоните от Женева.

Ние вече знаем, че Фогт в „Изследванията“ избягваше и най-малкия намек за идеята, заради която неговият съдбовен човек замисли войната. Същото мълчание на Централното празненство в Лозана, в Националния съвет[529], на празненството в чест на Шилер и на Роберт Блум, в билския „Комивоаяжор“, най-сетне и в „Главната книга“. И все пак „идеята“ има по-ран произход от *пломбиерския* заговор. Още през *декември 1851 г.*, няколко дни след държавния преврат, можеше да се прочете в „Patriote savoisien“:

„В чакалните на Елисейския дворец вече се разпределят чиновническите постове в Савоя. Неговите вестници дори твърде мило шепнат по този повод“*.

На 6 декември 1851 г. Фази вече виждаше, че Женева се дава на империята на декемврийския преврат**.

На 1 юли 1859 г. *Щемпфли*, тогава президент на Съюза, имаше беседа с английския шарже д'афер в Берн капитан Харис. Той повтори опасението си, че в случай на разширяване на сардинското господство в Италия анексията на Савоя от Франция е неизбежна, и подчертаваше, че анексията, по-специално на Север-

---

* «On se partage déjà les places ... de la Savoie dans les antichambres de l'Elysée. Ses journoux plaisantent même assez agréablement là-dessus».

** «Peut-être le citoyen Thurgovien que nous avons si bien défendu contre les menaces de Louis Philippe, nous fera-t-il la grâce de vouloir bien se constituer comme médiateur *et réprendre de nous Genève*» («Revue de Genève» от 6 декември (1851 г.) [„Може би гражданинът Тургау, когото ние така добре защищавахме от заплахите на Луи Филип, ще бъде така любезен и ще се яви като посредник, за *да ни отнеме Женева*“].

на Савоя, напълно *оголва* един от фланговете на Швейцария и скоро ще повлече след себе си загубата на Женева (виж първата Синя книга: „Относно предполагаемата анексия на Савоя и Ница“, № 1). Харис съобщил това на Малмсбъри, който от своя страна възложил на лорд Каули в Париж да поиска разяснения от Валевски за намеренията на императора. Валевски ни най-малко не отричал, че

„въпросът за анексията неведнаж е бил обсъждан между Франция и Сардиния и че императорът се придържа към мнението, че ако Сардиния се разшири до размерите на Италианското кралство, нма основания да се очаква, че тя от своя страна ще направи териториални отстъпки на Франция“ (№ IV l. c.).

Отговорът на Валевски е датиран 4 юли 1859 г. и следователно е предшествувал сключването на Вилафранкския мир. През август 1859 г. в Париж се появи брошурата на Пететен, в която Европа се подготвяше за анексията на Савоя[530]. *А през август,* след лятната сесия на швейцарското национално събрание, Фогт тайно замина за Париж за инструкции при Плон-Плон. За да заличи следите си, той поръчал на своите съучастници, Раникел и К°, да разпространят в Женева слуха, че той е заминал на курорт край Фирвалдщетското езеро.

«zê Pârîs lëbt er mangen tac,
vil kleiner wisheit er enpflac,
sin zerung was unmâzen grôz . . .
ist ër ein esel und ein guoch,
daz sêlb ist ër zuo Pârîs ouch».*

През септември 1859 г. швейцарският Съюзен съвет видя, че опасността от анексия все повече се приближава (l. c., № 6); на 12 ноември той реши да изпрати до великите държави съставения в този дух меморандум, а на 18 ноември президентът Щемпфли и канцлерът Шис връчиха официална нота на английския шарже д'афер в Берн (l. c., № 9). След като се завърнал през октомври от неуспешното си посещение на Тоскана, където той напразно е агитирал в полза на етруското кралство на Плон-Плон, *Джемс Фази* се обявил против слуховете за анексия по привичка с гневна афектация и шумна ругатня: нито във Франция, нито в

* — „Той дълго в Париж живя,
но даже там не поумня,
а сам ядеше за седмина . . .
Какъвто беше лаком и магаре,
такъв си и остана след това.“

(Бонериус. „Скъпоценният камък“. Из баснята „За един глупав учен поп“). *Ред.*

Сардиния никой уж не мислел за присъединяването. С приближаването на опасността се засилва доверието на „Revue de Genève“, където през ноември и декември 1859 г. култът към представителите на рода на наполеоновци (виж например цитираната по-горе статия за Плон-Плон) стигна до корибандско беснеене[531].

От 1860 г. навлизаме във втората фаза на подготовката на анексията.

Игнорирането и по-нататъшното отричане вече не беше в интерес на декемврийските герои. Сега въпросът беше, напротив, да се съблазни Швейцария с анексията и тя да бъде поставена във фалшиво положение. Трябваше да се изпълни втора точка от тюйлерийската програма и следователно колкото може по-силно да се разтръби за предполаганото предаване на неутралната област на Швейцария. Швейцарските помагачи на декемврийския преврат, разбира се, бяха подкрепени в тази работа от едновременните маневри в Париж. Така в началото на януари 1860 г. министърът на вътрешните работи *Барош* заявил на швейцарския посланик д-р *Керн,* че

„ако настъпи промяна във владетелите на Савоя, Швейцария едновременно, съобразно с договорите от 1815 г., ще трябва да получи добра отбранителна линия“ (виж цитираната Синя книга, № XIII).

Още на 2 февруари 1860 г., същия този ден, когато *Тувенел* заяви на английския посланик лорд Каули, че е „възможна“ анексията на Савоя и Ница, той същевременно му казал, че

„френското правителство смята за разбиращо се от само себе си, че при такива обстоятелства окръзите Шабле и Фосини трябва *завинаги* да преминат към Швейцария“ (l. с., № XXVII).

Разпространяването на тази илюзия трябваше не само да примири Швейцария с анексията на Савоя от империята на декемврийския преврат, но и да отслаби силата на по-късния ѝ протест срещу анексията и да я компрометира в очите на Европа като макар и измамена съучастница в политиката на декември. *Фрей-Ерозе,* който през 1860 г. стана президент на Съюза, не се хвана на тази въдица, а, напротив, заяви на капитан Харис, че се съмнява в мнимите изгоди от присъединяването на неутралната област към Швейцария. От своя страна *Харис* предупреждава съюзното правителство срещу бонапартистката интрига, с оглед

„Швейцария да не изглежда като държава, която също така има анексионистични вождения и се стреми към разширяване на своята територия“ (l. с., № XV).

Напротив, английският посланик в Торино *сър Джеймс Худсън* пише след продължителна беседа с *Кавур* до лорд Джон Ръсел:

„Имам сериозни основания да мисля, че Швейцария също така жадува да анексира част от Савойската област. Следователно не е нужно да си правим никакви илюзии, и ако Франция се порицава за анексионистки въжделения, то и Швейцария е не по-малко виновна в същото... Тъй като поради такъв двоен натиск този въпрос се усложнява, позицията на Сардиния може по-скоро да бъде извинена" (l. с., № XXXIV).

Най-после, веднага щом Луи Бонапарт хвърли маската, Тувенел без всякакво стеснение разкри тайната на лозунга за анексирането на неутралната област от Швейцария. В депеша до френския шарже д'афер в Берн той открито се гаври над протеста на Швейцария срещу анексията на Савоя от Франция — и на какво основание? На основание на натрапения на Швейцария от Париж „план за *подялбата* на Савоя" (виж депешата на Тувенел от 17 март 1860 г.).

Какво участие взеха в тези интриги швейцарските агенти на декември? *Джемс Фази* пръв рисува през януари 1860 г. пред английския шарже д'афер в Берн присъединяването на Шабле и Фосини към Швейцария не като обещание на Луи Бонапарт, а като собствено желание на Швейцария и на жителите на неутрализираните окръзи (l. с., № 23). *Фогт,* който преди това никога не е подозирал възможността за анексия на Савоя от Франция, изведнаж се оказва преизпълнен с пророческо вдъхновение, а вестник „Times", който от деня на основаването си никога не е споменавал името на Фогт, изведнаж съобщава в кореспонденция от 30 януари:

„Швейцарският професор Фогт твърди, че по негови сведения Франция е готова да даде на Швейцария неутралните области на Савоя—Фосини, Шабле и Женевуа, ако Съюзният съвет на републиката предостави на Франция свободно да използва Симплон" („Times", 3 февруари 1860 г.).

Нещо повече! В края на януари 1860 г. Джемс Фази уверява английския шарже д'афер в Берн, че *Кавур,* с когото той преди два месеца е имал продължителна беседа в Женева, категорично възразява срещу каквато и да било териториална отстъпка на Франция (виж цитираната Синя книга, № XXXIII). По този начин, докато Фази гарантира пред Англия за Кавур, Кавур се оправдава пред Англия, като се позовава на анексионистките въжделения на същия този Фази (l. с., № XXXIII). И най-после швейцарският посланик в Торино *Турт* още на 9 февруари 1860 г. специално дотърчал при английския посланик Худсън, за да го увери, че

„между Сардиния и Франция не съществува никаква спогодба за преминаването на Савоя към Франция и че Сардиния съвсем не е склонна да я размени или да я отстъпи на Франция" (l. c.).

Но настъпваше решителният момент. Парижкият вестник „Patrie"[532] от 25 януари 1860 г. подготвяше за анексията на Савоя в статия, озаглавена *„Желанията на Савоя"*. В друга статия в същия вестник от 27 януари — *„Графство Ница"*, написана в бонапартистки стил, вече се показа сянката на бъдещата анексия на Ница. На 2 февруари 1860 г. Тувенел съобщава на английския посланик Каули, че още преди войната между Франция и Сардиния е била постигната спогодба за „възможността" Савоя и Ница да бъдат анексирани. Но официалната нота за *действителното* решение на Франция да анексира Савоя и Ница била съобщена на лорд Каули едва на 5 февруари (виж речта на лорд Каули в палатата на лордовете от 23 април 1860 г.), а на д-р Керн едва на 6 февруари, при което и на двамата, на английския и на швейцарския посланик, било определено заявено, че неутрализираната област трябва да бъде присъединена към Швейцария. *Преди* тези официални заявления на *Джемс Фази* било съобщено от Тюйлери, че съгласно тайния договор Сардиния *вече* е отстъпила Савоя и Ница на Франция и че в договора няма *никаква уговорка* в полза на Швейцария. *Преди* официалните заявления на Тувенел пред лорд Каули и д-р Керн *Фази* трябваше да подслади и поднесе императорския пилюл на своите женевски поданици. Ето защо на *3 февруари* по негово поръчение *Джон Перие,* който е сляпо оръдие в ръцете му, организира в помещението на Народния клуб в Женева масов митинг, на който Фази уж случайно се озовал, под предлог че

„той току-що чул (je viens d'entendre), че се говори за договор, сключен между Франция и Сардиния за отстъпването на Савоя. За съжаление този договор е подписан на *27 януари* от сардинското правителство; но от този *очевиден факт* още не следва да се прави изводът, че нашата безопасност наистина се намира под заплаха... Наистина, в текста на договора няма никаква уговорка за нашите права върху неутрализираната област на Сардиния; но ние не знаем дали страните, които са се договаряли, нямат предвид такава уговорка... Възможно е тя да се смята за разбираща се от само себе си (sous-entendue comme allant de soi)... Ние само не трябва предивременно да проявяваме недоверие... Ние трябва да се ръководим от своите симпатии" (към империята на държавния преврат)... „и да се въздържаме от всякакви враждебни декларации" (виж „изпълнената с доверие" реч на Фази, своего рода шедьовър на демагогията, в „Revue de Genève" от 3 февруари 1860 г.).

Английският шарже д'афер в Берн намерил пророческите сведения на Фази за достатъчно важни и побързал да уведоми лорд Джон Ръсел за тях със специална депеша.

Официалният договор за предаването на Савоя и Ница на Франция се набелязвало да бъде сключен на 24 март 1860 г. Затова не бивало да се губи нито минута. Трябвало още преди официалното оповестяване за анексията на Савоя официално да се засвидетелствува швейцарският патриотизъм на женевските помагачи на декемврийския преврат. Ето защо в началото на март синьор *Фогт,* придружен от генерал *Клапка* — който може би е действувал de bonne foi*, — заминал за Париж, за да пусне в ход влиянието си върху Егерията на Пале-Роял, непризнатия гений на Плон-Плон, и пред очите на цяла Швейцария да хвърли личната си тежест на блюдото на везните в полза на присъединяването на неутрализираната област към Швейцария. Заради лукуловската трапеза на Плон-Плон — в гастрономията, както е известно, Плон-Плон може да съперничи с Лукул и Камбасерес, и ако би възкръснал от мъртвите самият Брийа-Саварен, той би трябвало само да се чуди на *гения, на политическата икономия, на либералните идеи, на таланта на пълководеца* и *на личната храброст на Плон-Плон* в тази област, — заради лукуловската трапеза на Плон-Плон, на която Фалстаф-Фогт лакомо си тъпчеше корема, като „приятен събеседник", той призоваваше Швейцария към храброст (виж парижкото му послание в билския „Комивоаяжор" от 8 *март* 1860 г., Приложението). Швейцария трябва да покаже, че

„нейната милиция служи не *само* за паради и за игра на войници". „Отстъпването на неутрализираната област в полза на Швейцария" — е илюзия. „Предаването на Шабле и Фосини на Франция е само *първата* крачка, която ще бъде последвана от други". „*На двете кокили — на принципа за националностите и на естествените граници,* може да се стигне от Женевското езеро до Аар и на края до Боденското езеро и Рейн — стига само краката да са здрави".

Но Фалстаф-Фогт — и тук е самата същност — *все още не вярва това, което* сам френският министър Тувенел е съобщил официално още преди един месец и което знае цяла Европа — именно че отстъпването на Савоя и Ница е било обусловено *още през август 1858 г. в Пломбиер* като цена за френската намеса срещу Австрия. По-скоро неговият „съдбовен човек" едва сега, под влиянието на поповете и против собствената си воля, е паднал в обятията на шовинизма и насилствено е бил принуден да завземе неутрализираната област.

„Очевидно" — бръщолеви объркан нашият апологет, — „очевидно в ръководните кръгове са търсили противовес срещу *все по-нарастващото клерикално*

* — чистосърдечно. *Ред.*

движение и са решили, че са го намерили в така наречения шовинизъм — в най-глупавия национализъм, който не признава нищо освен заграбването на *някое* парченце(!) земя".

След като Фогт, опиянен от изпаренията на плон-плоновската кухня, е проявил такова мъжество в билския „Комивоаяжор", той наскоро след връщането си в Париж започна да разказва в същия орган басни за абсолютните симпатии на жителите на Ница към французите; заради това между него и *Веджеци-Рускала*, един от главните ръководители на италианския Национален съюз и автор на брошурата *„Националността на Ница"*[553], стана неприятно стълкновение. А когато същият този герой, който на трапезата на Плон-Плон изигра ролята на Винкелрид, говореше в Националния съвет в Берн, тръбните войнствени звуци се превърнаха в дипломатично свиркане на флейта, което препоръчваше спокойно да продължават преговорите с *императора, който винаги е симпатизирал на Швейцария,* и особено настойчиво предупреждаваше *срещу съюз с Изтока.* Президентът на Съюза *Фрей-Ерозе* направи някакви странни намеци по адрес на *Фогт,* който, от друга страна, със задоволство научил че вестник „Nouvelliste Vaudois" е похвалил неговата реч. „Nouvelliste Vaudois" е орган на г-да Бланше, Деларажаз и други ваадски магнати, с една дума — орган на швейцарската Западна железница, както „Neue Zürcher-Zeitung" е орган на цюрихския бонапартизъм и на Североизточната железница[534]. За характеристика на „Nouvelliste Vaudois" е достатъчно да посочим, че във връзка с известния спор за Оронската железопътна линия петима ваадски правителствени съветници неведнаж и безнаказано бяха обвинявани в печата на противната страна, че всеки от тях е получил като подарък от парижката банка „Crédit Mobilier"[535] — главен акционер в швейцарската Западна железопътна линия — по 10 000 франка акции (по 20 акции).

Няколко дни след като Фогт, придружен от Клапка, замина за Егерията на Пале-Роял, *Джемс Фази,* придружен от Джон Перие, тръгна към сфинкса на Тюйлери. Както е известно, Луи Бонапарт харесва ролята на сфинкс и плаща на собствените си Едиповци, както предишните крале на Франция са плащали на придворните си шутове. В Тюйлери *Фази* се хвърли между Швейцария и сфинкса. *Джон Перие,* както казахме, беше негов спътник. Този Джон е сянка на своя Джемс; той прави всичко, което последният желае, и не прави нищо, което последният не желае; той живее от него и за него; той благодарение на него стана член на женевския Голям съвет; той устройва всички празненства и подготвя всички тостове за него, той е неговият Лепорело и не-

говият Фиален. И двамата се върнаха в Женева с нищо, доколкото ставаше въпрос за интересите на Швейцария, и с огромен успех, доколкото ставаше въпрос за опасността, която застрашаваше положението на Фази. В своите публични речи Фази гневно заявяваше, че сега е паднала превръзката от очите му и че занапред той ще ненавижда Луи Бонапарт така, както досега го е обичал. Странна е тази деветгодишна любов на републиканеца Фази към убиеца на двете републики! Фази играеше ролята на измамен патриот с такава виртуозност, че цяла Женева беше обхваната от фазиевски ентусиазъм, и изгубването на фазиевските илюзии започна да се чувствува едва ли не по-болезнено, отколкото загубата на неутрализираните провинции. Дори Теодор дьо Сосюр, многогодишен противник на Фази, глава на опозиционната аристократическа партия, призна, че вече не е възможно да се храни съмнение в швейцарския патриотизъм на Джемс Фази.

Придружаван от толкова заслужените народни овации, женевският тиранин побърза да тръгне за Берн в Националния съвет. Наскоро след заминаването на Фази неговият покровител, неговият парижки спътник, с една дума, собственият негов *Джон Перие* предприе своеобразен поход на аргонавтите. Бандата от женевски пияници (така поне ги нарече лондонският вестник „Times“), набрани от дружеството на „fruitiers“*, от демократическата лейбгвардия на Фази, отплува под началството на *Перие* без оръжие за *Тонон,* за да проведе в този пункт на неутрализираната област *антифренска* демонстрация. В какво се състоеше или трябваше да се състои тази демонстрация, трябваше ли аргонавтите да получат златното руно или да се разделят със собственото си руно — това и досега никой не може да каже, тъй като никакъв Орфей не е придружавал похода на аргонавтите на Перие и никакъв Аполоний не го е възпял. Въпросът беше, както се вижда, за своего рода символично завземане на неутралната област от Швейцария, представлявана от *Джон Перие* и неговата банда. А на истинската Швейцария останаха само безкрайните грижи с дипломатически извинения, уверения в лоялност и изказване на негодувание по повод символичното завземане на Тонон от *Джон Перие,* така че Луи Бонапарт просто изглеждаше дори великодушен, когато се ограничи само с фактическото завземане на Тонон и на останалата неутрализирана област.

Джон Перие, в джобовете на когото се оказаха няколко хиляди франка, беше арестуван в Женева. По показания на Перие

* — „сиренарите“. *Ред.*

беше арестуван също така държавният вицеканцлер и редактор на „Revue de Genève“ *Дюкомьон,* млад човек без собствени средства, който и на двата споменати по-горе поста зависеше от президента на Държавния съвет и собственик на „Revue“, *Джемс Фази.* Той призна, че е дал на Перие пари, които е заел от касата, предназначена за създаване на доброволчески корпус — каса, съществуването на която дотогава е било неизвестно на женевските радикали. Съдебното следствие завърши с освобождаването най-напред на Дюкомьон, а след това на Перие.

На 24 март Ница и Савоя заедно с неутрализираната област бяха официално отстъпени от Виктор-Емануил на Бонапарт. На 29—30 март *Джон Перие,* който заедно с *Фази* се върна от Париж в Женева, предприе своя поход на аргонавтите, тази шутовска демонстрация, която тъкмо в решителния момент попречи на всяка сериозна демонстрация. *Джемс Фази* уверяваше в Берн, че „той съвсем нищо не знае за случилото се“*. В бившата неутрална област *Лети* се хвалеше, че ако швейцарците действително бяха извършили нападение тук, неговият император веднага би завзел Женева с три дивизии. Най-после, *Фогт* съвсем не е бил посветен в тайната на похода на аргонавтите, тъй като няколко дни преди това за профилактика той е донесъл на женевската полиция — но я е насочил по фалшива следа — за замисляното от Женева стълкновение на границата на Савоя. За това аз притежавам писмо от живеещ в Женева емигрант, който преди е бил приятел на Фогт, до емигрант, който живее в Лондон. Там между другото е казано:

„*Фогт* разпространяваше слухове, че аз непрекъснато циркулирам между Западна Швейцария и Савоя с цел да предизвикам революция във вреда на

* Както е известно, съзнанието, че след анексирането на Северна Савоя Женева се оказа вмъкната във френска територия, както и укрепяването на тононското пристанище от французите, значително засилиха в последно време антибонапартистките настроения на старата република. Но истинските избухвания на това народно настроение се придружават от фалшиви избухвания, подготвяни по поръчка от Париж и частично осъществявани от самите френски полицейски агенти. Така например в „Saturday Review“[536] от 22 септември 1860 г. четем: „Една компания от така наречени швейцарци си позволи в Тонон грубо оскърбление срещу империята в момент, когато някакъв неловък жандарм в жара на официалното си старание задържал така наречените швейцарци и настоял те да си покажат паспортите. Швейцарците се оказали французи, книжата на които били *напълно редовни...* Но във връзка с това изкуствено предизвикано стълкновение най-много навежда на размишление фактът, че в едно от най-ранните и неприятни от тези сблъсквания *се е оказал силно замесен близък привърженик на Фази*“ (приятел на Перие). („The gravest fact relating to these artificial collisions is, that in one the earliest and the worst of them a close adherent of Mr. Fazy was prominently implicated“).

Швейцария и в полза на държавите, враждебни на Швейцария. Това беше всичко няколко дена преди акцията на *Перие,* за която Фогт сигурно е знаел, а аз — също толкова малко, както и Вие. Той очевидно се е опитвал да попадне на следите ми, за да ме погуби. За щастие, *той е донесъл за мене и пред директора на полицията Дюи,* който ме извика и беше доста поразен, когато още при първия му въпрос аз със смях го прекъснах: „Аха! Известната Фогтова интрига!" Той ме попита за по-подробни сведения, за моите връзки с *Фогт.* Показанията ми бяха едновременно подкрепени от един правителствен секретар, член на „Хелвеция", който на следния ден замина за Берн на централно събрание и тук изказа пред брата на Фогт недоволството си от поведението на Карл. На това Густав лаконично отговори, че той още отдавна е забелязал от писмата на Фогт как стои въпросът с неговата политика".

Ако най-напред мълчанието, отричането и проповядването на доверие към Луи Бонапарт трябваше да отклонят вниманието на Швейцария от опасността, ако след това виковете за предполагаемо присъединяване на Фосини, Шабле и Женевуа към Швейцария трябваше да популяризират мисълта за анексиране на Савоя от Франция, ако най-после тононският фарс трябваше да сломи всяка сериозна съпротива, сега съгласно парижката програма, последвалата в действителност анексия и станалата очевидна опасност трябваше в крайна сметка да служат като мотиви за доброволното капитулиране на Швейцария, т. е. за *нейния съюз с империята на декемврийския преврат.*

Задачата беше толкова деликатна, че единствено *Джемс Фази* можеше да се залови за решаването ѝ. Неговият слуга *Фогт* можеше да предупреждава срещу *съюз с Изтока,* но единствено Фази беше в състояние да защищава *съюза със Запада.* Той за пръв път намекна за необходимостта на този съюз в „Revue de Genève". На *18 април 1860 г.* в Женева циркулираха извадки от едно лондонско писмо, в което между другото се казваше:

„Препоръчвайте на нашите влиятелни съграждани да се пазят от съветите на *Дж. Фази,* който може да предложи на Швейцария *да се откаже от своя неутралитет.* Много вероятно е, че този съвет изхожда от самото *френско правителство,* чийто услужлив агент досега е *Джемс Фази*... Сега той застана в позата на добър швейцарец, който се бори срещу плановете на Франция, но едно винаги добре осведомено лице ме уверява, че това е уловка. Щом Швейцария заяви, че вече не желае и не може да остава неутрална държава, френското правителство ще приеме това за сведение и ще ѝ натрапи съюз, както във времето на Първата империя".

На това *Фази* отговори в „Revue de Genève":

„В деня, когато Савоя се слее с Франция, неутралитетът на Швейцария ще се прекрати от само себе си и следователно такъв съвет от страна на Фази би бил излишен".

След три месеци, *на 10 юли, Джемс Фази* произнесе в швейцарския Национален съвет реч, която свидетелствува, че той

„с бесни проклятия, свивайки юмруци срещу бонапартистките парични тузове и бароните на Съюза — обвиняваше ги, че са le gouvernement souterrain*, — отиваше в бонапартисткия лагер".

И макар че той като че ли най-рязко се нахвърляше върху цюрихско-ваадската, официално профренска партия, тя все пак го остави необезпокояван да бушува.

„Европа, *особено Германия,* изостави Швейцария. *По силата на това неутралитетът стана невъзможен; Швейцария трябваше да търси* **съюзи**, но къде?"

След това този стар демагог брътви нещо за

„близката родствена Франция, която някога ще разбере и ще поправи своята несправедливост и може би пак ще стане република и т. н. Но *новата политика* трябва да бъде започната не от отживелите парични тузове и бароните на Съюза, тя трябва да се провежда от Хелвеция, от народа. Почакайте, следващите избори ще ви научат как да се държите. Присъствието на федералните войски в Женева може само да се приветствува. Но ако присъствието им трябва да изразява дори най-малко съмнение в сегашното управление на Женева, те не са нужни. Женева ще си помогне сама и ще се защити".

Така че на *10 юли Джемс Фази* се обяви в Националния съвет за това, за което намекваше в „Revue de Genève" от *18 април* — за *„нова политика", за съюз на Швейцария с Франция,* т. е. за анексиране на Швейцария от Франция на декемврийския преврат. Добре осведомените швейцарци смятаха за предивременно това снемане на антибонапартистката маска, която Фази носеше, откакто се завърна от Тюйлери. Но именно Фази притежава изключителна, напомняща почти Палмерстон виртуозност в изкуството на преднамерената бъбривост.

Ползващите се с най-лоша репутация представители на „gouvernement souterrain" внесоха, както е известно, на разглеждане в Националния съвет вот на порицание на *Щемпфли,* който като президент на Съюза правилно разбра положението и в един момент взе правилното решение да завземе неутрализираната област с федералните войски, за да я обезопаси срещу френските домогвания. Вотът на порицание беше отхвърлен с преобладаващо мнозинство на гласовете, но между тях не беше гласът на *Фогт*:

„Твърде характерно за *Карл Фогт*" — ми писаха тогава от Швейцария — „е, че той не присъствуваше при обсъждането на вота за порицание на *президента на Съюза Щемпфли* в швейцарския Съвет на кантоните. Като представител на кантона Женева, над който бе се надвесила заплахата от страна на Бонапарт, Фогт би бил принуден да гласува за Щемпфли, енергичния защитник на интересите на този кантон. Освен това лично с него той е в приятелски връзки и му е задължен. Бащата на Фогт и двамата му братя си изкарват хляба, служейки като

* — нелегално правителство. *Ред.*

чиновници в Бернския кантон; Щемпфли помогна на третия брат неотдавна да заеме добре платеното място на старши федерален статистик. Ето защо през време на поименното гласуване Фогт, разбира се, не биваше да се обяви срещу приятеля, благодетеля и популярния човек. От друга страна, плон-плонистът беше още по-малко способен публично да одобри политиката, която не на живот, а на *смърт* се бори срещу агресивните планове на бонапартизма. Оттук необходимостта да избяга и си скрие главата, но широкият му задник все пак се вижда и получава удари: такава е обикновената стратегема и земна съдба на съвременния Фалстаф".

Обвинението в *„австриянство"*, което изхождаше от Тюйлери и повторено така гръмогласно от *Джемс Фази* в „Revue de Genève", а от неговия лакей *Фогт* — в билския „Комивоаяжор", в „Изследванията", в „Главната книга" и т. н., удари най-после рикошет по самата Швейцария. Приблизително в средата на април по всички стени на Милано се появи плакатът: *„Спорът между Наполеон и Швейцария"*. В него се казваше:

„Савоя представляваше, както изглежда, лаком къс за Швейцария и, *подбуждана от Австрия*, тя побърза да тръгне по пътя на Наполеон III по въпроса, който засягаше само Италия и Франция... Англия и северните велики държави *с изключение на Австрия* съвсем не възразяват срещу анексирането на Савоя; *само Швейцария, подстрекавана от Австрия*, която се стреми да разпалва неспокойствието и вълнението във всички обединени владения на Сардиния, наложи своето вето... *Швейцария е ненормална държава*, която не ще може дълго време да се противи срещу *натиска на великия принцип на националностите*. Германците, французите, италианците не са способни да се подчиняват на едни и същи закони. Ако Швейцария знае това, нека си спомни, че в кантона Тесин говорят на езика на Фосколо и Джусти, нека тя не забравя, че значителна част от нея принадлежи към великата и великодушна нация, която се нарича *французи*".

Швейцария, както изглежда, изобщо е *австрийска* измислица.

Докато самият *Фогт* така усърдно се занимаваше със спасяването на *Швейцария* от ноктите на *Австрия*, той възложи на един от най-близките си съучастници, бъбривия шваба и надутия член на парламентарната „паплъч", *Карл Майер от Еслинген*, сега собственик на златарска работилница, грижата за спасяване на *Германия*. При освещаването на знамето на нюшателското Дружество на германските работници, което се чествуваше в кръчмицата „Корона" в Сен-Блез, ораторът — член на парламентарната „паплъч" и златар *Карл Майер от Еслинген* — призоваваше Германия

„само *да пусне* французите през Рейн, тъй като иначе в Германия никога няма да стане по-добре".

Двамата делегати от женевското Дружество на работниците, като се върнаха след нова година (1860 г.) от освещаването на

знамето, разказаха за този случай. След като съобщението им беше потвърдено от делегатите на различни други западношвейцарски дружества, ръководството на женевското Дружество разпрати циркуляр за общо предпазване от бонапартистките интриги, които се разпространяват между германските работници в Швейцария.

„Съгласно един спомен за Първата империя" — цитирам по намиращите се у мене записки, — „когато дори някои германци се стараеха да съдействуват на световното господство на Наполеон, с надеждата, че империята-колос няма да преживее падането на своя повелител и че тогава от разпадащите се провинции на империята на франките най-малкото ще се образува и единна Германия, която в този случай по-лесно ще съумее да си завоюва свободата, — през това време наричаха политическо шарлатанство изсмукването на всичката кръв от живия организъм с надежда, че в него ще се появи по чудо нова здрава кръв; освен това тогава осъждаха хората, които просто отричаха на великия народ силите за самозащита и не му признаваха правото на самоопределение; най-после изтъкваха, че очакваният месия на Германия вече е показал в Италия какво *той* разбира под освобождаване на националностите, и т. н. и т. н. Циркулярът, както беше посочено в него, се предназначаваше само за онни германци, които, преследвайки добра цел, са избрали негодни средства; наред с това в него се съдържаше отказ от обща работа с **честолюбивите бивши хора и продажни публицисти**".

В същото време в „Aargauer Nachrichten", *орган на „Хелвеция"*[537], бичуваха

„логиката, според която трябва да се пусне ежът в дупката на къртицата, за да може по-скоро да бъде хванат и отново изхвърлен; според същата тази безукорна логика точно така следва да се предостави пълна свобода на Ефиалтите, за да могат да се появят Леонидите. **Известният професор** действува като поставения начело херцог Улрих Вюртембергски; той се опита да се върне от изгнание в родината с помощта на селския „Цървул", след като рицарският ботуш вече не искаше и да знае за него; а **този професор** развали отношенията с цървула и поради това завързва връзки с ботуша и т. н.".

Това обвинение срещу г-н *професор Фогт* е важно, защото то се появи в органа на „Хелвеция". Затова той срещна толкова по-радушен прием в „Espérance"[538], вестник с голям формат, основан през 1859 г. в Женева с много пари от френската държавна каса. Задачата на „Espérance" беше да проповядва анексирането на Савоя и Рейнската област по-специално и прославата на месианското призвание на Луи Бонапарт като освободител на националностите изобщо. На цяла *Женева* е известно, че *Фогт* беше habitué* на редакцията на „Espérance" и един от най-дейните ѝ сътрудници. До мене стигнаха подробности, които не оставят *никакво съмнение* в това. Онова, за което *Фогт* намеква

* — постоянен посетител. *Ред.*

в своите „Изследвания“, а също и фактът, че той е възложил на своя съучастник, бъбривия шваба, член на парламентарната „паплъч“ и златар *Карл Майер от Еслинген,* публично да възвести в Нюшател, е развито по-подробно в „Espérance“. Така например в броя от *25 март 1860 г.* е казано:

„Ако единствената надежда на германските патриоти е основана на войната с Франция, какво основание имат те да отслабват правителството на тази страна и да му пречат да се стреми към *естествените си граници?* А може би германският народ съвсем не е склонен да споделя тази омраза към Франция? Както и да е, *съществуват много искрени германски патриоти, особено* **сред най-прогресивните германски демократи“** (именно имперският Фогт, Раникел, Карл Майер от Еслинген и tutti quanti*), *„които не виждат голяма беда в загубата на левия бряг на Рейн и които, напротив, са убедени, че* **само след изгубването му** *започва политическият живот на Германия,* на възродена Германия, опряна на съюза с европейския Запад и сливаща се с неговата цивилизация“**.

Толкова точно осведоменият от *Фогт* за възгледите на най-прогресивната германска демокрация „Espérance“ заявява в уводна статия от 30 май:

„Плебисцитът на левия бряг на Рейн скоро ще покаже, че всички там са настроени в полза на Франция“.

Швейцарският сатиричен лист „Postheiri“ започна сега да обсипва със зли подигравки „Espérance“, тази „хилава кранта“, която освен леките лаври на Бакхус Плон-Плон трябва да влачи върху себе си и „тежкия корем“ на неговия Силѐн.

С каква точност се провеждаха бонапартистките маневри в печата, се вижда от следния случай. На *30 май* женевският вестник „Espérance“ призоваваше да се предаде чрез плебисцит левият бряг на Рейн на Франция от декемврийския преврат; на *31 май* Луи Журдан в парижкия вестник „Siècle“ започна окопната си борба за анексиране на Рейн, а в *началото на юни* „Propagateur du Nord et du Pas-de-Calais“ насочи тежката си арти-

* — тем подобни. *Ред.*

** «Si la seule espérance des patriotes allemands est fondée sur une guerre avec la France, quelle raison peuvent-ils avoir de chercher à affaiblir le gouvernement de ce pays et l'empêcher de former ses frontières naturelles? Serait-il que le peuple en Allemande est loin de partager cette haine de la France? Quoi qu'il en soit, il y a des patriotes allemands très sincères, et notamment parmi les democrates les plus avancés, qui ne voient pas grand malheur dans la perte de la rive gauche du Rhin, qui sont, au contraire, convaincus que c'est après cette perte seulement que commencera la vie politique d'une Allemagne régénérée, appuyée sur l'alliance et confondant avec la civilisation de l'Occident européen («L'Espérance», 25 Mars 1860).

лерия срещу Белгия. Малко преди това женевският рупор *Едмон Абу* заяви в „Opinion nationale", че увеличаването на Сардиния е принудило императора „de prendre la Savoie... c. à d. *nous fermons notre porte"**, и ако, продължава той, обединителните стремежи в Германия доведат до също такова увеличаване на Прусия, „alors nous aurions à veiller à notre sureté, *à prendre la rive gauche du Rhin,* c. à d. *nous fermerions notre porte"***. По петите на този лекомислен вратар вървеше тромавият бивол, А. А.-кореспондент на вестник „Indèpendence belge"[539], своего рода Жозеф Прюдом, и специалната пития на заселилия се в Тюйлери „Providence"***. В това време „Espérance", в своеобразно въодушевление от *германското единство* и в своите негодуващи изобличения на продалите се на *Австрия* германски противници на декември, се издигна до такава главозамайваща висота, че *Джеймс Фази,* който е принуден да държи сметка за някои дипломатически съображения и при това се кани да превърне своя вестник „Revue de Genève" в „Nation suisse", благоволи с великодушна снизходителност да заяви в „Revue", че човек може да действува срещу бонапартизма и без да бъде австриец.

На *Карл Фогт* — германския Да-Да, притежател на бонапартистко вербовъчно бюро за германския печат, подръчен агент на Фази, „приятен събеседник" в Пале-Роял, Фалстаф на Плон-Плон, „приятел" на Раникел, суфльор на билския „Комивоаяжор", сътрудник на „Espérance", протеже на Едмон Абу, певец на „Лаузиада" — предстоеше обаче да се спусне още едно стъпало надолу. Предстоеше му да се появи в Париж пред целия свят в „Revue contemporaine" ръка за ръка ***с мьосю Едуар Симон.*** Но да видим какво представлява „Revue contemporaine" и кой е тоя *мьосю Едуар Симон.*

„Revue contemporaine" беше в началото официално бонапартистко списание, в пълна противоположност на „Revue des deux Mondes"[540], в което пишеха представителите на изящното перо, хората от „Journal des Débats"[541], орлеанисти, фузионисти, а също и професори от Collège de France и Membres de l'Institut[542]. Тъй като тази последната официална публика не можеше просто да се прикомандирова към „Revue contemporaine", опитаха се да я отстранят от „Revue des deux Mondes", за да могат по този обиколен път да я изтикат към бонапартисткия „Revue". Но този ход ня-

---

* — „да завладее Савоя... с други думи, *ние затваряме вратата си". Ред.*

** — „тогава ние ще трябва да се погрижим за нашата безопасност и *да завладеем левия бряг на Рейн,* с други думи, *ще затворим вратата си". Ред.*

*** — „провидение". *Ред.*

маше необходимия успех. Собствениците на „Revue contemporaine“ сметнаха дори за невъзможно да работят с редакционния комитет, който им беше натрапен от г-н *Ла Героние*р. Но тъй като чревовещателят от Тюйлери се нуждаеше от рупори с различни тонове, „Revue contemporaine“ се превърна в официозен „Revue“, а „Revue européenne“[543] с натрапения от *Ла Героние*р редакционен комитет стана *официален* „Revue“.

Сега за ***мьосю Едуар*** [Eduard] ***Симон.*** По произход това е рейнско-пруски евреин, по име *Едуард* [Eduard] *Симон,* който обаче вечно прави най-комични гримаси, за да мине за истински французин; но за негово нещастие стилът му всяка минута издава преведения на френски език рейнско-пруски евреин.

Наскоро след Шилеровите тържества (ноември 1859 г.) аз срещнах у лондонски познат един твърде почтен търговец, който отдавна живее в Париж, и подробно разказваше за Шилеровите тържества в Париж, за Шилеровите дружества и т. н. Прекъснах го с въпроса, как германските дружества и събрания в Париж могат да живеят добре с бонапартистката полиция? Той ми отговори с иронична усмивка:

„Разбира се, нито едно събрание и нито едно дружество не съществува без mouchard*. За да се избягнат всякакви затруднения ние се придържаме към веднаж завинаги установената проста тактика — probatum est**, — ние привличаме *известния ни mouchard* и веднага го избираме в комитета. Във всички подобни случаи за нас винаги беше находка нашият ***Едуар Симон.*** Вие знаете, че *Ла Героние*р, бивш лакей на Ламартин и майстор на бутерброди у Емил дьо Жирарден, сега е фаворитка на императора, негов таен стилист и същевременно главен цензор на френския печат. А *Едуар Симон* е любимо кученце на Ла Героние*р* и“ — прибави той, като по особен начин смръщи нос — „доста зловонно псе. *Едуар Симон* — и вие, разбира се, няма да го вините — не желаеше да работи pour le roi de Prusse***. Той намираше, че след като се е присъединил към декемврийския преврат, оказва неизброими услуги на самия себе си и на цивилизацията. Това е човек с неголям ум и нечистоплътен характер, но не без способности в някои области на второстепенните интриги. Ла Героние*р* прикомандирова своя *Едуар Симон* към „Patrie“ в качеството на един от авторите на уводните статии. Това свидетелствуваше за такта на тайния стилист. Работата е там, че собственикът на „Patrie“, банкерът *Деламар,* е надменен, упорит и приличен на булдог parvenu****, който не търпи в кантората около себе си никого освен най-отявлените блюдолизци. Тук нашият *Едуар Симон,* който въпреки мишеморката си може да бъде мек като ангорска котка, дойде тъкмо на място. През време на републиката „Patrie“, както знаете, беше един от най-безсрамните органи на улица Пуатие[544]. От времето на декемврийския преврат той оспорва на „Pays“[545] и „Constitutionnel“ честта

* — шпиони. *Ред.*
** — проверена. *Ред.*
*** — безплатно, за прекрасните му очи. *Ред.*
**** — парвеню. *Ред.*

на полуофициален орган на Тюйлери, а откакто е даден сигналът, прави немалко за разгръщане на трескавата кампания за анексия. Вие, разбира се, познавате просяците, които се представят на улицата за епилептици, за да измъкнат от минувача няколко су. „Patrie" действително имаше честта пръв да възвести за предстоящата анексия на Савоя и Ница. Едва последвала анексията, и „Patrie" увеличи своя формат, тъй като според наивната декларация на господин Деламар „La Savoie et le comté de Nice ayant été annexés à la France, la conséquence naturelle est *l'agrandissement de la Patrie*"*. Кой не ще си спомни при това остроумията на парижкия циник, който на въпроса „Qu'est-ce que la patrie?"** веднага отговорил: „journal du soir"***. А какво увеличение предстои на „Patrie" и неговия формат, както и на salaire**** на *Едуар Симон* в случай, че бъдат анексирани рейнските провинции! В политико-икономическо отношение „Patrie" вижда спасението на Франция в унищожаването на tourniquet de la Bourse*****, от което отново трябва да се издигнат до желаната висота работите на борсата, а значи и в цялата страна. И *Едуар Симон* мечтае за унищожаването на tourniquet de la Bourse. Но нашият *Едуар Симон* не само е автор на уводните статии на „Patrie" и любимо кученце на Ла Герониер. Той е най-предаиият приятел и доносчик на новия *Ерусалим*, alias****** на полицейската префектура, по-специално на г-н *Палестрини*. С една дума, господа" — завърши разказвачът, — „от комитета, който има в своята среда г-н ***Едуар Симон***, вече само поради това мирише на най-гъст *полицейски аромат*".

И господин... се засмя при това с такъв особено рязък смях, като че ли между odeur de mauvais lieu******* и *мьосю Едуар Симон* имаше още някаква съвсем неизразима тайна връзка.

Г-н *Кинглек* обърна вниманието на палатата на общините върху милото смесване на функциите на външната политика, полицията и печата, характерно за агентите на декември (заседание на палатата на общините от 12 юли 1860 г.). Мьосю ***Едуар Симон*** — известният******** фогтовски *Едуард*, не трябва, разбира се, да се смесва с фогтовската нежна *Кунигунда*, alias *Лудвиг Симон от Трир********* — ***Мьосю Едуар Симон***, любимото кученце на Ла Герониер, пуделът на Деламар, шпионинът на Палестрини и дворното куче за всички, принадлежи очевидно, ако не към кай-

---

* — Естествена последица от присъединяването на Савоя и графство Ница към Франция е *увеличаването на отечеството*. (Игра на думи: „Patrie" — „отечество" и заглавието на вестника.) *Ред.*

** — „Що е отечество?". *Ред.*

*** — „вечерен вестник". *Ред.*

**** — заплатата. *Ред.*

***** — таблици на борсовите курсове. *Ред.*

****** — другояче. *Ред.*

******* — лоша миризма. *Ред.*

******** Игра на думи: „ruchbar" значи „известен", а също и „воиещ". *Ред.*

********* Посредством нежната Кунигунда се появи нещо фогтовско срещу мене във вестничето на родния град Трир. Между другото там се говореше за моята „плътска близост" с „Allgemeine". Каква асоциация на идеите за целомъдрената Кунигунда! Very shocking indeed! [Ах, колко е неприлично!]

мака, то във всеки случай към лимбургското сирене от 10 декември, към втория кръг, където

«s'annida
Ipocrisia, lusinghe, e chi affatura,
Falsità, ladroneccio, et *simonia,*
Ruffian, baratti, e simile lordura»*.

Много седмици преди появяването на „Главна книга" *Карл Фогт* възложи на своя *Едуар Симон* да даде отзив за нея във френския печат. *Едуар Симон* беше годен за double emploi**. Преди всичко той по частен начин изложи съдържанието на „Главната книга" на господин *Ла Герониер* и после във връзка с това беше прикомандирован от своя патрон към „Revue contemporaine". Напразно редакцията на „Revue contemporaine" най-смирено молеше *Едуар Симон* поне анонимно да се появи в неговите колони. Ла Герониер беше неумолим. *Едуар Симон* дебютира в „Revue contemporaine" от 15 февруари 1860 г. със статия за своя приятел *Фогт* под заглавие *„Un tablaeu de moeurs polutuques de l'Allemagne. Le procès de M. Vogt avec la Gazette d'Augsbourg"* („Картина на политическите нрави в Германия. Процесът на г-н Фогт срещу „Аугсбургски вестник""), статия, напечатана с подписа ***Едуар Симон.***

„Романецът" *Едуар Симон* не мисли, че „за да бъде добър французин, той е длъжен да обругава благородната германска раса" („Revue contemporaine", l. c., стр. 531), но като „добър французин" и „роден романец" той трябва най-малкото да проявява природно невежество към германските работи. Така между другото той говори за своя *Карл Фогт:* „Той беше един от *тримата регенти* на ефимерната империя"***. *Мьосю Едуар Симон,* разбира се, не се сеща, че империята in partibus**** стенеше под управлението на *пентархията,* и „като французин", напротив, си въобразява, че на тримата свети крале в Кьолн[546] трябваше да съответстват — поне за симетрия — трима парламентарни имперски регенти в Щутгарт. Остроумията на „приятеля" *Фогт* в неговата

---

* — „пребивават
лъжци, лицемери и тез, които
тъкат магията на кражби, сводничество, *симонии,*
и са приют на всяка мръсотия"
(Данте. „Божествена комедия", „Ад", песен XI). *Ред.*

** — двойно амплоа. *Ред.*

*** «Il fut un des trois régents de l'empire éphémère» (l. c., p. 518).

**** — in partibus infidelium — вън от реалната действителност (буквално: „в страната на неверниците" — прибавка към титлата на католическите епископи, назначавани на чисто номинални длъжности за епископи в нехристиянските страни). *Ред.*

„Главна книга" често отиват „твърде далеч от гледна точка на френския вкус"*. Французинът Едуар ще поправи това и „ще се постарае да извърши подбор"**. „Приятелят" *Фогт* от рождение обича „резките цветове" и „по отношение на езика не е особено фин"***. Е, разбира се! Нали „приятелят" Фогт е само анексиран германец, както Да-да е анексиран арабин, докато *Едуар Симон* е по природа „добър французин" и коренен „романец". Стигали ли са някога г-н Оргес и г-н Дицел така далеч в оклеветяването на „романската раса"?

Мьосю Едуар Симон за развлечение на своето началство представя пред парижката публика един от „тримата" германски свети крале на паплъчта — и при това със съгласието и по поръчение на този германски свят крал на паплъчта — във формата на доброволен пленник, който върви след триумфалната колесница на императора-Квазимодо.

„Ние виждаме" — казва *Едуар Симон,* като привежда цитат от „Главната книга" на *Фогт,* — „ние виждаме, че г-н *Фогт* малко се е интересувал от въпроса, откъде е идвала помощта за създаването на германското единство, стига само тя изобщо да идва; *Френската империя му изглежда дори особено годна за ускоряване решението на въпроса в духа на неговите желания. Може би г-н Фогт в този случай* **евтино** *(?!)* е **продал** *своето минало,* и на старите му колеги, които са заседавали заедно с него в крайната левица на Франкфуртския парламент, трябва да изглежда странно, че този яростен противник на всяко единовластие, този пламенен привърженик на анархията **изразява толкова живи симпатии към владетеля, който победи анархията във Франция****.**

От не-„решителната" левица Едуар прехвърля „избягалия имперски регент" в крайната левица на франкфуртския парламент. Човекът, който е гласувал за „наследствения германски император", се превръща в яростен противник на всяко единовластие", а членът на Централния мартенски съюз, който проповядваше между пъстрите кръчмарски партии във Франкфурт необходимостта на „реда" на всяка цена, става „пламенен привърженик на анархията". Всичко това се прави, за да може по не-

* «Il dépasserait le but au goût des Français» (l. c., p. 519).

** «Nous nous efforcerons de choisir» (l. c.).

*** «M. Vogt aime beaucoup les couleurs tranchantes, et il n'est pas précisément un gourmet en matière de language» (l. c., p. 530).

**** «On le voit, M. Vogt se souciait peu d'où vint le secours en faveur le l'unité allemande, pourvu qu'il vint; l'empire français lui semblait même Singulièrement propre à hâter le dénouement qu'il désire. Peut-être en cela M. Vogt faisait-il bon marché de ses antécédents, et il dut paraître étrange, à ses anciens collègues qui siégeaient avec lui à l'extrême gauche dans le Parliment de Francfort de voir ce fougueux antagoniste de tout pouvoir unique, ce fervent zélateur de l'anarchie manifester de si vives sympathies envers le souverain qui l'a vaincue en France» (l. c., p. 518).

обходимия начин да се подчертае дебело уловът, който получи режимът от 10 декември в лицето на „избягалия имперски регент“. Толкова по-ценни са „така *живите симпатии*“ на г-н *Фогт* „към човека, който победи анархията във Франция“, толкова по-скъпо е сегашното му признание, *„че Френската империя* е *особено годна за създаване на германското единство“,* и толкова по-разбираем е направеният с мечешка ловкост от „приятеля“ *Симон* намек, че „приятелят“ *Фогт* „може би *евтино* (de bon marché) е продал своето минало“ и значи героят на октомврийския преврат във всеки случай е заплатил за него не *„твърде скъпо“*. И за да не остави никакво съмнение във висшите сфери за това, че „приятелят“ *Фогт* сега е също така благонадежден, както и „приятелят“ *Симон,* мьосю Едуар Симон, усмихвайки се, потривайки ръце и намигвайки с лявото око, разказва, че *Фогт* в стремежа си към реда, *„ако той правилно разбира г-н Фогт, дори осведомявал женевските власти за интригите на революционерите“,* съвсем както мьосю Едуар Симон „осведомява“ Палестрина и Ла Героние.

На всички е известно, че и Абу, и Журдан, и Грание дьо Касаняк, и Бонифас, и д-р Хофман, че монасите от „Espérance“, рицарите от „Nationalités“, подстрекателите от „Opinion nationale“, penny-a-liner* от „Indépendance“, „Morning Chronicle“, „Nouvelliste Vaudois“ и т. н., че лагерониеровци и симоновци, стилистите, цивилизаторите, поборниците на декемврийския преврат, плон-плонистите, дантюистите и дантистите — че всички те заедно и поотделно черпят вдъхновението си от една и съща августейша каса. Следователно Да-Да *Фогт* не е изолиран, борещ се на своя отговорност партизанин, той е субсидиран, доктриниран, бригадиран, съединен с каналите, обединен с Едуар Симон, присъединен към Плон-Плон заедно заловен и заедно обесен. Пита се: *плащат ли на Карл Фогт* за агентурната му дейност?

„Ако не греша, да подкупваш, значи да склоняваш някого срещу пари или срещу други изгоди към постъпки и изказвания, които противоречат на *убежденията* му“ („Главна книга“, стр. 217).

А плон-плонизмът е убеждение на *Фогт*. Следователно, ако дори *заплащат* на Фогт в брой, той в никакъв случай не е *подкупен.* Но сеченето на монети не е толкова разнообразно, както начинът на плащането.

Кой знае дали Плон-Плон не е обещал на своя Фалстаф мястото комендант на Мишата кула в Бингенската яма?[547] Или пък назначаването му за член-кореспондент на *Института,* след като

* — наемните писачи. *Ред.*

Абу в брошурата си „Прусия през 1860 г." вече е накарал френските натуралисти да спорят за честта *едновременно* да кореспондират с живия *Фогт* и с мъртвия *Дифенбах?* Или се има предвид възстановяването на Фогт като имперски регент?

Аз зная във всеки случай, че мълвата обяснява нещата попрозаично. Така например казват, че „заедно с поврата в хода на работите, започнал от 1859 г.", е настъпил поврат и в работите на „приятния събеседник" (който бил недълго преди това един от главатарите на попадналото под углавно следствие акционерно дружество, средствата на което били напълно изразходвани); предупредителните приятели се опитвали да обяснят това с обстоятелството, че едно италианско акционерно минно-промишлено дружество от благодарност към заслугите на Фогт „в областта на минералогията" му направило голям подарък в акции, които той реализирал през време на първото си пребиваване в Париж. Сведущи хора от Швейцария и от Франция, които са съвсем непознати един с друг, ми писаха почти едновременно, че „приятният събеседник" заема в известна степен доходна длъжност по върховния надзор на имението „Ла Бержери" при Нион (във Ваадт) — принадлежаща на една вдовица резиденция, която Плон-Плон е купил на търг за Ифигения от Торино*. Известно ми е писмо, в което един „новошвейцарец", който е бил в близки връзки с *Фогт* още дълго време след „поврата през 1859 г.", е *споменал* в началото на 1860 г. пред г-н П. Б. Б. — 78, Фенчърч-стрийт, Лондон — *много голяма сума,* която неговият експриятел получил от централната каса в Париж не като *подкуп,* а като *аванс.*

Такива и още по-лоши слухове проникнаха в Лондон, но аз от своя страна не им придавам никакво значение. По-скоро аз вярвам на думата на *Фогт,* когато той казва,

> „че на никого не е работа да знае откъде аз" *(Фогт)* „вземам средства. *Аз и занапред ще се старая да получавам средства,* които са необходими за постигане на *политическите ми цели, аз и занапред,* съзнавайки *правотата на своето дело, ще ги вземам там,* **където успея да ги получа"** („Главна книга", стр. 226),

следователно също така и от парижката централна каса.

Политически цели!

„Nugaris, cum tibi, Calve,
Pinguis aqualiculus propenso sesquipede extet"**.

---

* Маркс има предвид дъщерята на сардинския крал Виктор-Емануил — Клотилда. *Ред.*

** — „Всичко, което пишеш, е глупост, Плешиви,
и прекомерно увиснал е твоят корем".
(Персий, сатира първа). *Ред.*

Право дело! Един германски идеалистически израз за означаване на това, което грубо материалистическият англичанин нарича „the good things of this world“*.

Каквото и да мисли за това д-р по медицината *Шайбле*, защо да не повярваме на думата на *Фогт*, когато той в същата тази „Главна книга“, в заключението на *ловджийските си истории* за сярната банда и т. н., толкова тържествено заявява:

„Тук завършва откъс от един период на **съвременната история**. *Това, което съобщавам тук, съвсем не са празни фантазии*, **това е чистата истина**“ („Главна книга“, стр. 182).

Но защо неговата *агентурна дейност* не трябва да бъде също така *чиста*, както и разказаната в „Главната книга“ **истина**.

Аз от своя страна твърдо и непреклонно вярвам, че за разлика от всички други пишещи, агитиращи, политиканствуващи, конспириращи, пропагандиращи, рекламиращи, плон-плониращи, комплотиращи и компрометиращи себе си членове на *декемврийската банда* единствено само Фогт, изключително той един гледа на своя император като на l'homme qu'on aime pour lui-même**.

„Swerz niht geloubt, der sündet“***, както казва Волфрам фон Ешенбах, или пък „който не вярва това, той се заблуждава“, както се казва в една съвременна песен.

* — „блага на този свят“. *Ред.*

** — „човека, когото обичат заради самия него.“ *Ред.*

*** — „Който не вярва, той греши“ (Волфрам фон Ешенбах. „Парцифал“, книга IX). *Ред.*

X
ПАТРОНИ И СЪУЧАСТНИЦИ

Principibus placuisse viris non ultima laus est*.

Като свидетели на своето „good behaviour“** ексимперският Фогт представя

„Кошут“ и „две други лица, Фази — човека, който възроди Женева, и *Клапка* — защитника на Коморн“, които той „с гордост нарича свои приятели“ („Главна книга“, стр. 213).

Аз ги наричам негови *патрони*.

След сражението при Коморн (2 юли 1849 г.) *Гьоргей* узурпира върховното командуване на унгарската армия, въпреки заповедта на унгарското правителство, което го беше уволнило.

„Ако начело на правителството стоеше енергичен човек“ — пише полковник *Лапински*, който продължаваше още да бъде в тази своя книга привърженик на *Кошут*, — „още тогава би бил сложен край на всички интриги на Гьоргей. Достатъчно беше само *Кошут* да се яви в лагера и да каже няколко думи на армията и цялата популярност на Гьоргей не би го спасила от падане... Но *Кошут* не се яви, не му достигнаха сили да излезе открито срещу Гьоргей, и *интригувайки тайно против генерала, той публично се опитваше да оправдае неговата постъпка*“ (стр. 125, 126. *Т. Лапински. „Походът на унгарската главна армия* и т. н.“[548]).

За преднамереното предателство, извършено от Гьоргей, официално било донесено на Кошут по собственото му признание след известно време от генерал *Гайон* (виж *Давид Уркарт. „Посещение на унгарските емигранти в Кютахия“*).

* — Но не последната чест ще се хареса и на знатните хора (Хораций, „Послания“, книга първа, послание 17). *Ред.*

** — „добро поведение“. *Ред.*

„Кошут наистина каза в една прекрасна реч в Сегед, че ако би знаел за някакъв предател, би го убил със собствената си ръка, при което той може би е имал предвид Гьоргей. Но той не само не изпълни тази до известна степен театрална заплаха, но дори не назова нито пред един от министрите си човека, когото подозираше; *изграждайки с няколко души жалки планове срещу Гьоргей, той същевременно винаги с най-голямо уважение говореше за него и дори му пишеше най-нежни писма.* Нека разбере, който може, но аз не разбирам как е възможно, виждайки спасението на отечеството само в падането на опасния човек, да се опитваш с треперещa ръка да го премахнеш и същевременно да го поддържаш, като му създаваш с доверието си привърженици и почитатели, и дори като предаваш по този начин цялата власт в ръцете му. Докато Кошут действуваше по *толкова жалък начин* ту в полза на Гьоргей, ту против него... *Гьоргей,* по-последователен и твърд от него, изпълняваше черния си план" (Т. Лапински, l. c., стр. 163 — 164).

На 11 август 1849 г. Кошут *по заповед* на Гьоргей издал уж от крепостта Арад официален манифест, че се отказва от властта, в който той предава на Гьоргей „висшата гражданска и военна правителствена власт" и заявява:

„След неуспешните сражения, с които *бог* през последните дни *наказа* нацията, *не остана вече надежда, че ние, разчитайки на успех, ще можем да продължавиме още самоотбраната срещу двете обединени велики държави".*

След като обяви по този начин в началото на манифеста за *безнадеждно* загинало делото на Унгария и при това в резултат от *божие наказание, Кошут* в по-нататъшния текст на манифеста възлага на Гьоргей „отговорността *пред бога* за надлежно използване" на връчената му от Кошут власт *„за спасението"* на Унгария. Той достатъчно вярвал на Гьоргей, за да му предаде Унгария, но твърде малко, за да му повери собствената си особа. Личното му недоверие към Гьоргей е било толкова голямо, че той уредил пристигането си на турска територия към момента, когато Гьоргей ще получи манифеста му за отказване от властта. Ето защо неговият манифест завършва с думите:

„Ако само смъртта ми може да бъде полезна на отечеството, аз с радост ще принеса в жертва своя живот".

Но той принесе на олтара на отечеството, в ръцете на Гьоргей, като жертва само *властта на управник, титлата* на когото той обаче веднага отново узурпира под защитата на турците.

В Кютахия негово превъзходителство управникът in partibus получи първата Синя книга за унгарската катастрофа, представена от Палмерстон на парламента[549]. Изследването на тези дипломатически документи го убедило, пише той на Д. Уркарт, че *„Русия има свой шпионин във всеки кабинет, дори нещо повече — свой агент"* и че *Палмерстон е предал* dear Hungary* *в интерес на Ру-*

* — скъпата Унгария. *Ред.*

*сия**. Но първата дума, която той публично произнесе, стъпвайки на английска земя в Саутхемптън, беше: „Palmerston, the dear friend of my bosom!" (Палмерстон, скъпи, сърдечен приятелю мой!).

След като завършило интернирането му в Турция, Кошут отплувал за Англия. По пътя затам, в Марсилия — където обаче не му било разрешено да слезе, — той издаде манифест, написан в духа и в стила на френската социална демокрация. В Англия той незабавно *се отрече* от

„това *ново*, социалдемократическо *учение*, което — правилно или неправилно — смятат за несъвместимо с обществения ред и с неприкосновеността на собствеността. Унгария няма основание, пък и желание да се свързва с тези учения, макар и по твърде простата причина, че в Унгария няма нито условия, нито най-малък повод за тях" (ср. с това писмото от Марсилия).

В продължение на първите две седмици от пребиваването си в Англия той сменяше своето верую толкова пъти, колкото аудиенции е давал — на всички и навсякъде. Граф *Казимир Батяни* мотивира тогавашния си публичен разрив с Кошут по следния начин:

„Към тази стъпка ме тласнаха не само bévues**, направени от Кошут през време на двуседмичното му пребиваване на свобода, но и целият натрупан в мене опит, всичко, което виждах, търпях, допусках, понасях — и както ще си спомните, — прикривах и маскирах, най-напред в Унгария, след това в изгнание, с една дума — съставилото се в мене твърдо мнение за този човек... Позволете ми да отбележа, че миналите или бъдещите декларации на Кошут в Саутхемптън, Уисбич или Лондон, с една дума — в Англия, няма да ме накарат да забравя това, което той каза в Марсилия. В страната на „младия великан"" (Америка) „той отново ще заговори по друг начин, тъй като, бидейки безсъвестен (unscrupulous) в други работи и огъвайки се като тръстика при всяко силно подухване на вятъра, той sans gêne*** се отказва от собствените си думи и без всякакви колебания се прикрива с великите имена на покойници, които е погубил, като например с името на бедния ми братовчед Лудвиг Батяни... Без нито за минута да се колебая, заявявам, че още преди Кошут да напусне Англия, ще имате достатъчно основания да съжалявате за почестите, които така разточително оказвате на един толкова нищожен човек (a most undeserving heart)". (Кореспонденция на Кошут, писмо на граф Батяни до г-н Уркарт. Париж, 29 октомври 1891 г.).

---

* Кошут тогава не разбираше как играната от Палмерстон роля на враг на Русия „може" да измами човека, който има здрав смисъл. *„How could a man of any intellect* for a single moment believe that the Minister who allowed Russia's intervention in Hungary, would give the word of attack against her?» [*„Как е могъл човек, който има поне от малко-малко ум*, макар и за миг да повярва, че един министър, допуснал интервенцията на Русия в Унгария, може да даде сигнал за нападение срещу Русия?"] (Писмо от Кютахия от 17 декември 1850 г. *Кореспонденция на Кошут*).

** — грешки. *Ред.*

*** — без стеснение. *Ред.*

Гастролите на Кошут в Съединените щати, където в Северните щати той говореше *против* робството, а в Южните — за него, оставиха след себе си чудовищно разочарование и 300 тленни останки от речи. Без да се спирам по-подробно на този странен епизод, ще отбележа само, че той пламенно препоръчваше *на германците в Съединените щати,* и по-специално на *германската емиграция,* съюз между Германия, Унгария и Италия, като *изключваше Франция* (не само правителството на държавния преврат, но изобщо Франция, дори и френската емиграция, и представляваните от нея френски партии). Наскоро след връщането си в Лондон той се опитваше посредством един подозрителен субект, граф Сирмои, и полковник Киш в Париж *да завърже връзки с Луи Бонапарт* (Виж писмото ми до „New-York Tribune" от 28 септември 1852 г. и моята декларация пак там от 16 ноември 1852 г.[550]).

През 1853 г., когато в Милано избухна подготвеното от Мадзини въстание[551], по стените на домовете на този град се появи прокламация към намиращите се там унгарски войски, която ги призоваваше да застанат на страната на италианските въстаници. Под прокламацията стоеше подписът: *Людвиг Кошут.* Щом до Лондон стигна известието за поражението на въстаниците, Кошут побърза да заяви в „Times" и в други английски вестници, че тази прокламация е *фалшива,* и по този начин публично уличи в лъжа своя приятел Мадзини. Все пак прокламацията беше *истинска.* Мадзини я получи от Кошут, имаше ръкописа на прокламацията, написана собственоръчно от Кошут, и действуваше в съгласие с последния. Убеден, че само с обединените усилия на Италия и Унгария е възможно да се събори австрийската тирания в Италия, Мадзини се опитваше в началото да замени Кошут с някой по-сигурен унгарски водач; но когато този опит претърпя неуспех поради раздори в средата на унгарската емиграция, той прости на своя несигурен съюзник и великодушно се въздържа да го разобличи, което би унищожило престижа на Кошут в Англия.

Към същата тази 1853 г. се отнася, както е известно, началото на руско-турската война. На 17 декември 1850 г. Кошут пише от Кютахия на Давид Уркарт:

> „Без турско господство Турция ще престане да съществува. А при сегашното положение на нещата *Турция е крайно необходима за световната свобода".*

В писмо до великия везир *Решид-паша* от 15 февруари 1851 г. неговото туркофилство се проявява още по-пламенно. Във високопарни фрази той предлага на турското правителство своите услуги.

През време на турнето си из *Съединените щати* той пише на 22 януари 1852 г. до *Д. Уркарт:*

„Не бихте ли се съгласили Вие — защото никой по-добре от Вас не разбира, че интересите на Турция и Унгария са тъждествени — да защищавате моето дело в Цариград? През време на пребиваването ми в Турция Портата не знаеше кой съм аз; приемът, който ми бе оказан в Англия и Америка, и положението, което заемам благодарение на успеха — готов съм дори да кажа: благодарение на провидението, — трябва да покажат на Портата, че съм искрен и може би нелишен от влияние приятел на Турция и на нейното бъдеще".

На 5 ноември 1853 г. той писмено предлага на г-н *Кроши* (уркартист) да тръгне като съюзник на турците за Цариград, но „не с празни ръце" („not with empty hands"), и поради това моли г-н Кроши да му намери пари

„чрез конфиденциални обръщения към такива либерални лица, които биха могли лесно да окажат исканата помощ".

В това писмо той казва: „Аз мразя и презирам изкуството да се правят революции" (I hate and despite the artifice of making revolutions"). Но докато пред уркартистите той излива омразата си към революцията и любовта си към турците, заедно с Мадзини издава манифести, в които се издига искането за изгонване на турците от Европа и за превръщане на Турция в своего рода „Източна Швейцария", а също така подписва възванията на така наречения централен комитет на европейската демокрация[552], които призоваваха към революция изобщо.

Тъй като Кошут още към края на 1853 г. безцелно разпиля парите, които събра през 1852 г. в Америка чрез декламации от името на Унгария, и тъй като г-н Кроши остана глух към молбата му, управникът се отказа от плана за рицарска визита в Цариград, като изпрати обаче там с най-добри препоръки своя агент полковник *Йохан Бандя**.

* Самият аз се запознах през 1850 г. в Лондон с *Бандя* и тогавашния му приятел, сега *генерал Тюр*. Подозренията, възникнали в мене от неговите мошеничества с всевъзможни партии — орлеанисти, бонапартисти и т. н. — и връзките му с полицаите от всички „националности", той разпръсна по прост начин, като ми представи изготвения собственоръчно от *Кошут* патент, съгласно който Бандя, който още преди е бил временен полицай-президент в Комори под началството на Клапка, сега се назначава за полицай-президент in partibus. Като таен началник на полицията в служба на революцията той естествено трябваше да има „открит" достъп до полицията, която беше на служба при правителствата. През лятото на 1852 г. аз открих, че той е скрил ръкописа, който му предадох за един берлински книжар, и го предал на едно от германските правителства[553]. След като писах за този епизод и за други особености на този човек, които отдавна се хвърляха в очите ми, на един унгарец в

На 20 януари 1858 г. в Адерби в Черкезия заседаваше военен съд, който единодушно осъди на смърт „Мехмед-бей, бившия *Йохан Бандя от Илошфалва,* уличен по силата на собственото му признание и показанията на свидетелите в измяна към страната и в тайна кореспонденция с врага“ (с руския генерал Филипсон), което обаче ни най-малко не му пречи спокойно да живее и до днес в Цариград. В представеното на военния съд писмено самопризнание *Бандя* между другото казва:

„Моята политическа дейност изцяло се насочваше от водача на страната ми *Людвиг Кошут*... Снабден с препоръчителни писма от моя политически водач, аз на 21 декември 1853 г. пристигнах в Цариград“.

Париж и загадката на Бандя благодарение на намесата на трето достатъчно осведомено лице, беше напълно решена, аз в началото на 1853 г. изпратих със свой подпис публично разобличение на Бандя в „New-Yorker Criminal-Zeitung“[554]. Бандя в оправдателно писмо, което се намира в ръцете ми, изтъкваше, че аз най-малко имам основания да го смятам за шпионин, тъй като той винаги (и това беше истина) е избягвал да говори с мене за моите собствени партийни работи. Макар че Кошут и неговите привърженици тогава не се отдръпнаха от Бандя, все пак моето разобличение в „Criminal-Zeitung“ започна да пречи на по-нататъшните му действия в Лондон, и той толкова поохотно се залови за случая, който му предоставиха усложненията на Изток, за да използва талантите си на друго поприще. Наскоро след сключването на Парижкия мир (1856 г.) аз прочетох в английските вестници, че някой си *Мехмед-бей,* полковник на турска служба, известен по-рано като християнин под името Йохан Бандя, е отплувал с известен брой полски емигранти от Цариград за Черкезия, където той фигурирал като началник на генералния щаб на Сефер-паша и до известна степен като „Симон Боливар“ на черкезите. В *лондонския* „Free Press“, който се разпродаваше в голямо количество в Цариград, аз посочих миналото на този освободител[555]. На 20 януари 1858 г. Бандя, както се изтъква в текста, беше осъден в Адерби от военен съд на полския легион, който се намираше под началството на полковник Т. Лапински, на смърт за подготвяната от него измяна към Черкезия. Тъй като Бандя беше турски полковник, Сефер-паша сметнал изпълнението на тази присъда за несъвместимо с уважението към Високата порта и поради това препратил осъдения в Трапезунд, откъдето той, намерил се на свобода, скоро пристигнал отново в Цариград. В това време унгарската емиграция в Цариград горещо се застъпила за Бандя, като се опълчила срещу поляците. Под охраната на руското посолство срещу Дивана (който при това е трябвало да го издържа като „полковник“ заедно с харема му), защищаван от превзетото мнение на своите земляци по отношение на поляците, Бандя хладнокръвно публикувал своята самоапология в „Journal de Constantinople“[556]. Но пристигналата в скоро време черкезка депутация сложила край на тази история. Унгарската емиграция официално се оттеглила от своя подзащитен, макар и de très mauvaise grâce [с голямо неудоволствие]. Всички книжа на военния съд в Адерби, между тях и собственото признание на Бандя, а също и документите, които са били разменяни по-късно в Константинопол, били препратени от тамошната полска емиграция в Лондон, където извадки от тях се появиха във „Free Press“ (май 1858 г.). Тези документи по-пълно бяха публикувани от мене в „New-York Tribun“ от 16 юни 1858 година[557].

След това той става, както сам разказва по-нататък, мюсюлманин и постъпва на турска служба в чин полковник.

„Съгласно инструкциите, които ми бяха дадени“ (от Кошут), „аз трябваше по един или друг път да вляза в редовете на войските, предназначени за действия на черкезките брегове“.

Там той трябвало да се старае да пречи на каквото и да било участие на черкезите във войната с Русия. Той успешно изпълнил задачата си и към края на войната изпратил от Цариград до Кошут „подробен отчет за положението в Черкезия“. Преди своята втора, предприета заедно с поляците експедиция в Черкезия, той получил от Кошут заповед да действува заедно с точно посочените му унгарци, между другото и с генерал Щайн (Ферхад-паша).

„Капитан Франкини“ — казва той, — *„военният секретар на руския посланик,* присъствуваше на няколко наши съвещания. Нашата цел беше да примамим Черкезия на страната на руснте по мирен, бавен, но сигурен път. Преди експедицията да напусне Цариград“ (в средата на февруари 1857 г.), „аз получих писма и инструкции от Кошут, който одобряваше моя план за действия“.

В Черкезия предателството на Бандя било разкрито благодарение на едно негово писмо до руския генерал Филипсон, което било заловено.

„Съгласно дадената ми инструкция“ — казва Бандя, — „аз трябваше да завържа връзки с руски генерал. Дълго не се решавах на тази стъпка, но най-после получих толкова *определен* ordres*, че не посмях повече да се колебая“.

Делото, което се разглеждаше от военния съд в Адерби и особено *собственото признание на Бандя,* предизвикаха голяма сензация в Цариград, Лондон и Ню Йорк. От Кошут неведнъж и настойчиво, между другото и от страна на унгарците, беше искано публично обяснение, но напразно. За мисията на Бандя в Черкезия той и досега пази страхливо мълчание.

През есента на 1858 г. Кошут търгуваше в Англия и Шотландия на ниски цени с лекции, насочени срещу австрийския конкордат[558] и Луи Бонапарт. С какъв пламенен фанатизъм той предупреждаваше англичаните тогава за предателските планове на Луи Бонапарт, когото наричаше таен съюзник на Русия, може да се види например от „Glasgow Sentinel“ (20 ноември 1858 г.). Когато Луи Бонапарт в началото на 1859 г. разкри италианските си планове, Кошут го разобличи в *Мадзиниевия* „Pensiero ed

* — заповед. *Ред.*

Azione" и предупреждаваше „всички истински републиканци" — италианци, унгарци и дори германци — да не вадят кестени от огъня за този император-Квазимодо. През февруари 1859 г. Кошут започна да уверява, че полковник Киш, граф Телеки и генерал Клапка, които отдавна вече принадлежаха към червената камарила на Пале-Роял, са разработили с Плон-Плон заговорнически планове за въстание в Унгария. Кошут заплаши, че ще започне публична полемика в английския печат, ако не го допуснат в „тайния съюз". Плон-Плон беше напълно готов да му отвори вратите на конклава. С английски паспорт, под името мистер Браун, Кошут тръгна в началото на май за Париж, оттърча до Пале-Роял и подробно изложи на Плон-Плон плановете си за въстание в Унгария. Вечерта на 3 май „червеният принц" в собствен екипаж докара екс-управника в Тюйлери, за да го представи там на спасителя на обществото. През време на тази среща с Луи Бонапарт толкова красноречивият в други случаи език на Кошут отказал да му служи, така че Плон-Плон е трябвало да вземе вместо него думата и по някакъв начин да приподнесе на своя братовчед програмата на Кошут. Кошут по-късно с възхищение удостовери почти дословно точността на онова, което Плон-Плон е предал на братовчеда си. След като изслушал внимателно съобщението на своя братовчед, Луи Бонапарт заявил, че само една пречка не му позволява да приеме предложението на Кошут — републиканските принципи и републиканските връзки на Кошут. В отговор на това екс-управникът твърде тържествено се отрекъл от републиканските убеждения, уверявайки, че той не е и никога не е бил републиканец, и че само политическата необходимост и необикновеното стечение на обстоятелствата са го заставили да се присъедини към републиканската част на европейската емиграция. За доказателство на своя антирепубликанизъм Кошут от името на своята страна предложил унгарската корона на Плон-Плон. Тази корона тогава още не беше освободена. Макар че Кошут нямаше нотариални пълномощия за продажбата ѝ на търг, все пак оня, който постоянно е наблюдавал с известно внимание неговите изказвания в чужбина, знае, че той отдавна е привиккал да говори за своята „dear Hungary", както провинциалното дворянче говори за своето имение*.

Отричането на Кошут от неговите републикански убеждения смятам за искрено. Цивилната листа от 300 000 флорина, която

* Не е чудно, че подобни неща стават известни, особено като се има предвид, че тук са участвували най-малкото две словоохотливи страни. Впрочем тези факти бяха публикувани в английските вестници през време на пребиването на Кошут в Лондон (началото на есента на 1859 г.).

той поиска в Пеща, за да поддържа блясъка на своята изпълнителна власт; предаването на собствената си сестра патроната над болничните учреждения, който по-рано принадлежеше на австрийската ерц-херцогиня; опитът да даде името на Кошут на някои полкове; стремежът му да създаде камарила; упоритостта, с която той, след като се намери в чужбина, се държеше за титлата управник, от която се отказа в минута на опасност; цялото му по-нататъшно поведение, което повече подхождаше на един претендент за престол, отколкото на изгнаник — всичко това говори за тенденции, които са чужди на републиканците.

След сцената, която изми от г-н Кошут подозренията в републиканизъм, в негово разпореждане бяха предадени съгласно договора три милиона франка. В тази спогодба като такава нямаше нищо странно, защото, за да се организира по военному унгарската емиграция, бяха необходими пари и защо управникът да не вземе субсидии от новия си съюзник със същото право, с което всички деспотични държави в Европа получаваха субсидии от Англия в продължение на цялата антиякобинска война? Като аванс за лични разходи Кошут веднага получил 50 000 франка и освен това си издействувал известни парични изгоди, нещо като застрахователна премия в случай на преждевременно прекратяване на войната. Финансовата прозорливост и мелодраматичната чувствителност съвсем не се изключват взаимно. Защото Кошут още през време на унгарската революция — както трябва да знае това неговият бивш министър на финансите Душек — благоразумно се погрижил издръжката му да се заплаща не в кошутовски парични знаци, а в сребро или в австрийски банкноти.

Преди Кошут да напусне Тюйлери, било уговорено, че той ще открие в Англия кампания за неутралитет, за да се неутрализират уж „австрофилските тенденции" на правителството Дерби. Общоизвестно е как доброволната подкрепа на вигите и на манчестерската школа му позволи твърде успешно да изпълни тази предварителна част на договора. Турнето с лекции, извършено от Меншън-хауз в Лондон до Фритред-хол в Манчестер, беше като че ли антитеза към неговото англо-шотландско турне през есента на 1858 г., когато той продаваше, вземайки по шилинг от човек, своята омраза към Бонапарт и Шербур, като към „the standing mendce to England"*.

Най-значителната част от унгарската емиграция в Европа от края на 1852 г. се отдръпна от Кошут. Перспективата за нападение на адриатическото крайбрежие с френска помощ отново

* — „постоянна заплаха за Англия". *Ред.*

привлече под знамената му по-голямата ѝ част. Преговорите му с военните лица от новоизпечените привърженици не бяха лишени от „декемврийска“ окраска. За да има възможносг да им предаде по-голяма част от френските пари, Кошут ги повишаваше в чинове, като произвеждаше например лейтенантите в майори. Преди всичко всеки от тях получаваше за пътни разноски до Торино, след това разкошна униформа (стойността на форменото облекло на един майор стигаше до 150 ф. ст.) и най-после заплата, предварително за шест месеца, с обещание за годишна заплата след сключването на мира. Но изобщо заплатата не беше твърде висока: 10 000 франка на главнокомандуващия (Клапка), 6 000 франка — за генералите, 5 000 — за бригадните командири, 4 000 — за подполковниците, 3 000 — за майорите и т. н. Събраните в Торино унгарски военни сили се състояха почти изключително от офицери, без редници и по този повод неведнаж съм имал случай да слушам горчиви жалби от страна на „низините“ на унгарската емиграция.

Генерал Мориц Перцел, който съзря тази дипломатическа игра, както вече споменахме, се отказа да участвува в нея и публично заяви това. *Клапка,* въпреки контразаповедта на Луи Бонапарт, настояваше за десант при Фиуме, но *Кошут* задържаше унгарския емигрантски корпус в сценичните граници, които му бяха предписани от директора на театъра.

Щом като в Торино пристигна известието за сключването на Вилафранкския мир, Кошут, страхувайки се, че ще го предадат на Австрия, главоломно и тайно, зад гърба на военните си части, хукна за Женева. Нито Франц-Йосиф, нито Бонапарт, нито който и да било друг не предизвикваше тогава толкова омраза към себе си в унгарския лагер в Торино както Людвиг Кошут и само комизмът на последното му бягство накара критиката до известна степен да мълчи. След завръщането си в Лондон Кошут обнародва писмо до своя опитомен слон, някой си Мак-Адам от Глазгоу, в което заявяваше, че се смята за разочарован, но не за измамен; той завършваше с трогателната фраза, че няма къде да подслони глава, и моли всички адресирани до него писма да се изпращат до квартирата на приятеля му Ф. Пулски, който даде приют на изгнаника. С повече от англосаксонска грубост лондонският печат предложи на Кошут, ако желае, да си наеме квартира в Лондон с бонапартистките субсидии; това го убеди, че за известно време ролята му в Англия е изиграна.

Освен ораторски талант Кошут притежава великия талант да мълчи, когато аудиторията проявява към него явно недоброжелателно отношение или когато няма какво да каже в своя защита.

И на него като на слънцето не са му чужди и затъмненията. Фактът, че той поне веднъж в живота си е успял да бъде последователен, бе доказан от неотдавнашното му писмо до Гарибалди, в което той предупреждава последния да не напада Рим, за да не оскърби императора на французите, тази „единствена опора на потиснатите националности“.

Както Алберони през първата половина на XVIII век беше наричан колосален кардинал, така и Кошут може да бъде наречен колосален *Лангеншварц*. По същност той е импровизатор, който получава впечатленията си всеки път от нова аудитория, а не творец, който натрапва на света оригиналните си идеи. Както Блонден танцува на своето въже, така Кошут танцува на своя език. Откъснат от атмосферата на своя народ, той неизбежно трябваше да се изроди в прост виртуоз и да изпадне в пороците на виртуозите. Характерната за импровизатора неоснователност в мисленето неизбежно намира отражението си в двусмислеността на неговите постъпки. Докато Кошут беше някога еолова арфа, на която бурно свиреше народният ураган, сега той е само дионисово ухо, което предава шепотите в тайнствените покои на Пале-Роял и Тюйлери.

Би било съвсем несправедливо да се поставя на една дъска с Кошут вторият патрон на Фогт *генерал Клапка*. Клапка беше един от най-добрите унгарски революционни генерали. Той, както и повечето от офицерите, които се събраха през 1859 г. в Торино, гледа на Луи Бонапарт приблизително така, както Франц Ракоци гледаше на Людовик XIV. За тях Луи Бонапарт представлява военната мощ на Франция, която може да бъде полезна на Унгария, но никога — дори само по силата на географските условия — не може да бъде опасна за нея*. Но защо Фогт се позовава

* Макар и да разбирам, че на това гледище е могъл да стои Клапка, аз все пак бях неприятно поразен, като намерих подобни настроения в приведеното по-горе произведение на Семере, и откровено му съобщих своето мнение по този въпрос. Още по-малко разбирам последното му заявление за австрийската отстъпка[559]. Аз зная, че в обществените работи Семере не е способен да се ръководи от лични мотиви и е имал твърде сериозни основания за своето заявление: че унгарците, след като получиха това, което им е дадено от Виена, могат да получат всичко в Пеща. Че всяко въстание в Унгария, предизвикано отвън, особено с помощта на французите, неизбежно ще повлече след себе си намесата на Русия в унгарските работи, в полза на Австрия или против нея; най-после, че автономията, дадена на Трансилвания, Словакия и Хърватско, а също и на Воеводина, ще осигури в даден момент, както и през 1848—1849 г., на виенския кабинет съдействието на тези „националности“ срещу маджарите. Всичко това е вярно, но всичко това можеше да бъде казано другояче, без да се дава повод да се мисли, че се признава унгарската конституция в осакатеното виенско издание „in usum delphini“[560].

на Клапка? Клапка никога не е отричал, че принадлежи на червената камарила на Плон-Плон. За да направи от „приятеля“ Клапка поръчител за „приятеля“ Фогт ли? Клапка няма особен талант в избора на своите приятели. Един от близките му приятели в Коморн беше полковник *Асерман*. Да чуем какво говори за този полковник Асерман полковник *Лапински*, който служеше под началството на Клапка до предаването на Коморн и се отличи след това в Черкезия с борбата си срещу русите.

„Вилагошката измяна“[561] — каза Лапински — „предизвика най-силна уплаха сред многобройните щабни офицери, които се намираха в Коморн и нищо не правеха... Тези парфюмирани господа с обшити със злато яки, мнозина от които не умееха да държат оръжие в ръце и не бяха способни да командуват и трима войника, бягаха в паника един през друг, измисляйки начини на всяка цена да спасят кожата си. След като успяха под всевъзможни предлози да се отделят от главната армия, за да могат в уютната безопасност на непристъпната крепост да седят без всякаква работа и само всеки месец да се подписват за правилното получаване на заплатата, те изпаднаха в ужас от мисълта, че ще трябва да се защищават не на живот, а на смърт... Именно тези негодяи лъжеха генерала, като му рисуваха страшни картини за вътрешни безредици, бунтове и др., за да го склонят колкото може по-скоро да предаде крепостта при условие че ще бъдат запазени животът и собствеността им. Последното условие вземаха особено близко до сърцето си мнозина, тъй като всичките им помисли в продължение на цялата революция бяха насочени само към това — да забогатеят; някои успяха. Отделни лица успяваха да забогатеят много лесно, тъй като мнозина се отчитаха за получените суми не по-рано от половин година. Това създаваше благоприятни условия за лъжи и измама и някои вероятно са бръкнали в касата много по-дълбоко и са вземали повече, отколкото бяха способни да възстановят... Примирието беше сключено; как бе използвано то сега? От намиращите се в крепостта хранителни продукти, които биха стигнали *за цяла година*, беше извозено голямо количество без каквато и да било необходимост в околните села: напротив, от околните места не бяха изнесени никакви провизии. У селяните от най-близките села дори оставиха сено и овес, макар че те молеха да купят от тях този фураж, а след няколко седмици казашките коне изяждаха селския имот, докато ние в крепостта се оплаквахме от недостиг на фураж. Значителна част от намиращия се в крепостта добитък за клане беше продаден вън от града под предлог, че за него няма достатъчно храна. *Полковник Асерман* вероятно не знаеше, че месото може да се консервира. Значителна част от зърнените храни бяха също така продадени под предлог, че са започнали да се развалят; това се правеше открито, но още по-често — тайно. В такова обкръжение, което се състоеше от Асерман и подобните му субекти, Клапка естествено трябваше веднага да се отказва от всяка добра мисъл, която му идваше в главата; за това се грижеха обкръжаващите го господа...“ (Лапински, l. c., стр. 202 — 206).

Мемоарите на Гьоргей и Клапка[562] еднакво убедително свидетелствуват, че Клапка няма твърд характер и политическа проницателност. Всички грешки, които той извърши през време на защитата на Коморн, произтичат от този основен порок.

„Ако Клапка при неговите познания и патриотизъм имаше *и собствена твърда воля* и ако той действуваше по *собствено* разбиране, а не по внуше-

ние на заобикалящите го тъпоумни и страхливи хора, защитата на Коморн би блеснала в историята като метеор“ (l. с., стр. 209).

На 3 август Клапка удържа блестяща победа над обсаждащия Коморн австрийски корпус, напълно го разгроми и го направи небоеспособен за дълго време. След това той превзе Рааб и можеше без труд да превземе дори Виена, но не знаеше какво да предприеме, прекара известно време в бездействие в Рааб и след това се върна в Коморн, където го чакаше писмо от Гьоргей и известието, че последният е сложил оръжието. Неприятелят помоли за примирие, за да концентрира край Коморн разгромения австрийски корпус и придвижващите се откъм Римасомбат войски на русите, а след това преспокойно да обкръжи крепостта. Вместо да атакува поотделно още събиращите се вражески части и да ги разбие поотделно, Клапка отново започна да се колебае, но все пак отказа да сключи примирие пред австрийските и руските парламентьори. Тогава — разказва Лапински —

„на 22 август в Коморн пристигна адютантът на император Николай... Но — каза руският Мефистофел с меден глас — *нали вие няма да ни откажете, г-н генерал, двуседмично примирие: негово величество всемилостивейшият мой господар ви моли за това!* Това подействувало като силна отрова. Хитрият адютант с малко думи успял да направи това, което не успели, въпреки всички усилия и уговаряния, австрийските и руските парламентьори. *Клапка* не можал да устои пред такива фини комплименти и подписал двуседмично примирие. От този ден именно започва падането на Коморн.“

Самото примирие, както вече споменахме, беше използвано при безгрижието на *Клапка от полковник Асерман,* за да може последният за *две седмици* да измъкне от крепостта намиращите се в нея *запаси от провизии за цяла година.* След изтичането на примирието Грабе блокира Коморн откъм Ваг, докато австрийците, които постепенно увеличиха своите сили до 40 000 души, се разположиха на десния бряг на Дунав. Гарнизонът на Коморн беше деморализиран от празен живот зад укрепленията и стените на града. Клапка не предприе нито едно нападение срещу обсаждащия крепостта руски корпус, който още не беше участвувал в нито едно сражение и наброяваше едва 19 000 души. На неприятеля нито за минута не попречиха в подготвителните му работи за обсадата на града. От подписването на примирието Клапка фактически подготвяше всичко не за отбрана, а за капитулация. Цялата енергия, която той развиваше, имаше полицейски характер, тъй като беше насочена срещу храбрите офицери, които се противяха на капитулацията.

„В последно време“ — пише *Лапински* — „хората се опасяваха да говорят каквото и да било за австрийците, защото можеше да бъдат арестувани“.

Най-после, на 27 септември, бе извършена капитулацията.

„Ако се вземат под внимание наличните сили, отчаяното положение на страната, която възлагаше последните си надежди на Коморн, общото положение на Европа и безсилието на Австрия, която би принесла най-големи жертви заради Коморн, *условията на капитулацията бяха изключително жалки*".

Те „помогнаха само за по-скорошно бягство в чужбина от Коморн", но не осигуряваха никакви гаранции нито за Унгария, нито дори за намиращите се в ръцете на австрийците революционни генерали. Освен това те бяха съставени извънредно набързо и така неясно и двусмислено, че това по-късно улесни Хайнау да ги нарушава.

Такъв е *Клапка*. Ако Фогт е лишен от „характер", той най-малко от всичко би могъл да се снабди с тази стока от Клапка.

Третият патрон е *„Джемс Фази,* човекът, който възроди Женева", както се произнася за него придворният му шут Фогт. Следващите по-долу писма на *Йохан Филип Бекер,* обърнати към същия адресант, както и неговото приведено по-горе писмо*, съдържат твърде сполучлива характеристика за Фази, за да я развалям с прибавки! Затова ще се огранича само с една предварителна бележка. Най-отвратителната черта на Фогтовите така наречени „Изследвания" е лицемерният, лютерански, дори калвинистки ужас пред *„ултрамонтанярската партия"*. Така например той поставя Германия пред глупавата алтернатива или да протегне ръка на Луи Бонапарт, или да попадне под властта на австрийския конкордат, и „наистина да преживее втори период на национално унижение" („Изследвания", стр. 52). С гъгнив пуритански глас той негодуващо крещи против

„ултрамонтанярската партия, този наследствен враг, който изсмуква кръвта на цялото човечество, това чудовище" (l. c., стр. 120).

Той очевидно никога не е чувал онова, което е казал дори Дюпен-старши в бонапартисткия сенат, а именно, че

„при режима на Луи Бонапарт конгрегациите, асоциациите и всевъзможните учреждения, подчинени непосредствено на йезуитския орден, са станали по-многобройни, отколкото при ancien régime** и че законодателството и администрацията на империята на декемврийския преврат систематично премахваха всички държавни ограничения, които се поставяха на ултрамонтанярската пропаганда от правителствените органи дори преди 1789 г."

Но това, което Фогт знае безусловно, е, че господството на неговия местен Бонапарт, г-н *Джемс Фази,* се държи на много-

---

* Виж настоящия том, стр. 438—441. *Ред.*

** — стария ред. *Ред.*

годишната коалиция на така наречената радикална партия с ултрамонтанярската. Когато Виенският конгрес включи Женева, старото огнище на калвинизма, в Швейцарския съюз, той присъедини към нейната територия заедно с някои савойски окръзи католическото селско население и crème* на ултрамонтанярската попщина. Именно съюзът с „този наследствен враг на човечеството, с това чудовище" направи от *Фази диктатор* на Женева, а от *Фогт — фазиевски член* на Съвета на кантоните. Това предварително.

„*Париж*, 2 юли 1860 г

Приятелю Р...!

Най-после трябва да удовлетворя вашата молба и да Ви съобщя мнението си за господин Джемс Фази...

Както науките за държавата са безполезни без изкуството да се прилагат в живота, така и изкуството на държавното управление е безплодно, ако то не се базира на науката и на философското мислене. Само науката не дава на така наречения държавен мъж житейски опит и неговата неспособност много скоро ще се прояви. Напротив, човек, който едностранчиво притежава само изкуството на държавното управление, по-лесно може да прикрива недостига на знания и умствено творчество, по-скоро ще мине за практичен държавен деец и ще има на своя страна широк кръг посредствености. Дали народът под управлението на такъв човек ще прогресира в културно-историческо отношение и дали ще се създадат гаранции за безпрепятствено по-нататъшно развитие — сляпо изпадащата във възторг тълпа не е в състояние да съди за това. Особено ако по външен вид всичко върви добре и успешно и всичко се прави в името на свободата и цивилизацията!

В нашия г-н *Джемс Фази* Вие имате превъзходен екземпляр от подобен species** държавни мъже. Този ловък човек наистина проявява не просто изкуство за държавно управление, а цяла редица изкуства в тази област, той прави всевъзможни фокуси и tours de force*** всеки път, когато го изисква „общественото благо", но с привично благоразумие се предпазва да прави салто-мортале. Този майстор по задкулисното разпределяне на ролите, ловък режисьор и суфльор, non plus ultra**** е образец на италиански комедиант. Би могло високо да се цени неговата „твърдост на духа", това, че той не се спира пред никакви средства, които го водят към целта, ако източник на тази твърдост не са мръсните му цели. Но когато знаеш безпринципността и безхарактерността на този човек, преставаш да се чудиш на неговата находчивост в избора на средства и на ловкостта, с която той ги използва. Всичко добро, произлизащо или възникващо в живота на управлявания от него народ, нагло се взема в ръце от този държавен мъж и след това се поднася от негово име на тълпата, която сляпо вярва, че всичко е направено от „татко Фази" или е станало само благодарение на него. Той също така ловко съумява да прехвърля своята инициатива във всичко лошо и непопулярно на чужда глава. В своето правителство той не търпи самостоятелни хора; когато желае, той дезавуира колегите си и те са принудени да делят с него отговорността за

* — каймака. *Ред.*
** — тип. *Ред.*
*** — акробатични трикове. *Ред.*
**** — ненадминат. *Ред.*

неуспешните му стъпки. Понасяйки à discrétion* неговата деспотична грубост, те винаги трябва да бъдат готови да станат изкупителни жертви за благото на народа и за слава на своя президент. Както коронованият владетел, който при всяко, дори и най-полезното за народа мероприятие проверява — преди негово величество да „благоволи“ — дали то няма да навреди на династията, така и татко Фази се пита във връзка с всяка работа: „не заплашва ли тя здравината на президентското ми кресло?“ Ето защо нашият герой винаги приспособява политиката си към обстоятелствата на текущия момент и живее с днешния ден; днес той извършва някаква комедия в правителствения съвет, утре — някакъв жонгльорски фокус в Големия съвет, друг ден постига шумен успех в някакво народно събрание. А изкусно поласканата от него тълпа, която на свой ред обича и такъв господ-бог, когото може да види и чуе, когото тя може да обожава и почита, става доверчива и вярва, че яйца пращят в горещ тиган, когато проливен дъжд трака по покрива. Аз не искам да кажа с това, че женевците са неразвити и глупави; напротив, убеден съм, че рядко някъде може да се намери по-оживен обществен живот, по-мощен духовен стремеж към развитие на гражданската свобода, както тук, на бреговете на Женевското езеро. По-късно ще се върна на въпроса, как все пак г-н Фази е успявал така често да си осигурява мнозинство.

Всичко, което през последните 15 години беше направено в Женева от едно енергично поколение, Фази сам или посредством своите лакеи и поклонници приписва на своето управление. Така например на него се приписва събарянето на укрепленията и грандиозното разширяване и украсяване на столицата на кантона. Обаче всяко правителство, включително и правителството на г-н Фази, би било безжалостно пометено, ако помисли по някакъв начин да се възпротиви срещу настойчивото желание на населението да срине безполезните укрепления и да увеличи размерите на града, който поради крайната сгъстеност на човешките маси ставаше все повече и повече антисанитарен. Следователно този въпрос стана за Фази същевременно въпрос на живот и той — според заслугите му и честта — енергично се залови за работа и за общо удоволствие помогна много неща да бъдат доведени до своя край. Отделният човек, който не е обхванат от безмерно самомнение, не може да приписва на своята инициатива и на своето творчество онова, което е създадено от крайно силната потребност на времето при енергичното съдействие на цяло поколение. Само цялото общество твори нещо цялостно — и то само относително, — а всеки отделен член на обществото внася само по-голяма или по-малка част съответно на своето положение и сили. Сляпата вяра в авторитетите е особен вид суеверие и е вредна за всяко нормално развитие.

Аз прекрасно зная, че нашият г-н Фази по нищо не се отличава от другите човешки синове; че той прави само това, което не може да изостави, и изоставя само това, което не може да направи; че той, както и целият животински свят, в стремежа си към абсолютно изявяване на своята индивидуалност, задоволява своите потребности. От него също така не бива да се изисква да бъде друг, както не бива да се иска от котката доброволно да се хвърли във водата или от коня да се покатери на дървото. Той не би бил в този случай Джемс Фази, а ако не би бил Фази, би бил може би Луи Бонапарт или нещо подобно. Ако величието е, използвайки своя авторитет, да водиш народа за юзда, да го заслепяваш с фокуси, без да съдействуваш на бързия прогрес на духовната и нравствената му култура, а да заздравяваш следите на своето съществуване само с развращаване на обществото, ако всичко това е величие, то несъмнено и Фази е велик и не без основание може да служи като предмет за завист за по-могъщите тирани.

* — неограничено. *Ред.*

Нашият герой рядко добре умее да лавира между противоречията и от тях е направен вълшебният му компас, по който той управлява своето държавно корабче. В един случай радикализмът му доставя екипаж, а ултрамонтанярството — товар, в друг случай обратното — в зависимост от това, как е нужно за по-голямо удобство на кормчията Държавната машина поради това е в постоянно движение, като махалото на джобния часовник се върти назад и напред. Чудесен резултат! Радикалите се кълнат, че работите вървят напред, ултрамонтанярите вярват, че те вървят назад. И едното, и другото е вярно; и двете страни са блажени в своята вяра, а Фази като господ-бог си остава на кормилото.

Драги приятелю, задоволете се този път с тези редове.

Със сърдечен поздрав

Ваш *Йох. Филип Бекер*".

„*Париж,* 20 юли 1860 г.

Драги Р...!

И така, Вие мислите, че аз може би съм сгъстил краските, рисувайки портрета на Фази. Ни най-малко, драги ми приятелю! Впрочем човек не може да мисли и съди за нещата и хората, както желае, а мисли така, както логически трябва да прави това според своето разбиране и вътрешен опит. Който говори за подобни неща нещо друго от онова, което мисли, и постъпва различно от онова, което говори, изменя на самия себе си и е мерзавец.

Фази, който е получил първоначално възпитание в един протестантски институт в Ньойвид и добре говори немски, изглежда и сега още, на 65 години, съди за Германия и за германския народ по впечатленията си от това образцово учреждение. Всичко германско, дори от германска Швейцария, не му е по вкуса и само в изключителни случаи се ползва с неговото благоволение. Като роден женевец и благодарение на дългото си пребиваване в Северноамериканските щати, той отлично се е запознал с републиканските учреждения, със средствата за агитация и особено с прийомите на сродното на натурата му интригантство. Той е повече демагог, отколкото демократ и главното му държавно правило и негов девиз laissez aller et laissez faire[563] — биха били не така лоши, ако можеше да се въздържи и не си пъхаше ръцете навсякъде, където обществото желае да създаде нещо без благословията на държавата, ако не би си пъхал ръцете, за да може или да спечели успех за своя слава, или ако това е невъзможно, да попречи на начинанието, както беше например с Banque de Crédit et d'Echange*, която беше проектирана от г-н Майер и други, и с организирането на промишлен музей. През време на женевската революция от 1846 г. Джемс се ръководеше от афоризма: далеч от изстрелите воинът доживява до старост, и затова повече мислеше за пътищата за бягство, отколкото за пътищата към победата. Той вече се готвеше тайно да напусне Женева, когато Алберт Галер, душата на цялото движение, с последно усилие реши изхода на боя, който дълго се водеше с променливо щастие, и му съобщи за пълната победа. Галер, за когото делото беше всичко, а собствената слава — нищо, и който — тогава поне — твърдо вярваше в искрената любов на Фази към народа, не без удовлетворение гледаше как навреме спасеният от прибързано бягство герой се държеше като победител на устроеното веднага след победата народно събрание. В онова време, непосредствено след победата на революцията, Галер никак не можеше да разчита веднага да получи място в правителството, защото не беше женевец, а гражданин на кантона Берн, и съгласно тогавашните закони на Съюза не можеше нито да избира, нито да бъде избиран.

* — Кредитно-разменна банка. *Ред.*

Наистина, наскоро му беше дарено правото на гражданство и тогава той беше избран в Големия съвет, а също получи място на преводач на държавните актове. Като притегателен център за енергичната женевска младеж той стана твърда опора на радикалното правителство. Благодарение на него Фази все повече печелеше популярност сред простия народ. Използвайки фразеологията на френския радикализъм, която той е усвоил като сътрудник на „National"[564] в Париж през времето на Луи-Филип, Джемс Фази пропагандираше колкото си желае в печата и от трибуната в замаскиран вид истинските си помисли и стремежи. Но въпреки своето демагогско изкуство, той само след една година беше обвинен сериозно от различни кръгове в тайни връзки с главатарите на ултрамонтанярството, а скоро след това и във франкофилство. В германска Швейцария, където за нещата съдят по-спокойно и по-хладнокръвно, скоро, както изглежда, са разбрали неговото коварство. В края на 1847 г., веднага след завършването на войната със Зондербунда, господин Джемс Фази пристига в канцеларията на военния департамент, за да направи визита на генерал Оксенбайн; в канцеларията бях само аз, тъй като Оксенбайн с други офицери бе отишъл в болницата да навести ранените. Когато доложих на Оксенбайн след връщането му за визитата на г-н Фази, той с израз на презрение произнесе: „Ах, този фалшив лицемер!" Бившият президент на Швейцарския съюз и глава на бернското правителство г-н генерал Оксенбайн, който вече няколко години получава в Швейцария пенсия от френския император, сега може би изпитва по-добри чувства към своя стар и без съмнение намиращ се в същото положение колега. Изобщо на всички постоянно бие в очи, че г-н Фази още нито веднаж не е бил избран от швейцарското национално събрание в Съюзния съвет, макар че той и неговите приятели усилено се стремяха към това и макар че в това събрание господствува фанатично провежданата тенденция да се осигурява за най-важните кантони периодично представителство в централното правителство. По отношение на съюзното правителство, в което Фази не се ползваше с никаква власт, но което все пак ограничаваше удобния за него кантонален суверенитет, той винаги проявяваше непокорност и където можеше, слагаше пръти в колелата му.

Когато в началото на 1849 г. съюзната полиция сметна за политически важно да ме преследва за организирането на сицилийския легион, аз заминах за Женева, където Фази ми каза, че мога да се занимавам, колкото желая, с организирането и да не обръщам внимание на Съюзния съвет. Аз отлично зная, че г-н Фази лесно жертвува всеки човек, ако това му е нужно, дори тогава, когато на страната на тази жертва стои законът. Аз лично изпитах това по-късно в един случай — историята е много дълга за писмо, за това могат да разкажат федералните комисари д-р Керн и Трог.

В работите с емигрантите той под предлог на хуманност проявяваше своеволие спрямо мероприятията на Съюзния съвет, но безпощадно и самовластно преследваше емигрантите, които му бяха лично неугодни. Особено безмилостно преследваше той видните лица, които стояха близко до Галер, в когото той виждаше бъдещ съперник. Мадзини трябваше да се бои от него повече, отколкото от съюзната полиция. Дългият Хайнцен му беше омразен и трябваше скоро да напусне кантона: „той така тежко стъпва, сякаш земята му принадлежи", такъв беше единственият довод за неговото изгонване, който Фази наивно привеждаше. Струве без всякакво разпореждане на Съюзния съвет беше арестуван през време на една разходка с жена си и изпратен през границата в кантона Ваадт като *руски* шпионин. Галер своевременно побърза да отиде при Фази, за да го убеди, че е сгрешил. Между тях се завързал дълъг спор, защото Фази си въобразява, че той изглежда толкова поправдив, колкото по-силно крещи и колкото за по-възмутен се представя. Струве трябваше да си остане руски шпионин. Ако паметта не ми изменя,

тази сцена е станала в хотел де Берг в присъствието на руския емигрант г-н Херцен, у когото главата на женевското правителство обичаше да обядва. Във всеки случай този господин не е замесен в неблаговидната инсинуация срещу Струве. Без съмнение Фази е повече русофил, отколкото Струве; аз съм чувал как веднаж, говорейки на едно празненство, той каза: „Произведенията на Жан-Жак Русо се четат и по-добре се разбират в Русия, отколкото в Германия“. Разбира се, с това той искаше главно да уязви германските приятели на Галер и германците изобщо.

Галер, който дотогава вървеше в крак с Фази по политическите въпроси и с когото аз разговарях непосредствено след сблъскването му с Фази във връзка със Струве, ми каза огорчено: „С Фази всичко е свършено, казано откровено, не мога вече да имам работа с него; това е истинско политическо чудовище, истинско животно по своите страсти; да продължавам да бъда заедно с него — значи да помагам отвътре да се погубва народното дело. Едва когато му противопоставиш решителна свободомислеща опозиционна партия, той, за да спаси своето положение, ще бъде принуден високо да държи знамето на радикализма. Докато срещу него е само старата аристокрация, работите ще вървят все по-лошо, защото той отдавна вече флиртува с ултрамонтаните и има възможност да действува по свое усмотрение. Впрочем той съвсем не е швейцарец по начин на мислите и по-охотно обръща погледи към Париж, отколкото към Берн. Аз още отдавна имах достатъчно поводи да скъсам с него; само привичката ми пречеше за това, защото аз дълго време виждах в него делови човек. Само непрестанната вътрешна борба и днешното открито сблъскване ми помогнаха да си ликвидирам сметките с него“.

Около Галер се групираха всички хора, които имаха по-независим характер, по-специално лицата, принадлежащи към младата политико-емигрантска школа; „обединените“ по този начин решителни радикални и социалистически елементи скоро бяха наречени демократическа партия. Радикализмът отсега — с редки изключения — се състоеше в съзнателно и несъзнателно раболепие пред Фази, който сега намери истинското си мнозинство в присъединените от 1815 г. към Женева католически селски райони на Савоя. Всесилните попове там, ултрамонтаните, сключиха съюз с този „радикализъм“, рожба на Фази. По най-долен начин поставиха Галер под подозрение, подложиха го на преследване и го лишиха от пост. Младата демократическа партия не можеше още да издигне за предстоящите тогава избори своя собствена листа наред с аристократическата и с обединената старорадикална и ултрамонтанярска партия. И макар че Джемс Фази отказа да включи в своята листа няколко имена на демократи, все пак Галер и неговите съмишленици отклониха всички предложения на аристократическата партия и решиха този път да гласуват за листата на Фази и да чакат победата си в бъдеще. Ако Фази искрено мислеше за прогреса и за сериозно развитие на гражданския живот, той не би се залавял за мръсната опашка на вечно оглеждащите се назад ултрамонтаняри. За да постигнат по-голям успех в клеветата и гоненията срещу Галер, оръженосците на негово превъзходителство „радикалния“ президент създадоха специален пасквилен лист, за да няма нужда техният мъдър повелител да мърси с ругатните си своя „Moniteur“ — „Revue de Genève“; тези ругатни започнаха да се появяват толкова по-изобилно в органа на неговите изкупителни жертви, които той във всеки момент можеше да дезавуира. Слабото здраве на Галер не издържа тази низка интрига и той умря още през същата година (1852), на 33 години. Колко често имах случай да чувам в Женева: *„Нашият добър благороден Галер падна жертва на безпощадното отмъщение на нашия йезуитски тиранин!“*. В следващите избори за правителство приятелите на Галер приеха предложението на аристокрацията за съюз толкова по-охотно, че последната беше готова да се задоволи с падането на

Фази и с много скромно участие в управлението. Принципиалният Галер вероятно би се отказал и сега от този съюз; но, казваха партийните му съмишленици, нали г-н Фази ни показа прекрасен пример със своя съюз с ултрамонтанярите; защо пък ние трябва да се срамуваме от приличната аристократическа опашка, щом като Фази не се срамува от неприличната ултрамонтанярска опашка? Защо да не можем поне със същия успех да вървим напред с образованата аристокрация, с който Фази обещава да върви в съюз с невежественото ултрамонтанярство?

Следователно на изборите (струва ми се, това беше през ноември 1853 г.), в които много радикали, включително дори и другари на Фази по правителство, преминаха към демократите, нашият герой от 1846 г. с преобладаващо мнозинство беше изхвърлен от президентското кресло. Объркаността на обременения с дългове експрезидент беше необикновено голяма. Във връзка с това трябва да се спра върху някои подробности от неговия живот.

След като пропиля едно значително наследство в оргии и любовни похождения още преди влизането си в правителството, затънал до гуша в дългове и безмилостно преследван от кредиторите, г-н Джемс Фази се постара, като стана президент, колкото може по-скоро да отмени закона, който предвиждаше арестуване за дългове — разбира се, „в интерес на личната свобода“. Така през 1856 г. един измъчен от дългове женевец ми каза: „Добре, че избрахме за глава на правителството един обременен с дългове човек, който отмени ако не дълговете, то поне хвърлянето в затвора за дългове.“

Но в началото на 50-те години материалното положение на г-н Фази се оказа притеснено, така че „благодарният народ“ трябваше да побърза да му се притече на помощ и да му отдели като подарък за строеж голям участък земя на освободеното място след събарянето на укрепленията. Пък и защо не? Нали той помогна да се премахнат от тази площ укрепленията, защо да не му се позволи „да анексира“ парче земя, когато така постъпват и по-големите владетелски персони без всякакви колебания? Сега г-н Фази се оказа в състояние да продаде много големи участъци за построяване на домове и да построи на самия себе си голям красив дом. Но за нещастие той веднага отново се заплете в дългове и не можеше да плати на заетите в неговата постройка работници. В началото на 1855 г. дърводелецът, на когото той дължеше няколко хиляди франка, му викаше на улицата: „Плати ми, негоднико, за да мога да купя хляб на децата си!“ При такива именно стеснителни обстоятелства той се лиши от президентското място, а като венец на всичко върху него се струпа още по-голямо нещастие. Радикалното кредитно учреждение Caisse d'Escompte* беше принудено да прекрати плащанията. Приятелите на Фази в това учреждение, не по-малко обременени с дългове, дадоха на себе си и на него — въпреки устава — заеми, които превишаваха средствата на банката. Директорът на банката, който още е в затвора, си позволи — лошите примери развалят добрите нрави — още по-голям заем от банковите средства. Така Caisse d'Escompte беше в навечерието на голямо нещастие — банкрут. Спестяванията на стотици пестеливи работнически семейства бяха застрашени от опасност. Нужно беше да се помогне тук сега със съвет и с дело на всяка цена, иначе цялото предприятие на Фази би било развеяно от дефицита като прашинка от вятъра. Разбира се, при такива обстоятелства не беше възможно да се намерят пари за самата Caisse d'Escompte. Но тъкмо тогава в Женева се зараждаше ново кредитно учреждение, Banque Générale Suisse**. Трябваше да се доставят на тази банка значителни суми, за да може тя от своя страна да спаси Caisse d'Escompte

* — сконтова каса. *Ред.*

** — Главна швейцарска банка. *Ред.*

от отлива на пари, а г-н Фази — от прилива на дългове. Фази трябваше да стане спасител, за да бъде спасен. В случай на успех му гарантираха прилично възнаграждение във формата на определен процент, а за Caisse d'Escompte — спасителен спомагателен капитал. И така с тази цел г-н Фази замина pro domo* и заради Banque Générale Suisse за *Париж,* където след многоседмично пребиваване и — както предаваше мълвата — *при милостивото съдействие на „августейшия"* той успя да получи от Crédit Mobilier спасителна сума от много милиони франка. Тъкмо тогава се извършваха приготовления за нови избори на правителство (ноември 1855 г.); затова спасителят още преди пристигането си в Женева писа, че в най-близко време ще донесе със себе си огромен товар от милиони. Това беше лечебен пластир за ранените сърца на акционерите на Caisse d'Escompte и чудодеен факел за ултрамонтанярско-радикалните избиратели. На една тогавашна карикатура той бе нарисуван с голямо сходство като колосален, натоварен със златен чувал лебед, който плува по езерото към женевското пристанище. Един шегаджия ми разказваше тогава, че на чаша бира му съобщили, че Фази е донесъл със себе си 50 милиона франка; за вино — 100, а за extrait d'absynthe** — 200 милиона. Репутацията на татко Фази като притежател на чудотворна сила беше отново напълно възстановена в очите на неговите деца. Демократите, уверени в победата на изборите, не положиха никакви особени усилия. Образуваното неотдавна дружество на силните млади хора — les fruitiers*** — се държеше напълно като лейбгвардия на Фази, по най-груб начин тероризираше избирателите в момента на изборите и техният кумир отново седна на президентското кресло.

Но този път скоро се разкри ясно и недвусмислено, че ултрамонтанярите не са дали даром своите многобройни избиратели, че те също така искат да им бъде заплатено за победата. В един прекрасен ден изгоненият от Швейцария след войната със Зондербунда фрайбургски епископ г-н Марийе, вечен подстрекател и бунтовник, пристигна с високото разрешение на г-н Фази от Франция обратно в Женева и започна да служи „свещени" меси. По целия град се разнесе вик на недоволство, който скоро намери отклик в цяла Швейцария. Това изглеждаше прекомерно дори за най-слепите радикали, за най-преданите fruitiers. Веднага се състоя народно събрание, на което беше гласуван вот на недоверие на правителствения глава. Неговият колега, регирунгсратът г-н Турт, макар че беше само един от привържениците и учениците на Фази, прояви рискованото желание да се еманципира и започна безпощадно да громи своя господар и патрон. Но г-н Фази беше заминал още преди появяването на г-н епископа, както постъпваше винаги в случаите, когато забъркваше на своите колеги каша, която те сами трябваше да ядат. Г-н Марийе, разбира се, беше принуден незабавно да напусне Женева и Швейцария. А татко Фази, след като предварително устрои мъмрене на бунтовните си деца, писа от Берн, че не са го разбрали, че правителството е извършило грешка и че той действително единствено в „интерес на религиозната свобода", е разрешил на епископа просто само да посети града. Когато първата буря улегна, тежко оскърбеният татко Фази се върна. С няколко оракулски премъдрости, които са годни за всички случаи в живота и затова изглеждат винаги истински, той лесно успя да възстанови разклатения си авторитет и вярата в своята чиста любов към свободата и отечеството; толкова повече, че неговите господа колеги имаха любезността да поемат върху

* — за самия себе си. *Ред.*

** — абсент. *Ред.*

*** — сиренарите. *Ред.*

себе си главната вина. А Фази с това постигна желаната си цел, като показа на приятелите си ултрамонтаняри, *че той винаги е готов да направи за тях всичко, което е по силите му.* През последните години г-и Джемс Фази стана много богат човек. Освен че Banque Générale Suisse му осигури пожизнено да получава определен процент от печалбите, той като глава на правителството не забравяше и собствените си интереси при железопътното строителство в своя кантон и т. н. В неговия голям красив дом (къщата на Фази на крайбрежиата улица Монблан) се върти в cercle des étrangers* избраното общество. А откакто Пиемонт откри, че с неговия държавен морал не са съвместими „игралните вертепи" на савойските курорти, състрадателният и трогнат президент на Женевската република даде в просторните си зали приют на такъв един вертеп като на изгнаник. Да живее свободата! Laissez aller et laissez faire! Allez chez moi et faites votre jeu!**

Какво повече искаш, мила моя.***

Твой *Йохан Филип Бекер*".

От патроните на *Фогт* аз се спускам към неговите *съучастници.*

Peace and goodwill to this fair meeting,
I come not with hostility, but greeting****.

Пред процесията, от участвуващите в която ще спомена само някои най-видни фигури, ни посреща *берлинският* „National-Zeitung" под командата на г-н *Ф. Цабел.* Ако се сравни подсказаната на мьосю Едуар Симон от самия Фогт рецензия за „Главна книга" в „Revue contemporaine" със съответните статии на „National-Zeitung", „Breslauer-Zeitung"[565] и т. н., може да се помисли, че „закръглената натура" е изготвила две програми — едната за обработката на италианската, а другата за обработката на аугсбургската кампания. Но какво наистина накара г-н *Ф. Цабел,* този обикновено толкова скучен и предпазлив интригант и дебелан от „National-Zeitung", да се заема и да преправя уличните песнички на Фогт в уводни статии.

Първото подробно указание на „National-Zeitung" се среща в брой 205 на „Neue Rheinische Zeitung" от 26 януари 1849 г. в уводната статия, която започва с думите: „За Шилда"[566]. Но ръцете на пътепоказателя са твърде дълги, за да можем отново да ги отпечатаме тук. В уводната статия на „Neue Rheinische Zeitung", брой 224 от 17 февруари 1849 г., четем:

„*Берлинският „National-Zeitung" е съдържателен израз на безсъдържателността.* Ето няколко нови примера. Става дума за пруската циркулярна

* — кръг от чужденци. *Ред.*

** — Дайте свобода на действията! Идвайте при мене и залагайте! *Ред.*

*** Хайне. Из стихотворния цикъл „Отново в родината". *Ред.*

**** Любов и мир на всички в тая зала,
не със вражда, а с поздрав съм дошъл.

нота... Макар и но! Да бъдеш в състояние и да желаеш и да изглеждаш! Да намираш и да желаеш, за да желае пруското правителство! Всяка фраза също като каторжник влачи на краката си огромна тежест и е безкрайно тежка. Всяко „ако", всяко „макар", всяко „но", е въплътеният Dr. utriusque juris*. И ако вие разгърнете грижливо цялата тази християнско-германска подпухнала вехтория, всичките тези книжни парцали, в които „National-Zeitung" грижливо обвива своята мъдрост, какво ще остане?... *Политикански брътвеж* — черно на бяло, като premier Berlin, en grande tenue...** „National-Zeitung" очевидно се печата за *мислещите читатели* като „Световната история" на Ротек[567]... Французите имат сполучлив израз за подобен род чисто словесно мислене: „Je n'aime pas les épinards et j'en suis bien aise; car si je les aimais j'en mangerais beaucoup, et je ne peux pas les souffrir". „Аз не обичам спанака и това е много добре; ако го обичах, бих ял много, а аз не го понасям". „National-Zeitung" желае щастието на Прусия и затова — и нов кабинет. Но кабинетът е това, което тя желае при всички обстоятелства. Само че по този въпрос патроните на „National-Zeitung" са наясно и са напълно уверени."

В брой 296 на „Neue Rheinische Zeitung" четем:

„*Берлин, 9 май 1849 година* ...Интересно е да се наблюдава позицията, която заема берлинският печат към саксонската революция. „National-Zeitung" *познава само едно чувство — страха да бъде спрян*".

Но страхът е жизнен еликсир, както доказа това „National-Zeitung" през десетгодишното управление на Мантойфел.

„National-Zeitung" потвърди правилността на думите на Поп:

Still her old empire to restore she tries,
For born a goddess Dulness never dies.***

Но царството на Dulness у Поп се различава от царството на „National-Zeitung" по това, че там „сега вече управлява Дънс втори, докато по-рано управляваше първи"****, когато тук все още управлява старият глупак, Dunce the first*****.

По петите на „National-Zeitung" върви „Breslauer Zeitung", който сега се покланя на кабинета на Хохенцолерн, както преди се покланяше на кабинета на Мантойфел. В началото на 1860 г. аз получих следното писмо:

---

* — доктор и на двете права (т. е. на църковното и светското). *Ред.*

** — берлинска уводна статия, в целия си блясък. *Ред.*

*** — Защото Dulness, вечната богиня,
държи за властта си, както и преди[568].

Невъзможно е да се предаде думата Dulness в превод. Тя значи нещо повече от скука, това е въздигната в принцип ennui [скука], която приспива безжизнеността, затъпява тъпотата. Като свойство на стила Dulness е това, което „Neue Rheinische Zeitung" нарича „съдържателен израз на безсъдържателността".

**** А. Поп. „Дънсиада", книга първа. *Ред.*

***** — Дънс първи. *Ред.*

„Бреславл, 27 февруари 1860 г.

Драги Маркс!

Прочетох във „Volks-Zeitung“ твоя адрес и декларацията ти срещу „National-Zeitung“*. Също такава статия, както в „National-Zeitung“, се появи и в „Breslauer Zeitung“ с подпис на *всекидневния* му сътрудник д-р **Щайн**. Това е същият този д-р Щайн, който седеше в берлинското Национално събрание заедно с Д'Естер на крайно лявата страна и внесе известното предложение срещу офицерите в пруската армия. Този велик Щайн с малък размер беше отстранен от преподавателската си дейност. От съществуването на новия кабинет той си постави за задача да агитира за него — не само миналата година през време на изборите, но и сега, — за да обедини силезийската демокрация с конституционалистите. Въпреки това неговото ходатайство да му се разреши да преподава частно беше отклонено от сегашния кабинет, и то не веднаж, а много пъти. Миналият в оставка кабинет мълчаливо търпеше неговата преподавателска дейност, а сегашният я забранн като противозаконна. Той замина за Берлин, за да получи разрешение, но безуспешно, както можеш подробно да научиш от същия този брой на „Volks-Zeitung“, където е поместено твоето заявление. А сега, по инициатива на д-р *Щайн*, в *Бреславлския клуб* през време на шутовска процесия беше изобразена сярната банда. Въпреки това д-р *Щайн, Шлехан, Земрау* и техните компаньони от конституционалистите сега трябва да търпят едно унижение след друго; но нали този сорт хора не се оставят да бъдат разколебани в своя патриотизъм. Какво ще кажеш за тази мила компания?“

Какво мога да кажа за своя колега Щайн? Той беше действително мой колега. Работата е там, че аз половин година (през 1855 г.) бях кореспондент на „Neue Oder-Zeitung“[569] — единствения германски вестник, в който пишех през време на пребиваването си в чужбина. Очевидно Щайн има каменно сърце**, което не може да смекчи дори отказът да му се разреши да дава частни уроци. „Neue Rheinische Zeitung“ дълго дялаше този Щайн, за да изсече бюст от него. Така например в брой 225 четем:

„Кьолн, 16 февруари 1849 година... Що се отнася до самия г-н Щайн, ще напомним времето, когато той се обяви против републиканците като фанатичен конституционалист, когато в „Schlesische Zeitung“[570] той *се занимаваше с най-истински* **доноси** *срещу представителите на работническата класа* и *използваше за тази цел* един учител, свой съмишленик и сега член на „Съюза на привържениците на законния ред“. Също така жалка както самото събрание на съглашателите беше и така наречената демократична фракция на това събрание. Можеше предварително да се предвиди, че сега тези господа ще признаят *октроираната конституция,* за да могат *отново* да бъдат *избрани.* За възгледите на тези господа е особено характерно, че те *след* изборите отричат в демо-

* Виж настоящия том, стр. 712—713. *Ред.*

** Тук и по-долу игра на думи: Stein — фамилно име, „Stein“ — „камък.“ *Ред.*

кратическите клубове онова, което са защищавали *преди* изборите на събранията на избирателите. Тази дребнава, мошеническа либерална извъртливост никога не е била присъща на дипломацията на революционерите“[571].

Че „Rheinische Zeitung“ дялаше Щайн не напразно — той доказа това, когато Мантойфел отново разжалва [wegoktroyiert hatte] октроираната палата[572]. Д-р Юлиус Щайн тогава заяви в „главния демократически съюз на Бреславл“:

„Ние“ (крайната берлинска левица) „от самото начало смятахме германското дело за загинало... *Сега* трябва да признаем, че *германското единство е изобщо невъзможно, докато съществуват германските владетели*“ („Neue Rheinische Zeitung“, брой 290).

Действително сърцераздирателен, размекващ камъните факт: Шверин неизменно отказва да използва същия този Щайн като строителен камък, макар че той вече не е камък на препъването.

Не зная дали моите читатели са видели някога списанието „Punch“ — имам предвид лондонското „Kladderadatsch“[573]. На заглавната страница е изобразен седящ Пънч, срещу него стои кучето му Тоби с много кисел вид, с перо над ухото: и едното, и другото са знаци на вроден penny-a-liner. Ако е позволено да се сравнява малкото с голямото, Фогт би могъл да бъде сравнен с Пънч, с Пънч, който е разпилял своето остроумие — това malheur* се случи с него през 1846 г. заедно с отменяването на хлебните закони[574]. Но неговият другар, кучето Тоби, може да се сравни само със самия него или пък с **Едуард Майен**. Едуард Майен, ако той действително умре някога, не се нуждае от питагорейско преселение на душите. За това се е погрижил още приживе Тоби. Аз съвсем не желая да твърдя, че Едуард Майен е служил като модел за художника при създаването на винетката на заглавната страница. Но във всеки случай никога в живота си не съм виждал по-голямо сходство между човек и куче. Впрочем няма нищо чудно. Е. Майен по природа е penny-a-liner, а penny-a-liner по природа е Тоби. Е. Майен винаги обичаше да посвещава досадната благодат на продажното си перо на вече готовите партийно-организационно-литературно-издателски предприятия. Подарената от горе програма спасява от труда за самостоятелно мислене, чувството на връзка с повече или по-малко организираната маса заглушава съзнанието за собствено несъвършенство, а мисълта за съществуването на походна каса временно преодолява дори професионалната тъга на Тоби. Така ние намираме Едуард Майен, който на времето се прилепи към злопо-

* — нещастие. *Ред.*

лучния демократически Централен комитет, този кух орех, израсъл през 1848 г. от събранието на германските демократи във Франкфурт на Майн[575]. В лондонската емиграция той беше найдейният майстор на литографирани листове, където бяха отчасти прахосани парите на Кинкеловия заем за фабрикуване на революции; това, разбира се, ни най-малко не попречи на същия този Едуард Майен да се прехвърли с целия си багаж в лагера на принц-регента и да хленчи за амнистия и действително да си изпроси позволение да терзае от Вандсбек хамбургския „Freischütz" със статии по външната политика. Фогт, който вербуваше „ония, които" — хората, готови „да следват неговата програма" и да му доставят статии, и при това размахваше пред очите им плътно натъпканата походна каса, тъкмо навреме се притече на помощ на нашия Едуард Майен, който в този момент бягаше без господар, тъй като в това трудно време никой не желаеше да плаща кучешки данък. И какъв яростен лай надигна Тоби при известието, че аз се готвя да подкопая кредита на Фогтовото партийно-литературно-издателско предприятие и да лиша от възнаграждение драскащите за него мопсове! Quelle horreur!* Фогт даде на своя Едуард Майен толкова подробни инструкции за задължителната обработка на „Главната книга", както и на своя Едуар Симон, и Едуард Майен действително напълни цели пет броя от вестник „Freischütz" (бр. 17—24, 1860 г.) с трудно смилаем брътвеж от „Главната книга"[576]. Но каква разлика! Докато Едуар Симон поправя оригинала, Едуард Майен го изопачава. Елементарната способност към обективно възприемане на предварително даден материал се състои несъмнено в умението да се препише печатаното, но нашият Едуард Майен е съвсем неспособен да препише правилно дори един ред. В характера на Тоби липсва дори необходимата за преписване сила. Да чуем:

„Freischütz", бр. 17: „Вестникът" („Allgemeine Zeitung")... „сега е уличен в това, че той... също така... се е ползвал от съдействието на революционната партия, която Фогт клейми като *сярна банда на германските републиканци*".

Къде и кога Фогт фантазира за сярната банда на германските републиканци?

„Freischütz", бр. 18: „Именно Либкнехт лансира в „Allgemeine Zeitung" обвинение против Фогт, като повтори там нападките, скалъпени от Бискамп в лондонския вестник „Volk"; но тези нападки добиха цялото си значение едва тогава, когато Маркс препрати в „Allgemeine Zeitung" появилия се в Лондон лист, авторството на който той приписа на Блинд".

* — Какъв ужас! *Ред.*

Фогт лъжеше много и без стеснение, но неговият адвокат Херман вече му забрани да се позовава на лъжливото твърдение, че *не*напечатаната в „Allgemeine Zeitung" статия на Бискамп била „повторена" в него от Либкнехт. И на Фогт не му минава през ума да каже, че аз съм препратил в „Allgemeine Zeitung" листа „Предупреждение". Напротив той определено заявява: „Именно г-н Либкнехт... препрати клеветническия лист в „Allgemeine Zeitung"" („Главна книга", стр. 167).

„Freischütz", брой 19: „Блинд определено се отрече от авторството на листа, а собственикът на печатницата засвидетелствува, че той му е *предаден* за печат не от Блинд. Но твърдо установено е, че пасквилът веднага е бил препечатан със същия набор във „Volk", че Маркс се е погрижил за публикуването му в „Allgemeine Zeitung", и т. н.".

Фогт в „Главна книга" препечатва, от една страна, заявлението на Фиделио Холингер, в което последният свидетелствува, че листът *не е набиран* в неговата печатница, а от друга страна, моето контразаявление, че първоначалният набор *още* стоеше неразпилян у Холингер, когато „пасквилът" беше отново напечатан във „Volk". И каква безсмислица се получава от всичко това у злополучния Тоби!

„Freischütz", бр. 19: „Що се отнася до лицата" (като че ли сме говорили Енгелс и аз, съгласно писмото на Техов), „това са чисто разсъдъчни хора, които не познават никаква национальност".

Никаква *сантименталност*, премили Тоби, никаква сантименталност — пише Техов у Фогт.

„Freischütz", брой 20: „Маркс... допусна дуелиращите се да отидат да се стрелят в *Остенде*. Техов беше секундант на Вилих и т. н. Техов след този инцидент скъса с Маркс и с неговия Съюз".

Едуард Майен не се задоволява с това, че чете *Остенде* вместо *Антверпен*. Той вероятно е слушал в Лондон разказа за французина, който се оплаквал в Уест-Енд, че англичаните пишат Лондон, а произнасят Константинопол. Едуард Майен заставя Техов, който ме е виждал всичко веднаж в живота си през периода на писането на своето писмо и освен това определено пише, че в началото желаел *да се присъедини* към мене и към моя Съюз, да скъса с мене и с моя Съюз, към който Техов никога не е принадлежал.

„Freischütz", брой 21: „С този именно инцидент" (с Централното работническо празненство в Лозана) „се обясняват яростните нападки, на които е подложен Фогт в лондонския „Volk"".

Самият Фогт изтъква в „Главната книга“ като дата на „яростните нападки“ срещу него във „Volk“ — *14 май 1859 г.* (Листът се появи в броя на „Volk“ от 18 юни 1859.) А лозанското Централно празненство се състоя на *26 и 27 юни* 1859 г., т. е. много време *след* предизвиканите от него според Майен „яростни нападки“.

Но достатъчни са и тези избрани откъси от Тоби. Няма нищо чудно, че Тоби, след като е прочел в книгата на Фогт всичко, което съвсем не съществува там, е научил между другото:

„Книгата на Фогт ще бъде причислена към най-смелите, остроумни и полезни полемични произведения на нашата литература“ („Freischütz“, брой 17).

А сега представете си злополучния Тоби, неспособен правилно да препише дори два печатни реда, представете си този Тоби, осъден, като седи във Вандсбек, всеки ден да чете книгата за световната история, да извлича от нея всеки час събитията на деня, които само бегло са означени с неясни начални букви, и да фотографира във „Freischütz“ в естествена големина dissolving views* на настоящето! Нещастният вандсбекски апостол! Щастливият хамбургски читател на „Freischütz“!

Преди няколко дни *в лондонския вестник „Times“* беше поместена обиколилата целия английски печат странна бележка под заглавие: „Човек, застрелян от куче“. Както изглежда, Тоби също умее да стреля и затова няма нищо чудно, ако Едуард Майен пее във „Freischütz“: „Служа като стрелец на регента аз“.

„Kölnische Zeitung“ се ограничи с няколко злостни бележки и дребнави инсинуации в интерес на Фогт. Една седмица след излизането на „Главна книга“ този вестник пусна в своите колони слуха, че книгата вече е разграбена — вероятно за да не се занимава самият той с нейния критически разбор. Но колко хумор има в живота!

Можех ли аз през 1848—1849 г., когато излизаше „Neue Rheinische Zeitung“ и ние всекидневно си чупехме копията с нашия кьолнски съсед за Полша, Унгария и Италия, можех ли тогава да подозирам, че през 1859 г. същият този „Kölnische Zeitung“ ще се изправи пред нас в ролята на рицар на принципа на националността, а от простия г-н **Йозеф Дюмон** ще се излюпи синьор Джузепе дел Монте! Но тогава, разбира се, още нямаше никакъв Луи Бонапарт, който би изпратил на националностите висшата нравствено-либерална благодат, а „Kölnische Zeitung“ никога няма да забрави, че Луи Бонапарт е спасил обществото.

* — мъгляви картини. *Ред.*

С каква ярост той нападаше тогава *Австрия*, ще ни покаже *„Neue Rheinische Zeitung", брой 144.*

„Кьолн, 15 ноември (1848 г.). В момента, когато по цяла Германия се разнесе вик на негодуване при съобщението, че някой си Виндишгрец, кървав слуга на австрийските бандити, се осмелил да заповяда да разстрелят като куче депутата **Роберт Блум** — в такъв момент е подходящо да се спрем на два германски вестника, единият от които с рядко вероломство се стараеше да опозори последните дни на покойния, а другият до самия гроб го преследва с нелепия си кретинизъм. Ние имаме предвид „Kölnische Zeitung" и „Pheinische Volks-Halle" (vulgo Narrhalle*) ... В брой 292 „Kölnische Zeitung" пише: „На 22 този месец (октомври) *„възторжените водачи* на демократическата партия напуснаха Виена; в това число и... **Роберт Блум".** „Kölnische Zeitung" съобщи това известие без по-нататъшни прибавки, но затова пък напечата клеветата за Блум с разредка, за да може толкова по-добре да я запечата в паметта на своите читатели. В по-късните броеве „Kölnische Zeitung" се усъвършенствува. Той не се стесняваше да препечатва в колоните си дори статиите на най-черножълтия лист на камарилата, съобщенията на органа на ерцхерцогиня София, найподлия от всички австрийски вестници..." По-нататък се привежда цитат, в който между другото е казано: „Роберт Блум не пожъна лаври във Виена... Въпросът е там, че той говори в актовата зала за вътрешния враг: боязън, недостиг на мъжество и смелост; „но ако освен този вътрешен враг съществуват *също* и *други* врагове — той се надява, че те не съществуват, — или ако в града още има хора, които предпочитат победата на военщината пред победата на свободата, то борбата не на живот, а на смърт със стоящите пред града пълчища трябва с пълна сила да се обърне и срещу тези хора" ... В речта на г-н Блум се чувствува безумието на септемвриеца[577]; ако г-н Блум е произнесъл тези думи, той — казваме това без забикалки — **се е обезчестил".** Така пише „Kölnische Zeitung".

През изкусно прикрита мрежа от тръби всички отходни места на Лондон изливат физическите си нечистотии в Темза. Точно така световната столица излива всичките си социални нечистотии през системата от пачи пера в една голяма книжна централна клоака — „Daily Telegraph". Либих правилно изтъкна безсмисленото прахосничество, което лишава водите на Темза от тяхната чистота и Англия от нейния тор. Но ***Леви,*** собственик на книжната централна клоака, знае смисъла не само на химията, но и на алхимията. След като е превърнал социалните нечистотии на Лондон във вестникарски статии, той превръща вестникарските статии в мед и най-после медта — в злато. На вратите, които водят към централната книжна клоака, са написани di colore oscuro** думите: „hic... quisquam faxit oletum!"*** или както образно е превел това *Байрон:* „Wanderer, stop and — piss!"****

* — по простому казано, залата за глупците (игра на думи: „Volksshalle" — „народна зала", „Narrhalle" — „зала за глупци"). *Ред.*

** — с черна боя. *Ред.*

*** — „тук всеки може да се оправи" (перифразиран стих от първа сатира на Персий). *Ред.*

**** — „Страннико, спри и се изпикай! (Байрон. „Епитафия"). *Ред.*

Леви, подобно на Авакум, est capable de tout*. Той е способен да напише уводна статия на три колони по повод на някой случай на изнасилване. В началото на тази година той угощаваше многобройната си публика от гурмани със зловонно рагу, съставено умело от толкова отвратителни, мръсни подробности на едно съдебно дело, че тези подробности принудиха съда да очисти съдебната зала от жени и деца. За нещастие Леви като подправка за рагуто е преплел името на едно съвсем невинно лице. Възбуденото във връзка с това дело против него за клевета завърши с осъждането му от английския съд и с публичен позор за издавания от него орган. Процесите за клевета — както и всички процеси — в Англия, както е известно, са безсъвестно скъпи и са до известна степен привилегия на coffre fort**. Но скоро някаква компания на безработни адвокати в Сити откри, че Леви е твърде изгоден дивеч; те се обединиха и с цел да спекулират започнаха да предлагат услугите си на всекиго, който би желал да започне дело за клевета срещу Леви. Самият Леви беше принуден поради това гръмко да се оплаче във вестника си, че се е появил нов вид шантажни дела — обвинения на Леви в клевета. Оттогава стана рисковано да се дава Леви под съд. Това предизвиква двусмислени приказки; защото както по стените на Лондон може да се прочете: Commit no Nuisance, така и на вратите на английските съдилища може да се прочете: *Commit Levy****.

Политиците наричат „Daily Telegraph“ „палмерстоновски mobpaper“****, но боклукчийската талига на Леви са товари с политика изобщо само като баласт. А списание „Saturday Review“ сполучливо характеризира еднопенсовия вестник на Леви с думите: „cheap and nasty“ (евтино и противно).

„Съдбоносният симптом“ — бележи списанието между другото — „се състои в това, че Леви решително предпочита мръсотията пред чистотата; при всякакви обстоятелства той охотно ще се откаже от най-важното съобщение, за да даде място на някоя мръсна статийка“.

Но и Леви си има собствена фалшива добродетел. Така например той порицава безнравствеността на театрите и напада — втори цензор Катон — балерините за облеклото им, което започва твърде късно и свършва твърде рано. За такива пристъпи на добродетел Леви попада от трън на глог. О, логика — провиква се

---

* — е способен на всичко. *Ред.*

** — огнеупорната каса (т. е. на богаташите). *Ред.*

*** Непреводима игра на думи, основана на многото значения на глагола „to commit“. „Commit no Nuisance“ — „пазете чистота“, „Commit Levy“ — „съдете Леви“. *Ред.*

**** Булеварден лист. *Ред*

лондонското театрално списание „Players", о, логика, къде е твоята червенина от срам? Как така, навярно някой лъжец (the rogue) се смее в брадата си!... „Telegraph" в ролята на проповедник на пристойността на женските театрални костюми! Свети Юпитер, какво ще стане по-нататък? Най-малкото трябва да очакваме земетресения и комети. Приличие! „I thank thee, Jew, for teaching me that word" (Благодаря, юдеино, че ти ме научи на тази дума)*. И „Players" препоръчва на Леви, както Хамлет на Офелия, да отиде в манастир, и то в женски манастир. Get thee to a nunnery**, Леви! Леви в женски манастир! Може би „nunnery" е печатна грешка вместо nonaria*** и следва да се чете: „Иди при блудница, Леви", и в този случай всеки ще бъде

„multum gaudere paratus,
Si Cynico (циника Леви) barbam petulans nonaria vellat"****

„Weekly Mail" твърди, че макар Леви [Levy] и да не прави за читателите си „X" от „U", все пак пише „Y" вместо „I". И наистина, между 22 000 левити [Levis][578], които Мойсей е изброил през време на преминаването през пустинята, не е имало нито един, който би писал името си с „Y". Както Едуар Симон желае на всяка цена да се причисли към романската раса, така и Леви жадува да се причисли към англо-саксонската раса. Ето защо той поне веднъж в месеца напада не английската политика на г-н Дизраели, тъй като Дизраели, тази „азиатска загадка" (the Asiatic mystery) не принадлежи като „Telegraph" към англо-саксонската раса. Но какъв смисъл има Леви да напада г-н Дизраели и да пише „Y" вместо „I", когато майката природа енергично му е вписала с големи букви направо на лицето неговото родословие? Носът на тайнствения непознат Слокенбергиус (виж „Тристрам Шенди"), който е получил finest nose***** от promontory of noses******, е послужил в Страсбург като тема за разговор само една седмица*******, докато носът на Леви цяла година служи като тема за

---

* Шекспир. „Венецианският търговец", действие четвърто, сцена първа. *Ред.*

** — Иди в манастир (Шекспир. „Хамлет", действие III, сцена първа). *Ред.*

*** Маркс играе с английската дума „nunnery" (женски манастир) и съзвучната с нея латинска дума „nonaria" (блудница). *Ред.*

**** „готов от душа да се посмее,
когато блудницата задърпа циника за брадата."
(Персий, сатира първа). *Ред.*

***** — великолепен нос. *Ред.*

****** — носа на носовете. *Ред.*

******* Л. Стерн. „Животът и мненията на Тристрам Шенди, джентълмен". Том четвърти, разделът „Повест за Слокенбергия". *Ред.*

разговори в лондонското Сити. Един гръцки съставител на епиграми описва носа на някой си Кастор, който му служел за всевъзможни цели: като лопата, тръба, сърп, котва и т. н. Той завършва описанието си с думите:

«Οὕτως εὐχρήστου σκεύους Κάστωρ τετύχηκε
῾Ρῖνα φέρων πάσης ἄρμενον ἐργασίας»*

Но Кастор не е отгатнал за какво Леви използва своя нос. Английският поет е по-близо до целта, когато пише:

„And'tis a miracle we may suppose,
No nastiness offends his skilful nose"**

Голямото изкуство на носа на Леви се проявява в нежното отношение към вонещите миризми, в умението от стотици мили да ги подушва и да ги притегля. По този начин носът на Леви служи на „Daily Telegraph" като хобот на слон, като пипала, фар и телеграф. Поради това може без всякакво преувеличение да се каже, че Леви списва своя вестник с носа си.

Този чистоплътен „Daily Telegraph" беше, разбира се, *единственият* английски вестник, в който можеше и трябваше да се появи Фогтовата „Лаузиада". Във вестника на Леви от 6 февруари 1860 г. се появи дълга, две колони и половина, статия, озаглавена „The Journalistic Auxiliaries of Austria" („Вестникарските помагачи на Австрия") и представляваща всъщност просто превод на двете уводни статии на берлинския „National-Zeitung" на доста зловонен английски език. За замазване на очите над статията имаше бележка: „from an occassional correspondent. Frankfort on the Main, February 2". („от случаен кореспондент. Франкфурт на Майн, 2 февруари"). Аз, разбира се, знаех, че единственият кореспондент на „Telegraph" живее в Берлин, където носът на Леви го е открил с привичната си виртуозност. Затова срочно попитах един от приятелите си в Берлин дали не може да ми съобщи името на кореспондента на вестника на Леви. Но моят приятел — човек, учеността на когото признаваше дори А. фон Хумболдт — упорито твърдеше, че в Лондон не съществува никакъв „Daily Telegraph" и че следователно той няма никакъв кореспондент в Берлин. При тези обстоятелства ми се наложи да се обърна към друг познат жител в столицата на Шпрее. Отговорът беше: берлински кореспондент на „Daily Telegraph" съществува и се нарича ***Абел.*** В то-

---

* Ето как снабден е бил с чудно полезно оръдие Кастор,
Той имал нос, за всяка работа стопанска пригоден.

** И ето, кой не признава чудо в това,
зловонието не засяга чувствителния нос.

ва аз видях зла мистификация. Абел очевидно беше просто съкращение на Цабел. Обстоятелството, че Цабел не пише на английски, не можеше да ме заблуди. Ако Абел като Цабел редактира „National-Zeitung", без да умее да пише на немски, защо пък Цабел в качеството на Абел да не изпраща кореспонденции в „Telegraph", без да умее да пише на английски? И така, Цабел-Абел, Абел-Цабел? Как да се измъкнем от този Вавилон [Babel]? Аз още веднаж сравних мъдрия берлински орган с органа на Леви и открих при това в брой 41 на „National-Zeitung" следния пасаж:

„Либкнехт по странен начин прибавя: „Ние искахме *магистратът* (?) да завери истинността на нашите подписи"".

Този пасаж с магистрата и изразяващият изумление въпросителен знак на Цабел напомня швабата, който „веднага щом слязъл в Азия от морския кораб, попитал: „Не е ли тук доброто момче от Бебинген?"".

Във вестника на Леви не само не съществува целият този пасаж, но няма и въпросителен знак, откъдето неопровержимо следва, че кореспондентът на Леви не споделя възгледа на Ф. Цабел за това, че лондонските полицейски съдии или магистрати (magistrates) са същото, каквото е берлинският магистрат[579]. И така, Цабел не беше Абел и Абел не беше Цабел. В това време и други мои берлински познати чули за търсенията ми. Един от тях ми пише: „Между 22 000 левити от четвърта книга на Моисей има и един Абел, но той се пише Авихаил [Abihail]". Друг писа: „Този път Авел [Abel] уби Каина, а не Каин — Авела". Следователно аз все повече и повече се обърквах, докато най-после редакторът на един лондонски вестник ме увери със свойствената на англичаните суховата сериозност, че Абел съвсем не е мит, а някакъв берлински литератор евреин, неговото пълно име е **д-р Карл Абел**. Този мил юноша дълго време е бил под началството на Щал и Герлах, ревностен лакей на „Kreuz-Zeitung", но със сменяването на кабинета сменил, ако не кожата, то цвета си. Досадното старание на ренегата би могло във всеки случай да служи като обяснение защо берлинският кореспондент на Леви смята, че свободата на английския печат съществува само затова, за да може той публично да продава на дребно възторзите си пред кабинета на Хохенцолерн. Следователно може хипотетично да се признае, че освен Леви в Лондон съществува и Абел в Берлин — par nobile fratum*.

* — знатиите двама братя (Хораций, „Сатири", книга II, сатира трета). *Ред.*

Абел доставя стоката си на Леви едновременно от всевъзможни места — от Берлин, Виена, Франкфурт на Майн, Стокхолм, Петербург, Хонг-Конг и т. н., което изглежда още по-голям фокус, отколкото „Пътешествието около моята стая“ на Дьо Местр. Но под каквото и означение на мястото да пише Абел на своя Леви, той пише все пак постоянно под зодията на Рака. За разлика от ехтернахската процесия, където правят две крачки напред, а една назад[580], статиите на Абел правят една крачка напред и две назад.

„No crab more active in the dirty dance,
Downward to climb, and backward to advance“
(Pope)*.

Абел притежава безспорното умение да посвещава своя Леви в държавните тайни на континента. В „Kölnische Zeitung“ се появява например някаква уводна статия — да речем за руските финанси, — заимствувана, да допуснем, от „Baltische Monatsschrift“. Абел изчаква един месец, а след това изведнаж изпраща напечатаната в „Kölnische Zeitung“ статия от Петербург в Лондон, при което, разбира се, дава да се разбере, че ако не сам царят и може би ако не руският министър на финансите, във всеки случай един от директорите на Държавната банка му е съобщил entre deux cigares** статистическата тайна и ликувайки, се провиква: „I am in a position to state etc“ („Аз имам възможността да съобщя и т. н.“). Или официалният „Preussische Zeitung“ пуска министерското пипало и засяга например личните възгледи на фон Шлайниц по курхесенския въпрос. Този път Абел вече не чака нито минута, а пише — и вече открито от Берлин същия този ден на своя Леви за курхесенския въпрос. След седмица той съобщава: „Preussische Zeitung“, орган на кабинета, е поместил следната статия по курхесенския въпрос и „I owe to myself“ („смятам за своя длъжност“) да обърна внимание, че още преди една седмица и т. н. Или пък той превежда някоя статия от „Allgemeine Zeitung“, като бележи, че я изпраща, да речем, от Стокхолм. След това идва неизбежната фраза: „I must warn your readers“, „аз трябва да предпазя вашите читатели“, не от преписаната, а от някоя непреписана статия от „Allgemeine Zeitung“. А когато Абел е принуден да говори за „Kreuz-Zeitung“, той се кръсти, за да не бъде познат.

* Не би могъл по-бързо ракът в калта да танцува,
като пълзи все по-надолу и задишком пътува“.
[Поп, „Дънсиада“, книга втора. *Ред.*]

** — между две цигари. *Ред.*

Що се отнася до Абеловия стил, той символично би могъл да бъде представен като копие от стиловете на Щерн Гешайд, Изидор Берлинерблау и Якоб Визенрислер.

С разрешение на Абел — малко отстъпление. Оригиналът, Щерн Гешайд, е друг съучастник на Фогт, някой си **Л. Бамбергер**, който през 1848 г. е бил редактор на един западнал лист в Майнц, а сега премина „на пълна издръжка", сроден посредством брак с Париж loup garou* и *бонапартистки демократ „в най-обикновения* смисъл на думата". За да се разбере този „обикновен смисъл", трябва да познаваме циганския език на парижката борсова синагога. „Обикновената" демокрация на Щерн Гешайд е същото, което Исак Перейра нарича „la democratisation du crèdit", демократизиране на кредита, което се състои в това, че вече не отделни кръгове от нацията, а цялата нация се превръща в игрален вертеп, за да има възможност да бъде измамена en masse**. Докато при Луи-Филип олигархическият борсов вълк безсърдечно ходеше на лов само за националното богатство, натрупано в ръцете на най-едрата буржоазия, под егидата на Луи Бонапарт всичко изглежда fish*** за демократическия борсов вълк, който заедно с римския император се провиква: non olet****, а заедно с Щерн Гешайд-Бамбергер прибавя: *„масата трябва да направи това"*. Такава е демокрацията на Щерн Гешайд в най-голямата ѝ „обикновеност". Щерн Гешайд-Бамбергер неотдавна стана известен под името: *„Ура, в Италия!"*[581]. През време на кампанията за имперска конституция той, напротив, се вслушваше в повика: *„Ой, далеч от Кирххаймболанден!"* Избягал от Кирххаймболанден и водил за носа рейнско-пфалцкия доброволчески корпус, Щерн Гещайд-Бамбергер, за чиито геройски подвизи ми повериха ценен ръкопис, беше твърде смислен*****, за да не усети, че напоената с кръв торна кална почва на декември ще се окаже златоносен пясък за разумните търсачи на съкровища. Поради това той тръгна за Париж, където по прекрасния израз на неговия приятел Изидор Берлинерблау, alias****** *Г. В. Опенхайм*, „се чувстваш по-свободно, отколкото знаеш". Развеселил се Щерн Гешайд, у когото през 1858 г. започнал „застой в обръщението" (виж статистическата таблица на Banque de Fran-

* — вампир. *Ред.*

** — изцяло. *Ред.*

*** — риба. *Ред.*

**** — не мирише (думи на римския император Веспасиан, които той казал по повод данъка върху клозетите). *Ред.*

***** Тук и по-долу игра на думи: Gescheidt — име, „gescheidt" — „разумен". *Ред.*

****** — другояче. *Ред.*

се* за паричното обръщение през 1858—1859 г.), когато калната почва на декември започна да се прелива в ярките краски на възвишените идеи. Също така разумен, както и ярко демократичен, Щерн Гешайд разбра, че потопът в Париж може да отнесе не само декемврийската почва, но и pro от неговата главна книга, като остави само contra**. Щерн Гешайд-Бамбергер е увеличил, както е известно, числото на гръцките музи, като прибавил към тях десета, европейска муза, „музата на времето", както той нарича бюлетина на борсовите курсове.

Но да се върнем към Абел. Стилът на Абел е изцяло просмукан от необходимата за „Daily Telegraph" — тази хартиена клоака на световната столица — odor specificus***. Когато Леви бива особено трогнат от аромата на Абеловата кореспонденция, от Абеловата ученост и предприемчиво усърдие, с които Абел пише едновременно от двадесет различни ширини, в такива минути на дълбоко вълнение Леви нарича Абел интимно-нежно свой „industrious bug"****.

Дори поетическата справедливост изисква „закръглената натура" да не остава да стърчи в края на комедията заедно с Абел в лондонския тор. Но кой ще ги измъкне от тора? Кой ще бъде спасителят? Спасител се налага да бъде един кален човек, именно *барон* **фон Финке*****, юнкер от червената земя******, рицар на веселия образ, chevalier sans peur et sans reproche[582].

Както бе казано по-рано, „Neue Rheinische Zeitung" още през 1848 г. показа тъждеството на противоположностите на Фогт и Финке и Фогт сам почувствува това през 1849 г., когато пишеше в своите „Изследвания":

„Г-н фон Финке като апостол на новата държавна свобода... положително граничи с *областта на смешното*" (l. c., стр. 21),

значи с областта на Фогт. Но на 1 март 1860 г. Финке открито произнесе думата примирение, привеждайки според думите на Йохан Филип Бекер *„сярната банда* като илюстрация на скромната пруска палата". Почти една година преди това той препоръча на същата тази палата брошурата „По и Рейн"[583], серния произход на която той, нямайки носа на Леви, разбира се, не можа

* — френска банка. *Ред.*

** — pro и contra — за и против, в дадения случай приходни и разходни пера. *Ред.*

*** — специфична миризма. *Ред.*

**** — „трудолюбива дървеница" (Поп, „Дънсиада", книга първа). *Ред.*

***** Игра на думи: Vinke — фамилно име, „Mistfinke" — „мръсен човек". *Ред.*

****** Вестфалия. *Ред.*

да почувствува. А когато Финке започна подобно на Фогт да играе ролята на италианец, когато Финке, подобно на Фогт, започна да ругае поляците, когато Финке, подобно на Фогт, започна да иска разчленяване на Германия, то братята врагове завинаги се претърнаха.

Известно е, че едноименните полюси непреодолимо се отблъсват. Точно по същия начин дълго време взаимно се отблъсваха Фогт и Финке. И двамата страдат от словесно лигавене и поради това на всеки от тях се е струвало, че другият не му позволява да говори.

Фогт, както свидетелствува Раникел, е велик зоолог, също както и Финке, което доказва фактът, че той развъжда свине в Икерн.

В испанските драми на всеки герой се падат по два шута. Дори при свети Киприано — този испански Фауст — в пиесата на Калдерон съществуват Москон и Кларин. Точно така във Франкфуртския парламент реакционният генерал фон Радовиц имаше двама комични адютанти, своя арлекин Лихновски и своя клоун Финке. А Фогт, този либерален противоклоун, трябваше да прави всичко сам — което, разбира се, го озлобяваше срещу Финке, — тъй като Якоб Вендей беше годен само за сантименталната част на ролята на Панталоне. Финке обичаше понякога да помаха с глупашкия си калпак. Така например на заседанието на парламента на 21 юни 1848 г. той заяви, че

> „понякога му се струва, като че ли се намира по-скоро в театър, отколкото в подобно Събрание".

А през време на празненството, устроено от франкфуртските парламентарни тори, той забавляваше гостите като *княз на глупците* и седнал на буре, пееше[584]:

> „Глупците за княз ме избраха
> за пировете ми, за моето пиянство".

Това също беше обидно за неговия противник. Освен това Фогт и Финке не можеха взаимно да се изплашат и поради това смятаха, че е съвсем безопасно взаимно да се нападат. Фалстаф-Фогт знаеше цената на безстрашния и безпримерен рицар и vice versa*. Вестфалският Баяр на времето изучаваше в германските университети правните науки, по-малко — римския Corpus juris[585], защото, разсъждаваше той, прадедите от червената земя не напразно набиха Вар. Толкова по-усърдно е залегнал той върху

* — обратно. *Ред.*

тевтонското право, и особено върху *студентския устав*, почвата на който е изследвал по всички направления, а след това я прослави под названието *правна почва*. Под влиянието на такова казуистично дълбоко изучаване на студентския устав той и по-късно при всеки дуел се натъкваше на някой дънс-скотовски косъм, който в решителния момент ставаше непреодолима казуистична преграда между рицаря и кръвопролитието, като оголен меч в брачното ложе между принцесата и locum tenens*. Тази казуистична спънка се появяваше винаги с точността на хроническа треска, започвайки от историята със съдийския асесор Бенда през време на Обединения ландтаг от 1847 г.[586] и завършвайки с историята с пруския военен министър**, която привлече не по-малко внимание в палатата на депутатите през 1860 г. Следователно ние виждаме как неотдавна са оклеветили нашия юнкер, обвинявайки го, че е изгубил своята правна почва. Не е негова вината, че правната му почва изцяло се състои от примки. Нещо повече, тъй като студентският устав е годен само за правни дебати от висша категория, нашият остроумен юнкер го заменя във всекидневната парламентарна практика със *сопаджийския устав*.

Във франкфуртското жабешко блато Финке в бяс наруга веднъж противника си Фогт като *„министър на бъдещето"*. А когато в Икерн той научи, че Фогт, помнейки премъдростта:

„Само чин си спечели,
И за година ставаш важен господин",***

стана не само имперски регент, но и министър на външните работи in paltibus, беше потресен и започна недоволно да хленчи за непризнатите претенции за повишаване по старшинство. Защото още в Обединения ландтаг от 1847 г. Финке се изказваше опозиционно срещу кабинета като Фрондер и срещу буржоазната опозиция като представител на дворянството. Ето защо, когато избухна мартенската революция, той се смяташе за призван повече от всички други да спаси короната. Но министри на настоящето станаха неговите противници, а той получи длъжността *„министър на бъдещето"*, пост, който с неизменен успех заема и до този момент.

За отмъщение той изтърси берлинския прах от краката си и тръгна за Франкфурт, за катедралата „Св. Павел", където седна

* — заместника. *Ред.*

** — Роон. *Ред.*

*** И. Фишарт. „Пълно с приключения грандиозно историческо повествование за деянията и мислите на героите и господата Грангошир, Горгеляпту и Пантагрюел", глава четвърта. *Ред.*

при крайната десница, за да скандализира тук като клоун, клакьор и шегаджия на генерал Радовиц.

Финк* беше фанатично предан на австрийците, докато това срещаше одобрението на началството. Също като истеричен той гърмеше срещу *националностите*.

„На лявата страна се увличат последователно по всевъзможни националности — италианци, поляци, а сега дори и маджари" (заседание от 23 ноември 1848 г.).

Тримата рицари — Финке, Лихновски и Арним — пееха музикално трио:

П... кравата, бикът реве
и с баса си магарето запява в тон

с такава виртуозност против ораторите, които говореха в полза на Полша (заседание на 5 юни 1848 г.), че дори звънчето на председателя се умори, а когато Радовиц, изхождайки от военно-географски съображения, поиска за германската империя Минчо (заседание на 12 август 1848 г.), Финке — за развлечение на цялата галерия и за тайното възхищение на Фогт — застана надолу с главата и започна да аплодира с крака. Главният клакьор при приемането на резолюциите, с които франкфуртското жабешко блато сложи печат на германската народна воля за династично поробване на Полша, Унгария и Италия, юнкерът от червената земя викна още по-радостно, когато трябваше да се пожертвуват претенциите на германската нация заради позорното примирие в Малмьо. За да се осигури мнозинство за ратифицирането на примирието, дипломатите и другите зрители се промъкнаха от галерията на скамейките на десните. Измамата беше разкрита и Раво поиска ново гласуване. Против това яростно въстана Финк, като доказваше, че е важно не кой гласува, а за какво се гласува (заседание на 16 септември 1848 г.). През време на франкфуртското септемврийско въстание, предизвикано от ратифицирането на примирието в Малмьо, вестфалският Баяр изчезна безследно, за да може след това, с обявяването на обсадно положение, да отмъсти с яростни реакционни нападки за своя страх, който никой не може да му компенсира.

Като не се задоволи с разюзданите си заявления срещу поляците, италианците и унгарците, той предложи да се избере за президент на временното централно правителство австрийският ерцхерцог Йохан (заседание на 21 юни 1848 г.), но под непремен-

* В оригинала „Fink" (вместо Vincke) — сингер, гуляйджия, женкар. *Ред*

ното условие хабсбургската изпълнителна власт на германския парламент да не привежда в изпълнение, да не публикува и изобщо да не взема под внимание плебейските му резолюции. Той изхвръкна от кожата си от бяс, когато другарите му от мнозинството само за разнообразие гласуваха имперският представител — поне при решаването на въпросите за войната и мира и при сключването на договори с чужди държави — милостиво да благоволи предварително да получи съгласието на парламента за това (заседание на 27 юни 1848 г.). А ораторският жар, с който Финк се стараеше да изтръгне от германския парламент вот на доверие за имперския министър Шмерлинг и К° като награда за тяхното и на имперския управител съучастие в подлото кърваво виенско предателство[587] (заседание на 23 октомври 1848 г.), победоносно опроверга клеветата на Фишарт:

О, как бездушни са мордите,
мордите на Вестфалската земя!*

Така Финке беше по съседски приятелски настроен към Хабсбургите, докато изведнаж над парламентарна Сахара не се надигна фата моргана на Малка Германия[588], и на нашия юнкер не се привидя, че той е съзрял синигер, който държи под мишница министерски портфейл в естествена големина. Тъй като ушите на стените на катедралата св. Павел бяха необикновено дълги, той можеше да се ласкае с надеждата, че шумът на неговите франкфуртски излияния в лоялност и преданост към династията на хохенцолерните ще бъде приета благосклонно в Берлин. Нима той не заяви на 21 юни 1848 г. в препълнената катедрала св. Павел:

„Аз съм изпратен от своите избиратели не само да представлявам правата на народа, но и правата на владетелите. Аз винаги се възхищавам от думите на великия курфюрст**, който веднаж нарече жителите на Марк*** свои най-верни и най-покорни поданици. И ние в Марк се гордеем с това".

Баяр от Марк премина от фрази към действия в тази знаменита битка на трибуната, в която той си заслужи рицарски шпори (заседание на 7 и 8 август 1848 г.). Така, когато Брентано във връзка с измолваната амнистия за Фридрих Хекер направи от трибуната някаква двусмислена бележка за един от принцовете на хохенцолернския дом, Финк получи припадък на истински кучешки лоялистки бяс. Той се хвърли от мястото си върху г-н Брен-

---

* И. Фишарт. „Пълно с приключения грандиозно историческо повествование за деянията и мъдростите на господа Грангошир, Горгеляитюа и Пантагрюел", глава трета. *Ред.*

** — Фридрих-Вилхелм. *Ред.*

*** — Има се предвид графство Марк във Вестфалия. *Ред.*

тано и викна: „Долу, каналия!“ и започна да го изблъсква от трибуната. Но Брентано се задържа на мястото си. След известно време юнкерът отново се хвърли върху него и му запрати — разбира се, имайки предвид по-късно зряло да поразмисли над затрудненията, които могат да възникнат на правна почва — в знак на предизвикателство рицарската си ръкавица, която Брентано вдигна с думите:

„Вън от стените на катедралата Вие можете да ми кажете всичко, което желаете; тук обаче ме оставете, иначе ще Ви ударя плесница“.

Юнкерът се порови в ораторския си колчан и метна оттам още няколко ругатни по адрес на левицата, докато Райхард не му викна: „Фон Финке, Вие сте негодяй!“ (заседание на 7 август 1848 г.). Финк се опита да отклони дебатите за конфликта между кабинета на Бранденбург и берлинското събрание на съглашателите, като предложи просто да се премине към текущите въпроси.

„От времето на победоносното влизане на Врангел в Берлин“ — каза той — „се възцари спокойствие, ценните книжа се покачиха ... Берлинското събрание няма право да издава възвание към народа и т. н.“.

Едва бяха разгонени съглашателите, когато нашият безстрашен и безупречен рицар още по-яростно се нахвърли върху тях.

„За републиката“ — виеше той на заседанието на 12 декември 1848 г. — „не ни достига предварително политическо възпитание; това ни показаха представителите на бившето Берлинско събрание, които приемаха резолюцията, като се ръководеха от долно лично честолюбие“.

Той се опита да успокои бурята, която се разрази след това, с декларацията, че

„е готов рицарски да защищава срещу всекиго своите възгледи“ — но, прибави предпазливият рицар, — „той няма предвид никого от това Събрание, а само членовете на разгоненото Берлинско събрание“.

Така надменно прозвуча предизвикателството на Баяр от Марк към цялото войнство на разгонените съглашатели. Един от разгонените чул предизвикателството, събрал сили и стигна до действително нечувано произшествие, като застави юнкера от червената земя да се яви в плът на бойното поле при Айзенах. Кръвопролитието изглежда беше станало неизбежно, когато нашият Баяр в решителната минута намери дъсо-скотовското юридическо извъртане. Неговият противник се именуваше Георг Юнг, а законите на честта повеляваха на нашия безстрашен и безупречен рицар да се сражава с дракона, но в никой случай не с ед-

ноименника на победителя на дракона*. Тази натрапчива идея беше невъзможно да се избие от главата на Финк. По-добре е, кълнеше се той тържествено, по-добре е като японския даймьо[589] той сам да разпори корема си, отколкото да засегне дори един косъм на човека, който се нарича Георг, и при това е още твърде млад** за дуел. Но толкова по-безсрамно упоритият дуелист беснееше в катедралата св. Павел срещу Темо и другите враждебни на правителството лица, които седяха в Мюнстер зад здравите затворнически резета и катинари (заседание на 9 януари 1849 г.). Ако в желанието си да угоди на висшите сфери той не пренебрегваше никакви дреболии, то с усърдната си лоялност надмина самия себе си в своите колосални усилия да създаде Малка Германия и голямата пруска корона. „Създателят на крале" Варвик беше дете в сравнение „със създателя на императори" Финке.

Баяр от Марк предполагаше, че неблагодарните мартенци от 1848 г. вече доста са си изпатили от него. Когато кабинетът падна[590], Финке изчезна временно от катедралата св. Павел, но беше в готовност. Същото се повтори, когато падна кабинетът на фон Пфул. Но тъй като планината не отиваше при Мохамед, Мохамед реши да отиде при планината. Избран в такова гнило местенце, рицарят от червената земя изведнаж изплува в Берлин като депутат на октроираната палата, изпълнен със страстното желание да получи наградата, която го очакваше за франкфуртските подвизи. Освен това рицарят прекрасно се чувствуваше при обсадното положение, което не го лишаваше от никакви непарламентарни свободи. Освиркването и насмешките, с които го приветствува берлинското население, когато той заедно с другите октроирани депутати чакаше пред двореца да бъде приет в бялата зала, той изслушваше с толкова голяма наслада, че Мантойфел предпазливо му намекна, че на високото място — макар и за да държат вакантен един министерски портфейл, като възнаграждение за известни услуги — са склонни да приемат малогерманската корона от ръцете на франкфуртските „създатели на императори". Упоен от тези сладки надежди, Финк се опитваше сега да бъде полезен на кабинета като негово dirty boy***. По указание на „Kreuz-Zeitung" той състави проект за адрес до короната, бушуваше срещу амнистията, съгласяваше се да приеме самата октроирана конституция само под непременното условие, че тя ще бъде отново преразгледана и очистена от всичко мартенско „от силната държавна

---

* — св. Георги (Георги Победоносец). *Ред.*

** — Игра на думи: Jung — фамилия, „Jung" — „млад". *Ред.*

*** — момче за мръсна работа. *Ред.*

власт“, ругаеше страдащите от обсадното положение депутати на левицата и т. н. и очакваше своя триумф.

Катастрофата надвисваше. Франкфуртската депутация с предложение на императорска корона пристигна в Берлин и Финке на 2 април (1849 г.) внесе най-лоялна поправка в проекта на адреса за поднасяне императорската корона, поправка, за която в своята душевна простота гласува Мантойфел. Веднага след завършването на заседанието Финке като безумен се хвърли в найблизкото дюкянче на един вехтошар, за да си купи собственоръчно оттам портфейл, портфейл с черна картонена корица, с червена кадифена подплата и с позлата по краищата. Изпълнен с блаженство, усмихвайки се тържествено като фавн, седеше рицарят на веселия образ на следното утро в креслото си в центъра на палатата, но изведнъж се раздаде: „Никога, никога, никога“.

Устните на Мантойфел иронично потръпнаха, а нашият безстрашен юнкер с побледнели устни, треперейки като електрическа змиорка от вътрешно вълнение, с див вик правеше знаци на своите приятели: дръжте ме, че иначе ще докарам нещастие“. За да го задържи, „Kreuz-Zeitung“, указанието на който Финке неотстъпно следваше в продължение на много месеци и който виждаше в него кръстник на своя проект за адрес на палатата, помести на следния ден статия под заглавие: „Отечеството е в опасност“, където между другото беше казано:

„*Кабинетът остава* и кралят* отговаря на господа Финке и компания, че няма защо да се безпокоят за неща, които не ги засягат.“

А измаменият рицар sans peur et sans reproche в ситен тръс се намери от Берлин в Икерн с нос, по-дълъг от носа, който някога е имал Леви и който, разбира се, може да бъде завинтен само... на един *министър на бъдещето!*

След като Цинцинат от червената земя дълги години се измъчваше над практическата си зоология в Икерн, в едно прекрасно утро той се събуди в Берлин като официален глава на опозицията в пруската палата на депутатите. Тъй като във Франкфурт не му провървя с десните речи, в Берлин той започна да произнася леви речи. Не беше възможно да се установи точно дали той представляваше опозицията на доверието или доверието на опозицията. Във всеки случай той и тук преигра ролята си. Той скоро се оказа толкова необходим за кабинета на скамейките на опозицията, че му беше забранено да ги напуща. Юнкерът от червената земя така си и остана *министър на бъдещето.*

* — Фридрих-Вилхелм IV. *Ред.*

При такива именно обстоятелства Финк изгуби търпение и сключи знаменития си икернски договор. *Фогт* му обеща черно на бяло: щом като Плон-Плон завоюва първия парламентарен остров Баратария на германския материк, ще го насели с пияници* и ще направи своя Фалстаф негов регент, веднага Фогт ще назначи вестфалския Баяр за свой пръв министър, ще му връчи върховната съдебна власт по въпросите за дуела, ще го направи по-нататък действителен таен главен генерал-строител на пътища**, ще го произведе свръх това в княжеско достойнство с титлата княз на глупците и най-после ще изсече от тенеке***, което в островното фогство е в обръщение вместо пари, чифт сиамски близнаци — отдясно Фогт като плон-плоновски регент, отляво Финке като министър на Фогт, и около обемистата двойна фигура ще виси окичен с лозови листа надпис:

„С тебе зурла до зурла
аз предизвиквам своя век"****.

---

* — В оригинала Маркс е употребил думата Sch-Oppenheimer (в множествено число), като образува игра на думите: Oppenheim (Опенхайм) — фамилно име, „Schoppenheimer" (от „Schoppen" — „чаша", „полущоф") — дума, която може да се преведе като „пияница", „любител на пиенето". *Ред.*

** Виж брошурката „Auch eine Characteristik des liberalen Abgeordneten von Vincke und erbauliche Geschichte des Sprochhövel-Elberfelder Wegbaues." Hagen, 1849. [„Още една характеристика на либералния депутат фон Финке и поучителна история за шпроххьофел-елберфелдското пътно строителство". Хаген, 1849].

*** Игра на думи: „Blech" значи „тенеке", а също и „глупости". *Ред.*

**** Иронично перифразирани стихове из драмата на Шилер „Дон Карлос, испански наследник", действие I, явление девето. *Ред.*

XI

ПРОЦЕСЪТ

В края на януари 1860 г. в Лондон бяха получени два броя от *берлинския* „National-Zeitung“ с две уводни статии, първата от които беше озаглавена *„Карл Фогт и „Allgemeine-Zeitung““* (брой 37 от „National-Zeitung“), а втората: *„Как се фабрикуват радикални листове“* (брой 41 от „National-Zeitung“). Под тези различни заглавия ***Ф. Цабел*** пусна обработеното in usum delphini[591] издание на Фогтовата *„Главна книга“*. Последната беше получена в Лондон значително по-късно. Аз реших още веднага да възбудя в Берлин дело за клевета срещу **Ф. Цабел.**

Аз отговарях в печата на безбройните ругатни, с които ме обсипваха в продължение на десет години в германския и в германо-американския печат, само в най-редки, изключителни случаи — когато ставаше дума за интересите на партията, като например в кьолнския процес на комунистите. Според мен печатът *има право да оскърбява* писателите, политиците, актьорите и други лица, които се подвизават на обществената арена. Ако смятах, че нападението заслужава внимание, аз се придържах в такива случаи към девиза: à corsaire corsaire et demi*.

Този път въпросът стоеше другояче. *Цабел* ме обвиняваше в цяла редица *престъпни* и *позорни* деяния, обвиняваше ме пред публика, склонна поради партийни предразсъдъци да вярва на най-нелепи неща. От друга страна, поради 11-годишното ми отсъствие от Германия тази публика нямаше никакъв критерий, за

* — с разбойника по разбойнически (френска пословица, която буквално значи: срещу един пират, пират и половина). *Ред.*

да съди за моята личност. Без да говоря за политически съображения, аз бях длъжен заради своето семейство, заради жена си и децата си да подложа на съдебно разглеждане *позорящите* ме обвинения на Цабел.

Съдебното дело, възбудено от мене, по своя характер, разбира се от само себе си, изключваше възможността за каквато и да било съдебна комедия от грешки от рода на процеса на Фогт срещу „Allgemeine Zeitung". Дори ако у мене би възникнало фантастичното намерение да апелирам срещу Фогт пред същия този съд на Фази, който вече беше прекратил в интерес на Фогт едно углавно дело, то имаше крайно важни моменти, които можеше да бъдат изяснени *само* в Прусия, а не в Женева; напротив, единственото твърдение на Цабел, доказателства за което той би могъл да търси у Фогт, се базира на мними документи, които Цабел беше в състояние да представи също така лесно в Берлин, както неговият приятел Фогт в Женева. Моята „жалба" против Цабел съдържаше следните точки:

1) В брой 37 на „National-Zeitung" от 22 януари 1860 г., в статия, озаглавена „Карл Фогт и „Allgemeine Zeitung"", Цабел твърди:

„*Фогт* съобщава на стр. 136 и на следващите: Под името *сярна банда* или също така *бюрстенхаймери* сред емиграцията от 1849 г. беше известна група лица, които отначало бяха разпръснати из Швейцария, Франция и Англия, след това постепенно се събраха в Лондон и *там почитаха като свой очевиден главатар г-н Маркс.* Политически принцип на *тези хора* беше „диктатурата на пролетариата"; с тази примамлива илюзия те в началото вкарваха в заблуждение не само отделни най-добри елементи на емиграцията, но и работниците от доброволческия отряд на Вилих. *Сред емигрантите те продължаваха делото на „Pheinische Zeitung",* който през 1849 г. водеше агитация срещу всяко участие в движението и постоянно нападаше всички членове на парламента за това, че движението имало за цел само имперската конституция. *Сярната банда подчиняваше привържениците си на най-строга дисциплина.* Оня от тях, който се опитваше по някакъв начин да преуспее в гражданския живот, вече само по силата на своя стремеж да стане независим се смяташе за изменник на революцията, която, както очакваха, всяка минута можела отново да се разрази, и поради това трябвало да държи в готовност своите войници, за да ги изпрати на бой. В тази грижливо запазвана компания от безделници чрез разпространяване на слухове, писма и т. н. се предизвикваха раздори, сбивания, дуели. Всеки подозираше в другия шпионин и реакционер, у всички цареше недоверие срещу всички. *Едно от главните занимания на сярната банда беше да компрометира живеещите в отечеството лица така, че те трябваше да плащат на бандата, за да пази тайна и да не ги компрометира. Не едно, а стотици писма се изпращаха в Германия със заплаха да се разобличи участието в един или друг акт на революцията, ако в известен срок не бъде изпратена на посочения адрес определената парична сума.* Съгласно принципа: „Който не е безусловно с нас, той е против нас", всеки, който се изказваше срещу тези интриги, биваше не само компрометиран сред емигрантите, но и „погубван" в печата. *„Пролетариите" запълваха колоните на реакционния печат в*

Германия с доносите си срещу ония демократи, които не ги признаваха; те станаха съюзници на тайната полиция във Франция и Германия. За *по-нататъшна* характеристика Фогт между другото привежда дълго писмо на бившия лейтенант Техов от 26 август 1850 г., в което се описват принципите, интригите, раздорите, борещите се един с друг тайни съюзи на „пролетариите" и от което може да се види как Маркс с наполеоновско високомерие и със съзнание за умственото си превъзходство *държи в ежови ръкавици сярната банда"*.

За да се разбере това, което стана по-нататък, следва още тук да се отбележи, че *Цабел,* който в приведения откъс предава уж „съобщението" на *Фогт,* по-нататък за по-добра илюстрация на сярната банда вече от собствено име поднася едно след друго — процеса на Шервал в Париж, процеса на комунистите в Кьолн, моята брошура за този процес, Либкнехтовия революционен конгрес в Муртен и установените с моя помощ връзки между Либкнехт и „Allgemeine Zeitung", Оли, „също канал на сярната банда", най-после писмото на Бискамп до „Allgemeine Zeitung" от *20 октомври 1859 г.* и след това завършва с думите:

„Осем дни след Бискамп *Маркс* също писа в „Allgemeine Zeitung", предлагайки му „съдебен документ" като доказателство против Фогт, за когото може би ще поговорим още друг път. *Това са кореспондентите на „Allgemeine Zeitung""*.

От цялата тази уводна статия № I аз взех като предмет на иска само препечатания във вид на първа точка откъс и при това само следните фрази оттам:

„Едно от главните занимания на сярната банда" (която се намира под ръководството на Маркс) „беше да компрометира живеещите в отечеството лица така, че те трябваше да плащат на бандата, за да пази тайна и да не ги компрометира. Не едно, а стотици писма се изпращаха в Германия със заплаха да се разобличи участието в един или друг акт на революцията, ако в известен срок не бъде изпратена на посочения адрес определената парична сума".

Тук аз, разбира се, поисках от Цабел *доказателство за истинността* на неговите твърдения. В първото съобщение до адвоката г-н юстицрат *Вебер* в Берлин аз писах, че искам от Цабел не „стотици заплашителни писма", дори не едно писмо, а поне един ред, който уличава някого от моите добре известни партийни другари в посочваното от Цабел позорно деяние. Защото за Цабел е достатъчно да се обърне към Фогт, за да може незабавно да получи дузина такива „заплашителни писма". А ако случайно Фогт не би могъл да представи нито един ред от стотиците заплашителни писма, той във всеки случай би могъл да назове няколкостотин „живеещи в отечеството лица", които са били подлагани на посоченото по-горе изнудване. Тъй като тези лица се намират

в „Германия“, те бяха във всеки случай по-достъпни за берлинския, отколкото за женевския съд.

И така, моята жалба до съда срещу Цабел за уводната му статия № I се ограничаваше с една единствена точка — *политическото компрометиране на живеещите в Германия лица с цел да се изнудят пари от тях.* Същевременно, за да опровергая другите твърдения на неговата уводна статия № I, аз приведох редица факти. Тук не исках *доказателства за истинността,* а привеждах *доказателства за лъжата.*

Въпросът за *сярната банда или също така за бюрстенхаймерите* беше достатъчно разяснен с писмото на *Йохан Филип Бекер.* За изясняване *характера на Съюза на комунистите* и за моето участие в него можеше да бъде повикан в Берлин като свидетел между другите *Г. Бюргерс* от Кьолн, един от осъдените по кьолнския процес на комунистите, и да се вземе от него в съда показание под клетва. По-нататък *Фридрих Енгелс* намери между книжата си, датирани — ноември 1852 г., писмо, *истинността* на което се потвърждаваше с пощенския печат на Лондон и Манчестер и в което аз му съобщавах за последвалото по мое предложение разпускане на Съюза, а също и за приведените в решението за разпускането мотиви — именно че от времето на арестуването на кьолнските подсъдими всяка връзка с континента се прекъсна и че сега подобно пропагандистко дружество изобщо е несвоевременно. Що се отнася до безсрамното твърдение на Цабел за мои връзки с „тайната полиция в Германия и Франция“, то уж се било доказвало отчасти от кьолнския процес на комунистите, отчасти от процеса на Шервал в Париж. Към последния ще се върна по-късно. А по повод на първия аз изпратих на адвоката си своите излезли през 1853 г. „Разкрития относно кьолнския процес на комунистите“, като обърнах вниманието му, че в Берлин може да се повика адвокатът Шнайдер II от Кьолн и да се вземат от него под клетва показания за моето участие в делото по разкриване на полицейските гнусотии. На твърдението на Цабел, че аз и моите партийни другари „сме запълвали колоните на реакционния печат в Германия с доноси за ония демократи“, които „не са ни признавали“, аз противопоставих факта, че *никога* — нито пряко, нито косвено — не съм изпращал от чужбина кореспонденции в нито един германски вестник с изключение на „Neue Oder-Zeitung“. На основание на моите статии в този вестник — а в случай на необходимост и на свидетелските показания на един от неговите редактори, д-р Елсмер — ще може да се докаже, че аз *никога* не съм смятал за нужно да споменавам дори *името* на един или друг „демократ“.

А що се отнася до кореспонденциите на *Либкнехт* в „Allgemeine Zeitung“, неговото сътрудничество в този вестник започна през пролетта на 1855 г., три години след разпускането на Съюза, и то *без мое знание;* освен това, в тези кореспонденции — както свидетелствуват годишните течения на „Allgemeine Zeitung“ — се даваше съответствуващо на неговото партийно гледище осветление на английската политика, но там няма нито звук за „демократите“. Ако пък Либкнехт, когато аз заминавах от Лондон, е изпратил на „Allgemeine Zeitung“ появилия се в Лондон лист срещу „демократа“ Фогт, той е имал пълно право за това; защото той знаеше, че издателят на този лист беше „демократ“, когото самият „демократ“ Фогт канеше да участвува в неговата „демократическа“ пропаганда и следователно смяташе за равен на самия него „демократ“. Смешната измислица на Цабел да превърне самия мене в „кореспондент на „Allgemeine Zeitung““ се опровергава убедително от писмото, което ми писа *г-н Оргес* (приложение 10) няколко дни преди започването на аугсбургския процес, в което той между другото се старае да разпръсне моите предполагаеми „либерални“ предубеждения срещу „Allgemeine Zeitung“. Най-после лъжата на Цабел, че уж една седмица след Бискамп Маркс също е писал в „Allgemeine Zeitung“, отпадаше от само себе си, тъй като писмото на Бискамп е датирано с 20 октомври 1859 г., а няколкото съпроводителни реда към „документа“, който аз препратих на Оргес по негова молба, се намираха още на 24 октомври 1859 г. в окръжния съд в Аугсбург и значи не са могли да бъдат написани на 29 октомври 1859 г. в Лондон.

В интерес на съдебното дирене аз сметнах за необходимо да прибавя към привежданите от мене доказателства някои документи, които хвърлят върху клеветника уродливо гнусната светлина, която „демократът“ Цабел се опитваше да хвърли върху моето положение в емиграция и върху моите „интриги“ в чужбина.

Първоначално, от края на 1843 до началото на 1845 г., аз живеех в Париж, докато ме изгони Гизо. За характеристика на положението, което заемах във френската революционна партия през време на пребиваването ми в Париж, аз изпратих на моя защитник писмото на *Флокон,* което отменяше от името на временното правителство от 1848 г. разпореждането на Гизо за изгонването ми и ме канеше да се върна от Белгия във Франция (приложение 14). В Брюксел живеех от началото на 1845 до края на февруари 1848 г., когато Роже ме изгони от Белгия. По-късно брюкселските общински власти смениха полицейския комисар, който арестува във връзка с това изгонване моята жена и мене.

В Брюксел съществуваше международно демократично дружество[592], почетен председател на което беше старият генерал *Мелине,* който спаси Антверпен от холандците. Негов председател беше адвокатът *Жотран,* бивш член на белгийското временно правителство; вицепредседател от страна на поляците беше *Лелевел,* бивш член на полското временно правителство; вицепредседател от французите беше *Енбер,* който след февруарската революция от 1848 г. стана комендант на Тюйлери, а вицепредседател от страна на германците бях аз, избран на този пост на публичен митинг, участвуващите в който бяха членове на Дружеството на германските работници и цялата германска емиграция в Брюксел. Едно писмо на Жотран до мене, написано в периода на основаването на „Neue Rheinische Zeitung" (Жотран принадлежи към така наречената американска републиканска школа, т. е. към едно течение, което ми е чуждо), и няколко незначителни сами по себе си реда на моя приятел Лелевел достатъчно показваха положението ми в демократическата партия в Брюксел. Затова аз ги приложих към документите на защитата (приложение 14).

След като през пролетта на 1849 г. бях изгонен от Прусия, а в края на лятото 1849 г. — от Франция, заминах за Лондон, където след разпускането на Съюза (1852 г.) и след заминаването на повечето от моите приятели от Лондон живея настрана от *всякакви* легални и нелегални дружества и дори изобщо от всяко общество, макар — с разрешение на „демократа" Цабел — и да си позволявам от време на време да чета безплатни лекции по политическа икономия пред избран кръг от работници. *Лондонското Просветно дружество на германските работници,* от което излязох на 15 септември 1850 г., празнуваше на 6 февруари 1860 г. двадесетгодишнината на своето съществуване; аз бях поканен на това празненство, на което единодушно бе приета резолюция *„да се заклейми като клевета"* твърдението на Фогт, че аз съм „експлоатирал" германските работници изобщо и по-специално ония, които живеят в Лондон. Тогавашният председател на Дружеството на работниците г-н Мюлер даде на 1 март 1860 г. да се завери истинността на тази резолюция в полицейския съд на Боу-стрийт. Наред с този документ аз изпратих на своя адвокат писмото на английския адвокат и водач на чартистката партия Ернест Джонс (приложение 14), в което той изказва негодуванието си по повод на „infamous articles" (гнусните статии) на „National-Zeitung" (Ернест Джонс, роден и възпитан в Берлин, знае немски език по-добре от Цабел) и между другото си спомня за многогодишното ми безплатно сътрудничество в лондонските органи на чартистката партия. Тук мога да спомена също така, че когато в края на

1853 г. в Манчестер заседаваше Работническият парламент[593], от членовете на лондонската емиграция само Луи Блан и аз получихме покана да присъствуваме на него като почетни членове.

Най-после, тъй като според уверенията на честния Фогт аз „живея от потта на работниците", от които никога не съм получавал и не съм искал нито сантим, а според твърдението на „демократа" Цабел политически „съм компрометирал живеещите в отечеството лица така", че „те трябвало да плащат на бандата, за да пази тайна и да не ги компрометира", аз помолих г-н *Чарлз А. Дана* managing editor* на „New-York Tribune" — най-добрия англо-американски вестник, който има 200 000 абоната и поради това е почти толкова разпространен, както и билският „Комивояжор" или Цабеловият „орган на демокрацията", — аз помолих Дана писмено да удостовери моето платено десетгодишно сътрудничество в „Tribune", в „Американска енциклопедия" и т. н. Неговото ласкателно за мене писмо (виж приложение 14) беше последният документ, който сметнах за необходимо да изпратя на своя адвокат в противовес на фогто-цабеловските вонещи снаряди № I.

2) В Цабеловата уводна статия № II „Как се фабрикуват радикални листове" (брой 41 на „National-Zeitung" от 25 януари 1860 г.) четем:

> „*Откъде се вземаха пари* за този щедро раздаван вестник" (т. е. „Volk"), „знаят боговете; че *Маркс* и Бискамп нямат излишни пари, знаят хората".

Разглеждан изолирано, този откъс би могъл да има значение на искрен израз на учудване, ако например бих казал: „По какъв начин някакъв си дебелан, когото през студентските години в Берлин аз знаех като физически и духовно паднал безделник — той беше собственик на детски приют, а литературната му дейност до революцията от 1848 г. се ограничаваше само с няколко анонимни статии за едно провинциално белетристично вестниче, — по какъв начин споменатият по-горе тлъст глупак се е превърнал в главен редактор на „National-Zeitung", негов съдружник и „притежаващ излишни пари демократ" — е известно само на боговете. А хората, които са прочели известния роман на Балзак[594] и са изследвали епохата на Мантойфел, могат да се досещат за това".

Но бележката на Цабел придобива съвсем друг, злонамерен смисъл благодарение на това, че тя иде след неговото заявление за моите връзки с тайната полиция във Франция и Германия, за

* — отговорен редактор. *Ред.*

заплашителните писма, написани от мене по тайна спогодба с полицията за изнудване, и непосредствено се приближава до думите за „масовата фабрикация на фалшиви банкноти“, споменавани в точка 3-а на моята жалба до съда. Трябвало е прозрачно да се намекне, че аз съм доставял пари на вестник „Volk“ по някакъв безчестен път.

За да бъде опроверган Цабел пред съда, трябваше да послужи полученият от Манчестер affidavit от 3 март 1860 г., съгласно който всички пари, които съм предал на „Volk“ — с изключение на известна сума, заплатена лично от мене, — бяха получени не „от другата страна на Ламанш“, както твърди Фогт, а от Манчестер, от джоба на мои приятели (виж раздела „Аугсбургската кампания“).

3) „За характеристика“ на „тактиката“ на *„партията на „пролетариите“* **под ръководството на Маркс“** Ф. Цабел в уводна статия № II между другото разказва:

> „По този начин през 1852 г. срещу швейцарските дружества на работниците беше скроен най-срамен заговор **с масова фабрикация на фалшиви банкноти,** *подробности виж у Фогт* и т. н.“

Така Цабел обработва твърдението на Фогт за *авантюрата на Шервал,* като ме превръща в морален виновник и престъпен съучастник в „масова фабрикация на фалшиви банкноти“. Доказателствата, с които разполагах за опровергаване на това твърдение на „демократа“ Цабел, обхващаха целия период от влизането на Шервал в Съюза на комунистите до бягството му от Женева през 1854 г. Affidavit, даден от *Карл Шапер* на 1 март 1860 г. пред полицейския съд на Боу-стрийт, свидетелствуваше, че влизането на Шервал в Съюза в Лондон *предхождаше* моето влизане там, че намирайки се в Париж, където живееше от лятото на 1850 до пролетта на 1852 г., той е завързал връзки не с мене, а с враждебния на мене контрасъюз на Шапер и Вилих, че след мнимото си бягство от затвора в Сент-Пелажи и връщането си в Лондон (през пролетта на 1852 г.) той беше член на тогавашното легално *Просветно дружество на германските работници,* в което аз не членувам още от септември 1850 г., докато най-после го разобличиха там, докато го обявиха за безчестен и го изгониха. По-нататък адвокатът Шнайдер II от Кьолн би могъл да засвидетелствува под клетва, че направените *през време* на кьолнския процес на комунистите разобличения относно Шервал за връзките му с пруската полиция в Лондон и т. н. изхождаха от мене. Моите публикувани през 1853 г. „Разкрития“ показват, че *след* завършването на процеса аз публично го изобличих. Най-

после писмото на Иохан Филип Бекер съобщаваше сведения за женевския период от живота на Шервал.

4) След като *„демократът“* Ф. Цабел в уводна статия № II с логиката на кръгъл глупак натрупа толкова глупости по повод на насочения срещу Фогт лист „Предупреждение“ и по всевъзможни начини се стараеше да постави под съмнение достоверността на изпратеното от мене до „Allgemeine Zeitung“ свидетелствуване на Фьогеле за *произхода* на листа, той завършва по следния начин:

„Очевидно той“ (Блинд) „не е член на *тясната партия на Маркс*. Струва ни се, че *последната* не е било много трудно да се направи негова изкупителна жертва, а за да може лансираното срещу Фогт обвинение да има тежест, то е трябвало да произлиза от някое определено лице, което би поело върху себе си цялата отговорност за него. *Партията на Маркс* е могла твърде лесно да стовари авторството на листа върху Блинд именно по силата на това и след като последният *в беседа с Маркс* и в статията във „Free Press“ е изказал аналогични възгледи; *като се използват тези изказвания и обрати на речта на Блинд, е било възможно* **да се изфабрикува** *листът така, че да изглежда като* **негово** *изделие*... Всеки може сега по желание да смята за автор на листа *Маркс* или Блинд и т. н.“

Цабел ме обвинява тук, че аз съм **изфабрикувал от името на Блинд** документ, листа „Предупреждение“, и че по-късно, след като съм изпратил до „Allgemeine Zeitung“ фалшиво свидетелско показание, съм обрисувал Блинд като автор на *изфабрикувания* от мене *лист*. Съдебното опровержение на тези обвинения на „демократа“ Цабел беше също така убийствено, както и просто. То се състоеше от цитираното по-горе писмо на Блинд до Либкнехт, от статията на Блинд във „Free Press“, от двете affidavits на Вие и Фьогеле (приложение 12 и 13) и от печатната декларация на д-р мед. Шайбле.

Фогт, който, както е известно, се присмиваше в своите „Изследвания“ над баварското правителство, възбуди преследване срещу „Allgemeine Zeitung“ в края на август 1859 г. Още през септември „Allgemeine Zeitung“ трябваше да моли да се отсрочи разглеждането на делото в съда, но въпреки дадената отсрочка, делото все пак бе разгледано на *24 октомври 1859 година*. Ако подобни неща стават *в тъмното царство, в Бавария*, то какво можеше да се очаква от *светлото царство* — **Прусия**, да не говорим, разбира се, за пословицата „Берлин не е без съдии“.

Моят адвокат *г-н юстицрат Вебер* формулира жалбата ми до съда по следния начин:

„Редакторът на „National Zeitung“ д-р Цабел няколко пъти ме оклевети публично в уводни статии, поместени през текущата година в броеве 37 и 41 на този вестник, и по-специално ме обвини: 1) в това, че аз получавам и съм

получавал пари по безчестен и престъпен път; 2) в това, че съм фабрикувал анонимния лист „Предупреждение“ и не само явно въпреки истината съм посочил на „Allgemeine Zeitung“ някой си Блинд като негов автор, но и съм се опитал да представя доказателство за това с помощта на документ, във фалшивото съдържание на който уж съм бил убеден“.

Г-н юстицрат Вебер избра в началото *пътя на углавното преследване,* т. е. съобщи на прокурора за клеветата на Цабел, за да може срещу Цабел да бъде възбудено преследване от страна на властите. На *18 април 1860 г.* последва изложеното по-долу *„определение“:*

„Оригиналът обратно на г-н д-р Карл Маркс чрез г-н юстицрата Вебер със съобщение, че не се вижда *публичен интерес,* който ми дава повод за намеса (параграф XVI от закона от 14 април 1851 г. за въвеждане в действие на углавния кодекс). *Берлин,* 18 април.

Прокурор при кралския градски съд.

Подпис: *Липе“*

Моят адвокат апелира пред главния прокурор и на *26 април 1860 г.* последва второ *„определение“,* което гласеше:

„До кралския юстицрат г-н Вебер като доверено лице на д-р Карл Маркс от Лондон, тук. Заедно с жалбата от 20 април тази година относно делото за клевета против д-р Цабел Ви се връщат и приложените към нея документи с бележка, че без съмнение като единствено съображение, от което може да се ръководи прокурорът при използването на дискреционната власт, която му е дадена от параграф XVI на закона за въвеждане в действие на углавния кодекс, служи въпросът, предизвиква ли се необходимостта от възбуждане на преследване от някакъв очевиден публичен интерес? В дадения случай аз трябва в съгласие с кралския прокурор да отговоря отрицателно на този въпрос, поради което и отказвам да уважа Вашата жалба. *Берлин,* 26 април 1860 г.

Главен прокурор при кралския апелационен съд.

Подпис: *Шварк“*

И двата тези отказа — на прокурора *Липе* и на главния прокурор *Шварк* — намерих за напълно правомерни. Във всички държави на света, а следователно и в пруската държава под публичен интерес се разбира *правителствен интерес.* Пруското правителство не виждаше и не можеше да види *„някакъв очевиден публичен интерес“* във възбуждането на *преследване* срещу „демократа“ Цабел за клевета по мой адрес. То беше заинтересовано по-скоро в противоположното. Освен това прокурорът няма право-

то на съдия — да изказва своето мнение; той е длъжен сляпо да следва — даже въпреки възгледите и убежденията си — предписанията на своето началство, в крайна сметка на *министъра на правосъдието.* Ето защо аз по същество съм напълно съгласен с решенията на г-да Липе и Шварк, но се съмнявам в юридическата правилност на позоваването на Липе на параграф XVI от закона от 14 април 1851 г. за въвеждане в действие на углавния кодекс. Нито една точка от пруското законодателство не задължава прокуратурата да изтъква мотиви, поради които тя *не* използва своето право за възбуждане на преследване. И в параграф XVI, на който се позовава Липе, също няма нито звук за това. В такъв случай защо да се позовават на нея?

Тогава моят адвокат заведе *дело по граждански ред* и аз свободно въздъхнах. Ако пруското правителство нямаше публичен интерес да преследва Ф. Цабел, толкова по-жив частен интерес за самозащита имах аз. И сега аз излязох от свое собствено име. За мене не изглеждаше важно каква ще бъде *присъдата,* стига само да успея да привлека Ф. Цабел към публичен съд. Но представете си моето учудване! Въпросът беше поставен, както разбрах, съвсем не за съдебно разглеждане на моя иск, а за съдебно разглеждане на въпроса имам ли *право да предявя* иск спрямо Ф. Цабел.

Научих за свой ужас, че съгласно пруското съдопроизводство, всеки ищец, преди съдията да даде ход на жалбата, т. е. да направи приготовления за действително произнасяне на присъда, трябва да изложи своето дело пред съдията така, че последният да се убеди, че изобщо съществува *право на иск.* При това предварително разглеждане на документите съдията може да поиска нови доказателства или пък да не приеме част от старите, или пък да намери, че изобщо липсва **право** *на иск.* Ако на съдията е угодно да признае наличността на право на иск, той дава ход на иска, започва състезателен процес и делото се решава с произнасяне на присъда. Ако пък съдията отрича правото на иск, той отказва на ищеца просто per decretum, чрез *определение.* Тази процедура е присъща не само на процесите за оскърбление, а на гражданските процеси изобщо. Ето защо може да се случи така, че искът по повод на оскърбление — както и всеки друг граждански иск — да бъде отхвърлен от всички инстанции с подобно официално *определение* и следователно никога да не бъде разгледан.

Трябва да се съгласим, че законодателство, което не признава *правото на иск* на едно частно лице по собствените му частни работи, нарушава при това най-елементарните основни закони на

гражданското общество. Правото на иск се превръща от разбиращо се само по себе си право на самостоятелното частно лице в привилегия, раздавана от държавата чрез своите чиновници-съдии. Във всеки отделен правен спор държавата застава между частното лице и вратата на съда като своя *частна собственост* и по свое усмотрение я отваря или затваря. Най-напред съдията постановява като чиновник, за да може след това *да решава* като съдия. Същият този съдия, който, без да изслуша обвиняемия, без състезателен процес *предрешава* налице ли е право на иск и който, да речем, застава на страната на оня, който се оплаква, т. е. решава до известна степен в *полза* на правомерността на жалбата, следователно до известна степен срещу обвиняемия — същият този съдия трябва след това на самия процес *да решава безпристрастно* в полза на оплакващия се или на обвиняемия, т. е. трябва да решава, като игнорира собственото си предварително решение. *Б* е ударил плесница на *А*. *А* не може да предяви иск срещу оня, който го е обидил, преди да изпроси в най-вежлива форма разрешение за това от чиновника-съдия. *А* се отказва да върне на *Б* участък от земя. *Б*, за да защити пред съда своите права на собственик, се нуждае от предварително разрешение, което той може да получи или да не получи. *Б* клевети публично в печата *А*, а чиновникът-съдия, възможно е, „постановява“ тихомълком, че *А* няма право да преследва *Б*. Лесно е да се разбере до какви чудовищни несъобразности може да довежда такава процедура дори в един чисто граждански процес. А какво да кажем за случаите на клевета, с която излизат в печата една срещу друга политическите партии! Във всички страни, и дори в Прусия, съдиите, както е известно, са също така хора, както и всички. Та нали дори един от вицепредседателите на кралския пруски върховен съд, г-н д-р *Гьоце*, заяви в пруската палата на господарите, че смутът от 1848, 1849 и 1850 г. е объркал пруската юриспруденция, която имала нужда от известно време, за да се ориентира. Кой ще гарантира на д-р *Гьоце*, че той не е сгрешил във времето, което е необходимо за ориентиране? Как ще успее, не казвам, да разясни на англичаните, но поне да представи като нещо правдоподобно, че в Прусия правото на иск — например срещу клеветника — зависи от *предварителното „определение“* на чиновника, когото при това правителството може (виж временното разпореждане от 10 юли 1849 г. и дисциплинарния закон от 7 май 1851 г.) да накаже за така нареченото „нарушаване на служебни задължения“, като го мъмри, като му наложи парична глоба, като го преведе против волята му на друго място, или дори позорно го уволни от съдебна длъжност?

Работата е там, че аз се готвя да публикувам брошура на английски език за своето casus contra* Ф. Цабел. Какво не би дал Едмон Абу, когато пишеше брошурата си „Прусия през 1860 г.“, за указанието, че никъде в пруската монархия не съществува *право на иск* освен в Рейнската провинция, „облагодетелствувана“ от Code Napoléon![595] Хората трябва *да страдат* от съдилищата навсякъде, но само в малко страни им е забранено да се *оплакват в съда.*

При такова положение на нещата е ясно, че моят процес срещу *Цабел в пруския съд* незабележимо трябваше да се превърне в моя *тъжба с пруските съдилища* по повод на *Цабел.* Но, като оставим настрана въпроса за теоретическата красота на законодателството, да хвърлим поглед върху практическата прелест на неговото прилагане.

На *8 юни 1860 г.* кралският *градски съд* в Берлин произнесе следното *„определение“:*

„Определение по жалбата от 5 юни 1860 г. по делото за оскърбление, възбудено от Маркс contra *Цабел.“*
Дело 38 от 1860 г.

1) Искът да се откаже поради *липса на състав на престъпление,* тъй като и двете инкриминирани уводни статии на тукашния „National Zeitung“ имат за предмет обсъждането *само на политическата позиция на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“* и *историята с анонимния лист „Предупреждение“,* а *съдържащите се в тях декларации и твърдения, доколкото те изхождат от самия автор* и **не се състоят от обикновени цитати от други лица,** *не престъпват границите на позволената критика* и затова въз основа на § 154 от главния кодекс не могат да се смятат за наказуеми, *тъй като освен това* нито от *формата, в която са направени* тези декларации, нито *от обстоятелствата,* при които те са последвали, не явствува *намерението за оскърбление.*

Берлин, 8 юни 1860 г.

Кралски градски съд, отделение по углавните дела
Комисия I по въпросите за оскърбленията.

(L. S.**)“

И така *градският съд* ми забранява *да дам под съд Ф. Цабел* и спасява *Цабел* по този начин от неприятността да отговаря за публичната си клевета! А защо? *„Поради липса на състав на престъпление“.* Прокуратурата отказа да излезе в моя полза срещу Цабел поради *липса на какъвто и да било очевиден публичен интерес. А градският съд* ми забранява самолично да изляза срещу Цабел поради липса на *състав на престъпление.* А защо няма състав на престъпление?

* — дело срещу. *Ред.*
** — loco sigilli — място за печат. *Ред.*

Първо: „Тъй като и двете уводни статии на „National-Zeitung“ засягат *само политическите позиции на „Allgemeine Zeitung“*.

Тъй като Цабел предварително фалшиво ме е превърнал в *„кореспондент на „Allgemeine Zeitung““*, той има право да ме направи и изкупителна жертва в своето конкурентно заяждане с „Allgemeine Zeitung“, а аз нямам дори правото да подавам жалба срещу това „определение“ на всесилния Цабел! Сярната банда, бюрстенхаймерите, complot franco-allemand*, революционният конгрес в Муртен, кьолнският процес на комунистите, фабрикацията на фалшиви банкноти в Женева, *„делото на „Rheinische Zeitung““* и т. н. — всичко това *засяга* **„само** *политическата позиция на „Allgemeine Zeitung““*.

Второ: Цабел *не* е имал *„намерение да оскърби“*. Разбира се, не! Добрият момък е имал само намерение политически и морално да ме убие със своята лъжа.

Ако „демократът“ Ф. Цабел твърди в „National-Zeitung“, че аз съм изготвял в голямо количество фалшиви пари, че съм фабрикувал от името на трети лица документи, че съм компрометирал живеещи в отечеството хора, изнудвайки пари от тях със заплаха, че ще бъдат разобличени, и т. н. — то, казано юридически, Цабел е могъл да има при това за цел едно от двете: или да ме оклевети, или да ме разобличи. В първия случай Цабел подлежи на наказание по съдебен ред, във втория той е длъжен да докаже в съда истинността на твърденията си. Какво ме интересуват другите субективни намерения на „демократа“ Ф. Цабел?

Цабел клевети, но „без намерение да оскърби“. Той иска да ме обезчести като оня турчин, който обезглавил един грък, без намерение да му причини болка.

Специфичното *„намерение“* на Цабел *„да оскърби“* — ако по повод на гнусотиите, които клеветнически ми приписва „демократът“ Ф. Цабел, може да се говори за „оскърбление“ и „намерение да оскърби“, — *злостното намерение на добрия* Цабел просто лъха от всичките пори на неговите уводни статии № I и № II.

„Главната книга“ на Фогт заедно с приложенията съдържа не по-малко от 278 страници. А Ф. Цабел, който е привикнал „to draw out the thread of his verbosity finer than the staple of his argument“**, многословният Ф. Цабел, глупакът Цабел се изхитря-

* — френско-германски заговор. *Ред.*

** — „по-изкусно да тегли нишката на своето многословие, отколкото нишката на своите аргументи“ (Шекспир. „Безплодни усилия на любовта“, действие V, сцена първа). *Ред.*

ва от тези 278 страници да сътвори пет малки вестникарски колони, без да пропусне *нито една* клевета на Фогт срещу мене и моята партия. От най-мръсните части на книгата Ф. Цабел набира букет, а от не толкова удрящите в носа прави кратък опис на съдържанието. Ф. Цабел, който е привикнал да разтяга две мислички-molecules* на 278 страници, сгъстява 278 страници в две уводни статии, без да изгуби при този процес дори един атом подлост. Ira facit poetam.** Колко злоба е била нужна, за да може страдащата от водянка глава на Цабел като с вълшебство да се превърне в хидравлична преса с такава сила на налягането!

От друга страна, злобата така замъглява погледа му, че той ми приписва чудотворна сила, истинска чудотворна сила — само за да прибави още една подла инсинуация.

Като започва в първата уводна статия с описание на сярната банда под мое ръководство и превръща благополучно мене и моите партийни другари в *„съюзници на тайната полиция във Франция и Германия"* и като разказва между другото, че „тези хора" са мразели Фогт, защото той, въпреки тях, постоянно спасявал Швейцария, Цабел продължава:

„Когато Фогт миналата година възбуди своето дело срещу „Allgemeine Zeitung", *последният* получи *писмо от другия* лондонски *съучастник, Бискамп*... По най-безсрамен начин авторът на това писмо се предлагаше... като втори кореспондент наред с г-н Либкнехт. *Една седмица след Бискамп Маркс* **също така** *писа до „Allgemeine Zeitung", предлагайки му „съдебен документ"* като доказателство срещу Фогт, за *който* (документа, доказателството или Фогт?) *ние, може би*, ще поговорим още *друг път"*.

Цабел дава това обещание на 22 януари, а на 25 януари вече го изпълнява в брой 41 на „National Zeitung", където четем:

„По този начин Блинд не се признава за автор на позива; него за пръв път... го нарича такъв *Бискамп в писмо до „Allgemeine Zeitung"* от *24 октомври*... С цел и *по-нататък да защищава* авторството на Блинд, *Маркс пише на 29 октомври до „Allgemeine Zeitung""*.

Следователно Ф. Цабел ми приписва не веднаж, а два пъти — най-напред на 22 януари, а след това на 25 януари, след три дни размишления — чудотворната сила, която ми дава възможност да пиша в Лондон на *29 октомври 1859 г.* писмо, което се оказва на *24 октомври 1859 г.* в окръжния съд в Аугсбург, и двата тези пъти той ми приписва тази чудотворна сила, за да може да уста-

* — молекули. *Ред.*

** — Гневът прави човека поет (перифразирани думи от първата сатира на Ювенал). *Ред.*

нови връзка между изпратения от мене до „Allgemeine Zeitung" „документ" и безчестното писмо на Бискамп до „Allgemeine Zeitung", за да представи писмото ми като pedisequus* на писмото на Бискамп. Какво освен злоба, освен най-яростна злоба е могло да направи този Цабел способен да повярва в чудото като кръгъл глупак, глупостта на когото значително е превишавала обикновената?

Но, „продължава своята защита" *градският съд*, уводната статия на Цабел № II има за „предмет обсъждането" *„само на историята с анонимния* лист „Предупреждение"". *Предмет?* Следва да се каже *предлог*.

Айзеле-Байзеле, които този път са се скрили под името *„приятели на отечеството"*, са изпратили, както изглежда, през ноември 1859 г. до Националния съюз „отворено писмо"[596], препечатано в реакционния вестник „Neue Hannoversche Zeitung". „Отвореното писмо" е превишило мярката на Цабеловата „демокрация", която уравновесява лъвското си мъжество пред лицето на династията на Хабсбургите с раболепието пред династията на Хохенцолерните. „Neue Preussische Zeitung" взема „отвореното писмо" като повод да направи съвсем неоригиналното откритие, че ако демокрацията започва с нещо, съвсем не е задължително тя да свършва с — **Ф. Цабел** и неговия „орган на демокрацията". Цабел е освирепял и е написал уводна статия № II: *„Как се фабрикуват радикални листове"*.

„Като поканваме" — казва нашият важен Цабел, — „като поканваме „Kreuz-Zeitung" да прегледа с нас историята на възникването на листа („Предупреждение") *въз основа* на съобщените от *Фогт* документи и *разяснения*, ние се надяваме да получим от него в края на краищата признание, че все пак сме били прави, като казвахме преди два месеца, че отвореното писмо до Националния съюз е годно за него, а не за нас, че то е било съставено *за неговите колони*, а не за нашите".

По този начин radicaliter** посветеният от Фогт в тайните на радикализма „демократ" Цабел се готви от своя страна да посвети и „Kreuz-Zeitung" в тайната „как се фабрикуват радикални листове", или пък, както се изразява градският съд, *„да има за предмет на обсъждане* **само** *историята на листа „Предупреждение""*. Но как Цабел се залавя за тази работа?

Той започва от „тактиката" на „партията на „пролетариите" *под ръководството на Маркс"*. Най-напред той разказва как „пролетариите *под ръководството на Маркс"*, зад гърба на едно Дру-

---

* вървящо по стъпките. *Ред.*

** — радикално. *Ред.*

жество на работниците, но *от негово име,* водят кореспонденция от Лондон със задграничните дружества на работниците, „които *се има предвид да бъдат компрометирани",* пущат в ход „интриги", организират таен съюз и т. н. и най-после фабрикуват „документи"... „които неизбежно навличат преследванията на полицията" срещу дружествата, „които се има предвид да бъдат компрометирани". И така, за да посвети „Kreuz-Zeitung" в това, „как се фабрикуват радикални листове, Цабел обяснява най-напред как „партията на „пролетариите" *под ръководството на Маркс"* фабрикува „писма" и „документи" от полицейски характер, които съвсем не са „листове". За да разкаже „как се фабрикуват радикални листове", той разказва по-нататък как „пролетариите *под ръководството на Маркс"* през 1852 г. в Женева изфабрикували *„в голямо количество фалшиви банкноти",* т. е. отново не „радикални листове". За да разкаже „как се фабрикуват радикални листове", той съобщава как „пролетариите *под ръководството на Маркс"* прибягвали през 1859 г. на лозанското Централно празненство до враждебни на Швейцария и компрометиращи дружествата на работниците *„маневри",* т. е. отново не до „радикални листове"; оповестява как „Бискамп и *Маркс"* със средства, източниците на които са известни само на „боговете", започнали да издават „Volk", отново не „радикален лист", а седмичен вестник; и след всичко това той се старае да промълви благожелателна думичка за неопетнената чистота на Фогтовото вербовъчно бюро, което пак не беше „радикален лист".

Така той запълва две от $3^1/_4$ колони на статията: *„Как се фабрикуват радикални листове".* По този начин за тези две трети от неговата статия *историята* с анонимния лист е само *предлог,* за да изложи Фогтовите гнусотии, за които „приятелят" и съучастникът *Ф. Цабел* не е успял да съобщи на света под рубриката: *„Политическата позиция* на „Allgemeine Zeitung"". Едва на самия край Дънс I се добира до изкуството „да се фабрикуват радикални листове", именно до „историята" на листа „Предупреждение".

„Блинд не се признава за автор на позива; за пръв път го нарича такъв Бискамп в писмо до „Allgemeine Zeitung" от 24 октомври... С цел да *отстоява по-нататък* авторството на Блинд, *Маркс* пише на 29 октомври до „Allgemeine Zeitung": „Аз представих *прилагания документ* предвид на това, че Блинд отказа да потвърди заявленията, които той направи пред мене и пред други лица"".

Истинността на този документ изглежда на Цабел подозрителна, защото Либкнехт... „по странен начин" прибавя: „Ние искахме магистратът (?)" (този въпросителен знак стои в текста

на Цабел) „да завери истинността на нашите подписи" — а Цабел веднаж завинаги е решил да не признава никакви други магистрати освен берлинския. Цабел съобщава по-нататък съдържанието на заявлението на Фьогеле, което подбудило Блинд да изпрати до „Allgemeine Zeitung" свидетелствуването на Холингер и Вие за доказателство на това, *че листът не е бил набран в печатницата на Холингер,* а следователно не е *бил написан* от Блинд, и продължава:

„*Винаги изобретателният Маркс* отговаря в „Allgemeine Zeitung" от 15 ноември".

Цабел изброява различните точки на моя отговор. Маркс казва това ... Маркс казва онова ... „**освен това** *Маркс* се позовава". Значи, тъй като аз *„освен това"* не казвам нищо, Цабел, разбира се, е съобщил на читателите си *всички* точки на моя отговор? Вие зле познавате Цабел! Той премълчава, прикрива, *държи в тайна* решаващата точка на моя отговор. В декларацията си от 15 ноември* аз привеждам под номера редица различни точки, т. е.: 1) ... 2) ... най-после 3) „... Случайно препечатването (на листа) във вестник „Volk" е било направено от набора на листа, който още е бил запазен в печатницата на Холингер. Следователно и *без свидетелски показания,* чрез просто сравняване на листа с препечатката му във „Volk", би могло *да се докаже в съда, че той е излязъл от печатницата на Ф. Холингер".* Това решава целия въпрос, си е казал Цабел, това не трябва да научат моите читатели. И ето че той ловко задържа в тайна най-убедителното място на моя отговор, като затова пък ми приписва подозрителна изобретателност. Така Цабел разказва „историята на листа", като два пъти умишлено прибягва до фалшификация — най-напред на хронологията, а след това на съдържанието на моята декларация от 15 ноември. По пътя на тази *двойна фалшификация* той стига до заключението, че *аз съм „изфабрикувал"* листа и при това така, че той „изглеждал като изделие" на Блинд и че следователно във формата на свидетелстване на Фьогеле аз също съм изпратил до „Allgemeine Zeitung" фалшиво доказателство, и то напълно *съзнателно.* Обвинението във фабрикуване на документи с намерение да се припише авторството на трето лице „не преминава" според мнението на берлинския *градски съд* „границите на позволената критика" и още по-малко съдържа „намерение за оскърбление".

В края на своята рецепта „Как се фабрикуват радикални листове" Цабел изведнъж си спомня, че той не е съобщил още една

* Виж настоящия том, стр. 708—709. *Ред.*

безсрамна измислица на Фогт, и в миг в края на уводната си статия № II набързо нахвърля следната бележка:

„През 1850 г. беше изпратено друго циркулярно послание до „пролетариите" в Германия, съставено (както предполага Фогт) от парламентарния Волф, alias от *казематния Волф,* което *едновременно* е било подхвърлено на хановерската полиция".

След като съобщава този мил полицейски анекдот за един от бившите редактори на „Neue Rheinische Zeitung", дебеланът и демократ Цабел, усмихвайки се, се кланя на своите читатели. Думите „alias от казематния Волф" не принадлежат на Фогт, а на Цабел. Неговите силезийски читатели трябва точно да знаят, че става дума за техния земляк *В. Волф,* един от бившите редактори на „Neue Rheinische Zeitung". Как грижливо добрият Цабел се старае до дреболии да установи връзката на „Neue Rheinische Zeitung" с полицията във Франция и Германия! Неговите силезийци биха могли, може би, да помислят, че става дума за неговия, за Цабеловия, собствен *Б. Волф,* за естествения му началник (natural superior), който, както е известно, в „таен съюз" с известните фабриканти на фалшиви депеши — *Ройтер* в Лондон и *Хавас* в Париж — предава по телеграфа по своему събитията на световната история. Но душа на агенция Ройтер, а следователно и на единството, което одушевява троицата *Б. Волф — Ройтер — Хавас,* е известният таен полицейски агент *Зигмунд Енглендер.*

Въпреки всичко това и въпреки намерението на демократа Цабел да не оскърбява, берлинският *градски съд* заявява, че и в двете уводни статии на Цабел все пак „се съдържат заявления и твърдения", които „преминават границите на позволената критика", значи са „наказуеми" и дори във всеки случай могат да станат *предмет на иск".* Но къде е Цабел! Дайте тук Цабел, за да се гърчи от страх пред съда! Стой! — се провиква *градският съд.* Направените и в двете уводни статии „заявления и твърдения", казва градският съд, „доколкото изхождат от самия автор" (Цабел) „и **не се състоят от прости цитати на други лица",** не преминават „границите на позволената критика", не са „наказуеми", и поради това Цабел не само не бива да се накаже, но и не бива да се подава жалба до съда срещу него; „делото подлежи на прекратяване, разноските а conto* на ищеца". И така клеветническата част на „заявленията и твърденията" на Цабел представляват ***„прости цитати"***. Voyons!**

* — за сметка. *Ред.*

** — Да видим! *Ред.*

От уводната част на този раздел вие помните, че моето обвинение в клевета се базира на 4 точки от двете уводни статии на Цабел. В точката за паричните източници на „Volk" (втората от приведените по-горе точки на жалбата) *самият Цабел не казва*, че цитира, и действително той не цитира:

Цабел („National-Zeitung" бр. 41)	*Фогт* („Главна книга", стр. 212)
„Откъде се вземаха пари за този щедро раздаван вестник" („Volk"), „знаят боговете; че Маркс и Бискамп нямат излишни пари, знаят хората."	„Постоянният кореспондент на „Allgemeine Zeitung" сътрудничи в този вестник" („Volk"), „основан с неизвестни суми, тъй като нито Бискамп, нито Маркс имат необходимите за *това* средства" (именно, за да основат вестник с *неизвестни суми?*).

Във втория инкриминиран пасаж (по-горе, точка 4), където ме обвиняват във фабрикуване на документи от името на Блинд, Цабел дори *категорично* заявява, че **той** говори от *свое*, от Цабелово име, а не от името на Фогт.

„Струва **ни**" се — като властелин в царството на Dulness, Цабел използва, разбира се, pluralis majestatis*, — *„струва* **ни** се, че за последната" (партията на Маркс) „не е било много трудно да го" (Блинд) „направи" „изкупителна жертва..., като се възползва от тези изказвания и от обратите на речта на Блинд, да *изфабрикува* листа така, че той да *изглежда* като *негово"* (на Блинд) „изделие" („National-Zeitung" брой 41).

Трябва отново изцяло да „процитирам" третия инкриминиран от мене пасаж (по-горе, точка 3):

„По този начин през 1852 г. срещу швейцарските дружества на работниците беше замислен най-срамен заговор с масова фабрикация на фалшиви банкноти *(подробности виж у Фогт)*, заговор, който би причинил извънредно големи неприятности на швейцарските власти, ако своевременно не беше разкрит".

Нима това е ***„обикновен цитат"***, както твърди *градският съд*, и изобщо цитат ли е това? Това е отчасти плагиат от Фогт, но *в никакъв случай не е цитат.*

Преди всичко *самият Цабел* твърди, че той не цитира, а говори от свое име, като посочва в скобки на читателя си „подробности виж у Фогт". А сега да разгледаме този пасаж. В Женева знаеха, че *Шервал* е пристигнал в Женева едва през *пролетта на 1853 г.*, че неговият „заговор" и бягството му са станали през *пролетта на 1854 година.* Затова в Женева Фогт не се осмелява да говори, че „заговорът" бил „замислен... през **1852** *година"*.

* — множествено число на августейшите особи. *Ред.*

Тази лъжа той предоставя на добрия Цабел в Берлин. По-нататък Фогт казва:

„Самият Нюджент" (Шервал) „вече *приготвил* за тази цел" (за фабрикуване на фалшиви банкноти и т. н.) „различни каменни и медни клишета" („Главна книга", стр. 175).

И така, различните каменни и медни клишета *вече* били направени за изработването на фалшиви пари, но банкнотите и държавните ценни книжа *още* не са били изфабрикувани. У *Цабел,* напротив, вече е извършена — и при това *„масова"* — „фабрикация на фалшиви банкноти". Фогт казва, че съгласно устава „целта" на заговора на Шервал била

„борбата срещу деспотизма с негови собствени средства — именно с масова фабрикация на фалшиви банкноти и държавни ценни книжа" (l. c.).

Цабел зачерква борбата срещу деспотизма, като се ограничава само с „масова фабрикация на фалшиви банкноти". И така у Цабел имаме обикновено углавно престъпление, което дори не е украсено за членовете на „тайния съюз" с фалшивото позоваване на политическите цели. По *този* маниер Цабел изобщо **„цитира"** „Главната книга". *Фогт* е трябвало да съставя „книга" от своите ловджийски истории. Затова той детайлизира, плете, прави мастилени петна, мачка, боядисва, маже, шета насам-натам, развива, заплита, мотивира, съчинява, fa del cul trombetta* — а душата на Фалстаф просто прозира навсякъде през мнимите факти, които той със собственото си повествование несъзнателно превръща в тяхното първоначално нищо. А Цабел, който трябваше да сбие книгата до размера на две уводни статии и се стараеше да не пропусне нито една подлост, отхвърля всичко освен caput mortuum** на всеки мним „факт", нанизва тези сухи кости на клеветата една след друга и после с фарисейско усърдие изчита толкова молитви, колкото зърна има тази броеница.

За пример ще вземем разглеждания от нас случай. Към откриТия за пръв път от мене факт, че Шервал е таен полицейски агент, който получава заплата от различни чужди мисии, agent provocateur***, Фогт пришива своите измислици. Ето какво пише той между другото:

„Самият Нюджент" (Шервал) *„вече* приготвил за тази цел" (за фалшифициране на пари) „различни каменни и медни клишета, *вече* били набелязани

* — задника си в тръба превръща (Данте. „Божествена комедия". „Ад", песен XXI). *Ред.*
** — буквално: мъртва глава; в преносен смисъл: мъртви останки. *Ред.*
*** — агент-провокатор. *Ред.*

лековерните членове на тайния съюз, които е трябвало да заминат с пакетите от тези" (още неизфабрикувани) „фалшиви банкноти за Франция, Швейцария и Германия; но *вече последвали и доноси в полицията*, с които освен това срамно се заплитали дружествата на работниците и т. н." („Главна книга", стр. 175).

И така у *Фогт* Шервал *вече донася* на полицията за собствените си операции, когато той *още само* е изработил необходимите за производството на фалшиви пари каменни и медни клишета и когато целта на неговия заговор още не е постигната, когато coprus delicti* още липсва и никой освен самия него още не е компрометиран. Но Фогтовият Шервал бърза „срамно" да вмъкне в своя „заговор" „дружеството на работниците". *Чуждите мисии*, които използват услугите на Шервал, са също така глупави, както и Шервал, и също така прибързано

„в тайни запитвания привличат вниманието на швейцарската полиция, че в дружествата на работниците се вършат някакви политически интриги, и т. н.".

В същото време тези простаци — посланиците, които нямат търпение да оставят да узрее заговора, който Шервал излюпва по тяхно поръчение, и в детското си нетърпение безполезно компрометират своя агент, поставят на „границите" жандарми, за да могат — „ако работата стигне така далеч", както те не са ѝ позволили да стигне — „да хванат" Шерваловите емисари с „фалшивите банкноти", за изработването на които те са попречили,

„и да използват тази история за общо насъскване, при което маса невинни би трябвало да плащат за фалшификациите на няколко негодници".

Когато *Фогт* говори *по-нататък*: „планът на целия този заговор е бил замислен *извънредно гнусно*", всеки ще се съгласи с него, че той е бил замислен *извънредно глупаво*, а когато Фогт самохвално завършва:

„Аз не отричам, че съм внесъл **съществения си принос**, за да се разстроят тези *дяволски планове*",

всеки ще разбере pointe** на тази бележка и няма да пропусне да се изсмее над нашия весел момък. Да сравним сега с това сухата като летопис на някой монах версия на Цабел!

„По този начин през 1852 г. срещу швейцарските дружества на работниците беше замислен най-срамен заговор с масова фабрикация на фалшиви банкноти (подробности виж у Фогт), заговор, който би причинил извънред-

* — състав на престъплението. *Ред.*
** — солта (буквално: острието). *Ред.*

но големи неприятности на швейцарските власти, ако не беше своевременно разкрит".

Тук само в една кратка фраза е натикана цялата купчина също толкова сухи, колкото и позорни факти: „Най-срамният заговор" с дата 1852 година; „масова фабрикация на фалшиви банкноти", т. е. обикновено углавно престъпление; умишлено компрометиране на „швейцарските дружества на работниците", т. е. предателство по отношение на собствената партия; „извънредно големи неприятности" за „швейцарските власти" в перспектива, т. е. agent provocateur, който действува в интерес на континенталните деспоти, против швейцарската република; най-после „своевременно разкриване на заговора". Тук критиката губи всичките опорни точки, които съществуваха във Фогтовото изложение — те просто ловко са отстранени. Трябва да се вярва или да не се вярва. По същия начин Цабел обработва цялата „Главна книга", доколкото става дума за мене и за моите партийни другари. *Хайне* е прав, като казва, че нито един човек не е опасен така, както едно побесняло магаре.

Най-после, четвъртия инкриминиран от мене пасаж (по-горе, точка 1), с който се откриват в уводна статия № 1 разобличенията за сярната банда, *Цабел* започва със следните думи: *„Фогт съобщава на стр. 136 и на следващите"*. Цабел не казва тук дали той резюмира или цитира. Той се пази да употребява кавички. В действителност *той не цитира*. Това и следваше да се очаква, тъй като Цабел сбива страници 136, 137, 138, 139, 140 и 141 от „Главна книга" в 51 реда с приблизително по 48 букви, не отбелязва никакви пропуски, напротив, пресова изреченията едно с друго също като холандски сардели и при това на петдесет и първия ред намира място за собствено творчество. Там, където срещне особено мръсна фраза, той я взема в своя възел почти в неизменен вид. Впрочем той разполага тези извадки разбъркано, не по реда на страниците на „Главната книга", а така, както му е нужно за неговите цели. Към началото на една Фогтова фраза той притуря опашката на друга фраза. За да състави *едно* изречение, той отново използва думички от дузина Фогтови фрази. Там, където у Фогт стилистичният измет пречи за яркото осветляване на клеветата, там Цабел изхвърля този измет. *Фогт* например казва:

„така да компрометират живеещите в отечеството лица, че те е трябвало *да не се противят на опитите за изнудване* и да плащат пари".

А *Цабел* казва:

„така да компрометират, че те трябвало да плащат пари".

В други случаи Цабел *изменя* това, което му се струва *двусмислено* и лишено от стил във Фогтовото изложение. Така, *Фогт* казва,

„...че те трябвало да плащат пари, за да може бандата да пази в тайна компрометиращите ги факти".

А *Цабел* пише:

„за да може бандата да пази тайна и да не ги компрометира".

Най-после *Цабел* вмъква цели фрази *собствено* производство като например:

„Сярната банда подчиняваше своите привърженици на най-строга дисциплина" и „те" — а именно *„тези хора..., които продължаваха сред емиграцията делото на „Rheinische Zeitung""* — **„станаха съюзници на тайната полиция във Франция и Германия".**

И така от четирите инкриминирани от мене пасажа три *според думите на самия Цабел* принадлежат на *Цабел,* докато четвъртият уж „цитат", макар и примесен с цитати, *съвсем не е цитат* и още по-малко *„обикновен цитат"*, както уверява *градският съд*, и най-малко е цитат от *„други лица"*, в множествено число, както твърди същият този *градски съд.* Напротив, във всички *„заявления и твърдения"* на Цабел за мене няма *нито един ред,* който да съдържа „критика и съждения" („позволени" или „непозволени").

Но да допуснем, че *фактическата предпоставка на градския съд* е също толкова истинна, колкото тя в действителност е фалшива; да допуснем, че *Цабел* само е *цитирал* клеветническите си заявления за мене. Нима това обстоятелство наистина дава на *градския съд законно право да ми забрани* да предявя *иск към Ф. Цабел?* В „постановлението", което аз ей-сега ще приведа по-долу, **кралският пруски апелационен съд,** напротив, разяснява, че

„по въпроса за състава на престъплението, съгласно § 156 от углавния кодекс, **нищо** *не се изменя* от това, дали привежданите в посочените статии факти ще се окажат *собствени твърдения на автора* или пък **цитати** от твърденията на трети лица".

По този начин дали това е цитат или не е цитат е все едно, а „демократът" Цабел е отговорен за своите „твърдения". *Градският съд* вече *разясни,* че Цабел е изказал за мене „наказуеми" сами по себе си твърдения, *само* че те са **цитати** и **затова** са защитени като с броня. Долу този *юридически фалшив* предлог! — се провиква **апелативният съд.** И така най-после аз мога да хвана Цабел, вратата на съда ще се отвори, Italiam, Italiam!*

---

* — Италия, Италия! (Вергилий. „Енеида", книга трета). *Ред.*

Моят адвокат подаде до *апелационния съд* жалба срещу определението на *градския съд* и получи на *11 юли 1860 г.* следното *„определение“:*

„В поместените в броеве 37 и 41 на „National-Zeitung“ от 22 и 25 януари текущата година уводни статии под заглавия „Карл Фогт и „Allgemeine Zeitung““ и „Как се фабрикуват радикални листове“ не може да се види клевета срещу ищеца, д-р Карл Маркс от Лондон. Макар че по въпроса за състава на престъплението съгласно § 156 на углавния кодекс нищо не се изменя от това, дали привежданите в посочените статии факти ще се окажат собствени твърдения на автора или твърдения на трети лица, все пак не може да се пречи на печата да подлага на обсъждане и критика дейността на партиите и техните публицистични спорове, доколкото във формата на полемика не прозира *намерението за оскърбление,* което *не може да се предположи* в настоящия случай.

В споменатите статии предимно са осветлени: конфликтът между възгледите на д-р Карл Фогт, от една страна, и на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“, от друга, по въпроса за поддръжката на интересите на италианците или интересите на австрийците във връзка с последната война; участието в този конфликт на така наречената *германска емиграция* в Лондон, която се обявява на страната на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ срещу Фогт, а също и изобщо *партийните раздори* и интриги на тези емигранти един срещу друг!

Ако в хода на това изложение в кръга на разглежданите въпроси са привлечени отношението на *ищеца* към тези партии и неговото частично участие в техните домогвания, особено старанията му да помогне на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ *в полемиката му* с Фогт, като му предоставя фактически материал, то съответствуващите указания и в двете статии намират във фактите, привеждани от *самия ищец в неговата жалба, по-скоро потвърждение, отколкото опровержение, към което той се стреми.* И ако той твърди по-нататък, че в *оскърбителна за неговата чест* форма го *идентифицират* с партийните интриги, които рязко се заклеймяват във въпросните статии като *ексцентрични* или като *безпринципни* и *безчестни,* това твърдение не може да се признае за обосновано. *Всъщност,* ако първата статия *изтъква* въз основа на съобщението на Фогт, „че емиграцията от 1849 г. постепенно се е събрала в Лондон и там като свой очевиден водач е почитала г-н Маркс“, а за писмото на Техов казва: „...от което може да се види как Маркс с наполеоновско високомерие и със съзнание за умственото си превъзходство държи в ежови ръкавици сярната банда“, то тук по същество е дадена само характеристика на така наречената от Фогт сярна банда, а не нападка против Маркс, който, напротив, се рисува като човек с превъзходство и способен да обуздае другите; и тази статия най-малко свързва неговата особа с хората, които се обвиняват в изнудване и доноси. Във втората статия също така никъде не се казва, че ищецът е приписвал на споменатия Блинд авторството на листа „Предупреждение“, *бидейки убеден в противното,* и е препратил на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ *явно* неверни доказателства на трети лица. Но че свидетелствуването на словослагателя Фьогеле е било оспорвано, това признава и самият ищец в жалбата си, като привежда противоположните твърдения на печатаря Холингер и на словослагателя Вие. Освен това според собствените му показания за автор на позива по-късно се е признал някой си Шайбле, при това *едва след като* двете статии са се появили в „National-Zeitung“.

Ето защо жалбата от 21-и миналия месец срещу отрицателното постановление на кралския градски съд от 8-и същия месец трябва да бъде призната за необоснована и с настоящото тя се отхвърля. Предвид на отклоняването

на необоснованата жалба следва незабавно да се внесат — за избягване на принудително търсене — 25 зилбергроша в касата на местния градски съд.

Берлин, 11 юли 1860 г.

Углавен сенат на кралския апелационен съд. II отделение

Гутшмид, Шулц

До д-р фил. Карл Маркс чрез г-н юстицрат Вебер, тук".

Когато получих това *„определение"* от своя г-н адвокат, при първото четене аз изпуснах увода и заключението и поради това, че не съм запознат с пруското право, реших, че пред мен стои копие от *документа,* изпратен от „демократа" Ф. Цабел до апелационния съд *в своя защита. Това, което Цабел* — си казах аз — съобщава за „възгледите (виж приложение 15) на д-р Карл Фогт и на аугсбургския „Allgemeine Zeitung"", за „интересите на италианците и интересите на австрийците", е попаднало в неговата plaidoyer*, разбира се, по погрешка от статията, която е била подготвена за „National-Zeitung".

Но „демократът" Ф. Цабел не е отронил *нито един звук* за тези възгледи и интереси в четирите колони, които е посветил на *мене* в двете си уводни статии, от които едва ще се наберат шест колони. Цабел говори в своята plaidoyer, че аз

„съм помогнал на аугсбургския „Allgemeine Zeitung" в *полемиката* му с Фогт, като съм предоставил фактически материал".

Процесът на Фогт срещу „Allgemeine Zeitung" той нарича *полемика на „Allgemeine Zeitung" срещу Фогт.* Ако процес и полемика бяха тъждествени неща, нима би ми било нужно разрешението на прокурора, на градския съд, на апелационния съд и т. н. за моята „полемика" с Цабел? Но Цабел дори уверява, че „съответните указания" в двете му статии за моите отношения към „Allgemeine Zeitung" намират в „привежданите от самия мене факти по-скоро *потвърждение,* отколкото опровержение, към което аз съм се стремил". *По-скоро — от какво?* Jus** знае само: или — или. Но какви са били тези „съответни указания" на Цабел?

„Съответните указания" на Цабел в уводна статия № 1 за моите отношения към „Allgemeine Zeitung" бяха:

1) Либкнехт, виждате ли, станал в резултат от издаденото му от мене свидетелство кореспондент на „Allgemeine Zeitung". В жалбата си до съда аз уличавах Цабел в лъжа, но смятах за излишно да привеждам други „факти" за лансираната от него

* — защита, защитна реч. *Ред.*

** — Правото. *Ред.*

нелепост. 2) Цабел твърди, че аз съм изпратил на 29 октомври от Лондон до „Allgemeine Zeitung" „съдебен документ", който на 24 октомври се е оказал в окръжния съд в Аугсбург, и той е намерил потвърждение на това „указание" в привежданите от мене „факти"! От привежданите в моята жалба до съда факти Цабел е видял наистина, че независимо от каквито и да било политически съображения изпращането на документа, който засяга *произхода* на листа „Предупреждение", от мене е станало необходимо, след като Фогт още преди започването на процеса се е опитвал *публично* да ми натрапи авторството на този лист. 3) „Указанието" на Цабел, че уж аз съм един от кореспондентите на „Allgemeine Zeitung", опровергах с действителни документи. Цабеловата *уводна статия* № II „Как се фабрикуват радикални памфлети" съдържаше — както още по-рано е посочено — за отношенията ми към „Allgemeine Zeitung" само „съответните указания", че аз сам съм изфабрикувал „Предупреждението", приписал съм го на Блинд и с помощта на лъжесвидетелството на Фьогеле съм се опитал да докажа, че това е каша, забъркана от Блинд. Намериха ли тези „съответни указания в приведените „в жалбата ми" факти по-скоро потвърждение, отколкото опровержение, към което съм се стремил"? Самият Цабел признава обратното.

Можеше ли Цабел да знае, че Шайбле е бил автор на листа „Предупреждение"? Трябваше ли Цабел да вярва, че „оспорваното", по мое собствено признание, свидетелствуване на словослагателя Фьогеле е вярно? Но откъде се вижда, че аз съм приписвал на Цабел тази осведоменост или тази вяра? Моята жалба има, „напротив", отношение към „съответното указание" на Цабел, че уж аз така съм *„изфабрикувал* листа, че той *да изглежда като негово"* (на Блинд) „изделие", и че аз съм се опитвал след това с помощта на свидетелствуването на Фьогеле да докажа, че той е скроен от Блинд.

Най-после аз се натъкнах на едно положение, изтъкнато от Цабел в своя защита, което ми се стори най-малкото интересно.

„Ако" — казва той, — „ако той" (ищецът Маркс) „твърди по-нататък, че в *оскърбителна за честта му форма го идентифицират* с партийните интриги" (сярната банда), „които рязко се заклеймяват във въпросните статии" (уводните статии на Цабел) „като *ексцентрични* или като *безпринципни* и *безчестни*, това твърдение не може да се признае за обосновано... *Статията най-малко свързва неговата особа с хората, които се обвиняват в изнудване и доноси"*.

Цабел очевидно не принадлежи към ония римляни, за които е казано „memoriam quoque cum voce perdidissimus"*.

* — „заедно с езика си ние изгубихме и паметта си". *Ред.*

Той е изгубил паметта, но не и езика си. Цабел превръща не само сярата, но и сярната банда от кристално в течно състояние, а от течно в парообразно, за да може с червени пàри да ми замъгли главата. Сярната банда — твърди той — е „партия", с „интригите" на която той никога не ме е „идентифицирал" и с „изнудванията и доносите" на която той никога не е свързвал дори „свързаните" с мене хора. Налага се да превърнем серните пàри в сярно цвете.

В *уводна статия* № I („National-Zeitung", брой 37, 1860 г.) Цабел започва своите „съответни указания" за *сярната банда* с това, че нарича *„Маркс"* неин „очевиден водач". Вторият член на сярната банда, когото той наистина не назовава „за по-нататъшна характеристика" на бандата, но когото има предвид, е Фридрих Енгелс. А именно, позовава се на писмото, в което Техов разказва за срещата си с мене, Фр. Енгелс и К. Шрам. Последните двама Цабел отбелязва за илюстрация на сярната банда. Веднага той споменава за *Шервал* като за лондонски емисар. След това идва редът на Либкнехт.

„Този Либкнехт, in nomine omen*, е един от най-раболепните привърженици на *Маркс;* Либкнехт незабавно след пристигането си постъпил на служба при *Маркс* и заслужил пълното доверие на господаря си".

След Либкнехт иде *„Оли"*, **„също** канал на сярната банда". Най-после „другият лондонски *съучастник Бискамп"*. Всички тия съобщения вървят едно след друго в уводна статия № I, но в края на статията № II допълнително се споменава още един член на сярната банда, *В. Волф* — „парламентарният Волф, alias казематният Волф", — на когото е възложена важна работа: „да разпраща циркулярните послания". И така, съгласно „съответните указания" на Цабел, *сярната банда* се състои от: водач на сярната банда — Маркс; илюстрация на сярната банда — Ф. Енгелс; лондонски емисар на сярната банда — Шервал; „един от най-раболепните привърженици" на Маркс — Либкнехт; **„също** канала на сярната банда — Оли"; „друг" лондонски „съучастник" — Бискамп; най-после, от съставителя на посланията на сярната банда — Волф.

Изкалъпената по този начин *сярна банда* фигурира у Цабел в първите 51 реда под различни сменяващи се *имена:* „сярна банда, или също така бюрстенхаймери", „събратя, продължаващи сред емигрантите *делото на* **„Rheinische Zeitung"**", *„пролетарии"*,

---

* — както показва самото име (втората част от фамилията на Либкнехт — кнехт (Knecht) на немски значи „роб", „слуга"). *Ред.*

или, както се казва в уводната статия № II, „партия на „пролетариите“ под ръководството на *Маркс“*.

Такива са персоналът и имената на сярната банда. Цабел дава нейната *организация* в своите „съответни указания“ накратко и точно. *„Маркс“ е „водач“*. Самата *сярна банда* образува кръг от неговите *„най-близки“* привърженици или, както казва Цабел във втората си уводна статия, *„тясна партия на Маркс“*. Цабел съобщава дори отличителния белег, по който може да се познае *„тясната партия на Маркс“*. Членът на тясната партия на Маркс е трябвало поне веднъж в живота си да види Бискамп.

„Той“ — казва Цабел в уводна статия № II, — „той“ (Блинд) „заявява, че никога в живота си не е виждал Бискамп — *очевидно той не е член* **на тясната партия на Маркс“.**

По този начин „тясната партия на Маркс“, или истинската сярна банда, е pairie* на бандата, което трябва да се различава от третата категория, от тълпата *„привърженици“* или от „тази грижливо пазена *компания от безделници“*. И така в началото ръководителят Маркс, след това истинската „сярна банда“, или „тясната партия на Маркс“, и най-после тълпа от „привърженици“, или „компания от безделници“. Сярната банда, разделена на тези три категории, живее в условия на чисто спартанска дисциплина. *„Сярната банда“* — казва Цабел — „подчиняваше *привържениците* си на най-строга дисциплина“, докато, от друга страна, *„Маркс*... държи в ежови ръкавици *сярната банда“*. От само себе си се разбира, че в една толкова добре организирана „банда“ характерните за нея „интриги“, нейните „основни занятия“, подвизите, извършвани от нея като банда — всичко това се прави по заповед на нейния ръководител и специално се рисува от Цабел като дело на този ръководител, който държи бандата в ежови ръкавици. Но какви са били, така да се каже, професионалните занятия на бандата?

„Едно от главните занимания на сярната банда беше да компрометира живеещите в отечеството лица така, че те трябваше да плащат на бандата, за да пази тайна и да не ги компрометира. Не едно, а стотици писма се изпращаха в Германия със заплаха да се разобличи участието в един или друг акт на революцията, ако в известен срок не бъде изпратена на посочения адрес определената парична сума... Всеки, който се изказваше срещу тези интриги, не беше само компрометиран сред емигрантите, но и погубван в печата. „Пролетариите“ запълваха колоните на реакционния печат в Германия със *своите доноси* срещу ония демократи, които не ги признаваха; те ставаха *съюзници* на тайната полиция във Франция и Германия и т. н.“ („National-Zeitung“, брой 37).

---

* — перство. *Ред.*

Започнал тези „съответни указания“ за сярната банда с бележката, че аз съм нейният „очевиден водач“, изброил „главните занимания“ на сярната банда, т. е. изнудване на пари, доноси и т. н., Цабел завършва общото си описание на сярната банда със следните думи:

„...*те станаха съюзници на тайната полиция във Франция и Германия.* За *по-нататъшна* характеристика Фогт привежда писмото на бившия лейтенант Техов от 26 август 1850 г. ...от което може да се види *как Маркс с наполеоновско високомерие и със съзнание за умственото си превъзходство държи в ежови ръкавици сярната банда*“.

След като Цабел в началото на своето описание на сярната банда е заставил да ме „почитат“ като „очевиден водач“, обхваща го опасението, че читателят може да допусне, че зад очевидния водач съществува още и неочевиден водач, или пък да помисли, че аз като далай-лама се задоволявам с „почит“. Ето защо той ме превръща в края на описанието си (като вече говори със свои думи, а не с думите на *Фогт)* от просто „очевиден“ водач във водач с ежови ръкавици, от далай-лама в Наполеон на сярната банда. И Цабел привежда в своята plaidoyer именно този пасаж, *за да докаже,* че той не ме е *„идентифицирал“* с „партийните интриги“ на сярната банда, която в своите статии той „рязко клейми като *ексцентрична* или като *безпринципна* и *безчестна“*. Но не, съвсем не така! Той ме е *„идентифицирал“*, но не в *„оскърбителна за моята чест форма“*. Той, „напротив“, ми е оказал *чест,* като ме е произвел в Наполеон на изнудвачите, шантажистите, mouchards, agents provocateurs, фалшификаторите на монети и т. н. Цабел заимствува очевидно своите понятия за чест от лексикона на *декемврийската банда.* Оттук и този епитет — „наполеоновски“. Но аз го давам под съд именно за тази *чест,* която той ми е оказал! Аз убедително **доказах** с приведените в жалбата си до съда „факти“ — толкова убедително, че Цабел на никаква цена не желае да последва поканата ми да се яви пред съда, — аз **доказах,** че всички негови „съответни указания“ за сярната банда са фалшиви измислици на Фогт, които Цабел „посочва“ само за да има възможност да ме *„почете“* като Наполеон на тази сярна банда. Но нима той не ме рисува като човек, който „притежава превъзходство и е способен да обуздае“ другите? Нима според неговите думи аз не подчинявам бандата на *дисциплина?* Той самият разказва в какво се е състояло обуздаването, превъзходството, *дисциплината.*

„Сярната банда подчиняваше привържениците си на страхотна дисциплина. Оня от тях, който се опитваше по някакъв начин да преуспее в граждан-

ския живот, вече само по силата на своя стремеж да стане независим, се смяташе за изменник на революцията . . В тази грижливо пазена компания от безделници чрез разпространение на слухове, писма и т. н. се предизвикваха раздори, сбивания, дуели".

Но Цабел не се ограничава с това *общо описание* на „партийните интриги" на сярната банда, с които той с почит ме „идентифицира".

„Известният член на Марксовата партия" *Либкнехт*, „един от най-раболепните привърженици на Маркс, който е заслужил пълното доверие на господаря си", умишлено компрометира работниците в Швейцария „с революционния конгрес в Муртен", където той, ликувайки, „ги предава в ръцете" на изчакващите ги „жандарми". На този „някой си Либкнехт се приписваше през време на кьолнския процес съставянето на фалшива протоколна книга" (Цабел забравя, разбира се, да каже, че фалшът на тази измислица на Щибер беше официално *доказан* още докато се гледаше делото). *Волф*, един от бившите редактори на „Neue Rheinische Zeitung", изпраща от Лондон „циркулярно послание до пролетариите", което „той едновременно подхвърля на хановерската полиция".

Като обрисува толкова „известните" свързани с мене хора като агенти на тайната полиция, Цабел, от друга страна, ме свързва с „известния" таен полицейски агент, agent provocateur, и фалшификатор на монети — Шервал. Веднага след общото описание на сярната банда той разказва как „няколко души", включително и *Шервал*, „в двойствената роля на революционери развратители на работниците и съюзници на тайната полиция" заминали от Лондон за Париж и създават там „така наречения процес на комунистите" и т. н. В уводната статия № II той разказва по-нататък:

„По този начин през 1852 г. беше замислен най-срамният заговор с масова фабрикация на фалшиви банкноти **(подробности виж у Фогт)** и т. н.".

Ако читателят на „National-Zeitung" последва настоятелната покана на Цабел и *погледне подробностите у Фогт*, какво ще намери там? Че Шервал е бил изпратен от мене в Женева, че е замислил под непосредственото ми ръководство „най-срамен заговор с фалшиви банкноти" и т. н. Читателят, насочен от Цабел към Фогт, ще намери и следното:

„Но личното отношение на Маркс в дадения случай съвсем не е важно, защото, както вече беше посочено, *съвсем безразлично е дали Маркс прави нещо сам или чрез някой член на своята банда: той безусловно властвува над своите хора*".

Но Цабел все още не е доволен от своята работа. Блазнело го е да пришепне в заключение на двете си уводни статии последната дума на ухото на своя читател. Той казва:

„Той“ (Блинд) „заявява, че при това никога в живота си не е виждал Бискамп; очевидно той не е член на *тясната партия на Маркс. Струва ни се,* че за последната“ (тясната партия на Маркс) „не е било много трудно да го направи“ (Блинд) „изкупителна жертва... *Партията на Маркс* е могла много лесно да стовари авторството на листа върху Блинд именно по силата на това, че... последният в беседа с Маркс и в статия във „Free Press“ е изказал аналогични възгледи; възползвали се от тези изказвания и обрати на речта на Блинд, те са могли да изфабрикуват листа така, че той да изглежда като негово“ (на Блинд) „изделие“.

И така, значи *„партията на Маркс“* или *„тясната партия на Маркс“,* alias сярната банда, е „изфабрикувала“ листа така, че той изглеждал като изделие на Блинд? След като излага тази хипотеза, Цабел сухо резюмира смисъла ѝ в следните думи: *„Всеки може сега по желание* **да смята за автор на** *листа* **Маркс** или **Блинд.“**

И така, не партията на Маркс или Блинд и не Блинд или тясната партия на Маркс, vulgo* сярната банда, а Блинд или Маркс, Маркс sans phrase**. Партията на Маркс, тясната партия на Маркс, сярната банда и т. н. бяха само пантеистични названия на *Маркс,* на личността Маркс. Цабел не само *„идентифицира“* Маркс с „партията“ на сярната банда, той *персонифицира* сярната банда в Маркс. И *същият този* Цабел се осмелява да твърди пред съдебните инстанции, че в своите уводни статии той не *„идентифицира“* „ищеца“ Маркс... „в оскърбителна за неговата чест форма“ с „интригите“ на сярната банда. Той се бие в гърдите и се кълне, че *„най-малко от всичко“* „свързва моята особа с хората“, които той „обвинява в изнудване и доноси!“. Каква фигура, мислех си аз, ще представлява Цабел на публичното заседание на съда! Каква фигура! С това радостно възклицание аз още веднаж взех в ръка изпратения ми от моя адвокат документ, отново го прочетох; стори ми се, че на края видях имена като Мюлер и Шулце, но веднага се убедих в заблуждението си. Това, което лежеше пред мене, съвсем не беше plaidoyer на Цабел, а — *„определение“ на апелационния съд* с подписа на *Гутшмид и Шулце,* определение, което ме лиши от *правото да предявявам иск* към Цабел и свръх това ми налагаше за моята „жалба“ и 25 сребърни гроша глоба, която аз трябваше незабавно да платя на берлинския градски съд, за да се избегне принудителното събиране.

* — по-просто. *Ред.*
** — просто, безусловно. *Ред.*

Аз бях наистина attonitus*. Но моето изумление улегна при повторното, внимателно четене на *„определението"*.

Пример I.

Цабел печата в уводна статия на „National-Zeitung", брой 37, 1860 год.:

„Фогт съобщава на стр. 136 и сл.: Под името сярна банда или също така бюрстенхаймери сред емиграцията от 1849 г., имаше известна група лица, които в началото бяха разпръснати по Швейцария, Франция и Англия, след това постепенно се събраха в Лондон и там за свой очевиден ръководител почитаха г-н Маркс.

Г-да Гутшмид и Шулце четат в уводната статия на „National-Zeitung", брой 37, 1860 год.:

„Всъщност, ако първата статия *изтъква* въз основа на съобщението на Фогт, „че *емиграцията от 1849 г.* постепенно се е събрала в Лондон и там като свой очевиден водач почитала г-н Маркс".

Цабел казва: известната сред емиграцията от 1849 г. *под името сярна банда или също така бюрстенхаймери група лица* и т. н. постепенно се събра в Лондон и там ме е почитала като свой очевиден водач. А у г-да *Гутшмид* и *Шулце* Цабел казва: *емиграцията от 1849 г.* постепенно се събра в Лондон (което просто не е вярно, тъй като значителна част от емиграцията се събра в Париж, Ню Йорк, Джерси и т. н.) и ме почитала като свой очевиден водач, чест, която не ми оказваха и която нито Цабел, нито Фогт ми приписваха. Г-да *Гутшмид* и *Шулце* тук съвсем не резюмират, те *цитират*, помествайки в *кавички никъде* ненапечатаната от Цабел фраза като негово указание, съдържащо се в първата уводна статия, „основано на съобщението на Фогт". Очевидно пред г-да *Гутшмид* и *Шулце* се е намирало съвсем неизвестно за мене и за четящата публика *тайно издание* на брой 37 от „National-Zeitung". Това обяснява всички недоразумения.

Тайното издание на брой 37 от „National-Zeitung" се различава от общодостъпното издание на същия този брой не само с *различния начин на четене* на отделните изречения. Цялото съдържание на първата уводна статия в *общодостъпното издание* няма — с изключение на няколко думи — нищо общо със съдържанието й в *тайното издание*.

Пример II.

Наричайки ме водач на сярната банда, Цабел печата в брой 37 на „National-Zeitung":

„Тези хора" (сярната банда) ... „продължаваха в средата на емигрантите делото на „Rheinische-Zeitung" ...

Г-да Гутшмид и Шулце четат в брой 37 на „National-Zeitung", след като Цабел ме е въздигнал във *водач на емиграцията от 1849 година:*

„и ако тя" (първата статия на „National-Zeitung") „говори *по-ната-*

* — зашеметен. *Ред.*

Едно от главните занятия на сярната банда беше да компрометира живеещите в отечеството лица така, че те трябваше да плащат... „Пролетариите запълваха колоните на реакционния печат в Германия със своите доноси... те станаха съюзници на тайната полиция във Франция и Германия. За *по-нататъшна* характеристика“ (на тази „сярна банда“ или „пролетарии“) „Фогт привежда... писмото... на Техов..., в което се описват принципите, интригите и т. н. на „пролетариите“ и от което може да се види как Маркс с наполеоновско високомѐрие и със съзнание за умственото си превъзходство държи в ежови ръкавици сярната банда“.

тък за писмото на Техов: „... от което може да се види как Маркс с наполеоновско високомерие и със съзнание за умственото си превъзходство държи в ежови ръкавици сярната банда““.

Щом като съдиите имат пълномощия да предоставят на частни лица правото на иск или да ги лишават от това право, то г-да *Гутшмид* и *Шулце* не само имаха право, но и бяха длъжни да ми откажат правото да предявявам иск срещу Цабел. Съдържанието на уводната статия в брой 37 на *тайното издание* на „National-Zeitung“, което те съобщиха in nuce*, съвсем изключва какъвто и да било corpus delicti. Действително, какво печата Цабел в това *тайно издание?* Първо, той ми оказва незаслужена чест, принуждавайки цялата събрала се в Лондон емиграция от 1849 г. да ме „почита“ като свой „очевиден водач“. Нима за това трябва *„да го давам под съд“?* А, второ, той ми оказва също толкова незаслужена чест, като твърди, че аз „държа в ежови ръкавици“ някаква съвсем несвързана с мене *сярна банда,* както аз, да речем, през 1848—1849 г. съм държал в ежови ръкавици Цабел и К°. И затова ли трябва *„да давам под съд“* Цабел?

От това се вижда каква бърканица се получава, когато законодателството разрешава на съдиите-чиновници *„да определят“*, и при това тайно, *„да определят“* има ли или няма право известно лице да дава под съд друго лице, например за клевета в „National-Zeitung“. Ищецът *подава жалба* въз основа на разпространеното може би в 10 000 екземпляра общодостъпно издание на брой 37 на „National-Zeitung“, а съдията *определя* въз основа на изготвено *само за него* тайно издание на същия брой. Колко малко е осигурено дори само тъждеството на corpus delicti при такава процедура!

* — в зародиш; тук: в най-сбит вид, накратко. *Ред.*

Поставяйки във всеки отделен случай правото на иск на едно частно лице в зависимост от усмотрението на съдията, пруското законодателство изхожда от възгледа, че държавата като бащинска власт трябва да се грижи и да регламентира частния живот на децата на държавата. Но дори от гледна точка на пруското законодателство „определението" на *апелационния съд* изглежда странно. Пруското законодателство желае очевидно да премахне всяка възможност за празни жалби. Затова, ако правилно разбирам духа на пруското законодателство и с достатъчно основание предполагам, че то не си поставя за цел систематично да отказва правосъдие — затова то предоставя на съдията правото да отклонява иска, но само ако prima facie* *няма предмет на иск,* ако следователно искът prima facie не е обоснован. Приложимо ли е това към дадения случай? *Градският съд* признава, че уводните статии на Цабел съдържат *по същество* „оскърбителни за честта" и поради това „наказуеми" твърдения за мене. Той защищава *Ф. Цабел* срещу моето законно отмъщение само защото *Ф. Цабел „само е цитирал"* своите клеветнически твърдения. *Апелационният съд* заявява: от гледна точка на закона оскърбителните за честта твърдения, цитирани или нецитирани, са еднакво наказуеми; но той от своя страна *отрича,* че в уводните статии на Цабел изобщо се съдържат оскърбителни за честта заявления — цитирани или нецитирани, оскърбителни заявления за моята личност. Следователно *градският съд* и *апелационният съд* имат не само *различни,* но дори право *противоположни* възгледи за *самия състав на престъплението.* Единият намира за оскърбителни заявленията по мой адрес там, където другият не ги вижда. Това *противоречие* във възгледите на съдиите за *самия състав на престъплението* убедително доказва, че тук prima facie *предметът* на иска е налице. Ако Папиниан и Улпиан казват: това печатно заявление е оскърбително за честта, а Муций Сцевола и Манилий Брут, напротив, твърдят: това печатно заявление не е оскърбително за честта, какво ще помисли народът на квиритите[597]? Защо народът да не вярва заедно с Улпиан и Папиниан, че Цабел е публикувал в броеве 37 и 41 на „National-Zeitung" оскърбителни за моята чест заявления? Ако започна да уверявам народа на квиритите, че Муций Сцевола и Манилий Брут са ми дали тайно свидетелско показание, съгласно което *„оскърбителните за честта"* заявления и твърдения на Цабел ни най-малко не се отнасят до мене, народът на квиритите ще вдига рамене, сякаш казвайки: à d'autres!**

---

* — на пръв поглед. *Ред.*

** — на други го разправяйте! *Ред.*

Тъй като *апелационният съд* решава в последна инстанция въпроса за *състава на престъплението*, т. е. в дадения случай трябваше да решава в последна инстанция дали *по същина на въпроса* в двете уводни статии на Цабел се съдържа оскърбление на моята чест и има ли намерение да бъда оскърбен, и тъй като *апелационният съд* отрича този *състав на престъплението*, то за апелиране във **върховния съд** оставаше открит само въпросът, не се ли основава *по същност решението* на апелационния съд на *юридическа грешка?* Защото *самият апелационен съд* **по същество установи** в своето *„определение“*, че Цабел приписва на *сярната банда* „безпринципни и безчестни интриги“, „доноси и изнудване на пари“, приписва на същата тази сярна банда, която същият този Цабел в същата тази уводна статия направо характеризира като *„партия на Маркс“* или като *„тясна партия на Маркс“* с Маркс като неин очевиден и държащ я в ежови ръкавици „водач“. Имал ли е апелационният съд законно право да не види оскърбление за моята чест в това? Моят защитник г-н юстицрат *Вебер* в жалбата си до *върховния съд* между другото отбелязва по този повод:

„Наистина никъде направо не е казано“ (от Цабел), „че Маркс е изнудвал пари, че се е занимавал с доноси и с изготвяне на фалшиви пари. Но нима това не е достатъчно ясно изразено в следното заявление: Маркс беше водач на партията, която преследваше посочените престъпни и безнравствени цели? Нито един непредубеден и здравомислещ човек няма да отрича, че водачът на някое дружество, целта и предимната дейност на което е посветена на извършване на престъпления, не само одобрява машинациите на това дружество, но и самият се разпорежда с тях, ръководи ги и използва техните плодове; и този водач безспорно е двойно отговорен не само като участник, но и като идеен вдъхновител, дори ако не може да бъде уличен в нито едно действие, което доказва непосредственото му участие в изпълнението на определено престъпление. *Изказаното в оспорваното определение“* (на апелационния съд) *„гледище може да доведе дотам, че доброто име на един човек да се окаже беззащитно пред оня, който пожелае да го погуби. Вместо да се твърди неправилно за А, че той е извършил убийство, на клеветника ще бъде достатъчно да докаже, че там и там съществува банда, която се занимава с убийства, и че А е главатар на тази банда. Гледището на апелационния съд гарантира пълна безнаказаност на този клеветник.* Ще бъде правилно, ако наказанието за клевета постигне клеветника, независимо от това, дали той ще назове трето лице въпреки истината разбойник или главатар на разбойници.

От гледна точка на *здравия човешки смисъл* фактически налице е клевета. Съществува ли тя *от гледна точка на пруското законодателство?* Апелационният съд казва — не, моят защитник казва — да. Ако апелационният съд, въпреки мнението на градския съд, е решил, че *формата на цитати не освобождава* клеветника от преследване, защо върховният съд, въпреки мнението на

апелационния съд, не реши, че *не го освобождава* от преследване и *заплетената в солитерообразна форма* клевета? Именно по повод на този *юридически момент,* по повод на тази извършена от апелационния съд *юридическа грешка* по въпроса за състава на престъплението апелираше моят защитник към **върховния съд,** до известна степен към *ареопага. Върховният съд „постанови“:*

„I) Вашата жалба от 23 август настоящата година срещу определението на углавния сенат на кралския апелационен съд от 11 юли тази година по делото за оскърбяване на д-р К. Маркс от редактора на „National-Zeitung“ д-р Цабел след разглеждане на съответните документи се отхвърля като необоснована. II) Кралският апелационен съд не видя и в двете инкриминирани уводни статии на „National-Zeitung“ обективно оскърбление на честта на ищеца и не намери, че при това е имало намерение да бъде оскърбен последният, и затова правилно отказа да даде ход на иска за оскърбление. Що се отнася до въпроса, има ли обективно оскърбление на честта и съществувало ли е намерение за оскърбление, той по същност е определяне на фактическата страна на делото, срещу което може да се подаде жалба до кралския върховен съд само тогава, когато в решението на апелационния съд по тази точка е допусната юридическа грешка. III) Но в дадения случай такава не се вижда. IV) Разноските по това определение в размер 25 зилбергроша Вие следва да внесете в течение на една седмица в касата за таксите на местния кралски градски съд.

Берлин, 5 октомври 1860 г.

Кралски върховен съд

Фон Шликман

До юстицрата *Вебер,* тук.“

За по-добра нагледност аз номерирах съставните части на *„определението“ на върховния съд.*

В точка I) г-н фон *Шликман* съобщава, че жалбата срещу апелационния съд е *„отхвърлена“.* В точка II) г-н фон *Шликман* поучава за компетенцията на апелационния съд и на върховния съд — дидактично отстъпление, което очевидно не се отнася до делото. В точка IV) на г-н Вебер се заповядва да внесе в течение на една седмица 25 зилбергроша в касата за такси на берлинския градски съд, което е *следствие* от „определението“, но, разбира се, не е *причина* за него.

Но къде се съдържа *обосновката* на „отхвърлящото“ *определение?* Къде е отговорът на твърде подробната жалба на моя защитник? Ето:

Точка III) „Но в дадения случай такава“ (юридическа грешка) „**не** *съществува*“.

Ако от тази фраза на точка III) се изхвърли думичката *не,* мотивировката ще гласи: „Но в дадения случай такава“ (юридическа грешка) *„съществува“.* И тогава би било анулирано реше-

нието на апелационния съд. Следователно то остава в сила само благодарение на сложената в края на фразата думичка *„не“*, с помощта на която г-н фон *Шликман* „отхвърля“ от името на върховния съд жалбата на г-н юстицрата Вебер.

Αὐτὸτατος ἔφη* *Не!* Г-н фон *Шликман* не опровергава юридическите съображения, развити от моя защитник, той *не* ги обсъжда, той дори *не ги споменава*. Г-н фон *Шликман*, разбира се, е имал достатъчни основания в полза на „определението“ си, но ги премълчава. *Не!* Доказателната сила на тази думичка се състои изключително в авторитета, в йерархичното положение на лицето, което я произнася. Само по себе си „не“ нищо не доказва. *„Не“!* Αὐτὸτατος ἔφη.

По този начин и *върховният съд ми* **забрани да дам под съд** „демократа“ **Ф. Цабел.**

Така завърши *моята тъжба в пруските съдилища.*

* — Той сам го каза. *Ред.*

XII
ПРИЛОЖЕНИЯ

1. ИЗГОНВАНЕТО НА ШИЛИ ОТ ШВЕЙЦАРИЯ

Поради недостиг на място аз за съжаление мога да приведа само извадки от писмото на Шили за изгонването му от Швейцария, в което с един пример се илюстрира отношението към емигрантите, които не са членове на парламента. Писмото започва с разказ за това, как двама германски емигранти, Б. и И.*, приятели на Шили, които напуснали Женева, били арестувани през време на пътуването им по Швейцария; след това Дрюе отново ги освободил и те се върнали обратно в *Женева.*

„По тяхна молба" — продължава Шили — „аз отидох при Фази, за да науча дали ще ги преследват, и той ми даде успокоителното уверение, че от него като глава на кантоналните власти тяхното инкогнито няма да бъде нарушено, а от страна на съюзните власти не е получена никаква заповед, която се отнася до тях; ще бъде впрочем добре, ако аз — позовавайки се на неговото заявление — се обърна към началника на ведомството на правосъдието и полицията, г-н Жирар. Така и постъпих, получих почти същия успех и оставих адреса си за в случай на някакви заповеди от страна на съюзните власти. След няколко седмици при мене се явява полицейски чиновник с искане да съобщя адреса на Б. и И. Аз отказах да направя това, отърчах до споменатия Жирар и му казах — в отговор на заплахата му да ме изгони, ако не му съобщя адресите, — че мене, съгласно предишната ни уговорка, могат да ме привлекат като intermédiaire**, но съвсем не като dénonciateur***. На това той отговори: «Vous avez l'air de vouloir vous interposer comme ambassadeur entre moi et ces réfugiés, pour traiter de puissance à puissance»****. Аз отговорих: «Je n'ai pas l'ambition d'être accrédité ambassadeur près

* — Бискамп и Имандт. *Ред.*

** — посредник. *Ред.*

*** — доносчик. *Ред.*

**** — „Вие като че ли се готвите да посредничите между мене и тези емигранти, като сте взели върху себе си ролята на пратеник, и да водите преговори, както те се водят от равноправни държави". *Ред.*

de vous".* И действително аз бях пуснат без всякакъв подобаващ на посланици церемониал. Връщайки се, узнах, че и двамата, Б. и И., са били току-що намерени, арестувани и откарани, и по този начин можех да смятам за ликвидирана приведената по-горе заплаха. Но аз не бях взел предвид 1 април; през този злополучен ден на 1852 г. един полицейски чиновник ми предложи на улицата да го последвам в сградата на градското управление, където уж искали да ме питат нещо. Тук държавният съветник Турт, женевски комисар по изгонване на емигрантите, ad latus** при намиращия се тогава в Женева федерален комисар по същите въпроси Троге, ми заяви, че ме екстрадират и той поради това трябва да ме изпрати незабавно в Берн за най-голямо свое съжаление, тъй като кантоналните власти нямат нищо против мене, но за моето екстрадиране настоява федералният комисар. На молбата ми да ме придружат до последния аз получих отговор: „Non, nous ne voulons pas, que le commissaire fédéral fasse la police ici".*** Но с това той противоречеше на предишните си думи и изобщо излезе от ролята си на женевски държавен съветник, която се състоеше в това, да се противи с либерална суетност на исканията за експулсиране от страна на съюзните власти и да отстъпва само на силата, но същевременно с радост или със смирение да отстъпва дори пред gentle pressure****. Друга особеност на тази роля се състоеше в това, зад гърба на експулсирания да се говори, че той е шпионин, че се наложило да бъде махнат в интерес на „правото дело"... Така Турт после разказвал на емигрантите, че той бил длъжен да ме отдалечи, тъй като аз съм бил в спогодба с федералния комисар и заедно с него съм се борел против *неговите* (на Турт) мероприятия, които имали предвид защитата на емигрантите, т. е. че аз съм конспирирал със същия този комисар, който — за голямо съжаление *на Турт* — е разпоредил да бъда експулсиран! Quelles tartines!***** Що за лъжа и противоречие! И всичко това заради капка aura popularis.****** Разбира се, този господин прави кариерата си само като души накъде духа вятърът. Този член на женевския Голям съвет и на женевския държавен съвет, член на швейцарския Съвет на кантоните и на Националния съвет, роден съветник на объркването, липсва само в Съюзния съвет, за да гарантира спокойствие на Швейцария; не напразно е писано: Providentia Dei et confusione hominum Helvetia salva fuit*******".

След като пристигна в Лондон, Шили изпрати протест срещу клеветата на Турт в намиращия се под влиянието на *Резен* — за него се споменава по-долу — женевски „Indépendant", който малко преди това рязко бичуваше клеветническите удари на магарешките копита, с които „либералните faiseurs******** изгонваха емигрантите от Швейцария"; този протест *не* беше приет.

* — „Аз нямам честолюбивите помисли да стана акредитиран посланик при вас". *Ред.*

** — служещ. *Ред.*

*** — „Не, ние не желаем федералният канцлер да се занимава с тукашните полицейски работи". *Ред.*

**** — лек натиск. *Ред.*

***** — каква глупост! *Ред.*

****** — мимолетна популярност. *Ред.*

******* — Божият промисъл и объркаността на хората спасиха Хелвеция. *Ред.*

******** — фокусници. *Ред.*

„От сградата на женевското градско управление" — продължава Шили — „трябваше да ме изпратят в затвора, а оттам на следния ден с пощата, придружен от полицаи, в Берн, където г-н Дрюе ме държа в продължение на две седмици под строг арест в така наречената стара кула..."

Дрюе в кореспонденция със затворения Шили — за която ще стане дума по-долу — стоварвал цялата вина на Женевския кантон, докато Турт от своя страна уверявал, че виновни за всичко са съюзните власти, че *женевските кантонални власти нямат решително нищо против Шили.* Същите уверения малко преди това направил пред него женевският съдебен следовател *Резен.* За последния Шили между другото пише следното:

„През време на федералното стрелково празненство, което се състоя през лятото на 1851 г. в Женева, *Резен* пое да редактира издаваното на френски и немски езици „Journal du tir fédéral" и ме покани да сътруднича в това издание, като ми обеща хонорар от 300 франка; моята работа се състоеше между другото и в това, че аз трябваше flagrante delicto* да записвам германските приветствени и прощални речи на председателя на комитета Турт; тази задача — ще отдам благодарност на Турт, макар и закъсняла — много се улесняваше за мене с това, че той всеки път се обръщаше почти с еднакви възторжени думи към различните депутации на стрелците, като леко ги изменяше в зависимост от това, дали приветствуваше някоя бернска мечка, бика от Ури или някой друг член на федерацията; ето защо, когато започваше припевът: „но ако настане денят на опасността, то ние и т. н.", аз можех спокойно да слагам перото и на въпроса на *Резен защо* правя това, да отговарям: „c'est le refrain du danger, je le sais par coeur"**. Но вместо заслужените от мене с пот на челото 300 фр. хонорар *Резен* с охкане и въздишки ми заплати само 100 фр. с обещание обаче за по-нататъшно сътрудничество, а именно в политическото списание, което той се готвеше да основе в Женева, за да може независимо от всички съществуващи партии да води борба на всички фронтове, и особено срещу тогавашното „либерално" правителство Фази—Турт, макар че и самият той принадлежеше към него. Той беше напълно годен за такова предприятие, готов, както понякога се хвалеше, „d'arracher la peau à qui que ce soit"***... За тази цел той ми възложи да завърша през време на пътешествието си из Швейцария, което аз предприех след работата си във федералното стрелково празненство, необходимите за това предприятие връзки, което аз и изпълних и за което му направих след връщането си писмен доклад. Но през това време духна съвсем друг вятър, който го закара от корсарската експедиция на пълни платна в спокойното пристанище на съществуващото правителство. J'en étais donc pour mes frais et honoraires****, заплащането на които напразно исках от него и напразно искам и досега, макар че той стана богат човек... Малко преди моето арестуване той ми се кълнеше, че не може и дума да става да бъда експулсиран, както го уверил приятелят му Турт, че няма защо да вземам никакви предпазни мерки срещу заплахата на Жирар и т. н.... На писмото, което му изпратих de profundis***** из старата затворническа кула, като го молех за малка сума за сметка на следващите ми се пари и разяснение за произшествието (за моето арестуване и т. н.), той просто не отговори, макар

* — на местопрестъплението. *Ред.*

** — „това е припев за опасността и аз го зная наизуст". *Ред.*

*** — „да одере кожата на когото желае". *Ред.*

**** — на мене се паднаха по този начин само разноските и неполученият хонорар. *Ред.*

***** — от дълбините. *Ред.*

че увери лицето, което му предаде моето писмо, че ще изпълни всичките ми молби.

...Че моето изгонване беше дело на избягалите *парламентарни дейци*, ми писа след месеци К., човек сигурен и непредубеден, и това mordicus* се потвърждаваше в няколко реда, приложени към това писмо от *Раникел*. Същата мисъл изказваха мнозина осведомени хора, с които после имах случай лично да беседвам за този инцидент... А нали аз в това време не бях истински парламентояд като хиената *Райнах*, който от ден на ден изтикваше блаженопочившия имперски регент *Фогт* от имперската гробница към обедната маса в Берн, където самият той седеше в плът като „прикования Прометей", a entre poire et fromage**, за общ ужас жадно поглъщаше както мумията, така и въплъщението. Наистина аз не бях поклонник на парламентарните подвизи. Напротив! Но нима тези господа се готвеха да ми отмъстят за това с изгонване от империята, причислявайки Швейцария към империята, защото в нея е погребана имперската конституция заедно с протоколите за решенията на имперския парламент? Аз по-скоро предполагам, че подозрението за преследването, което те предприеха срещу мене, възникна във връзка със споменатото в предишното ми писмо възмущение на парламентарните дейци против женевския Емигрантски комитет, образуван от мене, Бекер и няколко женевски граждани... Между тези господа нямаше единодушие по въпроса, защо собствено те желаеха да узурпират правото за разпределяне на парите между емигрантите. Едни от тях — в това число Денцел от малката баденска палата — искаха за разлика от *нашата* практика, която имаше предвид подпомагането на особено нуждаещите се работници, да пресушат сълзите *предимно* на професионалните мъченици, герои на революцията, синове на отечеството, които са видели по-добри дни... Is fecit cui prodest***, казват занаятчиите. А тъй като моята дейност беше действително неудобна за тези господа, зароди се подозрението, че те са използвали влиянието си в ръководните кръгове, за да ме отстранят. Защото беше известно, че те са използвали aurem principis****, че във всеки случай са стояли достатъчно близо до това ухо, за да нашепват нещо за *неспокойния* ми характер, и че те по-специално неведнаж са се събирали около princeps***** Турт..."

След като разказва за изпращането му от старата бернска кула през Базел и френската граница, Шили отбелязва:

„Що се отнася до разходите по изгонване на емигрантите, аз храня надеждата, че тези разходи съвсем не се покриват от федералната хазна, а за сметка на Свещения съюз. А именно веднъж, известно време след като преминахме на швейцарска територия, *принцеса* **Олга** обядваше в един бернски хотел с тамошния *руски* шарже д'афер. Entre poire et fromage (sans comparaison****** с ужасния *Райнах*) височайшата особа казала на своя събеседник: «Eh bien, Monsieur le baron, avez-vous encore beaucoup de réfugiés ici?» «Pas mal, Princesse»******* — отговорил той, — «bien que nous en ayons déjà beaucoup renvoyé. M. Druey fait de son mieux à cet égard, *et si de nouveaux fonds nous*

---

* — убедително. *Ред.*

** — за десерт. *Ред.*

*** — Комуто е изгодно, той го е и направил. *Ред.*

**** — ухото на началството. *Ред.*

***** — началника. *Ред.*

****** — без сравнение. *Ред.*

******* — „Е какво, г-н барон, още много емигранти ли има у вас? „Не малко, ваше височество". *Ред.*

arrivent, nous en renverrons bien encore"*. Този разговор чул и ни го предаде прислужващият там келнер, който в кампанията за имперската конституция беше доброволец под мое командуване".

При изгонването на Шили тайнствено и безвъзвратно изчезнали пътните му вещи.

„Досега остава загадъчно как те са могли внезапно да изчезнат в Хавър от багажния хаос във влака на германските преселници (в Базел ние бяхме вмъкнати в този влак от агента по преселването *Кленк,* на когото федералните власти възложиха да ни закара в Хавър, при което всички вещи на емигрантите и на преселниците напълно се размесиха); това можеше да стане само *с помощта на списъка на емигрантите и техните вещи.* Може би повече за това знае швейцарският консул в Хавър, търговецът *Ванер,* при когото бяхме изпратени, за да ни препрати по-нататък. Той ми обеща пълна компенсация. Дрюе по-късно ми потвърди това обещание в писмо, което аз изпратих на *адвоката Фогт в Берн,* за да защищава моя иск пред Съюзния съвет. Но досега не мога да получа от него нито това писмо, нито изобщо *отговор на всички писма, които съм му изпратил.* А през лятото на 1856 г. получих решителен отказ от Съюзния съвет без каквато и да било мотивировка за това решение...

Но всичко това, изобщо всички изгонвания с техните жандарми, ръчни окови и др. т. са дребна работа в сравнение с изпращането в родината на така наречените по-малко тежки престъпници измежду баденците, изпращане, практикувано със своеобразно добродушие, под предлог за приятелско-съседско споразумение; последните получаваха специално приготвени за това документи за преминаване с предписание да се явят след пристигането си в родината при местните власти, където, вместо да получат възможност да се заловят за своята работа, тези хора въпреки своите очаквания трябваше по всевъзможни начини да изкупват греховете си. Нечуваните страдания на предадените по такъв начин хора (именно предаване тук е най-подходящата дума) още чакат своя историк и отмъстител.

Хвала на човека, „който не престава да бъде велик от това, че са посочени недостатъците му", казва швейцарският Тацит за Швейцария. От материал за такива похвали няма недостиг. С такива похвали няма да се навреди на нейната талия... qui aime bien châtie bien**. И наистина аз от своя страна, общо взето, храня неизменна симпатия към Швейцария. Много ми харесват и страната, и народът. Винаги готов изкусно да употреби за работа старинното си оръжие, пазено сред домашните вещи, за защита на славните исторически традиции и на полезните в стопанството завоевания на съвременността, швейцарецът в моите очи е твърде почтено явление. Той заслужава чуждите симпатии, защото самият симпатизира на чуждата борба за по-добра участ. „Аз бих предпочел да издъхне най-добрият чифт ангели на нашия бог" — каза един швейцарски селски стопанин с досада по повод неуспеха на южногерманското въстание. Той може би не би рискувал за това дело *собствената* си талига — той по-скоро би жертвувал собствената си кожа и отгоре на това старинното си оръжие. По този начин швейцарецът в дълбочината на душата си не е *неутрален,* макар и да пази неутралитет въз основа на наследственото си владение и за негова защита. Впрочем тази стара

---

* — „макар че вече мнозина изпратихме оттук. Г-н Дрюе прави всичко, което е по силите му, и ако получим нови фондове, ще изгоним още мнозина". *Ред.*

** — който силно обича, строго наказва. *Ред.*

кора на неутралитета, която прикрива най-добрата му ядка, очевидно няма да издържи тропота на всички тези чужди нозе — а нали в това именно е същността на неутралитета, — скоро ще се пропука и ще рухне, а това ще очисти въздуха".

Така пише Шили. В бернската затворническа кула той не е могъл да издействува лично свиждане с Дрюе, но разменил писма с този господин. На писмото, в което Шили го пита за мотивите на арестуването си и моли да му разрешат юридическа консултация с бернския адвокат Вис, Дрюе отговорил на *9 април 1852 г.*:

...„Женевските власти решиха да Ви изгонят от кантона, заповядаха да Ви арестуват и изпратят в Берн в разпореждане на моя департамент, защото Вие се оказахте един от най-неспокойните емигранти и се стараехте да укриете И. и Б., които се задължихте да представите на властите. Предвид на това и предвид на обстоятелството, че Вашето по-нататъшно пребиваване в Швейцария можеше да навреди на *международните отношения на Швейцарския съюз*, Съюзният съвет постанови да Ви изгони от пределите на Швейцария и т. н.... Тъй като Вашето арестуване е извършено не с цел да бъдете предаден на углавния съд или на съда на поправителната полиция, а представлява *мярка, предизвикана от държавни съображения...*, Вие нямате нужда да се съветвате с адвокат. *Впрочем, преди... да разреша исканото от Вас свиждане с г-н адвоката Вис, бих желал да зная целта на това свиждане"*.

След многократни ходатайства Шили най-после получил разрешение да пише на женевските си приятели. Тези писма е трябвало предварително да отиват на преглед при г-н Дрюе. В едно от тези писма Шили употребил израза *„Vae victis"**. По този повод Дрюе му пише на *19 април 1852 г.*:

„В записката, която Вие сте изпратили до г-н Я.**, се срещат думите: „Vae victis"... Дали сте искали да кажете, че федералните власти се отнасят с Вас като с победени? Ако е било така, това би било *фалшиво обвинение*, срещу което аз би трябвало да протестирам."

Шили отговорил на всесилния Дрюе на *21 април 1851 г.* между другото следното:

„Не мисля, г-н федерален съветник, че тази характеристика на взетите по отношение на мене мерки заслужава упрека във *фалшиво обвинение;* във всеки случай подобен упрек не може да ме принуди да се откажа от мисълта, че с мене се отнасят жестоко; напротив, подобен отговор *до един затворник от страна на онзи, който го държи затворен*, ми се струва излишна жестокост"***.

В края на *март 1852 г.,* малко преди арестуването на Шили и изгонването на другите *непарламентарни* емигранти, реакцион-

* — „Горко на победените". *Ред.*
** — Якоби. *Ред.*
*** В оригинала кореспонденцията между Шили и Дрюе е дадена на френски език. *Ред.*

ният „Journal de Genève“ напечата всевъзможни глупави сплетни за комунистически заговори, замислени в Женева между германските емигранти: г-н Трог уж бил зает с ликвидирането на едно германско комунистическо гнездо с 84 комунистически дракончета и т. н. Наред с този реакционен женевски вестник един бернски писач, който принадлежи към парламентарната банда — трябва да се предполага, че това е бил **Карл Фогт**, тъй като в „Главната книга“ той неведнъж си приписва честта, че е спасил Швейцария от комунистическите изгнаници, — разпространяваше подобни небивалици във „Frankfurter Journal“, подписвайки се с кореспондентския знак „ss“. Той пише например, че състоящият се от комунисти женевски Комитет за подпомагане на германските емигранти е свален поради неправилно разпределяне на паричните суми и е заменен с комитет от честни хора (парламентарни дейци), които скоро ще сложат край на всички тия безобразия; по-нататък, че женевският диктатор, както изглежда, е започнал да се подчинява най-после на разпорежданията на федералните комисари и че неотдавна двама принадлежащи към комунистическата фракция германски емигранти са били арестувани и откарани от Женева в Берн и т. н. Излизащият в Базел „Schweizerische National-Zeitung“[598] помести в брой 72 от *25 март 1852 г.* отговор от Женева, в който по-специално се казва:

„Всеки непредубеден човек знае, че както Швейцария се занимава само с укрепването и конституционното развитие на политическите си завоевания, така и слабите остатъци от местната германска емиграция са заети само с добиването на насъщния хляб и със съвсем невинни работи, и че приказките за комунизъм се измислят само от еснафските духовидци и политически или лично заинтересованите доносчици“.

След като нарича бернския парламентарен кореспондент на „Frankfurter Journal“ един от тези *доносчици*, статията завършва със следните думи:

„Местните емигранти мислят, че в тяхната среда има не малко така наречени „честни хора“ от типа на някогашните „имперски бидермановци и басермановци“, които, тъгувайки по отечествените котли с месо[599], се опитват да спечелят милостта на своите бащи-владетели с подобни реакционни гнусотии; желаят им по-скорошен щастлив път, за да не компрометират повече емиграцията и правителството, което им дава прибежище.“

Избягалите *парламентарни дейци* знаеха, че *Шили* е автор на тази статия. Последната се появи в базелския „National-Zeitung“ на 25 *март*, а на 1 *април* бе извършено с нищо немотивираното арестуване на Шили. „Tantaene animis celestibus irae?“*

* — „Толкова безмерен ли е гневът в душите на боговете?“ (Вергилий. „Енеида“, книга първа). *Ред.*

2. РЕВОЛЮЦИОННИЯТ КОНГРЕС В МУРТЕН

След муртенския скандал германската емиграция в Женева с изключение на избягалите *парламентарни дейци* издаде протест до „Върховния съюзен департамент на правосъдието и полицията". Ще приведа от него само един пасаж:

„. . .Монарсите не се задоволяваха с досегашните си дипломатически завоевания. За да очистят Швейцария от емигрантите, те дрънкаха оръжие около нея, заплашваха я с военна окупация: Съюзният съвет изказа поне в един официален документ своята загриженост по повод на тази опасност. И ето че отново последваха екстрадиции, този път ги обосноваваха с известния муртенски конгрес и твърдяха, че уж в резултат на извършеното във връзка с това разследване са попаднали на следите на политическа пропаганда. Съществуващите факти решително опровергават това твърдение. . . А в правно отношение трябва да се изтъкне, че навсякъде, където съществува законен ред, *може да има само законни наказания за предвидени от закона наказуеми деяния;* това се отнася и до изгонването от страната, ако това изгонване не се превръща открито в акт на полицейски произвол. Или, може би, и в дадения случай по отношение на нас ще започнат да превъзнасят значението на *дипломацията* и ще кажат, че се наложило да постъпят по такъв начин от *уважение към чуждите държави,* за запазване на международните връзки? Но ако е така, нека *кръстът на Швейцарския съюз* се скрие зад *турския полумесец,* който показва своите рога на чукащия на вратата на Портата таен агент, преследващ емигрантите, а не се признава за виновен; ако е така, нека ни дадат паспорти за Турция и нека, след като затворят вратите зад нас, предадат ключовете от крепостта на швейцарските свободи на *Свещения съюз* в знак на feudum oblatum*, за да могат занапред да ги носят от негово име въз основа на ленните права като камерхерски знаци на отличие с девиза: Finis Helvetiae!**".

3. ШЕРВАЛ

От писмото на Иохан Филип Бекер аз видях, че споменаваният от имперския Фогт „сподвижник на Маркс" или „сподвижник" на Шервал не може да бъде никой друг освен живеещия сега в Лондон г-н *Щехер*. Досега не съм имал честта да бъда лично познат с него, макар че съм слушал много ласкави неща за неговия голям и всестранен художествен талант. Благодарение на писмото на Бекер ние се срещнахме с него. Следващото по-долу е писмото на моя „сподвижник" до мене.

„*Лондон*, 17 Съсекс-стрийт, Уест Сантрал,
14 октомври 1860 г.

Драги г-н Маркс!

Аз охотно ще Ви дам някои разяснения по въпроса за *Нюджент* (Шервал-Кремер), споменаван в брошурата на Фогт, извадки от която Вие любезно ми

* — ленна зависимост. *Ред.*

** — Край на Хелвеция! *Ред.*

изпратихте. През март 1853 г., връщайки се от пътешествие по Италия, аз пристигнах в Женева. Приблизително в същото време пристигна в Женева Нюджент, с когото аз се и запознах в едно литографско предприятие. Тогава аз едва започвах да се занимавам с литография, а тъй като Нюджент има широки познания по тази работа и е много любезен, енергичен и трудолюбив човек, аз приех предложението му да работя заедно с него в едно ателие. Разказът на Фогт за машинациите на Нюджент в Женева съответствува приблизително на това, което вече съм слушал тогава по този въпрос, ако се отхвърлят обикновените преувеличения на фейлетониста или на съставителя на брошури. Успехът беше крайно нищожен. Аз познавах само едного от тази компания, добродушен и трудолюбив, но заедно с това извънредно лекомислен млад човек; а тъй като той беше едно от главните действуващи лица, лесно може да се разбере, че Н. беше всичко в компанията, а другите бяха само любопитни слушатели. Убеден съм, че не бяха изработени нито каменни, нито медни клишета, но съм чувал, че Н. е говорел за подобни неща. Повечето от моите познати бяха женевци и италианци. Аз знаех, че по-късно Фогт и други германски емигранти, с които не бях запознат, са ме смятали за шпионин. Но малко се безпокоях по този повод — защото истината винаги се разкрива; аз дори не им се сърдех, защото беше така лесно да се предизвика подозрение, тъй като имаше доста шпиони и не винаги беше лесно да бъдат разкрити. Аз почти съм убеден, че Нюджент не е бил в кореспонденция с никого в Женева, след като беше изгонен оттам. По-късно получих от него две писма; той ме канеше да отида в Париж и да поема изпълнението на една работа по средновековна архитектура, което и направих. В Париж Нюджент се държеше настрана от политиката и не водеше кореспонденция. Въз основа на гореизложеното може във всеки случай да се направи изводът, че под *„сподвижник на Маркс"* са могли да имат предвид мене, тъй като аз не съм знаел и не съм чувал *за никой друг, когото Нюджент е поканил в Париж.* Г-н Фогт, разбира се, не е могъл да знае, че аз никога — нито пряко, нито косвено — не съм бил в допир с Вас и може би никога не бих бил в допир с Вас, ако не бях се заселил в Лондон, където благодарение на случая имах удоволствието да се запозная с Вас и с Вашето почтено семейство.

Сърдечен привет на Вас и на Вашите уважаеми дами.

Г. К. Щехер".

4. КЬОЛНСКИЯТ ПРОЦЕС НА КОМУНИСТИТЕ

Съобщенията, които приведох в тази глава за пруското посолство в Лондон и за кореспонденцията му с пруските власти на континента през време на кьолнския процес, се базират на публикуваните от *А. Вилих* в „New-Yorker Criminal-Zeitung" (април 1853 г.) доброволни признания на хвърления сега в хамбургския затвор Хирш, които се появиха под заглавие: *„Жертви на шпионажа, оправдателна записка на Вилхелм Хирш"*[600]; последният беше главното оръдие на полицейския лейтенант Грайф и неговия агент Фльори и по тяхно поръчение и под тяхно ръководство изфабрикува представената на процеса на комунистите от Щибер *фалшива* протоколна книга. Привеждам тук някои извадки от мемоарите на Хирш.

„Германските дружества“ (през време на индустриалната изложба) „бяха следени общо от членовете на полицейския триумвират — полицейския съветник Щибер от Прусия, някой си г-н Кубеш от Австрия и началника на полицията Хунтел от Бремен“.

Хирш описва със следните думи първата си среща със секретаря на пруското посолство в Лондон *Албертс,* която се състояла във връзка с това, че той си предложил услугите като mouchard*.

„Срещите, определяни от пруското посолство в Лондон на своите тайни агенти, стават в подходящо за тях помещение. Кръчмата „Петел“, Флитстрийт, Темпл-Бар, бие така малко в очи, че ако златният петел като фирма не посочваше входа, човек, който не би я търсил нарочно, трудно би я забелязал. През тесния вход аз влязох във вътрешното помещение на тази староанглийска кръчма и като попитах за мистер Чарлз, под това име ми се представи набит господин с такава любезна усмивка, като че ли и двамата бяхме вече стари познати. Представителят на посолството, какъвто той именно беше, изглеждаше много весело настроен, а конякът с вода така повиши настроението му, че той като че ли временно забрави целта на нашата среща. М-р Чарлз, или както той веднага се назова с истинското си име, *секретарят на посолството Албертс,* ме осведоми преди всичко, че той собствено няма никакво отношение към полицейските работи, но е готов да стане посредник ... Втората среща се състоя в тогавашната му квартира, Бруер-стрийт, 39, Голденсквер; тук аз за пръв път се запознах с полицейския лейтенант *Грайф.* Това беше човек от чисто полицейски образец, среден ръст, с тъмни коси и със същия цвят par ordre** подстригана брада — така че мустаците се сливаха с бакембардите — и с бръсната брадичка. Неговите очи, които най-малко издаваха някакъв ум, са придобили, както изглежда, от постоянните му връзки с мошеници и крадци някакъв напрегнат израз... Г-н Грайф ми се представи първоначално под същия псевдоним, както и г-н Албертс, като се нарече м-р Чарлз. Но новият м-р Чарлз беше поне по-сериозно настроен; той смяташе за нужно, както изглежда, най-напред да ме екзаминира... Нашата първа среща завърши с това, че той ми възложи да му съставя точен отчет за цялата дейност на революционната емиграция... Следния път г-н Грайф ми представи, както той се изрази, „дясната си ръка“, „а именно един от своите агенти“, добави той. Това беше висок, изящно облечен млад човек, който отново ми се представи под името м-р Чарлз; цялата политическа полиция, както изглежда, си е присвоила това име като псевдоним. Следователно сега аз трябваше да имам работа с трима Чарлзовци. Но новопристигналият заслужаваше, както ми се струва, най-голямо внимание; „Той също така“, според думите му, „е бил по-рано революционер; но всичко може да се направи, нужно ми е само да вървя заедно с тях““. Грайф замина за известно време от Лондон и като се прощаваше с Хирш, „направо заяви, че новият мистер Чарлз действува постоянно по негово поръчение и че аз мога без всякакво опасение да му се доверя, макар и нещо да ми изглежда странно; аз не трябвало да се смущавам от това. За по-голяма яснота той добави: „Министерството понякога се нуждае от един или друг предмет; *главното са документите; ако човек не може да ги получи, той трябва да умее по някакъв начин да си помогне в тази работа!*““

* — шпионин. *Ред.*
** — казионно. *Ред.*

Хирш разказва по-нататък, че последният от Чарлзовците бил *Фльори,*

„който по-рано работеше в експедицията на „Dresdner Zeitung“, излизащ под редакцията на Л. Витиг. В Баден той, въз основа на доставените му препоръки от Саксония, бил изпратен от временното правителство в Пфалц, за да се заеме там с организирането на ландщурма и т. н. Когато прусаците влезли в Карлсруе, той бил взет в плен и т. н. Отново се появи в Лондон в края на 1850 или в началото на 1851 г. Тук той от самото начало носи фамилното име дьо Фльори и под това име се заселва сред емигрантите, намирайки се поне на глед в тежко положение. Заедно с тях той живее в устроената от Емигрантския комитет емигрантска казарма и получава помощ. В началото на лятото на 1851 г. неговото положение внезапно се подобрява, той се настанява в прилична квартира и се жени в края на същата година за дъщерята на един английски инженер. По-късно го срещаме като полицейски агент в Париж... Истинското му фамилно име е *Краузе;* той е син на обущаря Краузе, който преди 15—18 години беше екзекутиран в Дрезден заедно с Бакхоф и Базелер за убийство пак в Дрезден на графиня Шьонберг и нейната камерierка... Фльори-Краузе често ми разказваше, че той работел за правителството още от четиринадесетгодишна възраст“.

Това е същият този *Фльори-Краузе,* за когото Щибер заяви на публично заседание на кьолнския съд като за непосредствено подчинен на пруския таен полицейски агент Грайф. *В „Разкрития относно процеса на комунистите“* аз казвам за Фльори[601]:

„Фльори, макар и да не е Фльор дьо Мари [Fleur de Marie] на полицейските проститутки, все пак е цвете*, което ще цъфти, макар и само с цвета на fleurs-de-lys“**.

Това се изпълни до известна степен. Няколко месеца след процеса на комунистите Фльори беше осъден в Англия на няколко години hulks*** по дело за фалшификация.

„Като дясна ръка на полицейския лейтенант Грайф“ — продължава Хирш — „Фльори в негово отсъствие държеше връзка направо с пруското посолство“.

С Фльори беше свързан Макс Ройтер, който беше откраднал писмата на Освалд Диц, тогава бивш пазител на архивата на шапер-вилиховия съюз.

„Щибер“ — казва Хирш — „беше известен от агента на пруския посланик в Париж Хацфелд, прословутия *Шервал,* за писмата, които последният сам е писал в Лондон, и чрез Ройтер разузна за местонахождението им, след което Фльори по поръчение от Щибер извърши с помощта на Ройтер тази кражба. Това са ония откраднати писма, за които г-н Щибер не се по-

---

* Игра на думи; „fleur“ — „цвете“, Fleury — фамилно име. *Ред.*

** Fleur-de-lys [лилии] на френски народен език се наричат отпечатаните с нажежено желязо букви T. F. (travaux forcés, каторжни работи) на дамгосаните престъпници. (Бележка на Енгелс към изданието на „Разкритията“, 1885 г.)

*** — каторжни работи на кораби, обзаведени като затвори. *Ред.*

срами открито да даде показания пред съда на съдебните заседатели в Кьолн *„като за такива"*... През есента на 1851 г. Фльори заедио с Грайф и Щибер беше в Париж; още преди това Щибер посредством граф Хацфелд влезе там във връзки с този *Шервал*, или по-правилно, *Йозеф Кремер*, с помощта на когото се надяваше да организира заговор. За тази цел г-да Щибер, Грайф, Фльори, а също и други двама полицейски агенти Бекман* и Зомер устроиха съвещание в Париж заедно със знаменития френски шпионин *Люсиен Делаод* (под фамилното име Дюпре) и дадоха съответните инструкции на Шервал, според които той трябваше да нагласява своята преписка. Фльори много често се забавляваше при мене с тази провокирана борба между Щибер и Шервал; а този Шмидт, който се появи в основаното от Шервал по *полицейска заповед* дружество като секретар на един революционен съюз в Страсбург и Кьолн, този Шмидт не беше някой друг освен г-н дьо Фльори... Фльори беше несъмнено единственият агент на пруската тайна полиция в Лондон и всички предложения, които се правеха на пруското посолство, минаваха през неговите ръце... г-да Грайф и Щибер в много случаи се облягаха на неговото мнение". Фльори съобщава на Хирш: „Г-н Грайф Ви каза как трябва да действувате... Централната полиция във Франкфурт сама е на мнение, че преди всичко е необходимо *да се осигури съществуването на политическата полиция* — безразлично с какви средства ще направим това; *една крачка в тази насока е вече направена* със септемврийския заговор в Париж".

Грайф се връща в Лондон, изказва задоволството си от работата на Хирш, но иска нещо повече, именно отчети за

„тайните заседания на Съюза, който принадлежи към партията на Маркс". „Ние трябва — каза в заключение полицейският лейтенант — à tout prix** да дадем отчети за заседанията на Съюза; правете това, както знаете, само никога не преминавайте границите на правдоподобнето, а самият аз съм много *зает*. Г-н дьо Фльори ще работи заедно с Вас от мое име."

Тогавашното занимание на Грайф се състояло според думите на Хирш в кореспонденция с Моп посредством Делаод-Дюпре относно организирането на мнимото бягство на Шервал и Гиперих от затвора Сент-Пелажи. Предвид на уверенията на Хирш, че

„Маркс не е основал никакво ново централно дружество на Съюза в Лондон... Грайф се договорил с Фльори, че при дадени обстоятелства ние трябва засега сами да изготвим отчети за заседанията на Съюза; той, Грайф, ще вземе върху себе си грижата да защищава истинността на тези документи, а онова, което той предлага, ще бъде във всеки случай прието".

И така Фльори и Хирш се заловили за работа. „Съдържанието" на техните отчети за проведените от мене тайни заседания на Съюза според думите на Хирш

* Същият този индивид който фигурираше в процеса на Арним. *Бележка на Маркс към изданието на „Разкритията", 1875 г., където като допълнение беше включено това приложение № 4.)*

Той още тогава и в течение на много следващи години беше парижки кореспондент на „Kölnische Zeitung". *(„Прибавка към бележката на Маркс, направена от Енгелс в изданието на „Разкритията", 1885 г.).*

** — на всяка цена. *Ред.*

„се свеждаше до това, че се организираха различни дискусии, приемаха се нови членове на Съюза, в някакъв ъгъл на Германия се основаваше нова община, създаваше се някаква нова организация, в Кьолн у затворените приятели на Маркс ту се появяваха, ту изчезваха изгледи за освобождение, пристигаха писма от едни или други лица и т. н. Що се отнася до последното, Фльори обикновено обръщаше внимание на ония лица в Германия, които бяха вече под подозрение в резултат на политическото разследване или по някакъв начин са проявявали политическа активност; но много често трябваше да идва на помощ и фантазията и тогава в Съюза попадаха членове с имена може би съвсем несъществуващи на света. Но г-н Грайф приемаше, че отчетите са добри и че е нужно à tout prix да се създават. Част от тях Фльори се залови да съставя сам, но в повечето случаи аз трябваше да му помагам, тъй като той не умееше да напише в надлежния стил дори и дребни бележки. Така се появиха отчетите, а г-н Грайф без колебания пое върху себе си гаранцията за тяхната достоверност“.

Хирш разказва по-нататък как той и Фльори посетили А. Руге в Брайтон и Едуард Майен (тобиевска му памет) и откраднали от тях писма и литографирана кореспонденция. Но това не е всичко. Грайф-Фльори наели в печатницата на Станбъри, Фетерлайн, литографска машина и заедно с Хирш сами започнали да фабрикуват „радикални листове“. Тук „демократът“ *Ф. Цабел* има какво да се поучи. Нека слуша:

„Първият съставен от мене“ (от Хирш) „лист беше наречен по предложение на Фльори *„Към селския пролетариат“;* успяхме да получим няколко хубави отпечатъци от него. Г-н Грайф изпрати тези отпечатъци като произлизащи от *партията на Маркс,* а за по-голяма правдоподобност прибави в изфабрикуваните по начина, посочен по-горе, отчети за така наречените заседания на Съюза няколко думи за разпращането на този лист, за да обясни неговия произход. Също такова произведение беше изработено под заглавието *„Към децата на народа“;* не зная на кого го беше приписал този път г-н Грайф. Тези фокуси след това се прекратиха главно защото поглъщаха много пари“.

След мнимото си бягство от Париж Шервал пристигна в Лондон; тук той в началото работи при Грайф срещу заплата 1 ф. и 10 шил. седмично,

„за което беше задължен да представя отчети за връзките между германската и френската емиграция“.

Но публично разобличен в Дружеството на работниците и изгонен от него като mouchard,

„Шервал по твърде естествени причини започна да рисува германската емиграция и нейните органи като съвсем незаслужаващи внимание, защото от тази страна той се лиши от всякаква възможност да доставя каквито и да било сведения. Но затова пък той представи на Грайф отчет за германската революционна партия, в който надмина Мюнхаузен“.

Хирш се връща след това към кьолнския процес.

„Г-н Грайф вече неведнаж беше запитван за съдържанието на изготвените от Фльори по негова поръка отчети на Съюза, доколкото те засягаха кьолнския процес... По това дело имаше и определени задачи. Така в един случай Маркс уж водел кореспонденция с *Ласал*, използувайки адреса на една „пивници", и г-н държавният прокурор желаеше да бъдат извършени съответни разследвания... По-наивна изглежда молбата на г-н държавния прокурор, в която той изказва желание да получи точни разяснения за паричната помощ, която Ласал е оказал от Дюселдорф на затворения Рьозер в Кьолн... Защото всъщност парите трябваше да идват от Лондон".

В глава III, раздел 4 беше вече споменато как Фльори е трябвало по поръчение на Хинкелдей да намери в Лондон човека, който би представлявал пред кьолнския съд на съдебните заседатели изчезналия свидетел Х.* и т. н. След като излага подробно този епизод, Хирш продължава:

„Обаче г-н Щибер упорито настояваше Грайф да достави по възможност оригиналите на изпратените от него протоколи на заседанията на Съюза. Фльори казваше, че ако има на свое разположение хора, той би могъл да изготви истински протоколи. Но затова е необходимо *да разполага с почерците на някои приятели на Маркс*. Аз се възползвах от тази бележка и отхвърлих от своя страна това предложение; след това Фльори само веднаж се върна към този въпрос, но после мълчеше по него. Изведнаж около това време г-н Щибер излиза в Кьолн с протоколната книга на заседаващото в Лондон централно дружество на Съюза... Аз бях поразен още повече, когато в съобщените от вестниците извадки от протоколите познах предадените почти дословно отчети, изфабрикувани от Фльори по поръчение на Грайф. По този начин г-н Грайф или самият г-н Щибер по някакъв начин са изфабрикували *копие, тъй като протоколите от този мним оригинал бяха снабдени с подписи, а протоколите*, които *Фльори е предал, никога не са имали подписи*. От самия Фльори по повод на това удивително явление аз само узнах, че „Щибер умее да прави всичко, историята ще направи фурор!"".

Когато Фльори научи, че „Маркс" е легализирал истинските подписи на лицата, които уж са подписали протоколите (Либкнехт, Рингс, Улмер и т. н.) пред лондонския полицейски съд, той състави следното писмо:

„*До високия кралски полицай-президиум в Берлин*. Лондон, d. d.** Маркс и неговите приятели, възнамерявайки да покажат, че подписите под протоколите на Съюза са фалшиви, се готвят да легализират тук подписи, които след това ще бъдат представени пред съда на съдебните заседатели като оригинални. Всеки, който е запознат с английските закони, знае също така, че в това отношение те могат да се извъртат на различни страни и че оня, който гарантира оригиналността, по същество собствено не дава истинска гаранция. Лицето, което прави това съобщение, не се страхува да назове името си за делото, където става дума за установяване на истината. *Бекер*, Личфилд-стрийт, 4". „Фльори знаеше адреса на германския емигрант Бекер, който живееше в същия дом, както и *Вилих*, така че по-късно подозрението относно

---

* — Хаупт. *Ред.*

** — de dato — т. е. написано на определена дата. *Ред.*

произхода на писмото би могло лесно да падне върху Вилих като противник на Маркс... Фльори още предварително се наслаждаваше на скандала, който трябваше да настъпи по тази причина. Писмото, мислеше той, ще бъде прочетено така късно, че възможните съмнения за оригиналността му ще могат да бъдат решени едва тогава, когато процесът вече завърши... Писмото с подписа на Бекер беше адресирано до *полицай-президиума в Берлин,* но то замина не за Берлин, а „за полицейския чиновник Голдхайм, Франкфуртски хотел в Кьолн", *а пликът на това писмо* тръгна за Берлин със следната вложена в него записка: *„Г-н Щибер от Кьолн ще даде точни сведения за предназначението на настоящото"*... Г-н Щибер не използва писмото; той не можеше да го използва, тъй като беше принуден да се откаже от цялата *протоколна книга".*

За последната Хирш разказва:

„Г-н Щибер заявява" (пред съда), „че тя е била в ръцете му преди две седмици и той размишлявал, преди да я използва; по-нататък той заявява, че я получил по куриер в лицето на Грайф... По този начин Грайф му е донесъл собствената си работа; но как да се съгласува това с писмото на г-н *Голдхайм?* Г-н Голдхайм пише до посолството: „Протоколната книга беше представена толкова късно, за да се предотврати успехът на възможните запитвания за нейната оригиналност"... В петък, 29 октомври, г-н Голдхайм пристигна в Лондон. Работата е там, че г-н Щибер разбираше невъзможността да защищава оригиналността на протоколната книга; поради това той изпрати пратеник да поговори по този повод на мястото с Фльори; поставяше се въпросът, не може ли по някакъв начин да се намери доказателство за оригиналността. Разговорите не дадоха резултат и след като не успя да направи нищо, той замина, като остави Фльори в отчаяние: за да не компрометира висшите чинове на полицията, Щибер при създалото се положение реши да го предаде. Разбрах, че това беше причината за тревогата на Фльори от последвалото скоро след това заявление на г-н Щибер. Напълно разстроен, г-н Фльори се залови за последното средство; той ми донесе ръкописа, по който аз трябваше да копирам заявлението и след като го подпиша с името на Либкнехт, да се закълна пред лорд-мера на Лондон, че аз съм Либкнехт... Фльори ми каза, че почеркът на ръкописа е на лицето, което е написало протоколната книга, и че го е *донесъл" (от Кьолн) „г-н Голдхайм.* Но ако г-н Щибер е получил протоколната книга от Лондон чрез куриера Грайф, как е могъл г-н Голдхайм да донесе от Кьолн ръкописа на мнимия протоколист, тогава, когато Грайф вече отново беше в Лондон?... Онова, което Фльори ми даде, се състоеше само от няколко думи и подпис..." Хирш „е копирал по възможност точно почерка и е съставил заявлението, че долуподписаният — Либкнехт — обявява легализирания от Маркс и К° негов подпис за фалшив и признава за единствено правилен и истински само този негов подпис. Завършил своята работа и хванал в ръце ръкописа" (ръкописа, който Фльори му беше предал за копиране), „който за щастие се намира и сега в мое разпореждане, аз за голямо учудване на Фльори му изказах опасенията си и решително отклоних неговата молба. Най-напред той беше безутешен, но след това заяви, че сам ще положи клетва... За по-голяма вярност той възнамеряваше *да завери подписа си пред пруския консул* и затова най-напред тръгна за неговата канцелария. Аз го чаках в една кръчма. Когато той се върна, неговият подпис вече беше заверен от консула, след което той отиде при лорд-мера, за да го завери под клетва. Но тук работата не минала така гладко; лорд-мерът поискал други поръчители, които Фльори не можал да доведе, и работата с клетвата пропаднала... Късно вечерта аз се срещнах още веднаж — и вече за последен път — с г-н дьо Фльори. Тъкмо този ден той из-

пита неочаквана неприятност, като прочете в „Kölnische Zeitung“ едно заявление на г-н Щибер, което го засягаше! „Но аз знам, че Щибер не е могъл да постъпи другояче, в противен случай той е трябвало да компрометира самия себе си“ — с пълно основание философски се утешаваше г-н дьо Фльори... *„В Берлин ще тресне гръм, ако кьолнци бъдат осъдени“* — ми каза г-н дьо Фльори в една от последните ни срещи“.

Последните срещи на Хирш с Фльори станали в *края на октомври 1852 г.;* доброволните признания на Хирш са датирани от *края на ноември 1852 г.,* а в *края на март 1853 г. тресна „гърмът в Берлин“* (заговорът на Ладендорф)*.

---

* Към приведения по-горе текст на приложение № 4, включено от Маркс във второто издание на „Разкрития относно кьолнския процес на комунистите“ (1875 г.), Енгелс в третото издание на „Разкритията“ (1885 г.) е прибавил следния текст:

За читателя ще бъде интересно да се запознае с атестацията, която самият Щибер дава на двамата си съучастници Фльори-Краузе и Хирш. За първия в „черната книга“[602] (т. II, стр. 69) е казано следното:

„№ 345. *Краузе,* Карл Фридрих Август от Дрезден, син на екзекутирания през 1834 г. за участие в убийството на графиня Шьонберг в Дрезден Фридрих Август Краузе, бивш домакин, след това“ (след екзекутирането му ли?) „хлебен посредник и на още живата и сега негова вдовица, Йохана Розине, родена Хьолиниц; роден на 9 януари 1824 г. във Вайнбергхойзерн, до Косвиг, недалеч от Дрезден. От 1 октомври 1832 г. той посещавал училище за бедни в Дрезден, през 1836 г. бил приет в дома за сираци в Антонщад, край Дрезден и през 1840 г. конфирмиран. След това постъпил на обучение при търговеца Грул в Дрезден, но още през следната година бил под следствие и осъден от градския съд в Дрезден за *нееднократни кражби* на затвор, като му се зачита предварителният арест. След освобождението си той без всякакви занятия е живял при майка си. През март 1842 г. той отново бил арестуван и предаден на съда за кражба с взлом и бил осъден на *четиригодишно лишаване от свобода в каторжния затвор.* На 23 октомври 1846 г. излязъл от затвора и се върнал в Дрезден, където *се въртял между най-отявлените крадци.* За него се погрижило дружеството за покровителство на излежалите наказанието си престъпници и го настанило в една цигарена работилница. Там той непрекъснато работел до март 1848 г., като се държал сносно. Но скоро отново се отдал на своята страст към безделие, започнал да посещава политическите дружества“ (като правителствен шпионин, както той сам е казал на Хирш в Лондон; виж по-горе). „В началото на 1849 г. той станал разносвач на „Dresdner Zeitung“, който бил редактиран от живеещия сега в Америка литератор-републиканец Е. Л. Витиг от Дрезден; през май 1849 г. бил командир на барикадата на Софиенщрасе през време на Дрезденското въстание и когато то било смазано, избягал в Баден, където получил пълномощия от временното баденско правителство от 10 и 23 юни 1849 г. да организира ландщурм и да реквизира продоволствие за въстаниците. Той бил взет в плен от пруските войски и на 8 октомври 1849 г. избягал от Ращат“ (съвсем така, както по-късно Шервал „избягал“ от Париж. Но по-нататък следва истински полицейски букет — не трябва да се забравя, че това е било напечатано две години след кьолнския процес). „Съгласно появилото се в брой 39 на берлинския „Publicist“ от 15 май 1853 г. съобщение, заето от напечатаната в Ню Йорк книга на търговския служещ Вилхелм Хирш от Хамбург, „Жертви на шпионажа““ (о ти, ангел, изпълнен с предчувствия, о Щибер!), „Краузе се появил в края на

5. КЛЕВЕТИ

След завършването на кьолнския процес на комунистите започнаха усилено да се разпространяват — особено в германо-американската преса — клеветнически измислици в стила на Фогт за това, че аз съм „експлоатирал“ работниците. Някои от моите приятели, които живеят в Америка — г-да И. Вайдемайер, д-р А. Якоби (практикуващ лекар в Ню Йорк, един от обвиняемите по кьолнския процес на комунистите) и А. Клус (служещ в адмиралтейството на Съединените щати във Вашингтон), публикуваха с дата: Ню Йорк, 7 ноември 1853 г. подробно опровержение на тази нелепост, като отбелязваха при това, че имам право *да мълча* за личните си работи, доколкото въпросът се касае до спечелване *благосклонността* на филистера. „Но когато следва *да се противопоставиш* на crapule*, на филистерите и на деморализираните без-

---

1850 г. или в началото на 1851 г. в Лондон под името *Шарл дьо Фльори* като политически емигрант. В началото той бедствувал, но от 1851 г. положението му се подобрило, когато след приемането му в Съюза на комунистите“ (приемане, измислено от Щибер), „започнал да служи като агент при различни правителства; при това обаче попадал в различни мошенически истории“.

Така Щибер се отблагодарил на своя приятел Фльори, който впрочем, както беше споменато по-горе, няколко месеца след кьолнския процес беше осъден в Лондон на няколко години каторжен затвор за фалшификация.

За почтения Хирш пак там, на стр. 58, е казано:

„№ 265. Хирш, Вилхелм, търговски служещ от Хамбург. Той, както изглежда, е заминал доброволно, а не като емигрант за Лондон“ (за какво е тази съвсем безцелна лъжа? — нали Голдхайм е искал да го арестува в Хамбург!). „Там той започнал да се върти между емигрантите и се присъединил към партията на комунистите. Той играл двойна роля. От една страна, вземал участие в дейността на революционната партия, а, от друга страна, предлагал на континенталните правителства услугите си като шпионин както срещу политическите престъпници, така и срещу фалшификаторите на монети. В това си последно качество той бил готов на *най-гнусни мошеничества, измами, даже фалшификации, така че* е необходимо хората да се предпазват *от него. В* съюз със също такива субекти той дори *фалшифицираше книжни пари* само за да може срещу голямо възнаграждение уж да разкрива пред полицейските власти фабрикуването на фалшиви пари. Малко по малко той бил разкрит и от двете страни“ (както от полицейските, така и от неполицейските фалшификатори на монети?). „От Лондон той се прехвърлил в Хамбург, където живее в големи лишения“.

Така пише Щибер за лондонските си помагачи, за „правдивостта и надеждността“ на които той неуморно гарантира с клетва. При това особено интересна е абсолютната невъзможност за този образцов прусак да каже чистата истина. Той съвсем не е в състояние да се въздържи да не вмъкне между верните или неверни факти, заимствувани от документите, макар и съвсем безцелна лъжа. Въз основа на показанията на такива професионални лъжци — а те сега са повече откогато и да било — стотици хора се осъждат на затвор. В това се и заключава сега така наричаното спасение на държавата.

* — всякаква сбирщина. *Ред.*

делници, според нашето мнение е вредно за делото да се мълчи, и ние нарушаваме мълчанието“[603].

6. ВОЙНАТА МЕЖДУ МИШКИТЕ И ЖАБИТЕ

В цитирания памфлет „Рицарят и т. н.“, който цитирах преди, на стр. 5 е напечатано:

„...На 20 юли 1851 г. беше основан Агитационният съюз, а на 27 юли 1851 г. — германският Емигрантски клуб. Именно от този ден... започна борбата между „Емиграцията“ и „Агитацията“, която се водеше по двете страни на океана — великата война между мишките и жабите.

Кой ще направи да зазвучи днес тази лира,
Отгде ще взема словесния поток, тъй вдъхновен,
Та борбата, още непозната във всемира,
Да нарисувам в ярки цветове?
Всички досегашни битки са цветя за пира,
Сравнени с битката, която трябва да възпея,
Защото всички, в които духът на смелостта чудесен блика,
Кръстосаха си шпагите в това сражение велико.
(По Боярдо. „Влюбеният Роланд“,
песен 27)“[604].

В задачата ми съвсем не влиза да се впущам тук в подробностите на „това сражение велико“, а също и да влизам в подробностите на постигнатото на 13 август 1852 г. между *Готфрид Кинкел*, от името на Емигрантския съюз, и *А. Гьог*, от името на Революционния съюз на Стария и Новия свят, „Предварително споразумение относно *договора за съюза*“ (verbotenus* и под това заглавие публикувано в целия германо-американски печат). Ще отбележа само, че цялата *парламентарна* емиграция и от едната, и от другата страна вземаше участие в маскарада с малки изключения (имена като *К. Фогт* всяка партия избягваше тогава само от чувство на приличие).

Страдното цвете на германското филистерство Готфрид Кинкел в края на своето революционно-увеселително-просителско турне из Съединените щати изказа в *„Докладна записка за германския национален заем за съдействие на революцията“*, датирана: *Елмира, щат Ню Йорк, 22 февруари 1852 г.*, възгледи, които са ценни най-малкото по крайната си простота. Готфрид приема, че с ор-

* — дословно. *Ред.*

ганизирането на революции въпросът стои също така, както и със строителството на железопътни линии. Стига само да имаш пари, и ти имаш в един случай железопътна линия, а в друг — революция. В това време, когато нацията трябва да носи в гърдите си жаждата за революция, организаторите на революция трябва да имат налични пари в джоба си и поради това всичко зависи от „малък, добре въоръжен отряд, **богато** снабден с пари". Ето до какви идейни блуждения довежда меркантилният вятър на Англия дори мелодраматичните глави. Тъй като всичко тук се прави с помощта на акции, дори с „public opinion"*, защо да няма и акционерно дружество „За съдействие на революцията"?

През време на една публична среща с *Кошут,* който тогава също така се занимаваше с революционна просия в Съединените щати, *Готфрид* твърде естетично се изрази:

„Дори дарената от вашите чисти ръце свобода би била, властителю, за мене твърд залък, който бих намокрил със *сълзите* на **своя срам**".

Ето защо *Готфрид,* който така внимателно гледаше зъбите на харизаната кранта, уверяваше властителя, че ако той му подаде с дясната си ръка „революция от Изтока", той, Готфрид, от своя страна ще връчи на властителя с дясната си ръка като еквивалент „революция от Запада". След седем години в основания от самия него вестник „Hermann", същият този Готфрид уверява, че е рядко последователен човек и както самият той провъзгласи пред военния съд в Ращат принца-регент за император на Германия, така постоянно се придържаше към този девиз.

Един от първоначалните трима разпоредители и касиер на революционния заем граф Оскар Райхенбах публикува с дата: *Лондон, 8 октомври 1852 г.,* паричен отчет с декларация, в която се отказва от предприятието, като прибавя: „Във всеки случай аз не мога да предам и няма да предам парите на гражданите Кинкел и т. н.". Същевременно той предлагаше на акционерите да получат по временни квитанции намиращите се в касата пари. Да откажа да завеждам касата и т. н., казва той,

„ме подбуждат политически и юридически съображения... Предположенията, на които се базираше идеята за заема, не се оправдаха. Сумата от 20 000 долара, само след реализирането на която би трябвало да се пристъпи към заем, поради това не беше събрана... Предложението да се основе списание за агитиране на идеите не среща отзвук. Само политически шарлатани или побъркани на тема революция могат да смятат, че сега е осъществима идеята за заем, и да допускат в настоящия момент възможността за еднакво справедлива по отношение на всички партийни фракции, следователно безпристрастна, действително революционна употреба на парите".

** — „общественото мнение". *Ред.*

Но не бе така лесно да се разклати революционната вяра на Готфрид и той намери „решение“ за този случай, което му даде възможност да продължава работата под друга фирма.

В отчета на Райхенбах се съдържа интересно указание:

„За вноските“ — казва той, — „платени от комитетите по-късно *не на мене, а на други лица,* не бива да се държат отговорни поръчителите, към което при инкасирането на квитанциите и при уреждане на сметките аз именно моля комитетите да насочат вниманието си“.

Приходите според неговия compte rendu* образували 1 587 ф. ст., 6 шил. и 4 пенса, от които на Лондон се падат 2 ф. ст. и 5 шил., а на *Германия* — 9 фунта. *Разходите* на сума 584 ф. ст., 18 шил. и 5 пенса се състоят от следните пера: *пътни разноски на Кинкел* и *Хилгертнер* — 220 фунта; *пътни разноски на други лица* — 54 фунта; литографска машина — 11 фунта; изработване на временни квитанции — 14 фунта; *литографирана кореспонденция, пощенски разноски* и т. н. — 106 ф. ст., 1 шилинг и 6 пенса; *по указание на Кинкел и т. н.* — 100 фунта.

Революционният заем се ограничи с 1000 фунта, които Готфрид Кинкел държи във Вестминстерската банка готови като първи пари за най-близкото германско временно правителство. А временно правителство все още няма и няма! Както изглежда, Германия мисли, че ѝ са достатъчни 36 налични правителства.

Известни американски суми по заема, които не са попаднали в лондонската централна каса, намериха в отделни случаи патриотично приложение, като например 100 ф. ст., предадени от Готфрид Кинкел през пролетта на 1858 г. на г-н Карл Блинд, за да бъдат превърнати в „радикални листове“, и т. н.

7. ПОЛЕМИКА ПРОТИВ ПАЛМЕРСТОН

Шефилд, Каунсил-хол, 6 май 1856 г.

Докторе!

Шефилдският комитет по външните работи ми възложи да Ви изкажа гореща благодарност за голямата услуга, която Вие оказахте на обществото с Вашето забележително exposé** на документите за Карс, публикувано в People's Paper“.

Имам чест и т. н. *В. Сайплс, секретар*

До д-р Карл Маркс***

* — отчет. *Ред.*

** — изложение. *Ред.*

*** В оригинала това писмо е дадено на английски език. *Ред.*

8. ЗАЯВЛЕНИЕ НА г-н А. ШЕРЦЕР

Г-н *А. Шерцер,* който, като се почне от 30-те години, вземаше достойно участие в работническото движение, ми писа на *22 април 1860 г. от Лондон:*

„Уважаеми гражданино!

Аз не мога да не протестирам срещу един отнасящ се лично до мене пасаж сред отвратителната лъжа, гнусните клеветнически измислици на Фогтовата брошура. Именно в поместения като приложение към брой 150 на „Schweizer Handels-Courier" от 2 юни документ № 7, е напечатано: „Известно ни е, че сега в Лондон се предприемат нови стъпки. Писма с подпис А. Ш.... се изпращат оттам до дружества и отделни лица и т. н." Тези „писма", изглежда, са дали повод на г-н К. Фогт да пише на друго място в своята книга: „В началото на тази година (1859) се появи като че ли нова почва за политическа агитация. От това обстоятелство незабавно се възползваха, за да могат по възможност да спечелят известно влияние. В това отношение тактиката от много години не се е изменила. Комитетът, за който, както се пее в старата песничка, „никой нищо не знае", разпраща впрочем чрез също така съвсем неизвестен председател или секретар писма и т. н. и т. н. Когато по този начин е сондирана почвата, в района се появяват няколко „странствуващи братя", които незабавно се залавят да организират таен съюз. Самото дружество, което възнамеряват да компрометират, не знае нищо за тези машинации, които изхождат от сепаратисткия съюз на няколко лица; дори кореспонденцията, която се води от името на дружеството, в повечето случаи му е съвсем неизвестна; в писмата обаче винаги се говори „нашето дружество" и т. н. И преследванията на полицията, които идват неизбежно след това и се опират върху заловени документи, винаги се обръщат срещу цялото дружество и т. н.".

Защо г-н К. Фогт не е *препечатал цялото писмо,* на което той се позовава в документ № 7? Защо той не е „сондирал" източника, от който е изхождал? Той без труд би научил, че открито съществуващото *лондонско Просветно дружество на работниците* на *открито* заседание назначи кореспондентски комитет, в който аз имах честта да бъда избран. Ако г-н Фогт говори за неизвестни секретари и др. т., много ми е приятно да му бъда неизвестен, но аз с удоволствие мога да заявя, че ме познават хиляди германски работници, които са придобивали научни знания от хората, които той сега клевети. Времената се измениха. Периодът на тайните дружества мина. Нелепо е да се говори за таен съюз или за сепаратистки съюз, когато нещата открито се разглеждат в Дружеството на работниците и на всяко заседание там идват като гости странични хора. Подписаните от мене писма се съставяха така, че за тях на никого ни косъм не можеше да падне от главата. За нас, германските работници в Лондон, беше важно само да узнаем настроението на дружеството на работниците на континента и да основем вестник, който би защищавал интересите на работническата класа и би се борил с наемните писачи от враждебния лагер. Разбира се, на нито един германски работник не е минавало през ум да действува в интерес на някакъв Бонапарт, за което е способен някой си Фогт или нему подобните. Ние мразим австрийския деспотизъм сигурно много по-силно от г-н Фогт, но не се стремим да го разгромим с чужд деспот. Всеки народ трябва сам да се освободи. Не е ли странно, че господин Фогт се смята в правото си да прибягва тъкмо до средствата, използването на които в борбата срещу неговите интриги той сам ни приписва като престъпление? Ако г-н Фогт твърди, че той не получава заплата от Бонапарт, а парите за осно-

ване на вестника е получил само от демократични ръце и с това иска да се оневини, то как той при цялата си ученост може да прояви толкова тъпота, че да обвинява и подозира работниците, които се грижат за благото на своята родина и водят пропаганда в полза на основаването на вестник?

С пълно уважение *А. Шерцер*"

9. СТАТИЯ НА БЛИНД ВЪВ „FREE PRESS" от 27 май 1859 г.

*The Grand Duke Constantine to be King of Hungary**

A Correspondent, who encloses his card, writes as follows: —

Sir — Having been present at the last meeting in the Music Hall, I heard the statement made concerning the Grand-Duke. Constantine. I am able to give you another act: —

So far back as last summer, Prince Jerome Napoleon detailed to some of his confidants at Geneva a plan of attack against Austria, and prospective rearrangement of the map of Europe. I know the name of a Swiss senator to whom he broached the subject. Prince Jerome, at that time, declared that, according to the plan made, the *Grand-Duke* Constantine *was to become King of Nungary.*

I know further of attempts made, in the beginning of the present year, to win over to the Russo-Napoleonic scheme some of the exiled Gelman Demokrats, as well as some influential Liberals in Germany. Large pecuniary advantages were held out to them as a bribe. I am glad to say that these offers were rejected with indignation.

10. ПИСМО НА г-н ОРГЕС

Уважаеми господине!

Днес получих от г-н Либкнехт съобщение, че Вие възнамерявате любезно да предоставите в наше разпореждане съдебния документ за листа срещу Фогт, *който засяга историята на неговия произход.* Убедително Ви моля да ми го препратите и по възможност по-скоро, за да можем да го представим на съда. Моля Ви да изпратите този документ препоръчано и да смятате всички разходи за наша сметка. Впрочем, уважаеми господине, либералната партия понякога подценява „Allgemeine Zeitung"; ние (редакцията) издържахме всички изпитания в огън и вода за вярност на политическите убеждения. Ако Вие съдите не въз основа на една или друга отделна статия, а въз основа на цялата наша работа изобщо, ще се убедите, че нито един германски вестник не работи така, без прибързаност, но неуморно в полза на единството и свободата, могъществото и културата, умствения и материалния прогрес, издигането на националното съзнание и нравствеността на германския народ, че нито един от тях не е направил нищо повече от нас. Вие трябва да съдите за нашата

---

* Привежданите от Маркс в тази глава документи на английски език, пълен превод на които дава самият той в други глави, се възпроизвежда тук на езика на оригинала; преводът на този документ виж на стр. 497—498 на настоящия том. *Ред.*

дейност по нейните резултати. Още веднаж най-убедително моля любезно да изпълните моята молба.

С пълно уважение, всецяло предан Вам

Херман Оргес

Аугсбург, 16/10

Второто писмо от *същата* дата беше само извадка от първото; то „също така беше изпратено от голяма предпазливост", както пише г-н Оргес; в него се съдържа същата молба за „най-бързо препращане на любезно предоставяния от Вас, както пише г-н Либкнехт, в наше разпореждане документ *за произхода* на известния лист против Фогт".

11. ЦИРКУЛЯР ПРОТИВ К. БЛИНД

От моя циркуляр на английски език против Блинд от 4 февруари 1860 г.* ще приведа тук само заключителните редове:

„Преди да предприема по-нататъшни стъпки, искам да разобличa лицата, които явно са наливали вода във воденицата на Фогт. За тази цел заявявам публично, че показанието на Блинд, Вие и Холингер, че уж анонимният лист *не* бил отпечатан в печатницата на Холингер, 3, Личфийлд-стрийт, Сохо, е *умишлена лъжа.* Първо, г-н Фьогеле, един от словослагателите, който по-рано е работил при Холингер, е готов да заяви под клетва, че въпросният лист е бил напечатан в печатницата на Холингер, бил е написан с почерка на г-н Блинд и набран отчасти от самия Холингер. Второ, по съдебен ред може да бъде доказано, че листът и статията във „Volk" са набрани с един и същ шрифт. Трето, ще бъде показано, че *Вие* не е работил при Холингер непрекъснато единадесет месеца, и по-специално *не* е работил при него през времето, когато се е печатал листът. Най-после може да се повикат свидетели, в присъствието на които самият Вие е признал, че Холингер го е убедил да подпише явно *фалшивото заявление,* напечатано в *„Аугсбургски вестник"*. Въз основа на всичко това аз отново наричам споменатия по-горе *Карл Блинд умишлен лъжец.*

Карл Маркс"

ИЗ ЛОНДОНСКИЯ «TIMES» ОТ 3 ФЕВРУАРИ**

Vienna, January 30th. — The Swiss Professor Vogt pretends to know that France will procure for Switzerland Faucigny, Chablais and the Genevese, the

* Виж настоящия том, стр. 710—711. *Ред.*

** Превода виж на стр. 570 от настоящия том. *Ред.*

neutral provinces of Savoy, if the Grand Council of the Republic will let her have the free use of the Simplon.

12. AFFIDAVIT НА ФЬОГЕЛЕ

С настоящото заявявам:

че германският лист „Предупреждение", напечатан след това на 18 юни 1859 г. в брой 7 на „Volk" (германски вестник, който тогава излизаше в Лондон) и отново препечатан в аугсбургския „Allgemeine Zeitung" („Аугсбургски вестник") — че той беше набран отчасти от г-н Фиделио Холингер, 3, Личфийлд-стрийт, Сохо, Лондон; отчасти от самия мене, който тогава работех при г-н Фиделио Холингер, и че този лист беше напечатан в печатницата на г-н Ф. Холингер, 3, Личфийлд-стрийт, Сохо, Лондон; че ръкописът на въпросния лист беше написан с почерка на г-н Карл Блинд; че аз видях как г-н Ф. Холингер даде на г-н Вилхелм Либкнехт, 14, Чърч-стрийт, Сохо, Лондон, коректурата на листа „Предупреждение"; че в началото г-н Ф. Холингер се колебаеше дали да даде коректурата на г-н В. Либкнехт и че когато г-н В. Либкнехт си отиде, той, г-н Ф. Холингер, изказа пред мене и пред моя другар, работника И. Ф. Вие, съжаление, че е изпуснал от ръцете си коректурата.

Заявено в полицейския съд на Боу-стрийт, графство Мидълсекс, на 11 февруари 1860 г. пред мене, полицейски съдия на столицата, *Т. Хенри.*

*А. Фьогеле**

13. AFFIDAVIT НА ВИЕ**

One of the first days of November last — I do not recollect the exact date — in the evening between nine and ten o'clock I was taken out of bed by Mr. F. Hollinger, in whose house I then lived, and by whom I was employed as compositor. He presented to me a paper to the effect, that, during the preceding eleven months I had been continously employed by him, and that during all that time a certain German flysheet «Zur Warnung» (A Warning) had not been composed and printed in Mr. Hollinger's Office, 3, Litchfield Street, Soho. In my perplexed state, and not aware of the importance of the transaction, I complied with his wish, and copied, and signed the document. Mr. Hollinger promised me money, but I never received anything. During that transaction Mr. Charles Blind, as my wife informed me at the time, was waiting in Mr. Hollinger's room. A few days later, Mrs. Hollinger called me down from dinner and led me into her husband's room, where I found Mr. Charles Blind alone. He presented me to write, and sign a second copy, as he wanted two, the one for himself, and the other for publication in the Press. He added that he would show himself grateful to me. I copied and signed again the paper.

I herewith declare the truth of the above statements and that:

1) During the 11 months mentioned in the document I was for *six* weeks *not* employed by Mr. Hollinger, but by a Mr. Ermani. 2) I did not work in Mr.

* В оригинала Affidavit на Фьогеле е даден на английски език. *Ред.*

** Превода виж на стр. 503—504 от настоящия том. *Ред*

Hollinger's Office just at that time when the flysheet: «Zur Warnung» (A Warning) was published. 3) I heard at the time from Mr. Voegele, who then worked for Mr. Hollinger, that he, Voegele, had, together with Mr. Hollinger himself, composed the flysheet in question, and that the manuscript was in Mr. Blind's handwriting. 4) The types of the pamphlet were still standing when I returned to Mr. Hollinger's service. I myself broke them into columns for the reprint of the flysheet (or pamphlet) «Zur Warnung» (A Warning) in the German paper «Das Volk» published at London, by Mr. Fidelio Hollinger, 3, Litchfield Street, Soho. The flysheet appeared in No. 7, d. d. 18th June, 1859, of «Das Volk» (The People). 5) I saw Mr. Hollinger give to Mr. William Leibknecht, of 14, Church Street, Soho, (London, the profsheet of the pamphlet «Zur Warnung», on which proofsheet Mr. Charles Blind with his own hand corrected four or five mistakes. Mr. Hollinger hesitated at first giving the proofsheet to Mr. Liebknecht, and when Mr. Liebknecht had withdrawn, he, F. Hollinger, expressed to me and my fellow workman Voegele his regret for having given the profsheet out of his hands.

Declared and signed by the said Johann Friedrich Wiehe at the Police Court, Bow Street, this 8th day of February, 1860, before me *Th. Henry,* Magistrate of the said court.

Johann Friedrich Wiehe

L. S.

14. ИЗ ДОКУМЕНТИТЕ НА ПРОЦЕСА

Временно правителство. Френска република. Свобода, Равенство и Братство.

От името на френския народ

Париж, 1 март 1848 г.

Мъжествен и честен Маркс!

Френската република е място за убежище на всички приятели на свободата. Тиранията Ви е изгонила, свободна Франция отново Ви отваря своите врати, на Вас и на всички оння, които се борят за святото дело, за братското дело на всички народи. Всеки представител на френското правителство трябва да тълкува задълженията си в този дух. Поздрав и братство.

Фердинанд Флокон, член на временното правителство*

Брюксел, 19 май 1848 г.

Драги г-н Маркс!

С голямо удоволствие научих от нашия приятел Веерт, че Вие се готвите да издавате в Кьолн „*Нов Рейнски вестник*", проспекта на който той ми изпрати. Необходимо е този вестник да ни държи в Белгия в течение на работите на германската демокрация, тъй като тук не е възможно да се научи нищо достоверно за тях от „Кьолнски вестник", от аугсбургския „Всеобщ вестник" и от други аристократични германски вестници, които получаваме в Брюксел, а също и от нашия „Indépendance belge", всички специални кореспонденции на който са съставени от гледна точка на интересите на нашата буржоазна аристокрация. Г-н Веерт ми каза, че се готви да дойде при Вас в Кьолн, за да вземе участие в създаването на „Нов Рейнски вестник". Той ми обеща от Ва-

* В оригинала писмото на Флокон е дадено на френски език. *Ред.*

ше нме да изпраща този вестник в замяна на „Débat social“[605], който аз от своя страна ще Ви изпращам. Много бнх желал също така да поддържам кореспонденция с Вас по въпросите, конто засягат нашнте две страни. В интерес на тези страни е необходимо белгийците и германцнте да не бъдат чужди едни на други, тъй като във Франция се подготвят събития, конто неизбежно ще поставят въпроси, засягащи нашите две странн. Върнах се от Париж, където прекарах десетина дни, като се стараех по възможност по-добре да си изясня положението в тази велика столица. В края на пребиваването ми там аз се оказах в самото сърце на събитията от 15 май. Присъствувах дори на заседанието на Нацноналното събрание, през време на което народът нахлу в заседателната зала... Като наблюдавах позицията, заета от парижкня народ, и слушах речите на главните съвременни дейци на Френската република, аз разбрах, че се очаква силна реакция в настроенията на буржоазията против февруарските събития; събитията от 15 май без съмнение ще ускорят тази реакция. А последната без съмнение много скоро ще доведе до ново народно въстание... Франция ще трябва скоро да прибегне до война. В този именно случай трябва тук и у Вас да се обмислят нашите съвместни действия. Ако войната започне най-напред от Италия, ние ще имаме отдих... Но ако тя незабавно бъде насочена срещу нашата страна, аз още не зная какво ще трябва да правим ние, и в този случай ще ни бъде нужен съветът на германците... А засега в неделя съобщавам в „Débat social“ за предстоящото излизане на Вашия нов вестник... Разчитам да замина за Лондон в края на юни тази година. Ако Ви се представи случай да пишете в Лондон на своите приятели, благоволете да ги помолите да ме приемат. Сърдечно предан Вам

Л. Жотран, адвокат*

Брюксел, 10 февруари 1860 г.

Драги Маркс!

Нямайки много отдавна вести от Вас, аз с най-живо задоволство получих последното Ви писмо. Вие се оплаквате, че всичко върви така бавно и че аз не съм побързал да отговоря на Вашия въпрос. Какво да правя, с възрастта перото става все по-лениво. Но се надявам да се убедите, че моите чувства и моите възгледи са си останали същите. Виждам, че последното Ви писмо е написано под диктовка от ръката на интимния Ви секретар, Вашата очарователна съпруга — г-жа Маркс, която още не е забравила стария брюкселски отшелник. Нека тя благоволи да приеме моя почтителен поздрав.

Запазете, драги събрат, Вашите приятелски чувства към мен. Поздрав и братство.

*Лелевел***

Лондон, 11 февруари 1860 г.
5, Кембридж-плейс, Кенсингтон

Драги Маркс!

Прочетох серия гнусни статии против Вас в „National-Zeitung“ и крайно съм поразен от лицемерието и злорадството на техния автор. Смятам за задължение на всекиго, който Ви познава — колкото и излишни да са подобни свидетелства, — да въздаде дължимото на Вашите достойнства, честност и безкористие. Това задължение лежи двойно върху мене: спомням си как Вие давахте много статии в продължение на редица години за моето малко списание „Notes to the People“[606], а по-късно за „People's Paper“ съвсем безвъзмездно — статии, които бяха така важни за народното дело и така ценни за вестника.

* В оригинала писмото на Жотран е дадено на френски език. *Ред.*

** В оригинала писмото на Лелевел е дадено на френски език. *Ред.*

Позволете ми да се надявам, че Вие сурово ще накажете този низък и страхлив автор на пасквили.

Приемете, скъпи мой Маркс, най-искрено уверение в моята преданост.

Ърнест Джонс

До д-р Карл Маркс*

Ню Йорк, Редакция на „Tribune", 8 март 1860 г.

Драги сър!

В отговор на молбата Ви много съм щастлив да потвърдя фактите за Вашата връзка с различните издания в Съединените щати, които са ми лично известни. Преди девет години аз Ви поканих да сътрудничите в „New-York Tribune" и оттогава това сътрудничество не се е прекратявало. Вие пишехте за нас постоянно, без прекъсване дори една седмица, доколкото си спомням. И Вие не сте само един от най-ценните, но и един от най-добре заплащаните сътрудници на вестника. Единственият недостатък, който бих могъл да отбележа у Вас, е, че Вие понякога проявявахте твърде германски симпатии за един американски вестник. Такъв бе случаят както по отношение на Русия, така и на Франция. По въпросите, които засягаха царизма и бонапартизма, на времето ми изглеждаше, че Вие проявявате твърде голям интерес и твърде много грижи за единството и независимостта на Германия. Може би това се проявяваше особено рязко във връзка с последната Италианска война. Аз бях напълно солидарен с Вас в *симпатиите към италианския народ;* аз също така малко вярвах, както и Вие, в искреността на френския император и също така малко, както и Вие, вярвах, че от него може да се очаква *италианската свобода* — но не мислех, че Германия има такива основания за тревога, както мислехте Вие заедно с другите германци-патриоти.

Трябва да прибавя, че във всичките ви статии, които минаха през моите ръце, Вие винаги сте проявявали най-жив интерес към благополучието и прогреса на трудещите се класи и че много Ваши трудове имаха пряко отношение към този въпрос.

Аз бях също неведнаж през последните пет-шест години посредник, чрез когото минаваха Вашите статии, предназначени за „Putnam's Monthly"[607], много солидно литературно списание, а също и за „Нова американска енциклопедия", редактор на която съм аз и за която Вие изпратихме няколко много важни статии.

Ако бъдат необходими други обяснения, ще съм щастлив да Ви ги дам. А засега оставам искрено Ваш

Чарлз А. Дана
отговорен редактор на „New-York Tribune"

До г-н д-р Карл Маркс**

15. БРОШУРИТЕ НА ДАНТЮ

Аз показах, че брошурите на Дантю служат за източник, от който германският Да-Да черпи своята мъдрост в областта на световната история изобщо и на *„спасителната политика на Наполеон"*, по-специално. *„Спасителната политика на Наполеон"* е

* В оригинала писмото на Джонс е дадено на английски език. *Ред.*
** В оригинала писмото на Дана е дадено на английски език. *Ред.*

израз, който е взет от една неотдавнашна уводна статия на „демократа“ *Ф. Цабел*. За това, какво мислят и знаят *самите французи* за тези брошури, човек може да си състави представа по следната извадка от парижкия седмичник „Courrier du Dimanche“, *брой 42 от 14 октомври 1860 година:*

„Що се отнася до настоящия момент, вземете наслуки десет брошури и ще видите, че поне девет от тях са били замислени, обработени и написани... от кого? — от професионали-романисти, стихотворци, водевилисти, клисари!

Заговорят ли във вестниците за тайнствени срещи между северните държави, за възкръсващия Свещен съюз, веднага някакъв приятен съчинител на доста литературни — и дори (на времето) изрядно либерални — куплети тича при неизбежния г-н *Дантю* и му носи под звучното заглавие „Коалиция“ дълго и пошло изброяване на статиите на г-и Грангийо. Или ако изглежда, че съюзът с Англия някак не се е харесал на г-н Лимерак, веднага някой си г-н Шатле, кавалер на ордена на Григорий Велики, който, ако се съди по стила му, служи някъде като клисар, печата или препечатва дълъг и смешен доклад *„Престъпления и злодеяния на Англия срещу Франция“*. Дори авторът на *„Кумът Гилри“* (Едмон Абу)[608] сметна за необходимо да ни просвети относно политическите тайни на пруската монархия и от висотата на своите театрални провали даде съветн за благоразумие на берлинските камари. Съобщават, че уж г-н Клервил се готви в най-близко време да разясни въпроса за Панамския провлак, толкова заплетен от г-н Бели, и сигурно няколко дни след срещата на височайшите особи на 21 октомври във витрините на всички книжарнички ще се появи великолепна розова брошура под заглавие *„Записки за варшавската среща, съставени от кордебалета на Операта“*.

Това на пръв поглед необяснимо завземане на областта на политиката от *малките богове* на литературата се обяснява с много причини. Тук ние ще се спрем само на една, най-непосредствената и безспорната.

В обстановката почти на всеобщ маразъм на ума и чувствата тези господа, които се занимават с печалната професия да увеселяват публиката, не знаят как да раздрусат и разбудят читателите си. Те неизменно повтарят старите си хумористични куплети и анекдоти. Самите тях също ги разяждат тъга, печал и униние, както и ония, които те се готвят да развличат. Ето защо, изчерпали всички възможности, те с отчаяние са се заловили да пишат — кой мемоари на куртизанки, кой дипломатически брошури.

А след това, в едно прекрасно утро, някой авантюрист на перото, който никога не е пожертвувал на политиката и един час сериозни занимания, който няма в душата си и сянка от каквото и да било убеждение, се изправя и си казва: „Аз трябва да вдигна голям шум! Но какво да направя, за да привлека върху себе си общото внимание, което инстинктивно ме избягва? Да напиша брошура за делото на Леотар или по източния въпрос? Да разкрия пред изумения свят тайните на будоарите, където никога не съм бивал, или тайните на руската политика, която ми е още по-чужда? Да излея във волтеровска проза скръбта си за *жените с опетнена репутация* или пък в евангелска проза скръбта за нещастните маронити, преследвани и изтребвани от фанатиците-мохамедани? Да напиша апология на мадмоазел Ригелбош или защита на светската власт на папата? Аз решително избирам политиката. Аз ще съумея да развлека своята публика много по-добре с царете и императорите, отколкото с жените с леко поведение“. След като казва това, нашият свръхщатен член на литературната бохема се рови в „Moniteur“, лута се няколко дни под колонадата на Борсата, прави посещения на някои чиновници и научава най-

после накъде духа вятърът на столичното любопитство или на придворните настроения; тогава той избира заглавие, което този вятър може да надуе по съответния начин, и доволен почива на лаврите си. Сега работата му може да се смята за готова; защото в наше време в брошурата са важни само две неща: заглавието и предполагаемите отношения между автора и „високите особи".

Нужно ли е след това да се казва какво струват брошурите, с които ни обсипват? Съберете някога цялото си мъжество, опитайте се да ги прочетете докрай и вие ще бъдете поразени от нечуваното невежество, от нетърпимото лекомислие, дори от падението на нравственото чувство, което проявяват техните автори. Аз не говоря за най-лошите от тях... Всяка година ни превива още по-ниско, с всяка година се разкрива нов признак на интелектуалното израждане, всяка година прибавя нов литературен позор към ония, от които трябва да се червим. Работата стига дотам, че дори крайните оптимисти започват понякога да се съмняват в утрешния ден и с тревога се питат: ще можем ли да се измъкнем от това положение?"*

По-горе аз цитирах от „National-Zeitung" израза *„спасителната политика на Наполеон"*. По странен начин парижкият кореспондент на „Manchester Guardian"[609] — вестник, известен обикновено по цяла Англия с точността на своята информация — съобщава следния куриоз:

„Paris, November — ... Louis Napoleon spends his gold in vain in supporting such newspapers as the „National-Zeitung"" (Луи-Наполеон напразно харчи парите си, поддържайки такива вестници като „National-Zeitung") („Manchester Guardian" от 12 ноември 1860 г.).

Впрочем аз мисля, че изобщо добре осведоменият кореспондент на „Manchester Guardian" този път е сгрешил. Говори се, че Ф. Цабел се бил прехвърлил в бонапартисткия лагер, за да докаже, че *не е подкупен от Австрия*. Поне така ми съобщиха от Берлин. Също както в *Дънсиада!*

16. ДОПЪЛНЕНИЕ

а) КАРЛ ФОГТ И ДРУЖЕСТВО «ЦИМЕНТ»

През време на печатането на последните коли случайно ми попадна в ръцете *октомврийският брой* (1860 г.) на „Stimmen der Zeit". Предишният издател на органа на избягалите парламентарни дейци „Deutsche Monatsschrift" и следователно до известна степен литературно началство на „избягалия имперски регент", *А. Колачек*, разказва на страница 37 за *приятеля си Карл Фогт:*

---

* В оригинала извадката от статията на „Courrier du Dimanche" е дадена на френски език. *Ред.*

„Женевското акционерно дружество „Цимент“, в *дирекцията* на което влизаше не някой друг, а самият г-н *Карл Фогт,* беше основано през 1857 г., а през 1858 г. акционерите вече нямаха нито сантим, и прокурорът изпрати един от директорите в затвора по обвинение в измама. В момента на арестуването му г-н Фогт беше тъкмо в Берн. Той набързо се върна назад, арестуваният беше освободен, процесът беше замазан, „за да се избегне скандал“, но акционерите изгубиха всичко. По този пример не бива да се твърди, че в Женева собствеността е достатъчно защитена, и заблуждението на г-н *Карл Фогт* в това отношение изглежда толкова по-странно, защото той, както казахме, беше *един от директорите на споменатото дружество;* в това време дори във Франция в подобни процеси търсят виновните даже между директорите, пращат ги в затвора и задоволяват за сметка на техните имущества гражданските искове на акционерите“.

Сравнете с това казаното от И. Ф. Бекер в писмото му (глава X) за банковата история, която хвърли г-н *Джемс Фази* в обятията на декември. Подобни детайли много помагат при решаването на загадката как Малкият Наполеон стана най-големият човек на своята епоха. Както е известно, на самия Малък Наполеон му се наложи да избира между coup d'état* и... Клиши[610].

в) КОШУТ

Следващите по-долу извадки от записката за беседата с *Кошут* убедително доказват колко добре Кошут знае, че главната опасност за Унгария е *Русия.* Авторът на тази записка е един от най-видните радикални депутати в сегашната House of Commons**.

„Записка за беседата с г-н Кошут вечерта на 30 май 1854 г. в ...

... Едно връщане в Унгария към строгата законност (каза той, т. е. *Кошут)* може да възроди съюза между Унгария и Австрия и *ще попречи на Русия да намери съюзници в Унгария.* Той (Кошут) няма да се противи срещу връщането към законността. Той е готов да посъветва своите земляци да приемат с доверие това възстановяване, ако то може да се постигне, и от своя страна се заклева, че по никакъв начин няма да пречи на такъв обрат на работите. Самият той няма да се върне в Унгария. Самият той не се готви да съдейства на такъв курс на Австрия, тъй като не вярва в завоя на Австрия към законността, ако за това не я принуди суровата необходимост. Той ми разреши да кажа, че такова е неговото мнение и че ако го попитат, открито ще го потвърди, макар че сам няма да излезе с никакво предложение, тъй като не очаква Австрия да се откаже от традиционните си централистки планове, докато не бъде принудена да направи това... Той би се съгласил през 1848 г. да бъдат изпратени унгарски войски за отблъскване атаките на пиемонтците“ (г-н Кошут през 1848 г. отиде много по-далеч от това, като постигна с пламенната си реч в сейма в Пеща изпращането на унгарски войски срещу

* — държавния преврат. *Ред.*
** — камара на общините. *Ред.*

италианските „бунтовници"), „но не би се възползувал от тези войски, за да задържа със сила австрийска Италия, както не би се съгласил да допусне чужди войски в Унгария.*

Митотворната сила на народната фантазия във всички времена се е проявявала в изобретяването на „велики хора". Най-поразителен пример от този вид е безспорно *Симон Боливар.* Що се отнася до *Кошут,* него например го прославят като човек, който е унищожил феодализма в Унгария. Но той е съвсем непричастен към трите най-важни мероприятия — въвеждането на общото данъчно облагане, унищожаването на феодалните повинности на селяните и безвъзмездното отменяване на църковния десятък. Законопроектът за *общото данъчно облагане* (дворянството по-рано беше освободено от данъци) беше внесен от *Семере;* законопроектът за унищожаване на ангарията и т. н. — от *Бониш,* депутат от Соболч, а духовенството само чрез своя депутат каноника Йекелфалуши доброволно се отказа от десятъка.

с) ЕДМОН АБУ, «ПРУСИЯ ПРЕЗ 1860 Г.»

В края на глава VIII аз изказвам мнение, че брошурата на *Е. Абу „Прусия през 1860 г."* или, както тя първоначално се наричаше, *„Наполеон III и Прусия",* е обратно преведено на френски език извлечение от компилацията на Да-Да Фогт, която пък е превод на немски език на брошурите на Дантю. Единственото съображение срещу това предположение беше пълното непознаване на немски език от проваления съчинител на комедии Е. Абу. Но нима compère** Гилри не можа да намери в Париж някаква commère allemande***? Кой можеше да бъде тази commère — си оставаше предмет на догадки. Брошурата *„Прусия през 1860 г."* беше, както е известно, публикувана като пътеводител за посещението на Луи Бонапарт в Баден-Баден[611]; тя трябваше да изпревари неговото предложение до принц-регента и да разясни на Прусия, че както се казва в заключителните думи на брошурата, Прусия има в лицето на режима от 2 декември „un allié très utile qui est peut-être appelé à lui" (на Прусия) „rendre de grands services, *pourvu qu'elle s'y prète un peu*"****. Преведено на немски език, това *„pourvu qu'elle s'y prète un peu"* значеше: „при условие, че

* В оригинала записката за беседата с Кошут е дадена на английски език. *Ред.*

** — кумът. *Ред.*

*** — германска кума. *Ред.*

**** — „твърде полезен съюзник, който е призован може би да ѝ окаже големи услуги, *стига тя да се съгласи с това". Ред.*

Прусия ще продаде на Франция Рейнската провинция“; Е. Абу издаде тази тайна по френски (виж глава IX, Агентурата) още през пролетта на 1860 г. в „Opinion nationale“. При подобни отегчаващи обстоятелства аз нямах право, изхождайки от прости догадки, да посочвам когото и да било като германски суфльор на Е. Абу — провален съчинител на комедии и автор на издаваните от Дантю брошури. Но сега имам право да заявя, че германската commère compère Гилри не е никой друг освен нежната Кунигунда на Фогт, г-н *Лудвиг Симон от Трир.* За това едва ли се досеща германският емигрант* в Лондон, който написа известния отговор на брошурата на Абу![612]

---

* — С. Л. Боркхайм. *Ред.*

К. МАРКС

ПИСМО ДО РЕДАКТОРА НА „ALLGEMEINE ZEITUNG"

[Лондон], 19 октомври 1859 г.
9, Графтън-теръс, Мейтланд-парк,
Хавърсток Хил

Уважаеми господине!

Докато участвувах в германския печат, аз нападах „Allgemeine Zeitung" и „Allgemeine Zeitung" нападаше мене. Това, разбира се, съвсем не ми пречи да помогна, доколкото мога, на „Allgemeine Zeitung" в един случай, когато той е изпълнил по мое убеждение *първото* задължение на печата — да разобличава шарлатанството. Приложеният документ би имал тук, в Лондон, значението на *съдебен* документ*. Не зная така ли е в *Аугсбург*. Аз се снабдих с този документ, защото Блинд отказа да потвърди заявленията, които той направи пред мене и пред други лица, за които аз на свой ред разказах на Либкнехт и които не оставиха у последния никакви съмнения относно разобличенията, съдържащи се в анонимния памфлет.

Ваш предан
д-р *К. Маркс*

Напечатано в „Allgemeine Zeitung", бр. 300 от 27 октомври 1859 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

* Виж за това настоящия том, стр. 497—499. *Ред.*

К. МАРКС

ЗАЯВЛЕНИЕ ДО РЕДАКЦИИТЕ НА ВЕСТНИЦИТЕ „REFORM", „VOLKS-ZEITUNG" И „ALLGEMEINE ZEITUNG"[613]

Лондон, 7 ноември 1859 г.

От брой 132 на „Freischütz", който ми изпрати един приятел от Хамбург, виждам, че *Едуард Майен* се е сметнал задължен да се намеси с целия си неоспорим авторитет в делото на *Фогт*. Horsepower*, или по-точно donkeypower** на неговата логика е концентрирана във великолепно съждение: тъй като той е бил в приятелски връзки с *Блинд*, а *Блинд не* му е изпратил копие от анонимния лист, то изпратеният от мене до аугсбургския „Allgemeine Zeitung" оригинален документ бил непременно *falsum****. Със свойствената си дребнава хитрост той се пази, разбира се, да каже това направо; той го казва косвено.

Между другото аз бих желал г-н *Едуард Майен* да докаже, че моето време нищо не струва и че поради това мога да го прахосвам, като се занимавам с нападки срещу германската вулгарна демокрация.

От края на 1850 г. аз скъсах всякакви връзки с германската лондонска емиграция, която веднага се разпадна, когато изтръгнах под краката ѝ единствената почва, която я обединяваше — опозицията срещу мене. Процесът на разпадането беше особено ускорен от старанията на такива агенти като *Майен*, който например открито агитираше за фракцията на *Кинкел* против фракцията на *Руге*. В продължение на 9 години, които изтекоха оттогава, аз през цялото време бях сътрудник на „New-York Tribune", вестник, който има 200 000 абонати — кръгът на читателите му е прибли-

* — Конската сила. *Ред.*
** — магарешката сила. *Ред.*
*** — фалшификация. *Ред.*

зително същият, както и на „Freischütz“. Споменах ли аз поне веднаж някого от германските вулгарни демократи, удостоих ли поне *с една дума* насочените срещу мене мръсни нападки, с които тези доблестни мъже в продължение на пет години запълваха германския и особено германо-американския печат?

Наистина през това време аз нападах, но не клеветях „великите демократи“, пред които по задължение се прекланя г-н *Едуард Майен.* Така аз нападах великия демократ *лорд Палмерстон.* И моята вина беше толкова по-непростима, защото „клеветата ми“ беше не само препечатана в английските вестници с най-различни партийни насоки — от чартисткия „People's Paper“ до органа на *Уркарт* „Free Press“, — но и беше преиздадена без каквото и да било участие от моя страна във вид на брошури с тираж най-малко 15 000 екземпляра в Лондон, Шефилд и Глазгоу. Аз разобличавах освен това в същото време великия демократ *Луи Бонапарт* — най-напред в германския си труд („Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“), който беше конфискуван навсякъде по германската граница, но широко се разпространи в Съединените щати и се появи в извадки в тогавашния лондонски орган на чартистите[614]. Аз продължавам и до днес да „клеветя“ по този начин „великия демократ“ *Бонапарт* в „Tribune“, като подлагам на анализ неговата финансова система, неговата дипломация, неговите начини за водене на война, неговите idées napoléoniennes*. *Луи Бонапарт* изпрати до „New-York Times“ *отворено* благодарствено писмо за статиите му против тези „клеветнически“ нападки. Преди 7 години аз изобличих дори „великия демократ“ *Щибер* в книгата „Разобличения за процеса на комунистите“, която беше унищожена на баденско-швейцарската граница. Г-н *Майен* все пак ще ми прости това по някакъв начин. Сега такава клевета е демократична, тъй като тя се разпространява „с високото позволение на началството“. Колко често аз грешех на времето, доказва наред с органа на г-н *Едуард Майен* и органът на *Йозеф Дюмон* в *Кьолн***. Когато през 1848 и 1849 г. се осмелих да пиша в „Neue Rheinische Zeitung“ в защита на унгарската, италианската и полската нации, кой наймного съскаше и надаваше вой, ако не органът на г-н *Йозеф Дюмон* в Кьолн? Наистина тогава *Луи-Наполеон Бонапарт* още не беше осенил националността с „либерална“ благодат. За това, че бившите редактори на „Neue Rheinische Zeitung“ останаха верни на възгледите *си,* знае дори бившият г-н *Йозеф Дюмон,* сега *Джу-*

* — наполеоновски идеи. *Ред.*
** „Kölnische Zeitung“. *Ред.*

зепе дел Монте, от публикуваната в началото на войната от *Фридрих Енгелс* брошура *„По и Рейн"*. Що се отнася до *едуардмайенската* демокрация „в тесния смисъл на думата", след като я игнорирах в продължение на 9 години, аз само два пъти, и при това неотдавна, наруших мълчанието: веднъж с изказване срещу *Кошут,* друг път с изказване против г-н *Готфрид Кинкел.* Действително аз направих във вестник „Volk" няколко бележки от чисто *граматична* гледна точка по повод на естетическите излияния на *Кинкел* в „Hermann". Това беше всичко, което съм писал във вестник „Volk" освен статия за Вилафранкския мир под заглавие „Quid pro quo"[615]. Но според представите на *Едуард Майен* „добрият демократ" има, както изглежда, същото право да нарушава „деспотичните" правила на синтаксиса, както и да се прехвърля от републиканския в роялисткия лагер.

В края на това послание аз съм в затруднение, противоположно на онова, в което се е намирал Хегел в началото на своята „Логика". Там той иска да премине от „битието" към „нищото", аз — от „нищото" към „битието", т. е. от *Едуард Майен* към делото, към делото на *Фогт.* За да не губя излишни думи, ще поставя на *Карл Блинд* следните въпроси:

1) Не ми ли направи *Блинд* на 9 май на трибуната през време на митинга, организиран от *Уркарт,* няколко съобщения за Фогт, които по съдържание напълно съвпадат с листа *„Предупреждение"?*

2) Не публикува ли *Блинд* в лондонския „Free Press" от 27 май анонимна статия под заглавие: „Великият княз Константин — бъдещ крал на Унгария", която предава в основни линии съдържанието на листа *„Предупреждение",* само че без да се споменава името на *Фогт?*

3) Не е ли възлагал *Блинд* да се напечата споменатият лист за негова сметка в Лондон, в печатницата на Ф. Холингер, 3, Личфийлд-стрийт, Сохо?

Въпреки всички извъртания на *майенската* демокрация и дори напук на великия непознат, „превъзходния юрист" г-н *Йозеф Дюмон,* всичко се върти около въпроса: *кой* е дал за печат листа *„Предупреждение"? Само* за препечатването на този лист аугсбургският „Allgemeine Zeitung" беше даден под съд. *Само* от обвиненията, които се съдържат в *този* лист, *Фогт* сметна за необходимо да се очисти пред целия свят. Пред лицето, което публикува листа, бяха, както би се изразил *Роберт Пил,* three courses open to himself*. Или той съзнателно лъжеше. Това аз не мисля за

* — отворени три пътя. *Ред.*

Карл Блинд. Или той по-късно се е убедил, че сведенията, които са му дали право да напечата листа, са били фалшиви. Тогава той толкова повече е длъжен да даде обяснения. Или най-после той има доказателства в ръцете си, но от лични съображения желае да потули цялото дело и с великодушно смирение изкарва развалени яйца, които се хвърлят върху мене, а не върху него. Но не трябва ли да отпаднат всички лични съображения в едно толкова важно дело като изясняването на отношенията между германския имперски регент in partibus* и императора на французите de facto**?

Карл Маркс

Напечатано в приложение към вестник „Reform", бр. 139, 19 ноември 1859 г.

Печата се по текста на вестника. Превод от немски

* — in partibus infidelium — вън от реалната действителност. *Ред.*
** — фактически. *Ред.*

К. МАРКС

ЗАЯВЛЕНИЕ ДО РЕДАКЦИЯТА НА „ALLGEMEINE ZEITUNG“

Фогт, който добре познава хората си, направи твърде ловка маневра, като премести *първоизточника* на насочените срещу него разобличения от така наречения демократически лагер в социалистическия. Но аз на свой ред ни най-малко не съм заинтересован да помагам на това quid pro quo* и не мога поради това да оставя без отговор заявлението на Блинд, поместено в брой 313 на „Allgemeine Zeitung“.

1) На 9 май, на трибуната на митинга, организиран от Уркарт, Блинд ми съобщи всички обвинения, повдигнати срещу Фогт в листа „Предупреждение“. Същите тези подробности той е разказвал и на други, например на Фрайлиграт. Благодарение на пълното тъждество по съдържание и език между устния му разказ и напечатания лист, него de prime abord** естествено го смятаха за автор на листа.

2) В лондонския „Free Press“ от 27 май се появи анонимна статия на Блинд под заглавие „Великият княз Константин — бъдещ крал на Унгария“, която в основните си линии изпреварва листа „Предупреждение“. В тази статия Блинд заявява, че му са известни либералите в Германия и демократите в Лондон, на които са били предложени „large bribes“*** за бонапартистка пропаганда. Когато процесът на Фогт вече наближаваше, посети ме отговорният редактор на „Free Press“ г-н Д. Колет и от *името на Блинд* ме помоли *да не използвам* своята осведоменост за ав-

* — смесване на понятията. *Ред.*

** — от самото начало. *Ред.*

*** — „големи подкупи“. *Ред*

торството на споменатата статия. Аз отговорих на г-н Колет и той намери отговора ми за напълно правилен, че не поемам никакви задължения и че дискретността ми ще зависи от поведението на Блинд.

3) Заявлението на Фиделио Холингер е просто смешно. Фиделио Холингер знае, че формално е нарушил английския закон, като е издал лист, *без да посочи мястото на печатането му*. Ето защо той самоволно си издава свидетелство за неучастие в тази pecadillo*. Случайно препечатването във вестник „Volk“ е било направено от набора на листа, който още е бил запазен в печатницата на Холингер. По такъв начин и без свидетелски показания, чрез проста сверка на листа с препечатката му във „Volk“ можеше да се докаже в съда, че той е „излязъл от печатницата на Ф. Холингер“. Пренасянето на съдебния процес от Аугсбург в Лондон изобщо би разкрило цялата mystère** на Блинд—Фогт.

Карл Маркс

Лондон, 15 ноември 1859 г.
9, Графтън-теръс ,Мейтланд-парк,
Хавърсток-Хил

Напечатано като приложение към „Allgemeine Zeitung“, бр. 325, 21 ноември 1859 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

* — грешка. *Ред.*
** — тайна. *Ред.*

К. МАРКС

ПРОЦЕСЪТ СРЕЩУ „АУГСБУРГСКИ ВЕСТНИК“[616]

Лондон, 4 февруари 1860 г.
9, Графтън-терьс, Мейтланд-парк,
Хавърсток-Хил

ДО РЕДАКТОРА НА „FREE PRESS“

Уважаеми господине,

Както си спомняте, във „Free Press“ от 27 май 1859 г. бе поместена статия под заглавие *„Великият княз Константин — бъдещ крал на Унгария“*. В тази статия *г-н Фогт* от Женева, макар че името му не беше посочено, се изобличаваше в разбираема за германските емигранти форма като бонапартистки агент, който в началото на Италианската война е предлагал „large bribes“* на либерали в Германия и на германски демократи в Лондон. Авторът изказваше голямото си възхищение, че тези опити за подкуп са срещнали негодуващ отпор. Аз твърдя, че автор на тази бележка е г-н *Карл Блинд.* Вие можете да ме опровергаете, ако греша. Известно време след това в Лондон се разпространяваше анонимен лист на *немски език,* озаглавен *„Zur Warnung“* („Предупреждение“), който по същество може да се смята като възпроизвеждане на статията във „Free Press“, само че даваше повече подробности и името на Фогт. Този анонимен лист беше препечатан в немския лондонски вестник „Volk“ („Народ“) и оттам премина в колоните на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ („Аугсбургски вестник“), който след това Фогт даде под съд за клевета. Междувременно аз получих от г-н Фьогеле, словослагател, който е работил тогава при издателя на вестник „Volk“, г-н Холингер, писмено заявление в смисъл, че листът е печатан в печатницата на Холингер и е бил написан от *г-н Карл Блинд.* Това заявление, както Ви съобщих на времето, беше препратено на „Аугсбургски

* — „големи подкупи“. *Ред.*

вестник". След като аугсбургският съд отказа да вземе решение по това дело, *г-н Блинд* най-после направи изявление в „Аугсбургски вестник". Като не се задоволяваше да отрича категорично, че е автор на анонимния лист, той по най-решителен начин *заяви, че листът съвсем не бил печатан в печатницата на Холингер.* За доказателство на последното твърдение той публикува заявление, подписано от самия Холингер и някой си Вие, словослагател, който според собствените му думи е работил единадесет месеца без прекъсване при Холингер. На това съвместно заявление на Блинд, Холингер и Вие аз отговорих в „Аугсбургски вестник"*, но *Блинд* на свой ред излезе втори път с опровержение и отново се позова на свидетелствуването на Холингер и Вие, Фогт, който от самото начало, изхождайки от свои лични цели, сочеше *мене* като таен автор на листа, тогава публикува *брошура* с най-подли клеветнически нападки срещу мен.

Преди да предприема по-нататъшни стъпки, искам да разоблича субектите, които явно са наливали вода във воденицата на Фогт. За тази цел публично заявявам, че показанието на Блинд, Вие и Холингер, че уж анонимният лист *не* бил отпечатан в печатницата на Холингер, 3, Личфийлд-стрийт, Сохо — *е преднамерена лъжа.* Първо, г-н Фьогеле, един от словослагателите, който по-рано е работил при Холингер, е готов да заяви под клетва, че въпросният лист *е бил* отпечатан в печатницата на Холингер, бил е написан с почерка на *г-н Блинд* и набран отчасти от самия Холингер. Второ, по съдебен ред може да бъде доказано, че листът и статията във „Volk" са набрани с един и същ шрифт. Трето, ще бъде показано, че Вие *не е* работил при Холингер непрекъснато единадесет месеца и по-специално *не е* работил при него през времето, когато се е печатал листът. Най-после може да се повикат свидетели, в присъствието на които самият Вие е признал, че Холингер го е убедил да подпише *умишлено фалшивото заявление, отпечатано в „Аугсбургски вестник".* Въз основа на всичко това аз отново наричам горепоменатия *Карл Блинд преднамерен лъжец.*

Ако не съм прав, той лесно може да ме опровергае, като се обърне към английски съд.

Карл Маркс

Напечатано като отделен лист на 4 февруари 1860 г.

Печата се по текста на листа
Превод от английски

---

* Виж настоящия том, стр 708—709. *Ред.*

К. МАРКС

ЗАЯВЛЕНИЕ ДО РЕДАКЦИИТЕ НА ГЕРМАНСКИТЕ ВЕСТНИЦИ

С настоящото заявявам, че съм направил подготвителни стъпки, за да дам под съд берлинския „National-Zeitung“ по обвинение в клевета за уводните статии в броеве 37 и 41 във връзка с брошурата на Фогт *„Моят процес против „Allgemeine Zeitung““*. На Фогт аз ще отговоря в печата по-късно, тъй като за това ще бъде необходимо да се разпитат редица лица, които се намират вън от Европа.

Ето защо засега ще се огранича само със следното:

1) Като се съди по букета, съставен от „National-Zeitung“ — въпреки всички старания аз не успях да намеря в Лондон досега самата книжка на Фогт нито при книжарите, нито у познати, на които по-рано Фогт изпращаше своите така наречени „Изследвания“, — тази нескопосна книжка на Фогт е само по-нататъшно развитие на статиите, публикувани от него преди девет месеца в неговия личен „Moniteur“ — билския „Handels-Courier“. Тогава аз дадох да се препечата неговият пасквил в Лондон без коментарии. Тук, където са известни хората и техните взаимоотношения, тази обикновена мярка беше достатъчна, за да характеризира господин професора.

2) *Предлогът*, под който г-н Фогт откри своя поход срещу мене, както и предлогът за италианския поход беше една *„идея“*, а именно, че уж аз съм бил автор на анонимния лист *„Предупреждение“*. От циркуляра, който публикувах на английски език и прилагам към настоящото, Вие ще видите как съм намерил начин да принудя г-н Блинд и неговите съучастници или да приз-

наят с мълчанието си, че този предлог е лъжа, или да бъдат уличени в лъжа от английския съд.

Карл Маркс

Лондон. 6 февруари 1860 г.
9. Графтън-теръс, Мейтланд-парк,
Хавърсток-Хил

Напечатано във „Volks-Zeitung", брой 35, 10 февруари 1860 г.; в „Kölnische Zeitung", брой 41, 10 февруари 1860 г.; в „Reform", брой 18, 11 февруари 1860 г.; като приложение към „Allgemeine Zeitung", брой 48, 17 февруари 1860 г. (изопачено) и др. германски вестници

Печата се по текста на „Volks-Zeitung"
Превод от немски

К. МАРКС

ПИСМО ДО РЕДАКТОРА НА ВЕСТНИК „DAILY TELEGRAPH“

Уважаеми господине,

В днешния Ваш брой Вие отпечатвате писмо под заглавие *„Вестникарските помагачи на Австрия“*, изпълнено с обвинения, които ме клеветят и позорят. Това писмо, написано уж във Франкфурт на Майн, но съставено вероятно в Берлин, всъщност представлява само нескопосно размазване на две статии, поместени в берлинския „National-Zeitung“ от 22 и 25 януари, който ще бъде принуден да отговаря за клеветите си пред пруски съд. Фогт е издал своя пасквил срещу мене под *фалшивия предлог,* че аз съм бил автор на анонимния *немски* лист „Zur Warnung“ („Предупреждение“), който най-напред се разпространяваше в Лондон, а след това беше препечатан в аугсбургския „Allgemeine Zeitung“. Както се вижда от прилаганата тук вестникарска публикация, аз предизвиках моите противници да предадат този въпрос за разглеждане от английски съд.

В заключение настоявам Вие — ако не желаете да бъдете изправен пред съд като обвиняем в клевета — да поместите още в следния Ваш брой amende honorable* за лекомислието, с което сте си позволили да позорите един човек, чийто личен характер, политическо минало, литературни произведения и социално положение — Вие трябва да признаете това — Ви са съвсем неизвестни.

Ваш покорен слуга

д-р Карл Маркс

Лондон, 6 февруари 1860 г.
9, Графтън-теръс, Мейтланд-парк,
Хавърсток-Хил

Печата се по ръкописа
Превод от английски

* — извинение. *Ред.*

К. МАРКС

ПИСМО ДО РЕДАКЦИЯТА НА „ALLGEMEINE ZEITUNG“

Манчестер, 21 февруари 1860 г.
6, Торнклиф-гроув, Оксфорд-роуд

ЧАСТНО

В едно от двете писма, които получих от редакцията на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“, датирани 16 октомври 1859 г., се казва дословно следното:

„Бъдете уверен, че ние *с особена признателност* ще се възползваме от всеки случай, за да ви изкажем, високо уважаеми господине, нашата *благодарност*“.

Аз не съм желал и не съм очаквал нито „благодарност“, нито „особена признателност“ от аугсбургския „Allgemeine Zeitung“, това достатъчно ясно доказва моето писмо-отговор от 19 октомври*. Но онова, което очаквах *специално в дадения случай* — бе поне common fairness**, която няма да се реши да откаже нито един английски вестник, от каквото и направление да бъде той.

„Особената признателност“ и „благодарност“ се проявиха в следното:

1) Моето първо заявление *не* беше напечатано***. Вместо него беше напечатано наглото заявление на Блинд заедно с две фалшиви свидетелски показания, получени чрез conspiracy****. Хамбургският „Reform“ напечата незабавно моето заявление.

2) Аз бях принуден да прибягна към douce violence*****, за да бъде поместено моето заявление-отговор против Блинд******. При

* Виж настоящия том, стр. 703. *Ред.*
** — обикновена справедливост. *Ред.*
*** Виж настоящия том, стр. 704—707. *Ред.*
**** — конспирация. *Ред.*
***** — известен натиск. *Ред.*
****** Виж настоящия том, стр. 708—709. *Ред.*

това, въпреки моето законно искане, то не се появи на същото място, където бяха поместени нападките на Блинд, т. е. в основното издание на вестника.

3) Аугсбургският „Allgemeine Zeitung" помества второ заявление на Блинд, в което той има безсрамието да нарича явна лъжа думите ми и отново да се позовава на две свидетелски показания, на Вие и Холингер, които представляват углавно наказуеми деяния. Вестникът заявява, че смята въпроса за изчерпан, и ме лишава от възможност да отговоря.

4) На 6 февруари аз изпращам до аугсбургския „Allgemeine Zeitung" последното си заявление заедно с един циркуляр на английски език*. Достопочтената редакция слага моето заявление настрана и вместо него печата заявлението на Блинд, *което е било написано само в резултат на появата на моя циркуляр*. Наистина вестникът се е въздържал да препечата billet doux**, което е приложил този велик дипломат. По-нататък той печата заявлението на Бискамп с дата три дни по-късно от моето (а именно: Лондон, 9 февруари). Най-после, след като вестникът се убедил, че моето заявление е отдавна напечатано в „Kölnische Zeitung", „Volks-Zeitung" и т. н., е решил да го напечата, но... при това любезно си е позволил *да ме подложи на цензура* и да внесе в него произволни изменения. През 1842—1843 г. аз бях подложен в Кьолн на двойна кралско-пруска цензура[617], но никога не съм предполагал, че през 1860 г. ще имам случай да попадна под цензурата на г-н д-р Колб и К°.

Смятам за съвсем безполезно да характеризирам по-подробно подобно поведение.

К. Маркс

Печата се по ръкописа
Превод от немски

* Виж настоящия том, стр. 710—713. *Ред.*
** — любовното послание. *Ред.*

К. МАРКС

ЗАЯВЛЕНИЕ ДО РЕДАКЦИИТЕ НА ВЕСТНИЦИТЕ „FREISCHÜTZ“ И „REFORM“[618]

По повод на излиянията на г-н *Едуард Майен* в броеве 17—21 на „Freischütz“ е достатъчно да съобщя следното:

Процесът за клевета, който водя срещу берлинския „National-Zeitung“, ще бъде напълно достатъчен за *съдебното* осветляване на Фогтовата брошура. Неговият съучастник Едуард Майен не може да претендира за същата чест. Всичко, което мога да направя за Едуард Майен, е да отделя за г-н Едуард Майен съответствуващото на неговите размери място в брошурата, която ще излезе след завършването на съдебния процес.

Карл Маркс

Манчестер, 28 февруари 1860 г.

Напечатано във вестник „Reform“, брой 29, 7 март 1860 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

К. МАРКС

ЗАЯВЛЕНИЕ ДО РЕДАКЦИЯТА НА „ALLGEMEINE ZEITUNG" И ДРУГИ ГЕРМАНСКИ ВЕСТНИЦИ[619]

Редакцията на „Allgemeine Zeitung" любезно публикува в началото на февруари 1860 г. моето заявление, което започваше със следните думи:

„С настоящото заявявам, че съм направил подготвителни стъпки, за да дам под съд берлинския „National-Zeitung" по обвинение в клевета за уводните статии в броеве 37 и 41 във връзка с брошурата на Фогт „Моят процес против „Allgemeine Zeitung"". На Фогт ще отговоря в печата по-късно"*.

През февруари 1860 г. аз заведох в Берлин дело за клевета срещу отговорния редактор на „National-Zeitung" Ф. Цабел. Моят адвокат г-н юстицрат Вебер избра най-напред *пътя на углавното преследване*. С определение от 18 април 1860 г. прокурорът отказа да се „намеси" срещу Ф. Цабел, тъй като *липсата на публичен интерес* не била давала повод за това. На 26 април 1860 г. неговият отказ беше потвърден от обер-прокурора.

Тогава моят адвокат заведе *гражданско дело*. Кралският *градски съд* с определение от 8 юни 1860 г. *отхвърли тъжбата ми*, тъй като действително оскърбителните за честта „заявления и твърдения" на Ф. Цабел се били състояли от *прости цитати* от други лица; освен това в тях нямало „намерение за оскърбление". Кралският *апелативен съд* от своя страна обяви с определение от 11 юли 1860 г., че формата на *цитати* не изменяла с нищо въпроса за наказуемостта на статиите, но че съдържащите се в тях оскърбителни за честта пасажи *не* се отнасяли до моята

---

* Виж настоящия том, стр. 712. *Ред.*

„особа". Освен това „в дадения случай" „не може да се предположи" намерение за оскърбление. Кралският апелативен съд потвърди по този начин определението на градския съд, което отхвърляше правото ми на тъжба. Кралският *върховен съд* с определение от 5 октомври 1860 г., което аз получих на 23 октомври същата година, е намерил, че „в дадения случай" не „вижда" никаква „юридическа грешка" от страна на кралския апелативен съд. *Отхвърлянето на тъжбата срещу Ф. Цабел* остана по този начин в сила и работата не стигна до *публично съдебно следствие*.

Моят *отговор на Фогт* ще се появи тези дни.

Карл Маркс

Лондон, 24 ноември 1860 г.

Напечатано като приложение към „Allgemeine Zeitung", брой 336, 1 декември 1860 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

БЕЛЕЖКИ

ПОКАЗАЛЦИ

БЕЛЕЖКИ

1 Статията на Ф. Енгелс «Армия» е една от първите, написани за «New American Cyclopaedia». Поканен през април 1857 г. да сътрудничи в енциклопедията от един от инициаторите за издаването ѝ Чарлз Дана, Маркс по съвета на Енгелс се съгласил да напише за нея редица статии. При това Енгелс обещал на Маркс своята помощ по написването на специалните статии на военни и военно-исторически теми. В стремежа си да създаде на Маркс условия за завършване на икономическите му изследвания, Енгелс по-късно поел върху себе си съставянето на по-голямата част от статиите. На Маркс се паднала подготовката на предимно биографичните очерци за редица военни и политически дейци, при което в този случай Енгелс помагал на Маркс в осветляването на военната страна на въпроса. Сътрудничеството на Маркс и Енгелс в писането на статиите за енциклопедията, както и тяхната продължаваща съвместна кореспондентска работа за «New-York Daily Tribune» («Нюйоркска всекидневна трибуна»), е един от ярките примери за сътрудничество на основоположниците на научния комунизъм.

Между поръчаните от Дана на Маркс първи статии, с писането на които се заел Енгелс, е била и статията «Армия». В нея се предполагало да бъдат изложени в общи черти историята на развитието на въоръжените сили, на военното изкуство, стратегията и тактиката, а също и да се даде преглед на състоянието и организацията на съвременните на Енгелс армии. Сложността на задачата се задълбочава още и от това, че работейки над тази обобщаваща статия, Енгелс е трябвало паралелно да пише редица други статии от първата поръчка. Все пак, след като пристъпил заедно с Маркс през юли 1857 г. към събиране на материали, а през август към непосредственото писане на статиите, Енгелс завършил работата не по-късно от 24 септември. В статията «Армия» той прави равносметка на многогодишното си дълбоко изследване на военното дело, на военната история и опита на съвременните му войни. За написването на статията Енгелс използвал множество специални източници, като се почне от произведенията на историците и древните военни писатели (Херодот, Ксенофонт, Салуст, Полибий, Вегеций и др.) и се свърши с трудовете на авторите от XIX век — У лкинсон, Клаузевиц, Жомини, Рюстов и други, а също и различни справочни здания. Някои от тези източници Енгелс споменава в статията си. От под-

готвителните материали на Енгелс са се запазили неговите извадки от книгата на Рюстов «Heerwesen und Kriegführung G. Julius Cäsars». Gotha, 1855 («Военното дело при Юлий Цезар и неговото пълководческо изкуство». Гота, 1855), а също от статнята «Армия», публикувана в седмото издание на «Encyclopaedia Britannica» (1842, v. III). Маркс на свой ред направил за статнята редица извадки от научни и справочни издания по отделни въпроси на историята на войните. Запазени са неговите извадки от тритомния труд на Уилкинсон «Manners and Customs of the Ancient Egyptians». London, 1837 («Нрави и обичаи на древните египтяни». Лондон, 1837), от произведенията на Херодот, Тукидит, Полибий, Йосиф Флавий и други историци на древността. След като получил готовата статия, Маркс в писмо до Енгелс от 25 септември 1857 г. дава извънредно висока преценка за нея. Той подчертава, че Енгелс е успял в своята статия с примера на историята на армията да покаже връзката между развитието на производителните сили и обществените отношения. Същевременно Маркс изказва и редица критически бележки, които засягат проблемата за възникването на наемните армии в древността (у картагенците), а също и развитието на военното дело у италианците през XV—XVI век и у източните народи. Според мнението на Маркс тези проблеми не са били достатъчно осветлени в статията. Тези бележки били значително взети под внимание от Енгелс при по-нататъшното писане за «New-American Cyclopaedia» на такива допълващи неговата «Армия» статии като «Артилерия», «Кавалерия», «Фортификация» и «Пехота».

«New American Cyclopaedia» («Нова американска енциклопедия») е научно-справочно издание, излизането на което било осъществено от група прогресивни американски буржоазни журналисти и издатели, които влизали в редакцията на вестник «New-York Daily Tribune». Между редакторите на енциклопедията били Ч. Дана, майор Рипли и други. Енциклопедията била издадена в 16 тома от нюйоркското издателство «Д. Апълтон енд К°» през 1858—1863 г. и преиздадена без изменения през 1868—1869 г. За сътрудничество в енциклопедията били привлечени редица видни учени на САЩ и Европа. По широта на осветлението на различните отрасли на знанието и по богатство на справочния материал това е било едно от най-добрите издания на времето. Въпреки буржоазната ограниченост на редакторите на енциклопедията и присъщия на това издание, както и на други буржоазни енциклопедии еклектизъм, в «New American Cyclopaedia» били публикувани много статии, които отразяват възгледите на представителите на демократичните и прогресивните буржоазни кръгове. Особено място в енциклопедията заемат статиите на Маркс и Енгелс, написани — въпреки поставеното пред авторите условие от редакцията да не изказват партийни гледища — от революционно-пролетарски, материалистически позиции.

Статиите в «New American Cyclopaedia» се печатали анонимно. Само във II, V и XVI томове били приложени списъци на най-големите от авторите. В списъка се споменава и Маркс като автор на статиите «Армия», «Артилерия», «Бернадот», «Боливар», «Кавалерия», «Фортификация», «Пехота», «Военноморска флота» (фактически тези статии освен статиите «Бернадот» и «Боливар» били написани от Енгелс). Принадлежността на останалите статии на перото на Маркс или Енгелс беше установена въз основа на кореспонденцията между тях, на писмата на Ч. Дана до Маркс, на записките на Маркс, в които се отбелязва изпращането на статиите в Ню Йорк, и на други архивни материали (конспекти и извадки за статиите и т. н.). Всичко са открити 67 статии, принадлежащи на Маркс и Енгелс, а също и две малки справки — «Абенсберг» и «Картуш», — възможно е, силно съкратени от редакцията на енциклопедията, която често допускала намеса в текста на статиите при публикуването им. Тези две справки се възпроизвеждат в на-

стоящия том не в основния им текст, а в съответните бележки (виж бележки 54 и 253).

В настоящото издание не е включена статията «Бюлов», тъй като първоначалният текст на тази статия, който не е стигнал до нас, както за това може да се съди по писмата на Маркс и Енгелс и по запазените подготвителни материали за тази статия, е бил съкратен и изменен до неузнаваемост от редакцията на енциклопедията.

В процеса на подготовката на този том успяхме да установим истинските автори на редица статии, които и до днес без основание се приписват от някои западноевропейски библиографи на Маркс и Енгелс. Така автор на приписваните на Маркс статии «Абд-ел-Кадир» и «Чартизъм» бил някой си Уилиям Хъмфри, на статията «Епикур» — германският либерален журналист Херман Растер, на статията «Социализъм» — П. Годуин, на статията «Хегел» — Хенри Смит.

Работата на Маркс и Енгелс за «New American Cyclopaedia» продължила от юли 1857 до октомври 1860 г. и техните статии, които са ни известни, били публикувани в I—V, VII, IX и XII томове на енциклопедията. Те са влезли без изменения във второто издание на енциклопедията през 1868—1869 г. и по-нататък не са преиздавани приживе на авторите. В събран вид статиите на Маркс и Енгелс от «New American Cyclopaedia» били издадени за пръв път само в СССР през 1933 г., в т. XI, част II на първото издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс. Публикуването на тези статии в настоящото издание е най-пълно. — *5*.

2 В статиите на Енгелс термините, които се отнасят до военната история на древния свят, се дават на латински език. В настоящото издание те обикновено се дават в транскрипцията, приета в руската историческа литература. — *5*.

3 Енгелс тук условно нарича «батальон» тактическата единица на древноегипетската пехота. — *5*.

4 *Testudo* (буквално: «костенурка») — вид навес за защита на обсаждащите, когато те разрушават стените на вражеската крепост с таран и извършват други обсадни работи.

Винея (vinea — буквално: «лозе») — защитен навес, оплетен от пръти и покрит с влажни кожи и греди, употребяван в древността при обсада на крепости. — *6*.

5 Има се предвид книгата: J. G. Wilkinson. «Manners and Customs of the Ancient Egyptians». Vol. I, London, 1837, p. 67—68 (Дж. Г. Уилкинсон. «Нрави и обичаи на древните египтяни». Т. I, Лондон, 1837, стр. 67—68). — *6*.

6 Библия. Книга на пророк Езекил, глава 21, стих 22, и глава 26, стих 8. — *7*.

7 Херодот. «История в девет книги», книга VII. — *8*.

8 Споменати са най-големите сражения от периода на гръко-персийските войни (500—449 г. преди н. ера). В тези войни гръцките градове-държави (полиси) успели да защитят независимостта си и да дадат отпор на персийската държава, която покорила гръцките градове в Мала Азия и предприела редица завоевателни походи на Балканския полуостров (главните от тях са станали през 492, 490, 480 и 479 г. преди н. е.). От 479 г. преди н. е. инициативата във военните действия преминала у гърците, които наложили на персийския цар според мирния договор от 449 г. преди н. е. да се откаже от завоевателни домогвания в басейна на Егейско море и да признае неза-

висимостта на гръцкото население в Мала Азия. В хода на войните значително се засилило военното могъщество на главните робовладелски държави на Древна Гърция — Спарта и Атина.

В *Маратонската долина* (Атика) през септември 490 г. преди н. е. войските на атиняните и платейците под командуването на Милтиад напълно разбили значително превъзхождащата ги числено армия на персите. Това сражение определило неуспешния изход на първото нахлуване на персите в Атика.

В сражението при *Термопилите* през юли 480 г. преди н. е. неголямата съюзна войска на гърците под командуването на спартанския цар Леонид в продължение на два дни мъжествено отблъсвала натиска на многохилядната персийска армия на Ксеркс, преграждайки ѝ пътя през Термопилския проход за Средна Гърция. На третия ден персите успели да заобиколят гърците. Леонид извел главните си сили от удара, а 300 спартанци начело с него продължавали да отбраняват прохода и героично паднали в неравен бой.

В сражението при *Платея* (Средна Гърция) през есента на 479 г. преди н. е. обединената гръцка войска под командуването на спартанеца Павсаний и атинянина Аристид нанесла съкрушително поражение на персийската армия. През същата година при нос *Микале* (на малоазиатското крайбрежие) гръцкият десант разбил войската на персите и унищожил техните кораби, изтеглени на сушата и използвани за организиране на укрепен лагер. Тези победи окончателно ликвидирали заплахата от персийско нашествие на Балканите. — *8.*

9 На река *Граник* в северозападната част на Мала Азия през май 334 г. преди н. е., през време на завоевателния поход на Александър Македонски на Изток, станало първото голямо сражение между македонската и персийската армия, в което македонците разбили персите. — *9.*

10 От времето на реформите на Солон (594 г. преди н. е.) в атинската робовладелска република свободните граждани се делели на четири имуществени групи в зависимост от размера на годишния доход, получаван от земята. Това делене лежало също в основата на военната организация на Атина. Първите две групи се ползвали със значителни политически привилегии, но били задължени да носят военни повинности, свързани с големи разходи (първата — да строи военни кораби, втората — да доставя конници). Третата категория граждани била ограничена в политическите си права, а в армията образувала нейния гръбнак — тежковъоръжената пехота. Четвъртата категория — фетите, — към която спадали малоимотните граждани, дълго време била лишена от права да заема каквито и да било длъжности и първоначално не носела военна служба; по-късно обаче от нея започнала да се комплектува леката пехота. — *9.*

11 Под «съюзници на Атина» Енгелс подразбира гръцките полиси (главно на островите на Егейско море и по малоазийското крайбрежие), които влизали в състава на Атинския морски съюз (първоначално той се наричал Делоски съюз), който бил основан през 478 г. преди н. е., през време на гръко-персийските войни. В началото съюзът имал характер на обединение на равноправни държави, но с нарастването на могъществото на Атина последната подчинила съюзниците на своята власт и ги превърнала в свои данъкоплатци. Атинският морски съюз се разпаднал в края на V век преди н. е. През 378 г. преди н. е. Атина успяла да възстанови отчасти съюза, но новият съюз просъществувал едва до 355 година. — *10.*

[12] *Пелопонеска война* (431—404 г. преди н. е.) — войната между двете групировки гръцки държави: Атинския морски съюз и Пелопонеския съюз начело със Спарта. Тя е била предизвикана от борбата между Атина и Спарта за хегемония в Гърция, от търговското съперничество на гръцките полиси и от политическите противоречия между атинската робовладелска аристокрация и аристократичната олигархия на спартанските робовладелци. Вътрешната криза на робовладелската атинска държава и засилването на недоволството на съюзниците на Атина срещу деспотичното ѝ господство спомогнали в крайна сметка за победата на Спарта. Според условията на мира от 404 г. преди н. е. Атина трябвало да предаде почти цялата си флота и да признае господството на Спарта. — *10.*

[13] *Сицилийската експедиция* била предприета от атиняните през 415 г. преди н. е. с цел да подчинят под своя власт гръцките полиси на Сицилия, преди всичко Сиракуза. По такъв начин Атина разчитала да наложи своето господство в западната част на Средиземно море и да увеличи ресурсите за нанасяне удар върху главния си съперник — Спарта. Военните действия в Сицилия продължавали до 413 г. и завършили с пълно поражение на атинските морски и сухопътни сили, които безуспешно обсаждали Сиракуза. Тази катастрофа изменила съотношението на силите в Пелопонеската война в полза на спартанската групировка от гръцки държави. — *12.*

[14] *Периеки* — особена категория непълноправно население в древна Спарта. Периеките притежавали земя и имущество, а най-богатите от тях — и роби. Те се ползвали с лична свобода и дори с известно самоуправление, но били лишени от всички останали политически права. — *13.*

[15] *Илоти* — земеделското население на Южен Пелопонес, поробено от Спарта. Собственост на спартанската държава, илотите обработвали участъци земя, предадени да бъдат ползувани от отделни спартанци, на които те плащали определен от държавата оброк (приблизително половината реколта). Честите въстания на илотите бивали жестоко смазвани от робовладелците. — *13*и

[16] Сражението при *Левктра* (Беотия) между тиванските и спартанските войск станало през 371 г. преди н. е., през време на Беотийската война (378—362 г. преди н. е.). В тази война Тива, където на власт дошли демократични елементи, водела борба срещу хегемонията на олигархична Спарта, която се настанила в Гърция в резултат от Пелопонеската война. В сражението при Левктри тиванският пълководец Епаминонд за пръв път в историята на войните приложил «косия боен ред», като неравномерно разпределил бойните сили по фронта и съсредоточил на левия фланг, по посока на главния удар, мощен ударен юмрук. Тактиката на Епаминонд предвиждала съчетаване на отбранителните и настъпателните действия и взаимодействие на конницата и пехотата. Поражението при Левктри подкопало могъществото на Спарта и сложило начало на разпадането на възглавявания от нея Пелопонески съюз; в Гърция временно се установило надмощието на Тива. — *13.*

[17] При *Мантинея* (Пелопонес) през 362 г. преди н. е. войските на тиванците и техните съюзници под предводителството на Епаминонд, извършващи поход срещу Пелопонеския полуостров, нанесли поражение на спартанските войски, като използвали същата тактика, както и в сражението при Левктри. Но тежките загуби, които тиванците понесли, а също и загиването на техния пълководец им попречили да закрепят успеха. Тива не успяла да задържи хегемонията си в Гърция. — *14.*

[18] Има се предвид обсадата на град Самос (на остров Самос в югоизточната част на Егейско море) от атинските войски през 440 г. преди н. е. Населението на Самос, който влизал в състава на Атинския морски съюз, било недоволно от деспотичната власт на Атина и вдигнало въстание с цел да се отдели от съюза. Срещу въстаналите била изпратена голяма военноморска експедиция начело с Перикъл. След многомесечна обсада град Самос бил принуден да капитулира и над острова било отново установено — в още по-деспотични форми — господството на Атина. — *14*.

[19] Под завоюване на Гърция тук Енгелс има предвид подчиняването на гръцките градове-държави на властта на македонския цар. През царуването на Филип II македонската държава значително разширила своето влияние в стремежа си да покори целия Балкански полуостров. Опряна върху олигархическите елементи на гръцките полиси, използвайки съперничеството между тях и намесвайки се в техните конфликти, Филип от 357 г. преди н. е. постепенно засилвал своите позиции в Гърция. През 339 г. преди н. е. срещу Македония се образувала коалиция на гръцките държави начело с Атина, силите на която били разгромени от армията на Филип през 338 г. преди н. е. В резултат на това демократичното антимакедонско движение в Гърция било смазано и властта в гръцките полиси преминала в ръцете на протежетата на Филип. С решения на общоелинския конгрес в Коринт през 337 г. преди н. е., който обявил македонския цар за главнокомандуващ на всички гръцки въоръжени сили, било заздравено господството на Македония над формално продължаващите да се смятат за «независими» гръцки държави. — *16*.

[20] При *Арбела* (по-точно при селището Гавгамела, разположено на северозапад от асирийския град Арбела) през 331 г. преди н. е. е станало едно от най-големите сражения на древността, в което войските на Александър Македонски напълно разбили армията на персийския цар Дарий III. Победата при Арбела, завземането от македонците на персийския лагер с целия обоз и хазната изиграли решаваща роля в завършването на завоеванието на персийската империя от Александър Македонски. — *16*.

[21] *Ахейски съюз* — федерация от редица робовладелски градове-държави на Пелопонес, създадена през 280 г. преди н. е. за борба срещу Македония, а също и против движението на робите и на градската беднота. Съюзът разполагал със значителни военни сили и си извоювал независимост от македонската монархия. През 146 г. преди н. е. войските на съюза били разгромени от римляните и територията му била включена в състава на Македония, която от 148 г. преди н. е. станала римска провинция. — *18*.

[22] *Триби* — териториално-административни единици в Древния Рим. От времето на реформите на цар Сервий Тулий (VI в. преди н. е.) градската територия на Рим била разделена на четири триби. Били образувани също така няколко извънградски триби. Към всяка от трибите се причислявало цялото свободно гражданско население, което притежавало земя в съответната триба. Териториалното делене било въведено в замяна на по-архаичното делене по племенния и родовия принцип (самата дума «триба» първоначално значела «племе»), който бил отживелица от първобитнообщинния строй. — *18*.

[23] *Конници* през ранните периоди на историята на Древния Рим се наричали богатите граждани, които образували специална привилегирована група от населението и били длъжни да носят военна служба в конницата. По-късно конници започнали да се наричат представителите на търговско-

лихварските слоеве на римските робовладелци, които принадлежали към конническото съсловие. — *19.*

24 *Първата гражданска война* (88—82 г. преди н. е.) в Древния Рим била предизвикана от борбата за власт между представителите на две враждуващи групировки робовладелци. Първата била възглавявана от Луций Корнелий Сула, протеже на робовладелската арнстокрация (нобилитета), начело на втората стоял Гай Марий, който се опирал на търговско-лихварските кръгове и кокетирал с градския и селския плебс. Войната, която се водела в обстановка на остри класови конфликти между робовладелци и роби, а също между робовладелската аристокрация и демократичните слоеве на свободното население, завършила с поражение на марианците и с установяване диктатурата на Сула, което било крачка към ликвидирането на Рнмската република и към основаването на империята. — *19.*

25 Става дума за сражението на река Мутула (Северна Африка), в което през 109 г. преди н. е. рнмската армия под командуването на Квинт Цецилий Метела нанесла поражение на войските на нумидийския цар Югурта. Това била първата победа на римляните в неуспешната най-напред за тях Югуртинска война (111—105 г. преди н. е.). В по-нататъшния ход на войната Югурта бил победен от Рим.

Енгелс се позовава тук на съчинението на римския историк Салустий «За Югуртинската война», гл. XLVIII—LIII. — *20.*

26 Римските войски единици от всяка степен имали отличителни знаци. Отличителен знак на легиона от времето на Гай Марий бил сребърният орел, закрепен на дръжката на копие. — *20.*

27 Войната между Рим и царя на Епир (Северозападна Гърция), Пир, се водела през 280—275 г. преди н. е. Главният обект на борбата били гръцките градове в Южна Италия, към подчиняването на които се стремял както Рим, така и епирският цар, който мислел да основе обширна империя на Запад. В тактиката на Пир голяма роля играело използването на бойни слонове. В началото на войната Рим претърпял две големи поражения, но след това с подкрепата на Картаген разбил наемната армия на Пир и го изгонил от Апенинския полуостров. Победата над Пир улеснявала Рим в завоюването на Южна Италия. — *21.*

28 Има се предвид сражението при Киноскефала през 197 г. преди н. е., през време на втората Македонска война (200—197 г. преди н. е.), в което римската войска под командуването на Тит Квинций Фламиний разбила армията на македонския цар Филип V. В резултат на поражението на Македония нейната военна мощ била подкопана, в Гърция се затвърдило римското влияние, което позволило на Рим по-късно да установи там своето господство. — *22.*

29 *Съюзническа война* (90—88 г. преди н. е.) — войната между Рим и въстаналите против неговото господство италийски племена, свързани с Римската република със «съюзнически отношения» (една от формите за подчиняване на покорените от римските робовладелци племена и народности). Движението на италийците, които се отделили от Рим и образували своя федерация, било смазано, но в хода на войната Рим е трябвало да задоволи — първоначално под формата на отстъпки само на «лоялните съюзници», за да разцепи федерацията — тяхното главно искане да им се дадат правата на римски граждани. В крайна сметка римското гражданство, в началото с известни полити-

чески ограничения, било постепенно разпространено върху всички свободни италийци. — *22.*

30 *Римска Галия* (съответствува на историческата провинция в Южна Франция — Прованс) — част от Галия, завоювана от римляните още в края на II век преди н. е. — *22.*

31 Има се предвид съчинението на римския писател Вегеций «Epitome rei militaris» («Кратко изложение на военното дело»). — *26.*

32 *Походите на германските императори в Италия* — завоевателни походи на германските феодали за ограбване на италианските градове и за завземане на земи, началото на които било поставено от крал Отон I, който се короновал през 962 г. в Рим с императорска корона (короната на така наречената Свещена римска империя). Тези походи, които особено често били предприемани през X—XIII век, продължавали чак до XVI век, въпреки упадъка на императорската власт и засилването на феодалната разпокъсаност в самата Германия.

Кръстоносни походи — военно-колонизаторско движение на Изток от страна на западноевропейските едри феодали, рицарството, търговските италиански градове през XI—XIII век под религиозното знаме за освобождаване на християнските светини в Ерусалим и на други «свети места» от властта на мюсюлманите. Идеолог и вдъхновител на кръстоносните походи била католическата църква и папството, което се стремяло към световно господство, а главната военна сила — рицарството. В походите участвували и селяни, които търсели в тях избавление от гнета на феодалите. В историята са известни осем кръстоносни похода: 1096—1099, 1147—1149, 1189—1192, 1202—1204, 1217—1221, 1228—1229, 1248—1254, 1270 година. Тези походи се придружавали от грабежи и насилия както над мюсюлманското, така и над християнското население в страните, през които преминавали кръстоносците. Обект на завоевателните стремежи на последните били не само мюсюлманските държави в Сирия, Палестина, Египет, Тунис, но и християнската Византийска империя. Но завоеванията на кръстоносците в Източното средиземноморие се оказали нетрайни и завоюваните от тях владения скоро отново преминали в ръцете на мюсюлманите. — *26.*

33 Имат се предвид големите сражения в Стогодишната война между Англия и Франция (1337—1453). Войната била предизвикана от завоевателните стремежи на феодалната аристокрация и на двете страни, по-специално от борбата между Франция и Англия за завладяване на търговско-промишлените градове на Фландрия — главната потребителка на английска вълна, а също и от домогванията на английските крале за френския престол. През първия период на войната англичаните успели да завладеят значителна част от Югозападна Франция, но в продължение на 60—70 години на XIV век завзетата територия била почти изцяло освободена. Като се възползвали от феодалните междуособици във Франция в края на XIV — началото на XV век, английските феодали през 1415 г. възобновили военните действия и скоро завзели цяла Северна Франция, включително и Париж. Но разгърналата се във Франция народна война против чуждите завоеватели довела в последна сметка до изгонването им от френска територия. В ръцете на англичаните останало само пристанището Кале.

В споменатите сражения — при *Креси* на 26 август 1346 г., при *Поатие* на 19 септември 1356 г. и при *Азенкур* на 25 октомври 1415 г. — английските войски, чието ядро било образувано от пехотата, набрана измежду свободните селяни, използувайки изкусно предимствата на английския голям лък над

френския арбалет и прилагайки тясното взаимодействие между спешените рицари и лъчници, нанесли поражение на френските войски, главната сила на които била недисциплинираната рицарска конница. — *26.*

34 Става дума за военните действия срещу монголските завоеватели през време на нашествието им в Централна Европа през 1241—1242 г., което последвало след нашествието им в руските земи (1237—1240). Арена на тези военни действия освен територията на Полша станали също така Моравия, Унгария и Далмация. В борбата срещу европейското рицарство монголците удържали редица победи, техните предни отряди стигнали почти до Венеция. Но отслабени от съпротивата, която срещнали при завоюването на руските княжества, и понасяйки значителни загуби, те били принудени да се върнат в източноевропейските и азиатските си владения. — *27.*

35 Имат се предвид войните на швейцарските кантони през XIV—XV век против чуждите завоеватели — австрийските Хабсбурги, а също и войната на швейцарците през 1474—1477 г. с бургундския херцог Карл Смели, който се опитвал да заграби земите на Швейцарския съюз. В хода на тези войни швейцарците защитили независимостта си, като показали превъзходството на своята добре организирана и сплотена пехота, която се състояла от свободни селяни и граждани, над рицарската войска. — *27.*

36 Има се предвид трактатът на Макиавели «I sette libri dell'arte della guerra» — («Седем книги за военното изкуство»), написана през 1519—1520 година.— *30.*

37 При *Мариняно* (Северна Италия) на 13—14 септември 1515 г. армията на френския крал Франциск I с подкрепата на венецианските му съюзници нанесла поражение на швейцарските наемни войски на херцог Милански. Това било едно от големите сражения в италианските войни от 1494—1559 г., в хода на които Италия била подложена на нееднократни нашествия на френските, испанските и германските завоеватели и станала арена на продължителна борба между Франция, Испания и Германската империя за господство над Апенинския полуостров. Крайният резултат на тази борба, в която освен италианските князе в различно време вземали участие и Англия, Швейцария и други държави, било изтласкването на французите от Италия, която попаднала под испанско господство. — *30.*

38 При *Павия* на 24 февруари 1525 г. станало сражение между армията на френския крал Франциск I и войските на Карл V (германски император и испански крал). Французите претърпели жестоко поражение, самият крал Франциск паднал в плен. Сражението до известна степен предопределило изхода на италианските войни в полза на Испания (Франция окончателно се отказала от домоганията си в Италия, по-голямата част от която се оказала в ръцете на испанските Хабсбурги, едва през 1559 година). Голяма роля в сражението при Павия изиграли служещите при Карл V германски ландскнехти и испанската пехота, която успешно използвала огнестрелното оръжие срещу френската рицарска конница. — *31.*

39 Има се предвид нидерландската буржоазна революция от 1566—1609 г., съчетаваща борбата на буржоазията и народните маси срещу феодализма с националноосвободителната война против абсолютистка Испания, която през XVI век подчинила Нидерландия (съвременните Белгия и Холандия). Опора на революцията били северните провинции на Нидерландия — Холандия и Зеландия, които станали ядка на образувалата се в хода на борбата буржоазна Холандска република (република на Съединените провинции). Във

войната с Испания Холандия спечелила победа и признание на своята независимост през 1609 г. (Южна Нидерландия останала под властта на испанците). През 1621 г. военните действия между Холандия и Испания били възобновени, като съвпаднали с Тридесетгодишната война в Европа, в резултат на която независимостта на Холандия била окончателно заздравена през 1648 г. — *31.*

40 *Тридесетгодишната война* от 1618—1648 г. — общоевропейска война, предизвикана от борбата между протестантите и католиците. Войната започнала с въстание в Чехия срещу гнета на хабсбургската монархия и настъплението на католическата реакция. Европейските държави, които се включили след това във войната, образували два лагера. Испанските и австрийските Хабсбурги и католическите князе на Германия, обединени под знамето на католицизма и подкрепени от папата, се обявили против протестантските страни: Чехия, Дания, Швеция, Холандската република и редица германски държави, които приели реформацията. Протестантските страни били поддържани от френските крале, противници на Хабсбургите. Германия станала главната арена на тази борба, обект на военен грабеж и грабителски домогвания на участниците във войната.

Различават се 4 периода на Тридесетгодишната война: през чешкия период (1618—1624) главната борба се водела между чешките протестанти и императорско-католическия лагер и завършила с поражение на чехите. През 1625 г. със съдействието на Франция против испанските и австрийските Хабсбурги бил сключен съюз между Англия, Холандия и Дания. От началото на датския период (1625—1629) войната придобила общоевропейски характер. Датските войски обаче били разбити от императорско-католическите армии. През 1630 г. във войната влязла Швеция, която се стремяла под флага на защита на протестантските князе да се укрепи на южното крайбрежие на Балтийско море. Шведският период на войната (1630—1635) започнал с победите на шведската армия, но през 1634 г. шведите били разбити от обединените сили на императора и на Испания. През 1635 г. на страната на Швеция и на протестантските князе открито се обявила Франция. През франко-шведския период (1635—1648) войната, която през първия стадий имала характер на съпротива срещу реакционните сили на феодално-абсолютистка Европа, окончателно се изляла в редица нашествия в Германия от страна на чужди завоеватели, съперничещи един с друг. Войната завършила през 1648 г. със сключването на Вестфалския мир, който укрепил политическата разпокъсаност на Германия. — *32.*

41 Споменатите три сражения се отнасят до шведския период на Тридесетгодишната война.

При *Лайпциг* (или при Брайтенфелд) на 17 септември 1631 г. и на река *Лех* в Бавария на 15 април 1632 г. армията на Густав-Адолф разбила императорско-католическите войски под командуването на Тили. При *Лютцен* (Саксония) на 16 ноември 1632 г. Густав-Адолф нанесъл поражение на императорската армия на Валенщайн. — *33.*

42 *Военна граница* се наричали през XVI—XIX век южните области на Австрийската империя (Словения, Хърватско, Славония, Банат), жителите на които — граничарите — били длъжни да носят военна погранична служба срещу ползване на земята. — *34.*

43 При *Молвиц* (Силезия) армията на Фридрих II нанесла на 10 април 1741 г. поражение на австрийската армия през време на войната за Австрийското наследство (1740—1748).

Войната от 1740—1748 г. била предизвикана от претенциите на редица европейски феодални държави, преди всичко на Прусия, за владенията на австрийските Хабсбурги, които след смъртта на император Карл VI се паднали на дъщеря му Мария-Терезия поради липса на преки наследници по мъжка линия. Претендентите за австрийското наследство отказали да признаят правата на Мария-Терезия. Главни съюзници на Прусия във войната били Франция и Бавария, а до 1742 г. и Саксония, която след това преминала в австрийския лагер. Англия, която се стремяла да отслаби своя търговски и колониален съперник — Франция, действувала на страната на Австрия, на която оказвали военна и дипломатическа подкрепа и Сардиния, Холандия и Русия. Пруският крал Фридрих II в тази война два пъти изменял на съюзниците си, като сключвал сепаративен мир с Австрия (1742 и 1745 г.). В резултат на войната на Прусия била предадена завладяната от нея Силезия, но останалите владения на австрийските Хабсбурги били запазени в ръцете на Мария-Терезия. — *35.*

44 Става дума за войната на коалицията на феодално-абсолютистките държави на Европа против революционна Франция. В създаването на контрареволюционна коалиция активно участие вземала и буржоазно-аристократична Англия. През февруари 1792 г. с подкрепата на Англия и царска Русия бил сключен военен съюз между Прусия и Австрия, които започнали интервенция във Франция. През 1793 г., след като на 10 август 1792 г. във Франция била провъзгласена република и след екзекутирането на крал Людовик XVI през януари 1793 г., към антифренската коалиция открито се присъединили Англия, Холандия, Испания, Неапол, Сардиния и редица малки италиански държави. Войната на Франция с участниците в тази (първа) коалиция продължила до 1797 година.

Освободителните, справедливи войни на Франция през периода на буржоазната революция с идването на контрареволюционната едра буржоазия на власт през лятото на 1794 г. започнали да добиват характер на грабителски войни за подчиняване на други народи. — *37.*

45 Има се предвид революционно-освободителната война за независимост на 13 северноамерикански колонии от Англия (1775—1783). Въстанието на северноамериканските колонии срещу английското господство, обусловено от стремежа на формиращата се американска буржоазна нация към самостоятелност и към унищожаване на преградите за развитието на капитализма, които създавало английското колониално господство, имало характер на буржоазна революция. В резултат от победата на североамериканците била образувана независимата буржоазна държава — Съединените американски щати. — *38.*

46 *Седемгодишната война* (1756—1763) била предизвикана от грабителските стремежи на европейските феодално-абсолютистки държави и от колониалното съперничество между Франция и Англия. Англия в съюз с Прусия се обявила срещу коалицията на Австрия, Франция, Русия, Саксония и Швеция. През 1756—1757 г. войската на пруския крал Фридрих II спечелила редица победи над австрийците и французите, но успехите на руските войски в Прусия през 1757—1760 г. свели до нула резултатите на пруските победи. Войната завършила със сключването на Парижкия и Хубертусбургския мирни договори. Според Парижкия договор Франция била принудена да отстъпи на Англия най-големите си колонии (Канада, почти всички френски владения в Западна Индия и т. н.), като по този начин било заздравено колониалното и морското могъщество на Англия. Хубертусбургският мир възстановявал Прусия, Австрия и Саксония в предвоенните им граници. — *40*

47 Сражението при *Инкерман* между руската армия и англо-френските войски станало на 5 ноември (24 октомври) 1854 г., през време на Кримската война (1853—1856). Сражението завършило с поражение на руските войски, но активните действия на руската армия и тежките загуби, понесени от съюзниците, особено от англичаните, ги принудили да се откажат от незабавно щурмуване на Севастопол и да преминат към продължителна обсада на крепостта. Това сражение е описано подробно в статията на Енгелс «Инкерманското сражение» (виж настоящото издание, том 10, стр. 561—566) — *42*.

48 Крепостта *Бадахос* (Югозападна Испания) два пъти била обсаждана от англо-испано-португалската съюзна армия под командуването на Уелингтон през време на войната на Пиренейския полуостров (1808—1814). В тази война заедно с военните действия между Англия и Наполеонова Франция върху цялата територия на полуострова се разгърнала националноосвободителната борба на испанския и португалския народ — на много места във формата на партизански действия — срещу френските окупатори. Стратегически важната крепост Бадахос, завладяна през март 1811 г. от французите, била обсадена от съюзниците през май същата година. Обсадата продължавала до началото на юни 1811 г. и била вдигната в резултат от значителните загуби, които обсаждащите понесли, и от пристигането на френски резерви (в края на настоящата статия у Енгелс неточно е казано, че обсадата била вдигната няколко дни след сражението на 16 май 1811 г. при Албуера — неточност, която била открита след публикуването на статията и която се обяснява, както се вижда от писмото на Енгелс до Маркс от 18 февруари 1858 г., с грешка в един от източниците, които Енгелс е използвал). Крепостта Бадахос била повторно обсадена от съюзната армия през февруари 1812 г. и преминала в ръцете на съюзниците след успешен щурм на 6 април същата година. — *53*.

49 При *Босуърт* (Лестършир, Англия) на 22 август 1485 г. станало сражение между войските на Хенрих Тюдор, далечен роднина на дома на Ланкастерите, и армията на английския крал Ричард *III* от династията на Йорките, което завършило с поражението и гибелта на Ричард. Победителят бил провъзгласен като крал Хенрих VII. С това сражение завършила войната на Розите (1455—1485) — войната между представителите на двата борещи се за престола английски феодални родове: Йорките, на герба на които била изобразена бяла роза, и Ланкастерите, които имали на герба си червена роза. Войната довела почти до пълно изтребване на старинните феодални родове и завършила с идването на власт на нова династия — на Тюдорите, която установила абсолютизма в Англия. — *60*.

50 Има се предвид хрониката на Е. Хол: «The Union of the Noble and Illustre Families Lancastre and York» («Съюз на благородните и славни домове на Ланкастерите и Йорките»), издадена в Лондон през 1542 година. — *60*.

51 *Гражданските войни в Англия* през периода на буржоазната революция от средата на XVII век се водели между дворяните-роялисти, които се стремели да възстановят абсолютната власт на Карл I Стюарт, и привържениците на парламента. В началото на първата гражданска война (1642—1646) армията на привържениците на парламента, водачите на която били за спогодба с краля, търпяла поражение. Но в хода на войната в редовете на армията се засилвали позициите на по-решителните представители на обуржоазеното дворянство и буржоазията, възглавявани от Кромвел. Последният успял да реорганизира въоръжените сили на привържениците на парламента. В армията от «нов образец» голямо влияние имали демократичните елементи,

които представлявали широките слоеве на селяните и занаятчиите и искали енергични революционни мерки. Благодарение на активността на народните маси в гражданската война бил постигнат прелом и удържана победа над краля. Но в резултат на роялистките бунтове и акции в подкрепа на Карл I от страна на шотландската феодална аристокрация през пролетта на 1648 г. избухнала втора гражданска война, която завършила през август 1648 г. с нови победи на революционната армия. През 1649 г. Карл I бил екзекутиран, в Англия била установена буржоазна република. — *61.*

52 При написването на статията «Ери» от Енгелс голяма помощ му оказал Маркс в подбора на необходимия материал, както се вижда от запазените извадки на Маркс, направени от редица английски източници. Между тях по-специално има извадки от брошурата: R. Airey. «Adresses before Military Board at Chelsea». London, 1856 (Р. Ери. «Показания, направени пред военната комисия в Челси». Лондон, 1856). Цитатът, който се привежда по-долу в статията, е взет от тази брошура. — *63.*

53 *Голяма армия* (Grande armée) — така се наричала от 1805 г. основната групировка на въоръжените сили на Френската империя, която действувала на главните театри на Наполеоновите войни. В състава на голямата армия освен френските войски били включени контингенти от покорените от Наполеон страни — Италия, Холандия, Германия, Полша и други. — *65.*

54 Има се предвид петдневното сражение в района на Абенсберг, Ландсхут, Екмюл и Регенсбург (Бавария) на 19—23 април 1809 г., през време на австро-френската война от 1809 година. В хода на войната Наполеоновата армия спечелила победа с цената на голямо напрежение на силите и значителни загуби, като срещнала упорита съпротива от австрийската армия, което свидетелствувало за нарастването на националноосвободителното движение на европейските народи срещу Наполеоновия гнет. Регенсбургското сражение завършило с поражение и с оттегляне на австрийската армия, която обаче запазила боеспособността си.

На един от етапите на регенсбургското сражение — сражението при Абенсберг — е посветена бележката под заглавие «Абенсберг», съставена от Енгелс приблизително в същото време, когато е била написана статията «Асперн» и публикувана през 1858 г. в първия том на «New American Cyclopaedia». Краткостта на тази бележка кара да се предполага, че първоначалният текст е бил значително съкратен от редакцията на енциклопедията. По-долу се привежда текст, напечатан в «New American Cyclopaedia»: «*Абенсберг* е малък град с 1200 жители в околността на Регенсбург, Баварско кралство. Предполагат, че на това място е бил римският град Абасинум. В околностите има горещ извор и развалини от красив замък. На 20 април 1809 г. Бонапарт дал край Абенсберг сражение на австрийците и ги разбил; те изгубили в този бой 12 оръдия и 13 000 войници. Тази победа предхождала победите при Ландсхут и Екмюл и открила пътя към Виена». — *65.*

55 При *Ватерло* (Белгия) на 18 юни 1815 г. армията на Наполеон била разбита от англо-холандските войски под командуването на Уелингтон и от пруската армия под командуването на Блюхер. Сражението изиграло решаваща роля в кампанията от 1815 г., като предопределило окончателната победа на антинаполеоновската (седма) коалиция (Англия, Русия, Австрия, Прусия, Швеция, Испания и други държави) и падането на Наполеоновата империя. Победата на съюзниците в сражението при Ватерло била осигурена от устойчивостта на английската пехота, която издържала многобройните атаки на

Наполеоновата армия, а също и от своевременното пристигане на армията на Блюхер в помощ на англо-холандските войски. — *69.*

56 Има се предвид сражението при *Лайпциг* на 16—19 (4—7) октомври 1813 г.— генералното сражение между войските на шестата коалиция на европейските държави (Русия, Австрия, Прусия, Англия, Швеция, Испания и др.) и Наполеонова Франция в кампанията през 1813 година. В това сражение, което влязло в историята под името «битка на народите», от двете страни участвували до 500 хил. души. Победата на съюзните войски решила изхода на кампанията в полза на съюзниците и довела до освобождението на Германия от Наполеоново господство. — *71.*

57 Започнатата през 1812 г. война между Англия и Съединените американски щати била предизвикана от стремежа на английските управляващи класи да възстановят господствуващото си положение в Северна Америка, изгубено в резултат на американската буржоазна революция през XVIII век. В борбата с Англия американските въоръжени сили се ползвали от подкрепата на народните маси, които виждали в действията на англичаните заплаха, че ще се възстанови колониалният режим, и разглеждали тази борба като втора война за независимост. Същевременно някои кръгове на американската буржоазия свързвали с тази война планове за разширяване на територията на САЩ за сметка на съседите. През 1812 г. войната се водела с превес в полза на англичаните. Но през 1813 г. американците успели да очистят от английски войски граничещия с Канада щат Мичиган. Въпреки временното завземане на Вашингтон през 1814 г. Англия, изтощена от войните срещу Наполеон и понасяйки значителни загуби в резултат от успешните действия на американската флота, била принудена през декември 1814 г. да сключи мир в Гент върху основата на признаване довоенното положение. Военните действия били прекратени през януари 1815 година. — *74.*

58 В сражението при *Фонтеноа* (Белгия) на 11 май 1745 г., през периода на войната за Австрийското наследство (виж бележка 43), френската армия под командуването на Мориц Саксонски нанесла поражение на съюзните англо-хановерски, холандски и австрийски войски.

При *Чипева* (на границата между Канада и САЩ) на 5 юли 1814 г., през време на войната между Англия и САЩ, станало сражение между английските и американските войски, спечелено от американците. — *75.*

59 С разпространения в Западна Европа термин «клан» Енгелс означава големите родови обединения (хели), на които се делели афганистанските племена. — *79.*

60 *Сунити* и *шиити* — привърженици на двете главни направления в исляма. И двете направления възникнали през VII век във връзка с междуособната борба между приемниците на Мохамед, който се смятал за основател на исляма. — *79.*

61 *Моголи* — завоеватели от тюркски произход, които нахлули в Индия в началото на XVI век от източната част на Средна Азия и основали през 1526 г. в Северна Индия империята на Великите моголи (така са именували европейците управниците на тази империя, които се наричали падишахи). В очите на съвремениците основателите на моголската империя били преки потомци на монголските завоеватели от времената на Чингис-хан, оттук и названието «моголи». Моголската държава стигнала значително могъщество, като подчинила към средата на XVII век по-голямата част от Индия и част от Афганистан. Но в резултат на селските въстания и на засилване съпроти-

вата на индийските народи срещу завоевателите мюсюлмани, а също и поради постоянните междуособици и засилването на феодално-сепаратистките тенденции империята на Великите моголи започнала да запада и през първата половина на XVIII век фактически се разпаднала. — *79.*

[62] *Маратхи* — индийска народност, която заемала територията в северозападната част на Декан. От средата на XVII век започнала въоръжена борба срещу чуждото господство на моголските феодали, която нанасяла сериозен удар върху империята на Великите моголи и съдействувала за нейното разпадане. В хода на тази борба била създадена независимата държава на маратхите, феодалната върхушка на която скоро тръгнала по пътя на завоевателните войни. В края на XVII век маратхската държава била отслабена от феодални междуособици, но в началото на XVIII век отново се формирало силно обединение на маратхските княжества начело с върховен управник — пешва. Маратхските феодали, водейки борба с афганистанците за хегемония в Индия, претърпели през 1761 г. жестоко поражение. Изтощени от участието в борбата за господство над Индия и от вътрешните разпри на маратхските феодали, маратхските княжества станали плячка на западноиндийската компания, която ги подчинила в резултат на англо-маратхската война от 1803—1805 години. — *80.*

[63] *Сикхи* през XVI век се наричала една религиозна секта в Пенджаб, чието учение за равенство, насочено към примиряване на индуизма с исляма, станало идеология на разгърналата се от края на XVII век борба на селяните против индийските феодали и афганистанските завоеватели. По-късно сред самите сикхи се отделила феодална върхушка, представителите на която (сердарите) стояли начело на сикхските княжества. В началото на XIX век тези княжества били обединени под властта на един от сердарите Ранджит Сингх, при управлението на когото държавата на сикхите включвала целия Пенджаб и редица съседни области. През 1865 г. английските колонизатори, като използвали предателски елементи от сикхската аристокрация, провокирали конфликт със сикхите и през 1846 г. успели да превърнат държавата на сикхите във васално княжество. През 1848 г. сикхите вдигнали въстание, но през 1849 г. били окончателно покорени. — *81.*

[64] Обсадата на Герат от иранските войски, започната още през ноември 1837 г., продължавала до август 1838 година. Походът на иранския шах Мухамед срещу Герат бил последица от изострянето не само на ирано-афганистанските, но и на англо-руските противоречия в този район. В стремежа си да засили влиянието на Англия в Афганистан и да отслаби заздравеното по това време влияние на Русия в Иран, а също и да натрапи на Иран неизгоден за него търговски договор, английското правителство обявило действията на шаха за враждебни на Англия и поискало вдигането на обсадата на Герат. Поради отказ на шаха да изпълни това искане английското правителство скъсало дипломатическите връзки с Иран и заплашвайки с война, изпратило през 1838 г. ескадра в Персийския залив. Иранският шах бил принуден да вдигне обсадата и да се съгласи след това да бъде сключен търговски договор с Англия.

Обсадата на Герат е описана в статията на Маркс «Войната против Персия» (виж настоящото издание, том 12, стр. 120—125). За Енгелс, както се вижда от извадките, които той е направил, основен източник в осветляването на това събитие, а също и на свързаната с него англо-афганистанска война през 1838—1842 г. е била книгата: J. W. Kaye. «History of the War in Afghanistan». Vol. I—II, London, 1851 (Дж. У. Кей. «История на войната в Афганистан». Т. I—II, Лондон, 1851). — *82.*

65 През 1838 г. английската армия, предназначена да нахлуе в Афганистан, минала през територията на граничещата с него област Синд (северозападната част на Индия), което улеснило по-късно завземането на тази област от английските колонизатори. Към започването на войната с Афганистан Западноиндийската компания с помощта на заплахи и насилие изтръгнала от феодалните управници на Синд съгласие английските войски да минат през техните владения. През 1843 г. англичаните поискали от местните феодали да се признаят за васали на компанията и след разправа с въстаналите племена на белуджите (коренното население на Синд) обявили цялата област за присъединена към Британска Индия. — *82.*

66 *Сипаи* — наемни войски в Индия, които се вербували от английските колонизатори измежду местните жители и които служели под командуването на английски офицери. Сипайските войски в англо-индийската армия били използвани от англичаните за покоряване на Индия и в завоевателните войни срещу съседните на Индия страни (Афганистан, Бирма и др.). Превърнатите в опора на английското господство сипаи все пак се оказали обхванати от общото недоволство на народните маси в Индия срещу колониалния режим, което особено се проявило през време на най-голямото националноосвободително въстание в Индия през 1857—1859 година. — *84.*

67 Има се предвид трудът на Кормонтен: «Architecture militaire, ou l'art de fortifier». La Haye, 1748 («Военна архитектура или фортификационно изкуство». Хага, 1741). — *90.*

68 В сражението на река *Шпайербах* (Западна Германия) на 15 ноември 1703 г. френската армия удържала победа над германо-имперските войски; изходът на боя бил решен от щиковия удар на френската пехота.

Това сражение станало през време на войната за Испанското наследство (1701—1714), предизвикана от борбата на западноевропейските държави за подялбата на европейските и колониалните владения на стигналата до упадък феодална Испания, а също и от морското и колониалното съперничество между Англия и Франция. Френският крал Людовик XIV, в стремежа си да присъедини испанската монархия, успял след прекъсването на мъжката линия на испанските Хабсбурги да бъде избран на испанския престол неговият внук Филип Бурбон. Срещу Франция и Испания се образувала коалиция в състав от Англия, австрийските Хабсбурги (представителят на този дом бил също и германски император), Холандия, Савойското херцогство, Португалия, Прусия и редица други германски държави. Войната се водила на четири театъра: в Италия, Испания, Западна и Югозападна Германия и Нидерландия. Тя довела до изтощаване на Франция, като завършила с частична подялба на испанската империя. Според Утрехтския (1713) и Ращатския (1714) мирни договори френският крал трябвало да се откаже от плановете за съединяване на френската и испанската монархия, макар че испанската корона се запазвала за Филип Бурбон; испанските владения в Нидерландия и Италия били дадени на австрийските Хабсбурги. Англия, която получила най-големи изгоди във войната, наложила отслабването на морската и колониалната мощ на Франция, завзела Гибралтар и остров Минорка, редица френски колонии в Северна Америка и правото да внася негри-роби в испанските колонии. — *92.*

69 Статията «Барклай-де-Толи», както се вижда от писмото на Енгелс до Маркс от 10 септември 1857 г. и от ръкописните подготвителни материали на Маркс и Енгелс, е тяхна съвместна работа, макар че окончателното литературно оформление принадлежало на Маркс. Към източниците, използвани от авто

рите при съставянето на статията, се отнасят освен справочните издания, събраните трактати и конвенции на Мартенс, трудът на Жомини «Vie politique et militaire de Napoléon». Tome 4, Paris, 1827 («Политическият и военен живот на Наполеон». Том 4, Париж, 1827), книгата на германския историк Бернхарди «Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Grafen von Toll». Leipzig, 1856 («Записки из живота на граф Тол». Лайпциг, 1856). В тези книги историята на Отечествената война от 1812 г. се излага тенденциозно, а понякога и в твърде изопачен вид, което не е могло да не се отрази върху осветлението на някои нейни страни и в статиите на Маркс и Енгелс поради това, че те не са имали тогава по-обективни източници. По-специално в тази статия не се осветляват точно причините за назначаването на М. И. Кутузов на поста главнокомандуващ руската армия, мотивите, поради които той е изоставил позицията при Гжатск (по-точно при Царево-Займище), неговата роля в ръководенето на по-нататъшните военни операции на руските войски. На Кутузов немотивирано се противопоставя тук Барклай-де-Толи, който бил бележит военачалник и патриот на Русия, но значително отстъпвал пред великия руски пълководец по отношение на стратегическия талант, разбирането на характера на войната, военния опит и авторитет сред армията и народа. Именно с тези обстоятелства се и обяснява назначаването на Кутузов за главнокомандуващ, за което под натиска на общественото мнение бил принуден да се съгласи император Александър I, въпреки своята неприязън към пълководеца. — *94*.

70 Има се предвид сражението при *Пройсиш-Ейлау* (Източна Прусия) на 7—8 февруари (26—27 януари) 1807 г. между френските и руските войски — едно от най-кръвопролитните сражения във войната на четвъртата коалиция (Англия, Русия, Прусия и Швеция) против Франция. В тази война след разгромяването на пруските войски от Наполеоновата армия през 1806 г. главен театър на военните действия станала Източна Прусия, където въоръжените сили на Наполеон срещнали упоритата съпротива на съюзната армия на Русия и Прусия. При Пройсиш-Ейлау, въпреки огромните загуби, Наполеон не можал да спечели решителен успех. В резултат движението на френската армия било спряно и опитът ѝ да отреже руската армия от границите на Русия не сполучил. — *94*.

71 Навлизането през март 1809 г., през време на руско-шведската война (1808—1809), на руските войски под командуването на Барклай-де-Толи от Финландия на територията на истинска Швеция ускорило осъществяването на заговора на шведските аристократи срещу крал Густав IV с цел да се ограничи кралската власт в интерес на аристократичната олигархия. През март 1809 г. Густав IV бил свален и за крал под името Карл XIII скоро бил обявен неговият чичо херцог Зюдерманландски. През септември същата година Швеция била принудена да сключи с царска Русия Фридрихсхамския мир, като ѝ отстъпила Финландия.

Сравнявайки похода на руската армия през Ботническия залив с аналогичната операция от по-малък мащаб, осъществена в миналото от самите шведи, Енгелс има предвид преминаването в края на януари 1658 г. на войските на шведския крал Карл X Густав през замръзналите проливи Малък и Голям Белт на територията на Дания през време на датско-шведската война от 1657—1658 г. С нахлуването си в Дания Карл-Густав я принудил да сключи изгоден за Швеция мир. — *94*.

72 Имат се предвид: «Mémoires pour servir à l'histoire de France, sous Napoléon, écrits à Sainte-Hélène, Par les généraux qui ont partagé sa captivité, et publiés

sur les manuscrits entièrement corrigés de la main de Napoléon». Paris, 1823 («Мемоари, които осветляват историята на Франция през време на управлението на Наполеон, съставени на остров Света Елена от генералите, които са споделили с Наполеон участта му на пленник, публикувани по ръкописите, напълно поправени от ръката на Наполеон». Париж, 1823). — *95.*

73 Според плана на Фул в случай, че Наполеон нахлуе, руските въоръжени сили е трябвало да се разделят на три армии, като първата от тях следва да издържи главния удар на противника, опряна на специално съоръжен през 1811—1812 г. укрепен лагер в Дриса (Литва), а втората трябвало да маневрира на фланговете и в тила на врага. Съставен в духа на остарялата пруска стратегия и тактика от времето на Фридрих II, този план разпокъсвал силите на русите и ги обричал на разгромяване на части от числено превъзхождащия ги противник. Върху грешките на плановете на Фул се градели в основните си линии стратегическите замисли на Наполеон. Но руското командуване — включително и Барклай-де-Толи, — за когото била очевидна погрешността на този план, след фактическото отстраняване на Александър I, който поддържал плана на Фул, от ръководенето на военните действия, навреме взело решение да изостави Дриския лагер и да се оттегли навътре в Русия с цел да съедини първа и втора руски армии. — *95.*

74 Сражението при *Смоленск* между армията на Наполеон и руските войски, които прикривали оттеглянето на главните сили на съединените на 3 август (22 юли) 1812 г. армии на Багратион и Барклай-де-Толи, станало на 16—17 (4—5) август 1812 година. Наполеон не успял да натрапи на русите генерално сражение. С цената на значителни загуби той овладял града, оставен от руския ариергард, след като главните сили на руските войски били вече изтеглени. Като едно от най-забележителните сражения на Отечествената война от 1812 г. Смоленското сражение показало нарасналата сила на съпротивата на руската армия и народа срещу нахлулия завоевател и манифестирало провалянето на Наполеоновите сметки за бързо разгромяване на руските сили. След сражението Наполеон предприел неуспешен опит да сключи мир. — *95.*

75 Има се предвид позицията при Царево-Займище, югозападно от Гжатск, където руските войски се приближили на 29 (17) август 1812 година. Позицията била напусната от руската армия по решение на назначения наскоро преди това главнокомандуващ М. И. Кутузов, който разчитал да даде генерално сражение на французите при по-благоприятно съотношение на силите, за което било необходимо да се спечели време към главните сили да се присъединят очакваните подкрепления. По тази причина руската армия предприела отстъпление от Царево-Займище към Бородино. — *95.*

76 Споменават се редица сражения от кампанията през 1813 г. във войната на шестата коалиция на европейските държави против наполеоновска Франция. Разгромяването на Наполеоновите армии в Русия през 1812 г. послужило като сигнал за въстание на европейските народи срещу Наполеоновото господство. През февруари 1813 г., след навлизането на руската армия в Полша и Германия, бил сключен руско-прускиям съюз за борба с Наполеон. През пролетта на 1813 г. се образувала антинаполеоновата коалиция от Англия, Русия, Прусия, Швеция, Испания, Португалия, към която през есента същата година открито се присъединила Австрия. В кампанията от 1813 г., въпреки отделни успехи на Наполеон, войските му били разбити от съюзниците и изгонени от Германия.

В сражението при *Бауцен* (Саксония) на 20—21 (8—9) май 1813 г. армията на Наполеон спечелила сражението със съюзните руско-пруски войски, но отстъплението на тези войски, прикривано от руския ариергард под командуването на Барклай-де-Толи, било извършено в пълен ред. На следния ден станал успешният за русите ариергарден бой край *Гьорлиц* между френските войски и отстъпващите от Бауцен части на руската армия.

В сражението при *Лайпциг* на 16—19 (4—9) октомври 1813 г. (виж бележка 56) Барклай-де-Толи командувал централната група на съюзните войски. — *95*.

77 Виж бележка 45. — *97*.

78 На 5 и 6 октомври 1789 г., през време на френската буржоазна революция, народните маси, дошли от Париж във Версай, в резултат на кръвопролитни схватки с кралската гвардия принудили крал Людовик XVI да се върне в Париж и с това разстроили контрареволюционния заговор против учредителното събрание, подготвен във Версайския двор.

На 19 февруари 1791 година в Париж избухнали народни вълнения, повод за които послужил опитът на роднините на краля да избягат в чужбина. — *97*.

79 Войната във *Вандея* била предизвикана от контрареволюционния метеж срещу Френската република, вдигнат в този департамент през март 1793 г., в периода на френската буржоазна революция. Главната маса на метежниците била образувана от част от местните селяни, подстрекавани и ръководени от контрареволюционните свещеници и дворяни. Активна помощ на бунтовниците оказвали агентите на английското правителство. През юни 1793 г. вандейците обсадили и превзели град *Сомюр*, който се отбранявал от републикански войски, но по-късно претърпели редица поражения. Бунтът бил потушен през 1795 г., но опитите за възобновяването му се повтаряли през 1799 и следващите години. — *97*.

80 *9 термидор* (27—28 юли 1794 г.) — контрареволюционен държавен преврат, който довел до падането на якобинското правителство и до установяване господството на едрата буржоазия. — *97*.

81 Изброени са редица сражения от кампанията през 1796—1797 г., в която френската армия, възглавявана от генерал Бонапарт, след като нахлула в Северна Италия, разгромила съюзните австрийски и пиемонтски (сардински) войски. В споменатото сражение при *Мондови* армията на Бонапарт нанесла решително поражение на пиемонтската войска, което принудило краля на Пиемонт да сключи сепаративен мир. Поражението на австрийците при *Лоди* довело до завземане на Милано от войските на Бонапарт. Сражението при *Риволи* (14—15 януари 1797 г.), спечелено от Бонапарт, изиграло решаваща роля в борбата за Северна Италия, като определило окончателно изхода на цялата кампания в полза на Франция. Австрийците били принудени да предадат на французите крепостта Мантуа и да сключат през октомври 1797 г. изгоден за Франция мир, който означавал пълен провал на първата антифренска коалиция. — *98*.

82 Като се възползвали от антиабсолютисткото движение в Италия, което се засилило в резултат от поражението на антифренската коалиция, Бонапарт и подчинените му генерали се стремели под флага на подпомагане на италианските републиканци да установят френско господство в Италия във формата на създаване «дъщерни» републики. През март 1798 г. с подкрепата на френ-

ското оръжие била провъзгласена Римската република; папа Пий VI избягал. Но през 1799 г., след навлизането на армиите на втората френска коалиция в Италия, италианските републики били унищожени и в Римската област била възстановена властта на папата. С възстановяването на френското господство в Италия Наполеон включил през 1809 г. Папската област в състава на Френската империя, като предварително присъединил част от нейната територия към васалното Италианско кралство. — *98.*

83 *Египетска експедиция* — походът на френската армия и флота в Египет под командуването на генерал Бонапарт, предприет през 1798 г. за установяване на френско колониално господство в Близкия Изток, за завземане на принадлежащите тогава на Турция Египет и Сирия и за нанасяне удар върху нейните комуникации с Индия. Успехите на Бонапарт в Египет били сведени до нула от разгромяването на френската флота от английската ескадра на адмирал Нелсон при Абукир на 1 август 1798 г., от победите, удържани над французите в Северна Италия от руско-австрийските войски под командуването на А. В. Суворов, и от успешните действия на руската ескадра на адмирал Ф. Ф. Ушаков в Средиземно море. През есента на 1799 г. Бонапарт се върнал във Франция, като оставил армията в Египет, която през 1801 г. била принудена да капитулира пред англичаните. — *98.*

84 *18—19 брюмер* (9—10 ноември 1799 г.) — генерал Бонапарт и привържениците му извършили държавен преврат, който завършил процеса на развитието на буржоазната контрареволюция във Франция. В резултат на преврата била установена военната диктатура на Наполеон Бонапарт, който бил назначен за пръв консул. — *98.*

85 В сражението при *Маренго* (Северна Италия) на 14 юни 1800 г. армията на Наполеон, който получил неточни сведения за разположението на австрийските войски, била неочаквано атакувана. Въпреки това австрийските войски претърпели поражение. Победата при Маренго, а също и успешните действия срещу австрийците на другата френска армия в Югозападна Германия спомогнали за разпадането на втората антифренска коалиция, образувана в края на 1798 г., в която влизали Англия, Австрия, Русия, Испания, Неапол и Турция. В резултат от тази победа властта на Наполеон била заздравена. — *98.*

86 *Голяма армия* — виж бележка 53. — *99.*

87 През октомври 1805 г., във време на войната на третата коалиция на европейските държави (Англия, Австрия, Русия, Неаполитанското кралство) срещу Наполеонова Франция, австрийската армия на генерал Мак, обкръжена от френските войски в района на Улм, била принудена да капитулира. — *99.*

88 Титлата княз Ваграмски била получена от Бертие в чест на победата на Наполеоновата армия над австрийците в сражението при Ваграм на 5—6 юли 1809 г., през време на войната на Наполеон срещу петата коалиция (Австрия, Англия, Испания, Португалия). След това поражение Австрия се признала за победена и през октомври 1809 г. сключила мир с Наполеон при тежки условия. — *99.*

89 Има се предвид временното правителство, председателствувано от Талейран, създадено от сената през април 1814 г., след разгромяването на Наполеоновата армия и навлизането на съюзническите войски в Париж. Временното

правителство съдействувало за реставрацията на бурбонската монархия. — *100.*

[90] «Mémoires du maréchal Berthier». Part. I—II, Paris, 1827 («Мемоари на маршал Бертие». Ч. I—II, Париж, 1827). — *100.*

[91] Статията на Енгелс «Алжир» била подложена на известни поправки под редакцията на «New American Cyclopaedia». Както се вижда от писмото на Енгелс до Маркс от 22 септември 1857 г., в първоначалния текст на статията, който не е стигнал до нас, влизало описание на освободителната война на алжирския народ под ръководството на Абд-ел-Кадир срещу френските завоеватели и характеристика на колонизаторската дейност на маршал Бюжо в Алжир. Тези пасажи във вреда на съдържанието на статията били изпуснати от редакцията, както изглежда във връзка с това, че в енциклопедията вече била включена специална статия за Абд-ел-Кадир и се предполагало да се включи поръчаната на Маркс статия «Бюжо» (виж настоящия том, стр. 227—230). Съществуват и други следи на редакционна намеса.

Работейки над статиите, Енгелс успял да преодолее тенденциозния подход към осветляването на историята на Алжир в буржоазната историческа и справочна литература — единствения по онова време източник, който му е бил достъпен (по-специално той използвал статията «Алжир» в книгата «Wigand's Conversations-Lexikon». Bd. I., Leipzig, 1846 («Енциклопедичен лексикон на Виганд». Том I, Лайпциг, 1846), от която, както изглежда, бил взет даденият на стр. 109—110 цитат).Но поради това, че историята на африканските страни по онова време била крайно неразработена, отделни остарели и едностранчиви положения по специалните въпроси неизбежно трябвало да проникнат от източниците на Енгелс в неговата статия, което се отразило например върху осветляването на ролята на християнските държави в борбата с алжирските пирати (самите тези държави, както е известно, широко се занимавали с каперство), а също и обстоятелството, и мотивите за първоначалната окупация на Алжир от французите. — *101.*

[92] *Кулугли* — потомци от браковете на турци с алжирски жени. — *102.*

[93] *Берберски*, или *варварийски държави* европейците наричали в миналото мюсюлманските държави в Северна Африка, разположени на запад от Египет. — *104.*

[94] На 30 април 1827 г. алжирският дей Хусейн на прием в резиденцията си влязъл в спор с френския генерален консул Девал по повод на това, че алжирските поданици не изплащали дълга си към френското правителство, и в отговор на наглото, предизвикателно поведение на Девал го ударил по лицето с ветрило. Този инцидент, провокиран от френския консул, послужил на правителството на Карл X като предлог за блокиране на алжирските брегове през 1827—1829 г., след което през 1830 г. френските колонизатори пристъпили към завоюване на тази страна. — *105.*

[95] Става дума за намерението на правителството на Карл X да предаде формално на Портата управлението на Алжир на условия, които предвиждали фактически установяване на контрол на френското правителство над тази страна и едновременно засилване на финансовата зависимост на самата Отоманска империя от Франция. Съгласно тези условия в Алжир се предполагало да бъде създадено специално правителство (слабостта на Портата и неспособността й да управлява отдалечените владения обричали това правителство да играе ролята на марионетка на Франция): Франция получавала четири

алжирски пристанища и правото да експлоатира кораловите предприятия; за «помощта» по «връщането» на Алжир на султана последният трябвало да плати на Франция 20 млн. франка. В сметките на френските управляващи кръгове влизало също така да бъдат използвани турските войски за покоряването на Алжир. Но преговорите с Портата били прекратени във връзка с юлската буржоазна революция във Франция през 1830 г., която довела до заменяне династията на Бурбоните с династията на Орлеаните. Юлската монархия тръгнала по пътя на установяване непосредствено френско господство в Алжир. — *106.*

96 Експедицията на френските войски под командуването на маршал Клозел срещу областта Константин, която се намирала в ръцете на алжирските въстаници, била предприета през есента на 1836 година. Опитите на французите да овладеят с щурм гр. Константин били отблъснати от алжирските отряди. През есента на следващата година била предприета втора експедиция под командуването на генерал Дамремон, който сменил Клозел на поста генерал-губернатор на Алжир. Този път французите успели с цената на големи загуби да превземат Константин с щурм. Френските войници извършили зверска разправа над местното население в града. — *110.*

97 Освободителната борба на алжирците против френските завоеватели под ръководството на Абд-ел-Кадир продължила от 1832 до 1847 година. В резултат на успешните действия на Абд-ел-Кадир, който се опирал на широките слоеве на алжирското население и обединил под своя власт отделните арабски племена, успял през 1834 г. да наложи на французите да признаят Западен Алжир, с изключение на няколко морски градове, за независима арабска държава. Нарушавайки постоянно договорите, сключени с Абд-ел-Кадир, френските колонизатори неведнаж нахлували в Западен Алжир. В продължение на 1839—1844 г. държавата на Абд-ел-Кадир била завоювана след упорита борба и самият той бил принуден да отстъпи в Мароко. През 1845—1847 г. Абд-ел-Кадир отново възглавявал масовото освободително въстание в Западен Алжир, след кървавото смазване на което той продължавал да води партизанска борба срещу френските завоеватели из оазисите на Сахара. През 1847 г. Абд-ел-Кадир бил взет в плен. Но и след това антиколониалните въстания на алжирците както в западната, така и в източната част на Алжир не спирали. — *110.*

98 *Марабути* — представители на мюсюлманските религиозни секти, отшелници; вземали активно участие в освободителната борба на народите на Северна Африка срещу европейските завоеватели. — *110.*

99 *Bureau Arabe* (Арабско бюро) — название на органите при френската военна администрация в Алжир, които се занимавали с въпросите, засягащи непосредствено местното население. Такива бюра се организирали във всяка от завоюваните в Алжир области и се обличали в огромни пълномощия. — *111.*

100 Първоначалната наброска на тази статия била съставена от Енгелс, както се вижда от писмото на Енгелс до Маркс от 10 септември 1857 г., а също и от запазените подготвителни материали, извлечени от Енгелс от източници като книгата на Жомини: «Vie politique et militaire de Napoléon». Paris, 1827 («Политическият и военният живот на Наполеон». Париж, 1827) и др. Тази наброска била допълнена от Маркс с материал, почерпан от френското справочно издание «Biographie universelle». Т. 3, Paris, 1854 («Всеобща биография». Т. 3, Париж, 1854), от мемоарите на Наполеон («Mémoires pour servir

a l'histoire de France, sous Napoléon. . .» Paris, 1823) и от други книги, редактиран от него и изпратен в Ню Йорк. — *115.*

101 Има се предвид продължителната обсада и превземането на крепостта Очаков от руските войски през 1788 г., която служела за опорна точка на турците в Северното Черноморие през време на руско-турската война (1787—1791). — *115.*

102 Край *Ошмянами* и *Солани* през юни 1794 г., през време на полското националноосвободително въстание под ръководството на Костюшко, отрядът на Бенигсен нанесъл поражение на полските войски. През август същата година руските войски сломили съпротивата на полската армия, която отбранявала град *Вилно* (Вилнюс), и навлезли в града.

Резултат от смазването на въстанието било третото поделяне на Полша, извършено през 1795 г. от Австрия, Прусия и царска Русия и довело до окончателното ликвидиране на полската държава. — *116.*

103 Има се предвид обсадата и превземането на гр. *Дербент* от руските войски през 1796 г. в отговор на нахлуването на персийския шах Ага-Мохамед в Грузия през 1795 г., което било придружено от масово клане и откарване на населението в робство — *116.*

104 Обсадата на *Данциг* (Гданск) била започната от Наполеоновите войски през март 1807 г., в периода на войните на Наполеон I с четвъртата антифренска коалиция на европейските държави. Гарнизонът на крепостта, който се състоял от пруски войски и от съюзен руски отряд, упорито се съпротивявал на превъзхождащите го противникови сили. Крепостта била предадена в края на май 1807 година. — *117.*

105 «*Der Komet*» («Комета») — германски всекидневен литературен вестник с либерално направление, излизал през 1830—1848 г. в Лайпциг.

«*Abend-Zeitung*» («Вечерен вестник») — германски буржоазен литературен вестник, излизал през 1817—1857 г. в Дрезден и Лайпциг. — *120.*

106 Лайпцигското *Шилерово дружество* и *Съюзът на германските литератори* през 40-те години на XIX век обединявали германските писатели, които си поставяли за цел да се борят за свобода на печата и пропагандиране на либералните идеи в Германия. — *120.*

107 «*Sächsische Vaterlands-Blätter*» («Саксонски отечествени листове») — германски либерален вестник, излизал от 1837 г. в Дрезден, а от 1841 г. — в Лайпциг. — *120.*

108 «*Германски католицизъм*» — религиозно движение, възникнало през 1844 г. в редица германски държави и обхванало значителни слоеве от средната и дребната буржоазия. Движението било насочено срещу крайните прояви на мистицизъм и лицемерие в католическата църква и отразявало в религиозна форма недоволството на буржоазията през 40-те години от реакционните порядки в Германия. Отхвърляйки главенството на римския папа и много догми и обреди на католическата църква, «германските католици» се стремели да приспособят католицизма към нуждите на германската буржоазия. — *120.*

109 Събранието на гражданите в лайпцигския манеж се състояло на другия ден след стрелянето срещу народната демонстрация в Лайпциг от саксонските войски на 12 август 1845 година. Демонстрацията, повод за която станал

устроенният по случай пристигането на саксонския принц-наследник Йохан военен парад, била насочена срещу преследването на участниците в движението на «германските католици» от саксонското правителство. Принц Йохан бил смятан за главен виновник за това преследване. — *120.*

110 *Отечествен съюз* — широка демократична организация, основана в края на март 1848 г. в Лайпциг в обстановката на подем на революционното движение, предизвикано от февруарската буржоазна революция във Франция и от мартенската буржоазна революция в германските държави. Начело на тази организация стояли дребнобуржоазните и буржоазните републиканци Блум, Руге, Йекел и др.Съюзът имал клонове по цяла Саксония. — *120.*

111 *Предпарламент* — събрание на обществени дейци на германските държави, което се състояло във Франкфурт на Майн от 31 март до 4 април 1848 година. Преобладаващото мнозинство от делегатите на Предпарламента принадлежало към конституционно-монархическото направление. Тези делегации отхвърлили предложението на републиканско-демократичното малцинство за установяване в Германия на федеративно-републикански строй и превръщане на Предпарламента в учредителен орган, заседаващ до самото откриване на общогерманското Национално събрание. Като не успяла да прокара своите предложения, групата на републиканците начело с Хекер и Струве напуснала Предпарламента, но по-умерената част на републиканско-демократичната опозиция, възглавявана от Блум, останала и взела участие в образуването на предложената от либералите Комисия на петдесетте. Комисията, в която умерените републиканци получили всичко 12 места, трябвало, съгласувано със Съюзния сейм (контрареволюционен орган на стария Германски съюз), да осигури свикването на общогерманско Национално събрание. Предпарламентът разработил също така проект за «основните права и искания на германския народ» — документ, който на думи провъзгласявал известни буржоазни свободи, но не засягал основите на полуфеодалния абсолютистки строй на тогавашна Германия.

Франкфуртски парламент — общогерманско Национално събрание, открито във Франкфурт на Майн на 18 май 1848 г., с цел да изработи общогерманска конституция. Мнозинството на събранието се състояло от представители на либералната буржоазия и на присъединилата се към нея буржоазна интелигенция. Левите, умерено-радикални елементи се групирали около Роберт Блум. Поради страха и съглашателството на либералното мнозинство, а също и поради колебанията и непоследователността на дребнобуржоазното ляво крило Събранието не само не станало орган на действителното обединяване на Германия, но се превърнало в обикновен дискусионен клуб, лишен от реална власт и отклоняващ масите от революционната борба. Дейността на Събранието се прекратила през лятото на 1849 година. — *121.*

112 Народното *въстание във Виена*, избухнало на 6 октомври 1848 г., било предизвикано от опита на контрареволюционната монархическа клика, подкрепяна от едрата буржоазия, да ликвидира завоеванията на мартенската буржоазна революция от 1848 г. в Австрия и да възстанови абсолютисткия режим. Непосредствен повод за въстанието бил императорският указ за изпращане на частите на виенския гарнизон в наказателен поход срещу революционна Унгария. Въстанието било смазано от императорските войски след ожесточени боеве, които продължили от 24 октомври до 1 ноември 1848 година. Причина за поражението на виенчани била липсата на единство в лагера на въстаналите, нерешителността на дребнобуржоазните им ръководители, слабостта на движението в подкрепа на Виена поради предателството на бур-

жоазията на германските държави. Октомврийското въстание във Виена било кулминационната точка в развитието на буржоазнодемократичната революция в Австрия и Германия. — *121*.

113 *На 20 юни 1792 г.* в Париж станала въоръжена манифестация на народните маси, които нахлули в кралския дворец. Тази акция, организирана от жирондистите (партия на едрата буржоазия) с цел да се окаже натиск върху крал Людовик XVI и да бъде принуден той да отмени решението за оставката на жирондисткия кабинет, се изляла в демонстрация срещу кралската власт и сговора на двореца с чуждите интервенти. Манифестацията показала нарастването на антимонархическите настроения на народните маси. Следващото развитие на събитията довело до народното въстание на 10 август 1792 г., в резултат на което във Франция била съборена монархията и установена република. — *122*.

114 Има се предвид походът на Наполеон в Северна Италия през 1800 г., през войната срещу втората коалиция, която завършила с победата при Маренго. (Виж бележка 85.). — *122*.

115 *Континенталната система*, или *континенталната блокада*, обявена от Наполеон I през 1806 г., забранявала на страните на европейския континент да търгуват с Англия. — *122*.

116 За *временното правителство* виж бележка 89. — *123*.

117 Маркс има предвид: «Mémoires de M. de Bourrienne sur Napoléon, le Directoire, le Consulat, l'Empire et la Restauration». Paris, 1829 («Мемоари на г-н де Буриен за Наполеон, Директорията, Консулството, Империята и Реставрацията». Париж, 1829). По-голямата част от тези мемоари, както се предполага, е написана от бившия Наполеонов дипломат Вилмар, който се специализирал по фабрикуването на подобен сорт литература. — *123*.

118 В сражението при *Лойтен* (Лютин) в Силезия на 5 декември 1757 г., в периода на Седемгодишната война от 1756—1763 г. (виж бележка 46), армията на пруския крал Фридрих II нанесла поражение на австрийските войски. — *125*.

119 При *Колин* (Чехия) през време на Седемгодишната война от 1756—1763 г. пруската армия на Фридрих II била разбита от австрийските войски на 18 юни 1757 г.

При *Кунерсдорф* (Прусия) на 12 (1) август 1759 г. станало едно от най-големите сражения на Седемгодишната война, в което руската армия нанесла тежко поражение на войските на Фридрих II. Последица от поражението на прусаците било временното завземане на Берлин от руските войски през 1760 година. Прусия била спасена от катастрофа само благодарение на противоречията между Русия и нейните съюзници — Австрия и Франция, а също от възкачването на прусофила Петър III на руския престол. — *125*.

120 При публикуването на тази статия във втория том на «New American Cyclopaedia» редакцията на енциклопедията прибавила към нея като специален раздел статията на друг автор «Плуващи батареи» («Floating batteries»). Този раздел, съставен, както изглежда, от някой американски специалист, съдържал данни за корабостроенето в САЩ, които се отнасят за времето, когато статията «Батарея» вече била написана от Енгелс и изпратена в Ню Йорк. — *129*.

121 Виж бележка 32. — *132*.

122 Сражението при *Аустерлиц* (Моравия) на 2 декември (20 ноември) 1805 г. между руско-австрийските и френските войски завършило с победа на Наполеон I. След това поражение Австрия излязла от третата коалиция и сключила Пресбургския мир с Наполеон. Русия и Англия продължавали борбата, като през 1806 г. образували нова, четвърта, коалиция срещу Наполеонова Франция. — *133.*

123 По-голямата част от тази статия била написана от Маркс. Негова е политическата характеристика на Бем, а също и окончателната редакция и литературното оформление на целия очерк. Същевременно Маркс възпроизвел — почти текстуално — характеристиката на Бем като военен деец и преценката за военната му дейност през време на полското въстание от 1830—1831 г. и през време на революционната война в Трансилвания през 1848—1849 г., които се съдържат в писмото на Енгелс до Маркс от 18 септември 1857 г. и в специалните му бележки, съставени за Маркс. Освен това Енгелс помагал на Маркс при подбора и уточняването на биографичния материал. — *138.*

124 Има се предвид отбраната през 1813 г. на заетия от Наполеоновите войски Данциг (Гданск), който бил обсаден от прусаците и русите. Градът се намирал в обсадно положение 11½ месеца, в продължение на които гарнизонът (в състава му влизали и полски войски) издържал три правилни обсади, но в края на краищата бил принуден да капитулира. — *138.*

125 Има се предвид книгата: J. Bem. «Erfahrungen über die Congrevschen Brand-Raketen, bis zum Jahre 1819 in der königl. poln. Artillerie gesammelt». Weimar, 1820 (Ю. Бем. «Опит за използване запалителните ракети на Конгрив, натрупан в артилерията на Полското царство до 1819 година». Ваймар, 1820). — *138.*

126 Става дума за въстанието на декабристите в Петербург на 14 декември 1825 година. — *139.*

127 Край *Остроленка* на 26 (14) май 1831 г. царските войски под командуването на Дибич нанесли поражение на армията на полските въстаници.

Полското въстание от 1830—1831 г. било предизвикано от националния и полицейския гнет на царизма. Започнато на 29 (17) ноември 1830 г. във Варшава като военен преврат, то придобило характера на народно въстание и довело до изгонване на царските войски. Но шляхтско-аристократическите ръководители на полското правителство и полската армия водели капитулантска политика и пречели на въвличането на широките народни маси в националноосвободителното движение, проявявайки същевременно завоевателни домогвания спрямо украинските и белоруските земи. Представителите на буржоазнодемократичните кръгове не успели да наложат отменяване на крепостната зависимост, в резултат на което въстанието не получило необходимата подкрепа от страна на селяните. Военните действия, започнати през февруари 1831 г., довели в крайна сметка до капитулирането на полското правителство на 8 септември (26 август) 1831 г. и до предаване Варшава на царската армия. Претърпяло поражение, полското въстание все пак изиграло голяма роля в освободителната борба на полския народ и имало важно международно значение. — *139.*

128 Става дума за неосъществилото се намерение на Бем да вземе участие в гражданската война в Португалия (1828—1834), която се водела между абсолютистите (феодално-клерикалната партия) начело с дон Мигел, който през 1828 г. заграбил португалския престол, и конституционалистите (бур-

жоазно-либералната партия), която се групирала около кралица Мария да Глория и нейния баща дон Педро. — *139*.

129 *Виенската подвижна гвардия* била формирана от Бем в дните на октомврийското въстание през 1848 г. във Виена (виж бележка 112). Проявила се като най-дисциплинирана, боеспособна и храбра част на въстаническите въоръжени сили; състояла се предимно от виенски работници и занаятчии. — *140*.

130 *Хонвед* (на унгарски «honvéd» — «защитник на отечеството») — название на унгарската пехота през средните векове. През време на буржоазната революция и на националноосвободителната война от 1848—1849 г. в Унгария започнали да се наричат хонведи войниците от унгарската национална армия, сформирана от унгарското правителство през лятото на 1848 година. — *140*.

131 *Секлери* — унгарци, населяващи планинските райони на източната част на Трансилвания. — *140*.

132 Походът на армията на Бем в Банат — област в Сръбска Воеводина, влизаща тогава в състава на Унгария — бил предприет през 1849 година. В началото на революцията от 1848 г. във Воеводина се засилило националното движение на сърбите, придружавано от антифеодални акции на демократичните слоеве в градовете и селата. Но поради слабостта и предателството на местните либерално-буржоазни елементи националното движение скоро попаднало под влиянието на представителите на реакционното дворянство и духовенството, които действували в съюз с австрийската контрареволюция. Движението на сърбите за автономия било използувано от Хабсбургите за борба срещу революционна Унгария. През лятото на 1848 г. между сърбите във Воеводина и унгарците започнали военни действия, усложнили се в Банат, където освен сърбите живеели значителен брой унгарци, германци, румънци, от сблъскновенията между сръбското и несръбското население. През пролетта на 1849 г. войските на Бем и на унгарския генерал Перцел нанесли в Банат редица поражения на австрийците и на сърбите от Воеводина, но тези победи не могли да повлияят върху неблагоприятния за унгарците по-късно общ ход на тяхната революционна война. Борбата с контрареволюционните сили в Сръбска Воеводина, както и в Трансилвания и в другите влизащи в тогавашна Унгария национални области била затруднена от погрешната позиция на унгарските буржоазно-дворянски революционери по националния въпрос, които твърде късно разбрали, че е необходимо да сътрудничат с потиснатите националности, и издали закон за равноправието им едва на 28 юли 1849 година. — *141*.

133 В сражението при *Темешвар* (Тимишоара) на 9 август 1849 г., през време на националноосвободителната война на Унгария, австрийските войски под командуването на Хайнау нанесли поражение на Южната унгарска армия, която се стремяла да задържи позициите си, докато се съедини със Северната армия на унгарския главнокомандуващ Гьоргей. Четири дни след това поражение последвала капитулацията на Северната армия пред царските войски. Буржоазната революция в Унгария била потушена. — *141*.

134 През есента на 1850 г. в град Алепо (Халеб) избухнал бунт на арабското население срещу местните християни и турските власти, който прераснал във въстание срещу турското господство. Въстанието било жестоко смазано от турските войски. — *142*.

135 *«Конституционна гвардия»* — специални военни части, на които съобразно с конституцията от 1791 г., приета през време на френската буржоазна ре-

волюция, била възложена охраната на краля и неговия дворец след ликвидирането на предишната кралска гвардия. През май 1792 г. Законодателното събрание под натиска на демократичиото движение приело декрет за разтурянето на «конституционната гвардия». — *143.*

136 *Гидове* — специални подразделения в редица европейски армии, които били използвани като водачи на войските; във френската армия от периода на Наполеоновите войни гидовете служели по охраната на Наполеоновия щаб и били негова лична охрана. — *143.*

137 Изброени са редица сражения от периода на войните на Франция срещу първата, втората, третата и четвъртата антифренска коалиция.

При *Роверето* (Северна Италия), през време на италианския поход на френската армия под командуването на генерал Бонапарт, французите на 4 септември 1796 г. нанесли поражение на австрийските войски.

Сирийската крепост *Сен-Жан-д'Акр* (Ака), която принадлежала на Турция, била безуспешно обсаждана през март — май 1799 г. от войските на Бонапарт през време на неговата завоевателна експедиция в Египет и Сирия в 1798—1799 година.

В сражението при *Абукир* на 25 юли 1799 г. в периода на същата експедиция французите унищожили турския десант, стоварен от англо-турската флота на крайбрежието на Египет.

В сражението при *Йена* (Тюрингия) на 14 октомври 1806 г. френските войски под командуването на Наполеон разгромили част от пруската армия. Същия ден войските на Наполеоновия маршал Даву нанесли поражение на главните сили на прусаците при *Ауерщедт*. Поражението, понесено от пруската армия в тези две сражения, които често се означават под общото наименование — сражение при Йена, довело до заемането на по-голямата част от пруската територия от французите и до капитулацията на Прусия — участник в четвъртата антифренска коалиция — пред Наполеонова Франция.

За сраженията при *Риволи* — виж бележка 81, при *Маренго* — бележка 85, при *Аустерлиц* — бележка 122, при *Ейлау* — бележка 70. Сражението при *Фридланд* е описано в текста на настоящия том, виж стр. 117.—*143.*

138 Има се предвид експедицията на английската флота в устието на река Шелда, предприета през юли 1809 г., през време на войната на петата коалиция срещу Наполеонова Франция, в момент, когато основните сили на Наполеон били ангажирани в борбата с Австрия. След като завзели остров Валхерен, англичаните не успели да го използват като база за разгръщане на военни действия срещу Антверпен и другите опорни точки на французите в Белгия и Холандия и като изгубили от глад и болести около 10 хиляди души от 40-хилядния десант, били принудени да евакуират острова през декември 1809 г. — *143.*

139 Сражението при *Лютцен* (Саксония) между войските на Наполеон I и руско-пруските войски станало на 2 май (20 април) 1813 година. С цената на големи загуби Наполеон успял в това сражение да застави руско-пруската армия да отстъпи, което станало в пълен ред. — *144.*

140 Първата част от тази статия била написана от Маркс, както е явно от запазените подготвителни материали. Разделът на статията, който засяга участието на Боске в Кримската война от 1853—1856 г., е написан от Енгелс (ср. писмото му до Маркс от 22 септември 1857 г.). — *145.*

141 На 25(13) октомври 1854 г. край *Балаклава* станало сражение между руските и съюзните англо-турско-френски войски; в това сражение англичаните,

въпреки изгодната позиция, понесли големи загуби поради грешки на своето командуване, които довели до унищожаване на значителна част от английската лека кавалерия. Подробно описание на сражението е дадено в статията на Енгелс «Сражението край Балаклава» (виж настоящото издание, том 10, стр. 553—560) — *146.*

142 Има се предвид щурмуването на севастополските укрепления, извършено от френските и английските войски на 8 септември (27 август) 1855 г., в резултат на което французите с цената на големи загуби овладели Малахов курган. След 11-месечна героична отбрана на Севастопол руският гарнизон напуснал града по заповед на командуването, което признало за безцелна по-нататъшната му защита. Щурмът на 8 септември е описан в статиите на Енгелс «Към превземането на Севастопол» и «Решаващо събитие на войната» (виж настоящото издание, том 11, стр. 568—572, 594—602). — *146.*

143 «*Journal général de la Cour et de la Ville*» («Всеобщ вестник на двореца и града») — всекидневен френски аристократически вестник; излизал в Париж от 15 септември 1789 до 10 август 1792 година. Брюн бил негов редактор до 30 октомври 1789 година. — *147.*

144 *Клуб на корделиерите* — един от народните клубове, основан в Париж през 1790 г., през време на френската буржоазна революция. Клубът, който официално се наричал «Дружество на приятелите на правата на човека и гражданина», получил наименованието си от бившия манастир на францисканците-корделиери, в който ставали неговите заседания. Наред с Якобинския клуб той играл голяма роля в политическия живот на Франция. Клубът на корделиерите първоначално обединявал представителите на революционната буржоазия и на дребната буржоазия от различни направления, които по-късно образували както дясното (дантонисти), така и лявото (ебертисти) крило на якобинския блок. Със задълбочаването на революцията надмощие в клуба получили левите елементи. През периода на революционнодемократичната диктатура на якобинците (установена на 2 юни 1793 г.) клубът бил опора на ебертистите и просъществувал до разгромяването на последните през март 1794 година.

С думата «корделиери» в периода на революцията и през следващите години започнали да наричат революционерите, принадлежащи или близки до левоякобинското направление. — *147.*

145 Има се предвид антимонархическата демонстрация на занаятчиите и работниците в Париж на *Марсово поле* на 17 юли 1791 г., през време на френската буржоазна революция. Акцията била ръководена от водачите на Клуба на корделиерите, които съставили петиция до Учредителното събрание за отказването на краля от престола. Срещу демонстрантите било стреляно от войските и отрядите на националната гвардия на парижките буржоазни квартали, командувани от Лафайет. Събитията на 17 юли 1791 г. разкрили дълбокия разкол между народните маси и революционната буржоазия, от една страна, и конституционно-монархическите кръгове на едрата буржоазия, преминала на страната на контрареволюцията, от друга страна. — *147.*

146 На 2—5 септември 1792 г. в Париж са станали народни вълнения, предизвикани от настъплението на войските на чуждите интервенти и от активизирането на вътрешните контрареволюционни сили. Парижките маси, след като овладели затворите, устройвали импровизирани народни съдилища над арестуваните контрареволюционери. Мнозина от активните контрареволюционери

били екзекутирани. Този червен терор бил акт на самозащита на революционния народ. — *147.*

147 В сражението при *Хондсхоот* (Фландрия) на 6—8 септември 1793 г., в период на напрегнати битки на революционна Франция срещу армиите на първата френска коалиция на европейските държави, френските войски нанесли поражение на съюзната англо-хановерско-холандско-австрийска армия. — *147.*

148 Контрареволюционният метеж в департамента Жиронда, а също и метежите в споменатия по-горе департамент Калвадос и в много други департаменти на Западна, Югозападна и Югоизточна Франция били вдигнати през лятото на 1793 г. от жирондистите — партия на едрата търговско-промишлена буржоазия, — които се обединили с контрареволюционните роялистки елементи. Жирондистите се обявили срещу якобинското правителство и революционните маси, които го поддържали, под флага на защита на правата на департаментите за автономия и федерация. През есента на 1793 г. контрареволюционното «федералистко» движение на жирондистите било смазано от войските на Френската република.

Комитет за обществено спасение (Comité de salut public) — централен орган на революционното правителство на Франция, създаден през април 1793 година. През периода на якобинската диктатура (2 юни 1793 г. — 27 юли 1794 г.) Комитетът изиграл изключително важна роля в борбата с вътрешната и външната контрареволюция, в решаването по плебейски начин на задачите на буржоазната революция; след контрареволюционния преврат на 9 термидор Комитетът изгубил ръководното си значение и през октомври 1795 г. бил разтурен. — *148.*

149 В преврата на 9 термидор 1794 г. (за него виж бележка 80) активно участие взела наред с другите контрареволюционни елементи оцелялата след екзекутирането на Дантон и съратниците му група дантонисти, която изразявала интересите на израслата през годините на революцията така наречена нова буржоазия. — *148.*

150 Става дума за смазването на роялисткото въстание в Париж от 12—13 вандемиер (4—5 октомври) 1795 година от правителствените войски под командването на генерал Бонапарт. — *148.*

151 Има се предвид акцията на група бабувисти — привърженици на видния комунист-утопист Бабьоф, през есента на 1796 г., който се стремял към революционно събаряне на съществуващия строй, към премахване на частната собственост и установяване общност на имуществата — в Гренелския военен лагер в Париж. След като през май 1796 г. Бабьоф и най-близките му съратници бабувисти били арестувани, бил извършен опит да се освободят арестуваните от затвора и да се вдигне въстание в Гренелския лагер, между войниците на който бабувистите водели революционна пропаганда под лозунга за събаряне на Директорията и за възстановяване на якобинската конституция от 1793 година. Акцията на бабувистите била жестоко смазана от войските.

Директория (състояла се от пет директора, един от които се преизбирал всяка година) — ръководен орган на изпълнителната власт във Франция, учреден съобразно конституцията от 1795 г., приета след падането на революционната якобинска диктатура през 1794 г. До държавния бонапартистки преврат от 1799 г. Директорията била правителство на Франция, поддържала

режима на терор срещу демократичните сили и защищавала интересите на едрата буржоазия. — 148.

152 *Кампоформийският мирен договор* от 17 октомври 1797 г. завършил войната на Франция против Австрия, която влизала в първата антифренска коалиция на европейските държави. Според договора Франция получавала Белгия, Йонийските острови и част от Албания. Австрия се задължавала да съдейства за предаването на левия бряг на Рейн на Франция и се отказвала от владенията си в Северна Италия, територията на които влязла в образуваната под френски протекторат Цизалпийска република. В същото време голяма част от територията на ликвидираната Венецианска република, както и част от принадлежащите ѝ Истрия и Далмация се предавали на Австрия. — *148.*

153 Имат се предвид успешните действия през август—октомври 1799 г. на френските и холандските войски под командуването на генерал Брюн срещу стоварената в Холандия англо-руска армия през време на войната на Франция срещу втората коалиция на европейските държави. Целта на англо-руската експедиция била да се изтласкат французите от Холандия, която в резултат на френската окупация и на провъзгласяването на марионетната Батавска република станала зависима от Франция държава, възстановяването на дореволюционните монархически порядки в тази страна и завземането на холандската флота. Претърпял поражение от войските на Брюн, главнокомандуващият на съюзната армия херцог Йоркски бил принуден да подпише на 18 октомври 1799 г. Алкмарската капитулация, според която се задължил да върне 8 000 френски и холандски военнопленници и да изведе войските си от Холандия. — *148.*

154 *Булонски лагер* — създаден от Наполеон I през 1803—1805 г. военен плацдарм за нахлуване в Англия през Ламанш. В лагера била съсредоточена 120-хилядна десантна армия. Поражението на френската флота във войната с Англия и образуването на нова, трета антифренска коалиция в Европа с участието на Русия и Австрия принудили Наполеон да се откаже от своя план за нахлуване. — *149.*

155 Имат се предвид приетите от френския сенат след влизането на войските на шестата коалиция в Париж на 31 март 1814 г. актове за свалянето на полеон и за възстановяване на бурбонската династия във Франция. — *149.*

156 *«Сто дни»* — период на кратковременното възстановяване на Наполеоновата империя, който продължавал от момента на връщането му от заточение от остров Елба в Париж на 20 март 1815 г. до повторното му отричане от престола на 22 юни същата година, след поражението при Ватерло. — *149.*

157 През есента на 1832 г. англо-френската флота блокирала холандските пристанища, а френските войски обсадили цитаделата на *Антверпен* с цел да заставят Холандия да изпълни условията на Лондонския договор от 1831 г. за признаване независимостта на Белгия, която се отделила от Нидерландското кралство в резултат на буржоазната революция от 1830 г., и за предаване Антверпен на белгийците. Въпреки упоритата съпротива на обсадените, в края на декември 1832 г. крепостта капитулирала. — *151.*

158 *Валансиенска смес*— запалителна смес от селитра, сяра и барут; използвана за пръв път през 1793 г., през време на обсадата на отбранявания от французите град Валансиен, от австро-английските войски, през периода на на Френската република срещу първата коалиция на европейските държави. — *151.*

[159] Има се предвид обсадата на Севастопол през Кримската война от 1853—1856 г. от съюзните войски на Франция, Англия, Турция и Сардиния, която продължила от 13 (1) септември 1854 г. до 9 септември (28 август) 1855 година. — *155.*

[160] Става дума за неуспешната бомбардировка на принадлежащата на Русия крепост *Свеаборг* (Суоменлин), разположена при входа на Финския залив, от англо-френската флота на 9—11 август (28—30 юли) 1855 г., през време на Кримската война от 1853—1856 г. Виж за това статията на К. Маркс и Ф. Енгелс «Англо-френската война срещу Русия» (настоящото издание, том 11, стр. 537—540). — *155.*

[161] След като взел участие в подбора на материалите за тази статия, Маркс, както се вижда от писмото му до Енгелс от 18 септември 1857 г., направил редица извадки от справочната литература за военните мостове, които изпратил на Енгелс. — *160.*

[162] Херодот. «История в девет книги», книга IV, глава 83; книга VII, глава 36.— *160.*

[163] Ариан. «Походите на Александър», книга V, глава III. — *160.*

[164] През 55 г. преди н. е., в периода на завоюването на Галия от Цезар (58—51 г. преди н. е.), римската войска, преследвайки претърпелите поражение германци, преминала Рейн в района на средното ѝ течение и прекарала 18 дни на десния бряг. Преминаването през Рейн, предприето с цел да се демонстрира военното могъщество на Рим и да се изплашат германските племена, е описано в четвърта книга от записките на Цезар за Галската война. — *160.*

[165] «Abregé des commentaires de M. de Folard sur l'Histoire de Polybe». Vol. 3, Paris, 1754, p. 82 («Кратки коментари на Фолар към «Историята» на Полибий». Т. 3, Париж, 1754, стр. 82). — *161.*

[166] Войната на Съединените американски щати срещу Мексико през 1846—1848 г. била предизвикана от грабителските домогвания на плантаторите робовладелци и на едрата буржоазия на САЩ за мексикански земи. В резултат на тази война САЩ завзели почти половината от мексиканската територия, в това число целия Тексас, Северна Калифорния, Ново Мексико и други области. — *162.*

[167] В работата над статията «Бернадот» съществена помощ на Маркс оказал Енгелс, като му съобщил в писмата си от 21 и 22 декември 1857 г. редица фактически сведения за военната дейност на Бернадот, по-специално за участието на последния в кампанията на Наполеон против Прусия през 1806 г. и против Австрия през 1809 година. Характеристиката, която Енгелс дава на ролята на Бернадот в тези кампании, е била почти текстуално възпроизведена от Маркс в неговата статия.

В стремежа си да характеризира всестранно Бернадот, преди всичко като политически деец и дипломат, Маркс събрал значителен биографичен материал, за което свидетелствуват запазените извадки на Маркс от справочната и историческата литература. — *166.*

[168] В сражението при *Фльорюс* (Белгия) на 26 юни 1794 г. френските войски под командуването на генерал Журдан напълно разбили австрийската армия

на херцог Кобургски. С тази победа бил нанесен сериозен удар на първата антифренска коалиция; френските революционни армии получили възможност да завземат Белгия и да поведат активни настъпателни действия в Холандия и по западния бряг на Рейн. В началото на октомври 1794 г. френските войски преминали Рур и завладели крепостта *Юлих*; на 4 ноември същата година те принудили крепостта *Маастрихт* да капитулира. — *166*.

169 Нашествието на френските войски в Истрия (провинция на Венецианската република) през 1797 г. било предприето по инициатива на генерал Бонапарт през време на кампанията срещу австрийците в Северна Италия от 1796—1797 г. Според Кампоформийския мирен договор с Австрия Бонапарт отстъпил на последната част от венецианската територия, в това число и Истрия. — *167*.

170 *На 18 фруктидор* (4 септември 1797 г.) по заповед на членовете на Директорията, поддържани от генерал Бонапарт, правителствените войски завзели помещението на Законодателния корпус и извършили арести на депутати-роялисти, които били свързани с дворяните-емигранти, и подготвяли монархически преврат. Съставът на самата Директория бил подновен, срещу роялистките елементи били взети репресивни мерки. Събитията от 18 фруктидор, които имали характер на държавен преврат, отразили неустойчивостта на буржоазния режим на Директорията и колебанията ѝ ту наляво, пред лицето на роялистката опасност, ту надясно, под влиянието на страха пред демократичното движение. — *167*.

171 Има се предвид така нареченият преврат на *30 прериал* (18 юни 1799 г.), през време на който Законодателният корпус под влиянието на нарастването на общественото недоволство, предизвикано от военните поражения на френските войски на Германия и Италия, както и от влошаването на икономическото и финансовото положение на републиката, успял да измени състава на Директорията, от която били извадени трима открити реакционери. — *168*.

172 Сражението при *Ауерщедт* (виж бележка 137). — *169*.

173 *Тилзитски мир* — мирни договори, сключени на 7 и 9 юли 1807 г. между Наполеонова Франция и участниците в четвъртата антифренска коалиция, Русия и Прусия, претърпели поражение във войната. Условията на мира били крайно тежки за Прусия, която се лишавала от значителна част от своята територия (включително и от всички владения на запад от Елба). Русия не понесла никакви териториални загуби и дори получила Белостокския окръг, който преминал към нея от Прусия. Но Александър I бил задължен да признае френските завоевания в Германия и териториалните изменения, които Наполеон извършил там, а също и суверенитета на Наполеон над Йонийските острови, да се съгласи с образуването на Варшавското херцогство, което се превърнало във френски плацдарм до границите на Русия, и да се присъедини към блокирането на Англия (така наречената континентална блокада).

Военният съюз на Франция с Дания, насочен против Швеция, бил сключен на 31 октомври 1807 г. във Фонтенебло. — *169*.

174 Виж бележка 138. — *170*.

175 *Шьонбрун* — дворец във Виена, лятна императорска резиденция; в този дворец през есента на 1809 г. Наполеон I продиктувал на Австрия мирните

условия след поражението на нейната армия в кампанията през 1809 година. — *170.*

176 *Фридрихсхамски мир* — виж бележка 71. — *171.*

177 *Букурещкият мирен договор*, който завършил руско-турската война от 1806—1812 г., бил сключен на 28 (16) май 1812 година. Договорът предвиждал преминаването на Бесарабия и на редица области на Закавказието към Русия; Турция трябвало да предостави на Сърбия автономия във вътрешното управление и да потвърди предишните си спогодби с Русия относно признаването на редица автономни права на Молдавия и Влахия. Сключването на мира с Турция, постигнато благодарение на победите на руската армия и дипломатическото изкуство на нейния командуващ М. И. Кутузов, позволило на Русия да освободи значителни военни сили за борба срещу Наполеонова Франция. — *173.*

178 Имат се предвид договорите за мир и съюз между Русия и Англия и между Англия и Швеция, насочени срещу Наполеонова Франция. — *173.*

179 Става дума за конвенцията, подписана от Русия и Швеция на 30(18) август 1812 г. в Або (Турку), която фактически оформила военния съюз между тях срещу Наполеонова Франция. Конвенцията съдържала също така задължение на Русия да окаже военна помощ на Швеция срещу Дания, в случай че последната откаже да отстъпи Норвегия на шведския крал. На свой ред Швеция се задължавала да поддържа териториалните претенции на царското правителство, по-специално върху територията на подвластното на Наполеон Варшавско херцогство. — *173.*

180 На 3 март 1813 г. в Стокхолм бил подписан договор за военен съюз между Англия и Швеция, който предвиждал изпращане на шведски войски на европейския континент, за да участвуват във военните действия срещу армиите на Наполеон, и предоставяне английски субсидии на Швеция за тази цел. Параграф 2 от договора съдържал задължение на Англия да поддържа претенциите на Швеция за Норвегия. — *173.*

181 Има се предвид примирето, сключено на 4 юни 1813 г. от Русия и Прусия с Наполеон I. Първоначалният срок на примирието — до 20 юли — по-късно бил продължен до 10 август. През време на примирието на среща между Александър I, Фридрих-Вилхелм III и Бернадот в замъка Трахенберг (Силезия) на 12 юли 1813 г. съюзниците съгласували план за по-нататъшни военни действия. След провалянето на мирните преговори, които се водели в течение на примирието, към антинаполеоновата коалиция официално се присъединила Австрия. През август 1813 г. военните действия се възобновили. — *173.*

182 Първоначалният вариант на статията «Армада» бил съставен от Енгелс в значителна степен въз основа на материала, събран от Маркс и изпратен на Енгелс във формата на коментирани извадки от различни източници. Някои места от тези подготвителни материали на Маркс били включени без изменения в статията от Енгелс. След получаването на готовия вариант от Енгелс Маркс уточнил редица фактически данни и в окончателно изработен вид изпратил статията в Ню Йорк. — *177.*

183 Книгата в оригинал се нарича «Expeditio Hispanica in Angliam. Vera Discriptio», A. D. 1588. — *177.*

184 P. Paz Salas. «La felicissima armada que el rey don Felipe nuestro Senior mando juntar en el Puerto de Lisboa. Relación sumaria de los mauios». Lisboa, 1588 (П. Пас Салас. «Най-щастливата армада, която нашият повелител, кралят дон Филип, заповяда да се събере в Лисабонското пристанище. Сборен отчет за морските кораби». Лисабон, 1588). — *177*.

185 Ръкописът в оригинал се нарича: «Details of the English Force assembled to oропse the Spanish Armada». — *178*.

186 «Certaine Advertisements out of Ireland, concerning the losses and distresses happened to the Spanish Navie, upon the West coastes of Ireland, in their voyage intended from the Northerne Isles beyond Scotland, towards Spaine», London, 1588 («Достоверни съобщения от Ирландия относно загубите и бедствията, които испанската флота претърпя при западните брегове на Ирландия през време на плаването си от Северните острови край бреговете на Шотландия по посока на Испания». Лондон, 1588). — *180*.

187 В статията «Аякучо» описанието на самото сражение било съставено от Енгелс, който е използвал материали, събрани от Маркс и изпратени от него в Манчестер заедно с писмо до Енгелс от 21 септември 1857 година. Заключителната част на статията принадлежи на Маркс. Дадената в нея характеристика на Еспартеро и неговите привърженици се съгласува с характеристиката, която Маркс давал в статията си «Еспартеро», написана през 1854 г. за «New-York Daily Tribune» (виж настоящото издание, том 10, стр. 377—383). — *181*.

188 В сражението при *Хунин* (Перу) на 6 август 1824 г. колумбийските, чилийските и перуанските войски под командуването на Боливар, след като извършили смел преход през Андите, нанесли поражение на испанската армия. Това сражение станало през последния етап на освободителната борба на страните от Латинска Америка срещу испанското колониално господство. През първия период на борбата (1810—1815) освободителното движение довело до образуване на редица независими републики (Венецуела и др.), но в резултат на тяхната разпокъсаност, а също и на откъснатостта на аристократическата креолска върхушка от народа, испанското господство било почти навсякъде възстановено. От 1816 г. започнал нов етап в борбата за независимост. Била провъзгласена независима република върху територията на бившето вицекралство Ла-Плата. Възобновената от Симон Боливар война за независимост на Венецуела, Нова Гранада (Колумбия), Кито (Еквадор) довела до образуване на република Велика Колумбия от тези области през 1819—1822 г. През 1821 г. се възобновила освободителната война в Мексико. През 1817 г. с подкрепата на войските на република Ла-Плата (Аржентина) била провъзгласена независимостта на Чили, а през 1821 г. на Перу. Походът на колумбийската армия на Боливар през 1824 г. на помощ на перуанските републиканци нанесъл окончателен удар върху испанското господство в Латинска Америка. През 1826 г. остатъците от испанските войски били изтикани от перуанското крайбрежие. В резултат на войната за независимост вместо предишните испански владения били създадени независими републики: Мексико, Съединени щати на Централна Америка (по-късно се разпаднали на 5 републики), Велика Колумбия (по-късно се разпаднала на Венецуела, Колумбия и Еквадор), Боливия, Аржентина, Парагвай, Перу и Чили. — *181*.

189 Става дума за книгите: J. S. Florez. «Espartero. Histoira de Su vida Militar y Politica y de los grandes Sucesos contemporaneos» (Х. С. Флорес. «Еспар-

теро. История на неговата военна и политическа дейност и големи успехи, постигнати понастоящем»). Първото издание на този четиритомен труд излязло в Мадрид през 1843 година. Маркс използвал второто издание, 1 и 2 томове на което излезли през 1844 г., 3 и 4 — през 1845 година.

M. A. Principe, R. Giron, R. Satorres, A. Ribot. «Espartero: su pasado, su presente, su porvenir». Madrid, 1848 (М. А. Принсипе, Р. Хирон, Р. Саторес, А. Рибот. «Еспартеро: неговото минало, настояще и бъдеще». Мадрид, 1848). — *182.*

190 Основният биографичен материал за тази статия бил събран от Маркс. Той също така извършил окончателното редактиране и литературното оформление на текста. В съответните раздели на статията Маркс включил пасажи от писмото на Енгелс от 22 септември 1857 г., които съдържат обща характеристика на Блюхер като военен деец и преценка на действията му в главните кампании, в които той е вземал участие. Тази характеристика, допълнена от Маркс с фактически материал и с по-подробен разбор на дейността на Блюхер като военачалник, образувала основата на статията. За участието на Енгелс в работата над нея свидетелствуват също направените от него извадки от цитираната в текста книга на Мюфлинг за кампанията през 1813 и 1814 г., която послужила и на Маркс като основен източник. — *183.*

191 Става дума за въоръжената интервенция на Прусия в Холандия през 1787 г., подкрепена и субсидирана от английското правителство. Целта на интервенцията била да се възстанови властта на щатхалтера Вилхелм V Орански. Последният бил изгонен от страната през 1784 г. в резултат на революционното движение, насочено срещу блока на дворяните и търговската олигархия и възглавявано от буржоазната партия на «патриотите», привърженици на активна борба срещу колониалния съперник — Англия. Въоръжените сили на холандската буржоазия не успели да окажат сериозна съпротива на пруската армия, която възстановила властта на щатхалтера и олигархичния режим. — *184.*

192 G. L. Blücher. «Kampagne-Journal der Jahre 1793 und 1794». Berlin, 1796 (Г. Л. Блюхер. «Дневник на кампаниите през 1793 и 1794 години». Берлин, 1796).

В кампанията през 1794 г. пруската армия, участвувайки в действията на войските на първата коалиция срещу Френската република, постигнала известни тактически успехи в района южно от река Мозел, на левия бряг на Рейн (Пфалц). Но разгромяването на съюзните австрийски и английски войски в Белгия, както и поражението на австрийците в Западна Германия принудили пруското командуване през есента на 1794 г. да прехвърли армията си на десния бряг на Рейн. — *184.*

193 Има се предвид *Базелският мирен договор*, сключен от Прусия сепаративно с Френската република на 5 април 1795 година. Сключването на този договор било последица от победите на френската армия, а също и от умелото използване на противоречията между участниците в първата антифренска коалиция, преди всичко между Прусия и Австрия, от френската дипломация. Мирът с Прусия сложил началото на разпадането на коалицията; на 22 юли 1795 г. сепаративен мирен договор с Френската република подписала в Базел и Испания. — *184.*

194 «*Тугендбунд*» («Съюз на добродетелта») — едно от патриотичните дружества в Прусия, основани след разгрома на Прусия през 1806 г. от Наполеонова Франция; обединявало представители на либералното дворянство и на бур-

жоазната интелигенция. Целта на дружеството била да пропагандира идеите на освободителната война срещу Наполеон и да поддържа умерените либерални реформи в Прусия. По искане на Наполеон Тугендбундът бил забранен през 1809 г. от пруския крал, у когото дейността на дружеството също будела големи опасения. Но то продължавало да съществува чак до края на Наполеоновите войни. — *185.*

195 На 26 (14) май 1813 г. близо до *Хайнау* (Силезия) руско-пруските войски под командуването на Блюхер устроили кавалерийска засада и разгромили авангарда на Наполеоновата армия. — *185.*

196 Виж бележка 181. — *185.*

197 Müffling. «Passages from my Life, together with Memoirs of the Campaign of 1813 and 1814». London, 1853, p. 225 (Мюфлинг. «Епизоди из моя живот, а също и спомени за кампанията от 1813 и 1814 години». Лондон, 1853, стр. 225). Маркс и Енгелс, както се вижда от извадките им, са използвали посочения английски превод на книгата на Мюфлинг, първото немско издание на която излязло в Берлин през 1851 година. Привежданият по-долу (на стр. 187) цитат е също така взет от книгата на Мюфлинг (англ. издание, стр. 327). — *186.*

198 В сражението край *Дрезден* на 26—27 (14—15) август 1813 г. армията на Наполеон нанесла поражение на съюзните австро-пруско-руски войски (Бохемската, или главната армия) под командуването на австрийския фелдмаршал Шварценберг. Сражението било изгубено от съюзниците в значителна степен поради това, че Шварценберг отхвърлил предложения от Барклай-де-Толи план за флангов контраудар върху армията на Наполеон. Отстъплението на Бохемската армия, което ставало в трудни условия, се прикривало успешно от ариергард от руските войски. — *187.*

199 *Рейнски съюз* — обединение на държавите на Южна и Западна Германия, основано под протектората на Наполеон I през юли 1806 година. Създаването на такава военно-политическа опора в Германия се удало на Наполеон в резултат от разгромяването на Австрия през 1805 година. В състава на съюза първоначално влезли 16 (Бавария, Вюртемберг, Баден и др.), а след това още 5 държави (Саксония, Вестфалия и др.), които фактически станали васали на Наполеонова Франция. Войските на тези държави участвували в завоевателните походи на Наполеон, включително и в похода в Русия през 1812 г. Съюзът се разпаднал през 1813 г. в резултат от поражението на Наполеоновата армия. — *190.*

200 От 4 февруари до 19 март 1814 г. в гр. Шатийон (на Сена) се водели мирни преговори между представителите на съюзните държави, влизащи в шестата антифренска коалиция, и пълномощниците на Наполеон I. Като главно условие за сключването на мир съюзниците изтъкнали отказването на Наполеон от всички френски завоевания и връщането на Франция към границите от 1792 година. Преговорите били прекъснати поради категоричния отказ на Наполеон да приеме това условие. — *191.*

201 *Млада гвардия* започнали да наричат от 1807 г. част от новоформираните полкове на императорската гвардия на Наполеон за разлика от по-рано сформираните ѝ полкове, които получили названието стара гвардия. При зачисляване в младата гвардия към войниците и офицерите се предявявали понижени изисквания; от друга страна, тя служела като постоянен резерв за допълване на старата гвардия. — *192.*

202 Има се предвид подписаният на 30 май 1814 г. *Парижки мирен договор* между главните участници в шестата антифренска коалиция (Русия, Австрия, Англия и Прусия) и Франция след победата на коалицията над Наполеон. Според този договор Франция се лишавала от всички територии, които е завоювала от 1792 г., с изключение на няколко погранични крепости и на Западна Савоя, които били отнети от Франция съгласно втория Парижки мирен договор, сключен на 20 ноември 1815 г. от същите държави победителки с Франция след кратковременното възстановяване на властта на Наполеон и повторното му събаряне. Вторият Парижки договор върнал територията на Франция към границите от 1 януари 1790 година. — *198.*

203 Както изглежда, има се предвид следният труд: Paravey. «Mémoire sur la découverte très ancienne en Asie et dans l'Indo-Perse de la poudre à canon et des armes à feu». Paris, 1850 (Паравей. «Записки за най-древните открития на барута и огнестрелното оръжие в Азия и в Индо-Персия». Париж, 1850). — *201.*

204 Има се предвид периодът на завоюването на Месопотамия, Иран, Сирия, Палестина, Египет и други страни от арабите през XVII век и образуването на Арабския халифат. — *202.*

205 Енгелс има предвид съчинението на византийския алхимик Марк Грек: «Книга за огъня за унищожаване на противника». — *202.*

206 Има се предвид: «Epistolae Fratris Rogerii Baconis de secretis operibus artis et naturae, et de nullitate magiae» («Послание на монаха Рожер Бекон за тайната на онова, което се извършва в изкуството и природата, а също и за несъстоятелността на магията»). Времето, когато е написана тази книга, досега още не е точно установено, както и годината на раждането на нейния автор. В литературата на XIX век по история на военното изкуство тя често е датирана с 1216 година. Тази дата е посочена и в статията на Енгелс. Но в по-късните изследвания това съчинение е отнесено към 40-те години на XIII век. Първото издание на книгата излязло в Париж през 1542 година. — *202.*

207 J. A. Conde. «Historia de la dominación de los árabes en Espana, sacada de varios manuscritos y memorias arábigas». T. 1—3, Madrid, 1820—1821 (Х. А. Конде: «История на господството на арабите в Испания, написана въз основа на различни арабски ръкописи и мемоари». Т. 1—3, Мадрид, 1820—1821).

През 1118 г. войските на арагонския крал Алфонс I обсадили гр. Сарагоса (Арагон), който се намирал от 712 г. в ръцете на мюсюлманите, и го превзели. Превземането на Сарагоса станало един от етапите на реконкиста— отвоюването на териториите на Пиренейския полуостров, завзети от арабите и от африканските бербери («маври») през време на арабското завоюване от началото на VIII век. Главна роля в реконкиста, започната още през VIII—IX век, изиграли испанските държави Кастилия и Арагон, а също и Португалия. През втората половина на XII век реконкиста била спряна от нахлуването в Пиренейския полуостров на алмохадите — мюсюлманска секта, която обединила около себе си планинските берберски племена и подчинила на властта си при техния пръв имам-халиф Абд-ел-Мумин Алжир, Тунис, Мароко и мюсюлманска Южна Испания. В началото на XIII век Кастилия и Арагон с подкрепата на кръстоносците от другите страни разбили алмохадите и възобновили реконкиста. През 1236 г. кастилците превзели Кордова — столицата на бившия кордовски халифат (който се разпаднал през 1031 г.), а към края на XIII век владенията на мюсюлманите се ограничили с

територията на Гранадския емират на юг. По-нататъшната борба се водела срещу този емират и завършила през 1492 г. със завоюването му от испанците. Редица епизоди от историята на реконкиста са споменати по-долу от Енгелс. — *202.*

208 *Немски рицари в Прусия* — рицарите на Тевтонския орден, основан през 1190 г., през време на кръстоносните походи. През XIII век под господството на ордена преминала завоюваната чрез покоряване и изтребване на местното литовско население Източна Прусия, която станала опора за агресията на ордена срещу Полша, Литва и руските княжества. През 1237 г. той се обединил с други германски ордени — с Ливонския, който също се установил в Прибалтика. След пораженията на Чудското езеро през 1242 г. (Леденото побоище) и в битката при Грюнвалд през 1410 г. орденът стигнал до упадък и по-късно запазил само малка част от владенията си. — *203.*

209 В сражението при *Форново* (Северна Италия) на 6 юли 1495 г. войските на северноиталианските феодални държави атакували армията на френския крал Карл VIII, която, след като преминала Апенините, се връщала във Франция от завоевателния си поход в Италия. Сражението, спечелено от французите, които разполагали със силна артилерия, се отнася към началния период на италианските войни през 1494—1559 г. (виж бележка 37). — *205.*

210 Виж бележка 36. — *205.*

211 В сражението при *Ранти* (Фландрия) на 13 август 1554 г., през време на войната на френския крал Хенрих II, в съюз с германските протестантски князе срещу испанския крал и германския император Карл V испанските войски принудили французите да вдигнат обсадата на град Ранти и да отстъпят към френските граници. — *205.*

212 *Войната на Испания срещу Нидерландия* — виж бележка 39. — *206.*

213 Споменати са сраженията между армията на шведския крал Густав II Адолф и германските имперски войски през време на шведския период на Тридесетгодишната война в Германия (виж бележка 40). През декември 1630 г. армията на Густав-Адолф се приближила до крепостта *Грайфенхаген* на Одер и след двукратен щурм принудила гарнизона да напусне крепостта. През април 1631 г. войската на Густав-Адолф превзела с щурм *Франкфурт на Одер.* И в двете сражения голяма роля изиграла шведската артилерия.— *208.*

214 В сражението при *Малплаке* (Белгия) на 11 септември 1709 г. — едно от найголемите сражения на войната за Испанското наследство през 1701—1714 г. (виж бележка 68) — съюзните англо-австро-холандски войски под командуването на принц Евгений Савойски и херцог Малборо нанесли поражение на френската армия на маршал Вилар. — *208.*

215 Има се предвид двутомният сборник, съставен от Сен-Реми: «Mémoires d'Artillerie». Paris, 1697 («Записки по артилерия». Париж, 1697); сборникът се състоял от редица систематизирани и редактирани от съставителя материали на френски артилерийски офицери. — *209.*

216 C. A. Struensee. «Anfangsgründe der Artillerie». Liegnitz, 1760 (К. А. Струензе. «Основи на артилерията». Лигниц, 1760); G. F. Tempelhoff. «Le Bombardier prussien ou du mouvement des projectiles en supposant la résistance de l'air proportionelle au quarré des vitesses». Berlin, 1781 (Г. Ф. Темпелхоф. «Прус-

кият бомбардир, или за полета на снарядите, като се предполага, че съпротивлението на въздуха е пропорционално на квадрата на скоростта». Берлин, 1781). — *211.*

217 Имат се предвид трудовете на Шарнхорст: «Handbuch der Artillerie». Bd. 1—3, Hannover, 1804—1814 («Ръководство по артилерия». Т. 1—3, Хановер, 1804—1814) и «Handbuch für Officiere, in den anwendbaren Theilen der Krieges-Wissenschaften. Erster Theil von der Artillerie». Hannover, 1787 («Ръководство за офицери по приложните раздели на военните науки. Част първа: артилерия». Хановер, 1787). — *211.*

218 G. Vega. «Praktische Anweisung zum Bombenwerfen mittelst dazu eingerichteter Hilfstafeln». Wien, 1787 (Г. Вега. «Практическо наставление по бомбохвърляне с помощта на съставена за тази цел спомагателна таблица». Виена, 1787); Т. Morla. «Tratado de artilleria». Segovia, 1784 (Т. Морла. «Трактат по артилерия». Сеговия, 1784); J. G. Hoyer. «Allgemeines Wörterbuch der Artillerie». Tübingen, 1804—1812 (И. Г. Хойер. «Всеобщ речник по артилерия». Тюбинген, 1804—1812); F. G. Rouvroy. «Vorlesungen über die Artillerie». Th. 1—3, Dresden, 1811—1814. (Ф. Г Рувруа. «Лекции по артилерия». Ч. 1—3, Дрезден, 1811—1814) — *211.*

219 В сражението при *Пирмазенс* (Западна Германия) на 14 септември 1793 г., през време на войната на първата европейска коалиция срещу Френската република, пруските войски нанесли поражение на френската Мозелска армия. В това сражение прусаците успешно използвали многобройната си артилерия. — *213.*

220 Към основните източници, използвани от Маркс при написването на тази статия, както се вижда от неговите запазени извадки, се отнасят книгите: M. Wagner. «The Tricolor on the Atlas; or Algeria and the French Conquest». London — New-York, 1854 (М. Вагнер. «Трицветният флаг над Атлас, или Алжир и френското завоевание». Лондон—Ню Йорк, 1854); D. Stern. «Histoire de la Révolution de 1848». Vol. I, Paris, 1850 (Д. Щерн. «История на революцията от 1848 г.». Т. I, Париж, 1850). Възможно е Маркс да е използвал и данни за дейността на Бюжо в Алжир, приведени в първия вариант на Енгелсовата статия «Алжир» и изпуснати от редакцията на енциклопедията при печатането й (виж бележка 91). От писмата на Енгелс до Маркс от 17 и 22 септември 1857 г. също е явно, че Енгелс е вземал участие в събирането на материалите за тази статия. — *227.*

221 Сражението при *Ордал* (Каталония), а също и споменатите по-горе обсади са станали през време на войната на Пиренейския полуостров в 1808—1814 г. (виж бележка 48). — *227.*

222 *Лилия* — хералдичен знак на бурбонската династия. — *227.*

223 *Сто дни* — виж бележка 156. — *227.*

224 Има се предвид интервенцията на френските войски в Испания с цел да бъде смазана втората буржоазна революция в Испания от 1820—1823 г. След неуспешния опит на 7 юли 1822 г. да овладее революционния Мадрид, испанският крал Фердинанд VII тайно се обърнал към Свещения съюз (реакционно обединение на европейските монарси, основано през 1815 г. от царска Русия, Австрия и Прусия) с молба да му окажат помощ в потушаването на революцията. По решение на Веронския конгрес на Свещения съюз Франция трябвало да окаже помощ на Фердинанд. Френските войски под командуването

на херцог Ангулемски навлезли в Испания през 1823 година, възстановили абсолютисткия режим в страната и останали в Испания до 1828 година. — *227.*

225 Има се предвид републиканското въстание на работниците и на присъединилите се към тях дребнобуржоазни слоеве в Париж на 13—14 април 1834 г. срещу режима на буржоазната Юлска монархия. Парижките събития били отзвук на избухналото по това време мощно пролетарско въстание в Лион, което предизвикало революционни акции и в редица други градове на Франция. Както в Лион, въстанието в Париж било ръководено от тайното републиканско-демократично дружество за човешките права. Основната маса от въсталите били парижките работници, които в продължение на два дни водели ожесточени барикадни боеве с правителствените войски. Смазването на въстанието се придружавало с необуздани зверства на военщината и с правителствени репресии срещу демократите. — *228.*

226 *Тафниски договор* между Бюжо и Абд-ел-Кадир бил подписан на 30 май 1837 г. в района на река Тафна. През 1835 г. френските колонизатори, нарушавайки мира, сключен с Абд-ел-Кадир през 1834 г., отново започнали военни действия срещу него с цел да завоюват освободения от него западен Алжир. Без да получи съществени резултати и нуждаейки се от военни сили за покоряване на обхванатите от въстание области в Източен Алжир, френското правителство трябвало да ратифицира сключения от Бюжо нов мирен договор. Според Тафниския договор Франция била принудена отново да признае независимостта на държавата на Абд-ел-Кадир върху територията на Западен Алжир с изключение на някои приморски градове (Алжир, Оран, Арзев и др.), които се намирали във френски ръце. През 1839 г. мирният договор бил отново вероломно нарушен от завоевателите. Освободителната война на алжирците под ръководството на Абд-ел-Кадир срещу френските завоеватели (за нея виж бележка 97) се възобновила. — *228.*

227 Към 1844 г. Бюжо и други френски генерали чрез подкуп на местните феодали и с терористични мерки срещу алжирските племена успели да покорят Западен Алжир. Като се възползвал от отказа на мароканския султан да предаде Абд-ел-Кадир, който се прехвърлил в Мароко, Бюжо нахлул с войските си на мароканска територия. През август 1844 г. посредством вероломно нападение Бюжо разбил военните сили на мароканците на реката Исли. Едновременно с това френският флот разрушил градовете Танжер и Могадор. Но заплахата от намеса на Англия, която била обезпокоена от перспективата за разширяване на френските владения в Северна Африка, накарала френските колонизатори временно да се откажат от завземането на Мароко. След като успял да наложи на султана с Танжерския договор от 10 септември 1844 г. да бъде изгонен Абд-ел-Кадир и пограничните марокански войски да бъдат разпуснати, Бюжо извел войските си от мароканска територия. — *229.*

228 Разногласията между Бюжо и Гизо били създадени по-специално от намерението на Бюжо да използва смазването на алжирското въстание през 1845—1847 г. за по-нататъшно завоюване на Северна Африка (за тази именно цел той предприел през май 1847 г. експедицията в Кабилия) и за ново нахлуване в Мароко. Провеждайки постоянно политика на колониални грабежи, правителството на Гизо в този случай се опасявало, че действията на Бюжо ще засилят още повече стигналите тогава до голяма острота англо-френски противоречия. — *229.*

229 Има се предвид временното правителство на френската република, образувано на 24 февруари 1848 г., в момента на събарянето на Юлската монархия.

В правителството преобладавали умерените буржоазни републиканци. — *230.*

230 Маркс има предвид произведенията на Бюжо, които се издавали в различно време и били посветени на описание на отделни военни кампании, проведени от френските колонизатори в Алжир, а също и на планове за завоюване и колонизиране на тази страна. — *230.*

231 Статията «Боливар-и-Понте» е писана от Маркс в период, когато историята на войната на латиноамериканските страни за независимост (1810—1826) била още твърде слабо разработена. Доста широко били разпространени книгите и мемоарите, които били писани от европейски авантюристи, взели участие в тази война от користни подбуди. Като не постигнали целите си в Латинска Америка, мнозина от тях след това представяли борбата за независимост в изопачен вид. Такъв характер имали мемоарите на французина Дюкудре-Холщайн, който известно време бил началник-щаба на Боливар и станал след това негов личен враг, книгата на англичанина Хиписли, който дезертирал от армията на Боливар, а също и «Мемоарите на генерал Милер» — недобросъвестна обработка на записките на участника в борбата за независимостта на Перу Уилням Милер от неговия брат Джон. В тези книги е дадена тенденциозна характеристика на движението на латиноамериканците и на мнозина от неговите ръководители. По-специално на Боливар в тях се приписвали многобройни мними пороци (вероломство, заядливост, страх), а действителните му недостатъци (привързаност към парадността, властолюбие, което особено се проявило през последните години на живота му, когато той започнал да се опира на консервативното дворянство и духовенството) били извънредно раздути. Борбата на Боливар срещу федералистко-сепаратистките елементи за обединяване на латиноамериканските републики се рисувала като проява на диктаторски домогвания, допускали се и просто фактически неточности като неправилното твърдение на Дюкудре-Холщайн, че Боливар се бил отказал през 1810 г. да участвува в борбата за независимост на Венецуела, и т. н.

В действителност, както това се потвърждава от по-късните обективни изследвания, Симон Боливар изиграл видна роля в борбата за независимост на Латинска Америка, като през време на тази борба сплотил патриотичните елементи на земевладелците креоли (латиноамериканци от испански произход), буржоазията и народните маси, включително индианците и негрите. Дейността на Боливар при цялата ѝ противоречивост спомогнала за освобождаването на редица латиноамерикански страни от испанското потисничество, за установяването на републиканска форма на управление в тях и за прокарването на някои прогресивни буржоазни преобразования.

Маркс не разполагал с други източници, освен споменатите по-горе книги, пристрастността на чиито автори тогава била известна само на малцина. Ето защо у него неизбежно се създала едностранчива представа за личността на Боливар, което намерило отражение в статията му. Известно влияние върху отношението на Маркс към Боливар имало и обстоятелството, че в споменатата литература се подчертавал в преувеличена форма стремежът на Боливар към лична власт. В неговата политика изпъквали чертите на бонапартизма, срещу който Маркс и Енгелс тогава водели непримирима борба. Все пак Маркс не минал, без да забележи такива прогресивни страни от дейността на Боливар като освобождението на негрите-роби, и дал общо взето висока оценка на антиколониалното движение на латиноамериканските народи, разглеждайки това движение като освободително и революционно. *231.*

232 Има се предвид церемонията за провъзгласяването на император Наполеон

за крал на Италианското кралство, образувано през 1805 г. в Северна Италия, вместо ликвидираната Италианска (бивша Цизалпийска) република. За вицекрал бил назначен доведеният син на Наполеон Евгений Бохарне. — *231.*

233 На 19 април 1810 г. в гр. Каракас бил свален колониалният режим и било образувано правителство, което се състояло от представители на креолските помешчици, търговци и интелигенция. Под влиянието на радикалното Патриотично дружество, възглавявано от Миранда и Боливар, на 5 юли 1811 г. събралият се в Каракас конгрес провъзгласил независимата Венецуелска република. Събитията в Каракас станали сигнал за въстание против испанските колониални власти в другите страни на Латинска Америка. Навсякъде — от Мексико до Чили — пламнала борба между латиноамериканските въстаници и испанските колонизатори. В съседната с Венецуела Нова Гранада (съвременна Колумбия) властта на испанците била съборена в столицата Богота и в пристанищния град Картахена, в провинцията Кито (сега — Еквадор) — в едноименния главен град, където тя скоро била възстановена. Картахена станал един от опорните пунктове на борбата за възстановяване на Венецуелската република след падането ѝ през юли 1812 година. По-нататъшната борба, ярък епизод на която било образуването на втората Венецуелска република (август 1813—юли 1814 г.), довела до временно възстановяване властта на испанците върху територията на по-голямата част от колониите с изключение на Ла-Плата. Една от главните причини за поражението на националноосвободителните сили през този етап била тесноkласовата политика на помешчиците-креоли, които възглавявали движението и не задоволили исканията на селяните, запазили робството на негрите и неравноправието на индийците. — *231.*

234 Маркс привежда заявлението на Монтеверде по книгата: «Memoirs of General Miller». Vol. II, London, 1829, p. 277, 278 («Мемоари на генерал Милер». Т. II, Лондон, 1829, стр. 277, 278). В тази книга (виж за нея бележка 231) мотивите за участието на Боливар в арестуването на Миранда са представени едностранчиво. Боливар, като се съди по отговора му до Монтеверде, бил искрено убеден в предполагаемата измяна на Миранда. — *232.*

235 Цитира се по книгата: H. L. V. Ducoudray Holstein. «Memoirs of Simon Bolivar». Vol. I, London, 1830, p. 170—171 (Дюкудре Холщайн. «Спомени за Симон Боливар». Т. I, Лондон, 1830, стр. 170—171). Книгата е написана през 1829 г. в Ню Йорк, била издадена под различни заглавия във Франция и Англия. Маркс, както се вижда от извадките, които е направил, е използвал посоченото английско преводно издание. — *234.*

236 Федералната република Нова Гранада била образувана през 1813 г. в резултат от въстанието срещу испанското господство в различните новогранадски градове и провинции. Тя обединявала намиращите се в ръцете на въстаниците райони, свързани един с друг чрез федерален договор и признаващи върховната власт на конгреса на Нова Гранада. Републиката паднала през 1816 г. поради превес на силите на испанците, които получили големи подкрепления от метрополията, а също и поради вътрешни раздори между автономните правителства на различните области. — *235.*

237 Има се предвид република Хаити, образувана в резултат от въстанията на негрите-роби и мулатите на остров Сан-Доминго (западната му част принадлежала на Франция, източната — на Испания, която през 1795 г. трябвало да я отстъпи на французите) и на продължаващата от 1790 г. тяхна освобо-

дителна борба против френските, английските и испанските колонизатори. През 1804 г. била провъзгласена независимостта на острова, а през 1806 г. в югозападната му част била основана република. — *236.*

238 H. L. V. Ducoudray Holstein. «Memoirs of Simon Bolivar». Vol. II, London, 1830, p. 10—11. — *237.*

239 Споменати са сраженията между венецуелската въстаническа армия и испанските войски в Нова Гранада. След провъзгласяването на третата Венецуелска република през 1816 г. венецуелските патриоти начело с Боливар, продължавайки борбата за освобождаването на Венецуела, предприели през май—юли 1819 г. освободителен поход през Андите в Нова Гранада. Решаващото сражение станало на 7 август на река Бояка; в него испанските войски били поголовно разбити. Победите на Боливаровата армия довели до освобождаването на по-голямата част от Нова Гранада и до създаване през декември 1819 г. обединената република Велика Колумбия, в която влезли Венецуела, Нова Гранада, а също така през 1822 г. — след изгонването на испанците — и Кито (Еквадор). — *240.*

240 *Революция на остров Леон* — въстание срещу абсолютисткия режим в Испания, вдигнато през януари 1820 г. в южната част на страната от революционно настроени офицери от армията начело с полковниците Риего и Кирога под лозунга за възстановяване на конституцията от 1812 г., която била отменена през 1814 г. от правителството на Фердинанд VII, унищожаване на инквизицията и свикване на кортесите. Ръководителите на въстанието използвали недоволството на войниците от експедиционната армия, която правителството съсредоточило в района на Кадис (град и пристанище на остров Леон), за да я изпрати срещу латиноамериканските патриоти. Събитията на остров Леон станали начало на втората буржоазна революция в Испания (1820—1823), смазана от силите на вътрешната реакция и войските на френските интервенти (виж бележка 224). Една от причините за поражението на революцията било оттеглянето на селските маси от нея, тъй като дошлата на власт буржоазия не им осигурила аграрни преобразования. Нанасяйки удар върху испанския абсолютизъм, революцията от 1820—1823 г. провалила плановете за изпращане на големи въоръжени сили в американските колонии на Испания за смазване на пламналото там националноосвободително движение. — *241.*

241 *Лянерос* — свободни селяни скотовъдци, предимно метиси, жители на степите в северната част на Южна Америка. Като използвал враждебността на лянерос срещу земевладелците-креоли, испанският агент Бовес вербувал от тях войски, които участвували през 1813—1814 г. в борбата срещу патриотите на Венецуела и Нова Гранада. През 1816 г. отрядите на лянерос под ръководството на новия си водач, метиса Паес, се присъединили към освободителната армия на Боливар, който обещавал да даде земя на селяните. Конницата на лянерос взела участие в много сражения на армията на Боливар, включително и в споменатото победоносно сражение при Карабобо на 24 юни 1821 г., което повлякло след себе си почти пълното изгонване на испанците от Венецуела. — *241.*

242 През 1821 г. в редица страни на Централна Америка (испанско генерал-капитанство Гватемала) властта на испанските колонизатори била съборена в резултат от въстание на местните патриоти. Латиноамериканските държави в тази част на Америка, след като провъзгласили своята независимост и за кратко време се присъединили към Мексико, образували през 1823 г. федерация — Съединени щати на Централна Америка, — която се разпаднала

през 1839 г. на 5 републики: Гватемала, Хондурас, Салвадор, Никарагуа и Коста-Рика. Панама, която образувала част от вицекралството Нова Граиада, в резултат на въстанието от 1821 г., влязла в състава на републиката Велика Колумбия. — *242*.

243 Има се предвид конституцията на република Боливия, приета от боливийския учредителен конгрес през есента на 1826 година.

Code Napoléon (Наполеонов кодекс) — граждански кодекс, публикуван от Наполеон през 1804 година. Енгелс го нарекъл «класически сборник от законите на буржоазното общество». Кодексът оказал голямо влияние върху законодателството на много европейски и редица латиноамерикански страни, които тръгвали по пътя на капиталистическото развитие. — *243*.

244 Континенталният конгрес в Панама заседавал от 22 юни до 25 юли 1826 година. Конгресът приел резолюция за «вечна конфедерация» на републиките на Латинска Америка, договор за взаимна отбрана и военна конвенция. Но решенията на конгреса не били ратифицирани от нито една от латиноамериканските републики. Свързаният със свикването на конгреса план за създаване на латиноамериканска федерация, както и лансираният по-късно от Боливар по-ограничен план за основаване на «Андска федерация» (от трите републики, които той управлявал — Перу, Боливия и Велика Колумбия), претърпял провал поради липса на икономически предпоставки за осъществяването му, а също и поради стълкновенията между земевладелско-буржоазните кръгове в разните латиноамерикански държави. В самите тези държави се водела борба между различни групировки в управляващите класи. Изострянето на тези противоречия довело до събаряне властта на Боливар в Перу през 1827 г. и в Боливия през 1828 г., а също и до разпадане на Велика Колумбия, от която през 1829 г. се отделила Венецуела, а през 1830 г.— Еквадор. — *243*.

245 H. L. V. Ducoudray Holstein. «Memoirs of Simon Bolivar». Vol. II, London, 1830, I, p. p. 232—236. — *245*.

246 Списъкът на литературата бил приложен от Маркс към статията по молба на Ч. Дана (виж писмата на Маркс до Енгелс от 14 февруари 1858 г. и на Ч. Дана до Маркс от 25 януари 1858 г.). В този списък е посочено френското издание на книгата на Дюкудре Холщайн «Histoire de Bolivar, par le général Ducoudray Holstein; continuée jusqu'à sa mort par Alphonse Viollet». Tt. I—II, Paris, 1831. В описанието на втората книга се е промъкнала неточност: автор на книгата е Джон Милер, но в армията на република Перу е служил не той, а неговият брат — генерал Уилиям Милер, от името на когото се и води разказът. Точното заглавие е: J. Miller. «Memoirs of General Miller, in the Service of the republic of Perú». Vol. 1—2, London, 1828—1829. Пълното заглавие на третата книга е: G. Hippisley. «A Narrative of the Expedition to the Rivers Orinoco and Apure, in South America; which sailed from England in November 1817, and joined the Patriotic Forces in Venezuela and Caraccas». London, 1819 (Г. Хиписли. «Описание на експедицията на река Ориноко и Апура в Южна Америка, отплувала от Англия през ноември 1817 г. и присъединила се към патриотичните сили във Венецуела и Каракас». Лондон, 1819). — *245*.

247 Става дума за сражението при *Хохенлинден* (Бавария), което станало на 3 декември 1800 г., в периода на войната на Франция срещу втората коалиция на европейските държави. В това сражение френската армия под команду-

ването на Моро нанесла поражение на австрийската армия на ерцхерцог Йохан. — *246.*

248 Клаузевиц излага тази мисъл в началото на втора част от книгата си «Vom Kriege» («За войната»). Първото издание на книгата излязло в Берлин през 1832—1833 години. — *246.*

249 Редакцията на «New American Cyclopaedia» направила към края на статията малка прибавка за усъвършенствуванията на карабините в САЩ, като привежда факти, които се отнасят към време по-късно от времето, когато е писана статията. — *250.*

250 Във винтовката Енфилд, взета през 1854 г. на въоръжение в английската армия, както и във френската винтовка Миние (1849), бил приложен принципът на разширяващия се куршум: куршумът с куха основа се вкарвал в канала на дулото от долната част, при изстрелване под действието на барутните газове той се разширявал и се врязвал в нарезите, които му придавали въртеливо движение. — *250.*

251 Има се предвид войната на северноамериканските колонии за независимост (виж бележка 45). — *251.*

252 Виж бележка 57. — *252.*

253 Едновременно със статията «Картеч» Енгелс написал кратка справка за следващия термин «картуш». По-долу се привежда текстът на справката, публикувана през 1859 г. в четвъртия том на «New American Cyclopaedia», вероятно в съкратен вид:

«*Картуш* (фр. cartouche) — термин, който понякога се употребява в старите военни съчинения като синоним на думата «картеч». В други случаи този термин се употребява също така за означаване на патронната сумка на пехотинеца.

В архитектурата и скулптурата — блок или модилион в корниза и изобщо всяко лепено украшение, в което се съдържа някаква емблема или надпис». — *253.*

254 В сражението при *Хохщедт* на 20 септември 1703 г., през време на войната за Испанското наследство от 1701—1714 г., съюзните френски и баварски войски под командуването на френския маршал Вилар нанесли поражение на австрийската армия. — *261.*

255 В статията «Бородино» Енгелс, след като дава ярка представа за грандиозността на тази велика битка, за упоритостта и издръжливостта, проявени в нея и от двете воюващи армии, и след като нарисува значително по-обективна картина за хода на сражението от онова, което са правили авторите на много западноевропейски военноисторически трудове, все пак не можал да избегне неточности в осветляването на някои страни на това събитие. Известно влияние в това отношение върху гледището на Енгелс оказала книгата на германския историк Бернхарди за генерал Тол, на която той се позовава в края на статията и която съдържа редица тенденциозни твърдения, излизащи както от самия Тол, така и от биографа му. Неточностите, които съществуват в статията на Енгелс, засягат главно преценката на резултатите от сражението, което Енгелс е склонен да разглежда като победоносно за Наполеоновата армия, а също така и ролята на главнокомандуващия руската армия М. И. Кутузов в него. Избраната от Кутузов позиция и разположение на руските войски съвсем не били погрешни, както се казва в статията. Най-

уязвимият ляв фланг на руските имал сигурна подкрепа в значителните резерви, които Кутузов оставил и умело използвал в хода на сраженията. С това се обяснява и принудителният отказ на Наполеон от обход на руския ляв фланг и пренасянето на посоката на главния удар по-близо до центъра на руската позиция. В сражението Кутузов не стоял пасивен, а постоянно влияел върху неговия ход, като парирал и провалял замислите на Наполеон, за което особено ярко свидетелствува извършеният по негова заповед успешен рейд на руската кавалерия в тила на френския ляв фланг, който отслабил натиска на французите. Общият резултат от сражението бил твърде неблагоприятен за Наполеон. Той не успял да унищожи главните сили на руската армия и самият понесъл огромни загуби. Сражението манифестирало способността на руските войски не само за твърда отбрана, но и за нанасяне на съкрушителни удари. Неговият изход подготвил обрата в хода на войната в полза на Русия и поражението на Наполеоновата армия, въпреки принудителното, но целесъобразно в ония условия напущане на Москва от руската армия.

По-късните изследвания внесоха съществени уточнения и в данните за численото съотношение на силите, и за размерите на загубите, понесени от двете армии. Според тези данни французите през време на сражението разполагали със 135 хил. войника и 587 оръдия, руските — 120 хил. войника и 640 оръдия; загубите на французите възлизали на 58 хил. убити и ранени, руските изгубили около 40 000 души. — *262.*

256 Виж бележка 75. — *263.*

257 Има се предвид рейдът на кавалерийския корпус на Уваров и на казашкия корпус на Платов, изпратени от Кутузов в обход на настъпващите войски на френския ляв фланг. Появата на руската кавалерия във фланга и в тила на французите принудила Наполеон да спре атаката в центъра, което дало възможност на Кутузов да прегрупира силите си за отблъскване на следващите атаки. — *265.*

258 Има се предвид: Th. Bernhardi. «Denkwürdigkeiten aus dem Leben des kaiserl. russ. Generals von der Infanterie Carl Friedrich Grafen von Toll». Bd. 1—4, Leipzig, 1856 (Т. Бернхарди. «Записки из живота на императорския руски генерал от инфантерията граф Карл Фридрих Тол»). — *267.*

259 В сражението при *Витория* на 21 юни 1813 г., през време на войната в Пиренейския полуостров (1808—1814), съюзната англо-испано-португалска армия под командуването на Велингтон нанесла поражение на френските войски на Жозеф Бонапарт. Сражението станало важен етап в борбата за освобождаване на Пиренейския полуостров от Наполеоновите войски. — *268.*

260 Публикуваната наброска на схемата била съставена от Ф. Енгелс въз основа на описанието на сраженията по река Бидасоа в 1813 г. и на плановете на тези сражения, приведени в книгата W. F. P. Napier. «History of the War in the Peninsula and in the South of France from the year 1807 to the year 1814». Vol. VI, London, 1840. Explanatory Sketch No 5 (У. Ф. П. Нейпир. «История на Пиренейския полуостров и на Южна Франция от 1807 до 1814 година». Том 6, Лондон, 1840, приложение № 5). На Енгелсовата схема са приведени следните означения: Уроне, Руне, Санкюлоти, Пуерто, Байонете, Хогсбак, Комисари, Кроа-де-Буке, Бириату, Билдокс, Мандале, Вера, Салинас, Ирун, Сан-Марсиал, Лесака, Пеня-де-Ая. Долу вдясно надпис:

«Полесражение на Бидасоа». — *Виж илюстрацията между страници 272—273.*

261 Има се предвид така нареченият «Itinerarium Antonini» («Пътеводител на Антонии»), съставен около 300 година; в този пътеводител били посочени найважните пътища за съобщения на Римската империя, а също и разположените по тях пунктове и разстоянията между тях. — *275.*

262 A. Görgei. «Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849». Leipzig, 1852 (А. Гьоргей. «Моят живот и дейност в Унгария през 1848 и 1849 години». Лайпциг, 1852); G. Klapka. «Memoiren. April bis Oktober 1849» Leipzig, 1850. (Г. Клапка. «Мемоари. Април—октомври, 1849». Лайпциг, 1850). — *275.*

263 *Хонвед* — виж бележка 130. — *277.*

264 Йосиф Флавий. «Юдейската война», трета книга, глава 5.

Обсадата на Ерусалим от римския пълководец Флавий Веспасиан, а по-късно, след провъзгласяването на Веспасиан за император, от неговия син Тит, се извършвала през 68—70 г. от н. е., през време на юдейската война (66—73 г. от. н. е.), предизвикана от въстанието на юдеите срещу римското господство. След като римляните превзели градските стени, обсадените дълго време се съпротивявали в ерусалимския храм и по улиците на града. — *280.*

265 *Левити* — особена категория свещенослужители у древните евреи;

скиния — съгласно библейското предание, подвижен храм.

Описанието на лагера на израилтяните е дадено в библията, четвърта книга на Моисей, Числа, глава 1—2 — *282.*

266 *Авгури* — жреци в Древния Рим, които играели голяма роля в политическия живот; техните гадания по крясъка и полета на птиците и др. т. предшествували всеки важен държавен акт.

Гномон — най-древен астрономичен инструмент. — *283.*

267 Става дума за битката при Верцели (Северна Италия) през 101 година преди н. е., в която римският пълководец Марий удържал победа над германското племе кимври. С тази победа завършила борбата на Рим с кимврите и тевтоните (113—101 г. преди н. е.), които извършили редица нашествия в Южна Галия и Италия. — *284.*

268 Изброени са редица военни събития от периода на войната на Франция в съюз с Англия (която се оттеглила от съюза през 1674 г.) и Швеция срещу Холандия испанските и австрийските Хабсбурги, водена през 1672—1679 г. Войната, предизвикана от търговското съперничество между Франция и Холандия, и от стремежа на Людовик XIV да завземе Южните (Испанските) и Северните Нидерланди, довела до териториално разширяване на монархията на Людовик XIV за сметка на испанските владения, но главната цел — разгромяването на Холандия — французите не успели да постигнат. — *285.*

269 *Нимвегенски мир* — мирни договори, сключени от правителството на френския крал Людовик XIV през 1678 г. с Холандия и Испания и през 1679 г. с австрийските Хабсбурги и завършили започналата през 1672 г. война между тях и Франция. Според този мир Франция получавала Франш-Конте и няколко градове в Испанска Нидерландия; на Холандия се връщала крепостта на Маастрихт, която ѝ била отнета през време на войната, и наследствените

земи на Оранския дом; на свой ред Холандия признавала френските колониални завоевания в Гвиана и Сенегал. — *286.*

270 Имат се предвид военните действия през време на първите три години от войната през 1688—1697 г. между Франция и европейската коалиция, така наречената Аугсбургска лига, която обединявала Холандия, Англия, Испания, Германската империя начело с австрийските Хабсбурги, Савоя, Швеция, редица германски и италиански князе. Войната завършила със сключването през 1697 г. на Рисвикския мир, който потвърдил с известни изменения довоенните граници. Франция трябвало да признае държавния преврат, извършен през 1688 г. в Англия, който довел до възкачването на холандския щатхалтер Вилхелм Орански, враг на крал Людовик XIV, на английския престол.

По-долу са споменати събитията, станали през следващите години на тази война. — *286.*

271 *Войната за Испанското наследство* през 1701—1714 г. — виж бележка 68. — *286.*

272 M. Coehoorn. «Nieuwe Vestingbouw». Leeuwarden, 1685. — *286.*

273 *Гвелфи* и *гибелини* — политически партии в Италия през XII—XV век, в периода на борбата между римските папи и германските императори. Гвелфите — привърженици на папата, принадлежали на върхушката на търговско-занаятчийските слоеве на италианските градове. Гибелините — предимно представители на феодалната аристокрация, поддържали императорите. — *290.*

274 Има се предвид окупирането на Венеция от френските войски през 1797 г., по време на кампанията на генерал Бонапарт в Северна Италия, което довело до ликвидирането на Венецианската република (съществувала от V век) и подялбата на владенията ѝ между Франция и Австрия, съгласно Кампоформийския договор (виж бележка 152). — *290.*

275 Към завоюване на Бирма английските колонизатори пристъпили от началото на XIX век. В резултат на първата бирманска война (1824—1826) войските на Западноиндийската компания завоювали граничещата с Бенгалия провинция Асам и крайбрежните Аракан и Тенасерим, които били откъснати от Бирма според натрапения от англичаните на бирманците Иандабоски договор, който бил сключен на 24 февруари 1826 година. Съгласно този договор на Бирма се налагала и контрибуция в размер от 1 млн. фунта стерлинги. Втората бирманска война (1852) довела до завземането на провинция Пегу от англичаните. — *291.*

276 H. Yule. «A Narrative of the Mission sent by the Governor-General of India to the Court of Ava in 1855». London, 1858. — *298.*

277 Първоначалният вариант на статията, съставен от Енгелс, бил съществено допълнен от Маркс и изпратен в готов вид в Ню Йорк. Работейки над статията, Маркс и Енгелс, както се вижда от направените от тях извадки, а също и от писмото на Енгелс до Маркс от 11 март 1858 г., събирали материал за нея от различни източници: Енгелс използвал главно книгата на Нейпир за войната на Пиренейския полуостров (виж бележка 260), а Маркс — справочници и енциклопедии. — *300.*

278 Споменати са редица завоевателни колониални експедиции на Англия, в които е участвал Бересфорд.

През 1806 г. англичаните, като се възползвали от въстанието на местните холандски колонисти-бури срещу холандските колониални власти, завзели южноафриканските земи около нос Добра надежда (Капска колония). Предлог за нахлуването било участието на Холандия — тогава васал на Наполеон — във войните му срещу Англия. Официално Капската колония преминала към Англия след завършването на Наполеоновите войни.

През 1806 г. военна експедиция на англичаните под командването на капитан Попем и генерал Бересфорд се опитала да завземе Буенос Айрес, който принадлежал на Испания — тогавашен съюзник на Наполеонова Франция. Отрядът на Бересфорд, без да срещне сериозна съпротива от испанските колониални власти, овладял Буенос Айрес, но бил обкръжен и принуден да се предаде на патриотичното опълчение на аржентинците. Новата експедиция, изпратена от англичаните през 1807 г. в устието на Ла-Плата, също претърпяла поражение.

Завземането през края на 1807 г. на остров Мадейра, който принадлежал на Португалия, било извършено от войските на Бересфорд под предлог че защищава острова от французите. Островът останал в ръцете на англичаните до 1814 година. — *300.*

279 *Спогодба в Синтра* (Португалия) — военна конвенция, сключена на 30 август 1808 г. между главнокомандуващите английските и френските войски в Португалия, Дейримпъл и Жюно. Съгласно конвенцията французите трябвало да евакуират войските си от Португалия (те били вкарани там през есента на 1807 г.). Спогодбата била резултат от пораженията, понесени от френските войски през 1808 г. от англо-португалската армия, а също и от повсеместното победоносно народно въстание на Пиренейския полуостров срещу Наполеоновото господство. През лятото на 1808 г. френските окупатори били почти напълно изгонени от Испания. Въпреки критичното положение на французите, според условията на конвенцията англичаните се задължили да превозят на свои кораби войските на Жюно във Франция, където те били включени от Наполеон в 200-хилядната армия, с която той през ноември 1808 г. извършил повторно нахлуване на Пиренейския полуостров.

При *Коруня* (Испания) на 16 януари 1809 г., през време на второто нахлуване на французите на Пиренейския полуостров, отстъпващата английска армия на генерал Мур отблъснала атаките на войските на маршал Султ, а на 17 и 18 януари под прикритието на дивизията на Бересфорд се натоварила на кораби в пристанището Коруня и отплувала за Англия. — *300.*

280 Става дума за редица сражения в крайните етапи на войната на Пиренейския полуостров (1808—1814), в които съюзните англо-испано-португалски войски под командването на Велингтон нанесли поражение на френските войски.

В сражението при *Саламанка* на 22 юли 1812 г. войските на Велингтон отблъснали армията на маршал Мармон, която понесла големи загуби. В резултат от сражението при *Витория* на 21 юни 1813 г. (виж бележка 259) основните сили на французите били изтикани към Пиренеите и към края на 1813 г. войната била пренесена на френска територия. В боевете край *Байона* (Югозападна Франция) на 9—13 декември 1813 г. войските на Велингтон водели настъпление срещу укрепения лагер на армията на маршал Султ и я принудили да отстъпи.

През пролетта на 1814 г., по време на общото настъпление на войските на шестата антифренска коалиция във Франция, настъпващата армия на Велингтон одържала победа над армията на Султ на 27 февруари при *Ортез*

и на 10 април край *Тулуза*. На 18 април, след отричането на Наполеон от престола, Султ сключил примирие с Велингтон. — *301*.

281 Има се предвид участието на Бересфорд в потушаването на националноосвободителното въстание срещу португалските колонизатори, което избухнало през 1817 г. в североизточната провинция на Бразилия — Пернамбуку. Въстаниците, които провъзгласили борба за независима република, претърпели поражение. Земевладелско-аристократическите елементи, които след това възглавили движението за отделяне от Португалия — през 1822 г. била провъзгласена независимата Бразилска империя, — запазили в Бразилия реакционния монархически строй и робството на негрите. — *301*.

282 Става дума за подкрепата, която Бересфорд оказал на реакционните земевладелско-клерикални кръгове на Португалия, възглавявани от принц дон Мигел, в смазването на португалската буржоазна революция от 1820—1823 г. През май 1823 г. контрареволюционните генерали и офицери, подстрекавани от английската и френската дипломация, вдигнали бунт и възстановили в Португалия абсолютистката монархия и феодалния ред. — *301*.

283 Има се предвид романът на Т. Хоуп: «Anastasius: or Memoirs of a Greek; written at the close of the Eighteenth Century». Vol. I—III, London, 1819 («Анастасий, или Мемоари на един грък, написани в края на осемнадесетия век». Томове I—III, Лондон, 1819). — *301*.

284 Италия била превърната от картагенския пълководец Анибал в основен театър на втората Пуническа война (218—201 г. преди н. е.). През 218 г. начело на наемната си армия Анибал извършил поход от Испания през Алпите в Северна Италия. През октомври 218 г. преди н. е. на река Тичино той нанесъл поражение на челните отряди на една от консулските армии, които били изпратени срещу него, а през декември същата година разгромил двете съединили се армии на река *Требия*. Вмъкнал се в Централна Италия, Анибал напълно разбил римляните през август 216 г. в Апулия, при *Кани* (и трите сражения по-долу са подробно описани от Енгелс). Успехите на Анибал обаче били сведени до нищо от победите на римските войски в Испания и Сицилия, а също и от дебаркирането на римската армия в Северна Африка, което подбудило картагенския сенат да отзове Анибал от Италия. През 202 г. преди новата ера последвало поражението на Анибал в битката при Зама. Войната завършила с подписване мир при тежки за Картаген условия. — *306*.

285 *Пунически войни* (264—241, 218—201 и 149—146 г. преди н. е.) — войни между двете най-големи робовладелски държави на древността — Рим и Картаген — за господство в Западното средиземноморие, за завладяване на нови територии и роби. В резултат на първата Пуническа война Картаген бил принуден да отстъпи на Рим господството над Сицилия и близките до нея острови, в резултат на втората — той се лишил от флота, от всички неафрикански владения (Испания, Балеарски острови и др.) и трябвало да заплати на Рим огромна контрибуция. След като сломили могъществото на Картаген, римляните успели в резултат на третата Пуническа война да ликвидират картагенската държава; град Картаген бил разрушен. — *308*.

286 Има се предвид сражението на река Казилинума (близо до гр. Капуа в Югозападна Италия) през 554 г., в което византийският пълководец Нарсес нанесъл поражение на германските племена франки и алемани. В началото на сражението франките се вклинили дълбоко в центъра на византийската

войска, но след това, заобиколени от фланговете и атакувани откъм тила от конницата на Нарсес, били обкръжени и унищожени. След като отблъснала нашествието на франките и алеманите и унищожила остатъците на италианското кралство на остготите (493—554), основните сили на които били разбити още преди стълкновението с франките, армията на Нарсес за кратко време установила в Италия господството на робовладелската Източна Римска империя (Византия). — *309*.

287 В сражението при *Мерзебург* (933 г.) войските на германския крал Хенрих I Птицелов и в сражението на *Леха* (955 г.) войските на неговия приемник Отон I нанесли поражение на унгарците, които нахлули през X век на територията на Германия. Тези победи били подготвени в значителна степен от реорганизацията на германската рицарска конница, извършена от Хенрих I. — *309*.

288 На 9 април 1241 г. в сражение при *Валщадт* край гр. Лигниц (Легница) съюзните войски на полските и германските феодали претърпели поражение от монголските завоеватели, които нахлули в Централна Европа (за това нахлуване виж бележка 34). — *309*.

289 В сражението при *Новара* (Северна Италия) на 6 юни 153 г. швейцарските наемни войски, които се намирали на служба при херцог Милански, нанесли поражение на френската войска, основната сила на която образували конните рицари, и я принудили да отстъпи през Алпите във Франция. В резултат на това претърпял неуспех завоевателният поход на френския крал Людовик XII в Италия през 153 г.— едно от многобройните нашествия на другоземци на Апенинския полуостров през време на италианските войни от 1494—1559 г. (виж бележка 37). — *310*.

290 При *Марстонмур* (Йоркшир) на 2 юли 1644 г. и при *Нейзби* (Нортхемптъншир) на 14 юни 1645 г., в периода на английската буржоазна революция, армията на привържениците на парламента разбила контрареволюционните войски на английския крал Карл I. Решаваща роля в тези сражения изиграла възглавяваната от Кромвел кавалерия, ядрото на която се състояло от отряди, вербувани измежду селяните и занаятчиите и отличаващи се с високи бойни качества, дисциплина и съзнание за революционния дълг. Изходът на двете сражения, особено на второто, в значителна степен бил определен от победата на силите на привържениците на парламента в първата гражданска война през 1642—1646 г. (виж за нея бележка 51). — *312*.

291 *Силезийски войни* — част от общоевропейската война за Австрийското наследство (виж бележка 43), която обхваща военните действия между Прусия и Австрия през 1740—1742 г., от момента на нахлуването на Фридрих II в Силезия до сключването на първия сепаративен договор от него с австрийците (първа силезийска война), а също и военните действия на Прусия срещу Австрия и нейния съюзник Саксония през 1744—1745 г., от момента на възобновяването на войната през август 1744 г. до сключването на нов сепаративен мир от Фридрих II (втората силезийска война). Главната цел на Фридрих II в тези войни, които отразили борбата на Прусия и Австрия за хегемония в Централна Европа, била да завоюват и задържат в свои ръце богатата полска провинция Силезия. — *313*.

292 Енгелс привежда в свободно изложение редица положения от инструкциите на Фридрих II, по-специално от «Инструкция за кавалерията в случай на бой» от 17 март 1742 г., «Инструкция за полковниците и за всички офицери

в хусарските полкове» от 21 март 1742 г., «Инструкция за реда на действията на кавалерийските офицери при среща с противника» от 25 юли 1744 г., «Инструкция за генерал-майорите от кавалерията» от 14 август 1748 г. и други. — *313.*

293 Изброени са редица сражения от периода на войната за Австрийското наследство (1740—1748) и Седемгодишната война (1756—1763), в които голяма роля играели действията на кавалерията.

В сражението при *Хоенфридберг* в Снлезия (понякога се означава като сражение при *Щригау*) на 4 юни 1745 г. пруските войски под командуването на Фридрих II нанесли поражение на съюзните австро-саксонски войски; при *Кеселдорф* (Саксония) на 15 декември 1745 г. пруската армия разбила саксонските войски, което дало възможност на крал Фридрих II да подпише в Дрезден мирен договор с Австрия и Саксония, който сложил край на втората Силезийска война (виж бележка 291).

В сражението при *Росбах* (Пруския окръг Мерзебург) на 5 ноември 1757 г. войските на Фридрих II нанесли поражение иа обединените сили на французите и на германските държави, враждебни на Прусия.

За сражението при *Лайтен* (5 декември 1757 г.) виж бележка 118.

При *Цорндорф* (Източна Прусия) на 25 (14) август 1758 г. Фридрих II дал сражение на руската армия, в резултат на което и двете страни понесли тежки загуби, без да спечелят успех. Съпротивата на руските войски провалила сметките на Фридрих II да разгроми противниците си на части и подготвила следващото успешио настъплеиие на руската армия. — *314.*

294 В сражението прн *Вюрцбург* (Бавария) на 3 септември 1796 г., през време на войната на френската република срещу първата антифренска коалиция, австрийските войски под командуването на ерцхерцог Карл наиесли поражение на френската армия на генерал Журдан, която била принудеиа да отстъпи отвъд Рейн. Решаваща роля в победата на австрийците изиграли действията на тяхната многобройна кавалерия. — *314.*

295 *Велико Варшавско херцогство* — васална държава, създадена от Наполеон I през 1807 г. според Тилзитския мирен договор от неголяма част от полските земи, които по-рано били присъединени към Прусия; през 1809 г., след разгромяването на Австрия, към него била присъединена част от полските земи, които се намирали под австрийско владеиие. С решение на Виеиския конгрес през 1814—1815 г. територията на Варшавското херцогство била поделена между Прусия, Австрия и Русия.

Рейнски съюз — виж бележка 199. — *314.*

296 При *Даннгков* (или при Мьокери) в Саксония съюзните руско-пруски войски под командуването на руския генерал П. Х. Витгенщайн на 5 април (24 март) 1813 г. нанесли поражение на френските войски на вицекраля Евгений. — *315.*

297 W. F. P. Napier. «History of the War in the Peninsula and in the South of France from the year 1807 to the year 1814». Vol. III, London, 1831, p. 272. — *316.*

298 La Roche-Aymon. «De la cavalerie, ou des changements nésessaires dans la composition, l'organisation et l'instruction des troupes à cheval». I-er partie, Paris, 1828, p. 140 (Ларош-Емон. «За кавалерията или за необходимите изменения в състава, организацията и обучението на кавалерийските войски». Част първа, Париж, 1828, стр. 140). — *318.*

299 През 451 г. на Каталаунските полета (близо до съвременния френски град *Шалон* на Марна) станала битка между хуните — чергари-завоеватели от тюркски произход, предвождани от Атила, и армията на западноримския пълководец Аеций, която се състояла от воини от различни народности: германци, римляни, гали и т. н. В състава на войската на Атила влизали също и воини от много покорени от хуните племена в Европа. Конницата на хуните отхвърлила центъра на армията на Аеций, но след това, атакувана от фланговете, била принудена да отстъпи с големи загуби. За пълния разгром на хунските орди попречили раздорите сред победителите.

Въстание на сипаите — най-голямото народно въстание в Индия през 1857—1859 г. срещу английското господство. Въстанието избухнало през пролетта на 1857 г. сред така наречените сипайски части на бенгалската армия, които били набирани от местните жители, и обхванало най-големите райони на Северна и Централна Индия. Основната движеща сила на въстанието били селяните и бедните занаятчии от градовете. Ръководеното от местните феодали въстание претърпяло поражение поради феодалната разпокъсаност на Индия, религиозните и кастовите различия, а също и поради военно-техническото превъзходство на колонизаторите. — *323.*

300 Виж в мемоарите на Наполеон «Седемнадесет бележки върху труда под заглавие «Разсъждение за военното изкуство», издаден в Париж през 1816 г.», бележка 3-а: Кавалерия. Публикувано в книгата: «Mémoires pour servir à l'histoire de France, sous Napoléon, écrits a Sainte-Hélène, Par les généraux qui ont partagé sa captivité, et publiés sur les manuscrits entièrement corrigés de la main de Napoléon». Tome premier, Paris, 1823, p. 262 (превод на заглавието на книгата виж в бележка 72). — *324.*

301 В сражението при Ватерло на 18 юни 1815 г. (виж бележка 55) корпусът на генерал д'Ерлон по заповед на Наполеон атакувал левия фланг на съюзната армия на Веллингтон със своите четири дивизии, построени всяка в по една колона. Батальоните в тях се разполагали един след друг. Това построение още при първата атака довело корпуса до загуба на значителна част от неговия състав. — *327.*

302 На 23 юли 1812 г. при *Гарсия-Ернаноес* в периода на войната на Пиренейския полуостров (1808—1814) кавалерията на германския легион, който влизал в състава на английските войски на Веллингтон, нападнал ариергарда на френската армия, която отстъпвала след поражението при Саламанка (виж бележка 280), пробила и разпръснала карето на пехотата, като заловила няколкостотин пленници. — *328.*

303 Редакцията на «New American Cyclopaedia», публикувайки тази статия през 1859 г. в седми том на изданието, прибавила към нея таблица, в която се изброяват построените или сьоръжавани фортификационни укрепления на САЩ според данните от октомври 1859 година. В таблицата са посочени и сумите, изразходвани за строежа, ремонтирането и модернизирането на тези укрепления. — *331.*

304 Има се предвид германският инженер де Спекъл и книгата му: «Architectura von Vestungen». Strassburg, 1589 («Архитектура на крепостите». Страсбург, 1589). — *333.*

305 Има се предвид шеста книга от съчиненията на Н. Тартали: «Quesiti et inventioni diverse» («Различни изследвания и изобретения») в изданието, излязло във Венеция през 1554 година. Първото издание на книгата излязло във Венеция през 1546 година. — *338.*

306 G. Alghisi. «Delle fortificationi». Venetia, 1570 (Г. Алгизи. «За фортификацията». Венеция, 1570) G. Maggi e J. Castriotto. «Della fortificatione delle città». Venetia, 1564 (Дж. Маджи и Дж. Кастриото. «За фортификацията на градовете». Венеция, 1564). — *339.*

307 Виж бележка 39. — *342.*

308 През време на войната за Испанското наследство (1701—1714) крепостта *Ландау* (Западна Германия), която се намирала в ръцете на французите, била обсадена и превзета през 1702 г. от германско-имперските войски. През 1703 г. французите отново овладели крепостта, а през следната година имперците отново я обсадили и след тримесечна обсада крепостта била принудена да капитулира. През 1713 г. град Ландау бил отново превзет от французите. — *346.*

309 Има се предвид отбраната на Виена срещу обсадилата я през юли 1683 г. турска армия, която завършила с разгрома на турците на 12 септември 1683 г. от австро-германо-полските войски. Решаваща роля в този разгром изиграли полските войски под командуването на Ян Собески, дошли на помощ на австрийската столица. Сражението край Виена спряло придвижването на турците в Централна Европа. — *348.*

310 Основният труд на Монталамбер по фортификация: «La Fortification perpendiculaire, ou Essai sur plusieurs manières de fortifier la ligne droite, le triangle, le quarré et tous les poligônes». T. 1—5, Paris, 1776—1786 («Перпендикулярна фортификация, или Опит за изследване различните начини на укрепление по права линия, триъгълник, квадрат и всички многоъгълници». Томове 1—5, Париж, 1776—1786). — *349.*

311 *Максимилианови кули* — построените през 1828—1836 г. около гр. Линц 32 кули със специална конструкция на австрийския ерцхерцог Максимилиан д'Есте. Тези кули били предназначени за отбранителни действия като самостоятелни фортове. — *350.*

312 *Укрепен лагер край Бунцелвиц* — система от укрепления от полски тип в Силезия, които се изграждали по заповед на пруския крал Фридрих II от 1760 г.,през време на Седемгодишната война (1756—1763); армията на Фридрих II през 1760—1762 г. няколко пъти поемала отбраната на този лагер срещу руските и австрийските войски.

Укрепен лагер при Торес Ведрас (Ториж-Ведраш, близо до Лисабон) бил изграден по заповед на Велингтон през 1810 г. за прикритие на разположението на англо-португалската армия от френските войски. Този лагер, който имал три реда мощни укрепления, изиграл голяма роля във войната на Пиренейския полуостров (1808—1814); през 1810—1811 г. лагерът помогнал да се спре настъплението на френската армия на маршал Масена срещу Лисабон.

Френските укрепени *линии край Вайсенбург* (Елзас) били построени през 1706 г., през време на войната за Испанското наследство (1701—1714), от армията на маршал Вилар, която ги отбранявала срещу германо-имперските войски; по-късно те били усъвършенствувани от Кормонтен. Особено остра борба между французите и австрийците за владеенето на тези линии се развила през време на войната на френската република срещу първата антифренска коалиция (1792—1797).

За австрийските укрепления пред *Верона* и за ролята им в хода на военните действия на контрареволюционната австрийска армия срещу

пиемонтските войски през 1848 г. виж труда на Ф. Енгелс «По и Рейн» и статията му «Как Австрия държи в свои ръце Италия» (настоящото издание, том 13, стр. 235—283 и 204—211). — *355.*

313 По време на националноосвободителната война на унгарците против Австрия през 1848—1849 г. укрепеният лагер при крепостта Коморн (Комарн) дал възможност на унгарската армия два пъти, на 2 и 11 юли 1849 г., да издържи боевете с числено превъзхождащите я австрийски войски. Самата крепост през 1849 г. два пъти (януари—април и юли—септември) издържала продължителна обсада и била предадена на австрийците едва на 27 септември. — *356.*

314 *Дорийци* — една от основните групи на древногръцките племена, която в XII—XI век преди н. е. се преселила от северната част на Пелопонеския полуостров в южните острови на Егейско море. В сравнение с племената, които по-рано са се установили в Гърция — ахейци, йонийци, еолийци, — дорийците запазили повече патриархално-архаични черти в своя обществен строй. Но процесът на разлагане на първобитно-общинния строй довел до излъчване на родовата аристокрация и прн дорийците, а през VIII—IV век преди н. е. — до образуване на робовладелски държави, между които найсилната била Спарта. — *357.*

315 *Периеки* — виж бележка 14. — *357.*

316 *Гръко-персийски войни* — виж бележка 8. — *358.*

317 *Илоти* — виж бележка 15. — *358.*

318 *Пелопонеска война* — виж бележка 12. — *358.*

319 *Самнитски войни* (343—341, около 327—304 и 298—290 г. преди н. е.) — войните между римляните и самнитите (група италийски племена, населяващи планинската област в Средните Апенини) през периода на борбата на Рим за господство над Средна Италия. Победата над самнитите била важен желон в укрепването на римската робовладелска държава и в обединяването на италийските племена под властта на Рим. — *362.*

320 Има се предвид шеста книга от съчиненията на Полибий «Всеобща история в четиридесет и две книги».

Пунически войни — виж бележка 285. — *362.*

321 При *Лаупен* (близо до Берн) на 21 юни 1339 г. швейцарската пехота, която се състояла от свободни селяни, нанесла поражение върху съюзната войска на австрийските, германските и италианските феодали. Сражението станало важен етап в борбата на швейцарските кантони за независимост (виж бележка 35). — *369.*

322 Има се предвид войната през 1481—1492 г. на обединеното кралство Кастилия и Арагона (испанската монархия) срещу гранадския емират, която става заключителен етап на отвоюването на Пиренейския полуостров от маврите — реконкисти (виж бележка 207). Войната завършила с превземането на Гранада от испанците. — *370.*

323 *Военна граница* — виж бележка 42. — *378.*

324 При *Лексингтън* и *Конкорд* (Масачусет) на 19 април 1775 г. английските редовни войски претърпели поражение от американските въстаници, които

се сражавали в разсипан строй. Тези боеве сложили началото на войната на английските северноамерикански колонии за своята независимост. — *379.*

325 Има се предвид войната между Франция и Сардинското кралство (Пиемонт), от една страна, и Австрия — от друга, която продължила от 29 април до 8 юли 1859 година. Войната била разпалена от Наполеон III, който се стремял под флага на «освобождаване» на Италия към териториални завоевания и към укрепване на бонапартисткия режим във Франция чрез успешна «локална» военна кампания. С помощта на войната италианската едра буржоазия и либералното дворянство се надявали да извършат обединяването на Италия без участието на народните маси под властта на управляващата в Пиемонт савойска династия. Но изплашен от широкия размах на националноосвободителното движение срещу потисника на Италия — австрийската монархия, в стремежа си да запази политическата разпокъсаност на Италия и опасявайки се от военни усложнения в случай че войната продължи, Наполеон III след няколко победи на франко-пиемонтските войски сключил на 11 юли сепаративно, зад гърба на Сардиния, Вилафранкския мирен договор с Австрия. В резултат на войната Франция получила Савоя и Ница. Ломбардия била присъединена към Сардиния. Венецианската област продължавала да стои под властта на австрийците.

Trotha. «Beitrag zur Erörterung der Frage: Welchen nothwendigen Einfluss haben die bis jetzt gebräuchlichen weittragenden Handfeuerwaffen auf das Gefecht der Infanterie?» Wittenberg, 1857 (Трота. «Към изучаване на въпроса какво влияние трябва да оказва използваното досега дългобойно ръчно огнестрелно оръжие върху бойните действия на пехотата». Витенберг, 1857).—*383.*

326 Към края на тази статия редакцията на «New American Cyclopaedia» прибавила абзац, в който се дават сведения за развитието на военноморската флота на САЩ, като се почне от 1775 година. В този абзац са приведени данни за състава на американската флота към момента на издаването на деветнадесетия том от енциклопедията (1861 г.), в който била включена статията на Енгелс, написана няколко месеца по-рано. — *384.*

327 В хода на първата Пуническа война през 264—241 г. преди н. е. (виж бележка 285) римляните, които първоначално не разполагали със средства за борба с големите военноморски сили на Картаген, построили мощна за времето флота, с помощта на която нанесли редица поражения на картагенската флота. В резултат на това военноморската мощ на Картаген била подкопана. За успеха на римляните спомогнало въвеждането на абордажни мостове на техните кораби. — *385.*

328 Става дума за брошурата на принц Жранвил: «De l'état des forces navales de la France» («За състоянието на военноморските сили на Франция»), издадена през 1844 година. — *391.*

329 На 17 (5) октомври 1855 г., през време на Кримската война (1853—1856), малката руска крепост *Кинбурн,* която защищавала входа в Днепровско-Бугското пристанище, била подложена на бомбардировка откъм морето от съюзните англо-френски флоти. В бомбардировката участвували три френски бронирани плаващи батареи. — *392.*

330 Памфлетът на Маркс «Господин Фогт» бил отговор на клеветническата книга на вулгарния демократ и бонапартистки агент Карл Фогт «Моят процес против «Allgemeine Zeitung»», насочена срещу Маркс и възглавяваните от

него пролетарски революционери. Брошурата на Фогт излязла през декември 1859 г., а през януари 1860 г. берлинският буржоазен вестник «National-Zeitung» в две уводни статии възпроизвел клеветническото съдържание на Фогтовата книжка. В интерес на формиращата се пролетарска партия Маркс решил да отговори на Фогт в печата и да даде под съд вестник «National-Zeitung» за клевета. От края на януари 1860 г. Маркс започва да събира материал за книгата си срещу Фогт и за процеса срещу «National-Zeitung». С тази цел той се обръща с писма към редица лица, с които е бил свързан в политическата и революционната си дейност, молейки да му изпратят изобличителен за Фогт материал. От средата на февруари 1860 г. Маркс започва да изпраща обвинителен материал срещу редактора на «National-Zeitung» Цабел в Берлин до своя адвокат юстицрата Вебер. Но в продължение на април—октомври 1860 г. искът на Маркс без всякакви основания се отхвърля от всички пруски съдебни инстанции.

Едновременно с подготовката и изпращането на материали за процеса Маркс продължава да работи над памфлета срещу Фогт. Той изучава политическата и дипломатическата история на XVIII—XIX век, прави многобройни извадки от книги и вестници по въпросите на външната политика, отива при Енгелс в Манчестер, за да прегледа намиращите се у Енгелс писма и документи, които отразяват дейността на пролетарските революционери и борбата им с различните враждебни течения. През септември 1860 г. Маркс завършва в основни линии работата си над памфлета; но след като жалбата му срещу Цабел била отхвърлена от пруските съдебни инстанции, той наново пише допълнителната глава «Процесът», в която подлага на унищожителна критика пруската съдебна система. През ноември Маркс завършва работата си над книгата срещу Фогт и я озаглавява «Господин Фогт».

Памфлетът «Господин Фогт» излязъл на 1 декември 1860 година: той бил издаден в Лондон от книгоиздателството на Печ и напечатан в печатницата на Хиршфелд. Докато били живи Маркс и Енгелс памфлетът не е преиздаван. Четвъртото приложение към книгата «Господин Фогт» («Кьолнският процес на комунистите») било възпроизведено в допълнение към авторизираното (второ) издание на произведението на Маркс «Разобличения за кьолнския процес на комунистите», излязло през 1875 година. Пускайки трето издание на «Разобличенията» през 1885 г., Енгелс поместил това приложение с малка прибавка.

Произведението «Господин Фогт» на руски език било издадено за пръв път през 1933 година. — *399.*

«Volks-Zeitung» («Народен вестник») — германски всекидневен демократичен вестник, излизал в Берлин от 1853 година.

«Die Reform» («Реформа») — германски всекидневен буржоазен либерален вестник, излизал в Хамбург през 1848—1892 година. — *403.*

352 *«National-Zeitung»* («Национален вестник») — германски всекидневен буржоазен вестник, издаван под това заглавие в Берлин през 1848—1915 година. — *403.*

353 C. Vogt. «Mein Prozess gegen die «Allgemeine Zeitung»». Genf, im Dezember 1859.

«Allgemeine Zeitung» («Всеобщ вестник») — германски всекидневен консервативен вестник, основан през 1798 година; от 1810 до 1882 г. излизал в Аугсбург. През 50—60-те години поддържал плановете за обединяване на Германия под хегемонията на Австрия. — *403.*

354 Маркс тук има предвид разногласията си с Ласал по въпроса за пътищата за

обединяване на Германия и Италия (виж предговора към настоящия том, стр. XXIII.

За Италианската война виж бележка 325. — *405.*

335 *Сярна банда* — първоначално название на студентско обединение в Йенския университет през 70-те години на XVIII век, което се ползвало с лоша слава поради скандалите, създавани от неговите членове; по-късно изразът «сярна банда» станал нарицателен. — *406.*

336 Осмивайки Карл Фогт, Маркс често използва съвпадението на неговата фамилия с названието на средновековните длъжностни лица — наместници на императора на Германската империя, които се наричали «фогтове» или «ландфогтове». «Наследствен фогт от Нихилбург», т. е. от замък, който не съществува (*nihil* на латински значи нищо) — действуващо лице, споменавано на заглавната страница на сатиричния роман на Йохан Фишарт «Изпълнено с приключения грандиозно историческо повествование за деянията и премъдростите на героите и господата Грангошир, Горгелантюа и Пантагрюел». Произведението на Фишарт, което е преработка на немски език на романа на Рабле «Гаргантюа и Пантагрюел», излязло през 1575 година. По-долу Маркс използва думи от заглавието на това произведение. — *406.*

337 Така Маркс нарича разглежданата от него книга на Фогт «Моят процес срещу «Allgemeine Zeitung»» за разлика от други по-малки изказвания на Фогт в печата на същата тема. — *406.*

338 Маркс има предвид статията на Фогт «Предупреждение», датирана с 23 май и публикувана като приложение към брой 150 на вестник «Schweizer Handels-Courier» от 2 юни 1859 година.

«Schweizer Handels-Couier» («Швейцарски търговски куриер») — всекидневен буржоазен вестник, издаван в швейцарския град Бил (кантон Берн). Под това заглавие излизал през 1853—1909 година. През 50—60-те години изразявал бонапартистки възгледи. Маркс понякога иронично нарича този вестник билски «Комивоаяжор». — *406.*

339 *Републиканското въстание в Баден*, избухнало в края на септември 1848 г., било вдигнато от група германски емигранти начело с Густав Струве, която на 21 септември пристигнала на баденска територия от Швейцария. С подкрепата на въоръжените отреди на баденските демократи и на местното гражданско опълчение Струве провъзгласил Германска република. След няколко дни въстанието било потушено от баденските войски, а Струве и редица други участници във въстанието били арестувани и осъдени на дълги години затвор, за излежаването на който те били изпратени в затвора в гр. Брухзал (Баден). През май 1849 г., през време на новото въстание в Баден, Струве заедно с другите политически затворници бил освободен от въстаниците.

Кампанията в защита на имперската конституция, приета от франкфуртското Национално събрание на 28 март 1849 г., била последният етап на буржоазнодемократическата революция от 1848—1849 г. в Германия. Конституцията била отхвърлена от повечето германски правителства. През май 1849 г. избухнали въстания в Саксония, Рейнска Прусия, Баден и Пфалц в защита на конституцията. Но франкфуртското Национално събрание не оказало никаква подкрепа на въстаналите. През юли 1849 г. движението било окончателно задушено. Характеристика на кампанията за имперска конституция е дадена в произведенията на Енгелс «Германската кампания за имперска конституция» (виж настоящото издание, том 7, стр. 113—207) и «Ре-

волюцията и контрареволюцията в Германия» (виж настоящото издание, том 8, стр. 87—100). — *410.*

340 През септември 1849 г. Маркс бил избран в състава на Комитета за подпомагане на германските емигранти в Лондон, образуван при местното Просветно дружество на германските работници. За да се пресекат опитите на дребнобуржоазните демократи-емигранти да подчинят на своето влияние пролетарските елементи на лондонската емиграция, Комитетът по предложение на Маркс и на други ръководители на Съюза на комунистите бил преобразуван в Социалдемократически емигрантски комитет, в ръководството на който влизали Маркс и Енгелс. В средата на септември 1850 г. Маркс и Енгелс заявили, че излизат от емигрантския Комитет, мнозинството от членовете на който попаднало под влиянието на авантюристко-сектантската фракция на Вилих—Шапер. — *410.*

341 *Карбонари* (carbonaro — буквално въглищар) — членове на тайното заговорническо дружество, което съществувало в Италия през първата трета на XIX век и във Франция през 20-те години на XIX век. Италианските карбонарии, които обединявали в редовете си представители на градската буржоазия, на обуржоазилата се аристокрация, офицерството, дребната буржоазия и селяните, си поставяли за цел националното освобождение, обединяването на Италия и политически реформи. Френските карбонарии, към които принадлежали представителите на различни политически направления, си поставяли за задача да съборят монархията на Бурбоните. — *411.*

342 Маркс нарича Радемахер лекар-знахар, като намеква за заглавието на неговата книга: J. G. Rademacher. «Rechtfertigung der von Gelehrten misskannten, verstandesrechten Erfahrungsheillehre der alten scheidekünstigen Geheimärzte und treue Mittheilung des Ergebnisses einer 25-jährigen Erprobung dieser Lehre am Krankenbette» (И. Г. Радемахер. «Оправдание на непризнатата от учените разумна практическа лечебна наука на старите лекари-знахари които се занимавали с алхимия, и правдиво осветление на резултатите 25-годишното прилагане на тази наука при постелята на болния»). — *41*

343 *Декемврийска банда* Маркс нарича участниците в бонапартисткия държавен преврат от 2—4 декември 1851 г., който довел до установяване на контрареволюционния режим на Втората империя (1852—1870) във Франция начело с Наполеон III. В подготовката на този преврат голяма роля изиграло създаденото през 1849 г. тайно бонапартистко Дружество 10 декември (наречено така в чест на избирането на неговия покровител Луи Бонапарт на 10 декември 1848 г. за председател на Френската република), характеристика на което Маркс привежда по-долу. — *411.*

344 В цитирания откъс от «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» Маркс навсякъде заменя думата «дружество» с думата «банда». — *411.*

345 Става дума за предприетите в периода на Юлската монархия опити на Луи Бонапарт да извърши държавен преврат чрез военен метеж. На 30 октомври 1836 г. той успял с помощта на няколко бонапартистки настроени офицери да вдигне два артилерийски полка от страсбургския гарнизон, но още след няколко часа бунтовниците били обезоръжени. Самият Луи Бонапарт бил арестуван и изгонен в Америка. На 6 август 1840 г., като използвал известно оживление на бонапартистките настроения във Франция, той слязъл с шепа заговорници в Булон и се опитал да вдигне бунт сред войските на местния гарнизон. Този опит също завършил с пълен провал. Бонапарт бил осъден на доживотен затвор, но избягал през 1846 г. в Англия. — *412.*

346 *Националните работилници* били създадени след февруарската революция през 1848 г. от френското временно правителство (в него преобладавали буржоазните републиканци), което се стремяло да дискредитира сред работниците Луиблановите идеи за организирането на труда, и, от друга страна, да противопостави организираните по военному работници от тези работилници на революционния пролетариат. Но провокационният план за разцепване на работническата класа не успял и заетите в националните работилници работници все повече се проникували от революционните идеи, което подбудило буржоазното правителство да вземе мерки за тяхното закриване. Това предизвикало силно възмущение сред парижкия пролетариат и било един от поводите за пролетарското въстание в Париж на 23—26 юли, през време на което въстаниците използвали създадената в националните работилници военна организация. След смазването на въстанието правителството приело на 3 юли 1848 г. декрет за ликвидиране на националните работилници.

Подвижната гвардия била създадена с декрет на временното правителство от 25 февруари 1848 г. за борба против революционно настроените народни маси. Отредите на подвижната гвардия, които се състояли предимно от лумпенпролетарии, били използвани за потушаване на пролетарското юнско въстание от 1848 година. — *412.*

347 Има се предвид регентството на Филип Орлеански във Франция през 1715—1723 г., през време на малолетието на Людовик XV. — *414.*

348 *Трирски свещен хитон* — пазена в Трирската катедрала католическа реликва, която представлявала уж свещеното облекло, снето от Христа през време на разпятието. Трирският свещен хитон бил предмет на поклонение. — *415.*

349 Виж настоящото издание, том 8, стр. 163—166 и 210—212. — *415.*

350 «*Das Volk*» («Народ») — седмичен вестник, излизал на немски език в Лондон от 7 май до 20 август 1859 година. Бил основан като официален орган на лондонското Просветно дружество на германските работници. Първият брой излязъл под редакцията на германския публицист, дребнобуржоазен демократ Елард Бискамп. От брой 2 вестникът излизал при най-близкото участие на Маркс, което се изразявало в неофициално сътрудничество, в постоянни съвети и помощ, в редактиране на статии, организиране на материалната издръжка на вестника и т. н. В брой 6 от 11 януари редакцията на вестника обявила официално за сътрудничеството на Маркс, Енгелс, Фрайлиграт, В. Волф и Х. Хайзе (виж настоящото издание, том 13, стр. 639). От началото на юли Маркс фактически станал редактор на вестника, който се превръща в орган на пролетарските революционери.

На страниците на вестник «Volk» намира отражение разработката, която Маркс и Енгелс давали на въпросите на революционната теория и тактика на пролетарската борба, осветлявали се класовите битки на пролетариата, водела се непримирима борба срещу представителите на дребнобуржоазната идеология. Във вестника се анализирали от позициите на пролетарския интернационализъм събитията в австро-итало-френската война през 1859 г., въпросите за обединяването на Германия и Италия, разобличавала се външната политика на Англия, Прусия, Франция, Русия и други реакционни държави, била водена последователна борба против бонапартизма и откритите и прикритите му привърженици.

Във вестник «Volk» бил напечатан предговорът на Маркс към труда му «Към критиката на политическата икономия», 5 статии на Маркс, в това число незавършената серия от статии «Quid pro quo», 9 статии на Енгелс, а също и рецензията му за труда на Маркс «Към критиката на политическата ико-

номия», съставените от Маркс с участието на Бискамп прегледи на вестника на германските дребнобуржоазни демократи «Hermann», които се публикували в рубриката «По страниците на печата». Освен това много статии и политически прегледи носят следите на непосредствената редакционна работа на Маркс. Излезли са всичко 16 броя на вестника. Излизането на вестника било спряно на 20 август 1859 г. поради липса на парични средства. — *416*.

351 *За двата Ричмонда*, или за още един Ричмонд на бойното поле, говорят в случаите, когато се появява втори неочакван противник. Тези думи водят произхода си от трагедията на Шекспир «Ричард III» (действие V, сцена четвърта). — *417*.

352 През април 1848 г. в Баден избухнало републиканско въстание, един от ръководителите на което бил Ф. К. Хекер. Отрядът на Хекер, както и другите въстанически отреди, бил разбит от правителствените войски. Въстанието претърпяло поражение. Някои от участниците в баденското въстание влезли покъсно в отряда, организиран от Вилих от германски емигранти — работници и занаятчии — в Безансон (Франция) през ноември 1848 година. Бойците от отряда получавали помощ от френското правителство, но в началото на 1849 г. изплащането на помощта било прекратено. По-късно отрядът влязъл в състава на доброволческото поделение, което под командуването на Вилих взело участие в действията на баденско-пфалцката въстаническа армия през май—юли 1849 година. — *418*.

353 *Велика авантюра с «изгубения барабан»* Маркс иронично нарича поддържаните от Фогт в печата стремежи на Наполеон III и на бонапартистките кръгове във Франция за завладяване на левия бряг на Рейн. Маркс сравнява тези планове на бонапартистите с комичните епизоди от пиесата на Шекспир «Добро е всичко, което свършва добре» (действие III, сцена пета и шеста, действие IV, сцена първа и трета), в които капитан Парол тръгва да търси изгубения барабан и в края на краищата бива разобличен от бившите си другари като страхливец, самохвалко и продажна личност. Под Парол Маркс има предвид Фогт. — *418*.

354 *«Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie»* («Нов Рейнски вестник. Орган на демокрацията») излизал всеки ден в Кьолн под редакцията на Маркс от 1 юни 1848 до 19 май 1849 година. В състава на редакцията влизали Енгелс, а също В. Волф, Г. Веерт, Ф. Волф, Е. Дронке, Ф. Фрайлиграт и Г. Бюргерс.

Бойният орган на пролетарското крило на демокрацията «Neue Rheinische Zeitung» играл ролята на възпитател на народните маси, вдигал ги на борба против контрареволюцията. Уводните статии, които определяли позициите на вестника по най-важните въпроси на германската и европейската революции, били писани обикновено от Маркс и Енгелс.

Решителната и непримирима позиция на вестника, бойният му интернационализъм, появата на политически изобличения, насочени срещу пруското правителство и срещу местните кьолнски власти на неговите страници — всичко това още от първите месеци на съществуването на «Neue Rheinische Zeitung» повлякло след себе си кампания срещу вестника от страна на феодално-монархическия и либерално-буржоазния печат, а също и преследвания от страна на правителството, които особено се засилили след контрареволюционния преврат в Прусия през ноември—декември 1848 година.

Въпреки всички преследвания и полицейски пречки, «Neue Rheinische Zeitung» мъжествено защищавал интересите на революционната демокрация, интересите на пролетариата. През май 1849 г., в обстановка на общо настъп-

ленне на контрареволюцията, пруското правнтелство се възползвало от това, че Маркс не е получнл пруско поданство, и издало заповед за нзгонването му от пределите на Прусия. Изгонването на Маркс н репресиите срещу другнте редактори на «Neue Rheinische Zeitung» станали прнчина да спре излизането на вестника. Последннят, 301-и, брой на «Neue Rheinische Zeitung», напечатан с червено мастило, излязъл на 19 май 1849 година. В прощалното обръщение към работниците редакторите на вестника заявили, че «тяхната последна дума винагн и навсякъде ще бъде освобождаването на работническата класа!». — *419.*

355 Националноосвободителната война на Шлезвиг и Холщайн за отделяне от Дання била започната през март 1848 г. под влиянието на февруарската революцня във Францня и на мартенската революция в Германия и продължила с прекъсване до края на юни 1850 година. Имайки предвид, че общественото мнение в Германия било на страната на Шлезвиг и Холщайн, пруските правнтелствени кръгове през апрнл 1848 г. започнали показна война срещу Дания, в хода на която на всяка крачка предавали революционната шлезвиг-холщайнска армия, която в края на кранщата претърпяла поражение.

Щурмуването на вещевия склад в Прюм на 17—18 май 1849 г. било предприето от демократите с подкрепата на работниците на Трир и на близките населени пунктове. Целта на участниците в щурма била да вземат оръжие и да вдигнат въстание в защита на имперската конституция. Макар че вещевият склад бил навреме завзет от въстаниците, движението скоро бнло потушено от пристигналите набързо правителствени войски. — *419.*

356 «*Revue contemporaine*» («Съвременен преглед») — френско двуседмично списание, излизало в Париж през 1851—1870 година. През периода на Втората република — орган на реда, който обединявал легитимистите и орлеанистите; след държавния преврат от 2 декември 1851 г. — бонапартистки орган.

Статията на Едуар Симон «Процесът на господин Фогт против «Аугсбургски вестник»» била напечатана в «Revue contemporaine» от 15 февруари 1860 година. Характеристиката, дадена на статията от Маркс, виж на стр. 469—470, 487—488, 584—586 на настоящия том. — *420.*

357 Има се предвид трудът на К. Маркс «Към критиката на политическата икономия» (виж настоящото издание, том 13, стр. 1—170). — *420.*

358 Като споменава тук за «Цървула» — таен революционен селски съюз, който действувал в Германия в навечерието на Селската война през 1525 г., — Шили има предвид ръководения от Маркс и Енгелс Съюз на комунистите. Шили подчертава отсъствието на каквато и да било връзка между членовете на сярната банда и Съюза на комунистите. — *421*

359 *Cercle social* (Социален кръжец) — организация, създадена от представителите на демократичната интелигенция и действуваща в Париж през първите години на френската буржоазна революция в края на XVIII в. Мястото на Cercle social в историята на социалистическите идеи се определя от това, че неговият идеолог К. Фоше издигал искания за уравнително разпределяне на земята, за ограничаване на големите имотни състояния, а също и искане за даване работа на всички трудоспособни граждани. Критиката, която К. Фоше дава на формалното равенство, провъзгласено в документите на френската революция, подготвяла значително по-смели изказвания по този въпрос от ръководителя на «бесните» Жак Ру. Мнозинството от буржоазните революционери-якобинци се отнасяли отрицателно към идеите на уравнителния социализъм, изказвани от идеолозите на Cercle social и особено от «бесните». — *424.*

360 *Грютли-съюз* — швейцарска дребнобуржоазна реформистка организация, основана през 1838 г. като просветен съюз на занаятчиите и работниците. През 1901 г. Грютли-съюз се присъединил към швейцарската социалдемократическа партия, а през 1925 г. се слял окончателно с нея. Названието «Грютли» подчертава нацноналношвейцарския характер на организацията. Според преданието през 1307 г. представителите на трите швейцарски кантона се събрали на ливадата Грютли и сключили съюз за съвместна борба срещу австрийското господство и по-специално срещу австрийските наместници — фогтовете. Това обстоятелство Маркс използва за иронична бележка по адрес на Фогт. — *424.*

361 *Баденге* — прозвище на Наполеон III, което му било дадено във връзка с това, че той през 1846 г. избягал от затвора, облечен в дрехите на един каменар на име Баденге.

Мариана (Marianne) — название на тайното републиканско антибонапартистко дружество във Франция, възникнало през 1850 година. През периода на Втората империя си поставило за цел да се бори срещу Наполеон III. — *426.*

362 *Съюз на комунистите* — първата международна комунистическа организация на пролетариата. Създаването на Съюза на комунистите било предшествувано от голяма работа на Маркс и Енгелс, насочена към идейното и организационно сплотяване на социалистите и на прогресивните работници в различни страни. За тази цел в началото на 1846 г. те организирали в Брюксел Комунистически кореспондентски комитет. Маркс и Енгелс защищавали идеите на научния комунизъм в упорита борба срещу грубо уравнителния комунизъм на Вайтлинг, «истинския социализъм» и дребнобуржоазните утопии на Прудон, които оказвали влияние по-специално върху членовете на Съюза на справедливите — тайна организация на работниците и занаятчиите, възникнала в средата на 30-те години и имаща свои общини в Германия, Франция, Швейцария и Англия. Лондонското ръководство на Съюза на справедливите, след като се убедило в правилността на възгледите на Маркс и Енгелс, им предложило в края на януари 1847 г. да влязат в Съюза, да вземат участие в реорганизирането му, а също и да разработят програмата на Съюза, основана върху провъзгласените от тях принципи. Маркс и Енгелс дали своето съгласие.

В началото на юни 1847 г. в Лондон се състоял конгрес на Съюза на справедливите, който влязъл в историята като първи конгрес на Съюза на комунистите. В работата на конгреса взели участие Енгелс и В. Волф. На конгреса организацията била преименувана в Съюз на комунистите, предишният разтеглив лозунг: «Всички хора са братя!» — бил заменен с бойния интернационалистки лозунг на пролетарската партия «Пролетарии от всички страни, съединявайте се!». Конгресът разгледал също така «Устава на Съюза на комунистите», в разработването на който взел дейно участие Енгелс. В новия устав били ясно определени крайните цели на комунистическото движение, премахнати били точките, които придавали заговорнически характер на организацията; в основата на организацията на Съюза били положени демократични принципи. Уставът бил окончателно утвърден на втория конгрес на Съюза на комунистите (виж настоящото издание, том 4, стр. 520—525). В работата на втория конгрес, който се състоял в Лондон от 29 ноември до 8 декември 1847 г., взели участие Маркс и Енгелс. В многодневните разисквания те защищавали принципите на научния комунизъм, които били приети единогласно от конгреса. По поръчение на конгреса Маркс и Енгелс написали програмния документ — «Манифест на комунистическата партия»

(виж настоящото издание, том 4, стр. 419—458), публикуван през февруари 1848 година.

Със започването на революцията във Франция Централният комитет на Съюза в Лондон предал в края на февруари 1848 г. ръководството на Съюза в ръцете на Брюкселския окръжен комитет начело с Маркс. След изгонването на Маркс от Брюксел местопребиваването на новия Централен комитет в началото на март става Париж, където се прехвърля и Маркс. В състава на Централния комитет е избран и Енгелс. През втората половина на март и началото на април 1848 г. Централният комитет организира връщане в родината на няколкостотин германски работници, повечето от които членове на Съюза на комунистите, за да участвуват в започналата германска революция. Политическа платформа на Съюза на комунистите в тази революция станали формулираните от Маркс и Енгелс в края на март «Искания на Германската комунистическа партия» (виж настоящото издание, том 5, стр. 1—3).

След пристигането си в Германия в началото на април 1848 г. Маркс и Енгелс и привържениците им се убедили, че поради изостаналостта на Германия, разпокъсаността и недостатъчната политическа съзнателност на германските работници 200—300 души, членове на Съюза на комунистите, разпръснати по цялата страна, не са в състояние да окажат чувствително въздействие върху широките народни маси. Във връзка с това Маркс и Енгелс намерили за необходимо да действуват на крайно левия, фактически пролетарския, фланг на демократичното движение. Те влезли в кьолнското Демократическо дружество и препоръчали на привържениците си да влизат в демократическите организации, за да защищават в тях позициите на революционния пролетариат, да критикуват непоследователността и колебанията на дребнобуржоазните демократи, да ги тласкат към решителни действия. Заедно с това Маркс и Енгелс насочвали вниманието на своите привържениици към организиране на работнически дружества, към политическото възпитание на пролетариата, към създаване предпоставки за образуване на масова пролетарска партия. Ръководен и направляващ център за членовете на Съюза на комунистите сега станал редактираният от Маркс «Neue Rheinische Zeitung» (виж бележка 354).

През април 1849 г. Маркс, Енгелс и техните привърженици излезли от Демократическото дружество. Политическият опит, придобит от работническите маси, разочарованието им от дребнобуржоазната демокрация — всичко това позволявало сега да се поставя практически въпросът за създаването на самостоятелна пролетарска партия. Но Маркс и Енгелс не успели да реализират този план. Скоро започнало въстание в Югозападна Германия, поражението на което било край на германската революция.

В процеса на революцията станало ясно, че възгледите на Съюза на комунистите, изложени в «Манифеста на комунистическата партия», се оказали единствено правилните и че Съюзът е прекрасна школа за революционна дейност: неговите членове навсякъде енергично участвували в движението, като защищавали в печата, на барикадите и на полесраженията позициите на най-революционната класа — пролетарията.

Поражението на революцията нанесло тежък удар върху Съюза на комунистите. Много членове на Съюза били хвърлени в затвора или емигрирали, изгубени били адресите, нарушени били връзките, общините повсеместно престанали да функционират. Значителни загуби претърпяла и организацията на Съюза вън от границите на Германия.

През есента на 1849 г. повечето от ръководните дейци на Съюза се събрали в Лондон. Усилията на ръководения от Маркс и Енгелс нов, реорганизиран Централен комитет довели до възстановяване на предишната орга-

низация и до оживяване дейността на Съюза на комунистите през пролетта на 1850 година. В написаното от Маркс и Енгелс през март 1850 г. «Обръщение на Централния комитет към Съюза на комунистите» (виж настоящото издание, том 7, стр. 257—268) се сумирали резултатите от революцията през 1848—1849 г. и се изтъквала задачата за създаване на самостоятелна, независима от дребната буржоазия партия на пролетариата. В «Обръщението» за пръв път била формулирана идеята за непрекъсната революция. От март 1850 г. се издава новият орган на комунистическата пропаганда «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomishe Revue».

През лятото на 1850 г. в Централния комитет на Съюза на комунистите се изострили принципиалните разногласия по въпроса за тактиката. Мнозинството иа Централния комитет начело с Маркс и Енгелс се обявило решително срещу предлаганата от фракцията на Вилих—Шапер сектантска, авантюристична тактика за незабавно разпалване на революция без оглед на обективните закономерности и на реалната политическа обстановка в Европа. В противовес на това Маркс и Енгелс всемерно подчертавали като най-важна задача на Съюза на комунистите в обстановката на настъплението на реакцията да се пропагандира научният комунизъм и да се подготвят кадрите на пролетарските революционери за бъдещите революционни битки. Разколническата дейност на фракцията на Вилих—Шапер довела до скъсване с тази фракция в средата на септември 1850 година. На заседанието иа 15 септември 1850 г. (виж настоящото издание, том 8, стр. 577—582) по предложение на Маркс пълномощията на Централиия комитет били предадени на Кьолнския окръжен комитет. Общините на Съюза на комунистите в Германия повсеместно одобрили решението на мнозинството на лондонския Централен комитет. По указания на Маркс и Енгелс новият комитет в Кьолн съставил през декември 1850 г. нов устав на Съюза (неговият текст с бележките на Маркс виж в том 7 на настоящото издание, стр. 563—566). Полицейските преследвания и арестуването на членове на Съюза довели през май 1851 г. до фактическо прекратяване дейността иа Съюза на комунистите в Германия. На 17 ноември 1852 г., наскоро след кьолнския процес иа комунистите, Съюзът по предложение на Маркс обявил за своето разтуряие.

Съюзът на комунистите изиграл голяма историческа роля като школа за пролетарски революционери, като зародиш иа пролетарската партия, предшественик на Международното дружество на работниците (Първият интернационал). — *426.*

363 Виж произведението иа К. Маркс «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите», настоящото издание, том 8, стр. 419—487. Произведението било напечатано през януари 1853 г. в отделна брошура в Швейцария, в Базел (Фогт използвал това издание). В САЩ то първоначално се печатало на части в демократичния бостонски «Neu-England-Zeitung» («Вестник на Нова Англия»), а в края на април 1853 г. било публикувано от издателството на този вестник в отделна брошура. В памфлета «Господин Фогт» Маркс цитира «Разобличенията» по брошурата, издадена в Бостон. — *426.*

364 *Пале-Роял* — дворец в Париж. През периода на Втората империя бил резиденция на по-младия брат на Наполеон I — Жером Бонапарт, и неговия син принц Жозеф Наполеон (по прозвище Плон-Плон). — *427.*

365 Виж настоящото издание, том 8, стр. 412—413.

«Германо-американски революционен заем» — заем, който Кинкел и другите лидери на дребнобуржоазната емиграция се опитали да разпространят през 1851—1852 г. сред германските емигранти и американците от гер-

мански произход с цел да мобилизират парични средства, за да се предизвика незабавно революция в Германия. За разпространяването на заема Кинкел през септември 1851 г. пристигнал в САЩ. Опитът за разпространяването на «революционния заем» претърпял неуспех. Маркс и Енгелс в редица свои произведения осмели рязко тази идея на Кинкел, разглеждайки я като един от вредните и безплодни опити изкуствено да се предизвика революция в обстановката на спадане на революционното движение. — *427.*

366 *В катедралата «Св. Павел»* във Франкфурт на Майн от 18 май 1848 до 30 май 1849 г. е заседавало франкфуртското Национално събрание. — *428.*

367 *Великият Кофта* — измислено от известния през XVIII век шарлатанин граф Калиостро (Джузепе Балзамо) име на египетски жрец, който уж бил всемогъщ и всезнаещ глава на някаква масонска «египетска ложа», за създател и деец на която се представял Калиостро. — *430.*

368 *«L'Indépendant»* («Независим» — швейцарски буржоазнодемократически седмичник, издаван под това заглавие в Женева през 1851—1852 г. — *431.*

369 *Съюзен съвет* — название на швейцарското правителство. — *431.*

370 През септември 1851 г. във Франция били извършени арести между членовете на местните общини, принадлежащи към фракцията на Вилих—Шапер, която се отцепила от Съюза на комунистите през септември 1850 година. Приетата от тази фракция дребнобуржоазна заговорническа тактика, която игнорирала реалната обстановка и разчитала на незабавно организиране на въстания; позволила на френската и пруската полиция с помощта на провокатора Шервал, който възглавявал една от парижките общини, да изфабрикуват дело за така наречения германо-френски заговор. През февруари 1852 г. арестуваните били осъдени по обвинение в подготовка на държавен преврат. На провокатора Шервал било устроено бягство от затвора. Опитите на пруската полиция да припише участие в германо-френския заговор на Съюза на комунистите, ръководен от Маркс и Енгелс, напълно се провалили. Членът на Съюза на комунистите Конрад Шрам, арестуван през септември 1851 г. в Париж, скоро бил освободен поради липса на улики. Лъжесвидетелството на Щибер по кьолнския процес, което имало за цел да докаже участието на обвиняемите в германо-френския заговор, били отхвърлени от Маркс в произведението «Разобличения за кьолнския процес на комунистите» в главата «Заговорът на Шервал» (виж настоящото издание, том 8, стр. .432—445) — *433.*

371 *«Kölnische Zeitung»* («Кьолнски вестник») — германски всекидневен вестник, излизал под това заглавие в Кьолн от 1802 година; през периода на революцията от 1848—1849 г. и настъпилата след това реакция отразявал страхливата и предателска политика на пруската либерална буржоазия. — *433.*

372 *Кьолнският процес на комунистите* (4 октомври — 12 ноември 1852 г.) — провокационен процес, организиран от пруското правителство. Под съд били дадени 11 членове на международната комунистическа организация на Съюза на комунистите (1848—1852), обвинени в «Заговор, който има характер на държавна измяна». Като обвинителен материал фигурирала изфабрикуваната от пруските полицейски агенти «истинска протоколна книга» на заседанията на Централния комитет и други фалшификации, а също и документи, откраднати от полицията от авантюристичната фракция на Вилих—

Шапер, изключена от Съюза на комунистите. Седем подсъдими въз основа на фалшиви документи и лъжесвидетелства били осъдени на крепостен затвор от три до шест години. Провокационните действия на организаторите на процеса и подлите методи, използвани от пруската полицейска държава срещу международното работническо движение, били напълно разобличени от Маркс и Енгелс (виж статията на Енгелс «Неотдавнашният процес в Кьолн» и памфлета на Маркс «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите», настоящото издание, том 8, стр. 411—417) — *433*.

373 Виж настоящото издание, том 8, стр. 446. — *433*.

374 Лондонското *Просветно дружество на германските работници* било основано през февруари 1840 г. от К. Шапер, И. Мол и други дейцн на Съюза на справедливите. След организирането на Съюза на комунистите ръководната роля в Дружеството принадлежала на местните общини на Съюза. Активно участие в дейността на Дружеството през 1847 и 1849—1850 г. вземали Маркс и Енгелс. На 17 септемврн 1850 г. Маркс, Енгелс и редица техни привърженици излезли от Дружеството във връзка с това, че в борбата между ръководеното от Маркс и Енгелс мнозинство на Централния комитет на Съюза на комунистите и сектантско-авантюристичното малцннство (фракцнята на Вилих—Шапер) Дружеството застанало на страната на малцинството. От края на 50-те години Маркс и Енгелс отново взели участие в дейността на Просветното дружество. Дружеството продължавало да съществува до 1918 г., когато било закрито от английското правнтелство. През XX век Дружеството се посещавало от много руски политически емигранти. — *433*.

375 «*Republik der Arbeiter*» («Република на работниците») — работнически вестник, издаван от В. Вайтлинг в Ню Йорк през 1850—1855 година; изразявал възгледите на представителите на сектантския уравнителен комунизъм. — *435*.

376 К. Фогт бил един от петимата членове на *имперското регентство*, което било създадено в Щутгарт от «опашката» на франкфуртското Национално събрание вместо така наречената централна власт, която съществувала в Германия от юни 1848 г. начело с имперския управник ерцхерцог Йохан и открито се придържала към контрареволюционен курс. Франкфуртското национално събрание пренесло местопребиваването си в Щутгарт в началото иа юни 1849 г. във връзка със заплахата да бъде разгонено, след като консервативиите депутати и значителен брой либерални депутати напуснали Събранието. Опитите на регентството да осигури с помощта иа парламентарни средства осъществяването на изработената от Франкфуртското събрание и отхвърлена от германските монарси имперска конституция претърпели пълен неуспех. На 18 юни «опашката» на парламента била разгонена от войските на Вюртемберг. — *435*.

377 Виж настоящото издание, том 8, стр. 432—445. — *436*.

378 *Хамбахско празненство* — политическа манифестация на 27 май 1832 г. прн замъка Хамбах в баварски Пфалц, организирана от представителите на либералната и радикалната буржоазия. Участииците в празненството излезли с призиви към единство до всички германци срещу германскнте владетели в името на борбата за буржоазни свободи и конституционни преобразования. — *437*.

379 Виж настоящото издание, том 9, стр. 499—529. — *442*.

380 *«New-Yorker Criminal-Zeitung»* — съкратено заглавие на седмичния вестник «Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung» («Белетристичен лист и Нюйоркски вестник по въпросите на криминалистиката»), основан в Ню Йорк през 1852 г. от представители на германската дребнобуржоазна емиграция. Под това заглавие вестникът излизал от 18 март 1853 до 10 март 1854 година.

Маркс има предвид клеветническата статия на А. Вилих «Доктор Карл Маркс и неговите «Разобличения»», която била поместена в този вестник, в броевете от 28 октомври и 4 ноември 1853 година. — *442*.

381 *«Vossische Zeitung»* («Фосов вестник») — така наричали по името на неговия собственик всекидневния вестник «Königlich privilegirte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen» («Берлински кралско-привилегирован вестник по въпросите на политиката и науката»), излизал под това название от 1785 г. в Берлин. — *443*.

382 *Процесът на Ладендорф* — съдебен процес, който се състоял в Берлин през 1854 г. над дребнобуржоазните демократи Ладендорф, Герке, Фалкентал, Леви и др., арестувани през 1853 г. по донос от преминалия в служба на полицията бивш член на Съюза на комунистите Хенце. Въз основа на фалшиво обвинение в заговорническа дейност те били осъдени на различни срокове затвор (от 3 до 5 години).

Съюз на мъртвите — тайна заговорническа организация, съществувала в Бремен през 40-те — началото на 50-те години на XIX век. През 1852 г. била разкрита от полицията. — *443*.

383 Виж настоящото издание, том 8, стр. 484. — *444*.

384 Виж настоящото издание, том 8, стр. 482. — *444*.

385 Тук Маркс перифразира два израза: 1) *«спокойствието е първият дълг на гражданина»* (думи из обръщението на пруския министър Шуленбург-Кенерт към населението на Берлин от 17 октомври 1806 г. след поражението при Йена) и 2) *«под този знак ти ще победиш»* (с такъв надпис според римския историк Евсевий Кесарийски император Константин I през 312 г. от н. е. уж бил видял в навечерието на победата над Максенций кръст на небето). — *445*.

386 «Das Centralfest der Deutschen Arbeiterbildungsvereine in der Westschweiz (Lausanne, 1859)». Genf, 1859, Markus Vaney, rue de la Croix d'Or. — *445*.

387 Намек за заглавието на излязлата през 1851 г. книга на К. Фогт «Изследвания за държавите на животните», написана от позициите на вулгарния материализъм. — *446*.

388 Jacob Venedey. «Pro domo und Pro patria gegen Karl Vogt». Hannover, 1860.

Кобес I — прозвище на Венедей, което му било дадено благодарение на стихотворението на Х. Хайне «Кобес I». В това сатирично стихотворение Хайне осмива Якоб Венедей като образец на филистерството. *Кобес* на местно кьолнско наречие значи *Якоб* (Якоб Венедей бил родом от Кьолн). — *447*.

389 *«Frankfurter Journal»*. («Франкфуртски вестник») — германски всекидневен буржоазен вестник, издаван във Франкфурт на Майн от XVII век до 1903 година. — *448*.

390 Ироничен намек за заглавието на излязлата през 1855 г. книга на германския физиолог Бюхнер «Сила и материя», който, както и Фогт, бил представител на вулгарния материализъм. — *448.*

391 «Die Schiller-Feier in Genf. Nebst einem Nachtrag enthaltend die diesjährige Todtenfeier für Robert Blum». Genf, 1859 («Шилерови тържества в Женева. Заедно с приложение за честването паметта на Роберт Блум през тази година». Женева, 1859). — *449.*

392 C. Vogt. «Studien zur gegenwärtigen Lage Europas». Genf und Bern, 1859 (К. Фогт. «Изследвания за съвременното положение на Европа». Женева и Берн, 1859). — *449.*

393 «*Kreuz-Zeitung*» («Кръстов вестник») — така наричали (поради кръста, нарисуван на заглавието) крайно реакционния германски всекидневен вестник «Neue Preussische Zeitung» («Нов пруски вестник»); започнал да излиза в Берлин от юни 1848 година; бил орган на контрареволюционната придворна камарила и на пруското юнкерство. — *450.*

394 Има се предвид книгата: «Die Kommunisten in der Schweiz nach den bei Weitling vorgefundenen Papieren. Wörtlicher Abdruck des Kommissionalberichtes an die H. Regierung des Standes Zürich». Zürich, 1843 («Комунистите в Швейцария по документи, намерени у Вайтлинг. Пълен текст на доклада на правителствената комисия на кантона Цюрих». Цюрих, 1843); Автор на доклада бил И. К. Блунчли. — *456.*

395 *Брюкселско просветно дружество на германските работници* (или Германско работническо дружество) било основано от Маркс и Енгелс в края на август 1847 г. за политическо просвещаване на германските работници, които живеели в Белгия, и за пропагандиране на идеите на научния комунизъм сред тях. Под ръководството на Маркс и Енгелс и на техните привърженици Дружеството станало легален обединителен център на германските революционни пролетарии в Белгия и поддържало пряка връзка с фламандските и валонските работнически клубове. Най-добрите елементи на Дружеството влизали в брюкселската община на Съюза на комунистите. След февруарската буржоазна революция от 1848 г. във Франция дейността на Дружеството била нарушена от арести и екстрадиране на членовете му от белгийската полиция. — *456.*

396 *Зондербунд* (Сепаративен съюз), по аналогия със сепаратисткото обединение на реакционните католически кантони в Швейцария през 40-те години на XIV век, Маркс и Енгелс иронично наричали сектантско-авантюристичната фракция на Вилих—Шапер, която се обособила след разцепването на Съюза на комунистите на 15 септември 1850 г. в самостоятелна организация със собствен Централен комитет. — *457.*

397 *Германски съюз* — обединение на германските държави, създадено на 8 юни 1815 г. от Виенския конгрес. Запазването на трите дузини германски държави с техния абсолютистко-феодален строй закрепвало политическата и икономическата разпокъсаност на Германия и пречело на прогресивното ѝ развитие.

След разгромяването на революцията от 1848—1849 г. между Прусия и Австрия пламнала борба за хегемония в Германия. Австрия се стремяла да възстанови германския съюз, който фактически се разпаднал през периода на революцията; Прусия се надявала да закрепи главенството си чрез образуване на съюз на германските държави под своя егида. През есента на 1850 г. борбата между Австрия и Прусия се изострила в резултат на конфликта, въз-

никнал между тях за Курхесен. Революционните акции в Курхесен дали повод на Австрия и Прусия да се намесят във вътрешните му работи, при което всяка от страните претендирала за ролята на усмирител на движението. В отговор на навлизането на австрийските войски в Курхесен пруското правителство обявило мобилизация и изпратило на свой ред там свои войски. Но под натиска на цар Николай I Прусия отстъпила на Австрия, без да окаже сериозна съпротива. — *458*.

398 *Съюзен сейм* — централен орган на Германския съюз, който заседавал във Франкфурт на Майн и се състоял от представители на германските държави. Съюзният сейм бил оръдие на реакционната политика на германските правителства. — *458*.

399 Цитираният от Маркс «Трети международен преглед» е публикуван в «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue», в броеве 5—6 от 1850 г. (виж настоящото издание, том 7, стр. 483—484).

«Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» («Нов Рейнски вестник. Политико-икономически преглед») — списание, основано от Маркс и Енгелс през декември 1849 г. и издавано от тях до ноември 1850 година. Списанието било теоретичен и политически орган на Съюза на комунистите, продължение на издавания от Маркс и Енгелс през време на революцията от 1848—1849 г. «Neue Rheinische Zeitung». От март до ноември 1850 г. излезли всичко 6 броя на списанието, в това число един двоен брой (5—6). Списанието се редактирало в Лондон и се печатало в Хамбург. Преобладаващата част от материалите (статии, прегледи, рецензии) били писани от Маркс и Енгелс, които привличали за сътрудничество и своите привърженици В. Волф, Й. Вайдемайер, Г. Екариус. От произведенията на основоположниците на марксизма в списанието били публикувани «Класовата борба във Франция» на Маркс, «Германската кампания за имперска конституция» и «Селската война в Германия» на Енгелс, а също и редица други материали. В произведенията, публикувани в списанието, се правела равносметка на революцията от 1848—1849 г., съдържала се по-нататъшна разработка на теорията и тактиката на революционната пролетарска партия. Списанието прекратило съществуването си поради полицейски притеснения в Германия и липса на материални средства. — *458*.

400 Споменатото заседание на Централния комитет на Съюза на комунистите се състояло през последните дни на август 1850 година. — *460*.

401 Виж настоящото издание, том 9, стр. 513. — *461*.

402 Виж настоящото издание, том 9, стр. 516—517. — *461*.

403 В памфлета на Маркс «Рицарят на благородното съзнание», в който това писмо е публикувано изцяло, то е датирано с 22 ноември (виж настоящото издание, том 9, стр. 525—526). Оригиналът на писмото не е намерен. — *462*.

404 Намек за древногръцката комична поема от неизвестен автор «Войната на мишките и жабите» («Батрахомиомахия»), която представлява пародия на Омировия епос.

Подробна характеристика на Агитационния съюз и на Емигрантския клуб (тук Маркс го нарича Емигрантски съюз), а също и взаимоотношенията между тези две емигрантски дребнобуржоазни организации е дадена от Маркс и Енгелс в техния памфлет «Великите мъже на емиграцията» (виж настоящото издание, том 8, стр. 330—343). — *464*.

405 Виж настоящото издание, том 4, стр. 447—456. Маркс тук и по-нататък цитира първото, германското издание на «Манифест на комунистическата партия», излязло в Лондон през февруари 1848 г. — *465*.

406 Виж настоящото издание, том 4, стр. 67—184. — *466*.

407 Виж настоящото издание, том 4, стр. 436. — *466*.

408 Виж настоящото издание, том 4, стр. 434—435. — *466*.

409 Маркс цитира своя труд «Класовата борба във Франция от 1848 до 1850 г.» (виж настоящото издание, том 7, стр. 19—21). — *467*.

410 Виж настоящото издание, том 7, стр. 99—100 — *467*.

411 Виж настоящото издание, том 2, стр. 225—506. — *467*.

412 Виж настоящото издание, том 4, стр. 458. — *467*.

413 Маркс цитира речта си на процеса срещу Рейнския окръжен комитет на демократите (виж настоящото издание, том 6, стр. 267—269).

Процесът срещу Рейнския окръжен комитет на демократите се състоял на 8 февруари 1849 година. Пред съда на съдебните заседатели в Кьолн били изправени К. Маркс, К. Шапер и адвокатът Шнайдер II; предявено им било обвинение в подстрекателство към метеж във връзка с възванието на този комитет от 18 ноември 1848 г. за отказване да плащат данъци като средство за мобилизиране на масите за борба с настъпващата в Прусия контрареволюция (виж настоящото издание, том 6, стр. 36). Съдът на съдебните заседатели оправдал обвиняемите. Протоколите на този процес са напечатани в «Neue Rheinische Zeitung», броеве 226, 231, 232 и 233 от 19, 25, 27 и 28 февруари 1849 г., а също и публикувани в отделна брошура: «Zwei politische Prozesse. Verhandelt vor den Februar-Assisen in Köln». Köln, 1849. Verlag der Expedition der «Neue Rheinischen Zeitung» («Два политически процеса. Гледани през февруари в съда на съдебните заседатели в Кьолн». Кьолн, 1849, Издателство на експедицията на «Neue Rheinischen Zeitungn» — *467*.

414 Цитат от статията на К. Маркс и Ф. Енгелс «Първият международен преглед» (виж настоящото издание, том 7, стр. 232—233). — *468*.

415 Цитат от статията на К. Маркс и Ф. Енгелс «Трети международен преглед» (виж настоящото издание, том 7, стр. 461). — *468*.

416 Виж настоящото издание, том 7, стр. 465. — *469*.

417 *Comité de salut public* (Комитет за обществено спасение) — виж бележка 148. — *469*.

418 *«Neue Deutsche Zeitung»* («Нов германски вестник») — всекидневен демократичен вестник, издаван във Франкфурт на Майн от 1 юли 1848 до 14 декември 1850 година. Един от редакторите на вестника бил видният деец на германското работническо движение, член на Съюза на комунистите, Йосиф Вайдемайер. — *472*.

419 Цитат от статията на К. Маркс и Ф. Енгелс «Готфрид Кинкел» (виж настоящото издание, том 7, стр. 317—318).

Статията на Маркс и Енгелс била предизвикана от недостойното поведение на дребнобуржоазния демократ Г. Кинкел пред съда в Ращат, пред

който той бил изправен за участие в кампанията за имперска конституция. В произнесената от Кинкел реч на 4 август 1849 г. в своя защита той се опитвал да отрече участието си в революционното движение и прославял династията на Хохенцолерните. — *472.*

420 Виж настоящото издание, том 7, стр. 197—199. — *472.*

421 Маркс иронично сравнява органа на Кинкел «Der Deutsche Correspondent» («Германски кореспондент») с френския правителствен вестник «Moniteur».

«Moniteur» — съкратено заглавие на френския всекидневник «Le Moniteur universel» («Всеобщ вестник»); излизал в Париж от 1789 до 1901 година; от 1799 до 1869 — официален правителствен орган. — *473.*

422 Осмивайки Фогт, Маркс нарича неговата брошура «Моят процес срещу «Allgemeine Zeitung»» «Лаузиада» («Lausiade»), т. е. «Въшкиада» (от германската дума «Lause» — «въшка»), по аналогия със сатиричната поема на английския поет от края на XVIII век Питер Пиндар «The Lousiad» — «Въшкиада» (от английската дума «louse» — «въшка»).

«Лузиади» — епична поема от Луис Камоенс, велик португалски поет от епохата на Възраждането. — *475.*

423 Маркс, като осмива призрачността на Фогтовата власт като имперски регент (виж бележка 376), сравнява положението му с мнимото губернаторство на Санчо Панса на остров Баратария от романа на Сервантес «Дон Кихот». — *476.*

424 Виж статията на Ф. Енгелс «Германската кампания за имперска конституция» (настоящото издание, том 7, стр. 166—168). — *477.*

425 На 26 август 1848 г. между Дания и Прусия, която формално вземала участие в шлезвиг-холщайнската война (виж бележка 355), било сключено примирие в Малмьо, което свеждало до нула революционнодемократическите завоевания в Шлезвиг-Холщайн и фактически запазвало там датското господство. На 16 септември 1848 г. франкфуртското Национално събрание въпреки противодействието на демократичните сили на Германия, които настоявали да се продължи революционната война срещу Дания, представляваща част от борбата на германския народ за обединяване на Германия, с мнозинство от 21 гласа ратифицирало примирието. Това решение предизвикало огромно възмущение в демократичните кръгове на Германия. На 17 септември 1848 г. в североизточното предградие на Франкфурт на Майн, на ливадата Пфингствайде, се състояло многолюдно народно събрание, което взело резолюции, настояващи да се обявят депутатите, гласували за ратифициране на примирието в Малмьо, за предатели на отечеството и левите да излязат от Националното събрание. Докато редица представители на крайната левица се съгласили с исканията на народното събрание на Пфингствайде, Карл Фогт се обявил против приемането им. Народното движение, предизвикано от ратификацията на примирието, прерасло на 18 септември във Франкфурт на Майн във въстание, което било жестоко смазано от правителствените войски. — *479.*

426 Има се предвид приетият от франкфуртското Национално събрание на 9 октомври 1848 г. «Закон за охрана на учредителното Национално събрание и чиновниците на централната власт», според който оскърблението на депутатите на Националното събрание или на представителите на централната власт (имперския управител, неговите министри и чиновници) се наказвало

със затвор. Този закон бил една от репресивните мерки, взети след септемврийското въстание във Франкфурт от мнозинството на Националното събрание и имперското правителство срещу народните маси. — *479.*

427 *Централен мартенски съюз* във Франкфурт и неговите разклонения в различни градове на Германия били организирани в края на ноември 1848 г. от депутатите на лявото крило на франкфуртското Национално събрание. Съюзите провъзгласявали за своя цел защитата на завоеванията на мартенската революция от 1848 г. в Германия. Те се възглавявали от такива дребнобуржоазни демократи като Фрьобел, Симон, Руге, Фогт и други. Маркс и Енгелс още от декември 1848 г. бичували в «Neue Rheinische Zeitung» половинчатата, нерешителна политика на лидерите на дребнобуржоазната демокрация, които ръководели съюзите, като показвали, че тази политика е в полза на враговете на революцията. — *479.*

428 Цитира се статията на К. Маркс «Мартенският съюз» (виж настоящото издание, том 6, стр. 354—356). — *480.*

429 Виж статията на К. Маркс «Франкфуртският мартенски съюз и «Neue Rheinische Zeitung»» (настоящото издание, том 6, стр. 382—383). — *481.*

430 Виж статиите на Енгелс «Елберфелд» (настоящото издание, том 6, стр. 544—546) и «Германската кампания за имперска конституция» (настоящото издание, том 7, стр. 123—134). — *481.*

431 Има се предвид държавният преврат в Прусия през ноември — началото на декември 1848 г., който завършил с победа на контрареволюционните сили. В резултат на държавния преврат в Прусия бил създаден крайно реакционният кабинет на Бранденбург—Мантойфел и било разгонено Националното събрание.

«Neue Preussische Zeitung» — виж бележка 393. — *481.*

432 Виж статията «Kreuz-Zeitung» (настоящото издание, том 6, стр. 533—534. — *481.*

433 Виж бележка 390. — *482.*

434 *Възвание към германския народ*, съставено от поета Уланд от името на умерените демократи, било продиктувано от техния стремеж да сближат своята политическа линия с линията на либералната буржоазия. Това възвание, в което не се предлагала никаква конкретна програма за действия, се ограничавало с безпомощен призив към германския народ да окаже съдействие за въвеждане на имперска конституция.

Второто възвание, предложено от Комисията на тридесетте, съдържало не по-малко безплоден призив към войниците на ония германски държави, които не признавали Националното събрание и неговите решения, да положат клетва пред имперската конституция.

Комисията на тридесетте била създадена от франкфуртското Национално събрание на 12 април 1849 г. за изработване на мерки по провеждането на имперската конституция във връзка с неясната позиция на пруския крал Фридрих-Вилхелм IV по отношение на императорската корона, която събранието му предложило. Фридрих-Вилхелм IV, след като в началото поставил съгласието си в зависимост от позицията на другите германски владетели, на 28 април 1849 г. заявил, че отхвърля имперската конституция и се отказва от императорската корона. — *482.*

435 Тук, както и на други места, където се говори за франкфуртското Национално събрание, Маркс е използвал стенографските отчети, които след това излезли в отделно издание: «Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Mein». Frankfurt am Mein, 1848—1849 («Стенографски отчет за заседанията на германското учредително Национално събрание във Франкфурт на Майн». Франкфурт на Майн, 1848—1849). — *482*.

436 В началото на май 1849 г. в Нюрнберг, разположен в Бавария, на територията на Средна Франкония, се разгърнало масово народно движение в знак на протест срещу отхвърлянето на имперската конституция от баварското правителство. Кулминационна точка на движението било грандиозното народно събрание в Нюрнберг на 13 май 1849 г., на което присъствували 50 000 души. Намиращият се на събранието Карл Фогт, прикривайки се под псевдореволюционни фрази, убеждавал народа да се откаже от решителни действия. Предателското поведение на Фогт и колебливата позиция на демократите, които възглавявали движението, довели до неговото поражение.

Хленчовци (Heuler) през 1848—1849 г. в Германия демократите-републиканци наричали буржоазните конституционалисти, които на свой ред наричали последните размирници (Wühler). — *485*.

437 Така Маркс нарича иронично Луи Бонапарт, който се възпитавал в Швейцария, в кантона Тургау; във връзка с това му било предложено да приеме званието почетен гражданин на този кантон. — *486*.

438 «*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» («Рейнски вестник по въпросите на политиката, търговията и промишлеността») — всекидневен вестник, излизал в Кьолн от 1 януари 1842 до 31 март 1843 година. Вестникът бил основан от представители на рейнската буржоазия, опозиционно настроена спрямо пруския абсолютизъм. За сътрудничество във вестника били привлечени и някои младохегелианци. От април 1842 г. К. Маркс станал сътрудник на «Rheinische Zeitung», а от октомври същата година — един от неговите редактори. В «Rheinische Zeitung» били публикувани също така редица статии на Ф. Енгелс. При редакторството на Маркс вестникът започнал да взема все по-определен революционно-демократичен характер. Правителството въвело особено строга цензура за «Rheinische Zeitung», а след това го спряло. — *486*.

439 «*Morgenblatt*» — съкратено название на всекидневния литературен вестник «Morgenblatt für gebildete Leser» («Утринен лист за образовани читатели»), който се издавал в Щутгарт и Тюбинген от 1807 до 1865 година. През 1840—1841 г. в него били поместени няколко кореспонденции от Ф. Енгелс по въпросите на литературата и изкуството. — *488*.

440 Имат се предвид публицистичните статии на Х. Хайне, които той изпращал от Париж за аугсбургския «Allgemeine Zeitung» през 30—40-те години на XIX век, а също и очерците на германския изтоковед Я. Фалмерайер, които се печатали в същия вестник в началото на 40-те години. Повечето от своите статии, напечатани в «Allgemeine Zeitung», Хайне издал като отделни книги под заглавие «Френски работи» (1832) и «Лютеция» (1854). Очерците на Фалмерайер били издадени в отделна книга от два тома през 1845 г. под заглавие «Фрагменти от Изтока». — *489*.

441 Критиката, която Маркс прави на проавстрийската позиция на «Allgemeine Zeitung» виж в настоящото издание, том 13, стр. 295—298.

«New-York Daily Tribune» («Нюйоркска всекидневна трибуна») — американски вестник, който излизал от 1841 до 1924 година. Основан от видния американски журналист и политически деец Хорас Грили, вестникът до средата на 50-те години бил орган на лявото крило на американските виги, а след това — орган на републиканската партия. През 40—50-те години вестникът стоял на прогресивни позиции и се изказвал срещу робовладеенето. Във вестника вземали участие редица големи американски писатели и журналисти, един от неговите редактори от края на 40-те години бил Чарлз Дана, който се намирал под влиянието на идеите на утопичния социализъм. Сътрудничеството на Маркс във вестника започнало през август 1851 г. и продължавало повече от 10 години, до март 1862 година; голям брой от статиите за «New-York Daily Tribune» били написани от Енгелс по молба на Маркс. Статиите на Маркс и Енгелс в «New-York Daily Tribune» обхващали извънредно важни въпроси на международната и вътрешната политика, на работническото движение, икономическото развитие на европейските страни, колониалната експанзия, националноосвободителното движение в потиснатите и зависимите страни и др. През периода на настъпилата в Европа реакция Маркс и Енгелс използвали широко разпространения американски вестник за изобличаване с конкретни материали пороците на капиталистическото общество, свойствените му непримирими противоречия, а също така и за да покажат ограничения характер на буржоазната демокрация.

Редакцията на «New-York Daily Tribune» в редица случаи допускала произволно отношение към статиите на Маркс и Енгелс, като печатала много от тях без подпис на автора, във вид на редакционни уводни статии, в някои случаи редакцията допускала груба намеса в текста на статиите. Тези действия на редакцията предизвиквали неееднократните протести на Маркс. От есента на 1857 г. във връзка с икономическата криза в САЩ, която се отразила и върху финансовото положение на вестника, Маркс бил принуден да намали броя на кореспонденциите си за «New-York Daily Tribune». Марксовото сътрудничество във вестника се прекратило в началото на Гражданската война в САЩ; значителна роля в разрива между «New-York Daily Tribune» и Маркс изиграло засилването на привържениците на компромис с робовладелските щати в редакцията и оттеглянето на вестника от прогресивните позиции. — *489.*

442 Виж настоящото издание, том 13, стр. 598.

Брошурата на Енгелс «По и Рейн» — виж настоящото издание, том 13, стр. 235—283; критика на теорията за «велика средноевропейска държава» в тази брошура виж на стр. 238—239. — *490.*

443 Виж настоящото издание, том 13, стр. 182—186.

«Bas Empire» («империя от времето на упадъка») — употребявано понякога в историческата литература наименование на Византийската империя, а също и на късната Римска империя; станало нарицателно за означаване на държава, която се намира в стадий на упадък и разлагане. — *490.*

444 В началото на април 1859 г. Фогт изпратил до Фрайлиграт, а също и до редица други лица своята политическа «Програма», в която той в духа на бонапартистката пропаганда се обявявал за неутралитет на държавите от Германския съюз в предстоящата война между Франция и Австрия. — *490.*

445 *«Парламентарните дебати на Хансард»* («Hansard's Parlamentary Debates») представлявали отчети за заседанията на двете палати на английския парламент; названието си получили по името на издателя Томас Кързон Хансард, който редовно ги публикувал от 1803 година.

Сини книги (Blue Books) — общо заглавие, под което се публикували материалите на английския парламент и на дипломатическите документи на външното министерство. Сините книги, които получили заглавието си от сините корици, се издават в Англия от XVII век и са основен официален източник за икономическата и дипломатическата история на тази страна. — *491.*

446 Виж серията статии на К. Маркс «Лорд Палмерстон» (настоящото издание, том 9, стр. 359—426).

«The People's Paper» («Народен вестник») — седмичен чартистки вестник, основан през май 1852 г. в Лондон от един от водачите на революционния чартизъм, приятел на Маркс и Енгелс, Е. Джонс. От септември 1852 до декември 1856 г. във вестника сътрудничели Маркс и Енгелс, оказвайки помощ и в редактирането му. Освен статиите, написани от Маркс и Енгелс специално за «People's Paper», във вестника се препечатвали най-важните им статии от «New-York Daily Tribune». През този период «People's Paper» последователно защищавал интересите на работническата класа и пропагандирал идеите на социализма. Сближаването на Джонс с буржоазните радикали довело до прекратяване сътрудничеството на Маркс и Енгелс в «People's Paper» и до временен разрив с Джонс. През юни 1858 г. вестникът преминал в ръцете на буржоазните търгаши. — *491.*

447 Има се предвид статията на Маркс от серията негови статии «Лорд Палмерстон» (виж настоящото издание, том 9, стр. 373—385); била препечатана на 26 ноември 1853 г. от вестник «Glasgow Sentinel» («Глазговски страж») под заглавие «Палмерстон и Русия»; в съдържанието към едно от последните издания била наречена «Палмерстон и Полша» (виж том 9, бележка 295). — *491.*

448 Статията на К. Маркс «Падението на Карс» била публикувана във вестник «The People's Paper», в броевете от 5, 12, 19 и 26 април 1856 година (виж настоящото издание, том 11, стр. 649—684).

Комитети по външните работи (Foreign Affairs Committees) — обществени организации, създавани от Уркарт и привържениците му през 40—50-те години на XIX век в редица градове на Англия, главно за борба срещу политиката на Палмерстон. — *491.*

449 Има се предвид написаният от К. Маркс незавършен увод към замисления от него труд по история на дипломацията на Англия и Русия през XVIII век; за пръв път бил публикуван във вестниците «Sheffield Free Press» и лондонския «Free Press» през юни 1856—април 1857 под заглавие «Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century». През 1899 г. е издаден в Лондон като отделна книга от дъщерята на Маркс Елеонора Евелинг под заглавие «Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century» («Тайна дипломатическа история на XVIII век»).

«The Free Press» («Свободна преса»; излизал в Лондон през 1855—1865 г.) и *«The Sheffield Free Press»* («Шефилдски свободен печат»; излизал в Шефилд през 1851—1857 г.) — английски буржоазни вестници, издавани от Уркарт и неговите привърженици. — *492.*

450 *«The Morning Star»* («Утринна звезда») — английски всекидневен вестник, орган на фритредерите, излизал в Лондон от 1856 до 1869 година.

Манчестерска школа — направление в икономическата мисъл, което отразявало интересите на промишлената буржоазия. Привържениците на това направление, фритредерите, защищавали свободата на търговията и

ненамесата на държавата в икономическия живот. Центърът на агитацията на фритредерите се намирал в Манчестер, където начело на това движение застанали двама текстилни фабриканти — Кобден и Брайт, които организирали през 1838 г. Лигата против хлебните закони. През 40—50-те години фритредерите били особена политическа групировка, която по-късно образувала лявото крило на либералната партия. — *492.*

451 «*Die Neue Zeit*» («Ново време») — работнически вестник, орган на германските емигранти; излизал в Лондон от юни 1858 до април 1859 година.

«*Hermann*» — съкратено заглавие на седмичния вестник «Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London» («Херман. Германски седмичник от Лондон»), орган на германските дребнобуржоазни демократи. Вестникът излизал на немски език в Лондон от 1859 година; от януари до юли 1859 година негов редактор бил Готфрид Кинкел. — *492.*

452 «*Die Hornisse*» («Стършел») — германски вестник, издаван през 1848—1850 г. в Касел от дребнобуржоазните демократи Хайзе и Келнер; през 1848—1849 г. във вестника сътрудничел Бискамп. — *493.*

453 *Мормони* — членове на религиозна секта, основана през 1830 г. в Съединените американски щати. Основателят на сектата Джозеф Смит (1805—1844) написал уж внушената му от божественото откровение «Книга на Мормон». В тази книга, която изобилствува с фантастични измислици, се разказвало от името на пророк Мормон за преселението на израилските племена в Америка, което било станало в древността. — *493.*

454 Маркс допуска неточност. Тези думи са взети не от Мюлнер, а от Грилпарцер. Виж Ф. Грилпарцер. «Прамайка», действие трето. — *494.*

455 В брой 158 на «Allgemeine Zeitung» от 7 юни 1859 г. било публикувано писмо на Якоб Вендей, което разобличавало по-специално връзката на Фогт с принц Жозеф Наполеон. — *495.*

456 Виж бележка 388. — *496.*

457 Маркс иронично нарича Фогт «Mindrer des Reichs» — поборник за намаляване земите на империята — противоположно на употребяваната в средните векове титла на германските императори — «Mehrer des Reichs» — увеличител на имперските земи. Сравни също така стр. 540 на настоящия том.

Малогермански печат — печат, който отразявал позицията на привържениците на създаването на Малка Германия, т. е. обединена Германия под върховенството на Прусия без Австрия. — *496.*

458 Виж «Allgemeine Zeitung», брой 300 от 27 октомври 1859 година. — *501.*

459 «*Stimmen der Zeit*» («Гласове на времето») — германско месечно дребнобуржоазно списание, издавано от А. Колачек през 1858—1862 г., в началото в Гота, след това във Ваймар, Лайпциг и Хайделберг (едновременно), а също и във Виена и Лайпциг (едновременно).

«*Monatsschrift*» — съкратено заглавие на германското дребнобуржоазно списание «Deutsche Monatsschrift für Politik, Wissenschaft, Kunst und Leben» («Германски месечник по въпросите на политиката, науката, изкуството и живота»), издаван от А. Колачек през 1850 г. в Щутгарт и през 1851 г. в Бремен. — *502.*

460 «*Daily Telegraph*» («Всекидневен телеграф») — английски ежедневен либерален, а от 80-те години на XIX век консервативен вестник; под това загла-

вие бил издаван в Лондон от 1855 до 1937 година; от 1937 г., след сливането му с вестник «Morning Post» («Утринна поща»), излиза под заглавие «Daily Telegraph and Morning Post». — *503.*

461 Има се предвид Германският съюз — виж бележка 397. — *508.*

462 «Correspondence respecting the Affairs of Italy. January to May 1859. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. 1859». London («Преписка, засягаща италианските работи. От януари до май 1859 година. Представено на двете палати на парламента по указание на нейно величество през 1859 година». Лондон). — *508.*

463 *Порт-Сен-Мартен* — театър в Париж, близо до който през дните на държавния преврат през декември 1851 г. бонапартистката военщина извършила кървави изстъпления над републиканците. — *509.*

464 *Война за Австрийското наследство* — виж бележка 43.
Седемгодишна война — виж бележка 46. — *509.*

465 *Базелски договор* — виж бележка 193. — *509.*

466 Маркс има предвид тайния договор между Франция, Австрия и Англия за съюз против Русия и Прусия, сключен през време на Виенския конгрес на 3 януари 1815 г., с цел да не се допусне пълно завземане на владенията на саксонския крал от Прусия и да се попречи на присъединяването към Русия на всички земи от бившето Варшавско херцогство. Сключването на този таен договор отразявало рязкото изостряне на противоречията между бившите участници в антинаполеоновската коалиция, които едва не довели до открито сблъскване между тях. — *509.*

467 Има се предвид спогодбата между Австрия и Англия, сключена от Метерних и Касълри през октомври 1821 г., през време на посещението на Хановер от английския крал Георг IV. Спогодбата била насочена срещу политиката на Русия по гръцкия въпрос. — *509.*

468 *Вилафранкски мир* — виж бележка 325. — *510.*

469 Има се предвид Сатмарският мир — спогодбата между Хабсбургите и унгарската аристокрация, сключена на 1 май 1711 г. в гр. Сатмара (Унгария) в резултат от поражението на националноосвободителното движение в Унгария. Сатмарският мир заздравил господството на Хабсбургите в Унгария, а също така засилил властта на унгарската аристокрация над селяните. Същевременно според Сатмарския мир дворянството получило редица политически отстъпки от Хабсбургите. — *510.*

470 Има се предвид Лондонската конвенция, сключена на 18 юли 1840 г. от Англия, Русия, Австрия и Прусия, от една страна, и Турция — от друга, за оказване военна помощ на турския султан срещу египетския паша Мухамед-Али, зад гърба на когото стояла Франция. Лондонската конвенция била отражение на съперничеството между европейските държави, главно между Англия, Франция и Русия, в борбата им за хегемония на Близкия Изток. — *511.*

471 Според договора, сключен между австрийското правителство и правителството на кралството на двете Сицилии (Неаполитанското кралство) през 1816 г., последното се задължавало да не дава на други страни търговски привилегии, които биха засягали интересите на Англия. През 1838 г. неаполитанският крал дал на френска компания монополното право за добив на сяра в

Сицилия, което предизвикало рязък протест от страна на Англия. За да принуди неаполитанския крал да отмени решението си, правителството на Англия през 1840 г. заповядало на своята флота в Средиземно море да започне военни действия. Неапол бил принуден да изпълни искането на Англия.— *511.*

472 През август 1858 г. било постигнато споразумение между Русия и Сардинското кралство за временно предоставяне на Руското параходно и търговско дружество правото да използва източната част на пиемонтското пристанище Вилафранка, разположено на брега на Средиземно море, близо до Ница, за престой на корабите, за ремонтиране и зареждане с гориво.

През 1853 г. Прусия купила от херцогство Олденбург част от бреговата ивица на залива Яде, за да построи военно пристанище (пристанището, което било наречено Вилхелмсхафен, е построено през 1855—1869 г.). — *512.*

473 «La vraie question. France — Italie — Autriche». Paris, 1859. — *512.*

474 През февруари 1846 г. се подготвяло въстание в полските земи за национално освобождаване на Полша. Главни инициатори на въстанието били полските революционни демократи (Дембовски и други). Но поради предателство от страна на шляхтските елементи и арестуването на ръководителите на въстанието от пруската полиция общото въстание било провалено и станали само отделни революционни избухвания. Само в Краков, който съгласно условията на Виенския трактат бил обявен през 1815 г. за свободен град под протектората на Австрия, Русия и Прусия, въстаниците успели на 22 февруари да удържат победа и да създадат национално правителство, което издало манифест за премахване на феодалните повинности. Въстанието в Краков било смазано в началото на март 1846 г. През ноември 1846 г. Австрия, Прусия и Русия подписали договор за присъединяването на Краков към Австрийската империя. — *513.*

475 Виж настоящото издание, том 9, стр. 367—372. — *513.*

476 «La foi des traités, les puissances signataires et l'empereur Napoléon III». Paris, 1859. — *514.*

477 Има се предвид именният указ от 8 (20) ноември 1847 г., според който при продажбата на помешчически имения на търг за дългове се дава на крепостните селяни правото да се откупуват заедно със земя (по-подробно за това виж настоящото издание, том 12, стр. 694—698). — *514.*

478 Виж Карамзин. «История Государства Российского», т. XI, Спб. 1835, гл. I, стр. 23. — *515.*

479 P. Dolgoroukow. «La vérité sur la Russie». Paris, 1860. — *515.*

480 В стремежа си да укрепи своето влияние на Балканите Русия оказала подкрепа на националноосвободителното движение на балканските народи, насочено срещу турското господство. Заедно с Франция, която също се домогвала към засилване влиянието си на Балканите, Русия поддържала стремежа на Молдавия и Влахия към обединяване и създаване на Румънска държава. През януари 1859 г. за владетел (управник) и на двете княжества със съдействието на Русия и Франция бил избран полковник Куза. Единната румънска държава била създадена през 1862 година. — *515.*

481 «*Preussisches Wochenblatt*» («Пруски седмичник») — германски седмичен вестник с консервативна насока, излизал в Берлин през 1851—1861 години. — *515.*

482 *Немировски конгрес*, заседавал в украинското селце Немирово от 15 август до 11 ноември 1737 г., бил свикан по инициатива на Турция през време на руско-турската война (1735—1739), в която през 1737 г. Австрия влязла на страната на Русия. Като едно от условията за сключване на мирен договор руската делегация издигнала искането за превръщане на Молдавия и Влахия в независими княжества под покровителството на Русия. Турция отхвърлила повечето от предложенията, издигнати иа конгреса, и възобновила военните действия.

Фокшанският конгрес, който заседавал от 27 юли до 28 август 1772 г. в селцето Фокшани (Румънска Молдавия), имал за цел прекратяването на руско-турската война, започната от Турция през 1768 година. От страна на Русия на конгреса било поставено, по-специално, предложеиие за даваие независимост на Влахия и Молдавия под общото покровителство на европейските държави, но Турция отхвърлила това искане, а също и другите искания на руските пълномощници. Конгресът завършил безрезултатно и военните действия били възобновени. — *516*.

483 Виж бележка 187. — *516*.

484 Органически регламент от 1831 г. — първата конституция иа Дунавските княжества (Молдавия и Влахия), приета по предложение на П. Д. Кисельов, глава на руската администрация в тези княжества, които били окупирани от руските войски съгласно условията на Одринския мирен договор от 1829 г., който слагал край на руско-турската война през 1828—1829 година. Съгласно Органическия регламент законодателната власт във всяко княжество се предоставяла на събрание, избрано от едрите земевладелци, а изпълнителната власт — на владетелите, избирани пожизнено от представителите на земевладелците, духовенството и градовете. Регламентът закрепил господствуващото положение на едрото болярство и висшето духовенство, като запазил предишните феодални порядки, но същевременно въвеждал редица буржоазни преобразования: премахвали се вътрешните митници, въвеждала се свободна търговия, съдилищата се отделяли от администрацията и др. През време на революцията от 1848 г. Органическият регламент бил ликвидирaн. — *516*.

485 «*Хетерия*» (по-точно «Фелике Хетерия») — гръцко тайно дружество, създадено през 1814 г. с център в Одеса и с разклонения във всички големи градове на Гърция; поставяло си за цел да подготви въоръжено въстание срещу турското господство. Царското правителство тайно поддържало «Хетерията». — *517*.

486 За интервенцията иа Людовик XVIII в Испания виж бележка 224. — *517*.

487 *Битката при Наварин* (Наварин — град и пристанище в Гърция) станала на 20 октомври 1827 г. между турско-египетската флота и съединените английска, френска и руска ескадри под командуването на английския адмирал Е. Кодрингтон, изпратени от европейските държави в гръцки води за въоръжено посредничество във войната между Турция и гръцките въстаници. Сражението, което започнало след отказа на турското командуване да прекрати зверската разправа с гръцкото население, довело до пълно разгромяване на турско-египетската флота и ускорило започването на успешната за Русия руско-турска война през 1828—1829 година. Главна роля в сражението при Наварин изиграла руската ескадра, особено флагманският кораб «Азов», капитан на който бил М. П. Лазарев. — *517*.

488 «*The Times*» («Времена») — най-големият английски всекидневен вестник с консервативна насока; основан в Лондон през 1785 година. — *518*.

489 «*Млада Италия*» — тайна организация на италианските буржоазни революционери, която съществувала през 1831—1848 година; била създадена от Мадзини. Поставяла си за цел борбата за обединяване на Италия «От долу» (по революционен път) и образуването на италианска република. — *518.*

490 Имат се предвид преговорите на представителите на Прусия и Австрия, които се срещнали през октомври 1850 г. във Варшава с посредничеството на Николай I, за да регулират отношенията между двете страни, чиято борба за хегемония в Германия се изострила след революцията от 1848—1849 г., особено във връзка с конфликта за Курхесен (виж бележка 397) и за Шлезвиг-Холщайн. Въпреки сключването на Берлинския мирен договор между Прусия и Дания през юли 1850 г., който възстановил в Шлезвиг-Холщайн дореволюционното положение, Прусия продължава да оказва помощ на херцогствата в борбата им с Дания. Австрийският пръв министър Щварценберг искал да се допуснат австрийски войски в Шлезвиг-Холщайн с цел да бъдат напълно усмирени двете херцогства, но пруското правителство се противяло на това. Император Николай I, който не желаел засилването на Прусия и се стремял да запази феодалната разпокъсаност на Германия, дал да се разбере във Варшава, че той решително подкрепя Австрия. Конфликтът между Прусия и Австрия бил уреден в края на 1850 г., през време на преговорите между ръководителите на двете правителства в чешкия град Олмюц (Олмоуц). Съгласно Олмюцката спогодба, подписана на 29 ноември 1850 г., Русия била принудена да се откаже от своите домогвания за ръководна роля в Германия и също така отстъпвала на Австрия по шлезвиг-холщайнския и курхесенския въпрос. В резултат на тази спогодба в Холщайн бил изпратен австрийски армейски корпус. — *519.*

491 Става дума за депешата на руския посланик във Франция Поцо-ди-Борго до канцлера граф Неселроде от 16 (4) октомври 1825 година. Депешата била отговор на циркуляра, съставен от Неселроде по указание на Александър I на 18(6) август 1825 г., в което се искало мнението на руските посланици в чужбина за същността на политиката, която западните държави водят спрямо Русия по източния въпрос, и за линията на поведение на руската дипломация. — *519.*

492 Th. Lapinski. «Feldzug der Ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849». Hamburg, 1850. — *522.*

493 B. Szemere. «Hungary, from 1848 to 1860». London, 1860. — *522.*

494 Има се предвид картата «Славянски земи», съставена от чешкия учен славяновед Павел Йосиф Шафарик за книгата му «Славянска етнография» («Slovanský národopis»), излязла през 1842 година. — *525.*

495 «*Pensiero ed Azione*» («Мисъл и действие») — орган на италианските буржоазни демократи, издаван под редакцията на Мадзини; излизал два пъти месечно през 1858—1859 г. в Лондон и през 1860 г. в Лугано и Генуа.

По-долу се цитира манифестът на Мадзини, който Маркс превел на английски език и публикувал с кратък увод във вестник «New-York Daily Tribune» (виж настоящото издание, т. 13, стр. 382—387). — *527.*

496 «*Песен за Людовик*» — стихотворение на неизвестен средновековен поет, написано в края на IX век на франкски диалект. Стихотворението е панегирик на западнофранкския крал Людовик III, който прославя победата му над норманите през 881 година. — *527.*

497 На 11 юни 1849 г. водачът на дребнобуржоазните демократи Ледрю-Ролен внесъл в Законодателното събрание предложение за даване под съд президента Луи Бонапарт и министрите му за нарушение на конституцията, което се изразило в обсаждането на Рим от френските войски, за да се смаже римската република и да се възстанови светската власт на папата. След като консервативното мнозинство на събранието отклонило това предложение, дребнобуржоазните демократи направили опит да организират на 13 юни 1849 г. масова протестна демонстрация против нарушението на конституцията. Демонстрацията била разгонена от правителствените войски. Видните дейци на Планината — дребнобуржоазна фракция в Законодателното събрание, били лишени от депутатски пълномощия и подложени на репресии; част от тях емигрирали. Събитията на 13 юни разкрили нерешителността на ръководителите на Планината и неспособността им да възглавят революционното движение на народните маси (виж за това настоящото издание, том 7, стр. 36—65). — *528.*

498 *«Малкият Наполеон»* — прозвище на Луи Бонапарт, което му дал Виктор Юго в реч, произнесена на заседанието на Френското законодателно събрание през 1851 година; то получило широко разпространение след излизането на памфлета на Юго «Малкият Наполеон» («Napoléon le Petit»), публикуван през 1852 година. — *530.*

499 През 1852 г. френското правителство разработило план за имиграция на негрите от Африка, включително и от африканските владения на Португалия, за да работят на плантациите във френските колонии в Западна Индия. Осъществяването на този план, който фактически възстановявал търговията с роби, довело до конфликт между Франция и Португалия. — *531.*

500 Под *«lois de sûreté publique»* (закони за обществена безопасност) Маркс има предвид така наречения «закон за подозрителните», приет от Законодателния корпус на 19 февруари 1858 година. Законът давал на правителството и на императора неограничени права да заточават в различни места на Франция и Алжир или съвсем да изгонват от френска територия всички лица, подозирани във враждебни отношения към режима на Втората империя. — *531.*

501 Декретът от 27 януари 1858 г. разделял по примера на Испания, в която командуващите на военни окръзи генерал-капитани имали пълна власт, територията на Втората империя на пет военни окръга, начело на които били поставени маршали.

Декретът за регентството и за учредяването на Таен съвет бил издаден на 1 февруари 1858 г., наскоро след покушението, извършено от Орсини върху Наполеон III. Пелисие бил включен в състава на Тайния съвет, който в случай, че на престола се възкачи малолетният син на императора, се превръщал в Регентски съвет. — *531.*

502 Наполеон III бил син на брата на Наполеон I, Людовик Бонапарт, който заемал холандския престол през 1806—1810 години. Като нарича Наполеон III «племенник на Аустерлицката битка», Маркс намеква на факта, че държавният преврат от 2 декември 1851 г. бил нагласен да съвпадне с годишнината на Аустерлицката битка (2 декември 1805 г.), в която Наполеон I разбил съюзните руско-австрийски войски. — *531.*

503 Френският публицист Монталамбер, който излязал със статия, в която се осъждал режимът на Втората империя, бил в края на 1858 г. даден под съд. Наполеон III помилвал подсъдимия, но Монталамбер се отказал от помил-

ването, искайки да бъде оправдан. Маркс иронично сравнява този процес със съдението на Джон Хемпден, един от видните дейци на английската буржоазна революция през XVII век, който в 1636 г. отказал да плати на кралските бирници «корабните пари» — данък, който не бил утвърден от палатата на общините. Съдебният процес на Хемпден значително спомогнал за разрастването на опозицията срещу абсолютизма в английското общество.

В брошурата «La Justice poursuivie par L'Eglise» («Справедливостта, към която се стреми църквата»), издадена през 1858 г. в Брюксел, Прудон, правейки паралел между династиите на Бонапартите и Орлеаните, давал предпочитание на принципите на управление, провъзгласени от Орлеанската династия с уговорки за необходимостта от известни демократични реформи. Маркс иронично сравнява тези уговорки с Acte additionel (Допълнителен акт) — конституционни постановления, въведени от Наполеон I във Франция през 1815 г., след връщането му от остров Елба. — *531.*

504 Има се предвид претърпялата неуспех републиканска акция на армейските части в Шалон на Сона на 6 март 1858 година. — *531.*

505 През февруари 1858 г. под влияние на заплахите на френското правителство, което обвинявало Англия, че предоставя убежище на политическите емигранти, Палмерстон внесъл в палатата на общините законопроект за чужденците, според който последните, наред с англичаните, сурово се наказвали за участие в заговори. Под натиска на масовото протестно движение законопроектът бил отхвърлен от палатата на общините, а Палмерстон бил принуден да подаде оставка. — *532.*

506 Има се предвид тайната спогодба, сключена през юли 1858 г. в Пломбиер (Франция) между френския император Наполеон III и главата на сардинското правителство Кавур за съюза между Франция и Сардинското кралство (Пиемонт) във войната срещу Австрия. Наполеон III обещал на Кавур военна помощ за освобождаване на Ломбардия и Венеция от австрийско господство и за присъединяването им към Сардинското кралство, което трябвало срещу това да даде Савоя и Ница на Франция. През време на срещата в Пломбиер бил решен въпросът за войната на Франция и Сардиния срещу Австрия, която започнала през април 1859 г. (виж бележка 325).

През есента на 1858 г. Палмерстон, който възглавявал тогава опозицията на вигите срещу кабинета на торите Дерби — Дизраели, бил поканен от Наполеон III в Компиен за изясняване на позицията му в предстоящата война на Франция против Австрия. При срещата Палмерстон не възразявал срещу изгонването на австрийците от Италия. — *532.*

507 Намек за книгата на Луи Бонапарт «Наполеоновите идеи», излязла в Париж през 1839 година (Napoléon-Louis Bonaparte. «Des idées napoléoniennes». Paris, 1839). — *533.*

508 «*The Economist*» («Икономист») — английско седмично списание по въпросите на икономиката и политиката, излиза в Лондон от 1843 година; орган на едрата промишлена буржоазия. — *534.*

509 «Napoléon III et la question roumaine». Paris, 1859. — *536.*

510 E. About. «La Prusse en 1860». Paris, 1860 (Е. Абу. «Прусия през 1860 година». Париж, 1860). — *536.*

511 «Correspondence secrète et confidentielle de Napoléon». 7 vols. Paris, 1817. — *537.*

512 *Колбасен парад* Маркс иронично нарича устроения от президента Луи Бонапарт на 10 октомври 1850 г. генерален преглед на войските в равнината Сатори (близо до Версайл), през време на който Луи Бонапарт организирал угощение на войниците и офицерите с колбаси, студен дивеч, шампанско и цигари, опитвайки се по този начин да подкупи армията за бъдещия държавен преврат.

За *италианската кампания* и *египетската експедиция* на Бонапарт виж бележки 81 и 83.

За *страсбургската авантюра* и *експедицията в Булон* на Луи Бонапарт виж бележка 345.

Осемнадесети брюмер — виж бележка 84. — *537.*

513 Има се предвид Парижкият договор — мирен договор, подписан на 30 март 1856 г. на Парижкия конгрес от представителите на Франция, Англия, Австрия, Сардиния, Прусия и Турция, от една страна, и Русия — от друга, който завършил Кримската война от 1853—1856 години. Русия, която претърпяла поражение във войната, трябвало да отстъпи устието на Дунав и част от Южна Бесарабия, да се откаже от протектората над Дунавските княжества, да се съгласи с неутрализирането на Черно море, което значело затваряне на проливите за преминаване на чужди военни кораби и забрана за Русия и Турция да имат на Черно море военноморски арсенали и военна флота. В замяна на Севастопол и други градове, завладени от съюзниците в Крим, Русия връщала на Турция Карс. На конгреса Франция подкрепила исканията на Англия за откъсване на Кавказ от Русия и искането на Австрия за присъединяване на Бесарабия към Турция. Набелязаното на конгреса сближаване между Франция и Русия по-късно се засилило. — *537.*

514 Bazancourt. «L'Expédition de Crimée jusqu'à la prise de Sébastopol». Tomes I—II (Базанкур. «Кримската експедиция до превземането на Севастопол». Томове 1—2). Първото издание, излязло в Париж през 1856 година. — *537.*

515 *Тридесетгодишната война* — виж бележка 40. — *542.*

516 Намек за *Кампоформийския мирен договор* от 17 октомври 1797 г. — виж бележка 152. — *545.*

517 «La politique anglaise». Paris, 1860. — *548.*

518 *Съвет на кантоните* — една от двете палати на Съюзното събрание (парламента) на Швейцария. Другата палата се нарича Национален съвет. — *549.*

519 *Нюшател* (германско название Нойенбург) — от 1815 г. швейцарски кантон (в миналото малко княжество, подвластно на пруските Хохенцолерни), намиращ се едновременно във васална зависимост от пруската монархия. В резултат от буржоазната революция през 1848 г. в Нюшател била провъзгласена независима от Прусия република. На тази почва възникнал конфликт между Прусия и Швейцарската република, който стигнал до особена острота през есента на 1856 г., когато швейцарските власти арестували участниците в неуспелия роялистки пуч в Нюшател, поддържани от пруския крал. През пролетта на 1857 г. благодарение на дипломатическата намеса на други държави, по-специално на Франция, конфликтът бил уреден; пруският крал бил принуден да се откаже от домогванията си за Нюшател, а швейцарското правителство освободило арестуваните роялисти. — *549.*

520 *Зондербунд* — сепаративен съюз на седем икономически изостанали католически швейцарски кантони, сключен през 1843 г. за съпротива срещу прогре-

сивните буржоазни преобразования в Швейцария и за защита на привилегиите на църквата и йезуитите. Постановлението на швейцарския сейм от юли 1847 г. за разтуряне на Зондербунда послужило като повод за Зондербунда да започне военни действия в началото на ноември срещу останалите кантони. На 23 ноември 1847 г. армията на Зондербунда била разбита от войските на съюзното правителство. През периода на войната на Зондербунда реакционните западноевропейски държави — Австрия и Прусия — направили опит да се намесят в швейцарските работи в полза на Зондербунда. Правителството на Луи-Филип фактически заставало на позиция в подкрепа на тези държави, като взело Зондербунда под своя защита.

Дапска долина — планинска долина, разположена на границата на швейцарския кантонВаадт и Франция. Виенският конгрес през 1814—1815 г. я признал за швейцарска територия, но по-късно Франция отказала да признае това решение. До 1862 г. по силата на стратегическото си значение Дапската долина била предмет на постоянни спорове между Франция и Швейцария. През 1862 г. Швейцария отстъпила на Франция част от тази долина, като получила от правителството на Луи Бонапарт териториална компенсация. — *550.*

521 В нота от 14 март 1859 г., изпратена до редица държави, швейцарският Съюзен съвет заявявал, че в случай на война в Италия Швейцария ще защищава неприкосновеността и неутралитета на своята територия и въз основа на решенията на Виенския конгрес ще заеме неутрализираната област на Савоя (Северна Савоя).

Виенският конгрес, който провъзгласил «вечния неутралитет» на Швейцария със Заключителния си акт от 9 юни 1815 г., обявявал провинциите на Северна Савоя Шабле и Фосини за неутрализирани и давал на Швейцария право в случай на заплаха от война или в случай на действителна война между съседните ѝ държави да заеме със свои въоръжени сили тези провинции, а на Сардинското кралство предписвал в такъв случай да изведе войските си оттам. — *551.*

522 В епиграфа към тази глава Маркс цитира «Плач» («Klage») — средновековен германски епос от неизвестен автор, създаден през XII век; това е своеобразно приложение към «Песен за нибелунгите».

«Ивейн, или рицарят с лъва» — куртоазна стихотворна повест на средновековния германски поет Хартман фон Ауе, в основата на която е поставена идеята за преодоляване на личното щастие в името на честта; това е обработка на немски език на едноименния роман на френския писател от XII век Кретиен де Труа. — *559.*

523 *«Имперска хроника»* — средновековен германски епос от XII век, който разказва в полулегендарна форма историята на римските и германските императори от времето на Цезар до 1147 година. За автор на стигналата до наши дни редакция на епоса се смята германският поет Конрад, който живял през първата половина на XII век. — *560.*

524 *«Le Siècle»* («Век») — всекидневен вестник, който излизал в Париж от 1836 до 1939 година. През 40-те години на XIX век отразявал възгледите на онази част от дребната буржоазия, която се ограничавала с искане на умерени конституционни реформи; през 50-те години — умерено републикански вестник. — *561.*

525 *«Le Constitutionnel»* («Конституционалистки вестник») — френски всекидневен буржоазен вестник; излизал в Париж от 1815 до 1870 година; през

40-те години — орган на умереното крило на орлеанистите; в периода на революцията от 1848 г. изразявал възгледите на контрареволюционната буржоазия, която се групирала около Тиер; след държавния преврат през декември 1851 г. — бонапартистки вестник. — *561.*

526 «*Revue de Genève*» — съкратено заглавие на швейцарския буржоазен вестник «Revue de Genève et Journal Suisse» («Женевски преглед и Швейцарски вестник») — орган на радикалната партия, издаван на френски език в Женева от 1842 година; под това заглавие вестникът излизал до 1861 година. През периода на Втората империя във Франция вестникът имал бонапартистка насока. През 1861 г. се слял с вестник «La Nation Suisse» («Швейцарска нация»). След сливането вестникът излизал под заглавие «La Nation Suisse», с подзаглавие «Revue de Genève. Journal la Suisse». *562.*

527 Принц Наполеон командувал през 1854 г. дивизия в Крим. Нямайки достатъчно военни способности и популярност в армията, принц Наполеон, под предлог че е болен, се стараел да се отклони от ръководене на военните действия, а след това самоволно се върнал в Париж. — *564.*

528 Маркс намеква за слуховете, че Наполеон III е незаконороден, че за негов баща официално се смятал холандският крал Людовик Бонапарт, брат на Наполеон I. — *565.*

529 *Национален съвет* — виж бележка 518. — *567.*

530 A. Petétin. «De l'annexion de la Savoie». Paris, 1859. (А. Пететен. «За анексията на Савоя». Париж, 1859). — *568.*

531 *Корибанти* — в древността жреци на култа на богиня Кибела; извършвали обряд с диво въодушевление, като го придружавали с музика и танци. — *569.*

532 «*La Patrie*» («Отечество») — френски всекидневен вестник, основан през 1841 година; през 1850 г. изразявал интересите на обединените монархисти, на така наречената партия на реда; след държавния преврат от 2 декември 1851 г. — бонапартистки вестник. — *571.*

533 Vegezzi-Ruscalla. «La nazionalità di Nizza». 3 ed. Nizza, 1860. — *573.*

534 «*Nouvelliste Vaudois*» («Вестник на кантона Во») — швейцарски буржоазен вестник, основан през 1798 г., издаван в Лозана до 1914 г.

«*Neue Zürcher-Zeitung*» («Нов цюрихски вестник») — швейцарски буржоазен вестник; под това заглавие излиза в Цюрих на немски език от 1821 година; през 50—60-те години на XIX век заемал пробонапартистка позиция. — *573.*

535 Има се предвид *Société générale du Crédit Mobilier*, голямо френско акционерно дружество, основано през 1852 г. от братята Перейра. Дружеството било тясно свързано с правителството на Наполеон III, под чието покровителство се занимавало със спекулантски машинации. То широко участвувало в железопътното строителство във Франция, Австрия, Унгария, Швейцария, Русия. През 1867 г. дружеството банкрутирало и през 1871 г. било ликвидирано. — *573.*

536 «*Saturday Review*» — съкратено заглавие на английското седмично консервативно списание «Saturday Review of Politics Literature, Science and Art» («Съботен преглед по въпросите на политиката, литературата, науката и изкуството»), излизало в Лондон през 1855—1938 години. — *575.*

537 Има се предвид швейцарското студентско дружество «Хелвеция», създадено през 1858 г. чрез обединяване на дружествата със същото название в градовете Ааргау, Лозана и Берн с център в Берн. Подобни дружества, които имали либерална, а в редица случаи и демократична окраска, съществували в много градове на Швейцария (първоначално дружеството «Хелвеция» възникнало в Цюрих през 1832 година). Дружество «Хелвеция», което Маркс споменава, през 1859—1860 г. се борело срещу бонапартистките планове за присъединяване на Савоя към Франция.

«Aargauer Nachrichten» («Новини от Ааргау») — швейцарски буржоазен либерален вестник, излизал в гр. Ааргау, кантон Ааргау, през 1854—1918 години. — *579.*

538 *«L'Espérance»* («Надежда») — бонапартистки вестник, излизал в Женева през 1859—1862 години. — *579.*

539 *«L'Indépendance belge»* («Белгийска независимост») — всекидневен буржоазен вестник, основан в Брюксел през 1831 година; орган на либералите. — *581.*

540 *«Revue des deux Mondes»* («Преглед на Стария и Новия свят») — двуседмично буржоазно литературно-художествено и публицистично списание, издава се в Париж от 1829 година. — *581.*

541 *«Journal des Débats»* — съкратено заглавие на френския всекидневен буржоазен вестник «Journal des Débats politiques et littéraires» («Вестник за политически и литературни разисквания»), основан в Париж през 1789 година. През периода на юлската монархия — правителствен вестник, орган на орлеанистката буржоазия. През време на революцията от 1848 г. вестникът изразявал възгледите на контрареволюционната буржоазия, на така наречената партия на реда. След държавния преврат от 1851 г. — орган на умерената орлеанистка опозиция. — *581.*

542 *Фузионисти* («fusion» — «сливане») — привърженици на сливането на легитимистите, привърженици на старото разклонение на френската бурбонска династия, с привържениците на по-младото разклонение — орлеанистите.

Collège de France (Колеж дьо Франс) — едно от най-старите френски висши учебни заведения; основано в Париж през 1530 година.

Membres de l'Institut de France — академици, членове на Френския институт, висше научно и художествено учреждение на Франция, което обединява редица най-важни академии, включително и Френската академия. — *581.*

543 *«Revue européenne»* («Европейски преглед») — бонапартистко месечно списание, излизало в Париж през 1859—1861 години. През 1862 г. се вляло в списание «Revue contemporaine». — *582.*

544 Има се предвид Комитетът на улица Поатие — ръководен орган на така наречената партия на реда, която представлявала коалиция от двете монархически фракции във Франция: легитимисти (привърженици на Бурбонската династия) и орлеанисти (привърженици на Орлеанската династия). Тази партия на едрата консервативна буржоазия, възникнала през 1848 г., заемала от 1849 г. до самия държавен преврат на 2 декември 1851 г. ръководно положение в Законодателното събрание на Втората република. Банкрутът на антинародната ѝ политика бил използван от кликата на Луи-Бонапарт за бонапартистки цели. — *582.*

545 *«Le Pays»* («Родина») — френски всекидневен вестник, основан в Париж през 1849 година; през периода на Втората империя (1852—1870) — полуофициа-

лен орган на правителството на Наполеон III, с подзаглавие «Journal de l'Empire» («Вестник на империята»). — *582.*

546 В Кьолнската катедрала има капела на тримата крале — на тримата влъхви, които съгласно евангелската легенда дошли във Витлеем да се поклонят на новородения Христос. Според преданието мощите на тримата влъхви се пазят в тази катедрала (ср. Хайне. «Германия. Зимна приказка». Глава VII). — *584.*

547 *Миша кула* — кула, която се издига на една скала в средата на Рейн под гр. Бингер; на това място реката, притисната от скалите, се нарича Бингерска яма. Според една от версиите названието на кулата е свързано с легендата за майнцкия епископ Хатон (X в.), който бил изяден от мишките на тази кула за наказание, че е изгорил гладуващите. — *586.*

548 Виж бележка 492. — *589.*

549 «Correspondence relative to the Affairs of Hungary. 1847—1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. August 15, 1850», London («Преписка, която се отнася до унгарските събития. 1847—1849 г. Представена на двете палати на парламента по разпореждане на нейно величество на 15 август 1850 година». Лондон). — *590.*

550 Виж настоящото издание, том 8, стр. 377—379 и 405—406. — *592.*

551 Има се предвид въстанието, вдигнато в Милано на 6 февруари 1853 г. от привърженниците на италианския революционер Мадзини и подкрепено от унгарските революционни емигранти. Целта на въстаниците, повечето от които били италиански работници-патриоти, била събарянето на австрийското господство в Италия. Но въстанието, организирано на базата на заговорническа тактика и без оглед на реалната обстановка, бързо претърпяло поражение. Преценка на това въстание била дадена от Маркс в редица негови статии (виж настоящото издание, том 8, стр. 539—540, 545—547, 567—568). — *592.*

552 *Централен комитет на европейската демокрация*, създаден през юни 1850 г. в Лондон по инициатива на Мадзини, бил организация, обединяваща буржоазните и дребнобуржоазните емигранти от различни страни. Крайно нееднородна както по своя състав, така и по идейните си позиции, организацията съществувала кратко време; поради изострилите се отношения между италианските и френските емигранти-демократи Централният комитет на европейската демокрация още през март 1852 г. фактически се разпаднал. — *593.*

553 Има се предвид ръкописът на памфлета на К. Маркс и Ф. Енгелс «Великите мъже на емиграцията» (виж настоящото издание, том 8, стр. 243—348). — *593.*

554 Виж статията на К. Маркс «Самопризнанията на Хирш» (настоящото издание, том 9, стр. 40—44). — *594.*

555 Виж статията на К. Маркс «Предателят в Черкезия» (настоящото издание том 12, стр. 170—171). — *594.*

556 *«Journal de Constantinople»* («Константинополски вестник») — турски вестник, издаван от 1846 г. на френски език; бил субсидиран от турското прави-

телство и играел ролята на официоз, като същевременно бил проводник на френското влияние в Турция, излизал 6 пъти месечно. — *594*.

557 Виж статията на К. Маркс «Интересна страничка на историята» (настоящото издание, том 12, стр. 486—492). — *594*.

558 *Конкордат* — договор между римския папа като глава на католическата църква и правителствата на отделни държави, който определял положението и привилегиите на католическата църква в държавата. Според конкордата от 1855 г. между Австрия и Рим католическата църква в Австрия получавала автономия, право на непосредствена връзка с Рим, право за придобиване на имущество, върховна духовна цензура и огромно влияние върху училището. — *595*.

559 Има се предвид издадената в Австрия на 20 октомври 1860 г. от австрийския император Франц-Йосиф Октомврийска диплома, която давала известна автономия на националните области на империята. Дипломата била половинчата отстъпка на привържениците на федеративното държавно устройство, особено на унгарците, в противовес на централистите, които били предимно австрийски германци. Но още в началото на следващата година Октомврийската диплома била отменена с издаването на патент от 26 февруари 1861 г., който отново изтъквал принципа на централисткото устройство на австрийската империя. — *599*.

560 «*In usum Delphini*» — буквално: «за ползване от дофина», в преносен смисъл: със съкращения, в изопачен вид. Този израз се разпространил, след като през 1668 г. за наследника на френския престол (дофина) били издадени съчиненията на древните класици с изхвърляне на всички «предосъдителни» места. — *559*.

561 Става дума за капитулацията на унгарските революционни войски на 13 август 1849 г. при селцето Вилагош пред царските войски, изпратени в Унгария от Николай I за потушаване на революцията. Макар че унгарската армия запазвала способността си да продължава борбата и разполагала със значителни ресурси, главнокомандуващият Гьоргей изменнически се съгласил да капитулира съобразно с интересите на контрареволюционните и умерено либералните елементи на унгарската аристокрация. — *600*.

562 Виж бележка 262. — *600*.

563 «*Laissez aller et laissez faire*» — «дайте свобода на действията» — формула на буржоазните икономисти-фритредери, привърженици на свободата на търговията и ненамесата на държавата в сферата на икономическите отношения. — *605*.

564 «*Le National*» («Национален вестник») — френски всекидневен вестник, излизал в Париж от 1830 до 1851 година; орган на умерените, буржоазни републиканци. — *606*.

565 «*Breslauer Zeitung*» («Бреславски вестник») — германски всекидневен вестник, основан в Бреслау (Вроцлав) през 1820 година; през 50—60-те години на XIX век държал консервативна насока. — *610*.

566 Виж статията на К. Маркс «Берлинският «National-Zeitung» — до първичните избиратели» (настоящото издание, том 6, стр. 211).

Шилда — град, жителите на който, шилдбюргерите, са герои на едноименната германска народна книга от края на XVI в. («Schildbürger»), станали символ на филистерската ограниченост и тъпота. — *610.*

567 Така «Neue Rheinische Zeitung» иронично нарича читателите на «National-Zeitung», като намеква за подзаглавието на известната тогава книга: K. Rotteck. «Allgemeine Geschichte vom Anfang der historischen Kenntniss bis auf unsere Zeiten; für denkende Geschichtsfreunde». Freiburg und Konstanz, 1813—1818 (К. Ротек. «Обща история от зараждането на историческото познание до наше време; за мислещите приятели на историята». Фрайбург и Констанц, 1813—1818). — *611.*

568 Това двустишие Маркс е взел от първа книга на сатиричната поема на английския поет Александър Поп «Дънсиада» («Dunciad»), написана през 1728—1743 години. Заглавието на поемата произлиза от английската дума *«dunc»*, която значи: *тъпак, глупак.* В поемата авторът дава сатирично изображение на литературните си противници, като ги слага в царството на *Dulness — Тъпотата.* В основата на «Дънсиада» лежала извънредно важната тема на епохата на Просвещението: борбата на разума против невежеството и варварството. — *611.*

569 *«Neue Oder-Zeitung»* («Нов одерски вестник») — германски всекидневен буржоазнодемократически вестник, излизал под това заглавие през 1849—1855 г. в Бреслау (Вроцлав). Бил основан през март 1849 г. в резултат от разкол в редакцията на опозиционния католически «Allgemeine Oder-Zeitung» («Всеобщ одерски вестник»), който излизал от 1846 година. Взел буржоазнодемократично направление, «Neue Oder-Zeitung» през 50-те години се смятал за най-радикалния вестник в Германия и бил подлаган на преследвания от правителствените органи. Начело на вестника стоели буржоазните демократи Теме, Щайн, Елснер (последният от септември 1855 г. бил главен редактор на този вестник). През 1855 г. Маркс бил лондонски кореспондент на вестника. — *612.*

570 *«Schlesische Zeitung»* («Силезийски вестник») — германски всекидневен вестник, издаван в Бреслау от 1742 година; в навечерието и през време на революцията от 1848—1849 г. — орган на конституционно-монархическите кръгове. — *612.*

571 Виж настоящото издание, том 6, стр. 318—319 (Статията «Щайн»).

Събрание на съглашателите (съгласително събрание) — пруското Национално събрание, свикано в Берлин през май 1848 г., за да изработи конституция «в съгласие с короната». Било разгонено през време на държавния преврат в Прусия през декември 1848 година.

Октроираната конституция била публикувана едновременно с разгонването на Пруското национално събрание на 5 декември 1848 година. Според тази конституция се въвеждала двукамарна система, като първата камара с помощта на ценз за възраст и имущество се превръщала в привилегирована «камара на господарите»; до двустепенните избори за втората камара според избирателния закон от 6 декември 1848 г. се допускали само така наречените «самостоятелни прусаци». Широките пълномощия, които конституцията давала на кралската власт, и непосредственото указание за възможността да се преразглеждат членовете на конституцията — всичко това улеснявало понататъшното настъпление на контрареволюцията. — *613.*

572 На 28 април 1849 г. правителството на Бранденбург—Мантойфел разпуснало втората камара на пруското Национално събрание, избрано въз основа на ан-

тидемократичната октроирана конституция от 5 декември 1848 година. Причината за разпускането била, че във втората камара имало значителен брой опозиционни елементи, и по-специално обстоятелството, че тя одобрила имперската конституция, изработена от общогерманското франкфуртско Национално събрание. — *613.*

573 *«Punch»* — съкратено заглавие на английското всекидневно хумористично списание с буржоазно-либерална насока «Punch, or the London Charivari»; излиза в Лондон от 1841 година.

«Kladderadatsch» («Кладерадач») — илюстровано сатирично седмично списание, издавано в Берлин от 1848 година. — *613.*

574 *Хлебни закони*, насочени към ограничаване или забрана на вноса на зърнени храни от чужбина, въведени в Англия от 1815 г. в интерес на едрите земевладелци-лендлордове. Промишлената буржоазия, която се борела срещу хлебните закони под лозунга за свободна търговия, успяла да наложи отменяването им през 1846 година. — *613.*

575 Състоялият се на 14—17 юни 1848 г. във Франкфурт на Майн първи демократичен конгрес, на който били представени делегати на 89 демократични и работнически организации от различните градове на Германия, взел решение за обедняване на всички демократически съюзи и за създаване във връзка с това на окръжни комитети и Централен комитет на германските демократи, който ги възглавявал с местопребиваване Берлин. За членове на Централния комитет били избрани Фрьобел, Рау, Кригe, Майен и за техни заместници Байрхофер, Шюте и Анеке. Но поради слабостта и нестабилността на дребнобуржоазното ръководство демократичното движение в Германия продължавало и след това решение да си остава аморфно и неорганизирано. — *614.*

576 Маркс има предвид клеветническата статия на Едуард Майен «Борбата на Карл Фогт против аугсбургския «Allgemeine Zeitung» и марксистите», напечатана в броеве 17—21 на вестник «Freischütz» през февруари 1860 година.

«Der Freischütz» («Свободен стрелец») — германски буржоазен вестник с литературно-художествена насока, излизал в Хамбург през 1825—1878 години. — *614.*

577 *«Септемвристи»* през време на френската буржоазна революция от края на XVIII век били наричани якобинците от техните врагове, които клеветнически ги обвинявали в необуздана жестокост през време на септемврийските дни на 1792 година (виж бележка 146). — *617.*

578 *Левити* — виж бележка 265. — *619.*

579 *Магистрат* в Германия — градско управление; в Англия магистратите са мирови съдии, а също и висши полицейски чиновници. — *621.*

580 *Ехтернахска процесия* (точно название: танцуваща процесия) — процесия, която се устройва всяка година от времето на средните векове в деня на Света Троица в Люксембургския град Ехтернах в знак на благодарност за прекратяване на болестта — витово хоро, която върлувала през 1374 година. Участниците в процесията вървят не с обикновена крачка, а извършват по-сложни движения напред и назад. — *622.*

581 «Juchhe nach Italia». Bern und Genf, Vogt's Verlag. 1859 («Ура, в Италия». Берн и Женева, издателство на Фогт. 1859). Книгата на Бамбергер «Ура, в Италия» била издадена, без да се посочи авторът. — *623.*

582 Маркс иронично нарича Финке *рицар на веселия образ* по аналогия *с рицаря на печалния образ* — прозвище на Дон Кихот.

Chevalier sans peur et sans reproche (рицар безстрашен и безупречен) — което станало нарицателно (както в прекия, така и в ироничния смисъл) прозвище на средновековния френски рицар Пиер дю Терай Баяр. — *624.*

583 Маркс има предвид излязлата анонимно брошура на Ф. Енгелс «По и Рейн» (виж настоящото издание, том 13, стр. 235—283) — *624.*

584 Във връзка с пристигането на императорския управител ерцхерцог Йохан във Франкфурт на Майн на 11 юли 1848 г. консервативната част на франкфуртското Национално събрание устроила в негова чест банкет, на който присъствувал и Финке. — *625.*

585 *Corpus juris civilis* (Корпус юрис цивилис) — кодекс на гражданското право, който регулирал имотните отношения на римското робовладелско общество; съставен през VI век при император Юстиниан. — *625.*

586 *Обединен ландтаг* — обединено събрание на съсловните провинциални ландтази, свикано от Фридрих-Вилхелм IV през април 1847 г. в Берлин, за да се избави от финансовите затруднения, като получи гаранция за заем от чужбина. Поради отказа на краля да задоволи най-скромните политически искания на буржоазното мнозинство в ландтага, последният отказал да гарантира заема. Кралят в отговор на това разпуснал ландтага през юни същата година; това засилило опозиционните настроения в страната и спомогнало за ускоряване революцията в Германия. — *626.*

587 Има се предвид контрареволюционната позиция на германската и австрийската буржоазия спрямо октомврийското въстание от 1848 г. във Виена (за въстанието виж бележка 112). Тази позиция се изразила по-специално в действията на мнозинството на франкфуртското Национално събрание и на централната власт, които под флага на посредничество фактически саботирали оказването на помощ на революционна Виена. Финке яростно поддържал тази позиция. — *627.*

588 Виж бележка 457. — *628.*

589 *Даймьо* — едри феодали, владетелни князе в средновековна Япония. — *630.*

590 «*Правителство на делото*» през годините на революцията от 1848 — 1849 наричали пруския кабинет на Ауерсвалд — Ханземан, което било на власт през юни—септември 1848 година (виж статията на Ф. Енгелс «Падането на правителството на делото», настоящото издание, том 5, стр. 407—409). — *630.*

591 *In usum Delphini* — виж бележка 560. — *633.*

592 Има се предвид *Демократическата асоциация*, основана в Брюксел през есента на 1847 година. Асоциацията обединявала в редовете си пролетарските революционери, предимно измежду германските революционни емигранти, и прогресивните елементи на буржоазната и дребнобуржоазната демокрация. Активна роля в създаването на Асоциацията изиграли Маркс и Енгелс. На 15 ноември 1847 г. Маркс бил избран за неин вицепредседател, на поста председател бил издигнат белгийският демократ Л. Жотран. Благодарение на влиянието на Маркс брюкселската Демократическа асоциация станала един от големите центрове на международното демократично движение. В дните на февруарската буржоазна революция във Франция пролетарското крило

на брюкселската Демократическа асоциация се стремяло към въоръжаване на белгийските работници и към разгръщане на борба за демократична република. Но след изгонването на Маркс от Брюксел в началото на март 1848 г. и след разправата на белгийските власти с най-революционните елементи на Асоциацията белгийските буржоазни демократи не успели да възглавят антимонархическото движение на трудещите се маси. Дейността на Демократическата асоциация придобива по-тесен, чисто местен характер, и още през 1849 г. фактически се прекратила. — *638*.

593 *Работнически парламент*, заседавал в Манчестер от 6 до 18 март 1854 г., бил свикан във връзка с подема на масовото стачно движение на английския пролетариат през 1853 г. по инициатива на група чартисти начело с Джонс. Тази група още в края на 1853 г. (тук Маркс неточно отъждествява тази дата с датата на заседанието на Работническия парламент) издигнала идеята за създаване на широка работническа организация «Масово движение», която трябвало да обедини и трейдюнионите, и неорганизираните работници, преди всичко с цел да се координират стачките в различните райони на страната. Организацията трябвало да бъде възглавявана от периодично свикван Работнически парламент от делегати, избирани на митингите на неорганизираните работници и на събранията на трейдюнионите. Свиканият в Манчестер Работнически парламент обсъдил и приел програмата на «Масовото движение» и образувал Изпълнителен комитет от 5 души. Маркс, избран за почетен делегат на Парламента, изпратил писмо (виж настоящото издание, том 10, стр. 124—125), което било прочетено на 10 март. В него Маркс формулира задачата за създаване на самостоятелна пролетарска масова политическа партия в Англия.

Но опитът да се организира «Масовото движение» не успял, тъй като не срещнал подкрепа от страна на по-голямата част от лидерите на трейдюнионите, които се отнасяли с предубеждение към политическата борба. Спадането на стачното движение през лятото на 1864 г. също така се отразило отрицателно върху участието на широките работнически маси в движението. След март 1854 г. Работническият парламент не се е събирал. — *639*.

594 Както изглежда, има се предвид романът на Балзак «Изгубените илюзии». — *639*.

595 *Code Napoléon* (за него виж бележка 243) бил разпрострян върху завоюваните от французите области на Западна и Югозападна Германия и продължавал да действува в Рейнската провинция след присъединяването ѝ към Прусия. — *645*.

596 *Дружество на приятелите на отечеството* — републиканско дружество на германските емигранти в Лондон, което съществувало през 50—60-те години на XIX в.; между членовете му били К. Блинд, Фрайлиграт, Ф. Холингер и др.

Национален съюз — партия на германската либерална буржоазия, която се борела за обединяване на Германия като силна централизирана държава под върховенството на монархическа Прусия (без Австрия); била създадена на конгреса във Франкфурт през септември 1869 година. Основното ядро на Съюза била пропруската Готска партия, създадена през юни 1849 г. в град Гота от представителите на контрареволюционната едра буржоазия, от десните либерали, които излезли от франкфуртското Национално събрание след отказа на пруския крал Фридрих-Вилхелм IV да приеме от Събранието императорската корона и след решението на лявото мнозинство на Събранието да бъде създадено имперско регентство.

«Отвореното писмо» на Дружеството на приятелите на отечеството до Националния съюз било публикувано в редица германски вестници през ноември 1859 година. В него с мъгляви изрази се осъждал планът за династично обединяване на Германия под главенството на Прусия. — *648.*

597 *Квирити* — официално название на пълноправните граждани в Древния Рим. — *667.*

598 *«Schweizerische National-Zeitung»* («Швейцарски национален вестник») — всекидневен буржоазен вестник, издаван в Базел от 1842 година. — *677.*

599 Шили перифразира известния израз *«да съжаляваме за египетските котли с месо»*, станал поговорка. Съгласно библейската легенда, през време на бягството на евреите от египетски плен малодушните между тях под влиянието на трудностите по пътя и глада почнали да съжаляват за дните, прекарани в робство, когато поне били сити. — *677.*

600 Статията на Хирш «Жертви на шпионажа» била публикувана в «Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung» в броевете от 1, 8, 15 и 22 април 1853 година. Преценка на статията е дадена в статията на Маркс «Самопризнанията на Хирш» (виж настоящото издание, том 9, стр. 41—44).— *679.*

601 Виж настоящото издание, том 8, стр. 468—469. — *681.*

602 Има се предвид книгата: «Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts». Berlin, Erster Theil 1853, Zweiter Theil 1854 («Комунистическите заговори през деветнадесети век». Берлин, част първа, 1853, част втора, 1854), съставена от полицейските чиновници Вермут и Щибер. В приложенията към първата част на книгата, в която се излагала «историята» на работническото движение като ръководство за полицаите, били препечатани някои попаднали в ръцете на полицията документи на Съюза на комунистите. Втората част представлявала «черен списък» с биографични сведения за лицата, свързани с работническото и демократичното движение. — *686.*

603 Маркс има предвид заявлението на Й. Вайдемайер, А. Якоби и А. Клус «До редакцията на «New-Yorker Criminal-Zeitung»», публикувано в този вестник на 25 ноември 1853 година. — *688.*

604 Виж памфлета на К. Маркс «Рицарят на благородното съзнание» (настоящото издание, том 9, стр. 508). — *688.*

605 *«Le Débat social»* («Социални дебати») — белгийски седмичен вестник, орган на буржоазните радикали и демократи; излизал в Брюксел от 1844 до 1849 година. — *696.*

606 *«Notes to the People»* («Бележки за народа») — английски седмичник, орган на чартистите; излизал в Лондон през 1851—1852 г. под редакцията на Е. Джонс. Маркс и Енгелс оказвали подкрепа на списанието, като вземали участие в редактирането и издаването му и публикували в него редица статии от юни 1851 до април 1852 г. — *696.*

607 В нюйоркското списание «Putnam's Monthly» («Месечник на Пътнам») била публикувана написаната от Енгелс по молба на Маркс статия «Европейските армии» (виж настоящото издание, том 11, стр. 445—520), поръчана на Маркс от списанието чрез редактора на «New-York Daily Tribune» Ч. Дана. Маркс

помагал на Енгелс в написването на статията, като събирал материали за него в Британския музей.—*697*.

608 Има се предвид комедията в три действия на Е. Абу «Гилри». — *698*.

609 «*The Manchester Guardian*» («Манчестерски страж») — английски буржоазен вестник, орган на привържениците на свободиата търговия (фритредерите), по-късно орган на либералната партия; основан в Манчестер през 1821 година. — *699*.

610 *Клиши* — затвор за длъжниците в Париж през 1826—1867 години. — *700*.

611 Става дума за пътуването на Наполеон III до Баден-Баден за среща с пруския принц-регент Вилхелм; срещата се състояла през юни 1860 година. — *701*.

612 Има се предвид излязлата анонимно брошура на С. Боркхайм «Napoleon III und Preussen. Antwort eines deutschen Flüchtlings auf die Broschüre «Preussen in 1860» von Edmond About», London, 1860 («Наполеон III и Прусия. Отговор на един германски емигрант на брошурата на Едмон Абу «Прусия през 1860 година»». Лондон, 1860). Брошурата на Боркхайм била написана със съдействието на Маркс. — *702*.

613 Това заявление на Маркс до вестниците «Volks-Zeitung» и «Allgemeine Zeitung» не било публикувано. — *704*.

614 В чартисткия вестник «People's Paper» в броеве 32 и 33 от 11 и 18 декември 1852 г. била публикувана рецензия за произведението на Маркс «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт». В рецензията се давали извадки от това произведение. — *705*.

615 Виж настоящото издание, том 13, стр. 472—490 (статията «Quid pro quo») и стр. 642—651 (прегледа «По страниците на печата»). — *706*.

616 Маркс нееднократно нарича това заявление, публикувано в отделен лист, циркуляр, тъй като той го разпратил до редица германски вестници едновременно със заявлението от 6 февруари 1860 г. (Заявлението виж на стр. 712—713 на настоящия том). — *710*.

617 Има се предвид установяването на особено строга двойна цензура от страна на пруското правителство за редактирания от Маркс през 1842—1843 г. «Rheinische Zeitung». — *716*.

618 Фактът за изпращане на заявлението във вестник «Freischütz» е явен от бележника на Маркс за 1860 година. Но този вестник не публикувал заявлението. — *717*.

619 Настоящото заявление било изпратено от Маркс и до «Volks-Zeitung» и «Reform». — *718*.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

Г

Д

Е

Ж

З

Л

Н

О

Т

У

Ф

Х

Ц

Щ

Ю

ЛИТЕРАТУРНИ И МИТОЛОГИЧНИ ГЕРОИ

ПОКАЗАЛЕЦ НА ПЕРИОДИЧНИТЕ ИЗДАНИЯ

ПОКАЗАЛЕЦ* НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА

А

* В скоби се посочва името, дадено в съвременните карти. В случаите, когато от текста не е ясно местонахождението на един или друг пункт, дадено е кратко пояснение.

Цифрите, набрани с получерен шрифт, означават страници в текста, в които от географските названия, споменавани като места на сражения и места, в които са сключени мирни договори, имат съответни пояснения в самия текст или в справочна бележка. *Ред.*

Г

Л

М

Н

Р

С

Т

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

СЪДЪРЖАНИЕ*

* В скобки е посочено заглавието на езика на оригинала, под което статията е била публикувана в «New American Cyclopaedia».

ИЛЮСТРАЦИИ

Редактори: *Борис Миндов*
Светослав Пиперов

Худож. редактор: Тотю Данов

Техн. редактор: Тодор Бъчваров

Коректор: Блага Филипова

Корица: Милка Пейкова.

**Дадена в произв. на 11. IV. 1964 г. Подп. за печат на 24. VIII. 1964 г.
Формат 65×92/16. Печ. коли 58¾. Изд. коли 58,75. Авт. коли прибл. 100
Тираж 6100. Изд. № 3481. Лит. група. II.**

Цена 2,84 лв.

Държавен полиграфически комбинат «Дим. Благоев»

ЗАБЕЛЯЗАНИ ПЕЧАТНИ ГРЕШКИ

Стр.	*Ред*	*Напечатано*	*Да се чете*	*Допуснати от*
166	12 отдолу	1764 г.,	1794 г.,	редактора
168	12 отгоре	1779 г.,	1799 г.,	„
184	15 отдолу	1860 г.,	1806 г.,	коректора
414	17 отгоре	кравите	нравите	„
450	8 отдолу	1853 г.),	1859 г.),	редактора
485	9 „ (забел.)	превърна	прегърна	коректора
823	2 „ (II кол.)	800—	1800 —	печатницата